ROMUALDAS
OZOLAS

RINKTINIAI RAŠTAI

III

Politinė filosofija
ir publicistika

ROMUALDAS

OZOLAS

RINKTINIAI RAŠTAI

III

Politinė filosofija
ir publicistika

VILNIUS
2022

ROMUALDO OZOLO PARAMOS FONDAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

Redakcinė kolegija
Algimantas Jankauskas (*sudarytojas*), Irena Perkauskienė,
Vytautas Radžvilas, Antanas Rybelis, Vytautas Rubavičius,
Vytautas Sinica, Eugenijus Skrupskelis

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.
Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

??? (3 tomas)
ISBN 978-609-8143-14-0 (bendras)
© Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2022
© Romualdo Ozolo paramos fondas, 2022

TURINYS

Pratarmė 11

Vytautas Sinica. Romualdo Ozolo kurianti politikos galia 13

I. STRAIPSNIAI, PRANEŠIMAI, KALBOS

Brendimas laisvei

TRYS LIETUVOS POLITINIO GYVENIMO DEŠIMTMEČIAI. 1938–1970 (1971) 31

KARAS AR REVOLIUCIJA? (1972) 46

KOKĮ LIKIMĄ RINKSIMĖS? (1973) 54

[MŪSŲ TIKSLAS – SAVARANKIŠKA LIETUVA] (1973?) 64

Atgimimas

PAS MUS REVOLIUCIJA DAR NEVYKSTA (1987) 70

SUNKU BŪTI ŽMOGUMI, DAR SUNKIAU BŪTI TAUTA (1987) 72

TAUTOS SUGRĮŽIMAS Į SAVE (1988) 74

SVARBIAUSI SĄJŪDŽIO ŽODŽIAI: DORA, PROTAS, DVASIA (1988) 81

KAS YRA SĄJŪDIS? (1988) 85

ATGIMIMO REVOLIUCIJA (1988) 88

ŠIANDIENINIS LIETUVOS TAUTINIS ATGIMIMAS (1989) 91

SVARBIAUSI ATGIMIMO DARBAI (1989) 97

KUR DABAR ESAME? (1989) 100

ŽINOJIMAS IR TIKĖJIMAS LIETUVOS KULTŪROS PERSPEKTYVOJE (1989) 108

SĄJŪDŽIO BŪTINYBĖ ŠIANDIEN (1990) 111

POLITINĖS TENDENCIJOS IR KULTŪRA (1990) 115

ŠVIESIOS KULTŪROS PRADŽIOS (1991) 121

APIE OKUPACINĘ IR OKUPUOTĄJĄ SĄMONĘ (1996) 124

TAUTOS GIMIMAS (1998) 143

TAUTINĖ SAVIVOKA IR LIETUVOS MOKYKLA (2002) 149

TAUTINIO ORUMO IŠSAUGOJIMAS IR UGDYMAS (2004) 155

LAISVĖ IKI MIRTIES: TAUTOS GYVYBĖS PAVIDALAI (2009) 159

LIETUVOS ATGIMIMŲ TAPATUMAI (2011) 169

Valstybės atkūrimas

NEPRIKLAUSOMYBĖS ATSTATYMO PRINCIPAI (1990) 178

TIESOS EKONOMIKA (1990) 181

LIETUVOS MANIFESTAS (1990) 183

LIETUVOS DEMOKRATINĖ ATEITIS (1991) 184

AIŠKĖJIMAS (1991) 192

KOVO 11-OJI: PENKERIŲ METŲ VALSTYBĖS ISTORIJA (1995) 198

POLITIKOS ETIKA, ARBA AR LIETUVA GALI TURĖTI SAVO POLITIKĄ? (1999) 203

LIETUVA KRYŽKELĖJE (1999) 212

GYVENIMAS VALSTYBĖJE – GYVENIMAS SAVO NAMUOSE (2000) 217

NEPRIKLAUSOMYBĖS DEŠIMTMETIS: BRANDOS PARADOKSAI (2000) 222

LIETUVOS DEMOKRATIZACIJA: PARTINĖS SISTEMOS RAIDA 1988–2000 METAIS (2000) 228

ALTERNATYVA NUOSMUKIUI – NACIONALINIS ŪKIS (2001) 235

AR TURTINGA MANO VALSTYBĖ, JEI TURTINGAS AŠ? (2001) 246

LIETUVOS POLITINĖ SISTEMA ŠIANDIEN (2002) 249

IŠSIVADAVIMAS: JĖGŲ STRUKTŪRA IR SĄVEIKA (2005) 256

SAUSIO TRYLIKTOJI: ŠIAPUS, ANAPUS IR VIRŠ BARIKADŲ (2006) 272

ANTROJI LIETUVOS RESPUBLIKA: GALIMYBĖS, REALYBĖ IR PALIKIMAS (2010) 292

2013 M. KOVO 11-OJI: REVOLIUCIJA TĘSIASI (2013) 299

Lietuva pasaulyje

NACIONALINIŲ VALSTYBIŲ PASAULIS (1990) 311

GEOPOLITINIAI LIETUVOS METMENYS (1993) 314

LIETUVOS SAUGUMO GARANTIJOS (1994) 321

UKRAINA – EUROPOS ATEITIES GARANTAS (1994) 325

KĄ EUROPAI GALI DUOTI LIETUVA? (1994) 329

LIETUVA IR JOS KAIMYNAI: PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS (1995) 332

BALTIJOS ŠALYS NAUJOJOJE EUROPOS GEOPOLITIKOJE (1998) 341

RUSIJA GRĮŽTA (2003) 347

BALTIJOS INTEGRACIJA LAIKO PERSPEKTYVOJE (2005) 351

LIETUVA IR CIVILIZACIJŲ VIRSMAS (2007) 358

BALTARUSIJA – KAS TAI? (2008) 366

Globalizmas ir nacionalizmas

REIKIA SUKURTI TARPTAUTINĘ TAUTŲ TEISĘ, ARBA TAUTOS APSISPRENDIMO PRINCIPAS ŠIUOLAIKINIAME ŽMOGAUS TEISIŲ KONTEKSTE (1995) 371

KULTŪROS ATVIRUMO IR TAUTINIO TAPATUMO PROBLEMA (1997) 376

ŽMOGUS BE ŽEMĖS IR NAUJOJI PASAULIO TVARKA (2001) 382

EUROPOS SĄJUNGA IR LIETUVOS SUVERENITETAS (2001) 388

TAUTA KRYŽKELĖJE (2002) 392

KETURI DIDIEJI ŠIANDIENOS KLAUSIMAI (2002) 397

UŽ EUROPĄ BE SĄJUNGŲ (2003) 403

NAUJOJI TAUTINĖS KULTŪROS SITUACIJA (2004) 407

ŽMOGUS: KULTŪROS AR POLITIKOS SUBJEKTAS? (2004) 411

IŠVIETINTI IR IŠSIVIETINĘ. O KAS TOLIAU? (2006) 419

NACIONALINĖ VALSTYBĖ KAIP PRINCIPAS (2007) 430

KULTŪROS POKYČIAI: NUO VIENMAČIO MĄSTYMO Į DAUGIAMATĮ IR ATGAL (2008) 436

MENTALITETO MAŽAKRAUJYSTĖ AR KULTŪRINĖ KONTRREVOLIUCIJA (2008) 445

PASAULIS SUKA NAMO (2010) 452

AR ATSIKOVOS TEISES NACIONALINĖS VALSTYBĖS? (2010) 462

ALTERNATYVA LIETUVAI BE LIETUVIŲ (2012) 468

KODĖL MAN NEPRIIMTINAS EUROPOS SĄJUNGOS PROJEKTAS (2013) 472

II. PASKAITOS IR STUDIJOS

SĄJŪDŽIO DIENŲ PASKAITOS (1988) 479

POLITIKA IR EKONOMIKA (1991) 496

CENTRIZMO IDEOLOGIJOS METMENYS (2004) 536

SĄJŪDŽIO KRONIKA (2008) 548

NACIONALIZMAS – TAI TIKRASIS HUMANIZMAS (2014) 577

III. INTERVIU

SAULĘ ATĖJĘ RADOME (1988) 609

NESUKŪRĘ VALSTYBĖS, NETURĖSIME KULTŪROS (1989) 617

VIDURIO EUROPOS KONTŪRAI RYŠKĖJA (1989) 621

APIE MŪSŲ VALSTYBĖS PROBLEMAS IR XXI AMŽIAUS IDĖJAS (1999) 624

ŠALIŲ RYŠIUS KURIA JŲ ŽMONĖS (2001) 627

CIVILIZACIJŲ KARAS JAU PRASIDĖJO (2001) 632

MUS OKUPAVO EKONOMINĖMIS PRIEMONĖMIS (2003) 636

APIE KIBIRKŠČIUOJANČIĄ LIETUVOS DEMOKRATIJĄ (2004) 643

APIE NACIONALIZMĄ – POZITYVIAI (2008) 647

NEPRIKLAUSOMYBĖ, SUDOROTA AKSOMINĖMIS PIRŠTINĖMIS (2009) 653

LAISVĖS KRANTO VIS DAR NEMATYTI (2013) 659

STEBIME LŪŽIO METĄ (2014) 665

Paaiškinimai 669

Asmenvardžių rodyklė 681

Pratarmė

Jūsų rankose – Romualdo Ozolo „Rinktinių raštų“ trečiasis tomas „Politinė filosofija ir publicistika“. Jame Ozolo Lietuvos ir Lietuvos pasaulyje matymas ir mąstymas, atkakli kova dėl to, kad turėta vizija taptų gyvastinga ir virstų gyvenimiška tikrove.

Trečiasis tomas pratęsia pirmųjų dviejų sudarymo tvarką. Pirmojoje dalyje –„Straipsniai ir kalbos“ – pagal temas atrinkti ir chronologiškai sudėti tekstai. Pradedame tema „Brendimas laisvei“. Čia skelbiami ankstyvieji politiniai raštai, kurie padės skaitytojui rasti atsakymą į klausimą, kodėl Ozolas tapo Sąjūdžio pirmeiviu ir ideologu.

„Atgimimas“ nukelia į viltingus tautos budimo ir Sąjūdžio gimimo metus. Besikeičiančiam gyvenimui reikėjo naujo žodyno ir Ozolas buvo jo kūrėjas. Dora, protas, dvasia – tai mus vieniję Ozolo pasiūlyti Atgimimo žodžiai.

Jau vėlyvuoju sovietmečiu Ozolas buvo subrandinęs atkuriamos valstybės viziją. Kokia ji? Kaip mąstytojas vertino atkurtosios valstybės pirmuosius žingsnius ir pokyčius, įvykusius po įstojimo į Europos Sąjungą? Apie tai – skyriuje „Valstybės atkūrimas“.

Ozolo geopolitiniai svarstymai ir santykiai su kaimynais – pagrindinė skyriaus „Lietuva pasaulyje“ atrinktų tekstų tema. Išskirtine įžvalga pasižymi straipsnis „Ukraina – Europos ateities garantas“ (1994).

Globalizmas ir nacionalizmas – tokią svarbiausią skirtį, lemsiančią XXI amžiaus pasaulio tvarką, teigė Ozolas. Jis buvo giliai įsitikinęs, kad ateities pasaulis – ne supervalstybių viešpatavimo, bet „tautų sąjungos“ pasaulis. Nacionalizmas Ozolui – alternatyva globalizmui, vienintelė veikimo programa, vedanti į „tikrąjį humanizmą“.

Antroji dalis – „Paskaitos ir studijos“. Joje baigiamoji ciklo „Sąjūdžio dienų paskaitos“ 1988 metų pabaigoje Šiaulių visuomenei skaityta paskaita. Kitame paskaitų cikle „Politika ir ekonomika“ (1991) Ozolas svarsto politikos ir ekonomikos santykį, pateikia savąją „tiesos ekonomikos“ idėją, vertina pradėtas atkurtos valstybės reformas.

Programiniu dokumentu „Centrizmo ideologijos metmenys“ Ozolas pristatomas kaip centrizmo ideologas ir politinio centro partijos kūrėjas. Skyrius baigiamas studija „Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas“ (2014). Tai paskutinysis išsamus filosofo darbas apie ribas priėjusį šiuolaikinį pasaulį ir mums paliktus lietuviškosios ideologijos metmenis.

Trečioji dalis – „Interviu“. Juose mintis reiškiama laisviau, jaučiama pokalbio nuotaika. Kai kuriuose Ozolas kalbintojo pozicijoje (interviu su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi, su Arnoru Hanibalsonu). Kituose kalbinamas filosofas paryškina straipsniuose ir kalbose dėstytas mintis. Interviu siekta atrinkti iš kuo įvairesnių leidinių. Jie pateikiami chronologine tvarka.

Platesnę informaciją apie visus skelbiamus tekstus skaitytojas ras tomo pabaigoje spausdinamuose „Paaiškinimuose“.

Trečiąjį tomą į gyvenimą palydi jaunosios kartos politologo Vytauto Sinicos įvadinis straipsnis. Jame aktualizuojamos Ozolo politinės įžvalgos, liudijamas jų gyvybingumas Rusijos agresijos Ukrainoje fone. Ukrainiečių didvyriška kova priverčia perkainoti nacionalinių valstybių vaidmenį ir šioje situacijoje „iš naujo atsigręžti į Ozolo genijų“ (p. 13).

Trečiojo tomo rengimas – beveik trejus metus trukęs kruopštus darbas, prie kurio prisidėjo uolių bendradarbių būrys. Už atliktą darbą padėka Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktoriui Daliui Žyžiui, Informacijos ir apskaitos skyriaus vedėjai Ingai Klypšienei ir tiesiogiai Ozolo fondo dokumentus tvarkiusiai vyriausiajai archyvistei Liudmilai Funikovai.

Už finansinę paramą esame dėkingi Seimo kanceliarijai. Atskira padėka Angonitai Rupšytei, Seimo kanceliarijos Parlamentarizmo istorinės atminties skyriaus vedėjai.

Padėkos žodis VU bibliotekos vyriausiajai bibliotekininkei Daivai Mulvinaitei ir VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto studentams – Dominykui Datkūnui, Anelei Dromantaitei, Matui Kabašinskui, Mantui Martinaičiui, Dominykui Nedzinskui, Rūtai Pučaitei, Dovydui Vidžiūnui – už pagalbą tekstų rengimo leidybai darbuose.

Sudarytojas

Romualdo Ozolo kurianti politikos galia

Vytautas Sinica

Romualdas Ozolas (1939–2015) – viena ryškiausią pėdsaką moderniosios Lietuvos istorijoje palikusių asmenybių. Leidėjas, politikas, visuomenininkas, kultūros kritikas, metraštininkas, o gyvenimo pabaigoje net ir grožinės literatūros autorius – toks įvairiapusiškas buvo jo viešosios veiklos spektras. Tačiau visų pirma Ozolas buvo filosofas ir ne tik (ar geriau tiktų sakyti „ne tiek“) profesine, akademine prasme – filosofija persmelkė visą jo charakterį ir santykį su pasauliu. Jis buvo filosofas ne tik kabinete ar auditorijoje, bet ir praktinėje politikoje, ir kasdienybėje. Jis negalėjo nusimesti gelminio poreikio kiekvieną klausimą kelti iš esmės, negalėjo prisiversti kalbėti paprastai ir paviršutiniškai. Kartais, ypač bendraujant su rinkėjais, tai tapdavo tikra kliūtimi. Neatmestina, kad daugiau aistringas nei metodiškas santykis su filosofija neleido ir ilgam susitelkti į vieną temą, ir pabaigti aspirantūros studijų. Tačiau žvelgiant iš laiko perspektyvos būtent filosofo santykis su tikrove leido Ozolui būti vienu unikaliausių ir svarbiausių žmonių Atgimimo istorijoje.

Laisvo mąstymo iššūkis. Šie Ozolo „Rinktiniai raštai“ liudija, kad jis buvo produktyvus ir plataus mąstymo filosofas. Dalis juose leidžiamų autoriaus tekstų iki šiol nebuvo publikuoti. Taigi skaitytojams atskleidžiamas naujas, anksčiau daugeliui nepažintas jo asmenybės klodas. Iš darbų gausos akivaizdu, kad šis klodas buvo svarbus Ozolo dėmesio ir mąstymo objektas. Pirmieji raštų tomai atskleidė istorijos ir kultūros filosofijos svarstymus, o trečiasis tomas skirtas politinei filosofijai – arčiausiai praktinės veiklos esančiai ir su ja susiliečiančiai filosofijos sričiai.

Ozolo gyvenime tai ypatinga sritis, nes būtent šioje – politinėje – veikloje jo darbai paliko giliausią įspaudą Lietuvos istorijoje. Ozolas buvo politikos filosofas ir kartu politikos praktikas. Praktikas ne tik kasdienės „einamųjų klausimų“ politikos laikais, tačiau ir laikotarpiu, kai vyko esminis politinis bei egzistencinis lūžis jo tautos ir valstybės gyvenime. Šis lūžis buvo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio kova už Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, o Ozolas buvo šios kovos smaigalyje, daugelio amžininkų teigimu, kaip pagrindinis jos strategas ir apskritai Sąjūdžio iniciatorius.[1]

Natūralu, kad politinės filosofijos kūriniai taip pat negalėjo būti skelbiami sovietmečiu. Dar daugiau, jie negalėjo būti rašomi represinėje sistemoje. Griežta sovietinė cenzūra vyravo akademiniame gyvenime, humanitarinių mokslų srityje ir ypač socialiniais-politiniais klausimais. Bet kokia filosofija privalėjo remtis mokslinio komunizmo principais, kuriais buvo indoktrinuojami visi okupacijos laikotarpiu išauginti (o ne brandoje į jį įžengę) filosofai. Ozolas buvo būtent toks sovietinis filosofas ir niekada to neneigė. Visiškai atviras santykis su šia mokslinio komunizmo įtaka jo paties mąstymui kartu buvo ir raktas į filosofinį išsilaisvinimą bei į sąlyginai sėkmingas pastangas peržengti šį suvoktą savo ribotumą.

Kaip pažymi Vytautas Radžvilas, „Ozolas buvo laisviausias nuo marksistinės filosofijos ikisąjūdinės Lietuvos mąstytojas. Jam padėjo išsilaisvinti dvi retos asmens savybės – gilus protas ir moralinė bei intelektualinė sąžinė. Puikiai suprasdamas tragišką lietuviškosios filosofijos padėtį ir suvokdamas esąs uždarytas marksistinės ideologijos narve, Ozolas išsiskyrė tuo, kad neveidmainiavo prieš save ir neieškojo lengvesnių, bet apgaulingų išeičių. <…> juo atviriau ir sąžiningiau prisipažįsti esąs dogmatinio marksizmo filosofijos formuotas ir jos dvasia ugdytas sovietinės sistemos vergas, tuo lengviau ir sparčiau atsikratai vergo sąmonės ir daraisi savarankiškai ir laisvai mąstančiu žmogumi. Ozolas šia strategija vadovavosi ypač nuosekliai.“[2] Laikotarpiu, kai vyravo savęs apgaudinėjimas gyvenant

[1] Ramonaitė, A. et al. Nepažinta Sąjūdžio pramotė: savaimi visuomenė Sąjūdžio įsikūrimo istorijoje // *Sąjūdžio ištakų beieškant. Nepaklusniųjų tinklaveikos galia.* Vilnius, Baltos lankos, 2011, p. 301.

[2] Radžvilas, V. Romualdo Ozolo filosofija: kelionė į tikrumo šviesą // Ozolas, R. *Rinktiniai raštai. T. 1. Filosofijos istorija.* Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2020, p. 28–29.

tariamose meškauskinėje intelektualinės laisvės oazėje, Ozolas, atmesdamas šias iliuzijas, ieškojo kelio į tikrąją mąstymo laisvę.

Tačiau kad galėtų laisvintis iš mąstymo pančių, žmogus pirmiausia turi pripažinti juos egzistuojant. Šis žingsnis nebuvo ir nėra savaime suprantamas ir didesne dalimi priklausė ne tiek nuo laisvo sąmoningo pasiryžimo, kiek nuo gyvenimo patirčių, leidusių išsaugoti kritinę distanciją su sovietine tikrove. Sovietmečio Lietuvos filosofų santykis su okupacinės cenzūros pančiais apskritai buvo labai skirtingas, ir Ozolo santykis buvo tik vienas iš daugelio galimų.

Okupaciniam režimui sunaikinus visas filosofines mokyklas, nutraukus mąstymo tradiciją, iš esmės uždraudus Vakarų filosofų veikalus ir įdiegus visuotinį marksistinį auklėjimą tikrosios filosofijos prielaidų faktiškai neliko. Pats Ozolas prisiminė: „Reikia vis dėlto labai aiškiai sau pasakyti, kad vakarietiškoji filosofinė tradicija kaip laisvo mąstymo tradicija buvo nulaužta ir sunaikinta. Juk marksizmo-leninizmo, TSKP istorijos paskaitos – diena iš dienos, paskaitėlė po paskaitėlės. Kálta tas pats. Kategorijos, sąvokos, dėsniai.“[3] Tokiomis aplinkybėmis išsiskyrė kelios filosofų grupės. Pirmoji grupė buvo dogmatiški ortodoksinės sovietinio marksizmo filosofijos šalininkai, kovoję su kitokiomis idėjomis ir entuziastingai priešinęsi tautinės bei valstybinės sąmonės gaivinimui. Antroji – tikėjusieji vienintelio marksizmo kaip mokslinės filosofijos teisingumu, tačiau kritiškai žvelgę į jos dogmatinį sustabarėjimą ir toleravę tautinio-valstybinio mąstymo apraiškas, nors joms ir nepritarė. Galiausiai trečioji stovykla – siekusieji peržengti varžiusio marksistinio mąstymo rėmus, gerbę jį tiek, kiek buvo būtina, bet ieškoję jam alternatyvų. Šios pozicijos atstovams vienintelis kelias buvo vadinamosios buržuazinės filosofijos kritika kaip būdas bent domėtis (nors ir kritikuojant) laisvojo pasaulio filosofine mintimi[4]. Ozolas neabejotinai buvo pastarosios stovyklos atstovas, nors daug kukliau nei kolegos vertino tokios strategijos galimybes. Tačiau, visų pirma, kaip jis atsidūrė šioje stovykloje?

[3] Algimanto Jankausko ir Jūratės Kavaliauskaitės pokalbis su Romualdu Ozolu „Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus“ // *Problemos. Priedas*, 2018, p. 71. Prieiga internete: *https://doi.org/10.15388/Problemos.2018.0.12351*.

[4] Radžvilas, V. Romualdo Ozolo filosofija: kelionė į tikrumo šviesą, p. 20–21.

Ozolas priklausė kartai, iš kurios buvo atimti bet kokie nepriklausomos Lietuvos pažinimo šaltiniai. Jis pats savo kartos likimą apibendrina negailestingai: „Penktojo dešimtmečio karta, į gyvenimą ėjusi N. Chruščiovo „atlydžio“ metais, buvo atsidūrusi kur kas sunkesnėje situacijoje: tarybinė mokykla Lietuvos, kaip būties vietos, idėjos jiems jau nebuvo davusi, juos valdė nežmoniško stalininio tarybinio žmogaus idėja, atsilaikymas prieš kurią ir išsivadavimas iš kurios reikalavo milžiniško dvasios darbo, daugelio taip ir nedirbto, o tų, kurie jį dirbo, neatlikto iki galo net ir šiandien, nes išsivadavimas iš tos monstriškos idėjos reiškė žmogaus normalios pasaulėvokos tikrųjų pradmenų atkūrimą ir jų išskleidimą nauju, savarankiškai kuriamu pasaulėvaizdžiu.“[5] Nors ir gimęs 1939 metais, Ozolas savuoju likimu ir asmenybės raida neabejotinai priklauso aptariamai penktojo dešimtmečio kartai. Jam būdingi cituoti išgyvenimai, visų pirma ankstyvo ryšio su „Lietuvos kaip būties vietos idėja“ nebuvimas ir skausmingos pastangos jį sukurti.

Seimui pateiktą savo biografiją Ozolas pats iškalbingai apibendrina pavadindamas „Mano kelias į nepriklausomybę“. Taigi nepriklausomybė suvokiama kaip gyvenimo tikslas ir galutinė stotelė. Šiame kelyje jis išskiria keturias ankstyvas datas: „1949 m. vasaros vakarą padainavę kaimo vyrai išsiskirsto. Sako, ir miškan. 1955 m. pirmąkart išgirstu apie Stalino lagerius ir lietuvių tremtinių sukilimą. 1956 m. per pamokų pertraukas svarstom, kaip padėti vengrams. 1959 m. pakeliui į Vieną sustoję pernakvoti Budapešte, žiūrim į 1956 metų sukilimo malšintojų kulkų išvarpytas studentų bendrabučių sienas.“[6] Akivaizdu, kad okupacinė Lietuvos tikrovė, pats kasdienės būties nenormalumas ilgai nėra suvokiamas, jis nujaučiamas tik iš įvairių ženklų, kurie pokario vaikui nuolat liudija, kad už sodybos ir apskritai sovietinio gyvenimo kasdienybės slypi paslaptis, neapčiuopiamas tikrovės klodas. Pažintis su okupacijos faktu santykio su gyvenimu mele problemą ne ką tesprendžia – tiesą apie valstybingumą pažinęs jaunas būsimas filosofas tokioje sistemoje priverstas

[5] Ozolas, R. Mūsų galia ir negalios // *Lietuvos politinės minties antologija. Sud. J. Dementavičius, K. Girnius, A. Jankauskas, A. Jokubaitis, V. Radžvilas. T. III. Politinė mintis Lietuvoje 1940-1990.* Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 321.

[6] Ozolas, R. *Biografija.* Prieiga internete: *https://www.lrs.lt/datos/kovo11/signatarai/www_lrs.signataras-p_asm_id=59.htm.*

toliau gyventi taip, lyg melas jam būtų tiesa, o pati tiesa – nežinoma. Tokia būklė intelektualiai ir moraliai daug sudėtingesnė už gyvenimą nežinant apie sovietinės tikrovės dvilypumą.

Tačiau žinoti – kaip žino Ozolo *alter ego* Tomas Dambrava romane „Pradžių knyga“, – kad gyvenama *prie ruso*, vadinasi, Lietuva yra *okupuota*[7], tai žinoti labai daug. Toks žinojimas atveria galimybę mąstyti Lietuvą ir lietuvių tautą, visų pirma save patį visai kitokioje tikrovėje, tikrovėje, kur pati tauta kuria savo likimą ir yra istorijos dalyvė. Juk kad įsikūnytų, tikrovė pirmiausia turi įgauti pavidalą žmogaus sąmonėje („Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus“), būti mąstoma, o ją mąstantysis – surasti žodžių ją reikšti. Tai vis žingsniai „kelyje į nepriklausomybę“. Tačiau pirmiausia tai žingsniai į mąstymo laisvę, leidžiantys nepriimti melo, kuris kaustė visos jo kartos žinojimą ir supratimą.

Būtent žinojimo ir supratimo skirtis yra esminis Ozolo požiūrio į filosofiją supratimo bruožas. Kiek supaprastinant galima pasakyti, kad Ozolas žinojimą vertino tik kaip suvokimo prielaidą. Žinių gausinimas, nors ir būtų labai produktyvus ir šia prasme sėkmingas, negarantuoja suvokimo ir gebėjimo turimas žinias įprasminti, apibendrinti, interpretuoti. Pastarajam gebėjimui būtinas turimų žinių permąstymas autentiškos patirties perspektyvoje[8]. Tad įvairiausios ir giliausios politinės filosofijos žinios įgauna tikrą vertę tik tada, kai jas pasitelkusiam mąstytojui kyla tikri politiniai klausimai. Šie savo ruožtu gali kilti tik susivokus esant politinio subjekto – politinės ar tokia tapti privalančios tautos – nariu. Griežtai kalbant, tokioje perspektyvoje politinės filosofijos suvokimas reikalauja tautinės ir valstybinės savimonės. Tik egzistenciškai – ne dėl teorinio žinojimo, o dėl paties atsakymo būtinumo pačiam mąstančiajam jausmo, – svarstant apie esminius politinius klausimus galima iš politinės filosofijos žinių tikėtis suvokimo.

Ozolas anksti pasiekia šį suvokimą, tačiau negali juo dalytis dėl akivaizdžių represinių sąlygų. Jis pats teigia: „Kada prašviesėjimas galvose įvyko, rūpėjo kaip išvesti tuos dalykus į viešumą.“[9] Dažnai kartota autoriaus frazė – svarbiausia veikti. Tačiau „šiuos dalykus“ rašyti ir kalbėti

[7] Ozolas, R. *Pradžių knyga*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 15.

[8] Radžvilas, V. Romualdo Ozolo filosofija: kelionė į tikrumo šviesą, p. 27.

[9] Algimanto Jankausko ir Jūratės Kavaliauskaitės pokalbis su Romualdu Ozolu, p. 71.

uždrausta. 1974 metais Ozolas, Bronislovas Genzelis ir Antanas Rybelis sužinojo apie pogrindinę antisovietinę spaudą, skaitė „Akiračius“ ir „Perspektyvas“, tačiau prie tokios veiklos neprisidėjo. Paties Ozolo vertinimu, leidiniai buvo intelektualūs ir jų dubliuoti nebuvo būtinybės, o ką tik sėkmingai pradėtas filosofijos istorijos chrestomatijos pirmasis tomas skatino šį projektą tęsti[10]. Atsisakė jis ir dalyvauti marksistinės akademinės produkcijos gamyboje. Nesunku pastebėti menką jo kaip filosofo sovietinio laikotarpio produktyvumą. Išleista vos pora akivaizdžiai filosofijos istorijos pobūdžio knygų. Jau atgavus nepriklausomybę išspausdinami paskutinių dviejų okupacijos dešimtmečių dienoraščiai. Tačiau tuo laikotarpiu rašyti filosofiniai tekstai iki pat šių „Rinktinių raštų“ pasirodymo nebuvo skelbti ir liko nežinomi visuomenei. Ikisąjūdinis Ozolas kaip filosofas buvo paslaptis. Susidūręs su pasirinkimu tarp uždrausto autentiško rašymo taip ir apie tai, kas iš tiesų rūpi, ir rašymo, kaip ir apie ką rašyti galima, Ozolas akivaizdžiai renkasi verčiau nerašyti. Jis tampa redaktoriumi ir leidėju, pašvęsdamas savo jėgas ir laiką okupuotos Lietuvos visuomenės pažinčiai su tikrąja filosofija, su tikrovę atskleidžiančia terminija (kiek tai apskritai įmanoma). Jis pats šį išsiskyrimą su kolegomis filosofais prisimena kaip ne atsitiktinį, o nulemtą aiškaus apsisprendimo: „Aš galvojau: jūs, baltarankiai, eikit sau, rašykit savo traktatus, o aš darysiu gyvenimą. Aš duosiu vardus gyvenimui, o ne jūs. Praktiškai taip ir išėjo. Juk mes pervardinome paskui viską.“[11] Net ir už šį, tikėtina, kompromisinį pasirinkimą tenka sumokėti milžinišką kainą – tapti komunistų partijos nariu. Menka paslaptis, kad šis sprendimas ir abejonės dėl jo teisingumo persekiojo Ozolą visą likusį gyvenimą. Tačiau, kaip rodo jo paties refleksija, šio skausmingo pasirinkimo rezultatu Ozolas buvo patenkintas, ilgalaikės pastangos davė lauktų vaisių, galbūt net ir viršijo lūkesčius, kurių buvo galima tikėtis aštuntojo dešimtmečio pradžioje.

Šio laikotarpio Ozolo tekstuose aiškus rūpesčio ir analizės objektas – tautos išlikimas okupacijos sąlygomis. Minties, kad okupacija gali baigtis ar tauta gali pati ją nusimesti, aštuntojo dešimtmečio svarstymuose

[10] Valdemaro Klumbio pokalbis su Romualdu Ozolu „Daugiau drąsos iš savęs“ // *Problemos. Priedas*, 2018, p. 57. Prieiga internete: *https://doi.org/10.15388/Problemos.2018.0.12350*.

[11] Algimanto Jankausko ir Jūratės Kavaliauskaitės pokalbis su Romualdu Ozolu, p. 72.

dar nėra. Ši perspektyva atsiras ar, tiksliau, paties Ozolo bus suformuluota ir paversta tikrove dar po dešimtmečio. Tačiau esminis politinės minties klausimas prieš jauną autorių jau iškyla visu savo aštrumu, net jeigu klausti galima tik rankraščiuose: kaip išlikti lietuvių tautai?

Veiksmo filosofija. Jau ankstyvuoju laikotarpiu Ozolas visuose reikaluose vadovaujasi nuostata, kad politinė mintis turi tarnauti veiksmui. Ši nuostata kyla iš bendresnio nusistatymo, kad valia kurti pasaulį, valia gyventi yra svarbiausia žmogaus savybė. Juk „pasaulis yra čia, kur *gyvena* jį kuriantis žmogus.“ Šioje vietoje peršasi tam tikros paralelės su Frydricho Nyčės valios viešpatauti filosofija ir pagunda pakrikštyti Ozolą lietuviškuoju Nyče. Nors esama šių mąstytojų likimo ir minties panašumų (laikmetį pralenkusios ir amžininkų nesuprastos įžvalgos, akademinio kanono neatitinkantis rašymo stilius, gyvenimo filosofija – pasaulio kaip begalinio kismo ir tapsmo suvokimas), jų filosofija ir ypač politinė filosofija esmingai skiriasi. Nyčės valia viešpatauti atspindi nuostatą pripažinti jokių išorinių normų, prasmių, tikslų ir tiesų nebuvimą ir pasiryžimą būti antžmogiu – pačiam kurti normas, prasmes, tikslus ir tiesas[12]. Savo esme Nyčės filosofija kurti naująjį žmogų kviečia iš esmės todėl, kad jokio senojo, objektyvioje tikrovėje įsišaknijusio žmogaus nebėra, yra tik nužmogėjimo į niekingą, kitų prasmes ir normas priimantį vartotoją (paskutinį žmogų) arba virsmo į normas bei prasmes kitiems kuriantį antžmogį alternatyvos[13]. Nuosekliai šioms prielaidoms Nyčė niekino ir atmetė nacionalizmą kaip išorinių prasmių bei tikslų šaltinį – nihilizmo neįsisąmoninusio proto iliuziją.

Ozolo santykis su tikrove daug nuosaikesnis, jis neneigia jos egzistavimo. Filosofas tiki šio pasaulio tikrumu ir pažinumu. Mažai kas yra svarbiau jo filosofinei minčiai kaip tikrovės ir tikrumo paieškos. „Niekad nenorėjau nieko kita, tik sužinoti, kas šitam gyvenime *tikra*.“[14] Tačiau tikėdamas pasaulio tikrumu ir teikdamas tokią svarbą tikrumo paieškoms jis kartu renkasi filosofiją, galiausiai nesuteikiančią tam prielaidų. Reikia

[12] Nyčė, F. *Štai taip Zaratustra kalbėjo // Rinktiniai raštai*. Iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius, Mintis, 1991, p. 24.

[13] Ten pat, p. 29.

[14] Ozolas, R. *Rankraštis*, 2002 m. gruodžio 7 d.

sutikti su Radžvilo išvada, kad Ozolas – gyvenimo filosofas, „pasaulį suvokęs <…> kaip begalinį amžinojo kismo ir tapsmo srautą ir ieškojęs jame tikrumo“ [15]. Jo gyvenimo filosofijos variklis – būties ir mąstymo skirties principas. Toks mąstymas galiausiai leidžia tenkintis miglotais tikrumo kontūrais, savąjį suvokimą (egzistenciškai išgyventą žinojimą) priimant kaip tikėtinai tikriausią. Galiausiai tikrovės pažinti neįmanoma, bet ji yra – juslinis ir antjuslinis pasaulis yra tikras.

Todėl ir taip trokštamas veiksmas Ozolo filosofijoje reiškia tik tokį, kuriuo gerbiama, o ne neigiama tikrovė, puoselėjama egzistuojanti kultūra, kiekvienos kartos kūrybinėmis pastangomis ją atnaujinant ir praturtinant pagal laikmečio aplinkybes ir kūrybines galias. Tautos ir žmogaus politinis veikimas privalo atitikti jos kultūrą. „Valstybė yra įrankis tautos tikslams įgyvendinti. Tikslus apčiuopia kultūra, formuodama vertybes. Štai kodėl net neturėdama valstybės tauta, telkdamasi bendriems tikslams, puoselėja kultūrą. Valstybė tuos kultūroje apčiuoptus tikslus postuluoja ir įveiksmina. Šitaip iš kultūros tautos tampama politine tauta.“[16] Kultūra yra pamatas, pagal objektyvias vidaus ir išorės sąlygas brėžiantis politinio veikimo parametrus. Nors Ozolas atvirai kalbėjo apie būtiną žmogaus revoliuciją, kuri privalo lydėti valstybės išsivadavimą ir santvarkos kaitą[17], šią būtinybę jis įžvelgė kaip valstybės sunaikinimo ir pusę amžiaus vykdyto tautos perauklėjimo („naujojo žmogaus“ kūrimo) padarinių atitaisymą, netiesioginį grįžimą į lietuviškojo kultūrinio, intelektualinio ir ant jų kuriamo politinio gyvenimo vėžes, šiurkščiai nutrauktas 1940 metais. Šiose nuostatose glūdi Ozolui tokio svarbaus ir brangaus (tiesiogine prasme propaguoto) nacionalizmo užuomazgos. Kitaip negu Nyčei tauta, jos kultūra ir istorija, gali ir privalo būti išorinis žmonių politinio gyvenimo prasmių ir tikslų, taigi politinio veikimo šaltinis. Tačiau prieš klausiant, koks turi būti veikimas, pirmiausia jis apskritai turi būti. Veiksmas savaime yra valios pergalė.

Gyvenant ne priespaudos sąlygomis ši tiesa turi mažiau progų atsiskleisti visu savo aštrumu. Okupacijos metais ji buvo net labai apčiuopiama.

[15] Radžvilas V. Romualdo Ozolo filosofija: kelionė į tikrumo šviesą, p. 34.

[16] Žr. šios knygos p. 209.

[17] Jankauskas A. Romualdas Ozolas, filosofų klubas ir Sąjūdžio užuomazgos. Pranešimas Seime 2019 m. sausio 31 d.

Autentiškas – iš sugyventos tiesos suvokimo kylantis – veiksmas tuo laikotarpiu yra retenybė ir todėl ypač vertinamas. Jo kaina milžiniška. Pats Ozolas nesiryžta šios kainos mokėti, tačiau pelnytai žavisi kitų pasiryžimu. „Teko skaityti „Katalikų bažnyčios kroniką“ daugiausia. Šitą aš su labai dideliu susidomėjimu skaičiau, nes man atrodė, kad tuo metu „Katalikų bažnyčios kronika“ yra pats svarbiausias daiktas. Visa kita jau yra tiktai intelektualų veikimas, žmonių, bandančių paveikti gana nedidelę aplinkos dalį, o ten tai jau buvo veikimas, [nukreiptas] į visą tautą ir į užsienį, kas buvo svarbiausia. O kai Amerikos radijas pradėjo jau ištisai cituoti „Katalikų bažnyčios kroniką“, tai man tapo aišku visas šito sumanymo maštabiškumas.“[18] Kronikos leidyba buvo politinis veiksmas, o kiekvienas toks veiksmas vertinamas ne tik pagal intencijas, bet ir pagal padarinius. Pagarbos veiksmui principas yra esminis skaitant Ozolo tekstus ir apmąstant jo gyvenimą. Kad iš tiesų *gyventų*, žmogaus nuostatos turi išvirsti į veiksmą. Tai ne pasirinkimas, o pareiga. Pats Ozolas norėjo *gyventi* ir todėl matė pareigą vesti visuomenę pirmiausia iš melo gniaužtų, o vėliau ir link nepriklausomybės.

Ozolą kaip politinį mąstytoją šiandien turime prabangą pažinti retrospektyviai ir žvelgdami į jo ilgai slėptus darbus. Amžininkams jis pirmąkart atsiskleidžia 1983 metais tekstu „Pasaulis yra čia“. Daug vėliau pats Ozolas jį vertino taip: „Šį straipsnį laikau savo pirmuoju viešu Sąjūdžio ideologijos pareiškimu.“[19] Su juo prasideda sąmoningas ir rizikingas viešas veikimas nepriklausomybės tikslo link. Kaip tam tikras lūžio taškas Sąjūdžio ištakų studijose įvardijamas filosofinis Tomo Mano seminaras Nidoje, pirmąkart surengtas 1987-ųjų vasarą. Pats Ozolas prisimena: „Grįždami iš Nidos seminaro su Bronium Genzeliu ir Bronium Kuzmicku šnekėjomės, kad kultūrinės veiklos gana. Reikia pereiti iš kultūros į politinę veiklą.“[20] Tuo metu, 1987-ųjų vasarį,) Vilniuje įkuriamas diskusijų klubas „Kultūra ir istorija“, kuriame svarstomos iki tol nedrįstos aptarinėti temos, plečiamos mąstymo ir kalbėjimo ribos. Neatsitiktinai Ozolas ir šio klubo veiklos epicentre. 1987 metais klube jo perskaitytas pranešimas „Mūsų

[18] Valdemaro Klumbio pokalbis su Romualdu Ozolu, p. 59.

[19] Algimanto Jankausko ir Jūratės Kavaliauskaitės pokalbis su Romualdu Ozolu, p. 68.

[20] Algimanto Jankausko interviu su Romualdu Ozolu, 2010 m. kovo 29 d.

kultūros galia ir negalios“ tapo vienu svarbiausių ikisąjūdinių programinių dokumentų, davusių kryptį ir pačiam Sąjūdžiui[21].

Šiame pranešime Ozolas išsamiai aptaria, kaip lietuvių tautos istorijoje ir net mitologijoje skleidžiasi lietuviškasis charakterinis ir nuo to atsispirdamas vardija esminius tautai iškylančius iššūkius ir programinius uždavinius: istorizuoti, konkretizuoti ir etizuoti savo buvimą. „Išsilaisvinimui reikėjo naujo žodyno. R. Ozolas dar ikisąjūdiniu laiku imasi jį kurti, įvesdamas į viešumą sovietmečiu ištrintas ir „didžiojo abejingumo kartai“ svetimas sąvokas – Dora, Protas ir Dvasia. <…> R. Ozolui tai buvo visuomenės budinimo, naujojo tautos atgimimo programos postulatai. Šie žodžiai tapo išeities taškais konceptualizuojant Sąjūdį ir rengiant Sąjūdžio programinius dokumentus.“[22] Visas tris minimas kategorijas Ozolas, kaip jam būdinga, apibrėžė savaip, o dvasią – ypač voliuntaristiškai.

Ozolas džiaugėsi iškovota nepriklausomybe, tačiau suvokė, kad valstybė kaip tautos politinės savitaigos ir objektyvacijos forma nėra atkurta lietuvių sąmonėje, kad jie nėra politinė tauta ir šia prasme neegzistuoja. Atkūrus nepriklausomybę žmogaus, kuris pats savo biografiją vadina „žingsniais kelyje į nepriklausomybę“, politiniai tikslai iš pirmo žvilgsnio turėtų būti įgyvendinti. Tačiau Ozolo politinės minties palikimas su Kovo 11-osios Respublika tik ima rastis. Dauguma į rinktinę įtrauktų jo tekstų paskelbta po nepriklausomybės atkūrimo. Taip yra ne tik dėl minties ir spaudos išlaisvėjimo. Pats Ozolas anksčiau už daugelį amžininkų subrandino naujas fundamentalaus mąstymo apie tautą, valstybę, Europą ir pasaulį kryptis.

Esminė Ozolo nuostata, kad tauta turi pati save valdyti ir kurti savo gyvenimą. Okupacijos metais tikėtasi ir tikėta, kad nepriklausomybė sudarys tam sąlygas ir sukurs poreikį pačios tautos sąmonėje. Sąlygas nepriklausomybė iš tiesų sudarė, tačiau suverenaus gyvenimo tauta taip ir nepanoro. Lietuvos politinis gyvenimas po Sąjūdžio pergalės niekada netapo politinis griežta šio žodžio prasme. Būtent ši įtampa tarp normatyvios būtinybės tautai valdyti save ir faktinio tautos abejingumo savo likimui tapo

[21] Jankauskas, A. Filosofai – Sąjūdžio ideologai // *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, p. 170.

[22] Jankauskas, A. Will the world return home? Tracing Romualdas Ozolas' political thought // *Lituanus*, *2020*, vol. 66, no. 1, p. 5–17.

pagrindine Ozolo politinių mąstymų ašimi ir rūpesčio objektu. Geopolitinė tikrovė netruko suteikti šiai ašiai papildomą europinį matmenį. Lietuvos troškimas tapti Europos Sąjungos nare ir vėlesnė narystės patirtis nuolatos kintančioje Sąjungoje kėlė vis naujų tautos gyvenimo klausimų. Nebus per drąsu pasakyti, kad būtent Ozolo tekstuose ir kalbose šie klausimai buvo geriausiai suvokti.

Nacionalizmas – globalizmas – Europa. Romualdui Ozolui nacionalizmas buvo tikrasis humanizmas, o ne vienokia ar kitokia grėsmė, kaip nacionalizmą vaizdavo dauguma XXI amžiuje vadovaujančius postus Lietuvoje užėmusių asmenų. Jis suprato, kad kiekviena suvereni tautinė valstybė yra nacionalizmo kūrinys ir kitaip negalėjo būti nė Lietuvos valstybės. „Nacionalizmas yra esamos ar potencialios tautos savarankiškumo, vienybės ir tapatumo siekis,“[23] – apibrėžė Entonis Smitas, ryškiausias mūsų amžiaus nacionalizmo tyrinėtojas. Taigi bet kuris tautinis sąjūdis, siekiantis tautinio sąmoningumo sklaidos ar tautos nepriklausomybės, yra gryniausia nacionalizmo išraiška. Nacionalizmas nesuderinamas su tautų naikinimu, rasizmu ar imperializmu, juo labiau – su nacizmu, nes pamatinis nacionalizmo principas yra vienoda visų to trokštančių tautų teisė siekti valstybingumo. Bet kokios imperinės pretenzijos arba kitataučių naikinimas dėl jų kilmės visiškai pakerta nacionalizmo pagrindus. Kai nepriklausomos Lietuvos politikoje po 1992–1993 metais įvykusios antisąjūdinės kontrrevoliucijos politikoje faktiškai buvo atkurta sovietinės nomenklatūros valdžia, o kultūroje įsitvirtino kosmopolitinio globalizmo tendencijos, „nacionalizmas“ netruko vėl tapti keiksmažodžiu. Sovietinis gąsdinimas „buržuaziniu nacionalizmu“ gyvuoja iki šiol, nors ir neturi rimtesnio teorinio pagrindo.

Ozolas buvo laisvas nuo šių mitų ir didžiavosi esąs nacionalistas. Nacionalizmas jam atrodė paskutinis likęs žmogaus atspirties taškas ir atrama moderniame pasaulyje, vienintelė veikimo programa, leidžianti iš tiesų būti žmonėmis (iš čia ir „tikrasis humanizmas“). Tautos suverenumo ir jos narių buvimo žmonėmis jungtis nėra savaime suprantama. Laisvė yra būtina buvimo žmogumi sąlyga. Tačiau laisvė visada dvejopa – negatyvi individo laisvė be išorinės prievartos rinktis asmeninio gyvenimo sri-

[23] Smith, A. D. *Nationalism*. Cambridge, Polity Press, 2010, p. 9.

tyje ir pozityvi politinės bendrijos nario (piliečio) laisvė dalyvauti valdant save ir kitus, t. y. priimant visiems galiojančius sprendimus dėl bendro gyvenimo taisyklių. Nuo politinės minties istorijos pradžios žinoma, kad žmogus nėra sau pakankamas ir gali gyventi iš tiesų žmogišką gyvenimą tik bendruomenėje, kartu su kitais žmonėmis. Žmonių bendrabūvis būtinas žmogiškumui skleistis. Tačiau bet koks žmonių sugyvenimas reikalauja valdžios ir valdinių santykio, o šis santykis gali būti sukuriamas tik dviem būdais – prievarta arba sutarimu. Šis pasirinkimas egzistuoja, kai valdžios ir valdinių santykio klausimą sprendžia savarankiška politinė bendrija. Okupacijos sąlygomis tokios prabangos nėra: valdžia nelaisvai tautai visada prievartinė. Nelaisvoje tautoje visada nelaisvas ir žmogus. Jis negali spręsti savo bendrijos likimo, neturi pozityvios laisvės. Kad ir kiek laisvės jam būtų suteikta jo asmeninio gyvenimo pasirinkimams, taisyklės, kurios nustato tos laisvės ribas, bus priimtos jam nedalyvaujant arba dalyvaujant kolaboranto sąlygomis. Nėra laisvo žmogaus nelaisvoje tautoje. Tai Ozolo mąstymo pamatas.

Masių atmintyje Ozolas yra visų pirma prieš narystę Europos Sąjungoje pasisakęs „euroskeptikas“. Ozolo mąstymuose priešingai – Lietuva niekada neatsiejama nuo Europos, o žmogus – nuo savo kultūros horizonto, toks lietuviui yra Europa. Apie stojimą į Europos Sąjungą dar 1994 metais Ozolas rašė: „Mes neturime pasirinkimo. Alternatyva Briuselio Sąjungai yra Maskvos Sąjunga. Šioje mes jau du kartus buvome – visą XIX amžių ir pusę XX amžiaus. Nebenorime. Geriau Briuselio Sąjunga. Nors ir ji yra socializmo žiedas. Tegul ir rudeninis.“[24] Išskirtinai daug pasakantis fragmentas.

Pirma, Lietuvai nėra alternatyvos Europos Sąjungai. Lietuvos politinė savivertė turi tapti tinkama narystei. Europos Sąjunga yra geresnioji iš neišvengiamų alternatyvų. Jos grėsmės Ozolo pripažintos ir įvertintos kaip vertos rizikos. Antra, Europos Sąjunga yra „rudeninis socializmo žiedas“. 1994 metais tai buvo laiką pralenkusi mintis. Šiandien jau plačiai kalbama apie tai, kad Europos Sąjungai vadovauja buvę ir esami komunistai, svarbiausiomis Sąjungai progomis vykstantys atiduoti pagarbos komunistui Altjerui Spineliui, kurį patys laiko Europos Sąjungos tėvu kūrėju. Trečiąją išvadą nebūtinai padarė pats Ozolas, bet ją nesunku padaryti šiandien žvelgiant iš laiko perspektyvos. Marksistinis komunizmas ir TSR Sąjungai

[24] Žr. šios knygos p. 329.

pritaikytas bei TSKP ideologų plėtotas socializmas yra būtent tų antivalstybinių ir antitautinių idėjų doktrina, kuriomis, paties Ozolo vertinimu, gyvi ir vadovaujasi iš vėlyvojo lenininio komjaunimo gretų išaugę ir atkurtos valstybės valdžioje įsitvirtinę Lietuvos politikai. Tai sekuliarizmo, globalizmo, tautinių kultūrų, sienų ir suverenumo atsisakymo, internacionalizmo, įtraukties ir įvairovės garbstymas – toks buvo iš sovietmečio šių komjaunuolių atsineštų idėjų bagažas. Ozolas neklydo, kad šių žmonių galvose tvirtai įsišaknijusios išvardytos marksistinės idėjos Lietuvoje ras itin derlingą dirvą. Jo teigimu, šio kelio nebuvo galima išvengti.

Nacionalizmas yra naujasis humanizmas, o globalizmas kaip jo priešybė – žmogų nužmoginanti mūsų dienų ideologija. Globalizacija yra visapusiškas žmonių ir tautų tarpusavio sąveikų gausėjimas ir modernizaciją kaip prigimties atsisakymą spartinantis veiksnys. Tai faktinė tikrovė, kurią Ozolas pagrįstai priima kaip neišvengiamą. Tik nuo lietuvių priklauso, kas nusvers – globalizacijos keliamos grėsmės ar galimybės. Kas kita yra globalizmas – radikali doktrina, pagal kurią globalizacija yra skatintina, nacionalinės valstybės turi netekti reikšmės, o žmogus – būti išlaisvintas iš tradicinių kolektyvinių tapatumų ir elgesio normų.

Pasak Ozolo, globalizmas ir Europos integracija kaip konkreti globalizmo raiškos forma žmogų išvietina, nulaikina ir nukalbina. Išvietinimas reiškia, kad žmogus praranda ryšį su gimtąja žeme ir pasijunta pasaulio piliečiu, nulaikinimas – kad prarandamas ryšys su tautos ir valstybės istorija, o nukalbinimas – kad prarandamas išskirtinis ryšys su savąja kalba ir paneigiamas valstybinės kalbos monopolis. Lietuvių tautai ryškiausias buvo išvietinimo poveikis. Lietuviai – emigrantų tauta, išsivaikštanti po pasaulį greičiausiai iš visų Europos tautų. Tai galima suvokti kaip grėsmę, kurią būtina įveikti, arba kaip neišvengiamybę, su kuria belieka susitaikyti. Ozolas nuosekliai kritikavo susitaikymo strategiją, paskutinį jo gyvenimo dešimtmetį itin plačiai paplitusią lietuvių „politinio elito“ mąstyme ir įkūnytą globalios Lietuvos pažangos strategijoje „Lietuva 2030“. Pagal ją Lietuva yra visur, kur gyvena Lietuvos piliečiai, o dėl komunikacijų „susitraukusiame“ pasaulyje išlaikyti ryšį su valstybe ir gyventi visavertį jos piliečio gyvenimą galima ir per atstumą, kitoje šalyje. Strategija kvietė kurti tokio gyvenimo „globalioje Lietuvoje“ sąlygas. Ozolas baisėjosi tokiu projektu ir kvietė jį atmesti, vienintele realia tautos išlikimo strategija laikydamas emigrantų grįžimą ir gyvenimą čia, Lietuvoje. „Tik atėjus į tą ar kitą vietą,

tik įsivietinus galima kurti kultūrą – stiprinti savąją arba perimti kitą.“[25] Bet perimti kitą – tai susinaikinti kaip istorijos veikėjui.

Ozolas kritikavo ir kapitalo išlaisvinimą nuo atsakomybės jo kilmės vietai, galimybes persikelti į bet kurią pasaulio vietą, mažinant kaštus ir nesiimant jokių įsipareigojimų nacionaliniam ūkiui. „Globalizacijos esmė <…> – tai sąlygų didžiausiam pelnui gauti bet kurioje Žemės vietoje kūrimas.“[26] Tokių sąlygų kūrimą ir teisių įtvirtinimą, stumiantį į skurdą ištisų šalių gyventojus, Ozolas atvirai vadina antihumaniško ir totalitarinio režimo kūrimu. Tuo jis kaltina ir Europos Sąjungą.

Europos Sąjunga, kurią Ozolas sąmoningai priešina su ankstesne Europos Bendrija, yra lokalus globalizmo kaip tradicinio žmogaus perkūrimo ir išlaisvinimo iš tradicinių tapatumų ir tikrovės parametrų projektas. 2013 metais jis parašė Europos Sąjungos būklę ir jos kilmę nagrinėjantį straipsnį „Kodėl man nepriimtinas Europos Sąjungos projektas“[27]. Jo teigimu, Europos Sąjungos pagrindas yra „Žmogaus teisių deklaracijos žmogus – nebe akultūrinis [kokį kūrė Prancūzijos revoliucija], nebe ideologinis žmogus, jis tiesiog fizinis žmogus, ir ne tiek žmogus, kiek fizinis žmogumi vadinamas vienetas. Jo esmė – laisvės neatsakomybė: „Kiekvienas gimęs žmogus yra laisvas. Su juo reikia elgtis kaip su laisvu.“ Šis subjektas neturi jokių įsipareigojimų kitam, nes jis yra atskaitos taškas, kuriam iš principo subordinuotas Kitas: „Su juo reikia elgtis kaip su laisvu.“ Ar Deklaracijos autoriai nesuprato, kad tai – nežabotą egoizmą ir voliuntarizmą įteisinanti formuluotė? Suprato. Žmogaus teisės tapo pagrindine dvasine bet kurios tironijos griovimo teisine baze, jos iš tiesų stipriai prisidėjo prie komunistinės sistemos griuvimo. Deja, griovimo darbą jos dirba ir Europos Sąjungoje, ir visame pasaulyje, naikindamos visas ligi šiol žmonių padermės suformuotas kultūras ir civilizacijas. Deklaracijos žmogus iš tiesų yra žmogus be Dievo, dievas pats sau.“[28] Tačiau Ozolui „tauta yra vienintelis gyvenimo ir politikos atskaitos taškas“. Absoliučias teises ir apriorinę laisvę turintis individas neigia pamatinius gyvenimo ir politikos dėsnius. Tokiu neigimu

[25] Žr. šios knygos p. 392.

[26] Žr. šios knygos p. 393.

[27] Ozolas, R. *Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai.* Vilnius, Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 225–228.

[28] Žr. šios knygos p. 474.

paremta politinė struktūra ir santvarka negali būti teisinga. Ir vėl svarbu, kad kalbama apie konkretų projektą, o ne apie pačią Europos vienijimo idėją.

Ozolui nepriimtinas dabartinis projektas, tačiau jam brangi pati Europa. „Tik Europa sukūrė tai, ko nesukūrė nė vienas kitas Žemės kampelis: žmonių bendriją, kuri buvo pavadinta etnine tauta. Tai – kultūriškai konsoliduota bendruomenė, o tos konsolidacijos pamatas – tautos žemė, istorija ir kalba. Bendras istorinis likimas. Niekas neiškėlė tokio istorijos subjekto, tik Europa – taip nuosekliai, su tokiomis kančiomis. Ir negalėjo iškelti, nes tik žemę plikomis rankomis purenę, bet dangų virš savęs matę ir mąstę žmonės galėjo savo svajones paversti nacionalinėmis valstybėmis. Sunkus tas vilčių virsmo valstybe kelias, bet jis vienintelis. Nacionalinė teisė – tūkstantmetė Europos proto patirtis, išversta į tautos protą ir kalbą.“[29] Su kosmopolitiniu tautų neigimu paties autoriaus tapatinama Europos Sąjunga slepia savo priešybės – etninių tautų, jų kultūrų ir valstybių – išradimą, XIX ir XX amžiais eksportuotą į visą pasaulį.

Nors Europos Sąjunga yra atmestina, nes nepataisoma (jos pagrindas – beviltiškai skurdi vienmačio fizinio žmogaus samprata), po jos griuvėsiais slypinti Europa kaip civilizacija yra žmogiškosios kūrybos lobių turtingesnė už visą kitą pasaulį. Dar 2008 metais Ozolas buvo įsitikinęs, kad „Europos tautos jau šiandien rengiasi atsinaujinusių nacionalinių valstybių gyvenimui. Po Europos Sąjungos.“[30] Europos Sąjungai galimos alternatyvos, ji pati tėra radikali transformacija, turinti mažai ką bendra su pirminiu krikščioniškuoju pokario vieningos Europos projektu. Ko kartą buvo atsisakyta, prie to galima grįžti. Ozolas nelaidoja Europos, priešingai – skelbia jos iškilimą ir būtinumą, o pirmiausia – visai kitokius, nei kritikuojami, Europos vienybės pagrindus. Pasak Ozolo, „mes negalime gyventi niekaip kitaip, tik europietiškai“, o „Europai reikia pabandyti atsikurti trečiąkart“[31]. Europos kaip civilizacijos atsigavimas yra ne šiaip svarstytinas, o siektinas, tai Ozolo keliamas politinis tikslas.

Atvirumą Europai kaip civilizacijai galiausiai atskleidžia požiūris į krikščionybę: „Ką mums daryti tame toli civilizacijos kryžkelėn nuėjusiame pasaulyje? Man rodos, turime sparčiai baigti tai, ką – tegul ir su nenoru –

[29] Žr. šios knygos p. 443–444.

[30] Žr. šios knygos p. 444.

[31] Žr. šios knygos p. 76.

pradėjome. Visų pirma turime baigti priimti krikščionybę – užbaigti procesą, jau vykusį Lietuvos Respublikos laikais: leisti įsigalėti krikščioniškajam monoteizmui tiek, kiek jis pajėgus įsigalėti šioje tautoje, kartu kaip priešnuodžio tikėjimo nirvanai, pareikalaudamas žinojimo nešamos kančios. Be krikščioniškojo tikėjimo negali būti europietiško žinojimo. Be katalikybės Lietuva niekada nesukurs tikrojo intelektualinio potencialo. O juk tik intelektas grynina tikėjimą ir kuria tautos dvasios brandą – žmogaus gebėjimą iš metafizinės erdvės tikrumo sėkmingai nusileisti į gyvenimo konkretumą, į visų jo formų realumą ir vėl pakilti į metafizikos teikiamą pasaulio erdvinių ir laikinių bendrumų aiškumą.“[32] Ilgą laiką spekuliuota Ozolo požiūrio į krikščionybę klausimu. Nėra abejonių, kad krikščionybė Ozolui yra lietuvių tautos brendimo ir tikrosios integracijos į Europą programa.

Dar XX amžiaus pabaigoje Ozolas rašė apie galimą Europos Sąjungos virsmą federacija ir griežtai prieštaravo tokiam pasirinkimui: „Itin problemiškai Europos Sąjungos ateitis iškilo po to, kai nacijų Europos koncepcija buvo pakeista Europos nacijos koncepcija. Apie tai, kad ES bus griežta federacija, pastaruoju metu prabilta labai aiškiai. Ar ne dėl federaciškai centralizuotos tvarkos ir sudegė rusų komunizmo idėja? Jeigu Briuselio koridoriuose tikrai įsitvirtins federalizmo idėja, Europos Sąjungos projektą kada nors – drąsiai drįstu taip teigti – turėsime vertinti kaip labiausiai nevykusį pokomunistinio pasaulio politikos paieškos projektą.“[33] Europos vienybės pagrindų, globalizmo grėsmės, tapatybės ir istorinės sąmonės išsaugojimo, žmonių suišteklinimo ir išvietinimo problemos nebuvo nei svarstomos, nei įdomios žmonėms tada, kai Ozolas kėlė visus šiuos klausimus. Šiandien jie aktualūs Europoje, kurioje didėja nestabilumas, o Rusijos agresija Ukrainoje bei šios kone stebuklingas atsilaikymas verčia iš naujo perkainoti daugelį tiesų apie vienijamą Europą ir nacionalinių valstybių vaidmenį. Iš naujo atsigręžti į Ozolo genijų.

[32] Žr. šios knygos p. 77.
[33] Žr. šios knygos p. 207.

Romualdo Ozolo ir Bronislovo Genzelio planuoto pogrindinio leidinio "Žinios" planas, 1972 m. ▶

1972. VIII. 22

ŽINIOS

I

STRAIPSNIAI, PRANEŠIMAI, KALBOS

I. YPATINGI DOKUMENTAI (su komentarais)

Pvz.: Lietuvos [illegible]
Išvežtinių [illegible]
Rezoliucija [illegible]
Asmeniniai [illegible]

II. PASIPRIEŠINIMO [illegible] (su komentarais)

Pvz.: Lietuvos jaunimo [illegible]
Lietuvos Nacionalinio Išsivadavimo fronto kūrimasis

III. STRAIPSNIAI

Pvz.: Rusijos galybės mitas
Kas dabar vyksta Lietuvoje
Karo ir taikos alternatyvos ir aleatorinės
Žudikų strategija ir taktika

IV. FAKTAI IR KOMENTARAI

Pvz.: Terimo „nepriklausomumas"
Eilinė žmogžudystė
Jaunimo politinio švietimo uždaviniai
Tautų draugystės rezultatai
Kovokim už savo akivaizdžius teisės

V. ATSKIRŲ LEIDINIŲ ANOTAVIMAS

Pvz.: Pogrotografuotų leidinių pristatymas
Naujų originalių leidinių aptarimai
Vertingų recenzavimas

Leidinys – 1, 2 arba 3 dalys (16, 32 arba 48 psl.)
Tiražas – 2 kartus per metus
Leidžiami nepriklausomai
Leidinys užsiangažuoja laisvos informacijos teikimu

TRYS LIETUVOS POLITINIO GYVENIMO DEŠIMTMEČIAI. 1938–1970

(1971)

Lietuva 1938–1940 metais

1938 metais Lietuva jau buvo paniurusi. Ji nujautė, kur link veda Europos įvykiai, ir suprato, kad būdama didžiųjų kelių kryžkelėje ji pati nebus aplenkta. Kur viskas pasisuks?

O jos likimas jau buvo nulemtas. Vasarai baigiantis buvo pasirašyta ir rudens pradžioje pakartotinai patikslinta Molotovo–Ribentropo pakto slaptoji sutartis, pagal kurią, įsipareigojusios nepulti viena kitos, Vokietija ir Rusija persidalijo „įtakos sferas“. Ta slaptąja sutartimi, kurios tekstas pirmą kartą viešai buvo paskelbtas tik Niurnbergo proceso metu ir kurio paskelbimui taip prieštaravo vyriausiasis tarybinis fašistų kaltintojas prokuroras Romanas Rudenka, Tarybų Sąjungai buvo atrištos rankos Suomijoje, Pabaltijyje, Rytų Lenkijoje ir Rumunijoje.

Kaip žinia, plėšrūnai netruko imtis savo užmačių: Musolinis užpuolė Graikiją, Hitleris – Čekoslovakiją, Jugoslaviją, Lenkiją, Norvegiją, Stalinas – Suomiją, Pabaltijį, Lenkiją, Rumuniją. Įdomu tik tai, kad sutartimi numatytas savo užmačias Musolinis ir Hitleris įvykdė vėliau negu Stalinas.

Tarybų Sąjunga žygių ėmėsi tuoj pat. Vakarų Ukrainą ir Vakarų Baltarusiją bei Vilniaus kraštą Raudonoji armija užėmė Hitleriui jau niokojant Lenkiją, o su Suomija ir Pabaltiju buvo kita kalba: šios šalys laikėsi neutraliai, ir oficialių įsiveržimo pateisinimo aplinkybių reikėjo ieškoti kitur.

Tų aplinkybių paieškos prasidėjo nuo pasitarimų, kuriais Tarybų Sąjunga siekė šių šalių garantijų, kad jos nepulsiančios Tarybų Sąjungos. Tokias sutartis sudaryti nebuvo sunku, svarbiausia ėjo po to: jos turėjo leisti Tarybų Sąjungai įrengti jų teritorijoje karines bazes. Tai esą turėjo garantuoti sutarties veiksmingumą.

Lietuvos atveju susidarė ypač palanki padėtis: užėmus Vilniaus kraštą ir grąžinus jį Lietuvai (koks gi skirtumas, jei visa Lietuva netrukus priklausys Rusijai!) buvo suklaidinti tūkstančiai žmonių: Lietuva atgavo du dešimtmečius svajotąją savo sostinę! „Grąžinant“ Vilnių Lietuvoje buvo įsteigtos ir pirmosios Raudonosios armijos bazės.

Padėtis vis dėlto buvo labai neaiški. Ji išaiškėjo tik Suomijoje: jos vyriausybei atsisakius įsileisti svetimas armijas prasidėjo karas su „baltasuomiais“ – labai nesėkmingas, nuostolingas ir gėdingas karas. Rytų milžinas nieko negalėjo padaryti jo nykštukinei kaimynei.

Pabaltijo kraštai tylėjo ir kentė. Ar galvojo ką nors jų vyriausybės? Matyt, kad taip, tik buvo per vėlu. Čia veikė tūkstančiai šnipų, kurie išaiškindavo kiekvieną krustelėjimą. Šnipinėjimas, pridengtas „klasių kovos“ šydu, buvo taip sėkmingai praktikuojamas, kad net vyriausiasis Lietuvos kariuomenės vadas generolas Vincas Vitkauskas, kaip vėliau paaiškėjo, veikė Tarybų Sąjungos naudai ir vaidino bene lemiamą vaidmenį sužlugdant Antano Smetonos planuotą vyriausybės perversmą ir pasipriešinimą 1940 m. birželio mėnesį.

Dabar jau daug kam buvo aišku, kuo visa tai baigsis. Ne veltui vos tik „grąžinus“ Vilnių Lietuvoje pasigirdo dainelė:

Vilnius mūsų,
O mes – rusų.

Tuo metu Lietuva dar nebuvo rusų. Jos bazės buvo Vilniaus krašte, Alytuje ir kai kuriose kitose vietose, o Stalino žmonės įtemptai galvojo, kuo remiantis žengti toliau.

Proga netruko. Vieną 1940 metų pavasario dieną Vilniuje buvo rastas nužudytas raudonarmietis. Jo žūties aplinkybės buvo visai neaiškios nei tada, nei dabar. Žinant saugumo darbo metodus visai pagrįstai galima spėti, kad raudonarmietis buvo nužudytas pačių rusų.

Tačiau tai buvo jau visai paranki aplinkybė. Tarybų Sąjunga pareikalavo į Lietuvą įsileisti neribotą skaičių armijos Lietuvoje jau esančių dalinių saugumui užtikrinti. Kartu buvo pareikalauta pakeisti vyriausybę – sudaryti ją iš tokių žmonių, kurie rimtai stengtųsi vykdyti nepuolimo sutarties sąlygas. Siekiant visiems tiems įvykiams suteikti „klasių kovos“

įspūdį, per Lietuvos komunistų partijos pogrindį buvo inspiruojami „revoliuciniai masių veiksmai“.

Sužlugus Smetonos planuotam kariniam pasipriešinimui, valstybės prezidentas birželio mėnesį pabėgo į užsienį. Ten, jau sėdėdamas vokiečių globoje, jis parašė *Pro memoria*, kur išdėstė savąjį įvykių Lietuvoje ir jos perspektyvų vertinimą.

Tuo metu Kaune buvo sudaryta nauja Antano Merkio vadovaujama vyriausybė, o užsienio reikalų ministro postą užėmė žinomas Lietuvos kultūros veikėjas Vincas Krėvė-Mickevičius. Į Lietuvą visais keliais traukė dulkini raudonarmiečiai. Nesuprasdami ir stebėdamiesi žmonės žiūrėjo į tuos pavargėlius bintuotomis kojomis.

Neaiškūs dalykai dėjosi ir aukštuosiuose sluoksniuose. Į Kauną atvyko Maskvos įgaliotinis Vladimiras Dekanozovas ir ėmė regzti neaiškius tinklus. Apie jį būrėsi anksčiau čia niekada neužklysdavę tipai.

Merkio vyriausybė buvo pakeista Justo Paleckio vadovaujama vyriausybe. Dekanozovas reikalavo nedelsiant skelbti rinkimus, kad pati liaudis galėtų išspręsti savo likimą. Vyriausybės įgaliotas Krėvė-Mickevičius tuo reikalu nuvyko į Maskvą. Jį priėmė Molotovas. Iš profesoriaus įrodinėjimų, esą dabar pats vasaros darbymetis ir žmonės ilgam bus atitraukti nuo darbų, Molotovas tik pasišaipė. Daug ką suprantančiam profesoriui pasiteiravus, koks autonomijos statusas numatomas Lietuvai, Molotovas ciniškai pabrėžė, kad jai bus garantuotos visos tarybinės respublikos teisės, o į mėginimą pagraudenti Stalino bendražygis atsakė, kad sentimentams čia ne vieta, kad Rusija seniai svajojusi apie geresnį priėjimą prie Baltijos jūros ir reikalas esąs išspręstas. Krėvė-Mickevičius grįžo atgal ir atsistatydino. Tik tada, rodos, visą padėtį suprato ir naujasis Lietuvos prezidentas Paleckis. Pasak Krėvės, jis buvo ties beprotybės riba.

Tačiau kelio atgal nebebuvo.

Netrukus buvo paskelbti rinkimai, pirmieji Lietuvos istorijoje „laisvi, lygiateisiai ir tikrai demokratiški rinkimai“, kuriuose liaudis turėjo balsuoti už prašymą priimti Lietuvą į TSRS sudėtį.

Liepos mėnesį į Maskvą išvyko Lietuvos „vyriausybinė delegacija“. TSRS Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pats Stalinas klausėsi Lietuvos, Latvijos ir Estijos delegacijų kalbų. Jo įžvalgumas genialus: ši diena – tai džiaugsmo diena ir Rusijai, ir toms iki šiol pavergtomis buvusioms tautelėms!

Lietuva 1940–1970 metais

1940 m. liepos mėnesį Lietuvai prasidėjo naujas gyvenimo etapas. Niekas – nei tie, kurie jo siekė, už jį kovojo, nei tie, kurie kovojo prieš šiuos, nei tie, kurie nieko nesuprato, tik jautė, kad vyksta kai kas svarbaus, – nežinojo, kuo jis baigsis, ką atneš kita diena, tačiau viskas buvo taip nereal u, netikra, paslaptinga, kad tuometinę Lietuvos situaciją būtų galima pavadinti tik Didžiąja nežinia.

O ten, Maskvoje, viskas arba bent jau iš esmės viskas buvo aišku ir nuspręsta. Detalės priklausė nuo to, kaip toliau rutuliosis pasaulio įvykiai, bet principas buvo vienas: Lietuva kartu su jos nykštukinėmis kaimynėmis nuo šiol vėl priklausys didžiajai garbingajai Rusijos imperijai, ir nė joks nei pasaulio, nei pačios Lietuvos krustelėjimas nieko nepakeis. 1940 metai ištaisė kvailąsias Lenino liberalizmo klaidas, Rusija vėl turės maksimaliausią išėjimą į Baltijos jūrą ir dirbti mokančių, maistą išbadėjusiai armijai duodančių žmonių ir žemių. Nuo šiol Pabaltijys – neatskiriama didžiosios ir šlovingosios Tarybų Sąjungos dalis!

Lietuvoje, kaip ir visame Pabaltijyje, reikėjo padaryti daug esminių pertvarkymų, kurių svarbiausias buvo socialinė revoliucija. Ji, kiek leido proletarinės revoliucijos doktrina, jau buvo pradėta vykdant politinę revoliuciją: buvo suvalstybinta žemė, fabrikai, įmonės ir kitas svarbiausias tautos inventorius. Iš karto pereiti prie kolektyvizacijos netiko, buržuazinio liberalizmo išpaikintiems žmonėms tai galėjo atrodyti kaip rimtas pasikėsinimas į jų teises ir turėti labai nemalonių pasekmių. Reikėjo pažaisti, pripratinti: apkarpyti vienų žemes, padalyti kitiems, sukiršinti, įžiebti „klasių kovą“.

Nuo pat pirmųjų tarybinės santvarkos Lietuvoje dienų tas žaidimas buvo žaidžiamas ypač aistringai, su fanfaromis ir visomis leistinomis pompomis. Ypač svarbu buvo tai, kad į žaidimą buvo įtraukiama visa inteligentija, ypač humanitarinis elitas, ir niekas geriau negalėjo padėti išaiškinti, kas yra tie tylintys paukšteliai.

Ryškinantis jų nusistatymą buvo imtasi ir specialių priemonių: įsteigta Mokslų akademija, sukurtos kūrybinės sąjungos, pakeista daug kultūros įstaigų pavadinimų, vietoj visų uždarytųjų kultūros spaudinių ištikimajam berneliui Petrui Cvirkai buvo leista įsteigti labai neapibrėžtą „Raštų“ žurnalą… Buvo skatinami koncertai, parodos, agituojama už naują kūrybą.

Tačiau buržuazinio raugo prisigėrę inteligentai tylėjo ir juokėsi iš nemokšiškų galvą kilsčiojančių „naujosios kartos poetų“ agitacinės „lyrikos“.

Tylėjo visas kraštas.

Tačiau jame kai kas vyko.

Saugumas uoliai darbavosi, su tuometinio savo komisaro Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus pagalba sudarydamas pirmosios siuntos į Sibirą sąrašus ir tikslindamas kitų nepatikimųjų kandidatūras. Kalėjimai pamažu prisipildė naujo klasinio turinio – kunigų, buožių, nacionalistų.

Visa žiema praėjo Maskvos pasiuntiniams ryškinantis naują situaciją ir prie jos priprantant.

Vasarą pasipylė ypač daug darbų: rengtasi lietuvių kultūros ir meno dekadai Maskvoje, imta garsiau agituoti už kolūkius, dar uoliau stengtasi sukiršinti žmones ir apsivalyti nuo nebepataisomų *kontra*.

Daug rūpesčių buvo ir kitur: karas su Suomija, Tolimųjų Rytų problemos, Japonija. Nežinia, ką dar sugalvos Hitleris…

Nepaisant to Lietuvoje viešpatavo provinciališkai rami naujo gyvenimo kūrimo atmosfera.

Karas Stalinui buvo daugiau negu netikėtas dalykas – tai buvo nesusipratimas! Galop patikėjęs jo realumu, jis virpančiu balsu pranešė apie šventą visos liaudies kovą.

Lietuvoje jau seniai buvo išblaškyti pasienio kordonai, Raudonoji armija netvarkingai traukėsi, o pavienius rusus medžiojo iš slėptuvių ginklus ištraukę lietuvių žaliūkai.

Per tris dienas karas nusirito už Lietuvos į Rusiją, nuplukdydamas šimtus naująja tvarka rankas susitepusių lietuvių, kartu su visais nunešdamas į Tarybų Sąjungos armiją inkorporuotą išskaidytą buvusiąją Lietuvos armiją, tiksliau – jos likučius: kas galėjo, išsisklaidė anksčiau arba bėgo pakeliui.

Lietuvoje vėl buvo nauja tvarka. Ką ji žadėjo Lietuvai Naujojoje Europoje?

Nėra abejonės, kad Lietuvos joje būtų laukęs Prūsijos likimas – tuo neleido abejoti karingasis ir nekompromisinis Hitlerio nacionalizmas.

Lietuvių iliuzijos buvo tokios beribės, kad jų sąmonės giliau nepaveikė nei labai menka, karo meto tvarka dangstoma nacionalinė autonomija, nei masiniai žydų sušaudymai. Lietuva ir vėl gyveno tarsi sapnuodama, tik be tos baimės, kuri slėgė prieš metus: naujasis šeimininkas vis dėlto buvo iš Europos…

Mąstyti Lietuva pradėjo po pirmųjų Vokietijos pralaimėjimų: Naujoji Europa ėmė miglotis, o ką reiškia, jeigu į Lietuvą vėl ateis rusai, visiems buvo daugiau ar mažiau aišku.

Buvusių Lietuvos armijos karininkų manipuliacijos su lietuviškaisiais daliniais reiškė kai ką, kas vokiečiui nepatiko ir dėl ko jis juos išsklaidė netrukus prieš pasitraukdamas į Vakarus.

Ar tai reiškia, kad Lietuva, kaip ir Estija, planavo sukilti ir atmušti tiek vokiečius, tiek ir rusus? Kol kas neaišku, bet tokia galimybė visai reali: būtent taip vadavosi ir kitos Vakarų Europos tautos.

Šiaip ar taip 1944 metais Lietuvoje kovojo vokiečiai ir rusai. Lietuviai dalyvavo kovose – ir Šešioliktojoje lietuviškojoje šaulių divizijoje, ir imami iš „išvaduotųjų“ rajonų ir tuoj pat siunčiami į pirmąsias linijas. Tai buvo oficialios Lietuvos vyrų skerdynės. Kiek jų išliko, tie jau nebežygiavo toliau, bent kaip Lietuviškoji divizija: Lietuva buvo užimta ir lietuviškasis patriotizmas buvo visai nebereikalingas; Lietuviškoji divizija buvo išformuota.

Prasidėjo pokario metas.

Beveik dešimtmetį Lietuvoje siautėjo aistros, kirsdamos vyrus, žlugdydamos viltis ir iliuzijas, tuštindamos Lietuvos miestus ir kaimus, mokydamos Lietuvą naujojo gyvenimo išminties. Palyginti su pokariu karas Lietuvai praėjo be pasekmių. Pokariu buvo dešimteriopai sumokėta už prieškarinį neryžtingumą.

Tik ar pasimokyta?

Pokario metai atnešė tris niekada iki tol Lietuvoje neregėtus istorinius fenomenus: kolektyvizaciją, deportaciją (liaudies šnekta – vežimus) ir partizaninį karą. Jie vienas su kitu susiję, kaip su atoveiksmiu yra susijęs kiekvienas veiksmas.

Po karo Tarybų Sąjunga nuo viso kito pasaulio buvo atitverta garsiąja Stalino geležine uždanga. Nenuostabu: rusas pirmą kartą pajuto savo galią naujajame pasaulyje ir tą jis pasistengė įprasminti ir teoriškai, ir praktiškai. Teorijos apie „savarankišką“ socialistinių šalių kelią gimė vėliau. Išsikerojusioje imperijoje buvo problemų, kurias spręsti patogiausia buvo už uždangos. Nenuostabu, kad 170 tūkstančių gyvybių kainavęs „persitvarkymas“ Pabaltijyje užsieniui tarsi ir nebuvo žinomas.

Viena svarbiausių (greta ūkio atkūrimo) Stalino problemų buvo naujųjų kraštų mokymas. Vadinamosiose liaudies demokratijos šalyse tas

mokymas buvo gerokai komplikuotas, užtat į Tarybų Sąjungą prieš pat karą inkorporuotuose kraštuose staliniečių rankos buvo laisvos.

Kartu su pramonės „atstatymu ir išvystymu“ ūkininkavimo industrijos imti mokyti ir nemokytųjų kraštų žemdirbiai. Pradedant 1947 ir 1948 metais visa Lietuva buvo „kolektyvinama“. Lietuvos žmonės jau žinojo prieš porą dešimtmečių vykusios Ukrainos kolektyvizacijos detalių, bet neįsivaizdavo, kad tai, kas buvo skiriama jiems, gali turėti ką nors bendra su sveiku protu ir demokratija. Galiausiai ne to ir reikėjo Stalinui ir jo statytiniams. Demagogijos jie buvo išmokę jau gana neblogai, ir patikliam Lietuvos žemdirbiui liko tik stebėtis ir tylėti.

Tie, kurie nenorėjo susitaikyti su akivaizdžiu melu ir prievarta, buvo kvalifikuojami kaip liaudies priešai ir gabenami į plačius Sibiro plotus. Vietos juose pakako ir „buožėms“, ir paskutiniams plikiams, jei jų plikumas pats savaime nebuvo įdėjęs „naujojo proto“. Negaliu pasakyti, kiek žmonių buvo išvežta per visas tris vežimo kampanijas, bet daug sodybų liko tuščios dėl tos aplinkybės, kad jų šeimininkai „persikėlė gyventi kitur“.

Pasirinkimo nebuvo ne tik tiems, kurie buvo „klasiniai priešai“ dėl to, kad turėjo daugiau kaip 50 ha žemės, kad buvo kuo nors „susitepę“ „kruvinaisiais Smetonos laikais“ ar prie Hitlerio, bet ir tiems, kurie šiuo požiūriu buvo nepriekaištingi, tik nerado savyje jėgų sutikti su brutalia prievarta ir demagogija: ir vieniems, ir kitiems buvo tik du keliai: arba Sibiras, arba Lietuvos miškai.

Prieš karą ir per karą istoriškai nepanaudotas kraujas nesutiko blėsti Sibiro taigoje ir geriausi Lietuvos vyrai ėjo į miškus. Žaliojo karo mastą labai išplėtė tuoj po karo prasidėjęs Šaltasis karas tarp sąjungininkų ir lietuviškojo „Amerikos balso“ skleidžiamos iliuzijos apie greitą Rusijos karą su Amerika. Tačiau šios aplinkybės pervertinti negalima: į miškus Lietuvos vyrai ėjo spiriami pokarinės Lietuvos tikrovės.

Kiek jų žuvo susirėmimuose su „liaudies gynėjais“ ir reguliariaisiais rusų armijos daliniais, apgyvendintais kiekvienoje didesnėje Lietuvos gyvenvietėje, tikslių duomenų neturiu. Tačiau iki pat 1951 metų miškuose poškėjo šūviai, o paskui aidėjo salvės laidojant „gynėjus“ arba prie valsčiaus tyliai būdavo suguldomi keli „banditai“ – tepasimoko neklusnieji.

Kaip reikėtų vertinti visą tą kraujo jūrą? Žavintis pačiu žmonių ryžtu ir didvyriškumu reikia be jokių iliuzijų pasakyti, kad tai buvo ne laiku ir todėl veltui pralietas kraujas. Jis turėjo tekėti arba 1940 m. vasarą, arba

įsilieti į pozityvią veiklą, hidros sprogdinimą iš vidaus. Deja, faktas lieka faktu ir – garbė žuvusiesiems!

Pamažu varant į priekį kolektyvizaciją, be atodairos naikinant partizanų pasipriešinimo taškus, Lietuva rimo ir grimzdo į juodą neviltį. Šeštojo dešimtmečio pradžioje kraštas priminė milžiniškus šermenis. Per tuos metus žmonės išmoko tylėti, o tie, kurie turėjo kalbėti, ir kalbėti išmoko kitaip.

Aidint paskutiniesiems šūviams dar baisesnė darėsi pokarinė tyla. Kas bus toliau, niekas nežinojo. Dirbti niekas nenorėjo – negalėjo, ir badas tik todėl nepradėjo šienauti žmonių, kad ir su šešiasdešimt arų žmogus gali padaryti stebuklų, o lietuvių valstietis būtent stebuklams daryti ir buvo sutvertas: jis išsivertė.

Kas dėjosi pasaulyje, kas dėjosi ten, Kremliuje, niekas nežinojo – buvo tik savas kaimas, sava troba, ši diena. Todėl kai 1953 metais mirė vadas ir mokytojas ir visi švilpti bei kaukti galintys daiktai švilpė ir kaukė, o visi kiti stovėjo ir tylėjo, kiekvienas su baime galvojo: o kas bus dabar? Tai buvo didelis naujojo gyvenimo laimėjimas: kiekvienas naujas dalykas ir toliau čia bus sutinkamas su baime ir nepasitikėjimu.

Netrukus po Stalino mirties ėjęs rūmų įvykiai – paslaptingoji gydytojų byla, Berijos suėmimas ir sušaudymas – nedaug ką pasakė apie ateitį, atrodo, ne tik Lietuvos žmonėms. Kur kas konkretesni dalykai ėmė dėtis „dvivaldystės“ laikotarpiu, ir tegul tie dalykai stebino savo neįprastu pikantiškumu (kaip antai Nikitos Chruščiovo „blusos kaustymas“ Didžiosios Britanijos Parlamente arba emocijų patvirtinimas batu SNO tribūnoje), buvo aišku, kad dedasi kai kas iš esmės nauja – geležinės valstybės vadovai ėmė važinėti po užsienį, po savo žemes, pasigirdo balsų apie taikų (!) valstybių su skirtingomis santvarkomis sambūvį ir t. t. Tai buvo visai netikėta.

Dar labiau nustebino „neklystančiojo“ stabo nuvertimas 1956 metais. Tai buvo tiesiog neįtikėtina! Viltis kiek atšaldė negailestingai numalšintas 1956 metų Vengrijos sukilimas, bet būtent jis gyvenimui ir pozityviai veiklai prikėlė Tarybų Sąjungos tautas.

Lietuvoje tuo metu sparčiai statomos ir rekonstruojamos gamyklos, daugiau dėmesio skiriama žemės ūkiui, ir nors tas dėmesys juokino ir piktino žmones kvailomis „didžiojo turisto“ pretenzijomis, tie visi dalykai reiškė, kad prasidėjo minties judėjimas.

1956–1958 metai buvo tikras Lietuvos renesansas: atlydys išjudino ir kultūrinį gyvenimą, buvo pradėta kalbėti ne tik apie šviesią ateitį, bet ir dabartį ar net praeitį! Pasirodo, Lietuva taip pat turėjo praeitį, istoriją, kultūrą.

Kultūros veikla buvo tas didysis darbas, kuriuo gyveno ir kuriuo tik ir rūpinosi Lietuva 1958–1968 metais.

Ugdydama savo jaunimą ir pasitelkdama senuosius specialistus, Lietuva sparčiai pramonėjo, urbanizavosi, ugdė naująją savo buržuaziją, kurios interesai ir sveikas protas dažnai susikirsdavo su tarybinės biurokratinės sistemos krumpliaračiais. Nukentėdavo dažniausiai iniciatyvieji, bet tai nepraėjo be pasekmių: augo savo proto, išradingumo ir savo pačių skirtingumo suvokimas. Tas procesas buvo neišvengiamas: jauniesiems save reikėjo atrasti savarankiškai, nesvarbu, kad pokario karta buvo sulaužyta ir prisisiurbusi dogmatiškų paistalų. Atradimų procesas buvo sunkus, su daugybe kraštutinumų ir klaidų, kurios kaip paminklai informuotumo negalioms liko ir mūsų miestų naujuose kvartaluose, ir gamyklose, ir kitur, bet žmonės ėmė suprasti svarbiausia: jų iniciatyvą, jų protą varžo biurokratinė tvarka. Ji – rusų atnešta tvarka, jų saugoma ir globojama. Iš čia buvo tiesus kelias į nacionalizmą.

Tačiau pokario baisybės buvo dar pernelyg arti, kiekvienas naujosios kartos žmogus jas patyrė vaikystėje, todėl gerai suprato, kad viskam yra ribos ir kad kol kas galimas ir prasmingas yra tik kultūrinis nacionalizmas.

Kad ši pakraipa buvo teisinga, parodė Čekoslovakijos įvykiai: ji jau buvo visai netoli iki išsivadavimo. O negailestingas Čekoslovakijos sutramdymas parodė, kad tokio pat išmintingumo reikia laikytis ir toliau.

Deja, per daug toli buvo nueita, per daug jau mielas buvo atlydžio metu bent jau pro langą pajustas laisvės kvapas – žmonės neatsitraukė ir tada, kai „didysis turistas“ 1963 metais buvo nuvainikuotas, o jo vietą užėmė pragmatiškai nusiteikęs Aleksejus Kosyginas ir kieto kumščio mėgėjas girtuoklis Leonidas Iljičius.

To dueto griežimą tuoj pajuto Lietuva. Pragmatikas blaiviai įvertino Lietuvos kūrybinį entuziazmą ir nukreipė jį į kaimą, kur pasitelkiant pseudoidėjas prieštvanine technika imta kurti „naują kultūrą“, turint tikslą sunaikinti visa, kas bent kiek siejasi su praeitimi. Ką reiškia valstiečių tautai netekti savo įprastų gyvenimo sąlygų, kada buržuazijos nacionalinė savimonė tenkinasi tik technologinių problemų suvokimu, pragmatikui buvo

aišku. Ne veltui Lietuvos kaimo pertvarkymas ciniškai atvirai buvo pavadintas ne tiek ekonomine, kiek politine problema.

Sustiprintas pertvarkymų finansavimas darė savo, tačiau nesnaudė ir naująją padėtį suvokiantys žmonės. Atsirado ir daugiau galimybių visokeriopai, nors ir lojalumo ribose, priešintis – per aukštąsias mokyklas, per spaudą.

Septintojo dešimtmečio pabaiga pasižymėjo jau gana diferencijuota kultūrine polemika, tiesa, labiau sprendžiant technologijos klausimus. Tačiau kito kelio ir nebuvo.

Pragmatiko kėslai atsitrenkė į didėjantį sąmoningumą. Tai iš dalies buvo ir jo pralaimėjimas, nulėmęs kieto kumščio politikos apologeto generalinio sekretoriaus iškilimą.

Prieš bruzdančiuosius ar bent jau pernelyg uoliai savo kultūrinį savitumą puoselėjančius lojaliuosius buvo paleistas ištikimas tarybų valstybės sarginis šuo – saugumas.

Vėl pakvipo netikrumu ir nepasitikėjimu.

Tąsyk Lietuva pirmoji iš sąjunginių respublikų tarė naują žodį: dideliam kultūrinės autonomijos puoselėtojų rūpesčiui čia žybtelėjo spontaniško pasipriešinimo atvejai, atkreipę pasaulio dėmesį ir, reikia manyti, gerokai sujaudinę valdovus.

Taip septintojo dešimtmečio pabaigoje Lietuva atėjo iki sąmoningo nacionalinio pavergto krašto gyvenimo ribos.

Kad toks gyvenimas gali duoti gražių vaisių, parodė Lenkijos įvykiai 1970 metų pabaigoje.

Tačiau Lietuvai iki to buvo dar toli gražu.

Lietuva 1970 metais

Sveikindami vienas kitą su naujo dešimtmečio slenksčiu, mes buvome visai neblogai nusiteikę: aprimo 1968 metų aistros, padėtis Čekoslovakijoje neatrodė tokia beviltiška, kaip buvo galima tikėtis būsiant po tokio sutriuškinimo, ir nors Artimieji Rytai ir Indokinija tebekunkuliavo grasindami išsilieti, ko gero, į visai rimtus konfliktus, tai nuo mūsų visai nepriklausė ir mums tuo metu neliko nieko kita, kaip žiūrėti savo reikalų.

Jie palyginti buvo visai pakenčiami. Nors 1968 metai parodė, kad naujieji imperijos vadai jokio nepaklusnumo nepakęs nė per nago juodymą,

kalbų apie naują stalinizaciją, kurios sėjo netikrumą ir pilką įtampą, nebesigirdėjo ir prieš 1968-uosius jausta įtampa 1969 metais atslūgo. Visi vėl gyveno įprastų darbų tėkmėje.

Jų buvo nemažai ir nemenkų. Galbūt dėl to, o gal ir dėl artėjančių „didžiųjų jubiliejų" – Lenino 100-ųjų gimimo metinių ir Lietuvos paskelbimo tarybine respublika trisdešimtmečio – keliamo triukšmo kažkaip nebuvo pastebėtas „Pravdoje" pasirodęs straipsnis, kuriame buvo rašoma, esą Lietuvoje tarp kai kurių partijos narių ir netgi partijos vadovų bujoja nacionalistinės nuotaikos.

Tačiau tai, kad kažkas vyksta, buvo galima jausti ir pro jubiliejinę gražbylystę bei įvairiausias oficialaus džiūgavimo putas. Tai iš šen, tai iš ten ausis pasiekdavo vis naujos plačiausios visuomenės nepasitenkinimą rodančios žinios.

Vienoje Vilniaus vidurinėje mokykloje, kur mokosi daugiausia aukščiausios valdžios vaikai, buvo paminėta Vasario 16-oji. Pretekstą davęs Justo Paleckio skambutis: eksprezidentas vieną savo draugų, aukštą partijos veikėją, pasveikinęs su švente ir tai išgirdusi jo duktė. Mokinukai surengė balių, klasėje kabojusį Lenino portretą apgręžė į sieną ir užrašė: „Rusai, nešdinkitės lauk!" Reikalo ėmėsi saugumas, mokiniai buvo tardomi taip, kad teisės studentai praktikantai nebeišlaikė ir užprotestavo dėl nehumaniškų priemonių. Viskas baigėsi tylomis todėl, kad mokiniai buvo ne bet kokių tėvų vaikai.

Pavasarėjant jau plačiau nuskambėjo studentų susirėmimo su milicija byla. Kažkas iš priešais studentų bendrabučius gyvenusių „ponų" paskambino milicijai, neva studentai linksminasi, griežia ir neleidžia ilsėtis. Studentai milicijos nepaklausė. Nepaklausė ir antro, sustiprinto, būrio. Maža to, išgrūdo juos lauk iš bendrabučio. Turėjo pasiduoti tik tada, kai atvyko kelios „faraonų" mašinos ir keletą studentų suėmė. Būta čia net visai patetiškų scenų: mergaitės apsinuogino krūtines ir šaukė: „Šauk, šunie!"

Byla buvo numarinta be liūdnesnių pasekmių: studentus tik apsvarstė rektorato posėdyje. CK posėdis bylą interpretavo taip: kalta milicija, ji pasikarščiavo, ji neturėjo teisės uždrausti studentų pasilinksminimo.

Visos bylos peripetijos neaiškios, aišku tik tiek, kad jos pagarsinimas nieko gera nebūtų reiškęs ir Centro komitetui. Tačiau „Pravda", pasirodo, buvo teisi!

Visai charakteringu reikėtų laikyti tarp intelektualų pasklidusį pasakojimą, kaip įgėręs kažkokiame subuvime ar sąskrydyje senas revoliucionierius,

Spaudos komiteto pirmininkas Feliksas Bieliauskas daužė kumščiu stalą ir šaukė:

– Užteks! Jau prisišokom pagal jų dūdelę, gana! Gana mums kęsti tuos bukus galvijus!

Tai tik keletas įdomesnių, plačiau pasklidusių atgarsių.

Reikia neabejoti, kad tie dalykai tapo žinomi ištikimiausiam, tvirčiausiam tarybų valstybės ramsčiui – saugumui.

Pavasarį ir vasarėjant nuvilnijo kratų banga: Kaune, paskui – Vilniuje. Keletas žmonių buvo suimti ir be teismo kažkur dingo. Vienas blaivybės draugiją propagavęs žmogelis buvo uždarytas į psichiatrinę ligoninę. Prie kai kurių kratytųjų prikibti nerasta pagrindo.

Ar tai buvo atsiliepimas į „Pravdos“ raginimą sustiprinti budrumą, ar privati Lietuvos saugumo iniciatyva?

Kaip į tai, kas vyksta, reagavo Lietuvos komunistų partija ir tarybinė vyriausybė? Kad ji „imasi priemonių“, buvo aišku: vasarėjant buvo pakeisti keli laikraščių redaktoriai, iš Rašytojų sąjungos pirmininko posto atleistas Lenino premijos laureatas Eduardas Mieželaitis, „į kitą darbą perkeltas“ „Vagos“ leidyklos vyriausiasis redaktorius Alfonsas Maldonis ir pan. Jų vietas užėmė žinomi prostalinistai dogmatikai, atlydžio metu (1956–1970) tūnoję kultūros gyvenimo šešėlyje.

Daugiau, rodos, nespėta: artėjo Lietuvos „jubiliejus“ su eisenomis, karnavalais, dainų ir šokių reginiais; reikėjo priimti apdovanojimus ir svečius.

Užtat veikė saugumas.

Karštą vidurvasarį, prieš pat didžiąsias iškilmes, netikėtai mirė Vilniaus universiteto profesorius daktaras Jurgis Lebedys. Mirė, išvažiavęs į vasarvietę rašyti veikalo „Lietuvių kalba oficialiajame gyvenime XVI–XVIII a.“, spėjęs parašyti tik pavadinimą. Nei sirgęs, nei negalavęs, rytą nebepabudo. Tiems, kas gerai pažinojo profesorių ir suprato, ką jis dirba, tai buvo nesuvokiama. Universiteto Lietuvių literatūros katedra liko be vadovo ir be kandidato į tą postą. Laikinai jį užėmė Marija Bieliauskienė, rašytojo Alfonso Bieliausko, naujojo Rašytojų sąjungos vadovo, žmona, eilinė moterėlė, bet susijusi su pačiais reakcingiausiais sluoksniais.

Už pernelyg Lebedį „garbinantį“ nekrologą buvo papeikta „Pergalės“ žurnalo redakcija.

Kai į karščių, švenčių ir nervingų nuotaikų išvargintą Vilnių susirinko studentija, vieną gražią rudens dieną dingo universiteto profesorius

daktaras Jonas Kazlauskas. Tai buvo visiškai netikėtas dalykas, precedento Tarybų Sąjungoje neturintis įvykis. Saugumo organų paskelbta paieška nedavė jokių rezultatų. Aptilus pusiau humoristiniams spėliojimams, visi pasinėrė į niūrią tylą.

Tuo metu per visą Tarybų Sąjungą nuskambėjo tėvo ir sūnaus Brazinskų pabėgimas. Jie pirmieji Tarybų Sąjungoje užgrobė lėktuvą ir nuskraidino jį į Turkiją. Lėktuvui leidžiantis buvo nušauta stiuardesė ir tai pasitarnavo milžiniškai aistrų kurstymo kampanijai, keletą savaičių siautusiai per visus miestus.

Tuo pat metu vyko kiti keisti įvykiai: pasikorė arba nusinuodijo, arba išėjo iš proto keletas lietuvių intelektualų, tarp jų CK propagandos skyriaus vedėjas – jis buvo uždarytas į Maskvos psichiatrinę ligoninę.

Ką visa tai reiškė?

Kažkoks Maskvos Tarybų rajono vykdomojo komiteto lektorius, skaitydamas paskaitą, anot liudininkų, „pasakė aršią antilietuvišką kalbą“. Jo žodžiais tariant, Brazinskai, Kazlauskas ir visi kiti yra Lietuvoje rengto antitarybinio sąmokslo nariai, tas reikalas dabar tiriamas, bet jis (t. y. lektorius) neturįs teisės daugiau aiškinti.

Iš tiesų, pabėgus Brazinskams, į Vilnių buvo atvykusi bene keturiasdešimties žmonių komisija tikrinti teisėtumo vykdymo pažeidimų: Brazinskas buvęs baustas ir prieš laiką amnestuotas. Kaip buvo galima amnestuoti tokį nusikaltėlį?

Sakoma, kad kažką išsiplepėjęs tada ir pamišo Pranas Mišutis.

Ar iš tiesų būta kokio „sąmokslo“?

Vargu bau.

Tačiau po to, kai praslinkus beveik mėnesiui po dingimo Kazlauskas buvo rastas Neryje, abejonių neliko – prieš Lietuvą imtasi rimtų priemonių.

Ko šituo tikėtasi? Įbauginimo?

Galbūt.

Visiškai aišku viena: „nacionalizmo“ pavojus Lietuvoje realus ir Lietuvai paskelbtas karas. Nuo šiol kiekvienas galėjo laukti tokio pat likimo.

Mąstantiems žmonėms viskas buvo aišku. Tiems, kurie žinojo daugiau smulkmenų, tapo aišku, kad ir profesorius Lebedys buvo nužudytas. Čekoslovakijos įvykiai parodė, kad pavojingiausia visuomenės dalis yra inteligentija, ypač humanitarinė, ir su Lietuva imta tvarkytis anksčiau, nei būtų galima kitu atveju.

Kai kas ėmė aiškėti ir paprastiems žmonėms: matyt, studentijos dėka žinia, kad Kazlauskas nužudytas, pasklido ir po Lietuvą.

Apie rusų reakciją į įvykius Lietuvoje galima spręsti iš to, kaip Brazinskų pabėgimo dienomis Vilniuje ne kartą buvo galimą girdėti: „Visi jie tokie! Visi lietuviai – fašistai.“ Vilniuje gastroliuojančio rusų choro dalyviai atidavė saugumui tris studentus, valgykloje su kasininke susiginčijusius dėl kalbos. „Mes jus išmokysim kalbėti rusiškai“, – pareiškė jie.

Studentai buvo apsvarstyti, bet nepašalinti, jiems įrašyti papeikimai.

Suprantama, visi Lietuvos įvykiai gerokai atgaivino didžiarusiškąsias šovinistines rusų tradicijas.

Beje, visi tie įvykiai atkreipė ir pasaulio dėmesį. Galbūt jie būtų atkreipę ir anksčiau, bet Rusijoje tuo metu vyko įvairūs žydų teismai ir demonstracijos. Arabų ir Izraelio konflikte, sudarančiame vieną šio meto karo židinių, tie procesai vaidino svarbų politinį vaidmenį, todėl nenuostabu, kad visi labiausiai domėjosi žydų bylomis, Aleksandro Solženicyno premija, Andrejaus Sacharovo Žmogaus teisių gynimo komitetu ir pan.

Tačiau metų pabaigoje įvyko dar vienas įvykis, kuris „Lietuvos klausimą“ iškėlė į pasaulio problemų ratą. Į Jungtines Amerikos Valstijas, nuo tarybinio laivo nušokdamas ant Amerikos pakrantės sargybos katerio, bandė pabėgti laivo „Sovetskaja Litva“ radistas Simas Kudirka. Dėl nežinia kokių Amerikos pakrantės apsaugos sumetimų Kudirka buvo grąžintas rusams, jų sumuštas ir nutemptas atgal į „Tarybų Lietuvą“. Tai buvo vėl precedento neturintis įvykis, tik šįkart jau JAV istorijoje – visų politinių pabėgėlių globėja atsisakė priimti patį tikriausią politinį pabėgėlį, nors JAV ir šiandien nepripažįsta 1940 metais įvykdytos Lietuvos aneksijos. Netrukus įvykis tapo byla, pasiekusia Kongresą ir prezidentą, kuris prižadėjo, kad tokių įvykių daugiau nebebūsią.

Savo gyvybės kaina Kudirka įliejo daug gaivalo į Amerikos lietuvių gyvenimą, o JAV, tušuodamos tą kiaulystę, apdovanojo Lietuvos atstovybę valstybės sekretoriaus sveikinimais nepriklausomos Lietuvos paskelbimo 53-iųjų metinių proga. Pasveikinime buvo pabrėžtas aneksijos nepripažinimas, o lietuvių tauta pavadinta tautos, kovojančios už savo laisvę, pavyzdžiu.

Kudirka panašius sveikinimus šiemet nupirko ir Estijai bei Latvijai, tik be tokių liaupsinančių žodžių. Tačiau tai jau buvo šiais metais, metų pradžioje, kada pati Lietuva buvo jau kiek aprimusi.

Ar iš tiesų Lietuva, tariant „New York Times“ žodžiais, yra labiausiai engiama iš Tarybų Sąjungos tautų?

Vargu.

Ne ką geresnė padėtis yra visose nacionalinėse respublikose, kai kur net blogesnė. Lietuva tik labai aktingai pasinaudojo atlydžiu ir subrandino daug potencijos, kurią užuodus imtasi priemonių prieš „ilgalaikes bombas“ – intelektualus, o stichiškieji žmogeliai tą potenciją išgarsino ir pasaulyje.

Ar neatsilieps visa tai, tik nepalyginti stipresniu, Lietuvos prispaudimu?

Visiškai galimas dalykas.

Tačiau grėsminga tyla, virš Lietuvos pakibusi „Lietuvos reikalui“ iškilus į pasaulio plotmę, buvo gerokai apmalšinta 1970 m. gruodžio sukilimu Lenkijoje. Lenkijos įvykiai dar nepasibaigė ir nežinia kuo baigsis, tačiau jie nukreipė tarybinės vyriausybės dėmesį nuo Lietuvos.

Maža to, į Lietuvą ėmė byrėti ordinai teatrams, įmonėms už „aukštus gamybinius rodiklius“, kaip byrėjo Lietuvos veikėjams prieš revoliuciją amžiaus pradžioje.

Ir dar vienas įvykis kol kas atitraukė dėmesį nuo Lietuvos – tai pasirengimas TSKP XXIV suvažiavimui. Jo atidėliojimas rodo, kad rūpesčių imperijos vadams gana ir be Lietuvos.

Tačiau, kalbant „senų revoliucionierių“ žodžiais, niekas neužmiršta ir niekas neužmiršo.

Neužmiršo niekas ir Lietuvos, kaip ir Lietuva nieko neužmiršo.

1971 metų pradžioje ji tyliai rengėsi naujam ideologiniam klimatui, kuris turi įsivyrauti po suvažiavimo: spaudoje vis garsiau reiškiasi stalinistiniai elementai, profesorius vadindami nemarksistais, pamažu puldami literatus, meno įstaigose užsakinėjami „teminiai paveikslai“ ir „idėjiški kūriniai“.

Dar labai gyvas per praėjusius penkiolikai metų įgytas pagreitis, bet jaučiama, kaip visi įsitempia ir pasirengia.

Lietuvoje dabar tyla kaip prieš audrą. Mažųjų stalinistų balsai skamba kaip kregždžių klykavimas juodame debesyje. Kuo tas juodasis debesis prabils ir kas kartu su juo užgrius ant Lietuvos – kol kas neaišku.

Aišku tik viena: 1970 metai buvo paskutinieji atlydžio metai.

Prasideda naujas speigmetis.

KARAS AR REVOLIUCIJA?

(1972)

Nors tai viename, tai kitame pasaulio kampe smilksta karo židiniai, mes gyvename taikos nuotaikomis. Tos nuotaikos – tai ne tik žmogui įgimtos ramybės troškimas, ne tik nenoras galvoti, kas būtų, jei kiltų trečiasis pasaulinis karas (tai faktiškai reikštų neabejotiną žmonijos žuvimą); taigi ne tik dėl mūsų lepumo ir baimių gyvename taikos viltimis: įvairūs pasitarimai, konvencijos, sutartys, ypač Rusijos ir Jungtinių Valstijų sutartis dėl branduolinio ginklo ribojimo, kuri turėtų tuoj išaugti į sutartį dėl visiško branduolinio ginklo uždraudimo ir nusiginklavimo (tai reikštų išties naują pasaulio gyvavimo erą), įvairios taikos ir nepuolimo sutartys Europoje sakyte sako, kad galbūt ateis taikos metas, kad galbūt bus suvokta, jog nugalėtojų naujame kare nebus!

Labai žmogiškos, labai viliojančios, labai gražios tos mūsų viltys! Istorija rodo, kad jos visada ypač sustiprėdavo prieš didžiuosius tragiškus įvykius. Pakanka prisiminti Antrojo pasaulinio karo išvakares ir garsiąsias Vokietijos ir Rusijos nepuolimo sutartis, už kurių kaip už skydų abi šalys įtemptai rengėsi susirėmimui, skubėdamos kiek įstengia, kad pirmoji ji, o ne priešininkė, galėtų pulti (dangstoma Raudonosios armijos galingumo mitu – atseit mes tokie stiprūs, kad užpuoliką tuoj išmesime už sienos ir sumušime jį jo paties urve – Stalino strategija ir taktika buvo puolimo strategija ir taktika; iš dalies ir dėl to armija buvo visai paralyžiuota, kol išmoko gintis, o ne pulti, kaip buvo rengiamasi, atėjus laikui, kai Hitlerio armijos pasklis po užkariautą dalį ir Vokietija nebegalės koncentruotai gintis, neprarasdama užkariautųjų plotų).

Istorija mus mokė ir žiauriai baudė už jos pamokų nepaisymą, tačiau žmonių viltys yra toks balzamas, kad šiandien ir vėl norime geriau

nusigręžti ir negalvoti, kas slypi už visų tų sutarčių, negu pro visą tą propagandinį triukšmą pažvelgti į akis tiesai, savo likimą atimti iš saujelės avantiūristų ir perimti jį į savo rankas.

Kas dedasi šiuo metu pasaulyje? Kokie biudžetai skiriami karo reikalams ir kokią jų dalelę sudaro žmonių gerovei skiriamos sumos? To mums niekas nepasakys nei Maskvoje, nei Vašingtone, nei Pekine, nei dar kur kitur – tai karinė paslaptis, su kurios visagalybe sutinkame nė nesusimąstydami, kad tas sutikimas reiškia sutikimą būti žudomam! Sutiksime ar nesutiksime su tuo, kad liaudis neturi žinoti, kokią jos uždirbtų turtų dalį vyriausybė skiria karui, vis tiek nieko nesužinosime. Galų gale to mums ir nereikia – mes matome tai iš mūsų kasdienio gyvenimo faktų: juo toliau, juo labiau trūksta būtiniausių pragyvenimo reikmenų, butų, maisto ir t. t. Kurgi dingsta tas daugiau kaip dviejų šimtų milijonų žmonių triūsas? Kuo jis virsta?

Jis virsta naujomis raketomis ir raketodromais, kurių Tarybų Sąjunga dabar turi daugiau negu bet kuri kita pasaulio valstybė, virsta naujais naikintuvais, bombonešiais ir aerodromais, virsta nauju laivynu ir ypač povandeniniais su branduoliniu ginklu laivais, sukoncentruotais visose pasaulio jūrose ir vandenynuose, virsta pagalba „išsivaduojančioms“ arba kariaujančioms mažosioms šalims, kurių draugystę reikia užsitikrinti būsimojo karo atveju. Toks pat vaizdas ne tik „šioje pusėje“, bet ir ten, Amerikoje. Kone kasmet rengiami grandioziški manevrai, kurie atbaido priešininkus, o iš mūsų atima paskutines žmogiško gyvenimo galimybes.

Kam viso to reikia?

Oficialioji propaganda tvirtina: pasaulyje tokia situacija ir reikia būti stipriam. (Pasakėlių apie JAV imperializmo agresyvumą nebesinori nė prisiminti, kai pasirodė, kad „imperialistai“ mieliau prekiauja, o ne kariauja, kad dėl sėkmingos prekybos jie atsisako savo ankstesnių politinių idealų taip greitai ir taip noriai, kaip nė tikėtis nebuvo galima. Pavyzdžiui, JAV Kongrese vienam kongresmenui pasiūlius boikotuoti prekybos sutartis su TSRS, jei pastaroji neatšauks savo nutarimo dėl emigruojančių žydų išpirkos, pasiūlymas buvo atmestas tuo pretekstu, neva prekybos negalima painioti su politika, nors nepolitiškos prekybos nėra ir negali būti; arba, pavyzdžiui, Taivano išdavimas, kad tik būtų galima susitaikyti su Kinija.) Stipriam būti reikia, bet ką reiškia ta formulė, kai ir taip jau stipriausios pasaulyje karinės pajėgos ugdomos tempais, kurie pralenkia

visų kitų valstybių karinės galios vystymo tempus? Kam ta stipriausia pasaulyje armija? Apsiginti?

Ir Hitlerio, ir Stalino armijos buvo kuriamos apsiginti. Iki tam tikro laiko.

Kam Tarybų Sąjungai reikalinga šita gigantiška armija, aiškėja iš tų ideologinių principų, pagal kuriuos ji buvo sukurta ir vadovavosi visą savo gyvavimo penkiasdešimtmetį.

Revoliucija Rusijoje galėjo laimėti tik todėl, kad carų imperializmas su visais nepabaigiamais imperijos karais taip nuskurdino žmones, jog jų gyvenimas buvo tolygus lėtam merdėjimui ir tikrai nebeliko ko prarasti, tik gyvybę, tad jie buvo linkę jos netekti revoliucijoje, o ne alkanoje buityje. Karas, išvarginęs visas kariaujančias šalis ir atnešęs baisią suirutę, buvo patogi proga nuversti carą. Revoliucija įvyko, kaip prinokęs obuolys nukrito: sosto caras atsisakė, kai paaiškėjo, kad jo neberemia net ištikimieji generolai.

Spalio revoliucija (iš esmės – valstybinis perversmas) galėjo įvykti todėl, kad karo suirutėje pradėti naują, demokratinį gyvenimą buvo ne taip jau paprasta. Tačiau Rusijos veikėjai sėkmingai tvarkėsi, ir ne veltui Leninas rašė: „Šiąnakt arba niekada, rytoj bus vėlu."

Spalio perversmas galėjo įvykti todėl, kad Rusija turėjo stiprią centralizuotą partiją, apsiginklavusią ne tik ginklais, bet ir idėjomis apie brolybę, lygybę, amžiną taiką, draugystę – idėjos kartais stipresnės už visus kitus ginklus.

Revoliucija įvyko, susikūrė nauja valstybė, kuri greitai ne tik atkūrė carų užkariautas sienas, bet ir išplėtė jas. Visų žmonių lygybė baigėsi naujos išnaudotojų klasės – partijai priklausančių žmonių klasės – atsiradimu. Užtenka prisiminti įvairias lengvatas ir privilegijas, kuriomis naudojasi beveik visi partijos nariai, būtinumą stoti į partiją, jei savo gabumais ko nors pasiekei ar nori pasiekti, t. y. jei partija mato, kad esi „neeilinis" bent jau savo kieme ir t. t. Visų žmonių ir tautų brolybė baigėsi kalėjimais ir koncentracijos lageriais, ne vienos tautos sunaikinimu ir didesniųjų tautų laipsniška asimiliacija „tautų draugystės" vardu. Kalbos apie taiką baigėsi karu, kuriame pirmąkart buvo akivaizdžiai pajusta „rusų liaudies jėga" ir padaryta daug svarbių išvadų. Kalbos apie visų pasaulio tautų brolybę ir pasaulinę revoliuciją išvirto į protarybinių režimų kūrimą ir apgaulę, per prievartą teikiant „brolišką pagalbą" („liaudies demokratijos šalys"), finansuojant užsienio (netgi tokią kaip Prancūzijos) komunistų partijas.

Kilniais šviesiais idealais apsiginklavusi 1917 metų Rusija po penkiasdešimt metų tapo imperialistiškesnė už bet kokio caro Rusiją.

Kaip tai galėjo įvykti?

Istorinių aplinkybių labai daug ir visos jos svarbios. Svarbiausia, deja, yra ne istorinė, o ideologinė: pasaulinės revoliucijos idėja tikrovėje virto pasaulio užkariavimo idėja dėl tos paprastos aplinkybės, kad kiekviena pasaulio tauta nori gyventi gerai, bet visų pirma – savarankiškai.

Savarankiškumas yra didžiausias pasaulinės revoliucijos stabdys, visi, kas trukdo jai ateiti, yra jos priešai, taigi ir visos pasaulio tautos yra Rusijos, kaip tos revoliucijos vadovės, priešai. Mažas tūkstančius kartų pasikartojęs istorijos paradoksas: ir kryžiuočiai, kurie nešė lietuviams krikščionišką šviesą, o buvo tik grobikai, ir ispanai, kurie indėnams įskiepijo tikėjimą ir naikino juos milijonais, ir anglai, kurie mokė kultūros indus, o buvo jų išnaudotojai. Rusams atsitiko tas pat, kai tik jie iškėlė koją iš savo kiemo: jie vadavo Pabaltijį, Suomiją, o tapo užkariautojais, jie atnešė laisvę Vidurio Europos tautoms, o tas laisvės dovanas reikia įteikinėti su tautų pagalba.

Beje, Rusija jau nė nesidrovi: yra stipri, jos paiso visas pasaulis, tad ko gi varžytis, – nesutinkančiuosius su ta tvarka galima sugrūsti į beprotnamius (kaip, pavyzdžiui, kadaise Jekateriną Radisčiavą – patikrinta priemonė sukompromituoti žmogų prieš reikalo neišmanančią liaudį), o užsieniui telieka ta pati ideologija, tik jau kaip tankų ir branduolinės bombos saugomas muilo burbulas.

Ko rusams verta tautų draugystė, puikiai parodo Kinijos pavyzdys: mažiau nei per dešimtmetį iš didžiosios broliškos tautos ji virto didžiausiu priešu ir agresoriumi, su kuriuo susitarti sunkiau negu su garsiuoju Amerikos imperializmu.

Atmesdami visus „pasaulinės revoliucijos“ dirvoje išaugusius didžiarusiškosios pasaulio sutvarkymo arba, paprasčiau, pasaulio užkariavimo ideologijos prietarus, į Kinijos klausimą pamėginkime pažvelgti iš bendražmogiškųjų pozicijų (kurias, beje, taip įnirtingai atmeta tarybinė ideologija). Jeigu rusams niekas daugiau nesvarbu, kaip tik nesavanaudiškai padėti kiekvienam vargstančiam ir nuskriaustam, tai kodėl ta pagalba kinų tautai negalėtų pasireikšti jiems taip reikalingos gyvenamosios erdvės suteikimu? Juk kinai yra gamtos didžiai nuskriausti: gyvena teritorijose, kurių tik maža dalelė tinka žemdirbystei, ir net kiniškas stropumas jei ne šiandien, tai rytoj jų nebegalės išgelbėti nuo bado. Kodėl vadovaujantis žmogiškumo sumetimais iki galo nuosekliai, neatrėžti jiems tuščių Tolimųjų Rytų plotų – tedirba sau, teaugina ryžius ir mėsą, tevalgo iki

soties, tebūna draugais, bičiuliais ir broliais. Juo labiau kad „kinų pretenzijos“ nėra be pagrindo – jie kalba apie teritorijas, kurios iki 1862 metų Rusijai nepriklausė, kurias apgaulingomis sutartimis prie Rusijos tik 1862 metais prijungė Muravjovas, tas pats, kuris po metų išgarsėjo kaip Lietuvos ir Lenkijos sukilimo malšintojas, „tvarkos“ šitame imperijos kampe organizatorius. Mes jį pažįstame ir pažinsime kaip Muravjovą Koriką, o būtent šito generalgubernatoriaus autoritetu ir sąžiningumu remiasi „tikroji visų darbo žmonių visame pasaulyje interesų gynėja“ Tarybų Sąjunga! (Beje, šiuo atveju geriau tiktų sakyti – tarybinė Rusija arba Maskva.) Kodėl vienos pasaulio tautos darbo žmonių interesai tampa „Mao Dzedongo klikos“ interesais (Mao ir jo klika tikrai nei badauja, nei badaus!), kodėl „nesavanaudiška ir broliška parama pasaulio tautoms“ staiga virsta klyksmais apie agresiją, kai paprašoma grąžinti užgrobtas žemes, nors tai būtų paprasčiausias gamtinės ir istorinės neteisybės atitaisymas ir tikrai nuoširdi parama draugui ir broliui? Jeigu už ginklų siuntas neleidžiama įsirengti dar vienos ar kelių karinių bazių (kaip, pavyzdžiui, Egipte ar Kuboje) – draugas virsta priešu, brolis – agresoriumi. Mūsų liaudis gerai apie tokias metamorfozes sako: kuo pats kvepia, tuo kitą tepa. Jeigu dėl pasaulinės revoliucijos nepavyksta bent slapčia į brolio daržą kojos įkelti – brolis ne brolis, jeigu dėl brolybės reikia atiduoti kadaise iš brolio paveržtas žemes – jos be jokių sentimentų tampa šventomis (!), *iskonno russkimi* ir t. t., kurių neliečiamybė patvirtinama grėsmingos visa naikinančios armijos ginklų žvangesiu.

Nebūkime naivūs pesimistai: Amerika nepuls niekada – to jai neleis padaryti jos žmonės. Nebūkime naivūs optimistai: dabartinės Rusijos ir Kinijos derybos sienų klausimu gal ir baigsis kokiu nors kompromisiniu susitarimu, tačiau tas susitarimas (tegul ir perduodant tam tikrus plotus Kinijai) tik laikinai atleistų įtampos atmosferą: šiaip ar taip, tas susitarimas, jeigu jis bus su bent kokiomis nuolaidomis Kinijai, reikš Rusijos kaip „pasaulio proletariato vadovės“ autoriteto žlugimą ir Kinijos autoriteto bei galios augimą, jos faktišką tapimą trečiojo pasaulio vadu. Rusijos autoriteto žlugimas reikštų ir jos ideologijos krachą, o šis – realų jos didybės saulėlydį, nes viena po kitos atkristų Rusijos pavergtos tautos (visų pirma, pavyzdžiui, Rumunija, Čekoslovakija, Lenkija, Vengrija, po to – Pabaltijys, Ukraina ir t. t.), Rusija liktų vienų viena ir būtų priversta užsiimti rimta kūrybine, o ne karine veikla.

Ar ji panorės to, turėdama šitokią karinę galią? Ar perkaršę jos vadai, kuriems vis tiek tuoj reikės mirti, nepanorės pasinaudoti savo galia – *budj što budet*, kad tik išsaugotų savo ideologines schemas arba bent „žūtų garbingai“.

Spėliojimai – bergždžias reikalas. Reikia padaryti, kad nereikėtų šitaip spėlioti. Kad ramia galva ir širdimi galėtume žvelgti į rytdieną ir gyventi su visais kaip broliai su broliais pagal pačius aukščiausius bendražmogiškus principus, o ne demagogišką „klasinį požiūrį“.

Šiandien, kai pasaulio taika primena greičiau giedrą prieš audrą, kai aiškiai suvokiame karo beprasmiškumą ir matome karo linkme nukreiptas milžiniškos valstybės pastangas, mes, dėl kurių tos pastangos ir yra galimos, turime sau atsakyti į klausimą, ko norime patys: KARO ar REVOLIUCIJOS?

Revoliucija naujojoje Rusijos imperijoje bręsta! Kai po Nikitos Chruščiovo „taikaus sugyvenimo“ eksperimentų paaiškėjo, kad bet koks ideologinis atlydys veda prie diktatūros žlugimo (geriausias pavyzdys – Čekoslovakijos bandymas socializmą padaryti bent kiek žmoniškesnį, gyvybingesnį), prie lankstesnės ūkinės sistemos, kurioje dogmatikai tuojau pat išvydo „kapitalizmo restauraciją“ ir „autoriteto žlugimą“, Leonido Brežnevo suorganizuotas vyriausybinis perversmas ir po to ėjęs „varžtelių priveržimas“ pirma viduje, paskui – išorėje, dabar – jau iki tratėjimo – vėl viduje daugybei žmonių atvėrė akis: su karinių ir ideologinių haliucinacijų apsėstais bepročiais žmonių kalba susikalbėti nebus įmanoma.

Ką reiškia visi vadinamieji intelektualų procesai, Aleksandro Solženycino byla, pabėgimai į užsienį, susideginimai, sukilimai (vien tik šiais metais du: gegužės mėnesį Kaune ir liepos mėnesį Petrozavodske) ir visas kitas bruzdesys? Jie reiškia, kad žmonės ima ne tik kitaip mąstyti, žmonės ima nesitaikstyti, žmonės ima kovoti. Kiek daug pagiežos, pykčio ir ryžto susikaupė žmonėse, rodo 1972 metų vasaros įvykiai Petrozavodske. Sukilimas, kurį malšino armijos daliniai, įsisiūbavo visai atsitiktinai, kai tris girtus suėmė milicijos mašina, vienas jų, degdamasis cigaretę, padegė mašiną ir pats sudegė, milicijai neskubant gelbėti „veltėdžių“. Žmonės užpuolė ciniškus „tvarkos saugotojus“, prasidėjo peštynės, kurios buvo ženklas susirinkusiai miniai. Miestas užsiliepsnojo kaip parako statinė.

Parako statines primena daugelis naujosios Rusijos imperijos miestų, ypač „nacionaliniuose pakraščiuose“. Tačiau daug žmonių dar gyvena iliuzijomis, daugelis sugniuždyti saugumo teroro, bijo dar didesnių represijų.

Atėjo metas, kaip ir carų laikais, pasakyti: mes neturime ko prarasti, mes tik metais kitais anksčiau, o ne vėliau, galime prarasti gyvybes.

Valdžios avantiūristai žino tas nuotaikas, supranta, kad „vidus“ yra kur kas pavojingesnis už bet kurį „išorės“ agresorių: su anais galima susitarti, atidavus kad ir Sibirą iki Uralo, o su šiais „vidiniais“ – ne, jeigu nebus atsisakyta iki šiol vykdytos politikos ir žmonių engimo. Bet kadangi tiek Tolimųjų Rytų praradimas, tiek imperialistinės politikos atsisakymas reiškia tą patį, ar nepabandys valdovai, kaip visada buvo istorijoje, revoliucinį kraują nuleisti, konfliktą iškeldami už imperijos sienų? Galima neabejoti – bandys, nes ir revoliucijos, ir karo atveju pasaulio užkariavimo pagrindu išugdyta biurokratinė imperialistinė sistema turės žlugti: demagogams tai ir vienu, ir antru atveju reikštų mirtį ir jie, nereikia abejoti, pasirinks karą, o ne revoliuciją, nes karą, kaip jie mano, dar – galbūt – pavyktų paversti ne pasauliniu, o lokaliniu karu su drauge Kinija (ne veltui taip stengiamasi sudaryti nepuolimo sutartis su Europos valstybėmis ir JAV, tuo kartu ugdant armijos galią). Mums tai vis tiek reikštų mirtį – ne vienam, o kelioms dešimtims milijonų žmonių. Revoliucija pareikalaus aukų, tačiau ne tokių milžiniškų, mums ji bus kova už gyvenimą, o ne už mirtį.

Į klausimą – karas ar revoliucija, mes atsakome: REVOLIUCIJA!

Ir tai supranta valdžios avantiūristai! Tada klausimas iškyla taip: kas anksčiau – arba mes susiorganizuosime revoliucijai, arba jie mus sunaikins kare! Karas ir revoliucija yra dvi alternatyvos, kurios valdo šią taikos dienų atmosferą kaip nematomos ir visa apimančios jėgos.

Valdytojai rengiasi pasiutusiais tempais, revoliucija bręsta lėčiau. Visomis išgalėmis ir kiekvienas turime dirbti, kad ji įvyktų anksčiau! Neleiskime savęs išskersti kaip romių naminių gyvulių dėl kažkokių maniakų užmačių! Kurkime visuotinio nepakantumo atmosferą bet kokiam administravimui ir įsakinėjimui! Kovokime dėl elementariausių buities, žmoniško gyvenimo teisių! Reikalaukime liaudžiai atsiskaityti, kur eina jos darbo triūsas! Demaskuokime demagogus visuotiniuose susirinkimuose! Profsąjungas ir partines organizacijas paverskime pirminiais kovos už žmogišką sąžiningumą, garbę, atsakomybę postais! Demonstruokime su savo, o ne nežinia kieno interesus išreiškiančiais šūkiais. Kovokime, jeigu mums primes ginkluotą kovą! Armija – didelė galybė, bet juk tą galybę valdome mes patys, mūsų sūnūs!

Nublokšti avantiūristų gaują nuo valdžios vairo, sunaikinti biurokratinį policinį valstybės aparatą, sukurti valstybę demokratinių ir tikrai

laisvų rinkimų pagrindu, tokią valstybę, kurioje būtų vietos ir socializmo principams, ir individualios iniciatyvos laisvei, – toks turi būti mūsų reikalavimas tiems, kurie veda mus į pragaištį, bet dar labiau – sau patiems.

Dabar viskas priklauso nuo mūsų valios.

Nuo mūsų pačių valios priklauso, ar rasime kelią iš susidariusios aklavietės į tikrai žmogišką ir prasmingą pasaulį!

KOKĮ LIKIMĄ RINKSIMĖS?

(1973)

Dabar, kai po 1971–1972 metų TSKP CK nutarimų yra užgniaužti arba baigiami užgniaužti visi, tegul ir nedideli, Rusijai priklausančių tautų savarankiškumo pasireiškimai ir visose respublikose įsivyrauja visiška valdžios savivalė bei juodžiausia reakcija, o užsienio politikos srityje su JAV pasiektas susitarimas dėl prekybos ir nesikišimo į „vidaus reikalus“ ir numatoma ilgalaikė taika bei bendradarbiavimas, mes, kaip ir kitos Rusijos pavergtos tautos, esame palikti nekontroliuojamai rusų diktatūrai. Iki šiol dar galėjome tikėtis šiokios tokios užsienio, ypač JAV, paramos – bent priminimo pasauliui, kad šiurkščiausiai pažeidžiant visas tarptautinės teisės normas fašistiniu Stalino ir Hitlerio susitarimu 1940 metais buvome aneksuoti, kad pokario metais patyrėme galybę susidorojimų, deportacijų, o dabar, dangstantis tautų draugystės frazėmis, tyliai nutautinami ir engiami ekonomiškai, kad pasipriešinimo pavergėjams dvasia Lietuvoje yra ypač gyva ir pan. Nors ir nedaug naudos turėjome iš tų priminimų, jie mus palaikė bent morališkai, o rusiškąją valdžios kliką taip pat savotiškai kontroliavo, bent jau vertė maskuotis. Dabar, kai prekybos dingstimi susitarta nebeerzinti vienas kito vidaus klausimų priminimu, šitos moralinės užkariautojų tramdymo priemonės atsisakoma, o mes paliekami niekuo netramdomai užkariautojų nuožiūrai – tedaro jie su savo sąjunginėmis respublikomis ką nori, tai jų „vidaus reikalas“.

Ką su „broliškomis respublikomis“ yra numatyta ilgainiui padaryti – aišku kiekvienam. Tačiau iki šiol viešai buvo kalbama tik apie tautų suartėjimą, o dabar ir spaudoje jau be užuolankų rašoma, kad „su tautų suartėjimu vyksta jų asimiliacija“, ir kaip didžiausias tautų draugystės pasireiškimas nurodomas mordvių, karelų ir kai kurių kitų tautų visiškas arba

beveik visiškas asimiliavimas, t. y. nutautinimas, numarinimas. Tas mažas, kultūriškai atsilikusias tautas buvo galima sudoroti ir anksčiau, o su ilgą tautiškai sąmoningo gyvenimo istoriją turėjusiomis tautomis, kurios dar iki tarybinės santvarkos įvedimo spėjo išugdyti savo raštiją, mokslą, meną, literatūrą, susidoroti sunkiau: reikia išnaikinti tautinės skirtybės, savitumo supratimą, įdiegti menkavertiškumo jausmą, pagarbą rusų kultūrai, kaip vienintelei tokiai turtingai ir pagarbos vertai; todėl turi būti sunaikintas tautos kultūros gyvenimas – knygų, ypač istorijos, leidyba, iš viešojo gyvenimo išstumta nacionalinė kalba ir kt. Tai padaryti nėra lengva ne tik dėl to, kad žmonės priešinasi visokiems panašiems suvaržymams; tai prieštarauja tarptautinės teisės normoms, tai labai griežtai smerkia pasaulio viešoji nuomonė kaip kolonizatorinę, fašistinę, nežmonišką politiką. Rusija, dėdamasi visų pasaulio tautų drauge ir pasaulinės socialistinės revoliucijos vadove, akylai stebi ir nenori parodyti, ką ji daro su jos „globon“ jau patekusiomis tautomis, ką ji darys, kai ir kitos „draugės“ į tą globą pateks, todėl ji turi elgtis atsargiai: iš pradžių naikinti tik istorijos prisiminimą, diegti panieką jai arba bent abejingumą viskam, kas tautiška, nuolat kurstyti ir puoselėti „naujo gyvenimo“ kultą, su kuriuo skverbiasi nutautinimui pasmerktoms tautoms svetimas gyvenimo būdas. Iki šiol taip ir buvo daroma. Dabar, kai į „vidaus reikalus“ susitarta nebesikišti, bus galima imtis šiurkštesnių priemonių, ir jeigu kokie nors anglai, prancūzai ar vokiečiai ir patriukšmaus, kad Tarybų Sąjungoje smaugiami ukrainiečiai, latviai, lietuviai, estai, tai bus galima nė akimi nemirktelti – JAV, tikėdamasi Rusijos dujų, naftos ir kitų gamtos išteklių, taip reikalingų jos pramonei, tylės, nes juk ir sutarta tylėti… O ta ilgalaikė taika, taip karštai deklaruojama visame pasaulyje, bus panaudota kuo greičiau iki galo įvykdyti „leninininę nacionalinę politiką“, t. y. visus nacionalinius pakraščius paversti rusiškai kalbančia ir mąstančia, rusų interesus ginančia „tarybine liaudimi“, „žmonijos istorijoje neregėta žmonių bendruomene“.

Kam gi Rusijai reikalinga ši nutautinimo politika? Ar tai koks nors nesąmoningas, iš rusų tautos gelmių kylantis instinktas, caro laikų tradicija, ar dar kas nors panašaus?

Taip, šitame siekime esama jei ir ne įgimto, tai kažko istorijos eigoje išugdyto ir tapusio rusų tautos savybe. Tai siejasi su rusų entuziastingu tikėjimu, neva jie yra išrinktieji, pasauliui išganymo tiesą galintys ir turintys atskleisti žmonės, taip tikintys savo misija, jog kiekvienas, kuris tuo netiki,

tampa nebe draugu, o priešu. Rusija yra viena jauniausių pasaulio tautų ir, kaip dera jaunam, viena nepakančiausių jokiai kitai tiesai. Kadangi Rusija dar ir didelė tauta, tai tos ambicijos ir nepakantumas netrukdo pavirsti didžiarusiškojo šovinizmo politika, imta vykdyti dar pirmųjų carų ir pamažu vėl atgijusia Sąjungoje. O neatgimti kitų tautų engimo politika negalėjo todėl, kad Rusijos 1917 m. spalio perversmo vienas tikslų buvo išvaduoti *visas* pasaulio tautas. Kapitalistinio apsupimo doktrina, įsitvirtinusi pilietinio karo metais, kapitalizmo priespaudoje vargstančių brolių išvadavimo idėja, paplitusi dar rengimosi revoliucijai laikais, naujojoje į Sąjungą suburtoje valstybėje susijungė ir buvo panaudotos visų pirma prieš pačias bent kokio savarankiškumo siekiančias Sąjungos tautas, kaip nenorinčias paklusti revoliucijos idealams, vengiančias vykdyti internacionalinę misiją. Rusai gana greitai pajuto, kokia patogi šita demagogija ir tinkama nacionaliniams jų interesams, kurie neišvengiamai iškyla aukščiau už visus kitus interesus, kai tik revoliucinis pakilimas atslūgsta, o valdžioje įsitvirtinę žmonės ima buržuazėti. Šita demagogija pasidarė ne tik patogi, bet ir būtina, kai po Antrojo pasaulinio karo buvo sukurta socialistinė sistema ir ypač kai savarankišku – kiniškojo socializmo – keliu pasuko Kinija, iš Rusijos rankų pasistengusi išplėšti pasaulinės revoliucijos vadovo vėliavą.

Kodėl gi dabar prireikė taip sparčiai naikinti tautiškumą?

Visų pirma todėl, kad Rusijos pavergtas tautas veikia visame pasaulyje stiprėjanti nacionalinio išsivadavimo kova: savo valstybes kuria Afrikos ir Azijos tautos ir tautelės, iš kolonijinės priklausomybės stengiasi ištrūkti Pietų Amerikos tautos. Net Europoje vyksta nacionalinio išsivadavimo judėjimas: braška Jugoslavija, Didžioji Britanija tik didelėmis pastangomis išlaiko Šiaurės Airiją (Olsterį). Nerimsta visa Rytų Europa: Rumunija, Vengrija, Čekoslovakija. XX amžius yra tautų nacionalinio išsivadavimo amžius ir to negali nejusti, negali netrokšti savarankiškai savo gyvenimą tvarkyti Rusijos pavergtosios tautos.

Antra, kodėl reikia taip skubėti kurti „tarybinę liaudį“, – tai ateityje neišvengiamas karinis susidūrimas su Kinija. Kam lietuviui ar ukrainiečiui kariauti su kinu, siekiančiu atgauti jam priklausiusias žemes, kurias kardu ir apgaule išplėšė Muravjovas, vėliau pagarsėjęs kaip Lietuvos sukilimo korikas! Nėra abejonės, kad tūkstančiai ir milijonai „nacionalinių pakraščių“ vyrų nepaklustų vyriausybės įsakymui ginti imperialistinius Rusijos interesus Kinijos puolimo atveju – kinams priklauso didelė Sibiro

dalis, jie turi į ją moralinę, istorinę ir net juridinę teisę, tad vietoj nešvarių skerdynių daugelis engiamų tautų verčiau pasirinktų sukilimą ir partizaninę kovą dėl savo gimtosios žemės išvadavimo negu visai beprasmišką ir gėdingą mirtį kur nors Mandžiūrijos laukuose.

Rusai tai supranta, todėl dar iki lemiamo susirėmimo nori iš žmonių sąmonės išdildyti Tėvynės kaip tautos teritorijos sąvoką, pakeisti ją „plačiosios tėvynės“ arba tiesiog tėvynės nuo Baltijos iki Japonijos jūros sąvoka, padaryti visus potencialiais imperialistais, didžiavalstybinių interesų gynėjais.

Svarbiausia, kodėl rusai taip skuba, – tai jų ekonominiai interesai. Dėl senesnės kultūros, darbo tradicijų, darbštumo, susikaupimo ties savo žeme, o ne pasaulio užkariavimo vizijomis, daugelis sąjunginių respublikų tautų ir nežmoniškai sunkiomis centralizuoto biurokratinio planavimo sąlygomis pasiekė tokių rezultatų, tokių darbo laimėjimų, kad šūkčioti, „organizuoti“ tesugebančiam rusui atrodo kaip stebuklas. Rusas nesupras, kad tie laimėjimai paremti tik atkakliu darbu ir meile savo žemei. Oficialioji propaganda tikina, o bukas, užguitas ir su viskuo sutinkantis slavas mielai patikės, kad visa tai – socializmo, rusų sukurtos santvarkos vaisiai; o jeigu taip, tai kodėl ir jam nepasinaudoti? Juo labiau kad kitos išeities ir nėra: tame pačiame socializme gyvenantys rusai vis labiau skursta ir kenčia tikrą badą dėl nederliaus, stichinių nelaimių ir pan., o iš tikrųjų – dėl nemokėjimo ir nenoro dirbti. Kai tiek prikalbėta apie socialistinį perteklių, kai valdantieji iš tiesų gyvena pertekliuje, o valstiečiai ir darbininkai net derlingiausiose Centrinės Rusijos žemėse vos galą su galu suduria, reikia ko nors griebtis, kad badaujančiųjų pyktis neišsilietų neapykanta naujajai valdančiajai klasei. Tad ir didinamos duoklės, kurių reikalaujama iš kiekvienos „respublikos“, tad ir siunčiami tūkstančiai rusų į „pakraščius“, kur tikrai nebadaus.

Štai vien į Lietuvą, daugiausia į miestus, kasmet atsiunčiama apie 10 tūkstančių rusų. Vilnius kasmet priima 5 tūkstančius persikėlėlių, kurie tuoj pat aprūpinami butais. Vilniuje kasmet pastatoma 8 tūkstančiai butų, tad senbuviams telieka 3 tūkstančiai. Iki 1973 metų Lietuvos „vidaus reikalams“ likdavo 45 procentai pieno, 25 procentai mėsos. Nuo šiol vidaus reikalams, t. y. pardavimui, Lietuvos gyventojams liks tik po 15 procentų visų tų pagamintų produktų. Tai visi jau aiškiau negu aiškiai pajuto 1973 metų mėsos krizės dienomis. Kilo bruzdėjimai, keletas gamyklų nebedirbo. LKP CK kreipėsi į TSKP CK perspėdamas, kad Lietuvoje, kaip

ir Lenkijoje 1969 metais, gali sukilti darbininkai. Tačiau maisto krizė Rusijoje yra tokia rimta, kad nepabijota nė Gdansko. Antra vertus, rusai gal to ir nori – lietuviams bus galima nuleisti kraujo, o rusiškąjį perėjūną paleisti Į Lietuvą dar didesniu srautu, dar labiau įniršusį, kad mes „taip gerai gyvename“, o jam nenorime duoti. LKP CK mėsos krizę išsprendė, panaikindamas tiekimą rajonams, viską palikdamas tik didesniems miestams, nes esą miestai gali streikuoti, o kaimas tylės. Kaimas išties dar tyli, bet ar ilgai? Ir ar tik kaimas?

Rusai supranta, kad dirbti galima tik tada, kai yra suinteresuotumas. Iki šiol mes buvome suinteresuoti gerai dirbti. Kad ir kiek mažai mums likdavo atidavus prievoles Maskvai (vien Lietuva išmaitino 13 milijonų žmonių), buvo galima dirbti, nes buvo ko pavalgyti, rodėsi, ir prekių gausės. Dabar, didėjant bendrai ekonominei krizei, už darbą gaunamas pinigas darosi bevertis: už jį nebenusipirksi nei maisto, nei pramonės prekių, nes jų kasdien mažėja. Žmonės darosi apatiški, didėja nepasitenkinimas. Galima laukti neramumų – kur kas didesnių negu 1972 metų Kauno įvykiai.

Štai kada prasiveržia į Lietuvą siunčiamas rusiškasis elementas. Niekada neregėjęs nieko geresnio, jis niekada ir nesupras, kodėl mes nepatenkinti. Jis bus laimingas gavęs butą, pavalgęs kaip niekada ir bus priešiškas mums, tokiems nedėkingiems tarybų valdžiai. Jie ir bus ta jėga, kuri savo ekonominius sunkumus sprendžiančios valdžios rankomis rusins ir alins Lietuvą.

Valdančiajai klikai nesvarbu, kad laikui bėgant ši politika atsigręš prieš ją pačią. Be to, ji tikisi savo ekonomines negalias sutvarkyti padedama Amerikos, kol čionykščiai rusai nualins tai, kas per trisdešimt metų atstatyta su tokiu vargu ir pasiaukojimu. Taip Rusijos ekonominių sunkumų sprendimas paspartina Lietuvos rusifikaciją, išeina į naudą Rusijai, ir nesvarbu, kad po dvidešimt trisdešimt metų ir Lietuvos gamta bus nudrengta taip pat, kaip tie rajonai, iš kurių dabar plūsta persikėlėliai: žemių daug, ypač prie Kinijos sienos, galėsime naudotis taip pat grobuoniškai, o dabar galime su ne mažesniu ryžtu, apsikarstę dviveidiškais šūkiais, svajoti ir rengtis pasaulio šturmui.

Tačiau kodėl apskritai tokia padėtis yra galima?

Čia vėl reikia skirti du dalykus: pasaulio situaciją ir tvarką viduje.

XX amžius yra visų tautų, didelių ir mažų, nacionalinio išsivadavimo amžius, kartu jis yra supervalstybių, tokių kaip JAV ir TSRS, realaus

viešpatavimo pasaulyje amžius. Tautų konfliktų situacijoje jos naudojasi susidariusia padėtimi ir faktiškai, nors ir kaip kitos tautos tam priešinasi, laiko pasaulį pasidalijusios įtakos sferomis. Nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 1972 metų JAV ir TSRS, pilnos tikėjimo savo jėgomis ir augančia galybe, kovojo Šaltąjį karą, stengdamosi paveržti tą ar kitą dar į „įtakos zoną“ nepatekusią valstybę, ypač jauną. Tačiau kova dėl įtakos sferų ir vidinės problemos taip išvargino milžines, kad apie 1970 metus abi pasijuto išsikvėpusios. Juo labiau kad nuo 1960 metų savarankišku keliu pasuko Kinija, dėl savo masto ir ekonominės galios galinti ir norinti tapti trečiąja supervalstybe.

Po karo, vos nugalėjus Kinijos revoliucijai, amerikiečiai tvirtino, esą „geltonasis pavojus“ yra pavojingesnis už raudonąjį (rusų). Tada rusai su kinais „draugavo“. Amerikiečiai nebuvo tiek naivūs, kad būtų tikėję tos draugystės amžinumu, tačiau bendri rusų ir kinų keiksmai, skirti amerikietiškajam imperializmui, suprantama, kėlė nerimą. Todėl rusų ir kinų nesantaiką jie priėmė su palengvėjimu ir, kaip buvo tikėjęsi, sulaukė kinų palankumo. Rusai savo ruožtu išsigando JAV ir Kinijos suartėjimo ir pasistengė pasiūlyti savo draugystę, Juo labiau kad ji darėsi būtina ir ekonomiškai. Karų ir rasinių kivirčų išvarginta JAV nesididžiavo kuo nuoširdžiausiai atsakyti, nepaprastai nuoširdžiai, turint mintyje tai, kad Kinijai tai, aišku, nepatiks. Dar ir neaišku, kaip reaguos į tą rusų ir amerikiečių suartėjimą Kinija. Tačiau Jungtinėms Valstijoms tai, rodos, ir ne tiek svarbu. Joms svarbu tuoj pat gauti Sibiro gamtos turtų, o dar svarbiau – padėti Rusijai išsilaikyti kaip supervalstybei, neleisti jai subyrėti dėl ekonominės krizės. Amerikiečiai, kaip visada, žiūri visų pirma savo reikalų, bet žiūri toliaregiškai: jeigu Kinija greitai atgaus Sibiro žemes, jos rankose atsidurs milžiniški gamtos turtai, ant kurių ji išaugs į didžiausią pasaulio valstybę, iki Europos rytų sumažėjusi Rusija nebeteks savo dabartinio svorio, pateks į Kinijos įtaką, o tada jau ir JAV turės nusileisti „geltonajam pavojui“. Tad ar nebūtų geriau, jei Rusija išliktų tokia, kokia yra: nesutarimai dėl teritorijų laikys įtempę abiejų kaimynių gigantų jėgas, o JAV tuo metu galės tvarkytis namuose. Ir kas jai, kaip namuose tvarkysis rusai, svarbu, kad jie laikytų prirakinę kinų energiją!

Štai kodėl mes atiduodami visiškai rusų administracijos nuožiūrai, štai kodėl jokių iliuzijų pasaulio atžvilgiu nuo šiol tikrai negalime turėti. O kad savo apverktinos padėties negalime pagerinti patys, kalta mums užkrauta biurokratinė policinė valdymo sistema.

Taip, mes turime Konstituciją, turime parlamentą – Aukščiausiąją Tarybą, pas mus vyksta rinkimai ir t. t. Gal tik užsienio turistams reikėtų įrodinėti, kad visa šita „demokratija“ yra demagogija nuo pradžios iki galo. Neįrodinėsime, nes ne jiems mes gyvename, o ir mes jiems ne tiek svarbūs, kad duotume duonos ir vaizdų. Mes patys puikiai suprantame, kad visus, net žemiausio lygio – apylinkės – deputatus pasiūlome ne patys, o rajonų ir miestų partijos komitetai. Ar jie siūlys žmones, kurie būtų linkę ginti paprastų balsuojančiųjų interesus? Niekada! Už tai jų nepagirtų „aukščiau stovintys“. Šiuos taip pat ne mes pasiūlėme mūsų atstovais: sąrašas į LTSR Aukščiausiąją Tarybą tvirtinamas dešimtyse instancijų, įskaitant ir aukščiausiąją – Maskvą. Tik „užsigrūdinę“, patikimi tylėtojai pereis per šitą rėtį į kandidatus, nes tai ir reikš išrinkimą, mes tik sumesime balsus. O ir išrinkus kokį mėgstantį pakariauti, taip pat visada atsiras priemonių jam nutildyti: pirmiausia pokalbiai partijos komitete, paskui, jei nepadės, neperrinkimas, saugumo susidomėjimas ta „neaiškia asmenybe“ ir pan. Kiekvienas iš mūsų tai žino, užtat tyli.

Ir ką bekalbėti! Kalbėk nekalbėjęs, jei pats Lietuvos parlamentas jokių teisių neturi, jei viskas planuojama Maskvoje, o į „vietas nuleidžiami“ tik nurodymai: štai čia jau gali rodyti iniciatyvą, stengtis kuo geriau įvykdyti nurodymus. Ir tai ne kažin ką nuveiksi, kai menkiausius standartų pakeitimus, taikymą „vietinėms sąlygoms“ turi aprobuoti, patvirtinti atitinkamos Maskvos planavimo įstaigos.

Tokia padėtis yra ūkinės veiklos srityje. Nėra prasmės stengtis, nes pastangos susidurs su rusų pasipriešinimu (tegul iš esmės tai bus ir pastangos dėl jų gero), o jei kas per daug atkakliai įrodinės visa žinančių Maskvos įstaigų neteisumą, tai tuoj kils įtarimas: ar tik ne priešas čia? Užtat toks visuotinis sutarimas sesijų metu, užtat toks pritarimas „vietose“: ką tuo pakeisi…

Pakeisti iš tiesų nedaug ką galima, nes ūkinę veiklą kontroliuoja ne ūkio reikalus išmanantys žmonės, – ir ūkio reikalus tvarko partija, t. y. tie, kurie geriau išmano ideologinius teiginius negu šeimininkavimo meną. Ir kas jiems tas menas, kas jiems išmintis, jei jie žino, kad ne už tai į minkštas kėdes pateko!

Negalima teigti, kad aukščiausieji mūsų ūkio ar ideologijos veikėjai būtų visiški galvijai ar bepročiai. Daug išradingumo parodė ir jie, laviruodami geležinių biurokratinės sistemos nurodymų džiunglėse: ne veltui

Baltijos tautos laikomos kūrybingiausiomis, ne veltui daugelis rusų čia regi Europą. Tačiau be eilinių žmonių pasiaukojamo darbo nieko panašaus nebūtų buvę, mūsų valdžios nuopelnas, kad mėgino rasti galimybių realizuoti tautos kūrybines jėgas. O ką šitos dirbti nebijančios tautos galėtų pasiekti, turėdamos visą ūkinio ir politinio gyvenimo laisvę, pačios savo galva planuodamos ir kurdamos! Nesiimsime fantazuoti, nors ir būtų galima, ir reikėtų. Konstatuosime tik tiek: šita padėtis yra nenormali ir darosi dar nenormalesnė.

Tad kodėl visi tyli? Kodėl tyli visi nuo „apačios“ iki „viršaus“? Kodėl tyli „viršus“ – aišku, jis ir surinktas toks, kad tylėtų. Bet mes, kurie neturime ko prarasti, kodėl tylime mes?!

Suprantama, slaptosios policijos, arba saugumo, siautėjimo atmosferoje neilgai pakalbėsi, bemat atsidursi beprotnamyje arba viename Sibiro lagerių, kurių esama tiek pat, kiek ir Stalino laikais (taigi atkurtų, nes Chruščiovo laikais jų buvo mažinama).

Blogiausia, kad ir tie, kurie mėgina kalbėti, ieško ne to, kas svarbiausia. Suprantama, ir vidurinė, ir aukštoji mokykla, ir armija auklėja žmogų taip, kad jis nesuvoktų tikrųjų savo gyvenimo klausimų. Darbas atskleidžia to mokymo ir auklėjimo melagingumą, bet su darbu, su šeima, kuri paprastai tuo metu atsiranda, žmogus įkrenta į tokią rūpesčių dėl paprasčiausio išgyvenimo balą, kad mąstyti nebelieka laiko, o bendra apatija ir saugumo priežiūra pastūmėja veikiau į girtuokliavimą, lengvų pramogų ieškojimą, o ne rimtų klausimų kėlimą ir bandymą rasti į juos veiksmingus atsakymus.

O rasti reikės!

Prieš mus įsakmiau negu bet kada iki šiol iškyla alternatyva: arba mes rasime būdą pasipriešinti Maskvos mums suplanuotam likimui, arba girtuokliaudami, kapstydamiesi kolektyviniuose daržuose ir soduose, žvejodami, stovėdami eilėse prie mėsos ir automobilių sulauksime to, kas mums yra numatyta.

Kad svarbiausias rusų rūpestis dabar yra nacionalinių pakraščių nutautinimas, daug įrodinėti nereikia: matome tai ir iš nutarimų, ir iš jų komentarų, kasdien girdime per radiją ir televiziją. Suprantame, ką reiškia „tautų draugystė ir suartėjimas“, taip gerai suprantame, kad piktinamės nebe tuo atvirai propaguojamu genocidu, o keliame kur kas paprastesnį klausimą: kam gi reikalingas tautiškumas, ką jis duoda? Rusai taip savęs

kažkodėl neklausia, nes jie nekultūringi, nieko neišmano, žodžiu, barbarai. Mes pasidarėme tokie kultūringi, kad ir savo mirtį priimame filosofiškai! Iš tiesų, jeigu jau taip, tai ko apskritai vertas žmogaus gyvenimas, ką jis duoda, jei ne kančias ir skausmą? Taip keliant klausimą belieka būti nuosekliems iki galo: imti ir masiškai žudytis (beje, girtuoklystė ir yra viena tokio nutarimo vykdymo formų, tik malonesnė, labiau atitinkanti bailio psichologiją). Labai palengvintume savo likimą, mūsų „draugai" mums tik padėkotų. Tačiau mes kažkodėl to nelinkę daryti, kabinamės į gyvenimą kaip išmanydami: kad tik nieko neatsitiktų, kad tik ramiai, gražiai nusibaigčiau! Už klausimo apie tautiškumo reikalingumą, naudingumą slypi grynai ta pati gyvuliška baimė dėl savo gyvenimo, dėl padėties, dėl malonumų. Iš tiesų, kodėl neabejoti tautiškumo reikalingumu, jei jis nieko neduos – nei algos pridės, nei mašiną be eilės „pasuks"; priešingai – su juo susiję vieni nemalonumai. O tai prieštarauja mūsų siekiams!

Bet kas tokiu atveju yra toks klausimas? Tai bailio, miesčionio ir vergo filosofija, kultūringumo burbulu apvilkta paties didžiausio barbaro išmintis. Buržuazėjantis miesčionis taip samprotavo visais laikais, nes jam buvo svarbu lovys ir migis.

Iš tiesų, gal ir nedaug vertas žmogaus gyvenimas, gal jis ir beprasmis, ir kitoks, tačiau kol kas mes gyvename, kol pasaulyje yra tautos, kol tos tautos ne „susiliejimui", o priešingai – laisvam savo galių išugdymui rengiasi. Kodėl mes kaip akli vergai turime priimti kieno nors mums skirtą likimą? Negi mes iš tiesų tiek „sukultūrėjome", „supažangėjome", kad mūsų kaip paprastų žmonių nebeįžeidžia vergo padėtis, vergavimas užkariautojui visais atžvilgiais?

Visada, visais laikais buvo žmonių, kuriems lovio filosofija buvo labiausiai suprantama ir vertingiausia. Netrūko ir netrūksta jų ir Lietuvoje. Tačiau jie tiek praeityje, tiek ir dabar buvo ir yra istorijos šiukšlės. Ne jie kūrė mūsų istoriją, nors ir jiems, aišku, turime būti „dėkingi", kad istoriją turime tokią, o ne kitokią, geresnę, negu norėtume. Ne jie kuria ir dabar, nors jų „išminties" vaisius aiškiai jaučiame. Lietuvos jaunimas, būsimosios Lietuvos kūrėjas, jau tarė savo žodį ir ryt prabils dar ryžtingiau ir aiškiau, o visos pažangiosios jėgos parems jį. Jauniems žmonėms, suprantantiems esamos padėties nežmoniškumą, priklauso ir žodis, ir būsimoji Lietuvos istorija.

Čia specialiai neliesime konkretaus išsivadavimo judėjimo klausimų. Mes nei planuotojai, nei vykdytojai. Mes norime tik paskatinti mąstyti.

Mąstyti ir veikti. Neatidėliojant, tuojau pat. Kad ir kiek laiko – gali atrodyti – dar turime, jo niekada nebus per daug, ypač kai prieš akis mūsų pačių gyvybės ar mirties klausimas.

Pasauliui atsiverianti taikos ir gyvenimo kūrimo epocha mums yra grumtynių dėl savo gyvybės, dėl savo žmogiškosios vertės, pagaliau, jei nebus įmanoma kitaip, dėl garbingos, žmogaus mirties vertos, mirties metas!

Tačiau mes ne mirčiai rengiamės, jei su visa atsakomybe, su visu savo padėties sunkumo supratimu aiškiai ir įsakmiai visiems keliame dabar mums svarbiausią klausimą: tad kokį likimą rinksimės? Pasirašysime mums paskelbtą nuosprendį ar, kaip dera žmogaus vardą nešiojančiam tvariniui, pasakysime NE ir tai patvirtinsime nedelsiamais, visiems suprantamais ir juntamais veiksmais?

[MŪSŲ TIKSLAS – SAVARANKIŠKA LIETUVA]

(1973?)

Pagerbsime visus žuvusius ir kenčiančius už tai, kad mes galėtume gyventi.

Pagerbsime mūsų jaunimą, kuris Lietuvą iš pasitenkinimo snaudulio pažadino 1972 m. gegužę, aukodamas savo likimus ir gyvybes.

Pagarba tiems, kurie suprato jų žygio prasmę ir nusprendė gyventi ne tik šia diena ir sau.

Metas atėjo. Nuo šiol mes visi turime aiškiai sau pasakyti, už ką mes ir su kuo.

Kodėl?

Visų pirma todėl, kad galėtume išlikti pasaulyje kaip tauta, kad galėtume gyventi savo žemėje kaip žmonės, o ne vergai.

Ne mes vieni to norime. Kaip ir amžiaus pradžioje, Rusijos imperija vėl ima braškėti: bruzda ukrainiečiai, bruzda armėnai, nerimauja Vidurinės Azijos tautos, Pabaltijys, nekalbant apie daugiau laisvės turinčias pusiau kolonijines šalis – „liaudies demokratijos respublikas“. Joms kol kas negresia tautinio išnaikinimo pavojus, bet jos kovoja ir už savo savarankiškumo teises. Mes numatyti nušluoti nuo Žemės veido, kaip jau buvo nušluoti karelai, totoriai ir dešimtys kitų mažųjų tautelių. Ne mes taip sakome – taip patvirtina istorija ir nauji partijos nurodymai stiprinti tautų draugystę ir asimiliaciją.

Kam šito reikia? Negi Rusijai dar negana, kad penkiolika kolonijinių šalių ir šešios pusiau kolonijinės valstybės su draugystės ir savitarpio bendradarbiavimo skraiste maitina ir rengia ne darbo, o valdymo skonį labiau pamėgusius žmones? Argi Rusija nesupranta, kad tas, kuris neprisirišęs prie savo žemės, t. y. nesijaučia tautos nariu, negalės būti ir geras darbininkas, negalės taip tobulai atlikti modernaus vergo pareigų, kaip

dabar atliekame mes, 65 procentus savo nacionalinių pajamų negrąžinamai atiduodami „bendram labui“, t. y. Maskvos nuožiūrai (ginklavimuisi, prokomunistinių režimų ir partijų rėmimui pasaulyje ir pan.).

Supranta. Ir net labai gerai.

Štai kodėl ji visų pirma nacionaliniuose pakraščiuose stengiasi sukurti mašininę žemdirbystę, kolūkius paversti tarybiniais ūkiais (t. y. žemės ūkio įmonėmis) – trąšos ir mašinos ir be meilės žemei gali daug iš jos išspausti, ir kai mes su meile tokį pramoninį ūkį sukursime, pavairuoti kombainus savo laukuose galėsime ir ne mes, tas su meile sukurtas ūkis ir be meilės ilgai duos gerą derlių, bent jau kol reikės – iki lemiamojo momento.

Niekam ne paslaptis, kad dabar Rusija visomis išgalėmis rengiasi karui. Ne su „imperialistais“ amerikonais, ne su „revanšistais“ vokiečiais, o su savo „didžiąja drauge“ Kinija. Tas karas kils gal ir ne Rusijos valia, bet jis neišvengiamai kils, jeigu Rusija neatiduos Kinijai jos reikalaujamų žemių. Kol kas gali būti pasiekta neesminių susitarimų – tik todėl, kad nei viena, nei kita supervalstybė nėra tinkamai pasirengusi. Tačiau susidūrimas, kad ir tolesnėje ateityje, neišvengiamas: Kinijai reikia gyvenamosios erdvės, ir jei ji nekariaus, bus suplėšyta iš vidaus; Rusijai savanoriškas jos „šventų ir neliečiamų žemių“ atidavimas reikštų tarptautinio prestižo ir kovos dėl pasaulinės revoliucijos vado teisių praradimą, lėtą smukimą ir irimą jau ir iš vidaus – štai kodėl išspręsti ginčą be karinės galios panaudojimo yra neįmanoma.

Visas klausimas – kada?

Gal ir netrukus. Taika išorėje tarsi ir garantuota: nei Amerika, nei Vokietija Rusijos ir Kinijos karo atveju kariaujančiųjų nepuls tol, kol abi pusės galutinai neišsikvėps. Kas bus laimėtojas, kas pralaimėtojas – niekas šiandien nepasakys, aišku tik tai, kad pusiau kolonijinių šalių armijos vargu ar guldys savo galvas kur nors Mandžiūrijos tyruose – jos geriau sieks atsikovoti 1945 metais prarastą savarankiškumą.

Lietuva savo armijos neturi. Ji už „šventą“ Sibiro žemę ir Rusijos pasaulinio viešpatavimo ambicijas kovos tarybinės armijos gretose. Pirmosiose gretose, kaip Čekoslovakijoje 1968 metais, kaip mūšyje prie Šiaulių 1944 metais, kaip prie Kuršmarių karo pabaigoje: tegul kuo daugiau jų žūva jei ne karo pradžioje, tai pabaigoje, nes nežinia, ką ir jie dar gali sugalvoti!

Mes esame reikalingi, bet geriau mūsų nebūtų: rusiška nuo krašto iki krašto Tarybų Sąjunga kur kas patikimiau. Štai kodėl mes reikalingi kaip žmonės, kurie geriau už kitus galime dirbti, duoti produkciją, padėti rengtis

karui, ir štai kodėl mes nereikalingi, kodėl reikia „stiprinti draugystę“, asimiliuotis, kaip be užuolankų jau tvirtinama XXIV suvažiavimo nutarimuose.

Dabar sakykime taip: karo nebus.

Koks tada mūsų laukia likimas?

Toks pat, tik procesas gal kiek ilgiau užtruks.

Viskas daroma, kad tik greičiau mūsų neliktų. Kam statomos tos naujos gamyklos, jei Lietuvos kaimas nebegali duoti darbo jėgos, jei darbininkus reikia verbuoti Rusijoje ir kitose respublikose? Kad draugiškieji gerieji lietuviai su lietuviškai kalbėti nemokančiais savo draugais kalbėtų rusiškai, kad jiems pirmiausia atiduotų butus, kad anie galėtų pamokyti kultūros. Kodėl apribota didžiųjų Lietuvos miestų plėtra ir naujos pramonės įmonės statomos Alytuje, Telšiuose, Plungėje, Mažeikiuose, Kėdainiuose, Jonavoje? Kad ant viso Lietuvos kūno atsirastų nauji rusėjimo židiniai, kad iš ten ateiviui būtų ne taip sunku prasiskverbti ir į kitus miestus ir miestelius. Kodėl neugdoma vietinė pramonė, kuri visiškai patenkintų dabartinės darbo jėgos poreikius? O kam ji rusui reikalinga? Pramonė, išaugusi iš vietinių žaliavų, ugdo krašto savarankiškumą – tai geriau tegul viskas kyla iš įvežtinių žaliavų: vis tiek neišdrįs pajudėti, bus priklausomi…

Tokia yra rusinimo politikos praktika žemės ūkio ir pramonės srityje. Ideologijoje ji reiškiasi tautų draugystės ir tarybinio patriotizmo ugdymu, kova su senais įpročiais ir religija (net ir skirtis nevalia!), kolektyvizmo (kolektyvinio vienas kito sekimo, pavydo ir nesantaikos) propagavimu ir t. t. Visa tai žinoma, visa tai yra mūsų buitis, kuri tai kelia mūsų pasipiktinimą, tai mes vėl stengiamės numoti ranka – gyventi juk reikia… O toks gyvenimas reiškia tik viena: greičiau gausinti rusiškąjį elementą, greičiau vietinę tautą paversti mažuma ir tada, kaip buvusioje Karelijos-Suomijos tarybinėje respublikoje, „gyventojų daugumos prašymu“ įvesti rusų kalbą valstybinėse ir mokymo įstaigose, uždaryti spaudą vietine kalba, galų gale panaikinti net ir dabartinį valstybingumą, kaip prie carų vėl tampant *severo-zapadnym krajem*, arba *Pribaltika*, kaip buvo projektavęs Chruščiovas.

Negali būti! – pasakys kas. – Lietuva – ne Karelija.

Ar ji bus ne Karelija, parodys ateitis, o kad ir Lietuvai gresia toks likimas, iškalbingiausiai rodo Latvija: Latvijoje gyvena jau tik 56 procentai latvių, ir jau ne dešimtmečių reikalas, kad latvių Latvijoje būtų apgailėtina mažuma. Panaši padėtis Estijoje ir dar daug kur. Mūsų padėtis šiandien geresnė tik todėl, kad po karo ištisą dešimtmetį dar aidėjo šūviai, lieję

mūsų pačių kraują, bet ir užtvėrę kelius į Lietuvą naujiesiems kolonizatoriams, o į Latviją ir Estiją jie plūdo nevaržomi: su vergų padėtimi nesutikę estai ir latviai jau buvo žuvę frontui einant, kada, kaip ir kitos Europos tautos, sukilo ir prieš vokiečius, ir prieš Raudonąją armiją.

Taigi mums nėra labai ko džiūgauti: kas buvo nepadaryta tada, užkariautojas padarys dabar ir rafinuotesnėmis priemonėmis: spartindamas pramonės plėtojimą, daugiau nei kitiems skirdamas lėšų melioracijai ir persikėlimui į gyvenvietes (visuomeninės priežiūros kontrolėn) ir t. t.

Yra kas kalba: o argi ne tas pats, kokia kalba kalbėsime. Ir gyvename dar, ačiū Dievui, prie Smetonos taip negyvenome.

Taip, ir Prūsijos lietuviai prie vokiečių gyveno geriau negu jų broliai Lietuvoje, ir Prūsijos lietuvių seniai nebėra pasaulyje – liko tik liūdnas atminimas kokio nors *Hans Jurkšat, Vilhelm Kuršat* akmenyse, gyvena jie dar, ačiū Dievui, kur nors pasaulio džiunglėse, bet kokiu žodžiu mini savo protėvius? Ar norime, kad mūsų vaikai mus taip prisimintų? O jeigu tai mums nesvarbu ir jeigu mes nesuprantame, kad tik per tautiškumo ugdymą galima įžengti į lygiaverčių pasaulio tautų būrį ir kad tam nereikia jokios „galingos draugės“ pagalbos, kuri niekada negali būti nesavanaudiška, – tebūnie tai Rusija, Amerika ar dar kažin kas, – jeigu mums svarbu tik „gerai gyventi“, o po mūsų – kad ir tvanas, tai leiskime sau pagalvoti, kaip mes galėtume gyventi, jei gautume ne 40 procentų to, ką uždirbame, o tiek, kiek dera? Pagaliau – kas iš to, kad gauname tų popierėlių? Valstybei jų nesunku atmušti dar tiek ir tiek – aukso yra. Bet ką mes už juos galime nupirkti? Greitai ir Lietuvoje nematysime net tų maisto produktų, kurių dabar dar yra, o ką kalbėti apie žmoniškesnį audinį apdarui ar kitą plataus vartojimo prekę – visas mūsų prakaitu uždirbtas produktas telpa į karo mašiną ir išbadėjusių pasaulio „revoliucionierių“ gerkles. O mes šlaminame popierėlius ir griebiame vienas kitam už gerklės eilėse prie šaldytuvo, motociklo, automobilio. Kodėl mes draskome, naikiname savo gamtą, vienas kitam pasidarome saugumo agentais? Ir tai yra tas gyvenimas, kuris gali mus patenkinti? Kodėl taip uoliai mūsų valstybinė propaganda lygina šių dienų gyvenimą su „smetoniniu“, beje, kuo stropiau aplenkdama daug sričių, kur tik per dvidešimt dvejus metus buvo daugiau padaryta negu dabar per trisdešimt dvejus? Kodėl niekas neapskaičiuoja ir neparodo, ką Lietuva, kurdama savo gyvenimą, būtų galėjusi padaryti ir šiandien? Kodėl taip tylima apie Suomiją, kuri, kaip ir Pabaltijys,

savo ateitį pradėjo kurti caro satrapų nuniokotoje žemėje, kuri, sugebėjusi apginti savo nepriklausomybę nuo Hitlerio ir Stalino užmačių, šiandien ir pragyvenimo lygiu yra kur kas aukščiau už mūsąjį rojų, ir gali nedrebėti dėl savo likimo bent tol, kol gyvuos visas pasaulis.

Mes nesugebėjome pasipriešinti nei pardavėjui Hitleriui, nei pirkėjui Stalinui. Ir ne todėl, kad esame maža tauta (Suomija taip pat nedidelė; ruseliai bintuotomis kojomis ir nuo Pabaltijo sienų būtų lėkę kaip kamščiai), o todėl, kad mus visus graužė tas „gero gyvenimo“ kirminas, labiausiai tuos, kurie buvo viršuje – net tiek, kad buvo nupirkti rusų žvalgybos ir trukdė organizuoti pasipriešinimą!

Gėdos ar net mirties ženklu visiems amžiams bus pažymėti Lietuvos 1940-ieji! Ar ir dabar mes vadovausimės kiaulės lovio išmintimi ir kaip peniukšliai – kad ir pažviegdami – pėdinsime į skerdyklą?

Bus ir tokių – aklų, nupirktų, atvirų niekšų. Tačiau jų dabar bus mažuma. Lietuva pabudo po karo ir pokario baimės, jaunoji karta praregėjo ir pirmoji ėmėsi žygių.

Gana!

1972 m. gegužę ženklas duotas – dabar mums reikia veikti išvien.

Ką gi daryti?

Galvokime. Kiekvienas rasime naudingų darbų. Iniciatyva kiekvieno rankose, kiekvienas mūsų esame atsakingi už mūsų ateitį. Masinis liaudies pasipriešinimas rafinuotam ir brutaliam smurtui – toks siekis dabar iškyla lietuvių tautai ir kitoms pavergtoms tautoms. Niekas, jokia pasaulio valstybė mums nepadės, padėti sau galime tik mes patys – sužlugdydami užkariautojų užmačias iš vidaus!

Pirmiausia turėtume nepamiršti, kad šita veikla – gyvybės ar mirties klausimas, mūsų pačių, mūsų šeimų ir artimųjų likimo klausimas. Kas neranda jėgų tautos likimą iškelti aukščiau už savąjį, tebūnie nuošalyje – nieko nemato, negirdi, tik dirba savo darbą.

Antra, esame apsupti saugumo šnipų ir šnipelių. Turime dirbti, būdami budresni už žvėrį, lankstesni už žaltį.

Trečia, privalome žinoti, kad mūsų pačių tikėjimas savo siekių teisumu yra ir kitų atsinaujinimo ir jėgos šaltinis.

Mūsų tikslas – savarankiška Lietuva, Lietuva, kuri pati galėtų lemti savo likimą. Brandinkime mintį ir jėgas, kad vieną dieną pareikalautume atsiskyrimo, kurį taip iškilmingai garantuoja TSRS konstitucija!

Sudarykime nepakenčiamiausias sąlygas užkariautojų vietininkams mūsų žemėje. Šalin demagogiją apie draugystę ir bendradarbiavimą, šalin mūsų pačių „bendražmogiškąjį“ minkštaširdiškumą – jis yra viena baisiausių mūsų silpnėjimo priežasčių. Atsiminkime, kad kiekvienas rusas Lietuvoje – tai nužudytas lietuvis ir dešimt nužudytųjų ateityje. Tegul čia jie nejaučia nieko daugiau, tik neapykantą! Ruso vieta Rusijoje, vietos jiems ten pakaks – tada galėsime būti ir draugais.

Organizuokimės į mažas (4–6 žmonių) viena nuo kitos nepriklausomas grupes – taip užkirsime kelią galimiems provokatoriams. Visas kraštas turi būti nusėtas viskam pasirengusių Lietuvos nelegaliosios armijos kuopelių. Renkimės partizaniniam karui: studijuokime vietoves, mokykimės taktikos, rūpinkimės ginklais. Nepaskubėkime – ženklą duos patys užkariautojai: mobilizacijos paskelbimas reikš, kad atėjo metas veikti ne Usūrijoje, o Lietuvoje.

Neskubėkime ir dabar. Dabar pakaks totalinės nepakantumo atmosferos ir darbo, kad reikiamu momentu pareikalautume atsiskyrimo. Šis dešimtmetis, Rusijai intensyviai rengiantis karui, žada būti taikos dešimtmečiu ir todėl labai aršiai bus išnaudojami žmonės: „stiprinant darbo drausmę“, kovojant su pravaikštomis, baudžiant nepaklusniuosius. Pasinaudokime kiekviena proga – didinkime ekonominę suirutę ir ugdykime nepasitenkinimą priespauda! Reikalaukime elementariausių normalaus gyvenimo dalykų – buto, žmoniško užmokesčio, poilsio ir buitinio aptarnavimo; svarbiausia – reikalaukime biudžeto karo reikalams sumažinimo! Jei nori, kad dirbtume – turi būti apmokėta!

Renkimės sutikti ir išbandymus: už priešinimąsi užkariautojas nepagirs.

Taigi metas atėjo!

Į darbą – pamažu, protingai, bet tvirtai ir ilgam!

PAS MUS REVOLIUCIJA DAR NEVYKSTA

(1987)

Jaunasis bičiulis iškėlė iš tiesų esminį klausimą: ar tai, kas vyksta, yra revoliucija? Tai, kas vyksta, revoliucija taps tiek, kiek tai bus padaryta revoliucija. Mano supratimu, revoliucija dar nevyksta, nes ekonomikoje ir ideologijoje vykstantys persitvarkymai yra neesminiai.

Ekonomikos srityje bandoma tvarkytis remiantis piniginiais prekiniais santykiais. Ūkiskaitinis ekonominės veiklos vieneto modelis dar neveikia ir nežinia, kaip veiks. Net jeigu jis ir veiks, netaps persitvarkymo žlugimo priežastimi, žmonių santykius jis dar labiau diferencijuos daiktizmo, vartojimo, bedvasiškumo linkme. Jeigu ta ekonominių santykių erdvė nebus persmelkta kitokių negu iki šiol, – žmonių dvasinių orientacijų, – nedaug ką visuomenės revoliucionizavimo linkme pakreips ir ekonominis persitvarkymas.

Vadinasi, svarbiausias klausimas yra idealų ir idėjų klausimas. Idealų krizė yra akivaizdi – pradedant didžiausiomis mūsų idėjomis, tokiomis kaip komunizmas, humanizmas ir pan. Kas gali pasakyti, kas yra komunizmas? Patenkinamo jo paaiškinimo šiandien aš nežinau. Išblėsęs yra prasmių supratimas: kam gyvena žmogus, kam gyvena tauta, kam šiandien gyvena tas totalinis konglomeratas, vadinamas Tarybų Sąjunga. Pagaliau, kokia yra *mūsų* nūdienos pasaulio ateities vizija?

Mūsų revoliucijos specifika yra ta, kad ji yra žodinė revoliucija. Pirma tariamas žodis ir tik paskui stengiamasi paversti jį kūnu. Panašiai kaip Dievas tvėrė pasaulį ar graikai statė Atėnus: pradžioje buvo žodis. Veiksmais žodžiai tampa tiek, kiek ištarti jie pareikalauja, kad ir sakytojas elgtųsi taip, kaip buvo taręs. Tai labai sunki, labai varginanti, psichiškai sekinanti ir uždusti dar pačiuose žodžiuose galinti revoliucija.

Su kitomis revoliucijomis ją sieja tai, kad ji taip pat reikalauja aukų. Jų kol kas nėra: nei iš tų, su kuriais kovojama, nei iš tų, kurie kovoja. Kai atsiras, galėsime pasakyti: revoliucija prasidėjo.

Pas mus kol kas viešpatauja tyla.

SUNKU BŪTI ŽMOGUMI, DAR SUNKIAU BŪTI TAUTA

(1987)

Kai kas abejoja, ar tautų susiliejimas yra dėsningas reiškinys.

Dėsningas: nenori tauta būti tauta – ir jos nebelieka, ji įsilieja į kitą tautą.

Iš kur tas nenoras? Iš to, kad noras būti tauta yra sunkus darbas: ir kiekvienam žmogui, ir visuomenei jis užkrauna daugybę pareigų. Žmogus iš prigimties linkęs į lengvą gyvenimą, ir jeigu yra bent mažiausia galimybė, jis geriau renkasi nebūti ir žmogumi.

Mes sėdime štai čia, vaikštome su savo sąnariais ir kitais kūno padargais, apsigobę prašmatniais apdarais ir jau manome – sėdime, vaikštome kaip žmonės. O iki žmonių mums ne vienu atveju dar labai labai toli. Žmogus yra tiek žmogus, kiek jis stengiasi nebūti toks, koks yra dabar, kiek jis stengiasi būti didesnis, geresnis – kitoks negu dabar. Mano žmogiškumas yra ne mano esamybė, o mano siekiamybė: tai, kiek aš kiekvienu momentu, kiekvieną sekundę stengiuosi pakilti virš savęs.

Lygiai tas pats ir su tauta. Susirašėme į pasus, kad esame lietuviai, – ir jau manome esą. Ir tautą, kuri susideda iš mūsų, manome esant lietuvių tauta. Labiausiai paplitęs požiūris, kad mūsų tauta buvo amžinai, užtenka susitapatinti su ja – ir jau išspręstos ir tavo, ir jos tautiškumo problemos.

O juk nė viena tauta nėra duotybė. Tautų nebuvo iki naujųjų laikų, galbūt nebus ir ateityje. Bet kas bus vietoj šiandieninės tavo tautos, priklauso nuo to, ką apie ją galvosi ir ką iš jos darysi eidamas į ateitį.

Kad tauta galėtų pasivadinti tauta, turi atlikti milžinišką kuriamąjį darbą, iš sinkretiškos etnoso masės iškeldama ištisą griežtai diferencijuotą kultūros pasaulį. Kad galėtų būti tauta, visuomenė turi turėti viską – nuo primityviausių kultūros formų iki aukščiausių savistabos, savivokos ir savikontrolės sugebėjimų, ji turi turėti galimybę save valdyti, apginti, taisyti.

Dažnai atrodo, kad iki to dar nepakyla mūsų mintys. Užtat mes kiekvienas mielai norime būti auklėjamas, norime, kad mūsų reikalus spręstų kas nors kitas, o ne mes patys, norime, kad mums kas padėtų, netgi kad už mus padarytų tai, ką privalome padaryti patys.

Kas gi mums davė tokią teisę, jeigu pripažįstame, kad virsti žmogumi yra pagrindinė žmogaus pareiga? Ar atliekame mes savo pareigas kitiems, jeigu nesusitvarkome viduje, aplink save, savo žemėje? Juk tik tada, kai šitai padaryta, kai matai, ko išties nepajėgi, gali galvoti apie pagalbą, apie teisę į pasaulio bendrijos paramą! Kol pats neatlikai pareigos žmogiškumo tapsmui savo žemėje ir savyje – žmonių bendrijos paramos neturi teisės ne tik reikalauti, bet ir tikėtis. Tauta kaip neformalus žmonių bendrumas (formalus – valstybė) kuriama iš etninės kultūros. Iš jos ugdoma nacionalinė. Sunkus ir sudėtingas bendravimo su kitų tautų žmonėmis menas – jau paskui, jau tik iš to kyla.

Nėra žmogui gyvenimo, jeigu jis nėra tautos žmogus. Nėra tautai gyvenimo, jeigu ji nėra pasaulio tauta.

Jeigu kuriame nors Žemės kampe negaluoja tauta – tame Žemės kampe negaluoja pasaulis.

TAUTOS SUGRĮŽIMAS Į SAVE

(1988)

Tiktai viskam ryždamasis, gali tikėtis būti. Įveikdamas tai, kas neįmanoma, gali padaryti nors truputį to, kas reikalinga. O mąstyti mes turime visi ir kiekvienas, ir tik tuo atveju galime tikėtis ateities. Tikrai, augalinis gyvenimas yra gyvavimas, bet ne žmogaus gyvenimas. Kiekvienas mūsų yra istorija, norime mes to ar ne, suprantame ar nesuprantame: su metais kiekvienas įgyjame tos erdvės, kuria bent jau kaip savo paties trukme galime matuoti ir projektuoti save ir ieškoti, kas ne taip, kodėl ne taip šiandien, kas iš praeities tą šiandienos „ne taip“ lėmė ir ką daryti, kad būtų kitaip. Taip kiekvienas žmogus įgyja istorijos jausmą, o tas, kuris šitai įgyja, turtina save ir tuo, ko jam išgyventi pačiam nėra pavykę, bet ką jis gali perimti kaip kitų liudijimą, kaip jo tėvų, senolių, jų knygų liudijimą, įgyja tikrąją istorinę patirtį, atmintį ir sugebėjimą, bent jau galimybę būti tuo, ką mes vadiname, ką trokštame vadinti žmogumi.

Be atminties žmogaus nėra. Todėl kai mus reikėjo nužmoginti, pirmiausia mums buvo atmušta atmintis, atmušta taip, kad net gyvieji pasidarė panašūs į mirusiuosius.

Mano karta, kaip ir po manęs ėjusios kartos, – bejėgių karta, atitverta nuo tų, kurie galėjo duoti šiokį tokį žinojimą, išmanymą, šiokį tokį paliudijimą to, kas buvo. Atitverta taip, kad praktiškai neturėjo jokio išėjimo į istoriją. Dar nėra iškelta kaip problema tai, ką teko mums pergyventi, – ir tą košmarišką pokario intelektualinę dykumą, tą žiaurų bedvasiškumą, ir tuos, kurie turėjo iš tos duotybės išeiti, tuos gimusiuosius ties keturiasdešimtųjų metų riba, kurie karo metus praleido su dar vaikiška sąmone ir kurie pirmosios atviros sąmonės akimis išvydo, kas daroma. Tikrai, mes dar per daug turime problemų, kad galėtume rimtai gilintis į klausimus,

kas buvo padaryta su tais, kurie nenorėjo sutikti, nėra kada pažvelgti į tuos, kurie tada buvo maži. Ir vis dėlto manome, kad tai labai svarbi problema. Ją suprasti – reikštų įžvelgti daugelį tarybinės kultūros savitumo bruožų.

Daugybę kartų, kai savo jaunystės nežinioje plėšomi iš vidaus, klausdavome, kas yra, kas čia dedasi? – ir nerasdami atsakymo bandydavome sunaikinti tuos klausimus, o nepavykus jų pašalinti ir nepavykus nusižudyti (neretam tai pavykdavo), vėl klausdavome ir ieškodavome atsakymo. Mes negalėjome žinoti, kad tas atsakymas galėtų būti toks: mes visą tą laiką, iki pat šių metų, visi, visiškai vieningai, nenorėjome būti, gyventi.

Žinoma, žmonės buvo gyvi, ieškojo atsakymų ir labai pamažu, labai lėtai į juos ėjo, jeigu jų nepajėgė iš savęs išguiti. Ir kai šiais metais žmonės panoro būti, prasidėjo tai, ką nūnai regime. Tai įvyko ne mistiškai, o visiškai paprastai – pajutus galimybę tegu ir liekanomis to, ką vadiname dvasiškumu (o kurį laiką išvis nevadinome, nebuvo tokio žodžio, buvo tik psichika, psichologija, bet anaiptol ne dvasia), sakyti ir sau, ir kitiems tai, ką mes jaučiame savyje kaip tikrumą, ką galime išsakyti kaip tiesą, nesvarbu, koks būtų jos turinys.

Tiesos sakymas tapo pagrindine grįžimo į save, savęs atradimo ir savo buvimo vietos, savo namų atradimo prielaida. Atrasti save ir būti sau ir kitiems – pradžių pradžia. Visiškai aišku, kad būti savyje, būti sau ir kitam – tai būti tam tikroje vietoje. Žmogus nėra klajūnas, nėra žaltvykslė, kuri gali blaškytis iš vieno kampo į kitą, žmogus turi būti savo kūniškumo, savo gamtinėje aplinkumoje. Tai irgi senos tiesos. Tačiau eidami toliau savo atradimų keliais mes dar privalome atkreipti dėmesį į vieną labai svarbų dalyką – į savo buvimo vietos įžvalgą, į savo buitį, jos tikrumą. Mes dar nesame atradę, kad gyvename savo bute, savo kaime, savo mieste. Tą erdvę būtina atrasti ir pasiimti ją sau.

Kas padėjo nepasimesti šitoje intelektualinėje dykumoje ir totalinio melo aplinkoje? Bent man, mano kartai (kitų kartų problemos kol kas tegu lieka neliestos) – tėvų namai. Sakyčiau – Lietuvos tėvų namai, ta vieta, kurią vadiname sodyba, kuri nuo pat XX amžiaus pradžios tolydžio ėjo į mūsų gyvenimą kaip fundamentalus visų gyvenimo problemų – dvasinių ir materialinių – sprendimo būdas. Tai vieta, kur iš tiesų galėjai būti tu, netgi tuo atveju, jei negalėjai savęs suprasti ir suvokti visų žmogiškųjų savo galių pilnatvės, ir netgi tuo atveju, jei buvai dar tik pusiau žmogus, pusiau augalas. Ta vieta jungė tave su žeme ir net pasąmonėje leido jaustis čia tikrai.

Turbūt ne tik todėl, kad šioje visuotinės gerovės šalyje iki keturiasdešimtųjų savo gyvenimo metų neturėjau buto, aš nuolat grįždavau į savo tėvų pastogę, laikydamas ją pasaulio centru. Kai klupdavo dvasia, kaip į tikrą dalyką atsiremdavau į vietą, kur gyvūninis buvimas gimdo žmogiškąjį, kuriame aukščiausios vertybės egzistavo kad ir sinkretiškais pavidalais, bet egzistavo, buvo. Ir dabar yra. Manau, kad Čiurlionio paveikslas su karalių saule delnuose yra mūsų XX amžiaus Lietuvos simbolis, simbolis to, kas kaimo ar sodybos pavidalu buvo sugyventa ir įtvirtinta visu dar nemirusiu mūsų gyvenimu.

Sodyba ir toliau turės būti mūsų apmąstymų taškas, nes ji buvo didžiųjų mūsų problemų genezės vieta. Sodyboje buvo norima gyventi, norėta būti konkrečiai, o ne idėjiškai ar metafiziškai. Kol kas negalime susitelkti šitiems subtiliems mūsų buvimo kaip būties apmąstymams ir įžvalgoms. Ir vis dėlto šiandien galime teigti visiškai tvirtai ir apibrėžtai – sodyboje norėta gyventi net ir praradus viltį, net ir puolus į neviltį, ir tiktai ten buvo išsaugota tai, kas yra visos mūsų doros, ką jau kalbėti apie moralę, pamatai.

Tai yra ir visos Europos problema. Ir jeigu į savo šių dienų Atgimimą įtrauksime taip pat ir šitą suvokinį, Atgimimas tikrai įvyks. Kodėl? Manau, kad mes negalime gyventi niekaip kitaip, tik europietiškai. Nenorėčiau plėtotis į dideles istorines reminiscensijas. Antika yra pirmasis Europos ir Rytų sandūros plyksnis, negalėjęs neturėti rytietiško elemento. Iš bandymo Rytams užlieti Europą kilo graikiškoji mąstysena, graikiškoji filosofija, išskydusi kaip helenistinė kultūra Romos imperijos pavidalais. Iš lotyniškojo veiklumo ir hebrajiško universalizmo gimė tai, kas paskui Rytus dar kartą plūstelėjo ant Europos jau krikščioniškomis viduramžių formomis. Antrasis išsivadavimas – Renesansas – tipiškiausiai išsiveržė Martyno Liuterio mąstymu ir nuostatomis. Taip, tada Europa pabandė visa tai rimtai atgauti ir atrasti save – čia, šitoje vietoje, šitaip gyvenančio žmogaus savivoką bei savimonę. Bet ji vis dėlto buvo taip viduramžių idealizmo sugestijuota, kad įrodinėdama materialumą tikru jį galėjo pripažinti tik tiek, kiek galėjo idealizuoti – perdirbti į kultūrą. Dabar Europai reikia pabandyti atsikurti trečiąkart – atrasti gamtą kaip tolygią kultūros vertybę.

Man atrodo, tai labai prasminga ir konstruktyvi savo likimo mąstymo linija visų pirma Lietuvai. Bandydami atskleisti Lietuvą kaip labai seną Europos tautą, Europos senosios kultūros atstovę, kaip vieną iš tų tautų, kurios ir dabar tebetęsia ne vieną savo seniausio gyvenimo tradiciją,

galime nesunkiai paaiškinti daugelį jos nūdienos gyvenimo faktų, visų pirma – pasaulėjautos ryšį su gamta, pasaulėvokos konkretumą ir mąstysenos realizmą. Lietuvos meilės gamtai nereikia argumentuoti: jeigu ji išliko kone pusgyvėje visuomenėje (tegul daugiau per kolektyvinius sodus), tai atsigaunanti sąmonė vėl greitai išvys tikrąsias dangaus ir žemės spalvas. Blogiau su gyvenimo konkretumu: Lietuva gyveno ir tebegyvena taip tikėdama savimi, kad tas pasitikėjimas virto kone pražūtimi, tyliu savęs praradimu. Manydami, kad dėmesio verta tik tai, kas YRA, pakitimą fiksuojame kaip visai normalų dalyką, jeigu tik jis tampa kokiu aiškiu pavidalu, neklausdami nei kodėl taip įvyko, nei apie galimybę įvykti kitaip. Dėl to paties dalyko klesti ir mąstymo realizmas: mes vis dar manome, kad kaip galvojame, taip ir yra, kaip tarsime, taip ir bus. Pasakysime: tebūnie nepriklausomybė – ir ji bus. Tarsime: mes neturime priešų – ir jų nebus. Mes mąstome tyriadvasiškai, kaip kadaise savo pagoniškose pievose, dar ir šiandien nesupratę, kad būtent per tai kruvinuose karuose su kryžiuočiais netekome pusės tautos, kad būtent tai leido lenkams susiurbti į savo kultūrą vėlyvųjų viduramžių mūsų aristokratiją, kad dėl to vos į žemę nesusigėrė ir valstietija.

Ką mums daryti tame toli civilizacijos kryžkelėn nuėjusiame pasaulyje? Man rodos, turime sparčiai baigti tai, ką – tegul ir su nenoru – pradėjome. Visų pirma turime baigti priimti krikščionybę – užbaigti procesą, jau vykusį Lietuvos Respublikos laikais: leisti įsigalėti krikščioniškajam monoteizmui tiek, kiek jis pajėgus įsigalėti šioje tautoje kartu kaip priešnuodžio tikėjimo nirvanai, pareikalaudamas žinojimo nešamos kančios. Be krikščioniškojo tikėjimo negali būti europietiško žinojimo. Be katalikybės Lietuva niekada nesukurs tikrojo intelektualinio potencialo. O juk tik intelektas grynina tikėjimą ir kuria tautos dvasios brandą – žmogaus sugebėjimą iš metafizinės erdvės tikrumo sėkmingai nusileisti į gyvenimo konkretumą, į visų jo formų realumą ir vėl pakilti į metafizikos teikiamą pasaulio erdvinių ir laikinių bendrumų aiškumą.

Tiktai tokius sugebėjimus turinti tauta gali turėti tikrus politikus – žmones, galinčius apie kasdienybės konkretumą kalbėti ne pačios kasdienybės, o amžinybės sakiniais ir sugebančius dėl to negraužti nei savęs, nei kitų, kad sako netiesą. Graudžiai tragikomiškos, o kartais ir pavojingai agresyvios mūsų politikos realijos moko: mūsų kultūra, jeigu ji nori kuo sparčiau pakilti, turi kuo ryžtingiau politizuotis – įgyti sugebėjimą save ginti

europinės sąmonės teikiamais supratimo pavidalais. Mano nuomonė tokia: kad lietuvių kultūra galėtų atgimti ir užimti deramą vietą pasaulio gyvenamoje erdvėje, joje turi atsirasti ir rasti vietą tikras politikas profesionalas. Kas jis toks? Tai žmogus, išugdęs savo dvasią europinio intelekto kaitroje, galintis suprasti visų svarbiausių kultūros sričių – religijos, filosofijos, meno ir mokslo – bylą ir sugebantis suvokti, kad tai tos pačios žmogaus dvasios skirtingų kalbų byla, kad tos sritys tik apie išorę – pačią dvasią, kurią apginti, kuriai sudaryti sąlygas būti ir yra jo – politiko – paskirtis. Suprasdamas viską, politikas turi nuo visko atsiriboti kaip nuo vidujiškumo, kaip nuo konkretumo ir laikinumo, amžinybę įžvelgdamas tik pačioje kultūros formų raiškos galimybėje. Šia prasme jis negali nepasmerkti savęs vienpusiškumui, bet tai toks vienpusiškumas, per kurį jis bent iš tolo gali matyti visų kultūros stichijų siausmą. Politikas tiek ir yra politikas, kiek jis tam siausmui gali padėti tvenktis pavidalais, per kuriuos galima atpažinti ne tik dvasią, bet ir kokios tautos ji besanti. Politikas yra žmogus, kuris, pats kultūros nekurdamas, daro ją galimą. Tiktai tada, kai tauta disponuoja politikais, politika gali neužsiimti menininkai ir kiti kultūros kūrėjai, tiktai tada kultūra gali išvengti politizavimo. Tik pasiaukodamas politikai žmogus gali išgelbėti kultūrą. Politikas yra mūsų laikų kankinys – siaubas ideologizuotoje tarybinėje kultūroje ir viltis pliuralistinėje Vakarų Europos kultūroje.

Ar mūsų kultūra turi galimybių padėti augti politikui profesionalui? Taip, turi, bet tik tiek, kiek ji gali augti kaip komunikavimo ir supratimo reikalaujanti galia.

Atgyjanti religija šiandien yra daugiau dar paramos reikalaujanti, negu ją teikti galinti dvasios sklaidos sritis.

Filosofijos mitu mitę kelis dešimtmečius, staiga supratome bekurią savo filosofiją, bent jau jos pradmenis, ar dar kukliau – autentiškos filosofijos poreikio liudijimus. Kad ir kaip ten būtų, mūsų Atgimimo ir galia, ir negalios plaukia būtent iš mūsų filosofinio mąstymo gležnumo, teikdamos ir gražiausios vilties, ir nekantros nerimo.

Daugeliu atvejų mūsų mokslas, kai bandydavo išeiti į teorijų lygmenį, patirdavo nesėkmes, nes šlubavo jo konceptualizacija. Tačiau empiriniai darbai, ypač kai kuriose humanitarinėse srityse, pasiekė tarptautinius lygmenis. Nors ir labai keista, stiprūs pasirodėme esą ir grynosios abstrakcijos sklaidos, ir jos technologinio taikymo srityse.

Lokalinį arba technologinį vaidmenį tarybiniais metais buvo pasišovęs vaidinti ir menas. Iš pradžių to iš jo reikalauta. Paskui tai jam patiko, tapo įprasta. Menas iki šios dienos yra beveik ištisai anapus tikrumo zonos ir dabar dar tik bando išsiveržti iš totalinio totalinės ideologijos diktato. Viena katastrofiškiausių nūdienos meno aplinkybių – apriorinis ideologijos neigimas. Atmesti tokią ideologiją, kuri pretenduoja į auklėtoją ar prievaizdą, būtina. Tačiau su galimybe neigti viešpataujančią totalinę ideologiją pas mus praktiškai atmetamas bet koks sąlyčio su bet kokia ideologija ne tik būtinumas, bet ir galimumas. Šiandien tai gal ir nėra besąlygiškai nepriimtina, nes Atgimimo revoliucija dar nesibaigė. Tačiau labai svarbu, kad šitaip atmetamos ir menu galimos teigti idėjų paieškos, o kol nebus idėjų, dėl kurių gali gyventi tauta, tol ji ne tik visaverčio meno nepajėgs sukurti, tol ji ir gyventi nepajėgs kaip visavertė tauta.

Iki šiol mūsų menas dar neatsigavęs. Apie meną iki 1956 metų Lietuvoje kalbėti išvis sunku – nebent apie meno žudymo bakchanaliją, kuri buvo paskelbta su garsiaisiais pokario nutarimais. Visa, kas sukurta po tų nutarimų, yra tik mūsų dvasios deformuotumo liudijimas.

Didžiausi septintojo dešimtmečio pasiekimai, kai buvo atgauta galimybė kalbėti apie būtiškus dalykus, parodė, kad mūsų sąmonė atmušta taip smarkiai, jog galėjo išsireikšti viso labo tik Eduardo Mieželaičio „Žmogumi“ – kosmopolizuotu monstru, teigiančiu abstrakčias abstraktaus žmogaus konstrukcijas ir liudijančiu žmogaus nužmoginimo totališkumą.

Aštuntajame dešimtmetyje lietuvių meno kosmopolitizmas mutavo nebe tokiomis akivaizdžiomis formomis, tačiau jų esmė nesikeitė, todėl dešimtmečio pabaigoje pajutome visišką meno išsekimą, jo destrukciją, tiek menininkų pasaulį, tiek meno pavidalus plėšančią nežinios stichiją.

Daug buvo bandymų išbristi iš tos negalios. Menininkai palaipsniui ėmė suvokti, kad meno problemas galima išspręsti ne pačiu menu, o tik visos kultūros dvasios atsigavimu. Tai buvo didžiausias laimėjimas. Bet jis nebuvo paverstas mūsų naująja jėga. Kad menininkai nedrįsta pripažinti, jog jų naujas idėjinis užsiangažavimas gali būti jų išsivadavimo prielaida, – ne jų kaltė. Mes visi tokiam supratimui dar nesubrendę. Mes visi būtume dar ilgai plūdinėję psichologizme, fiziologizme, kūrę siaurai riboto intelektualizmo pavidalus, jeigu į visuomenės gyvenimą kaip visiškai reali nebūtų atėjusi galimybė (net būtinybė) kalbėti tiesą. Šitam – Atgimimo – pavasariui menininkai ir mes visi dar nebuvome kaip reikiant

pasirengę, bet suvokėme jį kaip žmonės. Tai yra tokių neprofesionalių profesionalų brandos prielaida.

Tiesa ir tik tiesa, kokius pavidalus ji įgytų, kokių pasekmių beturėtų, yra mūsų ateities galimybė, jos principinė nuostata. Jeigu nenorime būti naivūs autochtonai, su tiesos sakymo galimybe turime labai sparčiai perimti tiesos sakymo meno sugebėjimą, o tai padaryti galima tik konkrečiai kuriant naujus meno, mokslo, filosofijos, religijos pavidalus, kuriant visus mūsų politinio, idėjinio, buitinio ir būtinio buvimo pavidalus.

Turime pagrindų pagrindą – esame atgavę norą būti, ir todėl mūsų buvimo priedermė – bent sau – teigti, kad norime čia būti: dabar, visada, amžinai.

SVARBIAUSI SĄJŪDŽIO ŽODŽIAI: DORA, PROTAS, DVASIA

(1988)

Lietuvos sąžinė šiandien telkiasi po Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio vėliavomis. Ne mobilizacija, o pasiaukojamos veiklos visuomenės labui pavyzdys patraukė ir toliau veda žmones, pasiryžusius siekti naujo savo tautos būvio – stiprios šiandienos ir aiškios ateities. Ne mes, o į jį ateinantieji Sąjūdį taip vadina.

Sunkus buvo kelias iki dienos, kai mūsų sąžinė galėjo prabilti viešai. Mes dar turėsime atrasti visus tyliuosius ir nuslopintus mūsų laikų herojus, kaip suradome ne vieną iš ankstesniųjų laikų, kurie darė galimą šią dieną. Mes jiems dar atiduosime deramą pagarbą. O dabar patys turime būti verti ir jų, ir savęs su savo suvokta ir nesuvokta atsakomybe.

Kad šitaip būtų, turime paklausti savęs, kaip gyvename, ką darome toliau, kai per tris nepilnus mėnesius nueitas svaiginantis išsivadavimo iš baimės ir mąstymo bei veiklos stereotipų kelias, kai rugpjūčio 23-iąją Vingio parke pasakyti patys svarbiausi mūsų istorinę būtį apibūdinantys žodžiai, kai ta istorijos tiesos diena tapo Sąjūdžio naujo raidos etapo išeities tašku.

Nepamirškime, kad Sąjūdis ir toliau plėtosis dvejopai: pirma, vaduodamas tautos sąmonę nuo senų minčių jungo ir kurdamas naujo gyvenimo siekius ir, antra, naująją visuomenės dvasią įkūnydamas naujais darbais.

Nuo ko jau pradėjome vaduotis? Iš mūsų sąmonės jau ima garuoti baimė ir paklusnumas, melas ir abejingumas, tuščiagarbystė ir pasipūtimas. Mums vis svarbesni darosi tiesa, meilė, pakantumas, aiškumas.

Kas padaryta? Vargu ar be Sąjūdžio paramos mūsų Vyriausybė būtų pajėgusi priversti energetikos ryklius iš Maskvos sutikti užkonservuoti Ignalinos AE trečiąjį bloką. Kažin ar be Sąjūdžio būtų pradėti projektuoti

Kauno valymo įrenginiai, mažinami Kaišiadorių HAE pajėgumai. Nesitiki, kad be Sąjūdžio tiek būtų nuveikta siekiant suteikti lietuvių kalbai valstybinės kalbos statusą. Ir pan.

Imame ginčytis, kas viso to padėjo pasiekti. Vieni sako: tik manifestai, mūsų fizinis spaudimas administracinėms grandims. Kiti tvirtina: tik mūsų dvasinė vienybė, mūsų moralinė jėga.

Norėčiau akcentuoti: sąžinė, mūsų pabudusi ir viešai pasireiškusi sąžinė yra visų mūsų sėkmių laidas. Lietuva nėra tokia didelė, kad ką nors didesnio pajėgtų įveikti savo fizine jėga. Ne tokie vienodi ir tautos ateities siekiai, kad galėtų tapti visus vienijančios moralės ištaka. O štai sąžinė kiekvieno ir visų yra viena ir ta pati, ji yra ir bus mūsų vienybės ir jėgos šaltinis.

Kas yra sąžinė? Sąžinė yra sugebėjimas nedaryti to, ką padaręs prarastum save. Labai nevienodai žmonės supranta tą *save*, tačiau vienoda yra tai, kad tą *save* saugodami žmonės atsisako daryti tai, kas tą *save* žudo. Tai ir yra kad ir nepaprastai skirtingų žmonių vienybės sąlyga. Vienybės nedarant kai ko. Sąžinės prabudimą visada lydi atsisakymai, atsiribojimai nuo to, kas iki tol buvo įprasta ir normalu. Taip mes dabar atsisakome girtuokliauti, vogti, meluoti, pataikauti ir t. t., ir pan. Galingas yra vienas sąžiningas žmogus. Nebenugalima yra sąžinę turinti tauta. Sąžinė yra siekių, kurie gali tapti ateitį kuriančio gyvenimo laimėjimais, prielaida.

Ko reikia, kad žmogaus sąžinė taptų jo sveikos ir aiškios ateities ištaka?

Reikia trijų dalykų: doros, proto ir dvasios.

Kas yra dora?

Dora yra tai, kas gera amžinybės požiūriu, kas gali būti pavadinta gėriu visur ir visada. Dora yra nekelti rankos prieš save (nesvarbu kokiu būdu – nusižudant, nusigeriant, nusinuodijant narkotikais, neišsilavinant ir t. t.), dora yra gerbti ir mylėti kitą žmogų, dora yra kurti žmogų gyventi, o ne mirti skatinančią aplinką (kultūrą), dora yra padėti išlikti mūsų bendram apdarui – gamtai. Dora yra laikyti tai, ką ne pats sukūrei ir ką perkurti gali imtis tik tada, kai tai iškyla prieš tave kaip nedora. Kaip turi elgtis teigdamas dorą – moralės reikalas. Moralė yra dora, kurią konkrečiomis elgesio normomis pavertė protas.

Kas yra protas?

Protas yra žmogaus sugebėjimas spręsti, kaip jis, žmogus, gali būti pasaulyje, kad jo gyvenimas būtų doras. Tik doras gyvenimas yra gėris, tik doras gyvenimas sutampa su amžinybėn pasislepiančiu buvimu, tik doras

gyvenimas yra esmingas, nors protas gali pasireikšti ir kitokiais žmogaus buvimo pavidalais – teoriniu protu, technologiniu protu, specializuotu protu ir kt., kurie, būdami kad ir kokie vertingi, nebūtinai turi būti esmingi. Štai kodėl šiandien, pasaulio atgimimo metą, savo teises, savo vertę ir prasmę vėl atgauna sveikas protas, kurio sugebėjimas juoda pavadinti juoda, o balta – balta buvo ir bus prasmingas visais laikais, nors dar visai neseniai iš jo buvo tyčiojamasi kaip iš primityvizmo (kurgi ne – juk kvailybei tai trukdė vadintis išmintimi!).

Kaip sugebėjimas atriboti ir apibrėžti protas yra atskirybių (ir medžiagiškų, ir nemedžiagiškų dalykų, daiktų) gamintojas. Jos taip ir egzistuotų atskirai, išskydusios, jeigu nebūtų kas jas jungia. O jungti jas gali tik valia – žmogaus noras būti, būti vieningu ir savyje, ir su pasauliu, – siekimas pasiekti begalybę ir amžinybę. Šis siekis kaip žmogaus savybė pasireiškia žmogaus dvasia. Jei tokį siekį pajunta turinti visuomenė, ji stoja į tautos kelią, kuriuo eidama ir tą siekį ugdydama gali įgyti tautos dvasią. Tautos dvasia yra visos tautos doro, prasmingo gyvenimo prielaida.

Ar mes turime tą vienybę, kurią būtų galima pavadinti dvasia? Nežinau, kas pajėgtų į tai atsakyti sąžiningai, nespekuliuodamas emocijomis, kurios, nors ir visus aprėpdamos, dar nėra dvasia. Tačiau nė kiek nesibaimindami suklupti mes galime teigti, kad tauta šiandien dvasią atgauna labai sparčiai ir ją ugdo. Mūsų savivoka bręsta ne dienomis, o valandomis. Mes kasdien vis aiškiau regime save ir savyje, ir pasaulyje, ir amžinybėje, kasdien vis konkrečiau apčiuopiame, ką privalome daryti, įtvirtindami save ir sau, ir buvimui, ir būčiai. Apie tai dar ne kartą kalbėsime.

Kokia šiuose vyksmuose Sąjūdžio dalia?

Jis iš tiesų yra *judėjimas*: jis nėra tai, kas gali pakeisti tautą, būti vietoj tautos, netgi paveikti tautą – Sąjūdis yra tautos judėjimas, to judėjimo išraiška, forma, kuria reiškiasi tautos pasikeitimo vyksmas. Šia prasme Sąjūdis nei pats negali būti valdžia, nei gali valdžią pakeisti: valdžiai, tautos savikontrolės priemonei, jis gali tik parodyti, ar ji išreiškia tautos siekius, ar ne, yra tautos dalis ar nėra. Tai parodyti Sąjūdis gali įvairiausiais būdais, pradedant nauju, teisingesniu tikrovės nušvietimu, veiksmų tai įvairovei tvarkyti pasiūlymu, baigiant paraginimu daryti tai, kas yra teisinga ir reikalinga, pasaulio seniai išbandyta ir labai efektyvia kalba – mitingais, manifestais, demonstracijomis ir kitokiomis civilizuotomis fizinio argumentavimo priemonėmis.

Mes ilgai gyvenome ne tiek mąstydami, kiek jausdami ir netgi ne tiek jausdami, kiek jusdami. Mūsų argumentai dažniausiai būdavo tokie: tu padarei taip, šioks ir anoks, o tu padarei šitaip, anoks ir toks, arba be žodžių – akis už akį, dantis už dantį. Mums ir dabar dar lengviau šitaip kalbėtis. Užtat svarbiausi mūsų atgimimo išgyvenimai kol kas susiję su mūsų masinio fizinio artumo aktais: mitingais Gedimino aikštėje birželio 24-ąją, Vingio parke liepos 9-ąją ir rugpjūčio 23-iąją, Baltijos apkabinimu rugsėjo 3-iąją. Visa tai iš tiesų nepakartojama, sunkiai įsivaizduojama ir didinga. Aš abejoju, ar dar yra kur pasaulyje šitiek bendrumo šviesos ir aiškumo vilties kaip tuose mūsų bendruose pabuvimuose! Virš jų sklando žodžiai, ilgai brandinti mūsų nevilčių tyloje, ir brėžia svarbiausius mūsų buvimo tiesos štrichus: po kurio laiko bendrą vaizdą jau tikrai reikės tikslinti. Tada ir kyla mintis: ar rasime formų, kurios mūsų bendrumą išlaikys ir mitingų bendrumo džiugesiui atlėgus? Ar pakankamai sparčiai kartu su mūsų juslėmis ir jausmais bus brendęs ir mūsų protas, kad sugebėtų mitingų konstruktyvumą išsaugoti smulkesnių susibūrimų pavidalais visoje tų susibūrimų vienovėje? Ar pametę savo fizinį bendrumą sugebėsime jį išsaugoti jausmuose ir prote? Ar užtektinai tvirta bus tautos dvasia, kad sugebėtų išlaikyti visą mūsų visuomenės pliuralizmą kaip vienovę?

Baimintis dėl to galima ir reikia. Bet kad baimė nežudytų, kad ji būtų tik kaip rūpestis dėl mūsų tolesnio buvimo, Sąjūdis privalo parengti savo tikslų ir veiksmų programas, nustatyti ir bendrųjų, ir net labai specifiškų klausimų sprendimo programas. Kitaip tariant, kad Sąjūdis stiprėtų kaip tautos dvasios katalizatorius, jame turi gausėti proto – nuo esmingesnių savo buvimo tvarkymo idėjų ir kuo konkretesnių tų idėjų realizavimo planų. Jeigu Sąjūdis nori atlikti savo istorinę misiją, jis turi tapti tokiu protingu, kad pajėgtų rasti, kaip dera elgtis ir jam pačiam, ir visai tautai bet kokiu atveju.

Ar tokių vilčių yra? Yra. Tai leis padaryti, kaip jau minėjau, sparčiai bręstanti tautos dvasia. Sąjūdžio protas, sugebantis amortizuoti bet kokią situaciją, yra politinis protas. Jo reikia mokytis. Jo galima išmokti. Tautos dvasia – tai visos tautos išmintis, kuri visada didesnė už bet kurį specializuotą – net iki šiol karaliavusį teorinį – protą.

Na, o kad pati bręstanti tautos dvasia nepasireikštų netikėtomis ir nesveikomis formomis, ji visada turės kuo pasikliauti: sąžine. Kiekvieno žmogaus sąžine, iš jų ir tesusideda visų mūsų dora.

KAS YRA SĄJŪDIS?

(1988)

Sąjūdis yra Lietuvos žmonių judėjimas už savo dvasios, kultūros ir gamtos atgaivinimą.

Sąjūdį apibūdindami visuomenės doros, valios ir proto – svarbiausių jos prigimties galių – požiūriu, iškeliame esmingiausius jo bruožus. Kaip visuomenės doros pasireiškimas Sąjūdis yra dvasinė sąjunga, ji vienijasi per individų dvasinę giminystę, o reiškiasi per jų sąžinę. Kaip visuomenės valios pasireiškimas Sąjūdis yra geravališka sąjunga, iš principo nusiteikusi teigti dorą ir gėrį, o tai teigdama ji veikia laisvai ir per laisvą savitaigą kaupia savo protą bei išmintį. Kaip visuomenės proto išraiška Sąjūdis yra save adekvačiai suvokti ir suprasti bandanti ir norimiems rezultatams pasiekti labiausiai tinkamų veiksmų ieškanti bendrija, nes visa, ką daro Sąjūdis, yra bandymas vaduotis iš senojo visuomenės palikimo.

Sukurti tokias naujas kokybes nelengva. Nelengva ne tik dėl to, kad daugelį slegia ir pančioja senojo gyvenimo būdo išugdyta jausena, mąstysena ir elgsena, kuri pačiais netikėčiausiais pavidalais kartais prasiveržia ten, kur visai nelaukiama, ir sugriauna nuoširdžiausias žmonių pastangas. Naujos visuomenės dvasios kokybės kūrimas sunkus Juo labiau kad naujieji jausenos, mąstysenos ir elgsenos dalykai negali būti išplatinti įsakymu, jie gali būti priimti tik kiekvieno žmogaus laisva valia ir sveiku protu. Toks naujo gimimo procesas gerokai užtrunka, užtat koks monolitiškas tampa tas iš kiekvieno žmogaus dvasios gelmių iškilęs ir visuomenės bendrabūviu tapęs bendrumas.

Dabar, kai praėjo išgąstis, ar Sąjūdis nėra antipartinis ir antitarybinis sambūris, vis dažniau klausiama, ar Sąjūdis nėra nauja partija? Sąjūdyje dalyvaujančių žmonių vieningumas tikrai gali piršti tokią mintį. Niekas

negali tiksliai pasakyti, kuo ilgainiui Sąjūdis taps. Tačiau pats jis siekio tapti nauja partija kelti negali, nes jo tikslas – ne atstovauti atskiros žmonių grupės interesams, o pasauliui ir sau pristatyti visos lietuvių tautos, Lietuvos visuomenės interesus. Sąjūdžiui pretenduoti į partiją – tai sąmoningai siaurinti savo galimybes. Šiandien pagrindinis Sąjūdžio siekis – naujos visuomeninės sąmonės formavimas, naujų santykių, naujo gyvenimo būdo ugdymas, naujos politikos organizavimas. Kiek to kitokius gyvenimo reikalavimus atitinkančio naujumo siekia ir komunistų partija, tiek Sąjūdis bendradarbiauja su ja, visus visuomenės pertvarkymo uždavinius spręsdamas savomis, tik Sąjūdžiui prieinamomis priemonėmis.

Kur Sąjūdžio kaip organizacijos savitumo šaknys?

Tai – demokratinė savivalda. Kiekviena Sąjūdžio grupė yra autonomiška ir jungiasi į Sąjūdžio visumą pagal asociacijos principą. Todėl kiekviena grupė ne tik gali, bet ir privalo turėti tik jai vienai būdingą darbo ir gyvenimo aplinkybes atitinkančią veikimo programą ir siekius. Priklausomybė Sąjūdžiui reiškia, kad grupė pripažįsta Sąjūdžio strateginius siekius ir neprieštarauja jiems savo konkrečia specifine veikla. Jeigu kuri nors grupė peržengia šių susitarimų ribas, keliamas nesutarimų su Sąjūdžiu priežasčių klausimas ir sprendžiama, ar ši grupė yra dar Sąjūdžio grupė, ar kas nors kita. Šiandien, kai vyksta galingas visuomenės vienijimosi procesas, kai būdų įsitraukti į Lietuvos atgimimą ieško (tiesa, kartais gana skausmingai) ir Lietuvos tautinės mažumos (rusai, lenkai, žydai, karaimai ir kiti), tokių atsiskyrimo atvejų Sąjūdžiui aptarinėti dar neteko. Tačiau kaip galimybė jie egzistuoja ir Sąjūdis pasiryžęs vertinti juos be nebūtino jautrumo.

Kiekvienos grupės autonomiškumas – Sąjūdžio veiklos įvairiapusiškumo, visaapimtiškumo ir fundamentalumo sąlyga. Kas galės formuoti alternatyvią archyvų sutvarkymo programą geriau už Archyvų valdybos LPS grupę, „Budžio“ regatą plėtoti geriau už Klaipėdos LPS miesto tarybą ar tvarkyti Žagarės parką geriau už Žagarės LPS grupę? Kas geriau nei prie LPS Seimo tarybos organizuojamos problemų komisijos vienam ar kitam klausimui spręsti galės šiose ir kitose LPS grupėse esančius vieną ar kitą suinteresuotą žmogų sutelkti paminklų apsaugai, ekologijai ar stalinizmo aukų pagerbimui?

O klausimų ir problemų, kurių požiūriais reikia aprėpti Lietuvą, labai daug. Visų pirma reikia ištirti realią padėtį, numatyti galimas nūdienos vyksmų pasekmes, įvertinti jas mūsų norimų pasiekti rezultatų požiūriu

ir tik tada projektuoti alternatyvius veiksmus. Neseniai Lietuvoje nedrįsta nė puse lūpų tarti, kad mes neturime savo ateities kūrybos strategijos – buvo nutylima net tai, kad toks poreikis galėtų egzistuoti.

Šiandien LPS yra paskelbęs savo veiklos bendrąją programą – naujos Lietuvos ugdymo filosofijos ir politikos metmenis, principus. Kai kurie klausimai dar iki pirmojo LPS suvažiavimo sukonkretinami rezoliucijomis. Po suvažiavimo daugelis opiausių problemų bus tyrinėjamos ir rengiamos specialios programos, pavyzdžiui, Lietuvos naujosios mokyklos programa, Vilnijos kultūros ugdymo programa, Nemuno atgaivinimo programa ir kitos – panašiai kaip įvairios institucijos jau išplėtojo LTSR konstitucijos pakeitimo, lietuvių kalbos ugdymo, respublikos ekonominio savarankiškumo ir kitas programas. Žmonės trokšta konkrečios veiklos, nori ryžtingai įsitraukti į darbą, matyti to darbo rezultatus, todėl ateityje organizacinė LPS veikla, be abejo, smarkiai plėtosis.

Patys gyvybiškiausi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio klausimai šiandien yra lietuvių ir Lietuvos tautinių mažumų naujų santykių ugdymas, užtikrinant tokį Lietuvoje gyvenančių tautų ir tautybių bendradarbiavimą, kad jis kuo tiesiau vestų į teisinės demokratinės valstybės sukūrimą. Tai būtų posūkis ir į viso mūsų gyvenimo humanizavimą, į dvasinių sąlygų ir prielaidų respublikos ekonominiam savarankiškumui realizuoti organizavimą. Pati ekonominio respublikos ir Pabaltijo regiono koncepcija jau sukurta, ir tai yra vienas didžiausių LPS laimėjimų. Nedelsiant būtina išspręsti politinių kalinių problemą. Reikia sparčiau normalizuoti Bažnyčios padėtį visuomenėje.

Į savo Steigiamąjį suvažiavimą Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis renkasi įveikęs pirmąjį – organizacinį – etapą. Iniciatyvinės grupės jau įsikūrė visuose rajonuose, LPS grupės toliau kuriasi kolūkiuose, įmonėse, gamyklose, įstaigose ir organizacijose. Lietuvoje šiuo metu yra per 1 000 grupių, vienijančių apie 150–200 tūkstančių žmonių. Padaryti kai kurie konkretūs darbai. Svarbiausias trumpo ir įtempto LPS veiklos iki šios dienos rezultatas – tai tas dvasios praskaidrėjimas, kuris tolydžio leidžiasi į Lietuvą, keldamas žmones naujiems jausmams, mintims ir darbams. Daugybė iki šiol prislėgtų ir dvasiškai paliegusių žmonių jau atsigavo. Sąjūdžio tikslas – kad užguitų neliktų nė vieno. Nauja Lietuva – tai naujos dvasios žmonės, Lietuvos ateitimi tikintys ir žinantys, kaip ją sukurti, žmonės. Rodos, nebus perdėta ir šitaip pasakius: Sąjūdis – tai Lietuvos ateitis šiandien.

ATGIMIMO REVOLIUCIJA

(1988)

Garbusis Suvažiavime! Šiandien Lietuvoje – revoliucija, Atgimimo revoliucija. Dar nežinia, kaip ją pavadins. Visiškai aišku, kad ji pradeda naujausią mūsų istoriją – iš stalininio socializmo išsivadavusios Lietuvos istoriją. (*Plojimai*)

Svaiginančių šios vasaros laisvėjimo žygių užburti mes jau matome savo ateities triumfo arkas. Mūsų atgimimas – vienintelė mūsų viltis, kad mes, nešini savo vėliavomis, tikrai pro jas įžengsime. Kad ir ne visi iš šiandien čia esančių, kad ir ne tokie jauni ir stiprūs – įžengsime atgimę.

Lietuvos atgimimas – ne tiktai mūsų likimas. Ir ne tik mūsų kaimynų – Latvijos, Estijos, Gudijos, Rusijos. Tai ir Europos likimas. Netgi pasaulio. Šiandien jau puikiausiai suprantame – kur negaluoja žmogus, ten negaluoja tauta, kur negaluoja tauta, ten negaluoja pasaulis.

Pasaulis šiandien dar pasibaisėtinai serga. O labiausiai – ta jo šeštoji dalis, kuri, apsiginklavusi marksizmu, paskutine didžiąja Europos proto sukonstruota socialine teorija, Žemėje pabandė sukurti idealų gyvenimą. Pati svarbiausia išvada, kurią pasaulis įsisąmonina baigdamas šį ilgai trukusį eksperimentą, bus, matyt, tokia: žmogus negali būti Dievas ir bet kuri jo pretenzija į dieviškumą tampa nežmoniškumu. Žmogus turi vėl išmokti gyventi ne tiktai sau – štai kur ta didžioji mūsų ateities kančia ir viltis. Ne tiktai sau – sau ir kitam žmogui. Būtent žmogui, o ne administratoriui, būtent žmogui, o ne chimerai. Kiekvienas žmogus yra didesnis už didžiausią imperiją.

Ypatingas yra Lietuvos, vienos tragiškiausių Europos tautų, likimas. Jeigu kiekvieną visų amžių Lietuvos genocido auką, kaip dabar siūlo žmonės, pažymėtume nors ir nedideliu mūsų laukų akmenėliu, ar galime

įsivaizduoti, kokią piramidę kas rytą apšviestų tekanti saulė? Kaip jos šešėlyje išsaugotume savo dvasios šviesą, savo valios ir proto santarvę? Tiktai dvasios giedroj galime tikėtis įžvelgti neiškraipytus tikrovės kontūrus, tiktai iš valios ir proto santarvės galima iškelti svarbiausius kiekvienos tautos savitaigos pradus: kultūrą, valstybę, politiką. Kad ir kokią kraupią piramidę nešiotume savo širdyse, mes privalome rasti jėgų nesulinkti nuo jos svorio ir eiti. Tiktai tada visa, kas buvo, įgis savo vienareikšmę prasmę – Lietuva privalo būti, Lietuva yra. (*Plojimai*) Yra kartu su kitomis pasaulio tautomis ir valstybėmis, kaip visateisis pasaulio tautų bendrijos narys, kartu su visomis spręsdama savo ir pasaulio reikalus.

Šiandien mes dar ne visai ir netiksliai žinome per pastarąjį pusamžį patirtus mūsų nuostolius: ginčijamės, kiek sunaikinta upių ir upelių, ežerų, kiek eroduota dirvų, nusiaubta kultūros paminklų, mūsų kalbos turtų. Aišku viena – mes buvome beatsidurią ties katastrofos riba: Nemunas miręs, Kuršių marios dūsta, žemdirbystė antiekologiška, maisto produktai netikę, architektūra dehumanizuota, kalba sudarkyta, tauta artėja prie absoliutaus mutageniškumo zonos.

Kokia dramatiška yra mūsų padėtis, rodo tas faktas, kad savo katastrofišką būklę turime laikyti laimėjimu – juk dar visai neseniai atkakliai tebesuokta, esą viskas gražu ir gera mūsų brangioje Lietuvoje. Ne mažiau kraupus ir antras mūsų laimėjimas – pripažinimas, kad neturime Lietuvos kūrimo strategijos.

Šiandien tokios strategijos metmenys jau yra – tai Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. (*Plojimai*)

Šiandien gerai žinome, ką ir kaip privalome daryti atkurdami Lietuvos žmogų, atkurdami Lietuvos kultūrą, atkurdami Lietuvos gamtą – tą nuostabią triadą, kuri padaro kiekvieną tautą įmanomą tik tada, kai visi šitos triados nariai lygiaverčiai. Atkurti žmogų – tai visų pirma atkurti jo dorą, valią ir protą. Atkurti kultūrą – tai atkurti istorijos, tiesos ir tikėjimo siekius. Atkurti gamtą – tai pripažinti jos unikalumą, gerbti ją ir sutramdyti savo vartotojiškas pretenzijas jai. Mūsų santykis su atsinaujinimu dar ganėtinai abstraktus. Bet jis tikras. Tikras ir mūsų ateities filosofijos, ir mūsų ateities politikos lygiu. Ir tai yra trečias didysis mūsų nūdienos laimėjimas, laiduojantis daug naujų tikrų darbų.

Kaip į visus šiuos mūsų savivokos ir savitaigos pokyčius žiūri Lietuvos visuomenė? Nesuklysiu pasakęs: šiandien jie laikomi mūsų ateities

pradžia. Tiesa, Lietuvoje yra žmonių, kurie ima sirgti vis stipresne nerūpestingos praeities nostalgija. Yra žmonių, kurie dabarties bijo dėl to, kad nieko nesupranta. Yra atkaklių idėjinių priešininkų. Užtat įtemptą atmosferą visiems mums būtina laikyti neišvengiama. Revoliucija negali būti lengva, netgi tokia kaip mūsų – Michailo Gorbačiovo, TSKP CK pradėtoji – dvasinė ir intelektualinė revoliucija.

Kaip visa tai vertina Lietuvos komunistų partija, jos vadovybė? Netikęs buvo ne vienas jos žingsnis, sprendimas. Sunki yra atgaila. Kitas nė nebenori vėl būti žmogumi. Ir vis dėlto pokyčiai partijoje vyksta. Tai yra vienintelė galimybė jai kuo rečiau pasijusti vienišai. Šiandien tam turime vilčių daugiau negu bet kada iki šiol. (*Plojimai*)

Į mūsų Steigiamąjį suvažiavimą atėjome, galima sakyti, nenusipurtę kelio dulkių. Užtat susirinkome visi iki vieno tą kelią pradėję – ir veteranai, ir jaunieji.

Šis mūsų Suvažiavimas – irgi ne šventė, o darbo forumas, svarbiausių idėjų, kuriomis vadovausimės porą metų, kolektyvinis aptarimas: greitas, dalykiškas, rimtas.

Visa, kas trukdo čia sužibėti mūsų proto šviesai, paliksime nuošalyje. Kiekvieną, kad ir nedidelę, idėją kaupsime čia šiandien į mūsų išminties piramidę.

Kas kuo amžinas. Mes būkime amžini savo dvasios jėga.

Kelio atgal nėra! O į priekį, į savarankiškumą – jis be pabaigos! (*Plojimų audra. Visi atsistoja*)

ŠIANDIENINIS LIETUVOS TAUTINIS ATGIMIMAS

(1989)

Kai buvo rengiama pertvarkos koncepcija, vietos tautiniam atgimimui nebuvo numatyta. Buvo aprobuoti įvairūs ir ekonominiai, ir socialiniai, ir politiniai pokyčiai, bet apie tautas buvo prabylama, kai pertvarkos problematika būdavo perkeliama už Tarybų Sąjungos sienų. Netgi 1987 metais parašytoje Michailo Gorbačiovo knygoje „Persitvarkymas ir naujas mąstymas mūsų šaliai ir visam pasauliui“ tautų, kaip visų tų veiksmų subjekto, iš esmės dar nėra. TSRS tautų atgimimas dar ir šiandien Maskvos traktuojamas kaip, švelniai tariant, pasaulinio imperializmo pavainikis, apie kurį labai nepatogu prisipažinti visų pirma sau.

Mums jau nebepatogu argumentuoti tą banalia tapusią tiesą, kad visi ekonominiai, socialiniai ir politiniai pakitimai kaip pozityvūs veiksmai galimi tik tautos-subjekto vykdomi. Ten, kur persitvarkymas dar netapo nacionalinio atgimimo procesu (Baltarusija, Ukraina, Rusija), – jo dar tiesiog nėra. Net Užkaukazės nacionaliniai judėjimai, nors juos komplikuoja dviejų pasaulinių religijų sąrėmiai, patvirtina bendrą taisyklę: kad ir kraštutinėmis formomis reikšdamasis, persitvarkymas į *teritorijas* (!) gali ateiti tik kaip nacionalinis veikimas.

Kas yra *nacionalinis veikimas* ne kokiu nors daliniu – sociologiniu, psichologiniu ar sliunkoviniu, – o visuminiu, esminiu – ontologiniu – požiūriu?

Tai yra ne kas kita kaip *substancialus veikimas*, t. y. iš vieno prado kylantis, bet ir diferencijuotis, ir integruotis sugebantis veikimas, kuris iki šiol pas mus buvo galimas tik partijai, jos suvažiavimui arba generaliniam sekretoriui, o pasaulio kultūros istorijoje toks sugebėjimas pripažintas tik *dvasiai*.

Norėčiau atsiriboti nuo dvasios sampratos aptarimo, nors norintiems galėčiau pateikti ir jos definiciją: tai *begalybės sklaida baigtybės pavidalais*.

Aišku, kad dvasios ištakos funkcijas generaliniam sekretoriui pavesti sugebėjusi kultūra turėjo gerokai pasidarbuoti, amputuodama dvasios sugebėjimus reikštis natūraliais pavidalais. Tarybinės deformuotos socialistinės kultūros puoselėtojai paplušėjo, į tremtį guidami religiją ir filosofiją, o vietoj jų kurdami ideologiją, grindžiamą vulgariai suprastu marksizmu-leninizmu, ideologijos absoliutaus teisumo ir teisingumo pretenzijomis, kone galutinai uždusindami meną ir mokslą. Tarybinė kultūra dvasinės gyvybės ženklus pakentė tik moksle, nes jis siejosi su pačios ideologijos sankcionuojamos tvarkos buvimo, išsilaikymo poreikiais. Mes dar ne visai aiškiai įsivaizduojame mūsų dabar paliekamos *kultūros zonos* išsigimėliškumą, esame dar per daug arti tų jos bruožų, kuriuos turime įžvelgti ir pradėti stebėtis – ką gi vis dėlto sugebėjome atlaikyti, kaip vis dėlto sugebėjome nežūti kultūroje be aukštųjų jos sluoksnių, jau ne su ozono skylėmis, o visiškai be ozono!

Tas, kuris nori išeiti iš tos nugyventos zonos, atsisakydamas tų susidievinimo tendencijų, kurios slypėjo iki šiol viešpatavusioje mūsų asmenybiškumo sampratoje, tas, kuris nori įgyti šansą būti normaliai, negali nepripažinti naujųjų amžių požiūrio, kad begalinumas reiškiasi gamtos formomis, kad dvasingumas generuoja kaip gamtos būvis. Tiktai tokia nuostata begalybės ir amžinybės atžvilgiu leidžia mums padaryti tuos judesius, kurie išvaduoja iš letargiško blūdo (kad ir neskatinami, kad ir cenzūruojami, mes kol kas dar tik artėjame prie tikro supratimo, kaip jam pasidavėme), pabudusius pastato ant žemės.

Ką reiškia šis pabudimas?

Tai reiškia, pirma, naują savivoką, antra, naują savitaigą.

Kas yra ta naujoji savivoka?

Vietoj savęs kaip *daikto*, pliko ir niekingo, blogėjančio tuo labiau, kuo giliau skverbiesi į save, ir gerėjančio tuo ryškiau, kuo gausiau prisidengi drabužiais ir daiktais, būstais ir institutais, priklausomybėmis ir idėjomis, mes pajuntame save kaip *kažką*, kas, nors ir ne itin gražių dalykų kupinas, yra *kažkas visai tikra čia*, čia pat, ir su tuo *kažkuo* gali dėtis tokie dalykai, kad visiškai nebeįdomu, kas darosi kur nors Kalugoje ar Paryžiuje. Nuo funkciocentristinės (paprasčiau – Maskvocentristinės) orientacijos pereinama prie paprastos, normalios antropocentristinės orientacijos, kuri už savęs pagal atpažinimo dėsnį koncentruojasi į etnocentristinę orientaciją. Tai ir yra naujosios, iš nužmoginimo sistemos ištrūkusios ir į normalų

būvį grįžusios dvasios orientacija. Ji jau gali pradėti savo buvimo atsparos taškų paieškas ir rasti *dorą kaip buvimo tikrumo ištaką.*

Kas yra naujoji savitaiga?

Tai dorą kaip tiesą (t. y. *kaip* tikrą mąsto žmogus daiktą arba dalyką) į savo tarpusavio santykius įtraukiančio ir juos būtent tiesa grindžiančio žmogaus gyvenimo būdas, kuris kaip *būdas*, t. y. kaip santykių visuma, teisingus santykius daro *gerus*. Taip gyvenantis ir materialias savo buvimo prielaidas reprodukuojantis žmogus kuria tikrą ekonomiką (štai kodėl ekonomika taip siejasi ir su estetika: tik geri santykiai gali kurti gerus, tikrus daiktus, t. y. daiktai tampa santykių kristalais). Taip gyvenantis ir idealias savo buvimo prielaidas reprodukuojantis žmogus kuria tikrą politiką (štai kodėl politika neatsiejama nuo valstybės: tik iki aukščiausios, t. y. politinės, savitaigos pakylantis žmogus sukuria valstybę). Tokiu būdu gyvenantis ir dvasines savo buvimo prielaidas reprodukuojantis žmogus kuria tikrą kultūrą (štai kodėl kultūra taip siejasi su religija, filosofija, menu bei mokslu ir juos materializuojančia raštija arba kitomis visuomeninės atminties kaupimo priemonėmis).

Visa ši veiksmų ir jų rezultatų visuma kuria tautą. Tik visų šių veiksmų ir rezultatų visuma kuria, iškelia tautą. Tauta yra milžiniškų etnoso savivokos ir savitaigos pastangų rezultatas.

Jeigu pertvarka nori būti tikras dalykas, ji negali vykti ne tautinės raiškos forma. Priešingu atveju viskas bus eilinis lozungas ir eilinė politinė kampanija.

Būtent tokiais pavidalais ir reiškiasi Pabaltijo kaip europietiškiausios, labiausiai civilizuotos Tarybų Sąjungos dalies naujasis tvarkymasis. Reiškiasi sparčiausiai ir tipologiškai ryškiausiai.

Suprantama, kiekvienoje iš Pabaltijo šalių esama savų tautinio atgimimo ypatumų. Tačiau visų tų judėjimų rezultatas gali būti tik vienas: savarankiškų nacionalinių valstybių sukūrimas. Arba prasidėję tikrumo paieškų įvisuomeninimo procesai turi būti užgniaužti ir Tarybų Sąjungą sudarančių tautų raida turi būti vėl nukreipta kokiais nors kitais keliais.

Ar tai įmanoma?

Tokia galimybė, žinoma, yra. Tačiau nesinori spėlioti, kokia žūtis laukia, tais keliais paėjėjus dar kokį dešimtmetį.

Pertvarkos priešininkai įrodinėja, esą ir gamtos, ir esamos politinės sistemos resursų dar be galo daug. Nesigińčysime. Galbūt dar daug ir Sibiro turtų. Bet daugelis jų chroniškai įšaldyti. Galbūt ir nepradėtų trupėti

administracinė sistema. Pertvarkos priešininkai nematė, nemato ir nematys, kad nebeliko pagrindinio resurso – žmogaus, žmonių: jie buvo tragiškiausiai nugyventi.

Beje, netiesa kalbama ir apie Tarybų Sąjungos gamtos galimybes: kaip ir visame pasaulyje, ji yra beveik išnaudota. Beveik nebeatsikuria kultūra. Visai nebeliko dvasios. Pasaulio regionas, kuris vadinamas Tarybų Sąjunga, yra, ko gero, totališkiausiai nugyventas. Kitur kelią destruktyviems procesams pastodavo nuomonių įvairovė, o Tarybų Sąjungoje viskas buvo naudojama vienu tikslu ir viena kryptimi ir vartotojiškas naujųjų amžių požiūris Tarybų Sąjungoje buvo realizuotas nuosekliau negu bet kur kitur pasaulyje. Jį tobulai sankcionavo dogmatizuotasis *materialistinis idealizmas*.

Tad pertvarka Tarybų Sąjungoje – ne lokalinė politinė akcija, o globalius žmonijos išlikimo klausimus šiame ypatingame regione savomis priemonėmis bandanti spręsti idėjinė politinė programa. Pabaltijo ir Lietuvos tautiniai judėjimai – tai konkrečios tų bandymų versijos, nacionalinės didelio pertvarkos darbo transkripcijos, ir klysta tie, kurie mano, kad TSRS problematika mūsų čia gali būti *atmetama* – ji gali būti tik įveikiama.

Didžiausi TSRS pertvarkos programos trūkumai – tai jos intencijų abstraktumas (todėl nesugebama netgi įžvelgti, ne tik atsižvelgti į nacionalinių pertvarkos transkripcijų realią vertę, painiojamas Pabaltijo ir Užkaukazės atgimimų pobūdis – gal ir ne iš piktos valios!); tai, antra, jos realių žingsnių technologinis pobūdis (tik kiekybinis administracinio aparato sumenkinimas, ekonomikos sufinansinimas, intelekto kaip kompiuterizacijos iliuzija ir pan.); tai, trečia, jos veikimo subjektų dogmatizavimas. Kitaip tariant, pradėta kaip intelektualinė dvasinė revoliucija, pertvarka esmingiausiai stokoja naujo mąstymo netgi savo konstituciniuose postulatuose ir veikaluose.

Kokios galimybės įveikti bendrąsias neigiamas tendencijas?

Man rodos, absoliučios. Jeigu tik bus užtektinai revoliucinio *veikimo*, naujos tikrovės įžvalgos ir esamos padėties *pažinimo*.

Klasikiniu pavyzdžiu šiandien yra tapęs Estijos suverenitetą garantuojančių konstitucijos pataisų priėmimas Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos neeilinėje sesijoje… Tai aukščiausio, tik civilizuotai tautai būdingo *revoliucinio veikimo pavyzdys*. Lygiai taip pat mažesnio masto, tik tam tikros visuomenės dalies revoliucingumą rodo, pavyzdžiui, nepriklausomos Lietuvos filosofų draugijos ar Lietuvos teisininkų sąjungos įkūrimas.

Suprantama, visos tautos ar tik jos filosofų savarankiškumą postuluojantys nutarimai nelygiaverčiai, tačiau jie turi tą pačią prasmę.

Pertvarkai kaip visų pirma dvasioje prasidedančiai ir dvasinėmis formomis pasireiškiančiai revoliucijai vykdyti reikalingi ypatingi jos dalyvių dvasiniai sugebėjimai – nauja suderinti su sena taip, kad iš sena galėtų išlikti visa, kas perspektyvu, kad sena galėtų būti produktyviai absorbuota. Ar sugebės tokia revoliucija nugalėti – nežinia, bet būtent tokia yra šitoji, kurią mes išgyvename, kurioje tuoj pat virš mūsų galvų prasideda nebūtis. Naujas, perspektyvias istorines tendencijas reiškiančių procesų įžvalga, juose gimusių naujų dalykų atpažinimas – tai ne abstrakti intelektualinė veikla, o gyvybės reikalas. Žinoma, ir čia, ir kitose viešojo mąstymo vietose išsakomos įžvalgos dar nepanaudojamos taip intensyviai, kad galėtų tapti prieinamomis kuo didesniam žmonių ratui (švietimo kultūra ir toliau bus labai svarbi tautinio atgimimo proceso dalis), tačiau tai, kad net visuomenės informavimo priemonėse dominuoja naujumo paieška, kad kuriasi radikalius naujo gimimo poreikius atskleisti bandanti *nevalstybinė spauda* (mano žiniomis, šiuo metu Lietuvoje tokių leidinių eina daugiau kaip 120), kad joje bando įsitvirtinti kitas mąstymas ir stilius, – visa tai rodo, kad mūsų bandymai brandinti naują mintį yra labai rimti. Tikėkimės, jie bus ir produktyvūs.

Ar jie bus produktyvūs, ar neproduktyvūs, galėsime įsitikinti, kai reikės pasakyti, ar mes suprantame esamą padėtį, ar ne. Suprasti padėtį – tai vykstantį procesą sugebėti atpažinti istorinėje praeityje, sugebėti išskirti jo bruožus dabartyje ir kuo tiksliau ekstrapoliuoti į ateitį.

Mes visur jaučiame dabar vykstančio tautinio atgimimo procesų pažinimo deficitą.

Pavyzdžiui, nėra abejonės, kad vykę ir XIX amžiaus pabaigoje, ir dabar vykstantys lietuvių tautinio atgimimo procesai yra to paties tipo. Tokia nuostata jau ir įsigali visuomenės sąmonėje. Tačiau mes nekreipiame dėmesio į tą aplinkybę, kad pasaulinis abiejų lietuvių tautinių sąjūdžių kontekstas yra visai kitoks: pirmasis vyko pasauliui dar džiūgaujant dėl savo raidos galimybių, o antrasis vyksta pasaulio fizinio ir dvasinio išsekimo aplinkybėmis. Kokios čia lietuvių tautos, tris kartus genetiškai iš esmės nusiaubtos tautos, galimybės ir priedermės?

Kokios yra antrojo lietuvių tautinio atgimimo varomosios ir stabdomosios jėgos? Ar tiesa, kad atgimimui organizaciškai atstovaujančio Sąjūdžio

pagrindą sudaro inteligentija? O kokia ji, ta inteligentija? Ir kas iš to išplaukia mūsų naujosios savivokos ir savitaigos savireguliacijos požiūriu? Ar galima tikėtis, kad veikiai į atgimimą įsitrauks ir valstietija? Ar žemės nuoma, ta, pasak pačių žemdirbių, ubago lazda, yra pakankamas pagrindas nepasitikėti naująja politika ir įveikti istorinę baimę? Ar tikrai galime tikėtis, kad ekonominės krizės apogėjus šiemet pagaliau išjudins darbininkus? Pagaliau ką darysime su partine tarybine biurokratija – tarsime, kad ji yra, ir pabandysime suprasti, kaip yra, nors jau dabar aišku, kad ji dirba labai profesionaliai, ko gero, profesionaliausiai iš visų mūsų visuomenės klasių, ir ne jos profesionalumas kaltas, kad jos triūsas nebe visada produktyvus. Kaip turi būti įveikiama administracinė sistema, pagrindinė visuomenės naujos struktūros formavimąsi stabdanti jėga?

Kokie artimiausi ir tolimesni mūsų ateities pavidalai?

Aišku, kad iki 2000 metų turi įvykti pagrindinis mūsų laisvėjimo savarankiškam gyvenimui ir darbui procesas. Tai praktiškai labai trumpas laikas. Kas iki tol būtinai turi būti padaryta? Visų pirma nedelsiant turi būti sukurta lietuviška mokykla, kuri dvasią ne niokotų, o ugdytų ir ugdytų ne bet kokią – lietuvišką dvasią. Turi būti padėti pagrindai lietuvių tautos kultūros atgimimui ir jos tokiam išugdymui, kad ji būtų pajėgi reprodukuotis kaip tautinė kultūra. Ši kultūra turi sukurti meną, kuris remtųsi ne melu, o tiesa, ir reikštų gyventi norinčios ir džiaugsmingai gyvenančios tautos dvasios šviesą. Nedelsiant turi būti įtvirtinta nuosavybės formų įvairovė, leidžianti kurti tokį tautos ūkį, kuris būtų visiškai pajėgus tenkinti visas tautos gyvenimo reikmes. Mes turime sukurti tokią savo politiką, kuri užtikrintų visus reikalingus ryšius su visu pasauliu, greta to išspręsdama vieną pagrindinių mūsų visų laikų problemų – nustatyti tokį santykį su didžiąja kaimyne Rusija, kad jai niekada nereikėtų mums teikti jokios „nesavanaudiškos“ pagalbos, o mūsų ryšiai būtų tik kuo geriausi prekybiniai ir kultūriniai ryšiai. Kad visa tai galėtų būti realizuota, turi būti sukurta mūsų savarankiškumą konstituojanti ir institucionalizuojanti valstybė. Kas šiandien gali pasakyti, kokia ji turi būti?

SVARBIAUSI ATGIMIMO DARBAI

(1989)

Trys svarbios datos jau žymi mūsų neilgą atgimimo istoriją: 1988 m. birželio 3 d., kai buvo pasakyta, kad mes norime gyventi, – ir gimė Sąjūdis, 1988 m. rugpjūčio 23 d., kai buvo pasakyta, kad esame okupuoti, – ir gimė tiesa apie mūsų praeitį, 1989 m. vasario 16 d., kai LPS Seimo neeilinėje sesijoje buvo paskelbta Lietuvos dvasinė nepriklausomybė.

Iš tiesų sunkią istorijos įkalnę įveikėme per nepilnus metus!

Kas baisiausia lieka už mūsų Mirties slėnyje, iki šiol vadintame Klestėjimo žeme? Ten lieka paliegusi žmogaus dvasia su užgniaužta drąsa ir metastaziškai išsikerojusia baime, su tikrumu, išsigimusiu į susitaikėliškumą, su vietoj tiesos kaip kiaulpienės vietoj purienų pražydusiu melu. Ten lieka kultūra su vos ne į pogrindį nuvaryta religija ir Bažnyčia, melui smegenų veiksmą perdirbinėjusia filosofija, idėjinę propagandą variusiu arba – su retomis išimtimis – niekus tauškusiu menu, technologijų reikalais užsiėmusiu mokslu. Lieka visa materialinė kultūra, davusi vartojimui beveik ištisai netinkamus daiktus. Lieka ten ir gamta, taip prismaigstyta pramonės įmonių ir fermų, kad miršta upės ir miškai, net žvirbliai ir žmonės. Taip, pažvelkime, kiek ir kokie mes kylame į šviesesnio buvimo aukštumą? – pokariu netekę milijono, per tuos dešimtmečius kiek nusigėrę, nusižudę, išsigimę, nužudyti ir tebežudomi kaip gamybos ir tarnybos sąnaudos!

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programa buvo pirmasis beveik per pusšimtį metų tautos padėtį ir uždavinius apibūdinęs dokumentas. Jis tapo Lietuvos atkūrimo projektu. Tikrai būtume teisūs klausdami, kodėl nieko tokio nebūta anksčiau?

Kokie dabar yra svarbiausi mūsų veiklos tikslai? Tai: 1) stipri lietuvių tauta; 2) sveika Lietuvos gamta; 3) savarankiška Lietuvos valstybė;

4) demokratinė savivalda; 5) pajėgi ekonomika; 6) socialinis teisingumas; 7) asmeninė kiekvieno žmogaus laisvė.

Ką reiškia stipri tauta? Tai reiškia, kad ji yra sveika ir gausi, gyvena darbingai ir džiaugsmingai, siekia tikslo ir jį turi. Tai reiškia, kad ji turi savo valstybinę kalbą, ja rašo ir kalba, turi savo mokyklą, kurioje ugdo savo lietuvišką dvasią, turi savo ūkį, iš kurio gali visiškai apsirūpinti. Stipri lietuvių tauta tegalės būti tada, kai suteiks galimybę kitoms Lietuvoje gyvenančioms tautoms – Lietuvos tautinėms mažumoms – rusams, lenkams, baltarusiams, žydams ir kitiems – ugdyti savo kultūrą. Pagaliau stipri lietuvių tauta bus tik tada, kai ji sugebės neleisti kitoms tautoms niekinti savo orumo, nepaisyti jos teisių, engti ir naikinti ją.

Ką reiškia sveika Lietuvos gamta? Tai reiškia, kad ji yra gyva ir sugeba atsikurti po intensyvaus šių dienų agrarinio ir industrinio jos eikvojimo. Tai reiškia, kad žemės ūkis yra visiškai ekologizuotas, o pramonė paremta beatliekėmis technologijomis. Tai reiškia, kad visas mūsų tautos paveldėtas genetinis ir ekofondas yra patikimai saugomas gamtosaugos pavidalais. Pagaliau tai reiškia tokį mūsų gamtos tvarkymą, kad visos jos programos galėtų darniai jungtis į tarptautines gamtos naudojimo ir apsaugos programas.

Ką reiškia savarankiška Lietuvos valstybė, aiškinti turbūt netenka: tai valstybė, kurioje lietuvių tauta gali pati lemti savo likimą.

Demokratinę savivaldą galėsime pasiekti tik palankiai pertvarkę TSRS konstituciją arba nepriklausomai nuo jos priėmę mūsų poreikius teisiškai garantuojančią Lietuvos konstituciją, pertvarkę visą mūsų įstatymų leidybą ir sudarę tokias visuomenės gyvenimo sąlygas, kuriomis galimas operatyvus gerų įstatymų priėmimas.

Ką reiškia pajėgi Lietuvos ekonomika? Tai reiškia, kad mes visuomenės santykius sutvarkome taip, jog jie garantuoja mums ne tik užtektinai reikalingų bei patikimų daiktų, bet ir pačios visuomenės patikimumą. Pajėgi mūsų ekonomika galės būti tik tada, kai bus įteisinta nuosavybės formų įvairovė, žmonės galės laisvai rinktis, ką ir kaip gaminti, kur ir už kiek realizuoti. Pajėgi mūsų ekonomika galės būti tiktai tada, kai bus nutraukti kolonijiniai ryšiai su Rusijos ekonominiu diktatu, nustatyti teisingi ir naudingi bendradarbiavimo pagrindai ir užmegzti mums būtini ryšiai su pasaulio šalimis.

Socialinis teisingumas Lietuvoje bent minimaliai bus įgyvendintas, kai kiekvienas žmogus už savo darbą gaus teisingą materialinį ir moralinį

atlyginimą, kai šeima, turėdama daug vaikų, gyvens ne blogiau, o geriau už mažavaikę, kai mokykla visiškai parengs jauną žmogų gyvenimui, o valstybė užtikrins periodišką subrendusio žmogaus persikvalifikavimą, kai mes stengsimės pakilti nebe virš skurdo ribos, o turėsime pragyvenimo optimumą, kai butus galės gauti jauni, gyventi dar trokštantys žmonės, kai senimas galės rinktis savo karšaties būdą ir vietą. Socialinis teisingumas bent minimaliai bus įgyvendintas tada, kai nebebus dabartinių nomenklatūrinių privilegijų, nesveiko gyvenimo būdo, protekcinių ir mafijozinių mūsų visuomenės gyvenimo tendencijų.

Asmeninė kiekvieno žmogaus laisvė bus garantuota tada, kai demokratinių įstatymų ir sveikos ekonomikos remiamas žmogus savo būties ir buities klausimus galės spręsti vien savo dvasiniu apsisprendimu, stengdamasis būti žmogumi sau ir savo tautai.

Tai patys didžiausi, patys svarbiausi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio siekiai, mano suprasti ir priimti kartu su juo, kartu su mumis visais. Kur bebūčiau, ką bedaryčiau, stengsiuosi, kad jie taptų gyvenimu ir reikštų naujos Lietuvos gimimą ir mūsų troškimų išsipildymą.

KUR DABAR ESAME?

(1989)

Mūsų laisvės rytą dar prieš saulėtekį esame pradėję svarbiausius mūsų darbus. Nežinia, kiek truks šitas plušėjimas – dešimt, penkiolika metų? Tik aišku, kad jam baigiantis mes, jau atgiję ir atsigavę, galėsime su nauja jėga ir šviesia galva paklausti, kaip toliau gyvensime, kokį kelią leisime sau skirtis.

Per visą tą laiką nuo pat dabar turėtume neužsimiršti, – ir tai turės būti svarbiausias pasiraginimų neužsimiršti ir pasiryžimų tvardytis stimulas, – kad Rytuose kaip juodas debesis dūlo mūsų didysis inertiškas ir agresyvus nei savo, nei mūsų padėties dorai negalintis suprasti kaimynas. Ir kad mes visada priklausysime nuo šios politinės meteorologijos.

Ir vis dėlto šiandien mes laisvi kaip niekada. Laisvesni niekada nebūsime – netgi tada, kai pasieksime visas savo nepriklausomybės politines garantijas. Šiandien mes jau laisvi savo dvasia – ten, kur susikerta amžinumas ir begalybė ir tampa mūsų esamybės laisve. Šiandien virš mūsų – tik dangus, kuriame spindi vien Dievo žvaigždės. Šiandien, nors pasiragindami ir neskubėti, ir nešūkauti, kalbame ir darome viską, ką nori daryti iš ilgo istorijos nokdauno kylanti, europietiška tapti norinti provincijos tauta. Lietuva nuo dabar laisvės jau tik nominaliai – kurdama konstitucijas, rengdama sutartis, skelbdama aktus, – susisaistydama normalaus civilizuoto gyvenimo saitais.

Nepriklausomybės dieną šįmet Lietuva išgyveno tai, ko lietuvių tauta iki šiol nebuvo patyrusi niekada. Laisvės erdvė baigia garinti baimę, ne tą natūralaus savisaugos instinkto keliamą baimę, o idėjinės ir fizinės represijos įvarytą žmogų nužmoginančią baimę. Tačiau kol jos galutinai atsikratys visa Lietuva ir baimė užsiliks tik kaip iš jos išaugęs to ar kito

žmogaus gyvenimo būdas, praeis metai, gal dveji – ir žemdirbija, ir darbininkija, partinės ir gamybinės administracijos spaudžiama, dar keliasi. Ypač viskam abejinga vyresnioji moksleivija – pirma grynoji liūno karta.

Už nevienalytę baimę dar margesnė yra mūsų drąsa, kuri turi vietoj tos baimės iškilti. Radikaliausiai jos formai atstovauja praėjusių dviejų dešimtmečių besąlygiško politinio teroro Lietuvos pogrindyje suformuota bekompromisio pasipriešinimo drąsa, kuriai nuosekliausiai atstovauja Lietuvos laisvės lyga, savo etikos ir terminijos nepakeitusi ir legalaus veikimo aplinkybėmis. Pasipriešinimo lietuvių tautiniam ir valstybiniam atgimimui nekompromisiškumui, išreiškiančiam nūdienos rusų didžiavalstybinio imperializmo tendencijas, tarnauja „Jedinstvos farsajai“[1], ir jausena, ir elgsena, ir kalbėsena iškylantys iš pačių tyriausių Stalino laikų. Tarp šitokių laisvės ir nelaisvės siekių skleidžiasi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atstovaujama didžiumos lietuvių tautos drąsa – konkrečiais darbais į nepriklausomą Lietuvą einančių žmonių drąsa. Ir Sąjūdį tramdančios Lietuvos komunistų partijos prieštaringa drąsa – norinčios ir bijančios, politiškai vienintelės galinčios ir kartu nesugebančios daugiau galėti (nepakanka nei sugebėjimo, nei noro suprasti, kas darosi Žemėje) visuomenės jėgos drąsa.

Štai tokioje erdvėje tokioms jėgoms atstovaudami mes turime rasti galimybę savo interesus reikšti kaip vieninga galia, kaip visuma, kurios tikslas – atkurti lietuvių tautą ir optimaliai jos gyvenimo sąlygas užtikrinančią valstybę.

Kaip tai įmanoma, kai dvasinė laisvė atgauta, o politinė – ne? Atsakymas, suprantama, gali būti tik vienas: atsikovojant ir politikos laisvę. Politikos laisvę mums gali duoti tik nepriklausoma mūsų tautos valstybė. Kas yra ta nepriklausoma valstybė? Tai tautos susitarimas laikyti save savarankiška ir nepriklausoma nuo kitų tautų, įsigaliojantis ir tikru, realiu tampantis tiktai tada, kai jis visos tautos valia paskelbiamas aukščiausiu įstatymu, o tą susitarimą pripažįsta kitos suverenumą turinčios tautos. Lietuvių tauta dvasiškai jau pajėgi ne tik pasiskelbti savarankiška ir nepriklausoma, bet ir iškęsti bei atlaikyti visus su šiuo aktu galimus materialinius sunkumus ir nepriteklius („kranelių užsukimą“ ir pan.). Dėl to abe-

[1] Tai naujadaras, reiškiantis „Tarybų Sąjungos žmogų“, susitapatinusį su kokia nors pseudoidėja.

joja labai nedaugelis. Į ką daugelis dar ne visai rimtai atsižvelgia, yra tai, kad politinė nepriklausomybės deklaracija yra tik ideali, o ne materiali mūsų nepriklausomybės garantija. Skelbti savo politinę nepriklausomybę vienašališkai (vien savo tautos valia) galėtume tiktai tuo atveju, jei disponuotume armija, galinčia ne tik pasipriešinti, bet ir nugalėti internacionalines Maskvos formuotes. Tą savo sugebėjimą, kaip žinia, esame praradę prieš keletą amžių (šį teiginį labai skaudžiai patvirtina 1940 ir 1941 metai, jo nepaneigia ir desperatiško mūsų rezistencinio karo faktas), o pagalbos iš Vakarų šiuo atžvilgiu galėtų tikėtis nebent kūdikis. Kai kas sako: nebe tie laikai, panaudoti prieš mus jėgos Maskva neišdrįs. Bet TSRS sienų nekintamumo koncepcija dabar, kai tenka išvesti armiją iš Afganistano, Mongolijos, gilesnė nei bet kada, o mes esame šiapus tų „nekintamų sienų“. Fizinės jėgos pasaulyje savo tiesai apginti neturime fizinių galių. Galime kliautis tik dvasios galia, kuri kovoje už nepriklausomybę efektyvi gali būti tik kaip mūsų politinio proto jėga.

Kodėl ne išmintimi, kaip kad daugelis linkę teigti? Todėl, kad išmintis yra amžių byla, o mes į amžius savo klausimų sprendimo nukelti negalime: dar ir šiandien pernelyg sparčiai einama į pražūtį. Visa mūsų išmintis, kuria privalome vadovautis, yra ta, kad mes, į fizinę jėgą negalėdami atsakyti tuo pačiu, turime atsakyti proto jėga. Dar kartą kartoju: proto jėga. Bet – jėga. Tai yra mūsų naujosios situacijos esmė: vykti į Stiprų Centrą derybų senuoju stiliumi – tikintis ko išprašyti, įtikinti ar tiesiog tikint „sąjunginių planų“ palankumu tau, tokiam paklusniam, geram ir gražiam – šiandien reikštų vykti nusiteikus savanoriškai pralaimėti. Centras yra iracionalus net savo paties atžvilgiu, tad apie protingumą ar gerą valią „teritorijoms“ vargu ar iš viso verta kalbėti. Mes puikiai supratome, kad mūsų engimas gali baigtis tik tada, kai tam pasipriešinsime, tad mūsų normali padėtis gali būti tik politinė kova. Kovodami viduje mes turime nė minutei nepamiršti, kad taip tik telkiamės pagrindiniam žingsniui: politinei kovai su Stipriu Centru.

Tuo turi remtis ir mūsų požiūris į TSRS liaudies deputatus. Mes nežinome, ką jiems teks svarstyti Tarybų suvažiavime ir sesijose, tačiau visiškai aišku, kad jie turės nusivežti labai aiškią Lietuvos poziciją svarstomais klausimais ir besąlygiškai ją ginti. Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad deputatai į Maskvą vyksta ne pritarti ten parengtų dokumentų projektams, ne susitarti su visais susirinkusiais, o atkovoti bent dalį to, kas iki šiol buvo

iš jų atimta. Tai reiškia, kad parlamentinė kova iš konjunktūrinės virstų iš tiesų politine, keisdama viso tarybinio parlamentarizmo sampratą. Tai reiškia, kad pagaliau Maskva turi ir gali išvysti tikrus politinius debatus. Jie gali būti ypač karšti ir reikalaujantys Stipraus Centro politikų savitvardos. Tačiau kol TSRS nebus reorganizuota į pagal sutartį gyvenančių šalių sąjungą, kitos išeities nėra: politinė kova turės būti negailestinga, nes ji bus vienintelis protingas būdas sukauptai beprotybei ištaisyti.

Aišku, kad ne visi TSRS liaudies deputatai netgi iš Lietuvos laikysis vienodų pozicijų. LKP CK XVII plenumas parodė, kad Lietuvos komunistų partijoje esama stiprių stagnacinių tendencijų, todėl, matyt, Lietuvos delegacijoje bus ne vienas, kuris parems įcentrinę orientaciją. Užtat Sąjūdžio atstovams teks ieškoti sąjungos su kaimyninių šalių – Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Ukrainos – pertvarkos šalininkais ir į opoziciją blokuotis su jais. Opozicija – neišvengiama mūsų dienų politinio gyvenimo realija.

Taigi jau šiandien esame rimtos politinės kovos išvakarėse. Politinė įtampa turi būti laikoma normaliu reiškiniu, elementariu mūsų kasdienio gyvenimo dėmesiu. Ramūs laikai pasibaigė. Kiek tęsis naujasis etapas, priklausys nuo Maskvos – kada ji sutiks pripažinti teisėtais svarbiausius mūsų reikalavimus.

Tie reikalavimai, suprantama, turi būti postuluojami čia, Lietuvoje. Tai turi būti daroma nuosekliai iki galo, ir Lietuvoje priimtas bet kurio lygio norminis aktas turėtų galioti net ir tuo atveju, jeigu nebūtų aprobuotas Maskvoje. Kad galėtų vykti protinga mūsų gyvenimo kūryba, turime paskelbti teisę turėti savo teisę. Aukščiausia jos išraiška – Lietuvos Konstitucija, kuri bus priimta – vėliausiai – kitų metų pradžioje. Lietuvos mokslų akademijos dėka, kuri anksčiau negu kitas kas kitose „teritorijose“ ėmė taisyti Lietuvos teisę iš esmės, šiandien galime priimti gana neblogą savo pagrindinį įstatymą. Valstybinės komisijos paskelbtas Konstitucijos projektas yra neblogas, priimtinas iš esmės, tačiau smarkiai taisytinas: Lietuva subrendusi turėti kur kas geresnę Konstituciją. Kai kurie galimų pataisų metmenys ryškūs Sąjūdžio paskelbtame naujausiame Konstitucijos variante, tačiau ir jis – jau dabar aišku – taisytinas. Nuolatinis ir sistemingas Konstitucijos nagrinėjimas Sąjūdžio Seimo tarybos iniciatyva jau dabar apibendrintas kreipimusi į tautą nurodant didžiausio dėmesio ir atidžiausio išnagrinėjimo reikalaujančias Konstitucijos formuluotes. Atsiliepimai bus apibendrinti iki liepos 1 d., po to su valstybine Konstitucijos

rengimo komisija bus pabandyta rasti kompromisinį variantą. Formuluotės, dėl kurių suvienodinimo nepavyks susitarti, bus pateiktos tautos apklausai: kuri sulauks pritarimo, ta ir bus priimta. Suprantama, iš nebūties bandanti pakilti tauta negali duoti ilgalaikės Konstitucijos: daugelis vaizdinių apie savo ateitį sensta pernelyg greitai, kai kurie principai dar išvis neišryškėję, be to, Konstituciją priimanti tauta nėra savarankiška, todėl visa, ko ji galėtų ta Konstitucija siekti, turėtų būti sąlygų laisvai apsispręsti sukūrimas. Mūsų priimama Konstitucija turėtų būti laikoma pereinamąja, tik atgimstančios, o ne jau atgimusios Lietuvos Konstitucija, todėl jos veikimą turėtume projektuoti vienam dviem dešimtmečiams. Šiaip ar taip, Konstituciją galime ir turime priimti gerą, be paradoksalių „suvereniteto TSRS sudėtyje“ (kaip galima savo ateitį seikėti dalyku, kurį turime perdirbti – juk pertvarka dėl to ir prasidėjo!) ir pan.

Galima manyti, kad Lietuvos (kaip ir vėliau Estijos, Latvijos) Konstitucijos priėmimas nesusilauks tokios reakcijos, kaip mintis apie tai, jog TSRS Konstitucija yra nereikalinga visai. O tokia idėja turi būti pateikta Stipraus Centro sąmonei kuo anksčiau, kad ji kuo greičiau galėtų pradėti mąstyti apie TSRS (ar kitaip pavadintos būsimosios sąjungos) sutarties principus: jie vieninteliai turi prasmę savarankiškas konstitucijas savarankiškai priėmusioms savarankiškoms šalims komunikuoti.

Esame ir naujų įstatymų kūrimo darbų pradžioje. Kiekvienas svarbesnis Konstitucijos punktas gali būti išskleistas atitinkamais įstatymais – dėl kalbos valstybinio statuso, dėl pilietybės, dėl nuosavybės formų, dėl aplinkos apsaugos ir t. t. Visa, kas subręsta tikrovėje kaip aiškūs globos reikalaujantys santykiai, turi būti imama visuomenės dėmesin, suteikiant tiems santykiams idealią – įstatymo – formą. Tai ypač svarbu mums, nes mūsų padėtis tokia, kai bet kurie tautos specifiką reiškiantys santykiai bemat gali patekti į niveliuojantį sąjunginių įstatymų leidybos poveikį. Lietuvos įstatymų priėmimas – optimalus kovos už nepriklausomybę būdas parlamentinės kovos sąlygomis. Tiesa, vienas dalykas yra turėti įstatymą dėl valstybinės lietuvių kalbos, ir visai kas kita tą teisę turinčiai kalbai iš tiesų būti valstybine – be ta kalba kalbančių žmonių valstybinės sąmonės ir valios kalbos iki valstybinės kalbos padėties nepakels ir dešimt įstatymų ar reglamentavimų.

Teisė yra idealusis kovos dėl mūsų savarankiškumo polius, o ekonomika – materialusis. Ir jeigu sėkmingai teisinei veiklai reikalinga teisėtvarkos

prasmes ir reikšmes apmąstanti teisės filosofija ir politika, tai dar labiau jos reikalingos ekonomikai. Pasamprotaukime: kokia iš esamų ekonomikos teorijų dabar gali padėti susiorientuoti Lietuvos ekonomikos tvarkytojams? Gal ir gali kuri, jeigu pats Lietuvos ekonomistas turės tai, ko jam negali duoti niekas kitas, – supratimą, kad Lietuvos ūkis ir ekonomika turi būti visų pirma perorientuoti, žūtbūt išplėšiant juos iš esamas jos struktūras ir funkcijas formavusios priklausomybės. Nūnai Lietuvoje jau puikiai suprantama, kad direktyviškai Lietuvoje įdiegti ūkis ir ekonomika buvo nukreipti prieš lietuvių tautos gyvybinius interesus, buvo ne tik tautos pavergimo, bet ir jos naikinimo priemonė – ir ne tik tuo, kad didžiuma gėrybių buvo išsiurbiama į „Sąjungos fondus“, bet ir tuo, kad Lietuvoje ugdyti jos ekologinėms, etninėms, etinėms savybėms nepriimtinos ūkio kryptys ir santykiai. Kas galėtų įrodyti, kad mums buvo būtina atominė energetika? Arba naftos perdirbimas? Įstatymų saugoma savarankiškos ekonominės veiklos galimybė leis savo protu spręsti apie pasirenkamų ūkio šakų tikslingumą, produktyvumą, prasmingumą ir, reikia manyti, klaidų bus mažiau (bent jau žinosime, kas ir dėl ko kaltas!).

Kas gali būti naujojo mūsų ūkio ir ekonomikos politikos atsparos tašku? Į tai jau šiandien duodamas visiškai aiškus atsakymas: ekonominių ryšių perorientavimas iš besąlygiškos priklausomybės Rytams į kuo produktyvesnę priklausomybę Vakarams, kad iš šių priklausomybių sankirtos galėtų formuotis Lietuvos ekonominės nepriklausomybės realybė.

Koks turėtų būti mūsų santykių su Vakarais pobūdis? Susidarius tam tikroms aplinkybėms galimas palankus – kaip besivystančiai šaliai – kreditavimo režimas yra gana apgaulingas (atsiminkime vien Lenkiją!), ir mūsų ūkio bei ekonomikos tvarkytojai šitą pavojų jaučia, tačiau dėl besąlygiškos valstybinių kreditų politikos nesutaria. Vis dėlto, atrodo, Lietuvoje linkstama į tai, kad kreditai – ne pati palankiausia ryšio su Vakarais forma, kad kur kas teisingiau, matyt, būtų bendrų su užsienio firmomis įmonių steigimas arba darbas Lietuvoje kuriamose užsienio įmonėse: Vakarus labiausiai domina gana aukštos kvalifikacijos ir pigi darbo jėga, o Lietuva, dirbti neužmiršusi ir per stagnacijos metą, tikisi iš kapitalizmo ryklių išplėšti daugiau, negu dabar gauna iš socializmo bičiulių. Kad ir kokia sudėtinga klostytųsi ūkinė ir ekonominė situacija, Lietuva ir iš principo, ir realiai yra pajėgi kaupti konvertuojamą valiutą, ja disponuodama ir operuodama ji gali labai realiai iš limitinės ekonomikos eiti į prekinę ekonomiką,

per ryšius su Vakarais formuodama ne tik sau artimesnes ūkio šakas, bet ir be skriaudos ir streso likviduodama kai kurias Rytų mums primestas ūkio šakas. Maskvą domina ir domins bet kuris palengvintas valiutos įgijimo būdas, o Lietuva, kaip ir Pabaltijys apskritai, jai čia būtų nepamainomas pagalbininkas: mūsų nebrandžiai savarankiškai gamybai, rodos, tikrai ilgai reikėtų ir Rusijos žaliavų, ir neišrankios prekių realizavimo rinkos – ir ar ne abipusės naudos nuojauta jau šiandien sulaiko Maskvą nuo pernelyg jos sąmonei neįprastų pertvarkos realiųjų formų dar kategoriškesnio vertinimo? Jeigu tai iš tiesų taip, tai Michailas Gorbačiovas čia tik dar sykį demonstruoja savo, kaip politiko, epochinį mastą.

Žinoma, visa ši graži ekonominio persiorientavimo poliarizacija galės vykti tik tuo atveju, jeigu ji remsis žmonių interesu. Kad mūsų ekonomika būtų išvesta iš socialistinio stingulio, žmonės turi būti aktyvinami radikaliausiu būdu: įteisinant visas – pradedant privatine – nuosavybės formas. Vargu ar rasis daug žmonių, norinčių imti žemės ar steigti įmonę vien savo rizika ir atsakomybe. Tam niekas ir neagituoja. Tačiau galimybė šitai daryti žmonėms turi būti suteikiama: tik galimybės realumas yra tikroji žmogaus ir visuomenės laisvės erdvė. Ir tegu nedaug žmonių imsis privačios veiklos – tik jie taps ta jėga, kuri sukurs naują mūsų ūkio ir visuomenės gyvenimo ritmą, įtampą, prasmę, kuri sudarys realią ir tikrą (ne kooperatinę) konkurenciją valstybiniam ekonomikos sektoriui (ir toliau, ko gero, išlaikysiančiam pagrindinį mūsų ekonomikos akcijų paketą).

Dar vienas darbas turi būti padarytas, kad ir mūsų interesais paremtas ūkis būtų mūsų ūkis, kad ir mūsų realų materialinį stiprėjimą reiškianti ekonomika būtų mūsų ekonomika: turi būti įvestas mūsų piniginis vienetas – ne tik mūsų realios galios kaupimo, bet ir jos realaus kaupimo priemonė. Savas pinigas net ir valstybei be sienų suteikia sienas, kurių politinis apibrėžimas yra jau tik konkrečios politikos reikalas.

Taigi šiandien Lietuva jau yra pradėjusi daug labai svarbių politinės savitaigos darbų. Kaip jie išsidėsto pagal mūsų naujausią politinį kalendorių, kurį formuoja mūsų aukščiausiosios valdžios darbotvarkė LTSR Aukščiausiojoje Taryboje?

Pavasario sesijoje mes turėtume priimti praėjusioje sesijoje nepriimtą dokumentų paketą – Konstitucijos pataisas dėl Respublikos nuosavybės, dėl pilietybės, dėl Lietuvos įstatymų viršenybiškumo ir deklaraciją dėl suvereniteto. Kad ir rengiame visą Konstituciją, šitai jai nepakenks,

priešingai, kaip jau ne kartą pripažinta Lietuvos vadovybės, su šių dokumentų paketu mums bus lengviau. Joje, ko gero, bus priimami ir ekonominio savarankiškumo dokumentai – ne tie, paskelbtieji, o tie, kurie dar rengiami, savi, o ne uniforminiai.

Rudens sesijoje, kurioje bus būtinai tvirtinamas naujas ekonominio vystymosi ir biudžeto planas, būtinai turės būti priimtas ir įstatymas dėl referendumo, kad būtume juridiškai pasirengę, jeigu nutarsime referendumą esant tinkamu Konstitucijos visos tautos apklausos būdu.

Pačią Konstituciją priimti, matyt, tiksliausia būtų 1990 metų pavasario sesijoje, kai bus išrinkta nauja mūsų Aukščiausioji Taryba: tik demokratiškai išrinkti žmonės turi aprobuoti pirmojo mūsų demokratinio gyvenimo etapo Konstituciją. O ir kitų darbų šiais metais bus dar labai daug, vargu, ar spėsime Konstituciją įdėmiai ir visapusiškai apsvarstyti. Kad skubėti tokiais atvejais neverta, pamatėme praėjusioje sesijoje!

Vienas didžiausių ir, ko gero, svarbiausias šių metų darbas bus Stalino–Hitlerio sandėrio tarptautinis pasmerkimas ir jo pasekmių likvidavimo juridinis įteisinimas. Jis gali stipriai koreguoti visas mūsų savivokos ir savitaigos formas. Bet apie tai kitą kartą, specialiai.

Ką tik paskelbtas TSRS liaudies deputatų sąrašas. Jame – didelis būrys Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atstovų. Žengtas pirmasis žingsnis į susirėmimus dėl Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos demokratizavimo ir humanizavimo. Kokia bus naujoji Sandrauga? Ar forumas, į kurį siunčiame savo deputatus, pasirodys pajėgus spręsti rimtus klausimus? Vien dėl galimybės tuo įsitikinti buvo verta pasigrumti rinkimų kampanijoje: politikoje, jeigu ji rimta politika, viskas ir susideda iš nedidelių dalykų.

ŽINOJIMAS IR TIKĖJIMAS LIETUVOS KULTŪROS PERSPEKTYVOJE

(1989)

Pradžioje pateiksiu abi svarbiausias definicijas. *Žinojimas* yra tikrumo kriterijus atitinkantis pažinimo turinys. Kaip reiškinys žinojimas apipavidalinamas mokslais. *Tikėjimas* yra tikrumo statuso suteikimas visam – ne tik empirinio ir metafizinio tikrumo kriterijus atitinkančiam – pažinimo ir suvokimo turiniui. Kaip reiškinys, o ne vien vyksmas, tikėjimas sudaro tikybų ir religijų visumą. Kaip matyti, jos yra antropologinio pobūdžio, todėl analizuotinos tik analogiško konceptualumo kontekste.

Žinojimo ir tikėjimo problema gali būti ypač reikšminga todėl, kad šias pažintines galias žmogaus dvasiškume akcentuojant prioritetiškai, gali būti formuojamos skirtingų tipų asmenybės. XX amžius, išaukštinęs žinojimą ir nužeminęs tikėjimą, atnešė ypač dramatišką tikrovę, nebe akinančią, o reikalaujančią grįžti prie tų galių santykio pervertinimo subalansavimo žmogaus ugdymo programų ir kultūros kūrimo galimybių paieškose.

Žinantis žmogus paprastai remiasi arba *akivaizdžiomis tiesomis* (buitinis žmogus), arba tam tikrais *empiriškai patikrinamais stebiniais* (mokslinis žmogus), arba *metafizinių principų eksplikacijomis* (filosofinis, arba mąstantis, žmogus). Per penketą dešimtmečių Lietuvoje susiformavo gana aiškūs ir *buitinio* (beveik visas neinstitucionalizuotas gyvenimas), ir *mokslinio* (beveik visas viešasis visuomeninis gyvenimas), ir *filosofinio*, arba *ideologinio* (visas normatyvinis, iš esmės – partinis gyvenimas), gyvenimo klodai.

Tikintis žmogus remiasi paprastai *akivaizdžiai suvisuotinti* galimomis tiesomis. Normali ugdymo sistema į tikėjimo problemos sprendimą žmogų gali išvesti ir per modulinės bei filosofinės tiesos ribų pažinimą. Mūsų kultūroje tokios veiklos nebūta ir civilizuotai prie tikėjimo priėjusio žmogaus tipas neegzistuoja.

Mūsų žinančio žmogaus fenomenologija gana liūdna. Hipertrofuotas žinojimo kaip vertybės akcentavimas situacijoje, kur ugdymas davė ne žinojimą kaip būties tikrumo paiešką, o žinių sumą kaip vartojimui tinkamų daiktų rinkinį, žmogus pats niro į buitinio žinojimo viešpatiją ir agresyviai pateikdavo represyviai reikalaujamą „žinojimo minimumą“. Taip buvo kuriamas žinojimo devalvacijos kontekstas. Mokslinis žinojimas buvo ne pasaulio būvio adekvataus konstatavimo, o jo aprašymo pagal tam tikrą moksline vadinamą ir oficialiai aprobuotą metodologiją reikalavimas. Jis kūrė su tikrove dažnai nieko bendra neturinčio scientistinio dogmatizmo sklaidos erdves, turėjusias įprastai gana tikslią su valstybės institutais susitapatinančią lokalizaciją. Metafizinis žinojimas buvo be išimties sudogmatintas, vietoj atviro mąstymo įteisinant Markso–Engelso–Lenino ir jų kompiliatorių sukurtos sistemos, vadinamos dialektiniu ir istoriniu materializmu, interpretavimą. Taigi vienintelė proto gyvybės erdvė buvo buitinio mąstymo erdvė, tačiau tolydžio vis giliau skverbiantis švietimui, dogmatizavimo ir ideologizavimo pradmenys smelkėsi vis gilyn, naikindami paskutines žmonių dvasinio savarankiškumo galimybes.

Per tas penkias dešimtis metų *tikintis* žmogus kone masiškai tapo ne tiek tikinčiu, kiek tikėjimą praktikuojančiu. Būtinis tikėjimo potencialas Lietuvoje sumenko, tikėjimas tapo ne tiek dvasios gyvenimo, kiek dvasios savigynos būdu.

Tokioje situacijoje ypač aktualu yra iš naujo akcentuoti žinojimo ir tikėjimo santykį mūsų kultūroje.

LTSR Konstitucijos 50 straipsnio pakeitimas įteisina Lietuvos piliečių savivokos laisvę – apsisprendimą būti arba minties, arba tikėjimo žmogumi. Socialinių tikėjimo ir religijos draudimų panaikinimas dvasios atkūrimo siekių atmosferoje, suprantama, daugeliui bus apsisprendimo tikėjimo atžvilgiu prielaida. Bėgdami nuo scientistinio dogmatizmo ir ideologizmo daugelis rinksis dvasią atleidžiantį, suminkštinantį religinį tikėjimą. Religinio tikėjimo teisių atkūrimas yra būtinas.

Tačiau tai tik dvasios ugdymo darbo pradžia.

Nereikia pamiršti, kad kultūra gali būti sveika tik tada, kai ji turtinga, o ji turtinga, kai idėjiškai įvairi. Ši įvairovė (kartu ir kaip idėjinė įvairovė) tegali būti garantuota, kai kultūra disponuoja pakankamu visą savo mastą pagal prigimties dėsnius išskleidusiu intelektualiniu potencialu. Toks potencialas suponuoja normalaus žinančio žmogaus ugdymą. Mūsų

ateities mokykla turi nepamiršti, kad žmogaus ugdymo minimumas yra jo žinojimu paremto supratimo galios išugdymas. Mokykla turi suteikti būtinas žinias apie tikėjimą ir religijas, apie tikėjimo antropologinį ir ontologinį potencialą.

Savo ruožtu tiek valstybinės, tiek bažnytinės religijos mokyklos turėtų ugdyti tokį tikintįjį, kuris kartu su didžiuoju Anzelmu Kenterberiečiu galėtų sakyti: žinau, kad tikėčiau. Kuris šitaip sakydamas suprastų, ką sako.

SĄJŪDŽIO BŪTINYBĖ ŠIANDIEN

(1990)

Žmogus gyvena laisvas arba nelaisvas.

Žmogaus laisvė yra jo valstybė ir tas gyvenimo būdas, kurį ji jam garantuoja.

Lietuva šiandien jau yra tiek išsilaisvinusi, kad kaip pagrindinius kelia abiejų svarbiausių laisvės sąlygų klausimus.

Nepriklausomybė ir demokratija yra svarbiausi mūsų politinių batalijų orientyrai. Nepriklausomybė kaip kiekvieno iš mūsų laisvė savo valstybėje jaudina šiandien ne tik čia susirinkusius.

Kokios šiais požiūriais Sąjūdžio priedermės?

Pirmiausia – apie nepriklausomybę kaip laisvę visiems.

Nepriklausomybė kaip mūsų būties principas ne tik paskelbta – pagal tą principą kaip mokame, taip jau gyvename.

Nepriklausomybei mes jau šiandien laisvi.

Kai kas mums sako, kad esame nepriklausomi nuo pačios nepriklausomybės.

Iš tiesų: nepriklausomybė jau įsakmiai beldžiasi į duris. Nenuostabu: baigiami išnaudoti ir psichologiniai, ir tautiniai, ir socialiniai, pagaliau – ekonominiai ir politiniai galimybių nebūti nepriklausomybėje ištekliai, t. y. gyvenimo senojoje tikrovėje galimybės. Gyventi senaip darosi vis labiau neįmanoma. Sugebėjimas tvarkytis taip, kad ta negalimybė nevirstų prievartos stichija, kad destruktyvieji tos stichijos poveikiai nesumažintų mūsų laisvės nepriklausomybėje – šis sugebėjimas dabar darosi dar svarbesnis.

Kokia visuomenės galia Lietuvoje turi šį sugebėjimą? Kol kas jokia kita – tik Sąjūdis: jis vienas kelia nepriklausomybės kaip laisvės klausimą, tik jis

vienas sprendžia nepriklausomybės klausimą šiandien. Tai ryšku ir Sąjūdžio rinkiminėje programoje, ir antrojo suvažiavimo programos pamatu galinčioje tapti alternatyvioje rinkiminėje programoje. Gaila, kad tik vienas Sąjūdis taip plačiai mato mūsų nepriklausomybę. Bet jis tąsyk juo labiau šiandien reikalingas. Tai pirmiausioji Sąjūdžio būtinybė. Sąjūdis šiandien vienas nepriklausomybės skelbimą supranta kaip tikrą politinę laisvę.

Dabar apie demokratiją kaip laisvės kiekvienam būdą.

Laisvė nėra galimybė orientuotis į viską. Iš tokios orientacijos tegimsta viena – chaosas. Laisvė yra galimybė orientuotis į kažką. Kitaip sakant, laisvė yra vertybių pasirinkimo galimybė.

Džiugu, kad šiandien mūsų vertybės esminės: nepriklausomybė, demokratija, žmogus, tauta.

Dar džiugiau, kad keliai į tas vertybes taip pat pasirinkti teisingi. Tikros politinės laisvės kelias – tai apsisprendimas partijoms, daugpartinei diferenciacijai. Partijos Lietuvoje atgimė ir auga Sąjūdžio globojamos. Sąjūdžio globojamos jos šiandien bręsta.

Teisybę pasakius, Lietuvoje dar nėra nė vienos normalios partijos – komunistų partija per didelė, visos kitos per mažos. Visos dar nenormaliai jausmingos, žodingos. Net aršios.

Tačiau – geravalės. Būtent tai rodo jų sugebėjimas Sąjūdžio raginimu susėsti į Laikinosios politinės konsultacijos tarybos kėdes. Šiandien, kai jas visas vienija ne tik Lietuvos nepriklausomybės siekis, bet ir bendra išorinių destruktyvių jėgų grėsmė, toks susivienijimas yra, kaip sakoma, laiko reikalavimas. Situacijos iš esmės nepakeis ir alternatyvi besivystančiųjų politinių jėgų sąjunga: ji galės būti radikalaus pobūdžio opozicija, Sąjūdžio vadovaujamai Konsultacinei tarybai visu pereinamuoju į nepriklausomybę laikotarpiu išliekant valstybiškai neinstitucionalizuotu „krizės komitetu“. Tokio komiteto buvimas yra būtinas. Jo nei sukurti galėjo, nei balansuoti nepajėgs kas nors kitas, ne Sąjūdis.

Sąjūdis šiandien vienintelė politinių jėgų veikimo Lietuvoje pozityvaus konsolidavimo jėga. Tai antra didžioji Sąjūdžio būtinybė.

Rinkimai daug Sąjūdžio ir partijų žmonių atves į parlamentą. Ar bebus reikalingas Sąjūdis tada?

Labiau negu bet kada, jeigu tik norėsime naujajame etape realizuoti pirminius Sąjūdžio siekius. Neįsivaizduoju, kas geriau už Sąjūdžio rinkėjų klubuose susibūrusius politiškai aktyviausius rinkėjus galės garantuoti

naują – neformalų ir konstruktyvų – rinkėjų ir deputatų santykį, kas geriau už klubų žmones galės padėti formuoti programas (arba – prireikus – reikalavimus!) deputatams. Pagaliau – kas geriau už juos galės palaikyti ryšį su savivaldybėmis!

Sąjūdžio sugestija bus būtina ne tik atskiriems deputatams. Pirmoje demokratiškoje Aukščiausiojoje Taryboje nebus ir partinės harmonijos. Aš nežinau, kas už Sąjūdį efektyviau galės pasiūlyti koalicijos programą, kas tiksliau galės apibrėžti opozicijos skiriamąją ribą!

Pagaliau Sąjūdis kaip visuotinė – visos tautos – sugestija vienintelis galės rimčiau pakilti ne tik virš parlamento, bet ir virš jo vadovybės, netgi prezidentui prilyginto pirmininko, jeigu tokiam Lietuva apsispręstų.

Manau, tik Sąjūdis galės būti arbitru ir vykdomosios valdžios pertvarkymo darbuose. Jis turės išspręsti principinį klausimą – kur imtis atsakomybės už nugyvenimą ir chaosą, o kur pareikalauti pirma atsakomybės. Beje, tikslaus atsiskaitymo už tai, kas padaryta ir ko nepadaryta, man rodos, turėtų pateikti kiekvienas valdžią perduosiantis vadovas. Užtat užuot kuitęsi, kaip dabar daro daugelis vadovaujančiųjų, turėtų gal sukrusti ir pasitvarkyti Lietuvos labui.

Pagaliau pati svarbiausia Sąjūdžio būtinybė šiandien. Šiandien – tai iš esmės ir ryt, ir net nepriklausomybėje.

Daugelis pirmojo Sąjūdžio žmonių išeis į įstatymų leidybos ir vykdomąją valdžią. Mes žinome jų intelektualinį potencialą, jų politinius ir kitokius sugebėjimus. Žinome visi ir manome, kad jie sugebės atvesti Lietuvą į nepriklausomybę, kad jie privalo šitai padaryti. Privalo sukurti nepriklausomo gyvenimo pagrindus.

Paskui jie ir iš parlamento, ir iš ministerijos turės išeiti.

Kas juos pakeis?

Užsienyje rengti specialistai? Galbūt. Savo pačių mokyklose parengtieji? Dar labiau abejotina.

Jau patikrinta ir yra visai patikima, kad nauji mums reikalingi žmonės turi subręsti Sąjūdyje, naujoje jo bangoje. Kitokioje, galbūt veiklesnėje, konkretesnėje, griežtesnėje, gal net praktiškesnėje, bet iš esmės iš tokios pat medžiagos kilusioje – tikėjimo savimi ir Lietuva.

Nūdienos Sąjūdžio būtinybė – dar ilgai truksiančiame mūsų gyvenimo nenormalume, Sąjūdžio bendriausių poreikių įvardijimo galioje ir visapusiškoje jų sugestijoje, taip pat stebėtiname sugebėjime atsinaujinti.

Šito ir linki Sąjūdžiui tie, kuriems palydėti skirta ši konferencija.

Linki tvirtai žinodami: visi vėl netrukus susėsime prie vieno stalo – jau nepriklausomoje Lietuvoje.

POLITINĖS TENDENCIJOS IR KULTŪRA

(1990)

Džiaugiuosi šiuo kongresu kaip nepaprasta mūsų kultūros šventė.

Tuo pat metu noriu ieškoti ir visus kviečiu ieškoti ne to, kas šventėje svaigina, o to, kas gaivina ir padeda gyventi ir po šventės – noriu ieškoti dvasios atlėgio.

Manau, kad jį į šventę įneša baigties ir atsinaujinimo motyvai, kurių šiandien toli ieškoti tikrai nereikia: mes užbaigėme didžiulį penkių dešimtmečių tarybinės Lietuvos kultūros etapą ir pradėjome naują – vėl nepriklausomos Lietuvos kultūros etapą. Iš anos pusės šių metų kovo 11-ąją rėmina pora Atgimimo metų, iš šios pusės – nepriklausomybės realizavimo ir jau prasidėjusio mūsų pripažinimo pasaulyje laikotarpis. Taigi visiškai normaliomis šias pereinamąsias sąlygas vargu ar teisinga būtų vadinti, tačiau kad netgi anoje pusėje, Atgimimo metais, mūsų kultūra normalėjo, o dabar tų galimybių turime dar daugiau – abejoti tikrai netenka. Todėl gaivą, kurios geresnei rytojaus jausenai norėčiau ieškoti šiandien, galėčiau pavadinti tik taip: normalaus gyvenimo galimybių paieška.

Iš tiesų: politinė revoliucija jau įvyko, sunkiausias etapas – jos parengimas ir įvykdymas – jau įveiktas, o naujosios mūsų valstybės pripažinimas, kad ir kokiomis sunkiomis formomis – kariniu spaudimu, ekonomine destrukcija, juridiniu šantažu – jis besireikštų, jeigu tik nėra rezultatyvios, nėra tai, ko negalėtume laikyti padėties normalizavimosi procesu. Pernelyg daug jėgų – ir kairiųjų, ir dešiniųjų – norėtų, kad per išorinę destrukciją ar priedangą galėtų globalizuoti ir universalizuoti būtent savąją įtaką, vėl pasiekti, kad ir kitu vardu vadinamo – unitarizmo, autoritarizmo, totalitarizmo – žmogaus iš tiesų nenormalios padėties atkūrimo. Ten link mes tikrai neturėtume eiti, visų pirma atsisakydami laikyti savo padėtį

kuo nors kitu negu normalia destruktyvių istorijos formų viešpatavimo faze, antra – kurdami ir saugodami tas visuomenės nuostatas, principus ir struktūras, kurios garantuoja normalų buvimą ir ateityje.

Kultūrą, kaip ir kiekvieną kitą gyvą tvarinį, lemia pagrindinių prigimties galių pobūdis. Manau, kultūra pasmerkta, jeigu ji nesiremia gera valia, sveiku protu ir atvirumu aplinkai. Tai, ką sakau, yra elementaru, bet būtent tai, kas elementaru, ir yra fundamentalu, o apie trečiaeilius dalykus mes jau ganėtinai esame prisifilosofavę.

Kokios geraviškumo galimybės šiandien? Manau, ne mažesnės negu mūsų ikiistorinėje ir seniausios praeities kultūroje, pasižyminčioje ypač ryškiu geros valios primatu. Ta mūsų kultūros kokybė egzistuoja ne todėl, kad ją būtume kaip nors ypatingai saugoję irkutskuose, čikagose ar kolūkiuose, o todėl, kad ji tiesiog tebėra viena ryškiausių lietuviškosios būties kokybių, esmingai veikiančių ir mūsų dienų vaizdą. Lietuvos kaip Rytų ir Vakarų ribos, bent jau kaip Rytų ir Vakarų ribos Europoje, padėtis ir šiandien tą sklaidą sunkina, tačiau mums patiems svarbu nepamiršti, kad geraviškumo galimybę mes turime, kad mes ja privalome pasinaudoti, įveikdami ideologines, politines, psichologines ir kitų primestas, ir pačių sugalvotas konjunktūras. Geraviškumas – kultūros orientacijos pamatas, tik gera valia pagrįsta kultūra gali būti orientuota į šviesą, o ne į tamsą, t. y. į gyvenimą, o ne į mirtį.

Sveiko proto problema – tai gyvenimo būdo klausimas, klausimas apie tai, kaip ir į ką norėtųsi ar derėtų išskleisti gyvenimą, tai siekiamybių ir galimybių balansavimo kaip gyvenimo realizavimo problema.

Aš nenoriu užtrukti su šia problema šiandienybėje. Norėčiau pasakyti tik tai, kad kai kurių žmonių kalbos apie Lietuvos valstybės atkūrimą kaip apie vos ne beprotišką žingsnį yra jeigu ne piktavalės iš esmės, tai bent jau žemažiūrės, ir matuojant trumpiausiais istorijos matais šis žingsnis tėra Lietuvos Respublikos gyvensenos ir politikos, kaip reta sveiko proto kriterijais besivadavusios, atkūrimo aktas. Ar pažvelgę iš aukščiau, iš pasaulio istorinių epochų patirties analogijų, galėtume daug faktų pririnkti, kurie paliudytų, kad ne nepriklausomybė, o pasidavimas svetimai valiai būdavo tautos normalaus gyvenimo siekinys. Kad ir koks desperatiškas kam atrodytų Lietuvos valstybės atkūrimo Aktas kovo 11-ąją, kad ir koks problemiškas Lietuvos nepriklausomybės realizavimas nesirodytų mums ganėtinai nepalankiame pasaulyje, tai buvo toks ir proto,

ir valios aktas, kuris vienintelis daro galimus ir kalbas apie sveiko proto nuostatą gyvenimo procesams, ir pagaliau paties sveiko proto kaip gyvenimo būdo buvimą. Ta proga dar ir dar kartą verta prisiminti naujausiais laikais gana gerai išryškėjusią tiesą: tekstą daro kontekstas. Todėl visiškai pritariu tiems, kurie mano, kad sveiko proto reikia ieškoti vis dėlto už beprotnamio. Beprotnamis nėra ne gyvenimas, klausimas tik, ar tai yra tas gyvenimas, kurio norėtųsi?

Sveiko proto, arba valios ir proto santarvės, problema kiekvienai tautai kelia sugebėjimo protingai apsispręsti klausimą. Laisvo apsisprendimo galimybė yra netgi nelaisvėje, laisvas gyvenimas šią galimybę išvaduoja taip, kad ne pats apsisprendimas, o jo laisvumas gali tapti svarbiausiu kultūrą kuriančios dvasios judesiu. Man rodos, tai akivaizdžiai regime ir mūsų kasdienybėje, stebėdami kartais ir laisvės nelaisvę. Laikinas dvasios sąmyšis laisvės erdvėje yra nebaisus, jeigu yra praeinantis, o praeiti jis gali tik tuo atveju, jeigu laisvės erdvė priimama kaip variantiško ir nevienarūšio elgesio arena. Sveikas protas joje iškyla kaip ko nors darymas ar nedarymas ne tiek vieną veiksmų eilę lyginant su kita, kiek siekiant veiksmų visumos optimalumo. Taigi laisvės nelaisvės įveikimo būdas – tai toks valios ir proto sujungimo judesys, kai valia paliekama stebėtoju ir tikrovės vienytoju protui žymint ją ženklais ir balansuojant jais ne tik aritmetikos, bet ir geometrijos, ypač stereometrijos metodais ir ieškant naujos visa tai vienijančios reikšmės bei ją žyminčio ženklo. Tegul bus atleista man už tą gana primityvų mūsų suvokimo kultūros matematizavimą, bet ar ne tiek daug šiandien visame pasaulyje bėdų, kai milijardai persiėmė aukštąja matematika, taip ir nepajutę klasikinės mechanistinės pasaulėvokos teikiamo dvasiai atsparumo? Mums, kurie dar iki šiol bet kur racionalumą tebetapatiname tik su ideologiškumu, o pastarąjį tebelaikome komunistine klasta, mums gyvenimo ir kultūros racionalizavimas ir sveiko proto kaip kultūros būdo ir stiliaus siekinio ne tik realizavimas, bet ir prisiėmimas, aišku, bus labai nemalonus ir labai sunkus procesas. Tačiau jeigu jis nevyks, mes sunkiai kursime savo moderniąją kultūrą, savo laisvos valstybės kultūrą.

Viltis tas naująsias negalias įveikti, atrodo, yra. Ją teikia naujoji mūsų labai sparčiai kuriama ideologija, tipiškiausiu pavidalu šiandien pasireiškianti naująja įstatymų leidyba. Juo greičiau bus pastebėta, kad naujoji mūsų ideologija nėra vienintelė pasaulyje, kad ji išreiškia visų pirma

mūsų gyvenimo siekius, kurie kitiems nebūtinai priimtini, bet paisytini tiek, kiek aš paisau kito, tuo greičiau mes išeisime į laisvės modeliuojamą kultūrą ir savyje, ir pasaulyje.

Laisvo – ne kieno nors primesto, net jei tu tą primetimą neigi, – apsisprendimo galia yra ta jėga, kuri ir žmogų, ir tautą, ir kultūrą daro atvirą. Kol kultūra neturi pasitikėjimo savimi, ji negali būti drąsi, o kol ji drąsą turi rodyti, ji neišvengiamai klysta. Visas tarybinės socialistinės kultūros išplėtojimas – tai tipiškas nepasitikėjimu paremtos politikos sklaidos rezultatas. Stulbinantis savo mastais ir išraiškingumu rezultatas. Kaip mums reikės įveikti praėjusių dešimtmečių palikimą ir čia, kai dar iš tiesų nesame deramai susiorientavę nei savo pačių dvasioje, nei savo aplinkoje, kai drąsą, kaip ir kiekvienoje nenormalioje situacijoje, dar turime kelti valia?

Man rodos, ir čia į mūsų gyvenimą per politikos būtinybes nusileidžia vienas svarbus suvokimas, turėsiantis gaivinančio poveikio visai kultūros plėtotei. Tas suvokimas yra konkretaus asmens kaip gyvenimo ištakos atradimas. Naujas atradimas, nes iki 1940 metų žmogaus konkretumo vertės žinojimas buvo daugelio kultūros santykių išeities taškas. Kad niekas, išskyrus mus pačius, gyvenimo mums nesukurs arba už mus nenugyvens – tai jau supratome. Jei šį abstraktų, geriausiu atveju su tam tikru skaičiumi konkrečių autoritetų siejamą supratimą kuo greičiau išplėtosime iki kiekvieno žmogaus asmeninės atsakomybės už gyvenimo ne tik atskirą barą, bet ir jo visumą supratimo, būsime pasirengę tikrajam atvirumui – bendravimui su kitu kaip visiškai atsakingu už savo veiksmus subjektu. Tikra asmeninė kiekvieno žmogaus atsakomybė yra tai, kas atvirumą sujungia su sveiku protu ir laisva valia, kas visa tai optimizuoja normalų gyvenimą pasirengusio kurti subjekto pavidalu.

Tokios, mano galva, yra mūsų politikos ir kultūros sandūrų išnaudojimo būtinybės ir galimybės, kai kalbame, ką neišvengiamai turime nuveikti kiekvienas atskirai ir visi kartu, atsinaujindami ir stiprindamiesi naujos kultūros kūrybai, ką mes turime iškelti iš savo vidaus.

Kas kaip naujosios mūsų kultūros nauji reiškiniai galėtų būti iškelti visų mūsų labui?

Tai nauja šeima, nauja mokykla ir Bažnyčia.

Nauja šeima – tai visai kitomis – ne pragyvenimo, o būtent gyvenimo – vertybėmis pagrįstas šeima vadinamas žmonių bendrabūvis. Nedaug dar turime galimybių tokiam siekiniui realizuoti, bet ir kaip siekinio jo dar

nesame suvokę, pats šeimos gyvenimo naujasis supratimas dabar turėtų užimti mūsų sąmonę.

Nauja mokykla – tai etnoso virsmo tauta apmokymo vieta – tų dvasios galių, sugebėjimų ir įgūdžių iškėlimas, be kurių paskui kiekvienam viską tektų atrasti aklai, daugeliui žmonių tų sugebėjimų taip ir neįgyjant ir šiuo savo fiziškumu nutempiant kultūrą į nepaprastai sunkias akultūriškumo mutacijas. Kiek man žinoma, naujuoju keliu eiti Lietuvos mokykla šiandien jau tikrai neblogai pasirengusi ir tai yra vienas didesnių mūsų kultūros gyvenimo džiaugsmų.

Bažnyčia, iki šiolei ir savo žemėje buvusi kaip tremtinė, šiandien sparčiai atstato savo pozicijas, kaupia visuomeninį autoritetą. Deja, penkių dešimtmečių jos praradimai tokie, kad mums visiems, ko gero, nuo jos ir būtų geriausia pradėti mokytis nekrauti kitam to, ko pats negali pakelti. Pats tikėjimo kaip vertybės priėmimas ir subalansavimas į būsimą tautos sąmonę ir kultūrą bus taip pat, atrodo, ne metus truksiantis darbas.

Ką iš savo raiškos formų kultūra turėtų ypač sustiprinti?

Viską – pradedant buities, baigiant dvasios kultūra.

Uoliausiai, žinoma, dvasios – visas ir žinojimu (mokslai ir filosofijos), ir tikėjimu (menai ir religijos) paremtas savo raiškos formas. Tik sugebėjimas kurti aukščiausias dvasios raiškos lytis rodo tikrą tautos dvasinių potencijų lygį, tik jomis tauta kaip lygi su lygia gali bendrauti su bet kuria kita.

Norėtųsi pabrėžti ir būtinumą sukurti kuo tobuliausią mūsų buities reguliavimo tvarką aukščiausiu tvarkos pavidalu – teisės sistemą. Šiandien jau regime, kad ir čia darbas turi būti dirbamas labai konceptualiai, jaučiant visumą atskirybėje ir atskirybę visumoje, ypač – jų sklaidoje, kurios ištaka yra visų kultūros fenomenų ištaka – dvasia. Dvasioje viskas prasideda ir kaip dvasia egzistuoja. Tobuliausia tautos žmonių dvasios visumą išreiškianti teisės sistema yra demokratinės teisės sistema. Ją kurti – neabejoju – padės ir šis taip laiku šiuo požiūriu surengtas mūsų kultūros kongresas.

Ir pagaliau ką mes turėtume paimti iš jau laike išskleistos mūsų kultūros?

Čia taip pat begalė darbų – ir viduramžių Lietuvos visai naujas pažinimas, ir visų tradiciškomis tapusių koncepcijų pervertinimas, ir išeivijos bei tremties kultūros perėmimas, ir nedelsiamas visos mūsų kultūros apžvelgimas kiekvienam prieinama kultūros istorijos knyga. Pirmučiausias

darbas šiame kelyje yra kuo skubiau įvertinti per penkiasdešimt pastarųjų metų Lietuvoje padarytus darbus. Mes jau pasakėme, kad ten buvo negera Lietuvoje. Dabar reikia pažiūrėti, kas ten vis dėlto tinkama padaryta. Kultūra negali be istorijos. Tuščioje vietoje veši tik proletkultas. Mums jo gana, kaip ir visokiais vardais vadinto tarybinio ir netarybinio manierizmo.

Kokia turėtų būti mūsų naujoji kultūra?

Manau, po kongreso į šį klausimą galėsime kur kas aiškiau atsakyti.

Geros kloties mums visiems, pradedantiems savo XXI amžiaus gyvenimo projektą!

ŠVIESIOS KULTŪROS PRADŽIOS

(1991)

Svarbiausias mūsų kultūros uždavinys šiandien – kuo greičiau atkurti sugebėjimą mąstyti. Svarbiausia, ką reikia padaryti rekonstruojant mąstymą, – tai išsivaduoti iš jo realizmo.

Realizmu pagal istorijos seniai tam žodžiui suteiktą turinį aš vadinu tokį suvokimą, kai kiekvienas sąmonės produktas laikomas tikrai (kraštutiniu atveju – net daiktiškai) esančiu. Tą nuostatą per penkiasdešimt metų mūsų visuomenėje tvirtai įkalė marksistinė filosofija, mūsų suvokimą suorientavusi į tai, kad yra kategorijos, kurios (kokiu nors būdu) veikia pagal tam tikrus dėsnius, o filosofavimas yra priėjimas pagal tų dėsnių sąlygojamą tvarką (toks „priėjimas“ – teisingas) prie kategorijų iš vienos arba „iš kitos“ pusės. Žinojimas pagal šią „koncepciją“ buvo tapęs sugebėjimu prie aptariamo dalyko prieiti iš tos, o ne kitos pusės nė kiek neabejojant, kad patys visa tai valdantys „dėsniai“, „klasių kova“, „komunizmas“ – yra. Inteligentiškasis dialektikos variantas buvo sugebėjimas prieiti prie reikalų ir iš tos, ir iš kitos pusės, t. y. kalbėti apie nieką tikint, kad yra tai, ką bent pats kalbi. Atgimimo metais kategorijos, dėsniai ir pats jų tvarkymo būdas buvo atmesti, o alternatyvizmas ir reliatyvizmas pasmerkti kaip nevaisingi. Įsigalėjo nuostata, kad tiesa yra arba nuo mūsų nepriklausanti tvarka, arba pasaulio kultūros seniai jau žinomi dalykai, tik visa tai mums dabar reikia aptarti, įžvelgiant tai ir „įvardijant“ kaip savo gyvenimo atvejus. Tai, suprantama, yra iš esmės produktyvesnė mąstymo orientacija – ji į mūsų gyvenimą akina įtraukti tiek pasaulio kultūros turinį, tiek neniekinti savo pačių išgyvenimų, potyrių, supratimų ir apmąstymų. Bėda ta, kad tų kultūros tiesų per penkiasdešimt metų mes nedaug tesukaupėme, politinio gyvenimo įtampa neduoda laiko į istoriją pažvelgti atidžiau, o asmeniniai

išgyvenimai ir supratimai nėra labai turtingi ir turiningi. Dar blogiau, kad juos tebevaldo ta pati marksizmo išugdyta orientacija: ką mąstai, tas ir yra. Buitiškesnis jos variantas toks: ką sugebėjai suprasti, tas ir yra, ir tai yra tikra. Atsimenant, kad mąstymo subjektai kaip visuomenė yra nusiteikę neigti seną tikrovę, kad naujos tikrovės konstravimo visuomeninių ryšių dar nėra, o visa tai egzistuoja pavojaus bei nepasitikėjimo aplinkoje, mąstymo situacija yra gana nepalanki.

Visa tai ir sąlygoja mūsų kultūros pobūdį. Ji yra iš tiesų atvira pasaulio istoriniam patyrimui (akivaizdūs bandymai perimti ypač religijos, filosofijos nuo mūsų negailestingai atkirstą patirtį ir netgi atgaivinti tikėjimo ir žinojimo galias dvasioje). Ji iš tiesų jaunatviškai drąsi ir su aiškiu pasiryžimu būti unikali (gausybė pačių netikėčiausių ir modernistinio, ir istoristinio pobūdžio kultūros faktų, per kuriuos nesunkiai persišviečia etnocentrinės tendencijos, kartais tampančios atviru mesianizmu ar net misticizmu). Ji iš tiesų įtempta, jausminga, energinga ir net agresyvi. Ji teikia vilčių.

Tačiau tos viltys įsikūnys tik tuo atveju, jeigu mes sparčiai išugdysime kai kuriuos sugebėjimus. Mąstysenoje – tai nominalizmo kaip realizmui alternatyvaus mąstymo būdo teisių atkūrimas ir sugebėjimų juo naudotis išugdymas.

Nominalizmas pagal istorijos jam priskirtą turinį yra toks suvokimas, kai sąmonės produktai laikomi juo tikresniais, juo jie yra labiau jusliški (pojūčiai, jausmai ir pan.), ir mažiau tikrais, sutartiniais – juo jie abstraktesni, juo labiau išprotauti. Tie, kurie atmetė marksizmą, jau gerokai žengtelėjo tuo keliu. Bėda vėlgi ta, kad su marksizmu jie atmetė bet kokios abstrakcijos, net ir proto, vertę ir reikšmę. Iš čia – ta labai gaji dar tarybiniais metais pas mus susiformavusi vitalizmo, sensualizmo kultūroje tradicija.

Galimybę įsitvirtinti nominalizmo nuostatai rodo (tiesa, kartais jau ir iki absurdo taikoma) „įvardijimo“ praktika. Naujų įžvalgų ar pagavų aprėdymas žodžiais mums dar toks patrauklus, kad, deramai tai kultivuodami, nesunkiai galėtume pajusti ne tik jungimo su jų žodiniu apdaru malonumą, bet ir savo priedermes tokiam užsiėmimui ir jo kultūrą. Naują tikrovę žymintis žodis, sąvoka kuria ir naujus jame esančios tiesos traukos laukus bei kelia horizontą. O pats tų naujų „įvardijimų“ kūrimas galėtų padėti visuotinai suvokti ir pripažinti kiekvienos sąvokos sukurtumą, jos sutartinį, sąlyginį turinį, taigi ir visos ją keliančios ir valdančios tvarkos

sąlyginumą. Ir jos sąlyginume slypinčią vertę. Gražaus, trapaus, didelės įtampos sukurti ir dar didesnio rūpesčio ją išsaugoti reikalaujančio daikto vertę. Kai šitas bus suvokta, mes būsime išėję į savo būties imanentiško apmąstymo ir autentiškos išraiškos galimybių erdves.

Kultūroje tai reikštų sugebėjimą įžvelgti ir įvertinti idealybės ir materialybės netapatumą (tik per šios prieštaros išgyvenimą mes galime tikėtis baigsią priimti krikščionybę ir įgyti tikėjimą). Visuomenėje tai reikštų sugebėjimą savęs netapatinti su kitu žmogumi, atskirti save nuo kito, kitam suteikiant KITO būvį, netapatumo tau, paslapties tiek tavo paties, tiek būties atžvilgiu teisę. Aš tai vadinu KITO PAMATYMU. Mes to dar nesugebame. Mes kol kas kitame tebematome save. Mūsų kultūra žmogų dar tebetraktuoja funkciškai. Žmonės „mąstymo subjektams“ tebėra masė, minia. Šalia jos – viena kita asmenybė… Mes dar nepriartėjome prie demokratijos – žmonių kaip atskirtybių bendrijos bendravimo būdo – kūrimo slenksčio. Maža to, mes nedrįstame aiškiai ir garsiai pasakyti, kad kiekvienas žmogus turi nelygstamą vertę. Jei kas ir sako – yra dar negirdimas, nes kiekvienas dar nepajutome būtinybės klausytis savęs, mūsų visuomenėje vis dar aiškumo norima išgirsti iš kitų. Taip yra todėl, kad dar nesame atsistoję ant *savo* žemės, nesame sugrįžę į *savo* namus. Esame Lietuvoje, bet dar ne namie, dar ne savyje.

Štai kodėl mūsų būties personalizavimas, demokratizavimas ir privatizavimas yra trys didžiosios ir tolesnės mūsų mąstymo brandos, ir kultūros pakilimo, ir tautos likimo gairės.

Tai ir mūsų metafizikos ištakos, ir horizontai.

Kas jį gali išvesti į tai?

Man rodos, tik viena – mūsų gyvenimo kitokumo įžvalga. Sugebėjimas pamatyti, kad gyvename kitaip, o dar labiau – noras taip kitaip būti, tegul tai ir ne patys maloniausi būviai (o praeityje gal būta net daug patogiau…). Mes iš tiesų žengiame į kur kas labiau visumiškai įtemptą ir asmeniškai atsakingą pasaulį. Kiekvienas būsime matuojamas ir matuosimės pagal sugebėjimą tą įtampą atlaikyti. Ir net kurti naują – savo atsakomybe. Baisu? O įveikus baimę? Džiugu. O pavykus? Šviesu.

Mes išeiname kurti šviesaus pasaulio, visai kitokio nei buvęs – tamsos.

Tokiame kontekste, ko gero, jau tikrai prasmingai bus atsakinėjama ir į didžiuosius būties prasmių klausimus, normaliai mąstančios visuomenės klausimus.

APIE OKUPACINĘ IR OKUPUOTĄJĄ SĄMONĘ

(1996)

Manau, kad okupacinė sąmonė yra vienas labiausiai komplikuotų XX amžiaus gyvenimo fenomenų. Žinoma, gal ir ne šios knygos pradžioje turėtų būti šis etiudas. Tačiau „Atgimimo ištakose“ (pastabos apie okupuotos visuomenės sąmonės kaitą) išeina pirmiau negu „Išsivadavimas“ (tai pastabos apie okupacijoje gyvenančio individo sąmonės kitimą), todėl nejaučiu didelės graužaties okupacinės sąmonės fenomeną pradėdamas aptarinėti čia: reiškinio apibūdinimui refleksijų pakaks ir antrosios – „Išsivadavimo“ – knygos įvadui, o aptarinėti okupacinę sąmonę mums visiems teks dar ilgai.

Ilgai ir sunkiai. Nes nedaug pasaulyje šalių, kurioms būtų tekęs pusamžis – net penketas dešimtmečių! – grynų gryniausios okupacijos, suprantant, kad ji užgriūva, gyvenant joje, priešinantis ir pagaliau išsivaduojant. Griežtai kalbant, toks likimas buvo ištikęs, ko gero, tik tris pasaulio šalis – Lietuvą, Latviją ir Estiją. Visos jos buvo gyvenusios jau daugiau kaip du dešimtmečius tikrai laisvo ir nepriklausomo gyvenimo, kitos Rusijos okupuotos šalys XX amžiuje nepriklausomybės nebuvo turėjusios, o Vidurio Europos vadinamosios liaudies demokratijos šalys Rusijai primetus joms savo valią naudojosi tam tikra laisve. Lietuva, Latvija ir Estija kaip savarankiškos valstybės ilgiems dešimtmečiams buvo okupuotos tikslingai ir aiškiai. Būtent tą tikslingumą demaskuojant kaip Stalino–Hitlerio suokalbį ir buvo pradėtas išsivadavimas 1988–1989 metais, parengęs pasaulio sąmonę 1990 metų Lietuvos žingsniams.

Nesu tikras dėl terminų „okupacinė sąmonė“ ir „okupuotoji sąmonė“ visiško tikslingumo ir tikslumo. Tačiau drįstu teigti, kad ilgą laiką okupacijoje būnanti visuomenė norom nenorom pagimdo dvasios pavainikius –

okupacinę ir okupuotąją sąmonę. Dar norėčiau pabrėžti, kad ilgalaikis buvimas okupacijoje palieka vieną siaubingą visiems pasekmę – dalyvavimo efektą, kurio paženklinti lieka ne tik tie, kurie kolaboravo, kurie „nieko nedarė“, bet ir tie, kurie vienaip ar kitaip okupacijai priešinosi. Todėl tokie painūs ir sunkūs ir praktiškai, ir teoriškai yra ilgo okupacijos periodo vertinimai, taip kontroversiškai yra priimama visa, kas tuo metu yra buvę. Iš tiesų, karo metu okupuotų šalių žmonės aiškiai žino, kad visi bet kaip bendradarbiaujantys su okupantu yra kolaborantai, o po karo taikos sąlygomis kaip „karo grobis“ gyvenančios tautos okupacija tą aiškumą aptemdo, ne vienu atveju – ir labai komplikuoja.

Okupacija visų pirma reiškia valstybės nepriklausomybės praradimą ir marionetinio valdymo įvedimą. Dėl vienų ar kitų priežasčių visada atsiranda tokių okupuotos valstybės visuomenės narių, kurie sutinka prisidėti prie marionetinio valdymo struktūrų arba kaip vadovai, arba tik kaip dalyviai. Tie žmonės paprastai laikomi kolaborantais ir valstybei atkūrus nepriklausomybę yra vienaip ar kitaip baudžiami. Okupaciniame valdyme nedalyvaujanti visuomenės dalis (paprastai – absoliuti dauguma) užima pilietinio pasipriešinimo pozicijas, besireiškiančias nuo nebendradarbiavimo iki aktyvaus pilietinio pasipriešinimo. Karo situacijoje šios pozicijos – kad ir kaip varijuodamos – reiškiasi gana aiškiomis formomis.

Kas kita, kai karas aiškiu būdu nepaskelbiamas ir okupacija įvykdoma iškreiptu būdu, šaliai primetant „socialistinės revoliucijos“ ar „buvusios socialistinės valdžios atkūrimo“ pavidalus. Kai šalį okupuoja dar vienas okupantas, o karo su šiuo laimėjimo pretekstu perokupuoja pirmasis. Kai jau po pasaulinio karo, visoms sąjungininkėms švenčiant pergalę ir pripažįstant karo rezultatus tautos pasipriešinimas išvirsta dešimtmetį trunkančiu partizaniniu Karu po karo, iš okupanto rankų teisumo aureole vainikuotiems kolaborantams niekinant tą karą „banditinio siautėjimo“ vardais. Kaip iškuopti tą maišatį iš kiekvieno visuomenės nario sąmonės ir sudėlioti į aiškias formas, kada niekas iš tautos laisvės interesus ginančiųjų tokiu darbu ir neužsiima, susirūpinę tik konkrečiu pasipriešinimu ir bent jau jo dokumentų sukūrimu? Tačiau – deja! – okupantui ir kolaborantui nesnaudžiant ir aiškinant visa tai savo žodžiais ir savo naudai!

Ar nestebina, kad bandymai įvertinti okupaciją ir kolaboraciją netgi atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę baigėsi, galima sakyti, visišku pralaimėjimu? Galima, žinoma, po to teisintis ir kaltintis vienybės

stoka, partiniais interesais ir net tarnavimu kokiai nors „trečiajai pusei“, kaip buvo ir tebėra daroma diskutuojant dėl desovietizacijos įstatymo priėmimo Aukščiausiojoje Taryboje nesėkmės. Tačiau aišku viena: kol nebus sutarta dėl kolaboravimo vertinimo principų, tol joks patenkinamas visiems priimtinas reiškinio įvertinimas bus neįmanomas – kiekviena per okupacijos metą atsiradusi visuomenės grupė kolaboravimą argumentuos savaip, o kai tokie nacijos likimą apibūdinantys teiginiai gali būti pasiekiami tik tautos susitarimu, parlamentui tik pasiūlant formuluotę, o priimant ar atmetant ją tik referendumu. Nieko panašaus nepadarė desovietizacijos įstatymo projektą rengusi Aukščiausiosios Tarybos grupė. Dabar desovietizacijos įstatymas prisimenamas kaip „nerealizuota galimybė“, užsimenama apie būtinybę grįžti prie vienokio ar kitokio su okupantais bendradarbiavusiųjų įvertinimo, tačiau jokio konkretaus judesio ta linkme nepadaryta.

Kaip į okupaciją gali reaguoti visuomenė?

Dvejopai: sutikdama arba nesutikdama su okupacija.

Nesutinkantieji gali reikštis aktyviai ir pasyviai. Sutinkantieji – taip pat.

Lietuvoje po 1944 metų iš aktyviai nesutinkančiųjų formavosi pasipriešinimas ir emigracija. Pasipriešinimas turėjo jungti legaliai gyvenančiųjų, bet nelegaliai veikiančiųjų pogrindines organizacijas ir ginkluotą Partizaninį karą. Emigracijos tikslas buvo išgelbėti tautos dvasinę potenciją ir kultūrinį identitetą bei diplomatinėmis ir politinėmis priemonėmis prisidėti prie tautos išvadavimo. Pasipriešinimas Lietuvoje dėl aršios tarybinio saugumo veiklos ir išdavysčių buvo greitai paralyžiuotas, o rezistentai buvo iššudyti arba tapo politiniais kaliniais. Pasipriešinimas ginklu išaugo į savarankišką dešimtį metų trukusį Partizaninį karą, kurio poveikis Lietuvos gyvenimui dar nėra deramai įvertintas iki šiol. Pokario politinė emigracija savo uždavinius iš esmės įvykdė, išlaikydama tautinį identitetą, sukurdama turtingą egzilio mokslinę bei grožinę literatūrą ir prisidėdama prie Lietuvos valstybės atkūrimo.

Pasyviai nesutinkančiųjų likimas buvo kur kas sudėtingesnis. Dauguma jų buvo vis dėlto „demaskuoti“ ir uždaryti į kalėjimus bei ištremti, ir taip sudarė milžinišką armiją tremtinių, kurių vieni paguldė kaulus Sibire, o likę gyvi ir per Atgimimą, ir iki šiolei vaidina svarbų visuomenės sąmonės brandintojų vaidmenį. Likusieji arba „nuėjo priešintis“ į okupacines struktūras, kur ne vienas, kad ir ne be išlygų, tikėjimą Lietuvos laisve

sugebėjo išsaugoti, arba susitapatino su okupantų ideologija ir tapo kolaborantais „dėl pragyvenimo“ ir net „iš įsitikinimo“, dar kiti naikinosi nusigyvendami, prasigerdami ar tiesiog nusižudydami.

Ypač sudėtingas jau tarybiniais metais gimusiųjų kartų likimas. Patys nepatyrę okupacijos užgriuvimo kolizijų ir dėl to nepriversti aiškiai alternatyviai atsakyti, su kuo tu ir kodėl, dauguma tarybinę totalitarinę tvarką priėmė kaip duotybę, su kuria jie buvo priversti suvesti sąskaitas kaip kas išmano. Orientyrų labai trūko. Dėl ko be jokių abejonių teisėtai pretenzijas galėtų pareikšti visos jaunosios kartos, tai dėl to informacinio vakuumo, į kurį patekdavo kiekvienas, kai jam reikdavo sudėlioti savo pažiūras ir rinktis gyvenimo poziciją. Neturėjo jaunimas vadovo per okupacijos dešimtmečius. Pasipriešinimo vadai kokios nors „Pasipriešinimo knygos“ nesuspėjo sukurti, nebuvo tokios parašyta ir ginkluotam pasipriešinimui nurimus, o užsienyje vėlesniais dešimtmečiais sukurti veikalai sunkiai tepasiekdavo Lietuvą, be to, su užjūrinių partinių nesutarimų atgarsiais. Tarybinė propaganda išeivijos veiklą dar ir nuolat diskreditavo, visokeriopai kompromituodama ir išjuokdama. Susibūrė ištisa idėjinių paleistuvių kompanija, nepraleidžianti nė menkiausios patriotiškai nusiteikusiųjų klaidos ar nesėkmės. Labiausiai visus slėgė taikus valdžios atidavimas okupantams. Lietuva visus tuos dešimtmečius kalbėjo apie vieną šūvį, kuris būtų galėjęs išgelbėti jos dvasią. Komunistinė propaganda trimitavo apie „liaudies nepasitenkinimą smetoniniu režimu“, „gėdingą Antano Smetonos pabėgimą“ ir „nusikalstamus emigracinės propagandos pažadus“ dėl „greito karo ir išvadavimo“. Visa tai buvo panašu į tiesą ir varė į neviltį.

Tačiau nepriklausomos Lietuvos egzistavimas 1918–1940 metais, ilgiausiai Europoje po Antrojo pasaulinio karo trukęs partizaninis pasipriešinimas, pristabdęs rusų kolonistų plūdesį į Lietuvą, blogos materialinės gyvenimo sąlygos ir išraiškingi per dvidešimt dvejus nepriklausomo gyvenimo metus pasiekti laimėjimai, kuriais buvo galima įsitikinti iš palyginti gausiai išlikusių „buržuazinės Lietuvos“ knygų, buvo tie faktai, kurie neleido net Lietuvos jaunosioms kartoms abejoti nepriklausomybės galimumu ir verte. Klausimas buvo toks: kada ir kaip ją vėl atgausime?

Iš sutikusiųjų su okupacija aktyviųjų tuoj po karo formavosi vadinamųjų liaudies gynėjų, arba stribų, kontingentas, įvairių tarybinių akcijų (rinkimų agitatoriai, mokesčių rinkėjai ir kt.) dalyvių kontingentas, pagaliau

milicininkai, apylinkių ir rajonų valdžios pareigūnai ir pan. Paskui – kolūkių pirmininkai, gamyklų direktoriai, įstaigų vadovai. Tai buvo vadinamasis tarybinis aktyvas.

„Patikimieji“ buvo priimami į komunistų partiją. Priklausymas partijai buvo kokybės ženklas ir karjeros laidas. Pasirengimas partijai prasidėdavo komjaunime, arba, kaip dar sakydavo, komunistinio jaunimo gretose. Iki tol sąmonė buvo dorojama pionierių organizacijoje, o patys mažiausi buvo vadinami spaliukais. Tai dar daugeliui žinomi ar atsimenami faktai. Tačiau juos būtina paminėti norint suprasti, kaip visuotinai, totaliai Rusijos bolševikai sugebėjo į savo rankas suimti žmonių valdymą. Komunistų partija ir jos satelitinės „parengiamosios organizacijos“ teikė aprobuoto ir valdžios požiūriu teisingo veikimo postulatus, gaires ir būdus. Kadangi į partiją būdavo priimami ne visi, per partiją kūrėsi kartų ir luomų (žinybos) visuomenės mutacijos. Partinio veikimo ribos buvo griežtai reglamentuotos, todėl mąstymas pagal partinę liniją buvo direktyvinis ir dogmatinis. Nustatytų normų ir dogmų nesilaikymas grėsė administracinėmis pasekmėmis. Partinio mąstymo ir veikimo disciplina turėjo būti perduodama „nepatikimiesiems“ – žmonėms, kurie dėl vienų ar kitų priežasčių buvo laikomi esą neverti valdančiųjų luomo. Partijos narių represinis santykis su žemiau partijoje esančiais ir partijai nepriklausančiaisiais buvo duotybė, kurią kiekvienas privalėjo realizuoti kasdiene savo veikla. Čia slypėjo „partinio veikimo rėmuose“ galimo elgesio variantai, ir kiekvienas partinis rinkdavosi juos pagal savo būdą, charakterį ir tikslus. Todėl partinis elgesys tikrai buvo nevienodas, bet – be jokios abejonės – griežtai prižiūrimas ir vertinamas. Tačiau pažymėtina, kad, kaip tada buvo sakoma, kiekybė dažnai peraugdavo į kokybę, ir, pavyzdžiui, „tyrumo troškulį“ lydėję pokariniai išdavimai, šantažai dėl partinės karjeros, uždėję žymę ant visos pokarinės KP veiklos, ilgainiui buvo koreguoti masiškai pasireiškusio turto troškulio, žymėjusio taikstymosi, nuolaidžiavimo ir slapstymo tendencijas vadinamuoju stagnacijos periodu. Kitaip tariant, represinės nuostatos partijoje kito, kaip tada sakydavo, su „gyvenimo kitimu“.

Visą tą normatyvinį mąstymą ir elgesį prižiūrėjo ne tik partija, bet ir jos slaptasis pagalbininkas – tarybinis saugumas. Visuomenei jis iškildavo kaip konkreti represija, o egzistavo kaip nuolatinė baisi grėsmė: susidurti su saugumu reiškė patirti vienokį ar kitokį, tačiau besąlygišką, blogį. Sunku suprasti, kodėl iki šiol, praėjus jau šešetui nepriklausomo

gyvenimo metų, mes neturime jokios apibendrinančios tarybinio saugumo veikimo studijos, net ir kompartijos fenomeno studijos! Paaiškinti tai galima tik vienu būdu: tai dar pernelyg arti, pernelyg skaudu, pernelyg aktualu, kad būtų galima nešališkai nagrinėti – ko gero, dar būtų galima susilaikyti ir kaltinimų, jeigu analizė nebūtų apkaišyta ideologiniais atsiribojimo ženklais. Žodžiu, atrodo, kad tų dviejų grėsmingų institucijų – partijos ir saugumo – suformuota sąmonė tebėra gyva bent jau kaip prisiminimas ir veikia šią dieną, reikalaudama veidrodinio neigimo. Tai, savaime suprantama, nėra analizei palanki aplinkybė.

Tačiau aš čia rašau ne studiją. Rašau refleksiją, kuri galbūt galėtų formuluoti klausimus kokiai nors vėliau rašysimai studijai, o dabar turi tarnauti tik įvadu, kontekstu tam, ką norima pateikti po įvado einančiu knygos tekstu – iš okupacinės sąmonės bandančios išsivaduoti visuomenės sąmonės kontūrus, kaip juos fiksuoja tame išsivadavimo procese tebesantis jo dalyvis.

Todėl galiu palyginti laisvai teigti štai ką: visa Rusijos bolševikų kaip „pasaulinio komunistų būrio“ suformuota tarybinė sąmonė yra okupacinė sąmonė. Kilusi iš marksistinės pasaulinės proletarinės revoliucijos idėjos, stipriai leninizuotos ir pritaikytos „atstovauti“ vienos šalies komunistams, ši ideologija ir politika tapo Rusijos gerai išnaudota pasaulio užkariavimo ideologija ir praktika. Visa septyniasdešimties metų TSRS sąmonė buvo okupacinė. Kiek ji išlieka šiandieninėje Rusijoje – tiek ji yra okupacinė ir šiandien. Ir ne veltui jos Vakarai bijo ir šiandien: nors ir nebėra grėsmingosios TSKP ar siaubingojo KGB, yra tie patys mąstymo tikslai, būdai, stiliai ir siekiai, kurie gali būti labai greitai suvesti į visumą, vos tik atsiras „pasaulio likimu“ labiau už automobilius ar moteris besidomintis stalininio tipo vadovas.

Okupacinė pačiai Rusijai TSKP sąmonė buvo dvigubai okupacinė realiai okupuotosioms šalims: Lietuvos žmonės kentėjo ir nuo Rusijos ideologinio bei administracinio spaudimo, ir nuo „savųjų“ marionetinės valdžios veiksmų. Teisėtai gali būti keliamas klausimas dėl marionetinių režimų „uolumo“, bandymų išsitarnauti palankumą ar patikimumą ir – dėl to – dar didesnes represijas (pavyzdžiui, Rusijos reikalaujamas „tremties planų vykdymas“ yra netapatus Sniečkaus ir kitų uolumui naikinant „buožiją“), tačiau kaip tik todėl negali būti tapatinami „centro“ ir „pakraščių“ režimai – tai iš principo netapatūs dalykai. Norėdamas lietuvis

komunistas galėjo parodyti savo „netapatumą“. Kitas klausimas – kokio masto tas „netapatumas“ galėjo būti ir ar jis buvo rodomas?

Taigi sutikusieji tapti okupuoto krašto aktyvistais turėjo galimybę siekti „padėties“, susitapatindami su okupantais ir perimdami jų okupacinę sąmonę, lygiai kaip ir dėl būdo savybių ar pažiūrų jie galėjo nepritapti ir „iškristi iš žaidimo“.

Sutikusiųjų pasyviųjų padėtis buvo pati sudėtingiausia. Jie nelaikė savęs kuo nors susijusiais su valdžia ir jai įsipareigojusiais. Maža to, daugelis jų žinojo ir suprato valdžią esant svetimą, „rusų valdžią“, dėl to manė esą net morališkai laisvi jos nepaisyti. Iš čia – daugybės žmonių santykis su valdžia, stengiantis įstatymus apeiti, įstatymų sergėtojus apgauti arba papirkti, o ne vienu atveju – įstatymų nepaisyti kaip „ne savo įstatymų“. Šiek tiek lojalesnis santykis buvo su darbovietėmis, kurios teikė socialines garantijas ir įvairiopas lengvatas, nuo kurių tiesiogiai priklausė žmogaus pragyvenimas ir likimas. Tarybinė masinė sąmonė yra žinybinė sąmonė. Tai turbūt vienintelė tarybinė masinės pozityvios sąmonės forma, nes ji buvo susieta su kūrimu, o visos kitos masinės ar masinėmis norimos padaryti ideologinės per partiją besireiškusios sąmonės formos buvo negatyvios: šalinti žmogaus „silpnybes“, „grupių interesus“, „klasių pasipriešinimą“, griauti neprisidedančiųjų šalių separatizmą, imperializmą ar įvairius „suokalbius“. Žinybos skatino feodalinį susiskaidymą arba šakinį feodalizmą, kartu – kalbant apie žinybose atsidūrusius žmones – tapdamos savotiškomis domestifikacijos įmonėmis, gigantiškomis monopolijomis su prijaukintais ir „namų jausmu“ apipančiotais gamintojais. Gyvenimas ties skurdo riba, negausių garantijų (pašalpos, sanatorijos, gydymas, pensijos ir kt.) saugojimas ideologiškai ir politiškai stipriai reguliuojamoje ir individo padėtį dėl netinkamo elgesio greitai pažeisti galimoje erdvėje, galų gale negausus intelektualinis ir kultūrinis servisas masinę sąmonę darė ganėtinai vienmatę – vienodai vienmatiškai ideologizuotą arba vienodai vienmatiškai apolitišką. (To dalijimosi atgarsiai – tegul ir stipriai modifikuoti – kaip gyvi tebeskamba ir šiandien.)

Okupacinė Rusijoje suformuotoji sąmonė ant Lietuvos nukrito 1940 metais su visais jau išpuoselėtais ir „aukščiausiosios kokybės“ ženklą turinčiais pavidalais. Mums ji buvo primesta realybė. Lietuva tos sąmonės besąlygiškai nepriėmė nuo pat pradžios iki pat pabaigos – nuo 1940 iki pat 1990 metų. To teiginio patvirtinimas – kitoks nei Rusijoje ir net kituose

TSRS „pakraščiuose“ gyvenimas: ne tik Lietuva, bet ir Baltijos šalys visam „sojūzui“ visada buvo ir liko „vakarai“. To teiginio patvirtinimas yra Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių išsivadavimas, tikras ir visiškas išsivadavimas, taip pat ir sąmonės išvadavimas, stengiantis labai aiškiai sudėstyti viską, kas buvo – kas buvo primesta, kas buvo atrasta, tęstina, o kas atmestina.

Lietuvos kaip okupuotos nepriklausomos valstybės gyvenimas davė pirmuosius absoliučius okupacinės tikrovės neiginius – 1941 metų birželio sukilimą, 1944–1953 metų partizaninį karą, stiprią emigraciją ir pastovų diplomatinį ir politinį veikimą, taip pat nuolat rusenantį pogrindinį politinį pasipriešinimą, su didesniais ar mažesniais tarpais, vykdomą tai vienų, tai kitų grupių, tačiau nenutrūkusį visą laiką.

Nors ir nebuvo vieningos ir organizuotos kovos su okupantu tai kovai vadovaujant iš užsienio egzilinei vyriausybei (tai būtų nepaprastai palengvinę išsivadavimo procesus Lietuvoje), pasipriešinimas okupacijai jėga paliko stiprų impulsą visoms ateinančioms kartoms ir tapo visų Lietuvos politinio likimo apmąstymų, projektų ir siekių atramos tašku.

Vis dėlto jėgos buvo nelygios, ir okupacinė sąmonė Lietuvoje iš dalies buvo įdiegta. Visa, kas buvo vykdyta Tarybų Sąjungoje, tolydžio ir palyginti sparčiai buvo kartojama Lietuvoje: nacionalizuota žemė, pramonė ir asmeninis nekilnojamasis turtas, įvykdyta „žemės reforma“, o po to – kolektyvizacija, pagal tarybinį pavyzdį „perorganizuotas“ visas ideologinis ir administracinis valstybės valdymas, švietimas ir kultūros gyvenimas. Paskui kelti vis nauji uždaviniai – industrializacijos, urbanizacijos, melioracijos ir kitokie. Visa tai buvo skiriama „tautų suklestėjimui ir suartėjimui“, o paskutiniais dešimtmečiais nebesidrovėta sakyti atvirai – asimiliacijai. Nacionalinių skirtumų panaikinimas arba, tiesiai sakant, tautos sunaikinimas Lietuvoje, kaip ir kituose „pakraščiuose“, buvo tiesiogiai siejamas visų pirma su sąmonės internacionalizavimu, arba pavergimu. Kiek arti pražūties ribos buvo tauta, dar reikės nustatyti, tačiau ta aplinkybė, kad atgavusi laisvę ji tapo išmirštanti, rodo, kaip stipriai ji vis dėlto buvo paveikta – „varoma priekin“ okupanto primestų socialinių mechanizmų, psichologijos ir vertybių, o ne gyvenimo, orientuoto į savarankišką atsilaikymą pasaulio tautų konkurentiško buvimo sąlygomis!

Kiek gi ta Lietuvos masinė sąmonė buvo dar ne „anapus ribos“?

Nėra abejonės, ji buvo, pirma, atsilaikymo sąmonė. Su nedidelėmis išimtimis – nebent tie, kurie buvo nusikaltę žmoniškumui, – visi Lietuvoje

vylėsi anksčiau ar vėliau sulaukti nepriklausomybės. Kol dar yra laiko, kol yra ką klausinėti, gal būtų neblogai atlikti ir sociologinius tyrimus – nustatyti, kas kaip įsivaizdavo nepriklausomybę ateisiant. Kol tokių tyrimų nesama, drįsiu iš patirties teigti, kad daugelis tikėjosi nepriklausomybę būsiant galima atkurti per Rytų ir Vakarų konfliktą. Aštuntajame dešimtmetyje radosi su Kinijos ir TSRS konfliktu siejamų vilčių, o devintojo dešimtmečio pradžioje – su pačios TSRS žlugimu. Bet kuriuo atveju pokarinė išsivadavimo per karą nuostata taip tvirtai valdė Lietuvos sąmonę, kad net Michailo Gorbačiovo pertvarkos suteiktomis „griovimo iš vidaus“ galimybėmis ne iš karto pulta naudotis. Ne puolamojo, o atsilaikomojo pobūdžio nuostatos ir vertybės dominuoja ir Baltijos kelio vienybėje, ir Sausio 13-osios bei kituose iki tarptautinio pripažinimo vykusiose Lietuvos savitaigos akcijose, nekalbant apie Sąjūdžio pirmuosius žingsnius, pirmuosius veiklos etapus, visiškai įsitenkančius į „savo tikrovės išgryninimo“, atsiskyrimo nuo Rusijos ir TSRS tikrovės programas (TSRS liaudies deputatai, LKP atsiskyrimas, ekonominis savarankiškumas ir pan.) imtinai iki nepriklausomos valstybės 1940 ir ankstesnių metų realijų atkūrimo bandymų jau atkuriant valstybės nepriklausomybę.

Atsilaikymo sąmonė įsiviešpatavo tada, kai baigėsi Partizaninis karas, išsėmęs valstybinio pasipriešinimo iš išorės galimybes ir pradėjęs visuomeninio politinio pasipriešinimo laikotarpį, taip pat ir įeinant į okupacines struktūras ir deformuojant jas iš vidaus. Lietuvoje ne kartą svarstyta, ar ne geriau būtų buvę, jei galvas miškuose padėję vyrai būtų ėmęsi tvarkyti tarybinės Lietuvos įmones ir ūkius, stoję į partiją ir neužleidę vietų kvailiams. Deja, svarstymai tie jau buvo po laiko, vyrai miškuose jau buvo padarę savo darbą, kiti „istorijos pamokas“ baigė taigose, o svarstė, kaip dabar susimąstai, dažniausia tie, kurie ir toliau norėjo mūvėti baltomis pirštinėmis laukdami, kuo čia viskas baigsis, kad jau tada būtų galima pasakyti, kokie jie buvę protingi ir švarūs palyginti su „karštakošiais“, sudėjusiais savo jaunus kaulus, arba „garbėtroškom“, stojusiais į partiją „dėl karjeros“. Atsilaikymo sąmonė „baltųjų pirštinių“ atveju tapdavo susitaikymo ideologija, kartais labai aktyvia: norėdamos išsilaikyti kritinėse situacijose, kurių netrūko beveik kiekvieno daliai, „baltosios pirštinės“ ir įduodavo savo kaimynus, ir agentavo ar šnipinėjo (ne iš blogos valios, gink Dieve! – tiesiog taip juos daryti privertė, vertė!), ir vogė ar simuliavo gamykloje ar įstaigoje, ir mokė tarybinio patriotizmo, socialistinio

internacionalizmo bei mokslinio ateizmo arba plojo atviruose partiniuose susirinkimuose ar skandavo gegužės ir spalio demonstracijose. Net užsimiršdamos – nes smagu!

Atsilaikymo sąmonė pradiniuose po Partizaninio karo etapuose – 1953–1956–1964 ir paskui 1965–1968–1970 metais – buvo bent iš dalies pateisinama. Atrodė, kad režimas pradeda keistis ir bus bandoma rasti švelnesnių gyvenimo formų, kurios ir okupuotoms valstybėms leis galbūt pasiekti kitokį, bent jau liaudies demokratijos šalių santvarkos, statusą. Deja, Prahos pavasario nutraukimas ir palaipsnis ideologinis suvaržymas parodė, kad atsilaikymas nebetinka kaip ideologija, kad veikiama turi būti kažkaip kitaip. Kaip?

Tai yra „užsakymas“ naujojo pasipriešinimo ideologijai.

Jo pionierė yra Lietuvos katalikų bažnyčia, ėmusi telkti žmones dvasiniam atsinaujinimui su Dievo pagalba, o tų darbų slopinimą ėmusi fiksuoti pasaulinį garsą įgavusioje „Katalikų bažnyčios kronikoje“.

Naujoms tendencijoms jautriausias jaunimas netruko ir Lietuvoje pakartoti čekų jaunimo žygį – 1972 metais susideginęs Romas Kalanta pradėjo pilietinio pasipriešinimo liniją, kurią 1987 m. rugpjūčio 23 d. minėjimu prie Adomo Mickevičiaus paminklo į naują lygį pakėlė Antanas Terleckas, Nijolė Sadūnaitė ir kiti įvairiose grupėse iki tol veikę Naujojo pasipriešinimo dalyviai. Jų nuostatos buvo aiškios: Lietuva yra okupuota, okupacijos pateisinimui Vakarų akims surengtasis Baltijos šalių „liaudies parlamentų“ spektaklis yra paremtas Molotovo–Ribentropo susitarimais dėl okupacijos, tie susitarimai turi būti pripažinti neteisėtais, o Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje tarptautinės bendrijos valia turi būti atkurtos nepriklausomos valstybės. Tai buvo visai nauja išsivadavimo koncepcija.

Ja vykusiai pasinaudojo Sąjūdis (pradžioje pavadintas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiu), kuris ne reikalavo, o pats žingsnis po žingsnio iš vidaus privertė tarybines struktūras pripažinti Lietuvos, Latvijos ir Estijos įjungimą į TSRS ne kaip įsijungimą liaudies valia, o kaip apgaulingą, klastingą, okupaciniais dokumentais paremtą įjungimą, t. y. tikrų tikriausią okupaciją. Kelias į išsivadavimą be ginklo, juridiniais sprendimais, buvo atvertas. Tai ir padarė į okupacinę LTSR Aukščiausiąją Tarybą išrinkti Sąjūdžio žmonės, balsavimu panaikinę visus senuosius, okupacinius aktus ir atkūrę ikiokupacinius arba sukūrę naujus, jau laisvos valstybės juridinius pamatus.

Pasipriešinimas legaliais būdais suvaidino lemiamą vaidmenį Lietuvos išsivadavimo epopėjoje. Tai anaiptol nereiškia, kad trumpiausias kelias į laisvę yra per kolaboravimą. Tik kolaborantai, bijodami pelnyto atlygio, gali kurti tokias teorijas. Tačiau nedaug ko verta yra ir nuostata, esą kolaborantai yra visi, kurie nežuvo partizaninėje kovoje, nepasitraukė į Vakarus arba nebuvo išvežti už Uralo kalnų. Labai gaila, kad Lietuva nesugebėjo nustatyti, ką Lietuvoje reikia laikyti buvus okupantu, ką – kolaborantu, o ką – paprasčiausiai, nors ir nepaprastai ilgai tą jungą vilkusia, okupuotos šalies visuomene. Taip pat gaila, kad nebuvo rasta laiko nustatyti aiškių kriterijų atsakomybei už tremtis, žudymus ir tarybinio laikotarpio genocidą bei ekocidą, nuosekliai taikytą visais tarybinės valdžios viešpatavimo etapais. Dar labiau gaila, kad mūsų istorijos mokslas ką tik pasibaigusio fenomenalaus istorijos laikotarpio – pusamžės totalitarinės okupacijos fenomeno – nepuola tirti dar karštomis pėdomis: tokiu atveju aiškumo tikrai nesulauksime ir iš įveiktojo gyvenimo etapo nedaug tepasimokysime.

Lietuvą išvadavo ne kolaborantai. Po Partizaninio karo pralaimėjimo Lietuvos gyvenimo tvarkymas turėjo būti arba atiduotas svetimtaučiams okupantams ir kolonistams, arba jo turėjo imtis okupuotieji lietuviai, apsisprendimą eiti į partiją laikantys moraline mirtimi, nelaime, tačiau mažesne negu krašto nusiaubimas be – tegul ir tokio – pasipriešinimo jį atiduodant atėjūnų ir savų perėjūnų nuožiūrai. Galiu ir privalau liudyti buvus tokią okupuotosios sąmonės išsivadavimo ideologijos šaką, ypač atlydžio laikotarpiu, kada Nikitos Chruščiovo reformos teikė minimalios vilties dėl reikalų kitimo į geresnę pusę. Su Prahos pavasariu Lietuvoje taip pat pamažu mezgėsi „lietuviškojo socializmo“ paieška, čia mano karta ypač akcentavo „savo žemę“ arba nacionalinę valstybę (tai matyti ir šioje knygoje), kol galų gale įsitikinta, kad socializmas – tai viso labo rusiškai ideologizuotas ir satrapiškai interpretuotas Vakarų pamažu, bet sėkmingai kuriamas socialios valstybės tipas. Tokios valstybės dabar jungiasi į Europos Sąjungą. Štai kodėl dabar kai kam iš mūsų atrodo, kad Vakarai yra labiau socialistiški negu mes, praradę rusiškojo socializmo socialumą ir dar nesukūrę lietuviškojo, nekalbant apie europietiškąjį, paremtą privačios iniciatyvos išlaisvintų kūrybinių galių teikiamu produkcijos pertekliumi, galimu paskirstyti neskriaudžiant praktiškai nė vieno visuomenės nario.

Nežinia kada ir kaip įvertinsime mūsų gyvenimo okupacijoje pavidalus, tačiau padaryti šitai yra būtina. Tai visų pirma būtų išsivadavimas

tikrai naujam gyvenimui šiandien. Tai, antra, būtų tinkamas pasirengimas tam atvejui, jeigu, neduok Dieve, dar kada nors tektų pakliūti į tokią kaip buvusi situaciją. Tauta turi atviromis akimis žiūrėti į savo padėtį, suprasti jos kitimą ir matyti elgesio bandant atsilaikyti, išsilaikyti ir vėl išsilaisvinti būdus. Ir pats pagrindinis klausimas čia yra didžiosios dalies žmonių likimo klausimas: jie sudaro tą bazę, kuria reikia remtis tiek pasipriešinant, tiek vykdant išsivadavimo veiksmus. Užtenka tik pagalvoti, kas būtų buvę, jeigu šimtai tūkstančių žmonių nebūtų rinkęsi į Vingio ar Kalnų parkus Vilniuje, Dainų slėnį ar Santaką Kaune ir kitur Lietuvoje 1988–1989 metais, jei 1989 metų rinkimuose į LTSR Aukščiausiąją Tarybą daugumos nebūtų gavęs Sąjūdis, jeigu nebūtų laimėję pirmieji referendumai! – ir bus aišku, kad okupuotos visuomenės sąmonė gali turėti ne vieną ideologiją, netgi pagrindinę, tačiau ji negali nenorėti būti ne okupuota sąmone. Noras būti ne tokiai, kokią perša ir kokia verčia būti okupantas, yra okupuotos visuomenės sąmonės netapatumo pačiai sau, galimybės būti kitokiai, negu ji empiriškai atrodo, prielaida. Lietuvoje pagrindas tokiam norui egzistuoti ir realizuotis pačiomis įvairiausiomis formomis dar okupacijoje buvo ir iš principo, ir labai konkrečiai. Koks buvo rusiškojo imperializmo okupuotiesiems primestos formulės „proletarinis internacionalizmas“ turinys? Bežemiškumas. Žmogus be žemės, be tautos, be tikybos. Perėjūnas, „pasaulio pilietis“, niekuo, išskyrus eiti per pasaulį įsakančiajam, nesidomintis. O kas buvo Lietuvos tikrovė iki okupacijos? Atsilaikymas vos ne vien savo jėgomis prieš pasaulio bendrijos abejingumą. Bandymas savo jėgomis sukurti tautos gerovę ir nepasiduoti totaliniam spaudimui absoliučiai iš visų pusių! Priešinimasis visoms okupacijoms savomis jėgomis ir turint iš esmės tik vieną be jokios abejonės ir be išlygų palaikantį partnerį – savo žemę, kurią pagrobti ir buvo užsimoję visi kaimynai, „supratingai“ tylint pasauliui. Savo žemės jausmas buvo ta galia, kuri neapleido nė vieno arba iš esmės nė vieno žmogaus ir kaip antitezė kilo ir „mūsų žemės“, ir „pasaulio“ sampratoms, kurias bandė primesti okupacinės sąmonės ugdytojai. Kad ir koks neintelektualus, kad ir koks neinformuotas, ideologizuotas ar net degraduotas buvo vienas ar kitas Lietuvos žmogus okupacijos metais, savo žemės jausmas buvo tas nervas, kuris nuolat leisdavo atsigauti ir atsinaujinti vis kitiems, „laiko reikalavimus“ atliepiantiems nesusitapatinimo (jeigu ir ne pasipriešinimo) veiksmams. Netgi absoliučiai sumiesčionėjusi visuomenės dalis

gyveno netapačiai oficialiajai ideologijai ir, užuot svajojusi apie pasaulinės proletarinės revoliucijos prielaidas ir pergalę, buvo linkusi rūpintis, kaip tada buvo pašiepiama, sodyba, kolektyviniu sodu (arais) ir kapais (paminklais). Juokas juokais, bet būtent savo žemės jausmas be pažiūrų skirtumų atvedė žmones ir į Baltijos kelią. Ir ne vien Lietuvoje, visose trijose Baltijos valstybėse, bet Lietuvoje – gausiausiai. Aštuntąjį dešimtmetį, apie kurį ir kalbama šioje knygoje, „savo žemės“, „Lietuvos žemės“, „Lietuvos“ ideologija klostėsi aiškiausiai, nes Lietuva tąsyk vėl visuotinai buvo palikta viena pati, vienui viena su savimi, ir Lietuvos žmonėms nebuvo įmanoma daugiau ko atrasti. Lietuva kaip „savo žemė“ buvo tikroji Atgimimo ideologija, ir ji mezgėsi būtent tada, tolydžio skildama į sroves ir sroveles, vėliau išsiliejusias atkurtosios nepriklausomos Lietuvos partijų ir politinių organizacijų gausa. Galima būtų kalbėti apie tokios ideologijos tolesnes pasekmes – aiškios valstybės vizijos stoką ir Aukščiausiosios Tarybos, ir atkurtojo Seimo laikais, desperatiškus partijų bandymus pagal vakarietiškus standartus sudėlioti tradicinių ir netradicinių partijų programų modelius, tačiau tai jau politinio elito, o ne visuotinės politinės psichologijos ir visuomenės sąmonės problema, o kalbant apie ją tikrai nepasakysi, kad ji net pačiais sunkiausiais Lietuvos valstybės okupacijos laikais buvo okupacinė.

Konstatavus šį faktą lieka vienas – juridinės atsakomybės dėl kolaboravimo klausimas. Ar galima kaltinti kolaboravimu tuos, kurie priėmė okupantų prievarta primestas gyvenimo formas – įstojo į kolūkius, dirbo gamyklose, tarp jų sąjunginės reikšmės gigantuose, tokiuose kaip Mažeikių naftos perdirbimo įmonė, Jonavos azoto kombinatas, Ignalinos atominė elektrinė ir kt. Būtų galima, jeigu būtų buvę iš ko arba ką rinktis, t. y. jeigu tai būtų buvę daroma laisva valia ir iniciatyva. Šiuo požiūriu yra pagrindo kalbėti apie nusikalstamą veiklą prisiimant Ignalinos atominės elektrinės statybą ir kitus panašius atvejus. Bet nedirbti fabrikuose būtų reiškę ne ką kita, kaip darbo atsisakymą ir bedarbystę su visomis to meto pasekmėmis – kaip spartesnį kolonistų importavimą, kaip tai buvo su jiems labiau atvirais miestais, tokiais kaip Ryga, Talinas ir pan. Gyventi ne kolūkiuose nebuvo jokios galimybės. Net ginkluotos rezistencijos dalyviai tai pripažino ir baudė tik prievartautojus aktyvistus, o ne pačius į kolūkius užsirašančiuosius. Tačiau tokios kolūkinės tvarkos „tobulinimo iniciatyvos“ kaip melioracija, sunaikinusi didelę dalį unikaliausių Lietuvos

ekostruktūrų, pakeitusi tautos apgyventos ekosistemos pobūdį ir tapusi ekocido pradine faze, arba kaimo urbanizacija, beveik sunaikinusi sodybų kultūrą ir laikytina genocido socialinėje aplinkoje faze, pamažu perkeliant ją į intelekto okupacijos fazę, – tokios iniciatyvos turėtų būti bent jau ištirtos ir nustatyta, kiek jose būta nusikalstamo veikimo, kylančio jau iš okupacinės sąmonės tapatumo arba ir savarankaus aktyvumo.

Taigi, matyt, laikui bėgant turės būti tiksliai įvertinta ir „lietuviškojo socializmo“ koncepcija, kuria remiantis ilgalaikę okupaciją būtų galima atlaikyti tik regionalizuojant Tarybų Sąjungą ir pasiekiant netapatumo su centro jurisdikcija ir politika, t. y. iš esmės pasukant Tarybų Sąjungą konfederacinio demontavimo keliu. Žinoma, šiandien, kai net Sąjūdis ne vienu atveju vadinamas KGB sukurta organizacija Rusijos strateginiams interesams išsaugoti jos imperijos griuvimo laikotarpiu, kai tokiu keliu pasukti bandžiusi Lietuvos komunistų organizacija nuolat spaudžiama mutavo į liberaldemokratinę partiją, kai pačioje Rusijoje pradiniu jos pertvarkos tarpsniu plačiai nagrinėtas konfederacinės valstybės modelis netgi Konstitucijos projekto pavidalu, – tokiomis sąlygomis šiandien vargu bau sulauktume objektyvesnio šio reiškinio vertinimo. Tačiau jis taip pat turėtų būti ir išnagrinėtas, ir įvertintas, kad okupacinės sąmonės „paskandinimo“, „pervirškinimo“, panaudojimo savo tikslams galimybė būtų mūsų pačių nurodytas kaip tinkamas ar netinkamas mąstymo ir elgesio variantas tuo atveju, jeigu tauta vėl kada nors turėtų spręsti ilgalaikės okupacijos įveikimo problemas. Kad tai ne pseudoproblema, rodo sparčiai savo žemės jausmą atgaunanti Rusija, kurioje ne viena partija, netgi ziuganoviniai komunistai, ką jau kalbėti apie žirinovskinius liberaldemokratus, naudojasi būtent stalininės okupacinės sąmonės „įvietinimo“, „rusifikavimo“ teikiamais šiandieninei rusų sąmonei būdingais ekspansionistiniais siekiais. Beje, panašių tendencijų galima rasti ir Lietuvos politiniame peizaže, nors jos reiškiasi daugiau kaip epizodiniai ir ne visada prie peizažo priderinti garsai.

Prie šios pakraipos srovių nereikėtų priskirti Lietuvos socialistų partijos veikimo, kuris yra ne kas kita kaip buvusios komunistinės ideologijos atplaiša, tik švelnesniu vardu pavadinta. Mutacijų pavidalais įveiktas buvęs komunistinis užtaisas Lietuvoje šiandien reiškiasi greičiau kaip šiuolaikinės ekspansionistinės ideologijos tėkmė, deja, dar neradusi adekvataus Lietuvos nepriklausomai valstybei reiškimosi būdo ar krypties. Klausimas,

ar „lietuviškojo socializmo“ paieškos tada, savo istorinės kilmės momentu, galėjo turėti tąsą ir būti sėkmingos, šiandien yra daugiau teorinis, netgi spekuliatyvinis klausimas: laiko nebebuvo duota, tarybinis socializmas subyrėjo greičiau, negu pagimdė nacionalinius socializmus. Šiandieniniai Lietuvos socialistai yra internacionalistai.

Kad ir kaip atkakliai laikydamasi ir priešindamasi sovietizacijai ir rusifikacijai, lietuvių sąmonė perėmė ar bent iš dalies pasidavė kai kuriems okupaciniams stereotipams, daugiausia neigiamoms visuomeninės sąmonės kokybėms.

Visų pirma Lietuva per tuos dešimtmečius neteko gyvenimo džiaugsmo, kuris kunkuliuote kunkuliavo penktojo dešimtmečio išvakarėse, tiksliau – ketvirtojo dešimtmečio viduryje. Pakanka, rodos, priminti tokį žurnalą kaip „Naujoji Romuva“, tokius poetus kaip Jonas Aistis, Bernardas Brazdžionis, Antanas Miškinis, Vytautas Mačernis ir plejadą kitų, penktajame dešimtmetyje turėjusių prabilti galingais šviesiais balsais! Pažvelkime į – be vieno kito užgrūdintojo – rezignaciją tebekontempliuojančių mūsų šiandienos kūrėjų gretas! Kartais taip ir norisi klausti: ko gero laisvė tikrai yra nelaimė?!

Lietuva per okupacijos metus labai neteko tikėjimo – ne tik religinio, būtinio, bet ir tikėjimo gyvenimo verte, ateitimi. Atpigo gyvybė, nebeliko ne tik vertybių sistemos, bet ir dvasinio gyvenimo kaip aukštesnio lygio buvimo pojūčio. Nežinia kiek prireiks laiko ir pastangų visa tai atgaivinti.

Masinė Lietuvos sąmonė okupacijos metais tapo inertiška, direktyviška – be įsakymo ar nurodymo neveikiančia sąmone. Ypač „pozityvioji“, t. y. ta, kuri toleravo oficialiąsias viešojo gyvenimo normas. Ne veltui pertvarkos metais iš iniciatyvos letargo žmones ilgai reikėjo žadinti šūkiu: „Kas nedraudžiama – tas leidžiama!“ Atgimimo metais tie, kurie ir anksčiau nepaisė oficialiųjų normų ir įstatymų, pirmieji užėmė pozicijas kaip naujieji turto valdytojai ir kapitalistai. Taip sąžiningieji, nuosekliai ėję išsivadavimo iš okupacinio gyvenimo stereotipų ir nepriklausomybės atkūrimo bei laisvo nepriklausomos Lietuvos gyvenimo naujųjų normų kūrimo keliu, tapo vargetomis, o apsukrieji „nelegalai“ – naujaisiais turtuoliais. Okupacinė sąmonė atliko savo šėtonišką darbą: už jos pripažinimą jeigu ir ne teisėta, tai bent esančia, ji atmokėjo žmonėms ir realiai juos nuskurdindama. Okupacinės sąmonės legalumo žlugimas sukėlė ne tik turtinį

plėšikavimą, bet ir juridiškumo krizę, tarpais nepriklausomoje Lietuvoje peraugusią į teisinį nihilizmą.

Masinė sąmonė – nepaisant visų pastangų pasiekti priešinga – okupacijos metais nuintelektualėjo. Tam padėjo daugelis aplinkybių – švietimo sistema, paremta ne mąstymo, o manymo, sutvirtinto citavimais, įtvirtinimu „aukščiausio lygio sąmonėje“; gyvenimo tvarkymas, reikalavęs ne savarankiško įrodymo, o autoritetingo nuomonės patvirtinimo; kultūrinė stagnacija ir uždarumas, apibūdinamas gyvenimo už geležinės uždangos vardu; pagaliau daugelio žmonių abejingumas ieškojimams, kurių ne tik buvo nereikalaujama, priešingai – kurių reikalauta nepraktikuoti, kurie galėjo užtraukti tik nemalonę ir bėdą. Mokymo pobūdis buvo toks, kad mintį, kylančią aukštyn, įremdavo į kurią nors Karlo Markso, Frydricho Engelso ar Vladimiro Lenino citatą, ir dėl to „filosofuoti“ nedaug kas po to panūsdavo, todėl „filosofavimai“ tapo prasto mąstymo sinonimu. Mintį, einančią žemyn, paprastai nukreipdavo ne į daiktus, o į jų santykius, į galimybę daiktą sukinėti į visas puses (marksistinė dialektika) iki tol, kol sukinėjantysis (mąstantysis) nebegalėdavo pasakyti, kas tai – kėdė ar stalas: tikrovės pažinimas buvo verčiamas tikrovės ištirpdymu, jos pakeitimu tikrovės regimybe, todėl pasaulis, netgi pats artimiausias, tapdavo ir be aiškių formų, ir be spalvų, ir be kvapų. Kai pasirodė tokių „daiktiškų“ rašytojų kaip Erichas Marija Remarkas, Ernestas Hemingvėjus, Džonas Apdaikas veikalai, žmonės aiktelėjo ir svaigo nuo jų pasaulių daiktiškojo tikrumo. Lietuva, kad ir atkakliai bandydama, nieko panašaus nesukūrė. Netgi meninė mintis, laisviausia mintis, liko gailiai žemažiūrė, pliuri.

Ir vis dėlto nacijos okupacinio meto sąmonė kaupė ir tikrą turinį. Visų pirma – kaltės jausmą. Kodėl jis kilo ir neleido gyventi? Dėl nepasipriešinimo lemiamą valandą. Dėl priešinimosi per vėlai. Dėl paklusimo pavergėjui. Dėl ir smulkių, ir didelių sandėrių su savo sąžine dėl duonos kąsnio. Dėl nežinojimo, ką daryti. Dėl nesugebėjimo nieko padaryti. Dėl to, kad nebuvo jėgų žūti miške ar kad neatsidurta kur Altajuje. Dėl to, kad gyveno ir gyveno būtent taip. Ar ne dėl to, kad, kai pasirodė Tengizo Abuladzės „Atgaila“, Lietuva į kino teatrus plūdo tarsi į bažnyčias? Tačiau atgailos atlikti niekas nepasiūlė. Juo labiau – nepareikalavo. Kaip saviveikla atliekama be visuomeniškai aprobuojamos procedūros atgaila greitai išvirto į pareikalavimus ir apkaltinimus, įgyjančius pjautynių ir savigraužos pavidalus. Metus akį į nepriklausomos Lietuvos sąmonėjimą šiuo aspektu

dažnai atrodo, kad iracionalus kalčių ir pražangų vertinimas netgi labiau atitinka šio meto dvasią – beveik mazochistinis visos visuomenės kankinimasis yra labiau ir politiškai, ir morališkai priimtinas negu kaltų asmenų aiškus ir tiesus juridinis įvertinimas – išteisinimas arba nuteisimas.

Vieną tikrai rimtą pozityvų bruožą mūsų savivokai paliko okupacijos metas. Jis aiškiai iškėlė klausimą: tikėsi ar spręsi pats? Kas patikėjo oficialiąja visuomenės paramos ir garantijų sistema, tas dabar kenčia. Kas suprato, kad visa tai – smėlio pilys ir savimi reikia pasirūpinti nepriklausomai nuo valdžios davinių ir pažadų, tas laimėjo: jau „anais laikais“ turėjo ir namus, ir mašinomis važinėjo, ir sąskaitos taupomosiose kasose buvo netuščios. Bet tai buvo ne okupacinės sąmonės realizavimo, o jos neigimo pozicija. Ji galėjo tapti produktyvia daugelio veikla, o tai ir žadėjo iš socializmo per kooperatyvų veiklą atkuriamas mūsų ūkis, kone akimirksniu pabėręs lietuvius, galima sakyti, po visą pasaulį. Deja, nekoordinuota visuomenės iniciatyvos ir atkurtosios valstybės valdžių veikla, iš karto deformuota politinių angažementų ir nesubalansuota jokia nacionaline programa, naująsias visuomenės iniciatyvas paleido į visiškai juridiškai joms priešišką situaciją. Greitai visuomenės dėmesys nukrypo iš kapitalo kaupimo į turto atsiėmimo ir spekuliavimo turtu azartą, Lietuvą pavertusį reketyrų karalyste su kalnais lavonų ir milijardais pragyvenimo skolų. Toje situacijoje susibūrė ir naujieji interesų sambūriai. Deja, tai buvo juodosios struktūros ir – kad ir kaip būtų gaila – (vėl!) žinybos, pirmos atsigavusios po turto išvalstybinimo šoko ir pirmos sumojusios okupacinės sąmonės klikinio veikimo stereotipus panaudoti savo interesams jau su valstybės institutų iškabų priedanga.

Sunkiausias okupacinės sąmonės palikimas yra ir tada buvęs, ir dabar tebesantis jos gynybinis pobūdis. Tokia sąmonė yra iš esmės ekstensyvi: ji sugeba naudoti tik vidinius resursus, kuriems senkant ji negaluoja ir žūva. Lietuva niekaip neišeina iš turto persidalijimo pato, todėl jame susikibę visi, praktiškai kiekvienas. Turtas kol kas yra nenaudojamas, užšaldytas, todėl netapęs kapitalu, neproduktyvus. Skolos užsieniui jau dukart didesnės negu kaimyninių Baltijos valstybių, o kada bus nustota skolintis – niekas nedrįsta prognozuoti. Sakoma, kad kreditus garantuoja produktyvios pramonės įmonės, kurių Latvijoje ir Estijoje nėra. Bet stabilų kapitalą ir pragyvenimo lygį valstybėms garantuoja tik masinis smulkus ir vidutinis verslas. Lietuva per šešetą savo nepriklausomo gyvenimo metų

prie jo dar nepriartėjo, ji vis dar rūpinasi valstybinių monopolijų išsaugojimu. Ar jos taps ūkinės ekspansijos atramos taškais? Taip turėtų būti. Tačiau tai nėra visų pakraipų politikų nekvestionuojama pozicija, ir visiškai neaišku, kuri iš partijų, paėmusi valdžią, nutars ką dar privatizuoti.

Apie okupacinės sąmonės palikimą užsienio politikai nesinori ir kalbėti. Ne tik dėl istorinių skolų Lietuvai likvidavimo galimybių nepasirūpinta valstybės vardu išnaudojant pačias dėkingiausias juridines Pirmosios nepriklausomos Respublikos paliktas prielaidas – ir dėl šiandieninės europinės reintegracijos variantų išsaugojimo ir sustiprinimo praktiškai per daug sau galvos nesukama nei kairėje, nei dešinėje.

Kaip būtų galima kuo greičiau įveikti Antrajai nepriklausomai Respublikai primestą per penketą dešimtmečių suformuotos okupuotos visuomenės sąmonės palikimą? Atsakymas tėra vienas: kuo greičiau ją pažįstant ir taip nukenksminant. Liga nepagydoma, kol ji negydoma. Norint gydyti, reikia žinoti, ką ir nuo ko gydyti. Nesitikiu, kad šis etiudas, dedamas į knygą vietoj įvado mano kadaise rašytoms pastaboms, kurios taip pat buvo mėginimas atspėti visuomenės minties ir veiksmų judėjimą ir deramai pasirengti reikiamiems žingsniams, galėtų atsakyti į iškeltą klausimą daugiau ar mažiau patenkinamai tiems, kurie tokį atsakymą mano esant reikalingą ir jo nori. Tokiam darbui vieno jėgų yra per maža. Juo labiau kad jos irgi, kaip ir visų, politinės kasdienybės nusekintos, nepakylėtos Nepriklausomybės meto jam duoto aukščio: refleksijai reikia dvasios erdvės, o ji tegalima, kai bent dvasia laisva. Tačiau manau, kad klausimo iškėlimas, juo labiau – atviras ir visapusiškas, paremtas ne vienadienio rūpesčio ir ne tik šios dienos nauda, turėtų būti išgirstas ir sutvirtintas produktyvia, sutarimo ieškančia diskusija. Labiausiai norėtųsi, kad būtų rasti mūsų buvimo nuolatinės grėsmės sąlygomis postulatai. Ir ne vien atsilaikymo postulatai. Besiginanti sąmonė – pralaiminti sąmonė. Ginties poziciją užėmusi tauta – žūti pasmerkta tauta. Gintis reikia, kai puola. Kol nepuola – reikia gyventi. Gyventi godžiai, rimtai, prasmingai. Gyvenimo džiaugsmas seniai turėjo grįžti į mūsų šalį. Mes jau seniai turėjome rasti Naująją Santarą ir pradėti gyventi iš naujo – ir prasikaltusieji su savo kalte, ir nekaltieji su savo teisumu, kiekvienas žinodamas jos vertę kaip ir savo turtą, iš kurio jis toliau kurs savo laisvę. Turime rasti bendrabūvį, kuris leistų mums greitai pasidaryti ūkiškai pajėgia, etniškai monolitiška, genetiškai sveika, su skaidria sąmone ir aiškiu tikslu gyvenančia

tauta. Gal kada ir galėsime leisti sau pailsėti, atsileisti, tačiau dabar turime suvesti visas sąskaitas su praeitimi ir numatyti savo užsakymus ateičiai. Švariai ir aiškiai.

Ir pirmiausia tai padarytina su labiausiai primurusia mūsų dvasios vieta – okupaciniu mūsų sąmonės palikimu.

Nenorėčiau, kad 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai“ būtų traktuojami nei kaip anų metų dienoraštis, nei kaip asmens savivokos sąvartynas. Būtų gera, kad jis būtų priimtas taip, kaip tąsyk buvo rašytas, stengiantis rasti tai, kas virš visų asmeninių prietarų, suklydimų, simpatijų ar antipatijų, – kaip tautos mintijimo ieškant gyvenimo paliudijimas. Toks jisai būtų naudingiausias šiandienai.

TAUTOS GIMIMAS

Nepriklausomybės idealai, Lietuvos dabartis, žvilgsnis į ateitį

(1998)

Nepriklausomybė yra aukščiausias kiekvienos tautos tikslas, nes tik ji sukuria pačią tautą. Iki nepriklausomybės, kad ir kaip skaudu tai sakyti, yra tik tauta tapti bandanti visuomenė. Tik tautos bandymai. Didingų bandymų būta mūsų istorijoje. Pirmas – pagoniškasis laikotarpis iki Kęstučio imtinai, tiksliau – iki Krėvos unijos, davęs genčių sąjungą dar be pastovių sienų, be tvirtesnės bendros vidinės tvarkos, tačiau su aiškiu, gentis šalimi darančiu tikslu – apginti, išlikti savimi ir sukurti galią, kuri leistų savo akimis matyti ir matuoti pasaulį. Antras – tai krikštą priėmusių didžiųjų kunigaikščių era iki Vytauto Didžiojo imtinai, kada lietuvių šalis, dar nesubrendusi krikščioniškajam gyvenimui, net su kitakalbių genčių pagalba bandė pasiekti nepriklausomybę, išsipainiodama iš unijos ir jau laisva baigdama kurti tautai būtiną kultūros struktūrą ir dvasios mentalumą. Ir trečias – 1918–1940 metų bandymas, vos nepasibaigęs tautos gimimu, jeigu 1940 metais būtų įvykęs ne vadinamasis Liaudies seimas, o – tegul ir pralaimėtas – pasipriešinimo karas, kuris vis tiek įvyko po Antrojo pasaulinio karo, Lietuvos miškuose ir palaukėse išguldydamas tautos valią.

Tautos jokiu būdu negalima ontologizuoti. Tik primityvusis, realistinis mąstymas leidžia teigti, kad tauta yra, buvo ir bus amžinai. Taip nėra – tautos ateina ir nueina, dar daugiau etnosų jau visiems laikams yra apleidę šią žemę, taip niekada ir nepasivadinę tautomis. Tačiau dar labiau negalima tautos niekinti, negalima į ją nekreipti dėmesio, net jeigu ta tauta šiuo momentu pusmirė. Atsimenu, apie 1969 metus, jau po tankų Prahos gatvėse, bet dar gerokai prieš Romo Kalantos susideginimą Kaune, jauni aspirantai Vilniaus universiteto Filosofijos katedroje ginčijosi, iki kiek nudrengtą tautą dar galima vadinti tauta. Mūsų išvada tada buvo

tokia: kol yra gyvas nors vienas žmogus, kuris laiko save tos tautos gyvenimo tęsėju. Ir dabar manau, kad tai buvo teisinga išvada. Gyventi tautoje ir tautai paskatina gerai sutvarkyta visuomenė, tačiau būti ar nebūti tautai pasaulyje lemia tik asmeninis jos nario apsisprendimas su visais iš to kylančiais civilizaciniais įsipareigojimais. Tauta laisvoje visuomenėje ir nepriklausomoje valstybėje yra aukščiausias žmonių dvasinis bendrumas. Kaip viltis, kad tai gali pagaliau atsitikti ir Lietuvos žemėje, šiandien virš mūsų plaikstosi santarvės vizija.

1918 ir 1990 metų ištakos labai panašios. Po Trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo baigėsi unijos primesta kultūrinė Lietuvos nelaisvė ir liko tik galima kultūrinė lietuvių nelaisvė: nutautinimas ir nutautėjimas sparčiai vyko toliau. Tačiau rusų karine jėga primesta nelaisvė, sukėlusi aiškų lietuvių pasipriešinimą (Simonas Daukantas yra naujųjų laikų Lietuvos idėjos tikrasis autorius, Motiejus Valančius – pirmasis tos Lietuvos visuomenininkas), padėjo atriboti nuo besąlygiškos lenkiškos kultūros įtakos ir sustabdyti galutinį lietuvių nutautėjimą. Sukilimai prieš rusus vyksta dar iš esmės su lenkų vėliavomis, tačiau dvasinis gyvenimas jau orientuojasi į lietuvių savarankiškumą, iš kurio – tiesus kelias į politinį savarankiškumą ir tautą.

Po Partizaninio karo ir išvadavimo su užsienio pagalba iliuzijų išsklaidymo okupuotoje XX amžiaus Lietuvoje prasideda du dešimtmečius trukęs kultūrinis savarankiškėjimas, aštuntajame dešimtmetyje pasireiškęs ir politiniu pasipriešinimu. Nei esminiais mūsų tapsmo momentais pripažįstamas Valančiaus blaivybės sąjūdis, nei knygnešystė XIX amžiuje, nei pagaliau Vingio mitingai ar Baltijos kelias XX amžiuje nėra tautos veiksmai, nors tikrai gali ir turi būti laikomi ryškiais tautos galimybės ženklais. Baltijos kelio grožis taip užbūrė kai kuriuos žmones, kad net 1998 metų Prezidento rinkimai ir porinkiminė tikrovė juos sunkiai išblaivo. Reikia pasakyti trumpai ir aiškiai: ir 1918 m. vasario 16-osios, ir 1990 m. kovo 11-osios politiniai sprendimai, davę pagrindą tolesniam ir šio amžiaus pradžios, ir šio amžiaus pabaigos visuomenės gyvenimui, galinčiam atvesti į tą visuomenės konsolidaciją, tėra tik prielaida tautai susikurti.

Pirmojoje Respublikoje tautos gyvenimas pradėjo ryškėti apie 1930 metus. Jį ženklino naujos kultūros gimimas ir valstybės modernizavimo bandymai, išreiškę visos visuomenės siekį. Deja, geopolitikos tėkmės neleido Lietuvai savąją didele socialine nelygybe paremtą valdininkų valstybę paversti humaniškesne, labiau tenkinančia visus visuomenės sluoksnius.

Šiandieninė mūsų padėtis beveik tapati: ir socialinės nelygybės mastai su dar ryškesniu negu anais metais kaimo skurdu, ir valdininkų visagalybė, taip pat tada nė nesapnuotas nusikalstamumas ir dvasinė degradacija. Ne vienu atveju išsitariama, kad vargu ar reikėjo mums laisvės, jeigu nemokame joje gyventi, ne vienu atveju prabylama apie valstybės bankrotą, apie demokratijos netinkamumą Lietuvai ir stiprios rankos būtinybę, pagaliau apie gelbėjimąsi su Lenkijos pagalba arba valstybės politikos generaline linija laikomą – gelbėjimąsi kuo greičiau įstojant į Europos Sąjungą. Jeigu reikėtų trumpai apibūdinti šių dienų Lietuvos padėtį, atsakyčiau taip: netikrumas dėl mūsų nepriklausomybės. Tai yra baisiausia, ką būtina pasakyti artėjant aštuntosioms atkurtos nepriklausomybės metinėms ir minint aštuoniasdešimtąsias mūsų modernios valstybės – Nepriklausomos Respublikos – paskelbimo metines.

Pasakyti būtina, tačiau ne tam, kad panikuotume. Nepriklausomas gyvenimas yra nuolatinė akistata su nežinia, pavojumi ir galima nesėkme, nuo kurios gali prasidėti kelias į nebūtį. Tačiau tik nepriklausomas gyvenimas ir žmogų, ir visuomenę įgalina sukurti tokią tvarką, kuri leidžia geriausiai pasipriešinti, greičiausiai pašalinti galimas grėsmes ir naujomis galimybėmis visuomenei ir tautai paversti visas alternatyvas. Kalbant apie dabartį ir ateitį būtent tai mus labiausiai turėtų dominti.

Pirmiausia apie mūsų galimybes iš principo. Mes turime visas galimybes išlaikyti nepriklausomą valstybę, sutvarkyti visuomenės gyvenimą ir sukurti naują tautą.

Valstybės išlaikymo ir sustiprinimo galimybė – tai kasdienis jos valdžios reikalingumo demonstravimas: valdžios darbo efektyvumas, teisėtvarkos institucijų operatyvumas ir paveikumas, visuomenės paramos asmeniui rezultatyvumas, žmogaus laisvių garantijos. Valdžia ir valstybė privalo netrukdyti žmogui savo gerovę kurtis. Kraštutiniu atveju valdžia gali tik padėti gerove pasirūpinti. Deja, valdžios kaip valstybės reprezentanto ir jos būtinybės mums argumentų akivaizdumas tikrai per menkas, kai policija nepajėgia išaiškinti nė vieno iš ištisos bangos sprogdinimų kaltininkų, kai teismai nesugeba nuteisti akivaizdžių nusikaltėlių, o teisia smulkius plėšikėlius, kai toli nuo pragyvenimo minimumo atsiliekančios pensijos nesuspėja vytis infliacijos, o laisvė išvykti, pirkti, parduoti, išpažinti ir pan. pakeičiama į apribotą teisę tai daryti, negarantuojant net tų susiaurintų teisių materializavimo galimybių. Tad laukia daug problemų ir daug sunkių darbų.

Visuomenės ugdymo srityje esame kur kas toliau pasistūmėję – valstybės institucijos čia ne taip kišosi. Trisdešimt trys partijos, apie devyni šimtai visuomeninių organizacijų savarankiškai ir tikrai laisva valia yra realizavę nūdienos Lietuvos viešojo veikimo poreikį, ir neteko girdėti, kad būtų uždrausta netgi kokia nors itin keistai nusiteikusi grupuotė. Nemanau, kad taip turėtų būti, bet taip yra ir tai apibūdina mūsų demokratiją.

Nežinau, iš kur randasi pinigų mūsų mokslo, meno projektams, kaip išeina tiek aukščiausios klasės knygų, tačiau faktas akivaizdus – jau šiandien knygų lietuvių kalba turime tokių ir tiek, kad jas skaitydami dvasiškai galėtume atlaikyti dar tokią pat kaip buvusi okupaciją.

Vienas rimčiausių darbų tvarkant visuomenę yra asmens kaip lietuvių bendruomenės nario prioritetinių vertybių išryškinimas ir tautos vertybių sistemos suformavimas. Tas darbas nevyksta. Mes beveik neturime didžiųjų, visą visuomenę įtraukiančių diskusijų apie mirties bausmę, apie nuosavybę, apie tikėjimą, apie lyčių lygybę ir t. t. Yra viltis, kad Prezidentas sutelks Nacionalinę tarybą, kuri galėtų būti aiškiai trokštamų visuotinių mąstymų iniciatoriumi. Pati Nacionalinė taryba – būtų idealu – turėtų tapti moraliniu autoritetu sprendžiant operatyvaus įvertinimo reikalaujančius tautos etikos klausimus.

Tautos pamatų stiprinimas šiandien – tai sąlygų kuo greičiau išbraukti mus iš išmirštančiųjų sudarymas. Aš nekalbu apie būtinumą stabdyti skerdynes ir savižudybes – tai aiškus uždavinys, nors suprantama ir tai, kad dalies žmonių rankos nenukreipsi nei nuo kito, nei nuo savęs – tuo nacija mokės už savo politinę laisvę. Kalbu visų pirma apie sąlygų jaunimui auginti vaikus sudarymą ir apie šeimą, vaikų auginimą kaip gyvenimo būdą, kuris vienintelis duoda buvimo žemėje pilnatvės pajautą. Mes pasidarėme pernelyg lengvabūdiškai jaunuoliški, pradedant moksleiviais, baigiant pensininkais. Gal tai ir neišvengiamas seksualinės revoliucijos apnašas, bet būtų gerai, jeigu jis nepaliktų pernelyg gilių pėdsakų tautos psichikoje.

Manau, kad iki 2010 metų, kada pagal Vakarų pasaulio kalendorių galėsime būti pakviesti į NATO, įveikdami visas čia minėtas problemas, jau būsime subrendę vieningam, visą visuomenę gyventi skatinančiam ir valstybės instituciškai atstovaujamam tikslui, duodančiam naują kultūrą, liudijančią gimus lietuvių tautą.

Pats rimčiausias išbandymas ateityje bus mūsų planuojamas įstojimas į Europos Sąjungą. Iš karto atmetu nestojimo svarstymą. Tačiau neatmetu

euroskepticizmo kaip mąstysenos, kiek jis ugdo nacijos savivoką ir protą. Manau, kad stoti į Europos Sąjungą būtina taip pat, kaip būtina buvo kuo anksčiau priimti krikščionybę. Ir į Europos Sąjungą reikėtų stoti ne per Vokietiją ar Lenkiją, o tiesiog per save, iš savęs – sukūrus sąlygas Lietuvoje, kurios priverstų Briuselį mus ten pakviesti.

Nežinau, socialdemokratinė ar net socialistinė ilgainiui taps Europos Sąjunga, nes ir kilo ji kaip Tarybų Sąjungos atšvaitas ir neiginys, ir plėtojasi ji panašiai, tik demokratiniais keliais. Manau, kad mums, atlaikiusiems Maskvos socializmą, nebus sunku atlaikyti ir Briuselio socializmą. Tačiau su Europos Sąjunga ateina ir kita problema – internacionalizmo problema, kuri drebina net didžiausias Europos šalis, versdama jas ir tyliai, ir garsiai priešintis. Ar mes iki Europos Sąjungos būsime susikūrę pakankamą savo tautiškumo imunitetą, būsime susitapatinę tiek, kad nebenorėsime būti panašūs į kitus ir kitais tapti? Šiandien niekas apie tai nekalba, nes tai trukdo įgyvendinti spartuoliškas partines programas. Tačiau ne tik supratimas, bet ir pasirengimas gyventi Europos Sąjungoje kaip savarankiškai ir savitaigą ugdyti sugebančiai tautai yra mūsų tolesnio likimo garantija. Yra didelis pavojus, kad tai ir toliau bus bandoma nutylėti. Vos išrinktas Prezidentas leido sau pareikšti nematąs didelės tragedijos dėl to, kad į ES būsime priimti su antrąja grupe, tačiau buvo priverstas pasitaisyti pagal dabar nustatytą tonaciją: į ES tik dabar ir tuoj pat.

Dar kiek toliau pažvelgę galime matyti Lietuvą itin išraiškingai. Kaip ir kadaise kryžeivių laikais Nemunas iki pat Kauno sulaikydavo Vakarų plūdesį į Rytus, ir dabar Lietuva jau su visa strateginių Rytų ir Vakarų balanso faktorių sistema yra Europos svarstyklių ašis. Lietuvai neišvengiamai lemta tapti itin spartaus ūkio plėtojimosi zona, ir iš to daug naudos, jeigu sugebės pasinaudoti, galės turėti visų pirma patys lietuviai.

Ar sugebės? Sugebės. Tai sakau, pakildamas virš nežinios ir rūpesčio dėl rytojaus abejonių, žiūrėdamas jau į tai, kas padaryta.

Padaryta nemažai. Kaip išnarą numetus okupuotąją sąmonę atkurta valstybės nepriklausomybė. Įvestas demokratinis režimas, telkiant visuomenę į politinę struktūrą, kurios pavydi kitos Vidurio Europos šalys. Konstituciškai tiksliai keistos vyriausybės, valdžia nuosekliai išbandant visas brandžiąsias politines jėgas, ir tai daryta ieškant tautos labo nuo savivaldybių iki Prezidento rinkimų.

Galima sakyti taip: lemiamais istorijos momentais Lietuvos visuomenė, kad ir kaip diferencijuota, sugebėdavo susitelkti teisingiems nacionalinio masto sprendimams. Tai daug. Tai jau labai daug. Tai teikia vilties, kad seikėjant XX amžiaus darbus bus galima patvirtinti, kad jis, šitas tragiškai dramatiškas amžius, Lietuvai pagaliau leido atkurti ne tik šimtmečiais slopintą nepriklausomybę, bet ir sukurti naujųjų laikų tautą, kurios išlaikymas, išugdymas ir sustiprinimas ją visokeriopai modernizuojant bus jau XXI amžiaus kartų uždavinys.

TAUTINĖ SAVIVOKA IR LIETUVOS MOKYKLA

(2002)

Kalbu čia apie tautinės savivokos padėtį XXI amžiaus pradžioje ir apie reformų tąsomą Lietuvos mokyklą todėl, kad esu tvirtai įsitikinęs, jog didžiausios šio amžiaus bent jau pirmosios pusės problemos bus nacionalinės problemos ir žus tos tautos, kurios bus nacionaliniu požiūriu neatsparios. Labai sunkūs išbandymai laukia ir lietuvių.

Tautiškumo pasaulinis kontekstas

Nepalankus yra pats pasaulinis kontekstas – tiek ideologiškai, tiek politiškai, tiek ir kultūriškai.

Didžiojo biznio ideologija, kitaip vadinama žydru globalizacijos vardu, iš principo nepalanki tautoms, tautiniam tapatumui ir panašiems „sentimentams“, nes tautiškumas reikalauja kapitalo lokalinio struktūravimo, o maksimalaus pelno bet kurioje žemės vietoje siekis ragina nepaisyti jokių trukdžių.

Europos Sąjungos strategai, mielai fotografuodamiesi su visu būriu netgi stojančiųjų į Europos Sąjungą šalių vadovų, nesidrovi pripažinti, kad reikalai iš esmės sprendžiami Berlyne, Londone ir gal dar Paryžiuje. ES globalizmas nė kiek ne mažiau agresyvus negu JAV globalizmas, ir jeigu JAV pastaruoju metu jau nebesikuklino vadinama imperija, tai ES, Barselonoje savo tikslu paskelbusi siekį per dešimtmetį tapti stipriausia pasaulio ekonomika, šituo pasakymu užvualiuotai pareiškė, esą pradedama įgyvendinti atnaujinta per visą istoriją einanti svajonė – sukurti Europos imperiją. Šįsyk ne ginklu, o pinigu, kuris jau ir paleistas į darbą. Dabar

procesas turi įgyti tik juridinį apipavidalinimą, kuris bus realizuotas per Europos Konventą.

Europos Sąjungos idėją proteguojantys ir propaguojantys politikai ir politologai grįžta prie senos koncepcijos, kad ne tik Baltijos valstybės, bet ir daugelis Vidurio Europos šalių kaip savarankiškos valstybės be reikalo atkurtos arba sukurtos po Pirmojo pasaulinio karo: tai Vudrou Vilsono ir didžiųjų to meto valstybių klaida.

Kultūrininkų pasipriešinimas globalistinėms kultūros deformacijoms visą laiką bene nuosekliausias buvo Prancūzijoje, kuri pati pasėjo naujųjų laikų globalizmo sėklą, tačiau įveikusi savo imperines iliuzijas susitelkė kultūros kūrybai ir XIX bei XX amžius išnaudojo būtent tam, duodama mums aukščiausių meno etalonų. Pastaruoju metu pradeda sąmonėti ir JAV: tiesa, daugiau dar visuomenės pastangomis kuriamos amerikietiškosios anglų kalbos apsaugos institucijos, pradedamos atkurti ir diegti indėnų kalbos, steigiamos mažumų mokyklos.

Vokietijoje, Lenkijoje, Ispanijoje ir kitose Europos valstybėse tokių tendencijų, deja, nepastebima. Su lietuviškąja tautiškumo problematika tiesiogiai susijusios pirmosios dvi šalys.

Tautiškumo lietuviškasis kontekstas

Esama dviejų tautiškumo visavertiško suvokimo sunkumų: pirmasis – teorinis, antras – praktinis.

Kaip iš įvairių etninių darinių susidaro tautos, požiūriai labai skiriasi, nes tai kartu yra ir ideologinės kovos objektas. Atmetus ideologizmus, tenka pripažinti, kad tauta galutinai apsiformina tik sukurdama valstybę – tam tikrą individų subordinaciją bendro gyvenimo tvarkai; pastaroji stumiama į konstituciškai (t. y. – visuotinai) apibrėžtą ir toje tvarkoje veikiantį individą – pilietį. Pilietiškumas yra šiuolaikinio tautiškumo forma, būdas, besireiškiantis tuo, kad etninė dauguma (pabrėžiu – etninė dauguma, kuri ir postuluoja valstybės konstituciją), imasi atsakomybės už konstitucinę tvarką valstybėje, savo ruožtu už pilietinį (valstybinį) lojalumą etninėms mažumoms garantuodama jų kultūrinį identiškumą.

Nors šis sąryšingumas yra ir Lietuvos valstybės piliečių konstitucinis gyvenimo būdas, jis paprastai perskaitomas taip: aš esu lietuvis, nes

gimiau lietuvis; aš esu lietuvis, nes jaučiuosi lietuvis (nors lietuviškai nemoku ir nekalbu). Supratimo, kaip lietuviškoji prigimtis susyja su lietuviškuoju pilietiškumu, stoka labai nesunkiai gali iškreivinti ir žmonių santykius, ir valstybę. Tautinis gyvenimas yra sąmoningas bendro gyvenimo projektavimas ir realizavimas.

Praktinis tautiškumo suvokimo sunkumas paprastai būna istoriškai susiklostę tautiškumo supratimo stereotipai. Lietuvoje, kur tautiškumo samprata išbaigtesnę poziciją įgijo tik su Jono Basanavičiaus „Aušra“, postulavusia tautos etninį pamatą ir valstybės etniškumą, dar ir šiandien gyva tautiškumo sąsajos su kita šalimi galimybė, ilgai formuota unijoje su Lenkija, labai giliai vėl įrėžta tarybiniais metais, todėl be didesnių problemų priimta ir dabar – integracijos į euroatlantines struktūras arba eurointegracijos terminų forma. Kaip tai vyks ir kas iš to išeis – beveik nesvarstoma.

Beje, sukurti ir du naujausi nacionalumo neigimo terminai: „šunauja“ – politiškai nepriimtinųjų apibūdinimui, ir „patriotas-idiotas“ – ideologiškai nepriimtinųjų niekinimui. Jie gana gerai destruktyviai veikia ir šiandien.

Tautinės savivokos destrukcija, nuo Baltijos kelio nuvedusi į Europos Konventą, yra labai įdomi atskiros studijos tema. Čia tik paminėsiu, kad netgi aukščiausio lygmens ešelonu save laikantys Lietuvos intelektualai ieško, ne kaip lietuviams atsilaikyti kaip tautai jai vėl netenkant nepriklausomybės ir tampant Europos Sąjungos dalimi, bet kaip prisitaikyti prie ES politinės ir kultūrinės konjunktūros, kad vis dėlto būtų galima vadintis lietuviais, nors ir angliškai, vokiškai ar lenkiškai kalbančiais.

Vienas radikalesniųjų šios pakraipos atstovų, vienas šiandieninės Vyriausybės ministras, yra pasakęs taip: kuo greičiau išnyks visi tie etnosai – tuo geriau.

Tautiškumo mokyklinis kontekstas

Nesiimčiau labai kategoriškai tvirtinti, tačiau dabar vykdoma švietimo reforma, mano galva, yra trečioji Nepriklausomybės metais: nuo Tautinės mokyklos modelio, kurto Atgimimo metais (jis taip ir nebuvo įgyvendintas), prie eklektinio maždaug 1992–1998 metų koncepto, pagaliau – prie kosmopolitinio – pagal dabartinę praktiką ir jau projektuojamą įstatymą.

Keletas žodžių apie tą palaipsniui besiformavusią praktiką. Kiek joje tikslingumo ir kiek stichiškumo – vėlgi reiktų atskiro tyrimo, ir tuo jau tikrai galėtų užsiimti jaunieji disertantai. Tačiau faktai tokie: pilietiškumo pamatai aiškinami remiantis amerikietiškosios demokratijos kanonais ir pagal knygą, verstą iš anglų kalbos; literatūros skaitiniai – sumišai užsienio ir lietuvių literatūra, taip turinti demonstruoti mūsų visuomenės atvirumą, o be žodžių jaunam žmogui akivaizdžiai bylojanti apie mūsų provincialumą (ačiū Dievui, kad dar užsieniečių pavardės rašomos ne originalo forma; nors ne visur); gujama rusų kalba (tarsi ne rusų pasienyje gyventume) ir privalomai įvedama anglų; vadovėlių teisės suteikiamos arba vadovėliams prilyginamos knygos, kurių mokykloms nereiktų net rekomenduoti.

Švietimo įstatymas – tai jauno žmogaus konstitucija: pagal šį įstatymą jam turi būti garantuota kūno, dvasios ir proto branda – už tai bendruomenė ir skiria savo mokesčių pinigus mokytojams ir visai švietimo reikalų sistemai. Per šį įstatymą tautos turi gauti žmogų, kuris tautos gyvenimo nesuvestų vien į etninius jos pradus, o suprastų tautą kaip konkurencingą modernią šių dienų žmonių bendriją.

Ir ką gi šiuo įstatymu (dar projektu) mes garantuojame tam jaunam Lietuvos žmogui, būsimam patriotui?

Štai įstatymo projekto trečias straipsnis. Švietimo tikslai:

1. Įvesdinti vaiką į žinių visuomenę, padėti jam įgyti šiuolaikinę kultūrinę bei socialinę kompetenciją ir tapti savarankišku bei atsakingu asmeniu, norinčiu bei gebančiu nuolat mokytis ir laisvai kurti savo gyvenimą.

2. Padėti asmeniui įgyti profesinę kvalifikaciją, atitinkančią šiuolaikinį technologijų ir kultūros lygį, sudaryti sąlygas nuolat tenkinti pažinimo poreikius, siekti naujų kompetencijų ir kvalifikacijų mokantis visą gyvenimą.

Trečio, ketvirto punktų nebecituoju – tas pats.

Tai koks gi švietimo tikslas? Už ką mes mokame pinigus švietėjams? Už įvesdinimą, už padėjimą įgyti kompetenciją laisvai kurti savo gyvenimą, t. y. laisvai gyventi?

Vaikas nesugeba rinktis pats. Visos visuomenės, pradedant laukiniais baigiant galingomis šiuolaikinėmis valstybėmis, savo jaunąją kartą apmoko pasirinkimo, moko atskirti bloga nuo gera, moko ugdyti save, savo aplinką ir t. t., ir pan.

Ar ne kitokią prasmę turėtų kad ir nedidelis švietimo tikslų pakoregavimas, sakysim, taip:

1. Supažindinti vaiką (asmenį) su pasauliu ir savimi, išmokyti pažinti, žinoti, mąstyti ir tikėti, suteikti santykio su kitu asmeniu, visuomene, tauta ir valstybe pamatus, išmokyti mokytis ir dirbti.

Jeigu norime modernizmo – prašom, performuluokime pirmąjį trečio straipsnio punktą taip:

1. Įvesdinti vaiką (asmenį) į žinių visuomenę, padėti jam išmokti naudotis jos technologijomis ir metodais, orientuotis pasaulio plėtros procesuose, išugdyti jo ir jo visuomenės gebėjimą priimti visus naujus pasaulio iššūkius.

Ketvirtame straipsnyje – „Švietimo sistemos principai“ – tikslingumo principo nė nenumatoma: yra tik prieinamumas, kontekstualumas, efektyvumas ir tęstinumas.

Tikslingumo principas rimtoje švietimo sistemoje galėtų būti nusakytas taip arba panašiai:

1. Tikslingumas – švietimas yra žmogaus ugdymo(si) ir brandinimo(si) veikla, suteikiant(i) jam nuo mažumės būtinus žinojimo, vertybinės orientacijos, supratimo ir veikimo įgūdžius bei išugdant(i) poreikį siekti naujos dvasinės brandos.

Ar ne daugiau garantijų vaikui?

Mokytojui sunkiau? Tam jis ir mokytojas.

Dėl tokio įstatymo sutikčiau mokėti ir didesnius mokesčius, jeigu jie būtų skirti tiesiogiai švietimui.

Dabartinis įstatymas – tai švietimo komercializacijos ideologijos išsklaida į nuostatus, kaip mokiniui be pastangų sunaudoti jo finansų krepšelį, o mokytojui – jį pasiimti, kaunantis su kitu, katras daugiau tų krepšelių susirinks.

Apie kokią tautinę savivoką šitokio įstatymo kontekste kalbėti Lietuvoje?

Ar galima teigti, kad tai yra nekalti švietimo įstatymo kūrėjų žaidimai? Jeigu jie mano esą nekalti, gal tada reikia kalbėti apie nepakaltinamumą?

Per patį juodžiausią ideologinio Šaltojo karo įsiūtį, XX amžiui jau linkstant į pabaigą, Afrikos džiunglėse ir savanose dirbo nuostabi moteris – Džeinė van Lavik-Gudol. Ji nustatė, kad šimpanzės turi tokį platų jausmų diapazoną, kad galima kalbėti apie jų estetinius jausmus. Maža to, pasirodė, kad šimpanzės naudoja ir net gaminasi įrankius. Nustebusiems

mechanistinės mąstysenos akademikams iškilo baisus klausimas: palaukit, jeigu jau taip, tai arba reikia pripažinti, kad beždžionė yra žmogus, arba reikia keisti žmogaus apibrėžimą. Nustebo, bet greitai užmiršo: reikėjo skubėti kartu su globalizacija.

O klausimas liko.

Ir atsakymas į jį ne alternatyvus.

Beždžionės tiesiog gyvena, nesirūpindamos ateitimi. Ir jeigu bus išnaikinti jų miškai, jos žus.

Žmonės gyvena, projektuodami ir kurdami savo ateitį. Ir jeigu iškyla grėsmė, jie stengiasi ją įveikti, atkurdami savo buvimui reikalingą aplinką.

Jeigu tautiškumas nekuriamas, nepuoselėjamas, pati tauta ir jos valstybė greitai degraduoja iki vadystės ar net vadysčių su jai būdingomis grupuotėmis ir gaujomis arba netgi sueina į kaimus – pradinį etnoso koncentrą.

Tautos kaip savo buvimo aplinkos šiandien mes neatkūrinėjame, nors ją laužo ir naikina kur kas daugiau veiksnių negu šimpanzių tropinius miškus.

Neteikia vilties ir mokykla kaip jaunųjų kartų atrama.

Nebent įvyks dar vienas lietuviškas stebuklas, kokių Lietuvoje būta ne kartą: tauta mokyklos bus išsaugota ne todėl, kad vis labiau kosmopolitėjančios valdžios jai padės, o todėl, kad nepadės.

Išsaugota ne su valdžios valia, bet prieš jos valią!

TAUTINIO ORUMO IŠSAUGOJIMAS IR UGDYMAS

(2004)

Orumo klausimas – tai savigarbos klausimas, tiek individualios, tiek kolektyvinės savigarbos, turint galvoje kolektyvą kaip savo subjektiškumą mąstančią visumą.

Du svarbiausi dalykai būtini tiek asmeniui, tiek grupei, kad būtų galima kalbėti apie elementariausias savigarbos ir oraus elgesio sąlygas: tai *principams*, apskritai *idėjoms*, *idealybei angažuota sąmonė* ir, antra, *žmogiško buvimo sąlygos*, bent jau asmenybės nenaikinanti socialinė žmogaus aplinka.

Idealųjį, o ne materialųjį pradą, garantuojantį orumo galimybę, akcentuoju todėl, kad orumas apskritai yra *dvasinė vertybė* ir žmogaus dvasinio pasaulio *kokybė*, sąlygojanti tokį elgesį, kuris gali būti atpažintas kaip orus arba – priešingai – niekingas.

Kas yra visų galimų orumą sąlygojančių idealijų pamatas arba ištaka?

Tas pamatas yra *asmens santykis* su *pačiu savimi*, kitaip tariant, *asmens savivoka*.

Yra du savivokos tipai: *realistinis* ir *nominalistinis*.

Realistinis yra toks savęs suvokimas, kai žmogus priima save kaip empirinę realybę, kurioje materialijos ir idealijos nėra diferencijuotos. Tokios savivokos asmeniui jokia problema, geras jis ar blogas, lietuvis ar ne lietuvis, žmogus jis ar ne žmogus. Yra *jis*, o tas jis – tai dažniausiai tai, *kaip jis yra*: gerai ar blogai, labai gerai ar supergerai.

Nominalistinis savęs suvokimas asmenį kaip save suvokiantį buvimą nebetapatina su jusliniais parodymais, o supranta, kad juslė (šalčio pajutimas) ir jos vardas (šalta) yra skirtingi dalykai, kad *žmogus*, *lietuvis*, *garbingas*, *orus*, *geras* ir kiti savo atžvilgiu taikytini ar netaikytini žodžiai

yra didelės problemos, kad tuos vardus reikia užsitarnauti, išsikovoti, jiems apsispręsti ir prisiimti juos arba neprisiimti, bet visų pirma – suvokti, kad jie *yra*.

Kai viena Irako grupuotė žudė vieną iš keturių firmos apsaugininkais dirbusių italų, jis nusiplėšė gaubtą ir sušuko: „Žiūrėkit, kaip miršta italai!“ Jeigu atsižvelgdamas į bendrąją mūsų nacijos dvasinę būklę šiandien aš dar galėčiau tikėtis, kad vienas iš keturių lietuvių nusiplėštų mirtininko gaubtą, tai žodžiai, kuriuos galėtume tikėtis iš jo išgirsti, geriausiu atveju galėtų būti tokie: „Aš mirštu štai taip!“ Taip bylotų ne patriotizmas, o individualizmas – įsikūnijęs mąstysenos realizmas.

Individualizmas kaip fundamentalusis lietuvio santykio su savimi pačiu tipas yra istorinė tradicija, sąlygojusi ir lietuvių tautos polėkius, ir nuopuolius. Niekas neabejoja, kad tik stiprios dvasios individualybė gali iš neistorinės tautos tarsi iš nieko iškelti karalystę, o kai individualybė paremiama organizaciškai – ir imperiją, ir ne bet kokią, o visai Europai – ir Vakarų, ir Rytų – besipriešinančią pagonių imperiją, tikrą Europos sapną nemiegant.

Tačiau individualizmas, kad ir koks stiprus organizaciškai, visada žlunga, ir pavyzdžiu čia gali būti ne tik Aleksandro imperija, Mindaugo karalystė, bet ir naujausios tokių imperijų versijos – Hitlerio Trečiasis Reichas ar Stalino Tarybų Sąjunga.

Tik sukultūrintas individualizmas įgyja tai, kas gali transformuoti jį į konstruktyvizmą ir gimdyti tai, kas individo iniciatyvai gali suteikti tąsą. Labai konkretūs tokio individualizmo produktai yra Europos tautos, bent jau kai kurios iš jų.

Graikų pradėta filosofija Europoje buvo išgyventa labai skausmingai ir giliai, nes juslinis krikščionių (vietoje racionaliojo graikų) individas reikalavo visai aiškaus žodžio tapimo kūnu paaiškinimo. Realizmo ir nominalizmo problematika buvo to aiškinimosi esmė pradedant nuo ankstyvosios scholastikos ir baigiant klasikine vokiečių filosofija. Krikščionybės individo pilnatvės suvokimas ir apmąstymas, jo prieštaringumą sutaikant Dieve, buvo visos europinės civilizacijos variklis, o islamas individo atskirumo problemą nuramina realistiniame Dievo ir Asmens santykyje.

Individualizmą tikrąja to žodžio prasme Europa ir pagimdė. Krikščionybė, įžvelgusi atskiro žmogaus nelygstamąją vertę, jį pradėjo, o Europos barbarai, visada rėmęsi pirmiausia savimi, jį išaugino ir sukultūrino.

Lietuviui individualizmo atrasti nereikėjo. Būdamas pagonis, jis buvo iš principo individualus. Deja, realistiškai. Kaip ir jo dievai, kondensuoti iš empiriškai tikrų gamtos galių. Krikščionybę perėmę Europos etnosai mokėsi būti nominalistais – skirti daiktą nuo vardo, t. y. Dievą ne tik tikėti, bet ir mąstyti. Lietuviai su tuo kovojo septynis šimtmečius. Kovojo taip atkakliai, kad dauguma jų žuvo arba perėjo į kitas kultūras, bet į savąją nominalizmo taip ir neįsileido.

Nepripažįsta jie jo ir dabar. Kai sako *agurkas*, lietuvis girdi ne *žodį*, o mato žalią užkandžiui tinkamą *daiktą*.

Realistinė lietuvių savivoka ir jos pasekmės tautos likimui (plačiau žiūrint – lietuviškojo intelekto reflektyvumo problema) šiandien turėtų būti didžiausio filosofinio, sociologinio, kultūrologinio ir politologinio mūsų susidomėjimo ir susirūpinimo objektas.

Individualistinis egoizmas psichologiniu lygmeniu ir mąstymo empirizmas bei realizmas lietuvį pokomunistiniu laikotarpiu visiškai nuogą ir beginklį pervarė per *visų karo* su *visais* etapą pradedant nuo naivių *lygios visiems laisvės* vilčių iki valdančiųjų *karo prieš savo liaudį* realybės. Nūnai statistinis lietuvis nebetiki beveik niekuo (pasitikėjimo reitingai – kitas klausimas) – netgi savo valstybe. Jis žino viena: *jis* bus, jeigu *turės*, o turės, jeigu *pasiims*. Pasiims *pats*, ir būdai čia nelabai svarbu. Štai kodėl drąsūs jauni vyrai pagal jų išmanymą kuria savo ateitį Ispanijos, Britanijos, Skandinavijos įstatymų paraštėse ir kalėjimuose, šiurpindami Vakarų Europą visai kitokiu pasaulio matymu, kylančiu iš kitokio jo suvokimo, kurio esmė, vaizdžiai tariant, tokia: įstatymas yra valgyti visiškai netinkamas agurkas. (Įstatymas yra nominalistinio mąstymo produktas; realistiniam pakanka papročių ir apeigų.)

Ar tokiame kontekste galime kalbėti apie orumą? Drįstu teigti: nebent juo pavadintume mūsų jausmų žiaurumą ir mąstymo cinizmą.

Kokia tautinio orumo perspektyva mūsų mąstysenos realizmo realybėje?

Perspektyva yra. Tai personalizmas asmens santykio su pačiu savim (arba savivokos) aspektu ir demokratinė visuomenės santvarka, kurios plėtros kryptis turėtų būti mūsų mąstytojų kadaise jau projektuota pilnutinė demokratija.

Personalizmas – tai asmens dvasios racionalizavimo kryptis, arba individualizmo sukultūrinimas, iš empiristinio realizmo keliant jį į reflek-

tuojantį substancialumą. Tai sunkesnio, bet kur kas žmogiškesnio asmens gyvenimo projektas. Kartu tai – ir oraus elgesio galimybių kūrimas. Čia niekas kitas pagelbėti mums esmingiau negalės, tik mūsų mokykla, jaunimo švietimas. Tačiau visiškai ne toks, koks jis yra šiandien.

Demokratinė santvarka – tai asmenų susitarimai ir jų vykdymo procedūrų tvarka, kuriai prižiūrėti steigiami valstybės institutai. Pilnutinės demokratijos sąlyga – tai visų asmenų, arba Tautos, suvereninės galios kaip pagrindinio santvarkos sėkmingo funkcionavimo kriterijaus laikymasis ir taikymas bet kuriomis politinėmis ir geopolitinėmis aplinkybėmis. Tai kartu ir valstybės orumo pasaulyje bei tautos, kaip valstybės steigėjos, orumo kitų tautų akyse prielaida.

Apie materialinius tautinio orumo pamatus pasakysiu tik tiek: jei 40 procentų tautos išlaiko kitus 60 procentų, o šie mano, kad jų gyvenimas nėra gyvenimas, tautinio orumo pamatų ieškoti mūsų materialybėje vargu bau reikėtų. Pirmiau turėtume atkurti demokratinę nuostatą, kad *kiekvienas* individas, *kiekvienas* asmuo yra tautos nariai ir turi teisę būti pasaulyje. Teisinė ir demokratinė mūsų visuomeninė sąmonė šiandien laikosi požiūrio, kad visiems būtų geriau, jei tie 60 procentų kuo greičiau kur nors išnyktų.

Sugebėjimas reflektuoti, t. y. mąstyti, yra sugebėjimas visų pirma pasakyti, kas nesi. Nuo to prasideda mąstymas apie gyvenimą čia, o ne kažkur dausose.

Lietuvos atėjimas į materializmo, arba globalizuojamą, Europą buvo mažiau skausmingas, negu jos atėjimas į idealizmo, arba krikščionybės, Europą. Tačiau Lietuva atėjo visai nepasirengusi – nesuvokdama iššūkių iš išorės, neįveikusi sumaišties viduje. Leidus sau kalbėti televizijos stiliumi, galėtume tarti, kad ne mes agurkus, o agurkai valgo mus.

Kas būtų oru mums šiandien? Šiandien oru būtų pasakyti: mes nenorime mirti, mes norime gyventi. Ir gyvensime.

Jeigu šitaip tartų atskiras žmogus, galėtų pasirodyti, kad jis kalbasi pats su savimi. Kai šitaip pasako tauta, ji kalbasi su pasauliu, pranešdama jam savo valią atgimti, nes jeigu žmogus atgimti negali, tai tauta atsikurti gali. Kad šitaip būtų iš tiesų, turime ramiai tuo tikėti ir rimtai dirbti nuo tautos gelmių iki jos viršukalnių. Tai būtų oru visai įžvelgiamai mūsų ateičiai.

LAISVĖ IKI MIRTIES: TAUTOS GYVYBĖS PAVIDALAI

(2009)

Tikrai ne antrąjį tūkstantmetį nuo šių metų pradės skaičiuoti Lietuva: jos baltiškosios konfigūracijos pakankamai apčiuopiamais pavidalais nuo Vyslos vakaruose iki Uralo rytuose, nuo Ladogos ir Onegos šiaurėje iki Dono pietuose aiškiai žybsi pro keturių tūkstančių metų miglas.

Minėdami Lietuvos paliudijimo raštu tūkstantmetį pažymime tik Lietuvos christianizacijos ištakas. Tai tikrai netrumpas mūsų giminės gyvenimo tarpas, tačiau ne vienintelis baltų istorijoje. Tiesa, tai labai reikšmingas ir dabar jau lemiamas mūsų kovos dėl teisės būti po saule (= pasaulyje) etapas.

Daug kas nustemba suvokęs, kad tokiose patogiose žemyno vietose – Valdajaus aukštumose, Nemuno, Dauguvos, Pripetės ir Dniepro ištakose – nuo pat ledynmečio pabaigos gyvenusi populiacija, kildama į Vakarų Europos horizontą, tolydžio slopsta. Kodėl tose pačiose Europos stichijose slavai ir germanai plečiasi, o baltai – nepaisant žūtbūtinių pastangų – traukiasi? Kas tą lėmė – jų prigimtis, mentalitetas? Jeigu ne, tada kas gi?

Didysis lietuvių sukilimas

Kai Brunonas su aštuoniolika savo palydovų Lietuvos pasienyje „pagonių trenktas į galvą… nukeliavo į dangų“, ir Lenkijos, ir Rusijos vardai dar slėpėsi po geografiniais normaniškais ar kitokiais pavadinimais (polianai, vyslianai, slavai, vandalai tarp Sarmatų jūros ir Alpių ir pan.), o Lietuva su aiškiu jos įrašu jau buvo ten, kur Kvedlinburgo analai teigia ją esant. Tai suprantama: Lietuvos vardas sutampa su tokia pilių koncentracija, kokios nerandama niekur kitur Europoje, ir daiktiškai patvirtina ankstesnių

šaltinių liudijimus apie intensyvų įvairiai vadinamų baltų genčių (= karalysčių) gyvenimą. Lietuva, viena baltų žemių, tolydžio ima garsėti.

Mileniumas Vakarų Europoje sukėlė ypatingą religinį nerimą ir aktyvumą: rengiantis Paskutinio teismo dienai atgailauta už nuodėmes, stengtasi sukaupti kuo daugiau nuopelnų. Džiaugsmas, kad Viešpats leido gyventi dar vieną tūkstantmetį, prasiveržė ne tik Europos viduramžių intelekto branda, jis susijęs ir su Kristaus kareivių armijomis. Nesėkmingi jų žygiai į Šventąją žemę paskatino atkreipti dėmesį ir į pagonis Europos šiaurėje. Pasitaikė patogi proga: į derlingas prūsų pajūrio lygumas nuolat besikėsinantys polianai į pagalbą pasikvietė Palaimintosios Mergelės Marijos vokiečių namų Jeruzalėje prieglaudos brolių ordiną. Vadinamasis Kryžiuočių ordinas netrukus tapo šio Europos regiono istorijos smagračiu, tikra Lenkijos nelaime ir Lietuvos prakeiksmu, ilgiems šimtmečiams sustabdęs natūralią baltų tautų istorijos raidą.

Brunonas savo misiją vykdė mileniumo dvasia, bet dar ne kryžiuočių stiliumi: karalius Netimeras patikėjo stebuklingomis Brunono galiomis ir apsikrikštijo laisva valia. Tačiau jo brolis Zabedenas savo dievų neatsisakė, nukirsdino Brunoną, o jo vyrus pakorė. Tai – tautos sukilimo prieš bandomą įpiršti naująjį tikėjimą prologas.

Polianų Meška elgėsi visai kitaip: siekdamas nepriklausomybės nuo Čekijos karaliaus, jis ne tik vedė jo dukterį, bet ir apsikrikštijo, o gindamasis nuo stiprėjančios Šventosios Romos imperijos, 991 metais savo žemes padovanojo šv. Petro sostui. Nuo tol, kad ir patirdama sunkumų, polianų Piastų valstybė stiprėjo jau krikščionybės erdvėje, augdama į Kazimiero III Didžiojo karalystę. Zabedenas krikščionybės plitimą sustabdė iki Mindaugo (1251). Per tą laiką krikščionybės skleidimo vėliavas perėmė ordinas.

Ar Netimero krikštas galėjo būti lemtingas? Vargu bau. Lietuvos krikštas nebuvo lemtingas ir su Mindaugu: niekas negalėtų patikimai įrodyti, kad vienas pretekstų nužudyti Mindaugą nebuvo būtent jo apsikrikštijimas. Visų Lietuvos valdovų – Vytenio (1298), Gedimino (1323 ir 1341), Algirdo ir Kęstučio (1349, 1351, 1358, 1373) – krikštas buvo trumpalaikės akcijos. Tiktai tapęs kitos šalies karaliumi ir remdamasis Lenkijos valstybėje sukaupta krikščionybės diegimo patirtimi, lietuvis Jogaila 1387 metais pagaliau apkrikštijo aukštaičius, o po Žalgirio mūšio, 1413 metais, – ir žemaičius.

Kokia jėga lėmė, kad Lietuvos valdovai tai apsikrikštydavo, tai vėl sugrįždavo „stabmeldystė“, o Lietuva amžių amžius gyveno savo pagonišką

gyvenimą? Nėra abejonės – baltams krikščionybė neimponavo, tačiau turbūt ne todėl, kad jiems patiko kapoti galvas šventiesiems. Jau iš pirmojo krikštytojų susidūrimo su baltais matyti, kad karalius supyksta tik tada, kai Brunonas jo stabus „su didžiausia narsa į ugnį įmeta“, o patiki misionieriumi tik po to, kai šis lauže nesudega. Aukštaitijos didžiūnus Vilniuje Jogaila krikštijo kad ir naudodamasis karaliaus galia, bet asmeniškai juos pagerbdamas ir apdovanodamas. Net prastuomenei buvo dovanojami marškiniai. Krikštui labiausiai priešinosi žemaičiai, nes jų žemes ordinas nuniokojo baisiau nei kur kitur Lietuvoje.

Nuo tada, kai Otonas I buvo vainikuotas Romos imperatoriumi (962), teutonų dominuojamos Šventosios Romos imperijos interesai pasisuko į Rytus. Turto ir valdžios vis labiau besigviešianti Bažnyčia neišvengiamai slinko Reformacijos link, darėsi vis akivaizdžiau, kad įvairūs ordinai virsta įrankiais ideologiniams ir militariniams tikslams pasiekti. Kryžiuočių ordinas, tapęs smogikų iš visos Europos priebėga, anot knygos „Lenkijos istorija“ autoriaus Normano Deiviso, „įkūnijo pačius nekrikščioniškiausius krikščioniškojo pasaulio bruožus“ – „tvarkė savo reikalus nevengdamas kraujo ir prievartos“. Kad ir kaip aiškiai religinį istorijos iššūkį matė ir suvokė Lietuvos valdovai, jie turėjo pradėti apie 250 metų trukusį karą su ordinu. „Mes su krikščionimis kariaujame ne dėl to, kad sunaikintume katalikų tikėjimą, bet kad pasipriešintume mums daromoms skriaudoms“, – 1332 metais rašė Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas. Deja, tas karas nesibaigė nei 1410 metais po Žalgirio, nei 1422 metais po Melno taikos.

Karas su tokiu priešu – tai ir nuolatinės sąjungininkų paieškos. Stiprėjantys lenkai taip pat norėjo priglobti baltų žemes. Užtat lietuviai nukreipė žvilgsnį į pietryčius – į gudų, rusėnų žemes, į erdves, susijusias su baltų etnine atmintimi. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kūrimas – tai gyvybinių resursų karui su ordino grobuonimis telkimas. Kad Lietuva atėjo čia tiktai gauti išteklių, ko gero, neabejotina, nes ji beveik nieko nekeitė, ne veltui Ukraina atmena Lietuvos laikus kaip pačią humaniškiausią iš priklausomybių. Santykiai su slavų žemėmis rytuose, kol jos dar nudrengtos mongolų, dažniausiai buvo sprendžiami vedybomis. Taip augo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – Didžioji Lietuva, vis labiau matoma Europoje. Du amžius ji darė didelį poveikį visos Europos gyvenimui. Krikščionims baisiausia buvo tai, kad ši valstybė – pagonių imperija!

Iniciatyvos ėmėsi Lenkija, per trejetą krikščionybės amžių pramokusi europinės diplomatijos, į karaliaus sostą pakvietė rytietiškos kilmės Lietuvos kunigaikštį Jogailą. Ėjimas žirgu puikus: tapusi karalystės dalimi, Lietuva atvėrė ir nuostabias erdves pastoracijai, ir savo žemiškųjų gėrybių skrynias. Nepaklusnusis Vytautas rezgė sąmokslą, kad pats būtų karūnuotas, bet kaimynai, atėjus laikui, paprasčiausiai neleido kirsti sienos imperatoriaus delegacijai, kuri vežė Vytautui karaliaus regalijas.

Lucko suvažiavimas 1429 metais yra lietuvių politinės kovos su idėjiniu Europos išsigimimu, kuriam atstovavo *Deutscher Orden*, zenitas. Vytauto mirtis ir trumpas Švitrigailos valdymas – jau pokrypis žemyn. Nuo tada lietuvių valia vis labiau menko, pančiojama Lenkijos socialinės sistemos privilegijų ir kultūrinių galių, 1791 metais ji buvo užgesinta juridiškai, o 1795 metais – po Trečiojo padalijimo tarp Vakarų ir Rytų naujųjų imperijų – sunaikinta ir fiziškai. Bandymas sukurti unijinę, krikščionybės Rytų ir Vakarų šakas vienijančią Bažnyčią, yra dar vienas imponuojantis lietuvių civilizacinis žygis, deja, pavėluotas ir visiškai nepriimtinas nei Rytų, nei Vakarų bažnyčių hierarchams, o patiems lietuviams nieko neišsprendžiantis jų etninio tapatumo požiūriu. Į absoliutines monarchijas išvirtusi Europa nebepaliko ne tik unijinės Lietuvos valstybės, nebeliko ir Lietuvą prarijusios Lenkijos, t. y. ant bedugnės krašto dar spėtos įkurti (pagal 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją) Lenkijos Respublikos.

Lietuvos nuosmukį paspartino iš slavų despotizmo, paveikto mongolų totorių, kylanti Maskva. Iki tol drebėjusi prieš Lietuvą, kurią tūžmingai vadino *pagannaja*, 1449 metais Maskva privertė ją pasirašyti Amžinąją taiką ir nuo tada tapo jai amžina grėsme. Lenkai taip pat nuolat manipuliavo Lietuva siekdami savų tikslų. Kai rengdamas Liublino uniją Žygimantas Augustas nurėžė didlietuvių Ukrainos žemes, Didžiojo lietuvių sukilimo žygiai ir mūšiai tapo viso labo desperatiškais bandymais išsilaikyti istorijos paviršiuje, jau nebeskiriant, kas sava, o kas svetima.

Didžioji lietuvių revoliucija

Didysis lietuvių sukilimas prieš religinę Vakarų diktatūrą baigėsi visišku pralaimėjimu: sunaikinta daug baltų tautų, didžiąją jų žemių dalį perėmė kitos valstybės, nutautinta lietuvių politinė pilietija, prarastas

suverenus valstybingumas. Negana to, primestas kitas kultūros tipas, svetima bendrinė kalba, o lietuvių kalba išguita iš viešosios erdvės. Svarbiausia – įdiegtas naujas, krikščionių, tikėjimas.

Pasaulio žemėlapiuose nebeliko net Lietuvos vardo. Pavardės suslavintos, mąstysena polonizuota. Tik „bakūžėse samanotose" kalbama savąja baltų šnekta, tačiau ne tiek iš patriotizmo, kiek dėl kultūrinės izoliacijos.

Tiesa, XIX amžiaus viduryje Žemaitijos pelkėse vis dar buvo atliekamos pagoniškos apeigos, XX amžiaus viduryje Dzūkijoje augintas naminiu pienu lakinamas žaltys, o XX amžiaus pabaigoje Vilniuje pastatytas paminklas pagonių karaliui Gediminui. Senosios lietuvių kultūros mentalinis unikalumas veržiasi išorėn, ieškodamas galimybių pasireikšti kiekvienoje naujojoje epochoje. Kultūros genas nesunaikinamas, net jei jį nešioja gerokai mutavusi gyvastis.

Ar suvokė lietuvių pralaimėjimo mastą tie, kurie XIX amžiuje ėmėsi gaivinti skirties tarp baltų ir slavų, gudriai pridengtos Jogailos karalyste, supratimą? Simono Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių" – pirmas bandymas nusakyti, kaip konkrečiai savitas etninis kodas reiškiasi elgsenoje, gyvensenoje, kalbėsenoje, mąstysenoje. Gėla ir neviltis dvelkia iš „Būdo…" uždarumo – tai nebylus liudijimas, kad Daukantas gerai supranta ne tik savo, „vargo pelės", padėtį. Jo bylojimas – dar su sukilimo gaida, tačiau kituose kūriniuose didysis mūsų mąstytojas ir rašytojas jau duoda patarimus, kaip išgyventi, iš bado valgant net „kerpes islandų". Kitas didis mūsų mąstytojas Motiejus Valančius ragino: neprasigerkim! Gyventi – taip, tai svarbiausia, bet svarbu ir kaip gyveni – su sąmone ar be jos? Neskandinkime sąmonės degtinėje, prasiblaivykim! Tada ateis metas *Aušrai*.

1831 ir 1863 metų sukilimai – dar ne lietuvių tautos pakilimas, nes lietuviškos aspiracijos vis dar išsitenka lenkiškumo srovėse. O tais atvejais, kai lietuvių patriotizmas išryškėja, jį slopina sumaniai koordinuojamos ideologinės slavų atakos.

Lietuvių revoliucija prasidėjo 1883 metais, kai pasirodė pirmasis Jono Basanavičiaus „Aušros" numeris.

Šių dienų kosmopolitai ironiškai tvirtina, kad modernioji Lietuvos valstybė – lingvistinis kūrinys. Kitaip tariant, visas XX amžiaus lietuvių valstybingumas – tai liežuviu suplaktas oras, o kova dėl savo valstybės – tik ilga nesėkmės istorija. Ginčytis su jais nėra prasmės: lietuvių valstybės jie nenori matyti iš principo. Tai ne mūsų problema – tai jų bėda.

Taip, mūsų valstybė prieš viso pasaulio valią atgimė iš žodžio. Tačiau – iš lietuviško žodžio.

Didysis lietuvių sukilimas pralaimėjo kaip tik dėl to, kad Didžiosios Lietuvos erdvė buvo sukurta iš esmės kaip karo su ordinu resursų sandėlis, o lenkai tuo metu kūrė visas etnines grupes integruojančią lenkakalbę kultūrą, įtraukusią į savo orbitą ir lietuvių kareivius su visa jų amunicija.

Kaip tik todėl, kad lietuvių tautos Atgimimas pradėtas rengti nuo sąmonės išblaivymo ir apvalymo, o pirmas proveržis susijęs su lietuviško žodžio įtvirtinimu, lietuvių revoliucija 1918 metais pasiekė pirmą didžiulę pergalę, o 1990-aisiais, atkūrusi nacionalinę valstybę, įrodė tikrai esanti Didžioji revoliucija.

Sukilimai yra pasipriešinimas išorybei – priespaudai, išnaudojimui, pavergimui, naikinimui. Jie gali būti sėkmingi tiek, kiek juos remia giliausi besipriešinančiųjų sluoksniai. Sukilėliai nekvestionuoja vieno dalyko: tvarka, kurią jie gina, yra gera tvarka. Todėl jie turi labai daug silpnų vietų – suabejoję ta tvarka, juos gali išduoti vadai, priešas gali papirkti dalį bendražygių, kovotojai gali susivaidyti dėl asmeninių interesų, ypač tais atvejais, kai sukilimas užsitęsia, ir dar taip ilgai kaip Didysis lietuvių sukilimas – net keletą šimtmečių.

Revoliucijos yra pasipriešinimas vidujybei – tvarkai, pagal kurią gyvenama, bet kuri daugumai darosi nebepriimtina. Revoliucija, kurios tikslas yra tautos gyvenimo būdo perorientavimas ir perorganizavimas, yra iš principo didžioji. Suvokę, kad pasipriešinimas Vakarų civilizacijai kartu primeta ir tautos gyvybės ar mirties klausimą, lietuvių šviesuoliai, nenoriai nulenkę galvas, pripažino istorinį pralaimėjimą ir ėmė mąstyti, kaip į gyvenimą, galbūt ir į istorinį jo lygmenį, grąžinti visą išlikusią tautą.

Būdas buvo žinomas, nes jį diktavo pati europinė civilizacija – rašto kultūros civilizacija. Tai spėta suvokti dar Senosios Lietuvos laikais. Suvokta ir tai, kad lietuviams rašto kultūra – tai nacionalinės kalbos raštija. Deja, unijinė integracija buvo jau pernelyg gili, o polonizuota socialinė kontrolė – pernelyg stipri, kad būtų galima jas pramušti ir sulaužyti. Reformacijos ardomiems lenkakalbės kultūros pamatams stiprinti į Lietuvą atvyko intelektualiniai kryžiuočiai – jėzuitai. Pirmieji lietuviški raštai yra nebūtin grimztančios Senosios Lietuvos pilietinės sąmonės nevilties šauksmas, skambėjęs kaip balsas tyruose, – tai Martynas Mažvydas, Mikalojus Daukša, Kristijonas Donelaitis.

Nacionalinės raštijos kūrimas savo tautos kalba buvo vienintelė XIX amžiaus lietuvių, gyvenusių dviguboje ir triguboje politinėje ir kultūrinėje priespaudoje, bendravimo ir visuomeninio veikimo priemonė. Užtat nacionalinės raštijos protrūkis buvo toks, kad jo nepajėgė sunaikinti net pusę amžiaus trukęs spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas.

Didžioji lietuvių revoliucija prasideda nuo atsisakymo kurti savą, pagonybe paremtą civilizaciją ir nuo giluminio apsisprendimo galutinai apsikrikštyti, tapti viena iš Vakarų civilizacijai priklausančių tautų.

Principinis pareiškimas apie šį apsisprendimą – Basanavičiaus „Aušra“, o kaip programą šį apsisprendimą išskleidė Vinco Kudirkos „Varpas“. Tai nuostabūs XIX amžiaus tautos vidinių virsmų liudijimai ir apibendrinimai, politiniu veiksmu tapę per Didįjį Vilniaus Seimą, o tautos valią lietuvių raštu juridizavę 1918 m. vasario 16-osios Nepriklausomybės deklaracija, kurią perskaitę vyrai ėmė šautuvus ir ėjo kariauti į visus keturis frontus.

Kad ir kaip kas vertintų mūsų Pirmąją Respubliką (1918–1940), niekas negalės paneigti – tai buvo nepriklausoma nacionalinė valstybė tarp kitų Europos ir pasaulio valstybių, lietuvių tautą vėl atvedusi į civilizuotų tautų tarpą.

Per vos daugiau kaip du dešimtmečius lietuviai tapo raštinga tauta su tūkstančiu naujų mokyklų, sukūrė tokią raštiją, kuri pralenkė visa, kas buvo pasirodę beveik per tūkstantį metų nuo „Europos žygio“ į Lietuvą pradžios. Lietuviai tapo raštinga tauta, dedančia rimtas pastangas tapti rašto tauta.

Pirmosios Respublikos įdiegtas masinis raštingumas leido visuomenei puoselėti rašto kultūros kokybę. Bene ryškiausia viešąja pastanga laikytina Juozo Keliuočio „Naujoji Romuva“ – Lietuvos moderniojo nacionalizmo, atviro lietuviškai adaptuotoms pasaulio kultūros naujovėms, tribūna. Dešimt jos fotografuoto teksto tomų greta „Aušros“ ir „Varpo“ komplektų turėtų turėti visos Lietuvos viešosios ir mokyklų bibliotekos. „Naujoji Romuva“ kaip joks kitas leidinys atskleidė, ką reiškia Vakarų kultūros perėmimas ne primetamai kopijuojant, ne mėgdžiojant, o verčiant į lietuvių kalbos ir mąstymo lytis, – apie tai teorinėje plotmėje nuosekliai ir sistemiškai kalbėjo Stasys Šalkauskis. Būtent švietimas, atnešęs rašto kultūros apšvietą, buvo tas patriotizmo šaltinis, kuris ištisą dešimtmetį maitino lietuvių *Karą po karo*, arba Partizaninį karą, atlaikė ir germanizavimo užmačias, ir rusifikavimo projektus, ir egzilio pilkąją kasdienybę,

palikdamas tokius mūsų rašto paminklus kaip Balio Sruogos „Dievų miškas“, Dalios Grinkevičiūtės „Lietuviai prie Laptevų jūros“, Justino Lelešiaus ir Liongino Baliukevičiaus miškų dienoraščiai ar Bernardo Brazdžionio išeivystės poezija. Visa tai liudijo, kad lietuviai išmoko rašyti gimtąja kalba ne tik kontempliuodami grožį, bet ir mąstydami būtį kaip buvimą savo tėvų žemėje su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis.

Lietuvos kaip slenksčio tarp Vakarų ir Rytų ar kryžkelės motyvas buvo vienas svarbiausių istorinių suvokinių per penkiasdešimt okupacijos metų.

Tarybų Sąjungos griuvimas Didžiąją lietuvių revoliuciją 1990 m. kovo 11-ąją vėl iškėlė į autentiško tautos būties problemų suvokimo erdvę: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programoje (atmetus visus politinius jos konjunktūrizmus) apsibrėžta kaip viena iš pasaulio tautų, norinti savo ateitį kurti savo žemėje, Lietuva, 1992 m. spalio 25 d. referendume priimdama konstituciją, paskelbė visam pasauliui savąją nacionalinės valstybės ir tautinės bendruomenės kūrimo programą.

Pabaiga?

Rytų nelaisvė Vakarus natūraliai siejo su laisve. 1990 metais atkurtoji Nepriklausoma Lietuva ir psichologiškai, ir politiškai, ir ideologiškai buvo nusiteikusi susitapatinti su Vakarais ir savąją tautos modernizavimo revoliuciją užbaigti jau be istorijos primestų kliuvinių.

Tačiau istorija ėjo kartu. Okupacija suformavo psichologinę nuostatą, kad laisvė, tikrasis gyvenimas ir tikrasis pasaulis yra ne čia, todėl nemaža tautos dalis ieškoti laisvės ir laimės patraukė svetur. Juo labiau kad pasaulis kvietė ir masino, žadėdamas beveik viską. Lietuva, daužydama okupacinę valstybinę ekonomiką, išsipardavinėjo ir parsidavinėjo, žmonių akyse vieną po kitos suniekindama ir pasmerkdama savo politines valdžias ir idėjas, tarp jų ir nacionalinės valstybės idėją, kuri padėjo sukurti nacionalinę valstybę, atlaikyti okupaciją ir atkurti Nepriklausomą Lietuvą.

Šiandien Lietuva vėl Sąjungoje – Europos Sąjungoje. Vieni sako, kad tai aukštesnis jos nepriklausomybės lygmuo. Kiti teigia, kad kiekviena sąjunga yra iš principo stipresniojo dominavimo būdas, griežtesnis ar švelnesnis. Ideologijos, kaip ir tikėjimai, gyvuoja tol, kol esama tikinčiųjų. Ir dabartinis ginčas apie sąjungų demokratiškumą ir humanizmą yra mūsų

politinių apsisprendimų, sugebėjimo teigti savo poziciją reikalas. Didžioji lietuvių revoliucija tęsiasi, šiandien ji vyksta matuojantis naujosios Sąjungos drabužį.

Ar įmanoma prognozuoti Revoliucijos baigmę?

Idėjiškai – taip. Net jeigu savo buvimo atramų ieškotume buityje, turėtume matyti, kad baltiškasis doros kaip darnos su savimi ir aplinka pradas daro didelę įtaką šiandieniniam mūsų elgesiui. Jeigu patarimo klaustumėme istorijos, atsakymas taip pat būtų aiškus: darnos visada patikimiau ieškoti su savais ir savo žemėje. Savųjų susipriešinimo ir išsilakstymo po pasaulio pakampes problemą anksčiau ar vėliau pradės spręsti ir kiti: su globaline klimato kaita artėjanti didžioji migracija, ko gero, privers vėl atrasti savo žemę kaip geriausią iš geriausiųjų. Tačiau tai – jau Revoliucijos šiandieninio etapo politinių problemų laukas, kuriam kultivuoti turime išsiugdyti žmonių.

Ar duota laiko?

Tai klausimas ne tik mums, bet ir visam pasauliui. Jeigu nesugebėsime priimti dabartinės finansų krizės iššūkio ir pakeisti žmonių gyvenimo būdo, po ketvirčio amžiaus visų mūsų laikas bus jau pasibaigęs. Pasaulis tada niekam, ne tik mums, nebeprimins dabartinio.

Tačiau kodėl mąstymo apie buvimą šiandienos pasaulyje atsparos tašku negalėtų tapti slaptingasis lietuvių tautos atkaklumas, kuris „ikiistoriniais laikais“ reiškėsi kaip ištikimybė savo dvasios gamtiškumui, istoriniais laikais – kaip pasipriešinimas visiems, kas bando sutrypti žmogaus orumą, o naujausiais amžiais – kaip juridinis doros ir moralumo teigimas bei gynimas? Nepaisant nieko.

Kokią išvadą christianizacijos tūkstantmečio proga galėtume padaryti?

Man atrodo absoliučiai priimtina Antano Maceinos mintis, kad tauta neturi paskirties: ji yra vertybė pati savaime, ji turi principinę – prigimtinę – teisę matyti saulę ir džiaugtis pasauliu.

Nėra ir negali būti išrinktųjų ar pasmerktųjų tautų. Jeigu tokių atsiranda, vadinasi, kažkas nubrėžė joms neteisingus orientyrus. Jei valstybė – tautos savidrausmės ir savitaigos įrankis – yra įsteigta tautos bendrajam gėriui kurti, ji negali kurti blogio kitai tautai. Visos lietuvių valstybės buvo sukurtos tautos reikalams spręsti, net ir sunkiausiais laikais jos vengė sėti blogį. Nacionalinė valstybė yra visos lietuvių istorijos iškentėta idėja.

Šiandien, kai ir vėl kaip Romos imperijos žlugimo laikais braška visos vartotojiška tapusios mūsų civilizacijos struktūros, kurių variklis yra

godulys, kai pati Žemė maldauja, kad žmonės žiūrėtų saiko savo galioms ir užmačioms, kas galėtų garantuoti žmogaus ir gamtos darną kiekvienoje konkrečioje Žemės vietoje? Tik savo istorinėje gimtinėje gyvenanti, su savo žeme susigyvenusi ir už ją visapusiškai atsakinga tauta. Nacionalinėje valstybėje gyvenanti tauta.

Ar ne tai yra ir Didžiojo lietuvių sukilimo prasmė, ginta kaip pati laisvė – iki mirties? Ar ne tai yra Didžiosios mūsų revoliucijos vėliava šiandien?

Kai kas sako, kad Lietuva miršta.

Argi būtų gėda su tokia vėliava ir mirti?

LIETUVOS ATGIMIMŲ TAPATUMAI

(2011)

Įprasta kalbėti apie du Atgimimus – XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pabaigos. Abu ilgai brėsta tautos gelmėse, įveikdami vienas – carinę, kitas – bolševikinę Rusijos imperijos okupacijas, ir išsiveržia maždaug tuo pat metu – devintaisiais savo amžių dešimtmečiais. Plėtojasi jie taip pat panašiai – į nepriklausomas valstybes: pirmasis – į nepriklausomos demokratinės respublikos sukūrimą, antrasis – į nepriklausomos demokratinės respublikos atkūrimą.

Kas yra tas pamatas, kuris ir išoriškai, ir vidujai sieja abu procesus?

Abu vyksmus vienija apsisprendimas ir valia Lietuvos valstybę kurti etniniu pamatu. Pabrėžiu: Lietuvos naujųjų laikų valstybės – Lietuvos Respublikos – kūrimo aplinkybes esmingiausiai sąlygoja etniškumu paremtos tautinės nepriklausomos valstybės idealas. Vasario 16-osios nutarimas *atkuriamos valstybės* atskyrimą nuo *visų buvusių valstybinių ryšių* interpretuoja ne kaip atskyrimą nuo buvusių valstybinių ryšių su *kitomis valstybėmis*, o būtent kaip lietuvių valstybinių ryšių *atskyrimą nuo kitų tautų*, kurios savo valstybingumą galbūt taip pat įvelka į naują juridinę formą. Tas aiškumas, su kuriuo Lietuvos valstybė apibrėžiama kaip tautinė valstybė, tarsi skustuvas nurėžia Lenkijos pretenzijas į kultūrinį ir politinį vasalitetą Lietuvai. Tai iki šių dienų siutina Lenkijos imperialistinius sluoksnius ir jų lietuviškuosius rėmėjus.

1990 m. Kovo 11-osios Aktas kalba tą patį – apie lietuvių valią atkurti nepriklausomą demokratinę respubliką kaip tautinę valstybę. Tai šiandien siutina jau visą Europą, apsikaišiusią žmogaus, o ne tautų, teisių vėliavomis.

Taigi lemiamasis mūsų XX amžiaus istorijos supratimo faktorius yra abiejų mūsų nepriklausomų Lietuvos Respublikų tautinis, arba naciona-

linis, pobūdis. Jis leidžia mums regėti savo istoriją kaip vieningą visumą, skiriančią nuo buvusių Lietuvos valstybių ir aiškiau rodančią ateitį.

Baltų ikikrikščioniškąją civilizaciją laikau fundamentalistine. Ją lemia ne tik genetinė mūsų prigimtis (jei laisvė – tai iki Londono ar Čikagos, jei turtas – tai iki namo-pilies ar kalėjimo ir pan.), bet ir šiandien aiškiau atsiskleidžianti arijų etnosų istorija, kuri gali priversti labai įdomiai perrašyti visos Europos ištakų istoriją, kur kas įspūdingiau nušviečiančią ir jos dabartį. Jau tvirtai galima teigti, kad tie laikai neabejotinai kupini prabaltų traukos link žemės, o ne link dangaus, – tai ir dabar yra lemiamas mūsų savivokos tipas. Garsiausias iš šiandien tebekuriančių Lietuvos filosofų Arvydas Šliogeris neseniai savo tikrai intensyvius filosofinius ieškojimus apibendrino taip: lietuviui galvotojui šuo gali būti gimininges nis už kompiuterį, o pačiam autoriui už visas germanų metafizikas artimesnis kikilis, tikrasis tylos metafizikos genijus.

Tik koks septynetas jau aiškiai mūsų mokslininkų apčiuoptų ikikrikščioniškųjų tūkstantmečių kaip būsimosios lietuvių nacijos kontekstas bent kiek įtikinamiau galėtų paaiškinti, ką daro ta paskutinė Europos pagonių padermė, jau istoriniais laikais pradėdama nepabaigiamą karą ir su Vakarais, ir su Rytais, tam reikalui sukurdama gynybinę imperiją, kuri sulaiko iš Vakarų germanus, iš Rytų – mongolus-totorius, o už savo nugaros išugdo slavų Lenkiją, per jau anksčiau perimtą krikščioniškąją kultūrą, – deja, sėkmingai – susiurbiančią karingąją lietuvių didžiūniją, gangreit – ir ambicingąją bajoriją. Tačiau kol tai atsitinka, susiformuoja tai, ką mes dabar vadiname tikrąja Vidurio Europa nuo Baltijos šiaurėje iki Juodjūrių pietuose, o Europos istorijai lieka Didysis lietuvių sukilimas prieš prievartinę christianizaciją.

Šis keletą amžių trukęs Didysis lietuvių sukilimas, kurio tikslas – dar vienas bandymas apginti savo civilizacijos archetipus ir gyvenimo būdą, visišku pralaimėjimu baigiasi XVIII amžiaus pabaigoje, į lietuvių istorijos nebūtį nusinešdamas du Lietuvos visuomenės sluoksnius ir valstybės dvikuprį, uždususį luominės laisvės dykumoje.

Visa tai, visą tą lietuvių tautai visišku fiasko pasibaigusį kilnų sukilimą manau esant reikalinga akcentuoti dėl to, kad būtų galima absoliučiai ryškiai pamatyti mūsų nepriklausomos Respublikos tėvų ir išmintį, ir ryžtą, ir drąsą slaviškosios dvasios dominuojamoje erdvėje postuluoti tik lietuviškos valstybės atkūrimo idėją. Atrodytų, kitokios ir nebuvo įmanoma

rasti, jeigu nenorėjai pakliūti į autonominio regiono padėtį, kurią Lietuvai Lenkija buvo primetusi 1791 metais Gegužės 3-iosios konstitucija. Būtent dėl tos autonomijos praradimo ir toliau garsiai virkauja visokių sąjungų ir kitų priklausomybių mėgėjai, kaltindami Valstybės Tarybą padarius lemtingą klaidą, kad ši nutraukusi „istorinius ryšius“ su Lenkija. Jau, tiesa, tyliai dejuoja ir konfederaciją su Maskva praradusieji lemtingaisiais 1990-aisiais. Tačiau jeigu tauta norėjo būti nepriklausoma, ji išvis neturėjo iš ko rinktis – Rytams mūsų reikėjo tik kaip imperijos kiaulidės, o Vakarams kaip valstybė mes apskritai nebuvome reikalingi. Tai, beje, nesunkiai jau įžvelgiame ne prognozėse, o gyvenime. Valstybės kūrėjų nuopelnas ne tai, kad jie nematė alternatyvų nacionalinei valstybei, o kad tokią valstybę pasirinko ir ėmėsi kurti.

Nėra specialaus veikalo, sistemiškai išskleidžiančio lietuvių tautinės valstybės idėjos genezę. Tačiau vargu bau galėtume ieškoti kokio nors filosofinio, ideologinio ar politinio fakto, kurį galėtume laikyti šios lietuvių tautinės valstybės ideologijos ištaka ar atramos tašku. Laisvė kaip ir tauta visada eina greta, tik tautos laisvės vėliavų nešėjai tolydžio keičiasi. Kai trūnydama dūlėjo luominė sankloda, kas iš prasigėrusios ir persipardavusios bajorijos galėjo tas vėliavas perimti? Tik tie, kurie matė supuvimą ir nepriėmė jo kaip gyvenimo normos, – savo meto šviesuomenė, inteligentija, 1917 m. vasario 21–22 d. susirinkusi į didžiąją Lietuvių konferenciją ir savo įgaliotiniu atstovauti tautos reikalams palikusi Lietuvos Tarybą.

Dvidešimt jos narių, tapusių Vasario 16-osios Akto signatarais, – tai aukščiausios kategorijos inteligentai ir mąstytojai (nenoriu sakyti intelektualai – šiandien šis žodis įgijęs nepageidaujamą normatyvumą ir reiškia oficialiai intelektualu pripažįstamą asmenį, nebūtinai inteligentą, gali būti ir juodas nepraustaburnis, svarbu, kad laikytųsi politinio korektiškumo reikalavimų). Jonas Basanavičius, Mykolas Biržiška, Petras Klimas, Pranas Dovydaitis, Steponas Kairys, Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Jonas Vileišis – apie kiekvieną šių vyrų, ir ne tik, galima pasakyti begalę šaukiamųjų sakinių ir jų visų turinys bus panašus: kad ir kur būtų, kad ir kuo būtų, kad ir ką veiktų – buvo su savo Tėvyne, su Lietuva, su savo kraštu, su savo tauta – buvo jai. Jie, įvairių politinių pažiūrų, nevienodos profesinės ir socialinės padėties, su savo siekiais, ambicijomis, pretenzijomis, iliuzijomis, valia, protu, – žodžiu, asmenybės, – apie Lietuvos reikalus lietuviškai susikalbėdavo Lietuvos labui.

Ilgainiui signatarų paveikslai individualėja, spalvingėja, blanksta (Donatas Malinauskas iki pietų miega, paskui leidžiasi į restoraną pietauti ir iki išnaktų žaidžia biliardą; Stanislovas Narutavičius užsidaro savo ūkyje, susilieja su žemiečiais žemaičiais, kalba tik žemaitiškai, tampa šviesiu naujųjų laikų bajoru; Saliamonas Banaitis kuria garlaivių bendrovę, stato autobusų stotį ir jai su malonumu vadovauja.).

Tačiau jau tada skandalų imantiems trokšti dienraščiams nė vienas nepateikia kokių nors dėmesio vertų pirmojo puslapio antraščių. Greičiau priešingai – kuria tai, ko jie nelabai mato, o šių dienų laikraščiai stropiai nutylėtų. Antai, Basanavičius lieka lenkų okupuotame Vilniuje, demonstruodamas net lenkams pagarbą keliantį patriotizmą; Pranas Dovydaitis sukuria ateitininkų judėjimo ideologiją, rašo teorinius veikalus, redaguoja kelis periodinius leidinius, tarp jų pirmąjį lietuvišką filosofijos žurnalą „Logos“; Petras Klimas atstovauja Lietuvai Prancūzijoje, Belgijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Liuksemburge, rašo istorijos knygas, nepaprasto intensyvumo memuarus.

Visa, ką daro Vasario 16-osios signatarai, jiems yra tikra. Taip tikra, kad už tą tikrumą atėjus laikui moka gyvybėmis: Kazimieras Bizauskas sušaudomas 1941 metais netoli Polocko; Pranas Dovydaitis sušaudomas 1942 metais Severouralsko lageryje; Donatas Malinauskas 1942 metais miršta tremtyje kažkur Altajuje; Vladas Mironas 1953 metais užgęsta Vladimiro kalėjime. Keli kiti ištremiami ir kalinami, yra priversti emigruoti, bet ten dirba Lietuvai, siekdami ką nors atnešti jai, sukurti, duoti. Toks jų visų nusiteikimas. Toks jų santykis su savo valstybe. Nes ji tikrai jų. Nes jie tikrai nori matyti ją visų pirma nepriklausomą, o laisvą todėl, kad nepriklausomą. Tokia laisvė sukuriama tik iš savęs pačių, pradedant Simonu Daukantu, kuris didžiąsias knygas Rusijos archyvų rūsiuose rašė, neturėdamas net vilties jas paskelbti. Antanas Strazdas savo lietuviškas giesmeles giedojo net ujamas. Motiejus Valančius dirbo priešiškoje tuštumoje, prieš akis turėdamas tik konkretų žmogų ir savo paties pašaukimą.

Pozityvistai liberalai, kuriems nacionalinė valstybė baisiau už jų pačių politinį neįgalumą, šiandien tyčiojasi: Lietuva gimė iš žodžio, iš literatūros. Taip, Lietuva atgimė iš žodžio, iš literatūros. Viskas prasideda iš žodžio, per žodį. Tačiau iki tol dar turi būti sugyventa tai, kas privalo būti į tą žodį sudėta: mintis, idėja, žodžio turinys.

Daukantas net į lietuvišką žodį tvirtai atsiremti negalėjo. Negi jis galėjo pavyzdžiu sau imti kokio nors Mykolo Olševskio „Bromą, atvertą ing

viečnastį“, kurio makaronizmą, beje, sparčiai vejamės savo viešąja, ypač – internautų kalba? Užtat Daukantas rašo gražia sodiečių žemaičių kalba, ją taip subtiliai dorodamas, kad duoda toną visiems būsimiems kalbos vyrams: lietuvių kalbos pamatas yra šnekamoji lietuvių kalba. Tada dar neaišku, kurios tarmės – gal žemaičių, gal aukštaičių, kol pagaliau pasiremiama suvalkiečiais.

Visi tautos gyvenimą reglamentuojantys sprendiniai gali ir turi kilti iš žmonių patirto gyvenimo tikrumo, pajautimo, kuris, įvilktas į aukščiausią dvasinio gyvenimo formą – kalbą ir, išdėstytas imperatyviniais tos tautos žmonių suformuluotais teiginiais, tegali tapti nacionalinės, arba tautinės, valstybės projektu. Be nacionalinės kalbos visa tai tiesiog neįmanoma. Negi įmanomas Lietuvos himnas lenkiškai? Arba angliškai? Rusiškai jau buvo, ir mes žinome, kaip tai buvo.

Keturi didieji lietuviai sukuria valstybės pamatus. Neseniai, per knygos apie Joną Jablonskį pristatymą Signatarų namuose, profesorius Arnoldas Piročkinas suformulavo taip: Basanavičius, davęs Lietuvos istorijos metmenis, Kudirka – pasiūlęs lietuvių gyvenimo būdo apmatus, Maironis – sukūręs lietuvių poetinį kalbėjimą ir Jablonskis – sunorminęs lietuvių kalbą. Aš vis dėlto prirašyčiau penktąjį – Petrą Vileišį, sukūrusį pavyzdinius lietuviškojo verslininkavimo standartus.

Vasario 16-osios Respublika buvo brutaliai nulaužta, tačiau ir per tuos dvidešimt dvejus metus daug ką suspėjo. Visi didieji valstybės pradmenys buvo išplėtoti iki Vakarų civilizacijos lygio: sukurta vientisa tautos istorijos versija, sukonstruota lietuvių literatūrinė kalba, išsakyta įstabi lietuvių poezija, iškeltas lietuvių nacionalinis ūkis su sava stipriausia Europoje valiuta, susiklostė aiškus tautos santykis su moderniąja pasaulio kultūra, kurios visiems pavidalams buvo atkakliai ieškoma nacionalinių atitikmenų. Lietuvių tauta iš raštingos tautos darėsi rašto tauta.

Visa tai atėjo ne iš išorės – tauta šviesėjo ir turtėjo ne prisijungdama žemes, nukariaudama kitas tautas, perimdama svetimus tikėjimus, herbus ar titulus, o visa, ką norėjo turėti, kurdama iš savęs, iš savo vidinių gelmių.

Daukanto įžiebta, Basanavičiaus „Aušros“ ir Kudirkos „Varpo“ paversta veiksmų programa Lietuvoje vyko lietuvių dvasios revoliucija, Didžioji lietuvių revoliucija, nebe sukilimas.

Revoliucijos nuo sukilimų tuo ir skiriasi, kad sukilimai vyksta prieš kitus, revoliucijos – prieš save pačius. Pirmojoje Respublikoje lietuviai

keitėsi ne dienomis, o valandomis, ieškodami ir kurdami autentišką gyvenimo būdą. Tą laiką iki šiol žymi fantastiškai tikslingos architektūros tada pastatytos gimnazijos, viena kita iki šiol užsilikusi balta pieninė, miestelių centrų mūrinukai. Ne viską spėjo sunaikinti šių laikų novatoriai: pernelyg stiprų pamatą buvo padėjusi Vasario 16-osios Akto signatarų karta.

Mano sodyboje ant sienos kabo Kovo 11-osios Akto signatarų plakatas – kolektyvinis portretas. Kaimas suteikia papildomų žiūros taškų, ir aš dažnai užkliūvu už savo bendražygių veidų: kur jūs dabar, ką beveikią, broliai nebroliai signatarai? Ir visų pirma jų klausiu: ar toks turėjo būti kolektyvinis signatarų portretas? Ar neturėjo signatarais tapti Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai arba – gal dar teisingiau – Sąjūdžio Seimo tarybos nariai, Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo įgalioti atstovauti mūsų nacionalinio išsivadavimo judėjimo valiai. Jie turėjo paskelbti atkuriantys nepriklausomybę, kaip tai paskelbė Lietuvos Taryba, nurodydama, kad konkrečius valstybės atkūrimo darbus turi atlikti neatidėliotinai sušaukiamas Steigiamasis Seimas. Ar būtų tarp signatarų atsidūrę vien balsavimams išrinktų pakeleivių, nūnai galinčių puikuotis nebent nacionalinėje Gėdos lentoje, jei tokia būtų? Ar būtų reikėję vykdyti tokius persivardijimus, kaip darėme, LTSR versdami į LR, o paskui – ir falsifikavimus, LR Aukščiausiąją Tarybą pervardydami Atkuriamuoju Seimu? Dabar įrodinėjama, kad juridiškai tai visiškai legalūs veiksmai. Įrodyti galima daug ką, net kad bedugnė turi dugną. Tačiau šiandieninė juridinė nešvara prasidėjo tada. Tokių žaidimų Vasario 16-osios signatarai sau neleido.

Kartais sakau sau: nurimk! Tebebuvome okupuoti. Už langų marširavo rusų kariuomenė. Vidiniai prižiūrėtojai perdavinėjo operatyvinę informaciją apie kiekvieną Sąjūdžio vadovybės žingsnį. Negalėjome rizikuoti.

Čia pat vėl klausiu: kuo rizikuoti? Savimi? Nebent. Lietuva nebūtume rizikavę. Kelias į nepriklausomybę gal būtų buvęs kiek kitoks, bet nepriklausomybė jau būtų buvusi, nes ji – tai iš esmės ir yra tautai legaliai atstovaujančiųjų jėgų deklaracija. Po jos, iš jos prasideda konkretus valstybės atkūrimas.

Kas nors gali suabejoti: LTSR Aukščiausioji Taryba nebūtų skelbusi rinkimų į Atkuriamąjį Seimą. Būtų. Nuo 1989 metų veikė LTSR AT sukurta Nepriklausomybės atkūrimo komisija, kuri darė lemiamą įtaką deputatams, o pačią komisiją kontroliavo trys Sąjūdžio žmonės, ketvirtasis jiems visiškai pritarė, o penktasis niūriai sutiko. Į Atkuriamąjį Seimą būtų

sulindę komunistai? Tąsyk kodėl Sąjūdžiui reikėjo iš tos apygardos, kurioje balotiravosi Algirdas Brazauskas, patraukti Arvydą Juozaitį? Kad Brazauskas tikrai būtų išrinktas?

Michailas Gorbačiovas būtų įvedęs kariuomenę? Tarsi jos nebuvo ir taip! Kaip ir 1918 metais vokiečių. Kariuomenei veikti reikėjo preteksto. Sąjūdžio Seimo tarybos pareiškimas – ne pretekstas, nes tai – tik žodžiai, kurie Sąjūdžio lūpose Maskvai reiškė maždaug tą patį, ką ir šiandieniniams liberalams. Pats Atkuriamasis Seimas būtų buvęs kur kas vientisesnis sąjūdietiškąja, t. y. nepriklausomos nacionalinės valstybės atkūrimo siekio prasme.

Tačiau šios mintys, kaip sakoma, mintys iš nuošalaus kaimo, ir gerai, kad jų niekas negirdi. Kaip ir visko, kas ten kalbama.

Aptarinėti Kovo 11-osios Akto signatarų likimų nenoriu. Juo labiau kad tik nedaugelis jau baigė savo gyvenimo kelią, ir netgi mirtis žmogui yra paskutinis jo gyvenimo įprasminimo šansas. Būtų šaunu, jeigu, kaip ką tik pasiūlė Seimo narys Saulius Pečeliūnas, Krašto apsaugos ministerija paskolintų keletą kalašnikovų, ir signatarų problema visiems laikams būtų išspręsta savo pačių jėgomis.

Kas vienija ir kas skiria Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios signatarus? Ir vieni, ir antri beveik visi yra inteligentai. Tačiau Iniciatyvinės grupės inteligentai – Meilė Lukšienė, Justinas Marcinkevičius, Julius Juzeliūnas, Juozas Bulavas, Alfonsas Maldonis, Vaclovas Daunoras – gali nesigėdyti Vasario 16-osios valstybės tėvų, o Kovo 11-osios signatarų lygmuo jau kitas. Narutavičius, tiesa, ir anuomet pasirašo lenkiškai, tačiau tarp jų nėra nė vieno lenkų, rusų ar vokiečių agento, kai net Iniciatyvinėje agentų jau yra, ką jau kalbėti apie Aukščiausiąją Tarybą. Nepriklausoma Lietuvos valstybė Vasario 16-osios signatarams šventa, daugybei Kovo 11-osios signatarų – geriausiu atveju sutartinė.

Abiejų – ir XIX, ir XX amžių – Atgimimų vadus dar sieja tokie pat jų daliai tekę išbandymai: savo kurtųjų respublikų praradimas, pirmajai nugriūvant į Tarybų Sąjungą, antrajai – į Europos Sąjungą. Būtų labai įdomu apžvelgti Vasario 16-osios Akto signatarų santykių su militarine okupacija panoramą. Ne mažiau įdomi būtų ir Kovo 11-osios Akto signatarų požiūrių į ekonominę okupaciją panorama. Pasakysiu tik tiek: pirmiesiems Respublikos praradimas buvo tragedija, antrieji su nedidelėmis išimtimis patys tapo tragedija Respublikai. Tačiau jie yra istorijos faktas ir valstybės

simbolikos dalis, ir kas juos myli, kas nemyli, o gerbti privalo visi – kaip savo netobulos valstybės dalį.

Sakoma: Lietuva nūnai tampa postmodernios visuomenės gyvenimo vieta. Mano galva, tai tik dar vienas pervadinimas, kuriuo bandoma pridengti tai, ką mūsų valstybės tėvai vadino polonizacija, rusifikacija, išsitautinimu, nutautėjimu, kosmopolitizmu ir kitais visiškai konkretų turinį turinčiais žodžiais. Lietuva sparčiai nutautėja. Dar sparčiau ji išsitautina emigruodama. Kas yra įvykę per keturiolika Antrosios Respublikos metų ir septynetą Lietuvos Europos Sąjungoje metų išsitapatinant ir atsisakant Pirmosios Respublikos kūrimo idealų, turėtų būti didelis atskiras kalbėjimas.

Baigdamas norėčiau pasakyti štai ką. Vis dažniau abejoju, ar antrasis Atgimimas buvo tikrai, ar mes jį tik susapnavom? Juo toliau, tuo aiškiau matau, kad Lietuvą administruoja vakariečiais europiečiais persivadinę Rytų komjaunuoliai. Su kokiu cinizmu jie kalba apie tautines vertybes, nedrįso kalbėti net anų laikų švietimo ar kultūros ministrai. O Baltijos kelyje stovėjusi tauta kaip holokausto žydai išmirti tyliai ramiai traukia į Vakarus, kur gal šilčiau, gal sočiau, bet tikrai ne doriau savo tautos, savo Tėvynės, savo valstybės atžvilgiu. Tauta išėjo į laisvę, bet ne į nepriklausomybę. Laisvė nereikalauja atsakomybės, o Nepriklausomybė – labai didelės ir rimtos. Deja, jokio pasipriešinimo tautą alinančioms ir naikinančioms valdžioms. Kartais norisi apsidairyti: ar ne 1970 metai?

Kalbame, kad patys esame kalti. Neabejotina: dėl daug ko kalti. Visų pirma dėl masinio apolitiškumo, kurio populiariausia apraiška – Konstitucijos nurodomų pilietinių pareigų nevykdymas. Masės tai laiko kerštu valdžiai, kultūros elitas teisinasi tuo, kad politika nešvari, amorali. Tarsi moralesnė yra išlaikytinio už lojalumą pozicija. Baisiausia bėda yra mąstymo žemažiūriškumas ir nešvara, tapusi masine, kai buvo atsisakyta principų ir jie pakeisti vertybėmis. Principų negalima parduoti, juos galima tik išduoti, vertybės pardavinėjamos, tad nebelieka principų problemos.

Tačiau pripažindami savo kaltes ir norėdami jas atpirkti, neturime pamiršti, kad gyvename jau kitų valdomi ir nurodinėjami. Naujiesiems komisarams tautos taip pat yra kliuviniai, kuriuos reikia kuo greičiau pašalinti, kad kuo sėkmingiau galėtų veikti konsoliduota ekonomika ir vieninga valiuta. Tas procesas reguliuojamas kaip ir tada: sutelkiamas lojalus elitas, o abejojantis ar nepritariantis sunaikinamas. Nebūtinai sušaudant. Tačiau apie tautos likimą mąstantis elitas būtinai turi būti pašalintas. Kaip

nurodė Stalinas: my *nie budem bitj jevo mečiom*, my *budem bitj jevo rubliom* (mes jo nekirsim kardu, mes jį kirsim rubliu).

Su Daukantu XIX amžiuje prasidėjęs didysis lietuvių tautos virsmas – Didžioji lietuvių revoliucija, lietuvius iš baltiškojo fundamentalizmo vedanti į krikščioniškąjį reliatyvizmą, užsibaigs XXI amžiuje. Užsibaigs arba pasilaidojant jau net nebe savo žemėje, arba atrandant savo žemę kaip vienintelę visavertę lietuvių tautos gyvenimo vietą. Jokia ideologija negali garantuoti savo žemės atradimo, tik tikėjimas ja kaip principu. Man regis, tokio tikėjimo paieška ir apibūdina pokyčius, kurie kaip nauja savo buvimo samprata – laisvės su ribomis samprata – jau formuojasi Lietuvoje. Gal per lėtai, ir destrukcinės jėgos populiacijos gyvybingumą pakirs anksčiau negu socialinės skaidulos, kuriomis dabar tapusi Lietuva vėl konsoliduosis į tautą su savo nepakartojamu ir visaverčiu gyvenimu.

Turiu vilties, kad būsimieji istorikai vis dėlto galės pasakyti: lietuvių antrasis Atgimimas, kaip ir pirmasis, tęsėsi visą šimtmetį, jų išėjimas į Nepriklausomybę užtruko ilgiau, negu jie tikėjosi 1990-aisiais. Bet ko norėti: visiškai priešiškoje aplinkoje, patys tikroje nepriklausomoje valstybėje gyvenę vos porą dešimtmečių, nuprotinami ir vergiami svetimų ir savų, laisvei su atsakomybe jie vis dėlto subrendo. Subrendo, nes suprato, kad laisvę galima gauti, o Nepriklausomybę reikia išsikovoti. Ir ginti. Tai įmanoma tik tada, kada tautos pilimi tampa visa tautos žemė.

NEPRIKLAUSOMYBĖS ATSTATYMO PRINCIPAI

(1990)

1. Nepriklausomybė – tai realizuota tautos teisė gyventi savarankiškoje valstybėje, nepriklausomai nuo kitų valstybių valios tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus, nustatyti savo politinę, ekonominę ir socialinę raidą.

Lietuvos nepriklausomybė deklaruota 1918 m. vasario 16 d. Ji sustabdyta 1940 metais dėl Vokietijos ir TSRS sandėrių ir įvykdytos Lietuvos okupacijos bei aneksijos. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba yra konstatavusi Vokietijos ir TSRS 1939 metų sutarčių, taip pat 1940 m. liepos 21 d. Liaudies seimo deklaracijos įstoti į TSRS ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymo dėl Lietuvos priėmimo į TSRS sudėtį neteisėtumą, Lietuvos valstybės nepriklausomybė atkuriama juridiškai patvirtindama 1918 m. vasario 16 d. nepriklausomybės akto galią.

2. Lietuvos nepriklausomybė kitų pasaulio valstybių atžvilgiu – tai neginčijama teisė dalyvauti tarptautiniame gyvenime vadovaujantis valstybių lygiateisiškumo, suvereniteto gerbimo, nesikišimo į vidaus reikalus ir kitais visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais.

3. Nepriklausoma Lietuvos valstybė yra demokratinė parlamentinė respublika, kurios aukščiausieji valdžios organai renkami remiantis visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Jos uždavinys – garantuoti žmogaus teisių ir laisvių realizavimą, palankiausią tautos ir valstybės raidą. Alternatyvos nepriklausomybei nėra.

Politikos nuostatos

1. Lietuvos valstybėje suverenitetas priklauso Lietuvos tautai. Valstybinį suverenitetą įgyvendina parlamentas, vyriausybė ir teismas. Įstatymų leidybos teisė priklauso tik parlamentui. Valstybės valdymo organai veikia tik įstatymų leidėjo nustatytuose rėmuose. Teismai funkcionuoja savarankiškai, jie klauso tik įstatymo. Jokia valstybės institucija negali sukoncentruoti visos ir absoliučios valdžios.

2. Nepriklausomybės realizavimas – tai jos juridinis atkūrimas ir faktinis įgyvendinimas. Juridinis atkūrimas įvykdomas atstatant 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto veikimą. Faktinis įgyvendinimas vykdomas perimant visišką teritorijos valdymą, atnaujinant ir sudarant naujas sutartis su TSRS ir kitomis valstybėmis dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės tarptautinio statuso patvirtinimo.

3. Lietuvoje garantuojama politinių partijų ir visuomeninių organizacijų, pripažįstančių demokratijos principus ir gerbiančių Lietuvos suverenitetą, steigimo ir veiklos laisvė.

4. Kiekvienas Lietuvos pilietis, nepriklausomai nuo tautybės, lyties, kalbos ir religijos, netrukdomai naudojasi teisėmis ir laisvėmis, numatytomis Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, visuotinai pripažintuose tarptautiniuose paktuose ir kituose dokumentuose, valstybės Konstitucijoje ir įstatymuose. Lietuvos įstatymai grindžiami tarptautinės teisės normų prioritetu.

Ekonomikos nuostatos

1. Lietuvos ekonomika – tai nauji santykiai, besiremiantys nuosavybės formų įvairove ir lygiateisiškumu, rinkos mechanizmu ir valstybės ekonominiu reguliavimu.

2. Lietuvos ekonomikos įgyvendinimo mechanizmą sudaro kainų, mokesčių, finansų ir bankų sistema, nuosavi pinigai ir savarankiška muitų politika.

3. Lietuvos ekonomika reikalauja turimo ūkio struktūros pakeitimo ir modernizavimo, atsižvelgdama į būtinumą palaikyti abipusiškai naudingus ūkio ryšius su TSRS, racionaliai naudoti išteklius ir įsilieti į Europos ir pasaulio ekonomiką.

4. Lietuvos ekonomikos tikslas – tai tarpvalstybinį ekonominį bendradarbiavimą garantuojanti produkcija, žmogaus socialinių reikmių tenkinimas ir optimalių visuomenės veiklos bei gyvenimo ekologinių sąlygų sudarymas.

Kultūros nuostatos

1. Lietuvos kultūra yra žmogaus buvimo pasaulyje būdas. Žmogus yra nelygstamoji kultūros vertė, kultūros pradžia ir pabaiga.

2. Lietuvos kultūra ugdoma dvasiškumo, tautiškumo ir istorinių tradicijų sklaidoje. Kultūros pamatus kiekvienam žmogui suteikia šeima, mokykla ir Bažnyčia.

3. Lietuvos kultūros etninis savitumas yra jos universalumo ugdymo pamatas. Kultūros atvirumas – tai jos racionaliųjų pradmenų stiprinimas, remiantis pasaulio kultūrų palikimu, kuris būtinas gausinant jos dvasinį ir materialinį potencialą.

4. Lietuvos kultūros ugdymo tikslas yra sveika ir gyvybinga tauta, santarvės tarp tautų ieškant taikoje, o tarp žmonių – dorovėje.

Tarptautinių santykių nuostatos

1. Lietuvos užsienio politikos tikslas – sudaryti palankias tarptautines sąlygas Respublikos valstybingumui užtikrinti, garantuoti Lietuvos piliečių ir valstybės interesų užsienyje gynimą.

2. Lietuvos tarptautinių santykių pagrindas – tai draugiški ir abipusiškai naudingi ryšiai su visomis taikos ir pažangos siekiančiomis pasaulio valstybėmis, aktyvus dalyvavimas tarptautinių organizacijų veikloje.

3. Savo užsienio veikloje Lietuva vadovaujasi tęstinumo principu, patvirtindama Lietuvos diplomatinės tarnybos, išlikusios užsienyje, teisę atstovauti Respublikai ją pripažįstančiose valstybėse.

4. Lietuvos siekis tarptautinėje politikoje – pastovus neutralitetas. Jos teritorija negali būti panaudota agresyviems tikslams.

5. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas nesiejamas su Respublikos dabartinės teritorijos pakeitimu. Lietuva niekam nekelia jokių teritorinių pretenzijų.

TIESOS EKONOMIKA

(1990)

Ekonomika – tai ne daiktai, netgi ne jų gamyba, kad ir kokia tobula ji būtų! Ekonomika – tai žmonių santykių produktyvumas.

Žmonių santykiai visada remiasi laisva valia. Apsisprendimas eina pirma kiekvieno santykio iš susitarimo. Štai kodėl ekonomika negali remtis vien santykių racionalumu. Ir štai kodėl tiesos kaip žmogaus santykių ekonomikoje teisėtumo klausimas visada egzistavo ir egzistuos.

Tiesa nėra visiškai neprieinama antžmogiškoji duotybė. Tiesa yra istoriškai kintantis žmonių susitarimas. Susitarimas juo ilgalaikiškesnis, kuo jis visapusiškesnis. Štai kodėl tiesos, net pačios didžiausios, visada buvo ne visai tapačios. Bet ir ne tiek skirtingos, kad nebūtų galima atsekti jų gimininguma.

Ekonomikoje visas kitas persmelkia samprata, kad žmonių santykių produktyvumas visada kilo iš konkretaus žmogaus, norėjusio geriau sutvarkyti savo gyvenimo aplinką ir negalėjusio to padaryti tiek, kiek tam tikslui nepajėgė pajungti kitų žmonių interesų aplink save susitvarkyti taip pat pagal save.

Daug buvo ir yra tokio nepajėgumo priežasčių. Tai ir žmonių, tautų, regionų interesų netapatumai, ir kultūrų bei civilizacijų skirtybės, pagaliau – vertybių sistemų įvairovė. Tai, beje, ir ilgesnį ar trumpesnį laiką galinčios visuomenėje viešpatauti netiesos, egzistuojančios kaip klaidingi, šalin vedantys vaizdiniai ar normos, ar veiksmai. Bene gražiausias tokių klydesių pavyzdys – socializmo ekonomikos samprata, paremta esamybės nirvana – „suprastos būtinybės“ kaip objektyvybės diktatūra: geri tie santykiai, kurie „protingi“, o kurie ne tokie – sunaikintini. Iš tokios sampratos kilo tarybinis buvusios Rusijos imperijos perdėstymas, jos kolektyvizacija,

industrializacija, paskui Europos persidalijimas, Baltijos šalių aneksija, karas, Šaltasis karas ir t. t.

Kaip kurti ekonomiką tokioje tikrovėje?

Taigi – niekada jos ir nesukursi, kokią žmogaus prigimtis leidžia, jei neišlaisvinsi prigimties kūrybai. Ne kokiam darymui, o kūrybai. Po aukštu dangum.

Štai kodėl *perestroika* nukrito į netiesų likvidavimą, o kol jos tebėra – nebėra jokios ekonomikos.

Štai kodėl Lietuvoje iškilo tremtinių, politinių kalinių, nusavinto turto žmonių kompensavimo problemos. Ir kol negrąžinsim jiems to, kas priklauso, jie nebus mūsų visuomenės skaidra, nedalyvaus mūsų kūryboje. Ir kiti nedalyvaus. Tiesa turi būti atkurta.

Kaip?

Yra būdai: tiesa visuomenei egzistuoja kaip teisėtumas, t. y. to meto visuomenės protingais laikytų įstatymų laikymasis.

Klausimas, kaip su įstatymais, jeigu visa epocha – netiesa. Principas – to meto teisė nėra ne teisė, nors ir nevykdo teisėtumo visu mastu. Turi būti nustatyta, kas neteisėta įstatymų postulatuose ir pagal tai pakoreguoti mūsų santykį su ano meto įstatymo objektu – žmogumi. Tačiau tvarkyti šiandien turime negerus anų laikų įstatymus, o ne juos neigdami ar perkurdami, kokie jie turėjo būti. Štai kodėl, jei vokiečių okupacijos metais darė operacijas su nuosavybe, tos operacijos nebetaisomos, jei darytos laisva valia, jei prievarta – kompensuojamos pagal tai, kaip mes šiandien nutariame tą neteisėtumą kompensuoti. Ir taip visur, taip pat su tarybiniu laikotarpiu.

Taigi koreguojama ne ano laiko tikrovė, o ano laiko įstatymai, sutariant dėl jų taisymo pobūdžio ir peržiūrint, kas patenka į šį „punktą“. Tada prasideda „konkretūs atvejai“.

Daug mums dar reikės padaryti, kol susitvarkysim savo turtinius santykius. Yra visokių kompensacijos sistemų. Viena geresnė tuo, kita – tuo. Svarbiausia – turi būti kompensuota. Net jeigu tautai pasiūlius bus atsisakyta kompensuoti. Tai bus susitarimas, teisėtas aktas: kolektyvinis atsisakymas, bendros valios į praeitį, santykį su ja išraiška. Tik taip žmonės patys bus atsiskaitę su praeitimi, net jei bus nepatenkintų – jie bus „atskiri atvejai“, nepatenkinti demokratinio teisėtumo rėmuose. Bet dauguma bus skaidri ir galės kurti gerus santykius, galvodami apie geresnį savo aplinkos pritaikymą normaliam gyvenimui.

LIETUVOS MANIFESTAS

(1990)

Lietuva yra nepriklausoma valstybė. Ji lieka nepriklausoma netgi okupuota, nes jėga gali paminti tik teisę, bet ne ją gimdančią laisvą valią.

Lietuva yra tautinė valstybė. Ji yra vienintelė pasaulyje lietuvių gyvenimo vieta netgi lietuviams išsklidus po pasaulį, nes priešiška jėga gali juos iššudyti ar išsklaidyti, bet negali atimti meilės savo žemei. Lietuviai grįžta į Lietuvą ir svetur mirę.

Lietuva yra pilietinė valstybė. Ji yra tik per atsakomybę tų, kurie ją sudaro kaip atskiri žmonės, o atskirumo principas ir yra patikimiausia bendrumo sąlyga. Netgi kolektyve išlikdami asmenybėmis lietuviai gali bendrauti tik kaip atskirybės.

Lietuva yra demokratinė valstybė. Demokratiją ji realizuoja per partijas, valstybės institutus ir dvasią, iš principo orientuotą į savarankiškumą. Netgi netekusi būtino demokratijai intelektualinio potencialo, politinių formų ir tradicijų, Lietuva atkuria jas atsisakydama ramybės ir santarvės tol, kol tai reikalinga individui būtinos visuomenėje laisvės erdvės subalansavimui. Nes galima apkvailinti dvasią, išniekinti ir nugyventi politiką, bet negalima priversti, kad lietuvis norėtų susitapatinti su kitu – bendrumo jis visada ieškojo sutarime, o tai visada ir vedė į demokratiją.

LIETUVOS DEMOKRATINĖ ATEITIS

(1991)

Lietuvos demokratinė ateitis – tai visų pirma Lietuvos dabarties problema.

Tačiau – ne lokalinė, vien vidaus reikalų ar jų sampratų sąlygojama, o globalinė ir totalinė problema.

Tik toks požiūris gali teikti patenkinamus sprendimus demokratijos įtvirtinimo projektams, nes demokratijos likimas Lietuvoje priklauso nuo viso pasaulio šiandien sprendžiamo komunizmo ir antikomunizmo konflikto, nuo jo likimo. Jis užsimezgė ne šiandien ir reiškia ne asmenybių, net ne šalių, o visos civilizacijos naujosios epochos, pirmiausia – jos pobūdžio paiešką.

Komunizmą pagimdė Europa. Azija ir kiti žemynai tik pasinaudojo jo patirtimi, ir tai – daugiau žmonių masinio naikinimo metodika, valstybės karo su savo visuomene praktika. O kaip doktrina su savo teorija ir praktika komunizmas buvo sukurtas būtent Europoje: teorija – Vakarų, praktika – Rytų Europoje, tiksliau – mesianizmu nuolat negalavusioje Rusijoje.

Europai buvo lemta pagimdyti pirmą tikrai pasaulinę civilizaciją, o komunizmas buvo sukonstruotas kaip alternatyva Europos nuo pat Renesanso pradžios kurtam demokratiniam tos civilizacijos realizavimo projektui. Komunizmas gimė kaip radikalus europinės civilizacijos kūrimo jau išryškėjusių trūkumų įveikimo siūlymas, gana stropiai nutylint ir užmaskuojant tą aplinkybę, kad reiškia jis visų pirma demokratijos pakeitimą autokratija ir net totalitarizmu, kad komunistinėje šalyje ar pasaulyje demokratija yra ribota ir net dozuota iš principo, remiantis proletariato diktatūros principu, t. y. kuriamas ateities pasaulis pakeičiamas proletariato pasauliu arba – kitaip – pasaulis išskleidžiamas iš proletarinio – vienos visuomenės dalies – pasaulio.

Komunizmo ir kapitalizmo idealai tapatūs. Keičia juos tik skirtingi jų siekimo būdai. Antai žmogaus tikslas vienur yra laimė per gerovę, kitur – gerovė per laimę. Valstybės tikslas vienur – individas, kitur – žmogus, o pačios valstybės tikslas – imperija arba supermonopolija. Tik komunizmo ir kapitalizmo vertybės radikaliai kontroversiškos: vienur – individualizmas, kitur – kolektyvizmas, vienur – unikalumas, kitur – unifikalumas, vienur – materialumas, kitur – idealumas. Įsikūnija visa tai labai netapačiai siekiniams, bet idealai ir principai yra tokie.

Dabar daug kas linkęs ginčytis, kodėl XX amžiaus antrojoje pusėje Vakarai taip sukomunistėjo arba, kaip sako kiti, sovietizavosi. Nėra abejonės, Tarybų Sąjungos ekspansija ir spaudimas, grėsmė ir vilionė buvo tos jėgos, kurios atitinkamais laikotarpiais pajėgė komunistus atvesti į valdžią net tokiose Vakarų šalyse kaip Prancūzija, Italija, nekalbant apie Antrojo pasaulinio karo metu satelitinėmis jėga paverstas Lenkiją, Vengriją, Čekoslovakiją. Tačiau labai nepelnytai ir neapdairiai į mūsų apmąstymo erdvę šiandien nepatenka pirmoji komunizmo ekspansijos Europoje banga, kai paskui Rusiją proletarinės revoliucijos buvo rengiamos Lietuvoje, Latvijoje, Vengrijoje, Vokietijoje ir dar daug kur kitur. Būta, ko gero, komunizme kai ko, kas darė jį patrauklų ir vertė žmones veikti jo labui. Ieškant būdų komunizmui pasipriešinti vietoj jo kosmopolitinio totalizmo buvo net išrastas tautinis universalizmas – fašizmas, mirtinai susirėmęs su komunizmu amžiaus viduryje ir žlugęs todėl, kad pasirodė nepriimtinas nei Vakarų demokratijoms, nei Rytų autokratijai, ir paskatinęs jas susivienyti lemiamam mūšiui. Fašizmas per vienos tautos universalizmą vedė į tokį akivaizdų istorinį iracionalizmą, kad be didesnių abejonių atrodė visiškai nepriimtinas racionaliajai Europos sąmonei ir gyvensenai. Komunizme unifikavimo nuostatos atrodė tolimos, labiau galimos kaip mistinės „pasaulinės revoliucijos“ tikimybė ir būdingos daugiau rytietiškai Rusijai, bet nebūtinos protingiesiems Vakarams… Beje, ši nuostata tebėra viena svarbiausių ir šių dienų Vakarų iliuzijų žemė.

Dar daugiau: komunizme galima įžvelgti to racionalumo, į kurį buvo linkusi Europa ir į kurį ji bandė išeiti realiai, konstruodama niekam neprivalomas ir nieko tikrai ir galutinai nežadančias filosofines teorijas, kurios, beje, XX amžiuje darėsi vis labiau problemiškos netgi gnoseologiškai. Komunizmas gerovę žadėjo nehipotetiškai ir tikrai, garantuodamas ją žmogui iš esmės be asmeninės rizikos, kaip visos valstybės kokybę – tereikėjo

sutikti su tam tikromis išeities sąlygomis. Racionalistinis vienmatiškumas ir socialinis produktyvumas buvo tie bruožai, kurie tenkino XIX amžiuje susiformavusią Europos masinę sąmonę. Rusija teikė geriausią tokios teorijos patikrinimo erdvę. Čia ji teorijoje tapo eklektika, racionalizuojančia materialistinę orientaciją pirmąkart pasaulio istorijoje taip visuotinai ir taip radikaliai, praktikoje – to eklektiškojo racionalizmo tokiu besąlygiškai utilitariu taikymu, kad nuo žmonių santykių perorganizavimo greitai pereita prie žmonių, jų grupių ir net ištisų sluoksnių bei klasių naikinimo. Perdirbamasis visuomenės pertvarkymas buvo vykdomas azijatiškai – slaptai, todėl Europa matė tik pasikeitimų viršukalnes, kurios ne vieną naivuolį stebino ir žavėjo. Tarybų Sąjunga yra nuogas europinio racionalizmo įsikūnijimas iki galo – t. y. iki žūties ribos atvedęs ir žmones, ir tautas, ir gamtą. Turėjęs galimybę išsieikvoti pats, jis fundamentaliau negu fašizmo priverstinis krachas įrodo, kad autokratinės, totalitarinės alternatyvos europiniam demokratizmui nėra. Vakarų Europa gali didžiuotis, kad atsilaikė prieš daugelio jai pirštas pagundas atsisakyti sunkaus demokratinio gyvenimo kelio ir pasirinkti autoritarizmą. Vakarų Europa gali būti dėkinga Tarybų Sąjungai nebent už tai, kad ši parodė ir iki galo įrodė, kokiu keliu pasaulis niekada neturėtų pasukti. Iš čia ir pirmoji fundamentali išvada apie Lietuvos ateitį: tik demokratinis raidos kelias yra Lietuvos kelias į ateitį, kelias į Europą, kelias į pasaulį, kuris taip pat gal nelengvai, bet neišvengiamai įvairiose savo vietose suks ir laikysis demokratinio europinės civilizacijos kūrimo modelio. Dar iki Antrojo pasaulinio karo gana akivaizdžiai ir sau, ir kitiems įrodžiusi fašistinės tvarkos nepriimtinumą (noro ją įdiegti būta, bet nesugebėta to padaryti – tauta jos nepriėmė ir atsipirkta tik autokratiniu sąstingiu), per penkiasdešimt tarybinių metų atlaikiusi represyvinį komunistinio režimo diegimą ir dabar skaudžiai išgyvenanti dekomunizacijos procesus, Lietuva šiandien, matyt, ypač stipriai baiminasi suklysti, t. y. imti kartoti vieną kartą jau nueitą kelią.

Demokratinis civilizacijos raidos kelias ir toliau yra problemiškas ir Vakarų Europai. Suprantama, demokratinė ateitis visada bus atvira. Tačiau svarbu ir tai, kad sugebėjusi nepadaryti lemiamo žingsnio totalitarizmo link, Europa vis dėlto liko ištikima – tegul ir sušvelninto – europinio racionalizmo ir utilitarizmo nuostatoms, t. y. komunizmą pagimdžiusioms giliausioms mąstysenos nuostatoms. Jos eina iš seniausių laikų ne tik per mąstyseną, bet ir per valstybinio gyvenimo tradicijas ir net tarptautines konvencijas.

Ryškiausiai tai matyti žmogaus kaip piliečio, valstybės kaip tam tikroje teritorijoje istoriškai sujungto etninio konglomerato ir pasaulio kaip valstybių visumos koncepcijose. Visais šiais atvejais akivaizdu, kad veikiantieji subjektai yra sukonstruoti perdėm racionalistiškai: žmogus – kaip individo juridinis santykis su visuma, valstybė – kaip toje teritorijoje atsidūrusių individų tarpusavio santykių sistema, o pasaulis – kaip valstybėmis tapusių juridinių vienetų visuma. Visa tai, kas šiandien kyla kaip žmogaus personalumas, tautos etniškumas, teritorijos ekologiškumas ir visas kitas pasaulio substancialumas, – to nūdienos pasaulio sampratoje nėra. Tai, kas puikiai matyta viduramžiais, kas aišku krikščionybės pasaulyje ir kas prarasta naujaisiais amžiais Europai sekuliarizuojantis, kaip trūkumas, mūsų mąstymo ir kultūros nepakankamumas dabar jau ryškėja visuotinai.

Iš čia – antra fundamentali išvada Lietuvos demokratinės ateities atkūrimo orientyrams ir darbams: Lietuvoje turi būti optimaliai atkurti jos veikiantieji subjektai – žmogus, tauta ir kitos tautos mums. Kitaip tariant, ieškodami, kaip efektyviai eliminuoti komunizmo pasekmes iš mūsų tolesnio gyvenimo, ir suprasdami, kad tas paieškas optimizuoti gali tik alternatyvus komunizmui gyvenimo būdas – demokratinė savivalda, mes kartu turime visai aiškiai suvokti, kad prioritetiškas šiuo požiūriu veikimas bus alternatyvių komunistinei tvarkai subjektų ugdymas. Lietuvos žmogus, lietuvių tauta ir Lietuvos kaimynai bei visa pasaulio bendrija tiek, kiek ją gali ugdyti Lietuvos pastangos kurti save, – štai kas svarbiausia, štai kuo visų pirma būtina nedelsiant užsiimti, kad demokratijos galimybės Lietuvoje būtų realizuotos ne iš dalies, atsitiktinai, o globališkai ir būtiškai, kaip jas teikia mums šio pasaulio prigimties galimybės. Realizuoti tai galėtų ir turėtų padėti valstybės palaikomos lietuvių tautos fizinių ir dvasinių galių atkūrimo ir išplėtojimo programos, tautos etninių, socialinių ir intelektualinių galių bei sugebėjimų atkūrimo darbai, greta to esmingai sprendžiant tautinių mažumų Lietuvoje ir į Lietuvos gyvenamąją erdvę patekusių ekosistemų reproduktyvumo klausimus (kai kurių nebus galima įveikti be bendrų pastangų su Lenkija, Baltarusija, Kaliningrado sritimi, o Baltijos apsaugos – ir su Baltijos baseino šalimis). Pastarojo klausimo sprendimo paieškos veda į Lietuvos humanistinės ateities įtvirtinimo su pasaulio pagalba tiesioginius interesus ir kryptis – sandraugų su Baltijos šalimis, Baltijos baseino šalimis, Šiaurės šalimis, Vidurio Europos šalimis, Rytų Europos šalimis, visų pirma Rusija, paieškas. Atsimenant tai, kad 1988 metais prasidėjo

lemiamas pasaulio tautų nacionalinio išsivadavimo etapas, po kurio teliks, matyt, labai nedaug priklausomų tautų, kad jis reiškia pasaulio etnizacijos eros pradžią, o kartu yra naujaisiais – nuo intelektualinio potencialo perėmimo sugebėjimų priklausančiais – ryšiais ir poveikiais susijusių santykių erdvė, mūsų politologijai ir diplomatijai jau šiandien būtų labai pravartu gerai ištirti ir apgalvoti, bent jau rimčiau pradėti dirbti prie galimų bendrų su kaimynais įtakos zonų sukūrimo metodologijos ir politikos. Tokį elgesį diktuoja ir Nemuno, ir Baltijos baseinų išsaugojimo ir optimizavimo problemos, toms sistemoms ir toliau priklausant skirtingoms etninėms bendrijoms ir valstybiniams dariniams. Rimtų darbų ir – galbūt – naujos filosofijos reikalautų, matyt, ir lietuviškojo etnoso buvimo įvairiose pasaulio vietose problema: žmogaus teisės, vis dažniau bandomos „perskaityti“ kaip tautos, kartais – kaip tautinės mažumos teisės, naujai kelia emigracijos problemą, ir mums reikės ją kitaip ir išgyventi, ir įprasminti. Sugebėjimas emigraciją interpretuoti ne kaip tremties, o kaip buvimo kartu su tauta pasaulyje atvejį gal leistų mums įžvelgti dvasinio bendrabūvio vilties netgi fizinės atskirties akivaizdoje? Man rodos, nepaprastai atidžiai šiuo požiūriu reikėtų pažvelgti į Pasaulio lietuvių bendruomenės tiek dvasinę, tiek fizinę – organizacinę, politinę, ūkinę – patirtį ir pasisemti iš jos tikro, neišgalvoto optimizmo. Neabejoju, kad tai jau ir vyksta.

Taigi vien atkuriant sugebėjimą gyventi ir veikti naujojoje – demokratinėje – situacijoje darbų yra ne vieniems metams.

O jeigu užsimotume tą darbą dar ir optimizuoti? Tąsyk turėtume atkurti europinei demokratijai būdingą vertybių sistemą. Didžiausias darbas šioje srityje būtų tikėjimo ir žinojimo vertės atkūrimas. Šių vertybių atkūrimas reikalautų ne tik užbaigti krikščionybės priėmimo procesą, atkurti tikėjimą kaip religijas Lietuvoje aptarnaujančių bažnyčių pajėgumus, bet ir atnaujinti tikinčiųjų aptarnavimo kaip jų tikėjimo poreikių tenkinimo procesą. Jau pačių procesų parėmimas laisvos valios sklaidos logika taptų labai rimta visuomenės demokratizavimo procesų dalimi. Ne mažiau svarbus būtų ir žinojimo kaip vertybės išgyvenimo struktūrų sukūrimas: be jų neįmanomas nei tikėjimo humanizavimas, nei humanizavimo konstruktyvumas. Negalimas ir visuomenės intelektas, be kurio jokia visuomenė jau šiandien yra nepajėgi išsilaikyti civilizuotoms bendrijoms būdingos gyvenimo įtampos lygyje. Lietuvoje dar neegzistuoja ne tik šios vertybės pajautų, bet ir orientacijų į jos sistemišką ugdymąsi. Tai kelia ypatingą nerimą,

nes tik ryžtingiausiai intelektualizuodamiesi galime tikėtis įgyti naujų kokybių ir visuomenės, ir valstybės struktūrose, visame gyvenimo būde.

Čia reikėtų pabrėžti, kad būtinumas atkurti Lietuvoje religinio tikėjimo galimybes nesuprantamas nei utilitariškai, nei klerikališkai. Kalbama apie tikėjimą, kurio priėmimas Europoje sukūrė ištisą dvasios tipą ir civilizacijos pasaulį, vienintelius tokius ir reikalaujančius, ir duodančius galimybę ir tikėti, ir mąstyti taip, kaip tiki ir mąsto Europa. Niekur kitur, kaip Europoje, į tikėjimą nežiūrima su tokia pagarba individui, tikintis iš jo tikėjimo priėmimo tik laisvu apsisprendimu. Tai sąlygoja tikėjimo kaip žinojimo nepakankamumo, neatmetant paties žinojimo vertės ir teisių, supratimą. Būtent tą supratimą mums būtina atgauti ir padaryti mūsų pasaulėvokos ir pasaulėraiškos atsparos tašku. Tik su žmogaus laisvu apsisprendimu tikėjimo atžvilgiu nubrėžiama lemiamoji jo dvasios kokybių ugdymo geografija. Mūsų dvasinio gyvenimo didžiausias rūpestis ir didžiausia galimybė šiandien – kiekvieno žmogaus laisvas apsisprendimas kaip principas ir kaip vertybė.

Tai labai svarbu ir demokratijos institutų atkūrimo ar kūrimo požiūriu. Demokratinių struktūrų, principinis demokratinės savivaldos atkūrimas demokratijos savaime negarantuoja. Laikui bėgant jos gali išsigimti ir visai išnykti, jeigu nebus nuolat prižiūrimos ir atkuriamos būtent kaip demokratinės struktūros – institutai, pritaikyti reikšti visų ir kiekvieno laisvą valią ir apsisprendimą, kaupti visų ir kiekvieno žinojimą bei išmintį ir versti juos bendru visų išmanymu bei tikėjimu. Kitaip tariant, jeigu gyvenimas tose struktūrose tekės ne iš apačios, o iš viršaus. Tokių visuomenės sugebėjimų prielaida – galimybė kiekvienam jos nariui prieiti prie bendruomenės reikalų su savo poreikiu ir sugebėjimais tą poreikį per institutus paversti visos visuomenės reikalu. O turėti tokį sugebėjimą – vadinasi, turėti galimybę kiekvienam individui atsakomybę už sprendimą prisiimti laisva valia kaip teisingą, t. y. asmeniškai. Personalumą visuomeniškume duoda tik supratimas – išmanymas, bent jau pajautimas, kas šią akimirką vyksta čia kaip būties sklaida. Toks gyvenimas yra nepaprastai sunkus ir kiekvienam žmogui, ir jų visumai. Todėl nenuostabu, kad ir atskiri žmonės, ir jų socialinės ar politinės grupės dažnai stengiasi pasirinkti lengvesnius sprendimus, lengvesnius gyvenimo variantus. Nors ir puikiai žino, kad teks viską taisyti. Taip tautos atsilieka ir nusilpsta, o kai kurios ir žūva. Svarbiausia garantija ir galimybė, kad šitaip neatsitiktų – tai galimybė kiekvienam atsakyti

už savo likimą, savo gyvenimą kaip savo likimą susieti su savo aplinkos likimu – su savo profesine sėkme, socialine struktūra, tauta. Tam nepakanka turėti tik idealų personalinį santykį su aplinka, reikalingos materialios jo valdymo sąlygos. Kodėl taip sunku mums vykdyti privatizaciją? Todėl, kad ieškome turto padalijimo, o ne turėjimo įteisinimo tvarkos. Turto padalijimas taip pat būtinas, bet tuo būtina tik pradėti, o ne baigti. Turėjimo įteisinimas sukuria jo reprodukavimo būtinybės erdvę, kitaip – darbo erdvę. Tai nepaprastai opi, juo labiau – kad jau šiandieninė, mūsų problema. Darbas ne kaip prievarta, o kaip gyvenimo būdas, kaip žmogiškoji raiška per darbavimąsi, dirbimą – šią nuostatą kaip vertybę atkurti ir įtvirtinti po tiekos metų darbo fetišizavimo ir mistifikavimo taip pat bus labai nelengva. Tačiau neatlikę to atskyrimo mes negalėsime rimtai pretenduoti į subalansuotą dvasią ir personalumą, į rimtą politiką ir demokratiją. Su tuo susijusi dvasiškoji darbo sugebėjimų ugdymo erdvė – įgūdžių, išmanymo, kvalifikacijos įgijimo procesai. Kitaip tariant, nuolatinis lavinimasis ir ugdymasis yra taip pat mažų mažiausiai visuomeninio rūpesčio, o rimtai kalbant – ir valstybinių programų ir net ilgalaikių akcijų reikalas.

Taigi demokratija kaip gyvenimo būdas, žmogaus personalumas, savo etninę vertę suvokiančios tautos ir jos interesus reiškiančių tautų bendrijų atkūrimas, tikėjimo ir žinojimo vertybių pajautimo kaip moralumo sujungimo su kompetencija būdo atnaujinimas, darbo ir lavinimosi kaip gyvenimo būdo laisvas ir sąmoningas disponavimas – tai pagrindiniai tautos parametrai, kurių neugdydama ji negali ne tik tikrai garantuoti savo ateities, bet ir kiek ryškiau į tą ateitį pajudėti.

Aš visiškai nepaminėjau mūsų politinės struktūrizacijos problemų. Taip dariau todėl, kad manau, jog šioje srityje viskas kol kas vyksta normaliai. Jau metai kaip iš dvasinio atgimimo etapo įžengėme į idėjinį. Tiesa, idėjų generavimas vyksta labai sunkiai ir fragmentiškai. Todėl neturime ne tik partijų aiškiai suformuluotų programų, bet ir valstybės, net vyriausybės pažiūrų sisteminio konceptualaus išdėstymo. Būtų galima pasakyti: partijos dar neatstovauja tikrų socialinių grupių tikriesiems interesams, ir tai būtų tiesa. Tačiau ir pereinamojo laikotarpio idėjos ir reiškiniai turėtų būti taip pat gana aiškūs. Partijos darysis grynesnės vykstant privatizacijos procesams – kuriantis tikram naujosios valstybės subjektui, jo politinėms ir socialinėms modifikacijoms. Kuriasi ir pradeda veikti neparlamentinės partinių jėgų grupės. Yra dešinės, yra kairės, iš dalies – centro grupuotės.

Parlamentas susiskirstė į frakcijas ir remdamasis jų sąveikos principu bando organizuoti savo darbą. Frakcijų pagrindu reorganizuojamas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. Žodžiu, politinė struktūrizacija formaliai vyksta. Politinių jėgų turinys kokybiškai keisis kartu su minėtųjų globalinių mūsų visuomenės kokybių kitimu. Su tuo, matyt, mažės visų šių procesų sąlygos – nepriklausomybės, nepriklausomos valstybės – sakralizacija, šiandien dažnai uždengianti visus kitus siekius ir uždavinius.

Beje, nepriklausomybei galutinai pasiekti šiandien turime beveik realias sąlygas. Po to, kai TSRS prezidentas dėl naujosios sąjungos sukūrimo galimybės rado naują formulę, kaip savo oponuojančiajai visuomenei motyvuoti neįeinančiųjų į TSRS buvusiųjų sąjunginių respublikų atsijungimo naudingumą atnaujintai Sąjungai, po to, kai JAV vadovai Baltijos valstybėms aiškiai pasakė, kokie mūsų veiksmai TSRS atžvilgiu pasaulio tautų bendrijos būtų toleruojami ir remiami, nuo mūsų priklauso, sugebėsime ar nesugebėsime tuo pasinaudoti. Sugebėsime – galėsime laisvai pradėti optimizuotą tautos galių atkūrimo darbą. Nesugebėsime – teks tuos darbus dirbti sunkesnėmis aplinkybėmis. Šiaip ar taip, jie yra pagrindiniai mūsų darbai kartu su kitais įtvirtinant naują demokratijos plėtotės pasaulyje etapą.

Svarbiausia jo sėkmės sąlyga – tinkamai suprastų ir deramai išreikštų tautos teisių nūdienos pasaulyje atstovavimas. Tautos teisės – tai ne žmogaus teisių suma, kaip dažniausiai ši problema interpretuojama. Tautos teisės yra interpersonalios, taigi ir tautos individų, ir pasaulio tautų bendrijos atžvilgiu iškylančios ne kaip iš žmogaus laisvių, o kaip iš žmogaus prigimties ypatumų išplaukiančios priedermės, kurių paisyti privalo tiek kiekviena konkreti bendrija, tiek ir pasaulis. Kaip nei teoriškai įprasmintos, nei politiškai reprezentuotos, jos, šitos priedermės (tiksliau – jų paisymo būtinybė), jau kyla prieš šių dienų pasaulį, dar labai neryškiai Helsinkio dokumentuose, kur kas apčiuopiamiau – Paryžiaus konvencijose, kituose dideliuose ir mažuose susitikimuose bei susitarimuose. Įeidama į šių procesų erdves ir bandydama juos paveikti, Lietuva sprendžia savo laisvo buvimo klausimus. Spręsdama kartu su laisvais, ji garantuoja sau ir laisvųjų tautų statusą. Tačiau pačios būdamos, taip sakant, neužbaigtos ir atviros naujam demokratijos tapsmo tarpsniui, jos tam skatina ir Lietuvą. Tai dar vienas fundamentalus mūsų demokratijos imperatyvas, kuris labai nuosekliai bus realizuojamas nors ir kaip sunkiai tai seksis daryti jau ne tik mąstymu, bet ir veiksmais.

AIŠKĖJIMAS

(1991)

Nuolatinių mūsų abejonių, dejonių, gąsdinimųsi ir kitokio netikrumo iškamuoti teisūs būtume paklausę – negi dar nesama Lietuvoje to, kas galėtų teikti žmogui bent kiek tikrumo ir aiškumo?

Prasmingo atsakymo galėtume tikėtis keldami klausimus pagal tris didžiuosius būties išsiskleidimus: ar teikia mums tą pasaulis, ar teikia mums tą mūsų žmonių bendruomenė ir ar teikiame tą mes patys sau?

Pradėkime gal nuo savęs.

Taigi: ar turime aiškumo patys savyje? Žmogaus likimas yra laisvė, o svarbiausias santykis su pačiu savimi – valia, teikianti apsisprendimą ir nustatanti jo orientaciją į santykį su aplinka – daiktiškąjį ar dvasiškąjį santykį, o šiame – žinojimo ir tikėjimo.

Būtis mumyse ne tik pabudusi, bet ir paleista į šviesą ir jau atnešusi ne vieną vaisių: asmens išsivadavimą iš baimės, visuomenės išsivadavimą iš priklausomybės kitai valstybei, pasaulio pripažinimą. Kiekvieno mūsų laisvė tapo mūsų visų laisve. Šiame pasaulyje jos galimos formos (pasaulio tautų bendrijos pavidalai, mūsų pačių valstybė, mes kaip piliečiai ir asmenys) dabar gali tvirtėti tik vidujai mums visiems ir kiekvienam laisvę geriau išreiškiant. Kaip tai geriau daryti – dabar pats aiškinimosi ir aiškumo įforminimo įkarštis. Didelė dalis žmonių be vargo apsisprendžia visko ieškoti daiktų pasaulyje – turėti žemės, turėti verslą ir jau iš tų dalykų peršamos tvarkos kurti savo tiesos pasaulį (labai būdingas pavyzdys – žemės savininkų sukurtoji Teisingumo partija: teisingumas kyla iš žemės turėjimo!).

Turėjimas yra labai svarbi normalios visuomenės vertybė. Tačiau normali visuomenė tuo ir normali, kad turėjimas nebeprilyginamas buvimui (turiu ten nereiškia esu), o yra tik veikimo galimybių mastas. Pas mus

turėjimas kol kas tik kaupiamas, daugelis įstatymų jį dar žiauriai riboja, tad daug žmonių savo turėjimus kaupia neteisėtai, brutaliai, amoraliai, nors ir parodydami neįtikėtiną išradingumą, vikrumą, pasiaukojimą ir kitas geriausias žmogiškąsias savybes. Turėjimas yra toks svarbus, kad ne tik įstatymai, bet ir ištisos koncepcijos sukuriamos jam aptarnauti. Antai turėjimo aistrą žemės reformos išvakarėse masiškai pakurstė „trijų hektarų" akcija. Turėjimas sugestijavo valstybės tęstinumo koncepcijos sustiprinimą tokiomis radikaliomis nuostatomis, kaip žemės ir nekilnojamo turto grąžinimo įstatymai, kurie dorai dar nė neįgyvendinti, bet jau bandomi radikalizuoti spaudžiant nedidelėms politinėms grupuotėms ir visiškai neatsižvelgiant į galimas pasekmes bei visuomenės interesus. Dabartinė žemės reforma kurs smulkių ir vidutinių ūkių Lietuvą, tačiau su pigia užsienio žemės ūkio produkcija galės kovoti ne mažesni kaip 100–120 ha ūkiai. Kas atsakys už tūkstančius bankrotų ir milijonus sudužusių vilčių? Turėjimas ir turtas atrodo tokia palaima, kad Vyriausybė iki šiol nedrįsta pajudinti kažkada naiviai paskelbtos rublinių santaupų keitimo į nacionalinę valiutą vienas į vieną nuostatos. O gal geriau būtų kaip estams – jokių iliuzijų jau šiandien? Aišku: įgimtą žmogui turėjimo teisę mes, kaip ir visas pasaulis, realizuosime turtu. Bet turtu turėjimas tampa tik tada, kai jis teisėtas.

Yra žmonių, kurie tiesą kelia iš savęs, iš jų kaip asmenų laisvės (jie pamažu telkiasi į Liberalų partiją). Yra socialines garantijas teisingumu ir tiesa laikančių žmonių (daug kas iš jų eina į socialdemokratus). Yra ir labai „idealistiškų" – nepriklausomybę didžiausia vertybe laikančiųjų (renkasi į Nepriklausomybės partiją). Tačiau visos (net ir į partijas susibūrusios) žmonių grupės savo tarpusavio santykius dar tik aiškinasi. Ir labai daug laiko praeis, kol susiklostys tvirtesnės jų ideologijos. Partijų formavimasis – pats sunkiausias procesas, nes tai – buities subūtinimas, jos iškėlimas į tokias proto formas, per kurias visuomenė ir tegali bendrauti tiek tarpusavyje, tiek su kitomis visuomenėmis.

Dalis žmonių, žinoma, bus nepartiniai, ypač pas mus, kur koktulį ir alergiją partiškumui ne tik paliko penkiasdešimt sovietinių metų, bet ir atnaujinamos agresyviosios šiandieninio partiškumo formos. Užtat politiškai subalansuotos laisvės raiškos kol kas negalime tikėtis. Ypač tiksliai turime vertinti visas nepartines (Sajūdis, Chartija, LAF'as) ir metapartines (Konsultacinis seimas) struktūras: destruktyvus ar agresyvus jų pobūdis

labai nepageidautinas nei gėlam mūsų daugiapartiškumui, nei bet kuriam jo nariui.

Žmonių nusiteikimas laisvai gyventi vadovaujantis žinojimu šiuo metu turi reikšmės nebent atskiriems individams, nes visuomeninis žinojimo ir mokslo svoris visai sumenkęs: sunykusios mokslo organizacijos, draugijos, mokymo institutai ir visa sistema išgyvena dar nė neįsibėgėjusią krizę. Kuo ir kada šis degradacijos procesas baigsis – nežinia. O žinojimas yra tas mūsų resursas, kuriuo iš tiesų ir tegalės disponuoti ateities Lietuva. Ir jeigu nerasime, kaip atkurti intelekto prestižą bei sukurti nepajudinamą jo autoritetą, galime neabejoti, kad Lietuvos laukia varganos, geriausiu atveju – provincialiai pasipūtusios, valstybėlės gyvenimas.

Ir žinantys, ir nežinantys žmonės tiki. Lietuvoje žmonių tikėjimas toks fragmentiškas ir neužbaigtas, kad būtina kalbėti apie sugebėjimo tikėti atkūrimą. Katalikų tikėjimas ryšio su Dievu galimybės pas mus šiandien ieško ne tiek per dorą gyvenimą, kiek per atlyginimą už skriaudą. Tikėjimo procedūros arba pernelyg paprastos, arba pompastiškos. Kitos konfesijos graudingai sunykusios. Atsigauti bandoma daugiau ieškant nugyvenimo kaltininkų, negu stiprinant žmonių dvasią. Daug ką galėtų taisyti išugdytas gebėjimas įveikti kančią. Dabar mes kančią garbiname, o turėtume tik gerbti garbindami Būtį, galingą tiek, kad gali duoti mums ir tai, kas po kančios ateina. Atskira yra inteligentijos tikėjimo atgavimo problema: kol jos racionalaus mąstymo lygis nepakils iki žinojimo neabsoliutumo supratimo, tol tikėjimas jai bus neprieinamas. Atkūrus tikėjimą, matyt, bent jau iš principo būtų patenkinti tolerancijos poreikiai.

Ir vis dėlto: ir turtas, kaip materialinis žmogaus ir visuomenės tikrumo pamatas, ir dvasia su žinojimu ir tikėjimu kaip idealus žmogaus ir visuomenės tikrumo ramstis pamažu grįžta į Lietuvą. Mes tolydžio atgauname juos sau ir aplinkumai, tvarkydami jų visą egzistavimą savo sielų nykoje, visuomenės triukšme ir abejingo pasaulio pašaipose.

Ar teikia mums tikrumo mūsų – atsigaunančiųjų – bendruomenė? Individo visuomeninio gyvenimo tikslas yra asmens ir piliečio teises ir laisves pripažįstanti valstybė. Jos siekiama per visuomenines ir politines organizacijas, valstybės institucijas ir valdžią bei jurisdikciją.

Visuomeninių organizacijų turime jau į valias, jų veikla pamažu ryškėja, tačiau tik keletas jų jau veikia visuomenę. Partijų dar neturime: dar per maža interesų, kuriuos partijos turėtų ginti. Tačiau žmonės jau pakilę

politikai. Tiesa, jie nelabai pasitiki naujomis organizacijomis. Užtat naujais senųjų šūkiais – taip. Todėl, nors ir labai spaudžiamą, traukos lauką išlaiko susocialdemokratėjusi LDDP, keliamas labai aiškiu – išrinkti prezidentą – tikslu ima atsigauti Sąjūdis. Beje, jis dabar priima nutarimus, prieštaraujančius Aukščiausiosios Tarybos aprobuotoms nuostatoms. Konflikto keliu nueita jau taip toli, kad nebeaišku, ar viską, kas dabar daroma, atlikus, tai, kas įvyks, nebus įvertinta kaip koks nors perversmas? Ši tikrovė tik dar sykį įrodo, koks svarbus subalansuotos visuomenės ir stabilios valstybės siekis yra stiprių politinių partijų vaidmuo.

Mūsų valstybės institucijos atkurtos pradedant 1990 m. kovo 11 diena. Aiškiai trūksta konstitucinio teismo, nepakankamai diferencijuotos ir reglamentuotos įstatymų leidžiamoji ir įstatymų vykdomoji valdžios. Nebaigtas ministerijų ir žinybų optimizavimas. Valstybė pasitinka laisvą rinką, kurią Vyriausybė bandys amortizuoti formuodama valstybinio monopolizmo sistemą. Tai labai įdomus eksperimentas. Gaila, kad jis išryškėjo netikėtai ir reikalaus naujų ir politikų, ir visuomenės debatų. Ar jie bus produktyvūs? Juk kol kas tik aiškinamės, koks turėtų būti mūsų valstybės pobūdis.

Tai labai svarbus klausimas. Kovo 11 d. buvo apsispręsta kurti parlamentinę respubliką. Nors jokio valstybinio būtinumo nėra, net priešingai – spartesnis naujų visuomeninių ir politinių struktūrų brandinimas reikalauja tų nuostatų nekeisti. Lietuva su Sąjūdžio pagalba buvo pradėta sukti į prezidentinę respubliką. Nežinia, kuo pasibaigs tylus parlamento ir jo vadovo dialogas šiuo klausimu. Neabejotina: prezidento su stipriais įgaliojimais institutas būtų nenaudingas Lietuvai. Komunistų partiją visų pirma būtina paskelbti nusikalstama už tai, kad ji daug ką išmokė negalvoti, nuprotino. Žmonės be atsakomybės amžinybei ir patiems sau, o svarbiausia – nežinantys, kaip tokią naštą prisiimti, netrunka susitelkti aplink vieną ar kitą vadą. Jau pradedama kalbėti apie būtinybę baigti kolektyviškai mąstyti, ieškoti kolektyvinių sprendimų: vienvaldiški sprendimai priimami greičiau ir ramiau. Dar dorai neprabudusi, Lietuva jau šiandien linkusi vėl patenkinta užsnūsti. O mes juk turime sukurti visiškai naują – dinamišką – savo buvimą! Ginantieji parlamentarizmą pasisako ne prieš asmeninės atsakomybės suteikimą prezidentui, o už galimybę būti atsakingam kiekvienam – tada Lietuva būtų nenugalima.

Jeigu reiktų pasakyti, kur dabar yra Lietuvos jurisdikcijos centras, šitai pavyktų ne be vargo. Daugelį ekonominių ir ūkinių įstatymų projektų

inicijuoja Vyriausybė. Daugumą politinių ir ideologinių – Aukščiausioji Taryba. Daugiausia – jos dešinioji pusė. Centras užsiima projektų taisymu, dažnai suteikdamas įstatymams visiškai priimtiną visuomenės daugumai pavidalą. Už tai dešiniojoje spaudoje centristai apdovanojami raudonais laipsniais ir tautos priešų vardais. Būtų galima nekreipti dėmesio, jei nebūtų bandoma jau ir fiziškai dorotis. Vasarą periferijos išvykose buvo dorojami LAF'o ir LDDP aktyvistai. Dabar parlamento prieigose imamasi jau ir deputatų. Įstatymų balansavimas darosi vis dramatiškesnis. Tačiau parlamentas dirba, įtemptai brandindamas darbui patogesnes savo paties vidines formas. Kartais išsekdamas iki depresijos, vis dėlto yra fantastiškai darbingas.

Taigi esama ne tik asmeninių, bet ir visuomeninių visuomenei būtinų tikrumo ir aiškumo kokybių: kad ir nestiprių, bet vis dėlto gausių (bet ne per gausių) politinių partijų, kad ir nebaigtos, bet pradžiai pakankamos valstybės institutų ir valdžios pareigūnų visumos, kad ir svarbiausia valstybės kūrimo darbu neparemtos, vis dėlto gana intensyvios ir produktyvios jurisdikcijos. Svarbiausia – sistema kol kas atvira ir nesustabarėjusi.

Na, o pasaulis – ar jis leidžia mums jaustis bent kiek patikimiau?

Leidžia: jis mus pripažino nepriklausoma valstybe, priėmė į Jungtines Tautas, įtraukė į Helsinkio procesą, rengiasi priimti į svarbiausias normaliai valstybei reikalingas finansines ir ūkines organizacijas. Dabar beveik viskas priklauso ir priklausys jau tik nuo mūsų.

Ryškėja pagrindinės mūsų partnerystės ir įtemptos kaimynystės zonos. Stiprinama Baltijos sandrauga. Baltijos Tarybos asocijuotos narės teisėmis įtraukus Kaliningrado sritį turėtume savo valstybinių interesų šiame rajone subalansavimo perspektyvą ir svarų pasaulinių ryšių objektą. Nepriklausoma Ukraina, ambicingoji Lenkija ir ramiai ekspansiją kaupianti Vokietija kuria visai naują situaciją Europoje netgi tuo atveju, jei Ukraina įeis į slavų sandraugą. Ar šioje padėtyje galėsime ryškinti Vidurio Europos bendrumą ir pasinaudoti juo tiek prieš Europos Rytus – Rusiją, tiek prieš Europos Vakarus, ypač Vokietiją? Kad ir kaip būtų – Lenkija su Vidurio Europa ir Estija su Šiaurės šalimis bus pakankamo rūpesčio ir – laimėjimo atvejais – stipraus mūsų tarptautinių santykių tikrumo ištakos. Rusija ir Vokietija ir toliau bus amžini mūsų tarptautinių horizontų kalnagūbriai, per kuriuos nuolat turėtume stengtis įžvelgti Japoniją ir Jungtines Amerikos Valstijas. Svarbiausia, žinoma, kad patys būtume

atvira pasauliui valstybė. Keliaklupsčiauti nešokanti, bet ir nuo protingų dalykų vardan „savitumų“ neužsidaranti.

Nematau tokių trūkumų ir netobulumų, kurie verstų mus jaustis pasaulyje labai nepatogiai ar pernelyg nesaugiai. Kur pažvelgsi – ten rizika. Bet ir per gatvę eidamas rizikuoji. O čia – į laisvę po penkiasdešimties metų išėjęs, į ateitį turi patekti per visiškai atvirą likimo begalybę. Pas mus esama visokių negerų ir net neteisingų dalykų. Jų neįveiks nei šis, nei kitas parlamentas, nei ta, nei dar kita vyriausybė. Bet yra viskas, ant ko galima būtų atsistoti ir pasiremti kuriant ir vykdant visiškai tikras ir aiškias programas. Todėl nematau galimybės būti pesimistu ar plepėti apie ypatingus sunkumus ir pavojus.

Manau, turime teisę pasakyti taip: mūsų naujoje valstybėje tikrumo ir aiškumo šiandien jau esama tiek, kad jau galime (turime) pradėti labai rimtai dirbti, gamindami svarbiausius nepriklausomybės ginklus – kiekviename Žemės kampe vartoti tinkamus daiktus ir viso pasaulio pripažįstamą materialinį žmonių laisvės ekvivalentą – valiutą.

Visa kita stiprės kartu.

KOVO 11-OJI: PENKERIŲ METŲ VALSTYBĖS ISTORIJA

(1995)

Visą mūsų nepriklausomybės atkūrimą lydėjo dvi to atkūrimo pobūdžio nuostatos: nuosaikumo ir radikalumo.

Šio apmąstymo tezė yra tokia: būdavo laimima tada, kai buvo vadovaujamasi radikaliąja pozicija.

Minimumo, optimumo ir maksimumo skalėje radikalumu laikytinas maksimumas, nuosaikumu – optimumas. Nuosaikumas yra suseikėtas radikalumas. Bet koks minimalizmas yra stagnacija ir destrukcija.

Sąjūdis, gimęs 1988 m. birželio 3 d., kartais minimalizuodavosi, tačiau apskritai jis buvo radikalus nuo pat pradžios, todėl laimėjo – atkūrė valstybę. Būtent rezultato radikalumas įrodo Sąjūdžio veiklos pobūdį. Minimalizacijos tendencijos Lietuvoje įsigali su antisąjūdžiu.

Kas vis dėlto lemia tai, kad Sąjūdžio veikla dažnai laikoma nuosaikia? Tai – esminis klausimas. Lemia ta aplinkybė, kad Sąjūdis veikė, griaudamas visų pirma tarybinio gyvenimo juridines normas, šias normas taikančių ir pagal jas veikiančių struktūrų griovimą palikdamas vėlesniam laikui, tada jau jų imdamasis paeiliui ir nuosekliai. Problema buvo ta, kad tos struktūros, kol Sąjūdis susidorodavo su vienu savo veikimo etapu, modifikuodavosi, prisitaikydamos veikti naujomis aplinkybėmis. Tipiškas pavyzdys buvo LKP. Galima klausti, ar paraleliai su juridiniais nebuvo įmanomi ir gilesni struktūriniai visuomenės pertvarkymai? Atsakyti, ko gero, nereikėtų neigiamai. Pavyzdžiui, savivaldybės nebuvo pertvarkytos ne vien dėl to, kad stokota jėgų arba kad įsivaizduota, jog ir į savivaldybes, kaip ir į Aukščiausiąją Tarybą, automatiškai susirinks radikaliausieji reformatoriai, bet ir todėl, kad iš inercijos laikytasi svarbiausiojo tikslo koncepcijos: atkūrus valstybę esmingiausias pasidarė jos pripažinimas ir tarptau-

tinis įtvirtinimas, į tai ir sutelktos didžiausios pastangos. Kadangi jos jau atvirai globaliai tęsė Sąjūdžio juridinės kovos liniją, laimėjimų Lietuva pasiekė ir čia, tapdama ne tik pripažinta pasaulio bendrijos, bet netgi sugebėdama išvesdinti okupacinę kariuomenę, t. y. galutinai išsivaduodama.

Kas lėmė Sąjūdžio vykdomos juridinės išsivaduojamosios veiklos radikalizmą? Jos paveikumas buvo sąlygotas tos aplinkybės, kad į absoliučiai formalią, tikrovės visiškai neatitinkančią tarybinę teisę Sąjūdis įdėjo turinį, tos pačios tarybinės teisės pripažįstamais būdais sprogdinantį tos teisės reglamentuojamą prasmę. Kodėl buvo paveiki Molotovo–Ribentropo pakto demaskavimo akcija? Todėl, kad Maskva savo pasaulinio viešpatavimo sumetimais nekvestionavo tarptautinės teisės normų, o Vilnius, sugebėjęs įrodyti slaptųjų protokolų buvimą, naudodamasis tomis pačiomis tarptautinės teisės normomis, parodė, kad ne tik galima, bet ir būtina ištaisyti slaptą dviejų susipešusių agresorių nustatytą tvarką. Tos išvados buvo privalomos ne tik Maskvai, bet ir Vašingtonui, Londonui, Paryžiui, Bonai ir visoms kitoms sostinėms. Joks sukilimas, jokia ginkluota akcija nebūtų galėjusi duoti pageidaujamo rezultato efektyviau, atvirkščiai, lietuvius iškart būtų sulyginę su baskais, kurdais, airiais ir kitais vadinamaisiais separatistais. Šiuo požiūriu Lietuvos laisvės lyga buvo kur kas prastesnėje negu Sąjūdis pozicijoje: ji reikalavo Lietuvai duoti nepriklausomybę, grąžinti kaip daiktą. Sąjūdis teigė: mes atsiimame nepriklausomybę patys, prašome netrukdyti ir su tuo sutikti. Reikalaudami tiesos lietuviai pasirodė esą radikalesni net už didžiausius pasaulio radikalus, nes daugybės pasaulio tvarkoje taisytinų dalykų nedelsiamo nagrinėjimo būtinybę primetė ne tik Maskvai. Tiesa apie pasaulio tvarką ne be išlygų buvo priimtina ir Vakarams. Todėl jie visų pirma žiūrėjo į Maskvos elgesį mūsų atžvilgiu. Maskva ypač gerai suprato, kuo gresia Lietuva, jeigu jai nebus rasta veiksmingo priešnuodžio. Nenustebsime, jeigu bus patvirtinta, kad Michailas Gorbačiovas siūlė pašalinti Lietuvą iš tokios jam vertingos jo pertvarkomos Sąjungos: priimant Lietuvos tiesą apie okupaciją galėjo griūti ilgaamže okupacine veikla Maskvos sukurtos valstybės pamatai.

Kodėl Maskva vis dėlto buvo priversta skaitytis su Lietuva? Todėl, aišku, kad Lietuva buvo svarbi geopolitinė realybė, kad Lietuvą iš principo Vakarai rėmė, o Maskvai reikėjo išsaugoti ne tik bendravimą su Vakarais, bet ir jo pamatus – tarptautinę teisę, patį jos institutą. Jos neliečiamumas buvo pagrindinė Gorbačiovo viltis gauti pasaulio palaikymą prieš

jo paties šalyje įsitvirtinusią neproduktyvią, destruktyvia tapusią degraduotų asmenų tvarką ir rasti atsparos taškus toms reformoms, kurias jis vadino pertvarka. Vakarai Lietuvą palaikė ne tik iš principo, palaikė ir konkrečiai – dar okupacijos pradžioje lietuvių emigrantų įtvirtintą Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos teisėtumo nepripažinimo nuostatą. Sąjūdžio sėkmę sąlygojo sugebėjimas gerai pasinaudoti visomis istoriškai sukauptomis Lietuvos išvadavimo galimybėmis: 1918 metais sukurtos naujųjų laikų Lietuvos valstybės laisvo gyvenimo potencialu, pokarinės ginkluotos ir vėlesnės politinės rezistencijos turiniu, nenutrūkusiu Lietuvos diplomatiniu atstovavimu užsienyje ir kt. Sąjūdžio veiklos radikalumą lėmė jo veiklos visapusiškumas, kurio galią suprato ne tik Lietuvos laisvės priešai, bet ir draugai: čekai, gudai, ukrainiečiai, baskai važiavo į Sąjūdį konsultuotis dėl savų judėjimų pavidalų. Toks Sąjūdis buvo pavojingas ir Vakarams, tačiau nenorėti, kad jis prisidėtų prie Rusijos demokratizacijos procesų, jie taip pat negalėjo, todėl ir Vakarai Sąjūdį akcentavo tiek, kiek jis sugebėjo savo tautos išsivadavimo problemas spręsti praktiškai, o svarbiausia – pats. Šiuo požiūriu Sąjūdis buvo radikalus ir Vakarų atžvilgiu.

Sąjūdžio ryžtingumą rodo ne tik jo veikimo tikslas, bet ir to tikslo viešinimo tempas: per dvejus metus nuo akivaizdžiausios tarybinės integracijos nueita iki nepriklausomybės juridinio atkūrimo, dar per metus – iki tarptautinio pripažinimo. Mūsų juridinių pastangų radikalumą rodo ir bandymas 1988 metų pabaigoje priimti Lietuvos konstituciją, vos nesibaigęs milžiniška klaida, padėjusia tačiau vengti klaidų pertvarkos meto Maskvos parlamente – TSRS liaudies deputatų suvažiavime. Į Andrejaus Sacharovo ir kitų siūlomus naujos Sąjungos konstitucijų projektus Sąjūdis žiūrėjo kaip į reliktus ir šunkelius. Ir pats Maskvos parlamentas Sąjūdžiui buvo reikalingas tik tiek, kiek per jį buvo galima parodyti, kad ir jis pats, ir tai, kam jis atstovauja, mums yra nereikalinga. Tai puikiai buvo parodyta išeinant iš suvažiavimo salės. Ir pasaulis tai perskaitė tikrai nedviprasmiškai: TSRS byra!

Tai, kas dažnai vadinama nuosaikumu Sąjūdžiui iš principo apsisprendžiant dėl išsivadavimo juridinio kelio ir tame kelyje žengtų atskirų žingsnių, pavyzdžiui, lėtas ir labai laipsniškas nepriklausomybės šūkio iškėlimas, nėra nuosaikumas arba net – kaip kartais jau pasakoma – susitaikėliškumas: tai tėra tarybinės tikrovės neigimo būdo, neleidusio naudoti ne tik ginklų, bet net ir netinkamų žodžių, specifika. Taip, pasirinktas nepriklausomybės atkūrimo kelias neatmetė fakto, kad tarybinė tikrovė yra (o tai

iš principo prieštaravo ginkluotos ir neginkluotos politinės rezistencijos atstovų nuostatoms, kad okupacinė tikrovė nėra tikrovė) ir ją reikia paneigti. Tačiau tarybinė tikrovė visiškai nebesutapo su žodžiais apie ją ir žodinis jos paneigimas tuo metu darėsi pats efektyviausias: užteko pasakyti, kas buvo iš tiesų, ir gyvenimo tikrovė keitėsi ne dienomis, o valandomis. Naujos esaties įvardijimas buvo tapęs viena paveikiausių veiklos sričių. Ši, kaip teigė Georgas Hėgelis, proto klasta pasirodė produktyviausia ir Sąjūdžiui iš Maskvos tribūnos paskelbiant, kad Lietuva okupuota, ir Vilniuje per LTSR Aukščiausiąją Tarybą ją deokupuojant: pirmiausia AT deputatams savo pačių nutarimu nusimetant LTSR AT pavidalą, po to paskelbiant valstybės ir Konstitucijos iki 1940 metų okupacijos atkūrimą, pagaliau priimant Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Taip atsisakant kadaise okupacijos mums primestų melagingų žodžių, buvo iš principo atkurta nepriklausomos valstybės tikrovė. Principinė laisvė dabar nesutapo su realiai per penkiasdešimt metų įdiegta nelaisve ir reikalavo išspręsti šį prieštaravimą. Bandymai jį panaikinti buvo jau kupini klaidų, kurių esmingiausia buvo blokados sugestijuotas ir nuosaikiųjų primestas moratoriumas: kompromisas su principine netiesa. Praktiškai be rezultatų baigėsi visos derybos su TSRS dėl mūsų pripažinimo ir kariuomenės išvedimo. Nesėkmės pagrindas buvo mūsų nuosaiki nuostata, kad dėl mūsų laisvės galima susitarti.

Dėl laisvės nebuvo įmanoma susitarti Rusijoje su niekuo ir iš principo. Ir jeigu sausio 13-ąją Maskvoje jau nebebūtų buvę vilčių dėl pertvarkos TSRS taip pat, kaip dabar nebėra vilčių dėl demokratijos Rusijoje, Lietuvoje būtume turėję tą patį, kas šiandien vyksta Čečėnijoje. Lietuva maksimaliai sparčiai, radikaliai ryžtingai pasinaudojo pertvarkos Rusijoje viltimis. Pripažinimo būtinybę visi abejojusieji išvydo, kai Lietuvą pripažino pusė jos laisve neabejojančio pasaulio, – vos tik pasikeitė tvarka Maskvoje. Dėl okupacinės kariuomenės išvedimo buvo susitarta tiktai tada, kai pačiai Rusijai reikėjo pradėti įrodinėti, kad ji tikrai kitokia ir tikrai nori gyventi pagal civilizuotam pasauliui priimtiną tvarką. Radikalizmo konstruktyvumas labai ryškiai atsiskleidė derybų su Rusija delegacijos darbe: kol delegacija sugebėjo priversti Maskvos pusę kalbėti mūsų terminologija ir vadovautis mūsų logika, iniciatyva buvo mūsų. Vos tik buvo pereita į „paritetinę logiką“, prasidėjo pralaimėjimai, mat kitokiu būdu iš principo pripažintas buvęs galimas okupacinės valstybės dalyvavimas dar išli-

kusioje okupacinėje tikrovėje, tiksliau – okupacijos pasekmėse. Radikalizmas išvaduojant iš okupacijos buvo absoliučiai produktyvus.

Tačiau vidaus gyvenime ikiokupacinių juridinių normų (kartais – netgi gerokai modifikuotų) atkūrimo metodas pasirodė mažiau produktyvus. Okupacijos suformuota tikrovė buvo keičiama perdirbant struktūras, o ne santykius. Santykiams nekintant taip sparčiai, kaip norėta, buvo bandomos regeneruoti ir pačios buvusios struktūros, tačiau, nebegalimos atkurti iš principo, degradavo ir iro. Nepriklausomybė susikirto su priklausomybės vertybiškai kondensuota nelaisve pačiuose žmonėse. Iš čia kilo didysis visą Vidurio Europą palaipsniui apėmęs restauracijos procesas, subrandinęs pototalitarinius režimus – senųjų gyvenimo normų atkūrimo troškulį malšinančioms valdžioms blaškantis tarp laisvės judėjimų sukelto radikalizmo ir restauraciniams režimams įmanomo nuosaikumo, tuo pat metu vis labiau ryškėjant vienam bendram pavojui – senajam Rusijos agresyvumui ir ekspansionizmui. Vienur tie išsivadavimą lydėję režimai savarankiškesni ir demokratiškesni (Čekija, Vengrija), kitur – satelitiškesni ir autoritariškesni (Lietuva, Bulgarija), dar kitur – savarankiški ir autoritariški (Lenkija, Rumunija), tačiau visur užkliuvę už totalitarizmo, į žmones įsodinto dvasinio paralyžiaus, kurio masinis pobūdis dar neišryškėjo akivaizdžiais pavidalais ir egzistuoja daugiau kaip negatyvizmo liūnas – plėšikavimas, korupcija, amoralumas, cinizmas. Visa tai jungia viena – teisinis nihilizmas, viso teisės instituto, o didele dalimi – jau ir valstybės nuvertinimas. Lietuvoje ypač gilus dėl to, kad būtent per teisę eita į laisvę, pastarąją, nustėrusią piliečių akivaizdoje, kur kas sparčiau užpildant neracionalizuotos nelaisvės gaivalui negu laisvės savitaigai. Šiandien, kai doleris yra vertingesnis už nebesuvokiamus įstatymų pataisų pataisų nėrinius, nedaug ką reiškia ir programinis partijų radikalizmas, ir Vyriausybės ar Prezidento pažadai – juridinis radikalizmas savo galias išbaigė. Rusijos elgesys su Čečėnija yra logiška etapo pabaiga: prasidėjo reokupacijos.

Kas toliau? 1989–1991 metų Lietuvos patirtis rodo: laimėti nuolaidžiaujant negalima, neįmanoma. Todėl: arba sutikti su pralaimėjimu vidujai ir išoriškai, arba radikaliai pasipriešinti jau nebe išsivaduojant, o išsivadavimą ginant, ir naujuoju laikotarpiu būtina rasti būdą ne apsiginti, o laimėti – ir vėl nugalėti. Mūsų patirtis liudija: ginti yra minimumas, taigi – pralaimėjimas.

Ar tai yra įmanoma? Taip, jeigu ir naujojo etapo pergalės besąlygiškumo pamatas bus pakankama vertybė mūsų daugumai.

POLITIKOS ETIKA, ARBA AR LIETUVA GALI TURĖTI SAVO POLITIKĄ?

(1999)

Gerai atsimenu, su kokiu pasitikėjimu 1988 metais rašiau programinį straipsnį pirmajam „Atgimimo“ numeriui apie svarbiausius Sąjūdžio žodžius – dorą, protą, darbą.

Dabar kaskart prarasdavau nuotaiką, kai tik pagalvodavau apie šiam pranešimui pasiūlytą temą. Apie ką kalbėti? Apie dorą šiandien nebeužsimenama – tai pasidarė beveik nepadoru. Protą gal ir pernelyg idealizavau, bet dabar jį visiškai pakeitė gudrumas, dažnai – klasta. Darbas? Darbas kaip vertybė išliko, bet ne visiems ir ne savo kuriamąja prasme. Ir apskritai – ar galima pasakyti, kad Lietuva po savo dainuojančios revoliucijos jau pradėjo dirbti? Nebent švęsti taip, tarsi tai ir būtų svarbiausias darbas.

Prieš dešimtmetį mūsų politinio elgesio tikrumo pamatas buvo elementarus: moralu tai, kas etiška Sąjūdžio požiūriu. Kas Sąjūdžio požiūriu moralu, aptarinėta nebuvo. Ir negalėjo: Sąjūdis buvo laikinas subjektas, be to, neigiantis subjektas – valstybinė nepriklausomybė kaip kuriamasis tikslas liko beveik neapmąstyta, ji buvo aiški tik kaip negacija, kaip atsiskyrimas, atsiplėšimas nuo Maskvos, išsivadavimas iš okupacijos. Doro elgesio kriterijų nebuvo, todėl Sąjūdžio elgesį labai nesunkiai buvo galima personalizuoti primetant bet kurio lyderiauti norinčio asmens nuostatas. Kad to neįvyktų, buvo bandoma saugotis: sutarta, kad Sąjūdis neturės renkamo pirmininko, kad Iniciatyvinėje grupėje visi bus lygūs, o Sąjūdžio Seimo tarybai pirmininkaus kas pusmetį vis kitas asmuo. Be to, sutarta, kad Sąjūdžio politika, skirtingai nuo amoralios komunistinio režimo politikos, yra morali iš principo.

Aiškių kriterijų neformulavimas įvairiuose išsivadavimo etapuose leido elgtis gana lanksčiai. Tačiau tai buvo prielaida ir tam subjektyvizmui,

kuris ėmė plėtotis ir įsigalėti, kai Sąjūdžio vadovybė ėmė personalizuotis, prielaida tam gudravimui, kai jau reikėjo ne griauti, o kurti, prielaida tam idėjiniam eklektizmui, kuris Lietuvoje viešpatauja šiandien, kai moralios politikos terminas nebevartojamas ne tik valstybės politikos gairėms žymėti, bet ir Sąjūdžio (net jo praeities) veiklai apibūdinti.

Kodėl įvyko tokie pokyčiai?

Niekada nesutikau ir nesutiksiu, kad kviesti beginklius žmones ginti televizijos bokštą, spaudos rūmus ar telekomą nuo tankais ginkluotų užkariautojų buvo moralu. Mūsų atkurtoji valstybė tada jau turėjo tegul ir nedideles gynybos jėgas ir jos privalėjo ginti savo tikrai moralius piliečius, kad ir be ginklo einančius pastoti kelią priešui. Pabrėžiu: Lietuva tąsyk turėjo ne kariauti su Rusija, o ginti savo piliečius nuo ginkluotų okupacinės valdžios liekanų. Deja, ginti piliečių neįsakyta. Gynėjai spietėsi parlamente. Piliečiai buvo moralūs, vadovai – ne. Parlamentas rusų kariuomenės puolimo atveju buvo numatytas susprogdinti padegtais benzino bakais, tuo pat metu pro barikadas ir spygliuotas vielas kai kam žinant pabėgimo landas. Nežinia ir kas bei kur būtų bėgęs ženklo skristi laukiančiu lėktuvu, bet būtų. Deja, tą sausio 13-ąją naktį buvo jau ir emigravusiųjų – į Lenkiją, Švediją.

Jau žinant, kad bus laikomasi restitucijos principo, ir bet kas, jei tik turėjo žemės iki 1940 metų okupacijos, galės ją atgauti, buvo padarytas sprendimas skirti 2–3 ha žemės tiems, kurie jos anksčiau neturėjo arba naudojo kaip kolūkio skirtą priesodybinį sklypą. Taip buvo dar labiau suveltas jau iki tol įvairių statybų supainiotas restitucinių žemių grąžinimo klausimas. Ar etiškas, ar moralus buvo šis Aukščiausiosios Tarybos sprendimas restitucininkų atžvilgiu?

Analogiškas buvo Antrosios vyriausybės kreipimasis į piliečius savo santaupas laikyti bankuose. Bankų sistema ir jų veikimo tvarka buvo sukonstruota tokia, kad jų griūčių bangos būtinai turėjo nuvilnyti. Tačiau bankų bankrotai buvo puiki kapitalo koncentravimo spekuliantų rankose priemonė ir ja be didesnių ceremonijų buvo pasinaudota. Kaip didžiausias moralumo pavyzdys dabar nurodomas nuvertintų rublinių indėlių kompensavimas, tačiau net neužsimenama, kad tai tik anos pačios voliuntaristinės ir spekuliatyvinės finansinės veiklos tęsinio epizodas, kurio tikslas – anaiptol ne piliečių gerovė, o indėlininkų papirkimas kitų valstybės žmonių sąskaita. Nekalbu apie kompensacijoms skirtų lėšų tikslingesnį –

ilgalaikiškesnį – panaudojimą, kuris visos visuomenės atžvilgiu būtų tikrai moralesnis.

Tačiau pačiu amoraliausiu mūsų naujosios – išsivadavusios Lietuvos – politikos faktu reikia laikyti tai, kad žmonės po kelių dešimtmečių totalitarinės tvarkos buvo iš karto palikti kas sau – kaip kas išmano, te save gano. Nors ir argumentuojant naujos santvarkos tvarka, tas piliečių socialinis atstūmimas nebuvo būtinas nei laisvos rinkos principo įgyvendinimui, nei gyvenimo liberalizavimo spartinimui. Senųjų socialinių ryšių negailestingas naikinimas buvo aiški protekcija visų pirma tiems, kurie tebebuvo prie valstybės vardu valdomo turto, prie jo perdavimo į privačią nuosavybę kanalų, kurie galėjo tuos kanalus formuoti, kurie galėjo juos tvarkyti ir panaudoti. Tai buvo didžiulės ir itin sparčios vienų praturtinimo ir kitų nuskurdinimo veiksenos legalizavimas ir įtvirtinimas, veiksenos, kuri ir šiandien egzistuoja Lietuvoje kaip brutalaus kapitalizmo metas su visa jo neteisėtumo ir beteisiškumo, žudynių ir savižudybių, degradacijos ir depresijos tikrove pačiomis neįtikimiausiomis jos formomis.

Žinoma, Lietuva nėra išimtis – panašūs procesai vyko ir vyksta visame pokomunistiniame pasaulyje, rekonstruojančiame kapitalizmo veikimą.

Ar tai gali pateisinti mūsų tikrovę ir paguosti mus bent kaip žmones? Tokių tendencijų ir bandymų esama. Bandymų ir pateisinti, ir pasiguosti. Sakoma, kad socialinę atstumtį ir supriešinimą sąlygojo kovos su komunistine sistema ir komunistine sąmone būtinumas. Sakoma, kad kolūkių išardymo reikalavo spartesnis ūkininkų sistemos įvedimas. Sakoma, kad valstybės turto totalinis privatizavimas reikalingas spartesniam ūkio efektyvinimui – mat tik privačiose rankose esantis turtas duoda didžiausius pelnus.

Kiekvienas toks pateisinimas gali būti atmestas tiek spekuliatyviai, tiek praktiškai. Antikomunistinės ir komunistinės priešpriešos ideologija – ar tai nėra ta pati iš komunizmo ateinanti žmogaus itin spartaus, staigaus perdirbimo metodologija, besiskirianti tik tuo, kad tada, anais laikais, į ideologiją netelpančius žudė valstybė, o dabar tai palikta padaryti kiekvienam asmeniškai – nužudyti arba nusižudyti pačiam? Pats metas būtų susumuoti tokią statistiką. Taip pat ir emigracijos statistiką. Vokietija neišdraskė savo rytinių žemių fermų ir šiandien jos veikia kaip stambūs ūkiai, garantuodami juose likusiems ir dirbti ten norėjusiems žmonėms ir atlyginimus, ir būtiniausią socialinę saugą. Daugybės šalių pavyzdžiai rodo, kad valstybės turtas yra nepakeičiama visuomenės stabilaus gyvenimo forma

ir norma, nes ne tik pelnas, bet ir kiti turto parametrai turi vertę šiame pasaulyje, ir pelno kriterijaus absoliutinimas galimas traktuoti kaip to paties komunistinio mąstymo vienmatiškumo arba, antra vertus, kaip laukinio kapitalizmo agresyvumo pavyzdys.

Iš to, kas pasakyta, gal jau galima kokia išvada?

Manau, taip. Ir ji galėtų būti tokia: dviejų didžiųjų naujausių laikų idėjų – kapitalizmo ir komunizmo – laikas yra pasibaigęs ar baigiasi. Komunizmo pabaigą žymi Rusijos komunistinės sistemos suirimas ir TSRS žlugimas. Kapitalizmo pabaigą žymi Europos Sąjungos sukūrimas ir jos tolesnis plėtojimas.

ES kūrimas labai panašus į Sąjūdžio veikimą: iš pradžių tik tarsi pasipriešinti Maskvos komunizmo poveikiui sukurta, ES pamažu tampa su bendra valiuta, bendra gynyba, be vizų ir sienų veikiančiu milžinišku Europos valstybiniu dariniu, valstybe, vienijančia sunkiai suvienijamus tiek vertybinius, idėjinius, intelektinius, tiek ūkinius, gamybinius, gynybinius išteklius, poreikius, siekius. Europos Sąjunga šiandieninio politinio elito Lietuvoje yra pateikiama kaip alternatyvos neturinti politinė koncepcija ir praktinio veikimo projektas. Dėl buvimo toje Europos Sąjungoje prasmės net nekalbama – tai laikoma nekorektiškumu. Dėl ES paprasčiausiai apsisprendžiama, ir ES kaip koncepcija arba priimama, ir tada reikia stengtis į Vakarų Europos valstybių bendriją įstoti, patekti ten, arba ji atmetama, nulemiant save patį pasmerkimui, atmetimui.

Vardan ko gi taip besąlygiškai priimtina ta Europos Sąjungos idėja ir tikrovė? Sakoma – tai pokomunistinio pasaulio modelis, pasaulio „trečiasis kelias“, kurį vėl mesianistiškai siūlo Europa.

Reikia pripažinti: Europa daro didelį bandymą. Kai komunizmas šiandien mutuoja tik nedideliais raudonrudžiais fašizmais, kai pasaulio finansininkai ir ekonomistai išdrįsta prabilti apie būtinumą kurti naujus apsaugos nuo finansų ir ūkio krizių netgi stipriausiose pasaulio kapitalistinėse valstybėse instrumentus ir mechanizmus, Europos užsimojimas kurti antnacionalinę socialiai saugią visuomenę yra iš tiesų kai kas daugiau, negu bandymas sukurti socialdemokratinę Europą – europeizuotą TSRS transkripciją. Tas naujoviškumas – tai apsisprendimo Vakarų ūkio modelio naudai savanoriškumas, bandomas garantuoti ir politinių elitų, ir nacijų lygmenimis.

Tačiau negalima nekreipti dėmesio ir į tuos, kurie teigia, neva šiandien ES tėra Europa, kurią tvarko niekam neatskaitingi Europos Centrinio

banko, Liuksemburgo Teisingumo rūmų ir Briuselio Komisijos valdininkai technokratai. Verta atkreipti dėmesį taip pat į mintis, ar toje susivienijusioje Europoje bus iš tiesų kas nors nauja ar naujesnio, negu šiandieninėse Europos valstybėse jau egzistuojanti ir socialinė atstumtis, ir nesaugumas bei nepatikimumas, ir gerovės plėtros stagnavimas, nors kai kuriose valstybėse ji tikrai storu klodu dengia visuomenes. Itin problemiškai Europos Sąjungos ateitis iškilo po to, kai nacijų Europos koncepcija buvo pakeista Europos nacijos koncepcija. Apie tai, kad ES bus griežta federacija, pastaruoju metu prabilta labai aiškiai. Ar ne dėl federaciškai centralizuotos tvarkos ir sudegė rusų komunizmo idėja? Jeigu Briuselio koridoriuose tikrai įsitvirtins federalizmo idėja, Europos Sąjungos projektą kada nors – drąsiai drįstu taip teigti – turėsime įvertinti kaip labiausiai nevykusį pokomunistinio pasaulio politikos paieškos projektą.

Kodėl ES inovacijas iš anksto galima vertinti labiau skeptiškai ir kritiškai negu optimistiškai?

Todėl, kad ES idėja naikina tą ideologiją, kurios link sunkiai, bet kantriai Europos ir kitų pasaulio tautų artėta visą XX amžiaus antrąją pusę, tolydžio vis aiškiau suvokiant, kad pototalitarinis humanizmas turi remtis ne tik žmogaus, bet ir gyvasties apskritai vertybėmis. Tai labai svarbus globalinis supratimas. Ši kryptis siūlė įdomius Vakarų ir Rytų pasaulių integravimosi paieškų kelius, nuo kurių Europos technokratinio vienmatiškumo dabar vienodai ryžtingai atkertamos Europos Sąjungos tautos. Taip pat ir mes Lietuvoje. Jau pats stojimas į Europos Sąjungą mums yra politika be politikos (netgi nediskutuojant atsisakoma svarbiausios mums 1988–1990 metais Nepriklausomybės idėjos), o buvimas Europos Sąjungoje bus nacijos buvimas be savo politikos supervalstybėje be politikos. Iš tiesų – ar tolydus gerovės produkavimas, paskirstymas ir vartojimas gali būti laikomas politika? Kuo tada ji skiriasi nuo tos, kuri mums buvo skirta anoje – komunistinėje – Sąjungoje? Juk rusiškasis komunizmas būtent ir buvo spartaus ir tolygaus gerovės paskirstymo gelmėn ir platumon modelis, modelis, kuris jau nebegali būti politikos objektu.

Šie mano samprotavimai dar nėra politiniai teiginiai. Šiandien aš neteigiu, kad Lietuvai nereikia stoti į Europos Sąjungą. O jeigu taip, jeigu stoti reikėtų, tai stoti būtų galima jau vien dėl to, kad jeigu Europos Sąjungai ir bus lemta bankrutuoti, tai kad ir mes bankrutuotume su tuo patyrimu, kurį gaus bankrutuojančios ES tautos, kad – pagaliau – bankrutuotume

kaip Vakarų civilizacijos dalis, o ne koks nors Eurazijos gabaliūkštis, kurį dabar nė viena pusė nežino kur dėti. Sala juk negalėsime tapti, jei ir labai norėtume.

Antra vertus, aš neteigiu ir to, kad Vakarų Europa yra tiek išsekusi, jog nebepajėgia surasti jokios kitos bent kiek gyvybiškesnės idėjos negu socialistinė visuotinės gerovės idėja, Briuselio modifikuota į tolydžios gerovės idėją. Ne tik Europai – visam pasauliui yra atėjęs idėjų krizės metas. Gana dramatiškas naujų, iš tiesų fundamentalių buvimo idėjų paieškos metas.

Ir tai nenuostabu. Visiškai nenuostabu: užsibaigė du tūkstančius metų Vakarų žmogaus dvasią maitinusios anapusinės Absoliutaus Gėrio (Dievo) idėjos transformavimasis į šiapusinės Absoliučios Gerovės (arba komunizmo) pasaulį. Pasibaigė tas veikimas, pagimdydamas ir visam likusiam pasauliui primesdamas vakarietišką technologinę kultūrą, tolydžio virstančią prieš gyvastį nukreipta kultūra, arba susinaikinimo kultūra. Žinoma, tokioje situacijoje rasti ką nors išties reikšminga, kuo būtų galima pasiremti ieškant pasaulio išlikimo ir tolesnio gyvavimo prielaidų, nėra labai lengva.

Tačiau kristi į visišką pesimizmą neleidžia tai šen, tai ten sužibantys naujo mąstymo proveržiai. Ypač ryškiai įstrigo neseniai mano aptikto Amartijos Seno, 1998 metų ekonomikos Nobelio premijos laureato, mintys. Indas pagal kilmę, jis dabar vadovauja vienam Kembridžo koledžų. Jo sukurtas „ekonomikos su žmogaus veidu“ modelis atmeta BVP kaip vienintelį šalių gyvenimo lygio rodiklį, siūlydamas sintetinį žmogiškojo išsivystymo rodiklį, kuris nustatomas pagal vaikų mirtingumo procentą, gyvenimo trukmę, galimybę įsigyti išsilavinimą, raštingumo lygį ir netgi gydytojų skaičių tam tikram gyventojų skaičiui. Dabar šita metodika taikoma ir Jungtinių Tautų tyrimuose. Seno ir BVP metodai duoda dažnai netapačius rezultatus, ir žemo BVP lygmuo nebūtinai reiškia tautos katastrofišką būklę. Pas mus BVP kol kas yra vienintelis atskaitos taškas, naudojamas dažnai visiškai ignoruojant visuomenės humaniškos plėtotės matmenis. Senas savo metodą sukūrė, sukrėstas baisaus Bengalijos bado vaizdų ir išsiaiškinęs, kad badą sukėlė ne maisto produktų trūkumas, o dėl britų kareivių atvykimo šoktelėjusios kainos. Po Indijos išsivadavimo tokių baisių badmečių Senas nebekonstatuoja. Jis sako: kad nebūtų bado, turi būti demokratija (valstybės tvarka), kad būtų demokratija, turi būti laisvė. Viskas tarsi ir žinoma, bet ne visai. Kaip ir BVP bei sintetinio visuomenės išsivystymo modelio atvejais.

Vakarų kultūra daugiau kaip du tūkstančius metų artėjo prie žmogaus, tolydžio aktualizuodama šią amžinąją krikščionybės idėją. Bet tik dabar Vakarai prie žmogaus priartėjo esmingai: žmogų galima suprasti kaip šiapusinį reiškinį, kurio kontekstas yra visas gyvasties fenomenas, gyvybė kaip visatis. Žmogus matomas ne kaip nuleistas žemėn iš dangaus, o kaip iškilęs iš žemės, iš visos jos trapios gyvasties ir šiandien palaikomas bei keliamas. Ar tai nėra naujų fundamentalių idėjų ir jomis paremtų politikų galimybė? Tai gal ir mes čia turime ką pasakyti? Ir ką veikti, ko gero, turime – kurdami adekvataus sau patiems elgesio etiką – mūsų politiką? Mūsų pačių politiką.

Per naują žmogaus prigimties supratimą Vakarai šiandien gana esmingai priartėjo prie žmogaus kaip gyvasties prado žmogėjimo vietos ir erdvės – prie tautos supratimo. Žmogus kaip atskirybė ir visuomenė kaip tų atskirybių suma ima užleisti vietą žmogui kaip tapsmo momentui ir tautai kaip realiam subjektui. Tačiau technokratinis ekspansionizmas, stipriai pakėlęs galvą Europos Sąjungoje ir tebeviešpataujantis Jungtinėse Valstijose, dar labai nenoriai gilinasi į žmonių kaip tautų atstovų poreikius ir reikalus, klimpdamas į tokias problemas, kaip Kosovo, kaip Šiaurės Airijos, kaip baskų, kurdų, tibetiečių, čečėnų ir daugybę kitų nūdienos problemų, tikrai neišsprendžiamų pagal šiandieninę sąmonę ir teisę. Ar Lietuva šiais klausimais neturi savo nuomonės?

Neabejotina, kad Jungtinės Tautos netolimoje ateityje tautų teisėmis galės ir privalės rūpintis taip pat, kaip dabar rūpinasi žmogaus teisėmis.

Kas jau kas, o buvusios tarybinės tautos kaip niekas kitas gerai žino, ką reiškia ilgametė okupacija ir priklausomybė be galimybės turėti savo politiką. Žino, ką reiškia būti negirdimoms. Tai ar ne jų, įskaitant ir Lietuvą, priedermė būtų ne tik klebenti ES duris, bet ir kalbėti apie ten besirenkančių netapatumus jau šiandien, apie gal net visiems laikams turėsimą netapatų kitoms tautoms gyvenimo būdą? Ar ne laikas mums, užuot vien daužius ES duris, pagalvoti ir pakalbėti taip pat ir apie kitokį sutarties dėl narystės ES pobūdį?

Esu įsitikinęs – tik tokia politika šiandien galėtų būti vadinama moralia, tik toks susiorientavimas galėtų būti mūsų politinės etikos ištakos ir kryptys. Mūsų apsisprendimas dalyvauti pasaulio politikoje neatsisakant savo politikos – štai kas turėtų būti mūsų politikos esmė ir prasmė, tos politikos moralumo ir etiškumo rodiklis. Tikras, kaip tikras yra moralinis imperatyvas.

Lietuva turi išteklių tokiai pozicijai ir tokiam elgesiui realizuoti: turi stiprų intelektualinį potencialą, turi gana aktyvią visuomenę, turi gėdos nedarančių politinių ir visuomeninių organizacijų, turi nelengvai, bet ilgam kuriamus valstybės institutus.

Bet ji turi ir vieną didelę bėdą – ilgalaikio skurdo išugdytą begalinį žmonių godumą. Tą godumą, kuris žemesniuose visuomenės sluoksniuose reiškiasi neribota turtėjimui pajungta veikla imtinai iki žmogžudysčių, aukštesniuosiuose – korupcija, vagystėmis ir – baisiausia – konformizmu. Gerovės pasaulis nesunkiai įtraukia į vergovę bet ką, jeigu tik jis nors sekundei pamiršta, jog yra, kas nenuperkama už jokius pinigus, o prarandama gali būti netgi už labai mažus ir akimirksniu: tai dvasios rimtis, dvasios skaidrumas. Kad taip neatsitiktų, kiekvienas politikas privalės ir ateityje atsiminti, ką sakė Kantas: kitas niekada negali būti priemonė, o gali būti tik tikslas. Kiekviena politika yra subjekto – atskiro politiko, grupės, tautos, Sąjungos – elgesio visuma ir sistema, bet morali ji gali būti tiktai tada, kada jos tikslas bus už to subjekto – už asmens, už tautos. Tad Europos Sąjunga kaip paieškos kryptis turi prasmę. Tik su sąlyga: jeigu ji nelaiko priemone to, kuris joje tikslo ieško.

Iš tiesų, nėra lengvas mūsų buvimas. Bet ar tai nėra jo tikrumo paliudijimas? Neseniai aptikau vieną tekstą, be autoriaus vardo rastą 1692 metais Baltimorės bažnyčioje. Vadinasi jis „Troškimai“. Leiskite perskaityti jį pabaigai.

Troškimai

Būkite ramūs kasdienio triukšmo ir lėkimo sūkuryje ir prisiminkite, kad tik tyloje galite rasti ramybę.

Kiek tai įmanoma, be priešiškumo sutarkite su visais žmonėmis.

Savo tiesą sakykite ramiai ir aiškiai, išklausykite kitus, net dvasiškai silpną ar nemokšą – jie irgi turi savo gyvenimo istorijas.

Venkite triukšmingų ir agresyvių žmonių – jie užgauna sielą.

Nelyginkite savęs su niekuo: antraip rizikuosite būti tuščias ir garbėtroška. Visada yra žmonių, kurie yra ir bus aukščiau už jus arba žemiau.

Džiaukitės savo sumanymais taip pat, kaip džiaugiatės jų išsipildymu.

Visada domėkitės savo karjera, kad ir kokia kukli ji būtų – tai tikras bėgančio laiko sėkmingumo liudijimas.

Būkite atsargus dirbdamas savo darbus, nes pasaulis pilnas klastos.

Nebūkite aklas, ypač dorybės atžvilgiu – daugybė individų ieško didelių idealų, ir aplink mus gyvenime yra daug didvyriškumo.

Būkite pačiu savimi. Ypač neapsimetinėkite draugystėje. Nebūkite ciniškas meilėje, nes meilė yra prieš bet kokį menkumą ir bet kokį nusivylimą – ji amžina kaip žolė. Geranoriškai priimkite amžių, maloniai atsisveikindami su jaunyste.

Stiprinkite savo dvasią, kad galėtumėte apsisaugoti staigios nelaimės atveju.

Nesikrimskite dėl neįvykdomų svajonių.

Daug baimių kyla iš nuovargio ir vienatvės. Būkite švelnus sau, būkite aukščiau įprastos disciplinos.

Jūs esate visatos vaikas, kaip medžiai, žvaigždės, – jūs turite teisę būti čia.

Ir tegul tai bus aišku ar ne, bet pasaulis eina į priekį be abejonės taip, kaip privalėtų.

Būkite santarvėje su Dievu, kad ir kokia būtų jūsų pažiūra į jį, kad ir kokie būtų jūsų darbai ir jūsų svajonės, išsaugokite šiame triukšmingame gyvenimo sūkuryje savo dvasios ramybę.

Su visomis apgaulėmis, nuobodžiais rūpesčiais ir sudužusiomis svajonėmis – pasaulis vis dėlto yra gražus.

Mylėkite save, rūpinkitės, stenkitės būti LAIMINGAS.

Tai tikrai vakarietiškas tekstas. Nors už jo daug Amerikos ryto garsų (taip ir girdime, kaip jie skverbiasi į tekstą), čia mintijamos gyvenimo mačiusio europiečio mintys. To europiečio, kurio vaikams lemta sutverti Ameriką, kokią ją matome šiandien. Ko gero, būtent todėl tas tekstas ir traukia. Ir kaskart, kai aš jį skaitau, viltis, kad ir mes rasime savo kelią, tvirtėja.

LIETUVA KRYŽKELĖJE

(1999)

2000 metai Lietuvai lemtingi. Lietuva turės apsispręsti, ar suka į gilią Vakarų Europos provinciją, ar pagaliau vis dėlto pradeda sunkų ir lėtą kelią aukštyn – tampa atsakinga už savo likimą, save išmaitinti ir apginti sugebančia pasaulio bendruomene.

Kodėl būtent 2000-ieji yra galimo posūkio taškas?

Taip yra dėl trijų priežasčių. Pirma, 2000-aisiais baigiamas išparduoti visas per tarybinius metus sukurtas valstybinis turtas ir šitaip išsemiamos ekstensyvaus ūkio plėtotės galimybės, iškyla būtinybė pradėti intensyvų ūkininkavimą. Antra, ministro pirmininko Rolando Pakso kabinetas Seimo daugumos įpareigotas tęsti Gedimino Vagnoriaus Vyriausybės politiką, nesiryš daryti radikalių apsisprendimų, tad galimybė persiorientavimą pradėti anksčiau lieka neišnaudota. Trečia, 2000 metais vyks Seimo rinkimai, parlamento politinė sudėtis turėtų gerokai pasikeisti, tad manytina, kad Lietuva ir politiškai pagaliau galės laisviau atsisakyti praeities orientacijų.

Tiesą sakant, nuo kitų metų gyventi senoviškai nebebus nei ūkinių, nei politinių galimybių. Štai kodėl 2000-ieji turės būti lemiami.

Kas atgyveno?

Atgyveno beveik viskas.

Atgyveno trys svarbiausi Sąjūdžio žodžiai – tiesa, dora, darbas.

Susiformavo daugybė tiesų (grupuočių, luomų, žiniasklaidų, partijų ir t. t), viena su kita konfrontuojančių, viena kitą žudančių ar kompro-

mituojančių ir padedančių slėpti tiesą apie mūsų visuomenę ir valstybę ne blogiau, negu tai buvo daroma „anais laikais“. Tiesa vėl neparanki, ji slepiama netgi vyriausybių, jos bijoma netgi aukščiausiu lygiu.

Dorai elgtis dar moko mokytojai ir kunigai. Visi kiti apie dorą ar „dorinį auklėjimą“ išvis nekalba – nutyli arba juokiasi.

Darbas darosi ne pats svarbiausias dalykas netgi bedarbiui: jei „per mažai duos“ – geriau bedarbiaus ir „pats manysis“, negu kur nugarą lankstys. Tiesą pasakius, jei ir darbas negarantuoja pragyvenimo, ar jis gali būti laikomas ko vertu? Vertę turi ne darbas, o pinigas, bet kadangi jis taip pat dar ne darbu matuojamas, dažnai tampa tik neprotingu turtu, o ne gyvenimo galimybių pagausinimu.

Visi trys žodžiai, kurie reiškia svarbiausius žmogaus santykius su gyvenimu, su savimi ir su kitais, nuvertėjo taip, kad į nepriklausomybę ir savo valstybės kūrimą mus vedusi vertybių sistema sužlugo, ir vidujai mes jau nebesaistomi. Pakartoti Baltijos kelio šiandien nebegalėtume.

Atgyveno išsivadavimo meto politika, orientavusi mus į nepriklausomybę, visuomenės vienybę ir ūkinį savarankiškumą.

Nepriklausomybė paminima tik dukart per metus – Vasario 16-ąją ir Kovo 11-ąją. Matyt, juo labiau tolsime europinės integracijos keliais nuo to, ką deklaravome 1990 m. kovo 11 d. vakarą, tuo pompastiškesnes stengsimės rengti tas iškilmes, bet vargu ar tai pridengs mūsų naujosios priklausomybės tikrovę, kuri pradėjo formuotis pasiprašydinus į Europos Sąjungą ir NATO, ypač – pasirinkus „strateginiu partneriu“ kaimynę Lenkiją. Jau šiandien, baigiantis nepriklausomybės dešimtmečiui, mes gyvename su visomis Europos Sąjungos šaliai privalomomis pareigomis, tik be į Sąjungą tikrai įstojusiai tenkančių teisių (kvotų, dotacijų ir kt.). Jau dabar mes vykdome visas NATO valstybei būtinas priedermes neatsižvelgdami nei į visuomenės galimybes, nei į poreikius: esame nebelaisvi. Daugumai pritariant. Tyliai vyksta susiliejimas su Lenkija, strateginei partnerystei „tampant“ naujosios unijos instrumentarijum.

Apie visuomenės vienybę giedame tik himne. Dar nuo 1989 metų pradėtas visuomenės padalijimas į komunistus ir patriotus į sąmonę įsėdo taip, kad ir išmirę antagonistai dalins savo palikuonis į blogiukų ir geriukų stovyklas. Vienybė teoriškai įmanoma tik grupių viduje, tačiau interesai stipriai koreguoja teorines galimybes netgi tose mažose erdvėse. Užuominos apie vienybę laikomos arba provokacijomis, arba protingai nutylimos.

Ūkinis savarankiškumas iš valstybės politikos žodyno galutinai pašalintas į valdžią atėjus konservatoriams ir paskelbus „didžiąją privatizaciją“. Per trejetą metų pardavus visas didžiąsias valstybės įmones ir suformavus Lietuvos ūkį valdančių užsienio monopolijų tinklą, strateginiai Lietuvos ūkio plėtojimo sprendimai jau daromi ir bus daromi ne Lietuvoje. Įdomiausia yra tai, kad naftos komplekso perdavimą amerikiečiams „naujosios priklausomybės“ autorius Vytautas Landsbergis vadina „antrąja nepriklausomybe“ – energetine nepriklausomybe. Tačiau strateginių ūkio subjektų pardavimas ar tiesiog perdavimas vien užsienio subjektui, monopolizuojant ir pajėgumus, ir rinką, akivaizdžiai prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 straipsniui ir Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo priedėlio skirsniui apie ekonominę politiką, kuris draudžia dominuojančią užsienio ūkio subjektų padėtį natūralių monopolijų sektoriuje ir finansų sistemoje. Šito ne tik nepaisoma – to neprisimenama. Tai tik dar kartą parodo, kokia atgyvena tapo vos 1996 m. gruodžio 19 d. priimtas Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas. Ir apskritai, kaip esmingai nuo dešimtmečio pradžios buvo pakeistos svarbiausios vidaus ir užsienio politikos nuostatos.

Kas įsigyveno?

Nepriklausomo gyvenimo pradžioje žmonės buvo orientuojami į savarankišką veikimą ir pademonstravo neįtikėtinus prekybinius sugebėjimus, kaip lygiateisiai spekuliuodami Turkijos, Kinijos, Rusijos, pagaliau – Vakarų Europos prekyvietėse, o dešimtmečio pabaigoje netgi stambiausios firmos tapo valstybės užsakovėmis ir susiorientavo į vidaus rinką. Tai atsitiko dėl trijų priežasčių: pirma, pradėjo atsigauti nacionalinė gamyba ir prasidėjo importo ir eksporto įmonių priešprieša (taip antai prieš importą atsilaikė alaus gamintojai); antra, pradėjo veikti mokesčių ir muitų faktoriai, padarę didelę įtaką importinių ir eksportinių prekių santykiams (nekontroliuojamas aliejaus įvežimas baigia sužlugdyti itin sėkmingai pradėtą rapso aliejaus Lietuvoje gamybą); trečia, itin didelės privatizavimo lėšos, patekusios į Lietuvą dėl Rytų ekonominės krizės, spontaniškai tapo alkstančių Lietuvos ūkio subjektų dėmesio objektu ir net orientacijos kryptimi.

Nacionalinės rinkos susitraukimas iki vidaus rinkos vyko kartu su kitu labai svarbiu procesu – nuolatiniu biudžeto didinimu. Vadovautasi nuostata, vienodai populiaria ir tarp piliečių, ir valdžios sluoksniuose, kad valstybė turi garantuoti piliečių ir valstybės institucijų išlaikymo minimumą. Tuo pat metu visiškai nesvarstyta, ar institucijų nėra per daug, ar joms perduotas biudžeto naudojimas yra tikslingas ir produktyvus. Piliečiai patys koregavo savo kiekybinius parametrus, nepatenkintieji uždarbiu ėmė sparčiai emigruoti. Savaime suprantama, iš socialinės sistemos griuvenų kylantis ūkis negalėjo patenkinti pagal finansavimosi išgales nerestruktūrizuotų biudžetinio išlaikymo reikalaujančių institutų. Užuot ėmusis restruktūrizacijos, pasukta biudžeto represinio surinkimo keliu (garsios Vagnoriaus „žiaurios akcijos“, per kurias nenukentėjo nė vienas stambus sukčius, užtat jau keletą metų girdime už menkiausią finansinę pražangą nubaustų smulkių ūkio subjektų klyksmus).

Tai ilgainiui pakirto pasitikėjimą galimybėmis verstis Lietuvoje, nepaprastai išplėtojo korupciją ir – svarbiausia – sustiprino represinį valstybės aparatą, o Lietuvą padarė valdininkų valstybe. Tai buvo taip akivaizdu, kad net valdančioji dauguma skubėjo priimti valdininkų įstatymą, gundydama piliečius viltimi, kad valdininkų luomas susilpnės. Deja, procesas bus labai sunkus. Kai kurie valdžios sluoksniai, jau pripratinti prie astronomiškų sumų, išpaikinti premijų ir lengvatų tinklų, šitų savo galimybių atsisako labai nenoriai, ir priversti juos elgtis kitaip bus sunku bet kuriai politinei jėgai, netgi pačiai galingiausiai. Represinis nepamatuotai didelio biudžeto surinkimas išugdė administraciją, kuri pati dabar save aptarnauja, skirdama vis daugiau lėšų savęs išlaikymui ir vis mažiau tam, dėl ko ji sukurta. Iš tokios padėties yra tik dvi išeitys: programinis biudžetas ir struktūrinė institucinė reforma.

Šie rinkos, nacionalinio ūkio struktūros, verslo valstybinės administracijos procesai turėjo labai svarbią išraišką visuomenėje, suproblemindami ne tik materialinius, bet ir dvasinius tautos gyvensenos pamatus. Vengdami galimų susidūrimų su siautėjančia administracija, verslininkai prarado drąsą ir iniciatyvumą ir, užuot ieškoję naujų savo veiklos plėtojimo galimybių, užsiėmė veikimo galimybių išnaudojimo rūpesčiais. Verslas tapo neagresyvus. Antra vertus, išsisaugojimas skatino ne įstatymų vykdymo, o jų „apėjimo“ galimybių paieškas – lygiai kaip tarybiniais metais, kai įstatymas buvo ne tvarkos, o prievartos ženklas. Įstatymų pažeidėjai,

įstatymus laikydami neprotingais ir neįvykdomais, be didesnių skrupulų stengėsi papirkti jų sargus. Korupcija policijoje, mokesčių inspekcijoje, pagaliau visose bent kiek su valstybės finansais susiliečiančiose tarnybose tapo norma. Maža to, už bet kurį valstybinį užsakymą nustatytais būdais užsakovas ėmė gauti dalį (sakoma, kad LDDP laikais norma buvo 5 proc. užsakymo vertės, konservatorių – 10 proc., ir tai, žinoma, laikui bėgant bus oficialiai ištirta). Teisminis turtinių ginčų sprendimas susijęs su ta pačia korupcijos tvarka. Pamažu valstybės atstovai darėsi vis įžūlesni ir tiesiog reikalavo užmokesčio už viską – įsigalėjo valstybinis korupcinis reketas. Kiekvieną šį teiginį būtų galima pailiustruoti gausiais netgi į spaudą patekusiais liudijimais. Valstybės mechanizmas tapo biudžeto išplovimo ir žmonių asmeniško apiplėšinėjimo įrankiu. Nepasitikėjimas valstybės institutais ir tarnautojais peraugo į nepasitikėjimą valstybės tvarka ir žmonių santykiais. Tai sukėlė naują, kur kas gilesnį negu pirmaisiais metais, nepasitikėjimą vienas kitu – jau ne tik politinį, bet ir etinį bei moralinį nepasitikėjimą.

GYVENIMAS VALSTYBĖJE – GYVENIMAS SAVO NAMUOSE

(2000)

Niekada nebuvau šviesiau matęs Lietuvos ateities. Net 1990 metais. Tada buvau optimistas. Dabar esu tikintis. Tikintis tuo, kad Lietuva, lietuviai bus galinga, visapusiškai pajėgi tauta ir valstybė.

XX amžius man – Lietuvos galutinio išsivadavimo amžius. Tautos išsivadavimas trunka nuo XVIII amžiaus pabaigos, nuo carinės Rusijos aneksijos 1795 metais iki dabar, ir štai šiemet mes iš tiesų atsistojome ant laisvės slenksčio.

Čia turėčiau pasakyti, kad tauta gali sukurti valstybę, o valstybė gali būti stipri, kai tauta turi tikslą ir valstybė yra pajungiama jam įgyvendinti. Valstybė yra įrankis tautos tikslams įgyvendinti.

Tikslus apčiuopia kultūra, formuodama vertybes. Štai kodėl net neturėdama valstybės tauta, telkdamasi bendriems tikslams, puoselėja kultūrą. Valstybė tuos kultūroje apčiuoptus tikslus postuluoja ir įveiksmina. Šitaip iš kultūros tautos tampama politine tauta. Kartais tai atsigręžia prieš kultūrą: politikai pirmumas yra ekonomika, karinė ekspansija ar kas kita. Tačiau politinė santvarka, besiremianti demokratija, kultūros paprastai nenužudo – priešingai, sugeba ją palaikyti kaip vertybių ir idealų puoselėjimo, atnaujinimo, tikrinimo ir grūdinimo sferą.

Unijinė valstybė tikslų nebeturėjo ir negalėjo turėti: dvitautėje valstybėje tikslu seniai buvo tapusi jau net ne vienos iš dviejų tautų gerovė, o tik asmeninė gerovė. Šitai nėra joks valstybinis tikslas, tai – tik valstybės tikslingo gyvenimo pasekmė. Unijos šviesuoliai įtemptai ieškojo priimtinų tikslų, bet vienintelę galimą produktyvią išvadą – išvadą apie būtinumą kurti Lenkijos imperiją – užsmaugė kitos tautų naikinimo darbą jau seniai pradėjusios imperijos – Rusija, Prūsija, Austrija-Vengrija.

Lietuvai tai buvo nelaimė, bet mažesnė negu gyvenimas unijoje. Per unijinį laikotarpį iš Lietuvos imperijos liko tik dūminėse pirkiose lietuviškai kalbantys valstiečiai. Visi kiti ir visa kita buvo seniai lenkų kultūros absorbuota.

XIX amžiuje prasideda tikrasis Lietuvos išsivadavimas. Antanas Klementas, Antanas Strazdas, Dionizas Poška dar dairosi ir bando suvokti, kodėl jie lietuviškai kalba. Bet jau Simonas Daukantas atsako į šį klausimą be išlygų: todėl, kad jis lietuvis. Ne rusas. Ne lenkas. Ir ne unijinis lietuvis, o gyventojas tos žemės ir tų namų, kuriuos lietuviai ir žemaičiai gynė nuo kryžiuočių, jėgų ieškodami pas rusus, paskui lenkus, kol galop unijon pateko ir visko neteko.

Pabandykime įsivaizduoti, ką turėjo širdyje turėti ir pečiais atlaikyti Daukantas, kad visą gyvenimą, pusbadis ir apskuręs, nuo Peterburgo archyvų dulkių pridusęs, vienišas ir ligotas, apvogtas ir išduotas diena iš dienos rašytų tuos senuosius mūsų istorijos tomus, variantas po varianto tobulindamas juos skaitytojui, kurio dar ir nėra! Daukanto apsisprendimas buvo toks mūsų kultūros apsisprendimas, kuris ilgam nustatė mūsų vertybių pasaulį, kuris nubrėžė visą būsimąją mūsų kultūros politiką.

Motiejus Valančius ateina jau ne į tuščią vietą. Jam jau galima pasirūpinti skaitytoju, ir jis sako: žmogau, negerk! Tauta, išsiblaivyk ir pradėk gyventi! Ir veikia taip: administruoja blaivinimą, pats rašo knygeles prasiblaiviusiems. Žinoma, tik po to gali pasirodyti Jonas Basanavičius, pirmasis XIX amžiaus lietuvis labiau politikas negu kultūrininkas. Niekas negali ateiti anksčiau, negu subręsta tautos sąmonė, negu ji visuotinai suvokia, ko ji nori, ką gali ir privalo daryti.

Mes labai daug dėmesio skirdavome XIX amžiaus sukilimams. Jie daugiau būdingi Lietuvai kaip potencialiai Lenkijos idealų erdvei pažinti, negu tirti lietuviškojo tapatumo brandą. Labai abejotina, ar kas įrodys tų sukilimų mentalinį ryšį su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu 1918 metais. O Daukanto, Valančiaus, Basanavičiaus atstovaujamas tautos mentalumo ryšys – neabejotinas.

XIX ir XX amžiai Lietuvai yra neatskiriama vienovė. Nė vienu amžiumi negalima atskirai paaiškinti Lietuvos, nes per tuos du amžius brendo Lietuva, kuri – dabar jau matyti – turi išsiskleisti XXI amžiuje. Ir būtent mes už tai atsakingi. Todėl turime labai skaidriai akcentuoti visus mūsų istorijoje buvusius idealus, vertybes ir žingsnius.

Tie du amžiai yra prabudimas savo tautiniam autentiškumui suvokti, išskleisti jį kultūra ir iškelti į sąmoningos valstybinės politikos lygį. Taip pat ir bandymai sukurti valstybę, galinčią tas orientacijas bei idealus realizuoti ir ginti.

Todėl 1918 metų Lietuvos Tarybos apsisprendimas kurti etnine teritorija apibrėžiamą valstybę, kaip Daukanto apsisprendimo tęsinys, yra pats ryžtingiausias, atsakingiausias ir teisingiausias visos Lietuvos istorinis apsisprendimas. Daugiau panašaus intensyvumo ir vertės apsisprendimų nebūta. Intensyvumu jam gal prilygsta Liublino unija. Bet ne verte. 1920 metų Lietuvos taikos su Rusija sutartis, nustatanti Lietuvos Respublikos sieną, yra iki šiol nepralenktas Lietuvos diplomatijos tarptautinis aktas. Ne iš Rusijos geros valios, o dėl jos negalios tas aktas ištrauktas, ir reokupacijos bandymai juo buvo tik atidėti. Tačiau istorinė tiesa juo pripažinta. Užtat Lenkija į tai iškart reagavo karu, dalies Lietuvos teritorijos aneksavimu, ilgalaike tarptautine blokada, ultimatumais ir panašiais veiksmais visą Nepriklausomybės metą. Tai tik patvirtina XIX amžiaus lietuvių kultūrininkų ir politinių veikėjų orientacijų vertę ir svarbą. Tai tik dar kartą patvirtina tą elementarią tiesą, kad pasaulis ką nors galėjo duoti Lietuvai tiktai po to, kai ji pati jam davė – davė pati save, paskelbdama savo tautinę nepriklausomybę. Ir pasaulis paskui dar ir antrąkart – patvirtindamas savo apsisprendimą XX amžiaus pabaigoje – pripažino Lietuvos teisę gyventi, kai ji nusimetė ir tarybinę okupaciją. Kad galėtų sulaukti šių pripažinimų, Lietuva turėjo padaryti savo sunkiausią, beveik du amžius trukusį „namų darbą“ – atmesti ir įveikti kultūrinę asimiliaciją ir apsispręsti geriau kurį laiką būti valstiečių tauta, bet savarankiška tauta, Daukanto, Valančiaus, Basanavičiaus veikla atsiribojant nuo unijinių idealų suformuotos lenkiškosios kultūros ir caro okupacijos primetinėjamos rusiškosios. Pastarąją įveikti buvo nesunku, nors ji ir siautėjo pasaulyje neregėtu rašto draudimo būdu, o unijinės kultūros atribojimas buvo itin dramatiškas. Ir dar gerai neištirtas.

Lietuvos kultūrininkų ir kultūros vaidmuo tautos linkme neabejotinas: tik iš čia mūsų nepriklausomybės ištakos ir 1918, ir 1990 metais. Jeigu kalbėtume griežtai, tai mes dar niekada ir nebuvome politinė tauta, nors turėjome ir valstybę, ir visus jo institutus. Turėjome, bet nesugebėjome pasinaudoti: stipri kariuomenė 1940 metais neiššovė nė vieno šūvio, stiprus, iš tarybinio meto perimtas ūkis iššvaistytas taip ir nepraturtinus

Lietuvos žmonių. Ir ne tik tai. Kas iš tiesų suklestėjo Pirmojoje Respublikoje? Žemės ūkis, švietimas ir raštija. Ir patriotizmas. Visa kita Lietuva buvo lėtai (tik nuo 1930 metų kiek sparčiau) besivystanti pasaulio provincija, darbšti ir garbinga, bet toli nuo tų pasaulio techninės pažangos įtampų, kurios jau buvo apėmusios didžiąsias pasaulio šalis ir kurios su tarybine okupacija užgriuvo kaip priešiška mums „kolektyvizacija ir industrializacija“, kol jų ugdomas ir formuojamas išaugo lietuviškasis „partinis ir tarybinis aktyvas“, kurio gretose atsirado ir XX amžiaus antrosios pusės technologijų pasaulines pirmąsias linijas užimančių specialistų. Deja, Lietuva tų procesų nevaldė politiškai, galėjo priimti ir išgyventi tik kaip intelektualinę, geriausiu atveju – kultūrinę patirtį, todėl iš okupacijos laikų paveldėta ūkio sistema naujoji karta pasinaudojo tik provincialiai – kaip metalo laužu arba kaip pasaulio sendaikčių prekyvietėje gautais centais. Pirmoji didžioji rusų okupacija (XVIII amžiaus pabaiga – XIX amžius – XX amžiaus pradžia) mums parodė, kad be kultūrinio apsisprendimo neįmanomas politinis apsisprendimas, o antroji (XX amžiaus vidurys) – kad be politinės nepriklausomybės nėra ir kultūrinio pajėgumo. Okupacijos metais mes, žinoma, ir negalėjome būti kuo nors daugiau kaip kultūros tauta, tačiau aplinkybė, kad išsilaisvinę sugebėjome į savo valstybę inkorporuoti tik dalį, o ne visą šiuolaikiniam gyvenimui tinkamus pamatus duoti galėjusią industrinę sistemą, rodo tai, jog viską – nuo apsisprendimų iki aukščiausių technologijų naudojimo jų realizavimui – tautos turi iškelti iš savęs, iš savo valios, proto ir darbo. Tautoms gali būti tik padedama. Tačiau dirbti jos turi pačios.

Tai bene svarbiausias Antrosios nepriklausomybės pirmojo dešimtmečio išgyvenimas. Ko gero, tikrai svarbiausias, nes sunkiausias ir dvasiškai, ir materialiai: dvasiškai dėl to, kad tenka pripažinti ištisos tautos, iki šiol turėjusios apie save gana gerą nuomonę, nesugebėjimą pasinaudoti aukščiausio rango galimybėmis, materialiai dėl to, kad šis nesugebėjimas sukėlė visos tautos finansinę, ūkinę ir politinę krizę, valstybę atvedusią į nemokumą, o žmones – į badmirišką skurdą. Svarbiausias dar ir dėl to, kad toliau eiti ligi šiol eituoju keliu nebėra kur, ir tenka apsispręsti – žudome valstybę ir vegetuojame duoneliaudami ar galų gale keičiame politiką ir pasakome: žmonės, ligšiolinės politinės nuostatos pasirodė netinkamos, grąžiname jums veiklos laisvę, valdžia jums nebetrukdys, tik siūlys jūsų pačių galva pasirinktas naudingesnės veiklos formas ir – kiek galės – padės.

Mes stovime prieš tokį apsisprendimą, kaip prieš pirmą žingsnį į tikrą laisvę. Ir naują modernią mūsų valstybę, kurioje – jau kaip savoje – turėsime išugdyti itin produktyvią, mūsų pačių sukurtą ūkio struktūrą, sustiprinti moderniųjų technologijų panaudojimo sugebėjimą ir išmokti gaminti visame pasaulyje konkurentiškas prekes.

Kokie požymiai mums leidžia viltis, kad visa tai padarysime?

Pirma, mes visiškai aiškiai supratome, koks yra mūsų valstybės tikslas. Jis didingai paprastas: suteikti kiekvienam Lietuvos žmogui, jos piliečiui, patikimus gimtuosius namus.

Taip, dėl to reikia daug: ir sugebėti suteikti kiekvienam žmogišką pragyvenimą, ir normalų gyvenimą, ir sugebėti juos apginti karinės, diplomatinės ir bet kokios kitos agresijos atveju.

Antra, mes jau išauginome tiek sąžiningų ir specialųjį žinojimą turinčių žmonių, kad jie gali sudaryti valstybės valios ir smegenų centrą. Jis gali pradėti sparčiai veikti, jei rasime būdą asimiliuoti neišvengiamas žmogiškąsias ambicijas.

Trečia, mes jau išauginome naują jaunų žmonių kartą, kuri supranta žinojimo galią ir moka ją taikyti. Ir net jei šiandien Lietuvoje ji neranda galimybių išsiskleisti, tai neilgai trukus Lietuva jau galės juos pašaukti grįžti net iš pačių tolimiausių pasaulio kampelių.

Todėl su pasitikėjimu sakau: viskas bus gerai.

Net moderniausia visuomenė ir ateityje neapsieis be patikimų gimtųjų namų. Lietuva šia vertybe gali pasiremti itin patikimai: iš jos prieš du šimtmečius viskas ir prasidėjo.

NEPRIKLAUSOMYBĖS DEŠIMTMETIS: BRANDOS PARADOKSAI

(2000)

Per pirmuosius dešimtį laisvės metų mūsų dvasinis gyvenimas pasikeitė ne mažiau negu materialinis. Lietuva šiandien yra suvargusių, bet laisvėjančių žmonių šalis. Žmonių suvargimu galėtų būti vadinamas visas turto pasidalijimo procesas, truksiąs turbūt dar ir kitą nepriklausomybės dešimtmetį, iki žmonės įgis normalius neokapitalistinius santykius ir asmeninio kapitalo prieaugis ims didėti iš pridedamosios vertės, o ne iš turto perėmimo. Tada iš tiesų pradės formuotis naujų mūsų šalies dvasinių vertybių sistema. O iki šiol vykęs didysis suvargimas palietė tiek turtą įgijusius, tiek ir jį praradusius asmenis. Turtą įgijusieji buvo nudrengti dėl to, kad turto įgijimas buvo labai nežmoniškas, susijęs su kova iki arba net mirties, visų dvasinių vertybių sistemų žlugimo. Turtą praradusiems prie viso to prisidėjo dar ir materialinio skurdo teikiamos kančios.

* * *

Tai buvo pirmasis mūsų brandos paradoksas: visi tikėjosi praturtėsią, o visi nuskurdo. Paradokso esmė buvo tokia: sovietiniais metais beveik visi gyveno pragyvenimo minimumo režimu. Net ir privilegijuotųjų nauda buvo griežtai reglamentuota ir susieta daugiau su tarnybos laikotarpiu. Laisvė psichologiškai reiškė naujas galimybes ir jiems. Tiesą pasakius, visos nepriklausomybės laikų valdžios ne vienam buvusiam nomenklatūros žmogui tas psichologines pretenzijas realizuoti stipriai padėjo, ir pirmiausia „raudonųjų direktorių“ korpusui, kuris labai vykusiai pasinaudojo įmonių įstatymu, priimtu vietoj dviejų Kazimiero Antanavičiaus siūlytų – valstybinės įmonės įstatymo ir privačios įmonės įstatymo. Tačiau

retas jų pasirodė konkurentabilus kaip kapitalistas, o daugelis – nepatikimi kaip valstybinio turto administratoriai.

Kitų kategorijų žmonių praturtėjimo vilčių istorija – ne mažiau svarbi mūsų nepriklausomybės fenomenologijai, tačiau mums svarbu konstatuoti štai ką: masinis sovietinis neturtas, transformavęsis į visuotinę nepriklausomybės praturtėjimo viltį, sukėlė stulbinantį godumą, kurio požymius subendravardiklinę išvystume komunistiškai kapitalistišką mutantą, žvelgiantį vos ne iš kiekvieno Lietuvos piliečio. (Ši mutagenezė yra tarptautinis reiškinys, bet remiuosi Lietuvos patirtimi.) Mes juridiškai tapome laisvi, tačiau komunistinė sąmonė per santykį su turėjimu ir turtu peržengė į nepriklausomybės metą ir tapo neokomunistine nepriklausomybės meto turtine sąmone.

Pirmoji pagrindinė samprata: turto turi būti visiems po lygiai (grynas komunizmas), bet daug (kapitalistinė išlyga).

Antroji pagrindinė samprata: turtą turi duoti arba garantuoti valdžia (grynas komunizmas).

Trečioji pagrindinė samprata: jeigu turto kas neduoda arba negarantuoja, jį reikia pasiimti (ne užsidirbti arba net gauti, o būtent pasiimti – ir tai yra nesunkiai atpažįstama Didžioji Spalio ir Laukinių Vakarų samplaika).

Iš pirmosios sampratos gimsta visa tai, kas kyla kaip nepasitenkinimas dėl restitucijos, dėl biudžetinių ir nebiudžetinių atlyginimų netolygumų, dėl valdžios ir nevaldžios arba valdininkų ir mokesčių mokėtojų pajamų skirtybių, ir panašūs reiškiniai. Manipuliuojant masine sąmone gali būti fokusuojamos tokios problemos kaip Seimo narių turtėjimas, vargšų visiškas išsekimas ir pan.

Iš antrosios sampratos gimsta restitucijos neproduktyvumas, valstybės turto vadybos anemiškumas, asmens iniciatyvumo nevertinimas (abipusis), darbo biržų bejėgiškumas ir kita. Iš to paties sąmonės šaltinio kyla ir tokios problemos kaip selektyvi rublinių indėlių kompensavimo akcija, teisėjų atlyginimų korupcinis padidinimas ir pan. Antra vertus, ta pati sąmonės erdvė maitina ir šlėktišką panieką „nepakankamai apmokamam“, ypač viešajam, darbui.

Iš trečiosios sampratos gimsta korupcinėmis vadintų privilegijų legalizavimo bandymai (žemės sklypai signatarams ir Vyčio kryžiaus kavalieriams), reketas, finansinių išteklių išplovimas iš gyventojų per įvairias finansinių paslaugų firmas ir komercinius bankus, visų lygių – pradedant

asmeniniu, baigiant visuomeniniu (tokiu kaip masinis neišmokų žemdirbiams per teismus išsireikalavimas) – turto „išmušinėjimas“ ir kiti panašūs mus nuolat siaubiantys reiškiniai.

Visi šie reiškiniai sudaro vešlias, iš tų pagrindinių nuostatų išaugusias mūsų turtinių santykių džiungles. Jie reiškiasi ir grynais pavidalais, ir kuria naujas, išvestines formas, galėjusias susiformuoti jau tik nepriklausomybės sąlygomis.

Bene tipiškiausias šiuo požiūriu yra vadinamasis strateginis investuotojas – politiškai į nacionalinio ūkio struktūrą implantuotas užsienio ūkio subjektas, netgi nacionalinių įstatymų revizijos kaina politinės daugumos atvestas administratorius, kurio pasirodymas reiškia pripažinimą, kad politinė valdžia atsisako pretenzijų racionaliai pertvarkyti nacionalinius ūkinius (turtinius) santykius, bet kartu tiek, kiek ekonomika determinuoja politiką, atsisako ir politinio suvereniteto (tai labai akivaizdžiai iliustruoja ką tik įvykdytas valstybei „Mažeikių naftoje“ priklausančių akcijų disponavimo laisvės apribojimas). Kaip ir kodėl valstybė pateko į tokią padėtį?

Pateko todėl, kad išsilaisvinimas iš okupacinio komunistinio režimo buvo vykdomas ne vidujai, o išoriškai – ne pertvarkant ūkio santykius ir iš jų kylančią gyvenseną, o ideologiją – komunistus atskiriant nuo nekomunistų (formaliai priklausiusius okupacinei kompartijai nuo formaliai jai nepriklausiusių) ir suformuojant sampratą apie komunistus kaip išdavikus, o patriotus – kaip išvaduotojus. Tokių tikrai buvo – buvo ir komunistų – išdavikų, ir patriotų – išvaduotojų. Bet buvo ir kitokių, kuriuos reikėtų visai priešingai apibūdinti. Jų atskyrimo kriterijų nebuvo nustatyta, o atskyrimas neįvykdytas valstybiškai ir realiai. Atskyrimas vyko kaip atsiskyrimas – spontaniškai ir stichiškai, sukeldamas priešiškus tų žmonių grupių jausmus ir veiksmus. Apogėjų tas „atsiskyrimas“ buvo pasiekęs „bombelių sprogdinimo“, akinių daužymo, spjaudymo, masinių mitingų ir eitynių aplink parlamentą, pagaliau – garsiosios „parlamentinės rezistencijos“ laikais. Vėliau „atsiskyrimas“ išskydo į užslėptas formas, tokias kaip „savanorių maištas“, Bražuolės tilto sprogdinimas ir pan. Paskutiniai tos serijos žingsniai yra kova su „Grūto balvonais“ ir apdovanojimų Gedimino ordinais kritika.

Ideologinio išsilaisvinimo fenomenologija taip pat labai turtinga ir įdomi, nusipelnanti specialių studijų. Tačiau čia mums svarbu konstatuoti štai ką: kadangi šis ideologinis išsilaisvinimas vyko atsiribojimo ir kitos

pusės neigimo būdu, tai šis procesas, kuo labiau iš viešo, reikalaujančio pašalinti (pašalinimo ar sunaikinimo klausimas irgi iš esmės nespręstas viską paliekant savieigai ir savitaigai) tą visuomenės neigiamąją pusę, virto slaptu pašalinimo troškimu, tuo labiau darėsi represinis, o kartu ir panašesnis į komunistinio mentaliteto neapykantą „nesaviems“. Tai buvo dar baisesnis už pirmąjį paradoksas: tikėtasi išsivaduoti su šviesia dvasia, o išryškėjo, kad į dvasią sekliau ir giliau įsėdo juodžiausias bolševizmas. Kokios sampratos tebedomina mūsų dvasiškumą?

Pirmoji samprata: teisinga yra tai, ką manau aš, o ar aš manau teisingai – ne mano reikalas. Iš čia – tiesiausias kelias į proletariškai paklusnią dogmatiką arba inteligentiškai estetizuotas manipuliacijas.

Antroji samprata: aš esu patriotas, o kas nėra patriotas, tas yra komunistas.

Trečioji samprata: kas mąsto neteisingai ir elgiasi nepatriotiškai – to nereikia.

Nebesinorėtų čia smulkiau aptarinėti kiekvienos sampratos reiškimosi faktų. Pakomentuosiu tik kai kuriuos tų sampratų aspektus.

Labai svarbus mūsų dvasios negalių šaltinis yra atsisakymas prisiimti atsakomybę už savo mąstymų pagrįstumą. Todėl bene svarbiausias savo teisumo įrodinėjimo argumentas yra toks: aš nesuprantu; arba: jis kalba nesuprantamai; arba: yra kaip yra. Ir pan. Taip iškart ir be apeliacijų atmetama viskas, kas galėtų būti labai rimtai svarstoma.

Patriotinio ir komunistinio mąstymo bei elgesio prieštara yra gerokai išplauta ir „aptrinta“, nebeturi savo ankstesnio itin žeidusio turinio, o ne vienu atveju bandoma pajuokti arba pajuokiama. Iš jų silpstančio, bet vis dėlto egzistuojančio antiteziškumo kyla naujas ir išoriškai, ir vidujai antiteziškas diptichas: kosmopolitizmas (kairėje) ir nacionalizmas (dešinėje). Ir vienas, ir kitas pasirodė pastaruoju metu, su naująja, jau po Atgimimo, į gyvenimą žengiančia mūsų karta, karta, kurią kairėje simbolizuoja jaunųjų svajonė tapti eurobiurokratais, Lietuvą matančiais kaip nykios nuobodybės užutėkį, antra vertus, randasi griežtai į tai reaguojantys „juodvarniai“ ar kitokių nacionalų sąjungos, ryškėjančios kaip galimo Europos Sąjungos žlugimo pranašai.

Ypač pavojinga yra trečioji iš svarbiausių mūsų šiandienos dvasios sampratų: jei tu ne patriotas, „ne mūsiškis“ – tavęs nereikia, tavęs čia neturėtų būti, geriausia – tavęs išvis neturėtų būti. Dabar niekas nebesiūlo

kaip viename Sąjūdžio suvažiavime sušaudyti 20 tūkstančių raudonųjų, tačiau paslėpta forma ta nuostata gyva. Kiekvieną kartą jai atgyjant mes juokaujame, ar neiškels kas idėjos nusipirkti kokį gabalą Sibiro ar bent jau išsinuomoti dalį Prano Juozapo žemės?

Visa, kas pasakyta apie dvasinės brandos bruožus, yra esminės mūsų politinės savivokos linijos. Moraliniai, religiniai, profesiniai dvasiškumo aspektai turėtų būti nagrinėjami atskirai. Jie, be abejo, išryškintų svarbius savitumus ir gerokai pagyvintų lietuvių pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio dvasios paveikslą. Tačiau jie nepaneigtų pagrindinių iš būtiškojo savęs suvokimo kylančių dvasios apibrėžčių.

Ar galėjo būti kitaip?

Atsakymas į šį klausimą toks pat kaip ir gyvenime: žinoma, galėjo. Bet taip kalbėti nerimta: juk nepadaryta. Rimta apie tai kalbėti būtų tik kaip apie ateities atsparų paiešką.

Didelė bėda yra mūsų ūkio neracionalus pertvarkymas, leidęs ir didelius dvasios praradimus, svarbiausias iš kurių yra vilties praradimas. Tačiau dar didesnė bėda yra ta, kad savo dvasios brandą mes pasukome ne žmogaus vidaus tvarkymo ir tvarkymosi, o žmogaus išorės perorganizavimo keliu. Žinoma, tokiu atveju kelias buvo ne vienas, bet lengviausiai visiems suprantamas buvo tas, kuriuo einant buvo galima atriboti „mūsų šalyje esančius svetimkūnius“. Komunizmas buvo ne mūsų šalies padaras, nors visi jame gyvenome ir kitokios patirties neturėjome. Tad senus viešus įpročius žmonės galėjo tik slėpti nuo „atskyrimo“ šišo apimtos visumos ir uždaryti savyje. Ar nenorėjo daugelis praeities atsisakyti ryžtingiau? Norėjo. Tačiau dauguma negalėjo, nepajėgė, nes nesugebėjo. Buvusieji „anos pusės“ sąmoningame gyvenime komunizmą savo dvasios gelmėse iš gyvenimo išbrauks tik patys guldami po žeme. Ne veltui sakoma, kad į Pažadėtąją žemę turi ateiti dykumoje išaugusi karta. Šiandien bolševizmas – tegul ir kaip dvasios auglys – labai trukdo mūsų gyvenimui.

Ar gali būti kitaip?

Ne tik gali. Jau yra. Yra įvykę tai, kas nebeleis gyventi kaip iki šiolei, kas reikalaus gyventi kitaip, kur kas ryžtingiau.

Ta nauja aplinkybė – tai sovietiniais metais sukaupto turto pardavimas. Jis parduotas arba išparceliuotas praktiškai visas. Tuo mūsų ekstensyvaus gyvenimo metas pasibaigė, prasidėjo intensyvaus. Buvome jam nepasirengę, nes viena vyriausybė nenorėjo pripažinti tokią pabaigą būsiant,

kita sumišusi trypčiojo, o trečia dabar skrebena tuščią iždą ir karštligiškai ieško, iš ko ir kaip pasiskolinti.

Yra du elgesio būdai, kurių mes turime atsisakyti. Vieną jų nuolat bruka pseudoliberalai: netrukdykite žmonėms veikti, ir viskas išsispręs savaime. Tai yra melaginga laisvė, vedanti į visų karą su visais. Kitą praktikavo ir bando praktikuoti pseudokonservatoriai: mokesčiai turi būti surinkti, valstybei net ir nevykdant įsipareigojimų savo piliečiams. Ši pozicija kartais primena sąmoningas provokacijas tautą sukelti prieš valstybę.

Naujoji mūsų gyvenimo situacija reikalauja esminių mūsų savivokos korekcijų. Apsiribojus trimis svarbiausiomis, tas nuostatas galėtume suformuoti taip:

Pirmoji nuostata: ir aš, ir tu esame lygiaverčiai asmenys.

Antroji nuostata: mano tiesa nėra tiesa tau, tavo tiesa nėra tiesa man. Susitarimas, kas yra tiesa mums abiem, gali būti mūsų bendro veikimo išeities taškas.

Trečioji nuostata: jeigu tai nėra blogos valios apraiška, nė vieno iš susitariančiųjų klaidingas žingsnis nėra nevertas galimybės jį ištaisyti.

Tuo atveju, jeigu Lietuva nesugebės priimti naujo gyvenimo alternatyvos nuo ideologinių batalijų pereiti prie asmeninio kiekvieno ir visų tobulinimosi ir tobulėjimo, ji turi galimybių tapti tipiška bananine respublika. Pagrindai tam jau padėti.

Leiskite baigti Laodzi posakiu: tiesūs žodžiai nebūna gražūs, gražūs žodžiai nebūna tiesūs.

LIETUVOS DEMOKRATIZACIJA: PARTINĖS SISTEMOS RAIDA 1988–2000 METAIS

(2000)

Pradžiai keletas postulatų, kuriais vadovaujamasi kalbant apie temos problemas.

1. Partija yra visuomenės politinio organizavimosi būdas. Jis telkia žmones apibrėžtai veiklai reiškiant savo pažiūras, suteikiant joms ideologijos formą. Partija yra paveikiausias pažiūrų reiškimosi būdas – visi kiti yra lokalūs ir trumpalaikiai aktai, o partija jas gali transliuoti, universalizuoti ir tradicionalizuoti, taip darydama ilgalaikį poveikį visuomenės ir valstybės raidai.

2. Du pastarieji amžiai suklostė tradicinėmis tapusių modernių visuomenių partijų sistemas, kurios su nedidelėmis variacijomis veikia visuose demokratiniuose kraštuose. Tai socialdemokratinės (atstovaujančios darbo jėgai), liberalinės (atstovaujančios kapitalui) ir konservatyvios (atstovaujančios tradicinėms vertybėms) partijos.

Su gerovės visuomenių kūrimusi išryškėjo centristinių partijų įtaka. Centristinėmis gali tapti ir liberalinės, ir konservatyviosios, ir socialdemokratinės partijos priklausomai nuo šalies tradicijų ir politinės padėties. Svarbiausias bet kokio atspalvio centrizmo bruožas – atstovavimas vidutiniojo ir smulkaus kapitalo interesams, jis negali apsieiti be tam tikro reguliavimo nacionaliniu mastu, tą reguliavimą deleguojant arba nacionalinėms visuomenės organizacijoms, arba tiesiai valstybės institucijoms. Tik ta visuomenė, kuri gali pasiremti visai reprezentatyvia minėtų partijų sistema, gali tikėtis politinio stabilumo ir optimistinės nacionalinės plėtotės perspektyvos. Tradicinės ir klasikinės partijos yra ne tik visuomenės rūpestis, bet ir nacionalinis valstybės interesas, kurio tenkinimas turi būti garantuotas ir vertybiškai, ir juridiškai, ir finansiškai (kalbu apie biudžetinį finansavimą).

3. Demokratine valstybės tvarka gali išlikti tik tada, kai politinę valią pareikšti gali politinės mažumos. Jų reikalavimai daugumos nebūtinai turi būti patenkinti, tačiau jie turi turėti galimybę dalyvauti politinių idėjų konkurencinėje kovoje. Demokratija reikalauja itin tikslių procedūrų – tvarkos valstybės ir visuomenės santykiuose, tvarkos valstybės institucijose – parlamente, prezidentūroje, vyriausybėje, visuomeninėse organizacijose, ir, aišku, partijose. Rimtas demokratijos trūkumas yra menkas rinkėjų aktyvumas.

Dabar pora ar trejetas pastabų iš mūsų demokratijos ir partijų istorijos.

Mūsų laimei, mes turėjome šiokią tokią istorinę visuomenės demokratizavimosi bandymų patirtį – tiek Pirmojoje Respublikoje iki 1926 metų perversmo ir po to (daugiausia intelektualų pastangomis), tiek okupacijos metais (imtinai iki ginkluotos kovos, pogrindinės spaudos, pagaliau – Sąjūdžio ir Atgimimo), tiek atkurtosios nepriklausomybės metais, Lietuva niekada nebuvo rami politinė pelkė, demokratiniai ir demokratizacijos sąjūdžiai reiškėsi gana įvairiomis formomis. Ne visada jie tapdavo visuomeniniais judėjimais ar – juo labiau – partijomis, tačiau negalima teigti, kad visuomenė nebandė gilintis į aktualiausius tautai ir valstybei kylančius klausimus.

Mūsų nelaimei, daugelis naujųjų partijų organizuodavosi autoritariškai: lietuviškas mentalumas reikalaute reikalavo tvirtos rankos, aiškios krypties, vienbalsio sutarimo. Todėl ne vienu atveju partijos stagnuodavo, virsdavo klanais ir skaldydavosi iškilus naujam autoritetui arba didėjant visuomenės įtampai. Lietuviškasis individualizmas (jo prigimtis, deja, ne savo vertės, o savo turto teigimas) neskatino partijų gausėjimo, siaurino elektoratą, sudarydamas gana tvirtą pamatą ideologiškai nebūtinai pajėgiausioms ir organizaciškai brandžiausioms partijoms primesti savo valią visuomenei. Dėl partijų gyvenime dalyvaujančių piliečių sluoksnio menkumo (apie 3 proc.) ir priimamų politinių sprendimų reikšmingumo bei poveikio visai visuomenei partijos galų gale taip atitrūko nuo realių žmonėms kylančių problemų, kad visa tai šiandien sparčiai keičia valstybės politinį peizažą, iš gelmių kylančioms slinktims performuojant politikos viršūnes ir takoskyras.

Mūsų pasitenkinimui vis dėlto būtina pabrėžti, kad pati partijų sistema – kaip tik dėl to, kad nebuvo labai priklausoma nuo rinkėjų realių poreikių, – pakluso intelektualų primestai klasikinės partijų sistemos atkūrimo

ir kūrimo nuostatai. Taip Lietuvoje atsirado visas spektras dešinės, vidurio ir kairės partijų, vienos kurių bandė tęsti iki okupacijos susikūrusių partijų tradicijas (socialdemokratai, krikščionys demokratai, tautininkai), kitos – kartojo tradicinę schemą su iš okupacijos atsineštu palikimu (iš komunistų partijos išaugusi Demokratinė darbo partija, iš antikomunizmo išaugo konservatoriai), dar kitos – liberalai, centristai, socialliberalai – kūrėsi „tuščioje vietoje“. 2000 metų pradžioje buvo susiformavę trejetas stiprių dvejetukų: dešinėje – konservatoriai su krikščionimis demokratais, viduryje – centristai su socialliberalais, kairėje – darbiečiai su socialdemokratais. Turint galvoje tai, kad per nepriklausomybės dešimtmetį ankstesnės Lietuvos gyvenimo formos su trenksmu griuvo viena po kitos tiesiog apstulbusių liudininkų akyse, klasikinių partijų įsitvirtinimas pagal klasikinę žemyninės Europos dešinės–vidurio–kairės schemą buvo tiesiog stebėtinas faktas, rodantis vis dėlto rimtą intelektualinio pradmens akceptavimą netgi tokioje labilioje dvasios sferoje kaip politika. Tas faktas dabar jau darys įtaką ir ateityje atsižvelgiant į tai, kaip grupuosis partijos ir kokios jos kursis.

Mano pagrindinė mintis tokia: šie procesai buvo galimi todėl, kad politinis gyvenimas, savo tikslu turėdamas demokratiją, o priemone – politines partijas, visada vadovavosi gana aiškiomis ideologinėmis nuostatomis.

Tad galime žvilgtelti, kaip ta procesų tvarka formavosi konkrečiai. Su visuomenės viltimis tikrai demokratizuoti valstybės gyvenimą susiję politinių partijų sistemos pokyčiai paprastai įvykdavo prieš eilinius rinkimus. Tokių tikrai ryškių, etapinių virsmų buvo trys. Dabar plėtojasi ketvirtasis.

Pirmasis susijęs su 1989 metų rinkimais į LTSR Aukščiausiąją Tarybą. Rinkimuose dalyvaujančios dvi politinės jėgos – komunistų partija ir Sąjūdis – sprendė tą patį klausimą, aiškiai suprasdamos, kad po rinkimų valstybė turės būti kuriama kaip demokratinė valstybė. Pačių tų dviejų politinių jėgų atsiradimas yra būsimos demokratijos prielaida: nors Sąjūdis nelaiko savęs partija, bet veikia kaip partija ir yra partija, savo buvimu pradedanti komunistinio režimo demokratizavimą ir demonopolizavimą. 1989 metų Lietuvos dvipartinė sistema veikia be priekaištų ne todėl, kad Sąjūdis yra stipresnis organizaciškai ar ideologiškai (stipresni pasirodo esą komunistai, jie persiorganizuoja į savarankišką LKP), o todėl, kad Sąjūdis sugeba pasinaudoti visus tuo metu vienijusia patriotizmo idėja, kuri ryškiausiai pademonstruota Baltijos kelyje. Rinkimai laimimi ir valstybė

atkuriama be didesnių problemų (susilaikant tik Lenkų frakcijai) todėl, kad požiūriai, kaip turi reikštis patriotizmas, dar neišsiskyrę.

Nuo 1990 metų demokratinės plėtros pamatu tampa komunistinė ir antikomunistinė platformos. Komunistai paskelbiami ir nuolat demonstruojami kaip nepatriotai arba mažesni patriotai, o sąjūdiečiai – patriotai arba superpatriotai (antrajame Sąjūdžio suvažiavime vienas delegatas pareiškia, kad dėl bendro labo būtų visai neblogai kokius 20 tūkstančių komunistų sušaudyti). Teisėkūros srityje, kuri numato kaimo kolektyvinių ūkių naikinimą ir pramonės kontrolės perėmimą į „patriotiškai nusiteikusių" vadovų rankas, įvyksta pirminis visuomenės pozicijų supriešinimas, kuris reiškiasi kol kas ideologiškai angažuotomis demonstracijomis ir žodiniais (kartais visai šiurkščiais) išpuoliais prieš ne patriotus. Tačiau gelmėse prasideda turtinės diferenciacijos procesai. Tuo metu atsikuria tradicinės partijos (pirmieji 1989 metais tai padaro Lietuvos demokratai) ir kuriasi naujos. Tiesa, naujosios partijos pradžioje egzistuoja kaip parlamento frakcijos (Nuosaikiųjų, Tautos pažangos, Centro frakcijos), tik vėliau įforminamos į partijas. Reikšminga, kad tas procesas vyksta kaip atsakas į Sąjūdžio vadovybės vykdomą antikomunistinę propagandą, sukeliančią visuomenės įtampą, reikalaujančią iškrovos per pozityvias patriotinės veiklos programas. Visos tuo metu besikuriančios naujosios partijos yra patriotinės, tačiau nebūtinai antikomunistinės, todėl, nors ir netapdamos į LDDP reorganizuotos LKP politiniais sąjungininkais, jos vis dėlto sulaukia ir aršios Sąjūdžio veikėjų kritikos. Tuo metu pradeda formuotis nuomonė, kad susitarimu ideologinio komunistinio ir antikomunistinio kairės ir dešinės prieštaravimo įveikti nepavyks, kad jį iš principo galima tik sumažinti ir sumažinti tik esamoms konfrontuojančioms partijoms priešpriešinant konsensuso programinėmis nuostatomis besivadovaujančią politinę jėgą. Taip gimsta „trečiosios jėgos", „trečiojo kelio", „centro", arba – plačiau žiūrint – politinės organizacijos trinarės struktūros schema, kuriai nuo 1993 metų ima atstovauti Lietuvos centro sąjunga, o nuo 2000-ųjų – Keturių, arba Prezidento blokas (pavadinimas dar neprigijęs).

1992–1996 metų Seimo kadencija susijusi su didžiausiais finansinių išteklių koncentravimo procesais ir giluminiais smulkiosios privatizacijos (t. y. esminiais visuomenės turto perskirstymo) procesais. Tuo metu užsimezga bankinio ir stambiojo privataus kapitalo pradmenys, formuojasi smulkiųjų verslininkų sluoksnis, kaime – ūkininkai. Dominuojamas,

kaip tuo metu dažnai sakoma, buvusių komunistų, Seimas ir jo vadovybė stengiasi valstybės žinioje išlaikyti tarybiniais metais suformuotas stambiąsias ūkio sistemas – naftos perdirbimo kompleksą, elektros, dujų ūkius, šilumos, geležinkelio, oro ir automobilių kelių sistemas, jūrų uostą. Valdomos buvusios tarybinės nomenklatūros, šios ūkio sistemos modernizuojamos lėtai ir nepakankamai konkurentiškai, stiprėjanti biurokratija lėtai, bet nesulaikomai skęsta korupcijon. 1993 metų pabaigoje susikurianti Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai) pasiskelbia būtent tų sąstingio problemų sprendėja ir tautiškumo bei moralumo saugotoja. Oponavusi buvusiems komunistams ir kritikavusi visų pirma ūkinius sprendimus, konservatorių partija LDDP valdymo metais susiformuoja kaip stipriausia turtinių santykių ideologija besiremianti partija.

1996 metų Seimo rinkimuose konservatorių laimėjimas yra triuškinantis. Tai atsakas į visuomenės užsakymą pasipriešinti amoralumui ir ryžtingai spręsti visuomenės turtėjimo klausimus: grąžinti žemę ir kitą nekilnojamąjį turtą, plačiau privatizuoti infrastruktūrą, grąžinti lito įvedimo metu nuvertintus dar tarybiniais metais sukauptus žmonių indėlius. Ir žemės, ir namų grąžinimas dėl biurokratizmo stringa. Pinigų indėliams grąžinti nėra. Tada konservatoriai vienvaldiškai pradeda pardavinėti vadinamuosius strateginius ūkio objektus, dėl kurių neišvalstybinimo dar 1995 metais pasirašytas visų opozicinių partijų, tarp jų ir konservatorių, susitarimas. Tai yra politinis susitarime dalyvavusių partijų paniekinimas, dar bandomas kęsti tų, kurie mano, kad svarbiausia vis dėlto yra žmonės, kuriems buvo žadėta ir žemė, ir indėliai, ir pensijos. Tačiau, kaip parodo „didžiosios privatizacijos“ rezultatai (pigiai parduotas „Telekomas“, su šimtamilijardinėmis priemokomis atiduota „Mažeikių nafta“, už litą „parduotas“ „Lietuvos kuras“, pusdykiai – Konstitucijos uždrausta parceliuoti nafta ir t. t.), kai dėl integracinių pažadų pradedama uždaryti dar ilgai dirbti galinti palyginti saugi Ignalinos atominė elektrinė, konservatorių prestižas rimtai kvestionuojamas per 2000 metų savivaldybių rinkimus: jie gauna tik amžinai ištikimo elektorato palaikymą. Tačiau nagrinėjamu aspektu įdomesnis yra ne konservatorių pralaimėjimas, o aiškiai mažesnis, negu daug kas tikėjosi, laimėjimas. Tai rodo, kad ideologinis jų elektorato apsisprendimo pagrindas visuomenėje įsitvirtinęs gana patikimai, o tai – rimta demokratijos sąlyga: be atstovavimo (tvarkingo atstovavimo) ideologinėms nuostatoms demokratija išvis neįmanoma.

Be konservatorių, kaip Lietuvos ir užsienio stambiųjų kapitalistų interesų atstovų, į politikos areną išeina naujai turtinius santykius spręsti siūlančių partijų būrys – Lietuvos laisvės sąjunga, Lietuvos valstiečių partija, Naujoji sąjunga (socialliberalai). Kad ir kokio pobūdžio yra šie siūlymai, jie atliepia visuomenės gyvenimo demokratizacijos esminius poreikius – sprendžia ne tik turto, bet ir pragyvenimo, išgyvenimo klausimus, ir valstybėje, kur pragyvenimas daugumai yra per brangus, visuomenė pasirenka būtent žadančius tas problemas išspręsti. Beje, jos ir yra esminės. Visuomenė, kuri jau išeikvojo savo ekstensyvaus – iš sukaupto turto – gyvenimo šaltinius, kuri turtą toliau gali generuoti tik dirbdama, nebegali remtis valstybės turto perskirstymo programomis – ji turi pasiremti kūrybinio (produkuojančio ir produktyvaus) darbo programomis. Tas programas pažadėjusios vadinamosios naujos partijos per savivaldybių rinkimus laimėjo gaudamos akivaizdų palaikymą ne kaip stambiojo kapitalo interesams (kartais ir šiurkštiems) atstovaujančios organizacijos, o kaip visuomenės gerovės kūrimo klausimus spręsti žadančios partijos. Tai užduotis ir 2000-ųjų Seimo rinkimams, ir tolesniam Lietuvos visuomenės demokratizavimo procesui.

2000 metų Seimo rinkimų ypatumas bus tas, kad dvi didžiausios kairės ir dešinės partijos, kaip ir vilčių partijos, savo galimybes jau išnaudojo ir paskatino susikurti keletui gana stiprių partijų, kurių tarpusavio konkurencija vargu bau leis kuriai nors iš jų surinkti tokią daugumą, kokią buvo surinkusios LDDP 1992 metais ir TS (LKD) 1996 metais. Bandydamos vėl generalizuoti elektoratus, partijos ėmėsi pastangų susivienyti. Toliausiai šiuo keliu nuėjo LDDP ir LSDP, po beveik dešimtmečio trinties pripažinusios viena kitos kairiąją esmę ir socialdemokratinę orientaciją. Atrodo, perspektyvoje šios partijos gali netgi susijungti į vieną socialdemokratinę partiją. Tiesa, šią raidos kryptį komplikuos į koaliciją įstojusi Naujoji demokratija.

Ryžtingą žingsnį žengė centristinės partijos – Lietuvos centro sąjunga, Naujoji sąjunga (socialliberalai) ir Liberalų sąjunga. Jos sukūrė ikirinkiminį bloką (prie kurio vėliau prisijungė ir Moderniųjų krikščionių demokratų sąjunga) ir iš anksto sutarė, kad, gavusios užtektinai mandatų, galėtų formuoti parlamentinę koaliciją ir vyriausybę. Dėl centristų ir socialliberalų programų bendrumo didesnių problemų nebuvo vieniems kitus pasirinkti strateginiais partneriais dar formuojant savivaldybių valdžią. Vis

dėlto šis žingsnis turėjo ir kitą prasmę: socialliberalams kaip centro kairei prisijungus prie kairiųjų bloko, kurį intensyviai pradėjo burti į politiką sugrįžęs eksprezidentas Algirdas Brazauskas, kairiųjų pergalė rudenį būtų buvusi garantuota. Dabar socialliberalai sustiprino centrą. Dar svarbesnis buvo liberalų apsisprendimas jungtis prie centristinio bloko: pagaliau atsirado galimybė realiai galvoti ir projektuoti tolesnius visų liberalinės pakraipos partijų integracijos žingsnius. Prezidento Valdo Adamkaus dalyvavimas aljanso procese partijoms suteikė ideologinio tapatumo su Prezidento politika ir nubrėžė galimą būsimo parlamento liberalinę kryptį. Ji, ta kryptis, itin atitiktų valstybės ir visuomenės poreikius taip pat ir demokratizacijos problemų gilinimo požiūriu, apie tai Prezidentas pareiškė liepos 3 d. įvykusioje keturių partijų konferencijoje.

Tačiau šiųmetė Seimo dauguma šiandien pakeitė rinkimų įstatymą, naikindama antrąjį turą vienmandatėse apygardose. Taip ji sustiprino savo ir LDDP pozicijas ir sumažino antrajame ture sutelkiamų balsų laimėtojų šansus. Tai ypač sumenkina mažųjų partijų galimybes, nepadidina ir demokratijos potencialo.

Numatomi būsimos vyriausybės destabilizavimo veiksmai (jų juridiniai ir ideologiniai pagrindai jau padėti) taipogi stipriai papurtys mūsų demokratijos pamatus. Laukia labai nelengvas permainų metas.

Tačiau reikia tikėtis, kad politikai ras galimybių ne tik ginčytis ir primesti vienas kitam savo nuomones, bet ir tartis ir susitarti, o nuo to demokratinė santvarka tik stiprės. Nors ir didėjančios įtampos kaina. Kol ta įtampa ras naujas pozityvias formas.

Čia apžvelgiau demokratinio režimo sąsajos su partine sistema bendruosius bruožus. Kiti aspektai – ekonominis, juridinis, kultūrinis – yra ne mažiau įdomūs, tačiau tai turėtų būti atskirų apžvalgų objektas.

ALTERNATYVA NUOSMUKIUI – NACIONALINIS ŪKIS

(2001)

Buvusi ir tebesanti politika atvedė į tai, kad visuomenei nuosavybės teise priklausantis turtas vyriausybių baigiamas nuostolingai parduoti, užsienio skoloms tvarkyti jau vėl reikia skolintis ar ieškoti „trečiosioms šalims“ skiriamų negrąžinamų dotacijų, vidaus skola yra supančiojusi nacionalinį verslą ir visuomenė, dezintegruota turtinių, socialinių ir ideologinių priešpriešų, skęsta neviltyje, sparčiai tiek fiziškai, tiek dvasiškai degraduodama.

Reikia pinigų? Pinigų yra!

2000 m. birželio konferencijoje, kurią surengė į rinkimus einantys naujosios politikos partneriai, buvo gana aiškiai pasakyta, kad svarbiausias naujos politikos uždavinys – įveikti visuomenės neviltį, įkvėpti pasitikėjimą savo jėgomis bei tarpusavio santykiais ir sukurti materialinius tokio bendruomeniškumo pamatus. Lietuvos naujosios ekonomikos pamatu turi būti gerai tvarkomas valstybės kontroliuojamų įmonių turtas, gamyba ir pelnas, galintys ir turintys duoti garantuotą iždo pajamų mastą, pajėgų užtikrinti minimalias socialines išmokas visiems jų reikalingiems visuomenės nariams, gerovės visuomenės kūrimą padedant privačiam kapitalui. Kitaip tariant, Lietuvos ūkio valstybinės priklausomybės sektorius garantuoja būtinąsias socialines išmokas, taip sukurdamas būtiną visuomenės socialinį saugumą, o privatus sektorius išvaduojamas tokiai privačios iniciatyvos raiškai, dėl kurios sparčiai auga užimtumas, kyla atlyginimai, didėja perkamumas, šitaip sparčiai augant visuomenės gerovei.

Vienas svarbiausių Naujosios politikos koalicijos darbų buvo valstybės įmonių privatizavimo tvarkos ir privatizuojamų įmonių sąrašo peržiūra. Šiandien su nuostaba ir didėjančia neviltimi matome: privatizavimo politika nekinta, o jei ir linkusi kisti, tai dar beatodairiškesnio išsipardavimo link.

Kodėl?

Valstybės turto išpardavimo politiką vykdė ir LDDP (1992–1996), ir konservatorių (1996–2000) vyriausybės. LDDP tikslas buvo aiškus: vidutiniąsias įmones kuo greičiau ir kuo pelningiau patiems pardavinėtojams „išplauti“ savosios politinės orientacijos žmonėms. Konservatoriai, įsivedę „strateginio investuotojo“ nuostatą, didžiausias valstybės įmones ėmė pardavinėti užsieniečiams, taip gaudami ne tik didesnį „sėkmės procentą“, bet ir formuodami geopolitinę „naująją priklausomybę“. Kokie galutiniai dabartinės daugumos tikslai, pasakyti dar neįmanoma, tačiau „Lietuvos jūrų laivininkystės“ („Lisco“) ir „Lietuvos avialinijų“ (LAL) privatizavimo nuostatos gana iškalbingos. Liberalų dominuojama naujosios politikos Vyriausybė turėjo visas galimybes nutraukti „Lisco“ pardavimą Izraelio ir Olandijos konsorciumui „B. B. Bredo B. W.“ ir skelbti naują konkursą, kaip siūlė ministras Gintaras Striaukas: sausakrūviai laivai parduodami, o keltai lieka Lietuvos valstybės nuosavybė, išsaugant ne tik nacionalinį laivyną, bet ir nepalyginti didesnes biudžetines įmokas, negu duos už parduotą „Lisco“ iš „strateginio investuotojo“ gaunami mokesčiai. Ministras buvo atstatydintas, o „Lisco“ su nedidelėmis ir nieko iš esmės nekeičiančiomis socialliberalų korektūromis buvo parduotas. Dar akivaizdesnė LAL pardavimo „platforma“. Pasaulio standartai reikalauja, kad už nacionalinių avialinijų saugumą būtų atsakingos nacionalinės vyriausybės, todėl joms turi priklausyti ne mažiau kaip 51 proc. privatizuotų nacionalinių avialinijų turto. Užuot pasinaudojusi šia nacionaliniam ūkiui itin palankia nuostata, Lietuvos Vyriausybė nutarė ieškoti, kaip parduoti daugiau nei 49 proc. LAL akcijų. Taigi vieną visai aiškią išvadą jau galima padaryti: Lietuvos dabartinei Vyriausybei reikia tik pinigų, ir ji pasirengusi parduoti viską, jei tik kas pirks. Tai patvirtina ir kitos istorijos: Lietuvos taupomojo banko pardavimas, „Geonaftos“ plėtojimas ir t. t.

Galima suprasti Vyriausybę, kuri, kaip palikimą gavusi milijardines vidaus ir užsienio skolas, deficitinius biudžetus ir bankrutuojančias ištisas ūkio šakas, ieško bet kokių šaltinių, kad tik nebankrutuotų valstybė. Tai suprasti galima. Tačiau suprasti – nebūtinai pateisinti tas priemones, kuriomis išeities ieškoma. Šiuo atveju išeities ieškoma ne prieš rinkimus skelbtos visuomenės sutelkimo bendram gyvenimui dvasia, o labai neatsakingos ateities atžvilgiu politikos dvasia, – taip, kaip elgtasi iki šiol: prie mūsų gerai, po mūsų – nors ir tvanas.

Didieji melai

Naujosios politikos ūkio koncepcija buvo suprantama kaip nacionalinio ūkio koncepcija. Tiesa, ji nebuvo iki galo nei apsvarstyta, nei suderinta su politiniais partneriais, tačiau buvo gana aiškiai sakoma, kad kai kurios Lietuvoje vyraujančios ir valstybės politiką formuojančios tiesos yra klaidingos, mažų mažiausiai – diskutuotinos.

Svarbiausia ir labiausiai jau konservatorių valdymo laikais diskutuota nuostata, kad valstybės valdomas turtas yra nuostolingas, pelningas jis gali būti tik privatizuotas. Apie tai, kad valstybės turtas vertintinas nebūtinai tik pelningumo aspektu, nebuvo diskutuojama. Į visus bandymus valstybės turtą vertinti valstybės saugumo, visuomenės socialinių garantijų ar dar kitais požiūriais buvo atsakoma vienodai: „Valstybė – bloga ūkininkė“, „Valdžia – bloga verslininko patarėja“, „Pinigas duoda pelną tik tada, kai jį tvarko savininkas“ ir pan. Kad bet kuris valstybės turtas (ir kapitalas) turi būti vertinamas kaip visos ūkio sistemos dalis ir netgi būdamas nuostolingas savo šakoje gali garantuoti sistemos pelningumą – išvis nebuvo kalbama: visą dešimtmetį ekonomikos elementų ir veiksnių sisteminio vertinimo nebūta. Numatomą privatizuoti elektros ūkį piliečiai ir vėl pajus – padidės kainos, tačiau valdžia „nemato išeities“, nes vadovaujasi ta pačia vienmate nuostata, kad pelningas gali būti tik nevalstybinis turtas. Kad valstybės kapitalas gali ir netgi turi būti investuojamas į kai kurias iš principo pelno negalinčias duoti visuomenės veiklos sritis, tokias kaip menas, kultūra, paveldo saugojimas, kad tai šiuolaikiniams lietuvių valstybės tvarkytojams nesuprantamas ir beveik neįmanomas elgesys, rodo minėtų sričių finansavimo „dinamika“.

Antras didelis melas buvo ir tebėra teiginys, kad 49 procentai akcijų „strateginiam investuotojui“ (t. y. užsienio monopoliniam pirkėjui) yra per maža, todėl niekas tokios objekto dalies nepirksiąs. Kai šitaip nusiteikusi į privatizavimą eina pati Vyriausybė, aiškiai niekindama savo parduodamą daiktą, vertėtų rasti kvailį, kuris tai neigtų ir atsisakytų būti vienvaldžiu objekto šeimininku! Kad yra įvairiausių užsienio kapitalo dalyvavimo mūsų ūkyje modelių, kad pasaulio šalys užsieniečių privatizuotam turtui kontroliuoti taiko sunkius ir griežtus reikalavimus, – Lietuvoje beveik kaip karinė paslaptis. Bet ko gi į Lietuvą eina „strateginis“, jeigu jam nepatinka tik dalis pelno, jeigu jam nepriimtinas ramus ir ilgas bendradarbiavimas su išsivadavusiais ir pakilti norinčiais lietuviais, jeigu jis nori viso turto ir pelno, kaip „Lietuvos telekomo“ valdytojai, arba net kompensacijų už jų valdymo metu padarytus nuostolius, kaip „Williams International“? Šiandien ir tai jau yra gana aišku: nori monopolio ir didelio pelno, kurie išspaudžiami iš vis labiau nuskurdinamų mokesčių mokėtojų. Monopolistams reikia rinkų, kurias jie nuperka iš nusikalstamai veikiančių vyriausybių.

Dar vienas ūkio tvarkymą visą dešimtmetį veikęs melas, dabar itin aktyviai bandomas padaryti vienintele teisinga Lietuvos ūkio tvarkymo filosofija, yra teiginys, kad be *didelių įmonių Lietuvoje negali būti* ir *smulkių*, – atseit tam tikras stambaus kapitalo karkasas sukuria tą ūkinę infrastruktūrą ir rentabilumo substanciją, kuri galinti patikimiau atlaikyti visus laisvosios rinkos kapitalizmo iššūkius. Šiandieninė pasaulio praktika rodo, o ir kapitalizmo istorijos tyrinėtojai įrodo, kad kapitalizmo patikimumą garantuoja būtent priešingi dalykai – „spaudimas iš apačios“, masinė laisvųjų gamintojų ir prekiautojų iniciatyva bei veikla. Vyriausybės nuolat kalbėjo apie smulkaus ir vidutinio verslo rėmimą, bet ugdė tik didžiąsias įmones. Tai buvo visų vyriausybių ideologija, o verslo rėmimas tebuvo ciniška propaganda.

Kodėl buvo nereikalingas nacionalinis ūkis?

Atsakymas į šį klausimą oficialiai niekada nebuvo duotas. Tačiau sisteminant per dešimtmetį padarytus pareiškimus ir – ypač – veiksmus, galima padaryti tokias išvadas.

1. Valstybės nacionalinio ūkio savarankiškumas buvo nereikalingas dėl ideologinių ir politinių sumetimų. Dešiniųjų politinių jėgų požiūriu, sovietiniais metais susiformavęs „raudonųjų direktorių ir pirmininkų“ sluoksnis Lietuvą desovietizuojant turėjo būti atskirtas nuo jų valdytų įmonių ir šitaip sutramdytas kaip aktyvi kairioji politinė jėga. Remiantis šia nuostata per daugelį nesėkmingų ir net kenksmingų ūkio „restruktūrizacijos“ bandymų į Lietuvos nepriklausomos valstybės nuosavybę perėjęs okupacinis ūkio palikimas buvo išgrobstytas ir iššvaistytas, didžiąją buvusių pajėgumų dalį perimant prie valdžios svertų tebebuvusiems nomenklatūros atstovams. Nacionaliniu galintis tapti ūkis buvo sunaikintas, nomenklatūra – ne. Kovodama su kairiaisiais politinė dešinė, ypač konservatoriai, savo valdymo metu užsibrėžė kairiuosius išguiti ir iš vadinamųjų strateginių įmonių, jų vairus tiesiog parduodant kartu su „raudonaisiais suliberalėjusiais direktoriais“. Todėl visą dešimtmetį apie iš SSRS paveldėtą ūkį buvo kalbama kaip apie metalo laužą, kurį reikia parduoti kad ir už litą, o jeigu buvo siūlomi du, tai jau buvo laikoma sėkme. Visi sovietiniais metais išaugę kadrai buvo vadinami stagnatoriais, „planinio ūkio mąstysenos“, neiniciatyviais, mokančiais naudotis tik senomis Rytų technologijomis ir apskritai atsilikėliais. Kartu buvo peršama nuomonė, kad jie visi vagia valstybės turtą, yra susiję korupciniais, kartais – ir mafijiniais ryšiais, ir nėra nė vieno, kuris nebūtų nusipelnęs kalėjimo. Visi jie yra suinteresuoti, kad Lietuva gyventų uždarą, be užsienio kapitalo konkurencijos, gyvenimą, todėl nepriimtini ne tik profesiškai, bet ir politiškai. Kadangi naujos nacionalinių administratorių kartos nėra, reikalingi administratoriai iš užsienio.

2. Nacionalinis ūkis buvo nereikalingas ir dėl geopolitinių sumetimų. Jeigu Lietuvai gresia reokupacija, tai ūkio srityje jai tegali pasipriešinti užsienio kapitalas, „strateginių investuotojų“ pavidalu įleistas į strateginius Lietuvos ūkio objektus. Jeigu buvę jų vadovai buvo vagys, tai ar jų nušalinimas nėra pateisinamas ir visuomenės akyse? Pateisinus ir nacionalinio saugumo, ir visuomenės opinijos požiūriais, radus Turto fondo ir Privatizavimo komisijos vadovus, sutikusius laužyti veikiančius įstatymus ir pažeisti Konstituciją, valstybės turto privatizavimas buvo paverstas politiškai sąlygotu turto perdavimu Vakarų monopolijoms arba, paprasčiau tariant, okupacijos metu sukurto turto perdavimu iš galimos Rytų į tikrą Vakarų priklausomybę. Lietuvos kaip ūkiu disponuojančio subjekto beveik

neliko. Taip per strateginių ūkio objektų pardavimą Lietuva po trumpo nepriklausomybės laikotarpio savo politinių vadovų dėka perėjo į naująją – Vakarų – priklausomybę. Dabar belieka tai įteisinti juridiškai.

3. Nacionalinio ūkio nepageidaujamumo nuostata atsispindėjo Europos Sąjungos reikalavimuose. Priešišką nacionaliniam ūkiui Europos Sąjungos nuostatą rodo jos visiškai remiamas monopolijų ėjimas į šalis pretendentes (į Lietuvą – „Williams International“, Švedijos valstybinio telekomo, „Danisco Sugar“, „DFDS Tor Line“, „Watenfalo“ ir kt.). Siekiant atverti rinką amerikiečių Estijoje pastatytai skalūnais kūrenamai elektrinei, reikalaujama uždaryti Ignalinos AE. Esama informacijos, kad Lietuvai nesutikus išvalstybinti „Lisco“, Vokietijos ir Lenkijos firmos buvo pasirengusios vykdyti aksominę „Lisco“ blokadą. Globalizacija, kaip ir krikščionybė, nepaiso nacionalinių subtilybių. Būtent nacionalinėms bendruomenėms paliekama pensininkų globa, jaunimo mokymas ir lavinimas, invalidai, ir šių žmonių gerovė iš esmės bus „nacionalinės problemos“, nors nacionalinis ūkis, galintis garantuoti tų grupių bent minimalų finansavimą, bus nebe nacionalinės bendrijos rankose.

Beje, tai nėra nauja. Neseniai Lietuvoje pasirodžiusioje Eriko Hobsbaumo knygoje „Kraštutinumų amžius“ su atviru nepritarimu, netgi irzuliu vertinamos Versalio taikos sutarties nuostatos, sudariusios tarptautines galimybes kurtis nacionalinėms valstybėms, su panieka rašoma apie Baltijos valstybes, Slovakiją, Moldovą, Kaukazo valstybių nepriklausomybės pastangas, o apie nacionalinę ekonomiką kalbama kaip apie nesusipratimą.

4. Nacionalinio ūkio ir idėjinė, ir praktinė destrukcija yra ir finansiškai, ir politiškai naudinga valdantiesiems. Be „sėkmės procento“, kurį gauna konsultantai ir pardavėjai, visuotinai pripažįstama nuomone, egzistuoja nekontroliuojama „rėmimų“ sistema, kuri numato tam tikrus atlygius ir „privatizaciją“ remiančioms politinėms partijoms ir jų „aktyvui“. Dar neaišku, kiek ir už ką kas yra gavęs, bet nėra abejonės, kad anksčiau ar vėliau tos paslaptys bus atskleistos, ir buvusių premjerų užsienio įmonės, užsienio bankų sąskaitos laikui bėgant atskleis savo kilmę. Tačiau kolei kas niekas to nenori daryti, visos pastangos iki šiol būdavo desperatiškai slopinamos. (Nors „Jūros“ išgrobstymo byla jau yra kai kas naujesnio.)

Be to, visiems valstybės valdytojams, neišskiriant nė vienos Vyriausybės, neigiamas požiūris į nacionalinį ūkį naudingas ir dėl to, kad nereika-

lauja rūpintis „pereinamojo laikotarpio“ ūkio politika – labai sunkia šalies valdymo problema, kurios esmė yra nacionalinės ūkio politikos vykdymas, balansuojant tarp Lietuvos galimybių ir Europos Sąjungos siekiamybių ir keliant Lietuvos ir jos bendruomenės gyvenimo lygį iki šiandieninių Europos Sąjungos narių lygio mums dar nesant Europos Sąjungos nariais. Dabar nedaug kas atkreipia dėmesį į tai, kad mes gyvename jau laikydamiesi Europos Sąjungos pareigų, bet be Europos Sąjungos teisių, dusdami nuo su mumis konkuruojančio Europos Sąjungos ūkio.

Kodėl nacionalinis ūkis yra reikalingas?

Nacionalinis ūkis yra būtinas, jeigu mes kalbame ne tik apie žmonių gerovę, bet ir apie žmonių kaip tautos gerovę, išlikimą ir tolesnį ugdymą. Apie jokios bendruomenės, juo labiau tautos, gyvenimą neįmanoma kalbėti, nekalbant apie bendras pastangas apsirūpinti pragyvenimui būtinais produktais ir lėšomis, apie bendras pastangas pasirūpinti neįgaliais arba laikinai paremtinais bendruomenės (= tautos) nariais. Taigi nacionalinis ūkis yra reikalingas iš principo, mažiausiai kaip ekonominis ir kultūrinis subjekto (tautos) savarankiškumo pamatas. Štai kodėl Europos Sąjungai su jos federalizmo idėjomis ir vieningos valstybės vizija visiškai nereikalinga Ignalinos atominė elektrinė, netgi visiškai saugi nauja atominė elektrinė, nes jai nereikalinga elektros energiją generuojanti, ją pardavinėjanti ir su Europos Sąjungos šalimis konkuruojanti Lietuva – jai reikalinga Europos Sąjungos branduolinės kilmės elektrą perkanti Lietuva, Lietuva kaip Europos Sąjungos prekių rinka. O Lietuvai reikia – visai priešingai – pačiai užsidirbti pinigų savo vaikams ir senoliams išlaikyti.

Nacionalinis ūkis būtinai reikalingas, jeigu mes, netgi priklausydami Europos Sąjungai, savo socialiai išlaikomų bendruomenės narių minimaliųjų (valstybės garantuojamų) socialinių išmokų dydį norėsime formuoti ne iš Sąjungos fondų ar ne iš transkontinentinių arba transnacionalinių korporacijų gaunamų pajamų, o patys iš gamybinės veiklos pajamų. Nė vienoje šalyje, nė vienoje sąjungoje ir netgi sąjungos šalyje nėra ir negalės būti vienodų socialinės paramos parametrų – kiekviena šalis ir tauta turi ir turės savo specifiką ir paisyti jų bus galima tik disponuojant savarankišku iždu. Net jeigu valstybės Europos Sąjungoje bus kada nors

juridiškai prilygintos savivaldybėms (kas šiandien gali pasakyti, iki kokio lygio nueis federalizacija), jų finansinis aprūpinimas negalės būti suniveliuotas dėl tų „savivaldų“ netolygių sugebėjimų uždirbti pinigus. Lietuva privalo pati užsidirbti pinigus, ir to negalės garantuoti niekas kitas, tik pačios Lietuvos kontroliuojamas nacionalinis ūkis. Jeigu jis nebus sukurtas dabar, paskui bus nepalyginti sunkiau.

Nacionalinis ūkis reikalingas kuriant darbo vietas, padedančias visuomenės aktyve išlaikyti darbingiausius, t. y. gyvybingiausius savo individus. Nė viena šeima nėra patvari be maitintojo, nė viena visuomenė nėra gyvybinga be tam tikros gamybiškai produktyvios individų masės. Nacionalinio ūkio nepajėgumas yra pirmoji emigracijos sąlyga, kurios padariniai yra etninio tautos prado silpnėjimas, imigracija, o galų gale ir tautos destrukcija.

Nacionalinis ūkis reikalingas ir tautos kultūrinio gyvenimo bei kultūrinės savitaigos pasaulyje garantijoms. Neturint savarankiškai disponuojamų lėšų nėra įmanoma vykdyti jokios nekomercinės, bet tautos savivokai ir savitaigai reikalingos mokslinės, meninės, kultūrinės veiklos, kuri vienintelė pajėgia konsoliduoti visuomenę bendroms vertybėms, bendroms idėjoms pripažinti, pagal jas veikti ir gyventi.

Kas yra nacionalinio ūkio pamatai?

Nacionalinio ūkio kompleksas susideda iš trijų sektorių: 1) strateginių ūkio objektų, 2) protekcinių ūkio objektų ir 3) inovacinių ūkio objektų.

Strateginiai ūkio objektai – tai tie ūkio objektai, kurie sudaro nacionalinio ūkio energetinio, komunikacinio ir intelektualinio potencialo bazę ir garantuoja nacijos plėtros patikimumą bei vientisumą šiais generaliniais nacionalinei būčiai aspektais.

Strateginių kategorijai priklauso ir žemės ūkis, kurį sudaro žemės ūkio produktų gamybos sektorius, kaimo verslų sektorius ir socialinis kaimo sektorius.

Energetinio komplekso pagrindas yra Ignalinos atominė elektrinė, Elektrėnų šiluminė elektrinė, Kruonio hidroakumuliacinė ir – kaip pagalbinė kompleksui – Kauno hidroelektrinė.

Komunikacinio komplekso pagrindas transporto srityje – tai „Lietuvos geležinkeliai“, „Lietuvos jūrų laivininkystė“ („Lisco“), „Lietuvos prekybos

laivynas“ (KLASCO), „Lietuvos žvejybos laivynas“, „Lietuvos avialinijos“ (LAL), Lietuvos kelių tinklas. Komunikacinio komplekso pagrindas informacinių technologijų srityje – tai „Lietuvos telekomas“, Lietuvos paštas, Lietuvos televizija, Lietuvos radijas.

Intelektualinio komplekso pagrindas yra Lietuvos sveikatos apsaugos valstybinė sistema, Lietuvos valstybinė švietimo sistema, Lietuvos valstybinė kultūros įstaigų sistema ir Lietuvos aplinkosaugos sistema.

Protekciniai ūkio objektai – tai sąveikoje su valstybės kontroliuojamais ūkio objektais veikiantys privatūs arba užsienio kapitalo ūkio objektai, kurių investicijos į gamybos renovaciją ir modernizaciją stiprina nacionalinio ūkio struktūrą, kuria (nustatytą skaičių) darbo vietų ir duoda ne mažesnį kaip numatytas mokestinį įnašą į valstybės iždą. Tokių ūkio objektų (pavyzdys gali būti „Phillip Morris Lietuva“, „Williams Lietuva“ ir kt.) sąrašą nustato tautos atstovai parlamente konstitucinės daugumos teise.

Inovaciniai ūkio objektai – tai nacionaliniam ūkiui plėtoti ir tarptautiniam Lietuvos konkurentabilumui bei išsiveržimui į pasaulio rinkas reikalingų gamybos šakų bazės kūrimas valstybės lėšomis, ūkio objektus paliekant valstybės kontrolei arba privatizuojant valstybei ir visuomenei priimtiniausiomis sąlygomis bei nacionalinio ūkio sustiprinimui palankiausiu būdu. Tinkamiausias inovacinio objekto pavyzdys galėtų būti Ignalinos atominės elektrinės naujų modernios konstrukcijos saugių blokų statyba.

Šiandien Lietuvoje projektuojamas Strateginių objektų sąrašas. Jeigu į jį patekę objektai bus realiai (ne mažesne kaip 51 proc. priklausomybe) palikti valstybės nuosavybėje, jie gali tapti pamatu nacionalinio ūkio sistemai formuoti. Tačiau sąrašas yra tik darbo kuriant nacionalinio ūkio koncepciją ir sistemą pradžia.

Nacionalinio ūkio veiklos principai

Yra trys svarbiausi nacionalinio ūkio objektų suvedimo į darnią ūkio sistemą aspektai: 1) tikslus ir aiškus visos sistemos tikslas ir uždavinys; 2) aiškus finansinės veiklos subalansuotumas; 3) visos sistemos ir atskirų jos objektų statusų ir sąveikos juridinis apibrėžtumas.

I. *Tikslai ir uždaviniai*

1. Nacionalinio ūkio tikslas – garantuoti savarankišką nacijos apsirūpinimą energija, informacija ir intelektu. Tik tai gali garantuoti jos fizinį išlikimą ir gyvybingą reproduktyvumą.

2. Nacionalinio ūkio socialinė paskirtis – garantuoti socialinėms visuomenės išmokoms būtiną finansinį minimumą (valstybės išmokų bazę) ir visuomenės užimtumą nekriziniu nedarbo lygiu.

3. Nacionalinio ūkio idėjinė prasmė – nacionalinio tapatumo ir suvereniteto apsauga ir puoselėjimas netgi žymios suvereniteto dalies praradimo Europos Sąjungos sąlygomis. Globalizacijos procesai taip pat kels nacijų atsilaikymo prieš niveliuojančius pasaulinio ūkio ir masinės kultūros postūmius klausimus, ir nacionalinio ūkio kūrimas, be jokios abejonės, bus vienas tų būdų, kurie leis visuomenės individams telktis bendrai veiklai, pasipriešinimui nepalankiems tiek vidaus, tiek išorės veiksniams, pasitarnaus bendruomenės savivokai ir savitaigai.

II. *Finansinės veiklos principai*

1. Visų nacionalinio ūkio objektų veiklos kreditų suma neturi viršyti objektų duodamos pelno sumos, tačiau netgi sistemai dirbant nuostolingai, objektų veikla turi būti gerinama efektyvinant jų administravimą arba valstybei inovuojant nuostolius padengiančias veiklos sritis, o ne pardavinėjant įmones arba netgi iš dalies jas privatizuojant.

2. Nacionalinio ūkio visuma turi veikti pelningai, tačiau laikinam nuostolingumui padengti panaudoti mokesčių mokėtojų pinigai yra laikomi pelningai nacionalinio ūkio administruoti nesugebėjusios Vyriausybės iš mokesčių mokėtojų paimta paskola, kurios grąžinimas yra asmeninė visos šios Vyriausybės atsakomybė.

3. Nacionalinio ūkio pelnas į valstybės iždą turi garantuoti tokias įplaukas, kad jų suma garantuotų valstybės nustatytą socialinių išmokų minimumą (maksimumą paliekant iš kitų šaltinių – visų pirma laisvos iniciatyvos pagrindu vykdomos gamybos – gaunamoms išmokoms).

4. Žemės ūkio gamybos finansavimas yra atskira finansų panaudojimo planavimo šaka, tačiau įsitenka bendruose nacionalinio ūkio finansinių balansų parametruose.

III. *Juridinio apibrėžtumo pamatas*

Nacionalinio ūkio juridinis pamatas yra referendumu priimta nacionalinio ūkio sistemos koncepcija.

Visi principiniai sprendimai dėl ūkio sistemos parlamento gali būti priimami tik remiantis konstituciniais pakeitimais.

Vertinant dabartinę vyriausybių politiką netgi pagal dabartines teisės normas, daugelį nacionalinį ūkį reglamentuojančių įstatymų, Lietuvos parlamento pakoreguotų pagal Europos Sąjungos teisės normas, būtina nedelsiant atkurti pagal šiandieniniam Lietuvos ūkiui, ypač nacionalinio ūkio statusą turinčiam ūkiui, reikalingas veikimo normas ir suderinti su Europos Sąjungos teise tik tada, kai Lietuva įstos į Europos Sąjungą. Ši „klaida“ ištaisytina nedelsiant. Tai – greta Strateginių objektų sąrašo – galimybė pradėti kurti nacionalinį ūkį jau šiandien. Tačiau kad šitaip galėtų būti veikiama, būtina pakeisti vyriausybės, kaip vyriausiosios administracinės valdžios, santykį su nacionaliniu turtu: ministrų kabinetas privalo personaliai atsakyti už valstybės turto reproduktyvumą. Antraip už ką valstybės administravimui kasmet išleidžiama 260 mln. litų?

* * *

Žymus XX amžiaus istorikas Fernanas Brodelis knygoje „Kapitalizmo dinamika“ rašo: „Kai kunigaikštis ima kalbėti apie ūkį, jis jau kalba apie nacionalinį ūkį.“

Kai šiandien Lietuvos premjeras kalba apie Lietuvos ūkį, jis rūpinasi globaliniu ūkiu.

Kai kalbėjo Brodelio kunigaikštis, nacijos (kartu su jas vienijančiu ūkiu) tik kilo. Kai kalba Lietuvos premjeras, nacija (kartu su ją dezintegruojančiu ūkiu) krinta.

Ar globalinis ūkis būtinai reikalauja nacijų mirties? Anaiptol. Tik kai kurių, tų, kurios šito nori.

Todėl ir teigiame: mūsų gyvenimą šiandien ir ateityje garantuojanti alternatyva yra – tai nacionalinis ūkis.

AR TURTINGA MANO VALSTYBĖ, JEI TURTINGAS AŠ?

(2001)

Šis nedidelis pranešimas skirtas ne sociologiniam šiandieninės žiniasklaidos ar apskritai visuomenės informavimo priemonių apibūdinimui –tam reikėtų statistinio teiginių patvirtinimo ar paneigimo (tik pažymėsiu, kad – be nuomonių apklausų – matematiniai metodai informacijos paveikumo tyrimuose pas mus beveik netaikomi). Informacijos priemonių poveikis mūsų visuomenei, jos svarba pačios visuomenės savivokai yra akivaizdūs. Tai rodo ir aukščiausi iš visų valstybės institutų žiniasklaidos reitingai, tai liudija ir faktas, kad vos tik televizijos pradėjo nuosekliau informuoti apie Europos Sąjungą ir NATO (tiksliau pasakius – jas propaguoti), visuomenės nuomonė apie šias globalizacines struktūras ėmė gerėti.

Noriu atkreipti dėmesį į konceptualaus pobūdžio klausimus, kiek jie susiję su filosofine *reikšmės* ir *prasmės* problema. Ši problema net didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“, kuriame šiaip jau vyrauja sinkretinis žodžių apibūdinimas, fiksuojama visai aiškiai: *reikšmė* nusakoma kaip *svarba*, arba kaip *turinys*, kiek jis susijęs su jo išraiškos *forma*, su *ženklu*, o *prasmė* – kaip turinys jo *paskirties*, jo *tikslo* požiūriu. Šis, atrodytų, nedidelis ir nelabai svarbus skirtumas puikiai atskleidžia visą mūsų šių dienų mąstyseną – jos erdvę, horizontus, orientacijas, vertybes ir net metodus. Neskirdama jų netgi tiek, kiek reikšmes nuo prasmių skiria Didysis žodynas, mūsų šių dienų mąstysena yra tarsi miškas vėlų vakarą, o reflektuojanti sąmonė primena rugpjūčio nakties dangų: žvaigždės šaltai sau šviečia, o į žemę krinta tik meteorų lietus. Kada Lietuvos gyvenimo peizažą bus galima įžvelgti mūsų proto saulės šviesoje?

Nežinia.

Tačiau šiandien padėtis tokia. Apie aštuntąjį dešimtmetį iš marksistinės dogmatikos vaduotis pradėjusi Lietuvos reflektuojanti mąstysena pasirinkimo ieškojo iš esmės sekuliarizuotame horizonte, o jame buvo matyti du ryškesni – neopozityvizmo ir egzistencializmo – takai. Egzistencialiniai motyvai gana greitai išsisėmė, palikdami keletą įdomių ir vertingų taip pat ir prasmės požiūriu darbų. (Gaila, kad jų apibendrinimu visai nepelnytai tapo posakis „Patriotai – tai idealistai“.) Pozityvistinė metodologija tolydžio stiprėjo ir dabar išaugo iki dominuojančio mąstymo tipo. Bėda ta, kad mąstomųjų dalykų reikšmės ir prasmės iš pat pradžių buvo iš esmės sutapatintos, sinonimizuotos. Prasmės dalykus ėmėsi kelti ir savo metodais spręsti katalikiškosios arba kitokių tikėsenų metodologijos, sulaukdamos mūsų ir šiandien iš esmės sekuliarizuotos šviesuomenės atmetimo, daugiausia tas gyvenimo įprasminimo pastangas nutylint arba suniekinant. Politinis liberalizmas, kuriuo buvo persiėmę, beje, netgi Lietuvos konservatoriai, dar labiau stiprino pozityvistinę reikšmės, o ne prasmės, paieškų kryptį ir tapsmą dominuojančia mąstysena.

Svariausiai prie nuprasminto mąstymo tipo susiformavimo prisidėjo ta aplinkybė, kad reikšmę akcentuoti buvo naudinga. Antai teiginys „Turtingas žmogus – turtinga valstybė“, interpretuotas reikšmės, o ne prasmės požiūriu, skambėjo taip: „Turtingas aš – turtinga valstybė“. Nauda buvo dviguba – mąstymo erdvėje atpalaidavo nuo samprotavimų, kokiu būdu turtėja valstybė turtėjant jos individams, o buitiniame elgesyje įteisino ar bent jau pateisino tuos metodus, kuriais praktiškai buvo ir tebėra turtėjama, anaiptol neturtėjant valstybei. Žiniasklaidos žmonės nė karto nesusigundė pasiaiškinti, ką praktiškai reiškia tas garsusis valstybės turtingumo apibrėžimas; priešingai, jie kartu su tais, kuriems buvo itin svarbus tas apibrėžimo nuprasminimas, puolė filosofus ir filosofiją, beje, puolimų nė nebandydami argumentuoti. Na, o prasminis to teiginio perskaitymas buvo aiškus ir skaidrus: „Turtingi piliečiai – turtinga valstybė“ arba dar aiškiau: „Turtinga bendruomenė – turtinga valstybė“. Tik toks interpretavimas teisingas ir logiškai, nes valstybėje „aš“ egzistuoja arba kaip „pilietis“, arba kaip „piliečių visuomenė, bendruomenė“. Kadangi minėtasis išeities teiginys nėra viešai perinterpretuotas ir šiandien, galima padaryti vieną labai svarbią išvadą: istoriškai gana stichiškai, bet ne be priežasčių nuprasminta mūsų mąstysena, stokodama konstruktyviam mąstymui būtino konceptualumo, dažnai nepajėgia pakilti virš buitinio mąstymo ir klampodama per

tamsų mąstymo mišką skęsta empirizmo pelkėse (empirizmą čia suprantu kaip mąstymo rėmimas tik savo patyrimu arba, geriausiu atveju, analogija).

Skundžiamės, kad valstybė neturi vizijos, projekto ilgiems kūrybos dešimtmečiams. Iš kur tos vizijos, tie projektai turi nusileisti, jeigu apie valstybės tikslą, bendruomenės, tautos paskirtį nė nekalbama manant, kad tai yra pseudoproblema ir samprotauti apie juos išsilavinusiam žmogui paprasčiausiai gėda. Tai ne iš informacijos pateikėjų ar jos vartotojų išplaukianti negalia. Tai visos mūsų šviesuomenės intelekto, jos mąstytojų orientuotumo į naudingą dalykų supratimą problema. Žiniasklaida ir visi su intelektualine veikla susijusieji tuo tik naudojasi kaip mūsų mentaliteto sankcionuotu dalyku. Kitas klausimas yra tas, kad žiniasklaida jau išmoko tą nuostatą gudriai panaudoti piktam. Tačiau tai būtų jau atskira problema – intelektualinių manipuliacijų viešąja nuomone metodų problema.

Intelektualinis prasčiokiškumas ir gudragalviavimas tuo pagrindu yra labai pavojingas tautos ateičiai, kai ateina žinijos elektroninės kūrybos ir dauginimo bei vartojimo era. Žinių visuomenė mūsų ir suprantama kaip reikšmių skaitymo, jų perėmimo ir žinojimo visuomenė. Tas reikalavimas darosi visuotinis. Kas nesikompiuterizuos, tas negyvens. Galbūt. Tačiau tiktai tas iš jų gyvens atakuodamas, kurdamas, kuris ne tik žinos, bet ir supras, ką žino. Supratimas per prasmių paiešką iškelia žinojimą į tokį horizontą, kuris detales sujungia į daiktą, daiktus – į peizažą, o peizažą – į pasaulį. Dabar labai dažnai, praktiškai visada, bet kuris iš diskutuotojų, bandančių pažvelgti į visumą, kritikos sulaukia detalių lygiu, ir nesusikalbėjimas darosi nebeišvengiamas. Atsirado jau „perkandusių“ šios mąstymo ydos naudą sau, todėl gudruoliai, pateikdami konkretų, visiems akivaizdžiai suvokiamą pavyzdį, suniekina net šviesiausią abstrakciją. Deja! Be abstrakcijų nebuvo aukštųjų sąvokų, be jų niekada niekas negalėjo nusakyti tikslų, didesnių už sotų pilvą ar milijoną litų, ir kol politikai samprotaus tik apie gerovę kaip tikslą ir turtą kaip gerovės turinį, mes ir toliau brisime per tamsų mišką ne tik po rugpjūčio, bet ir po spalio ir lapkričio dangumi, nors tas kelias gal jau seniai ves ir Europos Sąjungos teritorija.

Žinių visuomenė tik tada galės būti jos sukūrimo pastangų vertas tikslas, jeigu mes ją suprasime ir kaip supratimo, o ne tik žinojimo visuomenę. Tai būtų intelektualinė garantija, kad valdymui biurokratėjant taip, kaip tai vyksta Europos Sąjungoje, mes būtume kur kas patikimiau apsaugoti nuo profesinio idiotizmo, negu nuo jo apsaugoti esame šiandien.

LIETUVOS POLITINĖ SISTEMA ŠIANDIEN

(2002)

Europinė panorama

Kai Barselonoje susirinkę Europos Sąjungos valstybių vadovai pašiurpusiems aplikantams paskelbė, kad iki 2010 metų Sąjunga turi tapti galingiausia ekonomika pasaulyje, viskas stojo į savo vietas. Dėl imperinių ES užmojų buvo galima nebeabejoti. Margareta Tečer, kai kurių teoretikų vadinama šiuolaikinės globalizacijos krikštamote, netruko pareikšti: „Europos Sąjunga – pati didžiausia šių laikų kvailystė." Ir pasiūlė Britanijos vadovams rimtai pakoreguoti valstybės tarptautinius santykius.

Lietuvos vadovai toje pačioje Barselonoje pasidavė galutinai. Lietuvoje šūktelėjęs, kad Vyriausybė neprivalo prisiimti jokių įsipareigojimų dėl Ignalinos AE antrojo reaktoriaus uždarymo iki 2009 metų, ten Lietuvos Prezidentas patvirtino, kad abu reaktoriai bus uždaryti, tik tame procese rimčiau, negu sau leido planuoti, turėsianti dalyvauti pati Europos Sąjunga. Anot Prezidento, už tai jį visi labai sveikinę.

Jokių perspektyvų ES nenumato ir kai kurių dabar priimamų valstybių ūkininkams: tiesioginėmis išmokomis už žemės ūkio produkciją esamus ir būsimus ES žemės ūkio rinkoje ūkininkus sulyginti numatyta tik per dešimt metų, o 25 procentai senbuvių finansavimo sumos yra tas peilis, kuris naujųjų narių ūkininkus pribaigs per 4–5 metus. Lietuvos – tikrai, nes 2004–2005 metais iš 25 mlrd. eurų, skirtų Vidurio Europai, pusę jau išsikovojo Lenkija. Lietuva be kaimo – Lietuva be ateities. Ji ir bandoma susilpninti, atimant galimybes sukurti čia stiprią ūkininkų bendruomenę, nes, kaip tvirtina Kolumbijos universitete Niujorke tarptautinę teisę dėstantis Lenkijos išeivis Andžejus Rapačynskis, nacionalinės valstybės yra vienas didžiausių Europos plėtros trukdžių, nors jų galas ir nėra neišvengiamas, nes jos kol kas yra galių centrai. Tačiau deramai susiorientavusi Europa

jas įveiks, nes ar ir Italija, Vokietija nebuvo suvienytos kardu ir krauju? O tarpukario metais visa Europa neprieštaravo, kad Baltijos šalys yra nepraktiški, dirbtiniai didžiųjų valstybių kūriniai.

Mano pranešimas nėra akademinis problemų analizavimas ir argumentavimas – tai turėtų būti padaryta kitomis progomis. Čia Europos panoramos apžvalgą noriu baigti pirmu savo pranešimo apibendrinimu: mūsų kaip Lietuvos ir lietuvių tautos būsimasis pasaulis ne tik nemąsto, bet ir nebeprojektuoja: liūliuojami gražių žodžių apie gerovę, kultūrą, tapatumą, mes turime išnykti; išnykti geriau be kardo ir kraujo, o, kaip sakė vienas mūsų jaunas cinikas, prisitaikant ir – sėkmės atveju – jaučiant malonumą.

Tokiai perspektyvai paklusti atsisakau. Apsispręsti visų pirma šiuo – nacionalinės valstybės principo ir gyvenimo būdo gynimo ir įtvirtinimo – požiūriu raginu visus, kam politika nėra vien jo verslas.

Lietuvos valstybinės politikos lūženos

Lietuvos valstybės politiką šiandien galima apibūdinti vienareikšmiškai – tai Europos Sąjungos nurodymų vykdymo politika.

Ne viena politinė jėga, kaip yra sakoma, integraciją į Europą laiko politikos tikslu. Teigiu: tai yra atsiribojimo nuo 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos piliečių referendumu priimtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos politika. Šios Konstitucijos 1 straipsnis aiškiai sako: „Lietuvos valstybė yra *nepriklausoma* (pažymėta mano – *R. O.*) demokratinė respublika.“ Ar Lietuva Europos Sąjungoje bus nepriklausoma? Akivaizdu, kad ne, nes Europos Sąjunga yra *kita valstybė*, ir Lietuva, tapdama kitos valstybės dalimi, pati tampa *kita valstybe*. Jeigu dabar galima teigti, kad ES nėra valstybė, tai po ES konstitucijos priėmimo abejonių nebeliks, ir Lietuva, kaip ir iki 1990 metų, bus priklausoma, tiktai ne nuo Rytų, o nuo Vakarų naujosios imperijos. Kas tokius įgaliojimus mūsų vyriausybėms suteikė? Konstitucijos 9 straipsnis skelbia: „Svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu.“ Referendumo dėl valstybės kurso iš nepriklausomybės į priklausomybę nebuvo. Tad ar Seimo sprendimas prašydintis priimamiems į ES teisėtas?

Čia būtina atkreipti dėmesį į būdą, kuriuo į Europos Sąjungą ir naująją priklausomybę einama: tariamasi dėl dalinio klausimo, paskui pakeičiamas

susitarimo kontekstas ir susitarimas įgyja visai kitą prasmę – didesnės priklausomybės prasmę. Kai Seimas balsavo dėl pareiškimo Lietuvai eiti į ES, kalbų apie ES federalizaciją nebuvo. Šiandien jau atvirai sakoma: vietoj nacionalinių valstybių bus net nebe valstijos, o provincijos, susiformuosiančios etnografiniu, pavyzdžiui, žemaičių, dzūkų, aukštaičių, pagrindu. Pradžioje kalbėta apie vieno Ignalinos AE bloko uždarymą, paskui ir apie kito, suprantant šitai jau kaip visos elektrinės uždarymą. Pradžioje siūlyta keleriopa parama kaimui, o kai priartėta prie pakvietimo, kortos atskleistos: bus trupiniai.

Tokia Europos Sąjungos politika yra *klastos prievarta*, tačiau visos mūsų vyriausybės ir visos politinės jėgos su ja sutinka argumentuodamos tik taip: *alternatyvų nėra*.

Alternatyvų esama, ir jas mes turėtume pradėti svarstyti greitai ir atsakingai. Netrukus jų tikrai gali nelikti, nes suvereniai tautos valiai nebeliks kuo pasiremti: uždarius IAE palaužiamas nacijos energetinis stuburas, pardavus „Lisco“ jau sunaikintos nacijos transporto savarankiškumo galimybės, pardavus „Telekomą“ jau pakirstas informacinių sistemų plėtojimo konstruktyvumas, pardavus komercinius bankus nebeliko galimybės vykdyti konstruktyvią nacionalinę taupymo politiką, kryptingai aptarnauti valstybės remiamas statybų, ypač būsto statybos, programas.

Kadaise svajojusi būti Rytų ir Vakarų tiltu, Lietuva jau šiandien yra jų patiltė.

Ar yra galima kitokia bent jau „ėjimo į Europą“ politika?

Ne tik galima – ir būtina.

Trys dalykai rimtai domina vakariečius: laisvas jų kapitalo judėjimas Lietuvoje (laisvas visko pirkimas ir pardavimas), darbo jėgos judėjimas (emigracija ir imigracija) ir šių procesų bei operacijų juridinės (įstatyminės ir policinės) garantijos.

Septyni svarbiausi dalykai turi dominti nacionalinę valstybę ir jos tautą: 1) tautos gyvybingumas, 2) tautos integralumas, 3) teritorijos vientisumas, 4) valstybės suverenumas, 5) nacionalinio ūkio pajėgumas, 6) kultūros konstruktyvumas, 7) tarptautinis saugumas. Visi šie dalykai mums kelia daugybę problemų, tačiau nedelsiamų konstitucinio lygmens sprendimų reikalauja trys: dėl žemės ūkio paskirties žemės pardavimo užsieniečiams kylantis iššūkis teritorijos vientisumui, dėl reikalavimo uždaryti IAE – galutinio nacionalinio ūkio pajėgumo sunaikinimo sunkumai ir išbandymai,

susiję su prasidėjusiu Konvento veikimu, galimas suverenumo praradimas (suvereniteto išsaugojimas yra gyvybinis ateities klausimas, jeigu tauta vis dėlto pasirinks ES). Kadangi referendumo dėl noro stoti į ES nebuvo rengta, dabar surengti referendumą dėl minėtų trijų neatidėliotino atsakymo reikalaujančių klausimų yra nors ir ne pati geriausia, bet bent jau į šiuos klausimus konstituciškai atsakyti galinti leisti valstybės valdžių veikimo teisėtumą paliudijanti procedūra. Priešingu atveju mes turėtume konstatuoti, kad veiksmai visu vadinamuoju pasirengimo stoti į Europos Sąjungą laikotarpiu yra niekiniai ir juos šitaip vertinančiųjų neįpareigoja elgtis niekaip kitaip, kaip pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 straipsnį: „Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsinasi į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką."

Lietuvos politinės sistemos liekanos

Kaip matome, svarbiausi Lietuvos valstybės politikai kylantys klausimai yra primesti Europos Sąjungos. Kadangi ES reikalavimų pozityvus sprendimas laužo Lietuvos Konstituciją, ji gyvena vis stiprėjančios konstitucinės, o kartu ir idėjinės krizės sąlygomis.

Konservatorių ir liberalų vyriausybės rūpinosi tik integracijos problemomis. Užtat socialiniai klausimai buvo užmesti. Socialdemokratai bando spręsti socialines problemas, todėl apleisti konstitucinio lygmens klausimai (vienas jų yra susitarimas leisti Lietuvos lenkams pavardes rašyti lenkiškais rašmenimis – tai yra mažų mažiausiai Lietuvos lenkų pripažinimas užsieniečiais).

Konstitucinės krizės, ES reikalavimų, o ne suverenių sprendimų įgyvendinimo, ir globalistinio ideologinio puolimo situacijoje politinę ir ideologinę krizę išgyvena ir Lietuvos partijos.

Tai itin ryškiai parodo alternatyviųjų partijų, tokių kaip liberalai ir socialdemokratai, kabinetų kaita: konservatorių pozicijas užima liberalai, juos išstumia socialdemokratai, bet valstybės politika lieka tokia pati, keičiasi tik ministrų pavardės. Visa tai vadinama valstybės politikos tęstinumu, ne partinių, o dalykinių valdžios žmonių savybių vertinimu ir pan. Tačiau rezultatas akivaizdus: partijų politika iš esmės nesiskiria, jų ideologinių

pozicijų nebeliko nuo to laiko, kai, numetę šalin savo pačių inicijuotą neprivatizuotinų strateginių ūkio objektų sąrašą, konservatoriai pradėjo Didžiąją privatizaciją, apvainikuotą precedento visoje Vidurio Europoje neturėjusiu sandoriu dėl „Mažeikių naftos“ perdavimo. Tas žingsnis ideologiniu požiūriu buvo toks laukinis liberalizmas, o būsimojo liberalų lyderio Rolando Pakso atsisakymas sutartį pasirašyti – toks juodas konservatizmas, kad toliau jau Lietuvos partijos klaidžiojo kaip išmirštantys dinozaurai „Williams International“ ideologinės kometos sukeltose dulkėse. Padėtis nėra pakitusi ir šiandien. Virš mūsų – ideologinė žiema.

Tai – ne tik mūsų situacija.

Ideologinė sumaištis vyrauja ir senų demokratijų šalyse ir tai yra susiję su globalistinių orientacijų įsitvirtinimu šių demokratinių valstybių vadovybėse, jų lėta difuzija į partines mases ir dar lėtesniu naujų – alternatyvių – orientacijų formavimusi ir pasipriešinimo ideologinei anemijai organizavimu.

Teigiama, kad ideologijų epocha apskritai yra pasibaigusi arba baigiasi. Partijos išgyvena konvergencijos laikotarpį ir netenka savo alternatyvumo tuo pagrindu, kad nyksta pagrindiniai senąsias ideologijas formavę objektai – klasės ir nacijos. Dėl to formuojasi centro dešinės ir centro kairės dariniai, neturintys ideologinio apibrėžtumo.

Kiek pagristi yra šie teiginiai, rodo ir Lietuvos faktai. Kad tarybiniais laikais suformuoti socialiniai sluoksniai sulaužyti – tai neginčytina, bet kad 16 procentų žmonių gyvena žemiau skurdo ribos, o apie 40 procentų – ties ta riba, tai mūsų oficialios statistikos duomenys. Jei šie skurdžiai dar nesusiklostė į globalizmo epochos socialinius darinius – tai laiko klausimas, o kad turtingai gyvenančių Lietuvoje ilgainiui tebus 3–5 procentai, tai irgi statistikos teiginys. Kad nacija yra išplaunama ir griaunama, netgi žudoma (yra patekusi į išmirštančiųjų sąrašą) – taip pat faktas, bet ar ji su tuo sutinka, tai jau yra klausimas, dėl kurio mes kalbame ir šiandien.

Europos Sąjungos komisarai yra nuėję taip toli, kad nurodinėja mūsų valstybės vadovams ne tik tai, kokie mūsų ūkio objektai turi būti sunaikinti, bet ir kokių partijų neturi būti. Pasak jų, turi likti trys keturios partijos, galinčios sudaryti sąjungas kairėje ir dešinėje ir sklandžiai perimti valstybės vairą nekeisdamos valstybės politikos.

Tai beveik įvykdyta: yra kairė, kuri prireikus gali būti vadinama centro kaire (socialdemokratai, socialliberalai), ir yra dešinė (liberalai,

konservatoriai ir centristai, įsivardiję kaip liberalinės pakraipos partija), kur gali vykti tolesni integracijos procesai, kairėje visiems socialdemokratėjant, dešinėje (tarp jų ir konservatoriams) liberalėjant. Tai ir vyksta. Tiksliau, yra vykdoma su įvairių tarptautinių fondų finansine parama.

Centro išplovimas formuojant įvairias centro dešinės ir centro kairės konfigūracijas yra būtinas dėl to, kad būdama iš esmės naujųjų laikų ideologiniu produktu, gimusiu šiaurės šalyse, seniai pergyvenusiose savo imperinius laikotarpius ir ieškojusiose galių savo nacijų viduje, centro partija (-os) ir buvo, ir naujojoje geopolitinėje situacijoje gali tapti nacionaliniams interesaszms atstovaujanti partija (-omis).

Lietuvoje Centro partijos orientacija į atstovavimą nacionaliniams interesams yra tiesiog neišvengiama, nes tiek liberalai, tiek socialdemokratai, tapę besąlygiško integravimosi į Europos Sąjungą partijomis, ir ateityje bus Europos Sąjungos interesų Lietuvoje atstovai, o Lietuvos interesams atstovauti Europos Sąjungoje, jeigu Lietuvos žmonės balsuos už įstojimą, taip ir nebus kam. Džiaugiuosi, kad Centro partija Lietuvoje egzistuoja. Kai vykdė žmonių interesams atstovavusią politiką, ji turėjo rimtą rinkėjų palaikymą (tai rodo nemaža 1996 metų Seimo frakcija, deja, nepateisinusi vilčių, centristai merai ir vicemerai, ne vienu atveju puikiai vadovaujantys rajonų žmonėms ir dabar). Šiuo sumaišties ir partijų skilimo laikotarpiu Lietuvos centristai turėtų neprarasti savo pozicijų, nenueiti paskui vienadienę naudą pas liberalus. Jie turėtų apibrėžti save kaip nacionaliniams Lietuvos interesams atstovaujančią partiją ir imtis ilgo, atkaklaus ir vaisingo darbo keliant naciją atsilaikyti ir sustiprėti netgi globalizacijos sąlygomis.

Pabaigai norėčiau pasakyti keletą pastabų personaliai Centro partijos klausimu.

Oponentai Lietuvoje paprastai kalba, kad Centro partija neturi ir negali turėti aiškaus ideologinio pagrindo.

Aiškus partijos apsibrėžimas galimas tik pasakius, kuo ši partija nėra tapati kitoms.

Nuo kairės partijų Centro partija skiriasi tuo, kad remiasi ne kokiu nors socialiniu kontinuumu (socialiai tapačių sudedamųjų dalių visuma), pavyzdžiui, darbininkija, valstietija ar profsąjunga, o personaliai identifikuojamu individu, kurio sutartis su kitu tokiu pat personalumu laikytis veiklos krypčių ir normų, fiksuotų veiklos programoje ir veikimo

įstatuose, sudaro partijos veikimo būdo pamatus. Susitarimas tarp laisvos valios subjektų laikytis vienokių ir kitokių idėjinių orientyrų ir jų siekimo būdų ir normų lemia Centro partijos demokratinę esmę. Jos galimos nesėkmės – ne prigimtinė ideologijos stoka, o galima partinės demokratijos nebranda arba atviri jos pažeidimai, o tai dabar būdinga Centro sąjungos veiklai (vadovybės atotrūkis nuo partijos eilinių narių, partijos pajėgų pasitelkimas tik rinkimų akcijų organizavimui, autentiškų ideologinių nuostatų atsisakymas dėl jungimosi su liberalais).

Nuo dešinės partijų Centro partija skiriasi tuo, kad kitaip nei liberalai, kurie beveik marksistiškai atmeta bet kokią valstybės naudą ir nuosekliai valstybę išplauna praktiškai, centristai pripažįsta apibrėžtą vaidmenį valstybei, kuri yra ne kas kita, kaip visuomenės susitarimas siekti vienokių ar kitokių bendrų tikslų, įrankis tiems tikslams pasiekti, o jo pavidalai ir galios yra visiškai susitariančiųjų valioje. Šiuo požiūriu Centro partija yra konstitucinės demokratijos partija, o kadangi konstitucija gali būti tik visos visuomenės, visų jos sluoksnių sutartimi priimta, centristai iš prigimties yra partija, kuri siekia nacionalinių interesų raiškos per konstitucinę demokratiją.

Aš *tautoje* ir *tauta pasaulyje, tvarkantys savo santykius nuolatiniu lygiaverčiu* ir *lygiateisiu dialogu* – štai schema, kuri Centro partiją daro ne tik aktualiausią nūdienos, bet ir perspektyviausią tolimiausios ateities partiją.

Iš viso, kas čia sakyta, galima suprasti, kad tokios partijos Lietuvoje mažiausiai reikia tiek pasaulio, tiek Europos globalistams, tiek ir jų pagalbininkams Lietuvoje.

Atėjo metas, kai centristai turėtų pareikšti: kaip tik todėl mes būsime, nes mums svarbiau nušluostyti bent vieną vaiko ašarą čia, negu per silpnesniųjų kaulus vėl veržtis į šviesų rytojų neįžvelgiamoje ateityje.

IŠSIVADAVIMAS: JĖGŲ STRUKTŪRA IR SĄVEIKA

(2005)

Pirmoji (1918–1940) ir Antroji (1990–2004) Lietuvos Respublikos buvo du didieji lietuvių tautos tapsmo visaverte pasaulio nacija žygiai. Jie sudaro visą lietuvių XX amžiaus gyvenimo turinį bei vertę ir daro jį reikšmingiausią ilgaamžėje lietuvių istorijoje.

1

XIX amžius yra jėgų brandinimo amžius. Du to amžiaus bandymai atkurti valstybę – ir 1831, ir 1863 metų sukilimai yra praeities idėjomis – Abiejų Tautų Respublikos atkūrimu – besivadovaujančio elito inicijuoti ginkluoti judėjimai ir lenkams, ir, svarbiausia, lietuviams vis geriau jaučiant tautinių tikslų netapatumą. Abu XX amžiaus – ir 1918, ir 1990 metų – išsivadavimai remiasi iš lietuvių nacionalinio netapatumo kitoms tautoms suvokimo kylančiomis galiomis. Didžiosios dvasinės apibrėžtys virsta dramatiškais geopolitiniais atsiribojimais. 1918–1920 metų Lietuvos karas su Lenkija – tai bandymas atsiriboti nuo ilgametės (nuo 1569 metų) aksominės lenkiškosios okupacijos, pasibaigęs, deja, didelės dalies Lietuvos pietrytinių teritorijų atvira okupacija (juridiškai Lietuvos lenkiškoji okupacija įteisinta 1791 metų gegužės 3-iosios Konstitucijoje, kurią kai kurie mūsų gudragalviai vadina pirmąja demokratine Europos konstitucija). Tačiau karas apgina Lietuvos nacionalinę valstybę. Keletą savo gyvenimo amžių atidavusi Europos Vakarams ginti nuo azijinių Rytų, o Rytams – nuo imperinių Europos Vakarų, Lietuva nuo 1920 metų susikaupia savam vidiniam gyvenimui ir augimui.

Partizaninis 1944–1953 metų karas ir 1991 metų kruvinieji sausio įvykiai bei okupacinės Rusijos kariuomenės išprašydinimas iš Lietuvos 1993 m. rugpjūčio 31 d. yra sąskaitų su dviem Rusijos okupacijomis – 1795–1918 metų carinės ir 1939–1990 metų bolševikinės – suvedimas.

Jeigu Europos Sąjungai vadovaus vokiečiai, o ne, pavyzdžiui, turkai, mes turėsime daug gražaus laiko geopolitinius akcentus sudėlioti ir savo santykiuose su iš Vakarų į mus plūdusiais okupantais. Po Europos Sąjungos projekto, kaip jis dabar yra vadinamas, mes būsime dvasiškai išsivadavę iš visų mus okupavusių ar bandžiusių okupuoti imperininkų. Fizinis išsilaisvinimas ir nepriklausomos ne tik valstybės, bet ir geopolitinės dvasinės erdvės sukūrimas – XXI amžiaus lietuvių uždavinys. Tada būsime išsivadavę ir išsilaisvinę galutinai.

Abu didieji Lietuvos XX amžiaus darbai – abi Respublikos – buvo ne kokios nors grupuotės suregzti ar herojaus nuveikti, o savo tapatumą jaučiančios ir geopolitines permainas laiku išnaudoti sugebančios tautos darbai. Tautos, savo pažemėse trokštančios būti laisva, o savo viršūnėse – sugebančios į tą laisvę vesti ir išvesti.

2

Visą išsivaduojamąjį judėjimą žymi komunizmo ir antikomunizmo priešprieša. Tai neturi stebinti. Komunistų partija yra vienintelė oficiali komunizmą kuriančios visuomenės politinė jėga. Komunistų partijos fenomenas kada nors turės būti aprašytas ir ištirtas, tik neaišku, kodėl šitam reikalui neskiriama nei dėmesio, nei lėšų, kol dar gyvi liudininkai.

Apie komunistų partiją pasakysiu tik tiek: ji nebuvo vienalytė jau vien todėl, kad buvo vienintelė ir privaloma visiems 220 milijonų imperijos gyventojų, norinčių ar aplinkybių verčiamų dalyvauti kokioje nors visuomeniškai reikšmingoje veikloje. Didžiausi pokyčiai partijoje vyko partijos vadovų (generalinių sekretorių) kaitos momentais ir žymi viso imperinio gyvenimo būdo kitimus (Stalino diktatūra iki 1953 metų, Chruščiovo atlydžio laikotarpis, Brežnevo stagnacijos era nuo 1968 metų, atvedusi prie ūkinės griūties slenksčio, ir Gorbačiovo *perestroikos* būtinybė).

Partijos nacionaliniai padaliniai nėra tapatūs sąjunginei organizacijai, turi tam tikrą savivaldą, savus grupinius interesus, o kadangi imperija

daugiatautė, į nutautėjimą galima ateiti tik per gerovę (Lietuvos KP ideologo Genriko Zimano didysis opusas taip ir vadinosi: „Per suklestėjimą – į vienybę“). Tie nacionaliniai padaliniai kartais taip užsižaidžia gerovės būtent savo tautai kūrimu, kad yra demaskuojami ir mušami, kaip, pavyzdžiui, Latvijos CK, kuriame po „nacionalistinių nukrypimų ištaisymo“ įsikuria vieni rusai, darbo jėgą į Rygą traukiantys taip, kad latvių Latvijoje pasidaro mažiau nei 50 procentų. O Lumumbos universitete Maskvoje Afrikos bolševikai studijuoja Antano Sniečkaus biografiją ir aiškinasi, kaip jis prie kompartijos vairo Lietuvoje išbuvo daugiau kaip 40 metų.

Tiems, kurie kartais Sniečkų bando vaizduoti kaip žmogų, išsaugojusį Lietuvoje beveik nekintančius 80 procentų lietuvių, reikia nurodyti Sniečkaus pasirašinėtus lietuvių tremties dokumentus. Rusai vengė Lietuvos, atsimindami Lietuvos karą su Rusija po Antrojo pasaulinio karo – Partizaninį karą. Sniečkus buvo tipiškas stalinietis, nekentė nacionalistų, leido lenkinti Vilniaus kraštą, persekiojo grįžtančius tremtinius, o į Chruščiovą žiūrėjo su panieka dėl jo kukurūzų manijos, kaip ir visi kolūkių pirmininkai. Galbūt būtų galima pasakyti, kad Sniečkus kolaboravo su valstietišku atsargumu. Bet kolaboravo. Naujoji kompartijos narių karta kolaboravo jau ciniškai. Priekaištaujamas dėl to, kad puola dailininkus, CK sekretorius Lionginas Šepetys pasakė: „O ką, ar mano vaikai nenori valgyti apelsinų?“ Apie 1980-uosius kompartiją sudarė du žmonių tipai: ideologiškai užkietėję imperininkai ir suburžuazėję nomenklatūrininkai.

Kas buvo vadinamieji Sąjūdžio komunistai? Ir balinti savo kailį šiandien bandantys Algirdo Brazausko kairieji, ir juos raudonai tebedažantys Vytauto Landsbergio dešinieji negali paneigti fakto, kad Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje dirbę Arvydas Juozaitis, Romualdas Ozolas, Vytautas Radžvilas, Bronislovas Kuzmickas, Antanas Buračas ir kiti tuometinės komunistų partijos nariai nei tada, nei dabar nederėjo ir nedera šalia Vytauto Petkevičiaus, vėliau – Justino Karoso, Juozo Bernatonio ir kitų panašių kairėje ir Virgilijaus Čepaičio, Jurgio Okso ar kitų dešinėje. Gal ir būtų galima apkaltinti juos linkusius į nomenklatūrą, bet su sąlyga, kad jie niekada su ja nesusitapatino. Į Nepriklausomybę atvedęs Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis nesutapo nei su Brazausko kaire, nei su Antano Terlecko dešine.

Taip, vertinant griežtai formaliai, visi į komunistų partiją įstojusieji buvo okupacinio režimo kolaborantai. Taip į mus ir žiūrėjo Lietuvos laisvės lyga. Aš buvau tarp tų, kurie laikėsi nuomonės, kad desovietizacija turi

liesti ir mus: valstybę atkūrėme ir nustatytam laikui pasitraukiame. Vertinant neformaliai, nepatenkinti režimu mes buvome iš esmės, tiek giliai, kad sutikdami su žmonių panieka, ėjome veikti „ant ribos“: buvo neįmanoma žiūrėti, kaip viskas pūva, o tu gėriesi, koks pats esi švarus. Manau, tai esminis, giluminis vadinamųjų Sąjūdžio komunistų skiriamasis bruožas, juos nuo kitų skiriantis ir dabar. Užtat kai per diskusiją Verkių rūmuose 1988 m. birželio 2 d. jaunimas prispaudė prie sienos – kurkime organizaciją persitvarkymui remti, mano didžiausias rūpestis buvo tą veiksmą nukelti į kitą dieną, o per naktį susiskambinti su tokiais žmonėmis, kaip Justinas Marcinkevičius, Regimantas Adomaitis, Meilė Lukšienė, Alfonsas Maldonis, Vaclovas Daunoras, Sigitas Geda, Julius Juzeliūnas, kad dalyvautų ir galėtų būti siūlomi. Tokį būrį viešojo gyvenimo autoritetų, kai kurių ir nepartinių, represuoti buvo beveik neįmanoma. Kai į CK atvažiuodavo Gorbačiovo įgaliotiniai, iš KGB būdavo atgabenamos mūsų bylos, studijuojamos, diskutuojamos, bet žmonės nejudinami. Gorbačiovas visam pasauliui norėjo rodytis demokratas, susidorojimas su Lietuvos inteligentija būtų buvęs tarptautinis skandalas.

O per tą laiką iki 1988-ųjų rudens buvo keliama Sąjūdžio Lietuva.

Nuo pat Sąjūdžio pradžios dešinėje mums oponavo Lietuvos laisvės lyga. Nemanau, kad Lyga nesuprato, kad jos reikalavimas nutraukti okupaciją negali būti įvykdytas. Išgirsti jis buvo išgirstas, bet vykdyti jo niekas nesirengė. Tai buvo istorinis paradoksas: būdami absoliučiai teisūs juridiškai ir morališkai, Lygos žmonės ir kiti popartizaninio pasipriešinimo veikėjai buvo politiniame užribyje. Po 1987 metų mitingo prie Adomo Mickevičiaus paminklo išdėstę savo poziciją kaip radikalų režimo neigimą, jie į tokio pat radikalaus neigimo poziciją pastatė ir save. Tiesa, pertvarkos griaunama diktatūra nebegalėjo taikyti totalinio jų izoliavimo būdų (suėmimas, įkalinimas, tremtis), tačiau „bananų baliai“ buvo dar praktikuojami, ir kai 1988 metų rudenį Lygos mitingas buvo išvaikytas, o Algimantas Andreika ir keletas kitų suimti, Sąjūdis pareikalavo, kad LTSR vidaus reikalų ministras pasiteisintų, o rytą keletas Sąjūdžio žmonių prisijungė prie nedidelio Lygos piketo. Vėliau Lyga paskelbė surinksianti milijoną parašų dėl okupacinės kariuomenės išvedimo, akcija strigo, ir kol Landsbergis Amerikoje dvejojo, Sąjūdžio taryba akciją parėmė ir ji buvo sėkmingai baigta.

Toks oponuojantis bendradarbiavimas su Lyga tęsėsi tol, kol buvo atkurta Nepriklausomybė ir Sąjūdžio antrajame suvažiavime Oksas tiesiog

suniekino Lygos radikalizmą, pasiūlydamas sušaudyti kokius 20 tūkstančių komunistų.

Buvo ir kitų Pasipriešinimą sudariusių grupių ir grupuočių, pradedant Helsinkio grupės žmonėmis, pogrindinės spaudos grupelėmis, baigiant įvairiomis užsienio lietuvių organizacijomis, kurios per savo ilgametės nebendradarbiavimo politikos prizmę į Sąjūdį žiūrėjo labai atsargiai, o daug kas ir Nepriklausomybę paskelbus atkurtą dar dvejojo, ar tai ne antis arba ar tai nepakenks Gorbačiovo *perestroikai*, kurią taip vertino Džordžas Bušas vyresnysis. Tos kitos grupės yra specialių tyrinėjimų objektai. Todėl galima teigti, kad svarbiausias Išsivadavimo jėgų linijas reprezentavo Lietuvos laisvės lyga dešinėje, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis centre ir Lietuvos komunistų partija kairėje, 1989 m. gruodį suskilusi į dvi šakas – ortodoksinę LKP (TSKP) ir reformistinę LKP.

Keletą žodžių noriu pasakyti apie kompartijos skilimą, vadinamą atsiskyrimo nuo TSKP vardu. Aš tai vadinčiau posūkiu Sąjūdžio pusėn, per kurį nutrupėjo TSKP ortodoksai – okupacinė karininkija, raudonieji lenkai (autonomininkai) ir dogmatikai teoretikai – Mykolas Burokevičius, Juozas Jermalavičius ir dar keli. Posūkį pagal analogiją su daugeliu kūrybinių organizacijų, iki tol jau paskelbusių savo savarankiškumą, rengė prof. Bronislovas Genzelis, Giedrius Kazimierėnas, Antanas Beinaravičius, Arvydas Domanskis, Janina Gagilienė ir kiti. Visi jie šiandien nušalinti. Beviltiškai spurda tik Genzelis, vis dar tvirtinantis, kad tikrai demokratiška kairioji partija Lietuvoje įmanoma ir kad dėl jos verta pakovoti. Kai LKP CK biuro posėdyje gavau aiškų atsakymą, jog nusikaltimus žmoniškumui padariusių kompartijos narių pati LKP bausti nesiims, aš iš jos pasitraukiau. Kova su korupcija buvo kova su tos partijos mutantų politika jau Nepriklausomybėje. Ir čia nomenklatūriniai ryšiai pasirodė stipresni, svarbiausia – jie požemiuose vienijo ir kairę, ir dešinę. Tą vienybę dabar dar vaizdžiau demonstruoja Europos Parlamentas.

Dešinės pusės modifikacijos vyko dar intensyviau negu kairėje, parlamente iš Sąjūdžio frakcijos formuojantis ištisam partijų pluoštui, kurių radikalumą (pavyzdys – Virgilijaus Čepaičio vadovaujama Nepriklausomybės partija) tolydžio kaitino to paties Čepaičio patylomis tvarkomas antrasis, oficialiai – Lietuvos sąjūdis. Jie kartais užgrodavo tokiomis gaidomis, kad imdavo tildyti visos tos muzikos mielai klausęsis Landsbergis. Reikia pasakyti tiesiai: gavę valdžią Sąjūdžio žmonės dešinėje vis

drastiškiau spaudė kairę, tarpais patiriančią tikrą terorą. Tai ne tik pasakėlės apie Česlovo Juršėno akinius ar bombeles Šiaulių stadione, dilgėles Juozaičiui, sekimą ir grasinimus ne vienam ne dešiniajam – tai ir visai rimti represijos aktai, apie kuriuos seniai metas prabilti ne puse lūpų.

Tuometinę dešinės ir kairės konfliktavimo situaciją reikėtų vertinti atsižvelgiant į tai, kad iki pat 1991 m. rugpjūčio, iki pučo žlugimo Maskvoje, susidorojimo su Nepriklausoma Lietuvos valstybe galimybė buvo daugiau negu reali: kariavome su Rusija jos dar 1939 metais pradėtą karą – kariavome ir sausio 13-ąją, ir pasienio postuose, ir prie parlamento barikadų. Žuvo žmonės, ir dešinieji, visus bent kiek savarankiškesnius Lietuvos kompartijos žmones besąlygiškai priskyrę prie okupantų bendradarbių, elgėsi, kaip sakė jie patys, pernelyg švelniai. Suprasti tai buvo galima. Bet ne pateisinti. O mes, vadovaudamiesi dar okupanto suformuota psichologine pasipriešinimo nuostata, kad mūsų jėga – tautos vienybė, Sąjūdžio radikalus, netgi aiškios bolševikinės mąstysenos asmenis, tebelaikėme saviškiais.

1990 m. balandį buvau deportuotas į Vyriausybę. Kai ji buvo sužlugdyta, grįžau į parlamentą. Ten jau buvo įsikūrusi Aloyzo Sakalo vadovaujama Centro frakcija – nemaža grupė žmonių, nepritariančių kairiųjų ir dešiniųjų pjautynėms. Tokia tarsi ir taikos, gal – santarvės frakcija. Bet ji buvo su stipriu kairiųjų kolektyvizmo kvapeliu. Buvau individualistas. Man buvo siūloma kuruoti profsąjungas. Susivokęs vertybėse pasitraukiau, įkurdamas Centro judėjimą. Socialdemokratų partiją atkuriantis Sakalas centrizmo ideologiją pavadino dvasios būsena. Tą „būseną“, kaip matot, šiandien savinasi ir kairė, ir dešinė, kurpdama keistus centro kairės, centro dešinės hibridus, rodančius, kokia nepriimtina jiems ir šiandien yra vidurio pozicija – čia, savo žemėje ir iš savęs gyventi norinčio žmogaus pozicija.

1957 metų pavasarį, kai buvau tąsomas dėl simpatijų vengrų revoliucijai ir kai kas man patarė bėgti iš Lietuvos, savo dienoraštyje užrašiau: „Čia, čia, čia ir tik čia, niekur kitur, net ir į dangų. Čia, kiek aš galėsiu nuveikti, veiksiu čia.“

Buvau net ir pamiršęs, kad centrizmo poziciją suformulavau taip seniai.

3

Trys pagrindinės ideologinės kryptys formavosi ir plėtojosi ne savaime – joms atstovavo ir jas stūmė priekin konkretūs žmonės. Čia man mažiau

rūpėtų kairės ir dešinės pusių personalizavimas. Noriu atidžiau pažvelgti į centrą, nes esu įsitikinęs, kad Sąjūdis buvo centristinės krypties judėjimas, tik nuo antrojo suvažiavimo staigiai pasuktas į dešinę. Tą mano mintį stipriai paremia Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo dvasia ir Tarybos rinkimų rezultatai (Ozolas – 193 balsai, Prunskienė – 192, Landsbergis – 187, Genzelis – 180, Juozaitis – 165 ir t. t.), ją tvirtina ir ta aplinkybė, kad Aukščiausiosios Tarybos bendraminčiams sutikus kurti Centro partiją (apsistojome prie atsargesnio – Centro judėjimo – pavadinimo), pas mus pasirodė apie dvipartinės sistemos pranašumus kalbėjęs Mečys Laurinkus, netgi sutiko per televiziją perskaityti judėjimo steigiamąją deklaraciją, toliau kiekviename posėdyje visokiais išvedžiojimais ir sprendimų atidėliojimais vilkinęs partijos steigimą. Kai neapsikentęs sykį Laurinkaus paprašiau liautis viską blokavus arba aš viešai paprašysiu jį iš iniciatyvinės grupės pasitraukti, jis nuėjo pas Landsbergį ir tapo Tėvynės sąjungos (konservatorių) partijos pirmininko pavaduotoju. Po Laurinkaus pasitraukimo iš grupės pamažu išnyko Albinas Januška, Stasys Kašauskas, Petras Vaitiekūnas, Vytautas Plečkaitis ir dar keli Aukščiausiosios Tarybos Centro frakcijos nariai, vėliau sėkmingai įsitvirtinę kaip nepartiniai Valdo Adamkaus prezidentūroje arba jos prieigose. Nenorėčiau pasakyti, kad jie tapo konservatoriais. Tačiau vargu bau kas nors bandytų teigti, kad Dariaus Kuolio ir Januškos valdoma prezidentūra Landsbergiui buvo nesava.

Eidamas į Sąjūdį, neturėjau nė menkiausio supratimo, kas yra kova dėl valdžios. „Minties“ leidykloje buvau išėjęs penkerių metų kovos dėl leidybos mokyklą. Kautasi žiauriai: per tuos metus trys leidyklos vadovai gavo infarktus, vienas Spaudos komiteto vadovų per posėdį mirė nuo širdies smūgio. Kai mes šiandien sakome, kad per paskutinį tarybinį dešimtmetį išleidome pusšimtį aukščiausios prabos ir visų pirma filosofijos klasikos leidinių, nedaug kas žino, kiek jėgų tai pareikalavo. Bet man tai buvo visų pirma argumentų kova. Atėjau į Sąjūdį dėl postų ar laipsnių kovoti taip ir neišmokęs. Dabar matau: tai buvo negerai, tai buvo rimtas trūkumas. Todėl šiandien jaunimui sakau: bent jau laipsniuokitės! – prireiks, nes Europos Sąjungos biurokratizacija tik stiprės.

Kai 1988 metų vasarą, pačioje Sąjūdžio pradžioje, į mano butą užgriuvo Juozaitis, Kazimira Prunskienė ir Genzelis, pareiškę protestą dėl to, kad darau vienvališkus sprendimus (tai, rodos, buvo dėl didelio interviu

viename to meto laikraščių), aš apstulbau. O nereikėjo. Pasirodo, tai buvo tik vienas iš antpuolių, o jų vis daugėjo. Netgi labai rafinuotų.

Papasakosiu apie keletą jų, nes nekonfliktiška Sąjūdžio vidujybė yra tik regimybė: joje kunkuliavo aistros, ne vien visuomeninės, bet ir asmeninės, ir kartais tokios gilios, kad tik dabar pradedi geriau suprasti kai kurių tuometinių faktų reikšmę ir prasmę.

Antai niekaip negaliu pamiršti Algimanto Čekuolio vizito antrą ar trečią dieną po Iniciatyvinės grupės įsteigimo. Jis paprašė, kad išeitume į gatvę, ir ant Kačialovo (dabar – Teatro) gatvės šaligatvio ilgai teiravosi (kaip jis sakė – „konsultavosi“) dėl artimesnių ir tolesnių Sąjūdžio veiksmų. Daugiau taip su juo mes nebendravome niekada. Manau, jis tada mano atžvilgiu ir apsisprendė.

Kokie gilūs, kaip gerai apgalvojami ir režisuojami buvo Sąjūdžio struktūravimo procesai, charakteringiausiai rodo Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininko rinkimai. Suvažiavimas Tarybos pirmininko klausimą paliko, kaip sakoma, atvirą. Tarybos posėdžiuose matėsi, kad tokia padėtis ilgai tęstis negali: besikeičiantys posėdžių pirmininkai negalėjo garantuoti tęstinumo, tai trukdė darbui. Mes laikėmės nuostatos, kad Sąjūdis yra kolektyvinis tautos atstovas, todėl visa, ką galėjome sau leisti, nelaužydami šios nuostatos, buvo rotacinio pirmininkavimo įvedimas. Svarstant jo tvarką pasirodė tokio „Izvestijų“ korespondento Lietuvoje Kapeliušno straipsnis, kuriame Sąjūdis buvo išvadintas Landsbergio gauja. Taryba, žinoma, pasipiktino, o Čekuolis pasakė maždaug taip: priimkime iššūkį – jeigu mes Landsbergio gauja, tai ir išrinkime jį pirmininku. Apie šią aplinkybę Landsbergis savo knygoje „Lūžis prie Baltijos“ nutyli. Dramatiškai užsimena tik apie „labai susirūpinusį, net išsigandusį būrelį jaunų Iniciatyvinės grupės narių ir Seimo tarybos narių“, vieną vėlyvą vakarą pasirodžiusių jo bute ir turėjusių „kažkokių blogų žinių apie tai, kas rengiama Sąjūdžiui suardyti, ir prašė, kad imčiausi vadovauti kaip pirmininkas, jeigu jiems to pavyktų pasiekti“. „Nežinau, – toliau sako Landsbergis, – ar daug veikė, platindami savo sumanymą, nes konkretus pasiūlymas rinkti mane pirmininku po kurio laiko atėjo visai iš kitos pusės.“

Nežinau, kiek buvo tų pusių ir kokios jos buvo, bet žinau, kad abiejose Landsbergio minimose pusėse buvo Zigmas Vaišvila. Į pirmininkus realiai galėjome pretenduoti tik trys: aš, Landsbergis ir Petkevičius. Petkevičiaus diduma nelaikė rimtu kandidatu: kada pasirodydavo, kada

ne, dažnai – su kvapeliu. Landsbergis dar dėstė Konservatorijoje, aš dirbau, galima sakyti, jau vien tik Sąjūdžiui. Leidykloje beveik nebesirodydavau, atsisakiau paskaitų Universitete, o mano būstu darėsi „Atgimimo“ redakcija. Po minėtojo Čekuolio pareiškimo keldamas savo kandidatūrą, būčiau sukūręs atvirą kovos dėl valdžios situaciją, kuri man atrodė nepriimtina: tarp saviškių dėl valdžios nesipjaunama, o vienintelis mūsų tikslas yra tas pats – valstybės atkūrimas.

Vieną vakarą mane sulaikė Vaišvila: norįs pasikalbėti. Pokalbis buvo neilgas: jų, kelių jaunųjų, nuomone, atėjęs metas rinkti pirmininką. Jie apklausinėję Tarybos narius, ir dauguma yra linkę palaikyti Landsbergį. Mane siūlytų pavaduotoju. Po pusmečio pirmininkavimą perimčiau aš. Norėtų suvesti mudu su Landsbergiu.

Susitikome naktį kažkur užmiestyje, automobilių stovėjimo aikštelėje. Paskui mus abu jau vienu automobiliu nuvežė į Rasų kapines. Kalbėdamiesi nuėjome iki Jono Basanavičiaus kapo. Ten iškilmingai prisiekėme kartu eiti į Nepriklausomybę.

Kitą dieną įvyko Tarybos posėdis, kurį Landsbergis aprašo daugmaž taip, kaip jis ir vyko.

Kitas gana ryškus epizodas toks.

Landsbergio pirmininkavimo pusmetis senokai pasibaigęs. Didžioji dalis Sąjūdžio Seimo tarybos narių nuolat Maskvoje, posėdžiauja TSRS liaudies deputatų suvažiavime arba jo komisijose. Sąjūdis Lietuvoje vegetuoja. Į posėdžius susirenka vos keletas žmonių.

Kartą iš Maskvos į Vilnių mane sykiu važiuoti pakviečia Virgilijus Čepaitis. Jis labai susirūpinęs dėl Sąjūdžio neveiksnumo: Maskva – gerai, bet Vilniuje neturėtume snausti – tuoj tuoj rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, reikia veikti. Man Maskva niekada labai neberūpėjo, Juo labiau kad Molotovo–Ribentropo pakto demaskavimas vyko tikrai gerai. Veikti Lietuvoje man visada buvo svarbesnis dalykas. Galėjau suprasti ir Čepaitį: jis – Sąjūdžio atsakingasis sekretorius, už darbą gauna atlyginimą.

Žodis po žodžio sutarėme, kad, matyt, reiktų surinkti tuos žmones, kurie ne taip užimti Maskvoje ir sudaryti kokią nors pastovesnę darbo grupę, tarsi Mažąją tarybą.

Ilgai neatidėliodami pradėjome posėdžius ir kasdien rinkdami žmones sparčiai ėjome į priekį.

Vieną gražią dieną, kai Sąjūdžio būstinėje redagavau Tarybos dokumentus, pasirodė Juozaitis ir paklausė, kokiu pagrindu aš renku šitą nestatutinį žmonių ratą? Tą klausimą jis kelsiąs Tarybos posėdyje. Čepaitis šypsojosi: tavo draugas. Buvau apkaltintas pačiu laiku – prasidėjo rinkiminių sąrašų sudarymas.

Dar vienas epizodas. Mes jau susirinkę į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kuri netrukus tapo tiesiog Aukščiausiąja Taryba, o dar kartą pervardinta vėliau – Atkuriamuoju Seimu. Pavadinimus keisti, kaip matot, pradėjome mes. Jau vykstant pasitarimams, kaip kas supranta tolesnį darbą, dabartinių Seimo trečiųjų rūmų fojė pamačiau vis kažkur pradingstantį Landsbergį ir sustabdęs paklausiau: „Ar nereikėtų mums pasikalbėti, kaip mes dirbsime toliau?“ Landsbergis kažkaip šonu žiūrėdamas į koridoriaus galą, bet ir matydamas mane, atsakė: „O kodėl aš turėčiau su tavim dirbti?“

Apie tai papasakojau vienam, kitam. Niekas nenorėjo tikėti. Algirdas Patackas suprato. Mat jis žinojo Kauno sąjūdiečių dvejones dėl Landsbergio: dar nuo 1989 m. vasario 16-osios, kai jis į Kauno teatre paskelbtą dokumentą neleido įrašyti nepriklausomybės sąvokos, kai kuriems iš Kauno grupės jis kėlė nepasitikėjimą. Buvo net manančių, kad reikia remti Brazauską. Ilgas ir įtemptas derybas su Landsbergiu nulėmė Algirdas Saudargas, pradėdamas ilgalaikės partinės draugystės epopėją, atvedusią iki krikdemų subyrėjimo. Kauniečių parama Landsbergiui užtikrino daugumą, tačiau jeigu savo kandidatūrą į Aukščiausiosios Tarybos pirmininkus iškelčiau ir aš, laimėjimas negarantuotas. Patackas ir dar keli kauniečiai pasiteiravo, ar aš sutikčiau būti siūlomas AT pirmininko pavaduotoju, nes tik tokiu atveju Sąjūdis gali garantuotai laimėti. Debatuojant dėl pavaduotojų kandidatūrų, Landsbergis apie mane ilgai nenorėjo nė girdėti. Pagaliau sutiko: Sakalas, Motieka, Stankevičius ir Ozolas. Mano kandidatūra į pirmininkus vis dėlto buvo pasiūlyta – tai padarė Vidmantė Jasukaitytė. Aš atsisakiau ir pakviečiau remti Landsbergį. Kai išrinktasis pirmininkas siūlė kandidatus į pavaduotojus, vietoj mano pavardės atsirado Bronislovo Kuzmicko pavardė. Patackas krūptelėjo, atsigręžė į mane ir užsikniaubė ant savo stalelio.

Kai dabar matai, kaip politikai išduoda vienas kitą, kaip naikina nė nemirksėdami, visa tai, ką pasakoju, atrodo ganėtinai menka. Tačiau iš ten, iš tų pradžių, išteka mūsų visų laisvės be atsakomybės elgesys.

4

Čia norėčiau iškelti paskutinį klausimą: kiek visa tai, kas vyko ir įvyko, priklausė ne tik nuo mūsų ir kas vis dėlto priklausė nuo mūsų?

Dabar dažnai ir plačiai eksploatuojama tezė apie mažytę Lietuvą, sugriovusią Tarybų Sąjungą. Tai tarsi 1988 metų Vingio parke šimtatūkstantiniame Sąjūdžio mitinge Sigito Gedos mestelėtos metaforos apie pelę ir dramblį sukonkretinta parafrazė. Gražios ir viena, ir kita. Bet nenaudingos abi. Jos – lietuviškos tradicijos mistifikuoti tikrovę, ypač istorinę tikrovę, šiandieninė tąsa. Kai nebeliko jėgų valdyti Didžiąją Lietuvą – taip aš vadinu Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, – Lietuvos didikai mielai puolė ieškoti savo kilmės šaknų romėniškoje praeityje. Kai po klastingosios Abiejų Tautų unijos į dienos šviesą reikėjo pakilti bakūžėse užsilikusiems lietuviams, imtasi didžiųjų kunigaikščių mitų. Kai reikia pridengti 1990-aisiais atkurtosios valstybės liekanas, vis mieliau aiškiname, kokią galybę sugriovėme.

Mano tezė tokia: Tarybų Sąjunga griūti pradėjo seniai. Dar Berija po Stalino mirties bandė pasukti imperiją konfederalizacijos link. Chruščiovo atlydys buvo naujų kelių paieška griežto federalizmo sąlygomis. Brežnevo „ekonomika turi būti ekonomiška“ rodė, kad Rusiją išlaikę gamtos turtų kaštai nebepadengia jų eksploatavimo kaštų. Sibiro mokslų akademijos prezidentas Aganbegianas 1977 metais Lietuvoje sakė: „Evoliuciniu keliu problemų išspręsti nebeįmanoma.“ Gorbačiovo *perestroika* buvo tik užvualiuotas ir žodžiais dar valdyti bandomas revoliucijos procesas. TSRS griuvo dar prieš Gorbačiovą. Klausimas buvo tik toks: kas pirmas ištrauks kokią nors konstrukcijos visumą palaikančią sąsparą.

Pirmoji pabandė Gruzija. Ir buvo kareivių kastuvėliais užkapota. Po to buvo Estija. Ji buvo gudresnė: apie pertvarką paskelbė per televiziją, o paskui – Dainų švenčių estradoje. Visa Baltija kilo atsargiau – apsidairydama ir apgalvodama, žingsnis po žingsnio vis toliau nukeldama leistinumo ribas. Padėjo tai, kad visų trijų šalių komunistų partijos padaliniams vadovavo perpuvusi nomenklatūrinė viršūnė. Užtenka prisiminti Petrą Griškevičių arba visišką nesusipratimą – Maskvos statytinį Nikolajų Mitkiną. Lietuvos partiniai lyderiai negalėjo nepasiduoti tautos spaudimui ir pataikaudami masėms pasuko su reformatoriais. Terleckas tai laiko partinių klasta. Iš dalies taip ir buvo. Tačiau tuo metu ilgą laiką apie partijos

ir liaudies vienybę kalbėta jau dominuojant ne partijai, o liaudžiai, tampančiai tauta. Nekonfrontavimas nacijos viduje buvo itin svarbi aplinkybė. Tai rodo ir tas faktas, kad Latvijoje ir Estijoje, kur ir kompartija, ir visuomenės buvo kur kas labiau rusifikuotos, Nepriklausomybė turėjo būti atkurta kitaip – ne atkuriant 1940 metų padėtį, o atsiskiriant nuo jos. Lietuvoje net ir kompartijos atstovai į rinkimus ėjo su Nepriklausomybės šūkiu, o kovo 11-ąją visi už ją balsavo (išskyrus autonomininkus lenkus ir vieną rusą).

Nepriklausomybės atkūrimas konstituciniu būdu Lietuvoje buvo tas smūgis, kuris sutelktomis nacijos jėgomis suduotas TSRS karšačiai. Po to imperija dar bandė ramstytis, bet nepajėgė ir turėjo labai pavėluotai pripažinti, kad Berijos siūlytas konfederacijos modelis vienintelis gali Maskvos orbitoje prilaikyti tuos, kurie dar nebuvo subrendę gyventi savarankiškai.

Baltijos šalys savarankiškai gyventi norėjo.

Tiesa, neilgai.

5

Dabar apie asmenines svarbiausių veikėjų savybes – trijų kolektyvinių ir trijų asmenų.

Pirmas kolektyvinis veikėjas – *Sąjūdžio iniciatyvinė grupė*. Tai buvo iš esmės visas tarybiniais metais subrendęs aiškias nacionalines aspiracijas turinčių intelektualų visuomenininkų derlius. Jų tautiškumas buvo labai nevienodas – nuo patriotizmo iki nacionalizmo, tačiau tada dominavo valstybingumo ir valstybės nepriklausomybės klausimas, ir niekam iš Iniciatyvinės nekilo abejonių, kad atkursime nepriklausomą nacionalinę valstybę. Organizatoriais galėjo vadintis gal kokie penkiolika žmonių, visi kiti buvo mąstytojai, patarėjai, protingų minčių skelbėjai, kurias ilgainiui išmokome bendravardiklinti palyginti neblogai, tačiau vargo su tais šnekovais pakako. Iniciatyvinė grupė beveik visa persikėlė ir į Tarybą, iš aštuonių naujų Tarybos narių įnešti ką nors nauja pajėgūs buvo tik pora žmonių.

Svarbus klausimas – ar Sąjūdis tikrai buvo įkurtas KGB arba Maskvos, kaip tvirtino ne vienas radikalas. Kad jis galėjo atsirasti tik pagal Gorbačiovo persitvarkymo programą – neabejotina. Ir veikta laikantis gorbačiovinio

leistinumo ribų, tolydžio plėtojant jas taip, kad idėjos rastų žmonių palaikymą ir judėjimo nebūtų galima užgniaužti ar sutriuškinti. Nepriklausomybę Sąjūdis ėmė pats, o ne reikalavo, kad okupantas ją duotų ar atiduotų. Paskui ir Borisas Jelcinas vartojo mūsų šūkį prieš Gorbačiovą: imkite laisvės, kiek galite. Ką mes paėmėme, tą ir turėjome. Ko nepaėmėme – nesugebėjome arba atsisakėme (pavyzdžiui, derėtis dėl Lietuvos sienos pastūmėjimo iki 1920 metų linijos, kaip siūlė Stanislavas Šuškevičius ir kt.). Kai Maskva nebenorėjo toliau leisti veikti – turiu galvoje TSRS liaudies deputatų antrąjį suvažiavimą kovo 12 d., kuris turėjo įvesti prezidentinio valdymo teisę, – mes paskelbėme Nepriklausomybę iki to tramdymo įrankio įvedimo, savo veikimo teisėtumą išlaikydami netgi tarptautinės teisės požiūriu. Sąjūdžiui gimti sąlygas sudarė ne Maskva, o Gorbačiovas, Sąjūdį įkūrė ne Maskva, o Vilnius.

O dėl KGB, mano žiniomis, iš Iniciatyvinės tokių paskui išryškėjo dvylika. Du buvo demaskuoti ir neteko parlamentarų mandatų. Kiti prisidengė arba buvo pridengti, nors žinomi net jų slapyvardžiai. Ar jie buvo implantuoti specialiai? Manau, kad ne: tiesiog tokia kiaurai agentais persmelkta buvo mūsų realybė. Vienas jų gal dešimtmetį kartu sėdėdavo pas Genzelį ir švęsdavo vasario 16-ąją (mat tai buvo ir Genzelio gimtadienis), o kitą rytą kaligrafiškai surašydavo, kas ką kalbėjo, ir atiduodavo kam reikia. Dabar, kai KGB rezervistų tyrimo komisija aiškiai rengia viešąją nuomonę dėl okupacinio režimo saugumiečių išteisinimo, tai vienur, tai kitur pasirodo mintis, kad nebuvus okupacinio režimo saugumiečiu ar agentu išsilaikyti valdžioje išvis nebuvo įmanoma – viena ranka laiko vienas kitą už uodegų, o kita – sega vienas kitam ordinus.

Antras kolektyvinis subjektas – TSKP Lietuvos padalinys, nuo 1989 metų gruodžio – *LKP*. Kai ką tuo klausimu jau sakiau. Pabrėžiu: Lietuvos komunistams visą laiką buvo paranku būti netapačiais Rusijos, Gruzijos ar kokios Tadžikijos komunistams. Tai teikė privalumų. Ypač brežnevizmo periodu, kai Baltijos šalys buvo tapusios TSRS „Vakarais“ ir, sugebėdamos pateikti tiek produkcijos, kad pasotindavo Maskvą ir Leningradą, savo kaimus buvo pavertusios sąjungine kiaulių ferma, savo kaimo žmonėms kūrė socialines garantijas, neužmirštamas iki šiolei. LKP jautėsi išskirtinė visoje Sąjungoje, tačiau atrodė visai pasimetusi Sąjūdžio metais. Ypač bejėgiška ji buvo Aukščiausiojoje Taryboje, kurios vadovavimą perėmė Sąjūdis. Šiauliuose, kiek žinau (atsiprašau, jei klystu), Vytauto Juškaus iniciatyva

gimė siūlymas ištaisyti „istorinę klaidą“ ir – tegul ir rengiant naujus rinkimus ar referendumą – Landsbergį pakeisti Brazausku. Tai buvo absurdiška idėja. Tačiau Brazauskas mokėjo pralaimėti, užtat šiandien jis dominuoja Lietuvoje kaip Brežnevas. 1990–1992 metus LKP išnaudojo partinei rekonstrukcijai – prie vadovavimo partijai buvo prileistos naujos pajėgos (šiandien jos taip pat paseno), todėl iš tarybinio meto ateinanti organizacija, perėmusi visą partinės biurokratijos politiką ir etiką, Lietuvą tyliai valdė ir vedė visą Nepriklausomybės laikotarpį su nedideliais nuostoliais sau pačiai konservatorių ir liberalų valdymo laikotarpiais.

Trečias kolektyvinis subjektas buvo *visuomenė*. Kad ir kas ką sakytų, per penkiasdešimt metų Lietuvos visuomenė buvo tapusi tarybine. Bet ji buvo ir tautinė visuomenė, norinti tapti pilietine. Deja, komunizmo ir antikomunizmo konfrontacija tautą suskaldė taip stipriai, kad ji pasuko korporatyvizmo, o galiausiai – ir individualizmo kryptimi. Šis procesas – tai atskira ir itin aktuali, nepaprastai skaudi ir gyvybiškai svarbi mūsų ateičiai problema.

Dabar apie asmenis. Kairėje, dešinėje ir centre.

Algirdas Brazauskas. Itin lietuviškas tipas – aukštas, masyvus (jam geriausiai tinka tautos mėgstamas kalambūras „gero turi būti daug“), baltiečio bruožų, paprastos šnekos, lengvai bendraujantis, nieko nežeminantis, kitą gal netgi bandantis pakelti iki savęs (tą savybę dabar praranda), nemėgstantis teorijų, viską suvedantis į sveiką protą, kurio kriterijus – nauda tautai ir sau, veiklus, ūkiškas, su derama savigarba, bet, kaip sakoma, nevengiantis nieko, kas žmogiška. Jis ir šiandien daug kam yra Lietuvos simbolis, nors traukos galiai ir simbolio formai stipriai kenkia dabartinė jo premjeravimo kadencija. Karjerą baigdamas prezidentavimu, jis būtų tapęs neabejotinu nacijos autoritetu.

Vytautas Landsbergis. Ne kartą aiškinęsis savo kilmės klausimą, neaukštas, jaunumėj ir smulkus, Sąjūdžio pradžioje – net visu kūnu besiklausantis, kas vyksta aplinkui netgi ten, kur neužgriebia akis, geras oratorius (pastaruoju metu tą savybę praranda, ilgam užkliūdamas visokiose senvagėse ir užutėkiuose), greitos orientacijos, tikslių formuluočių (šiandien jos virsta gražios šnekos psichodelika), stiprių pagavų eruditas ir mistinės pakraipos intelektualas (tai itin išryškino jo Irako ir antiteroristinio karo kaip gėrio kovos su blogiu interpretacijos ir Europos Sąjungos kaip aukštesnės pakopos Lietuvos nepriklausomybės koncepcija). Išoriškai minkštas,

jis autokratiškas iki tironiškumo. Tiesa yra tik jo tiesa. Gerai jausdamas dideles tikrovės slinktis, jis moka įžvelgti jų judėjimo kryptis, rinktis savo poziciją, atramos taškus (asmenis, institucijas, poveikio būdus), o būdamas gudrus iki klastingumo ir klastingas iki žiaurumo, moka smogti tokius daugiareikšmius smūgius, kuriais sprendžiamos ne tik esamos problemos, bet jie turi ir toliaeigių pasekmių. Moka pasisavinti ir laiką, ir jo produktus, dėl to nejausdamas jokių skrupulų. Neigiami būdo ir veikimo bruožai Nepriklausomos valstybės atkūrimo laikotarpiu nebuvo taip išryškėję, ir iš politikos pasitraukęs 1992 metais jis būtų likęs ne tik nacijos autoritetu, bet ir herojumi. Dabar jo paminklu turi rūpintis Arvydas Šliogeris.

Kazimira Prunskienė. Sąjūdžio laikais nevaidinusi svarbesnio vaidmens, paskendusi ekonominio savarankiškumo koncepcijos džiunglėse ir LTSR Ministrų Tarybos pavaduotojo veikloje, atsiskleidė kaip ambicinga politikuotoja Pirmosios vyriausybės laikotarpiu, tačiau įsiamžino kaip sąsajos su okupacinėmis slaptosiomis tarnybomis simbolis nepriklausomoje Lietuvoje. Nemoteriškai moteriška moteris. Ambicinga iki keršto, įvykius gerai suvokianti, bet pernelyg specializuotai juos interpretuojanti, nei eruditė, nei intelektualė, tačiau nepaprasto darbingumo, ištvermės ir atsparumo, visu savo politiniu likimu pademonstravusi, kad atkaklumas nugali. Voldemaro šiandieninis variantas.

Romualdas Ozolas. Latviškos kilmės, lietuviškos kultūros, daugiau intelektualas negu eruditas, nepriklausomos nacionalinės valstybės teoretikas ir praktikas imtinai nuo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės steigimo koordinatoriaus 1988 metais iki įvairių pilietinių veiksmų organizatoriaus šiandien. Menko ūgio, nekokios išvaizdos, nekomunikabilus, sulėtintos reakcijos, daugiau principais negu tikrove rūpinęsis ir apie juos kalbėjęs (iš čia – neaiškaus kalbėtojo reputacija), demokratinę tvarką aukščiau už partijų naudą keliantis, pats daug kartų pirkti bandytas, bet nė sykio niekam neparsidavęs, nepraturtėjęs, patyręs daugybę pralaimėjimų ir dabar, kaip sako žurnalistai, yra politikos paraštėse. Pats yra įsitikinęs, kad ir Brazausko, ir Landsbergio atstovautos ideologijos Lietuvoje jau išseko, o centrizmo dar tik prasideda. Gal tai dar viena jo (ir ne tik jo) ideologinė ir politinė iliuzija?

Tačiau nepriklausoma valstybė dar 1987 metais atrodė iliuzinė. Ir vis dėlto ji buvo sukurta. Ir buvo ją kūrę žmonės. Tebėra. Kai kurie ir tiki, kad ji vėl bus atkurta.

Porą žodžių pasakysiu tiesiai nuo savęs. Subjektyviai.

Aš negalėjau nepralaimėti, nes laikiausi žodžio, t. y. susitarimo, kuris yra vienintelė demokratijos garantija. Kiek Lietuvoje nesilaikoma susitarimų, tiek demokratija kaip pasaulio tvarka pralaimi pasaulio dalyje, vadinamoje Lietuva.

Negalėjau nepralaimėti, nes mano gyvenimo tikslas buvo nepriklausoma Lietuvos valstybė, šiandien atiduota kitai Sąjungai tų, kurie dėl galimybės atiduoti aukojo ir save, ir kitus. Man sako: ar buvo alternatyva? Buvo: buvo Šiaurės ir Baltijos šalių konfederacija (Baltoskandija), kurios taip baiminosi Briuselis ir Strasbūras, buvo Vidurio Europos alternatyva, kurios itin bijojo Rusija. Kodėl ir kaip jos buvo sunaikintos – irgi neaprėpiami tyrimų ir apmąstymų plotai.

Negalėjau nepralaimėti, nes nepajėgiau išduoti. Nei žmogaus, nei – juo labiau – man gyvenimo prasmę suteikusios tautos.

Jeigu kas sako, kad šiandieninė pasaulio tvarka yra gera – tegul pasitaria su savo sąžine. Daug kam pasaulyje nebepriimtinas nei komunizmas, nei liberalizmas. Jų mėsmalėje mes visi daug ką pralaimėjome, o laimėjome tik liekanas.

Bet mes esame. Pralaimėję, bet nenugalėti.

Taigi – su ateities viltimi. Ir žinojimu, kad ji yra.

SAUSIO TRYLIKTOJI: ŠIAPUS, ANAPUS IR VIRŠ BARIKADŲ

(2006)

Penkiolika metų praėjo nuo tos nakties.

Nakties, kuri pelnytai laikoma *Laisvės gynėjų diena*. Tą naktį turėjo būti jėga panaikinta atkurtoji Lietuvos nepriklausomybė, užgrobiant paskutinius svarbiausius valstybės taškus – Lietuvos radiją ir televiziją ir Lietuvos Respublikos parlamentą. Tačiau nuo 1939 metų Lietuvoje vis dar tebebuvusios okupacinės kariuomenės tankų ataka užduso prie Lietuvos televizijos bokšto. Kodėl? Štai du akimirksniai. „Nebijokim, šoviniai netikri, nesitraukim“, – virpėdamas drąsina vaikinukas. Ir niekas nesitraukia. *„Ja bolše tak ne mogu*“ („Aš daugiau taip nebegaliu“), – palinkęs prie tanko pervažiuotos merginos kalba kareivis. Ir parlamentas nešturmuojamas.

Prieš keletą dienų mūsų Prezidentas klausė inteligentijos atstovų, kodėl Lietuvoje taip sumenko patriotizmas, kodėl kyla abejonių dėl valstybės ateities. Nemanau, kad dėl to kalčiausi prasti mūsų mokykliniai istorijos vadovėliai. Tačiau tiesa yra ir tai, kad apie Sausio 13-ąją, patriotiškiausią ir dramatiškiausią mūsų naujausios istorijos dieną, mes neturime nei romanų, nei apysakų, nei valstybinio lygmens tyrimo, turime viso labo porą fragmentiškų dokumentų rinkinių. Nors tą naktį virš Lietuvos susidūrė trys galingos jėgos.

Kokios jos?

Naktį susiduriančios jėgos

Pirmoji ir svarbiausioji jėga, tiksliau – galia, yra *nepriklausomybininkai*. Ta galia nevienalytė, pagal to meto terminiją – *komunistai ir patriotai*.

Vieni kitiems jie turi visokių sąskaitų, tačiau, kaip 1991 m. sausio 18 d. uždarame Aukščiausiosios Tarybos (AT) posėdyje pabrėžia parašų prieš Vytautą Landsbergį rinkimu apkaltinta Vidmantė Jasukaitytė, „Nepriklausomybės klausimu mes turbūt nė vienas deputatas, išskyrus galbūt V. Švedą, skirtingų nuomonių neturime ir turėti negalime“. Lenkų frakcija, 1990 m. kovo 11 d. balsuojant dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo susilaikiusi, 1991 m. sausio 12 d. paskelbia pareiškimą, palaikantį Lietuvos nepriklausomybę. Algirdas Brazauskas yra visiškai pasirengęs ilgai politinei kovai būtent nepriklausomybės sąlygomis: dar 1990 m. gruodžio 8–9 dienomis įvyksta neeilinis LKP suvažiavimas, kuriame Lietuvos komunistų partija pervardijama į Lietuvos demokratinę darbo partiją. Daug kas iš jos narių yra gerai supratę, kad naudingas atsiskyrimas kur kas parankesnis negu visiška priklausomybė.

Patriotai užima strategines valdymo pozicijas. Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas ir pirmininko pavaduotojai – tik iš Sąjūdžio sparno. 1990 m. gruodžio 10 d. Landsbergis Baltuosiuose Rūmuose susitinka su JAV prezidentu Džordžu Bušu (vyresniuoju). Spalio 20–21 dienomis Virgilijus Čepaitis įsteigia Nepriklausomybės partiją, kuri yra Sąjūdžio radikalių jėgų telkinys. Čepaitis kontroliuoja visus Sąjūdžio skyrius, vadovauja visai parlamento informacijos ir propagandos organizavimo ir sklaidos veiklai. („Mums yra tekę siųsti Čepaitį, kad užčiauptų kai kuriuos dalykus tuose mitinguose“, – sako Landsbergis 1991 m. sausio 18 d. uždarame AT posėdyje.) Iki bombelių sprogdinimo tuokart dar nebuvo prieita. Tačiau 13-osios išvakarėse „komunistų Vyriausybė“ jau atsistatydinusi, o kovo 10 d. paskiriamas ir veikia Antrosios vyriausybės vadovas – paties Landsbergio rekomenduotas Albertas Šimėnas.

Įtampa tarp komunistų ir patriotų, prasidėjusi nuo pat AT pirmininko rinkimų dienos, tuo metu yra nepaprastai didelė, tačiau tai yra kova dėl valdžios nepriklausomoje valstybėje, o ne kova dėl Lietuvos pardavimo ar nepardavimo Rusijai. Rusijai Lietuvą parduoti, atkurdami TSRS ir LTSR konstitucijų veikimą, kaip to reikalauja Michailas Gorbačiovas, nori TSKP padalinio Lietuvoje vadai Mykolas Burokevičius ir Juozas Jermalavičius (poryt, atsėdėjęs jam skirtą bausmę, Burokevičius išeis į laisvę).

Antroji jėga yra *okupantai ir jų parankiniai*. Kad galėčiau autentiškiau nusakyti padėtį, pasinaudosiu Jurgio Okso 1991 m. birželio 17 d. paskelbtu apibūdinimu: tai armijos, KGB ir TSKP liekanos Lietuvoje su savo kariuo-

menės divizijomis, specialios paskirties žudikų daliniais, OMON'u, KGB aparatu, apmokamais šnipais (vienas, gana aukštai Sąjūdyje buvęs, dar 1990-aisiais buvo apdovanotas TSRS ordinu), visuomeninė organizacija „Vienybė–Jedinstvo–Jedność", „Sovetskaja Litva", nuo savęs pridursiu – „Kurier Wileński", rezervistai ir t. t. Tai – Lietuvoje.

Maskvoje, kuri dar reiškia pretenzijas į nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą, – tai visų pirma jos politinė valdžia, vadovaujama Gorbačiovo, ir kariuomenė, vadovaujama gynybos ministro maršalo Dmitrijaus Jazovo. Dėl pastarojo viskas aišku – ir šiandien ragelyje girdžiu jo gergždžiantį balsą: mes nepripažįstame jūsų režimo – atkurkite teisėtumą, tada kalbėsimės. O štai dėl Gorbačiovo reikia kai ką pridurti. Vienas JAV politologas apibūdino jį kaip paskutinį komunistą. Teisingai, į aukštybes jis buvo iškeltas ne todėl, kad sukriošęs TSKP CK biuras pats nebūtų sugebėjęs pribaigti imperijos – pradedant Brežnevu, per Černenką, Andropovą tai visiems labai gerai sekėsi: TSRS riedėjo į bedugnę. Gorbačiovas tikėjo išgelbėsiąs imperiją, jo *persitvarkymas* (*perestroika*) buvo sumąstytas būtent komunistinei tvarkai patobulinti; tai gal ir būtų buvę įmanoma, jeigu TSRS tautos būtų buvusios klusnios kaip etniniu požiūriu monolitiški kinai. Deja, TSRS didelę dalį sudarė vakarietiškos civilizacijos tradicijose augusios ir brendusios tautos, ne viena anksčiau turėjusi ir savo valstybingumą. Gorbačiovo pasiūlytas kolektyvinis tiesos ieškojimas sudegino jo *perestroiką* būtent dėl skirtingai suprantamų tiesų apie laisvę (tai tik Briuseliui pagaliau pavyko rasti vieną tiesą – pinigų tiesą, o komunizmo idėjos tiesą buvo galima aiškintis įvairiai).

Dėl savo linijos Gorbačiovas nuolat kovojo Centro komitete ir jo biure. TSRS liaudies deputatų suvažiavimo įsteigimas buvo ryžtingiausias ir dominavimą jam gerą pusmetį garantavęs žingsnis. Tačiau Lietuvos, taip pat Latvijos, Estijos nepriklausomybė, Rusijai pristatyta iš esmės būtent per suvažiavimą, per Molotovo ir Ribentropo pakto paviešinimą ir pasmerkimą, kėlė tolydžio vis didesnį nepasitenkinimą Gorbačiovu. Apie tai susitikimuose su Lietuvos atstovais diskretiškai nuolat primindavo Aleksandras Jakovlevas, pagrindinis Gorbačiovo idėjinis bendražygis, kurį pavadinčiau apsišvietusiu komunistu. Borisas Jelcinas jų atžvilgiu buvo tikras oportunistas. Sausio įvykių išvakarėse Gorbačiovas padėties jau nebekontroliavo ir TSKP centro komitete. Perversmas Maskvoje, kaip dabar jau žinome, buvo tik laiko klausimas. Vos prasidėjus puolimui Vilniuje, Jelcinas

demonstruoja Rusijos Federacijos ir TSRS požiūrių į agresiją netapatumą ir sausio 13 d. 19 val. atvyksta į Taliną, ten pasirašo trijų Baltijos šalių ir Rusijos Federacijos pareiškimą, kurio pirmuoju punktu deklaruojamas visų valstybinis suverenitetas – tai, kiek man žinoma, pirmasis tarptautinis Rusijos Federacijos suvereniteto deklaravimas.

Yra dar viena galinga jėga – Vakarų pasaulio valstybės, jų geopolitiniai interesai. Tiesiogiai su Lietuva kontaktuoja ir daro poveikį du regionai – Vakarų Europa ir Jungtinės Amerikos Valstijos.

Kaip liudija Brentas Skaukroftas, JAV prezidento Bušo patarėjas nacionalinio saugumo klausimais, „iš visų valstybių susirūpinimą mums labiausiai kėlė Baltijos šalys, kurių vidaus neramumai artimiausiais mėnesiais galėjo paveikti JAV ir Tarybų Sąjungos santykius. <…> Mes manėme, jog esame pasiekę tam tikrą neoficialų susitarimą su Gorbačiovu Maltoje šiuo klausimu, o prezidentas Bušas paaiškino jam, jog esama ribų, ir pasakė, ką mes galėtume toleruoti. Atrodė, Gorbačiovas suprato, kaip svarbu laikytis labai santūriai ir nesigriebti jėgos.“ Ir toliau: „Jei kils smurtas, Jungtinės Valstijos realiai nieko negalės padėti; tada mūsų rankos būtų suteptos krauju už lietuvių padrąsinimą kąsti daugiau, negu jie galėtų apžioti. Nerimą kelianti padėtis.“

Tikrai kelianti nerimą, nes realybę liudija tas pats patarėjas: „Kongreso narių reikalavimai viršūnę pasiekė kovo 21 dieną, kai pripažinti Lietuvą raginanti rezoliucija <…> buvo įteikta Senatui. Laimei, nuotaikos nebuvo tokios pakilios, kaip mes bijojome, ir ši iniciatyva žlugo – 59 balsais prieš 36.“

Kaip atsimename, ir po pučo Maskvoje JAV buvo tik 39-oji, pripažinusi Lietuvą.

Paprasčiausiai požiūrį į mūsų nepriklausomybę išsakė Prancūzijos prezidentas Fransua Miteranas: „Lietuviai viską sužlugdys. Jie beveik niekada nebuvo laisvi. Kai buvo – tai režimas, diktatūra. Pasigailėjimo verti žmonės. Suprasčiau, jei Gorbačiovas turėtų griebtis jėgos.“

Artėjimas

Iš didžiųjų Vakarų galybių tiesiogiai Sausio 13-osios įvykiuose dalyvavo tiktai Islandija: Bronislovas Genzelis paskambino savo draugui profesoriui Arnorui Hanibalsonui, šis – savo broliui, Islandijos užsienio reikalų

ministrui, pastarasis – Landsbergiui, ir tą pačią naktį abu broliai per Leningradą brovėsi į Lietuvą. Netiesiogiai Vakarai įvykiuose dalyvavo labai akivaizdžiai: pagrindinė visų vyriausybių reagavimo nuostata buvo nesikišti. Tik demonstracijos ir mitingai keitė kai kurių vadų požiūrį. Vasario 11 d. pripažinusi Lietuvos nepriklausomybę, Islandija mums atrodė kaip baltas Šiaurės stebuklas. Kovo 17-ąją mus pripažinusi Zimbabvė, gegužės 31-ąją – Moldova atrodė vieniši marginalai ir daugiau komplikavo, negu padėjo.

Sausio 13-ąją Lietuva buvo vėl – eilinį kartą – vienų viena akis į akį su grėsminga okupantiškąja Maskva.

Dabar dažnai vis dar klausiama: ar su Gorbačiovo žinia, ar nevaldomų kariškių iniciatyva buvo įvykdytas šis išpuolis?

Ne tik su žinia, bet ir su reikalavimu.

Gorbačiovas puikiai suprato, kad Lietuvos nepriklausomybės sumaitojimas jėga – jo vadinamosios pertvarkos pabaiga. Tai ne kartą įvairiems Vakarų lyderiams tvirtino TSRS užsienio reikalų ministras Eduardas Ševardnadzė. Tai žinojome ir mes. 1991 m. gruodžio 2 d. televizijos laidoje kalbėjau: „Michailui Gorbačiovui ypač garsiai kalbant apie TSRS nedalomumą, leidžiant įsakus dėl mūsų įstatymų, Jazovui darant pareiškimus ir net sulaikant geranoriškai nusiteikusius kariškius, norinčius čia tirti padėtį, mes geriausiai suprantame: galimybės išlaikyti nepriklausomybę nežuvo, nes mūsų žūtis reikštų bandymo sukurti kitokią Tarybų Sąjungą žūtį. O vilties sukurti kitokią TSRS Gorbačiovas dar neprarado."

Neabejoju, kad tik dėl mūsų spaudimo Gorbačiovas sukūrė naują TSRS pavidalą – Suverenių Respublikų Sąjungą, kurią kaip panacėją sau, mums ir visam pasauliui siūlė jau mūsų antrojo derybinio susitikimo metu. Mes atsisakėme ir tos formulės, motyvuodami neturį mandato trauktis nuo spalio 2 d. išdėstytų pozicijų. Anos pirmosios derybos Maskvai buvo reikalingos parodyti JAV Kongresui, pareikalavusiam neignoruoti Lietuvos, kad Gorbačiovas neabejingas pasaulio viešajai nuomonei. Mums nesutinkant su Maskvos siūlymais, Gorbačiovas galėjo kalbėti, kokie lietuviai yra nesukalbami. Tai savaime reiškė iniciatyvos perleidimą kariškiams. Jazovas, Vladimiras Kriučkovas, dar liepos mėnesį TSKP XXVIII suvažiavime Gorbačiovo pašalinti iš Politinio biuro (ten įkišo Burokevičių), su dideliu dvasiniu pakilimu ėmėsi Lietuvos, kurioje jau nuo rugpjūčio į gatves išriedėdavo šarvuočiai, palikdami sargybinius prie Lenino paminklų Vilniuje ir Klaipėdoje, pradėjo užiminėti pastatus, o gruodį paskelbė praktiškai

be ceremonijų vykdysią (Jurijus Masliukovas prasitarė: „Kaip okupantai“) jaunuolių ėmimą kariuomenėn. Tai buvo puiki priedanga kariškiams daryti praktiškai ką nori.

Sausio 13-oji, kaip ji bus pavadinta vėliau, arba diena X, kaip mes ją vadinome tada, 1990-ųjų pabaigoje, artėja ne tik iš Maskvos pusės, ji kyla ir iš vidaus, iš mūsų tarpusavio nesutarimų. Oficialiai tie nesutarimai vadinami Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės nesutarimais, vėliau – AT Prezidiumo ir Vyriausybės, o neoficialiai – komunistų ir patriotų. Visi tie apibūdinimai teisingi. Tačiau jie būtų negyvi, jeigu nenurodytume jų variklių – Landsbergio ir Kazimiros Prunskienės. Abu – lyderiai, tebekovojantys iki dabar, nuo pat Iniciatyvinės grupės susikūrimo laikų buvo vertinami apylygiai. Prunskienė – simpatiška jauna moteris, iškalbi ir sugestyvi. Landsbergis su savo palaikiu megztinuku, akinukais ir kiniška barzdele, tada dar nelabai ryškiu krenksėjimu ir priekabiu atkaklumu simpatijas galėjo užkariauti sunkiau.

Nors abu lyderiai turi panašių „darbo su kadrais“ sugebėjimų, tačiau šiuo požiūriu Prunskienė Landsbergiui negali prilygti nė iš tolo. Tai rodo tuoj po rinkimų Landsbergio kartu su Čepaičiu sukurtas Sąjūdžio klubas, pamažu ir atkakliai užkulisiuose surinkęs Sąjūdžio žmonių balsus, sutaręs dėl vieno kandidato kėlimo ir laimėjęs Aukščiausiosios Tarybos pirmininko postą kaip „kovą su komunistais“. Prunskienė protingai sutinka pasitraukti į Vyriausybės vadovo postą ir tolydžio reikšti iniciatyvas, pradedant netikėtu jos skrydžiu per Vakarų Europą ir Ameriką, baigiant moratoriumo projektu ar „kainų liberalizavimu“. Premjerė iškilusi į reitingų viršūnes, o AT pirmininkas sunkiai kapstosi kažkur tarp dangaus ir žemės. Kurį lyderį galėtų tenkinti tokia padėtis?

Visi bent kiek besidomintys anų metų istorija atsimena, kaip gražiai šypsodamasis Landsbergis įteikia gėlių iš Vakarų grįžusiai premjerei. Tačiau jau nuo blokados vidurio ministrų kabineto posėdžiuose lankosi tai vienas, tai kitas AT Prezidiumo narys, kol pagaliau ateina visa brigada, suglumindama ministrus ir sunervindama premjerę. Pasižodžiavus randama išeitis: pradedami rengti bendri AT Prezidiumo ir Vyriausybės konsultaciniai posėdžiai. Juose pamažu ryškėja, kad esama klausimų, dėl kurių niekada nebus susitarta, ir bendros pozicijos, kokią dabar kiekviename susitikime konstruoja šiandieninės Vyriausybės koalicijos politinė taryba, nebus. Lapkritį, svarstant kainų liberalizavimo koncepciją, posėdžiai išvis

nutrūksta. Tai, suprantama, visiškai nenormalu. Nuo tol į Prezidiumo posėdžius kviečiama arba premjerė, arba atskiri ministrai. Taip Landsbergis perima aukščiausios jurisdikcijos kontrolę dar prieš Vyriausybės atsistatydinimą. „Viskam vadovauja Aukščiausioji Taryba, tai yra konstitucinis dalykas."

Gruodžio pradžioje AT deputatai Eduardas Vilkas, Arvydas Leščinskas, Vladas Terleckas, Kazimieras Antanavičius, Audrius Rudys, Šimėnas paskelbia pareiškimą, išreikšdami susirūpinimą dėl ekonominės reformos eigą reguliuojančių įstatymų rengimo ydų. Gruodžio 11-ąją Vyriausybė padaro savo pareiškimą ir prašo deputatus konkrečiau bendradarbiauti su Vyriausybe, paisyti jos nuomonės. Atsakydama į tai gruodžio 21 d. Aukščiausioji Taryba parengia nutarimą, kuriuo sudaroma ekonominės reformos laikinoji komisija, ji iš esmės ir perima ekonomikos reformą: „Vyriausybė naudojasi komisijos rekomendacijomis arba jas oficialiai atmeta, nurodydama motyvus."

Tai vos ne faktinis Vyriausybės nušalinimas.

Kodėl būtent kainų liberalizavimas turėjo nušluoti Pirmąją vyriausybę – juk tai buvo žingsnis į galutinį, ekonominį išsivadavimą iš socializmo sistemos!? Be to, visi klausimai buvo sprendžiami kartu su Aukščiausiąja Taryba ir jos Prezidiumu: dar gruodžio mėnesį kartu su AT buvo parengtas nutarimo dėl kainų reformos projektas, Vyriausybė skubėjo spręsti laisvosios rinkos sąlygomis naudotinų piniginių ženklų problemą (gruodžio 22 d. mudu su Landsbergiu patvirtinome lito gamybos mechanizmus), AT Prezidiumas žinojo, kad Naujieji metai yra riba, kai laisvosios rinkos santykiai įvedami visose trijose Baltijos šalyse ir t. t.

Tačiau jau apie gruodžio 25 d. pradėta svarstyti galimybė „kainų paleidimą", kaip tada sakyta, atšaukti. Gruodžio 29 d. pažymėtame Aukščiausiosios Tarybos pertvarkyto nutarimo „Dėl kainų reformos įgyvendinimo" projekte sakoma, kad „neparuošus ir nepriėmus visų sluoksnių gyventojų realių nuostolių kompensavimo sistemos, taip pat rinkos stabilizavimo priemonių, kainų reforma yra negalima" (pastarasis žodis išbrauktas, ranka parašyta „atidėtina" – labai protinga pataisa, nes kainas vis tiek reikės netrukus paleisti!). Antras punktas, įpareigojantis Vyriausybę iki sausio 8 d. įvykdyti keturis reikalavimus, Čepaičio išvis išbrauktas.

Landsbergis, atrodo, tuo metu į įvykius nesikiša. Kaip ir premjerė, šiek tiek ankstėliau patraukusi į Australiją, jis Naujiesiems metams išvažiuoja į Norvegiją.

Dar gruodžio mėnesį su socialinės apsaugos ministru Algiu Dobravolsku parengėme ir parlamentui įteikėme vadinamąjį kainų kilimo kompensavimo mechanizmą. Apie tai, deja, tylima ir šiandien. Prieš trejetą dienų, LNK sekmadienio savaitės apžvalgoje duodamas interviu Virgiui Valentinavičiui, Landsbergis dar kartą, kaip ir LNK laidoje, skirtoje Valstybės atkūrimo penkiolikmečiui, akcentavo, kad puolimo prieš Respubliką pradžios diena x buvusi sausio 8-oji: esą Prunskienei reikėjo, kad kainos šokteltų sausio 7 d., ir kitą rytą liaudis jau galėtų sukilti. Pernai, kadangi laidoje dalyvavo ne vienas, buvęs AT pirmininkas buvo paklaustas, kuo jis galėtų paremti kaltinimą Prunskienę bendradarbiavus su anąja puse. Landsbergis atsakė, neva ta koreliacija matyti iš bendros įvykių sekos. Šiemet jis kalbėjo vienas ir rėmėsi Jazovo sausio 5 d. įsakymu pasiųsti į Kazlų Rūdą, Gaižiūnus ir Vilniaus Šiaurės miestelį 76-tos oro divizijos 2-ąjį parašiutininkų pulką ir 37-tą atskirąją desantininkų brigadą; 8 d. rytą, esą, desantininkai jau buvo dislokuoti. Esama teiginių, kad persirengusių desantininkų buvę ir AT kieme tarp rūmus šturmuojančių jedinstveninkų.

Niekas neabejoja, kad toks Jazovo įsakymas buvo ir kad desantininkai buvo dislokuoti. Jau nuo lapkričio mėnesio buvo aišku, kad Lietuva bus puolama. Jeigu Prunskienė tikrai bendradarbiavo su Jazovu, natūralu būtų paklausti, kodėl ji nebuvo atiduota karo lauko teismui? Tačiau užteko ją pašalinti – ir ji buvo užmiršta, tik kai vėl pradėjo reikštis, buvo prisiminta jos bendradarbiavimo su KGB istorija.

Beje, sausio 8-oji, kaip galima „sutartinė diena“, įvardyta ne Prunskienės: ji labai ryškiai fiksuota rengtame AT nutarime: Čepaitis ir kompanija nurodėt tą dieną kaip paskutinę, iki kurios Vyriausybė turi įvykdyti visas Aukščiausiosios Tarybos nurodytas sąlygas, kad būtų galima liberalizuoti kainas.

Preliudija

Sausio 8-oji yra Didžiojo puolimo preliudija.

Tą rytą, kaip paprastai, Tauro kalnu leidžiuosi Vyriausybės rūmų link (jie tuo metu buvo prie Lukiškių aikštės, kur dabar Užsienio reikalų ministerija) ir staiga matau, kad Kudirkos gatve žemyn žygiuoja būrys, ne, ištisa minia su transparantais, viena kita vėliava. Suprantu – iš Ševčenkos gatvės rajono, kur yra daug priešiškai nusiteikusių rusakalbių ir lenkuojančių

gamyklų, traukia jedinstveninkai. Per skverą nuskubu į Aukščiausiąją Tarybą, žvilgt į vieną pusę, į kitą – vaikšto keli policininkai. „Kur kiti?“ – klausiu. Tie nesupranta, kas tie kiti. „Ateina demonstrantai, būkit pasiruošę“, – sakau, ir įbėgęs į fojė puolu prie pirmo telefono. Skambinu ministrui Marijonui Misiukoniui. Jo nėra. Atsiliepia, rodos, Vaclovas Zabarauskas, vienas iš pavaduotojų. Klausiu, kur Aukščiausiosios Tarybos rūmų apsauga. „Vietoj“, – atsako. Atsimenu savo didelį keiksmažodį, kuris dabar turėtų būti žymimas ilgu pypt. Pavaduotojas pažada tuoj viską išsiaiškinti. Tikrai, po pusvalandžio atvyksta būrys, tačiau vėlu: kiemas jau pilnas triukšmingų ir aiškiai nedraugiškų asmenų. Paradines geležines duris spėjame užrakinti, jas be perstojo klebena, paskui ir tranko, tarpais jos net dreba.

Minia kieme lyg ir nežino, ką daryti. Vieni rėkia, kiti tarsi ir dainuoja, treti juokiasi. Bet viduje pamažu fermentuojasi agresyvi energija. Liudininkai paskui sakys, kad būta įžaidėjų. Įtampą kaitino ir AT gynėjai, kurie taip pat pamažu rinkosi į kiemą, telkdamiesi prie dešiniojo flygelio, kur su Lietuvos laisvės lygos žmonėmis ir jaunalietuviais buvo įsitaisęs Antanas Terleckas. Atrodo, teisybė, kad Terleckas, vadindamas jedinstveninkus bailiais, įnešė rimtą indėlį į jų kovinės dvasios pakėlimą. Nežinau, kiek tiesos yra liudijime, kad paskui Terleckas juos vadinęs tikrais vyrais, o deputatus – skystablauzdžiais, tačiau ir tai yra tikėtina.

Posėdis parlamente dar nebuvo prasidėjęs, o kiemas jau virė. Iš antro aukšto stebėdamas padėtį kieme, mačiau bangas – taip kažkas bandė suburti masę, slegiančią duris.

Keletas labai susijaudinusių deputatų bėgiojo koridoriais, tai pasirodydami, tai vėl dingdami. Antanas Karoblis primygtinai prašė, kad atsidaryčiau langą ir pakalbėčiau. Aš žinojau, kaip į mane žiūri „Vienybė–Jedinstvo–Jedność“, ir sakiau, kad nuo to bus tik blogiau. Kai nusileidau kelintam prašymui, taip ir atsitiko – buvau nušvilptas ir apmėtytas akmenukais. Ne geriau pavyko ir Kazimierui Motiekai. Aiškinimų jiems nebereikėjo. Jiems reikėjo veiksmų. Ko jie nori, vis dėlto spėjome paklausti. Įtariu, kad tas raštelis, kurį paskui mums įteikė minios atstovai, buvo paskubom surašytas čia pat, kieme.

Įsiūbuoti minią vis dėlto pavyko. Trankydama duris ji grasino įvirsti su visais jų geležiniais vyriais.

Ką gi, reikia imtis veiksmų ir mums. Jeigu jiems pavyks įsiveržti, visas pasaulis pamatys, kokie mes pažeidžiami! Tuo metu į langus jau lėkė

akmenys ir kapojo stiklus – nuo vienų langai skilo ir pleišėjo, nuo kitų, gal metalo gabalų, vėrėsi mažomis skylutėmis.

Kai pravėrus duris į kiemą gaisrinėmis žarnomis buvo paleista vandens srovė, minia iš netikėtumo klyktelėjo, keli įgriuvo, kiti prasiskyrė toli į šonus, o mes, dar pasišvaistę, pareikalavome atstovų. Miniai tai pasirodė priimtina. Po poros minučių pro vis dar kliokiantį iš žarnos vandenį į vidų prasibrovė keletas žmonių. Iš salės atėjo Česlovas Stankevičius, tada AT pirmininko pavaduotojas, ir visi nuėjome į pasitarimų kambarį. Birutė Nedzinskienė, ne kartą ėjusi raminti Oktiabrio Burdenkos gamyklos *debošininkų*, išėjo į kiemą ir pradėjo aiškinamąjį darbą. Mes niekaip negalėjome išklausti, ko nori įsiveržėliai. Vienas jų buvo gerokai įgėręs, todėl sutarėme, kad tai, kas surašyta, bus išnagrinėta, ir rytoj dešimtą mes būsime pasirengę kalbėtis su jų delegacija. Žinoma, tokia nepasirodė. Gaila, nežinau, kur Stankevičius padėjo raštelį. Landsbergis savo „Atpirkime“ rašo, kad jį šlapią turėjo rankoje, kai pro langą skelbė, kad mitinguotojų reikalavimu, kainų reforma yra sustabdyta. Minia pamažu ėmė skirstytis.

Posėdis Aukščiausiojoje Taryboje tęsėsi: buvo svarstoma reformos eiga, kitaip sakant – Vyriausybės veikla. Diskusijos tolydžio kaito. Visi ar bent dauguma ministrų buvo posėdžių salėje, o Vyriausybės vadovės nebuvo – ji buvo Maskvoje. Tik šitame fone buvo aišku, į kokią padėtį ji pakliuvo. Jaučiausi nekaip, nes prie to pirštus buvau prikišęs aš pats.

Mat pirmadienį, sausio 7 d., Vyriausybės posėdyje, kuriame aptarinėjome galimą agresiją, išryškėjo visiškas informacijos apie Gorbačiovo poziciją nepatikimumas. Buvo aišku, kad jis nusiteikęs visai priešiškai, bet ar tiek, kad sutiktų rizikuoti savo politikos likimu, kraujyje paskandindamas Lietuvą? Reikėjo autentiškų žinių. Jų parvežti iš Maskvos negalėjo niekas kitas, tik Prunskienė. Pasakiau jai tai per pertraukėlę. Ji sukluso. „Pakalbėk su Landsbergiu“, – pasakė. Tas iškart nė girdėti nenorėjo, paskui stabtelėjo. Ateikit – ir sutarėme valandą. Atėję ilgai kalbėjomės, kokiu statusu premjerė turėtų važiuoti. Sutarėme: kaip Vyriausybės vadovė ir derybų delegacijos dėl neteisėto jaunuolių rekrutavimo į Tarybinę armiją narė.

Išvyką ir susitikimą su Gorbačiovu savo knygoje „Pasirinkimas“ vaizdžiai aprašo tuometinis reikalų patikėtinis Tarybų Sąjungoje Egidijus Bičkauskas.

Atskridę anksti rytą, jie sužinojo apie jedinstveninkų veržimąsi į parlamento rūmus. Gorbačiovas priėmė pusę trijų popiet. *„Kazimira, što tam*

u vas tvoritsa? („Kas ten pas jus dedasi?“) Mūsų duomenimis, nepatenkinti žmonės įsiveržė į parlamentą, viską ten išdaužė.“ Bičkauskui atsakius, kad gal kas ir buvo, o dabar padėtis kontroliuojama, Gorbačiovas kažkam skambino ir pranešė: įvykiai tęsiasi. Buvo aiškiai nepatenkintas dėl to, kad „pasipiktinusi liaudis“ dar nieko nenušlavė.

Į klausimus dėl karinių dalinių dislokavimo ir judėjimo Gorbačiovas atsakė išsiaiškinti pavesiąs generalinio štabo viršininkui Michailui Moisejevui, o dėl derybų – po TSRS Federacijos tarybos posėdžio.

Bičkauskas tvirtina, kad pokalbis buvęs trumpas. Vakare, jau po atsistatydinimo, pasakodama įspūdžius Vyriausybės nariams, Prunskienė sakė, kad tokio Gorbačiovo ji dar nebuvo mačiusi: jis buvęs sausas, kandus ir tiesiog tyčiojosi kalbėdamas. Gal to Bičkauskas kaip diplomatas nemanė esant reikalinga pažymėti. Man šitai pasirodė vertingiausia to vizito informacija: Gorbačiovas apsisprendė, puolimas bus. Jis, matyt, nebeturėjo kur trauktis.

Prunskienė parvyko visai pavakariu. Iškart atėjo į parlamento salę, kur Vyriausybės ložėje vienas kitas ministras dar klausėsi aistringų kalbų apie Vyriausybės nepriimtinumą. „Kokia padėtis?“ – paklausė. „Ši Vyriausybė nereikalinga“, – atsakiau. „Ką siūlai?“ Šalia stovėjęs Jonas Tamulis atsakė: „Man atrodo, teks atsistatydinti. Klausimas vienas: ar Vyriausybei pasitraukti pačiai, ar laukti, kol pašalins.“ „Kaip manai?“ – vėl kreipėsi Prunskienė. „Manau, kad garbingiau pasitraukti patiems“, – atsakiau. Jausdami sensaciją jau dirbo fotografai.

Tamulis tik ką grįžusiai premjerei pranešė, kad yra parengtas įstatymo projektas dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 95 straipsnio pakeitimo – nepasitikėjimą Vyriausybe dviem trečdaliais balsų pakeičiant į pusę parlamentarų balsų. Buvo ir apskaičiuota, kad pakeitimas pavyks.

Kaip rašo pati Prunskienė, ji nutarusi pasitikslinti Landsbergio poziciją: paprašiusi Juršėno perduoti pirmininkui, kad posėdžio pabaigoje suteiktų žodį jai – pareikšianti atsistatydinimą. Juršėnas pranešė, pirmininko akys sublizgėjo. Pagaliau kodėl ir neblykstelti akimis išgirdus malonią širdžiai žinią.

NepriešTaravo ir Vyriausybės nariai. Prunskienė kalbėjo trumpai ir – atsižvelgiant į tikrai niekingai atrodančią situaciją – oriai. Išsiskyrimo priežastis – požiūrių į ekonomikos reformą skirtumai. Informavo apie neveiksmingą bandymą užkirsti kelią rusų armijos veiksmams.

Memuaruose Prunskienė sakosi pati analizavusi, ar atsistatydindama pasielgė teisingai. Vakare, prie atsisveikinimo taurės, ji graudžiai verkė. Jei protu ir suvokė, kad padarė teisingai, tai jausmais negalėjo patikėti savo kilnumu: tai buvo ne pagal jos būdą.

Pereinamojo laikotarpio Vyriausybė

Sausio 9 d. intensyviai sprendžiama naujosios Vyriausybės sudarymo problema. Dirba visos frakcijos. Visose kalbama apie Ozolą, Šimėną, Stankevičių. Kaip liudija Landsbergis savo knygoje „Atpirkimas“, Sąjūdžio jungtinė frakcija yra aiškiai prieš Ozolą, kairieji siūlo Rudį arba Aloyzą Sakalą, Centro – Stankevičių ir Ozolą, tautininkai – Šimėną, Ozolo nesvarsto, lenkai už Motieką, ne prieš Stankevičių, kategoriškai prieš Ozolą, nuosaikieji – už žmogų iš šalies (ne parlamentarą).

Sakalas, kaip pirmininko pavaduotojas gerai žinantis padėtį, man sako, kad daugiausia šansų turįs aš ir jis su frakcija rekomenduosiąs. Po nedidelio posėdžio jis informuoja Landsbergį, šis paprašo išdėstyti svarbiausius kandidato darbų prioritetus. Surašau devynis punktus, įtraukdamas ir siūlymą po krizės keisti Konstituciją taip, kad premjeras tam tikromis aplinkybėmis galėtų paleisti parlamentą. Žinoma, tai yra tokia valstybės valdymo revizija, kad Landsbergis negali mano siūlymo priimti niekaip kitaip, kaip asmeninį įžeidimą. „Nesusitarsim“, – pasako jis trumpai, ir mes šaltai atsisveikiname.

Tada jis pats kandidatu pasiūlo Šimėną. Centro frakcija yra prieš. Tačiau Šimėnas kitą dieną Ministru Pirmininku yra patvirtinamas. Koks būtų buvęs mano likimas, turint galvoje, kad ši Vyriausybė buvo iš anksto numatyta kaip pereinamoji?

Dabar tokių drastiškų idėjų nebesiūlyčiau esant tokiai situacijai, kokia buvo tada. Tačiau ir dabar manau, kad mąstymo kryptis buvo teisinga: šiandieninis Lietuvos neveiksnumas yra susijęs su visas iniciatyvas paralyžiuojančiu parlamento veikimu: Seimo procedūros demokratiją verčia biurokratija. Lietuva turi turėti arba amerikietiško tipo prezidentą arba vokiško tipo premjerą. Pasisakyčiau už pastarąjį.

Šimėnas nuo pat pradžių jautėsi nekaip. Dar sausio 8 d. buvo prasidėję įvykiai, kuriuos paskui vadinome šturmo repeticija. Ak, kaip Maskvai

būtų pravertęs minios įsiveržimas į Aukščiausiosios Tarybos rūmus! Kaip memuaruose teigia Prunskienė, paskutiniai Gorbačiovo žodžiai ją palydint buvę tokie: „Važiuokit atgal, darykit tvarką, kad man nereikėtų daryti.“ Jie tvarkos darymą Lietuvoje tikrai buvo sustygavę: to paties Gorbačiovo pavedimu TSRS Aukščiausiosios Tarybos Tautybių tarybos pirmininkas Rafikas Nišanovas, mūsų deputatams Maskvoje gerai pažįstamas kaip zyziančios kalbėsenos demagogiškas vidurazijietis, ir jo pavaduotojas rusas Borisas Oleinikas susitinka su TSKP poskyrio Lietuvoje vadovu Burokevičium ir kitais, reikalaujančiais Lietuvoje įvesti TSRS prezidento valdymą.

Deja, akivaizdaus preteksto nėra. Rusų mašinos ir šarvuočiai atvažiuoja prie Spaudos rūmų, prie televizijos bokšto, pasisukioja ir išvažiuoja. Tankai važinėja kur nori, demonstruodami, kad jie čia – tvarka.

TSRS prezidentas Gorbačiovas Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai atsiunčia ultimatumą – siūlo „nedelsiant ir visiškai atstatyti TSRS Konstitucijos ir Lietuvos TSR Konstitucijos galiojimą, panaikinti anksčiau priimtus antikonstitucinius aktus“, t. y. Lietuvos Respublikos įstatymus.

Tą pačią dieną naujasis premjeras surengia pirmąjį posėdį Vyriausybės rūmų vadinamojoje Blokadinėje salėje (joje būdavo nuolat, kartais po 2–3 kartus, posėdžiaujama 1990 metų blokados dienomis). Kadangi Aukščiausioji Taryba yra pavedusi visiems laikinai eiti pareigas, o Landsbergis 8 d. vakare per LTV netgi išreiškęs viltį, neva reorganizuotoje Vyriausybėje gal dalyvaus ir Prunskienė, posėdyje dalyvauja ir abu vicepremjerai. Atsistatydinusios premjerės, suprantama, nėra. Šimėnas itin atidžiai išklauso visų Brazausko žodžių. Susitariama kitą dieną į posėdį rinktis 10 valandą.

Sausio 11 d. kariškiai jau siautėja po visą Lietuvą: 11.30 val. užimamos krašto apsaugos patalpos Alytuje; 11.45 val. Vilniaus garnizono viršininkas Viktoras Uschopčikas informuoja AT apie Vilniuje prasidedančius „karinius manevrus“; 11.45 val. desantininkai užgrobia Krašto apsaugos departamento (KAD) būstinę Vilniuje, į ligoninę kreipiasi pirmieji sužeistieji.

12 val. prasideda Spaudos rūmų šturmas. Dar važiuodami rūmų link desantininkai šaudo tuščiais šoviniais. Pradeda rinktis žmonės. Tankai, šarvuočiai, sunkvežimiai su desantininkais sustoja aikštėje priešais rūmus, juos jau juosia atskubėjusieji. Įėjimą užtveria Spaudos rūmuose dirbę vyrai. Tarp jų – Juozas Vaitkus, „Vyturio“ leidyklos vyriausiasis redaktorius. Tankai atsuka patrankas ir kulkosvaidžius į pastatą, desantininkai

skleidžiasi, leisdami į vamzdžius šovinius, ir po komandos ristele patraukia durų link. Vaitkus tarp poros dešimčių vyrų stovi tiesiai priešais duris. Desantininkas smogia jam kumščiu į veidą, trise išplėšia iš gynėjų grandinės, vienas buože trenkia per sprandą ir nubloškia nuo laiptų. Vaitkus trumpam netenka sąmonės. Du kartus spirtas į petį, jis keliasi galvodamas, smogs į galvą ar ne.

Tuo metu dalis desantininkų jau buvo rūmų vestibiulyje. Nuo stogo keturi vyrukai gaisrinėmis žarnomis ėmė lieti vandenį besiveržiantiems ant galvų. Iš pradžių srovė buvo silpna, o paskui vienam karininkui smogė stipriai, numušė žieminę kepurę. Šis persiutęs pabėgėjo atgal ir paleido seriją į jaunuolį su žarna. Vaikinas nugriuvo, kulkos iškapojo rūmų betoną. Vėliau vaikiną stipriai sužalotu veidu išvežė į ligoninę. Tai buvo Juozas Lukšys.

Anasai pulkininkas įniršęs atgręžė automatą į duris užstojusias moteris, bet prišokęs kitas karininkas jį sulaikė. Jaunas azijietiškų bruožų desantininkas paklaikusiomis akimis taip pat nusitaikė į žmones: ja *vam pakažu!*, bet buvo sulaikytas. Buožėmis darbavosi visi, kas netingėjo.

Rūmai gynėjų turėjo būti padegti. Kaip liudija Audrius Butkevičius, to nepavyko padaryti dėl to, kad fojė buvo sunkiai padegama – visur akmuo, be to, viskas plūdo vandeniu. Kuo būtų baigęsis gaisras aštuoniolikoje aukštų dirbantiems žmonėms – nelabai aišku, tačiau pasauliui įspūdį degantis gigantas ir nuotraukos su daužomais ir šaudomais žmonėmis, aišku, būtų padaręs.

Tuo metu, kai šturmuojami Spaudos rūmai Vilniuje, užimamas KAD pastatas Šiauliuose, 13 val. užgrobiama KAD būstinė Kaune.

13.30 val. Landsbergis bando prisiskambinti Gorbačiovui. Nepavyksta – TSRS prezidentas „pietauja“. Landsbergis kartu su užsienio reikalų ministru Algirdu Saudargu sėda rašyti protesto notos TSRS užsienio reikalų ministrui.

16.30 val. iš Rudaminos į Vilnių patraukia penkiasdešimt tankų. Iš Panemunės rieda karinės mašinos. Marijampolės rajone ties Igliauka uždaromas kelias į Vilnių. 18 val. užgrobiamas Medžiotojų ir žvejų draugijos pastatas Vilniuje, 21 val. – TV retransliacijos centras Nemenčinėje, 23 val. – Vilniaus geležinkelio mazgas, sustabdomi traukiniai, kuriuose įstringa 20 tūkstančių keleivių. Streiką paskelbia dalis oro uosto.

11 d. vakarą antrasis kabinetas posėdžiauja, premjeras Šimėnas prašo pasirengti galimiems netikėtumams. Sutariama, kad reikia pareikšti apie

politikos tęstinumą, kreiptis į pasaulio vyriausybes prašant Lietuvą pripažinti *de jure*, taip pat suteikti įgaliojimus užsienio reikalų ministrui Saudargui užsienyje vykdyti visas Vyriausybės vadovo funkcijas naujos okupacijos atveju. Pastarasis dokumentas negalėjo būti inicijuotas be Landsbergio žinios – Šimėnas buvo jam besąlygiškai lojalus. Po redagavimo, kurį atliko kažkas rūmų apačioje, liko tik du pareiškimai: kad būtų vykdomi šios, o ne kokios kitos, Vyriausybės nurodymai, jei prasidėtų okupacija, ir kad Saudargui suteikiami įgaliojimai; prašymas pripažinti *de jure* dingo. Tie du dokumentai paskelbiami sausio 13 d. 4.15 val.

Kariškiai darbuojasi ir naktį į sausio 12-ąją.

Po vidurnakčio užimamas KAD pastatas Vilniuje, pusę dviejų intensyviai važinėja šarvuočiai ir kitas karinis transportas, 4.30 val. puolama policijos akademija.

Aukščiausioji Taryba posėdžiauja dieną ir naktį. Landsbergis paryčiu praneša, kad trys bandymai susisiekti su Gorbačiovu buvo nesėkmingi.

Lietuvos televizijoje kas vakarą kalba Aukščiausiosios Tarybos deputatai – Laima Andrikienė, Čepaitis, Gediminas Vagnorius. Kai kas iš AT tas kalbas vadina sąmoningu kiršinimu. Ypač karštas yra Motiekos pasisakymas. Landsbergis karinį siautėjimą Vilniuje pavadina mūsų moraline pergale. Tai tiesa. Tačiau pasaulis to nemato.

12 d. vidurdienį trylikos užgrobtų redakcijų žurnalistai išleidžia bendrą laikraštį „Laisva Lietuva“. Tūkstančiai vilniečių ir žmonės iš visos Lietuvos, kviečiami deputatų ir AT vadovybės, renkasi prie televizijos bokšto, Radijo ir televizijos komiteto ir Aukščiausiosios Tarybos. 22 val. iš Šiaurės miestelio išvažiuoja karinės technikos kolona ir per Žirmūnus, Karoliniškes, šaudydami tuščiais tankų šoviniais, patraukia televizijos bokšto link.

23 val. anoniminis „nacionalinio gelbėjimo komitetas“ paskelbia savo „pareigą visą valdžią Lietuvoje imti į savo rankas“.

Prasideda didžioji priešprieša.

Šioje vietoje stabtelsime. Mums teks pasiremti kol kas nerašytiniais šaltiniais. Tačiau šaltinis tikras: garso įrašu dokumentuotas buvusio Krašto apsaugos departamento vadovo parodymas: dieną, apie 12 val., jam buvo perduota, kad su juo nori susitikti aukštas KGB Lietuvos padalinio asmuo (pavardė man atskleista). Susitikimas įvyko Žvėryne, prie buvusios kino studijos. KGB pareigūnas pareiškė, kad jis, kaip lietuvis, negali likti nuošalyje: jam tiksliai žinoma, kad šiąnakt antrą valandą bus imami

radijas bei televizija ir parlamentas. Butkevičius su ta informacija nuvyko pas Landsbergį, paskui paskambino Misiukoniui. Šis pasakė, kad jis taip pat disponuoja tokia informacija.

Vyriausybė apie tai nebuvo informuota. Sausio 12 d. Vyriausybės rūmuose tarsi ir atoslūgis. Dieną į Vilnių atvyksta Leningrado deputatų delegacija, žmonės gabena maistą traukiniuose užblokuotiems tranzitiniams keleiviams. Vakarop prie Vyriausybės durų pasirodo būrys lyg ir liumpeniško tipo protestuotojų, bet rūmų apsauga juos greitai išsklaido. Vyriausybės nariai apžiūri po rūmais įrengtus civilinės gynybos įrenginius. Ministrai juokauja: vieni sako, kad čia trūktų tiktai pirties, kiti atkerta, kad pirtis laukia kitur.

Einu namo į Teatro gatvę su vienu troškimu: išsimiegoti, bent kiek pailsėti.

Šturmas

1.25 val. Karoliniškių gatvėmis važiuojantys tankai paleidžia pirmuosius šūvius – tuščius. Beje, visą naktį, iki pradedamos nešti kulkų pakirstos aukos, per garsiakalbius, kad žmonės nebijotų, tvirtinama, neva bus šaudoma tuščiais šoviniais. Be dešimties minučių antrą tankai apsupa televizijos bokštą, priešais tankus einantys automatininkai šaudo koviniais šoviniais, kol kas – į žemę, gąsdina. Žmonės nesitraukia. Tad ir prasideda.

Kai pažadintas padėjėjo pusę trijų bėgu per Taurakalnį, televizijos bokšto pusėje dangų raiko prožektoriai, girdėti šūviai ir keistas gaudesys. Vyriausybės rūmai nesaugomi. Pirmajame aukšte, premjero kabineto prieškambaryje, sėdi tarybinių laikų Ministrų tarybos skyriaus vedėjas Petras Dzikaras, sukinėjasi nežinia ko čia atėjęs Gintaras Songaila ir aš jį pasodinu greta Dzikaro prie telefonų, o jie skamba beveik be perstojo. Čia jau yra ministrai Algimantas Nasvytis, Dobravolskas, netrukus pasirodo dar keli. Imamės aiškintis padėtį. Ministro Pirmininko Šimėno nėra, bet praeina gera valanda, kol susiprantame paklausti, kurgi jis galėtų būti. Aukščiausiojoje Taryboje? Songaila atsako: ten jo nėra.

Aukščiausioji Taryba apsupta daugiatūkstantinės minios. Žmonės nuo krašto ligi krašto. Plaikstosi vėliavos, matyti lentelės su užrašais, kas iš kokio krašto čia atvykę. Pastato stiklinius langus paslepia statomi gelžbetonio

blokai, jie apvynioti spygliuota viela. Yra, kaip man paskui paaiškinama, tik du slapti įėjimai, pro vieną atlupęs langą, įveda savanoris, pasitikęs mane prie Lukiškių kalėjimo, kai esu Landsbergio kviečiamas į Aukščiausiąją Tarybą. Gatvės taip pat jau užtvertos: Žvėryno tiltas, Gedimino prospektas, Mažvydo bibliotekos prieigos. Pavojingiausia yra laukymė už antrųjų ir trečiųjų rūmų – iš čia tankai gali smogti parlamentui į nugarą.

Karinė akcija imant televizijos bokštą truko neilgai: antrą valandą transliacijos nutrūksta. Tačiau kol tai įvyksta, atsitinka visą pasaulį sukrėtusi drama.

Jau prieigose tankistai žudė. Apie pirmą valandą pro bokštą pravažiavo autoinspektorius ir pranešė, kad artėja tankų kolona. Pradėjo kaukti bokšto sirena. Per radijo tašką buvo prašoma, kad prie bokšto rinktųsi žmonės ir užtvertų užbarikaduotą įėjimą į požemį. Keliolika bokšto link skubančių žmonių susikibo rankomis ir užtvėrė kelią. Tankas gąsdindamas porą kartų trūktelėjo pirmyn ir atgal, paskui pasuko tiesiai į žmones. Jie prasiskyrė. Trys vyrai užšoko ant pirmojo tanko ir taip važiavo bokšto link. Atšlaime stovėjo smėlio barstytuvas. Tankas pasuko į jį ir, padidinęs greitį, sutraiškė mašiną, kartu numesdamas ir vieną iš vyrų, kitą sunkiai sužalodamas. Po to pakilo į kalną, prožektorius nukreipė į bokštą ir važiavo pro žmonių minią, patraukdamas paskui save sunkvežimį su desantininkais. Prie bokšto tratėjo šūviai. Žmonės skandavo: Lietuva! Lietuva!

Tuo metu visą laiką šaudė iš automatų ir pabūklų. Atrodė, lyg šaudytų tuščiais šoviniais, nors buvo girdėti ir kulkosvaidžiai. Leido dūmų uždangas, skambėjo komandos. Desantininkai šturmavo vorelėmis. Iš pradžių žmones bandė daužyti metaliniais strypais. Jaunimas šen bei ten juos atėmė ir gynėsi patys puldami. Moterys kovojo plikomis rankomis. Žmonės šaukė: gėda! gėda!

Kas buvo tie žmonės – sužeisti, nužudyti? Ko ir kaip jie ten ėjo?

Štai mergaičiukės pasakojimas:

„Kai prie televizijos bokšto atvažiavo tankai, mes stovėjom palei tvorą, arčiau gatvės, ant kalniuko. Stovėjom su vėliavomis, vaikinai apšvilpė tankus. Šaukėm: „Okupantai, namo!“, „Laisvė Lietuvai“. Kažkas atbėgo, sako: „Ką jūs galvojat, visi čia subėgsit, o bokšto neliks kam saugot!“ Tada puolėm tiesiai per tvorą, pribėgom prie bokšto, padarėm gyvą aptvarą. Susikabinom, dainas dainavom. Gal po dešimt minučių pasirodė tankai. Atbėgo desantas. Vyrai bandė sustabdyti tankus, bet kur ten. Kai

susidūriau kaktomuša su vienu kareivuku, man pasirodė jo akys tiesiog krauju apipiltos, žvėriškos, nežinau, gal tik vieno…

Jie pradėjo stumdyti žmones automatais, aš pati gavau per galvą buože, bet nelabai smarkiai, praslydo tiktai, nes spėjau pasilenkti…

Buvau gal pusę metro nuo tanko, kai jis iššovė. Man užgulė ausis, nuo smūgio bangos aš parkritau ir nieko daugiau nebeprisimenu. Gydytojai nustatė kontūziją. Sakė, kad aš negirdėjau, nekalbėjau. Aš ir dabar viena ausim negirdžiu. Man tik pasakojo, kad kažkoks vyriškis perdavė mane per tvorą vaikinukams, o jie nuvežė į ligoninę.“

Vieną liudijimą pateiksiu ištisai:

„Kai pažiro bokšto langų stiklai ir pradėjo kristi mūro atplaišos, mūsų žiedas pasidalijo į dvi dalis: viena dalis, mažesnė, saugojama bokšto lubų, pasiliko prie bokšto sienos, o pirmosios gretos, kur buvau ir aš, žengėme keletą žingsnių pirmyn, nepaleisdami vienas kito rankų. Prie mūsų prislinko tankų vora ir desantininkai, kurie be paliovos pyškino į viršų, o kai kurie – į kojas.

Nemačiau, kurioje vietoje tankams ir desantininkams pavyko pralaužti mūsų žiedą, tik staiga pamačiau, kad tankai jau ne prieš mane, bet ir už mūsų nugarų. Važiuodami iš šono, jie stūmė mūsų žmones. Moterys ir vaikai pradėjo bėgti nuo šliaužiančių tiesiai į juos tankų. Susidarė spūstis ir grūstis, kai kurie žmonės bėgdami suklupo ir pargriuvo. Kai kurie bandė pastoti tankams kelią, tačiau kiti, aiškindami tokios aukos beprasmiškumą, tempė juos į šalį. Mes, susikabinę rankomis, stovėjome prieš atslenkantį didžiulį tanką, kuris prašliaužė pro pat mūsų nosis. Aš vos spėjau atitraukti koją nuo jo vikšrų, kai iš kairės visai šalia savęs išgirdau riksmą. Pasukęs galvą, pamačiau gulinčią aukštielninką moterį ar mergaitę (tanko šešėlyje sunku buvo įžiūrėti jos veidą, tačiau pastebėjau, kad ji buvo su šviesia skara ar šviesia kepuraite, su šviesiu šaliku ir tamsiu ar pilku paltu). Jos kojos buvo po tanko vikšrais. Vyrai bandė stumti tanką, traukti iš po jo nukentėjusią, tačiau įveikti tokią masę (o tai buvo didelis tankas, ne tanketė) nepavyko. Aš pradėjau kumščiais daužyti tanko viršų, rusiškai šaukdamas, kad po tanku moteris. Tuomet prie manęs, klaikiai keikdamasis prišoko desantininkas, skaudžiai niuktelėjo į kuprą, spyrė į pilvą ir nustūmė nuo tanko. Tankas nuvažiavo nuo moters, bet prieš važiuodamas į priekį, jis šiek tiek pasistūmėjo atgal ir dar labiau užvažiavo ant moters. Keli vyrai sugriebė sužeistą moterį ir nunešė. Tuo metu iš dešinės pusės pasigirdo salvė. Vienas šalmuotas desantininkas iššovė į vyriškį, kuris sukniubo, jį taip pat nunešė nuo bokšto į tamsą. Stovėjęs mūsų gretose jaunas, gražiai nuaugęs vyriškis, desantininko uniforma ir su medaliais ant krūtinės iššoko prieš tanką ir sukniubo, šaukdamas: „*Bratcy, što vy delajete! Streliajete svoich! Ja že s vami služil. My daže na Afgane tak ne delali. Davite i menia!*“ Prie jo prišoko desantininkas. Atrodo, jis nespėjo jam įspirti, nes mūsų vyrai jį nusitempė į savo gretas. Jis stovėjo ir raudojo. Didelės ašaros riedėjo jo skruostais.

Mes vėl susikibome rankomis ir pradėjome skanduoti: „Lietuva! Lietuva! Lietuva bus laisva!“

Švystelėjo raudona raketa ir po to pasigirdo komanda: „*Očistitj teritoriju!*“ Šalmuoti desantininkai, kurių gretose buvo ir keletas nešalmuotų tankistų, prišoko prie mūsų, prikišdami automatus prie pat veidų, šaukdami: „*Nazad, šire šag!*“ Prišokęs prie manęs desantininkas, prikišęs automatą, iššovė prie pat mano ausies. Iš kairės tuo metu trenkė šalia stovėjusio tanko patranka. Pakilo tirštas dūmų debesis. Galvoje spengė, aštrūs dūmai graužė nosį ir gerklę. Tada į mus patraukė tankai ir pradėjo mus vaikyti tarp medelių. O desantininkai vis tratino ir tratino, bjauriai keiksnodami ir kartodami: „*Vot vam svoboda i nezavisimostj*“.

Rytą į pasaulį ėjo žinia: Vilniuje, šturmuodama televizijos bokštą, okupacinė kariuomenė nužudė keturiolika beginklių žmonių.

Štai jie:

Loreta Asanavičiūtė
Virginijus Druskis
Darius Gerbutavičius
Rolandas Jankauskas
Rimantas Juknevičius
Alvydas Kanapinskas
Algimantas Petras Kavoliukas
Vytautas Koncevičius
Vidas Maciulevičius
Titas Masiulis
Alvydas Matulka
Apolinaras Juozas Povilaitis
Ignas Šimulionis
Vytautas Vaitkus

Tai jie apgynė Lietuvos Nepriklausomybę. Jie yra Sausio 13-oji.

Nesinori čia šiandien su jumis grįžti nei į Seimą, nei į Vyriausybę, nagrinėti visų tų dingimų ir sąmokslų, paskyrimų ir atleidimų, išdavysčių ir pardavysčių istorijų.

Gal ir gražiai būtų žuvę parlamentarai, jeigu tankai ir desantininkai būtų pasukę ant jų. Tačiau nepasuko. Nulūžo prie televizijos bokšto. Net okupantui tada pasirodė dar per sunku traiškyti beginklius, net okupantas tada mirties nebuvo pavertęs pelnu, kaip šiandien Čečėnijoje ar Irake. Mūsų laimė. Ir viena, ir kita pusė tada dar turėjo vertybių, ir mūsų pasirodė stipresnės.

Jeigu Seimas būtų pultas, jis būtų degęs, kartodamas Pilėnų istoriją. Pilėnuose, žinoma, sudegė visi. Seime tikrai ne visi būtų sudegę, ir ne tik dėl to, kad tą naktį tebuvo 60–70 deputatų, kad sutartoje vietoje laukė Rolando Pakso pilotuojamas lėktuvėlis, kad Saudargas, Bronislovas Kuzmickas ir dar keli jau buvo užsieniuose. Nešvarūs būtų buvę mūsų naujieji Pilėnai.

Kaip kristalas švarus, kaip ašara skaidrus yra televizijos bokšto gynėjų žygdarbis. Klausimas mums, likusiems, gali būti tik vienas: ar turėjo būti kviečiami beginkliai žmonės stoti prieš tankus? Ėjo nekviesti? Būtų gerai, jeigu taip būtų buvę. Ėjo širdies vedami, bet ir kviečiami. O tai du skirtingi dalykai. Tačiau tai klausimai ne jiems, ėjusiems. Todėl jų žygdarbis dar svaresnis. Todėl jų auka dviguba: su pasiaukojimu ir su atleidimu.

Todėl Laisvės gynėjų diena yra tikra Lietuvos Nepriklausomybės diena, dovanota mums tų, kurie tą naktį buvo būtent prie televizijos bokšto.

Ne kitų.

ANTROJI LIETUVOS RESPUBLIKA: GALIMYBĖS, REALYBĖ IR PALIKIMAS

(2010)

Galimybės

Pripažinus, kad juridiniai aktai mūsų sąmonei turi kokią nors reikšmę, nepripažinti, jog nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikos juridinis statusas yra kitoks nei postuluotasis 1990 m. kovo 11-ąją, yra neįmanoma.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos parlamento priimtas Aktas „Dėl nepriklausomos valstybės atstatymo“ skelbia: „Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.“

1992 m. spalio 25 d. referendumu patvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnis skelbia: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.“ 2 straipsnis sukonkretina: „Lietuvos valstybę kuria tauta. Suverenitetas priklauso Tautai.“

2003 m. liepos 18 d. Europos vadovų Tarybos pirmininkui Romoje pateiktos „Sutarties dėl Konstitucijos Europai“ 10 straipsnio, vadinamo „Europos teisė“, 1 punktas nurodo: „Konstitucija ir teisės aktai, kuriuos priima Sąjungos institucijos naudodamosi jai suteiktais įgaliojimais, turi viršenybę valstybių narių teisės aktų atžvilgiu.“ 2 punktas sukonkretina: „Kad užtikrintų šios Konstitucijos ar Sąjungos institucijų nustatytų pareigų vykdymą, valstybės narės imasi visų reikiamų bendrų ir specialių priemonių.“ 1 dalies 6 straipsnis sako: „Sąjunga turi teisinį subjektiškumą“, t. y. yra kita valstybė. Lietuva yra *kitoje valstybėje*.

Mūsų juridinę padėtį cituoju pagal „Sutartį dėl Konstitucijos Europai“, nes Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą procedūros buvo vykdomos vadovaujantis šia sutartimi, pristabdyta Nyderlandų ir Prancūzijos referendumuose, tačiau Vokietijos pastangomis patvirtinta kaip vadinamoji Lisabonos sutartis, kuri dabar Lietuvai turi konstitucinę galią.

Iš to, kas čia pasakyta, išplaukia vienintelė juridiniu požiūriu teisinga išvada: 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Respublika, arba Antroji Respublika, – jau istorijos faktas. Kalbėdami apie Lietuvą po 2004 m. gegužės 1 d. kalbame apie Lietuvos Respubliką Europos Sąjungoje, kurios teisės aktai turi viršenybę prieš Lietuvos teisę. Čia galime daryti analogiją su Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika Tarybų Sąjungoje, galime ir nedaryti, tačiau fakto, kad Sąjūdį mes pradėjome, reikalaudami LTSR įstatymų viršenybiškumo prieš TSRS įstatymus, – nepaneigsi; ir tai buvo apvainikuota Kovo 11-osios Aktu bei 1992 metų Konstitucija. Šiandien tos juridinės mūsų valstybės padėties, taigi, ir Kovo 11-osios Lietuvos Respublikos, nebėra, todėl nuolat kartojama tezė, esą valstybė, kurioje gyvename, tebėra Kovo 11-osios valstybė ir mes jos dvidešimtmetį atšventėme laisvi ir nepriklausomi, yra melas, kurį turime pripažinti, jeigu norime praskaidrinti protą ir susiorientuoti, kas su mumis daroma ir ką patys turime daryti.

Melą pripažinti labai sunku. Mums, atrodo, netgi patinka jo nepripažinti. „Didžioji pertvarka“, vadinama ir didžiąja sumaištimi, Vakarų pasaulyje prasideda tik XX amžiaus pabaigoje, Margaretai Tečer ir Ronaldui Reiganui įstatymais atleidus įmones nuo atsakomybės teritorijai, kurioje jos veikia, ir tai tampa globalizacija vadinamu kapitalo viršteritoriniu įsisiautėjimu, naikinančiu sociumus, tautas ir valstybes, o mums visapusiška maišatis prasideda su Jogailos nutekėjimu į Krokuvą, tęsiasi per Liublino uniją, 1791 metų gegužės 3-iosios konstituciją, XIX amžiaus sukilimus, kol galų gale Didysis Vilniaus Seimas pasako, o Lietuvos Taryba 1918 m. vasario 16-ąją juridiškai postuluoja atkurianti valstybę, „atskirtą nuo visų buvusių valstybinių ryšių su kitomis tautomis“. Tiktai ši formuluotė įgalina lietuvius pagaliau susivokti, kas jie yra ir kur jie yra pasaulyje, sukurti ir du dešimtmečius atlaikyti visų kaimynų tąsomą valstybę (pakanka tik prisiminti Lietuvos diplomatines kovas dėl okupuoto Vilniaus Tautų Lygoje!), o paskui – ištverti pusę amžiaus trukusią okupaciją. Mūsoji valstybė – Kovo 11-osios valstybė, Antroji Respublika – buvo galima todėl, kad buvo Pirmoji – 1918–1940 metų – Respublika, išugdžiusi kartą žmonių, kurie su Pirmąja Respublika širdyje perėjo okupaciją ir, sulaukę momento, pasinaudojo galimybėmis buvusią nepriklausomą valstybę atkurti. Kokios priemonės buvo panaudotos? Niekam ne paslaptis: juridinės. Juridinės visų pirma ir juridinės galų gale. Juridiškumas nei savivokoje, nei politikoje, juo labiau pasaulinėje politikoje, nėra joks burbulas.

Tai kaip atsitiko, kad mes, buvę tokie juridiškai raštingi, preciziški ir galingi, vis dar tebekalbame apie Antrąją Respubliką, kuri gyvavo 14 metų ir du su puse mėnesio ir iš tiesų baigėsi 2004 m. gegužės 1-ąją?

Realybė

„Kompanija priklauso į ją investuojantiems žmonėms, o ne jos darbuotojams, tiekėjams ar vietovės, kurioje ji įsikūrusi, darbuotojams“, – taip šiuolaikinę įmonę apibrėžė Albertas Dunlapas, vienas iš globalizacijos teoretikų. Tikslesnio ir įžūlesnio, prilygstančio Makiavelio ar Stalino formuluotėms, mūsų šiandieninės padėties juridinio apibūdinimo vargu ar įmanoma rasti. Nuo socialinės atsakomybės išlaisvinta įmonė (korporacija), iš pradžių buvusi naujosios ekonomikos pamatu, tapo ir nūdienos juridikos ištaka – normomis, kurios griovė ir griauna ne tik socialines struktūras, bet ir valstybes. Naomi Klein, puikios knygos „Šoko doktrina“ autorė, su deramu sarkazmu rašo, kad kompanijos, kaip naujosios juridikos indoktrinatorės, dėka laisvė ir klestėjimas sužibo taip skaisčiai, jog ėmė griūti diktatūros – nuo Manilos iki Berlyno, o Maskvos „blogio imperijos“ žmonės, puolę į Frydricho Hajeko ir Miltono Frydmano idėjų glėbį, į kapitalizmą patraukė net Kinijos komunistus. Tai reiškė, kad globaliosios rinkos skersvėjams nebeliko jokių kliūčių.

Kai atkūrėme savo valstybę, skaistaus kapitalizmo spindesio nepajutome, priešingai, iš Rytų mus draskė blokada, iš Vakarų – „šokas be terapijos“, kurio lietuviškasis variantas globalizacijos panoramoje dar tebelaukia aprašymo ir pasekmių įvertinimo. Herojai yra žinomi. Sąjūdžio metais planavę visai kitokią gerovės valstybę mes tarėmės ją kuriantys, tolydžio klimpdami į skurdą, o kartu ir pagrįstai, ir nepagrįstai kaltindami vieni kitus, nors vargu ar kas nors dorai nutuokė, kad visa tai tėra gabalėlis pasaulinio proceso, kuris gali būti vadinamas ir išstruktūrinimu, ir įvairiais kitais vardais, tačiau iš esmės buvo socialinių sistemų išardymas, pasaulinėms korporacijoms ieškant greitų ir didelių pelnų. Visą mūsų Antrosios Respublikos laikotarpį jis vadintas reformomis, o remtas turto išvalstybinimu, rinkų monopolizavimu ir valdžios privatizavimu. Didžiausias globalizacinio kapitalizmo mokytojas Frydmanas uraganui sugriovus Naująjį Orleaną pasiūlė ne atstatyti mokyklų tinklą, o duoti žmonėms „švietimo

čekius“, kuriuos būtų galima panaudoti steigiant privačias mokymo įstaigas, o jos ir tegali siekti pelno. Svarbu, kad reforma taptų ilgalaikė. Tokia, kaip mūsų švietimo ir mokslo – savivaldybėms perduodanti vaikus ir kas už jų, o studentus – bankams, per juos siurbiantiems ir valstybę.

Jose, tose mūsų nesibaigiančiose reformose, visiškai atitinkančiose globalizacinio kapitalo interesus, išsikvėpė visi mūsų dainuojančios revoliucijos idealai, ir visuomenė iš tautos tapo viena su kita kovojančiomis grupuotėmis. Jau tada buvo galima nutuokti, kad vadinamoji šoko terapija slepia savyje prigimtinį blogį ar bent jau blogą valią, tačiau aplinkybė, kuri siejosi su mumis pačiais, neleido šios terapijos aiškiai suvokti kaip blogio ir jam pasipriešinti: veržimąsi į laisvę mes sutapatinome su ekonominiu liberalizmu kaip tos laisvės įgyvendinimo būdu. Tuos, kurie dar bandė susivokti, liberalizacijų be ribų teoretikai, remiami visokio plauko pasaulio ekspertų ir konsultantų, dorojo ir morališkai, ir fiziškai tol, kol žmonės netekdavo orientacijos ir erdvėje, ir laike. Liberalizmo pamokas mes išgyvenome su kaupu. Ir tebesimokome. Priešingu atveju ką čia dar galėtų veikti Laisvosios rinkos institutas, nusitaikęs ir į valstybės miškus, arba Lygių galimybių institutas, už lyčių degradavimą reikalaujantis privilegijų ir lengvatų?

Šiandien jau galima pasakyti, kodėl buvo sabotuotas nacionalinės visavertės valiutos įvedimas, ilgą laiką leidžiant viename katile plaktis rusiškam rubliui, amerikoniškam doleriui ir lietuviškam talonui: šioje mikstūroje virė didžiuliai asmeniniai pelnai bei valdžios laiminamos ir palaikomos įmonės, formavusios naują – korporatyvizuotą ir monopolizuotą Lietuvos peizažą, sau naudingais kanalais ir pylimais pakoreguojamą kiekvienos naujos valdžios.

Šiandien jau taip pat galima pasakyti, kodėl nebuvo įvykdyta nei vadinamoji dekagėbizacija, nei desovietizacija, kodėl pasitenkinta tik parodomaisiais procesais – visuomenę suskaldžius į patriotus ir komunistus buvo galima separuoti tinkamus iš abiejų pusių žmones privatizuotam Lietuvos valdymui ir tokiam valdžių nutolimui nuo tautos, kuriam visiškai tiktų Dunlapo pateiktas apibrėžimas: valstybės akcijos – ne jūsų akcijos, todėl mūsų reikalas, kaip mes jas panaudosime ir kur eisime ieškoti pelno.

Ir nuėjo. O mes nebeturėjome kur kitur eiti: buvome nudrengti. Tad patraukėme, kur siūlė kokias nors paramas. Tam tikram metui. Už išskerstas karves. Nedirbamus laukus. Supjaustytus laivus.

Zygmuntas Baumanas, iš Lenkijos kilęs ir Anglijoje reziduojantis sociologas, su panieka aprašo pokomunistinę erdvę. „Čia buvo pilna keistų

veikėjų. Buvo negirdėtų etninių mažumų, buvo senų ir naujų valstybių, besiveržiančių iš federacinių narvų, į kuriuos jas prieš jų valią buvo uždariusi dabar jau nebeegzistuojanti komunistinė supervalstybė, tačiau besiveržiančių tik tam, kad atgautąją sprendimų priėmimo laisvę panaudotų politinei, ekonominei ir karinei nepriklausomybei ištirpdyti Europos rinkoje ar NATO sąjungoje.“

Tai – tiesiogiai apie mus. Gerai, kad bent paaiškina, kodėl mes pasidarėme tokie apgailėtini! „Karinis, ekonominis ir kultūrinis valstybės – kiekvienos valstybės autarkiškumas, tiksliau, jos sugebėjimas pačiai išsilaikyti liovėsi būti gyvybinga siekiamybė. Norėdamos išsaugoti pajėgumą palaikyti įstatymą ir tvarką, valstybės turėjo siekti sąjungos ir savanoriškai atsisakyti vis didesnės savojo suvereniteto riekės.“

Palikimas

Šiandien mes – Europos Sąjungos valstybė. Valstybė narė.

Pripažindami šį faktą visu jo mastu ir reikšme – kaip naują Lietuvos valstybės juridinį statusą – mes kitaip, autentiškiau, suvokiame Lietuvos subjektiškumą.

Kokia po dvigubos – ir rytietiškosios, ir vakarietiškosios – pertvarkos Lietuvos kaip pasaulyje veikti galinčio subjekto materialioji galia?

Mūsų nesibaigiančiose reformose netekome daugiau žmonių, negu jų žuvo miškuose Kare po karo, emigravo ir buvo ištremti. Atsivėrus Europos Sąjungos sienoms populiacijos netektis padvigubėjo. Valstybės skola šiemet sieks 37 mlrd. litų. Neturime nė vieno nacionalinio nuo užsienio kapitalo nepriklausomo banko. Net auksas išvežtas į užsienį. Rengiamasi atsisakyti lito. Valstybės turto – liekanos. Lietuvoje šeimininkauja (tiksliau – savivaliauja) užsienio kapitalistai, tokie kaip prancūzų šiluminiinkai, danų kiauliniinkai ir lenkų naftininkai. Prarastas svarbiausias elektros energijos šaltinis – Ignalinos atominė elektrinė. Pensijos – mažiausios Europoje, „Sodrai“ gresia bankrotas, o privačius pensijų fondus valdo Skandinavijos bankai. Ir t. t., ir pan.

Jeigu pripažintume naują Lietuvos juridinį statusą, turėtume teisę aiškiai žinoti, ką pagal mūsų suvereniteto apribojimo lygmenį į Europos Sąjungos įmonę mūsų valdžia įnešė ir ką turime gauti – tautos savivokai

ir savitaigai tai neišvengiamai būtina. Kur jūs tokius žmonių kalba surašytus sąvadus galite rasti?

Nerasite. Nes to jums žinoti ir nedera. Ne jūs esate ES kompanijos akcininkai – akcininkai yra mūsų valdžia, kurią mes išrenkame tam, kad ji mūsų nepaisytų, o mūsų europarlamentarai, karališkai apmokami už tai, kad tuščiai virpina orą tai Briuselyje, tai Strasbūre, nesikištų į Europos Komisijos direktyvas Lietuvos erdvės ir teritorijos efektyvesnio eksploatavimo klausimais ir padėtų veržti diržus pensininkams, ligoniams, studentams, vaikams – mums nežinia iš kokių resursų finansuoti paliktoms humanitarikos sritims.

Ar galime turėti vilties, kad mūsų padėtis Europos Sąjungoje kada nors pasikeis?

Europos Sąjunga yra ne tik „dviejų greičių“, bet ir „dviejų lygių“ – turtingųjų šalių ir neturtingųjų šalių (nebūtinai iš Vidurio Europos) sąjunga bei turtingųjų žmonių prieš turtinguosius (vieni vadinami sėkmingaisiais, kiti – nesėkmingaisiais) sudaryta sąjunga. Liaupsės dabartinei Lietuvos Vyriausybei, atimančiai lėšas iš socialinei rūpybai ir kultūrai skiriamų jau ir taip drakoniškai menkų asignavimų, rodo elito tarptautinės sąjungos principinį priešiškumą ir abejingumą bendruomeninės paramos reikalaujantiems žmonėms. Pasiteisinimas vienas: nesubalansuotas nacionalinis biudžetas gali pakenkti euro funkcionalumui. Kad šio „funkcionalumo“ paskirtis – Europos elito supergerovės garantavimas, arba šiandieninio elito socializmas, – apie tai prabylantieji akimirksniu nurašomi į marginalus, o greitai ir čia, Lietuvoje, bus teisiami už vadinamąsias piktas kalbas.

Šiokios tokios vilties teikia bendra kapitalizmo sistemos krizė, parodžiusi spekuliacinio kapitalizmo ribas (vadinamųjų finansinių burbulų sproginėjimas) ir vis garsesni balsai apie valstybių reguliuojamojo vaidmens atgaivinimą. Tačiau kol įmonė nebus juridiškai susieta su vietove, kol jos tikslas bus kuo greitesnis ir kuo didesnis pelnas, o sociumų dalia – tarsi įmonės palikta tarša ar šiukšlės šiai išsidanginus kur pigesnė darbo jėga, – padėtis esmingiau nesikeis.

Padėtis pasikeis nebent su Europos Sąjungos pabaiga. Atrodo, Viešpats ir vėl skyrė mums ištverti totalitarinę žiemą. Tačiau iki naujojo lemiamo momento turime išgyventi. Ir išgyventi ne kaip emigrantai net savo tėvynėje, kaip to nori Europos Sąjungos teoretikai, o kaip čia, Lietuvoje, gyventi ir savo bendrabūvio problemas spręsti norinti ir sugebanti tauta,

bent jau bendruomenė. Su ribotu suverenitetu, negailestingai drengiama, bet dar nepasiduodanti. Bent jau ne visuotinai norinti pasiduoti.

Tad kol dar galime kalbėti viešai, turime sutarti, kad nepaisant visų lygių valdžios pastangų mus parduoti, išduoti ar net vienokiais ar kitokiais būdais mus likviduoti turime rasti, kaip:

1) atkurti konstitucinį valstybės nuosavybės institutą, garantuojantį valstybės apsaugą nuo bankroto;

2) susilaikyti nuo euro, kuris reikštų dar vieną devalvaciją;

3) sukurti nacionalinį investicinį ar kitą panašų banką, leidžiantį vykdyti lokalinę pinigų politiką;

4) sukurti pridėtinę vertę duodančių prekių gamybą, garantuojančią minimalią valstybės piliečių socialinę apsaugą;

5) garantuoti realų pragyvenimo lygį atitinkančias socialines išmokas;

6) apsaugoti lietuvių kalbą, raštą ir visą kultūrą;

7) atkurti švietimo dvasinę paskirtį;

8) remti vaikus auginančias ir ugdančias motinas;

9) atkurti nacionalinei gynybai tinkamą kariuomenę;

10) sutelkti politinį potencialą, galintį konsoliduoti visuomenės veiksmus į nacijos išsilaikymą riboto suvereniteto sąlygomis.

Tai nepaprastai sunkūs, didelių darbų ir aukų reikalaujantys uždaviniai. Tačiau visa tai turi tikslą – išsilaisvinimą iš bet kokių iliuzijų, dvasinį subrendimą ir grįžimą namo, į Lietuvą, būtine to sugrįžimo prasme. Nacionalinė valstybė su tauta, visapusiškai atsakinga už jai patikėtos Žemės gabalo gyvybingumą, yra būsimojo pasaulio sutvarkymo raktas.

Kad tas procesas tikrai prasidėtų, pirma, turime atsisakyti melo apie savo laisvę ir nepriklausomybę, nes ir laisve, ir nepriklausomybe mes naudojamės ne pagal savo, o pagal anoniminių superkapitalistų valdomos laisvosios rinkos mums primestus tikslus ir būdus. Antra, už tokį klaikų nepriklausomybės praradimą turime nustoti kaltinę save kaip tautą – esama pardavikų, išdavikų ir daugybės abejingų viskam, išskyrus savo juslių patenkinimą, tačiau tauta kaip visuma turi didžiulį energijos potencialą ir gali nuversti kalnus.

Niekada nepamirškime: tauta, kad ir nedidelė, gali būti didi.

2013 M. KOVO 11-OJI: REVOLIUCIJA TĘSIASI

(2013)

Revoliucijos paprastai pašalina ar bent nušalina sukilusiųjų požiūriu priešišką, jų siekiams įvykdyti kliudančią visuomenės dalį. Mes į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinę grupę išrinkome (tiesa, tarsi ir balsuodami) visus pasiūlytuosius netgi su visu Sąjūdžio įsikūrimui sukliudyti pasodintu prezidiumu. Išskyrus akademiką Eduardą Vilką, kuris būti Iniciatyvinės grupės nariu atsisakė iš principo, o iš salės atmetėme Auksę Aukštikalnienę, ekscentrikę, leidusią sau pernelyg tiesmukai reikalauti bausti komunistų partiją. Taip pradėjome Persitvarkymą, kuris tęsiasi iki šiol, tolydžio vis aiškiau – čia visiškai sutinku su profesoriumi Gediminu Merkiu – tapdamas ir ryškėdamas kaip naujoji okupacija. Tik kitos spalvos – nebe grynai raudonos.

Kodėl taip atsitiko? Atsitiko todėl – ir čia sutinku su profesoriumi Vytautu Radžvilu, – kad Persitvarkymas tapo viso labo dereguliavimu, kuris buvo paverstas sumodernintu rekonstravimu.

Norėčiau pabandyti nurodyti tris svarbiausias priežastis, kodėl šitai įvyko taip greitai ir sklandžiai.

Pirmoji – mes patys. Mes, drįstu teigti, – visi be išimties buvome taip giliai integruoti į bolševizmo (daugumizmo) sistemą (sąmoningai atmetu terminą *sovietinis, sovietinė sistema*, nes jis užvualiuoja svarbiausią sistemos bruožą – žmogaus vienmatiškumą), taigi buvome integruoti taip giliai, kad nebesuvokėme ir nežinojome, kur mumyse ir su mumis baigiasi okupacija ir nuo kur prasidedame mes patys. Nenuostabu: į ano meto viešąją erdvę galima buvo patekti tik tapus komunistų partijos nariu, iki teisės būti į ją priimtam jau, kartu su visais valdomaisiais, praėjus sąmonės vienmatinimo programas. Priklausymas kompartijai reiškė, kad sutikimas

su vienmatinimo represija tavyje įsikūnijo kokybiškai, t. y. tu pats sugebėsi represuoti ir tobulinti represijos būdus. Štai kodėl pagal totalitarizmo reikalavimus gyveno ne tik su diktato jam lemta atskirtimi susitaikiusieji, bet ir neformalai bei autsaideriai. Prievartos visi nekentė, tą neapykantą kondensuodami savyje, todėl žlugdama sistema paliko mumyse po mažutį stalinuką, kuris šiandien reiškiasi asmenine agresija ir nihilizmu, vadinamais laisve. Jeigu tai laisvė, tai ji viso labo neatsakinga laisvei neigimo laisvė – veidrodinis totalitarizmo atspindys.

Neatsakinga laisvė šiandien jau subrandino savo vaisius: nežinau, kiek mūsų, vos sugrįžę iš Baltijos kelio, susikrovė lagaminus ir patraukė į oro uostus, bet dar tada prasidėjęs išsivaikščiojimo procesas su laisvės vėliavomis šiandien iššlavė ne mažiau kaip milijoną žmonių, Lietuvą kasmet sumažindamas dar vienu rajoniniu miestu. Kai kurios vietovės Aukštaitijoje ir Dzūkijoje virto dykromis, mirusiomis teritorijomis. Vienas iš to milijono įsikuria vienoje iš Ispanijos salų, kur daug saulės ir vėjo, o ne Lietuvos lapkričio debesų. Kitas meta karjerą netgi Londono banke ir imasi pokerio, mat esama tokių senų turtingų lošėjų, kurie gražioms mergaitėms pralošia gera valia. Trečiam visai gera Norvegijos fermose auginti lašišas. Gera su savo laisve ne tik šitiems ir kitiems į juos panašiems – gera ir Lietuvos valdžioms, nes kurgi jos dėtų tą milijoną, jeigu jie visi būtų Lietuvos bedarbiai? Vienas premjeras tai yra suformulavęs kaip principą: laisvę išvažiuoti išsikovojome. Tai visiškai priimtina ir Europos Sąjungai – jai nereikia Lietuvos valstybės, jai reikia lietuvių darbo jėgos. Teritoriją, kurios vardas dar Lietuva, administruoti reikia, tačiau nacionalinės valstybės kaip principo Lisabonos sutartyje (iš esmės – ES konstitucijoje) nėra, o Mastrichto dokumentai išsivaikščiojimą kaip laisvės tikrovę garantuoja juridiškai. Nė viename šių lygmenų Lietuvos valstybės nėra. Laisvė, kurią mes išsikovojome, tapo negyvenimo savo valstybėje tikrove – tikrove, kurios ir reikalauja nūdienė vienmatė sąmonė ir kurią juridiškai aprobuoja ją konstruojantieji. Klausimas, kurį mums, atsidūrusiems laisvosios rinkos kapitalizme, primetė masinę vienmatę sąmonę išugdęs bolševikinis totalitarizmas, yra toks: ar panorėsime mes, kiekvienas iš mūsų, apsispręsti gyventi savo valstybėje, turėti tikrą valstybę?

Deja, kad tai galėtų vykti, reikalinga lietuvių intelektinė revoliucija.

Antroji priežastis – ta erdvė, į kurią buvo nukreiptas totalitarizmą bandantis įveikti laisvės jausmas. Vakarai, nuostabieji Vakarai! Gyventi

Amerikoje, gyventi kaip Švedijoje! Laisvės siekiniai buvo perdėm konkretūs. Ką gi konkretaus mes žinojome apie tuos Vakarus, apie Europos Bendriją, kuri egzistavo jau kaip visiškai apibrėžta supranacionalinė organizacija, per mūsų Atgimimą pajėgusi operatyviai persiorganizuoti į Rytų Europą priglobti susivokusią Sąjungą? Nieko. Tai, kad stojimo į Europos Sąjungą referendumo balsus reikėjo pirkti alumi ir skalbimo milteliais, rodo bent jau instinktyvų ES projekto problemiškumo suvokimą. Tačiau problemas viešojoje erdvėje kelti bandantys balsai buvo be ceremonijų slopinami, tuo pat metu vykdant milijardinę Europos Sąjungos projekto propagandą, primenančią permanentinę Tarybų Sąjungos kaip laimės ir ateities šalies ideologinio aukštinimo kampaniją. Visa tai jau tada nedviprasmiškai rodė totalitarinius ES organizatorių polinkius.

Ar galėjo būti kitaip? Juk iš esmės nuo pat pradžių Bendrijos projektas buvo paremtas marksistiniais kosmopolitinio vienijimosi principais, tokiais pačiais, kaip ir internacionaliniai maskviškės sąjungos principai, tik čia dar buvo kalbama apie tautines integruotas respublikas, ant kurių daugiausia ir suklupo raudonieji. Mėlynieji tokios klaidos negalėjo sau leisti iš pat pradžių, ir ES konstitucijoje tautos kaip subjekto nebeliko išvis, liko nominalios valstybės. Kad integracija vyktų dar sklandžiau, eliminuotas europinės kultūros istorinis pamatas – krikščionybė. Dar Bendrijos laikotarpiu Europa į nepriklausomybę besiveržiančias Europos rytines tautas pasitiko ir idėjiškai, ir politiškai, ir juridiškai pasirengusi priimti tik besąlygiško paklusimo Vakarams režimu – pagal visiškai imperinį projektą. Bet kodėl vis dėlto visi išsivadavusieji be žado traukė į mėlynosios anakondos nasrus? – buvo užhipnotizuoti, nuvarginti, kaip nostalgija į patobulintą imperiją traukė masinė bandos sąmonė?

Dabar jau galima kai ką pasakyti: mes visiškai nepažinojome ir nesupratome išsvajotųjų Vakarų gyvenimo būdo ir kultūros.

Ir vis dėlto – kodėl mūsų griūtis įvyko taip tyliai? Čia iškyla trečioji priežastis, susidedanti iš dviejų sandų – žmogaus teisių ir neoliberaliosios ekonomikos, apibendrintai vadinamų globalizacijos pamatais. 1949 metais paskelbta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija juridizavo kultūriškai indiferentiško ir visuomeniškai priešiško individo prioritetiškumą, jau iki mūsų Nepriklausomybės Akto aprūpintą tarptautinėmis juridinės gynybos priemonėmis – Europos Žmogaus Teisių Teismu, įvairiomis stebėsenos institucijomis ir pan. Viskas būtų gal ir labai gerai, jeigu deklaracija

būtų nurodžiusi to teisių subjekto prievoles kitam subjektui. Deja, *kito* kaip juridinio subjekto deklaracijoje nėra, *kitas* joje yra tik objektas: aš, būdamas tas kitas, su teisių reikalaujančiuoju privalau elgtis taip, kaip nori jis. Jeigu ne – galiu prieštarauti ir kautis. Kai tokių daugėja, mano karas su juo tampa visų karo su visais preliudija. Mūsų nepriklausomybės aušroje žmogaus teisės Vakaruose jau buvo virtusios juridizuotomis mažumų teisėmis, kurių visuma jau pretenduoja į grynąjį pavidalą – menševizmą (mažumizmą).

1979 metais Didžiosios Britanijos ministre pirmininke tapus Tečer, o 1980-aisiais JAV prezidentu – Reiganui, dvi toną pasaulio ekonomikos raidai duodančios valstybės sukūrė neoliberalistinį globalios ekonomikos juridinį pamatą, tapusį ir Europos Bendrijos ekonomikos generaline raidos kryptimi. Kaip ji veikė ir veikia pas mus, bendrais bruožais yra žinoma: Lietuva taip išsiprivatizavo, kad ir nafta parduota užsienio firmai, nors žemės gelmių turtai pagal Konstituciją priklauso tautai ir tik ji referendumu gali leisti ką nors su jais daryti. Tas pat daroma su skalūnų dujomis. ES planuoja privatizuoti net gelmių vandenis. Matyt, dekonstrukcijos procesai kai kam atrodo ne visai radikalūs ir gilūs. Ekonomikos išvalstybinimas šoko terapija buvo viena iš didžiosios dalies Lietuvos žmonių nuskurdinimo priežasčių, socialinės nelygybės ir neteisybės, elito ir prastuomenės suformavimo sąlygų, bendruomeniškumo degradavimo ir visapusiško nusivylimo prielaidų.

ES tobulintojai teigia, kad viskas išsispręstų, jeigu Europa pasuktų dar didesnės valstybių ir visuomenių integracijos link. Kaip liudija tos slinkties konkretūs žingsniai, Europos Sąjunga eina bolševikinio totalitarizmo pertvarkos baigmėn ir bando sukonstruoti neoliberaliniu ekonomikos modeliu pagrįstą juridiškai unifikuotą ir politiškai be priekaištų valdomą pasaulio globalizacinį regioną, ir negalima pasakyti, kokie jo tikslai, tačiau praktiškai matyti, kad nacionalinių valstybių ir tautų likimai nėra gerbiami. Kas nori rasti atsakymus į šiuos klausimus, visų pirma turi pasakyti sau, kad bet kurių pozityvių atsakymų pradinė sąlyga yra apsisprendimas kurti kuo pajėgesnį nacionalinį ūkį, pagrįstą pajamomis iš vertę turinčio nacionalinio produkto. Kaip tai bus galima padaryti, kai iš Konstitucijos yra dingusi nuostata apie valstybinę nuosavybę, o ES privertė sutikti pardavinėti Lietuvos teritoriją užsieniečiams iš viso pasaulio – kitas klausimas.

Kai visi minėti ir neminėti mūsų jau stipriai dekonstruotos būties aspektai susideda į vieningą pasaulio vaizdą ir mus jame, kartais ima rodytis, kad mūsų padėtis be išeities, todėl puolame į neviltį arba imame sirgti praeities nostalgija.

Tai – pralaimėjimo prielaidos, pralaimėjusiųjų pozicija. Ji nepriimtina iš principo.

Tai, kame ir kaip mes gyvename, aš vadinu Restauracija. Restauracija būna po kiekvienos revoliucijos, nes beveik visos revoliucijos anksčiau ar vėliau pralaimi. Mūsų revoliucija buvo pasmerkta iš pat pradžių, nes didžia dalimi mes susitaikėme su tuo, kad ji liktų viso labo persitvarkymu, tiksliau – pasitvarkymu naujomis sąlygomis. Nesugebėjome įvykdyti net minimalios liustracijos. Visą laiką keitėme tik pavadinimus. Buvome išrinkti į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, persivadinome į LR Aukščiausiąją Tarybą, vėliau – ir į Atkuriamąjį Seimą. Lietuvos komunistų partija pasivadino Demokratine darbo partija, vėliau – Socialdemokratų partija. Pavadinimą pakeitė „Tiesa“ – į „Dieną“, „Komunistas“ – į „Gaires“, „Komjaunimo tiesa“ – į „Lietuvos rytą“. Ir t. t.

Tie pavadinimų keitimai rodo mūsų pačių totalitarinio integruotumo gelmę, kodėl mes taip nesunkiai – nuo aukščiausiųjų iki žemiausiųjų sluoksnių – nusprūdome į naują priklausomybę, jos ne tik neapmąstydami, bet ir neišgyvendami emociškai.

Ir vis dėlto Restauracija kada nors baigiasi. Pralaimėjusi revoliucija anksčiau ar vėliau prasiveržia naujais, kitąsyk kur kas racionalesniais pavidalais.

Dar Sąjūdžio laikais kalbėjome, kad kelias į Nepriklausomybę bus sunkus – reikės fiziškai pajusti laisvės ribas, kad laisvę subalansuotume kaip nepriklausomybę, t. y. atsakingą laisvę, laisvę ne tik sau, bet ir kitam, kiekvienam bendruomenės žmogui. Tačiau nemanėme, kad bus taip sunku. Manėme – pakaks netgi daiktais mintijančiam lietuviui atsiremti į Ispanijos pakrantę kaip laisvės ribą, laisvės atsikąsti ne kaip svajonės, o kaip tikrovės, ir mes vėl susirinksime namo. Nemanėme, kad ten, toje laisvės padangėje, mumis bus naudojamasi tik kaip darbo jėga, preke, kaip antrarūšiais. Juo labiau nesitikėjome, kad daugumai šitai pasirodys visai priimtina, netgi patiks. Dabar tai, matyt, reikia priimti kaip neišvengiamą tikrovę ir išsivaikščiojusiųjų nepolitizuoti taip, kaip bolševikų okupacijoje buvo politizuojami autsaideriai ir visa jų tada įsivaizduota laisvė, sukurta,

beje, ne jų, o prievartos, į kurią jie atsakinėjo nusišalindami. Visus laisvės ir gerovės pasaulio pakraščiuose ieškančius, matyt, turėtume laikyti tarsi ir mokytų, bet intelektualiai beraščių susikurta problema, kurią jie anksčiau ar vėliau išspręs patys, net jeigu ir su vaikais, su anūkais Lietuvos kaip savo tėvynės ir savo valstybės taip ir nebeatras. Tai bus jų neatsakomybės mums dovanotas nuostolis. Mums svarbu turėtų būti tik tai, kad jie nereikštų pretenzijų dėl Lietuvoje gyventi ir savo valstybę anksčiau ar vėliau kaip pilnatvę atkurti norinčiųjų kuriamos tvarkos ir visų pirma nereikalautų antros ar trečios pilietybės: Europos Sąjungoje kitos ES šalies pilietybę priėmę lietuviai, reikalaudami Lietuvos pilietybės, tikisi ne antros, o trečios pilietybės, nes pagal ES konstituciją kiekvienas ES šalies pilietis automatiškai yra ir Europos Sąjungos pilietis; nekaltintų, kad mes iš jų atimame Lietuvos pilietybę, nes tai juk jie, siekdami kitos, atsisako savosios. Ir t. t.

Emigrantų problemą akcentuoju todėl, kad emigracijoje įžvelgiu nesąmoningą, stichinę prieš Lietuvą kaip nacionalinę valstybę kylančią galią, kurios politinis apribojimas aiškiomis konstitucinėmis jų padėties apibrėžtimis gerokai sumažintų Lietuvos viešojoje erdvėje eskaluojamas problemas ir leistų susitelkti kūrybai.

Tokį atribojimą ne tik galime, bet ir turime daryti, jei norime perkirsti pilietybės vardu vadinamą Gordijaus mazgą. Stipriausia šio mazgo dalis yra prigimtinės teisės mitas. Nėra jokios prigimtinės teisės į pilietybę. Prigimtinę teisę žmogus turi tik į gyvenimą, o lietuviu ar ne lietuviu būti jis apsisprendžia tik gyvendamas, pasiekęs tam tikrą brandą. Ir lietuvių šeimoje gimęs gali apsispręsti būti lenku, rusu ar vokiečiu – tai žmogaus laisvos valios reikalas, kaip ir tikėjimas. Pilietybė yra įsipareigojimas valstybei, juridinis susisaistymas su valstybe, kurioje gyveni, ir visai nesvarbu, kas tu – lietuvis, lenkas ar rusas, svarbu, kad pripažįsti šios valstybės jurisdikciją ir esi valstybei lojalus. Negaliu užmiršti vieno gudo, Lietuvos piliečio, kuris kažkur Rusijos pakraštyje, prie Peterburgo, atsisakė pakelti tostą už Rusijos armiją ir buvo įtūžusio maskviečio subadytas, o mes jo patriotizmo nesugebėjome pažymėti bent kokiu nors Lietuvos ordinu. Ar daug lietuvių šiandien taip išdrįstų ginti savo valstybę?

Dabar vis dažniau girdėti, kad valstybę kuria piliečiai. Valstybė sukuria piliečius, o ne atvirkščiai. Iki valstybės piliečių nėra, yra tik valstybės iniciatoriai, paprastai kokia nors etninė bendruomenė, kuri susitaria kurti

savo gynybos juridinį įrankį – valstybę, nustato jos pamatinius teiginius, valstybę sudarysiančių asmenų įsipareigojimus tai valstybei ir teises joje, ir tik tada pilietybės įstatymu konkretizuoja kiekvieno dėl susitarimų neprieštaraujančiojo statusą ir priesaika šią nuostatą įgyvendina.

Taigi pilietybė jokiu atveju netapatintina su tautybe, o kas taip bando daryti, dėl pasekmių tegul kaltina patys save. Tai ypač pasakytina Pasaulio lietuvių bendruomenės vadovybei, pasiryžusiai nenurimti ir dėl savo bendruomenės narių Jungtinėse Valstijose užsidirbtų pensijų dar kartą bandyti išklibinti fundamentaliąją Lietuvos Konstitucijos nuostatą, kad antra pilietybė Lietuvoje įmanoma tik ypač išskirtiniais atvejais.

Šiuos klausimus akcentuoju todėl, kad asmens pilietinio apibrėžtumo klausimą būtų galima skaidriai susieti su tauta, kurios turinys įnirtingai skaidomas ypač ekonominės deportacijos metodais, o sąvoka kvestionuojama ideologiškai. Visų pirma noriu pabrėžti, kad tauta yra fundamentali visų mąstymo lygmenų sąvoka, prie kurios bus grįžtama juo skaudžiau, kuo toliau nuo jos globalizmo ideologai bandys mus nutolinti. Tauta yra teritorijos, istorijos, gyvenimo būdo ir kalbos saistoma bendruomenė, sukūrusi valstybę kaip savo gyvenimo civilizuotame pasaulyje gynimo priemonę su visomis išorinėms ir vidinėms jos egzistencinėms problemoms įveikti būtinomis galiomis ir instrumentais. Lietuviai sukūrė ir atkūrė Lietuvos valstybę ir patys tapo tauta su visais tautai būdingais bruožais, už savęs palikdami savo etninį būvį, o šalia – etnines bendruomenes, kurios negalėjo savęs sutapatinti su lietuviškuoju etnosu, bet pritarė lietuvių tautinėms aspiracijoms turėti nacionalinę valstybę ir sutiko būti jai lojalūs. Kas bando teigti, kad Lietuvos valstybę sukūrė mistinė Lietuvos tauta, tas arba nesuvokdamas, arba pikta valia bando atimti iš lietuvių atsakomybę dėl savo valstybės ir permesti ją ant valstybėje gyvenančių etninių bendruomenių pečių. Nėra jokios Lietuvos tautos, yra Lietuvos valstybę atkurti inicijavusi ir atkūrusi lietuvių tauta ir lenkų, rusų, vokiečių etninės bendrijos Lietuvoje bei karaimų ir totorių tautinės mažumos, neturinčios savo motininių valstybių. Tvirtinu tai, nes pats Atgimimo metu buvau atsidūręs Lietuvos tautos sąvokos pinklėse.

Pastaruoju metu Lietuvoje itin aštriai kyla lenkų ir rusų tautinių bendrijų lojalumo Lietuvos valstybei problemos. Jos, be abejo, nebūtų tokios aštrios, jeigu su Lietuvos valstybe norėtų geraval iškai elgtis mūsų kaimynės, didžiosios slavų valstybės – Lenkija ir Rusija.

Čia meskime žvilgsnį į mūsų išsekintos valstybės padėtį už sienų, kurios tarsi yra ir kurių tarsi ir nėra. Mūsų geopolitikoje nuolat figūruoja du kaimynai, du nutylimi ir vienas priimamas kaip trečias brolis. Nutylimi Baltarusija ir Vokietija, nors abi šalys potencialiai labai problemiškos: Baltarusija – dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldo ne tik jos dabartinėje teritorijoje, Vokietija – dėl tylomis „memelėjančios" Klaipėdos. Įsivaizduokime, kad prie Baltarusijos vairo ne Aleksandras Lukašenka, o Pilsudskio tipo šiuolaikinis Litvinas – ką turėtume šiandien Pietryčių Lietuvoje ? Ir nežinia, ar kada nors neturėsime. Vertėtų apie tai pamąstyti. Ne visada tyla gera byla. Vokiečiai taip pat ne visada bus paskendę savo kompleksuose, ir dar neaišku, ką jie kalbės apie integraciją, kai viskas bus suintegruota.

Rusija ir Lenkija – kasdien ant mūsų liežuvių. Tačiau vargu ar tie liežuviai sujungti su smegenimis. Kartais visiškai nesuvokiama, kokių tikslų siekiama Rusiją nedviprasmiškai tapatinant su Putinu, nors aiškiai matyti, kaip į bendrą stuburą mutuoja Berlyno–Maskvos ašis. Lygiai taip pat kaip nors kitaip nesuvokiama, kodėl taip keliaklupsčiaujama prieš Varšuvą su kokiu nors Radoslavu Sikorskiu priešakyje, tarsi jis jau šiandien būtų lenkų prezidentas. Apie Rusiją nekalbėsiu – ji ilgam mūsų atmušta nuo noro būti normalia ir netgi naudinga mūsų kaimyne. Jos mums tarsi ir nėra, nors šitas tariamas jos „neegzistavimas" persmelktas tokia neigiama energetika, kad iki juodosios skylės vietoj jos visai netoli. Apie Lenkiją pasakyti būtina ne keletą žodžių, nes visi mūsų viešosios erdvės veikėjai apie esminius santykius su lenkais arba nutyli, arba sąmoningai meluoja.

Lenkija, greta mūsų pačių servilizmo, yra didžiausias ir svarbiausias pavojus Lietuvai. Neabejoju: kai byrės Europos Sąjunga, Lenkija bandys reokupuoti Pietryčių Lietuvą ir okupuoti Lietuvą. Visa tai jai atrodys įmanoma todėl, kad lietuvių nacionalinė sąmonė bus dar stipriau polonizuota, lenkų nacionalizmas bus virtęs Didžiosios Lenkijos imperializmu, o lenkų pretenzijas Europoje gins Jungtinės Valstijos taip pat nuosekliai, kaip XX amžiaus pradžioje gynė Prancūzija, dabar jau nebe taip patenkinta lenkų didžiūniškumu, tačiau tada neturėjusi kitos išeities lygiai taip pat, kaip dabar jos neturi Jungtinės Valstijos, Lenkijoje radusios patikimiausią savo strateginių siekių rėmėją.

Štai tokiose geopolitinėse ir politinėse koordinatėse mes turime išdėstyti savo valstybinės egzistencijos problemas.

Pirmiausia turime be dviprasmybių sau pasakyti, koks kaimynas mums yra Lenkija. Šiandien vis dar esame linkę arba norėtume ją vadinti strateginiu partneriu. Tokia nuostata yra Atgimimo laikų anachronizmas, ne kartą triuškintas pačių naujausių santykių su Lenkija, bet vis dar gajus dėl Lietuvos liberaliųjų politinių jėgų unijinių aspiracijų. Būtina sau aiškiai pasakyti: Lenkija nėra ir negali būti ne tik strateginis, bet ir joks kitoks partneris, o tik kaimynė, nes Lenkijos ne tik sąmonėje, bet ir politikoje Lietuvos net ir šiandien tėra tiek, kiek jos suprojektavo 1791 metų Lenkijos konstitucija, klastingai tebevadinama Gegužės 3-iosios konstitucija. Jos spalio mėnesio konstitucinis apendiksas padėties Lietuvos suverenumo požiūriu nieko nekeičia: ir lenkai, ir visa Europa iki pat Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 metais Lietuvos nemąstė ir nematė niekaip kitaip, kaip Lenkijos Respublikos dalį, jos trečiąją žemę. Nemąsto ir dabar. Kažkas iš globalizmo teoretikų vartoja „nebūtinos valstybės“ sąvoką. Jeigu kada nors kiltų koks principinis Lietuvos ginčas su Lenkija, kas – Lenkija ar Lietuva – tarptautinio arbitražo būtų pripažinta „būtina valstybe“? Beveik aišku: lenkai savo pretenzijų neatsisakytų jokiu būdu ir niekada.

Ir štai kodėl. Prancūzų istorikas Renė Martelis praėjusio amžiaus pradžioje teigė, kad Lenkija neturi tautinės savimonės, nes lenkų nevienija gamtinė aplinka, o aristokratija neturi kito idealo, išskyrus gerą patogų gyvenimą. Mūsų amžiaus pradžioje šis autorius jau, matyt, lenkams tautinį identitetą pripažintų: į nacionalizmą suvienyta XX amžiaus karų, po savo tapatybės pamatais lenkų tauta, ko gero, net nejučiomis paklojo specifiškai lenkišką, kryžiuočių žiaurumu apvaisintą katalikybę. Žvilgtelkite į Berznyko kapines Suvalkuose – kraupesnį vaizdą vargu bau pavyktų rasti. Per beveik tūkstantį metų Lenkija kaip valstybė niekada su Lietuva nėra pasielgusi garbingai. Žinoma, visų pirma turėtume pasižiūrėti į save: ar nesuteikėme jiems tokių galimybių? Pradedant nuo Jogailos užkuriavimo, prie kunigaikštystės tikintis prisijungti lenkų karalystę, einant per Liubliną su visomis ištikimybės ašaromis, baigiant 1994 metų Lietuvos ir Lenkijos sutartimi, iš kurios visiškai eliminuotas didelės dalies Lietuvos okupavimo faktas – jokios ryškesnės lietuvių savarankiškumo ir nepriklausomybės pretenzijos. Tokia padėtis tebesitęsia, mums atkakliai pretenduojant į partnerius su paklusnumo teise, o Lenkijai kontroliuojant Lietuvą jau šiuolaikinėmis priemonėmis ir būdais – pigesnėmis prekėmis, energetika, NATO mandatu Lenkijos kariuomenei ginti Lietuvą agresijos atveju ir kt.

Iš moderniųjų kontrolės metodų opiausias šiandien yra lenkų autonomijos Lietuvoje kūrimas prisidengiant Lietuvos lenkų rinkimų akcijos vykdomos lenkų tautinės bendrijos teisių gynimu. Man patiko jaunųjų Rytų Europos studijų centro ekspertų Lauryno Kasčiūno, Vytauto Keršansko ir Lino Kojalos politologinis Lietuvos ir Lenkijos santykių struktūravimas, gana aiškiai apibrėžęs lietuviškosios savivokos kryptis ir jas priartinęs prie LLRA problemos. Tačiau ar pripažinimas, kad Lietuvos ir Lenkijos kaip dviejų suverenių valstybių tarpvalstybinių santykių normalizuoti neįmanoma būtent dėl LLRA faktoriaus, nėra pripažinimas, kad mes ir vėl turime nusileisti Lenkijos spaudimui? Nes Lenkijos pozicija LLRA klausimu yra tvirta: LLRA laimėjimai yra ir Lenkijos laimėjimai.

Kitaip, tiesą sakant, ir negali būti. LLRA kovoja dėl pavardžių ir vietovardžių rašymo lenkų rašmenimis ir lenkų kalba – ir tai yra Lietuvos lenkų priskyrimas prie Lenkijos nacionalinės raštijos sistemos jiems dar gyvenant Lietuvoje. LLRA tyliai talkina platinant Lenko kortą, kurios turėtojas įsipareigoja būti ištikimas Lenkijos valstybei, – taip jis, dar likdamas Lietuvoje, pamažu tampa Lenkijos pilietybės sistemos dalimi. LLRA kovoja dėl lenkiškų mokyklų Lietuvoje mokymo ir ugdymo sistemos lenkiškumo – taip jaunoji karta dar Lietuvos finansuojamoje švietimo sistemoje įgyja lenkiškojo patriotizmo pamatus. Lenkų kalba, lenkiškasis patriotizmas, sušvelninta Lenkijos pilietybė, pagaliau lenkiškai, tegul ir dvikalbiu variantu, pažymėta teritorija – kas tai, argi ne faktiškoji lenkų autonomija Lietuvoje, kuriai įteisinti reikia tik politinių veiksmų ir juridinių sprendimų. Tai akivaizdžiai koreliuoja su Lenkijos kresų politika, todėl pats metas paklausti, ar Lietuvos lenkų rinkimų akcija nėra Lietuvai nelojali politinė organizacija, prilygintina garsiajai praėjusio amžiaus POV (*Polska organizacija voiskova*), kurią Pirmoji Respublika ryžtingai sudaužė, o Antroji su jos palikuone bendradarbiauja vyriausybinėje koalicijoje.

Kas tai, jeigu ne svarbiausia ne tik Lietuvos valstybės, bet ir lietuvių tautos egzistencinė problema, kylanti iš išorės, tačiau paliečianti pačias giliausias ir skaudžiausias mūsų vidines problemas?

Ką daryti?

Sakyta ne kartą: Lietuvos Vyriausybė nieko neprarastų atsisakiusi nelojalių politinių bendradarbių; Seimas turi parengti tokią sutarties su Lenkija redakciją, kurioje būtų numatytas bent atsiprašymas dėl Pietryčių Lietuvos ir Lietuvos sostinės okupavimo praėjusio amžiaus pradžioje – tai

būtų aiškus paliudijimas, kad Lenkija atsisako Gegužės 3-iosios konstitucijos nuostatų ir sutinka santykius su Lietuva grįsti valstybių suverenumo pagrindu. Mes visi turime pripažinti santykių su Lenkija problemiškumą ir demaskuoti jos pretenzijas tarptautinėje erdvėje. Trauktis nebėra kur. Konfliktas jau yra ir geriau tegul jis išryškėja iki galo dabar, kol Europos Sąjunga dar ne visiškas chaosas.

Tai būtų mūsų valdžios žingsniai, galintys lygiuotis į ryžtingiausius tautos žingsnius, tokius kaip 1990 metų rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą, kaip 1992 metų referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos, pagaliau – mūsų iškovojimų gynimas 1990-ųjų sausio dienomis. Tai leistų visu mastu pajusti, kad revoliucija – mūsų tikrojo išsilaisvinimo, išsilaisvinimo gyventi savo žemėje ir savo valstybėje revoliucija tęsiasi. Kol kas, deja, tenka kalbėti tik apie kibirkštį – 2013 metų kovo 11-osios žygį Gedimino prospektu nepaisant jokių draudimų.

Kad galėtume spręsti šiuos ir kitus klausimus visais visuomenės lygmenimis, turime daug ką pakeisti. Esame beveik niekuo nebetikinti tauta. Gamtameldystė kažkur visai už nugaros, katalikybė šalia, šone, priekyje – nežinia, jei ne islamas. Esame dar žodžio, o ne rašto tauta. Praradome taip ir neįsižiebusios revoliucijos idealus, o naujų neturime. Paklydome tarp kelių iš esmės tokio pat tipo valdžių. Nesame susiorientavę nei savyje, nei savo aplinkoje.

Kiekvienos civilizacijos Absoliutą personalizuoja jos Dievas. Kultūra irgi turi būti tikinti, nors tą tikėjimą nebūtinai siečiau su religija. Atgimimo metais maniau, kad mes turime galutinai apsikrikštyti, nes buvome ne tik nekrikštai, bet ir netikintys, nebent laisve, bet irgi perdėm realistiška. Paskui tapo aišku, kad tas kelias į išeitį neveda: lietuviškoji katalikybė, neturėdama lenkiškojo agresyvumo, tampa verkšlenančia ir nužeminančia, sutaikančia.

O nesusitaikymas su savimi pačiu yra svarbiausias lietuvių tautos žmonių asmeninis uždavinys. Jo esmė tokia: pajėgsime ar nepajėgsime įveikti savo empirizmą, savo žemažiūriškumą, savotišką kultūrinį ėjimą paskui plūgą, matant tik vagą be horizonto? Pajėgsime – pamatysime ir dangų, ne tik žemę, o ir žemę galėsime pakelti į dangų, ne tik perkelti iš vienos Lietuvos vietos į kitą, juo labiau – ne išparduoti užsieniečiams. Sugebėjimas reflektuoti save ir daiktiją, kultūros netapatinti su daiktais, o daiktus perkelti į kultūrą – tai vienintelis kelias išbristi iš pseudointelektinio liūno, ištrūkti iš šiuolaikinių mokytų beraščių minių, nesvarbu, kokiais vardais jie besivadintų tai vienintelis kelias į tikrąjį išsivadavimą, į žinančiojo

ir suprantančiojo žmogaus būvį. Intelektinė revoliucija yra mūsų buvimo šiame pasaulyje alternatyva. Jei norime būti, privalome išsivaduoti iš augališkojo vegetavimo, gyvūniškojo grobuoniškumo ir tarsi žmogiškojo asmeninio reiškimosi apžavų. Prie bendrystės (o ne vienybės) prieiti galima tik per supratimą ir susitarimą.

Susitarimas – tai raktas į valstybinio gyvenimo erdvę. Iš susitarimo kyla įstatymai, konstitucijos, pilietybės, artikuliuotas patriotizmas. Susitarimų vykdymas ar nevykdymas rodo, kada protą reikia paremti jėga ir valia. To sugebėjimo mes neturime nė užuomazgų. Todėl neturim nei demokratijos, nei valdžios, apie ką praėjusį sykį iš šios tribūnos kaip politologas teoretikas kalbėjo Radžvilas. Mes tebetęsiame persitvarkymą, kuris šiandien yra tapęs prisitaikymu ir taikstymusi. Kultūros revoliucija yra mūsų santykių su savimi pačiais aiškinimosi ir išsiaiškinimo būdas.

Kaip ją pradėti? Manau, jos užuomazgų jau esama. Visi, kas bando suvokti ir į šias dienas perkelti bei savo elgesį grįsti klasikiniais Europos kultūros principais, eina šios revoliucijos link. Ne skaitmeninė žinija, o antikos graikų mieste-valstybėje užsimezgęs mąstymo kaip loginio konsekventiškumo teikiamas savęs ir aplinkos suvokimas, Kanto kritiškai sudėliotas baltiškojo empirizmo įveikimo metodikoje, yra tas kelias, kuriame ir nūdienos informacinio nužmoginimo atmosferoje žmogus gali atrasti save su savo protu, savo valia, o svarbiausia su savo Absoliutu, sąžine – ji vienintelė šiandien gali pakeisti šiuolaikinio žinojimo nužudytąjį Absoliutą.

Tai – kelias į veiksnų asmens protą.

O kelias į valią? Kelias į valią prasideda su sąžine, absoliutumo esamybiškumu, kurį išdavęs ar pardavęs žmogus tampa gyvu lavonu, o paklusęs sąžinei – išeina į žygį, net jeigu tai grėstų žūtimi.

Sąžinė Lietuvoje bunda. Kol kas tai ją neužgesinusiųjų ar pabudinusiųjų asmeninis turtas. Viešas veiksmas tuos turtus gali sujungti į tautos sąžinę. Akivaizdžiausia jos apraiška būtų tautos būties susiejimas su jos žeme, telkiantis tuos, kurie aiškiai pasako, kad kitos vietos mums pasaulyje nėra.

Šio pasaulio skaldytojų, dekonstruotojų tikslas – išvaryti, išvaryti iš šio pasaulio, iš valstybės, iš tautos, iš savęs. Išvaryti kuo brangiau parduodant. Gamta jau išparceliuota, lieka žmogiškųjų resursų perdirbimas ir pardavinėjimas.

Tačiau mes ne resursai. Mes žmonės. Žmonės visų pirma todėl, kad turime sąžinę. Štai kodėl iš savęs pasitraukti mes negalime. Štai kodėl aš sakau: revoliucija tęsiasi ir po Restauracijos cunamio.

NACIONALINIŲ VALSTYBIŲ PASAULIS

(1990)

Būsimas pasaulis – koks jis? Didelių susivienijimų ar atskirų tautų, taigi nedidelių valstybių pasaulis?

Naujieji laikai buvo atsakymo paieškų į šį klausimą metas. Naujieji laikai įrodė, kad dideli susivienijimai visais atžvilgiais neįtikinami.

Požiūris, kuris kartais vadinamas ekologišku, tapo labai vaisinga naujai suprantamo dvasingumo išraiška, kaip žmogaus santykių tarp aplinkos ir egzistavimo terpės būsena. Šiuo požiūriu dvasingumas buvo suprantamas ne kaip tam tikra metafizinė esmė, kaip tai buvo suprantama klasikinėje Europoje, o kaip realybė, išplaukianti iš prigimtinės žmogaus būsenos pradedant jos gamtiniais pradmenimis, baigiant šios būsenos aukščiausia ir dvasingiausia kokybe.

Naujieji laikai parodė, kad neįmanomas nei dvasinis, nei idealumo suvokimas, kaip manyta klasikiniame racionalizme. Mus prie to atvedė ne kas kita, o pozityvistinė filosofija. Ji leido suvokti, kad keičiantis klasikinei sampratai idealumas yra savęs paieškos ir apsisprendimo išeiti iš duotybės ieškančių subjektų būsena.

Lietuvoje ieškant naujų apsisprendimų labai didelį indėlį įnešė Sąjūdis. Likimo valia atsidūrusi ties demokratinio ir autokratinio pasaulių riba, bet priėmusi šią savo situaciją ne kaip nelaimę, o kaip galimybę spręsti problemas ieškodama galimybių gyventi, Lietuva įnešė esmingą indėlį į naują etniškumo, nacionalumo ir valstybingumo sampratą.

Kodėl, palyginti su Estija ir Latvija, Lietuva tapo atramos tašku? Ko gero, visoje buvusioje Tarybų Sąjungoje Lietuva išsaugojo palankiausią etninę būseną. Be to, savo etniškumą ji išsaugojo ne tik gindamasi, bet ir nuolat stengdamasi gerinti padėtį.

Tarybiniai laikai tyrėjams suteikia itin įdomios medžiagos suvokti, kaip etnosai elgiasi represyviomis aplinkybėmis, įvairiose situacijose turėdamos potencialų troškimą ne tik išgyventi, bet ir nugalėti. Tokiems etnosams priskirtina Lietuva. Estijos ypatumas tas, kad ji laikėsi grynai gynybinės pozicijos. Latvija pernelyg ilgai išbuvo rezignacijoje.

Lietuva išsaugojo gebėjimą mąstyti reflektuojančiai veiklai nepalankiausiomis sąlygomis. Dėl daugybės aplinkybių filosofija tapo gyvenimo būdu dideliam būriui žmonių, suformavusių originalių koncepcijų. Ši veikla tęsiasi ir dabar. Tiktai tada, kai kiekvienas žmogus gebės mąstyti, mes galėsime pasiekti demokratišką visuomenės būseną, galėsime padidinti energiją ir ryžtingumą naujai savivokai ir savitaigai.

Tokia savitaiga, mano nuomone, yra teisinga, nes ji nukreipta į nacionalinės valstybės sukūrimą. Kokia ji bus – atskiras klausimas.

Yra galimybė, kad ji taps ganėtinai autoritarinė. Tai būtų ne pati geriausia išeitis, bet ir ne tragedija. Anksčiau ar vėliau autoritarinė valstybė, įvykdžiusi nacijos įsitvirtinimo užduotį, būna priversta sušvelninti savisaugos nuostatas ir „atsiverti“.

Labiausiai palankus raidos variantas būtų, jei mums pavyktų „neužsidaryti“. Tokių galimybių apgynimas tam tikra prasme yra ir dabar tvyranti įtampa tarp Vyriausybės ir parlamento.

Lietuva eina grynai europietišku įsitvirtinimo keliu. Jis juo labiau įdomus, kad iš pat pradžių tai daroma tik savo jėgomis. Taip atsirandantys reiškiniai nuolat kartosis ir kitose išsilaisvinančiose valstybėse su europietiškuoju mentalitetu. Pavyzdžiui, daug analogijų galima rasti Ukrainoje.

XX amžius suformavo civilizacijos tipą europietiškuoju pagrindu, t. y. pasaulio raidos alternatyva tapo tautų sugebėjimas arba nesugebėjimas racionalizuoti savo kultūrą. XXI amžiuje šis procesas tęsis tiek, kiek greitai ir efektyviai bus įgyvendinta ši nuostata, kaip greitai tautos kils virš europietiško tipo civilizacijos ieškodamos to, kas taps mums jau įveikusia europeizmą ateitimi.

Šiuose vidiniuose procesuose vyks ir erdviniai – regioniniai – susijungimai.

Tarybų Sąjungoje vykstanti juridinio režimo pliuralizmo paieška man atrodo gana esmingas azijietiško kontinento ir kitų šalių pirmavaizdis. Tačiau rasti nacionalinių valstybių asocijavimosi pagrindą bus labai nelengva.

Iš esmės naujas nacijų asocijavimosi principas gali būti tik būties, o ne buities, principas. Dabar toks yra būtinybės išsaugoti gamtinę aplinką ir jos tinkamumo gyventi pagerinimo principas.

Tokiais interesais grindžiama Sąjunga – tai, pavyzdžiui, Baltijos sąjunga. Aišku, kad tai pažangi sandrauga. Ją reikia suformuoti taip, kad ji mums veiktų naudingai, be totalitarinio bendravimo formų. Antras galimas yra Baltijos jūros šalių susivienijimas. Tautos aplink Baltiją privalo gyventi bendraudamos ir saugodamos Baltiją tiek, kiek gali žmonės, kurie rūpinasi svarbiausiu Europos gyvybės šaltiniu.

Tačiau svarbiausia – kaip mes sugebėsime įvykdyti savo įsipareigojimus Vidurio Europos atžvilgiu. Ją turėtų sudaryti buvusios Rytų Europos šalys – Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija, Rumunija, Bulgarija, taip pat Lietuva, Latvija, Estija, Baltarusija, Ukraina ir – geriausiu atveju – Suomija ir Graikija.

Šioje erdvėje, grindžiamoje gana artimomis ekonominėmis galimybėmis, politinėmis aplinkybėmis ir dvasiniu likimu, galėtume gana kūrybingai gyventi. Tokia Vidurio Europa galėtų imtis vienodo demilitarizavimo statuso ir atsverti Rytų ir Vakarų militarizmą.

GEOPOLITINIAI LIETUVOS METMENYS

(1993)

Trejetas bendro pobūdžio samprotavimų

Pirmas. XX amžius buvo planetarinę ekonomiką sukurti bandžiusios Europos civilizacijos pastanga pasaulio ūkį subendrinti represyviai. Netgi tais atvejais, kai į pamatus buvo klojami sutartiniai dalykai, labiau vertintas jų privalomasis, privalėjimo motyvas, nors dar Imanuelis Kantas buvo įrodęs, kad kalbant apie gyvojo pasaulio, sąmonės, laisvos valios erdvę, privalėjimas gali būti tik moralės problema ir kategorija. Kur privalėjimas akcentuotas kaip besąlygiškas pastangų vienijimo atskaitos taškas (kalbu apie komunizmą ir fašizmą, vieną paremtą kosmopolitiniu, kitą – nacionaliniu privalėjimo pamatu), ten visuomenė iškart krisdavo į vergijos karaliją, artėdama prie negyvųjų daiktų, prie negyvojo pasaulio ribos. Komunistinė Rusija ir fašistinė Vokietija tai gana tobulai pademonstravo, savo visuomenes ne tik nužmogindamos iki beveik bedvasiškų būvių vadovaujančiųjų partijų ir konclagerių pavidalais, bet ir suvarydamos atgal į žemę. Kol kas tai pats svarbiausias ir baisiausias tų dviejų šalių indėlis į pasaulio istoriją ir jį, tą tragišką indėlį, mums visiems dar ilgai ir įdėmiai teks studijuoti, kad iki galo suvoktume, kas vyko ir kas įvyko. Viena išvada jau visiškai aiški: represyvumas, tegul ir iškylantis racionalumo pavidalais, nebebus besąlygiškai priimtinas, jis sunaikintas arba bent jau gerokai pakirstas kaip vertybė ir iš politinį gyvenimą XXI amžiuje postuluojančių nuostatų bei realizuojančių veiksmų nyks toliau. To nyksmo proceso ryškiausi ženklai yra 1968 metų Čekoslovakija, pasipriešinusi vadinamajai socializmo sistemai arba komunistinei integracijai, 1990 metų Lietuva, pasipriešinusi komunistiniam pavergimui, ir 1992 metų Danija, pasipriešinusi kapitalistinei integracijai. Pastarasis žingsnis, jeigu jis bus buvęs tik pirmasis, ypač reikšmingas ateičiai.

XX amžius stipriai turėjo pažeminti ne tik protą, o pačią gyvastį, labai turėjo suniekinti net medžiagą, kad žmonės tuos dalykus pradėtų suvokti visuotinai! Šis amžius, atrodo, bus stipriai pakoregavęs ne tik žmonijos sąmonės vertybes, bet ir jų orientyrus. Dideli valstybės ar valstybinio darinio plotai ir toliau dar gali likti ryškiau nekvestionuojama nuostata (NVS, EEB, Islamo pasaulis, Japonija, Kinija, Indija – tai vis tokios traukos židiniai), bet jų imperinio tipo sąsajos, atrodo, tikrai nebebus tokių darinių kokybės ženklas. Valstybinių susivienijimų vidinis ir išorinis polivariantiškumas yra su represyvumo degradacija susijusi XXI amžiaus geopolitikos aplinkybė, o gal ir principas.

Antras. XX amžiaus pabaiga reikalauja iš naujo peržiūrėti valstybės subjekto problemą. Europos Atgimimo iškeltą nacionalinės valstybės idealą krikščioniškoji mąstysena išsprendė regioninio ūkio ir jame išsitekti sutinkančių individų visuomenės naudai, kitaip sakant – piliečių valstybės kaip aukščiausios vertybės naudai. Pilietybė šiandien tebėra ir liks civilizuota individo ir visumos vidinių bei išorinių santykių reguliavimo forma. Tačiau didžiųjų valstybių gyvybingumo ir iracionalumo problema panaikina arba bent jau labai diskutuotinu klausimu verčia valstybės nario, kaip piliečio, absoliutumą. Šis kelias veda ne tik prie naujų Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos interpretacijų, bet ir prie variantiškos pasaulio pilietinių bendruomenių realybės, kurios savo pilietiškumo sampratas ir apibrėžtis visada formuluoja taip, kad optimizuotų pilietinę visuomenę kuriančių tautų įsitvirtinimą ir gyvybingumą. Nacionalinės valstybės sukūrimo problema yra esminis XX amžiaus pabaigos laisvėjimo proceso ir nacionalinės išsivadavimo kovos klausimas bei XXI amžiaus geopolitinių procesų centravimo ašis. Etniškumo ir pilietiškumo jungties problematika yra ir geopolitikos esmė.

Trečias. Žmogaus ikipilietinis būvis yra ikicivilizacinis būvis. Lietuvis (arba vokietis, arba rusas) yra tikrai Lietuvoje gyvenantis lietuvis (arba vokietis Vokietijoje, arba rusas Rusijoje) arba užsienyje kaip Lietuvos (Vokietijos, Rusijos) pilietis gyvenantis lietuvis (vokietis, rusas). Jeigu jis gyvena JAV kaip JAV pilietis, jis yra JAV lietuvis, jei Vokietijoje – Vokietijos lietuvis, Rusijos lietuvis, nes susirenka jam nori nenori tenkančius vokiečių, rusų kaip etnosų poveikius, kurie niekada nepraeina be pėdsakų. Ne vienam Lietuvos gyventojui tai nebus didelė problema, ir laikui bėgant jie taip pat ir psichologiškai, ne tik teisiškai, taps Vokietijos ar Rusijos

žmonėmis. Tačiau nemažai daliai visa tai bus ne tik rimta susidvejinimo, psichologinės, moralinės, o daliai – ir politinės įtampos ištaka. Todėl laisvėjančiame XX amžiaus pabaigos pasaulyje išeivijos klausimas – tai ne tik atskirų tautų ir valstybių, tai viso dinamizuoto pasaulio klausimas, ir politikai, kurie į žmones žiūri ne kaip į statistinius vienetus ar politinių procesų masę, kitaip sakant, kurie nori ne valdyti, o dalyvauti valstybės tvarkymesi ir tvarkyme, už nacionalinės valstybės sienos atsidūrusio kiekvieno (ypač to, kuris pats savo atžvilgiu nėra nužmogėjęs) žmogaus likimą turi traktuoti kaip dalį nacionalinės valstybės likimo. Dėl istorinių aplinkybių ir etninių savybių lietuvių išeivija tapo viena stipriausių ir viena geriausiai organizuotų pasaulyje. Apibendrinti ir panaudoti kitų tautų diasporų savitaigos principus ir formas – vienas svarbesnių mūsų dabarties uždavinių. Tačiau sukurti paveikią pasaulio lietuvijos (tautos ir išeivijos, arba metropolijos ir diasporos visumos) bendradarbiavimo sistemą – jau nūdienos reikalas. Su valstybine šių problemų sprendimo galimybe negalima sieti daug vilčių: kaip ir visas mūsų gyvenimas dabar turi remtis aktyviu asmeniu, taip ir ši veiklos ir bendrosios savitaigos sritis turėtų remtis aktyviausių, šių darbų svarbą ir perspektyvą suprantančių asmenų sąveika.

Geopolitika ir lietuvija

Geopolitiką šiandien, matyt, tikslingiausia būtų suprasti išplėtotai – ne tik kaip geografinių veiksnių poveikio tautos savitaigai panaudojimą, bet ir kaip galutinai ir realiai kiekvienai žemės tautai atsiveriantį planetos „prisitaikymą“. Jos uždaviniai yra mažiausiai trys: 1) tautos etninio tapatumo užtikrinimas (genofondo išsaugojimas), 2) tautos teigiamo demografinio balanso garantavimas (materialiųjų parametrų reprodukcija) ir 3) tautos kultūrinis tęstinumas (dvasinio gyvenimo saugumo garantija). Pirmojo uždavinio realizavimo priemonė yra sveikas gyvenimo būdas, antrojo – sveika gamtinė aplinka, trečiojo – valstybę garantuojanti visuomenės sąveika.

Lietuviškoji diaspora tipologiškai nevienalytė. Išskyrus tuos atvejus, kai lietuviai atsiduria už sienos kartu su buvusiomis Lietuvos žemėmis arba esti deportuoti ar priversti palikti savo žemę dėl politinių priežasčių, visų kitų emigracijos atvejų vertinti neigiamai negalime. Tačiau emigracijos

propaganda neturėtų tapti norma jokiu atveju, netgi tada, kai metropolijoje iškyla ir labai rimtų sunkumų. Gyvenimas savo žemėje yra viena svarbiausių teisingo būties suvokimo ir sveiko gyvenimo būdo pasirinkimo sąlygų. Į Šiaurės Ameriką patekę lietuviai, man rodos, yra tai giliausiai išgyvenę, jie žino, kokia būties vertybė yra senolių ir tėvų sodyba ir ką palyginti su ja reiškia amerikietiška ferma ar kitas būstas. Išvykimas iš savo krašto galimas tik visiškai laisva valia. Lygiai taip pat traktuotinas ir parvykimas (reemigracija). Tiesa, kol susiduriame su brutalios istorijos palikimu, valstybė privalo organizuoti pageidaujančių grįžti tremtinių ir egzilio paramos programas, tačiau jas baigus viską privalėtume palikti laisvai Lietuvos piliečių iniciatyvai. Manau, kad rimto teorinio apsvarstymo ir praktinio sprendimo turėtų sulaukti lietuvių gyvenimo kitose valstybėse parėmimas gal netgi per valstybines programas. Ypač tai būtų pasakytina apie Lietuvos piliečių kitose šalyse kategoriją. Tai sprendžiant reikėtų pasinaudoti Pasaulio lietuvių bendruomenės sukauptu patyrimu. Bendruomenė kaip visuomeninė organizacija ir aukščiausia diasporos atstovybė turi vienyti visas lietuvių apgyventas šalis. Vargu bau jos centrą būtų tikslinga iškeldinti iš Čikagos kaip istoriškai susiklosčiusios išeivijos sostinės. Vargu bau kitaip, kaip gerai organizuota pasaulio lietuvių bendruomenės ryšių ir interesų balansavimo sistema, sugebėtume realizuoti profesoriaus Kazio Pakšto idėją, apie kurią reikia galvoti. Baltarusiai ieško galimybių savo Černobylio siaubiamo etnoso dalį perkelti į Kanadą. Mūsų užduotis būtų kuo greičiau ir geriau sutvarkyti pasaulio lietuvių kolonijų ryšius ir psichologiškai nusiteikti bendram gyvenimui, taip pat ir priimant bei civilizuojant naująją emigrantų bangą. Labai rimtai turėtų būti padirbėta paremiant Rytų kraštų lietuvių bendruomenes. Tremtinių kaulus parsivežėme. Norintiems grįžti padėsime. Liekantieji gyventi turi būti lietuviais ir Altajuje ar Jakutijoje. Sąlygų tam kol kas mažiausiai.

Vienu svarbiausių darbų reikėtų laikyti visuomenės etninių reikalų tarybos prie Seimo sukūrimą. Analogiška Paveldo globos taryba veikė iki nepriklausomybės atkūrimo ir parodė, kad gali būti nebloga visuomenės įtraukimo į įstatymų leidybos procesą forma. Turėtų veikti ir išeivijos, kaip Lietuvos etninių problemų dalies, reikalais užsiimanti Vyriausybės instancija. Lietuviškasis etniškumas tarybinių metų taip nudrengtas, kad labai rimto darbo keletą dešimtmečių turėtų etninių reikalų ministerija.

Lietuvos kaimynai

Šiandien Lietuva, kaip ir kitos šalys Helsinkio proceso dalyvės, vadovaujasi Baigiamajame akte nustatytu sienų neliečiamumo principu. Ar liks šis principas nepajudinamas? Tai parodys ateitis. Jai Lietuva turi būti visapusiškai pasirengusi. Mūsų užsienio politika turėtų būti vykdoma taip, kad juridiškai aukščiausia ir istoriškai teisingiausia mūsų naujausių laikų padėtį fiksuojanti 1920 metų sutartis su Rusija nebūtų kvestionuojama jokio paskesnio akto.

Suprantama, kad lygia greta su Rusijos armijos išvedimu iš Baltijos šalių vis ryškiau iškils vadinamosios Kaliningrado srities, arba Karaliaučiaus krašto, klausimas. Pasaulio bendrija jos niekada nėra priskyrusi Rusijai, sritis aneksuota po karo Sovietų Sąjungai laikinai suteiktos administravimo teisės pagrindu ir šiandien, kol Rusija pasaulio bendrijoje nėra juridiškai išsprendusi savo santykio su Kaliningrado sritimi, jos priklausomybė Rusijai bet kurios valstybės gali būti visiškai pagrįstai neigiama. Lietuva pirmoji iš pasaulio šalių su Rusija sudarė susitarimą Kaliningrado klausimu (tik vyriausybių lygiu), tačiau atsivėrusios galimybės bendrauti neišnaudotos. Vokietija rengia ir vykdo metodišką srities integravimą į Vokietijos ekonominio gyvenimo erdvę. Esama sumanymų atkeldinti čia 200 tūkstančių Pavolgio vokiečių dvišaliu susitarimu suteikiant jiems visapusišką paramą. Vokietijoje bene plačiausiai remiama suinteresuotų Europos šalių šio regiono administravimo idėja. Jos praktiniam įgyvendinimui daug kas Vokietijoje tyliai tikisi atstovauti. Europai sprendžiant Rytų Prūsijos likimą, Lietuva turėtų dalyvauti procese, aiškiai suvokdama, kad: 1) Europos saugumo sumetimais regionas negali priklausyti tik Vokietijai; 2) jokiu pagrindu regionas negali priklausyti tik Lenkijai; 3) Lietuvos dalyvavimas regiono likime turi būti aktyvus ir tiesioginis. Mūsų politika šiandien galėtų remtis bendradarbiavimu su laisvėti norinčia regiono vadovybe pripažįstant: 1) regiono demilitarizavimo, 2) laisvos ekonominės erdvės ir 3) baltiškosios integracijos (Baltijos Asamblėjos formatu) postulatus. Praktinės veiklos srityje turi būti: 1) liberalizuotas sienų režimas (išsiperkamų leidimų sistema), 2) vykdomos bendros su srities administracija ūkinės (pvz., statybos, melioracijos, žemės ūkio) programos, 3) remiamas regiono lietuvių gyvenimas (visų pirma tvarkant kultūrą, švietimą, informaciją).

Santykiuose su Baltarusija esama savų problemų. Visų pirma tai autochtoninių lietuvių rėmimas. Kultūros centrų statyba – rimtas ir ilgalaikis darbas. Jis bus sėkmingas tik toliau sprendžiant tarpvalstybines Lietuvos ir Baltarusijos problemas. Kol kas sunku pasakyti, kaip klostysis jaunos kaimyninės nacijos jau gana stipriai pasireiškiančios ekspansinės tendencijos. Aišku viena: rytų ir pietryčių erdvė Lietuvai bus labai įtempta.

Taigi Lietuvos geopolitiką ir toliau lems trijų labai problemiškai mūsų saugumo atžvilgiu nusiteikusių kaimyninių valstybių stiprėjimas.

Tiesa, kitaip negu pirmosios Nepriklausomybės metais, mūsų padėtį gerokai palengvina Baltijos Asamblėja ir Baltijos Taryba, naikinančios vis dar labai gyvas ankstesniojo izoliacionizmo tendencijas. Ir pasaulis linkęs pripažinti bei remti mūsų regionines aspiracijas.

Rusija prieš Lietuvos savarankiškėjimą ir Baltijos vienijimąsi, reikia manyti, bus ir toliau nuolat neigiamai nusiteikusi ir bandys visokeriopai kliudyti mūsų bendrą veikimą. Atsilaikymas prieš tuos bandymus turėtų būti vertinamas kaip ypač rimtas mūsų diplomatijos laimėjimas, o realūs gyvenimo Baltijos rytų pajūryje unifikavimo procesai (bendras vizų režimas, suderintos gynybos doktrinos, saugumo sistemos ir kt.) – politikos realizmo požymiai.

Šie procesai mūsų turės būti ypač branginami dar ir dėl to, kad per Baltijos dezintegraciją bus stengiamasi izoliuoti Baltijos šalis viso Baltijos regiono mastu, sunaikinti netgi tilto tarp Rytų ir Vakarų pretenziją, kurios įgyvendinimas ir šiaip yra labai problemiškas. Baltijos šalių izoliavimas nuo Vakarų, nuskurdinimas ir galų gale naujas įtraukimas į Rusijos įtaką ir priklausomybę – tai jau ne spekuliatyvi prielaida, bet ryškėjanti tikrovė.

Lietuvos užsieniai

Šios ilgalaikės Rytų priešpriešos akivaizdoje ypač svarbus yra mūsų ryšys su Vakarų Europa. Jis nėra neproblemiškas jau vien dėl to, kad gana greitai išryškėsiantis Vokietijos dominavimas joje yra jau beveik akivaizdus faktas. Todėl patikimiausia tvirto ėjimo į Vakarų Europą kryptimi reikėtų laikyti Šiaurės šalis, kurių ne tik mentalitetas, savitarpio bendradarbiavimo standartai, bet ir tarptautinės orientacijos mums yra aiškiai

palankūs. Kad ir lėtai, Šiaurės šalių linija mūsų atžvilgiu nuosekliai ryškėja su kiekvienu nauju jų tarptautinės politikos žingsniu.

Mūsų politikai labai daug dėmesio skiria Baltijos šalių ir Baltarusijos bei Ukrainos bendradarbiavimui. Kuriamas konglomeratas galėtų būti tik vienu iš dviejų Vidurio Europos „pusmėnulių“ – rytine Vidurio Europos regiono puse. Visą Vidurio Europą turėtų sudaryti dar ir išsivadavusios buvusios vadinamosios socialistinės stovyklos šalys, prie jų dedantis Suomijai pačioje šiaurėje ir Graikijai pietuose. Pirmi žingsniai formuojant šį bendrumą buvo sulaukę labai palankaus dėmesio, tačiau tebėra nepratęsti. Be visa kita, atsiribojimo ir priešpriešos tarp šių šalių pagrindu neišspręsi tų problemų, kurios giliai susieja Lenkiją, Ukrainą, Baltarusiją ir Lietuvą. Galimų teritorinių pretenzijų problemas išspręsime tik balansuodami ir kurdami Europos taiką.

Strateginį Europos vienybei ir saugumui būtiną geopolitinį balansą, atrodo, pasiektume tik sukūrę trinarę Europą, susidedančią iš Vakarų, Vidurio ir Rytų Europos, pastarąją suprantant visų pirma kaip Rusiją iki Uralo, neišvengiamai išryškėjant dabartinei Rusijos Federacijos azijinei daliai.

Tokios galėtų būti bendriausios mūsų tarptautinių pastangų kryptys, bandant atkurti Lietuvos etnines galias ir užtikrinti nacionalinį saugumą.

Pati svarbiausia tos programos jėga – tai aktyvus, ryžtingas ir kvalifikuotas Lietuvos žmogus. Sukurti aiškią jo veikimo teorinę bazę ir tas pastangas remiančius institutus – neatidėliotina visų Lietuvos politikų ir politinio gyvenimo nevengiančių žmonių priedermė.

LIETUVOS SAUGUMO GARANTIJOS

(1994)

Manau, kad yra trys esminiai nacionalinio saugumo postulatai.

Pirmas – nacijos saugumą gali garantuoti saugumą norinti garantuoti sąmonė. Antras: nacijos saugumą gali garantuoti saugumą pajėgianti garantuoti erdvė. Trečias: nacijos saugumą gali garantuoti saugumą sugebanti garantuoti jėga. Kad būtų galima nors elementari kalba apie nacijos saugumą, tauta turi būti sukūrusi valstybę. Valstybės neturinti tauta gali kalbėti tik apie atsilaikymą ir išlikimą.

Nacionalinis saugumas nėra nei sienomis, nei kareivių skaičiumi, nei koncepcijomis, net ne konstitucijomis apibrėžiamas dalykas – tai yra tų dalykų visuma. Nacionalinis saugumas yra tautos tęstinumo garantijos, kurias ji įgyja sukurdama valstybę ir įveiksmindama valstybės institutus. Nacionalinis saugumas – tai tautos būties garantijos.

Mes esame labai aiškiai išgyvenę saugumą galinčios garantuoti dvasios arba sąmonės problemą. Tai niekada nebuvo aiškiau pajusta ir išgyventa kaip po 1940-ųjų, kada turint visas galimybes gintis, net nepabandyta apsiginti. Kai kas teisinasi, kai kas tai pateisina. Aš manau, kad negali būti pateisinimo ne tik iš principo, bet ir konkrečiai. Suomių padėtis atrodė ne mažiau beviltiška negu mūsų, bet jie vis dėlto gynėsi ir apsigynė. Kad ir vienas iššautas pasipriešinimo šūvis – jau nebe kapituliacija. Kaip jis galimas, koks yra šitas vienintelis šūvis, apie kurį ir Bernardas Brazdžionis rašė, ir mes visi Atgimimo metais kalbėjome? Tai ištisa problema. Ji kyla ir dabar, taip pat ir kaip nepaklusimo valdžiai galimybės problema. Gintis prieš valdžios, net ir viso pasaulio valią – tai klausimas, apie kurį verta mąstyti, kurį verta spręsti. Nacionalinis saugumas bus galimas tik tada, kai klausimą šitokiu būdu bus iškėlęs ir išsprendęs kiekvienas ir visi.

Prieškario, karo ir pokario lietuvių priešinimosi patirtis leidžia teigti: nacionalinį saugumą gali garantuoti tik bendras mąstymas. Jeigu jo nesama, nebus galimybių realizuoti saugumą, net jei jis bus ir iš principo įmanomas.

Bendrą mąstymą kaip nacionalinio saugumo garantiją teikia atsakomybės jausmas, demokratinė santvarka ir švietimas. Atsakomybės jausmas ateina įvairiai – ir kaip visuomenės reikalavimų vykdymo įprotis, ir kaip savo buvimo unikalumo pajauta. Bet jis duoda tai, be ko nėra jokių pamatų ar atskaitos taškų – tikrumą ir tvarkos galimybę. Demokratija yra visuomenės tvarka, užtikrinanti tikrumo ir tvarkos sklaidą išorėje. O švietimas yra dvasios kokybių ir įgūdžių ugdymas gyventi remiantis tomis galimybėmis ir siekiais. Visa tai yra mokytojų, švietėjų rankose.

Antras saugumo garantijų momentas – tautos gyvenimo erdvė. Samprotavimams šia tema labai paranki mūsų Lietuvos istorija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai gražiausias pavyzdys, kaip erdvė pajungiama saugumui. LDK lyg augalas kerojasi į istorines baltų erdves kaip į lengviausiai politiškai perimamą erdvę, kuri teikia resursų atlaikyti tautos būtį paneigti norinčias jėgas. Lietuvos ir Lenkijos valstybėje situacija pasikeitusi iš esmės – erdvė ten jau nebe saugumo priemonė, o tikslas: turiu erdvę, valdau ją – esu saugus ir visa kita pajungiu tam pačiam reikalui: darau sandėrius, žudau, išduodu, kad tik būtų ta mano saugumo erdvė. Kolektyvinės pastangos nebereikia, užtenka individualios. Ir pasirodo, kad žmonės turi ne saugumą, o jo fikciją, ne demokratiją, o chaosą. Bendro mąstymo ir bendro veikimo nuostatos būtinybė čia tiesiog akivaizdi.

Šiandieninį mūsų saugumą teritorijos požiūriu lemia ta aplinkybė, kad tebesame Nemuno baseino tauta ir esame prie Baltijos jūros, tiksliau – Baltijos jūros kampe. Ilgą laiką esminiu saugumo veiksniu mums buvo Nemunas, o nuo XX amžiaus juo tapo Baltijos jūra. Ar bus jis išnaudotas, priklauso nuo to, ar mes tapsime jūros tauta. Tokia dar nesame: ne tik jūros keltų Mukranas–Klaipėda dar kaip dera nevaldome, net ir laivynas rūdija arba pardavinėjamas. O kaimynai veržte veržiasi prie jūros, netgi per mus – kaip rusai ir net baltarusiai. Gerai, kad norime būti Europos centro tauta, tai gera ambicija. Betgi kada mes norime būti Europos centru, nenorėdami tuo pat metu būti šitos vietos tauta (o Baltija yra geopolitinis Europos centras), tada mes iš tiesų galime būti tik mistinė Europos centro tauta. Turime dar ir dar kartą sau pasakyti: Baltijos jūra yra tikroji šiandieninė mūsų teritorinio saugumo garantija. Tai reiškia, kad

tikrasis susijungimas su Vakarų Europa galimas tik per jūrą – per Švediją, per Norvegiją, Suomiją, taip pat per savo kaimynes Baltijos šalis. Nei Rusija, nei Vokietija nebus mūsų mieli palydovai į ateitį. O Lenkija visada buvo ir bus tarp jų.

Na, o kaimynų užsėsto Nemuno baseino kraštai mums kelia daugiau problemų negu garantijų. Šiandien, kai nacijos saugumas yra ir jos teritorijos sąlygojamos ekologinės išlikimo garantijos, kokia jėga turi atsirasti, kuri užtikrintų Nemuno baseino gamtinį tinkamumą gyventi? Jei Lietuva, būdama tikra Nemuno upės tauta, neras galimybių susitarti su Baltarusija, Lenkija ir Rusija dėl Nemuno kaip gyvos upės išsaugojimo, ji neras galimybių išsaugoti ir savęs.

Trečias postulatas – pagrindinis nacionalinio saugumo garantas yra kariuomenė. Vieni sako, kad Lietuvai reikia per 20 tūkstančių karių kariuomenės. Kiti svarsto, ar gali būti Lietuvoje į gynybą, į karą pašauktas kas trečias asmuo. Manau, kad tai rimti ir svarbūs svarstymai, juo labiau kad biudžetas yra taip pat labai kritiškas dalykas. Tačiau dažniausiai esmė lieka vėlgi už šitų svarstymų ribų: ar norime turėti galimybę apsiginti, ar norime turėti armiją? Labai gaila, kad šiandien mes dar neturime tikro noro apsiginti, tikro noro turėti savo kariuomenę. Apie lietuvišką kariuomenę kol kas daugiausia šnekama su panieka, pajuoka ir nepagarba. Kol taip bus, neturėsime mes ateities.

Kariuomenė yra šventas tautos daiktas ir darbas. Kariuomenė yra žmonės, kurie laisva valia, atsiskirdami nuo savo mielos kasdienybės, eina į kareivines ir leidžiasi muštruojami, komanduojami, kad galėtų įgyti galią tobuliausiai bendrai veikti. Tai yra auka, kurios dar beveik niekas nesuvokė. O juk karys atsisako ne tik normalios kasdienybės – jis eina gyventi, pasiryžęs už ką nors žūti, už mus, už tave ir mane, ir nesuprasti šito – tai neturėti vieno esmingiausių santykių su savo valstybe. Kaip padaryti, kad tas supratimas tyliai ir tvirtai įsikurtų mumyse – atskiras reikalas, bet padaryti būtina.

Ir apie karą mes kalbame kaip apie kažką idiotiška, netikra. Todėl, kad maži? Ar dėl to, kad niekingi? Bijantys nueiti iki galutinės ribos, pažvelgti už jos ir pasakyti: „Štai čia baigiasi gyvenimas, bet nuo to galbūt kaip tik viskas ir prasideda.“ Taip, kol kiekvienas nesupras, kad laisvės kraštutinė riba yra žūtis, tol nieko nebus, niekas pas mus nesikeis. Pasakykite man, kaip valstybė gali mane apginti, kai einu tamsia gatve ir mane užpuola? Ir kas turi nuspręsti, kokiomis priemonėmis man gintis? Ar baimė

peržengti būtinąją gintį yra pasiteisinimas ar pateisinimas? Aš ir tik aš visų pirma atsakau už savo gyvybę, kuri reikalinga ne tik man!? O mes dar neatsakingi už savo gyvybes. Užtat žudome ir žudomės. Užtat geriama ir nuodijamasi, kariamasi ir abortuojamasi. Štai kaip savisauga akivaizdžiai tampa ir saugumo problema: pernai mirčių Lietuvoje buvo daugiau negu gimimų. Esame subrendę su visa atsakomybe prisiimti ne tik asmeninę gintį, bet ir kolektyvinę gintį kare. Ir kol šitas klausimas taip pat nebus išgvildentas iki galo, mes būsime nesubrendę, mes liksime vaikai. Kai kurie – persenę vaikai. Arba vergai.

Baigdamas noriu pasakyti: šautuvai yra ne tam, kad šaudytų, šautuvai yra tam, kad nešaudytų. Šaudo ne šautuvai, šaudo žmonės. Kaip žmonės nešaudo? Tai yra klausimas, į kurį reikia atsakyti, į kurį reikia nuolat atsakinėti – tai bus mūsų samprotavimai apie taiką. Bet jeigu ir toliau norėsime kalbėti apie saugumą, apie žmogaus saugumą, apie nacijos saugumą, turėsime kalbėti visų pirma apie tai, kaip per mane pereinanti atsakomybė už savo ir kitų gyvenimą tampa supratimu, jog žmonės vis dėlto šaudo: šauna tada, kai šauti būtina, ir nešauna tada, kai šauti nebūtina.

Mano gyvybė yra mano laisvės riba. Turime tikrą tos senos tiesos supratimo galimybę. Privalome priimti ją šviesiu protu ir apmąstyti taip, kad mąstymo išvados taptų naujo mūsų gyvenimo tvarkos pamatais ir naujomis mūsų tautos saugumo galimybėmis.

Gyvename ne tam, kad kariautume, kariaujame tam, kad gyventume.

UKRAINA – EUROPOS ATEITIES GARANTAS

(1994)

Mūsų visų ateitis viena: demokratinis XXI amžiaus pasaulis. Todėl arba jis bus, arba mūsų neliks.

Pasaulio demokratizuoti nebus įmanoma, kol nebus demokratizuota Rusija. Demokratizuoti Rusijos nepavyks, kol ji iš eurazinės netaps europine valstybe. Europine valstybe Rusija netaps tol, kol nuo jos neatsiskirs Ukraina kaip nepriklausoma valstybė. Greta Lenkijos tapdama antra laisva didžiąja slavų valstybe Ukraina galėtų sunaikinti rusiškąjį imperializmą ir padėtų sukurti trečią tikrai laisvą slavų didvalstybę – Rusiją. Vienai Rusijai to niekada nepavyktų padaryti – gera valia ilgaamžių imperinių tradicijų paprastai neatsisakoma, imperialistiniai siekiai paprastai yra sunaikinami panaikinus jų galimybes. Tai padaryti gali tik Ukraina, padedant visoms šitai suprantančioms ir kartu su Ukraina veikti galinčioms valstybėms. Taip daug kam iš Lietuvos matosi Ukrainos dabartinė paskirtis ir galima jos istorinė lemtis.

Kokias mes regime tokios misijos realizavimo galimybes?

Pasaulio demokratizavimo labui daugiausia nuveikti galėtų, suprantama, Jungtinės Amerikos Valstijos. Tačiau, pirma, jose pačiose bręsta labai didelės ir ilgalaikės vidinės problemos. Antra, JAV tebevykdo nuosaikiausią imperializmo politiką ir būtų visai nieko prieš pasaulyje įvesti monokontrolės sistemą. Trečia, šiandieninė JAV vadovybė neturi aiškios politikos buvusios TSRS atžvilgiu, nesiryžta finansuoti Ukrainos, Kazachstano ir kitų šalių laisvėjimo, tebelaikydama eurazinę Rusiją arabų ir kinų pasaulių atsvara, nors toks Rusijos dominavimo metas istoriškai jau baigėsi. Ar sugebės persiorientuoti JAV?

Lemiama Vakarų Europos jėga vėl tampančios Vokietijos geopolitiniai interesai negali projektuoti laisvos ir stiprios Ukrainos, juo labiau

trijų – Lenkijos, Ukrainos ir Rusijos – slaviškų didvalstybių. Dėl dominavimo Europoje Rusija ir Vokietija galės greičiau sudaryti laikiną, imperinius persitvirtinimus garantuojančią sąjungą, kurios elementai jau dabar kyla į dienos šviesą. Tačiau per Europos Sąjungos struktūras ir jų veikimą ir iš Vokietijos mes tikimės ir laukiame paramos Ukrainai.

Lenkijos dominavimo Vidurio Europoje siekis nekelia abejonių nei artimesniems, nei tolimesniems kaimynams. Todėl suprantama, kad ji nors ir negalės neremti nepriklausomos Ukrainos įsitvirtinimo, tačiau neskubės padėti Ukrainai gesinti jos politinių gaisrų ar lopyti ūkio skylių. Blogiausia, kad ta linkme nukreipiama ir istoriniais politinio aljanso ryšiais su Lenkija susijusi Prancūzija. Taigi Vakarų Europoje, išskyrus Didžiąją Britaniją ir Skandinaviją, Ukrainai ir ateityje bus sunku rasti strategiškai į jos draugystę orientuotų partnerių.

Šioje situacijoje ypatingą reikšmę, tegul ir nedidelę, Ukrainai gali turėti Lietuva.

Kaip ir Ukrainos, Lietuvos nepriklausomybės neskubės remti nei Rusija, nei Lenkija, nei Vokietija. Tai suprantama: kaip ir prieš amžius, Lietuva yra ant strateginio Rytų ir Vakarų kelio, pačiame Europos geografiniame centre, Baltijos jūros rytų ir vakarų kampe. Kas kontroliuoja tą vietą, tas kontroliuoja Europos Rytų ir Vakarų apykaitą. Lietuvoje visi įsitikinę, kad nepriklausoma Lietuva ją turi prižiūrėti pati.

Todėl vėl atkūrus Lietuvos nepriklausomybę visiškai suprantamos yra jos naujų, praeities klaidų nebekartojančių ryšių su pasauliu paieškos, dėmesį visų pirma kreipiant į Baltijos šalių aljansą, įgyvendintą Baltijos Asamblėja, kuriama Baltijos Ministrų taryba ir Baltijos šalių prezidentų neinstitucionalizuotu pasitarimu. Baltijos šalys pamažu integruojasi su Šiaurės šalimis. Baltoskandijos regionas – naujas Vakarų Europos integralumo segmentas – teigiamai vertinamas ir Europos Sąjungos kuluaruose kaip galima atsvara pernelyg dideliam Vokietijos įsigalėjimui. Lietuvos susijungimas su Vakarų Europa per Baltijos ir Šiaurės šalis, arba Šiaurės kelias, su neramiu dėmesiu vertinamas visose pasaulinės politikos konstruktorių dirbtuvėse, šiandien jau yra akivaizdus faktas.

Dėl istorinių aplinkybių ir išliekančio interesų netapatumo lėčiau per Vokietiją į Vakarų Europą tiesiamas Pietvakarių kelias. Lietuva gerai supranta, kad kintant politinei konjunktūrai Vokietijoje gali būti iškeltas Karaliaučiaus krašto (Rytų Prūsijos, arba Prūsų Lietuvos) klausimas. Pasaulio

bendrijai jį sprendžiant Lietuva niekada negalėtų sutikti su sprendimu Vokietijos naudai, nors tai kaip galimybė egzistuoja, ypač jei Vokietija įsigalėtų Europos Sąjungoje arba susikurtų Vokietijos ir Rusijos aljansas.

Prūsų Lietuvos jos dabartinėse Kaliningrado srities ribose statuso peržiūrėjimo Vokietijos naudai grėsmė vienija Lietuvos ir Lenkijos pastangas Karaliaučiaus krašto demilitarizavimo, laisvos ekonominės zonos arba net atskiro valstybinio darinio sukūrimo linkme. Tačiau aiškumo ir pasitikėjimo tarp Lietuvos ir Lenkijos tai nedidins. Pasirašoma Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybinė geros kaimynystės ir bendradarbiavimo sutartis taip pat neatnešė laukto aiškumo, Lenkijai išvengus paminėti buvusią Lietuvos rytų okupaciją (sutartyje su Rusija Lietuvos okupavimo 1940 metais faktas pripažintas). Žinoma, tai nekliudys plėtoti daugiašalius santykius. Tačiau Lietuva faktiškai tik dabar užbaigia 1918–1921 metų Lietuvos ir Lenkijos karą ir tūkstantmetės taikos, kurios iki šiol viltasi, ši sutartis Lietuvai nežada. Galimais neaiškumais ir trintimis, suprantama, visų pirma naudosis Rusija.

Būdama gyvybiškai suinteresuota kuo platesniais europiniais ryšiais ir kuo patikimesniais partneriais, Lietuva šiaurėje tai gali rasti Skandinavijos šalyse, Danijoje ir Didžiojoje Britanijoje, rytuose – nurimusiose Kaukazo valstybėse, o pietuose – Ukrainoje. Lygiai tokie pat yra Ukrainos politinės geografijos interesai. Lietuvos ir Ukrainos aljansas nulemtas paties jų siekimo galutinai įsitvirtinti kaip nepriklausomoms valstybėms. Nepriklausomybės įtvirtinimas abiejose šalyse leidžia ieškoti kitų bendrų veiksmų.

Labiausiai strategiškas ir Ukrainai, ir Lietuvai yra dujų ir naftos klausimas. Abiem atvejais Lietuva ir Ukraina turi tapti nepriklausomomis nuo Rusijos energetinio diktato. Lietuvos apsisprendimas įrengti naftos terminalą, leidžiantį naftą Mažeikių gamyklai tanklaiviais parsiplukdyti Baltijos jūra, prijungia Lietuvą prie Šiaurės šalių apsirūpinimo sistemos. Ukraina alternatyvas rusiškajai energetikai, matyt, strategiškai sėkmingiausiai galėtų gauti Islamo pasaulyje. Jo teikiamomis galimybėmis neabejotinai suinteresuota ir Lietuva. Matyt, Vidurio Europa, į kurią ilgainiui įeitų nuo Europos Sąjungos ir NATO atstumiamos buvusios vadinamosios liaudies demokratijos šalys, formuotųsi tiek, kiek siekdamos nepriklausomybės įtvirtinimo ūkio ir ekonomikos srityse tos šalys galėtų naudotis Pietų pusrutulio dujomis ir nafta, o ta įtaka Šiaurę siektų tiek, kiek sparčiai Pietų dujotiekis ir naftotiekis kryptų Helsinkio link.

Dar viena svarbi nuo Lietuvos Atgimimo metų susiformavusi prekybinės traukos kryptis į Turkiją ir Arabų šalis galėtų būti išplėtota, jeigu „Via Baltica“ kelią, dabar nuo Lietuvos atkakliai sukantį Karaliaučiaus ir Vokietijos link, pavyktų per Lenkiją pratęsti žemyn, iki Atėnų. Europos šiaurės–pietų automagistralė yra vienas reikšmingiausių ne tik Europos ūkio, bet ir geopolitikos veiksnių. Todėl, jeigu Lietuva ir Ukraina mąsto apie rimtą bendradarbiavimą, jos turėtų nepamiršti ir šio ūkinius ir kultūrinius ryšius garantuojančio tarpvalstybinių santykių projekto. Nei Europos Vakaruose, nei – juo labiau – Rytuose pagalbos jam realizuoti tikėtis nebūtų verta. Tačiau Arabų ir Šiaurės šalyse – taip.

Neatmestina ir Baltijos ir Juodosios jūros gynybinio aljanso idėja. XXI amžius iškels daug visai naujų regioninių struktūrų – pereinamojo laikotarpio į galutinį pasaulio poimperinį būvį produktų. Vienas jų – aiškiai veikianti Vidurio Europa.

Atėjo metas, kai Vakarų ir Rytų blokams Europoje nepriklausančios šalys, užuot nuolankiai beldusios į nuolat prieš nosį užtrenkiamas „pertekliaus pasaulio“ duris, užuot baimingai saugojęsi nuo nuolatinių bandymų būti įtemptos atgal į Rytų pasaulį, pareikštų sau ir kitiems, kad jos niekur nebėgioja, o susitaria ir padeda vienai kitai kurti jų saugos zoną – Vidurio Europą. Kas nori, tegul supranta tai kaip „sanitarinį kordoną“ arba prieš Rytus, arba prieš Vakarus – jų valia. Mes tai matytume kaip mūsų pačių vienintelį garbingai užgyventą ir sukurtą pasaulį, mūsų istorijos ir ateities bendrumo lemtą pasaulį. Mums nebūtinos deklaruotos ar kitaip įteisintos sąjungos ar sandraugos. Nors būtų galima galvoti ir apie jas. Mums nebūtinos bendros sąjunginės sienos ir bendros valiutos. Todėl mums pakaktų tvirto žodžio ir pasitikėjimo, kad gindami savo nepriklausomybę būsime ne vieni.

Daug sunkumų teks įveikti tveriant Vidurio Europą. Tačiau supratimas, kad ji būtina, šiandien jau skinasi kelią į daugelio tų šalių sąmonę. Lietuvoje, kaip ir Ukrainoje, ši mintis kaskart konkretesnė ir aiškesnė. Ir jeigu Lietuva ir Ukraina supranta, kad be jų šis darbas negali būti atliktas, – tai taip pat jau pusė darbo.

Demokratija suteikia laisvę kiekvienam žmogui ir šaliai. Tačiau dėl jos įtvirtinimo ir žmonėms, ir šalims teks dar labai rimtai padirbėti. Mes pasirengę, mes jau šiandien darome, ką galime.

KĄ EUROPAI GALI DUOTI LIETUVA?

(1994)

Ką gali duoti Vakarų Europa Lietuvai – žino ir europiečiai, ir lietuviai. Tik dar ne visai tiksliai.

O štai ką Lietuva gali duoti Vakarų Europai – nei kaip reikiant aptariama, nei juo labiau tiksliai žinoma vėlgi abiejose pusėse.

Tad iš tiesų: ką Lietuva gali duoti Vakarų Europai kaip tikrai vien Lietuvos duoti galimą dalyką? Arba bent ką tokio ypatingo, kad tai būtų galima laikyti tikru Lietuvos daiktu?

Ką? Kiaulieną? O gal avieną? Rugius? Arba grikius? Dviračius? Televizorius? Bent televizorių ekranus? Pigią darbo jėgą? Puikias manekenes? Poeziją ar muziką? Taip, žinoma. Tačiau visko to Vakarų Europa pati turi su kaupu, o atliekamų daiktų gali dar ir Lietuvai padovanoti. Ieškant šia kryptimi anksčiau ar vėliau tektų prisipažinti, kad Lietuva Vakarams negali pasiūlyti nieko ypatinga.

Užtat Lietuva turi ką duoti Vakarų Europai – naują Europą. Tai galėtų atsitikti, jeigu Vakarų Europa apsispręstų priimti Lietuvą į Vakarų Europą.

Tai nereiškia siūlymo Lietuvą greičiau priimti į Europos Sąjungą. Nors Lietuva ir toliau rengsis į ją stoti, tvarkydama pagal tos Sąjungos standartus ir savo įstatymus, ir gyvenimo būdą. Mes neturime pasirinkimo. Alternatyva Briuselio Sąjungai yra Maskvos Sąjunga. Šioje mes jau du kartus buvome – visą XIX amžių ir pusę XX amžiaus. Nebenorime. Geriau Briuselio Sąjunga. Nors ir ji yra socializmo žiedas. Tegul ir rudeninis.

Kai kalbama apie Lietuvos priėmimą į Vakarų Europą (bet ne Sąjungą), turimas galvoje tas galimas Lietuvos europinis integralumas, kurio siekti gali tik Europos valstybių tapsmą išgyvenusios tautos, – nuo etninių į politinius susivienijimus ir nuo šių – į pilietines nacionalines valstybes. Nei

Jungtinės Valstijos, nei visa Amerika to suvokti nėra visai pajėgios. Apie Aziją turėtų būti atskira kalba.

Kad Lietuva yra ta pati Europa, ne iki galo suvokia ir Vakarų Europa. Geriausia, ką ji jau nesunkiai gali patvirtinti, tai kad Lietuva yra Rytų Europa. Na – Vidurio Europa. Tačiau niekada Lietuva su Europa dar nebuvo aiškiai sutapatinta kaip Vakarų Europa. Taip Vakarų Europa atsisako tos Europos, kuri pagal istorijos viltį jau turėtų gimti XX amžiaus pabaigoje.

Kodėl taip stipriai akcentuoju – atrodytų – terminologinę problemą? Todėl, kad ji yra ne terminologinė. Rusija yra Rytų Europa. Vos tik Rytų Europa pavadiname kurią nors į vakarus nuo Rusijos esančią šalį, Rusija iškart tampa azijine, geriausiu atveju – eurazine šalimi, per Uralo kalnus nutįsta iki Japonijos jūros ir dar toliau. Tačiau teritorijos už Uralo kalnų – ne Rusija. Etninė Rusija – šiapus Uralo. Už Uralo kalnų gyvena rusų kolonistai. Tiesa, ne vien tik Amerikoje, bet ir Europoje dar sunku įsivaizduoti, kad ne jakutai, evenkai ar čiukčiai gyvena Rusijoje, o į Jakutiją, Evenkiją ar Čiukčiją užklydę ir ten kaip kolonistai nusėdę rusai. Jakutija, Evenkija, Čiukčija ar kitos Sibiro šalys su Rusija gal ir gali turėti sąjungą, bet tik anų tautų valstybėms šito panorus. Galima sutikti, kad tokia esamos padėties traktuotė yra ankstyva, bet tai jau praktinė tų tautų nacionalinio išsivadavimo problema. Ir vis dėlto ji kaip niekas kita aiškiai parodo, kad tik tiksliai apibrėždama Rusiją kaip Rytų Europos valstybę Europa tiksliai apibrėžia ir save, užimdama esmiškai teisingas pozicijas tolesnėje pasaulio demokratijos plėtotėje, tolesniame pačios Europos stiprinimo procese.

Lietuva savo vaidmenį čia mato labai aiškiai: ji jokiu būdu negali būti Rytų Europos šalimi. Suprantant Vakarų Europos sunkumus, susijusius su būtinybe neprarasti savo gerovės potencialo prie Vakarų ūkio sistemos jungiantis naujoms žemesnio ūkinio pajėgumo šalims, visos iš komunistinio režimo išsivadavusios šalys galėtų sudaryti (gal net ir švelniai institucionalizuotą) Vidurio Europą – nuo Suomijos šiaurėje iki Graikijos pietuose. Ypatingos svarbos būtų teigiamas Vakarų Europos požiūris į Baltarusijos ir Ukrainos politiškai bei ūkiškai ypač problemišką priskyrimą Vidurio Europos regionui. Iki šiol ta linkme beveik nieko nebuvo padaryta.

Taigi Lietuva turi ką duoti Vakarų Europai – savo pačių kaulais nupirktą aiškų Europos matymą. Jis galėtų tapti ir labai aiškiu, ateitį atitinkančiu Europos mąstymu. Su viena sąlyga – jeigu Vakarų Europa Lietuvai, Latvijai ir Estijai pareikštų: taip, čia dar ne labai turtinga ir tvarkinga,

bet čia tikrai Europa, Vakarų Europa, na – Vidurio Europa, o ten, už Lietuvos valstybės sienos iki Uralo – Europos Rytai.

Sako, kai kas Vakaruose taip jau linkęs mąstyti. Bet iš „didelės pagarbos“ Rusijai garsiai taip nekalba. Galima suprasti diplomatus ir valstybių galvas: jiems gal ir geriau patylėti. Bet kas trukdo tai daryti intelektualams, meno ir mokslo žmonėms, visuomenininkams? Kol kas į Lietuvą važiuoja ekspertai, politikai ir smulkūs kapitalistai. Visi – tvarkyti tradicinių tokiais atvejais reikalų. Tačiau bendro Lietuvos ir Vakarų Europos gyvenimo nuostata turėtų būti išreikšta kaip valstybinė pozicija, kaip aktyvus diplomatinis santykis. Jie susidurtų su sunkumais, bet jų įveikimas ir būtų tas turtas, kurio Europa negali gauti niekur kitur, tik bendros ateities, bendro likimo ieškančiuose jos taškuose.

Kartu su tuo ateitų ir visa kita: supratimas, sugyvenimas ir įvairiapusė jau ir formalizuota jungtis. Ir elementarus, bet labai svarbus gyvenimo motyvas – pelnas. Lietuvoje jis negalėtų būti labai didelis, bet pastovus ir patikimas, ko gero, labiau negu bet kur kitur. Kad ir kokie politiniai režimai bus Lietuvoje, jie sieks stabilumo. Tai pakankama bendrumo garantija netgi pačiam nepatikliausiam europinio aktyvizmo elementui – verslo žmogui.

Rugpjūčio pradžioje kartu su Džonu Meidžoru lankydamasis Lietuvoje Didžiosios Britanijos Užsienio reikalų ministerijos valstybės ministras D. Hogas primygtinai paklaustas atsakė: taip, Lietuva yra Vakarų Europa. Didžioji Britanija yra ir investavusi į Lietuvą daugiau negu bet kuri kita pasaulio šalis.

LIETUVA IR JOS KAIMYNAI: PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS

(1995)

Lietuvoje dažnai sakoma: blogesnės vietos tautos gyvenimui pasirinkti buvo neįmanoma!

Taip kalbama ne apie mūsų landšaftą. Tačiau kaimynai Lietuvai niekada neteikė didelio džiaugsmo.

Iš vakarų nuo šio tūkstantmečio pradžios lietuvius nuolat spaudė germanai. To spaudimo kaina akivaizdi: vietoj 30 milijonų – tauta, turinti vos daugiau kaip tris milijonus žmonių, praradusi kelias gentis ir netekusi trečdalio istorinių etninių žemių.

Iš rytų nuo šio tūkstantmečio vidurio lietuvius nuolat atakavo rusai. Rezultatas: prarastas kitas trečdalis istorinių etninių žemių ir trečdalis jau naujųjų laikų tautos. Vien sovietų okupacijos metais į Sibirą išvežta daugiau kaip 300 tūkstančių žmonių, į Vakarus emigravo per 200 tūkstančių. 1944–1954 metais ginkluotoje rezistencijoje žuvo apie 30 tūkstančių žmonių. Taigi tautos nuostoliai – trys milijonai. Ką jau kalbėti apie iš mūsų atimtą galimybę kartu su kitomis Europos tautomis kurti lietuvišką europinę XIX amžiaus kultūrą – Europos aukso amžiaus kultūrą! Nekalbu ir apie prarastą galimybę plėtoti modernų ūkį, kurio nenaikinti 1940 metais Stalino maldaute maldavo mūsų aneksuotos valstybės inteligentijos atstovai.

Ne geriau Lietuvai buvo ir pietuose, pradedant nuo XV amžiaus Lietuvos gynybinių unijų su Lenkija – jos pamažu tapo politinėmis, kolonijinėmis, ir lietuviams teko nuolat kovoti dėl savo kultūrinio tapatumo išsaugojimo. XIX amžiaus pabaigoje, kai ėmė svyruoti kapitalistinės imperijos ir atsirado viltis išsivaduoti nepriklausomam gyvenimui taip pat ir lietuvių tautai, visi aukštieji lietuvių luomai pasirodė esą polonizuoti

arba rusifikuoti, ir lietuviai 1918 metais pradeda naują valstybinį gyvenimą kaip tipiška valstiečių tauta.

1918–1940 metais Lietuva gyvena kaip visiškai nepriklausoma visos tuometinės pasaulio bendrijos pripažinta valstybė. Tai yra pats didžiausias istorinis Lietuvos laimėjimas: net anksčiau ji niekada nebuvo labiau savarankiška: mat iki XV amžiaus, kada lietuviai buvo galutinai apkrikštyti, Lietuva buvo pagoniška, svetimkūnis Europoje, o dabar ji buvo tipiška krikščionybės, netgi radikalios krikščionybės, šalis. Tik dvidešimt dveji nepriklausomo gyvenimo metai XX amžiaus pirmojoje pusėje leido atkurti etninės lietuvių tautos galias ir sukurti modernaus europinio gyvenimo pamatus.

1990 metais atkurta valstybė ir konstitucija su kai kuriomis visuomenės gyvenimo nuostatomis pratęsė 1918–1940 metų Respubliką. Šiandien turime visiškai savarankišką valstybę su etniniu požiūriu labai stipria visuomene. Tai nepaprastai svarbu. Tiesa, jos mentalitetas dar sovietinis – tai rodo ne tik kultūros gyvenimo kasdienybė, bet ir politinis gyvenimas, ypač balsavimo rezultatai, kurie patvirtina, kad daugiau kaip pusė žmonių yra kairiosios ideologinės orientacijos. Tačiau Lietuva iš esmės sėkmingai įveikia visiems pokomunistiniams kraštams būdingus anarchijos reiškinius ir dabar kuria savarankišką teisę, valstybės institucijas ir modernų ūkį bei kapitalą.

Trumpai apie kiekvieną barą.

1990–1992 metais Lietuva gyveno pagal Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Lietuvos Respublikos Konstitucija priimta 1992 metais. Lietuvoje tai ne tik nacionalinių įstatymų atskaitos taškas, bet ir šventas daiktas: kai įstatymai taisomi taip dažnai, kad netgi teisininkai pasimeta tarp pataisų, Seime susiformavo grupė parlamentarų, kurie labai karštai priešinasi bet kokiam Konstitucijos keitimui. Dėl mūsų Konstitucijos straipsnių keitimo, kurio reikalauja Europos Sąjungos teisės normos, opozicijos nėra, tačiau keitimus norima padaryti Lietuvą jau priimant į Europos Sąjungą apie 2000 metus. Per penkerius dviejų parlamento kadencijų veiklos metus sukurta per 500 įstatymų. Veikia Konstitucinis Teismas, jau dabar tapęs rimtu konstitucinės santvarkos garantu. Dar viena Seimo kadencija (jis bus išrinktas ateinančių metų pabaigoje ketveriems metams) turės dirbti taip pat įtemptai, kol bus sukurtas būtinas įstatymų minimumas.

Lietuva yra parlamentinė valstybė, tačiau ir Prezidentas turi daug galių, nors nėra visagalis: jeigu jis paleidžia Seimą, tai naujas Seimas 3/5 balsų

dauguma per 30 dienų gali paskelbti naujo prezidento rinkimus. Per dvejus su puse pirmojo parlamento metų pakeistos penkios vyriausybės, dar nuo 1992 metų tebedirba ta pati šeštoji, nors dalis ministrų pasikeitė. Šiuo metu priėmus valdininkų įstatymą, aštuoniolikoje ministerijų vyksta aparato mažinimo procesas. Valdančiosios kairiosios partijos vadovybė nuosekliai koncentruoja nacionalinį kapitalą ir formuoja stambių tautinių kapitalistų ratą iš buvusios okupacinės nomenklatūros.

Eilinių žmonių kasdienis gyvenimas Lietuvoje yra sunkus. Vidutinės pajamos Lietuvoje šiandien siekia 200 litų vienam gyventojui (mažiau nei 100 markių). Auga turtinė diferenciacija: vieno turtuolio pajamos metų pabaigoje sudarė 700 litų, o vieno skurdžiaus – apie 70 litų, t. y. buvo mažesnės dešimt kartų. Galima pasiguosti, kad Estijoje tas skirtumas siekė septyniolika kartų. Bet mūsų neturtingųjų tai nepaguodžia.

Valstybės ūkio veikla buvo taip pat komplikuota, tačiau nuo 1993 metų pabaigos bendras vidutinis produktas nebemažėja ir 1994 metų pabaigoje išaugo iki 3 procentų. Vertindami svarbiausius savo valstybės ūkinio gyvenimo faktus visų pirma džiaugiamės pažaboję infliaciją (palyginti su 1992 metais ji sumažėjo 26 kartus) – 1994 metais ji jau sudarė tik 45 procentus, o šių metų kovo mėnesį –1,5 procento. Litą palaiko doleris, su kuriuo litas susietas santykiu 1 prie 4. Mes patenkinti, kad Lietuvoje spartūs privatizavimo tempai – privatizuota per 80 procentų visų privatizuoti numatytų įmonių. Ūkininkų valdomos žemės plotas jau sudaro 30 procentų visų žemės ūkio naudmenų. Pusė nacionalinės gamybos priklauso privačiam sektoriui. Tiesa, metų pradžioje darbo ieškojo jau daugiau kaip 80 tūkstančių žmonių, o bedarbio statusą turėjo per 35 tūkstančiai. Per pirmą šių metų ketvirtį biudžetas nesurinko beveik 120 milijonų litų (iš 3,5 milijardo litų metinio biudžeto), manoma, kad užsienio bankuose Lietuvos piliečiams priklauso per 10 milijardų dolerių, o valstybės skola užsieniui siekia jau 100 dolerių kiekvienam gyventojui.

Šiuo metu ypač reikšminga, kad Lietuvos piliečiai gali naudotis visomis žmogaus ir piliečių teisėmis. Ypač palanki yra tautinių mažumų padėtis Lietuvoje – tai pabrėžia visi tarptautiniai stebėtojai ir svečiai. Netgi visi Lietuvoje iki 1989 metų pabaigos gyvenę rusų tarybiniai kolonistai, jeigu norėjo, galėjo tapti Lietuvos piliečiais.

Išėjimas į laisvą gyvenimą civilizuotame pasaulyje pasirodė esąs kur kas sunkesnis, negu buvo tikėtasi išsivadavimo pradžioje, tačiau sunkumai

neprislėgė bent jau didžiosios Lietuvos žmonių dalies ir jie kenčia netgi aiškias savo valdžios klaidas, tikėdamiesi arba jas ištaisyti, arba įveikti pasekmes.

Ekonomiškai ir socialiai Lietuva turi visas galimybes tapti Vakarų Europos standartus atitinkančia valstybe.

Didžiausios problemos Lietuvai, kaip ir visais istorijos akimis matomais laikais, kyla iš jos geopolitinės padėties. Šiuo metu – iš Rytų, iš Rusijos.

Tačiau pirmiausia pasakysiu apie vieną svarbią su Vakarais susijusią problemą: per XX amžių Vakarai taip ir neapsisprendė, Vakarų ar Rytų valstybė yra Lietuva. Nors būtent ji, Vakarų Europa, daug amžių kariavo už tai, kad Lietuva būtų Vakarų kultūros kraštas. Tokiu ji ir tapo. XX amžiaus pabaiga turi duoti atsakymą: ryšis Vakarų Europa aiškiai politiškai apsispręsti šiuo klausimu ar ne. Pasiryš ir susies savo likimą su Lietuva Europos Sąjungoje – Lietuva bus Vakarų Europa. Ne – Lietuva taps Rytų šalimi. Rusija seniai apsisprendusi ir savo sprendimo nekeis. Ją galima tiktai priversti to sprendimo neįgyvendinti ir niekaip kitaip. Taigi taps Lietuva Vakarų valstybe ar ne dabar priklauso tik nuo to, ar Lietuvos valią tapti tokia šalimi pagaliau deramai parems politinė Vakarų valstybių valia.

Atrodo, einama ta kryptimi – balandžio 12 d. Briuselyje Lietuvos užsienio reikalų ministerijos sekretorius parafavo asociacijos su Europos Sąjunga dokumentą, kuris bus pasirašomas šį mėnesį. Apie Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą galimybes bus sprendžiama 1996 metų Europos Sąjungos vyriausybių atstovų pasitarime. Tikimės, kad sprendimai bus palankūs.

Tačiau laiko iki to momento dar labai daug. Rusija aktyvina savo agresyvų santykį su Baltijos šalimis ir mūsų pasitikėjimo ateitimi garantija galėtų būti tik paprasčiausias žinojimas, kad nebūsime galų gale Vakarų Europos atstumti. Deja, jo nėra, nes dėl mūsų Europa dar nėra tvirtai apsisprendusi.

Aš suprantu, kad dėl tų šalių, kurios tik XX amžiuje vėl iškilo į istorijos paviršių, apsisprendžiama nelengvai. Juo labiau kad apsispręsti turi ne viena Vokietija, ne viena Didžioji Britanija ar ne vienos Jungtinės Amerikos Valstijos. Suprantu, kaip sunku pasiryžti, kai dar neseniai, vos prieš penkiasdešimt metų, buvo apsispręsta ne Lietuvos naudai. Ką ten Lietuvos – dėl ištisos valstybių grandinės nuo Barenco iki Vidužemio jūros! Galima pasiteisinti, kad tas apsisprendimas buvo daromas jėga ir prievarta. Bet tai tik pateisintų

šių dienų neryžtingumą – juk ir dabar dėl Lietuvos turi būti apsisprendžiama atsižvelgiant į šalies, kuri ir tada buvo svarbiausias Europos destruktorius, tik tada vadinosi Tarybų Sąjunga, o dabar – Rusijos Federacija, interesus. Ir vis dėlto apsispręsti būtina, nes tai yra apsisprendimas ir dėl savo pačios, Vakarų Europos, ateities, ir dėl visos Europos ateities. Lietuva turi tapti Vakarų Europa jau vien dėl to, kad Rytų Europa galėtų tapti Rusija. Nes kol Rusija bus Eurazija, o ne Rytų Europa, ir Europa tebus Azijos pusiasalis.

Kai Lietuvoje mąstoma, kas turėtų būti daroma, realizuojant šią didžiulę ir keleto XXI amžiaus dešimtmečių pareikalausiančią programą, sutariame, kad pradžioje būtų labai neblogai europietiškai patikslinti kai kuriuos terminus ir stereotipus. Vienas pavojingiausių mums yra empirinis Vidurio ir Rytų Europos šalių skirstymas, pagal kurį Baltijos šalys būtinai tampa Rytų Europa. Taip, Baltijos šalys ir istoriškai, ir kultūriškai panašios greičiau į Višegrado šalis negu į tipiškas Vakarų valstybes. Bet ką paveiksi – visa juosta nuo Helsinkio iki Atėnų buvo perimama tai Rytų, tai Vakarų, ir tai šalių juostai nebuvo kito istorinio pasirinkimo, tik rūpintis, kad, nors ir pavergtos, išsilaikytų.

Sunku Vakarų Europai pripažinti Baltijos šalis švariai europietiškomis ir dėl palyginti laukiniško šių kraštų ūkio šiandieninio būvio. Ką gi, puoselėdami terminų grynumą, nevadinkime Baltijos ir Višegrado šalių Vakarų Europa, vadinkime jas Vidurio Europa. Bet niekada ir jokiu atveju nevadinkime šių šalių Rytų Europa. Mes – ne Rytų Europa. Europos sąmonė galėtų tai fiksuoti labai kietai ir aiškiai. Ir tai tikrai galėtų išeiti visiems į naudą.

Antras, jau nebe tik terminologinis, apsisprendimo Lietuvos (kartu Latvijos ir Estijos) pripažinimo Vakarų Europos šalimi ženklas galėtų būti nedviprasmiškas jos traktavimas NATO valstybe. Lietuvoje tik užsislaptinę komunistai šiandien postringauja apie mūsų šalies neutralitetą, o kiekvienas, net stipriausias kairiojo pokrypio pilietis, Lietuvos dalyvavimą NATO mano esant būtinybe. Lietuvos kareiviai turi dalyvauti visose taikos palaikymo misijose.

Na, ir – visiškai aišku – į Lietuvą Vakarams būtina eiti su kapitalu. Yra ką daryti Lietuvoje netgi tokių sričių, kaip kompiuterių, televizorių, tikslių jų mašinų gamyba, organizatoriams, ką jau kalbėti apie specifines lietuviškas, tačiau aukšto gamybos lygio šakas – linų auginimą ir perdirbimą, baldų gamybą ir kita. Tačiau apie tuos reikalus, aišku, šnekėtina ne šio pranešimo metu.

O dabar – tiesiogiai prie Lietuvos rytų problemų.

Visai neseniai, kovo 29 d., 17 val. 20 min., per Vilnių, Lietuvos sostinę, skutamuoju skridimu ginkluoti raketomis 75 metrų aukštyje praskrido du Rusijos kariniai sraigtasparniai, akivaizdžiai demonstruodami naują Rusijos imperinį interesą slinkti Vakarų link. Lietuvoje kilo politinis skandalas. Buvo sukviestas neeilinis parlamento posėdis, Prezidentas ir Gynybos taryba nutarė parengti naujas naudojimosi oro erdve taisykles, o Rusijos skrydžius virš Lietuvos teritorijos į Karaliaučiaus eksklavą ir iš jo stipriai apribojo. Rusijos ambasadorius Lietuvoje dėl incidento atsiprašė ir savosios vyriausybės vardu pažadėjo nubausti kaltuosius. Bet nenubaudė. Seimas nutarė, kad kariniai skrydžiai per Lietuvą išvis netoleruotini. Rusija gavo, ko norėjo: įsitikino, kad net kairiesiems valdant Lietuva reaguoja kietai.

Čia norėčiau pasakyti, kaip Lietuva reaguotų galimos karinės invazijos atveju. Seimui ką tik atiduota Nacionalinio saugumo koncepcija. Net ir dabar, kol nepatvirtinta, ji yra mūsų pasipriešinimo konstitucija. Valstybės gynimas yra kiekvieno piliečio prievolė. Teisės priešintis iš tautos negali atimti joks įsakymas, net Prezidento dekretas. Ginkluota rezistencija po Antrojo pasaulinio karo truko nuo 1945 iki 1953 metų. Dabar ji nesibaigtų iki naujo nepriklausomybės atkūrimo. Nuostata gintis Lietuvoje yra kur kas tvirtesnė, negu ji Vakarų Europai matoma iš oficialiųjų vyrų veidų.

Tačiau mes kalbame apie taiką – ilgalaikės taikos atkūrimo galimybes. O jas gali realizuoti tik demokratinė Rusija.

Su karu Čečėnijoje Rusija atvirai pasuko autoritarizmo link. Rūpindamasis Čečėnijos suverenitetu (Džocharas Dudajevas, su kuriuo teko bendrauti, taip pat kaip tarptautiniam stebėtojui dalyvauti čečėnams perduodant rusų belaisvius samdinius po gėdingo pralaimėjimo Grozne praėjusių metų lapkričio mėnesį, sutinka būti su Rusija konfederacijoje) aš, kaip Lietuvos Seimo Geros valios misijos narys, apėjau beveik visus įtakingiausius Rusijos Dūmos deputatus ir įsitikinau, kad vidujai Rusija demokratine valstybe išsilaikyti nebegali: net jeigu Borisas Jelcinas ir būtų perrinktas (o tai yra neįtikima), jis valdys ne demokratinę valstybę. Kova su Vladimiru Žirinovskiu ir kitais kels Rusijos nacionalizmą. Iki pat rinkimų Rusija nesustabdomai tols nuo demokratijos. Režimas griežtės.

Kai mes Lietuvoje diskutuojame ir klausiame, ką geriausia Vakarai galėtų duoti Rusijai, visų pirma tvirtiname: nustoti nuolaidžiauti. Šį apsisprendimą

kartkartėmis demonstruoja Vokietijos užsienio reikalų ministras Klausas Kinkelis, ir Baltijos šalyse jis labai palankiai vertinamas. Nuolaidžiauti Rusijai – tai pilti benziną į ugnį. Bandydamas sustabdyti NATO plėtrą generolas Lebedis pareiškė: jei bus priimtos Višegrado šalys – bus trečias pasaulinis karas. Nebus. Rusų kariuomenė neįtikėtinai degradavo. Kad galėtų kariauti, jie pirma turi atsigauti. Europa ir toliau bijo rusų raketų. Aš labiau bijau, kad persenusios jos nepradėtų sproginėti jų pačių šachtose.

Greta demokratijos problemos Rusiją jau mirtinai kamuoja teritorinio vientisumo problema. Ir ji veda Rusiją Vakarų Europai nepriimtina linkme – ne susitarimų su Federacijos subjektais, o jų gąsdinimo linkme. Ja pasukta smogus Čečėnijai. Kadangi karas Čečėnijoje nė vienos Rusijos Federacijos tautos neatgrasė nuo laisvės vilčių, Maskvai liko tik nepasmerkto ir nenubausto precedento suteiktas įkvėpimas. Dabar ji nebe derybų, o automatų argumentus nutarė panaudoti Tadžikistane, Kryme, Padnestrėje, Baltarusijoje, kur Aleksandro Lukašenkos rankomis jau išvaikytas parlamentas, estams pagrasinta Andrejaus Kozyrevo pareiškimu dėl rusakalbių gynimo jėga, o lietuviams dėl Karaliaučiaus – sraigtasparniais. Priešrinkiminis spaudimo šou užsuktas per visą buvusios TSRS teritoriją, neišskiriant nė Baltijos šalių, nors žodžiais sakoma, neva Kozyrevo grasinimai Baltijos šalių neliečia. Na, mes tai žinome, bet Rusijoje žino ne visi.

Čia į pirmą vietą iškyla Karaliaučiaus klausimas. Kad ir su netrukdomu tranzitu per Lietuvą, eksklavas Rusijai naudotis nepatogus. O Rusija nori juo naudotis. Ir bandys išnaudoti kaip įmanydama. Daug kas dar bando Karaliaučių su jo 30 tūkstančių karių kariuomene laikyti Lietuvos likimo problema. Tokios problemos esama. Tačiau Karaliaučiaus likimas tampa ir Vakarų Europos likimo svarbiausiu klausimu.

Manome, kad Vokietija elgiasi toliaregiškai ir teisingai, akcentuodama savo susisvetinimą šios teritorijos atžvilgiu. Tačiau didįjį viduramžių *Drang nach Osten* užbaigė ne tiek Antrojo pasaulinio karo rezultatai, kiek ilgaamžę priespaudą etniškai atlaikiusios ir savo nepriklausomas valstybes atkūrusios arba sukūrusios Baltijos tautos. Tai principinė nuostata, kuri mums, Baltijos rytinėje pakrantėje, nebekelia abejonių. Todėl Lietuvos opozicinių jėgų daugumos nuomone, Karaliaučius perspektyvoje neturėtų tapti ne tik Vokietijos, Lenkijos, bet ir Rusijos teritorija. Atrodo, kad JAV Kongrese pradedamas nagrinėti Karaliaučiaus klausimas siūlant šio krašto demilitarizaciją sieti su savarankiškos valstybės (pas mus siūloma –

Prūsijos ar Borusijos, kaip ji vadinta viduramžiais) susikūrimu yra perspektyviausias: taip nereikėtų deportuoti beveik milijono ten gyvenančių rusų, nereikėtų importuoti Pavolgio ir Kazachstano vokiečių, kurių surinkta jau per 20 tūkstančių. Atskiros respublikos su įvairiakalbiu etnosu įkūrimas, kiek man yra žinoma, (o aš palaikau ryšius su Karaliaučiaus Dūmos deputatais ir administracija), būtų priimtinas ir ten šiuo metu gyvenantiems žmonėms. Ketvirtosios Baltijos šalies su stipriu tarptautinės kontrolės statusu sukūrimas, atrodo, leistų išspręsti daugelį rimtų Europos problemų, kurių išsprendimas suteiktų saugumo garantijų tiek Lietuvai, tiek Lenkijai, tiek ir kitoms regiono šalims. Lietuvos santykių su Rusija svorio centrus tai iš karto nukeltų Smolensko ir Maskvos kryptimi.

Karaliaučiaus klausimo sureguliavimas – tai ne jo gynybinių galių susilpninimas, tai paskutinis šansas Rusijai tapti Europos valstybe, o Europai – ją įgyti. Dabar, kada kalbama apie Rusiją, ji nevalingai mąstoma kaip Eurazijos gigantas. O juk Rusija nėra eurazinė valstybė. Jau ir dabar rusų etnoso išplitimas už Uralo kalnų turi savitumų, savarankišką raidą įgyjančių rusakalbės visuomenės dalies slaviškų-azijatiškų mutacijų ir jų politinių darinių užuomazgų. Ne veltui Sergejus Šachrajus kuria naujus Rusijos Federacijos teritorinio padalijimo planus – jie nukreipti prieš senose tarybinėse struktūrose jau susiformavusį separatizmą. Čečėnijos naikinimas iš dalies yra būtent šio proceso inspiruotas. Bet represyviai centrą stiprinančios Jelcino administracijos pastangos yra bevaisės: Rusija pasiekė stambiąją privataus kapitalo viešpatavimo erą, ir dabar arba pilietinis karas, kuris turėtų būti baisesnis už karą Rusijoje po Spalio perversmo, arba kultūrinė revoliucija, šiurpesnė už Mao akcijas, galėtų ką nors pakeisti Šachrajaus ir Jelcino norima linkme. Jei ne, regioninių politinių elitų formavimasis Rusijos Federaciją pavers Rusijos Konfederacija, kurioje tikrąja Rusija taps daugiau ar mažiau etniškai vientisa teritorija Europoje iki Uralo kalnų. Šia prasme Rusija jau natūraliai tampa Europos valstybe. Rytų Europos valstybe.

Jos tapsmui vakarietiškąja prasme labai galėtų pagelbėti Vidurio Europa, kurios idėją, beje, stipriai propaguoja Lenkija. Mano supratimu, Vidurio Europa – tai ne tik tos valstybės, kurios vadinamos Centrinės ir Rytų Europos šalimis (arba Višegrado ir Baltijos valstybėmis), bet ir visas jų ruožas nuo Helsinkio iki Atėnų. Tai ne tik panašaus istorinio likimo ir gana panašios ekonominės situacijos regionas. Tai ir Šiaurės–Pietų ašis, kuri

galėtų būti labai tinkama Europos, kaip Šiaurės pusrutulio centrinės dalies, gerai artikuliuotos dalies, santykiams su iš esmės islamiškuoju Pietų pusrutuliu konstruoti. Tos galimybės neturėtų būti prarastos politinėje šių dienų kasdienybės maišatyje, o priešingai – jos turi būti fiksuotos, iškeltos ir sustiprintos. Gyvenimas globalėja. Jo alternatyvas privalu mokytis priimti ir kiekybiškai nedidelėms tautoms, kokia yra Lietuva.

Kaip grynai pozityvius mes matome savo santykius Šiaurės ir Šiaurės vakarų kryptimi nuo Vilniaus.

Stiprindamos Baltijos vienybę per Baltijos Asamblėją, Baltijos Tarybą, Baltijos Ministrų Tarybą, kurdamos gynybinę sąjungą, Baltijos šalys kuria svarų stabilumo regioną. Neseniai pasibaigusi Baltijos Asamblėjos šeštoji sesija parodė, kad darbas ta linkme tikrai produktyvus. Baltijos valstybių bendradarbiavimas su Šiaurės šalimis tas pastangas išplečia ir dar vienu Europos subalansavimo veiksniu. Dar visai neseniai Švedija garsėjo kaip artimas tolimas Lietuvai kraštas, o dabar jis, galima sakyti, matomas ir nuo Palangos pajūrio. Mums atrodė, kad tik Karlas Bildas mus stipriai palaiko. Bet pasirodo, ir Švedijos socialdemokratai nutarė, kad pavojaus valandą Švedija Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos šalių, nepaliks vienų likimo valiai. Tai – jau naujoji, XXI amžiaus Europa čia, jos Šiaurės regione, rytinėse Baltijos pakrantėse. Jeigu ji tokia čia, kur nuo amžių buvo dėl ko nepasitikėti ir Vakarais, tai galima manyti, kad ir tolydžio ji tapatinsis su naujomis realijomis, viena kurių – žemyninė Europos vienybė. Europinę konsolidaciją mes labai stipriai jaučiame ir rytinėje Baltijos pakrantėje. Manome, kad tai galia, kuri gali padėti Rusijai sukurti savo naująjį mentalitetą, kuris vienintelis galės integruoti Sibirą konfederaciniais pagrindais. O tuo mums taip pat reikia rūpintis, kad akis, kuri žvilgčioja iš už Himalajų, nepradėtų žvalgytis iš už Uralo.

BALTIJOS ŠALYS NAUJOJOJE EUROPOS GEOPOLITIKOJE

(1998)

I

Keletas pagrindinių terminų.

XX amžius – Didžiosios prancūzų revoliucijos pradėtos demokratinės gyvensenos, kapitalistinių ūkio santykių ir personalistinės ideologijos epochos baigiamasis laikotarpis.

Kaip epochos baigiamasis etapas XX amžius yra totalitarizmo gimimo, viešpatavimo ir žlugimo metas.

Vidurio Europa – šalys nuo Suomijos šiaurėje iki Graikijos pietuose, neišskiriant Ukrainos ir Baltarusijos, kurios taip pat yra Vakarų civilizacijos zona. Vidurio Europos šalis vienija tai, kad jos visą naujausių laikų epochą su permainінga sėkme kovojo už nacionalinę nepriklausomybę, kurią prarasdavo dėl įtakos kovojančioms tai Vakarų, tai Rytų Europos imperijoms.

Rytų Europa – Rusija iki Uralo.

Vakarų Europa – Europos lotyniškosios civilizacijos regionas, iš esmės – šiandieninės ES teritorija.

Baltijos jūros valstybės – Baltijos baseino šalys.

Baltijos šalys – Baltijos rytinės pakrantės šalys Lietuva, Latvija ir Estija.

II

Baltijos šalys yra XX amžiaus suformuotas regionas: iki tolei turėjusios gana skirtingus likimus, šio amžiaus pradžioje Lietuva, Latvija ir Estija beveik vienu metu išsivadavo, panašiai vystėsi kaip nepriklausomos respublikos, kartu buvo okupuotos Rusijos, perokupuotos Vokietijos, kartu atlaikė pusamžę tarybinę reokupaciją ir beveik vienu metu vėl atkūrė

nepriklausomas valstybes. Atgimimo ir valstybės įtvirtinimo laikotarpiu regiono bendradarbiavimas buvo toks stiprus, kad Vakarams iškėlus reikalavimą pakeisti Lietuvos geopolitinę integravimosi į Europos Sąjungą kryptį (ne per Skandinaviją, o per Lenkiją), Lietuvos politikams buvo gana nesunku tą reikalavimą pridengti insinuacija apie tarybinę Baltijos regiono kilmę: girdi, tai bolševikinė okupacija primetė mums Pabaltijo, o nuo 1990 metų – Baltijos respublikų terminą. Nuo 1997 metų Lietuva savo strateginiu partneriu paskelbia Lenkiją, sukuria Lietuvos ir Lenkijos Seimų asamblėją, ima stabdyti Baltijos Asamblėjos ir Baltijos šalių vyriausybinių institucijų sąveiką, kartu vykdydama individualaus veržimosi į ES programą. Po to, kai deryboms į ES pirmąja banga pakviečiama ne Lietuva, o Estija kaip labiausiai jau šiandien integravusis į ES per savo kapitalo suliejimą su Suomija, Lietuva nuo Baltijos šalių bendradarbiavimo stabdymo kurso kiek atlėgsta, ir šiuo metu pastebimos pastangos regiono bendradarbiavimą bent kiek rekonstruoti ir suteikti jam naujos kokybės. Šalių integracijai labai trukdo tarpusavio trintys: estų ir latvių – dėl žvejybos, lietuvių ir latvių – dėl naftos jūroje. Tačiau šalių bendrumas išlieka, ir Baltijos regionas yra gana aiškus geopolitinis dydis tiek pasaulio politikos sąmonėje ir praktikoje, tiek pačiame šių šalių politikos gyvenime. Netenka abejoti, kad laikotarpis Europos Sąjungoje bus šių šalių naujų bendradarbiavimo formų paieškos metas, todėl dabartiniu laikotarpiu, kuris gali užsitęsti vidutiniškai iki 2010 metų, svarbu neperimti nepasitikėjimo tarp Baltijos šalių ideologijos, nors ji uoliai iš visų pusių ir visais įmanomais būdais peršama.

III

Baltijos jūros šalių idėja yra vadinamojo brandaus socializmo laikų kūrinys. Gimusi kaip Baltijos jūros išsaugojimo idėja, ji greitai buvo modifikuota į „taikos jūros“ idėją, išvedusią į Helsinkio procesą, kurio rezultatais šiandien tebesinaudoja tiek Vakarų, tiek – ypač – Rytų Europa, konkrečiai, traktuodama Karaliaučiaus problemą, o per ją – ir Baltijos šalis.

Nėra abejonės, kad šio regiono formavimas turi didelę reikšmę Europos ateičiai.

Visų pirma – gyvenamosios aplinkos saugojimo požiūriu. Baltijai tebegresia ekologinė žūtis, ir taršos mažinimas bus visų baseino šalių bendras

rūpestis. Nesparčiai dorojamasi su karo metais nuskandintais sprogmenimis, ypač su cheminėmis medžiagomis.

Baltijos jūra ir toliau yra Europos militarinės priešpriešos pagrindinė erdvė, ir kol egzistuos Karaliaučiaus ginkluotė, ypač – Baltarusijos kariuomenės remiama, negalima kalbėti apie jokį gilesnį Europos integralumą, kurio siekiama Baltijos baseino regiono formavimu: Helsinkio susitarimų laikais – su Rytų įtakos, dabar – su Vakarų įtakos įtvirtinimu.

Darni Baltijos jūros šalių ūkinė veikla yra ta bazė, kuria remiantis ir galima spręsti regiono esminės integracijos (taip pat – ir militarinių santykių pertvarkymo) problemas. Šiandien vaisingai dirbama visomis kryptimis. Komunikacijų srityje regiono ryšiai pertvarkyti sparčiausiai. Sunkiai, tačiau į priekį juda automagistralės rytine ir pietryčių pakrante statyba. Vokietijos–Lenkijos–Lietuvos–Latvijos–Estijos ruože, man pačiam šią vasarą juo važiavus, akivaizdžiai blogiausia padėtis yra Lenkijoje ir Estijoje. Sparčiai auga susisiekimas jūra keltais. Patenkinamu reikia laikyti oro linijų plėtojimą. Tačiau per mažai skatinamas baseino šalių turizmas. Ir jau visiškai neplėtojami kultūros ryšiai.

Baltijos jūros šalių regionas nėra neproblemiškas integralumo požiūriu. Jame ryškios mažiausiai trys įtakos: skandinaviškoji, vokiškoji ir lenkiškoji. Tiesa, lenkai, nors ir labai stengdamiesi, nei į pajūrį, nei į jūrą nėra išėjusi kaip jūrinė tauta. Panašiai kaip ir lietuviai. Visu baseinu kaip geopolitikos objektu vokiečiai dar neturi laiko ir išteklių užsiimti, nes dabar integruojama buvusi Rytų Vokietija, tiesiog grandioziškai perdirbama, Berlyne formuojant naują Europos politinį ir ūkinį centrą, perklojant visas automagistrales, formuojant XXI amžiaus žemės ūkį – latifundinį ūkį. Baltijos jūros šalių regionas – tai XXI amžiaus Vokietijos įtakos erdvė, arba pirmasis jos ratas. Dabar Baltijoje dominuojanti skandinaviškoji įtaka yra itin palanki ir paranki Baltijos šalims visais požiūriais ir visų pirma pakeičiant požiūrį į Baltiją, kuri XXI amžiuje privalo tapti nebe „pasaulio pabaigos“ jūra, o „vidaus jūra“, dideliu Europos ežeru – ir visų pirma Baltijos šalių žmonių sąmonei.

IV

Eurointegracija ir Baltijos šalių, ir Baltijos jūros šalių koncepcijų pagrindu galėtų vykti beveik neproblemiškai, orientuota vien tik į ateitį, jeigu

nebūtų Karaliaučiaus krašto. Jis aiškiai rodo, kad Potsdamas nebuvo Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir kad ir XXI amžiuje mes tebenarpliosime XX amžiaus pinkles.

Jeigu Potsdame Rytprūsių klausimas būtų išspręstas iš esmės, t. y. dalis jų perduota Lenkijai, o dalis – Lietuvai, šiandien situacija Europoje būtų visai kitokia. Suprantama, Lenkijoje pasitikėjimo Rusija nebūtų padaugėję ir Lenkijos bandymai sustiprinti savo padėtį telkiant panašių aspiracijų šalis gal nebūtų menkesni. Tačiau galimybių tokias sutelkti būtų buvę mažiau. Dabar Lenkija turi dvi bendru veikimu itin suinteresuotas valstybes – savo istorines kaimynes Ukrainą ir Lietuvą. Lietuvos naujasis šliejimasis prie Lenkijos yra nulemtas išimtinai „Karaliaučiaus faktoriaus“ eliminavimo paieškų. Niekas šiandien patikimiau negali garantuoti bent jau moralinės paramos Lietuvai laikantis prieš Rusijos pretenzijas (skyrium imant – dėl Karaliaučiaus) kaip Lenkija. O ta parama Lenkijai tapus NATO nare būtų ne tik moralinė. Tad parama Lietuvai būtų suinteresuota ir pati Lenkija, be visa kita ir dėl to, kad jai būtų itin pavojingas bet koks Rusijos sustiprėjimas prie jos šiaurinių sienų ir kad nesumažėtų galimybės išplėsti savo įtaką Lietuvai, kuri narystės Europos Sąjungoje sąlygomis atsiveria beveik neįtikimais būdais. Jauna ir galinga lenkų nacija neišnaudoti jų niekada sau neleis. Ukraina beveik desperatiškai kabinasi į Lenkiją kaip realiausią atsvarą prieš Rusijos šliaužiančiąsias invazijas ir dalies savųjų politinį rusifikavimo suinteresuotumą. Taigi „nuo jūros iki jūros“ atkurti įtakos erdvę, kurią būtų galima laikyti lenkiškosios įtakos erdve, darosi visiškai įmanoma ir bandoma realizuoti daugeliu politinių žingsnių tiek Lenkijoje, tiek Ukrainoje, tiek ir Lietuvoje (visų pirma čia paminėtina Vilniaus prezidentų konferencija, minėtoji Lietuvos ir Lenkijos Seimų asamblėja, vyriausybinių lygių bendradarbiavimo institutai, karinių darinių bazė rengiantis dalyvauti NATO ir pan.).

Taigi Vidurio Europa kaip visai realus geopolitinis darinys nėra neįmanomas jau šiandien, o dar realesnis jis darysis rytoj. Jo nepageidauja nei Europos Sąjunga, nei bet kuri didžioji valstybė, išskyrus Lenkiją. Nėra jis labai priimtinas ir Lietuvai, nes Lenkijoje pastebimos neounijinės tendencijos, XXI amžiaus išvakarėse turinčios aiškias didžiosios valstybės ambicijas, o jos Lietuvai yra pavojingos. Tačiau pereinamuoju, iki įstojimo į NATO laikotarpiu, Lietuva neturi išeities ir savo strateginę partnerystę formuluoja būtent taip.

V

Vidurio Europos koncepcija nėra neproduktyvi. Randant bendradarbiavimo pamatus ji gali tapti rimtu visos Europos euroregionalizacijos pamatu. Kad ir priimtos į Europos Sąjungą, Vidurio Europos šalys ilgai nebus tapačios visą nepriklausomo gyvenimo patirtį išsėmusioms Vakarų Europos šalims ir bus silpnesnė ar stipresnė opozicija Vakarams. Tuo pat metu jos bus aiški opozicija Rytų Europa tampančiai Rusijai, iš kurios keletą amžių Vidurio Europa ir sulaukdavo pavojingiausių žingsnių.

Antra vertus, dabartinės Rusijos Federacijos dezintegracija ir konfederalizacijos procesas, vykstantis dėl azijinės jos dalies tautų didėjančio savarankiškumo, neišvengiamai ves prie Rusijos tapatinimosi su savo europiniu substratu, kuris pamažu darys Rusiją europine valstybe, užnugario savo rytų interesų gynybai ieškančia Vakarų ir Vidurio Europoje.

Vidurio Europos kaip Vakarų civilizacijos regiono sutelkimas galėtų būti tas lemiamas veiksnys, kuris padėtų Rusiją perorientuoti iš eurazinės, prieš Vakarų Europą nukreiptos valstybės į europinę savo įtaką Azijoje bandančią išsaugoti valstybę. Tokia Rusijos orientacija visiškai atitiktų šių dienų „vieningos Europos“ idėją ir siekius pasaulio geopolitikoje.

Tad Lietuvos dalyvavimas kuriant Vidurio Europos regioną, nors jai ir labai problemiškas, yra reikšmingas jai kaip Europos valstybei, norinčiai aktyviai prisidėti prie naujosios Europos kūrimo.

Visa, kas dėstyta, nagrinėta Baltijos valstybių, jų gyvenimo globalizacijos požiūriu, nacionalinio būvio virsmo į regioninį požiūriu.

VI

Bent trumpai noriu paliesti tapatumo klausimą.

Manau, niekas nebus tiek naivus, jog manys, kad Europos Sąjunga bus automatinis nacionalinių interesų ir prieštarų įveikimo būdas.

Europos Sąjunga yra Tarybų Sąjungos vakarietiškasis antipodas ir kaip toks – Vakarų įtakos Europoje garantavimo būdas bent jau XXI amžiaus pirmojoje pusėje. Šiandien Nepriklausomų Valstybių Sandrauga yra menkas bandymas pasipriešinti Europos Sąjungai. Ta priešprieša išliks ir toliau ir keisis į vieną ar į kitą pusę tik tiek, kiek sėkmingai toje ar kitoje pusėje

vyks globalizacijos procesai. Štai kodėl mūsų diplomatija, atstovaujanti neokomunistų Lietuvoje įtvirtintai „tyliajai politikai“, kalba tik apie globalizaciją, t. y. besąlygišką ES stiprinimą.

Na, o Europos Sąjungos procesų kontekste vyks tolesnis tautų tapatumo išplovimas tiek, kiek jos su tuo sutiks. Ir nėra abejonės, kad lietuviai vesternizacijos procese bus amerikanizuojami, polonizuojami ir germanizuojami. Estai, be abejonės, bus toliau finliandizuojami, latviai – rusifikuojami. Tie procesai visiškai netrukdys „vieningos Europos“ tapsmui, priešingai – padės jai.

Suprantama, bus daug tokių, kuriems gyvenimo kokybės klausimai, kaip ir tarybiniais laikais, pakeis dvasios kokybės problemas. Tačiau tiems Lietuvoje, kurie ir toliau manys, kad tautos yra įstabus pasaulio tvarinys, kad tautos kultūros pasaulį turtina, o ne skurdina, patikimiausią atsilaikymo partnerį naujajame pasaulio raidos etape ras per bendrą Baltijos valstybių veikimą.

Todėl apibendrinti galėčiau taip: norėdami gyventi kaip Vakarų civilizacijos tauta, bet tauta, o ne teritorija, į vieningą Europą eisime, matyt, per Vidurio Europą, į ją – per Baltijos jūros Europą, o į ją – per Baltijos šalių Europą, kiekviename iš šių segmentų rasdami tai, ko negali duoti joks kitas, ko joks kitas pakeisti negali. Tačiau kiekvienai Baltijos šaliai globalizacijos procesų pradžia, padedanti išlaikyti šalies ir tautos savitumą, bus Baltijos šalių sandraugos stiprinimas, nes tik šiuo lygiu kiekvienos Baltijos šalies interesai yra visiškai tapatūs.

RUSIJA GRĮŽTA

(2003)

Rusija niekada neatsisakė ir neatsisakys kuo stipresnės geopolitinės įtakos rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, ypač Latvijoje ir Lietuvoje: Latvijoje – dėl Rygos ir Liepojos uostų, Lietuvoje – dėl Klaipėdos uosto ir Kaliningrado eksklavo, svarbiausio, kaip dabar aiškiai matyti, jos teritorinio laimėjimo Antrajame pasauliniame kare.

Pretenzijos į Baltijos rytinį pajūrį susilpnėdavo tik tada, kai Rusija pati nusilpdavo kaip didvalstybė, ir tuoj pat atgydavo, kai tik atsistatydavo jos imperinė savijauta. Šiandien Rusija mano atsigaunanti ir atgaunanti nacionalinį orumą. Jis Maskvai neįsivaizduojamas be Baltijos pajūrio ir ypač dėl Kaliningrado kontrolės: kas valdo šį miestą, valdo Europos Rytų ir Vakarų slenkstį.

Lietuva šiandien žengia per NATO ir Europos Sąjungos duris. Durims užsivėrus už Lietuvos nugaros Rusijai tektų pripažinti ir įteisinti daug bendravimo su Vakarų Europa ir poveikio jai kliuvinių, svarbiausias kurių būtų Baltiją uždaranti Europos Sąjungos išorinė siena ir NATO struktūrų priartėjimas.

Ilgai kūrusi savo veikimo galimybę, Maskva ėmėsi veiksmų.

Latvijoje Rusijos strategija buvo paremta apie pusę šalies gyventojų sudarančiais Latvijos rusakalbiais, kurie Maskvos buvo tiesiog pakviesti padėties kontrolę perimti per rinkimus į respublikos Saeimą. Tik Latvijos parlamentinių partijų dėka politinės valdžios perėmimas konstituciniu būdu buvo sustabdytas. Dabar rusakalbiai keliami į kovą remiantis Strasbūro teismo nutartimi dėl rusakalbių gyventojų žmogaus teisių pažeidimų.

Lietuvoje rusų tautybės piliečių nedaug. Todėl čia pritaikyti latviškojo varianto nebuvo galima. Kaip rodo šiandienė šalies padėtis, čia pasirinktas ruso kaip „iškilios asmenybės“ kūrimo kelias.

Nuo Atgimimo pradžios kilo du Lietuvos rusai: vienas net neblogai pramokęs ir mielai kalbantis lietuviškai – Viktoras Uspaskichas, antras – Jurijus Borisovas.

Abu jie turtėjo iš rusiškų šaltinių: Uspaskichas – iš dujų priežiūros, Borisovas – iš sraigtasparnių remonto verslo. Tiesą sakant, ar galėtų kokia Lietuvos institucija tiksliai nustatyti jų turtų šaltinius ir kilmę? Ir ar norėtų – juk tąsyk reikėtų tyrinėti ir kitų – lietuvių elito – kapitalo prigimtį.

Abu verslininkai sėkmingai darbavosi „Lietuvos labui“: Uspaskichas – gražindamas Kėdainius, Borisovas – remdamas Lietuvos sportą.

Abu pasiekė pripažinimo: vienas buvo išrinktas Seimo nariu ir netgi Ekonomikos komiteto pirmininku, kitas pagerbtas valstybiniu apdovanojimu.

Abu dosniai rėmė rinkimų kampanijas: Uspaskichas – socialliberalus ir Artūrą Paulauską, Borisovas – Rolandą Paksą. Su nedideliais skirtumais – apie Uspaskicho paramą beveik nekalbėta, Borisovo parama buvo netgi keistai reklamuojama. Buvo ir dar viena aplinkybė: Lietuvai buvo pasakojama, esą milijonus Uspaskichas užsidirbo iš juodųjų metalų ir agurkų – labai lietuviškai, o Borisovas – tarsi ir nelabai lietuviškai – lyg iš sraigtasparnių detalių kontrabandos ar net ginklų prekybos su terorizmą remiančiomis šalimis. Tačiau iki tam tikro laiko į tai niekas tarsi ir nekreipė dėmesio.

Kai iš darbo atleidžiamas Lietuvos valstybės saugumo departamento vadovas Mečys Laurinkus gavo teisę iš Seimo tribūnos pateikti informaciją apie Borisovo dosniai paremto Prezidento Pakso komandos ryšius, per Borisovą palaikytus ir su Rusijos interesų priedangų tarnybomis bei nusikalstamų grupuočių nariais, kilo toks skandalas, kuris visiškai paralyžiavo Lietuvos valstybinį ir visuomeninį gyvenimą, o jo pabaiga jau matyti tik kaip Lietuvos Prezidento apkaltos procedūra.

Blogas rusas savo darbą padarė. Ko gero, kaip ir buvo numatyta pagal kažkokį lyg buvusį, lyg nebuvusį planą „Strekoza“.

Tačiau liko „geras rusas“. Jam kažkas neleido dirbti Seime, neteisingai, pasak jo, vykdė privatizaciją, todėl jis pasitraukė iš Seimo valdžios, įspėjo Prezidentą apie jo aplinką ir subūrė Darbo partiją, kuri dar neįregistruota šoktelėjo į reitingų viršūnę. Kitaip ir būti negali, nes jai vadovauja beveik savas švarus, dosnus, sąžiningas, darbingas ir protingas televizijos laidų herojus. Jeigu įvykiai klostysis kaip iki šiolei, 2004 metų rinkimuose ir į Europos Parlamentą, ir į Lietuvos Seimą jis be vargo gali planuoti sau daugumas.

Kas bus įvykę iki tol? Iki tol bus galutinai sukompromituoti ir sutriuškinti konservatoriai ir jų naujasis lyderis, nes jau imamasi tyrinėti „Mažeikių naftos“ pardavimo aplinkybes. Iki tol bus sukompromituoti liberalcentristai ir juos subūręs pirmininkas, nes imamasi nagrinėti jo merystės sandorius. Iki tolei nuo bėgių, ko gero, bus nuleistas ar bent pristabdytas ir socialdemokratų lokomotyvas, nes ir apie jo „šalutines stoteles“ yra daug ką pasakyti.

Kas gi iš to? Iš to štai kas: vienintelis tikras premjeras – tai premjeras Uspaskichas, švarus, dosnus, sąžiningas, darbingas, protingas ir jau galingas.

O kas bus Prezidentas? Tikrai ne Paulauskas, nes ir jis susijęs su „blogu rusu“ Borisovu ne mažiau negu Paksas. Taigi visa jaunųjų Lietuvos lyderių kohorta nukirsdinama, konkurentų „gerajam rusui“ nėra. Nėra konkurentų ir iš Lietuvos „senosios gvardijos“ – Vytauto Petkevičiaus paskvilis pasirodė taip pat laiku.

Ar Prezidentu išliks Paksas, ar – apkaltoje jį suspendavus – iškils Valdas Adamkus, į premjerus realiai kandidatuoti galės tik Uspaskichas, ir parlamentinė dauguma tą galimybę jam įformins.

Net jeigu Lietuva ir spės patekti į Europos Sąjungą (Rusijai svarbiau, kad Lietuva nebūtų NATO, o Pakso sukompromitavimas tą galimybę suteikia), ne Lietuvos Prezidentas, netgi ne Seimas pagal Europos Sąjungos konstituciją spręs Lietuvos reikalus, o premjeras.

Kaip sakoma, tai ir reikėjo įrodyti.

Per daug ryškiais baltais siūlais buvo siūta prezidentinė Pakso rėmimo kampanija, kad būtų įmanoma jos neapkaltinti. Nei Lietuvos valstybė, nei Lietuvos kapitalistai neturi arba nenori skirti tiek pinigų, kiek reikalauja jokių ribų šiandien nepripažįstančios rinkimų kampanijos. Suinteresuoti užsieniai jų turi. O mes dėl mūsų godumo ir naivumo visą nepriklausomybės metą mokame savos valstybės garbe, stiprybe ir likimu.

Net jei Rusija ir JAV ras kokį nors *status quo* šiame savo žvalgybų vykdomame „ribų peržiūrėjimo“ kare, prie Lietuvos politikos farvaterio jau pastatytas „geras rusas“. Galima neabejoti: rusiškieji interesai jo negriaus.

Pašūkavusios dėl Uspaskicho užmačių referendumais pakeisti Lietuvos politinės sistemos struktūrą ir paversti šalį oligarchų bei perkamų politikų manipuliuojama teritorija, šiandien, užsiėmusios tik „prezidentūros skandalu“, visos parlamentinės partijos sutartinai tyli. Nė viena jų nė žodeliu neužsimena apie tikrąją valstybės padėtį, apie tą kelią, kuriuo eidama Lietuva iš tiesų gręžiasi į Rusijos pusę.

Kodėl?

Vėl deramasi dėl kainų?

Ar tai tiesiog todėl, kad taip ir yra vykdomas iš pradžių kažkieno sumąstytas planas – atgal į Maskvą per Briuselį?

BALTIJOS INTEGRACIJA LAIKO PERSPEKTYVOJE

(2005)

1990 m. gegužės 12 d. pasirašytoje Baltijos Tarybos steigimo deklaracijoje yra du štai tokie sprendimai: pirmas: „Atnaujinti 1934 metų rugsėjo 12 dieną Ženevoje sudarytą Sutartį ir Deklaraciją dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės ir bendradarbiavimo“; antras: „Sukurti Baltijos valstybių tarybą, tuo padedant atkurti trijų respublikų valstybinę nepriklausomybę.“

Šiems sprendimams neprilygsta jokie kiti po to priimtieji per visą Baltijos šalių bendradarbiavimą iki pat šių dienų, nes yra tik eksplikacijos į dalinius klausimus. Tiesa, kai kurios iš jų labai svarbios.

Principinis minėtųjų sprendimų reikšmingumas tas, kad viską, netgi istoriją, jie subordinuoja valstybinei nepriklausomybei, kitaip tariant, bendrai veikiančių tautų atstovų aukščiausiu tikslu skelbia trijų tautų nepriklausomybę, kuri saugoma ir plėtojama nacionalinių valstybių, šiam tikslui telkiamos visos trijų tautų jėgos. Kadaise, 1934 metais, kai tos šalys buvo dar laisvos, taip pat bandytos sujungti bendram veikimui. Tiesa, istorijos paradigma Baltijos Tarybos dokumentuose pernelyg nei parodoma, nei išnaudojama, nes, tiesą sakant, anas bendradarbiavimas nebuvo labai sėkmingas ir įkvėpimo analogijoms neteikė, tačiau 1934 metai paminimi visada, kai pasaulio bendrijai reikia priminti, jog trys Baltijos šalys – ne neaiškūs šių dienų produktai, o Tautų Lygos narės, nepriklausomos valstybės, Antrojo pasaulinio karo metu netekusios valstybingumo, o po karo susitaikėliškai palaidotos, tačiau pačios su okupacija ir euroazijine integracija niekada nesutikusios.

Ir vis dėlto žvelgiant jau šių dienų akimis, anuos laikus reginčiomis su penkiolikos metų laisvės patirtimi, ta, atrodytų, pernelyg neforsuojama istorinė gaida turi labai gilų ir prasmingą skambesį: ji reiškia *baltiškosios integracijos pastangą.*

Vienu metu, kai lenktynėse dėl euroatlantinės integracijos Lietuva ėmė pirmauti, kad Baltijos draugės netrukdytų, buvo paskleista frazė, esą Baltijos šalys – tai *Pabaltijo respublikų* transkripcija, kitaip sakant, tarybinių laikų terminas ir apskritai okupacijos laikų darinys, kurio pripažinimas reikštų jei ir ne pagalbą Rusijai, tai bent jau prorusiškumą. Paskui, kai Vakarai vėl mus susodino į vieną laivelį, kartu priimdami ir į NATO, ir į Europos Sąjungą, ta nešvari interpretacija buvo tarsi ir primiršta. Bet nenurašyta. Manau, pats laikas tai padaryti, ir pagrindą tam teikia ne tik 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevos sutartis ir Deklaracija dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės ir bendradarbiavimo, bet ir penkiolikos metų Baltijos Tarybos, Baltijos Ministrų Tarybos ir Baltijos Asamblėjos bendradarbiavimo istorija. Kad ir kiek kaimyniško nepasitikėjimo, nesutarimų ir netgi nelabai draugiško veikimo faktų galėtume pririnkti per tuos penkiolika metų, neabejotina viena: trijų šalių bendradarbiavimas vyko, vyko rezultatyviai, ypač Baltijos Tarybos laikotarpiu, tolydžio tapdamas baltiškąja integracija, t. y. tikru mūsų dienų reiškiniu. Bendradarbiavimas susilpnėjo tada, kai buvo įkurta Lietuvos Seimo ir Lenkijos Seimo narių asamblėja, Lietuvos regioninės integracijos pastangas nuo Šiaurės nukreipdama į Pietus ir susiedama su Lenkija, pasižadėjusia tapti Lietuvos (iš dalies – ir Latvijos bei Estijos) advokate NATO reikalų byloje. Tačiau netgi po šio posūkio Baltijos šalių integracija tebevyksta, ir tai jau ne koks nors atskiras istorijos faktas, o reiškinys, su kuriuo reikia rimtai skaitytis. Šalys ir valstybės teisingiausios tada, kai jos silpniausios. Trapios mūsų šalių nepriklausomybės 1990–1991 metais šią tiesą itin akivaizdžiai patvirtina. Nepaneigia jos ir naujausi Baltijos šalių vadovų santykiai su Rusija dėl jos Didžiojo Tėvynės karo, minėto kaip Antrojo pasaulinio karo, švenčių. Tačiau tai jau subrendusių savarankiškų šalių demokratinio bendradarbiavimo procesas – principinė vienybė su principų įgyvendinimo būdų įvairove.

Savo pagrindinio tikslo ir uždavinio – Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomų valstybių įtvirtinimo pasaulio bendrijoje – požiūriu Baltijos Taryba buvo nuosekli ir ryžtinga, ir tai yra didžiausias jos istorinis nuopelnas. Veikdamos atskirai Baltijos valstybės tikrai nebūtų sulaukusios tokio atgarsio, kokio sulaukė kaip neformalizuota *Trejeto koalicija*. Tuomet, aišku, ne be Sąjūdžio ir Frontų bendradarbiavimo patirties, šitai buvo visai aiškiai suvokiama ir turima valios tuo pasinaudoti, nes Baltijos Taryba Taline įkuriama 1990 m. gegužės 12 d. – tuoj po Lietuvos kovo 11, Estijos

kovo 30 ir Latvijos gegužės 4 dienomis paskelbtų nepriklausomybės atkūrimo aktų, o pirmieji dokumentai yra esminiai europinės reintegracijos požiūriu: kreipimasis į Europos bendradarbiavimo ir saugumo konferencijos valstybių narių nacionalines komisijas dėl Baltijos šalių vadovų išklausymo ir priėmimo į Konferenciją narėmis bei pareiškimas apie pagarbą Jungtinių Tautų principams ir prašymas sudarant tarptautines sutartis atsižvelgti į tai, kad Baltijos šalys yra nepriklausomos ir taip traktuotinos visuose tarptautiniuose dokumentuose. Paraleliai šiai – tarptautinių organizacijų linijai – nubrėžiama kreipinių į pasaulio valstybių vadovus, galinčius asmeniškai lemti trijų valstybių likimą, kryptis. Čia, suprantama, nuo pat pirmos dienos dominuos Džordžo Bušo ir Michailo Gorbačiovo pavardės.

Chronologinė Baltijos Tarybos dokumentų išklotinė rodo, kad 1990 metais pagrindinis Trejeto rūpestis yra Baltijos šalių nepriklausomybės paskelbimo manifestavimas ir bandymai pasaulį sukti mūsų nepriklausomybių pripažinimo link, taip pat perspėjimai, ko Baltijos šalys nenorėtų sulaukti iš kitų valstybių. Itin charakteringas šiuo požiūriu yra labai konkretus 1990 m. liepos 27 d. pareiškimas dėl bandomo kurti Estijoje esančių sąjunginės priklausomybės įmonių susivienijimo „Integralas“ ir kur kas aukštesnio horizonto rugsėjo 5 d. pareiškimas dėl Vokietijos problemos sureguliavimo – juo Trejetas įspėja pasaulį, kad Vokietijos susivienijimas nebūtų suprastas „kaip paskutinis žingsnis likviduojant Antrojo pasaulinio karo padarinius Europoje“ ir kad Didžioji Britanija, Jungtinės Valstijos, Prancūzija ir ypač Tarybų Sąjunga nedelsiant įtrauktų „Lietuvos, Estijos ir Latvijos visiškos nepriklausomybės atkūrimo klausimą į savo derybų darbotvarkę“.

1990 metų pabaigoje pasirodo ir 1991 metų pirmąjį pusmetį vyrauja TSRS naujos agresijos prieš Baltijos šalis motyvas. Lapkričio 21 d. Jūrmaloje Trejetas pareiškia, kad prieš Baltijos šalis vykdoma grasinimų ir šiurkštaus spaudimo politika visiškai nepriimtina, kad viskas yra išsprendžiama derybomis, tačiau smurto atveju šalys pasinaudos gynybos teise. Demonstruodami savo ryžtą gruodžio 1 d. Vilniuje sukviesti visų trijų šalių parlamentai priima kreipimąsi į pasaulio šalių parlamentarus, į IV TSRS liaudies deputatų suvažiavimą ir Baltijos valstybių gyventojus bei tarybinius kariškius, o šalių tautoms pažadamas lygiateisiškumas. Dabar, jau žinant 1991 m. sausio įvykius, galima pasakyti: tarptautiniu lygiu būsimajam

puolimui pasirengta, reikia tik patiems atsilaikyti. 1991 m. sausio 8 d. dar kartą – šįkart ir parlamentų pirmininkai, ir vyriausybių vadovai – protestuoja prieš TSRS kariškių smurtą prievarta imant jaunuolius į tarybinę kariuomenę. Tačiau aukščiausią pakilimą ir Baltijos Tarybos sugebėjimą reaguoti rodo sausio 13 d. Trejeto ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos pirmininko Boriso Jelcino pasirašyti du dokumentai – bendras pareiškimas, kuriuo „šalys pripažįsta valstybinį viena kitos suverenitetą“ ir kartu kreipiasi į JT generalinį sekretorių Peresą de Kueljerą. Tai būsimosios Rusijos Federacijos tarptautinio įsiteisinimo pirmasis svarbus dokumentas. Jo gimtavietė – Talinas–Vilnius, Baltijos šalys.

Atlaikius sausį, Baltijos Taryba ieško pripažinimo kelių, nuolat siūlydama derybas, belsdamasi į pasaulio bendruomenes bei organizacijas ir bandydama nustatyti visų pirma ekonominius santykius su TSRS. Tai itin ryškiai atskleidžia 1991 m. birželio 11 d. Talino susitikimo dokumentų paketas, kuriame – ir kreipimasis į Gorbačiovą dėl derybų objekto, ir pareiškimas dėl neteisėto TSRS atstovavimo Baltijos šalims, ir laiškas Bušui prašant atidaryti sienas, ir propagandinis pareiškimas, kad reikia prisijungti prie branduolinio ginklo neplatinimo sutarties. Čia taip pat pareikalaujama pradėti Sausio 13-osios nusikaltimų tyrimą, kartu orientuojantis į santykių su Tarybų Suverenių Respublikų Sąjunga pagrindų svarstymą.

Tuo Baltijos Tarybos veikla 1991 metais iš esmės baigiasi.

Tačiau gelmėse Trejetas dar mąsto, ką daryti toliau, kaip gyventi trims atsikūrusioms valstybėms, į kurias visi žiūri su susidomėjimu, kai kas jau ir su pagarba, bet tik Moldova ir Islandija bei dar tik besiformuojanti Rusijos Federacija išdrįsta kalbėti apie jų suverenumą.

Šios tarptautinės tylos fone charakteringiausias yra 1991 m. gegužės 11 d. pareiškimas, kuriame Beniliuksas nedviprasmiškai skelbiamas Baltijos šalių egzistavimo greta didžiųjų valstybių pavyzdžiu ir modeliu. Deja, jo nebeprireikia.

Rugpjūčio pučas Rusijoje ir TSRS sugriuvimas labai pakeičia ir Trejeto elgesį. Nenuostabu: nepriklausomybė ne tik paskelbta, bet ir tarptautinės bendrijos jau patvirtinta. 1991 metų antrajame pusmetyje, spalio mėnesį, įvyksta tik vienas susitikimas, 1992 metais – dešimt, ir visų jų svarstybų objektas vienas – Rusijos kariuomenė. Du trys kryptelėjimai yra į turtinius santykius su buvusia TSRS, vienas dokumentas primena Trejeto integracinius užmojus – birželio 26 d. kreipiamasi dėl Baltijos jūros šalių ekologijos.

Taip ir turėtų būti? Baltijos šalys išsivadavo, ir jų kelias toliau – savarankiškas? Juo labiau kad Lietuva juridiškai kitaip įformino savo nepriklausomybės atkūrimo skelbimą, o tarp valstybių prasideda įvairūs kaimyniški pokalbiai apie stintas, kiaules, naftą, terminalus, pagaliau – sienas. Tuo ne kartą argumentuojami vienadieniai šalių politiniai sprendimai.

Atsirišdami rankas nesinchronizuotam veikimui trys parlamentų vadovai vis dėlto turėjo išminties nenutraukti bendradarbiavimo – buvo sukurta šalių parlamentinė asamblėja, kurios pirmoji sesija įvyksta Rygoje 1992 m. sausio 24–26 dienomis.

Netgi pačiais kritiškiausiais Baltijos šalių bendradarbiavimo metais aukščiausiųjų pareigūnų ir pagrindinių politinių jėgų bendro veikimo perspektyva išlieka nekintanti. Net jeigu tarpais ji atrodo tik kaip gilum· nė – kritinių situacijų – sprendimų galimybė. Trijų šalių antrųjų respublikų istorija ne tik patvirtino 1934 metais padarytų žingsnių teisingumą, bet ir praturtino jų kryptį naujomis integracinėmis įžvalgomis.

Viena jų labai praktiška ir aktuali. Abi – ir 1934, ir 1990 metų – deklaracijos dėl Baltijos šalių bendradarbiavimo yra ne asmenų, o jų atstovaujamų valstybių susitarimai. Jeigu ir pakito jų vykdymo institucijos ir būdai, tai dar nereiškia, kad pakito jų prasmės: Baltijos valstybės yra įsipareigojusios bendradarbiauti ir niekas šio įsipareigojimo nei atšaukė, nei jį nutraukė kokia Trejetui išorinė jėga.

Baltijos šalių įstojimas į NATO ir ES išsprendė Trejeto civilizacinio identifikavimosi problemą: būdamos iš principo ir konkrečiai (t. y. prigimtimi ir istorija) Vakarų civilizacijos tautos, Baltijos šalys šiomis tarptautiškai pripažįstamomis euroatlantinės integracijos formomis įteisino savo kultūrų mentalinės plėtros perspektyvą. Tačiau geopolitinės organizacijos nereiškia, kad narystėmis jose šalys išsprendžia ir savo politines problemas. Joms spręsti buvo ir bus ieškoma ir lokalinių, ir regioninių galimybių, todėl regionavimasis Europos Sąjungoje yra ir bus neišvengiamas, nes ir pati Europos Sąjunga galų gale yra ir bus globalaus pasaulio regionas. Itin aiškus tų sąsajų pavyzdys gali būti Naujosios Europos proamerikietiška orientacija, tebekelianti dviprasmišką Senosios Europos reakciją.

Kaip euroatlantinės integracijos procesas paveikė ir veikia Baltijos valstybes?

Glaudūs Estijos ryšiai su Suomija niekada niekam nebuvo naujiena. Šiandien jie kaip niekada intensyvūs. Itin didelį poveikį Baltijos šalių

regioninės integracijos procesui turėjo Lietuvos apsisprendimas strateginiu euroatlantinės integracijos partneriu, kaip minėjau, laikyti Lenkiją. Dalyvaudamas Latvijos nepriklausomybės 15-ųjų metinių minėjime galėjau tik patvirtinti savo spekuliatyvią prielaidą, kad Latvija Baltijos kaimynių palikta viena su savo problemomis, kurios, deja, yra ir mūsų problemos: Rusijos revanšizmo penktoji kolona, sutelkusi Latvijoje gyvenančius Rusijos piliečius, net laisvės metinių dieną šturmuoja Laisvės paminklą. Ar desperatiškas Latvijos prezidentės žingsnis yra tik ženklas Rusijai? Ir tai, deja, ne vien Estijos ir Lietuvos valstybių pareigūnų problema – tai ir mūsų visuomenių geopolitinių orientacijų problema.

Nuo pat Baltijos šalių bendradarbiavimo pradžios ir Baltijos Taryba, ir Baltijos Asamblėja kreipė akis į Šiaurės Tarybą. Įvyko ne vienas kontaktas, pasirašyta vertingų dokumentų. Atrodė, kad ši bendradarbiavimo kryptis bus dar labiau aktualizuota paskelbus vadinamąją Šiaurės matmens doktriną. Tačiau ir ji buvo prislopinta nesveikos lenktynių dėl pirmenybės integruotis į ES atmosferos. Jau metai kaip integravomės. Laikas atsiminti šią tikrai perspektyvią koncepciją, kuri neprieštarauja ne tik ES dvasiai, bet ir ES santykių su Rusija kryptims. Šios koncepcijos problematikos pagrindu kitaip – aktualiau, prasmingiau – nuskambėtų ir Baltijos šalių santykių trims Baltijos tautoms gyvenant Europos Sąjungoje klausimai.

Baltijos jūra, ne tik kaip demilitarizuota, bet ir ekologiškai patvari bei patikima aplink ją gyvenančioms tautoms gyvenimo erdvė, suteiktų perspektyvesnę, į tolimą ateitį nusitęsiančių santykių su Rusija projektavimo kryptį. Tai itin svarbu dabartiniame, bukai politizuotame Rusijos pozicijų su Baltijos šalimis kontekste. Visai kitaip pasijusti galėtų Latvija, labiausiai iš Rytų nepridengta Baltijos rytų pakrantės ir visos Europos Sąjungos zona.

Šių metų balandžio 28–29 d. Pernu mieste įvykęs penktasis jungtinis Baltijos Asamblėjos ir Šiaurės Tarybos posėdis pabandė aktualizuoti Šiaurės matmens parlamentų bendradarbiavimą Europos Sąjungos sąlygomis, siūlydamas atkreipti dėmesį į bendros Baltijos valstybių ir Šiaurės šalių švietimo mokslinių tyrimų erdvės kūrimą, darbo rinkos, kovos su korupcija, alkoholizmo, jūros išsaugojimo klausimus. Tai tikrai aktualu. Tačiau Briuselio biurokratijos sukamo integravimo rato papėdėje – kuklu. Svarbiausia – labiau techniška, o ne esmiška Baltijos tautų likimo požiūriu.

Yra ir dar viena Šiaurės matmens intensyvinimo reikalaujanti aplinkybė – tai dar neformalizuota, bet jau aiškiai besiformuojanti Pietų matmens erdvė.

Nori kas to ar nenori, Naujoji Europa, arba Vidurio Europa, buvo, yra ir bus. Jos gravitavimas į Šiaurės matmens ir Pietų matmens erdves ne tik užsimezgęs, bet ir perspektyvus visai Europai, o mums – kai kuriais atvejais ir išganingas.

Vienas baisiausių lenininio marksizmo palikimų ir Rytų (t. y. Rusijos), ir Vakarų (t. y. Senosios Europos) Europai yra radikaliai socializuoto žmogaus – žmogaus be savo biologinės prigimties ir prigimtinės vietos – samprata. Kad būtų aiškiau, ką ji reiškia, įsivaizduokime, kad mes visi čia staiga be jokių moralinių problemų pareiškiame: bloga mums šita Baltijos rytų pakrantė, gyventi netinkama, išeiname. Kas čia būtų, kas čia gyventų rytoj? Kuriame pasaulio taške tada būtų trys Baltijos tautos?

Baltijos Tarybos vienas iš svarbiausių laimėjimų – už savo žemę kaip savo Tėvynę kovojančio politinio žmogaus, politinės visuomenės, nacionalinės politinės bendruomenės modeliavimas ir ugdymas, davęs visam pasauliui akivaizdžių rezultatų. Tai – moralinis imperatyvas visai mūsų tolesnei ateičiai.

LIETUVA IR CIVILIZACIJŲ VIRSMAS

(2007)

Jau ir Lietuvoje matyti didžiųjų XX amžiaus pabaigos ir XXI amžiaus pradžios virsmų rezultatai. Tad gal būtų pravartu prasidedant naujajam politiniam sezonui bent jau apčiuopomis pasiryškinti jų kontūrus?

I. Rusija imasi iniciatyvos

Kai baigėsi idėjų kovos epocha (visas XX amžius yra gigantiškas jų susirėmimas), tapo aišku, kad neišnaudotas liko tiktai tikėjimų potencialas, su didžiausiais ekonominiais ir militariniais resursais sukauptas krikščionybėje, islame ir budizme, tiksliau – jų užkariautose erdvėse. Vienyti tose tikybų erdvėse atsidūrusias tautas tapo svarbiausiu politikų uždaviniu. Tų procesų akivaizdumas nenuginčijamas.

Daugiausia problemų kilo krikščioniškajam pasauliui, nes būtent jis, pats pamažu išsikvėpdamas, savo ideologijų kova varė į priekį pasaulio istoriją visą XX amžių: kas vakar buvo priešai, šiandien turėjo tapti draugais, o per tą laiką reikėjo suspėti buvusiajam priešui primesti ekonominį liberalizmą, dėl kurio šalies ūkinis gyvenimas nebetektų nacionalinės kontrolės. Globalizacija tapo didžiąja Vakarų civilizacijos viltimi.

Kurį laiką tai daryti sekėsi: Vidurio Europa nuo „šoko terapijos“ keitėsi greitai ir tvarkingai, o Jelcino Rusija irgi atsivėrė „rinkos ekonomikai“ taip, kad buvusių priešų integracija vyko netgi politiniu lygmeniu – rusų vadai kalbėjo ir apie Europos Sąjungą, ir apie NATO tiek lojaliai, kad Rusijos įsitraukimas į tas struktūras tolesnėje perspektyvoje nebeatrodė absurdas. Tai būtų reiškę plačią krikščioniškosios civilizacijos

integraciją Šiaurės pusrutuliui vienijantis prieš Pietų pusrutulį su Kinija priešakyje.

Putino Rusija nuo ekonomikos liberalizavimo savo teritoriją atsitvėrė beveik aklinomis nacionalinėmis sienomis ir atribojo nuo krikščioniškosios civilizacijos integravimosi proceso. Šį faktą bandoma paaiškinti tradiciškai: Rusijoje atgimsta jos imperializmas. Reikalai sudėtingesni – imperializmas yra tik priemonė. Kokie tikrieji Rusijos tikslai?

Svarbiausias – vienas: atsilaikyti prieš Kiniją. Paplūs Kinija per Amūrą – ir sudie Rusijai, bus blogiau nei mongolų-totorių epochoje. Šįsyk jos nebeliktų galutinai.

Kokias galimybes atsilaikyti turi Rusija? Jokių. Išskyrus pačią save. O ką ji gali, pati griūvanti? Demokratinė plėtra augimą Rusijoje paskatintų išvestų per – geriausiu atveju – ketvirtį amžiaus. Tada ji būtų fiziškai ir dvasiškai pavargusių, bent kiek atsikvėpti norinčių žmonių šalis. Labai įmanomas variantas – šalis jau tik iki Uralo kalnų. O gal ir dar artėliau Maskvos eitų rytinės jos sienos.

Gal tokios eigos neleistų krikščioniškosios civilizacijos gynimo organizacija NATO? Taip, neleisti bandytų ir bando. Tačiau Jungtinės Amerikos Valstijos iš esmės remiasi doleriu ir savo karinėmis pajėgomis. Kinija dolerių sukaupusi daugiau negu visas kitas pasaulis kartu paėmus. Jei Kinija vietoj dolerio pasirinktų eurą, JAV ekonominė katastrofa taptų ir jos militarine bei politine katastrofa.

Ar iš tiesų viena Europos Sąjungos kūrimo paskatų buvo bandymas sukurti visų pirma krikščioniškosios civilizacijos erdvę aptarnaujančio dolerio būsimąjį žlugimą amortizuojančią erdvę? Londono biržos aktyvumas ir monetarinis separatizmas tai lyg ir neigtų, akimis rodant į Vokietiją ar dar ką. Kad ir kaip būtų, daugelis valstybių neskuba. Čekija ir kitos naujokės euro įsivedimą atideda, euro prestižas dėl neišvengiamo prekių brangimo tarp žmonių smunka, ES konstitucija iš esmės žlugo, tad visas ES projektas ateitin plaukia tolydžio išsiplaudamas.

Rusija to nesupranta?

Tai ką gi ji daro?

Suvalstybindamas pagrindines Rusijos gamtos resursus eksploatuojančias ūkio šakas, Vladimiras Putinas visų pirma koncentruoja politinę valdžią, visuomenėje skatindamas nacionalizmą ir rasizmą, kurie turi pakeisti marksistinį proletarinį internacionalizmą ir padėti atsiriboti nuo

liberalinio kosmopolitizmo. Arabus laikydama kiek galima arčiau savęs, bet ne tiek arti kaip Europos Sąjunga, kuriai jau reikėtų galvoti apie perėjimą į islamą, Putino valdžia puikiai žaidžia su nacionaline krikščionybės atmaina – stačiatikybe ir visiškai pajungia ją savo valiai. Tačiau rimčiausi žingsniai padaryti su tikybiškai beveik nepavojinga Kinija: su ja ir kitomis Azijos šalimis, kaip TSRS laikais su Vokietija, sudarytas netgi antinatines ambicijas turintis karinio bendradarbiavimo aljansas, tad bent laikinai bus galima prižiūrėti Kinijos ekspansionizmą. Šito kol kas, atrodo, reikia ir Kinijai.

Ką visa tai reiškia?

Tai reiškia, kad paskelbdama nacionalinės demokratijos (sakoma ir – valdomos demokratijos) programą, Rusija apsisprendė atsisakyti iliuzijų, neva liberalinė demokratija pajėgi integruoti krikščioniškąją civilizaciją, ir tokia ji pajėgi atsilaikyti dviem frontais – prieš Kiniją ir prieš besivienijančią Arabiją su jos religijų sąlygotu agresyvesniu už krikščioniškąjį gyvenimo būdu. Kaip labiau ir už JAV, ir už ES pažeidžiama ir vienų, ir kitų priešų, ji pirmoji susidorojo su savo musulmonais ir dabar dorojasi su kinų plūdesiu, tuo pat metu priešindamasi Vakarų Europos kapituliantiškumui prieš islamą ir JAV bejėgiškumui prieš Kiniją. Militarinis erdvių atribojimas sausumoje, vandenyse ir ore rodo nepasitikėjimą savosios civilizacijos nei vakariniu, nei rytiniu sparnu ir akivaizdžiai demonstruoja, kad Rusija ryžtasi imtis krikščioniškosios civilizacijos lyderio vaidmens. Rusija ateina kaip audra, sako Lenkijos eksprezidentas Lechas Valensa.

Tragiškas, o kartais ir komiškas yra šis gestas. Tačiau pastanga akivaizdi. Putino pakeisti prezidento poste ateis arba laikinas, Putino sugrįžimo būtinumą paryškinantis įpėdinis, arba dar ryžtingesnis ir radikalesnis Rusijos lyderis. Klausimas vienas: ar rusiškasis nacionalizmas skeldėjančią Rusiją sutelks tiek, kad nuramdytų badą ir prislopintų alkoholizmą, kurių eliminavimas jiems leistų pradėti galvoti apie vidinių galių kūrimą, reikalingą prisiimamiems vaidmenims vaidinti?

Deja, istorija šiandien tik kreivai šypsosi: priešpriešinti šiems desperatiškiems žingsniams nelabai ką turi nei JAV, nei Europos Sąjunga.

Kas per tą laiką dėjosi ir buvo daroma su mumis?

II. JAV nepasiduoda ir Europoje

Žvaigždžių karas buvo paskutinis didysis Šaltojo karo mūšis. Jis pareikalavo visų tiek privataus monopolinio (JAV), tiek valstybinio (TSRS) kapitalizmo jėgų ir pajėgų. Lemiamas buvo militarinio susirėmimo matmuo, tačiau ne paskutinę vietą užėmė ir ekonominė konvergencija, ir visuomenės informacijos priemonių kuriama globalioji erdvė, ir pagaliau slaptųjų tarnybų veikla priešininko teritorijoje. Daug kas iš šių veiklos rūšių hibridizavosi naujojoje informacinėje terpėje ir kūrė papildomas galimybes. Viena jų buvo vadinamosios taikiosios revoliucijos, veikusiosi pagal nesipriešinimo jėga metodiką, užgimusią 1968 metų studentų revoliucijoje ir išplėtotą JAV strategų kaip priešnuodis Če Gevaros tipo revoliucijoms.

Pirmoji tų revoliucijų banga nuošė, kai, išsekus TSRS komandinės ekonomikos resursams, Michailas Gorbačiovas paskelbė savąją *pertvarką*, siekdamas socialistinį ūkį sukryžminti su privačia iniciatyva, o valstybinę TSRS politinę struktūrą pertvarkyti į naujosios ekonominės erdvės vienijamą konfederaciją. Tarybinio socializmo sistemoje prievarta buvo pasiekusi tokias brutalias formas, kad nesipriešinti jai buvo neįmanoma, ir pati populiariausia pirmine pasipriešinimo forma tapo kitamintiškumas ir nacionalizmas. Sprogimais jis pirmiausia išsiveržė Baltijos šalyse.

Iki tol buvo atliktas didžiulis parengiamasis darbas, visų pirma Lenkijoje. JAV padedamas kardinolas Karolis Voityla tapo popiežiumi, sėkmingai buvo finansuojamas lenkų „Solidarumas“. Nuo „Solidarumo“ kai ką kopijavo ir Sąjūdis Lietuvoje, deja, finansiškai neremiamas, o politiškai netgi neskatinamas. 1990 metų nepriklausomybė Lietuvoje ir „nepriklausomybių paradas“ po 1991 metų pučo Maskvoje užbaigė pirmąją taikių revoliucijų bangą.

Antroji prasidėjo jau veikiant naujam geopolitiniam veiksniui – Europos Bendrijai, greitai (supratus, kad buvusi socialistinio lagerio Vidurio Europa gali priklausyti Vakarų Europai) pasivadinusiai Europos Sąjunga.

Septynių naujų narių priėmimas parengė spalvotųjų revoliucijų bangą. Oranžinė revoliucija įvyko Ukrainoje, rožių revoliucija – Gruzijoje, sustiprėjo demokratijos eksportas į paskutinę diktatūrą Europoje Baltarusiją. Tos revoliucijos nubangavo iki pat Kinijos pasienio Vidurinėje Azijoje, visur aktyviai dalyvaujant Jungtinėms Valstijoms su įvairiais pasaulio naujojo sutvarkymo projektais – demokratinio Afganistano, Didžiojo Azerbaidžano,

suvienytos Gruzijos ir pan. Už raketinį NATO įsitvirtinimą Europoje lenkams buvo pažadėta Didžioji Lenkija, jeigu jie sugebės ją sukurti.

Lenkai stengiasi. Kaip įprasta, pirmiausia jie pasitelkia Bažnyčią. Visose Abiejų Tautų Respublikai priklausiusiose žemėse lenkų nacionalinėmis lėšomis ir vienuolių bei kunigų pastangomis atstatomi vienuolynai, bažnyčios, leidžiami lenkiški maldynai, vyksta pamaldos lenkų kalba. Vakarų Ukrainoje ta veikla nėra lengva: čia ukrainiečių nacionalizmas ne bedantis. Vakarų Baltarusiją nuo polonizacijos gina pats režimas. Geriausiai Lenkijai sekasi Lietuvoje: čia laisvai traukia būriai maldininkų, minios ekskursantų, veikia lenkiškos bažnyčios, kultūrinės organizacijos, stiprinamos lenkiškos ir uždaromos lietuviškos mokyklos, lenkai aktyviai dalyvauja politikoje, valdydami Vilnių ir du rajonus, daro stiprią įtaką Seimui ir prezidentūrai. Lenkija supirko didelę dalį Lietuvos ūkio („Mažeikių naftą“, Klaipėdos terminalą, statybos organizacijų akcijas, pastatus Vilniuje ir kitur, žemes ir t. t.), per komunikacijų tiltus į Vakarus rengiasi kontroliuoti elektros ir dujų energetiką, pati dalyvauti Ignalinos atominės elektrinės statyboje.

Lenkų nacionalizmas lietuvių žemėje virsta imperializmu, kuris plėtosis griūvant Baltarusijos politiniam režimui ir skylant Ukrainai (skilimo galimybės neatmeta ir JAV strategai). Lenkija veikia, išnaudodama JAV paramą iki tiek, kad dėl savo interesų drąsiai konfliktuoja su visomis ES valdžiomis, drebindama pačius Europos Sąjungos pamatus.

Nenuostabu: Didžiajai Britanijai galutinai atsisakius prisijungti prie euro zonos, Europos Sąjunga lieka Vokietijos dominuojama erdvė. Tai pavojinga Lenkijai ES raidos tendencija, ypač atsižvelgiant į tai, kad vakarinės Lenkijos žemės realiai jau nebe Lenkijos. Lenkams būtinai reikia žemių rytuose.

Lietuva savo pietryčius tyliai ir ramiai atiduoda Lenkijai, kažką neaiškaus kalbant Lietuvos Prezidentui ir aktyviai ta kryptimi veikiant Lietuvos premjerams: Algirdas Brazauskas lenkams įgrūdo „Mažeikių naftą“, Gediminas Kirkilas lenkus tiesiog įstūmė į Ignalinos atominę. Pacų rūmai parduoti Lenkijos ambasadai – Lenkija įgijo Lietuvos teritorijos dalį pačioje Vilniaus širdyje! Seimo nario Emanuelio Zingerio pastangomis reanimuojama 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija.

Ką visa tai reiškia?

Pažiūrėkime, kas visa tai daro, ir galėsime pasakyti, kodėl daro.

III. Lietuvos servilizmo filosofija

Nuo pat valstybės atkūrimo Lietuvą valdo komunistai arba komunistinės sąmonės žmonės visaip besivadinančiose partijose. Neišskirtini ir 1996–2000 metai, nes būtent tada pradėta Didžioji privatizacija – strateginių ūkio objektų išpardavimas, kitaip sakant, nacionalinės valstybės ekonominių pamatų naikinimas. Ši sąmonė pasaulį regi tiktai per valstybės sienas, nuo TSRS laikų susitraukusias iki nacionalinių sienų. Nūdienė lietuvių nomenklatūra iš savo graudžios praktikos žino, kad visa, ką jie gali, tai valdžios koridoriais su lauknešėliais landžioti pas biudžeto skirstytojus. Jau TSRS laikais jų pasaulis buvo sumažėjęs iki LTSR sienų, tarp jų jis turėjo būti šiltas, patogus, ramus, nes tame pasaulyje turėjo gyventi ne tik jie patys, tvarkytojai, bet ir jų vaikai bei vaikų vaikai – tuometiniai komjaunuoliai ir pionieriai. Lokalaus gerai sutvarkyto pasaulio samprata buvo jų ideologijos ir politikos idėja, paaiškinanti daugelį tarybinio meto Lietuvos gyvenimo reiškinių. To meto nomenklatūra kitur ir kitaip gyventi negalėjo, nenorėjo, pagaliau – ir nemokėjo.

Visa tai tinka ir šiam metui. Tik komunistų kartą pakeitė ar dar keičia komjaunuolių karta, atsinešanti ir vieną naują bruožą. Brazausko laikų komunistai dar suvokė esant tautinių vertybių problemą, o Kirkilo komjaunuoliai yra visiški kosmopolitai – savo sąmonėje jie jau yra įvykdę pasaulinę proletarinę revoliuciją ir gyvena pasaulyje be sienų, be nacionalinių kalbų, be moralės principų ir be atsakomybės, o to iš nacionalinės valdžios reikalauja aiškiai lokalizuota ir tam tikrais sutartiniais principais paremta nacionalinė konstitucija. Viso to dabar nebereikia: lietuviu galima būti ir kalbant angliškai, tautybė apskritai yra reliktas, valstybes kuria ne tautos, o piliečiai, sutarties pagrindu laikantys Žmogaus teisių deklaraciją, ir t. t.

Štai kodėl jų vadovaujama ir propagandiškai apdorojama Lietuva be problemų balsavo už Europos Sąjungą, nors ši pareikalavo atsisakyti didžiosios dalies suvereninių nacionalinės valstybės galių – atsisakyti tų principų, dėl kurių kovojo Lietuvos laisvės lyga, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, kas buvo postuluota 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės atkūrimo Akte, 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Deja, patikimo naujosios nomenklatūros gyvenimo ir – ypač – ateities Europos Sąjunga negarantavo. Per daug skirtingų tautų interesai turi

būti sujungti ir Europos Sąjungos konstitucijoje, ir euro zonoje, ir ES traška ir braška su kiekvienu nauju didesniu krustelėjimu. Tai kelia nerimą ir verčia ieškoti papildomų garantijų. Be stipresniojo globos, be „vyresniojo brolio“ peties buvę komjaunuoliai gyventi visiškai nemoka.

Kur tos garantijos?

Tiktai ne tautoje. Ir net ne liaudyje. Tautą ir liaudį elitas išdavė ne kartą, išduoda dabar ir išduos ateityje. Europos Sąjunga visų pirma yra elitų sąjunga, sąjunga ne pagal tautų, o pagal elito tegul ir kilnų interesą – ieškoti geopolitinių civilizacijos jungčių nepaisant nieko, kas tas jungtis naikina netgi jų ištakose, o svarbiausia – neaukojant nė miligramo savo gerovės, priešingai – ją tik pagausinant (ko verti vien ES biurokratijos atlyginimai ir jų nuolatinis kėlimas!).

Garantijos, kad ir nedidelės, bet labai konkrečios, bent jau lietuvių komjaunuoliams – čia pat: Lenkija! Dar nuo tarybinių laikų buvusi „užsieniu“ ir „laisvės kraštu“ Lenkija labai greitai tapo ir strateginiu partneriu, ir advokatu Lietuvai stojant į NATO ir t. t. Draugystė su Lenkija nuo Algirdo Saudargo ir Kšištofo Skubiševskio pakto laikų išaugo iki glebėsčiavimosi prezidento Valdo Adamkaus antrosios kadencijos metu, o premjero Kirkilo asmenyje – iki japoniškų nusilenkimų. Kodėl gi ne?! Jeigu jie, tie mūsų strateginiai partneriai, iš principo irgi tokie pat, tik didesni, jeigu tu nejauti savo nacionalinės vertės ir orumo, o nori žūtbūt susitarti, tai kodėl ir nenusilenkti, tegul ir lenkų nacionalistui – jis vis tiek lenkų valstybės, gal net siekiamos Didžiosios Lenkijos, atstovas! Didžioji Lenkija išliktų net ir Europos Sąjungai griūvant, tai gal geriau priklausomybė nuo Lenkijos, kurią gal ir toliau gintų kad ir klibanti Amerika, negu nuo Rusijos, kurioje Lietuvai iš Maskvos leidusiems ištrūkti komunistiniams išdavikams vietos tikrai neatsirastų! Logika aiški ir paprasta: išgyventi bet kuria kaina – ne tik parduodant valstybę, bet ir ją išduodant, nes kito kelio komjaunuoliams nėra: jie nemoka gyventi net emigracijoje, nes jie nieko kita nemoka, tik valdyti – kad ir Lietuvos guberniją, kaip tai dar XVIII amžiuje buvo suplanavusi Lenkija. Tai – kraštutinis mūsų neokomunistinio elito geopolitinis pragmatizmas, mutuojantis į atvirą valstybinę išdavystę.

Kad tauta nepasipriešintų, ji ir toliau skatinama emigruoti, masiškai pratinama prie alkoholio pradedant vaikais, degraduojama televizijų šou biznio programomis ir klaidinama informaciniu melu bei dvasios destrukcija mokyklose. Apie valdžios atitrūkimą nuo tautos, nuo liaudies, apie

kurį dar užsimenama Europos Vakaruose, pas mus tylima. Jeigu koks politikos kūdikis pareiškia, kad Lietuvoje prastos kokybės demokratija, net į diplomatinį pasakymą atsiliepiama pabūklais.

Kad bet kuriam demokratiją imituojančiam režimui būtino politinio partinio gyvenimo netgi regimybė būtų patikimai kontroliuojama, Lietuvoje baigiama sunaikinti alternatyvas galinti siūlyti partinė politikos sistema. Šių pastangų triumfu galima laikyti 2K (Kirkilo ir Kubiliaus) aljansą – socialdemokratų ir konservatorių sukonstruotą, pastaruoju metu šiek tiek demontuotą mažumos Vyriausybę, kurios tikslas vienas – kaip nors išsilaikyti iki Seimo kadencijos pabaigos, jokiu būdu neprarandant valdžios, net jeigu ji taptų atviru sąmokslu prieš tautą.

Štai kodėl jau ne kartą girdėjome tokį mūsų padėties apibūdinimą: lietuviai ateities nebijo, bet valdžia netiki.

BALTARUSIJA – KAS TAI?

(2008)

Baltarusija – tai paskutinio Europoje diktatoriaus Aleksandro Lukašenkos terorizuojama šalis, kurią reikia kuo greičiau išvaduoti. Taip, ko gero, atsakytų dauguma lietuvių.

Baltarusijos nepriklausomybės devyniasdešimtųjų metinių minėjimas kovo 25 dieną Minske vyko taip, tarsi Vilnius arba bent jau kas nors iš Vilniaus būtų atsakingas už jo sėkmę. Seime, Konstitucijos salėje, vyko Baltarusijos opozicijos atstovų posėdis dalyvaujant pačiam Lietuvos Prezidentui. Giedotas Baltarusijos himnas, rymojo vėliavos. Kaimynų nepriklausomybės metinių garbei buvo skirtas „Spaudos klubas“, kurio metu demonstruotos ilgos Jurijaus Chaščevackio filmo „Aikštė“ ištraukos. „Panorama“ jau buvo perdavusi LTV akredituotos korespondentės Baltarusijoje pasakojimą, kaip ji buvusi suimta „ir taip toliau“, bet dabar jau paleista ir taip toliau. Prezidentas Valdas Adamkus su jam retai būdingu ryžtingumu kapojo orą: toks elgesys prieštarauja pačios Baltarusijos interesams! Kai vienos tautos interesams atstovauti prisiima kitos šalies prezidentas, galima laukti pačių netikėčiausių veiksmų iš abiejų pusių. Pasitenkinta Lietuvos užsienio reikalų ministerijos nota dėl žurnalistų suėmimo. Baltarusijos valdžia nė nemirktelėjo. Gal padėkos kitaip, pavyzdžiui, kolegiškai prisidėdama prie kokio nors kito Pociūno problemos sprendimo. Taip bjauriai samprotauti verčia ta aplinkybė, kad mūsų reakcija į kaimyninėje šalyje įvykusio nepriklausomybės metinių minėjimo „apiforminimą“ keliais sunkvežimiais suimtųjų buvo naudinga tik Lukašenkos režimo šulams, dar kartą visam pasauliui pagarsinusiems, kad tvarka Baltarusijoje yra ir bus, o lenkų, lietuvių ar amerikonų nupirktas jaunimėlis – tai atliekos ir net išdavikai.

Kas gi iš tiesų dedasi? Mes, atrodo, suvokiame, kad su kaimynais geriau sugyventi geruoju. Tai ko gi viliamės, tarsi pakalnėn tuščią kubilą ridendami JAV ir ES aprobuotą „paskutinio diktatoriaus Europoje“ skandalą?

Be savaime suprantamų geopolitinių militarinės ir ekonominės įtakos interesų, kuriuos turi kiekviena didžioji valstybė, abi didvalstybės šiuo triukšmu visam pasauliui transliuoja žinią, kokios demokratiškos yra jos pačios, kaip jos už žmogaus ir mažumų teises ir apskritai už gėrį prieš blogį, nesvarbu, ar jis turi Osamos Bin Ladeno, Sadamo Huseino ar – pagaliau – Lukašenkos veidus. Ir šiuo atveju visiškai nesvarbu, ką tais klausimais mano Lietuva, juo labiau kad JAV yra patikimiausia jos globėja, o Europos Sąjunga yra jos metavalstybė, kurios diduma įstatymų ir politikos normų, visų pirma – gynybos bei užsienio reikalai, yra tos metavalstybės nustatomi, Lietuvai paliekant teisę jiems tik pritarti. Bet ne lietuviams. Bent jau – ne visiems. Demokratijos galia yra ta, kad būtent tas su vienmačiu mąstymu nesutinkančiųjų kalbėjimas dažnai pasirodo esąs naudingas ne tik valstybei, bet ir jos valdžiai. Jeigu ji valdžia.

Tai štai: Lietuvos požiūris į Baltarusiją niekada negalės ir neturės būti tapatus kokiam nors globalizuotam požiūriui.

Svarbiausia aplinkybė, dėl kurios Lietuvos požiūris į Baltarusiją niekada negalės būti tapatus ne tik JAV, bet ir ES požiūriams, yra ta, kad Lietuva gyvena šalia Baltarusijos. Gyventi anapus vandenyno, netgi už Karpatų ar Alpių yra ne tas pat, kas gyventi ant tos pačios Medininkų aukštumos. Kad ir kokios valdžios ateitų vienoje ir kitoje kaimyninėje valstybėje, tas valstybes sukūrusios tautos turi gyventi taip, kad susipykus valdžioms nesusipyktų tautos. Nei JAV, nei Europos Sąjungai tai nerūpi. Arba rūpi kaip užvakarykštis sapnas. O mums jeigu dar ir nerūpi, tai rūpėti turėtų. Per dvidešimt metų rusus Rusijoje iš nuoširdžiai simpatizavusios tautos sugebėjome paversti labiausiai mūsų nekenčiančia tauta. Dabar tą patį norime padaryti su baltarusiais? Kodėl? Kad bėdos atveju galėtumėme pasikliauti tik lenkais? Tarsi neatsimintume Liublino unijos su Ukrainos aneksija ar Želigovskio invazijos su Vilnijos okupacija?

Antras – ir dar svarbesnis! – dalykas yra tas faktas, kad Baltarusija šiandien – itin stipri nacionalinė valstybė, su kurios politine valia, kad ir kaip niršdami, privalo skaitytis ne tik Briuselis, Vašingtonas, bet ir Maskva.

Baltarusija šiandien – tai dešimtmilijoninė populiacija, kurios žmogiškieji ištekliai jau pajėgūs daryti apyvartą, garantuojančią nacionalinio

kapitalo reproduktyvumą. Baltarusija turi daug gamtinių išteklių, leidžiančių tenkinti būtiniausias gyvenimo reikmes, o kooperuodamasi su geriausiomis pasaulio firmomis ji sugebėjo pasiūlyti pigių ir kokybiškų paklausą pasaulyje turinčių prekių, kuriančių galimybes tolesnei šalies industrinei plėtrai. Baltarusijos nacionalinis produktas auga, leisdamas didžiules lėšas skirti socialinėms programoms. Kolūkio pirmininkas Lukašenka ir daugeliui savųjų yra įgrisęs iki gyvo kaulo, bet kai jis tarsi koks kietakaktis vadybininkas tikrina, kaip tiesiami keliai, statomi socialiniai būstai kaimeliuose, visuomeniniai centrai miestuose, daug kas turi prikąsti liežuvį, o paviršutiniškas turistas gali tik apgailestauti, kiek daug statinių kada nors teks nugriauti – jie bus visiškai netinkami tam gyvenimui, kurį atneš demokratija su visai kita gyvenimo sankloda, būdu ir vertybėmis.

Lukašenka jau dabar Baltarusijoje (žinoma, ne opozicijos) vadinamas nacijos tėvu. Ateityje tai bus pripažįstama, ko gero, nedviprasmiškai: tai jis, o ne kuris kitas parodė, kad baltarusių tauta sugeba susitelkti taip, jog jų valstybė dešimtmečius gali atlaikyti viso pasaulio spaudimą. Būtent tai Lukašenka labiausiai ir eksponuoja tiek savo kalbomis „vidaus rinkai“, tiek savo užsienio politikos veiksmais. Tokios jo stovėsenos ir elgsenos ištakos – Antrojo pasaulinio karo metu patirtos fašistinės okupacijos kančios, kurios pirmąsyk baigėsi realia nacijos pergale: partizaninis judėjimas, rėmęsis ne rusiškuoju, o būtent gudiškuoju etnosu, nebuvo nugalėtas, atsilaikė, pirmąsyk įgydamas tokį savarankiškumą, kad Piotrą Mašerovą, Baltarusijos komunistų partijos pirmąjį sekretorių, Maskvai teko suvažinėti savivarčiu. Lukašenkos kol kas nepavyksta įveikti ir šiandien.

Diktatorius intelektu, žinoma, nespindi. Diktatoriams toks daiktas ir nebūtinas – jam gana kietos rankos. Užtat gudrumo jis tikrai nestokoja – net ir nepriklausomybės devyniasdešimtmečio eisenai leidžia pavaikščioti, o „praretina“ ją tik prieš pat pabaigą. Nes, tiesą sakant, ir kovo 25-oji jam yra visiškai į Baltarusijos istoriją įsirašantis faktas – juk būtent tąsyk pirmąkart ir postuluota, kad Baltarusija turi būti po saule kaip nepriklausoma nacionalinė valstybė! Tik be „lenkiškų vėliavų ir lietuviškų arklių“.

Daugumai iš opozicijos ir tos vėliavos, ir tie „arkliai“ – principiniai dalykai. Pradedant nuo to, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, arba Litva, yra jų, baltarusių, tikrasis pavadinimas, *Pogonia* – tikrasis herbas, Vilnius – istorinė sostinė, ir baigiant tuo, kad Lietuva su savo „lietuvisais“ – viso labo kažkas aplink ar už Kauno. Iš tokių ir panašių kalbų juokiasi ir protingesnė

opozicija, ir išprususi inteligentija, tačiau kai jų dvasią, suformuluotą labai kryptingais klausimais ir dar kryptingesniais atsakymais, regi baltarusių mokykliniuose vadovėliuose, juoktis nebesinori. Ypač atsimenant mūsų sienų su Baltarusija klausimą. Mes vieninteliai iš Baltijos šalių nekėlėme 1920 metų sienos problemos, lenkiškosios okupacijos problemos, laikydami tai praeities dalykais. Tačiau net ir „Stalino sienų" klausimą išsprendėme taip, kad jos sutrumpėjo mūsų nenaudai ko ne šimtu kilometrų: buvome nepasirengę, o baltarusiai kovojo dėl kiekvieno medžio.

Idėjiškai gerai orientuotos tautos labai greitai išsiugdo atitinkamą elitą. Netgi perėjimo iš autokratijos į demokratiją kančios ir nuostoliai, susiję su planinio ūkio perorganizavimu į jo veikimą laisvojoje rinkoje, nacionalistinių pažiūrų vadovų nedemoralizuoja. Tai rodo Rusijos patirtis. Kad Baltarusijos elitas ir demokratijoje sugebės susitelkti ir veikti, kietai atstovaudamas savo nacionaliniams interesams, abejoti netenka: Baltarusija vadovaujasi kiniškuoju perėjimo iš valstybinės į privatinę nuosavybę modeliu ir metodika, kuri kaip būtiną savosios demokratijos sąlygą numato ekonomiškai stipraus nacionalinio elito sukūrimą, tad baltarusiškumą Baltarusijoje tikrai bus kam ginti. Ar santykiuose su Baltarusija savo vertybes būsime pasirengę ginti kaip ir sienas?

Nekelia abejonės, kad mes turėtume bendrauti su Baltarusijos šiandieninio režimo opozicija, taip pat ir ta, kuri reziduoja Lietuvoje. Tačiau bendravimo tikslas neturėtų būti politinio plepėjimo lygmeniu besitenkinanti „pagalba Baltarusijos demokratizavimui". Kol santykiai su Baltarusijos opozicija nėra juridiškai aiškiai ir įsipareigojamai (bent jau pagal Baltarusijos Rados priimtas nuostatas) apibrėžti kaip būsimojo Baltarusijos politinio elito santykiai su Lietuva po to, kai Baltarusijos opozicija ateis į valdžią, tol mūsų parama opozicijai yra mažų mažiausiai neatsakinga mūsų nacionalinio saugumo požiūriu. Oficialiojo Minsko ji gali būti traktuojama kaip kišimasis į Baltarusijos valstybės vidaus reikalus. Toks santykis su kitomis pasaulio valstybėmis yra JAV arba Rusijos (nors pastaroji savo pretenzijas šiuo metu „demokratizavo" iki rusakalbių teisių gynimo užsienio šalyse) sau prisiskirta teisė, o mums ji vargu bau priimtina: su režimu kovodami emigravusios opozicijos pusėje mes ne tik apsunkiname savo verslininkų dalyvavimą Baltarusijos gyvenimo pokyčiuose, mes galime pasijusti einantys ne tik prieš režimą, bet ir prieš tautą. Baltarusių opozicija šiandien – neaiškūs „liberalai". Kuo galėtų tapti

šis lietuviškas-lenkiškas-baltarusiškas liberalizmas kaip sąveikos su demokratine Baltarusija politikos bazė? Europos Sąjungos regioninė politika bet kokiems neapibrėžtumams, jeigu juos pasisavina stipri politinė valia, atveria nepaprastų galimybių. Šiuolaikinį Žygimantą Augustą jau turime. Ar nesulauktume šiuolaikinio Pilsudskio?

Klausimų Lietuvos pietryčių fronte daugiau negu atsakymų. Ieškoti jų ir suformuluoti nedviprasmiškus atsakymus kaip savo politikos demokratinės Baltarusijos atžvilgiu laiko dar turime. Tačiau kad ir ką mąstytume, turėtume nepamiršti, kad šalia mūsų – jauna ir jau dabar galinga tauta su stipria nacionaline valstybe, kuri tikrai sugebės naudotis savo galiomis visose jai atsiversiančiose situacijose.

REIKIA SUKURTI TARPTAUTINĘ TAUTŲ TEISĘ, ARBA TAUTOS APSISPRENDIMO PRINCIPAS ŠIUOLAIKINIAME ŽMOGAUS TEISIŲ KONTEKSTE

(1995)

Pagrindinė mano pranešimo tezė tokia: naujoji pasaulio raidos logika įsakmiai reikalauja, kad tautos teisės tarptautinėje teisėje būtų nedelsiant įtvirtintos ir garantuotos taip pat, kaip iki šiol buvo garantuotos žmogaus teisės.

Kodėl tai būtina? Pirma, todėl, kad viena negali pakeisti kita. Žmonių visuma – dar ne tauta. Apie žmonių apsisprendimo teisės praktiką sprendžiant pagal žmogaus teisių ir laisvių praktiką kilo ir kyla rimčiausios politinės problemos ir pasekmės. Antra, didžiausios pačios tarptautinės teisės kolizijos ir konfliktai susiję su tautų apsisprendimo teisės ignoravimu, slopinimu ir atviru apsisprendimo principo laužymu. Trečia, tautų bandymai atkurti arba įkurti savo nepriklausomas valstybes tebekelia didžiausius XX amžiaus konfliktus, jie pagimdė ir didžiausius to proceso atoveiksmius – fašizmą ir komunizmą, siekusius būtent priešingų etninės ir tautinės valstybių įvairovės sunaikinimo tikslų, vokiečių fašizmo atveju – arijų rasę kuriant per šovinizmą ir rasizmą, o rusų komunizmo atveju – per internacionalizmą ir kosmopolitizmą.

Dabar apie kiekvieną tezės argumentą konkrečiau.

Pirmas: *dėl tautų apsisprendimo teisės pripažinimo sprendžiant pagal žmogaus teisių įgyvendinimą kilo ir kyla daug rimtų ir pavojingų politinių problemų ir jų pasekmių.* Realizuoti tautos konstituciškai postuluotą ir paskelbtą apsisprendimą gyventi kaip nepriklausomai šaliai Čečėnijai labai apsunkimo tai, kad vietoj suvereniteto pripažinimo problemų svarstymo pasaulio valstybės demagogiškai pradėjo taikyti ir tebetaiko žmogaus teisių pažeidimo Čečėnijoje kontrolę. Tokia dalykų padėtis atvedė ne tik į čečėnų tautos ir jos gyvenamosios aplinkos totalinį sunaikinimą

(iš 140 gyvenviečių sunaikinta jau 90), bet ir agresiją Čečėnijoje vykdančios Rusijos demokratijos žlugimo išvakares. Yra ar nėra žmogaus teisių pažeidimų, svarstoma ir Tibeto atveju, nors turėtų būti keliamas tas pats šalies suvereniteto pripažinimo klausimas. Žmogaus teisių pažeidimais kaltindama Latviją ir Estiją (atskirais atvejais tai bandoma daryti ir Lietuvos atžvilgiu), Rusija kuria įtampą nepriklausomybę atkūrusių Baltijos valstybių regione.

Apie antrą argumentą – kad *pačios tarptautinės teisės didžiausi pažeidimai susiję su veika, nukreipta prieš tautų laisvę*. Globališkiausias ir didžiausias pasekmes turėjęs šia prasme yra slaptas Stalino ir Hitlerio susitarimas dėl pasaulio persidalijimo XX amžiaus viduryje. Vakarams tos derybos baigėsi Niurnbergo procesu, o Vidurio Europai nesibaigė iki šiolei, nes Antrojo pasaulinio karo pasekmės sąlygojo ne tik Šaltąjį karą, bet ir Helsinkio procesą. Tiesos blokada po karo buvo tokia gili, kad tik keletas žmonių Jungtinėse Valstijose žinojo, jog Lietuvos miškuose vyksta rezistencinis karas, Lietuvai vienai likus kovoti su rusų okupantais, kartu su Vakarų sąjungininkais atšventusiais pergalę prieš fašizmą. 1988–1989 metais Molotovo ir Ribentropo pasirašytų slaptųjų Stalino ir Hitlerio susitarimų protokolų demaskavimas ir jų pripažinimo niekiniais siekimas tapo vienu svarbiausių Lietuvos, Latvijos ir Estijos išsivadavimo juridinių ir politinių argumentų.

Ir apie trečiąjį, kurį postuluoti geriausia būtų taip: *rimčiausios tarptautinės gynybos tautoms reikia ilgalaikių, istorines epochas sudarančių konfliktų atvejais*. Komunizmo ir fašizmo ekspansijos ir jas lydėjusi tautų okupacija (pavyzdžiui, pusamžė Baltijos šalių okupacija, Vidurio Europos satelitizacija 1945–1990 metais) yra ryškiausi šio teiginio pavyzdžiai. Tai pasakytina apie slavų ekspansijos metu užkariautas Kaukazo, Vidurinės Azijos, Sibiro tautas, Tibetą Kinijos atveju ir pan.

Dabar esančiuose ir veikiančiuose tarptautinės teisės dokumentuose tautų apsisprendimo klausimu – Jungtinių Tautų Įstatuose, Deklaracijoje apie nepriklausomybės suteikimą kolonijinėms šalims ir tautoms, Deklaracijoje apie tarptautinės teisės principus valstybėms, nustatančioms draugiškus santykius ir bendradarbiavimą pagal JT Įstatus ir kituose panašiuose aktuose tautų apsisprendimo teisė suprantama kaip tautos laisvė pasirinkti visuomenės politinę struktūrą. Pati tauta šiuose dokumentuose yra daugiau objektas, o ne laisvos valios subjektas.

Be jokios abejonės, minėtieji tarptautiniai dokumentai yra labai svarbūs. Tačiau jais remiantis negali būti iškeltas, pavyzdžiui, klausimas apie kurdų tautos susivienijimą arba suvienijimą tarptautinėmis pastangomis ir pajėgomis. Šie dokumentai neteikia galimybių pasinaudojant tarptautine teise spręsti Šiaurės Airijos, Baskų šalies ir kitų panašių problemų. Vienas iš pačių baisiausių tokios užsitęsusios nenormalios padėties produktų yra tarptautinis terorizmas.

Mąstant apie neabejotinai intensyvėjantį tarptautinės teisės aktų kūrimo darbą būtina atsiminti, kad žmogaus teisių kodeksas kaip atskaitos taškas darosi nepakankamas ir reguliuojant valstybių vidaus reikalus. Taip yra dėl to, kad kodekse žmonių bendras vardiklis – valstybė, galima sakyti, eliminuotas, o apie tautą tik užsimenama 1950 metų Romos konvencijos 15 straipsnyje. Žmogaus teisių deklaracija, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra labai vertingi savivalės asmens atžvilgiu tarptautinio tramdymo įrankiai. Antra vertus, kaip tik dėl jų susidarė tokia padėtis, kad žmogus jau gerai ginamas nuo valstybės, bet valstybė nuo žmogaus – ne. Nekalbu apie piktą žmonių valią – net nuo nestandartiškai veikiančių žmonių valstybės neapdraustos. Visi gerai žinome pastarojo meto migracijos procesus, kurie jau primena tylų naują tautų kraustymąsi. Ypač traukia aukšto pragyvenimo lygio valstybės – Vokietija, Prancūzija, Didžioji Britanija, Skandinavijos šalys. Tiesa, migraciją ima reguliuoti Šengeno sutartis, normuoja kiti tarptautiniai aktai. Tačiau Vokietijoje turkų šiandien jau penki milijonai (neoficialiais duomenimis – septyni milijonai). Apie problemas patys vokiečiai oficialios politikos lygiu nekalba, bijodami tapti politiniais lavonais. Mes galime ir turime kalbėti, kad – tegul ir dėl kitokios migracijos – netaptume fiziniais lavonais. Vokiečiai šiuos klausimus palieka nagrinėti gatvių muštynėmis ir padegimais „politikuojantiems“ savo skustagalviams. Klausimas, matyt, tada toks: kiek imigrantų dar turi atvykti į Vokietiją, kad griūtų šiandieninės politikos stereotipai ir globaliai pradėtų keistis ne tik Vokietijos, bet ir kitų Europos valstybių politika pirma emigrantų, paskui kitataučių, pagaliau – savo pačių tautų atžvilgiu? Tauta kaip visuma neišvengiamai iškils kaip gynimo objektas, dar geriau išvydus Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos bei kitų šiuolaikinių dokumentų ginamos individų difuzijos produktus. Nenoriu čia labai plėstis į praeitį, bet negalima nepriminti meto, kai į okupuotas Baltijos šalis po jų ūkio

vystymo priedanga plūdo ir buvo siunčiami Rusijos kolonistai, Latvijoje ir Estijoje apie 1990 metus sudarę jau daugiau kaip pusę gyventojų, patiems latviams ir estams tampant tautinėmis mažumomis savosiose iki okupacijos etniškai labai normaliose ir patikimose valstybėse. Ir dabar ten tebeegzistuoja rimtas tų tautų etninio išlikimo klausimas, kurį reikės išspręsti teigiamai, kad ir kaip Rusija gilintų Latvijos ir Estijos rusakalbių pasipriešinimą, remiamą, beje, ta pačia Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija! Tokioje situacijoje ši konvencija tampa nebegaliojanti patiems latviams ir estams! O apie tautų ir valstybių etninių problemų sprendimo galimybes taip pat ir naujuose Europos žmogaus teisių ir laisvių dokumentuose – visiška tyla.

Valstybės kuriamos visų pirma tam, kad etnosas galėtų save teigti ir ginti. Etnosas tiktai tada ir tampa tauta, kai sau teigti ir ginti sukuria valstybę. Tauta yra tikslą įgijęs ir tam tikslui realizuoti valstybę sukūręs etnosas. Valstybė yra pagrindinis įrankis etnosui išplėtoti savo kūrybines galias ir sukurti sąlygas įgyvendinti mūsų civilizacijos jau garantuojamas žmogaus teises ir laisves. Tauta prasideda nuo jos etninių šaknų, o jos išsiskleidimas į valstybinio gyvenimo formas ir normas ir sudaro sąlygas etnosui tapti civilizuota tauta.

XX amžiaus antroji pusė pasižymi aiškiai dvasingesniu ir humaniškesniu požiūriu ne tik į žmones ir tautas, bet ir į gyvastį apskritai. Viena svarbiausių to naujo požiūrio apraiškų yra ekologizmas, gerokai pakeitęs mūsų mąstyseną ir pasaulėjautą. Netgi pozityvistinio tipo filosofinės koncepcijos jau linkusios vengti mechanistinio požiūrio į gamtą ir žmogų. Deja, tarptautinė teisė vis dar persmelkta mechanicizmo. Bene akivaizdžiausias šio teiginio argumentas yra joje tebeviešpataujanti tautiškumo (nekalbant apie etniškumą) svarbą užvualiuojanti valstybės ir piliečio samprata. Suprantama, tokia teisė sunkiai galės būti pagalbininke tautoms realiai einant į nepriklausomybę.

Pasaulio tyla dėl Tibeto, nekalbant apie kovojančią Čečėniją, yra iš dalies ir dėl to, kad siekiant jiems padėti nelabai yra kuo remtis tarptautinėje teisėje. Vakarų bejėgiškumo Serbijoje ir Bosnijoje šaknys yra ten pat.

Keista, tačiau svarstymai Jungtinėse Tautose ir kitose tarptautinėse organizacijose, užuot kėlę naujų etnosų tautinės brandos ir valstybinės nepriklausomybės ugdymo klausimus, suka visai priešinga linkme: kalbama apie tai, kad dekolonizacijos procesas yra pasibaigęs, kad tautos jau

sukūrusios savo valstybes, kad naujų etnosų ir tautų suverenizavimasis galėtų pakenkti pasaulio stabilumui ir patikimumui. Atrodo, tokie samprotavimai negalėtų būti ne tik svarstomi, bet ir viešinami – jie kompromituoja pačius Vakarų demokratinės mąstysenos pamatus. Užtat ar ne kaip kompensacija savo pačių sąžinei dažnai hipertrofuotai akcentuojama asmens laisvė, užsimerkiant netgi prieš akivaizdžiausius visumos, arba visuomenės, interesų pažeidimus, neretai sunaikinančius ir realiąsias individo teisių ir laisvių galimybes.

Todėl vertinant žmogaus teisių kodeksą kaip rimtą XX amžiaus humanistikos laimėjimą, bet matant realias tautų kančias, matyt, ateina metas ryžtingai pratęsti tą humanizacijos darbą ir analogiškai žmogaus teisėms bei laisvėms skirtiems dokumentams sukurti naujus tarptautinius tautų teises ir laisves ginančius dokumentus. Jie visų pirma turėtų labai griežtai postuluoti ir fiksuoti, kad teisę gyventi ir gyvuoti turi kiekvienas etnosas ir kiekviena tauta. Fiziškai gyventi, būti šitoje žemėje, būtent po šios žemės dangum. Tauta, kaip ir žmogus, negali būti kankinama, su ja negali būti nežmoniškai ar žeminant jos orumą elgiamasi. Tauta negali būti laikoma vergijoje, ji turi teisę į neliečiamybę, ji turi teisę pati rinktis savo visuomenės tvarką ir politiką, ideologiją ir tikėjimą. Tautų pareigos viena kitai nustatytos jau kur kas aiškiau negu jų teisės. Ir tai dar kartą rodo, kad padėtis nenormali ir spręstina.

Baigdamas drįsčiau išreikšti viltį, kad tarp šio suvažiavimo priimtų dokumentų bus ir toks, kuris siūlo pradėti tautų teisių deklaracijos ar konvencijos parengimą.

KULTŪROS ATVIRUMO IR TAUTINIO TAPATUMO PROBLEMA

(1997)

Taip suformulavęs savo pranešimo temą, esu tvirtai įsitikinęs, kad formuluoju pagrindinę XXI amžiaus problemą.

Kodėl taip teigiu?

Todėl, kad pagrindinė XX amžiaus problema jau išspręsta. Iki Berlyno sienos griuvimo ji buvo tokia: bus XXI amžius totalitarinis ar pliuralistinis? Šiandien jau galime tvirtai atsakyti: XXI amžius bus pliuralistinis – multikultūrinis ir demokratinis. Tai nepaprastos svarbos atsakymas. Už jį sumokėta dešimtimis milijonų gyvybių, paklotų ar paaukotų dviejuose pasauliniuose karuose ir viename Šaltajame kare, per kurį be perstojo skrudo lokaliniai ar regioniniai karai ir konfliktai. To atsakymo nesulaukė ne viena tauta ir tautelė, sutrypta po vienmatės globalizacijos vikšrais.

Komunizmas, arba vienmatiškasis globalizmas, nebuvo kokia nors išsigimėliška, blogį kaip vertybę postulavusi idėja, kuri paskui bandyta realizuoti. Komunizmo idėja buvo pasaulio pliuralizacijos ir demokratizacijos projektas, pasaulio visuomenių išlaisvinimo ir spartaus subrandinimo projektas. Bėda ta, kad tai buvo revoliucijos projektas – *protingiausiojo* visiems kitiems *jėga primestinos laisvės ir protingumo projektas*, kurio norma – vienas būtinai turi būti protingesnis už kitus, todėl gali ir turi kitus apšviesti. Proto spiritualistinės prigimties samprata, gnoseologiškai įveikta tik XX amžiaus antrojoje pusėje, buvo viena svarbiausių vienmačio globalizmo intelektualinių priežasčių. Nė kiek ne mažiau svarbi buvo ir antroji – laisvės kaip iš esmės beribės raiškos samprata, neįveikta dar ir dabar, nors jos kriziniai būviai ryškėja jau ir intelektualiai, ir praktiškai – kaip ja paremta politinė, ūkinė ir kitokia nūdienos veikla. Laisvės beribiškumo ir proto konkretumo sampratos, išplėtotos pagal vienmatės Izaoko

Niutono fizikos tvarką, davė mums globališkai perdirbamą pasaulį, kuriame, kaip ne kartą rodėsi šio amžiaus viduryje, buvo kovojama jau tiktai dėl to, kas bus to perdirbimo vadas – tauta (tai įtvirtino nacionalsocializmas) ar klasė (į tai vedė bolševizmas). Kaip ir dera konkretaus proto pasaulyje, konkreti pasaulio valia eliminavo visų pirma konkrečios tautos neprotingas pretenzijas, o paskui – ir konkrečios klasės užmačias vadovauti pasauliui. Europos Sąjunga yra jau daugiamačio globalizmo bandymas, konstruojamas, deja, niutoninės mechanikos pagrindu.

Kas yra atvirumas (daugiamatiškumo galimybė) ir tapatumas, arba identiškumas (vienmatiškumo galimybė), kalbėti, matyt, būtų tikslinga atkreipiant dėmesį į tai, kaip nacizmo ir bolševizmo susirėmimuose su vienokį ar kitokį jau subalansuotą pavidalą įgijusiu XX amžiaus pabaigos daugiamačiu pasauliu (JAV, Didžioji Britanija, Skandinavija ir pan.) kito ne tik XX amžiaus pasaulis, bet ir pasaulėvaizdis. Tik jo fone, ko gero, gali būti deramai suvokti atvirumo ir identiškumo subjektai – tautos, o pačios atvirumo ir identiškumo kategorijos deramai apibrėžtos jau kaip naujame pasaulyje egzistuojančių objektų atributai.

Pokyčiai buvo milžiniški. Ypač antrojoje amžiaus pusėje. Modernioji fizika atskleidė, kad begalinis tiesiaeigis judesys neįmanomas nei teoriškai, nei praktiškai, kad pasaulis yra uždaras ir anaiptol ne monotipiškas, kad kosmologinė realybė yra būties pliuralizmas. Žemiškoji gyvastis, iki tol buvusi tik unikali, bet ir vos ne absoliuti, tapo vienu iš kosmoso reiškinių. Žmogaus dieviškoji esmė jei ir išliko, tai daugiau kaip moralinis imperatyvas, o ne kasdienybės džiaugsmas. Romos klubas galutinai sustatė į vietas mūsų pasaulio baigtinumo detales, ir ekologizmas, kaip vienintelė pasaulio kad ir ne begalinumo, bet nebūtinai neišvengiamos baigmės viltis, tapo svarbiausiu išeities paieškų motyvu. Tokiame kontekste tautos, tautų sąveikos ir pasaulio kaip tautų sankaupos ir santalkos klausimai, kurių supratimas brandintas XIX amžiaus pabaigos ir mūsų amžiaus sociologų ir kultūrologų, ėmė ryškėti kaip *gamtinio proceso* baigiamoji fazė, kaip žmogaus *savikūros būdo* kuriama spalvinga ir turtinga, jau grynai žmogiška tikrovė. Kultūra kaip ir protas tapo suprantami nebe kaip *apšvietimo* procesas, o kaip *apsišvietimo* sugebėjimų ugdymasis. Civilizacija suvokta jau kaip grynai žmoguje vykstantis kultūrų intersubjektyvizacijos procesas. Kitaip tariant, XX amžius gana radikaliai pakeitė netgi masinę sąmonę, įtvirtindamas joje supratimą, kad kultūra ne duodama

iš aukščiau, o gimsta kaip poreikio gyventi įforminimas ir fiksavimas bei reprodukavimas grynai žmogiškais, tačiau tolydžio intersubjektyvėjančiais bei internacionalėjančiais pavidalais. Kultūra išvystama biogenetiškai determinuota ir iš *principo* daugiamate, nes būtent tautų kultūrinis netapatumas ir pasipriešinimas represyviam identiteto naikinimui sugriauna XX amžiaus imperijų sukūrimo viltis. Tai itin pamokanti XX amžiaus išvada. Tapatumo saugojimas tampa kultūros politikos principu, o jo praktinių normų paieška – kultūros politikos tarptautine kasdienybe.

Tačiau globalizacijos procesai tebevyksta. Suprantama, vyksta šiek tiek kitaip. Pototalitarinis pasaulis tampa arba bando tapti poindustriniu, nebe taip aklai veržiamasis į planetarines monopolijas. Globalinis disponavimas pliuralizuojamas, kapitalas personalizuojamas. Vienijanti kapitalo reprodukavimosi trauka blanksta, pasaulinės valiutos siekinys pamažu užleidžia vietą regioninių valiutų realybei (rublis buvo, o euras yra tipiškas šios rūšies bandymas). Visa kapitalistinė civilizacija personalizuojasi įvairiausiais lygmenimis ir kultūrėja. Kapitalo koncentracijos niveliuojanti jėga, šlavusi viską, kas jos požiūriu buvo „nacionalu“ (nuo žvirblio ar vilko iki tautos ar civilizacijos), ima taikstytis su pasaulio realybe ir ieškoti vienumo virš jos šio momento esamybės. Tokią galimybę suteikia informacijos industrijos turinys. Pažangai toliau susyjant su informuotumu visuomenės atvirumas iškyla vos ne kaip alternatyva tapatumui. Informacinės visuomenės tikslu tampa nebe kapitalo, o jį gausinančios informacijos gausinimas. Vertimas į kitos kultūros formas (kitus mentalitetus, kitas kalbas, kitus bendravimo stereotipus) yra toks nuostolingas ekonomiškai, kad kapitalą taupiau pagausinti norinti kultūra informaciją yra linkusi geriau priimti „neišverstą“, taip degindama nebe tik savo gamtinius, bet jau ir kultūrinius savitumus ir net išteklius. Kaip naujos situacijos poreikis šis procesas itin ryškus pokomunistiniuose kraštuose, kur akivaizdus masinis anglų kalbos perėmimas, kartu su informacine technika besiformuojančio gyvenimo būdo kitimas (gyvenimas su ir prie televizoriaus, kompiuterio, interneto ir pan.). Čia nekalbama apie kultūros kapitalizavimo sukeliamas masinės kultūros formas ir jų invaziją į ideologinę prievartą pakeitusios finansinės bei informacinės prievartos sunaikintų kultūros stereotipų tuštumas – tas procesas dar tik prasideda, kaip ir kova su juo, kurios bene ryškiausiu produktu būtų galima nurodyti prancūzų kiną, japonų sodą ar apskritai kultūrinę rezistenciją.

Taigi jeigu sutiksime, kad XX amžius kartu su laisvės beribiškumo samprata įveikė ją išskleidusio kapitalo imperialistiškumą ir nuo šiol nebe fizinė kapitalo egzistavimo erdvė bus jo reproduktyvumo galios sąlyga, turėsime sutikti ir su tuo, kad XXI amžius bus tautų išbandymas jau jų kultūrų erdvėse. *Būti neatviros visuomenės negalės* – tai bus jų sugebėjimų perimti globalinės civilizacijos prielaidas ir iššūkius išbandymas. Klausimas kitas – kiek ir kaip jos šioje situacijoje galės ir turės būti tapačios. Tapatumo problema – tai tautų likimo XXI amžiuje problema, ir koks bus duotas atsakymas, toks bus ir tautų likimas.

Norėčiau pasakyti tiesiai: atsakymas į šį klausimą yra apriorinis – tautos laisvai, pagal savo autoritetą apsispręs, būti joms ar nebe, ieškoti joms savo naujo pavidalo naujame globalaus pasaulio tapsme ar be pastangų susitapatinti su kitų kultūros subjektų formomis ir ištirpti jose.

Koks būtų mano apriorinis atsakymas, arba, kaip sakoma, politinis apsisprendimas?

Jis aiškus, nes iškentėtas kartu su visu XX amžiumi: *tautos privalo rūpintis savo tapatumu.*

Tai nereiškia, kad bandomi paneigti neišvengiamai vykstantys pasaulio globalizacijos procesai. Priešingai. Mano supratimu, globalizacija ir yra pasaulio racionalizacija. Proto esmė yra ribos, arba apibrėžtumo, nustatymas. Nebe jėgos, o proto tvarkos paieška tegalima, kai erdvė įgyja bent kiek labiau apibrėžtas ribas. Kuriantis globaliniam pasauliui reikės spręsti pasaulio religijų, kultūrų, rasinių skirtybių, civilizacinių regionų santykių problemas. Jas akceptuodamas, transformuojasi NATO, savas globalines saugumo garantijų sampratas karštligiškai formuoja Rusija, Vakarų Europa. Šioms pastangoms būdingas vienas naujas bruožas: bendrumai konstruojami, sąveikauti projektuojamus subjektus stengiantis laikyti tikrais subjektais, o ne objektais, t. y. bandant atsisakyti arba bent pridengti „vieno paties protingiausio“ nuostatą. Siūlomas globalus pasaulis projektuojamas kaip daugiamatis pasaulis. Toks pasaulis į vienumą gali eiti tik per susitarimą, kuris yra apsisprendimo laisva valia prisiimti bendro gyvenimo normą būdas, arba protingo sprendimo būdas.

Tačiau kuo čia dėtos tautos? – juk tokie susitarimai buvo daromi ir anksčiau, tad jų subjektai taip pat ne šios dienos išradimas: pilietinės visuomenės, t. y. žmonių grupės arba visumos, susikūrusios antindividualiais susitarimais, galinčios ir visiškai nepaisyti jokių rasinių, tautinių

ar etninių apibrėžčių, buvo žinomos ir anksčiau. Tokio susitarimo išradimas buvo milžiniška pasaulio racionalizacija, leidusi kurti įvairiopus kapitalizmo politinius konglomeratus, kurie, deja, kaip tik dėl to, kad konceptualiai leido nepaisyti susitariančiųjų, arba apšviečiamųjų, prigimties, iš principo leido galingesniam elgtis su silpnesniu savo nuožiūra ir supratimu. XX amžiaus materialinių išteklių, tarp jų ir žmogiškųjų, krizės parodė, kad ekologizmas žmogiškoje aplinkoje transformuojasi į etnologizmą, ir kalbėti apie žmonių visuomenę nematant ir nemąstant jos materialumo – tai kalbėti apie nūdienos pasaulį senosios mechanistinės fizikos suformuluotos laisvės – laisvės be žmogiškosios atsakomybės – sąvokomis. Kas tąsyk gali būti laikomas visiškai atsakingu kolektyviniu subjektu? Tokiu subjektu gali būti realiai atsakingas, o realiai atsakingu gali būti konkrečiai atsakingas subjektas. Už globalų pasaulį realiai atsakyti negali niekas kitas, tik konkrečiai pasauliu disponuojanti bendrija – etnosas, tauta, ateinantys į mus iš pasaulio evoliucijos gelmių ir nemanantys, kad jų laikas yra pasibaigęs.

Tautos supratimą XX amžius koregavo taip pat labai smarkiai, visų pirma pakirsdamas jos ontologistinį supratimą: tauta yra ne žmogiškoji duotybė, o tapsmo produktas, tautos skiriamoji riba yra žodiniu pavidalu saugomų papročių pasaulio perkėlimas į raštiškų susitarimų pasaulį, kuriamą fiksuotoje teritorijoje, saugomą specialių (valstybės) institutų ir prižiūrimą bei ugdomą aiškius (t. y. pilietinius) įsipareigojimus turinčių žmonių. Dėl galimybės būti tauta reikės kovoti kiekvienam etnosui ir XXI amžiuje, iš etnoso būvio kylant iki tautos, kurios skiriamoji riba gali būti tiktai valstybė. Jeigu pripažinsime, kad globalus pasaulis tik tada bus pajėgus pasaulis, kada už jį bus atsakingi visiškai konkretūs kolektyviniai subjektai, o kolektyviniai subjektai už pasaulį realiai galės atsakyti tik tada, kai ir jie bus visiškai pajėgūs, t. y. bus civilizaciškai pajėgios kultūros, teks pripažinti ir tai, kad XXI amžius turės būti nacionalinių valstybių kūrimosi metas. Vienas svarbiausių Jungtinių Tautų klausimų bus sukurti tokias pat tautų teises garantuojančias konvencijas ir jų vykdymą užtikrinančias procedūras, kokios yra sukurtos žmogaus teisėms ginti.

Pasaulyje tik valstybė subjektyvizuoja visuomenę, t. y. suteikia jai protingos laisvos veiklos galimybę. Optimaliame, t. y. globaliai besitvarkančiame pasaulyje (Jungtinės Tautos yra akivaizdžiausia tos tendencijos išraiška šiandien) optimalus kolektyvinis subjektas gali būti tik nacionalinė

valstybė (pokomunistinis pasaulis taip pat akivaizdus šios tezės paliudijimas). Nacionalinės valstybės pajėgumas ir optimalus jos indėlis į globalizacijos procesų tikrumą – tai kova dėl kultūros valstybės viduje. Tą teiginį galėtų patvirtinti kiekvienos Vidurio Europos šalies pokomunistinio laikotarpio gyvenimas. Jungimasis į pasaulio sandraugą šioms šalims šiandien yra jungimasis į Europos Sąjungą, NATO, darbas Europos Taryboje, Jungtinėse Tautose, kitose organizacijose. Pagal sugebėjimą priimti ir perimti ten egzistuojančią tvarką ir elgesio normas vertinamas į naująjį globalizacijos etapą išeinančių tautų atvirumas. Kartais tai primena ir į XX amžiaus praeitį nueinančių apšvietimo koncepcijų recidyvus. Tai, ko gero, yra neišvengiama, bet įveikiama pasauliui naudinga linkme, matyt, tiktai tada, kai globalizuojamos tautos ne praranda, o gauna naujų savo egzistavimo galių, transformuodamos, o ne eliminuodamos savo tapatumą ir, kaip ir anksčiau, atsakomybę dėl šios žemės vietos gyvenimo perduodamos su pasauliu kintantiems savo palikuonims. Pasaulio visuotinybė ir čia, Lietuvoje, subręs tiktai tada, kai ne tik Lietuva žiūrės į Briuselį, bet ir šis žiūrės į Lietuvą sakydamas: štai kaip jie džiaugsmingai ir galingai gyvena savo nedidelėje žemėje su savo didele kultūra!

Tautas sudaro už savo gyvenimą atsakingi žmonės. Pasaulį sudaro už savo gyvenimą atsakingos tautos. Baigsiu pranešimą žodžiais, kuriais pradėjau vieną iš savo kalbų dar Atgimimo išvakarėse, 1987 metais: kur negaluoja žmogus, ten negaluoja tauta, kur negaluoja tauta, ten negaluoja pasaulis.

Baigiantis XX amžiui mes tikrai galime pasakyti: pasaulis turi ateitį, nes ateitį turi pasaulio tautos. Turi, jeigu jos ateitį turėti norės pačios.

ŽMOGUS BE ŽEMĖS IR NAUJOJI PASAULIO TVARKA

(2001)

Kiekviena epocha suvokia savo naujumą ir bando jį apibūdinti. Graikų žodžiai prieš du su puse tūkstančio metų sklidini šviesos ir susižavėjimo pasauliu. Šventasis Augustinas ekstaziškai trokšta susilieti su Dievu. Makiavelis, svajodamas apie turtus ir valdžią, klastūniškai gudragalviauja. Mes keliaujame: keliaujame firmų reikalais, vykstame į turtingesnius kraštus uždarbiauti, traukiame atostogauti, bėgame į pasaulio kraštą slapstydamiesi nuo teisėtvarkos. Per metus vien mūsų tautiečiai Lietuvos sieną kerta keturis milijonus kartų. Kiek milijonų žmonių pasaulyje nuolat yra automobiliuose, traukiniuose, kiek jų per metus kybo ore?

Oro uostai yra tikrieji vartai į mūsų nūdienos pasaulį.

Mūsų pasaulio ištakos

Kur ir kada prasideda šis mūsų pasaulis?

Ar kai maždaug prieš tris tūkstančius tris šimtus penkiasdešimt metų faraonas Echnatonas pasako, kad yra *vienas dievas*, ir tas *dievas yra Saulė*? Galbūt. Bet turbūt dar labiau tada, kai judėjai jam pritaria, tik pataiso, kad *dievas yra žmogus*. Didžiosios idėjos išnaudojamos negreitai, bet mes jau, atrodo, artėjame prie tosios idėjos įkūnijimo, nes šiandien žmogus yra dievas. Kokį konkretų veidą turės tas naujasis Absoliuto įsikūnijimas, į kurį jau pretendavo ne vienas, tik žlugo, vargu ar ir mirties akimirką suvokęs, kad jėga šito nepasieksi, reikia dar ir galios, kuri, kaip žinia, yra ne medžiagoje, o dvasioje? Veidai praslenka kaip istorijos asmenybių kaleidoskopas, bet siekis lieka ir rodo kelią kitiems.

O žmonės žvalgosi ir klausia vienas kito: nejaugi nėra alternatyvos?

Alternatyva yra. Žvilgtelėkime, kaip gimsta naujieji laikai Amerikoje ir Europoje.

Kai Šiaurės Amerika sukilo prieš britus, ką ji iškėlė prieš Londoną? – tai, ką teturėjo: laisvą žmogų, ryžtingą *asmenybę*. Konstitucijos suvienyti tie žmonės užėmė teritoriją, kurioje viskas, kas buvo iki tol, tapo tik miglota priešistore. Teritorija buvo didelė, asmenybei buvo kur reikštis, ji, ta teritorija, nenugyventa iki šiol.

Ką darė Prancūzija, nukirsdinusi karalių Saulę, o pagaliau ir tą, kuris Saulę kirsdino? Prancūzija pagimdė Napoleoną, kuris nešė laisvę *tautoms*, o ne šiaip sau žmonėms, valstybių gyventojams.

Teritorija nuo tolei tapo Amerikos žmogaus gyvenimo vieta. *Tautos nuo amžių gyventa žemė* tapo laisvo Europos žmogaus gyvenimo erdve su praeitimi ir ateitimi būtent šitoje vietoje.

Tai baisiai nepatiko tokiam Karlui, kuris sugalvojo, kaip pašalinti tą europinį trukdį laisvo kapitalo judėjimo ir laisvos rinkos formavimosi kelyje: gali ar negali, po galais, atsirasti išrinktoji klasė, kuri išrinktosios tautos finansinę patirtį išskleistų politiškai, realiai garantuodama ne vienos, o visų valstybių su visais jų nacionaliniais ypatumais nykimą? Gali! Ne tik gali, bet ir turi atsirasti, tam reikalui panaudodama ir revoliuciją, jei reikia – ir permanentinę su visu jos mutabilumu! Ta klasė – *proletariatas, žmonės be žemės, be tėvynės, be psichologijos, su vien tik aiškia pragyvenimo logika, o tai ir be jos.*

Visas XX amžius sūkuriuoja aplink šitą idėją: Rusijoje proletarinių kosmopolitų klasę bandoma išauginti iki tokio masto, kad ji sudarytų kritinę masę jau pasaulio mastu, o Vokietijoje paskubomis formuojama išrinktosios, rasiniu požiūriu absoliučiai švarios nacijos kūrimo ir pasaulio perėmimo savo kontrolėn programa. Abu Markso idėjos įgyvendinimo projektai patyrė nesėkmes: išrinktosios *nacijos* viešpatavimo programos sutriuškinimui susitelkė praktiškai visas pasaulis, o *pasaulinio proletariato* sukūrimo programa palikta kur kas ilgesniam laikui, tarsi specialiai tam, kad ji pati pademonstruotų, jog ir tas išsvajotas globalinis proletariatas neišvengiamai išsigimsta į, kaip buvo sakoma, *nacionalinius proletariato būrius* kokių nors maoistų, polpotininkų ar čegevarininkų pavidalais.

Kol Rusija kovėsi su Vokietija, Jungtinės Amerikos Valstijos kaupė tokį ekonominį potencialą, kuris visą Žemės rutulį apklojo doleriu, pavers-

damas jį iš esmės vienvalde pasaulio valiuta. Tai buvo lemiamas ir visai naujas pasaulio istorijoje reiškinys. Jo pasirodymo momentą galima sutapatinti su pasaulio finansinio centro persikėlimu iš Londono į Niujorką 1929 metais ir trečiojo dešimtmečio pasaulio ekonomine krize, po kurios Amerika ir šiandien dar tebekopia į kalną, mokamai dalyvaudama karuose, sąjungose ir sąmoksluose, garantuojančiuose naujus jos ekonominės įtakos ir poveikio įtvirtinimus vis naujuose pasaulio taškuose. Visos tos veiklos legalizavimas Jungtinių Tautų pavyzdžiu buvo globalinių Pasaulio prekybos organizacijos ir Pasaulio banko įkūrimas. Jų veikla, jos metodai – nepaprastai įdomūs, tačiau tai atskiras klausimas.

Žmogaus be žemės ištakos

Ką visi tie vyksmai reiškė žmogui?

Jungtinių Amerikos Valstijų susikūrimas buvo žmonių be žemės visuomenės kūrimo pradžia. Žemę atstojo teritorija, kuri buvo vertinama pagal jos tinkamumą naudoti, bet ne pagal tai, kad ji turi istoriją, per tėvus ir protėvius ateinančią iki tavęs, ir todėl *mano žemė* reiškė ne tik mano *teritorija*, bet ir *mano gimtinė, mano tėvynė, mano kraštas, mano šalis*. Taip, per porą šimtmečių JAV išugdė žmonių patriotinį bendrumą, tačiau ne tokį, koks žmones vienijo Prancūzijoje, Ispanijoje, Vengrijoje, pagaliau – Lietuvoje. JAV bendrumas buvo interrasinis, internacionalinis, ko gero, artimesnis „tarybinio žmogaus“ bendrumui. Tas žmogaus tipas ir tokio tipo ugdymo modelis JAV tebegyvuoja ir šiandien, kartu su ekonomine, kultūrine bei militarine ekspansija plintantis visomis nūdienos pasaulio kryptimis.

Ne mažiau paveiki žmogaus be žemės ugdymo programa buvo septyniasdešimt metų kur tik įmanoma diegta *tarybinio žmogaus, proletarinio internacionalisto* ideologija. Viskas Tarybų Sąjungoje buvo pajungta žmogaus nuvarymui nuo žemės. JAV to nebereikėjo daryti – indėnai buvo seniai suvaryti į rezervatus, o į JAV rinkosi pasaulio išvietinamieji arba bežemiai, rinkosi kaip į vietą, kurioje galima išgyventi. Tiktai dalis ten atrasdavo tėvynę. TSRS buvo sutelkta iš tautų, iš valstybių, kurių žmonės tebeturėjo savo protėvių ir tėvų užgyventas žemes, ir tą savo žemės, savo Tėvynės jausmą internacionalo kūrėjams reikėjo pirmiausia atmušti, o paskui ir pakeisti arba išvis sunaikinti. Tam tiko perkėlimai, deportacijos,

mišrios vedybos, rusų kalbos diegimas – visa, kas skleidė maišatį, vadinamą *tarybiniu žmogumi*.

Jeigu prie tų JAV ir TSRS teritorijų pridėsime Kiniją ir kitas „socialistinio lagerio“ šalis, kokia žmonijos dalis XX amžiaus pabaigoje bus tegyvenusi neišniekintose tėvynėse?

Komunizmo kaip radikaliai politizuoto globalizmo smūgis žmonijos sąmonei buvo baisus, jis dar ir šiandien ne iki galo suvokiamas.

Aišku viena: be komunistinio eksperimento globalizacija būtų vykusi kur kas lėčiau ir kur kas civilizuotesnėmis formomis. Tai rodo Kinijos pavyzdys: iš komunistinės, absoliučiai suvalstybintos ekonomikos išeidama savo valia ir savo protu Kinija rado būdų, kaip neįstumti žmonių į populiaciją biologiškai naikinantį skurdą.

Penkiasdešimt okupacijos metų Lietuva atsilaikė iš esmės tiktai todėl, kad kovojo dėl savo žemės kaip tėvų žemės visomis kovos priemonėmis – ginklu, žodžiu, supratimu. Tai nuostabą ir pasigėrėjimą keliantis lietuvių tautos gyvenimo okupacijos sąlygomis aspektas, ir jis – neabejoju – kada nors bus atskleistas ir išskleistas nacijos sąmonei.

Tačiau atkurtosios nepriklausomybės gyvenimas parodė, kad tarybinio meto pėdsakai lietuvių sąmonėje gilesni, negu manyta: nuo savo žemės atmušinėto žmogaus psichika ir logika šiandien gimdo tokius hibridus, kurie rodo mūsų imunitetą globalizacijai esant ne ką didesnį nei AIDS.

Koks bus globalaus pasaulio žmogus?

To žmogaus savybės yra išryškėjusios jau šiandien. Esmingiausias jo bruožas – laisvė, laisva iniciatyva, numatanti, kad pasaulyje galima viskas, kas nėra draudžiama. Jungtinėse Amerikos Valstijose jei ir ne draudžiama, tai reglamentuojama labai daug kas. Imtinai iki mirties bausmės. Tačiau iniciatyvumas, paverstas kapitalo ekspansyvumu, užsienyje, ypač neturtingose šalyse, ne vienu atveju tampa pergalingu konkurencingumu, o pačiose JAV – proveržiais į naujų technologijų nišas. Taip per pasaulį, parafrazuojant poetą, ima keliauti (tiksliau – žygiuoti) turtingas žmogus. Koks efektyvus yra tas jo žygis, rodo tai, kad vien Lietuvoje per dešimt nepriklausomybės metų pusė turto perėjo į 3 proc. gyventojų rankas, kita pusė liko 97 proc. gyventojų.

Labai svarbi laisvės realizavimo sąlyga – laisvė judėti ir apsigyventi bet kurioje Žemės vietoje. Šios nuostatos įgyvendinimas, iš principo eliminuodamas bet kurios teritorijos istoriškumą, trina valstybių sienas ir visą Žemės rutulį globalizuoja kaip vienmatę teritoriją. Laisvės apsigyventi bet kurioje Žemės vietoje junginys su laisve joje imtis bet kokios turto ir pelno gavimo bei gausinimo veiklos sukuria ne tik ekspansyvaus, bet ir agresyvaus individo tipą. Jis darosi būdingas nūdienos pasauliui, su jo veikla siejama sėkmės formulė.

Būtų galima apibendrinti, kad *globalisto idealas yra maksimalus pelnas bet kuriame Žemės taške* ir – iš esmės – bet kuriomis priemonėmis.

Žinoma, negalima neatsižvelgti į tai, kad globalistinio žmogaus iniciatyva reiškiasi vis dėlto istoriškai susiklosčiusių gyvenimo pavidalų realybėje. Netgi tokia, atrodytų, istoriškai neapginta ir politiškai Jungtinėms Valstijoms palanki žemė kaip Lietuva „Williams“ vyrukams kelia daug ir rimtų problemų.

Po to, kai baigėsi trečiasis pasaulinis karas (tai buvo Šaltasis karas, penkis dešimtmečius rusenęs lokaliniais karais, kuriuos į vienumą skliaudė termobranduolinė priešprieša) ir subyrėjo komunistinė sistema, JAV militarinis pranašumas virto, kaip vadina Zbignevas Bžezinskis, vienaše pasaulio saugumo sistema. Irako ar Serbijos atvejais ji akivaizdžiai pademonstravo savo voliuntaristinę esmę. Pasipriešinimo tokiam veikimui beviltiškumas pirmąkart sutelkė tokį internacionalinį terorizmą, kuris savo smūgiais Jungtinėms Valstijoms pastatė pasaulį prieš būtinybę terorizmą įveikti, kartu mąstant apie naujas pasaulio bendrabūvio normas ir formas.

Dvi globalizacijos alternatyvos

Ką gera atneša pasauliui neistorinio (= nuistorinto, išvietinto) individo laisvės fundamentalizmas (= globalizmas), niekas dorai nėra pasakęs. Išskyrus viena: globalizmas skatina gerovės augimą ir plitimą.

Kodėl tokių siaubingų padarinių turėjo Pasaulio prekybos centro taranavimas? Todėl, kad idealiai tiksliai ir visiems suprantamai buvo parodyta: kas yra gėris vieniems – kitiems yra blogis; vienų gerovė reiškia kitų skurdą. Yra ribos, kurių peržengti neįmanoma ne tik pagal prigimtį (pavyzdžiui, pažvelgti anapus mirties), – yra ribos, kurių negalima peržengti net

šiapusinėje realybėje, nesusilaukiant visai priešingų rezultatų. Teroro akto Niujorke mastas iškėlė kol kas dar pusbalsį klausimą: koks beviltiškas turi būti gyvenimas, jei galima ryžtis tokiam nežmoniškam pasipriešinimui?

Rugsėjo 11-oji buvo riba, kai globalizacija susidūrė ne su epizodiniu kokios nors partijėlės pareiškimu, o su ideologijos, religijos ir net civilizacijos galimu pasipriešinimu. Ko gero, teisus yra karo istorikas, terorizmo ekspertas Maiklas Hovardas sakydamas, kad JAV paskelbtas *karas* su *terorizmu* yra nepataisoma klaida: tai teroro valdomo pasaulio įžanga, nes Osama bin Ladenas negali pralaimėti netgi sunaikintas. Nei terorizmas, nei karas prieš terorizmą nėra Senojo pasaulio alternatyvos: tai kelias į pasaulio griuvėsius.

Kokios yra kitos galimybės?

Turbūt daug kas atkreipė dėmesį į tai, jog daugumą JAV sprendimų dėl karinių veiksmų Jungtinės Tautos arba tik pavėluotai palaimino, arba be žado stebėjo, kaip Amerika kelia savo lėktuvus. Nobelio premiją Kofis Ananas atsiėmė ant Afganistano kalnų krintant giluminėms bomboms. Jungtinės Tautos šiandien yra nušalintos nuo pasaulio tvarkos projektavimo ir vykdymo.

Čia slypi realios alternatyvos ištakos: *tik tautų susitarimas gali būti naujosios pasaulio tvarkos pamatas*. Jis bus galimas, jeigu atsiras realus tautų teisių gynimo šiuolaikiniame pasaulyje mechanizmas.

Įvairiuose Jungtinių Tautų dokumentuose išmėtytos tezės apie tautų teisę apsispręsti dėl laisvo jų suverenumo reiškimo dar neturi tokios juridinės bazės, kokią turi atskiras žmogus Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. *Visuotinės tautų teisių deklaracijos sukūrimas ir aprobavimas konstitucinio JT dokumento teise gali visai į kitą plotmę pakelti tautų statusą, o kartu – ir JT galias.*

Lietuva, tiek iškentėjusi ir tiek patyrusi kovose dėl savo laisvės ir nepriklausomybės, ne tik gali, bet ir turi prisidėti prie šio dokumento rengimo, jeigu reikės – ir rodydama atkaklią iniciatyvą.

Šiandien tai – ir kova dėl savo tautos ateities garantijų.

EUROPOS SĄJUNGA IR LIETUVOS SUVERENITETAS

(2001)

Naujų metų išvakarėse kaip tik metas į save pažvelgti iš aukščiau. Tada paprastai pavyksta įžvelgti nuodugniau.

Europos geopolitinė situacija. Esame tokioje pat kaip ir 1939 metais situacijoje: karas jau prasidėjęs, Lietuva – vėl įtakų zonų dalybose. Tiesa, karas šįsyk vyksta ne tarp Rytų ir Vakarų, o tarp Šiaurės ir Pietų. Ir kaunamasi ne tiek ginklais, kiek finansais. Tai šiek tiek keičia karo pobūdį, bet ne esmę: kovojama žiauriai. Lietuva jau rengiasi tame kare dalyvauti.

Įtakos zonų dalybose nieko nauja: kad ir bijodama Rusijos, Vakarų Europa ima Baltijos rytinę pakrantę su trimis problemiškomis valstybėmis, šitaip realizuodama savo tūkstantmetę svajonę Baltijos jūrą padaryti Vakarų Europos vidaus jūra ir taip susilpninti Rytų Europą.

Lietuvos situacija. Nors formaliai dar nepriimta, Lietuva jau gyvena Europos Sąjungoje – be jos teisių, bet su pareigomis jai, be Vakarų Europos finansų, bet su finansais Vakarų Europai. Skubiai uždaromi derybų skyriai, kad dar 2002 metais būtų galima išgirsti pirmuosius teigiamus sprendimus. Jaudinamasi dėl referendumo, dėl jo surengimo laiko. Nors yra visiškai aišku: Lietuva ir bus pakviesta, ir referendumas pritars stojimui.

Štai čia mes prieiname prie problemos, apie kurią Lietuvoje kol kas – nė žodžio, nors apie tai, ko gero, labiausiai turėtų būti diskutuojama. (Kodėl tylima – neaišku, bet variantai yra tik du: arba dėl nesupratimo, arba dėl pernelyg gero reikalų suplanavimo. Manau, veikia antrasis variantas.)

Tas klausimas – tai Lietuvos suvereniteto Europos Sąjungoje klausimas.

Suvereniteto problema. Suverenitetas – tai tautos narių arba valstybės piliečių teisė laisvai apsispręsti dėl savo gyvenimo būdo: sukurti

nepriklausomą valstybę, įeiti į kokią nors sąjungą arba iš jos išstoti ir pan. Suvereniteto esmė – tautos laisva valia: kai ji uzurpuojama, rengiami sukilimai, revoliucijos, keliami karai; kai ji reiškiama – kuriama teisinė jos įgyvendinimo sistema: konstitucija, įstatymai, tarptautiniai susitarimai.

Lietuvos valdžia dabar tiek susirūpinusi Lietuvos įstojimu į Europos Sąjungą, kad vieną po kito naikina Lietuvos įstatymus, kurie kliudo stojimui, rengia Lietuvos Konstitucijos pataisas ir tokius pakeitimus, kurie gali tapti net Konstitucijos griūtimi. Kaip bus saugomos Lietuvos valstybės teisės Europos Sąjungoje, ypač – jos suverenitetas, visiškai neaišku. Sakoma: saugos sutartis. Bet *sutartis Lietuvą tik identifikuos kaip Europos Sąjungą* (t. y. *nustatys sutapimo taškus*), *o kas Lietuvą kvalifikuos kaip Lietuvą, kaip* ne *Europos Sąjungą*? Tai ir toliau turės daryti Lietuvos Konstitucija. Ar joje bus likęs 1 straipsnis, 2 straipsnis? Ar ji bus patvarkyta taip, kaip buvo „patvarkyta“ 1940 metų Konstitucija, kur apie suverenitetą nerasime nė žodžio? Tai juo labiau aktualu, nes mes nežinome, kokia bus Europos Sąjungos konstitucija. Nors ką tik paskelbta Lakeno deklaracija tarsi ir nebegrasina Europos federacinės valstybės perspektyva, pats Europos Sąjungos konstitucijos kūrimas rodo, kad Europos Sąjunga juda vieningos valstybės sukūrimo link, kur Baltijos valstybės prilygs, ko gero, Vokietijos žemėms arba JAV valstijoms. Ar galėtų kas nors iš mūsų valdžios pasakyti, kaip iš tokios Sąjungos reikėtų išstoti, jeigu mūsų vaikai ar anūkai to panorėtų? Ar ir jie turės ieškoti kokių nors Molotovo–Ribentropo susitarimams analogiškų dokumentų, kuriais remdamiesi galėtų argumentuoti Petro Auštrevičiaus derinimų neteisėtumą?

Noriu ne tik kelti klausimus, bet ir siūlyti atsakymus.

Suvereniteto apsaugos problemos teisinis sprendimas. Svarbiausia Lietuvos suvereniteto garantija Europos Sąjungoje – tai aiškiai fiksuota Lietuvos išstojimo iš Europos Sąjungos galimybė ir mechanizmas. TSRS konstitucijoje irgi buvo fiksuotas išstojimas iš TSRS, tačiau to nebuvo LTSR konstitucijoje. Nebuvo fiksuotas ir Lietuvos suverenumas.

Jau iš to, kas pasakyta, plaukia pirma svarbi išvada: *Lietuvos Konstitucijoje, kad ir kaip ji būtų transformuota ateityje, privalo likti straipsnis apie Lietuvos suverenitetą ir jo priklausymą tautai.* Pabrėžiu tai todėl, kad jau dabar, kai 47 straipsnio pataisomis projektuojama grėsmė Lietuvos teritoriniam vientisumui, o per tai ir suverenumui, kai kas kelia abejonių dėl mūsų šiandieninės Konstitucijos 1 straipsnio.

Toliau. Sutartyje fiksuotos nuostatos neaprėps visų naujų bendradarbiavimo Europos Sąjungoje veiksnių ir problemų. Tarp jų gali būti ir gresiančių gyvybiniams tautos interesams, pavyzdžiui, vokiečiams gal priimtinas, o lietuviams nepriimtinas Europos Sąjungos nustatytas imigrantų procentas. *Principinė jų sprendimo galimybė neturėtų būti palikta Europos Sąjungos ir Lietuvos juridikos kasdienybei* (šitaip bet kuri rimta problema gali būti beviltiškai paskandinta retorikoje ir rutinoje), *o užfiksuota specialiame dokumente, galbūt – prie sutarties pridedamame papildomame akte, dėl kurio galėtų balsuoti tauta referendumu, šitaip jį aprobuodama – blogiausiu atveju – bent kaip vienašalį aktą.*

Sprendžiant tas problemas galimas konfliktas, kuris keltų klausimą dėl *išstojimo iš Europos Sąjungos tuo atveju, jeigu gyvybiniai interesai netenkinami ir pažeidžiamos suvereninės galios.* Šis klausimas (kokios galios pažeistos, interesai netenkinami, kada tai atsitiko) taip pat turi būti juridiškai užfiksuotas. Lietuva turi tai gerai apsvarstyti ir žinoti, ko nori.

Suvereniteto apsaugos politinis sprendimas. Palikdami išstojimo problemą vien tik stojimo sutarties nutraukimo procedūroms, mes paliekame tą klausimą visiškai neaiškiam Europos Sąjungos mums primesimam reglamentui (nežinome, kokia bus Europos Sąjungos konstitucija – gal ji, pavyzdžiui, reikalaus grąžinti visas investicijas, pervesti į kitas valstybes Lietuvoje įsigytą nuosavybę). Tačiau ir Lietuvos teisė to klausimo šiandien neleidžia spręsti nedviprasmiškai atsakingai. Kas turi pareikšti pretenzijas, kad Europos Sąjunga nevykdo savo įsipareigojimų – Prezidentas, Seimas, Vyriausybė? Kas turėtų vesti bylą su Briuseliu dėl atsiskyrimo sąlygų?

Todėl būtina konstatuoti – Lietuvos Konstitucija turi būti papildyta nuostatomis (konstituciniais įstatymais) dėl įgaliojimų: 1) prižiūrėti Europos Sąjungos sutarties vykdymą; 2) konstatuoti neatitikimus; 3) vesti bylas dėl padėties taisymo; 4) reikšti reikalavimą išstoti iš Europos Sąjungos.

Jei nebus tokio mechanizmo, Lietuvoje klausimas taip pat galėtų būti paskandintas politiniuose debatuose ir taip suinteresuotų grupių sužlugdytas. Demokratija tokias „separatizmo“ problemas moka spręsti ne blogiau negu totalitarizmas.

Atsižvelgdama į Vokietijos patirtį, kuri ne tik atitinkamai papildė Konstituciją, bet ir suteikė savo Konstituciniam Teismui teisę prižiūrėti Europos Sąjungos ir Vokietijos sutarties vykdymą bei teisę inicijuoti reikalingus žingsnius jai ginti, manau, ir Lietuva taip pat turėtų įgalioti Europos

Sąjungos ir Lietuvos sutarties vykdymą kontroliuoti savajam Konstituciniam Teismui (jis mažiausiai politizuotas). Jis, pritarus atitinkamam vykdomosios valdžios institutui, galėtų reikšti visas reikalingas iniciatyvas.

Referendumo klausimas. Referendumas turėjo būti surengtas jau apsisprendžiant stoti į Europos Sąjungą: pats paraiškos padavimas buvo lemiamas tautos persiorientavimo iš nepriklausomybės į priklausomybę žingsnis. Dabar deramasi tik dėl priklausomybės pobūdžio, laipsnio, siekiant neprarasti suvereninių galių raiškos galimybių. Kad referendumas būtinas bent jau dėl to, ką tautai savo atsakomybe primetė politinis elitas, – neabejotina, ir apie tai net neverta diskutuoti. Klausimas tik – kada. Ir kaip. O dabar iš to bandoma daryti ikirinkiminius spektaklius.

Išvada. Lietuvai reikia neatidėliotinai imtis naujų darbų savo nepriklausomybei naujomis aplinkybėmis saugoti.

Dabartinis žygio į Europos Sąjungą stilius yra lenininis: įsivelkime, o kas bus toliau – matysime. Laikas nuleisti raudonas vėliavas ir sėsti prie mūsų dokumentų projektų.

Antraip tikrai atsiras jėgų, kurios tokiems žygiams pasipriešins.

TAUTA KRYŽKELĖJE

(2002)

Šiandien mūsų galvose visko tiek, kad be keleto abstrakcijų, kurios galėtų pretenduoti į idėjas, vargu ar būtų galima apskritai susikalbėti.

Esama trijų matavimų, kuriais žmogus *yra*: buvimo vieta, buvimo laikas ir buvimo būdas. Kad ir kaip būtų keista, vieta yra pirminis daiktas, pirminis žmogiškojo tapatumo matmuo. Tik atėjus į tą ar kitą vietą, tik įsivietinus galima kurti kultūrą – stiprinti savąją arba perimti kitą.

Žmogiškasis laikas – tai jau jo kuriamos kultūros istorija. Iš pradžių ji matuota mitologiniais ciklais, paskui pervesta į religinį laiką (krikščionys, musulmonai, budistai – visi turi savus laiko skaičiavimus, pradėtus nuo jų religijos atsiradimo). Dabar bandoma laiką išvesti arba įvesti į antreliginį, arba globalinį, visam Žemės rutuliui vieną laiką, arba iš jo išvesti.

Būdas, kuriuo egzistuoja kultūra, yra kalba. Kalba yra kultūros koncentratas.

Taigi tautos žemė, tautos istorija ir tautos kalba yra trys nekintantys kintamieji, laidavę ir laiduosiantys tautų gyvenimą arba tautų mirtį. Nieko kita nebuvo praeityje, nieko nauja nebus ir ateityje.

Mums, aišku, svarbiausia yra globalizmo santykis su tauta. Jis vienareikšmis: tauta yra atgyvena ir globalizacijos kliuvinys. Taip dabar jau visuotinai teigiama.

Tada iškyla mūsų santykio su globalizacija ir globalizmu problema: sutinkame mes su tuo ar ne?

Esama nuomonės, kad globalizacija yra neišvengiamybė – neišvengiamas blogis, kuriam priešintis nėra galimybių ir neverta.

Esama nuomonės, kad globalizacija yra vairuojamas procesas ir, kaip visi kultūrų vyksmai, gali būti paveikiamas. Kaip europietis senbuvis

būčiau linkęs pritarti pastarajai nuomonei, nes iš tiesų globalizacijoje nesama nieko mistiška: ji grėsminga tiktai tol, kol nepažinta ir nesuvaldyta. O valdyti ją galima pradėti, vos tiktai atspėji jos esmę. Kaip senovės lietuviai sakydavo: atspėji vardą – debesis iškrinta ežeru, grėsmė nukrinta į žemę, kuri ją paverčia gėriu.

Kas yra globalizacijos esmė? Globalizacijos esmė – nutylima ne tik globalizacijos propagandistų – tai sąlygų didžiausiam pelnui gauti bet kurioje Žemės vietoje kūrimas. Kadangi to proceso mato vienetas taip pat yra labai aiškus – pasaulinė valiuta (kol kas tai doleris), tad proceso laikas ir visa, kas su tuo susiję, taip pat yra gana aiškūs dalykai.

Remdamasis tuo visuomenių tautinio apsisprendimo, jaunimo kultūrinio tapatumo ir patriotinio auklėjimo klausimus manau esant realiais ir itin svarbiais valstybės ir jos kiekvieno sąmoningo žmogaus uždaviniais bei priedermėmis.

Ar mūsų visuomenės sąmonė pasirengusi juos spręsti?

Fragmentiškai – taip. Sistemiškai – dar ne.

Ne pavieniui, o bendruomeniškai tokia problema sistemiškai sprendžiama per tris – visuomenės sąmonės, valstybės institutų ir tautos tikslų – lygmenis. Kaip jie atrodo konkrečiai?

Sąmonė Lietuvoje šiandien yra nuteikta niekinamai ir tautai, ir tautinei ateičiai: mūsų žemė esanti bloga vieta, ji beveik netinkama gyventi. Valstybės institutai, besirūpinantys vien kapitalo išvalstybinimu ir išlaisvinimu, veikiantys gerai, taigi priedermių tautiškumo problemų atžvilgiu neturi. Tautos tikslas esąs įstoti į Europos Sąjungą. Įstojimas viską išspręsiąs.

Lemiamas veiksnys šioje triadoje yra sąmonė. Čia su visa atsakomybe teigiu: visuomenės sąmonės tautiškumo nuostata jau beveik palaužta. Atskirų individų ir jų grupių – dar ne. Tačiau principinė visuomenės sąmonės orientacija yra jau kosmopolitinė, kurią dar labiau stiprins Europos Sąjunga ir ypač europiliečio institutas: jis bus konkretus visų Europos tautiškumų sumaišymo įrankis. Tikiu, kad ir pasibaigus Europos Sąjungos projektui (arba eksperimentui) lietuvių tauta dar egzistuos, ir Michailo Suslovo šūkio „Lietuva be lietuvių“ Gerhardas Šrioderis, Joška Fišeris ar kiti suvienytos Europos vadai neįgyvendins. Bet tauta bus labai pakitusi.

Suprantama, kiekvienoje epochoje tauta yra jau kitokia. Svarbu, kad ji turėtų tęstinumą anų minėtų trijų kriterijų požiūriu.

Kas darytina nugręžiant tautos, ypač jaunimo, sąmonę nuo niekinamo požiūrio į Lietuvą ir lietuviškumą ir atgręžiant į pasididžiavimo savo šalimi pusę ar net pastatant į aiškią nacionalinės savitaigos poziciją?

Pirmiausia reikia sustabdyti tautiškumo neigėjus. Juos jau būtų galima įvardyti pavardėmis. Jų esama visur – pradedant valdžios įstaigomis, baigiant visuomeninėmis organizacijomis. Tačiau didžiausią poveikį visuomenės sąmonei daro televizija, nes spauda žmonėms yra per brangi ir jų beveik nebepasiekia, o televizija – pasiekia. Netgi nacionalinis transliuotojas atskiromis programomis atstovauja tautiškumo niekinimo pozicijai, patriotizmą vadindamas lituanobambizmu arba, sekant laisvaisiais intelektualais, idiotizmu. Tai sakoma beveik su pasigardžiavimu.

Antra, reikia rimtai peržvelgti valstybės institucijų veiklos idėjinius pamatus. Pavyzdžiui, švietimo įstatyme ilgą laiką figūravo vien tik patriotizmo nuostata, apie tautinį patriotizmą nebuvo nė užsimenama. Tokia įstatymo sąšauka su Europos Sąjungos konstitucijoje projektuojamu ES piliečiu taptų juridizuota nutautinimo platforma. Krepšelio įvedimas tapo švietimo komercializacijos pamatu ir mes dėl to dar turėsime labai rimtų pasekmių.

Trečia. Reikia labai aiškiai pasakyti, kad tauta yra kai kas daugiau negu Europos Sąjunga, kad Europos Sąjunga negali būti vienintelis valstybės ir visuomenės tikslas. Joje mes turėtume dar aiškiau įžvelgti jos lokališkumą ir tautos prioritetiškumą. Antraip neteksime savitaigos orientyrų, jie bus išplaunami ir sutapatinami su egzistuojančiomis politinėmis ir ideologinėmis struktūromis. Tai būtų neadekvatus, itin ydingas tikrovės suvokimas, ir jeigu dėl to nereikštume kaltinimų politinėms valdžioms, tada apie kieno nepakaltinamumą turėtume kalbėti?

Tik matydami politinių realijų praeinamumą, tautos kaip vienintelio ir gyvenimo, ir politikos atskaitos taško nekintamumą, galėtume pradėti esmingiau kalbėti ir apie visus šiandien tautą fiziškai naikinančius, bet per sąmonę ateinančius reiškinius, lemiančius tautos išmirimą – naująją emigraciją, narkomaniją, AIDS, nusikalstamumą ir visas kitas negandas, kurios fiziškai pakerta taip pat ir jaunosios kartos tautinį tapatumą ir patriotizmą, kad ir ką jiems šeimose, mokyklose arba tribūnose kalbėtume. Realybė šiuo atveju yra stipresnė už visus žodžius. Bet ta realybė išsirita iš žodžio. Kad galėtų būti patriotas, žmogus turi būti tikras, jog tauta garantuos jo ateitį. Tauta šito jaunam žmogui kol kas garantuoti nesiima.

„Duokite darbo, niekur nevažiuosime, leiskite užsidirbti, Lietuva didžiuosimės“, – sako visi, su kuriais esu kalbėjęs klausdamas, ar rengiasi bėgti iš Lietuvos? Žmogaus nacionalinis saugumas teikia jam tikrumo ir orumo, palaiko norą gyventi. Tai yra tikrasis – realusis – nacionalinio tapatumo ir patriotiškumo pamatas.

Jaunimas jau bando vienytis į organizacijas ir taip ginti bei realizuoti savo interesus. Tarp daugelio kosmopolitinės orientacijos yra ir nacionalinį tapatumą bandančių teigti bendrijų, organizacijų, bet jų per mažai, jos nėra veiksnios taip, kaip būtų galima norėti.

Taigi bendra tautiškumo padėtis nėra palanki.

Tauta yra *išvietinama*. Tai vyksta ir per uždarbiavimo akciją (tai akcija, nes psichologiškai ji yra skatinama), ir per emigravimą, ir per būsimąjį žemės pardavimą būsimiesiems išrinktiesiems ar išrinktosioms tautoms.

Tauta yra *nulaikinama*. Lietuvos istorija pateikiama iš esmės kaip barbarų pagonių, paskui – pagoniškųjų imperialistų istorija – tokia tendencija jau labai ryški ir tolydžio ryškinama. Naujausia istorija pateikiama kaip juodnugarių valstiečių amžius, ir juo greičiau išgaruos basanavičiškas sentimentalizmas – tuo geriau. Ir apskritai istorija – tai kažkokių žaidimų istorija, tarsi tikro gyvenimo niekada ir nebuvę. Kad sprendėsi gyvenimo ir mirties klausimai, pakrypę į tą ar kitą pusę dėl vienokių ar kitokių Lietuvos vadovų ar žmonių grupių klaidų, – apie tai nekalbama. Iš istorijos kol kas neišmokome nieko, išskyrus viena – nesipriešinti. Paprieštaraukite kas nors, kad yra kitaip! Kitaip nėra.

Tauta pamažu *nukalbinama*. Prievarta brukamai rusų kalbai buvo galima priešintis. Prestižinei gyvenime ir būtinai įstaigose įsigalinčiai anglų kalbai priešintis nėra kaip: renkiesi pats. Jaunimo lietuvių kalbos fonetika jau sulaužyta, sintaksė – lietuviškai angliška, leksika – lietuviškai angliškai slaviška (turiu omenyje keiksmažodžius). Apie vertimus kaip nacionalinio prestižo saugojimo būdą jaunimas neturi menkiausio supratimo. Kompiuterinės informacijos automatinio vertimo problema neegzistuoja kaip nacionalinė problema valstybėje, o žmonių sąmonėje jos iš viso nėra.

Jaunimo tautinio tapatumo ir patriotizmo ugdymas nūnai yra visos lietuvių tautos, o ne vien jaunimo reikalas. Mums visiems visų pirma būtina susiorientuoti situacijoje ir rasti naujus veikimo būdus bei priemones. Deja, kol kas nežinoma, kaip adekvačiai į naujoves reaguoti. Palikti

vaikus vienus, barant už tai, kad jie daro klaidų ar elgiasi neteisingai, yra visiškai nesąžininga.

Kol kas mes, deja, stoviniuojame kryžkelėje, daugumai vis dėlto bandant sukti jau išbandytais nesipriešinimo, prisitaikymo keliais. Kai kurie abejoja. Treti ryžtingai, kartais netgi hipertrofuotai ryžtingai, apsisprendžia nesitaikstyti, ir tai irgi yra blogai. Radikalizmo nereikia. Geriau būtų normali kultūrinė veikla.

O jaunimas yra pasimetęs, nes pamestas. Nors Lietuva jam patinka, jis nori gyventi Lietuvoje ir Lietuva didžiuotis. Jeigu ji pati būtų bent kiek tautiškai oresnė.

KETURI DIDIEJI ŠIANDIENOS KLAUSIMAI

(2002)

Į nūdienos pasaulį noriu pažvelgti keturiais pagrindiniais aspektais: žmogaus, pasaulio kaip visumos, pasaulyje gyvenančių bendruomenių, t. y. tautų, ir konkrečiai Lietuvos.

Kokia svarbiausia šiandien žmogaus problema?

Pagrindinė viso pasaulio žmones kankinanti problema yra tokia: tiesa ar nauda? Tai labai rimtas klausimas. Rimtas, nes jis labai kategoriškai buvo iškeltas pernai. Nauda, sako Vakarai. Tiesa, sako Pietūs. Apie Pietus kalbu kaip apie islamo pasaulį. Išpuolis prieš Pasaulio prekybos centrą Niujorke tą dilemą labai politizavo ir ideologizavo, bet esmės vis dėlto neužtemdė. Esmė eina į mus labai iš tolo, iš labai seniai, pamažu iškildama į šitą tašką, į šitą momentą, kuris, galima sakyti, yra lemiamas ne vienu atveju. Tai – lūžio taškas. Kur užsimezgė tas lūžis?

Jis užsimezgė religijoje.

Kaip prasidėjo krikščionybė? Dievas į Žemę pasiuntė savo Sūnų žmogaus pavidalu, pasiuntė patvirtinti savo paties tikrumą. Įsigilinkime į šio žingsnio prasmę. Ne ten, danguje, ne ten, aukštybėse, yra tas, kas žmogui svarbiausia, o čia, šitoje pusėje, ir Dievui reikia pasiųsti savo Sūnų, kad jis paliudytų, jog čia, Žemėje, žmogaus gyvenimu reiškiasi tas dieviškumas, dėl kurio egzistuoja ir pats Dievas. Šito fakto apmąstymas ir supratimas sudaro visą Europos civilizacijos istoriją, jos patosą.

Kaip gimsta islamas? Pranašas Mahometas, vienas iš šios žemės žmonių, būdamas aiškiaregis, įžvelgia ir liudija, kad ne tai, kas vyksta čia, o ten, aukštybėse, yra svarbiausia. Žmogaus gyvenimas yra svarbus, bet ne svarbiausias. Gyvenimas su žmogumi ir žmogui yra labai svarbu, bet ne svarbiausia. Svarbiausia yra gyvenimas Dievui. Taigi tikrumas musul-

monui yra gyvenimas su Dievu anoje pusėje, krikščioniui tikrumas yra čia, šiapus.

Kas iš to išplaukia? Labai įdomios pasekmės. Krikščionybė gyvena labai intensyviai, nes ji turi Dievo sankciją gyventi būtent taip. Taip, joje gyvenama Dievui. Visi viduramžiai yra gyvenimas Dievui. Bet net ir viduramžiais žmogus neužmiršta, kad būtent per jį Dievas yra čia. O tai, ką vadiname Renesansu, arba Atgimimu, yra, galima sakyti, sukilimas prieš Dievą. Žmogus staiga pakyla, atsisuka veidu į Dievą ir sako: pažvelk į mane – ar aš ne toks pat gražus ir geras? Tas judesys iki pat šių dienų plėtojasi taip dramatiškai, taip įtemptai, kad krikščioniškoji Europos civilizacija sukuria pasaulį šiandien konstruojančią, pasauliui šiandien vadovaujančią civilizaciją. Vakarų civilizacija rašo būsimo vieningo pasaulio konstituciją. Netgi Kinija į savo kultūrą jau įsileidžia vakarietiškojo modelio elementus ir būtent vakarietiškėjimas bus jos tolesnio kitimo ir kilimo pamatas.

Islamo pasaulis nelinkęs eiti tuo keliu. Nebuvo linkęs niekada.

Vakarų civilizacijos dinamika turėjo ir išvirkščiąją pusę. Krikščionybei plisti padeda supratimas, kad Dievas yra žmogus, o renesansinis išdidumas pamažu virsta puikybe: žmogus yra dievas. Mąstysenos sekuliarizacija, bažnyčios tolsmas į antraeilį vaidmenį yra šitos nuostatos išsiplėtojimas į šiandieninę kultūrą, ypač Vakarų erdvėje.

Žmogaus pasaulėjauta kinta: nebe subordinacija kam nors aukštesniam, o lygių arba bent pretenduojančių į lygius susitarimas darosi ir pasaulėžiūros paieškų kryptimi. Anksčiau gyvenę bendrai žmonės pasijunta gyvenantys atskirai. Kiekvienas skyrium.

Čia atsiranda antra didžioji, arba pasaulio, problema, kuri formuluojama klausimu: žmogus ar tauta? Ankstesnioji vertybių sistema – Dievas, Karalius, Tėvynė – Didžiosios prancūzų revoliucijos pakeičiama abstrakčiais principais: Laisvė, Lygybė, Brolybė. Tai yra ankstesniųjų vertybių neigimas. Ir sėkmingas neigimas: anie principai buvo priimtini ne kiekvienam, o šitie principai priimtini iš esmės kiekvienam. JAV yra šių principų įkūnijimas grynu pavidalu. Nėra rasės, nėra tautos, netgi tėvynės nėra, yra tik čia gyvenantis individas.

Europa gyveno kitaip. Pirmiausia ji pabandė sustabdyti revoliucijos plėtrą, iš pradžių kurdama naująsias monarchijas, po to – ir iš demokratijų atsirandančias diktatūras, kurios kategoriškiausiai iškilo XX amžiuje kaip hitlerinė ir stalininė diktatūros. Jos abi sprendė klausimą, kas turi būti

pasaulio atskaitos tašku – žmogus ar bendruomenė? Hitleris teigė: bendruomenė, bet vienos tautos apvaisinta. Stalinas tvirtino: bendruomenė, bet suvienyta internacionalinio principo. Hitlerio imperija buvo sunaikinta karinėmis priemonėmis. Stalino imperija žlugo ekonominėmis priemonėmis.

Žlugus šioms imperijoms Laisvė, Lygybė, Brolybė tapo pasauline ideologija. Ji buvo įkūnyta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, kurią 1949 metais priėmė Jungtinės Tautos.

Šis dokumentas pagimdė antrą didžiausią šių laikų problemą – pasaulio problemą. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija kalba apie žmogaus teises, bet nekalba apie žmogaus pareigas. Kiekvienas gimęs žmogus, teigiama deklaracijoje, yra laisvas. Su kiekvienu žmogumi privalu elgtis kaip su laisvu. Įsigilinkime: man privalu su jumis kiekvienu elgtis gerai, bet jums kiekvienam su manimi elgtis taip, kaip aš elgiuosi su jumis, neprivalu. Deja, tai deklaracijos teksto prasmė. Tokia nuostata skaldyti totalitarines imperijas labai tiko, bet išsivadavusiame pasaulyje ji ėmė išsigimti į savivalę. Todėl šiandien Jungtinėms Tautoms jau teikiama žmogaus pareigų deklaracija, nors priimti ją bus kur kas sunkiau negu teisių deklaraciją.

Deja, jokios gynybos nuo žmogaus teisių sukurtos maišaties nė vienas iš mūsų dar neturime. Neturime rimtos socialinės saugos, išskyrus tuos atvejus, kai žmonės patys susiorganizuoja į savigynos struktūras. Neturime juridinės saugos, nes teisėtvarka ir teisėsauga pinigų degraduota. Neturime dvasinės saugos – dvasią pirmiausia pakirto gėrybių godulys. Nebeatrodo negalima mintis, kad mūsų laukia naujieji viduramžiai. Kokie jie būtų? Jie būtų stichiškai susiklosčiusių struktūrų hierarchija, kur svarbiausią vaidmenį vaidintų asmeniniu kapitalu disponuojantys žmonės – verslo atstovai, biurokratai ir politikai. Internacionalėjant ir globalėjant jų veiklai ir bendradarbiavimui tos struktūros neišvengiamai ieškos susisteminto veikimo galimybės. Šiandien neformaliai jau egzistuojanti Pasaulio vyriausybė Jungtinių Tautų gali būti formalizuota ir legalizuota. Tokio akto repeticija reikia laikyti Europos finansinį, juridinį ir politinį struktūravimą Europos Sąjungos forma.

Štai į tokį pasaulį mes šiandien žengiame ir ieškome gyvenimo jame būdų. Ar pavyks išsiugdyti sugebėjimą matyti, kas su mumis daroma?

Čia iškyla trečioji pagrindinė šių laikų problema – tautos problema. Globalizacijos vykdytojai tvirtina: tauta yra praeitis, nacionalinė valstybė yra prietaras, kurį reikia kuo greičiau mesti iš galvos, nes jis trukdo plėtrai.

Todėl paklauskime savęs, kas yra ta plėtra, kuri, globalistų nuomone, yra nekritikuotinas ir nedvejotinas pasaulio pažangos kriterijus? Ši plėtra, arba globalizacija, yra nevaržomas pelno siekis – maksimalaus pelno siekis bet kuriame Žemės taške. Į tai buvo eita labai ilgai, bet prieita tada, kai kapitalistas buvo juridiškai išvaduotas nuo atsakomybės bendruomenei (nesvarbu, ar tai savivaldybė, ar valstybė), kurios teritorijoje jis veikia – firma bet kuriuo metu gali pakelti sparnus ir išskristi ten, kur jai pigiau ir pelningiau. Ar ne taip buvo su „Williams International“? Jai buvo dargi gerai sumokėta, kad ateitų į Lietuvą, o išėjo ji Lietuvos nė neatsiklaususi.

Tokia situacija – tai jau nebe bendruomenės paniekinimas, tai ir tautos paniekinimas. Ar tai priimtina mums? Ar tai priimtina Europai? Kai kuriems mūsų gal ir priimtina ir netgi naudinga (15–20 procentų Lietuvos žmonių), daliai Europos (Vokietijai, Prancūzijai, Ispanijai) – pakenčiama, bet didžiajai daliai tokių šalių kaip Lietuva, didžiajai daliai Europos yra nepriimtina. Tačiau jeigu mes su visu tuo sutinkame, nusileisdami spaudimui ir inercijai, tai nurašome visa tai, kas iki šiolei buvo Europos civilizacijos pamatas. Ir tada kalbame nebe apie lietuvį, prancūzą ar italą, o kalbame apie europietį ir Europos ateitį, sutikdami su pasaulį pagal pelno siausmą fragmentuojančiu naudos principu, su tuo, kas visą mūsų iki šiol inertiškai susikurtąjį bendrumą žlugdo – mes žlugdome pačią Europą. Kuriame Europą ją žlugdydami.

Štai problema, kurios niekas nenori spręsti. Naudos principas, uždengdamas tiesos principą, jau veikia prieš mus nebe individualiai – veikia struktūruotai. Bet jeigu veikia, vadinasi, kam nors labai galingam tai naudinga. Naudinga tiems, kurie kuria naujuosius viduramžius, po kurių – išdrįsiu pasakyti – bus naujoji vergovė. Štai kodėl šiandien nereikalingas bet koks bendrumas – korporacinis, partinis, tautinis, netgi tarptautinis, jeigu jis kuriamas „ne pagal planą“.

Tai kaip gyventi pasaulyje, kuris nepriimtinas? Kai kas atsako paprastai: man jis priimtinas. Aš šiandien išgyvenu, o kaip bus rytoj – pamatysime. Galima ir šitaip gyventi, nors tai niekur neveda. Aš atsisakau tai pasirinkti ir raginu tai daryti kitus. Naudos visada galima turėti ir iš tiesos, jeigu jau kalbėsime apie naudą. Ne naudos tiesa, o tiesos nauda – tai principas, kuris, jei mes laikome save europiečiais, galėtų suteikti pasitikėjimo mums iš tiesų gyventi. Kodėl taip sakau? Todėl, kad mūsų bendruomeniškumo pamatai yra iš Europos patirties ir sugyventi. Niekas, išskyrus

Europą, neturi tikros istorijos. Kitur yra tiktai ratais einantys pagoniškieji laiko ciklai arba dinastijų kekės. Europiečiai nuo Kristaus gimimo turi savo linearinę istoriją ir tiksliai žino: tada ir ten mes darėme tai ir jautėmės taip, supratome šitai, o štai ten pralaimėjome ir išėjo štai kas. Mes esame vyrai, mes esame kariai, mes esame žmonės, mes turime į ką pasižiūrėti ir ką parodyti. Saugumas, orumas ir noras gyventi kaip kiekvieno žmogaus esmė yra gyvi tik Europos erdvėse.

Kokia pagrindinė Lietuvos problema? Ji tokia: į save kol kas mes tebežiūrime kitų akimis. Kai prasidėjo su metraščiais, kuriuos rašė Lietuvos priešai, taip ir einame žvelgdami į save ne iš savęs, o iš šalies, tarsi ne patys būtume, netgi kai patys apie save kalbame. Nusimeskime kitų ant mūsų užmestą panieką – ir ką išvysime? Turime nuostabiausią istoriją! Kas yra Gedimino, Kęstučio, Algirdo imperija? Tai vienas nuostabiausių tvarinių, kokius yra pagimdžiusi viduramžių Europa, mūsų dar nepamatytas ir nenorimas matyti pagal mūsų nedraugų norą. Ta imperija yra sukilimas prieš netiesą. Paskaitykime Gedimino laiškus, pažiūrėkite, ką jisai sako. O sako jis štai ką: jeigu jūs norėtumėte, kad aš tiesa laikyčiau kryžiuočių žodžius ir elgčiausi taip, kaip nori jie, aš išduočiau save ir vykdyčiau nedorybes. Taip viduramžių Europoje gimsta imperija, kuri fiziškai realiai pasipriešina kardu nešamam tikėjimui, kuri pasipriešina brutalumui ir smurtui, primetamam kaip tiesa. Iki pat Vytauto mirties kovojama dėl to, kad Lietuva liktų savarankiška, nepriklausoma, t. y. ginanti lietuvių tiesą, o ne Jogailos naudą. Tik po Radvilų pralaimėjimų prasideda dvasios lūžis ir sklendimas į nutautėjimo teikiamą naudą per bajorų privilegijas, per unijos dominuojamą teisę ir kultūrą.

Po komunizmo žlugimo pasaulis gyvena žmogaus teisių ir globalizuojančiojo kapitalo struktūruojamas. Ar jis reikš ir kapitalizmo pabaigą? Kaip? Aišku, kad jį konfigūruos ne vien migracijos srautai. Visa gyvoji gamta gyvuoja pagal nuosavos teritorijos principą, taip garantuodama ateitį savo populiacijoms, išsaugodama genetinį kodą, visa, kas mutuoja, nurašydama kaip apsigimimus. Apie žmogaus biologines duotybes dar nerandame galios mąstyti. Ir vis dėlto protas, jeigu jis mums yra duotas ir jeigu jį vertiname, reikalaus atsakyti į tuos klausimus be ideologinių ir politinių apnašų. Ir atsakyti alternatyviai: norime mes gyventi ar ne. Ir jeigu atsakysime – norime gyventi pagal naudos principą, būsime lenkai, vokiečiai, rusai, kokie nors angliakalbiai. Jeigu atsakysime – norime gyventi

pagal tiesos principą, t. y. prisiimdami atsakomybę už tai, kas mes buvome, esame ir turėtume būti, tada, ko gero, kalbėsime ir lietuviškai, gal šiek tiek su angliškų akcentu, kaip tarybiniais metais daug kas jau kalbėjo su rusišku, bet vis dėlto lietuviškai. Ir gyvensime čia, savo žemėje, ir galvosime, kaip čia gyventi.

Kaip iš išmirštančios tautos šiandien lietuviai galėtų tapti vėl gyvenimui kylančia, t. y. reproduktyvia tauta? Atsakau: galimas vienas vienintelis būdas – reikia turėti galimybę gyventi čia, dirbti čia, mąstyti čia, gimdyti čia vaikus ir čia laidotis. Reikia turėti garantijas tokias galimybes turėti. O tai reiškia: reikia ir ateityje turėti savo valstybę.

Jeigu mes negalėsime sau pasakyti tų svarbių savitaigos žodžių, skaidos ir nykimo procesai bus labai spartūs. Kai kas teigia, kad esant tokiems tempams apie 2080 metus Lietuvos ir lietuvių tautos problema bus *išspręsta.* Nesu toks globalizacinių procesų paveikumo šalininkas ir nemanau, kad taip ir bus. Tačiau neabejoju, kad tegul ir stipriai aplamdytos, dauguma tautų atsilaikys, tarp jų ir mažosios, tokios kaip mūsų tauta. Jeigu tik ims mąstyti savo galva ir veikti savo valia. To visiems ir linkiu.

UŽ EUROPĄ BE SĄJUNGŲ

(2003)

Sąjunga visada yra už ką nors prieš ką nors.

Už ką ir prieš ką vienijasi Europa?

Pakildami prieš Maskvą dėl Lietuvos nepriklausomybės mes tikėjome einą kurti tokios ateities, kurioje nebebus jokių sąjungų, nes XXI amžius bus tautų išsivadavimo amžius, ir jų atkurtos ar sukurtos nacionalinės valstybės pačios spręs, kaip bendrauti ir iš ko pragyventi žmonėms, patirtimi ir ištekliais keičiantis pagal šiems laikams priimtiną demokratinę tvarką. Buvome įsitikinę, kad Europos laisvėjimo ženklas Rytuose bus nepriklausoma per amžius dėl laisvės kovojusi Čečėnija, o Vakaruose – Baskija: ir su vienų, ir su kitų pasiuntiniais Sąjūdyje kalbėjome ne apie Europos saulėlydį, o apie saulėtekį.

Nepriklausomoji Čečėnija šiandien atiduota Maskvos nuožiūrai. Baskijos jokioje pasaulio sostinėje negirdėti nė garso. Nepriklausomų valstybių žemynu Europa netapo ir tapti neketina. Priešingai. Teises kalbėti visų vardu prisiskiriantys politikai vis garsiau tvirtina, esą Europos valstybės turi susijungti į vieną Europos valstybę. Taip mūsų akivaizdoje naikinamas pats didžiausias mūsų Atgimimo laikų siekis – gyventi laisvoje ir nepriklausomoje Lietuvoje.

Per trylika nepriklausomybės metų politinių kovų, ekonominių negalių ir globalizacijos finansinių intervencijų nualinti Lietuvos žmonės galvoja, kaip išgyventi, o Lietuvos politikai, nebeišmanydami, ką daryti su mūsų valstybe, bijodami atsakomybės, vienas per kitą įtikinėja, kad eurovalstybė – tai ir Lietuvos nepriklausomybės aukštesnis lygis, ir didžiulė mūsų iniciatyvų erdvė, ir neišsemiami finansiniai resursai, ir neišmatuojamos pažangos perspektyvos. Kadaise panašiai kalbėta ir apie Tarybų Sąjungą.

Komunizmo kūrimas Rytuose šiandien vertinamas kaip vienas baisiausių istorijos eksperimentų. Kad Vakarų eksperimentas taip pat kada nors pasibaigs ir bus vertinamas ne mažiau kategoriškai – neabejotina: visos imperijos išsenka ir sugriūva, palikdamos gaivelėtis dar nežuvusias tautas.

Dabar didžiuliame Vidurio Europos regione dar rengimosi Europos Sąjungos narystei „derybų“ metu iš nacionalinių valstybių nusavintos teisės į savarankišką užsienio, gynybos, ūkio, finansų politiką, apribota nacionalinė įstatymų leidyba, teisė disponuoti savo žeme ir teritorija, nustatyti socialinio ir kultūrinio gyvenimo standartai.

Kokias problemas išspręsti tikisi „vieningos Europos“ organizatoriai?

Sakoma, kad Europos Sąjunga sustiprins ir savo, ir viso pasaulio taikos bei saugumo garantijas. Argumentas svarus. Tačiau dar rimtesnis argumentas yra viso Šiaurės pusrutulio vienybės ir bendradarbiavimo galimybė. Vokietijos ir Prancūzijos pozicija dėl karo Irake akivaizdžiai parodė, kad krikščioniškosios civilizacijos gynimo interesai nublanksta prieš savanaudiškus (nors ir gražiai – pacifistiškai – įžodintus) ES vadovų tikslus. Pasaulio saugumą realiai garantuoja dalyvių suvereniteto atsisakyti nereikalaujanti NATO, kurios griovimą, įkūrusi nuo NATO nepriklausomą ES karinių operacijų planavimo ir vadovavimo centrą, jau pradėjo Europos Sąjunga.

Sakoma, kad Europos Sąjunga būsianti stipriausia pasaulyje ekonomika. Ne mažiau argumentuotai teigiama ir tai, kad Europos Sąjungos kūrimas yra vis giliau stagnuojančios Vakarų Europos ekonomikos neilgalaikio stimuliavimo priemonė, kuri anaiptol neišspręs ne tik rimtų Europos gyvenimo kokybės, bet ir Europos gerovės problemų. Nekelia abejonių tik tai, kad naujosios teritorijos Senajai Europai – tai pelninga jos prekių realizavimo ir pigios darbo jėgos rinka. Deja, tai vadinama stojančiųjų į Europos Sąjungą valstybių plėtros galimybėmis.

Sakoma, kad Europos Sąjunga naudinga būsianti visų pirma stojančiosioms šalims, nes joms bus skiriamos kasmetinės milijardinės sumos jų ūkiams ir visuomenėms modernizuoti. Kokios būtų naujųjų narių įmokos į ES biudžetą ir kokios realios išmokos, būtų galima pasakyti po trejų ketverių metų, kai ekonominių santykių balansas nusistovėtų konkrečiais finansų srautais. Aišku viena: ne altruistiniais sumetimais visa tai daroma, nes ir Europos Sąjungoje pinigai ir uždirbami, ir išmokami už ką nors. O kodėl, pavyzdžiui, Vokietija įsirėžusi dar tempia didžiąją ES biudžeto naštą, atsakymo galima būtų pasidairyti kad ir Lenkijoje šiapus Oderio,

kad ir Lietuvos pajūryje. Itin akcentuojama ES gerovė žemdirbiams reiškia dviejų trečdalių kaimiečių nuvarymą nuo žemės ir konkurenciją iki devinto prakaito tiems, kurie išsilaikys. Lietuvai tai reiškia dar vieną sodybų tuštėjimo metą.

Sakoma, kad stodama į Europos Sąjungą Lietuva patenka į aukštesnės kultūros zoną. Labiau apibrėžtas mąstymas ir aukštesni technologijų standartai yra, ko gero, vienintelė tikra vertybė, dėl kurios būtų verta ir pavargti, ir pakentėti, atsikratant lietuviško apytikrumo ir aplaidumo. Tačiau visa tai įmanoma išugdyti ir aktyviai su pasauliu bendraujančioje nepriklausomoje valstybėje. Lietuviškieji euroentuziastai, Europos Sąjungai juridiškai nė nereikalaujant, vien iš savo uolumo, atsisako lietuvių kalbos kaip mokslo ir kultūros kalbos, tautiškumo kaip dvasios kokybės, stačia galva puldami į europietiškumą kaip nelietuviškumą. Jeigu pakankamai sparčiai nesusiformuos Vidurio Europos šalių nacionalinius interesus ginančių vyriausybių karta, besipriešinanti niveliuojančioms integracijos tendencijoms, iš naujųjų Europos Sąjungos šalių narių nesiliaus emigravęs intelektualiausias jaunimas, o čia kaupsis vietiniu pragyvenimo lygiu pasitenkinantys trečiojo pasaulio imigrantai, ir senstančios bei mąžtančios vietinės nacijos jau atvirai svarstys apie joms dar likusį laiką. Ir tai iš tiesų bus ta kaina, kurią jos mokės už pagundą pasirinkti naudą vietoj tiesos, priklausomybę vietoj nepriklausomybės.

Tai kam gi iš tiesų yra kuriama Europos Sąjunga? Ką dar pasiūlys mums Konventas, jau dabar užprogramavęs federacinę ES struktūrą, centralizuotą prezidentinį valdymą ir pasitraukti iš ES neleidžiančią „išstojimo“ procedūrą? Kodėl net nusižengiant įstatymams mes agituojami už pritarimą Stojimo sutarčiai, kurią jau pasirašė aukščiausieji mūsų valstybės pareigūnai, tautai palikdami tik priedėlio vaidmenį? Kam tarsi farsas rengiamas antikonstitucinis referendumas? Kodėl ir dabar tebesipriešinanti mūsų buvimui NATO mūsų įstojimo į ES taip nori Rusija? Kodėl vos išėję iš Raudonosios mes jau tempiami į Mėlynąją imperiją?

Mums atsakoma: kad visiems būtų geriau. Visiems geriau nebūna, geriau būna kai kam ir kai kuriems. Europos Sąjunga kuriama šiandienos didiesiems ir stipriesiems. Didžiosioms Europos valstybėms ir nacijoms. Stambiausioms firmoms ir galingiausiems kapitalams. Kad jie dar sustiprėtų ir turėtų ką numesti likusiems – tegul ir menkiausių išmokų laukiantiems. Kad tik nereikėtų ko nors keisti globalizacinio kapitalo stichijos

kuriamame prabangos ir skurdo kraštutinumų pasaulyje. Kad sustiprėtų patikimiausia kiekvienos imperijos atrama – biurokratija.

Europos Sąjunga – tai visą pasaulį aprėpiančio elitų suokalbio prieš tautų daugumas regioninis variantas.

Teigiama: Europos Sąjungai alternatyvų nėra.

Europos Sąjungos alternatyva yra Europa be Sąjungų.

Mes jau buvome imperijoje ir žinome, ką ji reiškia, todėl privalome paaiškinti nežinantiesiems, kad priimtinas Europos bendradarbiavimo organizacinis pavidalas galėtų būti Jungtinių Tautų europinis analogas. Tačiau vienintelis tikras, pačių didžiausių mūsų pastangų vertas darbas būtų sukurti XXI amžiui tinkamas Jungtines Tautas, o jų pamatas būtų ne vien žmogaus, bet ir tautos teisės. Tai milžiniškas darbas, nes tautų teisės dar išvis neapibrėžtos, o žmogaus teisės nustatytos be pareigų kitam žmogui.

Kiekvieno iš mūsų, Lietuvos valstybę atkūrusių, gynusių ir kūrusių, pareiga sau ir kitiems šiandien – Lietuvos nepriklausomybės juridinis išsaugojimas.

Tai – Lietuvos atsinaujinimo prielaida.

Taigi – ir Europos.

NAUJOJI TAUTINĖS KULTŪROS SITUACIJA

(2004)

Pasaulis šiuo metu išgyvena visuotinio virsmo laikotarpį: iš vienapolio tampa daugiapoliu. Dvipolis pasaulis išsilaikė gana ilgai – daugiau kaip septyniasdešimt metų. Vienapoliui – trylika, ir jis jau susiduria su daugybe sunkumų, nors įsitvirtinimui naudoja galingus įrankius – koncentruotų finansų maitinamą globalizaciją ir politinės valios kariaujamą vadinamąjį Karą su teroristais, kurį kur kas tiksliau būtų vadinti Pirmuoju civilizacijų karu. Oficiali Lietuvos pozicija šio karo atžvilgiu yra aktyvus dalyvavimas krikščioniškojo pasaulio savitaigoje ir savigynoje ir vykdoma įvairiai budint visuose sąlyčio su islamo pasauliu rajonuose: Balkanuose, Afganistane, Irake ir Čečėnijoje. Lietuvos pozicija globalizacinių finansų atžvilgiu yra apsisprendimas jungtis į Europos Sąjungą – siekiamojo globalaus pasaulio subregioną, pretenduojantį nukonkuruoti Jungtines Amerikos Valstijas ir tapti ne tik ekonominiu, bet ir politiniu krikščioniškosios civilizacijos arba bent jau Šiaurės pusrutulio lyderiu.

Tokios yra bendriausios Lietuvos geopolitinės koordinatės *vienapoliškumą* bandančiame įtvirtinti nūdienos pasaulyje.

Kokia Lietuvos situacija globalizaciniame subregione – Europos Sąjungoje? Atsiribodamas nuo politinių ES aspektų svarstymo (nes dėl galimos Rusijos dezintegracijos ES smarkiai plėsis į Rytus ir iškels mums naujų problemų) čia konstatuosiu tik tai, kad Europos konstitucijos priėmimas reikštų Europos federacinės valstybės sukūrimą. Federacinė Europos valstybės struktūra reikštų griežtesnę ir nuoseklesnę Europos tautų išskaidymo ir asimiliavimo politiką, visa kita vyktų pagal jau dabar veikiantį generalinį globalizmo įdiegtą vartotojų visuomenės standartą – pirk net parsiduodamas, bet vartok! Tad kalbėdami apie mūsų situaciją

iš *esmės*, o ne politinėmis ar ideologinėmis globalizacijos teoretikų siūlomomis kategorijomis ir sąvokomis, turėtume kaip Europos Sąjungos specifiką paryškinti tik tai, kas jau galioja visam pasauliui.

Beveik be abejonių pripažįstama, kad pagrindinė globalaus pasaulio *ideologinė problema* – nacionalinės valstybės likimas. Čia nederėtų diskutuoti, miršta ji ar ne, – manau, išreikšiu bendrą čia susirinkusiųjų nuomonę, kad nacionalinės valstybės vaidmuo ne tik nemenkėja – jis didėja ir didės. Ne veltui ES plėtros sąlyga buvo antnacionalinių struktūrų prioritetiškumo pripažinimas į ES norinčioms įstoti valstybėms. Suvereniteto atsisakymas mums vėl brangiai kainuos, ir nacionalinio suvereniteto atkūrimas bus ilgalaikis lietuvių ideologinis siekis bei politinės kovos nacijos viduje ir išorėje generalinė linija.

Svarbiausia *politinė problema* bus nacionalinės valstybės subjekto – tautos – gyvenimas. Jo patikimumą ir toliau turės garantuoti trys kontrolės – žemės (teritorijos), populiacijos (reprodukcijos procesų) ir kultūros (visų pirma kalbos): valdysime šiuos procesus palankia tautos buvimui linkme – laimėsime, nekontroliuosime, nevaldysime – globalizacija mus sunaikins.

Ką reiškia tautai *valdyti savo teritoriją*, kai įstatymai (ES reikalavimu) leidžia ją (žemės sklypo pirkimo–pardavimo forma) įsigyti bet kuriam ES piliečiui? Tai reiškia tik nominalų teritorijos valdymą, kai kuriuose rajonuose – gal net visiškai realų kontrolės praradimą, o tai grėstų rimtomis nepriklausomybės atkūrimo komplikacijomis Lietuvos išstojimo iš ES atveju. Lietuva turi sukurti veiksmingą žemės pirkimo ir pardavimo monitoringo bei kontrolės sistemą ir teisėtvarkos reguliavimo tvarką, garantuojančią konstitucinį teritorinio vientisumo principą. Tai – *kultūros tęstinumo ir jos etninio tapatumo teritorinis aspektas*.

Ką reiškia kontroliuoti populiacijos reproduktyvumą kvotuotoje laisvojoje rinkoje, t. y. nacijai nepalankiai apribotų ekonominių laisvių erdvėje, kai pats ekonominės veiklos subjektas sensta, išsisklaido ir išmiršta, o darbo jėgos stoka padengiama privaloma imigracija? Tai reiškia tautos nykimą, kurį gali sustabdyti tik ryžtinga socialinė invazija, jaunimui suteikiant palankiausias sąlygas įsigyti būstą (ilgalaikis kreditas) ir auginti daugiavaikę šeimą (išmokos vaikams – jų auginimui, auklėjimui ir mokymui). Tai – *kultūros tęstinumo ir jos etninio tapatumo demografinis aspektas*.

Ką reiškia kontroliuoti kultūros (visų pirma – kalbos) procesus, kai visas kultūros gyvenimas yra paliekamas nacionalinei finansinei ir ideologinei

kompetencijai, o ES finansai skiriami iš esmės tik integracinėms programoms? Tai reiškia, kad mes kaip ir iki šiol naudosimės nacionalinio biudžeto liekanomis, kaip išmalda numetamomis nuo ūkinių reikalų konvejerio, nors kultūros kūrimas yra tautos tikslas, o gamyba – tik prasimaitinimo priemonė. Pasipriešinti kultūros finansavimo tradicijai ir vietoj biudžeto liekanų rinkinio sukurti naciją gyventi keliančios kultūros finansavimo sistemą – generalinis Lietuvos valstybininkų uždavinys, jeigu jie yra Lietuvos kūrėjai, o ne politiniai demagogai ir duobkasiai. Pirmiausia turi būti apskaičiuota, kiek reikia pinigų kultūros programų visumai, ir tik tiek, kiek lieka – padalyti gamybininkams. Kitas labai svarbus iš to išplaukiantis kultūros kūrybos priesakas – sukurti tokias valstybines programas, kurių tikslas būtų *sąmoningas* tautos kultūros galių budinimas, ugdymas, stiprinimas ir išplėtojimas, kaip atsaką duodantis tautos žmogiškųjų išteklių kiekybinį augimą ir kokybinį brendimą. Didelė patvari šeima, tautinis auklėjimas, jaunimo įdarbinimas šalyje, prigimtinis ir teisinis ryšys su po pasaulį klajojančiais – tai tik dalis tų tikslų įgyvendinimo būdų. Jeigu nacionalinio orumo, pasididžiavimo savo kraštu ir tauta, tautinio patriotizmo nesiimsime ugdyti valstybinės kultūros politikos lygiu, už dar vieno posūkio mūsų kelias į ateitį pasibaigs.

Yra daugybė kultūros kūrybos sričių, kuriose šiandien aiški net perprodukcija. Kultūros visuma, deja, nuo tautos gyvybinių klausimų nutolusi beveik taip pat ryškiai, kaip ir politika. Aukštasis menas gyvena pats savimi, netgi literatūros problematika kol kas nesiekia savo žemės ir žmonių, blaškosi po tolimas šalis ir abstrakčias problemas. Masinė kultūra yra arba pramoginė, arba taikomoji, t. y. technologijų populiarinimo ir kultivavimo kultūra. Gilią krizę išgyvena žiniasklaida. Visa tai turi daugybę priežasčių priežastėlių, bet svarbiausios jų – kultūros finansinė kontrolė ir liberalistinė ideologinė cenzūra: kas neatitinka kosmopolitizmo reikalavimų, tas neturi teisės egzistuoti. Kitamintiškumo daigai gana lengvai nulaužiami arba sėkmingai lokalizuojami. Tipiškas yra knygų leidybos pavyzdys: knygų yra, už savo pinigus galima išleisti ir opozicišką konjunktūrai darbą, tačiau dėl kainos jis beveik neįperkamas. Didžiausia šiandieninės lietuvių kultūrinės produkcijos negalia – kosmopolitizmas, kuris galės būti įveiktas tik su liberalinės ideologijos pabaiga Lietuvoje. Taigi kultūros kūrybos problemų sprendimas yra už kultūros srities – tai mūsų demokratijos stiprinimas.

Čia būtina apibrėžti nacionalinės, arba tautinės, kultūros ir etninės kultūros santykį. Tautos kultūra yra jos gyvensenos ir veiksenos, taip pat ir meninės kūrybos, įvairovė su visais tiek liaudies, tiek elito tvėrybos padariniais. Etninė kultūra yra tas nacionalinės, arba tautinės, kultūros klodas, kuriame grynas kultūrinis paveldas arba jo šiuolaikinės transformacijos aktualizuoja tautos dvasinę patirtį jo istoriškai suklostytomis dorovės ir grožio lytimis. Etninės kultūros dvasia ir formos yra tas istorinis pamatas, kuris kultūrai suteikia bent minimalias (kitkas priklauso nuo interpretuotojų talento) nacionalinio savitumo garantijas, tautinio tapatumo galimybes. Etninė kultūra visada buvo ir bus gyvybingos ir kūrybiškos tautos sėkmingo kelio į pasaulio kultūros erdvę garantas, aukščiausių pačios nacionalinės kultūros polėkių garantas. Tą etninės kultūros ryšį su tautos kultūra teks atkurti, nes šiuo metu jis yra katastrofiškai smukęs ir net degradavęs iki nevykusių pamėgdžiojimų ar implantų.

Aukščiausia nacionalinės kultūros forma ir tobuliausia jos lytis yra nacionalinė kalba, mums – lietuvių. Apie ją neseniai esu kalbėjęs, nebenoriu kartotis, apie tai čia dar kalbės daug kas. Noriu tik pabrėžti, kad lietuvių kalbos padėtis šiandien katastrofiška. Sugriauta reikšmių ir prasmių sistema, sintaksė, pseudoterminais turtėja leksika, griūva raidynas ir pan. Rusų okupacijos metais, kai lietuvių kalbos reikalauta atsisakyti, mes sugebėdavome apsiginti, o šiandien ji tirpsta kaip pavasario sniegas. Reikia veikti ryžtingai. Lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos vartojimas yra reglamentuotas įstatymu. Pagrindinis forumo uždavinys – pareikalauti, kad įstatymas būtų besąlygiškai vykdomas, visų pirma nuimant visus nelietuviškus užrašus nuo viešbučių, parduotuvių, gatvių ir kitų viešų vietų. Iki kito forumo darbo, matyt, to pakaktų. Tada bus galima eiti tolyn.

Lietuva šiandien jau be daugelio suverenių jurisdikcijos teisių. Galima sakyti: gyvename vėl be nepriklausomos valstybės, esame juridinio monstro dalis. Tauta be valstybės – kaip gyvas padaras be odos: viena žaizda. Ar tautos kūnas – kultūra – sugebės išauginti kokią apsauginę rageną ir išlaikys mūsų gyvastį?

Panašiai drengti esame jau ne kartą. Todėl, manau, sukursime imunitetą ir naujajai situacijai.

Tam juk čia ir susirinkome.

ŽMOGUS: KULTŪROS AR POLITIKOS SUBJEKTAS?

(2004)

1

Kartais, žiūrėk, ima ir iškyla *kvaili klausimai* (pastaruoju metu, deja, vis dažniau). Pavyzdžiui: kas yra tos kiekvieno mūsų gyvenimą reglamentuojančios *žmogaus teisės*?

Sveiko proto požiūriu tai tikrai *nesveikas klausimas*, nes juk visiems žinoma, kad Visuotinė žmogaus teisių deklaracija atveria begalines raiškos ir saviraiškos galimybes, kuriomis visuotinai džiaugiamasi ir Lietuvoje, ir visame pasaulyje! Geriau pasižiūrėk, ar žmogaus teisių neįmanoma pritaikyti tavo ginče su merija.

Galima. Aišku galima.

Tik ar šitas naudos motyvas nuslopins kitus klausimus? Pavyzdžiui, kaip suprasti deklaracijos 1 straipsnį: „Kiekvienas gimęs žmogus yra laisvas. Su juo reikia elgtis kaip su laisvu žmogumi“?

Kad žmogus yra laisvas, žinoma jau nuo Apšvietos laikų, ypač – nuo Didžiosios prancūzų revoliucijos. (Tik neaišku, kodėl čia tas „gimęs“ – kad negimęs dar nėra žmogus?) O antrojo sakinio priesakas – su kuo reikia elgtis kaip su laisvu? Kam pasakyta? Jeigu šiaip, abstrakčiam žmogui, tai nepasakyta nieko. Bet jeigu kas nors pasakyta, tai pasakyta man: aš privalau (na, turėčiau) elgtis su kitu kaip su laisvu. Jeigu taip nesielgčiau, tokio elgesio, remdamasis deklaracija, turėtų teisę pareikalauti tas kitas, kurio atžvilgiu duodami nurodymai man. Tačiau jam, tam kitam, – kur koks nurodymas, kaip jis privalo elgtis mano atžvilgiu? Išvada viena: reikalaujančiojo gerbti jo laisvę atžvilgiu aš privalau laikyti jį laisvu, tačiau manęs laisvu laikyti jis neprivalo. Taip deklaracijos 1 straipsnis mano laisvumą daro negalimą iš principo: aš turiu duoti kitam jo reikalaujamą laisvę, tačiau jam tokia prievolė nekeliama.

Suprantama, galima kalbėti, kad konfliktą galima ir būtina pakreipti į dialogą ir susitarimo paiešką. Tačiau Žmogaus teisių deklaracijos praktika nuo 1949 metų parodė, kad laimi visada tas, kuris reikalauja, o ne tas, iš kurio reikalaujama.

Kodėl?

Todėl, kad ir žmogus, ir laisvė, jeigu juos traktuosi abstrakčiai, kaip principus (o būtent taip suprantami jie Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje), yra visiškai neapibrėžti dydžiai – žmogus yra bet kuris žmogus, laisvė yra bet kuris veiksmas, kuris to abstraktaus (realybėje – kiekvieno) žmogaus suprantamas kaip jo laisvė. Apie tai iš principo kalba ir deklaracija: tu gali vykti kur nori, gyventi kur nori ir t. t. Žinoma, visa tai su tam tikromis išlygomis, ribomis, sąlygomis. Tačiau jos – neesminės.

Kas visame tame apribojimų neesmiškume esmiška: nė vienoje vietoje nėra paminėta *tauta*, *nacija*, *kultūra*, tenkinamasi *visuomene*, *šalimi*, *teisėmis ir laisvėmis*. Tautybė ir religija minimos tik jų „iškėlimo už skliaustų“, galimybės jas ignoruoti atvejais.

Visa tai į kvailą klausimą, kas gi yra mūsų visų išpažįstamos žmogaus teisės, duoda visiškai protingą atsakymą: Visuotinė žmogaus teisių deklaracija yra juridinis *kultūrinio žmogaus* perkėlimo į *politinio žmogaus* statusą dokumentas, *nacionalinių valstybių transformavimo į kosmopolitines visuomenes arba mišriatautes šalis* įrankis, nuo 1949 metų – jau su visu reikalingu praktinio panaudojimo ir pritaikymo konkretiems veiksmams mechanizmu.

Didžiausias Žmogaus teisių deklaracijos laimėjimas – esminė pagalba Jungtinėms Valstijoms griaunant Tarybų Sąjungą: viešai skeldėti ji pradėjo nuo *pravozaščitnikų*. Tačiau dar svarbesnis gali tapti Europos Sąjungos projekto įgyvendinimas. Jo pavadinimas – Europos konstitucija arba Konstitucija Europai.

2

Konstitucija Europai (kol ji Europos Sąjungos šalių dar nepriimta, egzistuoja kaip „Sutartis dėl Konstitucijos Europai. Projektas“) yra tiesioginė Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos tąsa, žmogaus teisių filosofiją transformuojanti į Europos Sąjungai priklausančių šalių jurisdikcijos

pamatus. Projekte nekalbama ne tik apie Europą kūrusias tautas ar kokius ten etnosus (tenkinamasi pasakymais *gyventojai*, *asmenys*, *visuomenės* ir pan.), bet ir apie Europos tautas konceptualizavusią ir jų gyvenimo būdą formavusią krikščionybę, o pasitenkinama vėlgi pačiais abstrakčiausiais žodžiais, reiškiančiais žmones be tautybių, valstybes be sienų ir kultūrą be kultūrų: iš Konstitucijos matyti, kad Europa ir toliau semsis įkvėpimo iš jos *kultūrinio, religinio ir humanistinio* palikimo, nes jai svarbiausia yra *žmogus*, jo *neliečiamosios* ir *prigimtinės teisės bei teisinė valstybė*. Šias preambulės tezes 2 straipsnis formuluoja konkrečiai: Sąjunga g r i n d ž i a m a *pagarba žmogaus orumui, laisvei, demokratijai, lygybei, teisinei valstybei ir pagarba žmogaus teisėms*, kurias g o b i a *pliuralizmas, tolerancija, solidarumas ir nediskriminavimas*.

Nors abstraktu, bet gražu. Gražiau negali būti.

Bet ką šitai reiškia konkrečiai?

Latvijoje šiuo metu verda aistros dėl mokymo rusakalbėse mokyklose valstybine, t. y. latvių, kalba. Latvijos rusai jau ir seniau skundėsi įvairiomis diskriminacijomis, žmogaus teisių pažeidimais ir t. t. Strasbūras ir Briuselis siuntė ne vieną komisiją, delegaciją, svarstė ir Latvijoje, ir ES institucijose, graudeno Latviją ir atvirai grasino: jei neatsižvelgsite į savo rusakalbių pageidavimus, jums bus blogai. Kai šitai nepadėjo (rusų nuomone, padėjo nedaug), tam tikri Maskvos sluoksniai pasiūlė Latvijos rusams imti Latvijos politinę kontrolę į savo rankas. Perversmas nepavyko ir Vakarai aprimo, matyt, suvokę, ką kas žaidžia. Gerai, kad Latvijos prezidentė, būdama humanitarė ir suvokdama kalbos reikšmę tautos gyvenime, nė per žingsnį neatsitraukė nuo Saeimos užimtos pozicijos valstybinės kalbos atžvilgiu, juo labiau kad ir Latvijos rusams pravartu mokėti latvių kalbą, jeigu nori studijuoti Latvijos aukštosiose mokyklose. Jau nekalbant apie tai, kad reikalauti kokių nors sulyginimų su latviais jie neturi jokios tarptautinės teisės mandatų: atsidūrė Latvijoje kaip TSRS vykdytos asimiliacinės politikos įgyvendintojai – kolonizatoriai, o turint galvoje, kad Latvija buvo okupuota ir aneksuota dėl Stalino ir Hitlerio nusikalstamų susitarimų, kad Latvijos rusams, Latvijai atkūrus nepriklausomybę, buvo suteikta galimybė arba išvykti, arba tapti lojaliais atkurtosios valstybės piliečiais, jie jokių pretenzijų dėl Latvijos valstybinės savitaigos kelti neturi teisės nei iš principo, nei konkrečiai. Išvykti nepatenkintiesiems galimybė visada išlieka.

Tačiau kodėl nepasinaudojus tokiomis plačiomis principinėmis ir neapibrėžtomis konkrečiomis žmogaus teisėmis ir čia? Juo labiau kad Vakarai tradiciškai tebebijo Maskvos, kad politikoje su Maskva visada nulems Maskvos, o ne Rygos interesai?! Latvija yra klasikinis pavyzdys, kaip žmogaus teisės gali būti panaudotos ir naudojamos prieš tautos valstybingumą netgi tais atvejais, kai aiškiai matoma politinė demagogija ir šantažas, kai Latvijos saugumą, rodos, garantuoja Europos Sąjungos narystės sutartis.

Su Lietuva žmogaus teisių žaidimai žaidžiami kitaip. Užmigdyta savo 80 procentų lietuviškosios daugumos teikiamo nacionalinio saugumo jausmo, liūliuojama tolerantiškosios imperinės praeities prisiminimų, Lietuvos viešoji sąmonė nė nepastebi, kad per penkiolika metų prarado savo „priešpilio“ tautiečius Lenkijoje ir Baltarusijoje, kad Lietuvos rytuose gatvės jau žymimos lenkiškai, Pilsudskio gimtavietė pagerbia dalies Lietuvos grobiką jo vardo gatve, o taikius gyventojus šimtais žudžiusius ir prieš Lietuvos valstybę netgi 1941–1945 metais kovojusius Armijos krajovos galvažudžių atstovus priima Lietuvos Prezidentas. Remdamiesi tomis pat „žmogaus teisėmis“ ir „europinėmis vertybėmis“, Lietuvos lenkai net Lenkijos prezidento ir vyriausybių lygiu spaudžia Lietuvą, reikalaudami Lietuvos lenkų pavardes rašyti lenkišku raidynu, o lietuvių „humanistai“ rimtai diskutuoja ir „ieško kompromiso“, nė nesusimąstydami, ką reiškia lenkiškas raidynas Lietuvoje Europos Sąjungos sąlygomis. Jie su nuostaba žiūri į prancūzų kovą su islamistais dėl civilinio mokymo, kuriam esmingai gresia tokia, atrodytų, nekalta detalė, kaip tikybinė tradicija mergaitėms ryšėti skaras. Kad Klaipėdoje jau veikia vokiečių kalba dėstanti gimnazija, kad už vokiečių pinigus restauruotose pamario kapinėse lieka tik vokiški užrašai, valdžiai, atrodo, dar nė nežinoma.

Kam pinigai jau nebe pragyvenimo galimybė, o ir kūrybos įrankis, tam jie nebe tikslas, o tik priemonė.

Kai Antrojo pasaulinio karo metais JAV suvokė, kad jos ekspansija turėtų išsiplėsti į visą pasaulį, gimė tai, ką šiandien vadiname globalizacija, o iš tiesų tai yra didesnėmis už bet kurios nacionalinės valstybės biudžetą koncernų ar bankų finansų sankaupomis vykdomas manipuliavimas tautomis, siekiant vienų ar kitų paslaptyje laikomų tikslų. Tai – ne spekuliatyvi prielaida, tai – vieno iš Pasaulio banko praregėjusių kūrėjų su siaubu ištartas teiginys, tai ne vieno pasaulio finansų eksperto išvada apie Tarptautinio valiutos fondo veiklą. Kapitalo antnacionalinės (bankinės,

gamybinės, spekuliacinės) sankaupos yra tokios, kad tuos srautus veikti galintys žmonės praktiškai valdo pasaulį, manipuliuodami gerai apmokamais ir papirkinėjamais politikais bei popso kultūros svaiginamomis masėmis. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija yra pirminis to manipuliavimo juridinis pamatas: jame nebelieka Europą ir visą pasaulį iki šiol priekin variusio *kultūros žmogaus*, lieka tik abstrakčiai juridiškai apibrėžiamas *politikos žmogus* – statistinis balsavimo mašinos vienetas, kuris pinigais gali būti pakreipiamas ten, kur nori manipuliuotojai. O jeigu atsiranda dar nedegraduotų etnoso dalių, jas reikia sunaikinti (kaip, tarkim, lietuviškąją valstietiją) arba konservuoti saikingai finansiškai dotuojant ir demonstruojant kaip niekam nepavojingą „paveldą“.

Esama nuomonių, kad JAV priėjo savo raidos piką. Ribą, atrodo, iš tiesų žymi 2001 m. rugsėjo 11-oji ir po jos prasidėjęs civilizacijų karas. Globalizacijos strategai aiškiai susirūpinę, todėl Europos Sąjunga kaip Vakarų imperijos atsarginis variantas yra neišvengiamas. Jam sukurti žmogaus teisės pasitarnavo nepamainomai: kol Maskvos neoimperija gaivelėjasi, Berlyno ir Paryžiaus imperija kuriasi. Tai puikiai supranta ne tik vokiečiai ir prancūzai, bet ir anglai, iš tolo stebintys tas keistas „vedybas“, o ypač lenkai, jau besibylinėjantys su Berlynu dėl savo vakarinių žemių ir kompensacijų už okupaciją, bet dar aktyviau veikiantys Rytų kryptimi – Ukrainoje, Baltarusijoje, Lietuvoje ir Prūsijoje. Teisingai daro, jeigu nori išlikti ir gyventi.

Lietuva, būdama provincija ir trokšdama gyventi „kaip kiti“, sparčiai perima žmogaus teisių kodeksą, atsisako savo kultūros, politikos ir tampa (kol kas daugiau psichologine) Lenkijos provincija Europos Sąjungoje.

3

Ką mums siūlo ir ką duoda Europos konstitucija, paaiškės tik po Europos Sąjungos žlugimo. Arba gal ir jos „paleidimo“. Kai projektuotojų užsibrėžti tikslai bus įgyvendinti.

Europos Sąjunga yra milžiniško regiono laisvosios rinkos principais besiremiančios gamybos ir prekybos erdvės projektas. Projektas, kuris leistų konkuruoti su kitais pasaulio regionais ir duoti lyderiams maksimalius pelnus. Šiuo požiūriu ir europinė kultūra, ir nacionalinės kultūros yra

antraeiliai ir net trečiaeiliai rūpesčiai. Oficialiai šitai neteigiama. Tačiau nacionalinė kultūra yra valstybinės politikos objektas. Europos Sąjungoje, kuri stengiasi maksimaliai sumažinti nacionalinių valstybių galias, nacionalinės kultūros automatiškai nuginkluojamos, paliekamos privačių asmenų ir nuo ES fondų priklausomų organizacijų nuožiūrai (o per jas remiamos tik integracinės kultūros programos ir projektai, iš esmės nukreipti prieš tautiškumo stiprinimą), tad kultūros požiūriu ES apibūdintina kaip žmogaus akultūracijos ir jo politizacijos projektas. Netgi politinių organizacijų su atstovavimu nacionaliniams kultūriniams (nekalbant apie politinius) interesams padėtis yra nepavydėtina. Europos Sąjunga su savo *Europos piliečio* ugdymo nuostata yra ne kultūros žmogaus, o politikos žmogaus veiklos erdvė, kurioje politikos žmogus yra politiškai aktyvus integracinių procesų rėmėjas, besitikintis iš tokios savo veiklos ir jos kuriamos situacijos gauti didžiausią asmeninį finansinį pelną.

Kokios galimos išeitys iš tokios padėties?

Tiems, kurie esamos padėties nepripažįsta teisėta arba bent jau priimtina, lieka antiglobalistinis veikimas su visomis iš tokio apsisprendimo plaukiančiomis veiklos formomis.

Tiems, kurie esamą padėtį pripažįsta legalia arba bent jau šiuo metu neišvengiama, tačiau neidealizuotina, reikia apsispręsti ilgalaikiams padėties keitimo veiksmams. Jų esama trijų lygmenų: 1) politiniai veiksmai Europos Sąjungos ir pasaulio tarptautinių organizacijų lygmeniu, 2) politiniai veiksmai nacionaliniu lygmeniu ir 3) kultūriniai veiksmai nacionaliniu lygmeniu. Jie visi bus įmanomi tik vienu atveju: jeigu veikiantysis asmuo laikys save ir kultūros, o ne vien politikos subjektu.

Identifikuodamasis tik su politiniu subjektu, asmuo anksčiau ar vėliau integruosis, taps Europos piliečiu, nes jo kaip asmens veiklos koordinačių atskaitos taškais galės būti tik Žmogaus teisių deklaracijos nuostatos, o visuomenės lygmeniu – sąjunginės valstybės įstatymai su Europos Sąjungos konstitucija priešakyje.

Identifikuodamasis su kultūros žmogumi, asmuo neišvengiamai turės pasakyti sau, kokios kultūros žmogus jis yra: lietuviškosios, lenkiškosios, rusiškosios, angliškosios ar kurios kitos. Užbėgant už akių būsimiesiems klausimams ir apsisprendimams jau pradėtos integralistų manipuliacijos su tautiškumo kaip sąlyginumo, kaip neautentiškumo pseudoproblemomis, visiškai nutylint tą faktą, kad kiekviena nacionalinė kultūra ir yra

gimininingų etnosų sutartis kurti bendrą dvasinio ir fizinio gyvenimo erdvę. Lietuvoje tos manipuliacijos jau įkūnytos hipertrofuota žemaičių kaip tautos, o ne etnoso, nuostatos propaganda (už jos – visai materialus interesas: priemoka už mažumos statusą Europos Sąjungoje, kuris reikštų Žemaitijos „atsiskyrimą“ iš Lietuvos), didesnį nei lietuvių dzūkų, aukštaičių, sūduvių vertingumą ir pan. Lietuvių tauta perėjo įvairių išbandymų šimtmečius, įveiks ir šį gundymą, tačiau pastangų tai, žinoma, pareikalaus, ir rimtų, nes mąstymo ir supratimo, kaip iš etnoso generuoja tautos problemos, kaip jos sprendžiamos, taip pat keliant ir kaip pasaulio problemas, mums teks dar ilgai ir įtemptai mokytis.

Apibrėžus save kaip kultūros asmenį ir sutapatinus su konkrečia nacionaline kultūra atsiveria visai kitas pasaulis ir jo problemų gradacija. Gaila, kad visa tai buvo nušluota, per nepriklausomybės metus paskendus privatizacijos, laisvosios rinkos ir euroatlantinės integracijos pseudoproblemose (jas taip vadinu todėl, kad priėmėme visa tai globalizatorių, o ne globalizuojamųjų akimis ir smegenimis), nors prieš išsivadavimą ir pirmaisiais nepriklausomybės metais kai kas jau buvo visuotinai apčiuopta ir suvokta.

Ne čia vieta visa tai prisiminti arba iš naujo nagrinėti. Priminsiu tik tai, kad jokių tikrų sprendimų, sprendimų apie savo gyvenimą taip, kad tu jame gyventum, be nacionalinio konteksto, kaip nacionalinių problemų sprendimo, nebūna. Jei būna – tai tik emigravus, bet ir tai pareikalauja įsitraukimo į kitą kultūrinį kontekstą ir nutautėjimo. Gali būti ir baisesnis atvejis: visos tautos išdavimas kitą kultūrą politiškai užleidžiant ant savosios be jos gyvavimo garantijų, be aiškios visos kultūros ateities perspektyvos. Sava kultūra paprastai ginama, ginama netgi žiauriausiais karais, šiandien kraštutiniais būdais ir metodais demonstruoja arabai. Mes netgi nesuvokiame, ką jie daro.

Taip, karingoji lietuvių dvasia liko Didžiosios Lietuvos griuvėsiuose. Mes – taikinga valstietiškos kilmės tauta. Dar norinti gyventi tauta. Bet jau nelabai, nes rimtai dirbti mes nebenorime. Norime laimėti, o ne nugalėti.

Tačiau tautos smegenys dar negalutinai pragerti. Kartais jos pagimdo visiškai neblogų minčių. O širdis parodo ryžtą, pakelia valią. Instinktyviai nujaučiame įžengę į visai naują savo gyvenimo tarpsnį. Nors dar nežinome jo sandaros, erdvės galimybių, nutuokiame turintys kažką atrasti ne kur nors pašalyje, kituose, o savyje.

Pradžiai, matyt, pakaktų suvokti save kaip *kultūros žmones*. Paskui – kaip *lietuvių kultūros žmones*. Iš to gimtų nauja mūsų *nacionalinė politika*. Ji, ko gero, galėtų būti kriterijumi ir Europos Sąjungoje, ir Šiaurės pusrutulio sąjungoje, ir Pasaulio sąjungoje, jeigu tokia bus. Jeigu pasaulis bus.

Bet jeigu pasaulis bus, tai Europos Sąjunga grius. Kas bus po jos? Jeigu gyvensime kaip iki šiolei – gal liks Žemaitija. Bet ir šito net atkakliausieji žemaičiai negarantuoja.

Tad gal geriau kartu visiems pasakyti sau: esame svarbiausios Europos tradicijos žmonės – *kultūros žmonės*.

Savosios kultūros žmonės.

IŠVIETINTI IR IŠSIVIETINĘ. O KAS TOLIAU?

(2006)

Ryšys su žeme – kiekvienos kultūros pamatas.

Lietuviai šiandien *virš* savo žemės – laisvėje. Tauta primena ore kybantį žirnį, kurį tai pakelia, tai nuleidžia vamzdeliu su skylute pučiantis fokusininkas – kapitalas. Gyvenimo visuotinė komercializacija, ištikusi staiga po ilgo totalitarinės sociologizacijos laikotarpio, nūnai yra pasiekusi ribą, kurią būtų galima apibūdinti taip: Lietuvoje struktūrinė krizė – tautos, kultūros, ideologijos. Kalbant tiesiai ir atvirai – valstybingumo krizė.

Kada tai prasidėjo?

Dažnai sakoma, kad visa bloga mes paveldėjome iš „anų laikų" – okupacijos metų (nenorintieji vartoti *okupacijos* termino 1940–1990 metus vadina *sovietmečiu*). Iš tiesų, keletas lūžių giliai perrėžė nacijos kūną ir sielą ir paliko neišdildomus randus.

Skaudžiausias kirtis smogtas su kolektyvizacija, kurios priedangoje žmonės neteko nuosavybės, ir ne bet kokios, o *žemės nuosavybės*, kuri kartu yra ir *teritorinis įsivietinimas*. Kolūkinė „kooperacija" buvo po pirmųjų tremčių savo teritorijoje likusių išvietintųjų gyvenimas socialiai griežtai reglamentuotoje erdvėje. Ne tik dėl to, kad pradiniu kolūkių egzistavimo laikotarpiu, gaudami po 50–100 gramų už darbadienį, žmonės buvo priversti išmokti vogti, bet ir todėl, kad tradiciškai realistinei lietuvių sąmonei *visų* reiškė *niekieno*, vogimas ir grobstymas tapo ir masiniu reiškiniu, ir įsitvirtino kaip teisinis nihilizmas, buitinėje visų lygių visuomenės sąmonėje reiškęsis *įstatymų apėjimu*, o juridinėje – teisiniu formalizmu

(abu nepaprastai gyvybingi ir šiandien). Tą procesą skatino nepastovūs įstatymai ir jų taisymas „pagal gyvenimo reikalavimus“ po kiekvieno eilinio ir ypač neeilinio TSKP suvažiavimo (ta praktika nė kiek nepasikeitė).

Dramatiškiausias ir niekšingiausias, nors ir ne toks pragaištingas kaip nušalinimas nuo žemės savo pačių žemėje, buvo tiesioginis žmonių *teritorinis išvietinimas*, visų pirma didelę tautos dalį ištremiant į negyvenamus Lietuvą okupavusios valstybės užkampius, daliai žmonių nuo represijų pabėgant į užsienius, o (nedidelei) daliai jau vėlesniais dešimtmečiais migruojant paskui geresnius uždarbius. Fizinis tautos išvietinimas labai susilpnino reflektuojantį tautos protą (mąstymas apie tautą gyvenant tremtyje yra vis dėlto tremties, vieno okupacijos aspekto, mąstymas), sumenkino jos intelektualinį potencialą ir padėjo falsifikuoti gyvenimą pagal okupantų ideologiją: gyvenimas nacionalinėje valstybėje pamažu buvo keičiamas gyvenimu sąjungoje, nacionalinę valstybę paverčiant lingvistine kategorija ir teisiniu formalizmu su besąlygišku paklusnumu centralizmo politikai. Ir gyvenimo vertingumas, ir valstybingumas, kitaip negu Pirmosios (1918–1940) Respublikos politinės sąmonės, pamažu nebesietas su tautiškumu. Tai gana ryškiai pasireiškė ir Sąjūdžio laikų ideologiniame ginče dėl *Lietuvos tautos* ir *lietuvių tautos* sąvokų.

Trečias randas – tai Partizaninis karas, arba Karas po karo. Jis buvo Tautos atsakymas į okupaciją, atsakymas tos tautos dalies, kuri jau buvo subrendusi visiškai nepriklausomybei – visaverčiam gyvenimui savo žemėje, bet pasirodė neturinti patikimos politinės vadovybės, nors Lietuva turėjo Nepriklausomybės kovose gimusią kariuomenę, puoselėtą visą nepriklausomybės metą ir tikrai galėjusią sukurti Maskvai problemų, panašių į Raudonosios armijos katastrofą Suomijoje. Stichinis tautos pasipriešinimas, prasidėjęs tuoj po reokupacijos, netrukus tapęs organizuotu ir net juridizuotu Pasipriešinimu, tautos jėgomis nuplovęs elito nešlovę, aišku, negalėjo baigtis pergale. Pralaimėjimas, davęs tautai galeriją herojų, buvo garbingesnis ir šlovingesnis už nugalėtojų laimėjimą, tačiau atskleidė ir klodą bailumo bei klastos, iš kurių gimė išdavikai ir kolaborantai. Tas faktas, pakurstomas marksistinių istorikų, kaip šleifas lydėjo ir tebelydi Partizaninio karo heroizmą, piršdamas mintį apie Pasipriešinimo pralaimėjimą kaip apie vis dėlto pralaimėjimą: ar iš dalies ir ne dėl to šiandien reikia nuo savo tautos slėpti archyvus?

Į Atgimimą atėjome su tikrai rimtais esminiais praradimais.

Kaip tai pratęsta?

Dainuojančios revoliucijos (1988–1990) nepriklausomybės siekis suverenią valstybę suprato kaip būdą išsilaisvinti iš okupacinio režimo, kaip laisvę *nuo*, o ne laisvę *kam*. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis buvo sukūręs daug programų, kurių siekiniai vedė į visas puses pagal jų kūrėjų supratimą ir idealus, pradedant nuo socialdemokratinio socializmo ir baigiant konservatorišku nacionalizmu. Jungiamoji mintis, vienijanti ir vadovus, ir visuomenę, buvo tiksliausiai suformuluota Sąjūdžio juridinės minties karūnos – Konstitucijos – pirmuoju straipsniu: *nepriklausoma demokratinė respublika*. Formulė *demokratinė* tenkino visus, nereikalaudama aukoti kokių nors savo įsitikinimų nei dėl laisvės, nei – juo labiau – pačioje laisvėje. Tiesa, buvo vienas neformalus nepriklausomos demokratinės respublikos atributas, apie kurį nekalbėta iš tribūnų, tačiau jis suvoktas ir vadovautasi juo gana nuosekliai: demokratija turi būti *tautinė* (tuo ji turėjo skirtis nuo išprotėjusios „internacionalinės demokratijos“, kurios vardu Lietuvos okupantai savo valią bandė primesti ir visam pasauliui). Kitaip sakant, kalbėdamas apie nepriklausomą Lietuvą Sąjūdis nedviprasmiškai kalbėjo apie *nepriklausomą nacionalinę valstybę*, jos demokratiniam režimui garantuojant plačią kultūrinę tautinių mažumų autonomiją su pilietiniu lojalumu valstybę sukūrusios tautos (titulinės tautos) politinei veiklai, turinčiai sukurti bendrąją gerovę. Ta koncepcija iškėlė garsųjį lenkų autonomijos klausimą, Lietuvos lenkams prieštaraujant nuostatai dėl pilietinės integracijos į Lietuvos Respubliką.

Valstybės atkūrimas vadovaujantis Lietuvai politiškai labai parankia vadinamąja *okupacijos nepripažinimo doktrina*, kurią vykdė JAV ir kitos Vakarų šalys, kvestionuodamos Baltijos šalių įjungimo į TSRS teisėtumą, indoktrinavo ir okupacijos kuriamos tikrovės nepripažinimą, kaip problemą nenagrinėjamą ir šiandien.

Visa tai turėjo labai rimtų pasekmių, visų pirma, juridinių: valstybė turėjo būti atkurta, sugrąžinant okupacijos metu panaikintos 1938 metų Lietuvos Konstitucijos veikimą. Atkūrus jos galiojimą, keliolika minučių mums juridiškai priklausė teritorijos Rytuose pagal 1920 metais Lietuvos ir Sovietų Rusijos sutarties nustatytą sieną. Šį juridinį faktą palikę be pasekmių, pradėjome ilgą Konstitucijos netapatumo tikrovei faktografiją. Latviai ir estai ir šiandien nesutaria su Rusija dėl 1920 metų sutartimis nustatytų teritorijų okupacinių pakeitimų.

Rimčiausias pasekmes nepripažinimo doktrina turėjo turto klausimais. Ji visų pirma pareikalavo restitucijos, t. y. iki okupacijos turėtos nuosavybės teisių atkūrimo. Tie, kurie gimė ir augo jau okupacijoje, adaptavosi ir įsikūrė kolūkinėje sistemoje, taip pat inteligentija, ypač kaimo inteligentija, santvarkoje su turtu kaip socialinio reikšmingumo ir vertingumo matu pasijuto tarp dangaus ir žemės lygiai taip pat, kaip ūkininkai po kolektyvizacijos. Kad padėtis neatrodytų tokia katastrofiška, Sąjūdžio frakcija parlamente skubiai priėmė įstatymą dėl 2–3 hektarų, kuriais jau disponavo kaimiečiai, nuosavybės įteisinimo. Tai neišsprendė naujųjų bežemių problemos, apsunkino restituciją, o Lietuvos žemės ūkį pavertė smulkiųjų gamintojų chaosu. Žemės reforma, kuri nebaigta iki šiolei, buvo pirmasis didysis visuotinis nusivylimas savo valdžia ir savo šalimi. Nepatenkintų žemdirbių išvadinimas „šunauja“ nuskambėjo kaip iš okupacijos laikų ateinančios ištisų socialinių sluoksnių nurašymo politikos atrūga ir galvą keliančio elito cinizmo proveržis. Pirmosiomis nepriklausomybės dienomis iš tribūnos skambėjo idealistinis „virš mūsų – tik dangus“ (suprask: viską dabar sprendžiame patys ir atsakingi Dievui), o visai netrukus, jau po 1995 metų rinkimų, vienas Sąjūdžio vadovų suformulavo labai pragmatišką teiginį: „Teisi nebūtinai dauguma“.

Visišką anarchiją į restituciją, žemės reformą ir apskritai nuosavybės institutą įnešė nekilnojamojo turto perkėlimo teisė. Nuosavybės santykiai tapo sunkiai reglamentuojami ir kontroliuojami.

Okupacinė valstybinė nuosavybė pagal tarptautinę teisę buvo nacionalizuota Lietuvos Respublikos ir tapo jos nuosavybe. Valstybinės Lietuvos Respublikos nuosavybės likimas tapo antro didžiojo Tautos nusivylimo ištaka: jos kontrolę perdavus į politiškai patikimų laikinųjų administratorių rankas, o įmonių kolektyvams už jų indėlį į sukurtąjį turtą gavus tik simbolinius vertybinius popierius, darbininkija, techninis vidurinysis personalas beveik be išimčių buvo pasmerkti socialiai dar mažiau saugiai egzistencijai negu okupacijos metais. O mes dar klausinėjame, kodėl tiek žmonių neina balsuoti arba kodėl balsuoja *neteisingai*, laukdami „išganytojo“!

„Didžioji privatizacija“, vykdyta jau su politinių daugumų priežiūra ir remiantis vertėmis, kurias suteikė tarptautinis Lietuvos ekonomikos jeigu ir ne veikimas, tai bent jau dalyvavimas, nepridėdamas nieko nauja prie anksčiau suklostyto privatizavimo asocialumo, išryškino naujus nepasitikėjimo tautos politinių jėgų gebėjimu administruoti ūkį aspektus:

politinį voliuntarizmą („Mažeikių naftos“ privatizavimo istorija), servilizmą („Lietuvos jūrų laivininkystės“ pardavimo istorija), korupcinių sandorių įžūlumą („Geonaftos“, „Dalkios“ sandoriai).

Po visų šių privatizacijų išryškėjo, kad Lietuva nebėra gaminanti, t. y. materialines vertybes pati kurianti nacionalinė valstybė, kad jos biudžetas – tai iš esmės kitų šalių kapitalo už pigią mūsų darbo jėgą ir praktiškai nereglamentuotai naudojamą aplinką mokamų skurdžių (palankių investuotojams) mokesčių kasa, kurios lėšų nepakanka niekam.

Po privatizacijos (iš esmės – grobstymo) skandalų skraiste formavosi papirkinėjimo kasdienybė, iškilmingai vadinama korupcija. Neaiškių fiskalinių veiksmų sanglaudos su dar neaiškesniais monetariniais veiksmais būdas buvo pseudobankeliai ir bankų griūtys, kol galų gale įvedant litą totaliai buvo nuvertinta tautos perkamoji galia, o lito susiejimas su valiutų krepšeliu tik numetė tarptautinį gelbėjimosi ratą visiems finansiškai dar nesužlugusiems; ekonomikos srityje gelbėtojo figūra tapo bet kurios pasaulio šalies *investuotojas*, o totaliniu išsigelbėjimu buvo pripažinta *integracija* – stojimas į Europos Sąjungą (tuo metu ji buvo dar Bendrija), kurios organizatoriai apie 1991 metus suvokė, kokios galimybės gauti pigios darbo jėgos ir perteklinių prekių pardavimo papildomos erdvės atsiveria su pokomunistinių kraštų priglobimu. Sąjunginės (t. y. politinės) investicijos į stojančiąsias šalis įvairiems jų pasirengimams narystei buvo skirtos ne gyvenimo lygio pakėlimui, o tarptautinio, ypač sąjunginio, kapitalo įsitvirtinimui stojančiosiose šalyse (aplikantėse) palengvinti ir sąlygų jam ten pelningai funkcionuoti sudarymui: „suharmonizuota“ teisinė bazė (imtinai iki reikalavimo konstituciškai įteisinti galimybę ES piliečiams pirkti žemę, o pastariesiems – turėti balso teisę savivaldybėse), patobulintos komunikacijos (keliai, telefonija, internetas), administravimo sistemos ir jų pajėgos.

Siūlymas stoti į Bendriją, vėliau – Sąjungą, buvo siūlymas atsisakyti didelės dalies nacionalinio suvereniteto, kuris buvo aukščiausias siekis Dainuojančios revoliucijos laikais. Žmonių balsavimas už stojimą į Europos Sąjungą, elito vaizduojamas kaip tautos sąmoningumo apogėjus, iš tiesų buvo katastrofiškas nuosprendis visoms buvusioms nacionalinėms valdžioms: jūs nesugebėjote sukurti bent jau patenkinamo gyvenimo visiems, milijonieriais ir multimilijonieriais padarėte tik kai kuriuos, tad gal svetimi pasirodys esą paveikesni (juo labiau kad visa propaganda tokia ir buvo: čia – kvailiai, ten – išminčiai). Beveik besąlygiškai sutikęs su visais Briuselio

komisarų reikalavimais, Lietuvos elitas su palengvėjimu atsiduso: dabar dėl blogo gyvenimo tauta galės kaltinti Europos Sąjungą ir NATO.

Kad ir dengiamas „ėjimo į Europą“ visuotinumo mito, stojimas į Europos Sąjungą reiškė viena: 1990 metų nepriklausomybės idealų atsisakoma nuo viršaus iki apačios.

Nepriklausomybės projektas nepavyko.

Kaip yra dabar

Dabar labai madinga sakyti: *turime, ką turime.*

Tai ką gi mes turime?

Kad ir kokia būtų dabartis, svarbiausias ir žmogaus, ir tautos rūpestis buvo ir bus: ar *turime ateitį*? Geresnė ir patikima kiekvieno ir visos tautos ateitis buvo ir Dainuojančios revoliucijos tikslas.

Ateitis – tai visų pirma pasitikėjimas: aš galiu, aš noriu, aš tai padarysiu! Lietuvoje yra daug tokių žmonių, bet didžiuma jų taip mąsto tik apie save ir, išskyrus tai, jų daugiau niekas nesieja. Egoistinis individualizmas valdo mus ir dažnai skaldo iki kraštutinumų. Tauta turi ateitį, jeigu savimi tikinčius žmones vienija bent jau minimalus pasiaukojimas, altruizmas, kurio pradinė forma yra *kito pamatymas*, bent jau įsileidimas į savo regos ir minčių lauką, o pilietinė – įsipareigojimas. Ar gali teigti turį tokį sugebėjimą?

Jungčių, žinoma, esama. Visų pirma, tai vienijimasis interesų pagrindu, interesų grupių vienybė, kurių atgrasiausia forma – nusikalstamos grupuotės ir mafija. Interesų grupuotės šiandien daro didžiausią poveikį tiek mūsų gyvenimo būdui, tiek politikai.

Nepelno interesų grupių, arba visuomeninių organizacijų, Lietuvoje yra, tačiau daugumos jų veiklą nuspalvina nuspalvina egoizmas, versdamas jas uždarų sambūrių ar klanų savitaigos būdu, dėl tikslų ir finansinių išteklių ribotumo menkindamas jų visuomeninį poveikį nacionaliniam gyvenimui.

Politinės partijos ir suvaidino ryškiausią vaidmenį Tautos jungčių paieškos procese, ir patyrė rimčiausių mutacijų, savo raidoje kartu su visuomene nueidamos iki visų šalių demokratijoms būdingos ribos: kai nebelieka kuo tikėti netgi visuomeniškai aktyviausiai tautos daliai, ši politiškai sąmoningiausia grupė iš inercijos palaiko idėjiškai mažai kuo besiskiriančių

dviejų partijų kaitos valdžioje sistemą, vadinamą dvipartine. Lietuvoje šis procesas dar nebaigtas, dar gyva galingo gelbėtojo vedamos galingos visa pertvarkančios jėgos laukimo tradicija, tačiau žemiausias iš visų valstybės institucijų pasitikėjimo partijomis procentas rodo, kad Lietuva įžengia į dvipartinę sistemą. Kai kas sako, kad tai – brandžios demokratijos ženklas. Valstybėje, kurios tauta Europoje pirmauja negatyviais, savinaiką rodančiais ženklais, apie pasitikėjimo beveik neturinčių partijų sistemos dvinariškumą galima kalbėti tiktai kaip apie dar vieną žmonių nusivylimo gyvenimu rodiklį. Finansinių srautų valdymo siekių persmelktų partijų konkurencija seniai yra virtusi negailestinga, netgi nelegitimia tarpusavio kova, šiandien Seimą jau suskaldžiusia taip, kad visos partijos suskilusios arba bent jau sutrūkinėjusios, nė viena ne tik pati neturi, bet ir negali suformuoti daugumos, todėl Lietuvoje pirmąsyk darbą pradėjo mažumos vyriausybė, kuri tik pratęs politinę maišatį ir visuomenės merdėjančią stagnaciją.

Lietuva visada su didžiausiomis viltimis žiūrėjo į Tautos vadą – Prezidentą. Tuoj po nepriklausomybės atkūrimo suskilusi (suskaldyta) į *patriotus* ir *komunistus*, Tauta niekada nebuvo vieninga, tačiau kairiųjų Prezidentas, netgi *patriotų* ilgainiui pavadintas demokratijos garantu, daliai tautos tikrai buvo tapęs autoritetu, kol nesusigundė išmėginti dar ir premjero valdžios. Dešiniųjų Prezidentas pretendavo autoritetu tapti visai tautai, kol neužsigeidė antros kadencijos, kuri ir jam pačiam aiškiai parodė, kad maža valstybė, jei ir gali vykdyti pasaulio politiką, tai kaip kurios nors didžiosios parankinė, be to, savo tautos sąskaita. Šiandien, kai neatidėliotinai būtina spręsti tautos destrukcijos ir degradavimo sustabdymo problemas (išsklaidyti neviltį, sustabdyti išmirimą ir išsivaikščiojimą, nusikalstamumo siautėjimą ir kt.), atsižvelgiant į Konstitucijos suprojektuotas, paskirstytas ir išdėstytas valdžių galias, Prezidentas neturi galimybių spręsti nacionalines problemas taip, kaip to reikalauja nauja mūsų tikrovė, t. y. yra neveiksnus. Ir vargu bau padėtį pakeisti galėtų netgi kokia nors ypatinga prezidentūros komanda.

Apie trečiosios valdžios – teisėtvarkos ir teisėsaugos – ir ketvirtosios valdžios – žiniasklaidos – vaidmenį kalbėti čia nebūtina: jos tik papildytų ir užbaigtų tautos ir jos valdžios struktūrinės krizės paveikslą.

Tad kodėl gi neveikia socialinės jungtys arba veikia fragmentiškai, išskyrus nebent neformaliąsias interesų grupes, taip pat vieningas iki tam tikro momento?

Todėl, kad nesama įsipareigojimų kam nors, kas aukščiau ir svarbiau nei *mano laisvė*. Tas įsipareigojimas turi būti visai konkretus, antraip jis bus tik *atsakomybės jausmas* ir – geriausiu atveju – graži lingvistinė retorika. Mūsų laisvės erdvės, deja, nesibaigia nei su mano organizacija, nei su partijos organizacinėmis nuostatomis (užtat tiek perbėgėlių ir vaikščiotojų), nei su tautos siekiais ir tikslais (beje, jie nė nesuformuluoti), nei su valstybe (kiek kartų keista jos Konstitucija pagal nurodymus iš „šalies"?). Jeigu dar kalbama apie įsipareigojimus, dažniausiai tai būna įsipareigojimai Europos Sąjungai ir NATO.

Išvietintieji ir nužemintieji

Būtent Europos Sąjungos teisės perėmimas (nacionalinės teisės harmonizavimas) buvo lemiamas postūmis jau mūsų pačių išsivietinimui: paskutiniaisiais Antrosios Respublikos metais kiekvienas ūkis, įmonė, net šeima buvo tapę žemę po kojomis gana netvirtai jaučiančiomis pelno siekiančiomis organizacijomis, o Europos Sąjunga pareikalavo į jų konkurenciją įsileisti ir visapusiškai pajėgesnius „sąjungininkus". Jų pajėgumas buvo dvigubas: psichologinis ir finansinis – jie buvo iš buvusių imperinių šalių, ir svetimų teritorijų valdymas buvo dar jų tėvų atmintyje; jie buvo baigę modernaus – globalaus – pasaulio mokslus ir turėjo pakankamų išteklių juos globaliai panaudoti. Be to, juos gynė ir jiems padėjo Europos Sąjungos teisė. Lietuviai, savo imperinę psichologiją palaidoję su pragertąja bajorų šlove, prisikėlę iš pirkelių ir sodybų, žemės neturėjimą ar praradimą laikę *nužeminimu*, *pažeminimu*, *nusižeminimu*, savo žemės gabalą ir šiandien buvo linkę vertinti kaip gyvenimo pamatą, savo gyvasties ištaką, šventą vietą, per kurią ne tik pervažiuoti – ir pereiti nevalia. Kiek tokių pykčių nūnai siaubia Lietuvos kaimynus! Kiek aklų tvorų su užrašu „privati valda" skiria mus visus! Ką reiškė tokiam žmogui „anais laikais" prarasti *savo žemę*, perduodant ją valstybės suprojektuotam „protingam kolektyviniam valdymui ir naudojimui"! O ką reiškia iš esmės tam pačiam žmogui su savo žeme būti įmestam į globalinę konkurenciją su „teise" parduoti ją bet kuriam Sąjungos piliečiui, jei tik jis sugeba jos apdorojimui ir panaudojimui skirti daugiau pinigų? Kaime tai jau reiškia lietuvių reakciją į danų kiaulides ir cukraus pramonės „racionalizavimą", mieste

ir visoje Lietuvoje – į „Williams International“ šeimininkavimą „Mažeikių naftoje“. Psichologiškai tai reiškia tą patį – žemės praradimą, ne mažiau radikalų negu kolektyvizacijos laikais, tik tada tarp žmogaus ir žemės įsiterpė, žmogų nuo savo kaip vienintelės gyvenimo vietos ir versmės nušalindamas represyvus ideologinis sociumas, o dabar – ne mažiau represyviai agresyvus universalus finansinis asmuo. Anuomet nušalinime dalyvavo ir jį pergyveno, darydamos bendra nelaime, žmonių grupės, dabar tai vyko asmenų santykių atomiškume, o jeigu tai kam nors buvo nelaimė (bankrotas, priverstinis pardavimas), tai tokių nelaimių visuma, viešai laikoma, deja, atskiro asmens problema, visuotinai vykstančią nelaimę skandino asmenų atskirtumo tylon. *Išvietinimą* ir *nužeminimą* lydėjo iš jų dygstantis ir kaip grybiena plintantis susvetimėjimas.

Gyvasties judėjimo kryptį apčiuopia dvasia, o pagal realybės iššūkius reguliuoja psichika. Visuomenės psichinę krizę seniai jau signalizuoja mūsų lyderystė savižudybių skaičiumi, antra vertus – gimstamumo mažėjimu. Vedybų taip pat mažiau negu laidotuvių. Demografiškai tauta grimzta į smegduobę ir kalbos apie paskutinį lietuvį kaip juodą siauraakį musulmoną iš anekdotų puslapių jau keliasi į mokslines publikacijas, tačiau netgi rimtesnės nacionalinio lygio diskusijos, ką jau kalbėti apie kokį projektą, dar nesulaukėme. Ne čia, kur bandoma apčiuopti tendencijų struktūriškumą, kalbėti apie konkrečius veiksmus ir projektus, gal net ir visas visuomenės krizės apraiškas vardyti. Pakaktų nurodyti dvi, pačias katastrofiškiausias.

Pirma – tai jaunimo emigracija, jau panašėjanti ne į emigraciją, o į masinį išsikraustymą, bėgimą iš savo žemės, tarsi ji būtų tapusi gyvenimui visiškai netinkama vieta. Nenuostabu: valdžios džiūgauja, kad jaunimas šitaip išmoksta ir prisitaiko gyventi globaliame pasaulyje, užsidirba pinigų ir pasirengia gyvenimui (nesvarbu kur – užsieniuose ar Lietuvoje). Svarbiausia – jaunimas nereikalauja kurti naujų darbo vietų, bedarbystė Lietuvoje sumažėjo vėlgi pirmūniškai Europoje! Kad taip prarandama vertingiausia darbo jėga, netenkama senosios kartos maitintojų, valstybės tobulintojų, naujo gyvenimo būdo čia, Lietuvoje, kūrėjų, – tyla. Kiek ilgai už savo pačių pinigus rengsime aukščiausios kvalifikacijos darbo jėgą brangiau ją apmokėti pajėgiantiems, varydami save į vis gilesnę intelektualinę mažakraujystę ir demografinę katastrofą?

Antra baisiausia bėda – pramoginis mūsų gyvenimo būdas. Jo atsiradimas irgi neturi stebinti: duonos ir žaidimų šūkis žinomas dar nuo

Romos žlugimo laikų. Jis buvo nesvetimas ir komunizmo ideologijai, jis – ir išsigimstančios demokratijos palydovas. Lietuvoje, kuri dar prisimena „brandaus socializmo“ pompastines šventes, Sąjūdžio mitingai Gedimino aikštėje, Kalnų parke ir Vingio estradoje, atrodo, buvo tik perėjimo etapas į sambūrius tose pačiose vietose, tik jau ne su trispalvių, o su alaus vėliavų jūromis. *Mus vienija alus ir pergalės*! Nė viena šventė, kurių Lietuvoje greitai, ko gero, bus daugiau nei darbo dienų, neapsieina be alaus, bet mūsų šventiško gyvenimo simboliu tapo atviros *alaus šventės*, kuriose be pėdsako mūsų viešajame gyvenime kiekvienas gali būti net užmuštas. Alaus švenčių (tokia, pavyzdžiui, tapo ir kadaise buvusi savita jūros šventė Klaipėdoje) pompastika ir retorika baigia pralenkti bet kuriuos atlaidus. Alaus šventės kartu su televiziniais šou, be gėdos jau atvirai tapatinančiais save su verslu, yra viso mūsų negamintojiško ir nekuriančio, abejingo viskam, ko negalima sutalpinti į tuoj pat suvartoti galimo malonumo rėmus, gyvenimo ryškios apraiškos.

Būtų galima priekaištauti žiniasklaidai, kad ji nebando bent akies krašteliu pažvelgti, kokios gi to mūsų šventiškojo gyvenimo būdo ištakos, kieno kūną ir kraują geria švenčių industrijos strategai ir taktikai. (Kalėdų šventėms raginama ruoštis dabar, dar neįpusėjus vasarai.) Tačiau ar verta? Juk bendro verslo niekas nekritikuoja!

Man būtų galima pasakyti: ko gi tu nori – visur taip, visur tas pat.

Betgi taip ne visur! Tie patys procesai vyksta labai skirtingai. Antai Slovėnijoje, kuri šiemet buvo priimta į euro zoną, o Lietuva atmesta, didžioji privatizacija buvo pradėta tik apie 2000 metus, kai turtas jau buvo įgijęs tarptautinę vertę ir slovėnų pensijos bei atlyginimai šiandien garantuoja normalų pragyvenimą.

Sąjūdį sukūrė ta lietuvių karta, kurioje radosi žmonių, suvokusių ir pareiškusių, kad vieta, kurioje jie gyvena ir kuri vadinasi Lietuva, yra jų *žemė*. Jų, nepaisant viso tarybinio propagandinio aparato, socialistinės teisės ir administracinių organų, bendromis jėgomis už mažiausią nepaklusnumą grūdusių į psichiatrines ligonines arba į politines tremtis. Imtinai iki nužudymų.

Mūsų integraciją į Europą lydėjo lietuvių niekinimas dėl jų „sovietinio mentaliteto“ ir raginimas *prisitaikyti* prie europinių normų ir standartų, kurie geresni jau tuo, kad yra vakarietiški. Ir anais laikais mes svajojome apie vakarietiškus standartus, bet – kaip mąstymo apibrėžtumą, asmens principingumą, veiklos konstruktyvumą. O ką gavome? Gavome pinigų

diktatūrą, tą diktatūrą kontroliuojančią europinę biurokratiją ir anoniminį valdymą, kuris – Europa tai jau suvokia arba Europos Sąjungos dienos suskaičiuotos – greitai baigsis. Po komisarų būtinai ateis ir Europos vadas. Abejotina, ar mūsų intelektualinis elitas viso to nesupranta. Ir ką gi? *Kai prie esamybės prisitaiko tautos intelektualinis elitas, tauta jau pasmerkta.* Būtų galima paminėti daugybę mūsų intelektualų visuomeninio degradavimo požymių, tačiau užteks vieno: užsidarę savo laisvės *gyventi kaip nori* gardeliuose, intelektualai arba į viską numoja balta rankele, arba sėkmingai emigruoja, arba kolaboruoja su tą pačią išvietinimo politiką tęsiančia nacionaline daugiapartine nomenklatūra, kuri pritaria ir įteisina ir lietuvių kalbos žlugdymą, ir tautybės pasuose atsisakymą (net viešojoje apyvartoje vietoje *lietuvio* dažniau vartojamas žodis *lietuvaitis* – gėdos vadintis lietuviu mutantas). Lietuvių literatūra – asocialiausia Baltijos šalyse. Tiktai dabar aišku, kodėl atėjus nepriklausomybei niekas iš stalčių neištraukė romanų, traktatų ar eilių, nesutilpusių į *socialistinio realizmo* rėmus. Neopostmodernizmas kitaip, bet toks pat tolimas nuo tikrovės, tikrų žmogaus išgyvenimų, kaip ir buvęs socialistinis realizmas.

Laisvė *gyventi kaip nori* baigiasi tada, kai tas noras virsta nenoru, kai *gyvenimas kaip nori* pagimdo kažką, kas pagaliau kaip pagirios parodo tikrovę be apgaulingo svaigulio.

Nors gyvenimas senokai daug kartų jau ragino atsipeikėti, mes niekaip nenorime įsileisti į savo sąmonę, kad ne tik mus išvietina, bet ir mes patys totaliai *išsivietiname* – patys, savo noru, netgi su užsidegimu. Niekas nebejaučia prigimtinio ryšio su žeme, netgi ūkininkas (jam to neleidžia daryti priklausomybė nuo Europos Sąjungos išmokų ir galimas bankrotas), tačiau jo niekas ir nemoko (apie komercializuotą mokyklą nė nekalbu – joje net lietuvių kalbos pamokų mažėja).

O mes vėl džiūgaudami meluojame. Meluojame masiškai ir begėdiškai, valstybiškai ir privačiai asmeniškai, meluojame politikuodami ir šiaip jau gyvendami. Būtent tai šiandien atvedė į struktūrinę valstybės krizę – politikos paralyžių ir visuomenės abejingumą tai nelaimei. Deja, mes ir toliau kviečiami prisitaikyti.

Ką daryti man, jeigu aš prisitaikyti nenoriu?

Atsiminti, kad *Pradžioje visada būna žodis.* Ir sakyti tiesiai: *aš nesutinku!*

Kas kartu? Ne į alaus šventę.

NACIONALINĖ VALSTYBĖ KAIP PRINCIPAS

(2007)

Neseniai Lietuvos spaudoje paskelbtas Edvino Bendiko straipsnis „Sarajevo sindromas“ – pernykštės lenkų laikraščio „Polityka“ publikacijos vertimas. Tai vienas iš daugelio pastaruoju metu pasirodančių analogiškų mąstymų, reikšmingas mums dar ir tuo, kad samprotauja lenkas, labai aktyviai besidomintis kresų politika ir veikiantis iš esmės kartu su Lenkijos fondu „Fundacja Pogranicze“, rengusiu konferencijas ir Sarajeve, ir Suvalkuose, ir kitose panašiose paribio zonose. Suprantama, kokiu tikslu. Tarsi nujausdamas tokių publikacijų galimybę, savo užrašų knygelėse, kur pasižymiu, kas turi būti apmąstyta artimiausiu metu, po rinkimų Kosove buvau pasižymėjęs: „Kosovas – Vilnijos prototipas?“

Tačiau čia nenorėčiau gvildenti klausimo, civilizacijų ar paprasčiausi stipresniųjų ir silpnesniųjų tautų konfliktai persidalijant įtakas pasaulyje po komunistinės sistemos žlugimo yra Balkanų, Kaukazo ar Artimųjų Rytų karai. Esu daug kartų ir sau, ir kitiems įrodinėjęs, kad išsekus ideologijų erai tautas į konglomeratus vienija tik religijų bendrumu paremtos civilizacijos, ir šios nuostatos atsisakyti kol kas nerandu rimtesnių argumentų. Iš tiesų, bendrumų šiandien nebėra, išskyrus krikščionybės, islamo vienijamas erdves ir kitas panašias religines erdves. Yra tik ryškiau ar užslėpčiau konfliktuojantys jų stabilumai, kritiniais momentais palaikomi atviru karu. Pasaulis yra įžengęs į lokalinių civilizacinių karų epochą, kurios logiška pabaiga turėtų būti arba kokiu nors susitarimu pasiekta totalinė taika, arba Didysis civilizacijų karas. Tai yra du neišvengiami dalykai: arba–arba. Ar taikos susitarimas nūdienos pasaulyje yra galimas, atsakyti negalėtų niekas, nors tokia viltis, matyt, mus vidujai galėtų vienyti.

Ir vis dėlto karas bus didžioji grėsmė, kuri sudarys dalį mūsų dvasinio gyvenimo. O po šia grėsme turėsime gyventi kasdienį gyvenimą, ir kadangi geopolitinių pokyčių svertai šiuo metu iš lietuvių yra perėję į kitų tautų rankas, turėtume remtis kuo nors tokiu pat esminiu, paveikiu, kaip 1988–1990 metais rėmėmės siekiu įveikti Tarybų Sąjungą. Jei tokią atramą rasime, tikrai galėsime teigti, kad pajėgsime patikimai gyventi ir kasdienybėje, ir tvirtai jaustis visų būsimųjų lemtingų istorijos lūžių metu, kurių bus tikrai ne vienas.

Kas yra tas mūsų kasdienybės kelrodis?

Tai supratimas, kad mūsų gyvenimas visa savo įvairove turi būti subordinuotas vienam principui: nėra ir nebus kito, realaus, o ne spekuliatyvaus, gyvenimo šioje žemėje kaip žmonių gyvenimas tautoje. Būta pasaulyje daugybė sąjungų, imperijų, bet visos jos žlugo, kai žlugdavo arba jas sukūrusios tautos, arba išsekdavo pačių imperijų galių šaltiniai ir likdavo tik nugyventos erdvės – dykuma bei sutraiškytų tautų likučiai. Tokia mums yra istorijos siūloma išmintis – išgyventi arba tautai atsilaikant, arba – dar geriau – nugalint. Bet jokiu būdu ne prisitaikant, kaip tvirtinama dabar.

Kodėl tąsyk, turėdami tokią aiškią išmintį, mes dar kartą turėtume argumentuoti jos konstruktyvumą?

Todėl, kad visada atsiranda norinčių istoriją matyti ne kaip bendruomenių, o kaip asmenybių istoriją, ne kaip dvasios tapsmo ir dvasios sklaidos, o tik idėjų įgyvendinimo areną. Nors labai nesunku suprasti, kad tik dvasia gimdo idėją – ar blogą, ar gerą, – o ne atvirkščiai. Dvasia yra idėjos aplinka, idėja yra dvasios kristalas.

Kad skirtumas tarp šitų dalykų milžiniškas, puikiai parodo ir mūsų pokalbiui pagrindą davęs Algimanto Liekio „Lietuvių tautos prisikėlimas“ – knyga, kuri dokumentuotai teigia, jog lietuvių tautinio atgimimo idėja atitiko slapčiausius dar į kitas kultūras nenutekėjusių lietuvių potroškius. Dėl tos pačios priežasties sėkme buvo vainikuotas ir antrasis lietuvių atgimimas praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje, iš dalies paliudytas kitoje Lieko knygoje „Sąjūdžio gimimas“ („Lietuvių tauta“, III tomas). Tauta kaip idėjų ištaka tose knygose atskleista labai puikiai. Lietuviai dar ir šiandien yra pasaulyje todėl, kad lemiamu savo istorijos momentu sugebėjo pasakyti: pasaulyje norime gyventi kaip tauta visų pirma pati sau ir per save; ir tai suprantame taip aiškiai, kaip reta kuri kita tauta, nes keletą amžių bandėme gyventi nors ir sau, bet ne per save, o per kitus.

Juridinė katastrofa kaip tik dėl šitokios pozicijos įvyko 1791-aisiais, kada Lietuva tapo Lenkijos Respublikos dalimi, viena iš trijų Lenkijos gubernijų – į Lenkiją konstituciškai integruota teritorija.

Šiandien tas istorinės Lietuvos degradavimo procesas bandomas vaizduoti kaip pažangėjimo – jos europėjimo – procesas. Remiantis šia analogija vietoj politinės bajorų valstybės raginama kurti politinę betaučių europiečių valstybę. Alternatyviškai klausimas formuluojamas taip: kas yra prioritetas – tautietis ar pilietis? Ir atsakoma: tautietis yra beveik retrogradas, kažkoks atgyvenęs padaras, perspektyvoje – nacionalistas ir gal net fašistas. Jis užsisklendęs savyje, kažką vienas sau galvoja, popso ir piliečių Europai bet kada gali iškrėsti žiaurų pokštą.

Kaip galėtume atremti šį įžūlų ir brangiai mums visiems kainuojantį melą?

Jei leistume sau pajuokauti, galėtume pasakyti, kad problema tautietis ar pilietis atsirado tiktai po to, kai Adomas ir Ieva buvo išvaryti iš Rojaus, nes gyvenimą Žemėje liudijančioje Biblijoje apie piliečius nieko nėra, kalbama apie tautą. Tiesa, išrinktąją, bet tautą tarp tautų. Taip pat neturime mokslo paliudijimų, kad etnines grupes būtų kūrę kokie nors pirminiai piliečiai.

Kalbėdami be ironijos, turime sutikti, kad visų pasaulinių procesų pradžia yra etnosų formavimosi procesai. Etnosas, tai yra žmonės, gyvenantys dar papročių ir tradicijų saistomi, yra tik įstatymų (kodifikuotos paprotinės teisės) ištaka, taigi ir bet kurios galimos pilietybės prielaida, o ne kas nors kita. Nuostabiausias Europos istorijoje šito proceso paliudijimas yra Lietuvos Statutai, išaugę iš pačių lietuvių etnosų sukurtos paprotinės teisės ir dėl jos kodifikavimo iškelti iki tokio lygio, kad tampa unikaliu europinės teisės faktu, deramai dar ir iki šiol neįvertintu.

Antras argumentas galėtų būti toks. Etnosų formavimosi procese susiklostę etniniai pasauliai (kaip tokio pasaulio pavyzdį būtų galima nurodyti baltų etninį pasaulį nuo Vyslos vakaruose ir Okos rytuose) yra potenciali tautos gimties vieta, erdvė, kuri į tautą virsta tik tada, kai atsiranda bendrą gyvenimą pasiūlanti valia. Tą valią turi aptarnauti kultūra, kurią sudaro kalba, raštas, įstatymai, valdžia ir administracija su policija ir kariuomene po ranka bet kuriuo atveju. Štai tada ir atsiranda poreikis apibrėžti kiekvieno į tą bendro gyvenimo erdvę įeinančio etninio žmogaus bendrąją – tautinę – pareigą, priedermę. Logika yra tiktai tokia. Neįmanoma sukurti atskiro žmogaus statuso, kol nėra bendro gyvenimo projekto, kuriam apsisprendžiama steigiant valstybę – sudarant bendrojo gyvenimo sutartį.

Idealus tautinės valstybės modelis yra vienatipis etniškumas. Priešingu atveju tautos tapsmas yra daugiau ar mažiau represyvus net ir gimininggiems etnosams, ką jau kalbėti apie etniškai negimininggas gentis, kurios taip pat gali būti pajungtos tai valiai. Tačiau gimininggų etnosų tautinė integracija yra nepalyginti švelnesnį ir patvaresnį valstybinį darinį kuriantis procesas. Negimininggų etnosų integracija paprastai paremta nukultūrinimu – svetimos kalbos, papročių, gyvenimo būdo prievartiniu primetimu. Ta praktika mūsų istorijoje vykusiai naudojosi pietų slavai lenkai, mažiau sėkmingai – rytų slavai rusai, o lietuviai nepripažino tokio elgesio, laikė jį amoraliu pagal savo pagoniškosios logikos ir psichologijos bei filosofijos nuostatas, užtat po savęs buvusioje imperijoje paliko nutautėjusias savo pačių gentis ir tik labai nedaug paveiktas į valstybę įtrauktas slavų etnines grupes – šiandieninius ukrainiečius, gudus. O Lenkija į savo kultūrą įtraukė ne tik lietuvių didžiūniją, bet ir visos tautos intelektinį potencialą, kuris sėkmingai įsikurdavo agresyvios lenkiškosios krikščionybės terpėje. Lenkiškoji katalikybė yra Europoje analogo neturintis dvasinis darinys, rodantis, kad lenkiškasis militarizmas, Lietuvai unijoje prisiėmus kariautojo, arba kario, vaidmenį, labai sėkmingai buvo transformuotas į dvasinį militarizmą. Todėl ir šiandieninis lenkų nacionalizmas visoje Europoje laikomas nepaprastai agresyviu. Kol kas to nesuvokiame tiktai mes.

Nacionalinės kultūros bendrumas nepaisant valstybę sudarančių etninių pamatų įvairovės yra nebe tautinės, o nacionalinės valstybės bruožas. Tai suprasti ypač svarbu, nes per savo kalbinį purizmą mes darome vieną neleistiną mąstymo klaidą: vis kalbame apie tautinę valstybę, tarsi tautinę valstybę būtų galima tapatinti su nacionaline valstybe. Tautinė valstybė nėra nacionalinė valstybė, nacionalinė valstybė nėra tapati tautinei valstybei. Nacionalinė valstybė gimsta tada, kai pagrindinė, arba titulinė, tauta, kuri gali susiformuoti dar ir iki savo politinio apsisprendimo gyventi nepriklausomai, suvienija įvairius etnosus ir pareiškia suverenaus gyvenimo valią – politinę valią turėti valstybę, o jau tada apibrėžia kiekvieno asmens statusą savuoju pilietybės įstatymu. Štai kodėl nacionalinės lietuvių valstybės piliečiais gali būti ir lenkai, ir žydai, ir rusai, ir dar daug kas, jei sutinka gyventi pagal tos valstybės pamatines nuostatas. Tad ne piliečiai kuria valstybę, o valstybė kuria piliečius. Tą tiesą iliustruoja ir šiandieninė Lietuvos padėtis Europos Sąjungoje: mes pamažu atsisakome lietuvių valstybės pilietiškumo ir pereiname į eurosąjunginį pilietiškumą, o greitai

lietuviškoji pilietybė ir juridiškai (pagal ES konstitucines normas) taps tik eurosąjunginės pilietybės papildu.

Pilietybės institutas šiuolaikine prasme suformuotas Didžiojoje prancūzų revoliucijoje, o jo pagrindu buvo sukurtos Jungtinės Amerikos Valstijos. Tai visi žinome. Piliečio prancūziškąja prasme esmė – žmogaus be etninių, tautinių, rasinių, socialinių ir kultūrinių skirtumų ištikimybės tam tikriems bendriems valstybės kūrimo principams pasižadėjimas ir prievolių bei teisių pagal tai prisiėmimas. Tai yra iš esmės tai, ką siūlo mums dabar Europos Sąjunga kaip eurosąjunginę pilietybę. Pagal šį modelį pilietis yra tautinės kultūros požiūriu nukultūrintas žmogus, susijęs su kitu tik įstatymų ir mokesčių į bendrą kasą reikalavimais, o visi kiti – tikėjimo, papročių, etninių ryšių – reikalai paliekami privataus gyvenimo zonai. Kitaip tariant, Didžioji revoliucija sukuria piliečio kosmopolito projektą, kuriuo naudojamasi ir kuriant JAV, ir vykdant azijatizuotą Tarybų Sąjungos projektą, ir dabar, konstruojant Europos Sąjungą.

Kokiu tikslu kuriama nacijas ir tautas į eurotautybę integruoti bandanti Europos Sąjunga? Klausimas, kaip ir visas gyvenimas, yra be atsakymo. Į jį galime atsakyti tik ieškodami, kaip gyventi, ir gyvendami.

Tačiau įrankius, kokiu būdu šitai yra kuriama, nurodyti galima. Pirma, tai 1949 metais paskelbta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, suteikianti juridinius įgaliojimus kiekvienam asmeniui kovoti prieš savo valstybę. Antra, tai laisvoji rinka, išvadavusi finansines ir gamybines asociacijas (įmones) nuo socialinės atsakomybės savo veiklos teritorijai – įmonės gali keliauti paskui savo pelną į bet kurį žemės tašką arba į bet kurį žemės tašką traukti darbo jėgą, taip nutrindamos ir bet kokį žmogaus kultūrinį tapatumą ir projektuodamos, kaip dabar sakoma, poetninę ateitį. Jau net nebe potautinę, bet ir poetninę – netgi etniškumo nūdienos globalizmui yra per daug.

Kas tai yra? Dar viena iliuzija gyvenimą bandant pajungti idėjai apie konstruktyvų pelno veiksmingumą, kaip socialistai utopistai projektavo proto valstybės konstruktyvumą, kuris ilgainiui tapo konclageriniu totalitarizmu? Atsakymo į šį klausimą nėra, bet ką mes padarysime į tą klausimą atsakinėdami, tą ir turėsime. O turėsime priklausomai nuo to, gyvensime su savo ar svetimais tikslais.

Vieną tikslą galime nedvejodami formuluoti jau šiandien: turime suvokti ir įsisąmoninti, kad nacionalinė valstybė, tauta ir tautiškumas, etninis žmogaus ir žmonių bendruomenės dvasinis pradas, buvęs visais amžiais

patikimiausiu bet kurio stabilumo garantu, ir šiandien yra pagrindinis principas, kuriuo galima vadovautis ir kasdienybėje, ir visais istoriniais lūžių momentais.

Tai galėtų būti mūsų atsakymas visiems tiems pseudoliberalams, kuriems niekas nesvarbu, svarbu, kad jų gerovę garantuotų neribojamas pelnas ir asmeniniai sargybiniai.

Belgai šiandien nebeklausia, ar žlugs Belgija, klausia, kada ji žlugs.

Šiandien, kai virš mūsų dar riaumoja globalizacinis Europos Sąjunga vadinamas cunamis, mūsų reikalas yra visomis galiomis siekti, kad šis cunamis nenušluotų mūsų tautos, kad vėl nenulaužtų Vilnijos, Klaipėdos pajūrio. Tai mūsų geopolitiniai rūpesčiai. Atlaikyti viską turėtų padėti nacionalinė kariuomenė, tačiau ir ji jau bandoma reorganizuoti į legionierių batalionus.

O didysis kasdienis mūsų rūpestis yra kultūra su jos aukščiausiu pasireiškimu – kalba. Kariuomenę kritiniu atveju galėtų pakeisti savanoriai, o kultūros ir kalbos pasiskolinti negalima. Tauta, kuri eina į kitą kalbą (kaip kadai mūsų bajorai), tampa kita tauta.

Taigi rūpintis tikrai turime kuo. Tačiau visų pirma mes turime visuotinai suprasti, kad visas šias problemas įmanoma išspręsti tiktai tada, kai visų mūsų darbų kriterijus yra vienas – nacionalinė valstybė.

KULTŪROS POKYČIAI: NUO VIENMAČIO MĄSTYMO Į DAUGIAMATĮ IR ATGAL

(2008)

Kultūros pokyčiai – tai visų pirma mąstymo pokyčiai.

Mąstymas į kultūrą kaip gyvenimo būdą ateina per politiką, kuri yra nuolatinė intelekto sprendinių įgyvendinimo pastanga.

Vienmačio, arba ideologiškai totalitarizuoto, mąstymo reikalavimas Lietuvą užgriuvo kartu su bolševikine okupacija – 1940 metais. Užsienio politikoje jis reiškė pasaulinės socialistinės revoliucijos procesų skatinimą, vidaus politikoje – žemės ūkio kolektyvizavimą, pramonės industrializavimą ir karinio potencialo stiprinimą, o dvasinio gyvenimo srityje – „teisingo mąstymo“ perėmimą, konkrečiau – supratimą, kaip vykdyti tuos strateginius reikalavimus. Visa tai buvo subordinuota vienam vieninteliam tikslui – valstybiniam komunizmui, Dievo žadėtosios ir Karlo Markso suprojektuotos gerovės ir gėrio karalystės Žemėje sukūrimui bei laimingam žmogaus gyvenimui joje.

Tai buvo galinga idėja, apibendrinusi visą su Renesansu prasidėjusią Europos dvasinių ieškojimų linkmę, o kartu su komunizmui alternatyvine nacionalsocializmo idėja sukūrusi XX amžiaus gyvenimo turinį, kurį tik nuo Antrojo pasaulinio karo buvo priverstas pradėti arbitruoti iki tol tyliai galias kaupęs tradicinis demokratiniu bandantis išlikti Jungtinių Amerikos Valstijų kapitalizmas.

Kai 1982 metais parašiau ir 1983 metais savaitraštis „Literatūra ir menas“ paskelbė mano esė „Pasaulis yra čia“, kur bandžiau parodyti, kaip tarybiniame globalume Lietuva bando atrasti save ir pajusti būtinį autentiško gyvenimo džiaugsmą ne kažin kur ten, už horizonto, o savo pačios žemėje, Juozas Keliuotis, 1930 metais įsteigto ir 1940 metais uždaryto žurnalo „Naujoji Romuva“ redaktorius, lietuvių modernaus nacionalizmo

teoretikas ir buvęs Sibiro tremtinys, per trečią asmenį perdavė, kad perskaitė įtikinamą Lietuvos gyvenimo analizę. Tačiau telefonu sulaukiau vienos skaitytojos klausimo: o kas jums davė teisę taip rašyti?

Gyvenimo kontrolė jau buvo tikrai gili: netgi teisę mąstyti kažkas turėjo duoti!

Šiandien jau žinome, koks abiejų radikaliųjų XX amžiaus idėjų likimas: krūvos žmonių kaulų, po kurias kaip žaltvykslės klajoja abiejų – ir komunizmo, ir nacionalsocializmo – mutantai. Nežinome tik trečiojo svarbiausio XX amžiaus veikėjo – demokratinio kapitalizmo, arba visuomenės natūraliosios plėtros koncepcijos, likimo. Nors, tiesą sakant, galėtume sakyti ir taip: nuo to momento, kai pasaulyje Šaltojo karo pagimdytos pasirodė korporacijos, kurių biudžetai pralenkė nacionalinių valstybių biudžetus, o įmonės buvo išvaduotos nuo socialinės atsakomybės kapitalo kilmės vietai, kapitalizmo ir demokratijos santykiai tapo rimta vidine kapitalizmo problema, kurios sprendimo šiandien dar nematyti, tačiau jo paieškose dalyvaujame ir mes, gana aiškiai suprasdami, kad korporacijų kapitalizmas, arba globalizmas, su savosiomis finansų krizėmis taip pat priėjo laisvės ribas.

Galime pasidžiaugti ir pasididžiuoti, kad tarybinio komunizmo įveikoje dalyvavome aktyviai, o jo tvirtovės – Tarybų Sąjungos – žlugime Lietuva suvaidino išskirtinį vaidmenį.

Kokias proto problemas atnešė mums proto vienmatiškumo virsmo jo daugiamatiškumu epocha?

Bendriausia prasme – traumatologines. Tik vienmačio mąstymo reikalavimas anuomet nacionalinį protą smūgiavo taip, kad tauta kurį laiką kaip po nokauto buvo praradusi sąmonę, o mąstymo draudimų panaikinimas tą sąmonę apsvaigino tarsi pergalės garbei gerokai ko nors padauginus. Tipiškiausi pavyzdžiai? Iš Pirmosios Respublikos (1918–1940) pabaigos toks gali būti paskutinis 1940 metų Lietuvos ministrų kabineto posėdis dėl priešinimosi ar nesipriešinimo bolševikų invazijai. Iš Antrosios Respublikos pradžios – verslininkų klubo 1989 metų reikalavimas panaikinti visus mokesčius (to reikalavimo recidyvas – kasmet tebešvenčiama Laisvės nuo mokesčių diena).

Šiaip ar taip, su Lietuvos nacionalinės valstybės atkūrimu vietoj mąstymo nelaisvės buvo pasirinkta mąstymo laisvė.

Deja, mąstymo laisvė ir laisvas mąstymas – anaiptol ne tie patys dalykai. Laisvas mąstymas reiškia žmogaus sugebėjimą nuo fakto nekliudomai

pakilti iki aukščiausių apibendrinimų arba – atvirkščiai – iš aukščiausių abstrakcijų nusileisti į konkrečiausią realybę. Kad tas procesas nekliūtų už kokių nors asmeninių mąstančiojo kliuvinių, mąstantysis privalo gerbti abstrakcijas kaip deramas mąstymo priemones, dėl jų vertės neniekindamas empirinių faktų, o dėl empirinio fakto vertingumo nesuniekindamas abstrakcijų. Tai – senos mąstančiosios kultūros problemos. Graikams prireikė beveik tūkstančio metų, kol Aristotelis atrado patyrimo ir mąstymo pusiausvyros mechanizmą – logiką ir ja remdamasis sukūrė savąją filosofinę pasaulio rekonstrukciją. Dviejų tūkstančių metų prireikė, kol tą meną perprato Europos barbarai, savo prigimtinį nepasitikėjimą abstrakcijomis sudėliodami baltiškosios kilmės skeptiko Imanuelio Kanto „Kritikomis“. Lietuviai, priešindamiesi represyviai siūlomoms krikščionybės abstrakcijoms, sutelkė didžią imperiją – Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, kurią plėsdami ir gindami nė nepastebėjo, kaip per sąjungininkų lenkų socialinių garantijų tinklus į lenkų kultūrą buvo susiurbti su visa savo imperija. Atsipeikėjusiesiems susiorientuoti nebuvo skirta nė šimtmečio, jei laiką skaičiuosime nuo XIX amžiaus, nuo vyskupo Motiejaus Valančiaus, o iš Vakarų jau plaukė klasikinį europinį mąstymą dekonstruojančios madingos pozityvizmo ir pragmatizmo koncepcijos.

Galima tik stebėtis, kaip sėkmingai lietuviai išnaudojo tą trumpą ir nepaprastai sunkų, pasak tautos patriarcho Jono Basanavičiaus, atsikvošėjimo laikotarpį: nauju idėjiniu pamatu 1918 metais atkūrę, o iš tiesų – sukūrę naujųjų laikų Lietuvos valstybę – Lietuvos Respubliką, du dešimtmečius kovodami nepaprastos įtampos diplomatinę kovą dėl Lenkijos okupuoto Vilniaus, lietuviai vis dėlto sugebėjo suvokti, kad nacionalinė valstybė – tai visų pirma pasaulio kultūros vertimas į lietuvių kultūros formas ir – svarbiausia – į lietuvių kalbą, kuri yra aukščiausia lietuvių kultūros lytis. Ir ne tik suvokti – sugebėjo pakloti šitokio suvokimo filosofinius ir idėjinius pamatus, visų pirma Stasio Šalkauskio asmens ugdymo pedagogika, Antano Maceinos egzistenciniu kriticizmu, Juozo Keliuočio moderniuoju nacionalizmu, grupės intelektualų manifestu „Į organiškosios valstybės kūrybą“, pagaliau – ir absoliučiai autentiškais meno kūriniais, tokiais kaip „Ars“ grupės dailė, Vytauto Mačernio poezija ir – jau emigracijoje – Mariaus Katiliškio ir Antano Škėmos proza.

Markso empiristinė būties interpretacija dėl savo praktinių konsekvencijų nuo pat gimimo buvo patraukli konkretumo ieškančiam protui.

Būdama dėmesinga tikrovės faktui, ji neatmetė galimybių juos apibendrinti bet kokiu lygmeniu ar aspektu. Perleista per rusiškojo masinio proto mėsmalę, Markso filosofija tapo marksizmo-leninizmo ideologija, pagal kurią Markso ekonominis determinizmas ir proletariato interesų kaip istorinio protingumo įkūnijimas nebeturėjo kelti abejonių, turėjo būti teisingi. Reikėjo visuotinai pripažinti Markso prielaidą, kad tą tiesą neigiantieji turi būti pašalinti. Leninas ir Stalinas tą nuorodą realizavo ir teoriškai, ir praktiškai.

Po įnirtingų scholastinių diskusijų, ar idėja egzistuoja kaip idealus daiktas, ar tik kaip oro virptelėjimas tariant idėją žymintį žodį, europietiškajam empiristinių polinkių protui labai ilgai buvo tiesiog nepakeliama girdėti, kad idėja nėra kažkas tas pat, kas ir apibūdinama žodžiu Dievas. Rusiškasis, arba bolševikinis, marksizmas, tardamas žodį „komunizmas“, manė jo negalint nebūti realiai – jeigu ne čia ir ne dabar, tai kažkur visai netoli. Dievui merdėjant Europoje po Antrojo pasaulinio karo daug Vakarų intelektualų buvo tiesiog pamišę dėl marksizmo.

Pokarinis lietuviškasis mentalumas taip pat norėjo be didesnių problemų už žodžio matyti juo žymimą daiktą, tik ne marksistiniame, kaip reikalavo okupantai, o krikščioniškame substrate. Kam dėl to kilo problemų, danginosi už Atlanto arba buvo vežami už Uralo. Todėl po Partizaninio karo (1945–1952) marksizmas Lietuvoje įsikūrė palyginti greitai ir jaukiai, nesunkiai atsisakydamas ir ontologijos, ir gnoseologijos, ikikarinį pažinimo variantiškumą pakeisdamas vadinamąja atspindėjimo teorija, pagal kurią visos sąvokos atitinkamam mąstymo lygmeniui tikrovę susemia į save tiek nepriekaištingai, kiek sėkmingai tu gali naudotis tam lygiui adekvačia gamtos mokslų empirika ir logikos taikymo jos analizei metodika. Iš čia kilo Eugenijaus Meškausko vadinamoji mąstymo metodologija, arba Maskvos sukurto marksizmo deideologizavimo ir jo sąvokyno analizavimo loginio nepriekaištingumo koncepcija. Ji marksizmo nekvestionavo iš esmės, tą judesį daryti ar nedaryti palikdama su šia „metodologija“ susipažinusiųjų nuožiūrai, jų laisvai valiai ir galimybėms.

Ši valia reiškėsi tuo, kad jaunieji rinkosi jų polinkius atitinkančias Vakarų filosofijos kryptis, jas analizavo ir savo tekstus skelbė kaip „Vakarų buržuazinės filosofijos kritiką“. Taip į Lietuvą dar iki nepriklausomybės atėjo ir įsitvirtino lietuviškai interpretuotas egzistencializmas ir beveik visos neopozityvizmo atmainos – pradedant fizikalizmu, baigiant logine lingvistika. Daugelis jų buvo apvainikuotos konceptualiomis transkripcijomis

ir eksplikacijomis, lietuvių mąstytojus toliau vedusiomis ir per naująją – nepriklausomybės – erdvę. Porą trejetą metų po nepriklausomybės atkūrimo valstybiškai atsakingo tautos buvimo mąstymų stoką buvo bandoma pridengti raginant iš naujo perskaityti Šalkauskį, Maceiną, iš vyresniųjų – Vydūną. Visi jie į mūsų dienas ėjo su istorijos dulkėmis, kurias dar turėjome nuvalyti nuo jų apsiaustų ir veidų. Nebuvo laiko. Jie buvo patraukti į užkulisius, avanscenon išvedant Algirdą Julių Greimą, Vytautą Kavolį ir kitus, pastaruoju metu ir šiems nebetenkant autoritetų sugestyvumo.

Okupacijos metais visuomenė buvo spėjusi aiškiai susiskirstyti į integruotuosius ir nepaklusniuosius. Pastariesiems sąlyginai priklausė režimo totalitarizuotų mokslo, meno, kultūros struktūrų darbininkai, savo veiklą sąmoningai kreipę tautos išlikimui palankesne linkme. Jie buvo Atgimimo slaptoji jėga, kurie Sąjūdžio valia ir protu sukūrė Lietuvos valstybės atkūrimo filosofiją ir veikimo taktiką, bet nespėjo sukurti valstybės teisinio projekto. Iki 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos Lietuva gyveno valstybės kūrimo idėjų chaose.

Marksistai atsikvošėjo pirmieji. Pasivadinę radikaliais liberalais, jie iš buvusių ateistų tapo entuziastingais tikinčiaisiais, iš valstybinės nuosavybės apologetų – totalinio privatizavimo šaukliais, iš ideologinės nelaisvės sargų – laisvės be ribų advokatais ir pan. Individo filosofiją ir moralę vaizdžiausiai suformulavo vienas žymiausių liberalų, buvęs LKP CK sekretorius: „Turtingas aš – turtinga mano valstybė."

Ar nuostabu, kad intelektualinės eklektikos atmosferoje Atgimimo šaukliai nepriklausomybę sutapatino su laisve, o laisvę – su asmens įgeidžiais? Empiristinis mąstymas kitaip pasielgti negalėjo. Beliko tai pamažu juridizuoti. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija mūsų laukė jau nuo 1949 metų, labai greitai išpopuliarėjo Europos Žmogaus Teisių Teismas, įvairūs nacionaliniai žmogaus teisių stebėjimo institutai, kuriuos aktyviai palaikė skandalizuojanti ir skandalėjanti žiniasklaida. Individualizmas, toks savybingas lietuviams per visą Lietuvos istoriją, įsiaudrinęs vis naujose privatizacijos („šoko be terapijos") bangose, per porą metų visiškai pamiršo atsakomybę ne tik Kitam, bet ir Valstybei, tarsi ji, kaip ir okupacijos metais, būtų tik represijos aparatas, o ne savo valios ir proto reiškimo būdas. Radikalusis liberalizmas, kitaip negu komunizmas, tai deklaravo atvirai, valstybės „atmirimo" nebenukeldamas į neapibrėžtą ateitį, o reikalaudamas jos eliminavimo nedelsiant.

Į daugiamatiškumą skylantis ideologinis protas pamažu tapo instrumentiniu – dirbančiu arba verslui, arba kuriančiu politines technologijas. Kritinis, ontologinę laisvę išsaugojęs protas tolydžio persigimė į ciniškąjį arba grimzdo tylon. Vienas žymiausių šių dienų Lietuvos filosofų Arvydas Šliogeris viso savo gyvenimo filosofinius ieškojimus apibūdino originalia „tylos metafizikos“ koncepcija.

Teorinio proto raidą per Antrosios Respublikos (1990–2004) nepriklausomybę buvo galima apibūdinti vienu žodžiu: dekonstrukcija. Ji veikė ne tik kaip klasikinių mąstymo idealų ir principų atsisakymo būdų paieška, bet ir kaip aktyvi visos klasikinės dvasinės patirties eliminavimo pozicija. Kad viskas neatrodytų pernelyg radikaliai, naudotasi neokantininkų atliktu principo ir vertybės atskyrimu, principą mielai atiduodant cinikų pajuokai, vertybę pasiliekant kaip aukštojo mąstymo sugebėjimų požymį. Ir kas gi nekalbėjo apie vertybes! Orumas, laisvė, demokratija, lygybė, teisinė valstybė, žmogaus teisės buvo ne tik tarptautinių žodžių žodyną pavarčiusiųjų, bet ir Europos Sąjungos dokumentuose įtvirtintos vertybės (konstitucijos 2 straipsnis). Rasta ir kitokių vertybių. Kaip sakoma, intelektualu, bet svarbiausia – patogu: principų negali atsisakyti jų neišdavęs, o vertybes gali be problemų parduoti.

Pastaruoju metu vis aktyviau skatinama panieka abstrakcijai apskritai – abstrakcija, girdi, esanti pančiai mąstymo laisvei, proto diktatūros įrankis, apskritai mąstymo akligatvis.

Abstrakcija daug amžių Europai buvo proto vėliava, protingumo indas, mąstymo orientyras, prieinamas visiems ir kiekvienam, kuris nori ne tik justi, jausti ar kitaip reaguoti, bet ir mąstyti, t. y. valdyti save bei aplinką ir taip įgyti protingo santykio su pasauliu galimybę. Pats. Nelaukdamas patarimo, nurodymo ar įsakymo, taigi neleisdamas savimi manipuliuoti. Kelti ranką prieš abstrakciją – tai kelti ranką ir prieš kalbą – žmogų iš kitos gyvasties skiriančią galią, nes juk ir kiekvienas žodis galų gale yra abstrakcija, daikto vardas, o ne pats daiktas. Labai daiktiškas, bet netapatus daiktui. Tai galų gale kelti ranką prieš valstybę, nes valstybė, pradedant Konstitucija ir baigiant ministerijų planais, – tai abstrakcijose sukauptas mūsų supratimas, kaip mums visiems tvarkytis. Jų likimas – kaip ir visų planų: likti neįgyvendintiems, likti šalia tikrovės, kuri susiformuoja iš mūsų vilčių ir žygių, bet labiausiai – iškeliama iš inertiškos materialybės. Tačiau bet kuriuo atveju jie yra ženklai, į kuriuos gali orientuotis visi juos su-

prantantieji, įgydami bendrumo pajautą, kurią teikia tik valstybė – bendro gyvenimo sutartis, nori nenori numatanti laisvės atsakomybę. Tai intelektinė individo–tautos–valstybės subordinavimo prielaida ir galimybė.

Sąjūdis 1988–1989 metais buvo nuolatinė intelektualinė ne tik valdžios, bet ir viso visuomeninio gyvenimo tėkmių refleksija, ja remiantis buvo bandomi analizuoti valdžios ir visuomenės veiksmai, daromi sprendimai apie jų priimtinumą ir reikalaujama atitinkamos reakcijos. Lietuva sparčiai suko daugiamačio mąstymo kuriamos tikrovės keliais.

Šiandien virš mūsų tikrovės triukšmų – filosofinė tyla. Rengiami kolektyviniai įvairių žinijos sričių pasamprotavimai – konferencijos, simpoziumai, pasitarimai. Tačiau jos nei girdimos partijų, mūsų politinės diferenciacijos subjektų, teikiančių tautos politinį atstovavimąsi, nei – pagaliau – tiesą sakant, jos ne tik apie technologijas, t. y. ne instrumentinės.

Viešojo gyvenimo erdvėje funkcionuojantis praktinis protas susirūpinęs tik savo galių gausinimu, kurių tikslas – manipuliavimo galimybės. Susitapatinti su gamtamokslinio žinojimo technologijomis ir jų teikiamomis verslo inovacijomis pajėgiantis protas tampa valdančiuoju arba, prireikus, manipuliuojančiu, o nepajėgus tampa valdomu visomis valdomajam priimtinomis juslinio pasitenkinimo priemonėmis, pradedant seksu, narkotikais, masinės kultūros surogatais, baigiant sektomis ir pseudoreligijomis.

Iš viešojo gyvenimo teorinis protas eliminuotas. Jis arba dirba pats sau, kurdamas pasauliui nežinomas filosofemas, arba būties įžvalgos turi galų gale pritapti prie žmogaus teisių sankcionuoto vertybių paketo. Šitaip unifikuojamas protas yra vartotojų visuomenės kanonams paklūstančios tikrovės mąstymas, arba pelnų mąstymas. Nesutikimas su totalinės pinigų ir pelnų kontrolės sąlygomis paliekamas marginalams. Mes sparčiai dreifuojame vienmatiškumo nirvanos link.

Pažvelgus paviršutiniškai viešasis gyvenimas Lietuvoje nūnai atrodo anaiptol nestokojantis refleksijos. Tačiau ji, šiuolaikinė būties refleksija, yra iš esmės būties statusą įgijusios daiktijos ir žmogaus kaip daikto tarp daiktų mąstymas. Tai sena iš Markso laikų ateinanti bandymų reflektuoti pasaulį linija. Mes noriai kopiame ant tvirtų šiuolaikinio marksizmo pamatų. Tai pasakytina ne tik apie Lietuvą. Tai pasakytina apie visą Europą. Ir įtikinamesnio argumento šios tezės teisingumui rasti šiandien vargu ar įmanoma, kaip sprendimas Europos Sąjungą peversti Euro Sąjunga. Rusijos komunistai Tarybų Sąjungą kūrė ginklo jėga, Vakarų menševikai –

demokratiją primenančiais metodais. Išties, Vakarų Europos žmonėms būtų pernelyg didelis šokas, jeigu ant jų užvažiuotų tankais, todėl galima pažaisti ir referendumais (Lietuvoje referendumas dėl stojimo į Europos Sąjungą persiropštė per penkiasdešimt procentų tiktai tada, kai viena firma už balsą pasiūlė alaus ir skalbimo miltelių), ir dotacijomis, ir išmokomis už gamybinių pajėgumų sunaikinimą ten, kur jie dar nebuvo sunaikinti per nacionalines turto išvalstybinimo akcijas. Visa tai organizatoriai gali iškęsti, nes puikiai žino: kai ateis kokie nors sunkumai, žmones bus galima pakviesti solidarizuotis, valstybes – susitelkti ir perrašyti sutartį gilesnės federalizacijos, taigi, ir juridiškai įteisintos totalitarizacijos linkme.

Gyvenimas be metafizinės refleksijos visuomenėje, kurios tikėjimo galias racionalistinė Apšvieta išplovė taip, kaip tai jau buvo atsitikę Europoje, yra gyvenimas prieblandoje. Tamsą labiausiai mėgsta pamėklės su savosiomis skandalų fenomenologijomis.

Aš nenoriu ja būti. Kartu su savo tauta atlaikiau penkiasdešimt bolševikinės (keletą – nacistinės) okupacijos metų, dalyvavau Lietuvos valstybės atkūrime, dešimtį metų dirbau Vyriausybėje ir parlamente, ir asmeniškai, ir kartu su visais dažniausiai iš naivumo klupdamas, bet nepaliaudamas tikėti, kad vis dėlto pavyks sukurti stiprų nacionalinį ūkį, sugebantį aprūpinti visus Lietuvos žmones, sustiprinti valstybę ir tautai garantuoti patikimą ateitį. Nesinorėjo tikėti, kad Vakarai, kuriuos mums simbolizavo visų mūsų okupacijos meto stabai ir idealai, seminarus apie demokratiją rengia dėl savo fantastinių komandiruotpinigių, mums palikdami tik pluoštus nepritaikomų lentelių ir schemų, išmokas moka už paskutinių nacionalinių gamybos pajėgumų sunaikinimą, kad vietoj jų galėtų įsikurti milijonai danų kiaulių (ir bolševikinės okupacijos metais Lietuva bandyta versti Maskvos kiaulide), o laisvas judėjimas tampa kvalifikuočiausios ir gyvybingiausios darbo jėgos pasisavinimo būdu ir t. t., ir pan., ir jau visiškai nesinorėjo tikėti, kas parašyta Sutartyje dėl Europos Sąjungos ir jos lydimuosiuose dokumentuose: po kurio laiko mums numatyta vieninga Europos Sąjungos pilietybė!

Mes jau buvome Sąjungoje, kur neturėjome savo pilietybės! Ar dėl to ir kovojome, kad atkūrę savo valstybę vėl ją prarastume?!

Tik Europa sukūrė tai, ko nesukūrė nė vienas kitas Žemės kampelis: žmonių bendriją, kuri buvo pavadinta etnine tauta. Tai – kultūriškai konsoliduota bendruomenė, o tos konsolidacijos pamatas – tautos žemė, istorija

ir kalba. Bendras istorinis likimas. Niekas neiškėlė tokio istorijos subjekto, tik Europa – taip nuosekliai, su tokiomis kančiomis. Ir negalėjo iškelti, nes tik žemę nuogomis rankomis purenę, bet dangų virš savęs matę ir mąstę žmonės galėjo savo svajones paversti nacionalinėmis valstybėmis. Sunkus tas vilčių virsmo valstybe kelias, bet jis vienintelis. Nacionalinė teisė – tūkstantmetė Europos proto patirtis, išversta į tautos protą ir kalbą.

Imperija gyvuoja tol, kol išnaudoja savo plėtros resursus. Tarybų Sąjunga žlugo, išnaudojusi plėšikiškai eksploatuotus gamtos resursus. Europos Sąjunga priėjo savo plėtros ribas, išnaudojusi savo žmonių kūrybinius resursus: jie nebeatlaiko atstovaujamosios demokratijos užkeltų pragyvenimo lygio standartų. Ko gero, imperijos ir kuriasi, kai tautos nori pabėgti nuo realybės ir pasislėpti vilčių ir pažadų miglose. Kai kam tai visai parankus verslas.

Europa pagimdė ir dar vieną fenomeną – reflektuojantį protą. Atkurdamos tikrovę visapusiškai reflektuojantį protą, Europos tautos jau šiandien rengiasi atsinaujinusių nacionalinių valstybių gyvenimui.

Po Europos Sąjungos.

MENTALITETO MAŽAKRAUJYSTĖ AR KULTŪRINĖ KONTRREVOLIUCIJA

(2008)

Prisiminkime Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo pabaigoje perskaitytą Geros valios deklaraciją:

> Už vienybę – prieš skaldymą.
>
> Už pasitikėjimą – prieš įtarumą.
>
> Už kūrimą – prieš griovimą.
>
> Už gaivinimą – prieš slopinimą.
>
> Visose Lietuvos gyvenimo srityse esame pasiryžę siekti taikos ten, kur rasime nesantaiką, tiesos ten, kur rasime klaidinimą, darnos ten, kur rasime netvarką, šviesos ten, kur rasime tamsą.

Ir t. t.

Skaitykime viską atvirkščiai – ir rasime mūsų viešojo gyvenimo siekių paveikslą šiandien.

Kas atsitiko, galime vadinti įvairiais vardais. Man tinkamiausias atrodo žodis *kontrrevoliucija*.

Sutikčiau pridurti: *kultūrinė*, nes išoriškai daug kas išliko su revoliucijos vardais ir vėliavomis.

Valstybės atkūrimas ir Antrosios Respublikos sukūrimas buvo galimas tik todėl, kad lietuvius 1988–1990 metais kėlė ir vienijo nacionaliniai idealai. Net Vakarai mūsų niekaip kitaip nevadino: lietuvių nacionalistai. Nors ne vienas iš tų lietuvių nė nenutuokė esąs nacionalistas.

Kontrrevoliucija vyko išplaunant asmenines tautines nuostatas ir įsitikinimus, pakeičiant viešosios erdvės atmosferą (vartojimo dvasia), instituciškai primetant kosmopolitines ir atvirai antinacionalines idėjas.

Kaip tai buvo įmanoma? Juk po Baltijos kelio atrodė, kad jokia pasaulio jėga nebepajėgs sunaikinti tautos susitelkimo.

Klausimas toks esminis, kad į tautiškumo problematiką norėčiau pažvelgti per mūsų mentalitetą, per jo sklaidą individu, visuomene ir valstybe.

Mūsų nūdienos sąsajos su dvasine patirtimi, kuri ir laikytina mentalitetu, sistemiškai beveik nenagrinėtos ir gali būti laikomos neatidėliotinai likviduotina skola. Tačiau problema matyti ir be to: nuo seniausių laikų lietuviškasis tautiškumo supratimas labiau tapatus žmogiškumui apskritai negu kokiam nors etniškumui (kaip, tarkime, latvių), konfesiškumui (kaip lenkų) ar – dar blogiau – mesianiškumui (kaip rusų ar žydų). Lietuvių mentalitetas rodo lietuvius gyvenus vienus, suvokus save esant pasaulio centre, o aplinką laikius nepiktybiška, dora ir gera iš principo. Tokią psichikos sandarą, dvasios pobūdį ir raiškos būdą patikimai liudija originaliausias Europos vėlyvųjų viduramžių teisės paminklas – Lietuvos Statutas ir visa istorinė lietuvių elgsena su į imperiją įtrauktomis Vidurio Europos tautomis bei jų tikėjimais. Mes ir šiandien reikia nereikia didžiuojamės lietuviškąja tolerancija, bet nerandame, ką atsakyti naujalietuvių cinikams, mūsų tapatumo ryškiausiais ženklais laikantiems cepelinus ir klumpakojį. Nors atsakyti destruktoriams reikia. Protingiems – ir argumentuotai.

Valstybės atkūrimo ideologija 1990 metais buvo tiesiog skaidriai aiški: atkuriama nacionalinė valstybė, kurios steigėja 1918 metais buvo lietuvių tautos atstovų įgaliota Valstybės Taryba. Ir nors jau 1988–1989 metais buvo bandoma kalbėti apie *Lietuvos tautą*, valstybės subjektu bandant postuluoti visas Lietuvoje gyvenančias tautas, ir Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, ir 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijoje valstybės steigėju, jos suverenu nedviprasmiškai skelbiama *lietuvių tauta*. Visas pirmasis Konstitucijos skirsnis savo 17-oje straipsnių nurodinėja tautos ir valstybės santykius, grindžiamus fundamentaliomis nacionalinėmis vertybėmis: suverenitetu, nepriklausomybe, demokratija, teisine valstybe, teritorijos vientisumu ir nedalomumu, lietuvių kalba kaip valstybine kalba, nacionaline valdžia ir tautinės valstybės žymenimis.

Tačiau kitaip negu Pirmosios Respublikos konstitucijose, kurių antrasis (po bendrųjų nuostatų) skirsnis buvo skiriamas pilietybei, 1992 metų Konstitucijos antrasis skirsnis yra „Žmogus ir valstybė“. 1938 metų Konstitucijos 16 straipsnyje postuluojama: „Piliečiui valstybė yra jo paties buvimo pamatas“, o analogiškame 1992 metų Konstitucijos 18 straipsnyje – „Žmogaus

teisės ir laisvės yra prigimtinės.“ 1938 metų Konstitucijos 21 straipsnis skelbė: „Piliečio asmuo neliečiamas“, o 1992 metų Konstitucijos 21 straipsnyje teigiama visai kas kita: „Žmogaus asmuo neliečiamas.“

Žmogaus teisės ir piliečio teisės – labai skirtingo turinio sąvokos. Juo labiau kad nuo 1948 metų pasaulyje veikia Jungtinių Tautų patvirtinta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kur žmogaus teisės yra postuluojamos taip: „Kiekvienas gimęs žmogus yra laisvas. Su juo reikia elgtis kaip su laisvu.“ Tai – laisvės be pareigų ne tik valstybei, bet ir kitam žmogui formulė. Nenustatant, kaip šis laisvas žmogus privalo reaguoti į mane, jo atžvilgiu kitą, bet taip pat laisvą žmogų, žmogaus teisės tampa mažumų būrimosi platforma ir kiekvieno asmens, netgi tos ar kitos valstybės piliečio, kovos su savo valstybe juridine baze, institucionalizuota Europos Žmogaus Teisių Teismo pavidalu.

Savaime suprantama, konfliktas dėl žmogaus, piliečio ir valstybės teisių bei pareigų skirtingo supratimo gali tapti veiksminga kiekvienos valstybės tobulinimo paskata. Tačiau niekas negalėtų paneigti ir teiginio, kad žmogaus be atsakomybės kitam žmogui bei žmonių visumai (grupei, sluoksniui, tautai) laisvė sudaro puikiausias sąlygas ir demagogijai prieš pilietiškumą bei valstybiškumą, ir tiesiog prieš valstybę. Lietuvos atveju ta galimybė, kaip matėme, netgi konstitucionalizuota. Bloga valia laisvę visada linkusi naudoti blogam. Ypač – Žmogaus teisių deklaracijos ar net kitos valstybės remiama. Kaip antai Valdemaro Tomaševskio vadovaujama Lenkų rinkimų akcija, kuri, tvirtindama neva atstovaujanti lenkų Lietuvoje tautinei mažumai, Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose tvarkosi pagal daugumos tuose rajonuose teisę, t. y. ne Lietuvos Respublikos, o Lenkijos Respublikos teisę, o visoje Lietuvoje nori naudotis mažumos teise – visose Lietuvos valdžios institucijose įdarbinti 7 proc. lenkų. Pikta valia visada ir aktyvesnė, ir labai išradinga.

Ieškant konstitucinės piliečio sąvokos pakeitimo žmogaus sąvoka ištakų, dėmesys atkreiptinas ir į dvigubą Sąjūdžio tikslo formuluotę: *laisvė* ir *nepriklausomybė*. Tuo metu tai buvo suprantama kaip žmogaus laisvė ir valstybinė nepriklausomybė, kurioje asmens laisvė ir tegali būti realizuota. Sąjūdyje kitokių laisvės sampratų nebūta. Deja, atkūrus nepriklausomybę labai greitai laisvė buvo suprasta kaip valia daryti ką nori (niekas turbūt nepamirš tokio Arvydo Stašaičio lozungo, neva tikra laisvė – tai laisvė gyventi be mokesčių, t. y. be finansinės savikontrolės), o kadangi

nepriklausomybė reikalavo ir kitų pilietinių įsipareigojimų, prasidėjo svetimėjimo valstybei procesas, kurį dar gilino piliečių lūkesčių neatitinkantys valdžių veiksmai. Kad išsivadavimas buvo susietas su laisve, o ne su nepriklausomybe, rodė ir pati baisiausia mūsų neganda – emigracija, kuri netgi šiandien ne vieno liberalo laikoma visiškai normaliu civilizuotos visuomenės reiškiniu.

Intelektinės savivokos srityje svetimėjimo valstybei procesas atsiskleidė per savirefleksijos polių susikeitimą: į nepriklausomybę ėjome save subordinuodami būsimajai nepriklausomai Lietuvos valstybei, o 1991–1993 metais prasideda virsmas, kurio metu valstybę jau subordinuojame sau: ji turi duoti, o jei neduoda, galime ir turime pasiimti, ji pamažu daroma ne motina, o pamote, prieš ją pradedami pirmieji nepaklusnumo aktai, kurie dažnai neturi nieko bendra su pilietiniu pasipriešinimu. Per šio proceso metafizinę ašį – individą – akcentuojant žmogaus laisves, o ne piliečio pareigas galima beveik be kliūčių išplauti tiek individualias, tiek visuomenines, tiek ir valstybines vertybes.

Kalbant apie specifines individualias nacionalines vertybes dar ir dar kartą būtina pabrėžti, kad jokia nacija nei ką nors sukūrė, nei ilgiau išsilaikė pasaulyje, jeigu nesirėmė pamatinėmis žmogaus galiomis – *gera valia*, *protu* ir *dora*. Valstybės atkūrimo ištakose tai buvo akcentuota labai imperatyviai. Jų ištaka ir garantas – tik individas, asmuo. Gera valia – tai kūrybiškas santykis su savimi ir aplinka, bet kurios kultūros – ar agrarinės, ar pramoninės, ar elektroninės – pamatas. Protas – tai intelekto konstruktyvumo ir kultūros inovatyvumo priemonė. Dora – individo ir visuomenės santykio harmonizavimo prielaida, pasitikėjimo tarp žmonių palaikymo ir teisinio bei demokratiško gyvenimo būdas.

Čia nėra nei galimybės, nei reikalo vardyti faktus, kurie paliudytų tolydų nepasitikėjimo gera valia stiprėjimą iki tiek, kad dabar kone visuotinai pripažįstamas blogos valios viršenybiškumas. Užteks pasakyti, kad bloga valia laikoma netgi žmogaus verslumo kriterijumi: tavo sėkmės laidas – konkurento griūtis.

Protas niekada nebuvo itin kotiruojamas lietuviškojo mentaliteto vertybių sistemoje. Pirmenybė beveik visada atiduodama gudrumui, t. y. įvairių laipsnių apgavystei. Stresinėje laisvės situacijoje pasijutęs vienut vienutėlis lietuvis šį savo dvasios sugebėjimą ėmėsi tobulinti su tam tikru estetiniu pasigėrėjimu.

Apie dorą kaip individo priedermę visų pirma sau kaip sąžinės subjektui viešai kalbėti seniai laikoma prastu tonu arba primušto šunelio inkštimu.

Tokiose savirefleksijos koordinatėse atsidūręs individas yra visų vėjų perpučiamas.

Kokie tie vėjai, arba visuomeninės mūsų gyvenimo orientacijos?

Kiekvienos visuomenės bendruomeniškumą laiduoja *tikslas*, *tikėjimas juo* ir *pasitikėjimas kitu*, kartu (taip pat ir organizaciškai) to tikslo ar tikslų siekiančiu.

Būtų nuostabu, jeigu atsirastų jaunų mokslininkų, norinčių apžvelgti mūsų tautos pokyčius ir šiuo aspektu: sumišimą, ką gi daryti toliau jau nepriklausomybę atgavus, bandymus atkurti valdžią kaip vienpartinį dominavimą, tilto tarp Rytų ir Vakarų filosofiją, nuvedusią mus į patiltę, iškėlimą pseudotikslų, neigiančių svarbiausią Sąjūdžio tikslą.

Ši visuomeninio tikslo mutacija, pirma, galutinai įtvirtino individualizmą kaip visuomeninę ideologiją, korporatyvizmą kaip bendruomeniškumo stokos kompensaciją, nepavojingą laisvės, o ne nepriklausomybės, pavidalų sklaidai, pagaliau – politinės valios atrofiją, dėl kurios degraduojančios partijos besąlygiško stojimo į Europos Sąjungą griebėsi kaip vienintelio išsigelbėjimo.

Mentalinės, arba pačių žmonių pripažįstamos valstybės vertybės yra *valstybės* ir *tautos tapatumo samprata, valdymosi autentiškumo bei skaidrumo nuostata* ir *abipusis – valstybės* ir *piliečio – atsakomybės vienas kitam reikalavimas*, leidžiantis klausti ne tik apie tai, ką valstybė davė man, bet ir ką aš daviau valstybei.

Kad tik per valstybę visuomenė (etnosas, gentis, tautybė) tampa tauta, t. y. pasaulio juridiškai pripažįstama veikėja, pasaulinio vyksmo legaliu ir visateisiu subjektu, mums dar reikės aiškintis ilgai ir atkakliai.

Kad kaip pasaulio vyksmų subjektas valstybė autentiškai gali reikštis tik tada, kai visose savo valdymosi pakopose ir grandyse politinė sistema piliečiui atstovauja skaidriai tarsi šaltinis, mūsų politinės partinės sistemos griuvėsių fone kalbėti yra beveik tas pat, kas viešai aptarinėti didelę bendrą gėdą.

Kad klausimas apie tai, ką tu gali duoti valstybei, skamba beveik taip pat, kaip patriotas – idiotas, irgi nieko nenustebinsi.

Štai tokio mūsų mentaliteto galių negalios individualiu, visuomeniniu ir valstybiniu lygmeniu įžvelgti nacionalinių vertybių atkūrimo, o juo

labiau – jų puoselėjimo prielaidas, yra tikrai nelengva. Tačiau bent jau išryškėja darbų mastai kartu su vienu pagrindiniu uždaviniu: atsikratyti kultūros apolitiškumo (politiškumą suprantant ne kaip partiškumą, o kaip interpartiškumą, kaip institucinę nacionalinę politiką ir politikos racionalumą).

Šiandien nekalbu apie išorines nacionalinę kultūrą instituciškai spaudžiančias jėgas, prieš kurias atsilaikyti galima tik konsoliduotomis valstybės ir tautos jėgomis. Nacionalinės kultūros kaip tautos egzistencijos pamato ir būdo problemiškumui suvokti visų pirma būtina negailestingiausia savianalizė.

Drįstu teigti, kad, nors vadinamieji globalizacijos procesai išlaisvina visų pirma blogą valią bei juoduosius interesus, o tai visapusiškai paliudija ir JAV finansų krizė, ir ES vadovų nesusitarimas dėl bendros finansų apsaugos, – mes turime principinę teisę į viltį: būtent pati laisvoji rinka parodė savo laisvės ribas ir kaip alternatyvą sau iškėlė gerai veikiančią nacionalinę valstybę. Tai beveik fantastinė galimybė mums ir visiems tokiems kaip Lietuva.

Tai ką gi turime daryti, kai Jungtines Amerikos Valstijas jau virpina laisvosios rinkos išsekimo virpuliai? To paties prieš dvidešimt metų klausėme savęs, kai totalios valstybinės ekonomikos traukuliai dusino Tarybų Sąjungą.

Visų pirma – atsilaikyti: nenusiminti, neišsivaikščioti, nepasiduoti!

Kartu saugoti didžiuosius savo tautos ir valstybės turtus: teritoriją, žmones, istoriją, kultūrą ir – ypač – kalbą.

Saugant teritoriją – neišparduoti žemių pasaulio perėjūnams ir neleisti atitinkamiems Varšuvos sluoksniams atnaujinti Vilniaus krašto autonomijos projekto, be kita ko, itin spaudžiamo ir per pavardžių lenkiškąją rašybą.

Saugant žmones – užkirsti kelią į Lietuvą perėjūnams, nesvarbu iš kur jie – iš Rytų ar iš Vakarų. Už savo žemę pajėgi būti atsakinga tik joje gyvenanti tauta, todėl pasivaikščiojusi po pasaulį ji vėl turi sugrįžti namo.

Saugant istoriją būtina baigti istoriosofų mums peršamą pasakėlę, neva pati istorija yra pasakėlė – klausimas tik, kas įspūdingiau ją paseka. Tiesa yra sena kaip pasaulis: istorija – tautos ateities projekto preambulė.

Saugant kultūrą būtina skirti jai tokias biudžeto lėšas, kurios garantuotų nacionalinio intelekto reprodukciją ir inovatyvumą tautos mentalinio konkurencingumo didinimo prasme.

Saugant kalbą reikia aiškiai ir griežtai valstybinėmis priemonėmis akcentuoti, kad Lietuva ir lietuviai – tai visų pirma lietuvių kalba. Nereikia bijoti pasaulio ir tvertis kinų sienomis, mums tereikia išmokti pasaulį versti į lietuvių kalbą. Santykyje su pasauliu visa nacionalinė kultūra yra vienas milžiniškas vertimas – visų pasaulio kultūros sričių vertimas į lietuvių kultūros pavidalus, egzistuojančius mums lietuvių kalba. Be pasaulio šiukšlių, klastų, juo labiau – savų išdavysčių. Tai jau kultūros politikos ir apskritai politikos klausimai.

Reikia labai nedaug – penkiolikos dvidešimt žmonių, kad sutvarkytų valstybę. Nežinau, kiek reikia kalbos žmonių, kad sutvarkytų kalbą – aukščiausią kiekvienos nacionalinės kultūros lytį.

Žinau, kad jų Lietuvoje yra.

Sėkmės jiems!

PASAULIS SUKA NAMO

(2010)

Civilizacijų karas įsiliepsnoja

XXI amžius prasidėjo su akivaizdžiu netapatumo XX amžiui ženklu: 2001 m. rugsėjo 11 d. buvo bombarduoti Pasaulio prekybos centro Niujorke dangoraižiai dvyniai.

Visi naujųjų laikų šimtmečiai prasidėdavo su naująjį amžių simboliškai žyminčiais įvykiais: 1804 metais Napoleonas pasiskelbia imperatoriumi, pradėdamas Europos moderniųjų absoliutinių monarchijų erą, kurią baigia 1904 metais mirštanti Anglijos karalienė Viktorija, amžių atiduodanti į 1905 metų Rusijos revoliucijų ir perversmų karuselę, atvedančią į valdžią bolševikus – didįjį viso XX amžiaus pasaulio galvos skausmą.

Tačiau be viso to veikia du už visas monarchijas ir revoliucijas galingesni procesai: Šiaurės Amerikoje susitelkusių ateivių 1776 m. liepos 4 d. paskelbta JAV nepriklausomybės deklaracija, pradėjusi pasaulio išsivadavimo iš imperinių priklausomybių procesą, ir 1789 m. liepos 17 d. sukurtas Prancūzijos Nacionalinis susirinkimas, pradėjęs „laisvės, lygybės ir brolybės“ revoliuciją. Jos idėjų tąsa, 1848 metais pasirodęs Komunistų partijos manifestas ir 1949 metais paskelbta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, tapusi ir Europos Sąjungos sutarčių, ir Jungtinių Tautų Tūkstantmečio programos, pagaliau – viso proceso, vadinamo globalizmu, atskaitos tašku ir vyksmų gairėmis.

Čia nurodomų datų ir reiškinių nederėtų suabsoliutinti kaip faktų, kuriuos reikėtų patvirtinti ar paneigti kitais analogiškais faktais, – taip įsiveliama į istoriografinius ginčus, kuriuose paprastai dingsta tai, kas virš jų. Čia kalbama apie istoriosofinio tipo koncepciją, kuriai faktai tėra įžvalgas sukonkretinantys tikrovės analogai.

PPC dvynių sunaikinimas jau pirmąją dieną apaugo interpretacijomis – toks antgamtiškai nerealus jis atrodė prie televizijos ekranų prigludusiam pasauliui. Populiariausios buvo dvi versijos: islamistų teroristų organizacijų tinklas pradėjo karą su JAV ir jų vedamu visu Vakarų pasauliu, antra – tai *Blogio* ir *Gėrio karas*. Pastarąją paskelbė Džordžas Bušas, su atsakomaisiais smūgiais Afganistanui ir Irakui, tik perdėliojęs dėmenis: *Gėrio* ir *Blogio karas*.

Dabar, praėjus jau beveik dešimtmečiui nuo anos atmintinos dienos, kai Blogio vadu paskelbto Osamos bin Ladeno pagauti taip ir nepavyko, o sudaužytame Irake nerasta netgi branduolinio ginklo užuomazgų, kai NATO sąjungininkų kariuomenė jau išvedama iš taip ir neįveikto Afganistano, o Irano prezidentas Machmūdas Achmadinedžadas iš JT tribūnos kaltina pačias JAV organizavus savo dvynių bombardavimą, kai panašių kaltinimų pabirę po visą pasaulio viešąją erdvę, *Gėris* ir *Blogis* nusileido iki kasdienybės rūbais besidangstančių *gėrių* ir *blogių*. Dabar vis dažniau prisimenami kultūrologai, kurie jau prieš daugelį metų kalbėjo apie neišvengiamas civilizacines ir netgi civilizacijų įtampas. Islamistinių organizacijų karo su JAV koncepcija be specialių pastangų mutuoja į islamo karo su Vakarų civilizacija supratimą. „Civilizacijų karas“, „civilizacijų konfliktas“, „kaip laimėti civilizacijų karą“ ir kiti panašūs nedviprasmiški teiginiai tampa mūsų viešosios erdvės kasdienybe. „Civilizacijų karas jau prasidėjo“, – sakiau 2001 m. rugsėjo 13 d.[2] Šią nuostatą galiu tik sukonkretinti: civilizacijų karas įsibėgėja.

Žvilgtelkime į pasaulio panoramą. Šį rugsėjį Paryžiaus Eifelio bokštas uždarytas – kažkas įtaria vėl būsiant metro ir geležinkelio išpuolių, kaip Madride, Londone, Maskvoje, Dagestane, Čečėnijoje, Ingušijoje nuolatinių islamo kovotojų reidų su žmonių aukomis. Apie Izraelio ir Palestinos karą ne ką ir pridėsi – bjauriai kasdieniškas karas. Pakistanas, Indija – ten vakariečiams užkampis, sprogimų mėsa ne tokia aitri, nebent dar jaudina nukirstos įkaitų galvos. Bet olandų dailininko karikatūra, Mahometą vaizduojanti teroristu, Europą sujaudina taip, kad Vokietijos kanclerė net po poros metų dailininkui skiria šalies apdovanojimą. Europos Parlamentas tiesiog užverda prancūzams nutarus integruotis nenorinčioms musulmonėms neleisti nešioti veido uždangalų. Tai toks senojo žemyno kultūrizavimosi lygmuo, kad tik kultūra ir beatpažįstama kaip realybė?

[2] Žr. p. 632.

Lyg ir ne? Juk į Prancūzijos prezidentus atėjo teisingumo ministras, ėmęsis ne žodžių, o veiksmų prieš miestus automobilių liepsnose paskandinusius musulmonus. Prireikė net visos Europos vadų blokados, kad Austrijoje neįsigalėtų radikalūs nacionalistai.

Karas – ne tik apkasuose. XXI amžiaus karuose apkasų, ko gero, išvis nebebus. Karas gali liepsnoti ir automobiliais, ir deginamomis priešų vėliavomis, ir karikatūromis, ir čigonų iškeldinimais, ir kosovizacija, ir diktatūrų demokratija, ir daugybe kitų pavidalų. Svarbu, kas tas liepsnas vienija. Viena – kova dėl islamo teisių, antra – kova su islamistų pretenzijomis.

Pradžią šiam procesui davė gyvų žmonių sprogmenimis pakrauti du lėktuvai-bombos į du Pasaulio prekybos centro dangoraižius dvynius.

Kas virš civilizacijų karo

Tikrai kraupu matyti, kaip keleivinis lėktuvas sminga į dangoraižį, paskui – kitas. Kaip žmonės tarsi plunksnelės leidžiasi žemyn, matyt, nutarę geriau ištikšti ant asfalto, negu gyvi sudegti ar užtrokšti juoduose dūmuose. Siaubo filmų vaizdus pralenkia vienas paskui kitą į pelenų debesis smingantys kolosai, iš kurių dar skamba mobilieji su atsisveikinimo žodžiais.

Žiauru. Sukrečiamai žiauru.

Kai tikrovės žiaurumas pralenkia fantaziją, norom nenorom išsprūsta žodžiai: riba, tai jau riba, riba peržengta.

Kokia riba? Kieno riba?

Teroristų įžūlumo? Žiaurumo? Ciniškumo?

Juk būta įvairių išpuolių. Netgi tas pats PPC buvo bandytas susprogdinti, po pamatais pavarius ir detonavus automobilius. Sprogdinti įvairūs pastatai, geležinkeliai. Bet to dar nebūta. Viskas apskaičiuota taip, kad išpuolis sukrėstų visą pasaulį. Kaip kad kadaise Perl Harboras pakėlė į kovą Jungtines Valstijas, nuo tol taip ir neatleidusias savo militarinės įtampos, padėjusios laimėti netgi žvaigždžių karą su Tarybų Sąjunga.

Objektai išpuoliui pasirinkti neatsitiktinai: Pasaulio prekybos centras, JAV dislokuota kapitalo pasaulinio judėjimo koordinatorių buveinė, Pentagonas, kaip šio kapitalo srautų militarinės apsaugos štabas, ir – atrodo – Baltieji Rūmai, politinis visos šios konstrukcijos reguliavimo centras (deja, trečiojo lėktuvo pėdsakai dingsta ir tikrovėje, ir viešojoje erdvėje).

Osamos bin Ladeno, tikro ar išgalvoto šios operacijos įkvėpėjo ir organizatoriaus, pareiškimai iš jo slaptaviečių abejonių nepalieka: tai tik pradžia, tai bus tęsiama, nes kęsti JAV vadovaujamos supuvusios Vakarų civilizacijos puolimą prieš kitaip, pagal savo tikėjimą, papročius ir tradicijas norinčiųjų gyventi valią – nebegalima. Ir islamo valstybės persmelktos politinės korupcijos ir klaninių interesų, tačiau visas jas vienija tas pats tikėjimas, tikrąsias vertybes ir principus ginantis tikėjimas, todėl šis karas yra karas už islamo tikėjimo galių apgynimą ir jomis vadovautis norinčių žmonių teisių garantijas.

Jeigu sutiksime, kad civilizacija plačiausia prasme yra tikėjimo gobiama įvairių tautų ir etnoso gyvenimo erdvė, tai 2001 m. rugsėjo 11 d. lėktuvų-bombų ataka pradėtas karas yra civilizacijų karas, kuriuo islamas paskelbia savo netapatumą sekuliarėjančiai Vakarų civilizacijai su jos islamui per globalizmo ekspansiją bandomomis primesti demoralizuojančiomis vertybėmis.

Tai gal teisingiau būtų šį karą vadinti religiniu karu? Taip būtų galima elgtis, jeigu abi pusės kovotų dėl tikėjimo tiesų kaip krikščionys kovojo su maurais, kurdami šiuolaikinės Ispanijos bendrumą. Nebūtų lengva teigti, kad musulmonai mirtininkai lėktuvais taranavo dangoraižius dvynius tik dėl Alacho didybės. Juo labiau nepanašu į tiesą būtų tariant, kad į Iraką, Afganistaną ar Serbiją įžengta dėl Jėzaus Kristaus garbės. Tenkinamasi ten „įtvirtinant demokratiją“ – kapiliarinį globalizmo lygmenį. Islamo pasaulis jau pernelyg stipriai pagedęs, ir karas su kitatikiais yra kartu ir karas dėl kitatikių, taip kuriant sušvelnintai pagedusio pasaulio regioną, kurio beveik simboliniu ženklu tampa Afganistanas – tipiškiausias Rytų ir Vakarų tradicijų susidūrimo ir priešpriešos taškas Žemėje.

Iš kurios pusės bežiūrėsi, iš tos rasi argumentų vienaip ar kitaip apibūdinti su 2001 m. rugsėjo 11 d. prasidėjusį procesą, tačiau dėl vieno bendro bruožo sutartų turbūt net prieštaringiausių požiūrių žmonės: po rugsėjo 11-osios pasaulis pasikeitė, *pasaulis pasidarė kitoks*.

Kitoks jis buvusio pasaulio atžvilgiu, XX amžiaus kontekste. Koks buvo XX amžiaus pasaulis?

Tai buvo, kaip sakyta, dar XIX amžiuje suformuotos komunizmo idėjos siautėjimo, galimybės sukurti pasaulinę laisvės, lygybės ir brolybės viešpatiją utopijos vilionių ir išdavysčių metas. Įkūnyta Rusijos imperijos proletarų sukurptoje diktatūroje, idėja su visa jai atstovaujančia valstybe

greitai sulaukė evoliucionuojančio kapitalizmo priešpriešos, kuri vienam Austrijos vokiečiui pasirodė per menka ir per baili, verčianti jį imtis efektyvesnės – vienos tautos valia paremtos – komunizmo kūrimo Žemėje iniciatyvos, tuo pat metu apvalant komunizmo teoriją nuo smulkiaburžuazinių reliktų, tokių kaip demokratija, broliškas tautų sambūvis, mažumų teisės ir kiti panašūs sentimentai. Dėl teisės įgyvendinti marksistinę komunizmo idėją Rusijos bolševizmas ir Vokietijos nacizmas anksčiau ar vėliau negalėjo nesusiremti žūtbūtiniame mūšyje – tai buvo tik laiko klausimas.

Kovodamos dėl teisės komunizmą įgyvendinti praktiškai, tos jėgos savo ruožtu kovojo ir su kapitalistiniu – kapitalo galių natūralaus, evoliucionistinio ugdymo šalininkų – pasauliu. Rusijos bolševikų pergalė Antrajame pasauliniame kare buvo atsakomybės dėl komunizmo idėjos realizavimo prisiėmimas jau akis į akį stojant prieš „supuvusį kapitalizmą“.

Rusija su savo Tarybų Sąjunga buvo griuvėsiuose besiblaškančiųjų ir nuo pergalės taip ir neatsipeikėjančių, bet bent kiek normaliau gyventi trokštančių žmonių lageris, kurio negalėjo neveikti bent jau teoriškai žmonėms ir tautoms garantuojamos teisės, pačiose pašaknėse ryžtingai koreguojamos „komunizmo statybos praktikos“, pamažu imančios sapnuoti bent jau „ekonomišką ekonomiką“, o „supuvęs kapitalizmas“, per JAV karo pramonę konsolidavęs milžiniškus korporacinius kapitalus, realiai užsitikrino galimybę kontroliuoti ir savo projektams pajungti viso dar „nekomunistinio pasaulio“ išteklius. Jais JAV laimėjo žvaigždžių karus ir visą Šaltąjį karą, materialiai išsekusią ir dvasiškai nusivylusią Tarybų Sąjungą palikdama jos vidinei *perestroikai*, arba Michailo Gorbačiovo reformai, kuri dar XX amžiaus pabaigoje išvirto milžiniškos bolševikinės imperijos griūtimi, išgąsdinusia ir pačias Jungtines Valstijas, ir – galų gale – komunizmo idėją įveikusį kapitalizmą.

Praėjus šiurpui ir išsisklaidžius ūkanoms virš buvusios imperijos griuvėsių, kapitalizmo bastionas JAV su visomis jame sutalpintomis pasaulio valdymo institucijomis (JT, NATO, PPO ir kt.) pasijuto ne tik Šaltojo karo nugalėtoja, bet ir pasaulio prižiūrėtoja ir mokytoja ar net policininke ten, kur JAV atrodė, kad „procesas“ vyksta „ne taip“ (pavyzdžiui, Europos viduryje – Balkanuose).

Vienu metu atrodė: *pasaulis tapo vienapolis*. 1989 metais pasirodė jo teorinis apibendrinimas – Frensio Fukujamos „Istorijos pabaiga“, kur buvo įrodinėjama, kad pasaulio ryšių globalizacijos formuojama globa-

lizmo ideologija su savo liberaliosios demokratijos chronominiais ir politiniais mechanizmais pajėgi garantuoti kiekvieno žmogaus interesus bei aspiracijas, ir amžinajai istorijos rykštei – karams – nelieka prielaidų.

Praėjo vos dešimtmetis nuo to naujųjų iliuzijų Rubikono ir islamo mirtininkai sugniuždė PPC dangoraižius dvynius, pažymėdami naują istorijos etapo pradžią: civilizacinio pasipriešinimo globalizmui ir jo teisinamam imperializmui epochos pradžią. Iš tiesų, jeigu islamo civilizacija, supančiota islamo ideologinių srovių, išraižyta etninių sienų ir tarptautinių sandraugų, vis dėlto sugebėjo pasakyti NE globalistinei universalizacijai, tai ar ilgai tūnos bambukuose usūrinis Kinijos tigras? Ką daro pakilti bandanti Rusija, mojuodama naujuoju panslavizmu? Kas vyksta su Pietų Amerikos permanentinėmis revoliucijomis? Svarbiausia – ką išdarinėja senoji Europa, kurpdama tą neaiškų konglomeratą, vadinamą Europos Sąjunga?

Civilizacijų kontūrai

Natūralu, kad žlugus didžiosioms struktūroms iš jų ir šalia susiformuoja mažesnės. Komunistinė ir kapitalistinė stovyklos keturis XX amžiaus antrosios pusės dešimtmečius pasaulį buvo pasidalijusios pusiau ir savo valdas kontroliavo ties branduolinio karo riba. Šaltasis karas praktiškai buvo karštasis karas, jis be perstojo skrudo įtakos zonų pakraščiuose, o kai kur liepsnojo atviromis liepsnomis. Pakanka prisiminti Berlyno sieną, Kubos krizę, Vietnamo ir Korėjos karus, Pietų Amerikos revoliucijas ar Afrikos nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo genocidus, ir bus galima suprasti, kad šią perkaitusią taiką galėjo susprogdinti kiekvienas abiejų pusių avantiūristas arba paprasčiausias pamestos branduolinės bombos sprogimas (vien Vakarų pusėje jų pamesta per šimtą).

Tačiau po šia kibirkščiuojančia dviejų sistemų trintimi vyko procesai, varginę ir sekinę abi puses, ir akivaizdžiausi liūdinančios pusiausvyros ženklai buvo JAV pasitraukimas iš Vietnamo ir Korėjos, o TSRS – iš Afganistano. Tai reiškė viena: sistemos pasiekė piką ir ėmė leistis žemyn. Smukimą TSRS pažymėjo Leonido Brežnevo paskelbtas šūkis „Ekonomika turi būti ekonomiška“, o JAV – iš esmės nebekontroliuojama dolerio emisija ir fantastinė valstybės skola. XX amžiaus devintajame dešimtmetyje abi

supergalybės dėmesį nukreipė iš esmės į vidines savo problemas. Konfliktai dėl ideologijų vertės pamažu užleido vietą ginčams dėl gyvenimo būdo, t. y. kultūrų, vertės. Mąstyme idėjas ėmė keisti vertybės.

Po globaliųjų dviejų sistemų įtampų visą laiką reiškėsi regioninės įtampos. JAV nuolat maudžiantis skaudulys pašonėje buvo Fidelio Kastro Kuba, TSRS – Jugoslavija vakaruose ir Kinija rytuose. Stalino kulto demaskavimas Maskvoje buvo patogi proga Pekinui pareikšti savo politinį netapatumą, kuris ilgainiui buvo apsivainikuotas pasienio kovomis prie Amūro, nubrėžusiomis trapią taiką, bet leidusiomis Kinijai atsiriboti nuo unifikuoto komunizmo modelio ir užsiimti komunistinio režimo modifikavimo paieškomis. Tos paieškos baigėsi valstybės kontroliuojamo kapitalizmo programos sukūrimu, kurios realizavimas davė daugiau kaip 10 proc. BVP augimą ir Kinijos kaip trečiosios ekonominės galybės pasaulyje įsitvirtinimą šiandien. Nuostabiausia yra tai, kad Kinijos ekonomiką gaubia nacionalinė tradicija pradedant konfucianizmu tikėsenoje, autoritarizmu valdysenoje, gigantizmu valstybės tvėryboje, baigiant totaline asmens valstybine integracija – ar tai būtų žvirblių išgaudymo, šeimyninės geležies rūdos lydymo akcijos, ar smulkusis verslas auginant česnakus ar darant kokius nors pigius žaislus. Valstybinis kapitalo funkcionavimo valdymas leido kinams perimti globalizacijos priemones (bankus, įmones, komunikacijas ir pan.). Neįsileisdami globalizmo – Vakaruose suformuotų globalizacijos valdymo galių – kinai globalizaciją pavertė regionine su kiniškąja specifika. Dėl to veiksmo Kinija šiandien efektyviai dalyvauja valdant dolerį kaip pasaulinę mainų valiutą ir sprendžia jos interesų atitikimo ar neatitikimo problemą. Manoma, kad Kinija disponuoja apie trečdaliu dolerių aktyvų. Nėra abejonės, kad globalaus pasaulio konfigūracijas artimiausiu metu ji sąlygos dar stipriau. Kol kas ji tiesiog neranda reikalo keisti natūralios įvykių eigos: tai, kas dabar vyksta pasaulyje, jai yra naudinga – stiprina ją, o ne silpnina.

Kaip susiklostys islamo pasaulio galios ir ribos, šiandien turbūt niekas nesiryžtų apibrėžčiau prognozuoti. Tačiau beveik niekam nekyla abejonių, kad artimiausiu metu Vidurio Rytai taps karščiausiu ir intensyviausiai kintančiu pasaulio regionu. Jo jau dabar sukaupta energetika pulsuoja ne tik Irano didžiavalstybiniu elgesiu, bet ir naujais įtampų židiniais: tai visų pirma Rusijos Federacijoje esančių Kaukazo tautų (čečėnai, ingušai, dagestaniečiai) ir Vidurio Azijos išsivadavusiųjų valstybių islamizavimu,

Turkijos polinkiu prisiminti Otomanų imperijos laikus ir galbūt atsisakyti Kemalio Atatiurko Respublikos ir – trečia – islamiškojo ekstremizmo augimu Europos Sąjungoje. Kad islamo tikėjimas yra galinga civilizacinė jėga, kuri, be abejonės, ir ateityje bus svarbiausia arabų pasaulio plėtrai, taip pat iš esmės sutariama. Islamo civilizacija neabejotinai bus kultūriškai netapati kitam globaliam pasauliui ir dalyvaus jame kaip daugiau ar mažiau vieninga daugiapolio pasaulio dalis.

Į ką išsiplėtos Pietų Amerikos šalių ekonomikos, taip pat dar sunku prognozuoti. Šios šalys mano esančios alternatyva Šiaurės Amerikai ir vykstantiems JAV bei Kanados ekonomikų integravimo procesams priešpriešina visiškai konkretų Brazilijos ir Argentinos tarpusavio atsiskaitymą, dolerį traktuodamos jau tik kaip atsarginę valiutą. Tai rodo čia tarpstant galingą ispanakalbį subetnosą, kuriame jau dabar ryškėja lotynoamerikietiškojo etnocentrizmo tendencijos.

Juodasis žemynas kol kas klampoja gentinėse autogenocidą primenančiose peštynėse, kurios neturėtų užtemdyti perspektyvos, leidžiančios įžvelgti giliausių žmogaus galių nulemtą civilizacinį pamatą.

Ši naujųjų arba atsinaujinančiųjų civilizacijų drama vyksta Pietų pusrutulyje, ir šis vyksmas jau senokai pastebėtas kaip įtampos tarp „neturtingųjų Pietų“ ir „turtingosios Šiaurės“, kurias jau keletą dešimtmečių kelia pietiečių migracija ir tvenkimasis įvairiose Šiaurės pusrutulio šalyse, o ryškesnės ir blyškesnės linijos pastaruoju metu individualizuojamos ir lokalizuojamos minėtųjų civilizacijų konsolidavimosi procesų. Pietų ir Šiaurės įtampos vargu bau galės likti be dar vieno išmatavimo – pačių pusrutulių konsolidavimosi ar net konsolidavimo, juo labiau kad įvairūs neprisijungusiųjų, trečiųjų šalių ir panašūs dariniai ne pirmas dešimtmetis klaidžioja po pietus, kol kas nerasdami ideologiškai labiau apibrėžtos nei skurdinimas idėjinės ir politinės bazės.

Dar rimtesnis pretekstas Pietums ieškoti vienijimosi formulių ir prielaidų yra Šiaurės tarpusavio pastangos rasti sambūvį, kuris galėtų būti ne tik juridinė garantija visų pirma Rusijos ir JAV priešpriešoms Kinijai. NATO ir Maskvos vadovybių žaidimai galimos partnerystės NATO ribose prielaidomis, Rusijos ir Vokietijos flirtai ir sandoriai su Europos Sąjungos iškaba – visa tai ne atsitiktiniai arba vadų voliuntarizmo sukelti geopolitiniai judesiai, už viso to slypi politinės tikrovės nesunkiai įveikiami nemeluoti bendri interesai ieškant būdų, kaip senstančiai ir silpstančiai

Šiaurei apsisaugoti nuo jaunėjančių ir vis intensyviau gyvenančių Pietų. Bus ar nebus kada nors sukurta kokia nors Šiaurės pusrutulio sandrauga – pernelyg spekuliatyvus futurologijos klausimas, tačiau krikščioniškosios civilizacijos gobiamas Šiaurės pusrutulis ir toliau atkakliai ieškos sambūvio.

Ieškos ne be kultūrinių ir politinių ambicijų. Rusija su savo stačiatikybe visada pretendavo atstovauti tikrajam krikščionių tikėjimui. Septynetas bolševikinio ateizmo dešimtmečių negailestingai išjudino stačiatikybės pamatus, tačiau jos bizantiškas ambicijas perėmusi partinė biurokratija su eiliniais popais priešakyje, vėliau – oligarchai, iš šiltųjų jūrų paplūdimių mobiliaisiais ryšiais vadovaujantys savo „bažnyčioms“, ne mažiau ambicingai ir nūnai gieda apie Rusijos misiją pasaulyje. Net jeigu tai tik pasidrąsinimas per siūles braškant Sibiro regionams, kol Sibiro ir Tolimųjų Rytų turtai dar ne visiškai išsemti, Rusija yra *daiktas* ir JAV, ir Europos Sąjungai.

Kur kas rimtesni negu žaidimėliai su JAV dėl NATO yra žaidimėliai su Vokietija dėl Europos Sąjungos. Kas šiandien atrodo neįtikima kaip Berlyno sienos nugriovimas dar 1989 metais, tas po tam tikro laiko gali pasirodyti taip pat realu, kaip ir stulbinantys Vokietijos susivienijimo žingsniai 1989 metais. Rusija įsitikinusi, kad Vakarų Europa be rusiškų dujų ir naftos neišgyvens. Europos Sąjungos elitas, kad ir kaip nelengvai į vieningą ekonominį ir politinį organizmą vienijantis nacionalistines Europos valstybes, puikybės akimirkomis tvirtina, kad Rusijos Europai nereikia, kad ekonomiškai ji gali tvarkytis visai savarankiškai. Tačiau tos kalbos – politinės buities kalbos. Politinė Europos Sąjungos filosofija visai kita. Kitaip ES nė nereikėtų.

Kas gi slypi už Europos Sąjungos kūrimo kasdienybės?

Atsakymas gali būti tik toks: civilizacija. Švelniau – bandymas suvienyti civilizaciją. Antraip tektų atsakyti, kad tai paprasčiausias politinio elito komercinis projektas arba – nė kiek ne mažiau baisu – marksistinių komunistų vakarietiškosios atmainos (menševikų, priešingai jau sužlugusiems Rusijos bolševikams) politinis bandymas pakartoti komunistinės imperijos kūrimą jau nebe jėga (represijomis), o klasta (papirkimu). Net jeigu ES projekte įžvelgsime kilnią civilizacinę misiją, jo realizavimas integraciją vykdyti demokratinėmis procedūromis neišvengiamai implikuos ir prievartą, ir klastą, nes politinis tikslas, kuriam pajungtas integracinis procesas, yra valstybė – unitarinė valstybė, turinti pakeisti nacionalinių suverenių valstybių visumą, kokia daugelį amžių ir buvo Europa, nepaisant

bandymų ją aprėpti imperija – iš pradžių Romos, vėliau Šventąja ir Romos, pagaliau Trečiuoju Reichu arba Tarybų Sąjunga (abu bandymai labai greitai žlugo). Europos Sąjungos nedemokratinio tikslo realizavimas demokratinėmis procedūromis lemia politinius Sąjungos kūrimo keblumus. Juos įveikti – kad ir sunkiai – įmanoma. Blogiau, kad ir civilizacinė ES misija, apie kurią stengiamasi nekalbėti kaip apie politinį korektiškumą galintį apsunkinti veiksnį, pagrįsta dar fundamentalesne prieštara: nei Europos konstitucijos projekte, nei ją pakeitusioje Lisabonos sutartyje ES konstruktoriai nerado galimybės pasakyti, kad Europos Sąjunga yra krikščionybės dvasia susidariusių tautų politinis susivienijimas krikščioniškojo kultūros paveldo pagrindu. Kokį civilizacinį bendrumą gali jausti kilmės bendrumo nepripažįstanti civilizacija?

AR ATSIKOVOS TEISES NACIONALINĖS VALSTYBĖS?

(2010)

Į klausimą atsakau nedviprasmiškai: taip. Pridurdamas: kurios išliks.

Ar išliks lietuvių tauta ir valstybė? Su dabartine teisine ir politine sąmone – ne. 2010 m. lapkričio 4 d. Seimas priėmė dvigubos pilietybės įteisinimo dokumentą. 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnyje įtvirtinta: „Išskyrus įstatymo numatytus atskirus atvejus, niekas negali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės pilietis."

Kaip „atskirus atvejus" kvalifikavęs beveik visą pasaulį padengiančius „bendruosius atvejus" (lietuviai Europos Sąjungos valstybėse, lietuviai NATO valstybėse, emigrantai iki 1944 metų ir t. t., ir pan.), Seimas nekonstitucinį Lietuvos pilietybės supratimą pavertė konstituciniu, vadovaudamasis ir piktybiškai naudodamasis teisiniu formalizmu, kuris buvo toks populiarus imperijai sugriūti padėjusioje tarybinėje teisėje.

Ar šis teisinis nusižengimas Konstitucijai nesąmoningas? Vargu bau. Greičiau – labai apgalvotas ir panaudotas vėlgi pasiremiant tarybinės teisės ir teisėtumo tradicijomis: jeigu įstatymas ko nors neleidžia, jį reikia apeiti. Kad Lietuvos Konstitucijos reikalavimą norėta neutralizuoti, rodo politinis šio teisinio žingsnio kontekstas: ne vienus metus iki tol buvo varoma interesų grupių propaganda, esą pilietybė yra prigimtinė teisė, per pilietybę išsaugojamas ryšys su Lietuva, o taip išsivaikščiojusi Lietuva neatrodys tokia tuščia ir pan. Nesinori užtrukti įrodinėjant, kad gimimas lietuvių šeimoje yra ne Lietuvos pilietybės garantija, o tik galimybė, kad teisės į Lietuvos Respublikos pilietybę suteikimas jos atsisakiusiems ar dėl kitos šalies pilietybės atsisakantiems lietuviams yra ne pilietybės neatėmimas, o jos pakartotinis suteikimas, kad Europos Sąjungos šalyse antroji pilietybė yra faktiškai trečioji (šalia, tarkim, Britanijos,

Lietuvos ir Europos Sąjungos, nes visi ES šalių narių piliečiai yra ir Europos Sąjungos piliečiai).

Čia paminėtos tiesioginės iš lapkričio 4 d. dokumento plaukiančios problemos. Yra ir netiesioginė – ir dar rimtesnė, liečianti jau ne vien atskirus asmenis, o naciją.

Lietuvos valstybės pilietybės pripažinimas už Lietuvos teritorijos gyvenantiems ir kitai valstybei prisiekusiems asmenims reiškia, kad jų veiklos ir santykių su Lietuvos Respublika institucionalizavimo atveju (o toks procesas neišvengiamai vyks) Lietuva atsisako valstybės vientisoje ir nedalomoje teritorijoje idėjos ir pereina į visiškai teritoriškai neapibrėžtų valstybinių santykių fazę, kuri iš esmės eliminuoja ir daugelį nacionalinio saugumo postulatų, pagrįstų būtent Lietuvos Respublikos Konstitucijos 10 straipsniu, kad „Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedalijama <…>“.

Apie tai lapkričio 4 d. svarstant dokumentą nebuvo net užsiminta. Sąmoningai nutylėta? Deja, atrodo – nė nesuvokta.

Kad daugybė teisės problemų lieka už suvokimo ir supratimo ribų, rodo pats naujausias faktas – vadinamasis Seimo narių apkaltos procesas. Į Konstitucinį Teismą kreiptis ne tik nebuvo būtina – nebuvo galima: Seimo narys yra Tautos atstovas ir spręsti apie jo patikimumą gali tiktai jį delegavusieji subjektai. Kaip tai turėtų būti daroma, turėtų būti nustatyta Seimo nario apkaltos įstatyme. Pasiklydęs Prezidento apkaltos improvizacijose Seimas vis dėlto kreipėsi į Konstitucinį Teismą, nužemindamas jį iki civilinio ar net administracinio teismo rango. Šiam priėmus sprendimą, apkaltintieji privalėjo be jokių papildomų ceremonijų padėti savo mandatus – ne veltui kai kuriems Seimo nariams kilo klausimas, kaip papildomas balsavimas Seime suderinamas su laisvos valios raiška per asmeninę Seimo nario atsakomybę, kurią jis prisiima priesaikos metu. Apkaltos procedūra Seime po Konstitucinio Teismo sprendimo yra perteklinis nekonstitucinis veiksmas.

Mūsų Konstitucijos 14 straipsnis skelbia: „Valstybinė kalba – lietuvių kalba.“ Tai reiškia, kad bet koks kalbinis viešasis bendravimas turi būti normine lietuvių kalba, taigi ir jos raidynu. Kaip tai atrodo praktikuojant nekonstitucinę svetimvardžių rašybą, geriau neprisiminti: dėl šių ir kitų neteisėto ir neteisingo elgesio su savo kalba aplinkybių greitai ji panėšės į makaroninę „Bromos atvertos ing viečnastį“ kalbą. Kad ir kaip gaila,

mūsų kaimynai už mus geriau supranta, ką reiškia „taškelių ir varnelių“ problema, kaip nuolatinius bandymus pagaliau įvykdyti raidyno reformą vadina moderniais save laikantys jaunosios kartos bylotojai. Lenkų europarlamentaras sako visiškai suprantantis, kad tie raidyno „taškeliai ir varnelės“ yra bandymas bent jau per kalbą „nepaskęsti slavų jūroje“, visiškai nesvarbu, ar jie rytų, ar pietų slavai.

Netgi papildomi įrašai pase lenkišku raidynu yra antikonstituciniai, padaryti spaudžiant Lenkijos politikams. Užuot teisinį valstybinės lietuvių kalbos statusą parėmę politine valia, pasipriešinančia bandymams mūsų reikalus tvarkyti kitai valstybei, politikai nusileido, nes kalbos normų principinė svarba masiškai tebelieka už viešosios sąmonės.

Tokių sąmonės nebrandumo faktų – nors rieškučiomis semk.

Todėl be mažiausios abejonės galima pasakyti: visi atsakymai į klausimus apie mūsų ateitį – nacijos galvoje, o ne pilve.

Ar įmanoma atsikovoti valstybę, jeigu politinė sąmonė jos nesugeba įžvelgti kasdienybės procesuose, kurie dėl įvairiausių – ir psichologinių, ir socialinių, ir politinių, ir geopolitinių – spaudimų yra deformuojami ir degraduojami iki visumos, sudarančios valstybės turinį, išnykimo?

Netgi Didžiosios Kunigaikštystės laikais Lietuvos žemę buvo stengiamasi išlaikyti savo rankose. Dabar ją gali pirkti kiekvienas užsienietis iš ES šalių, o per tarpininkus – iš bet kur. Nors tautos be savo žemės ir valstybės be teritorijos (čia prisiminkim žydus ir Izraelį) nėra.

Visais laikais emigracija buvo laikoma tautos ir valstybės nelaime. Dabar – vos ne gėriu: laisvas judėjimas, geresni uždarbiai bet kuriame krašte, pažinimas ir išsilavinimas, socialinės įtampos įveikimas Lietuvoje ir t. t., ir pan. O demografijos procesams išliekant kaip dabar, 2050 metais Lietuvoje nebebūtų nė vieno lietuvio. Būtų kažkas, bet ne mes.

Apie kalbą kaip aukščiausią nacionalinės nepriklausomybės garantiją apskritai nemąstoma. Dainininkais save vadinančios scenos pamėklės tiesiai kala: lietuvių kalba netinkama, kuriu angliškai. Iš Estijos, Latvijos keletas dainuotojų buvo išėję į vadinamąją sąjunginę estradą, nes sutiko dainuoti rusiškai. Iš mūsų neatsirado nė vieno, taip sutinkančio pirkti savo garsą. Pasižiūrėkite į Euroviziją. Ką ten Euroviziją – Dainų dainelę. Kiek ten lieka lietuviškų dainų? Bet ko norėti iš jaunimo sąmonės, jei mokykloje ugdomas pilietiškumas paremtas žmogaus teisių, tolerancijos ir savivaldos sampratų nuotrupomis.

O pasaulis fundamentaliai keičiasi! Tai, kas dabar vyksta, aš vadinu trumpai: pasaulis grįžta namo. Grįžta į savo gimtavietes, prie savo šaknų.

Kitaip ir negali būti. Mąstantieji labai greitai suprato, ką reiškia laisvąją rinką galutinai įteisinęs įmonės atsakomybės sociumui, kurio teritorijoje įmonė veikia, panaikinimas: tai reiškia beprotiškas kapitalo lenktynes dėl pelno, kurios griovė valstybes, siautė tautas, naikino kultūrą ir smukdė žmones, kol galų gale visiškai nuprotėjęs bankų spekuliacinis kapitalas trinktelėjo mus į pelno be ribų ribą – pasaulinę ekonominę suirutę, kukliai tebevadinamą krize.

Islamistų paskelbtas teroristinis karas buvo arabų atsiribojimo nuo kitų civilizacijų ir užsidarymo savo teritorijoje pradžia. Šiandieninis valiutų karas yra JAV, Kinijos, Brazilijos pastangos likti savimi, kai būti viskuo vienu metu nebėra jokių galimybių. Finansinės drausmės ir atsakomybės už nacionalinius biudžetus pareikalavimas yra Vokietijos sugrįžimas į Vokietiją, sutirštintas nedviprasmišku pareikalavimu imigrantams išmokti vokiškai ir gerai perskaityti Vokietijos istoriją.

Tai tik pirmieji globalizacinių pagirių ženklai, rodantys bendrą pasaulio suvokimo tendenciją, tačiau tiems, kurie mąsto apie ateitį, o ne milijonus banko sąskaitoje, ji yra viltį teikianti tendencija. Tai aiškus vilties ženklas.

Iki krizės ir aš buvau beprarandąs viltį. Dabar tvirčiau negu bet kada anksčiau (o tą mintį susiformulavau 1968 metais, per Prahos pavasarį) žinau, kad vienintelis patikimas pasaulio tautų bendravimo principas – nepriklausoma nacionalinė valstybė.

Kad šiandien ji ir kaip mąstymo kategorija, ir kaip reali institucija irgi kritinės būklės – akivaizdu. Kol kas daug kas globalizmo uragano liekamųjų sūkurių dar tebeklibinama, braška ir griūva. Vadinasi, dabar svarbiausia – atsilaikyti.

Kaip tai padaryti?

Visų pirma reikia aiškiai sau pasakyti: niekas mums nepadės. Viską padarysime arba nepadarysime tiktai mes patys. Aš nežinau, kaip šią tiesą pasakyti įtikinamai – taip, kad kas nors suklustų, susimąstytų ir stotų į atsilaikymo poziciją sąmoningai – be nuolaidų sau ir kitiems. Tik per juodą veiklos kasdienybę ta tiesa tepažįstama, o išgirsti patį teiginį, kad niekas mums nepadės, kai tebeviešpatauja beveik komunistinė visuotinės pagalbos ir bendradarbiavimo propaganda ir milijonai traukia į svečias šalis, kur už menkesnes pastangas galima gauti daugiau, – vos ne iliuzinis noras.

Ką gi – neišgirsime, nepasiryšime, vadinasi, kaltinsime sąlygas ir aplinką sėdėdami jau ant debesėlių. Ką reiškia imperatyvo *padėk sau visų pirma pats* įsisąmoninimas, rodo Sąjūdis ir 1990 metai. Dabar, beje, jau daug kas pretenduoja vadintis buvęs pagalbininku.

Antra svarbiausia kokybė turėtų būti darbas – sunkus, gal net katorgiškas darbas, darbas besąlygiškai siekiant jį padaryti iki galo, kad ir kiek jis užtruktų. Atkurti šį dvasios sugebėjimą, kai tebeviešpatauja darbo kaip tironijos, kaip vergavimo supratimas ir visiems labiau priimtinas Karlas Marksas, o ne Maksas Vėberis, atsiduoti gydančiajai darbo terapijai narsuolių rasis tikrai nelengvai. Viltis? Viltis yra pabaigto, atlikto darbo malonumas. Su juo negali rungtis joks kitas.

Visuomenė, turinti žmonių, kurie ne instrumentiškai, o būtiškai supranta žmogaus ir tautos pasaulyje vienatvės dramatizmą, tačiau suvokia darbo kuriamąją galią, jau turi šansą. Ir nebūtina, kad tokie būtų visi. Pakanka pusšimčio taip gyvenanti sugebančių. Svarbu, kad jie būtų matomi ir girdimi – kad asmeniniu pavyzdžiu būtų naikinantys viena ir kuriantys kita.

Kas turėtų būti sunaikinta?

Marksizmas. Jis taip įsėdęs į mūsų dvasią, kad net ir prieš žmonių valią valdo jų veiksmus. Šiandien vadovaujamas pozicijas užima 1970–1980 metų komjaunuoliai, kuriems nebeatrodė smerktina net ir namuose kalbėti rusiškai, per organizaciją susikurti asmeninį versliuką ir apskritai į viską žiūrėti pro dvigubus akinius – viešumai ir sau. Kas totalinių draudimų atmosferoje brendo kaip pumpurėliai, dabar sužydo vešliais žiedais ir sirpsta sodriais vaisiais: aš tau, tu man, o valstybei? Kokiai valstybei? Kas ji yra? Anksčiau ar vėliau ji numirs, visų pirma nacionalinė, kuri dažniausiai yra nacionalistinė.

Tai praktinis šiandienybės marksizmo aspektas. Dar baisesnis yra teorinis palikimas, visų pirma vadinamoji marksistinė dialektika: viena vertus – taip, antra vertus – kitaip, vadinasi, gali būti ir vienaip, ir kitaip, tad žiūrėkime, kam tai naudinga. Ir rinkimės. Kai išgirsti klausiant: o kam tai naudinga, žinok – prieš tave gryno raugo marksistas ir jis padarys viską, kad klausimas apie tiesą kaip tikrovės kriterijų niekada neiškiltų, o jeigu iškils – jis padarys viską, kad klausimas be jokių atsakymų būtų paskandintas.

Su marksizmo dauginamo neapibrėžtybių, dviprasmybių ir dvigubų standartų liūno įveikos priemonėmis susijęs pozityvaus mąstymo

pobūdžio klausimas: kuo turėtume remtis? Atsakymas amžinas kaip pats pasaulis: tūkstantmete žmonijos patirtimi. Asmens atveju – tai mažiausiai tris tūkstantmečius žmonių sąžinę sergstinti vadinamoji auksinė taisyklė: nedaryk kitam to, ko pats nenorėtum susilaukti iš kito. Tautos atveju – tai dar Biblijoje fiksuota mintis, kad Dievas pirmiau sutvėrė žemę, o tik paskui žmogų. Ekstrapoliuojant šią tiesą į elgesio principą, turime vėlgi kaip deimantą skaidrų imperatyvą: mylėk savo žemę kaip pats save. Tų dalykų marksizme su žiburiu nerasi, vadinasi, turime ką pasakyti ne tik marksizmą atmesdami, bet ir kurdami naują tikrovę. Taip, visa tai reikalauja ir išlavinto (= suprantančio) proto, ir stiprios valios. Iš čia išplaukia mūsų pozityviosios veiklos pobūdžio klausimas: kad vienos mąstysenos įveikimas taptų kitos mąstysenos kūrimu, naujuosius principus turime teigti oriai ir garbingai, principingumo nepaversdami jo įvairiopais dogmatizmais, nuo kurių – pradedant laisvosios rinkos postulatais, baigiant vienais ar kitais geopolitiniais vaizdiniais – šiandien dar labai stipriai kenčiame.

Sąmonės išvadavimas iš tokio marksistinį košmarą, kaip globalizmą su visomis jo katastrofiškomis pasekmėmis, paleisti į pasaulį padėjusio mąstymo – pagrindinė mūsų galutinio išsivadavimo sąlyga, o kartu ir labai konkreti lietuvių ir Lietuvos įsitraukimo į namo grįžtančiojo pasaulio tautų judėjimą prielaida. Neturime pavėluoti. Nepavėlavome žlungant dvipolio pasaulio sistemai. Negalime pavėluoti pasiimti savo žemę, taip reikalingą tikrai laisvam mūsų gyvenimui, ir formuojantis daugiapoliam pasauliui.

Tas išsivadavimas susijęs visų pirma su savo žemės, Lietuvos žemės, atradimu ne tik kaip teritorijos, į kurios vientisumą jau ir šiandien daug kas kėsinasi, ne tik kaip ekonominės kategorijos, dėl kurios Europos Sąjunga išsireikalavo jos laisvo pardavimo kitų šalių piliečiams, ne tik kaip jos istorinės gyvenimo vietos, bet ir kaip metafizinės – lietuvių būties, lietuvių tautos amžinybės vietos atradimu. Tik tada būsime išsivadavę iš iliuzijų, kad laisvė gali būti kur nors kitur – Rytuose, Vakaruose ar išvis nežinia kur, tik ne čia; tik tada galutinai paaiškės, kad laisvė galima tik čia, Lietuvoje, – mūsų laisvė, mūsų gyvenimas, mūsų kūryba.

Mes turime visas galimybes atsikovoti ir nacionalinę valstybę, ir jos visavertę vietą pasaulio valstybių bendrijoje, tuo prisidėdami prie pasaulio poglobalistinės tvarkos kūrimo, nes, kaip ir daug kas pasaulyje, imame suprasti, kad būsimojo pasaulio raktas – atkurtos nacionalinės valstybės teisės. Ir kelias į tai – ne nauja ekonomika, o nauja sąmonė.

ALTERNATYVA LIETUVAI BE LIETUVIŲ

(2012)

Arvydas Šliogeris paskelbė apmąstymus apie grėsmes Lietuvai, svarbiausia kurių yra ta, kad jokiomis medžiaginėmis ir intelektinėmis vertybėmis nepadengtus euroelektroninius pinigus vartojame sparčiau ir sėkmingiau negu graikai. Ir dar iš jų juokiamės.

Filosofo neviltį dėl barbarų trumpinamos Europos civilizacijos Vytautas Landsbergis pirmąkart pripažino „nuoširdžiu patrioto susirūpinimu“. Tai įdomus Lietuvos politinės minties virptelėjimas.

Man labiau rūpi išeitys, todėl esu įsitikinęs, kad atėjo metas nupiešti visa apimantį sisteminį Lietuvos nuniokojimo paveikslą pradedant užsienio skolos dinamika, žmonių nuskurdinimo profiliais, baigiant naujosios lietuvių deportacijos – emigracijos – masto apibūdinimu bei jos pasekmių artimiausiam dešimtmečiui ir visam XXI amžiui įvertinimu.

Duomenų turime daugiau negu užtektinai, tačiau atsakymai į kai kuriuos klausimus, kuriuos iškels sisteminis požiūris, galbūt pareikalaus papildomų tyrimų, tačiau pažinti, kas su tauta daroma, pamažu bundanti visuomenė, manau, geranoriškai padės.

Kokios yra Lietuvos generalinės problemos? Ne pagal politinės konjunktūros kontekstą, o iš esmės – atsižvelgiant į istorinį tautos brandos vyksmą.

Pirma ir svarbiausia – nacionalinio intelekto atkūrimas. Kai kalbu apie intelektą, kalbu apie valstybę, ir ne bet kokią, o visų pirma *nacionalinę valstybę* aukščiausiu lygiu mąstyti sugebančio elito išugdymą: be keleto dešimčių tokios brandos valstybės vyrų tauta negali orientuotis pasaulyje, o juo labiau – daryti naciją pajėgiai gyventi pasaulyje įgalinančių sprendimų. Tai amžiaus uždavinys pradedant šia diena.

Antras svarbiausias uždavinys – sukurti *tautos ideologiją*: sisteminį tautos išgyvenimo ir kūrybingo gyvenimo nacionalinėje valstybėje projektą. Jo metmenys egzistuoja, reikia tik susitelkti ir tas įžvalgas apibendrinti atsižvelgiant į esamą padėtį ir – ypač – į ryškėjančius ilgalaikius tautos įtvirtinimo pasaulyje uždavinius.

Ką būtina apsvarstyti kaip valstybiniams apsisprendimams priimtinas tezes ar postulatus?

1. Kapitalizmas yra jau praeities ideologija. Ne mažiau nei komunizmas.

Tai parodė totali globalizmo krizė, prasidėjusi nuo socialinės atsakomybės atleistų korporacijų lenktynėmis dėl pigesnės darbo jėgos ir besibaigianti net bankų gigantų žlugimais dėl ciniško bankininkų savivaliavimo valiutų vertėmis, pinigų srautais bei pinigų grobstymo. Valiutos tapo elektroninėmis manipuliacijomis, beveik nebeturinčiomis nieko bendra su ekonomikų tikrovėmis.

Kinijos sėkmė nūdienos pasaulyje paremta būtent *valdomu kapitalizmu*, jeigu jį dar dera taip vadinti. Ta kryptimi pasuko Rusija, šią vejasi Europos Sąjunga. Mes taip pat turime valdomą ekonomiką. Deja, ne kapitalistinę. Juo labiau – ne socialistinę. Kokį modelį, iki sukursime nacionaliniu ūkiu paremtą ir tautos išgyvenimą garantuojančią ekonomiką, turi rinktis Lietuva? Tai klausimas mums visiems.

2. Globalizmas yra neokomunizmo ideologija. Taigi – dar iki gimimo mirusi ideologija. Globalizmo legalizuotų integracijų (jos regioninės – civilizacinės) alinantis poveikis tautoms toks intensyvus, visapusiškas ir galingas, kad atsakymas į pirmąjį klausimą bus galimas ir – tikėtina – produktyvus, jeigu imsimės visų įmanomų veiksmų atkurti nacionalinį ūkį, kurio sukurtas nacionalinis produktas garantuotų tautos išgyvenimą. Ne viena Europos Sąjungos šalis tai jau suprato. Nobelio premijos laureatas Polas Krugmanas neseniai pareiškė, kad euras yra visos Europos pražūties vartai. Nepasakė, kad naudingas tik Vokietijai – aljanse su Rusija. Nacionalinių valiutų atkūrimas būtų pirmas žingsnis protingumo link. Lietuvoje vykdyta euro įvedimo kriterijų laikymosi politika yra visų pirma kalta dėl tokios emigracijos – vadinamasis taupymas buvo bedarbystės auginimo ir iniciatyvų Lietuvoje žlugdymo politika. Įspėjama, kad taupymo politika ir Europos Sąjungą įves į sunkiai prognozuojamų mastų recesiją ir stagnaciją.

3. Nepriklausomybė yra vienintelė – politinė teisiškai fiksuota nacionalinė nepriklausomybė. Ji negali būti skaidoma į keletą nepriklauso-

mybių – energetinę, militarinę ar dar kokią kitą. Investicijų paieškos integraciniams projektams, tokiems kaip Visagino atominė elektrinė, kuri numatyta tarnauti tarptautinėms, o ne tautos ūkio reikmėms, yra pseudonepriklausomybės projektas. Vadinamųjų investicijų, o iš esmės – mūsų ūkio gamybinės ir rinkų erdvės perėmimo politiką būtina įvertinti kompleksiškai, ir ne tik pagal skaičius, bet ir pagal pasekmių prasmes. Nacionaliniam ūkiui būtina darbo jėgos struktūra visiškai sugriauta ir toliau griaunama. Investicijos, reikalaujančios importinės darbo jėgos, yra iš principo kenksmingos ir ypač pavojingos. Ir nacionalinę darbo jėgos struktūrą, ir jos kvalifikuotų pajėgų planą reikia parengti iš pagrindų, valstybei remiant visas produktyviai nacionalinei gamybai būtinas grandis. Švietimo, studijų ir mokslo sistemas būtina keisti ne tik dėl jų komercializavimo, bet ir dvasinių kokybių jose ugdymo požiūriu. Skirdama milžiniškus mokesčių mokėtojų pinigus, tauta ir valstybė turi gauti už juos kokybišką intelektą ir pilietinę atsakomybę, bent jau atsiskaitomybę. Gana mūsų mokykloms būti intelekto rengimo eksportui gamyklomis! Lietuvos kultūra – tai visų pirma lietuvių kalba. Kalba yra pirmoji fronto linija santykiuose su agresyviomis ir ne tik kultūrinėmis pasaulio tendencijomis. Kas to nesupranta, turi tiesiog paklusti suprantančiųjų kuriamoms lietuvių kalbos išsaugojimo ir išugdymo normoms. Arba pasistengti suprasti, ką tautai reiškia jos kalba, raštas, raidynas ir raštija. Šiandien – ir elektroniniai jų variantai.

Perėjimas iš kapitalizmo griuvenų į pokapitalistinį tautinių valstybių pasaulį kartu yra tausojančio gyvenimo būdo paieška. Tausojimas – tai ne taupymas, tai rūpinimasis, ką ir kaip vartoji išgyvenimui ir pragyvenimui, pradedant gamtos ištekliais, baigiant kito, greta tavęs esančiojo, dvasia. Apie tautos dvasią, protą, kultūrą, iniciatyvas nė kalbos negali būti. Minimalizmas turėtų ir galėtų būti atsakymas į vartojimo psichozę.

Iš to, kas pasakyta, plaukia keletas kategoriškų imperatyvų, turinčių strateginę principo lygmens, o kartu labai aiškią politinę prasmę jau šiandien. Trumpiausiai juos apibūdinti galima taip: jokių valstybės skolų, nes jos – viso labo blogai dirbančios valdžios gelbėjimasis aukojant tautos ateitį; jokių žemės ūkio paskirties žemės pardavimų ne Lietuvos piliečiams; jokių imigrantų kvotų, kai jau aišku ir pripažinta, kad multikultūrizmas žlugo; jokio lito pakaitalo euro, dolerio, juanio ar kokiu kitu pavidalu; jokių antrųjų valstybinių kalbų.

Daug kas tokių formuluočių negalės priimti besąlygiškai. Bet imperatyvai tam ir yra, kad bent jau kaip klausimai turėtų būti intensyviausiai svarstomi parlamente neatsiklausiant tarp trijų pušų pasimetusio Konstitucinio Teismo. Svarstomi ieškant gyvenimo Lietuvai, o ne kam nors esančiam už Lietuvos. Ir sprendžiami sukylant netgi aršiau, negu buvo aiškinamasi santykiai su Maskva anais išsivadavimo pradžios laikais. Gali būti, kad šiame išsivadavimo baigiamajame etape, teks imtis ne tik diplomatinių pokalbių. Tam turi rengtis ir visuomenė.

Visa tai galėtų ir turėtų pradėti įgyvendinti naujasis Seimas. Štai ką galėtų pakeisti rinkimai – sustabdyti Lietuvos slinkimą į pražūtį! Jei naujasis Seimas bus toks, kokį jį projektuoja mokesčių mokėtojų pinigus šiandien administruojančios rankos, tai gali reikšti Lietuvos pabaigą.

Galima tik pasidžiaugti, kad visuomenė telkiasi. Neparlamentinės tautinės partijos žengė pirmą žingsnį – sukūrė susivienijimą „Už Lietuvą Lietuvoje“. Įsibėgėja keletas visuomeninių judėjimų.

Seime turi nugalėti tautinė politinė orientacija. Alternatyvų nėra.

Nors, tiesą sakant, yra: revoliucija.

To ir norima? Tik kas tuo naudotųsi?

KODĖL MAN NEPRIIMTINAS EUROPOS SĄJUNGOS PROJEKTAS

(2013)

Europos Sąjungos projektas man nepriimtinas todėl, kad jis yra blogos valios ir pikto proto kūrinys, jau dabar akivaizdžiai demonstruojantis savo pragaištingumą: dar tik bandydamas Europą iš laisvų valstybių sandraugos paversti imperija, jis jau sudarė galimybes šiuo projektu manipuliuojantiesiems žiauriai deformuoti Sąjungą sudarančių nacionalinių valstybių būvius: tautas įklampinti į didėjančias valstybių skolas, sukelti neregėtą migraciją, įtvirtinti vartotojišką gyvenimo būdą, sugriauti tradicines vertybių sistemas, pajudinti nacionalinių kalbų pamatus ir pan.

Gerais norais ir pragaras grįstas. Beveik visos didžiosios idėjos ir jomis paremti gyvenimo kūrimo projektai sakytum kyla iš geros valios. Ne išimtis ir Europos Sąjungos kūrimo idėja. Ieškoti, kodėl Europos Sąjungos realybė esmingai skiriasi nuo Europos Bendrijos tėvų siekių, yra turbūt vienintelis būdas rasti atsakymą į nuolat kamuojantį klausimą, kas su mumis darosi ir kas su mumis daroma.

Atsakymą sufleruoja pats Europos Sąjungos projektas, į kurio konstituciją net ir po įnirtingų debatų taip ir neįrašyta, kad vienas Europos šaltinių yra krikščionybė. Kodėl ji neįrašyta, nors būtent ji formavo ne tik dvasinius, bet ir fizinius Europos pavidalus, net pačią Europos – vieningos dvasios ir kultūros pasaulio idėją? Esminis tos dvasios ir kultūros motyvas buvo krikščionybės žmogus – dieviškumo sąmoningai siekiantis individas, per įtikėjimą ir tikėjimą tampantis asmeniu ir asmenybe. Nė viena kita iš pasaulio religijų neteikė tokios galimybės: visos kitos rėmėsi pranašais ar kitokiais anapusybės liudytojais, *tarpininkais* tarp Absoliuto ir žmogaus. Krikščionybė Kristaus asmeniu Absoliutą liudijo *tiesiogiai*: Jėzus Kristus pats buvo Dievas. Tai galėjo reikšti begalinę Absoliuto meilę

žmogui, tačiau žmogus tos Dievo meilės galėjo nepajusti, neatpažinti ir nužudyti ją kaip nužudė Jėzų Kristų. Krikščionybė vienintelė reikalavo ne tik *tikėti*, bet teikė galimybę ir įtikėti – protu nuluobus visus žmogiškumo pavidalus išvysti Dievą. Krikščionybė Europos žmogui teikė galimybę ir protu *apsispręsti* tikėjimui, toliau tik „širdimi, siela perimant įtikėjimą". Šia prasme katalikybė iš prigimties, iš principo buvo humanistinė ir labiau nei kitos religijos atvira žmogaus santykio su Dievu žmogiškosioms korekcijoms. Pirmoji didžioji nesantaika tarp Dievo ir žmogaus – Šiaurės sukilimas prieš Pietų bažnytinę savivalę, pagimdęs reformacinį apsivalymą ir parengęs dirvą Apšvietai su žmogumi be tikėjimo ir be Dievo. Tai vartai į mūsų laikus.

Didžioji prancūzų revoliucija į Europą paleidžia tris nemirtinguosius: *laisvę, lygybę, brolybę*. Kas gali būti žaviau kaip *laisvėje susilyginus susibroliuoti*! Tai pirmas tikrai akultūrinio žmogaus projektas: krikščionybei taip pat nesvarbu sielos etninis apdaras, tačiau ji jo neatmeta, o tiesiog dvasiškai suvienija tikėjime. Prancūzų revoliucionieriams vienytis reikia fiziškai. Nenorintieji vienytis atsisveikina su galvomis. Kas gali suvienyti nenorinčiuosius?

Vienas nenorinčiųjų būti lygus su kitais, bet galintis patarti norintiesiems, teigia: tokia jėga yra, ir ta jėga – proletariatas, nenorinčiųjų lygintis sulygintas iki nieko neturėjimo, tik dar nesuvokiantis savo brolybės ir todėl nematantis galimos laisvės. Komunistų partijos manifestas suformuluoja tuos postulatus, kuriais vadovaudamasis protas gali sutelkti valią revoliucijai – išsivadavimui, laisvei.

Visas XX amžius tikrina šią idėją. Dvi galingos ideologijos – vokiškasis nacionalizmas (nacionalsocializmas) ir rusiškasis kosmopolitizmas (proletarinis internacionalizmas) – susiremia žūtbūtinėse grumtynėse, kuriose paeiliui žuvus abiem, baigiasi ideologijų viešpatavimo era.

Anksčiau dalijusi pasaulį į dvi dalis geležine uždanga ideologijų era palieka tik didžiųjų tikėjimų suformuotų pasaulio etnosų, nacijų ir valstybių konglomeratus. Visiems šiems didžiųjų religijų gobiamiems civilizaciniams dariniams būdinga, kad tai, ką pradėjo Didžioji prancūzų revoliucija ir ko nepajėgė sutramdyti dvi didžiosios XX amžiaus ideologijos, veikia kaip globaliais ryšiais susyjantis sekuliarėjantis ir fiziškai laisvėjantis žmogus. Jis remiasi nebe religiniam tikėjimui prilygstančiais *trimis didžiaisiais žodžiais*, ne jų sociologizuota transkripcija Komunistų partijos

manifeste – jis remiasi žmogaus išlaisvinimo idėją toliau plėtojančiu ir į paties žmogaus rankas jo likimą atiduodančiu dokumentu – 1949 metais priimta Visuotine žmogaus teisių deklaracija. Ja šiandien pagrįsta Europos Sąjungos konstitucija, Jungtinių Tautų teisė, Pasaulio gerovės programa.

Žmogaus teisių deklaracijos žmogus – nebe akultūrinis, nebe ideologinis žmogus, jis tiesiog fizinis žmogus, ir ne tiek žmogus, kiek fizinis žmogumi vadinamas vienetas. Jo esmė – laisvės neatsakomybė: „Kiekvienas gimęs žmogus yra laisvas. Su juo reikia elgtis kaip su laisvu.“ Šis subjektas neturi jokių įsipareigojimų kitam, nes jis yra atskaitos taškas, kuriam iš principo subordinuotas Kitas: „Su juo reikia elgtis kaip su laisvu.“ Ar deklaracijos autoriai nesuprato, kad tai – nežabotą egoizmą ir voliuntarizmą įteisinanti formuluotė? Suprato. Žmogaus teisės tapo pagrindine dvasine bet kurios tironijos griovimo teisine baze, jos iš tiesų stipriai prisidėjo prie *komunistinės sistemos* griuvimo. Deja, griovimo darbą jos dirba ir Europos Sąjungoje, ir visame pasaulyje, naikindamos visas ligi šiol žmonių padermės suformuotas kultūras ir civilizacijas.

Deklaracijos žmogus iš tiesų yra žmogus be Dievo, dievas pats sau. Jo įsigalėjimas susijęs su dar vienu reikšmingu pasaulio raidos tarpsniu: griūvant *komunizmo sistemai du kapitalizmo sistemos* lyderiai sutarė, kad žmogaus teisėms galima ir reikia padėti kapitalistinės sanklodos priemonėmis – išlaisvinti kapitalą nuo atsakomybės jo kilmės vietai. Tai ir buvo padaryta atleidus įmonę nuo atsakomybės jos rezidavimo vietos sociumui. Taip pradėtas neregėtas kapitalo koncentravimas, koncernų rankose sukaupęs nacionalinių valstybių biudžetus, daugeriopai viršijančius finansinius išteklius, leidęs nuskurdinti ištisus visuomenės sluoksnius, o patį kapitalizmą pavertęs globalizmo ideologija – pelno be ribų generavimo ideologija.

Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją galėjo sukurti tik bloga valia, nes didelio proto jai sukurti nereikia, o globalizmo kaip pelno be jokios moralės ideologijai sukurti proto reikėjo daugiau. Tačiau – pikto proto, ciniško proto, proto su griovimo be ginklų užmačiomis ir siekiais.

Deklaracija, su fizinio žmogaus laisve įteisinusi vartoti viską ir visa, ir *globalizmas*, leidęs fizinio žmogaus laisvę gamyboje ir gyvenimo būde yra logiška žmogaus *susidievinimo* (ir visų pirma – krikščioniškojoje civilizacijoje) kelio pabaiga. Merdėjančio ir mirštančio Dievo laidotuvės.

Ar galima palaikyti projektą, kuris paremtas bloga valia ir piktu protu? Deja, vartotojiškas gyvenimo būdas ir kapitalo koncentracija, tegul

ir pamažu stumianti į skurdą elitui nepriklausančią visuomenės dalį, sukuria palankų finansinį režimą politiškai manipuliuoti masėmis, leidžiantį stropiai prižiūrėti piliečių finansinių priklausomybių tvarkas, keliančias paklusimo antihumaniškam režimui klausimą. Tai jau pirmasis projekte dalyvaujančiųjų totalitarizacijos veiksmas. Belieka įteisinti aukščiausius imperijos valdymo struktūros lygmenis.

Tai šiandien Briuselyje vykstant ir matome.

Romualdo Ozolo rankraščio, datuoto 2012 m. rugpjūčio 21 d., pirmojo puslapio kopijos faksimilė. ▶

II
PASKAITOS
IR STUDIJOS

SĄJŪDŽIO DIENŲ PASKAITOS

(1988)

1988 12 18

Šis, paskutinis, pokalbis nukels mus ne į teorijų, o į realijų pasaulį, tą pasaulį, kuriame gyvename. Žmogus šiuolaikiame pasaulyje – tai šiandienos Lietuvos žmogus, kiekvienas iš mūsų. Mes tampame pasaulio žmonėmis. Iki šiol nebuvome. Buvome kuo norite, tik ne pasaulio žmonėmis. Tai gana akivaizdžiai be jokių komentarų ir aiškinimų buvo galima tiesiog juste pajusti, kai pirmą kartą praėjusiųjų metų rudenį Michailas Gorbačiovas pasakė garsiąją kalbą apie taiką, kurios idėjinis ir humanistinis potencialas dar iki šiandien nėra iki galo atskleistas. Jo mes esame dar neįvertinę, turėsime įvertinti, jeigu apskritai visa tai, ką dabar daromė, turėsime galimybę kada vertinti.

Kas vyksta, kokiu pagrindu mes galime kalbėti apie tai, kad pasaulis nusileidžia į mūsų žemę? Vyksta gana paprasti dalykai. Visų pirma šitoje žemėje atgimsta žmogus – kiekvienas žmogus kaip padaras, kaip gyvastis, kaip žmogaus giminės atstovas, kuris dar nepavadinęs savęs nei lietuviu, nei rusu, nei kokia kita tautybe neįvardinęs. Jis yra, o jo esmė, dėl ko jis taip gali būti, – tai, kad jame nubunda noras būti, nubunda noras būti žmogiškai, t. y. ypatingai, ne gyvūniškai. Tas ypatingumas, kuris daro žmogų žmogumi, yra doros momentas, kurį reikia suprasti kaip norą būti čia, amžinai ir gerai, tai yra taip, kaip galime įsivaizduoti tą būvį tiktai teigiamai apibūdindami. Žmogus niekada nenori, kad jam būtų blogai, nenori susinaikinti, nenori būti pats negeras. Visa tai, ką jis daro kaip neigiamybes, yra laikinos jo būsenos. Priešingu atveju žmogus išvis nebūtų išbuvęs tokiame pasaulyje. Pasaulyje, kuris pagal kai kuriuos duomenis absoliučiai netinkamas gyvybei, ne tiktai žmogaus buvimui, tiek yra rizikos faktorių, tiek yra mums dar nesuprantamų, bet kartu ir neįveikiamų dalykų. Atrodytų, žmogus šia

prasme yra stebuklas, kuris slypi jame pačiame ir pasireiškia būtent tuo, kad jis nori būti lyg harmonija, reikštis gėriu. Taigi doros momentas yra noro reikštis gėriu sklaida. Tiktai tai jam garantuoja žmogiškumo tapsmą.

Aš nenoriu leistis į žmogaus vidujybės apibrėžtumus, į žmogaus kaip gyvasties dalies, kaip gyvūnų pasaulio padaro kilimo į žmogų peripetijas. Apie tai mes esame šiek tiek kalbėję anksčiau. Svarbiausias momentas, kurį noriu pabrėžti, yra nuolatinis žmogaus savęs įveikimas, kurį jis turi išgyventi, nuolat kelti save traukiant žemyn jo medžiagiškumui ir kūniškumui. Kartu žmogus – ne tiktai stengimasis „daryti“ gėrį, bet ir ėjimas į šviesą. Žmogaus dvasia, žmogaus kultūra yra šviesos kultūra.

Kas žmogų daro žmogumi būnant jam tarp žmonių, su kitu žmogumi? Mano supratimu, didysis stebuklas yra tas, kad žmogus pirmiausia atranda sau tiesą. Kas yra tiesa? Praktiškai neįmanoma atsakyti, tačiau neatsakius neįmanoma žengti toliau. Jeigu mes renkamės šį, t. y. santykio su kitu žmogumi, aspektą, tai tiesa žmogui, kiekvienam konkrečiam žmogui, yra liudijimas to, kas jam yra tikra. Iš to liudijimo (liudijimas – tai paliudijimas ne tiktai sau, bet ir kitam) formuojasi pagrindinis santykis su kitu žmogumi: savęs perteikimo kitam santykis.

Mūsų ligšiolinis buvimas, kuris neleido vadintis, kad tai yra žmogiškas buvimas, deformuotas ta prasme, kad mes neturėjome nei galimybės, nei noro, gal tiksliau – noro, sakyti tiesą. Kokia ji būtų, bet būtent tiesą, t. y. tai, ką tu manai apie savo buvimą. Atsiradus galimybei ir žmogui įgijus teisę kalbėti tiesą, atgijo galimybė jam egzistuoti kaip žmogui pačiu sunkiausiu pavidalu – sakant viską apie tai, ką jis mano apie savo buvimą, neatsižvelgiant kaip visa bus priimta. Todėl šiandien stebime labai daug įvairiausių, įdomiausių situacijų. Tiesos sakymo aistra šiandien iš tiesų yra didelė. Aistros, kurios gimsta tos aistros pagrindu, taip pat yra labai didelės, kartais išaugančios į tokius priešiškumus, kurių gal geriau kad ir nebūtų.

Ar taip iš tiesų ir turi būti? Mano supratimu, ši situacija mums yra ne visai mūsų pačių, kaip žmogiškumo subjekto, kaip padarų, kurie sąmoningai nori tapti žmonėmis, suformuota. Tai yra mums iš praeities, iš to praėjusio gyvenimo būdo primesta situacija. Kodėl? Primesta todėl, kad lygiai taip pat ideologinės nuostatos konstravo mūsų buvimą: vienmatiškai, vienareikšmiškai pasakyta – „būk malonus, padaryk“. Jei ne, tavęs nėra; daugiau ar mažiau, bet būtent tavęs gali nebūti. Tuoj po karo žmogaus ir fiziškai nelikdavo, o tolydžio blėstant šiam idėjiniam nuoseklumui,

nebuvimas, ideologinis žmogaus naikinimas pereidavo į nuosaikesnes formas, bet vis dėlto į žmogų naikinančius pavidalus.

Tai štai, priimdami savo tiesos sakymo troškimą taip, kaip buvome įpratę, galvodami, kad tiesos sakymas kitam ir yra žmogiškumo teigimas, dažnai žudome ne tiktai kitą, bet ir save. Sukuriame situacijas, kurios yra nežmoniškos ir netgi nežmogiškos.

Kur čia yra kliautis, kur mūsų tolesnio žmogiškėjimo – normalaus, viso pasaulio išgyvento, surasto ir praktikuojamo – kelias, jeigu iš tiesų žmogaus buvimą norima padaryti žmogišku? Dalykas yra labai paprastas. Mes kol kas savo tiesos sakyme nematome kito žmogaus, kurį turėtume pripažinti lygiai tokiu pat žmogumi, kaip ir aš pats, tą tiesą sakantis. Čia yra ta didžioji problema. Mes ir buvome mokomi taip, kad nematytume žmogaus. Mes matėme savo funkciją, kito žmogaus funkciją, kuris atliko ar neatliko mūsų atžvilgiu jam priskirtas funkcijas, buvo arba nebuvo žmogumi. Neatliko – jis buvo tuščia vieta. Taip mes patys tapdavome mažais stalinučiais, fašistuojančiais ir, anot Michailo Romo, fašizmą praktikuojančiais žmonėmis, patys to nematydami, patys to nežinodami. Mūsų bendravimo stereotipai buvo nustatyti taip, kad mes galėtume be sąžinės graužimo naudoti kitą žmogų tiek, kiek jis mums yra reikalingas. Ir laikyti kitą žmogų reikalingu tiktai tiek, kiek jis mums naudingas. Tai buvo žiauri logika ir ji kol kas neišguita.

Ką reikia suvokti, ką pirmiausia turime savo dvasioje pajusti? Kad kitas yra lygiai toks pat, koks esu aš, t. y. šitą nuostatą sau kaip siekį išsikelti. Aš apie tai, ką sakau kitam žmogui kaip savo tiesą, jau negaliu sakyti taip, kaip norėčiau, tarsi jo nebūtų. Aš jau ją, tą nuostatą, turiu sakyti, turiu interpretuoti taip, kaip ją priimčiau būdamas kito žmogaus vietoje.

Štai aš jus matau, jūs man be vardo, pavardės, biografijos, ir išsakau viską, kas man rūpi, – aš atlikęs savo pareigą. Ne, tai bus tikrai nežmogiškas elgesys. Mano tikras santykis su jumis bus tada, kai aš nors sekundę pajusiu, kad jūsų vietoje stoviu, sėdžiu ir mes bendraujame. Tada ne aš konkretus – jūs konkretus, o tai, kas iš mūsų santykio gimsta, čia ir egzistuoja. Tiksliau sakant, kas gimsta iš mūsų dviejų fiziškumo, daiktiškumo ir egzistuoja kaip mūsų bendras vardiklis man leidžiamoje pasauliui sakyti tiesoje. Tai ir yra mūsų dviejų – kol kas žmonėmis nesančių – padarų žmogiškumo galimybė. Tiktai jūs ir aš, bendraudami tiek, kiek galime vienas kitą įsivaizduoti, kuriame žmogiškumo erdvę.

Tai yra nepaprastai sunku, bet tai – vienintelis dalykas, kuris užtikrina mums bet kokį žengimą tolyn. Pirmiausia koreguojasi mano asmeniškai tam žmogui, su kuriuo aš bendrauju, kuriam sakoma tiesa. Ji tampa ne tokia vienmatiška, ne tokia agresyvi; ji tampa aspektiška, empatiška. Aš galvoju, kaip ją pateikti, kad tas žmogus suprastų, kaip jis gali, kaip pajėgia suprasti. Mąstydamas aš remiuosi tuo, ką žmonės nuo senų senovės sakė ir vadino išmintimi. Kiek tokiu pagrindu aš sugebėsiu su manimi bendraujančiu žmogumi rasti mūsų dviejų bendrą vardiklį, tiek mes bendraudami susitarsime, tiek būsime ne tiktai žmogiški, žmoniški, protingi, bet ir išmintingi.

Aš nenorėčiau plėstis į asmeninio bendravimo sritį – kaip ten generuojama tiesa, kokio pobūdžio ji būna vienais ar kitais atvejais. Man labiau rūpi, kaip iš dviejų žmonių santykio išeinama į visus žmones. Žmogiškumas gimsta iš dviejų žmonių – kaip dviejų padarų – dvasinio santykio, kuriuo pripažįstama kiekvieno iš jų teisė būti kaip neatimama teisė, kaip šventas dalykas. Priešingu atveju jūs bendrausite su nusikaltėliu, ir tada jau bus nežmogiškas bendravimas su žmogumi, kurio atžvilgiu visuomenė turi pasirūpinti, kaip jį eliminuoti iš visuomenės, nes turėtume potencialaus nusikaltėlio ar net nusikaltėlio atvejį. Mūsų santykis gali būti tik dviejų žmonių santykis būtent dėl to, kad tai yra žmogaus doros ir moralės erdvė. Tai, kas yra programuojama mano pripažinimu, kad kitas turi teisę būti neatsižvelgiant į tai, ar man jis patinka ar nepatinka, yra mūsų visų kitų visuomeninių bendravimų prielaida. Mažytis, mažėliausias dvasios judesys, bet tai yra toks reikšmingas, toks fundamentalus dvasios judesys, supratimas, savo dvasios modeliavimas, kad jo neatlikęs žmogus neturi kelio į tikrą žmonių pasaulį, į tikrą visuomenę.

Kaip galima pereiti nuo mano arba mudviejų, su kuriuo sutariame, kad gyventi reikia šitaip, į visuomeninę tiesą? Reikia rasti žmonių bendriją arba įtraukti trečią, ketvirtą, penktą, penkioliktą, penkiatūkstantąjį žmogų, kuris sutiktų su šia nuostata. Čia dar atsiskleidžia vienas mūsų iki šiol siaubingai mistifikuotas dalykas: tiesa yra kažin kas, kas nusileidžia iš aukštybių ir egzistuoja mokslinio komunizmo postulatų, suvažiavimo nutarimų, Centro Komiteto nurodymu ar kitais pavidalais. Tiesa iš tiesų tėra viena – konkrečiai apie tiesą kalbančių ir ką laikyti tiesa susitariančių žmonių reikalas. Tai atrasta dar XVII–XVIII amžiais, taip išaugo visa anglų filosofija – europietiškiausia, kritiškiausia, antiteologiškiausia,

antiteistiškiausia ir apskritai antiautoritariškiausia, – visą savo patosą ėmusi būtent iš konkretaus žmogaus, konkretų žmogų bandžiusi paversti tiesos subjektu. Tai ne mūsų atradimas, tai yra istorijos atradimas. Bet tas atradimas buvo daugelį amžių neįvertintas, sąmoningai nutylimas ar netgi sąmoningai nuo jo buvo izoliuojama. Todėl šiandien mums labai svarbu suprasti, kad tiesa yra apie tiesą kalbančių žmonių reikalas. Išvados aiškios – tiesos niekas neduos, ją patiems reikia surasti, išgyventi ir įtvirtinti. Taip ir kūrėsi visos visuomenės, ir tiktai tiek, kiek jos gyveno šia gyva, nemeluota tiesa save pateikdamos, tiesa ir buvo gyvos, produktyvios visuomenei. Ne mirštančios, o būtent gyventi einančios visuomenės.

Kas yra tiesa visuomeninio reiškinio kontekste? Tai tos bendrijos, kurios formuojasi tiesos sakymo ir jos priėmimo pagrindu, yra visuomeniniai dariniai, kurie vadinasi sambūriais, sąjūdžiais, organizacijomis, partijomis ir t. t. Jiems gali būti suteikiami patys įvairiausi pavidalai. Tipiškiausias – europietiškąja prasme tobuliausias – tas darinys yra vadinamas partija. Partija yra vienodai galvojančių ir vieningą veiklos programą gebančių priimti žmonių būrys. Čia išryškėja esminis vakarietiškųjų ir Tarybų Sąjungos komunistų partijos ar kitų organizacijų skirtumas: visos Vakarų Europos – ir ne tik Vakarų Europos – partijos nėra tokios griežtos. Tiesa, yra bandymų sukurti labai griežtas partijas. Tokia buvo fašistinė nacionalsocialistų partija. Bandoma ir šiandien kurti pagal labai griežtą programą, ritualą, reglamentus dirbančių žmonių sambūrius. Tai yra autoritariniai junginiai. Demokratinio tipo partijos yra laisvos partijos. Dažna iš jų neturi bilietų, nariai ir mokesčių nemoka; žmogus laiko save tos partijos nariu todėl, kad jis taip arba panašiai galvoja.

Iš tiesų, kodėl jam neateiti ir neprisidėti? Sąjūdis šiuo požiūriu buvo vakarietiško tipo partija, jeigu jau norime šį terminą vartoti. Netgi, sakyčiau, supervakarietiška, leidžianti laisvai bet kam į ją „įplaukti ar išplaukti“. Sueina į mitingą Vingio parke keli šimtai tūkstančių žmonių, ir jau yra sambūris. Bent jau priešiška pusė gali sakyti, kad čia susibūrė nacionalistų, lietuviškųjų nacionalistų, partija. Žinoma, tokie dariniai neilgalaikiai. Paprastai jie susibalansuoja ant tam tikros kontrolės ir savikontrolės ribos. Matyt, toks savikontrolės metas yra atėjęs Sąjūdžiui: baigėsi vėliavų revoliucija ir prasidėjo revoliucijos konstitucinis etapas; nuo emocijų pereinama prie idėjų ir ieškoma bendrumo jau ne bendro jausmo, o bendro supratimo pagrindu.

Bet čia ne visai į mūsų temą. Tai, kas yra daroma, kas organizuojama, buriama kaip organizacija ir kaip partija, yra tiesos ieškančio ir save savoje tiesoje teigti norinčio žmogaus bandymas tiesą realizuoti. Kodėl šis bandymas turi būti daromas? Suprantama, mes galime susirinkti, pabendrauti ir išsiskirstyti. Bet jeigu norime, kad mūsų tiesos supratimas taptų vertybe, kad būtų jam atstovaujama ir ypač tada, kai jaučiame, jog kažkas, ką tu privalai neigti, yra šalia, nes pagal tavo tiesos sampratą jie (kitaip suprantantys) elgiasi netinkamai. Bet tiesos supratimas bus neoptimalus tuo atveju, jeigu negalėsi savo tiesos paliudyti bendrai tiekoje žmonių ir tokiomis formomis, kiek žmonių ją pripažįsta ir kokias formas jai teikti gali sugalvoti kaip visuma. Be jokios abejonės, gali kovoti ir pavieniui, apšmeižti ar ką nors panašaus padaryti. Pas mus, beje, tokios kovos formos taip pat taikomos, bet tai daroma pradiniame tiesos teigimo etape, kai žmogus dar nėra gerai suvokęs savo žmogiškėjimo sunkumų. Kartu tai yra vienintelė visuomeninė nuomonių įvairovės raiškos forma, būdas nuomonėms išreikšti. Jeigu visuomenė nesugeba savo nariams užtikrinti, kaip jiems reikšti savo nuomonę, savo tiesą išsakyti – ne vieno žmogaus tiesą, o kaip visuomenės vertybę, – vadinasi, ši visuomenė dar iki galo nenuėjusi savo kaip visuomenės žmogiškėjimo keliu.

Štai kodėl šiandien visu aštrumu kyla klausimas: ar sugebėsime Lietuvoje padaryti taip, kad visoms nuomonėms, kurias šiandienos Lietuvos žmogus yra sugyvenęs ir kurias mano esant reikalingomis pareikšti, išreikšti ir įtraukti „į visuomeninę apyvartą“, bus sudarytos galimybės skleistis? Tik nuo to priklausys tolesnis mūsų visuomeninio gyvenimo konstruktyvumas, jo branda.

Mes praktiškai turime galimybę išsakyti savo tiesą individualiai. Tiesa, senasis aparatas, pasinaudojęs savo tarnybine padėtimi, labai intensyviai stengiasi visokiais būdais stimuliuoti situaciją, kurioje tiesos individuali raiška būtų kiek galima pristabdyta. Nereikia, kad nebūtų per daug. Ir ne todėl, kad būtų protinga, o būtent dėl to, kad nereikia įtraukti naujų kokybių, naujų prasmių, nors būtent naujos kokybės, naujos prasmės yra tikrasis žmogiškumas ir žmogiškėjimo prielaida. Ir vis dėlto žmonės turi galimybę pasakyti. Šiandien kiekvienas žmogus gali laisvai apsispręsti sakyti ar nesakyti savo tiesą. Daugelis apsisprendžia nesakyti. Geriau palaukti. Bet nemaža dalis žmonių iš tiesų yra praradę baimę, kuri slėgė dešimtmečiais, ir linkę kalbėti taip, kaip yra.

Kas, jūsų nuomone, šiandien yra drąsiausi? Drąsiausi – kaimo žmonės, kurie yra matę, kas dėjosi karo, pokario metais, kas buvo prieš karą, ir inteligentija. Inteligentija – dažniausiai iš supratimo ir iš idėjos, sąmoningai nugalėdama savo baimę ir dažnai neviltį, eina ir sako, ir valstietija, kurios dora išliko neatsižvelgiant į tai, kiek besistengta ją eliminuoti, sunaikinti, padaryti žmogų ne žmogumi apribojant jį daiktų kaupimu ir vartojimu. Sunkiausia žmonėms, kurie yra tarp tų dviejų polių. Šiandien jiems dramatiškiausia, nes jų padėtis labiausiai neapibrėžta. Jiems reikia paties didžiausio sąmoningumo, t. y. sąmoningos nuostatos savo, kaip žmogaus, teigimui sakant tiesą, o tos sąmoningos nuostatos neretam pritrūksta dėl to, kad nepakankamai gerai įžvelgia savo, kaip žmogaus, priedermę sau pačiam ir kitam. Mes esame istorijos ir kultūros aukos. Nieko nepaveiksi. Dešimtmečiais buvome auklėjami ne tik nerodyti pavidalų, kuriais turi reikštis mūsų dvasia, netgi sąmoningai viską aukštyn kojom pateikti, mokomi visai ne to, kas turėjo būti mokoma. Todėl atsisakyti senųjų įpročių yra nepaprastai sunku, ir praeis ne vieneri metai, kol pasijausime bent kiek apsivalę nuo senojo gyvenimo dvasios traukos. Turėjo jis dvasią, bet tai buvo baisi tamsos dvasia. Šiandienos dvasia yra kitokia.

Šiandien bendravau su labai aktyviu šiauliečiu taksi vairuotoju, kuris sakė, kad Šiauliai – žiaurus miestas. Čia nieko nėra, jokio Sąjūdžio, jokių prošvaisčių nesimato ir turbūt niekad nesimatys. Žmonės gyvena tiktai norėdami ką nors turėti. Prie vokiečio jiems taip buvo, dabar taip pat, ateis dar kas nors – Sąjūdis ar kas kitas – ir vėl bus tas pats. Paklausiau – na, nuotaika turbūt trupučiuką pasikeitusi? Pažiūrėjo – aha, šiek tiek. Klausiu – kas? – Na, sunku pasakyti, kas ta nuotaika, kaip jinai keičiasi, bet tarsi ir šviesiau. Tai ir yra charakteringas dalykas. Ne vienas teigia: Sąjūdis iš esmės nieko reikšmingo nepadarė. Žinoma, padarė. Bet jeigu nori turėti mašiną, trobą ar asmeninį kompiuterį, tai jis dar kol kas šito nedavė. Nors, be abejo, tiktai šiuo keliu eidamas gali tuos dalykus prieiti ir labai sparčiai. Sąjūdžio rodomu keliu išvis niekur neišeisi. Čia yra paradoksas. Rinktis nėra ko, tiktai galima pripažinti ar nepripažinti Sąjūdį, būti su juo ar atsistoti už bet kurio judėjimo ir grimzti lengvai, pamažu.

Per pusmetį, pasikeitus visuomeninei situacijai Lietuvoje, atsiradus kolektyviniam naujos tiesos reiškimosi ir reiškimo būdui, kuris buvo pavadintas Sąjūdžiu, situacija pasikeitė iš esmės. Tą mato kiekvienas, turintis bent krislelį dvasios, kad orientacija visai kita. Ne beviltiškumas, o viltis,

ne tamsa, o bent jau probrėkšmis, bent jau šviesos viltis. Net tada, kai pačios juodžiausios dienos, kai atrodo, kad viskas grįžta į senas vėžes. Atsirado vakuumas, kurį pagimdė baimės praradimas. Ir į tą vakuumą kaip pasaulių gimimo metu skverbiasi materija, kuri tampa šviesa, kuri ima švytėti. Nieko naujo nėra šiame pasaulyje nei čia, nei kur nors kitur. Dvasia, kaip ir kosmosas, praeina lygiai tuos pačius procesus, juos pakartoja visuomeninis gyvenimas. Tiktai žmogui sunkiau, jei jis nenori to matyti – įžvelgiamomis formomis vėlgi kartoja tuos pačius dalykus.

Mūsų siekiai, visuomenės demokratizavimo siekiai, t. y. galimybė žmonėms – ir kiekvienam, ir grupėmis, ir visiems kartu – išsakyti savo tiesas, net, tarkime, referendumuose, kurie, man regis, netrukus turės ir vykti, kurių repeticija, surinkus du milijonus parašų, buvo su „pasitikėjimu TSRS konstitucija“. Tai yra, be jokios abejonės, referendumas, apklausa. Ir ne bet kokia, o tokia, apie kurią teko Maskvai nutylėti, nes tai yra per daug reikšmingas dalykas; net paminėti nebuvo galima. Tie dalykai – tiesos sakymo visuomeninių galimybių kūrimas – mums atrodo didžiai reikšmingi. Visame pasaulyje tai yra laikoma tiesiog kasdienybe. Ir tai dar kartą rodo, koks kraštas, koks pasaulis, koks reiškinys mes buvome, kokia iš tiesų čia viešpatavo tamsos karalija. Tokia karalija, kurios bijojo visas pasaulis.

Labai charakteringi užsienyje gyvenančių žmonių, su kuriais bendraujame, korespondentų, kurie išvažiuoja, klausimai: „Ar jūs galvojate išstoti iš Tarybų Sąjungos? Ar jūs nacionalistai?“ Kai paaiškini, kad mes nei nacionalistai, nei mūsų tikslas išvesti Lietuvą iš Tarybų Sąjungos sudėties, žmonės atsigauna ir ima bendrauti kaip su normaliais žmonėmis. Man iš karto buvo neaiški jų pozicija. Pasirodo, logika čia labai paprasta: jeigu nacionaliniai judėjimai, Tarybų Sąjungos byrėjimas tarybinėms respublikoms išstojant iš TSRS kenkia Gorbačiovo politikai, visas pasaulis yra prieš tuos judėjimus, kad tik nepakenktų Gorbačiovo politikai, kurios tikslas yra atnaujinti visą Tarybų Sąjungą, padaryti ją ne tokią tamsią ir agresyvią, kurios iki šiol baiminosi visas pasaulis. Bet koks krustelėjimas, bet kurio vadovo nekontroliuojama valia gali įstumti pasaulį į termobranduolinę katastrofą, gali dar toliau nuvesti visų resursų išnaudojimo mums teikiamų bėdų keliu, nuo ko pasaulis taip pat kenčia. Suprantama, kad visi nacionaliniai judėjimai užsienio šalims yra nei būtini, nei įdomūs. Jei nacionaliniai judėjimai gebės padaryti ką užsibrėžę ne pakenkdami Gorbačiovo politikai, o padėdami, taip, tada užsienis tiems judėjimams padės taip pat labai efektyviai.

Man atrodo, kad dabar atėjo lemiamas mūsų visuomenės demokratizavimo etapas. Stebėjome Maskvoje vykusią TSRS Aukščiausiosios Tarybos neeilinę sesiją, kurioje viršų paėmė anaiptol ne Gorbačiovo šalininkų grupuotė. Paėmė tie, kuriems rūpi grąžinti visas stalinines valdymo formas netgi ne brežneviniais pavidalais, o dar labiau centralizuojant. Stipraus centro koncepcija yra neostalininė koncepcija, čia nieko nepaveiksi. Vadink stipriu centru ar dar kaip nors, faktas lieka faktu: tai yra naujos centralizacijos bandymas. Gorbačiovas tai pripažįsta, nes neturi jėgų pasipriešinti. Eisime ar neisime toliau tuo keliu, bus ar nebus nuslopintas persitvarkymo vyksmas, priklauso praktiškai nuo sąjunginių respublikų. Ne nuo Rusijos, ne nuo Maskvos, o būtent nuo sąjunginių respublikų priklauso tiek, kiek jos sugebės neišeiti į Armėnijos–Azerbaidžano santykius ir kiek gebės esamai situacijai – nepalankiai situacijai – klostantis išlikti persitvarkančiais organizmais, t. y. teigti save neatsižvelgiant į tai, kad galbūt ir pats Gorbačiovas jau netiki, kad kas nors dar gali būti.

Politinė padėtis – dramatiška, įtempta, bet ne be išeities. Jos išsprendimas – tiktai mumyse. Tai dar kartą patvirtina mūsų, kiekvieno atskirai ir visų kartu, reikšmingumą, absoliutumą, prasmingumą, mūsų sakomų tiesų svarbą, jų sakymo būtinumą. Nesakysime – nebus, sakysime – bus.

Jaunimas klykia: jeigu šitaip Gorbačiovas elgiasi, nereikia, baigiame viską, tegu prasmenga! Na, ir kas iš to? Sudėkime visi ginklus. Žinoma, stiprus centras su didžiausiu džiaugsmu sutiktų tokius mūsų žygius, o mes pasirašytume ne tiktai savo žūties nuosprendį. Mes pasirašytume nuosprendį savo žmogiškumui. Jau vieną žmogiškumo „parceliavimo“ aktą pasirašėme – 1988 metų lapkričio 17–18 dienomis vykusioje LTSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. Mes šito neslepiame ir niekas neslėps. Tie, kurie tai padarė, puikiai supranta, kad tai tikrai yra nuosprendžio sau pasirašymas. Matyt, politinė realybė buvo tokia, kad kitaip padaryti nebuvo galima. Tačiau mūsų, kaip nesutinkančios su tokia politine realybe jėgos, nuostata yra tokia: nors ir labai skaudu, reikia vis dėlto pripažinti, kad tai buvo pačių sau padaryta dvasios aneksija. Mes pusę savo dvasios nupjovėme ir išmetėme lauk kaip netinkamą tolesniam ėjimui. Labai gaila. O galima buvo rasti formas, kaip pasiimti ją visą, kaip neprarasti dvasios vienybės ir eiti toliau net negavus juridinio savo suvereniteto užtikrinimo. Taip, yra galimybė! Iš principo neprarasta galimybė! Mūsų Konstitucija gali būti priimta tuoj pat, vos tiktai bus apsvarstyta, ir su ja galima

pasiekti daugiau, negu su tuo 70 straipsniu ar įstatymu dėl trijų straipsnių. Bet šitą reikia padaryti. Todėl artimiausias mūsų jau politinio žmogiškėjimo, politinio ėjimo į žmogiškumo erdvę, žmogiškumo erdvės kūrimo darbas yra intensyvus Konstitucijos projekto svarstymas ir gynimas to, kas yra LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų aprobuota, kad vyriausybinė komisija negalėtų nusavinti Konstitucijos projekto. Pretenzijos į ją, man atrodo, yra užprogramuotos jau pačioje komisijos sudėtyje, tokios komisijos sudaryme ir tendencingame tylėjime, kuris dabar tvyro aplink Konstitucijos projektą. Kviesdami svarstyti Konstitucijos projektą, mes kartu kviečiame jau ne dvasiškai, bet idėjiškai dalyvauti savo žmogiškumo prielaidų gausinimo kūryboje.

Kas bus toliau, pamatysime. Niekas negali žinoti. Šiandien prieš istorijos nežinią pilna galimybių, savo dvasines ir fizines galias išreikšdama absoliučiai tobulai stovi Estija. Kokia paradoksali situacija: prašosi Estija priimama į Tarybų Sąjungos sudėtį, o jos nepriima. Nepriima todėl, kad iš tiesų ji yra per gera, per nauja. Tarybų Sąjunga yra sena. Estijos jai nereikia. O Estija sena dėl to negali pasidaryti, todėl dabar ieškoma įvairiausių juridinių kolizijų bandant vieniems kitus nuneigti ir ne daugiau. Tai yra įdomu, tai tragiška, reikšminga. Čia kuriasi istorija. Mūsų istorija, žinoma, bus kitokia, bet mes turime tvirtą istorijos, žmogaus, žmogiškėjimo istorijos galimybę.

Aš norėjau akcentuoti, kad mes, Lietuva, taip pat esame normalių pasaulio tautų ir valstybių gretoje ir turėsime normalią valstybę neatsižvelgiant į tai, kaip ji vadinsis – Tarybų Socialistinė Respublika, Socialistinė Respublika ar nepriklausoma Lietuva. Ne tas svarbu. Mes dabar kažkodėl į pavadinimą, į būdą, kaip Lietuva turi būti, savo dėmesį sutelkėme. Ar bus Lietuva? Ar gyvens čia žmonės? Ar *gyvens* jie? Ar bus jie žmonės? Štai kodėl pakeliui į savo politinių apibrėžtumų, į normalios ir politiniu požiūriu valstybės, kurios faktas ir neišvengiamybė yra akivaizdūs, susikūrimą turime išspręsti labai daug problemų. Arba mes ją sukursime, arba mūsų nebus. Kitos alternatyvos nėra.

Baigdamas savo pasakojimą akcentuoju: dirbdami visus didžiuosius darbus – politinius, juridinius, ryškindamiesi savo buvimo orientyrus, juos įveikti ir sukurti tikrus dalykus galime tik ugdydami save. Visa kita yra tik priemonės mums patiems kitaip būti. Dar daug kas net labai didžiais persitvarkėliais save laikančių nejaučia, kad yra veikiami buvusios

kultūros. Raginu: reikia tai pajausti, reikia į tai įsižiūrėti ir kiekvieną dieną kaip pirmą savo buvimo uždavinį spręsti tai, kas ateina į mus kaip nauji mūsų išgyvenimai, kaip mūsų buvimo nekomfortiškumo pajautos, dvasinės kolizijos ar nepasitenkinimas savimi. Tiktai tuos klausimus išsprendę galėsime eiti toliau.

[Atsakymai į klausytojų klausimus]

Klausimas susijęs su šių metų lapkričio mėnesį vykusios Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sesijos nutarimais. Nepritarta estų savarankiškumo deklaracijai, bet priimtas lietuvių kalbos įstatymas. Mane šis faktas nudžiugino. Tačiau palyginę mūsų įstatymą su estų kalbos įstatymo projektu, kuris buvo paskelbtas savaitraštyje „Kalba Vilnius“, matome, kad galėjome daugiau nuveikti. Man keista, kaip estai sugebėjo priimti tokį estų kalbai palankų įstatymą, nors Estijoje kitų tautybių žmonių gyvena gerokai daugiau nei Lietuvoje (*mažiau nei 20 procentų*)*? Kaip Jūs tai vertinate?*

Reikalai yra labai paprasti. Estijoje Liaudies frontas ir respublikos vadovybė praktiškai dirba ranka rankon. Nėra prieštaros tarp jų, nėra opozicijos. Pas mus yra prieštara; daugeliu atvejų Sąjūdžio ir vadovybės nuomonės nesutampa. Nesutampa ir dėl suvereniteto įteisinimo Konstitucijoje galimybės. Mes manome, kad tai padaryti buvo galima ir lapkričio mėnesį vykusioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, ir dabar, priimant Konstituciją. Neprognozuosime, kas bus su mūsų Konstitucija daroma, bet kalbama apie naujo įstatymo projekto varianto pateikimą, vadinasi, kalbama apie pataisymus ir, ko gero, gana rimtus. Tai čia, matyt, neišvengsime konfrontacijos. Ir jeigu taip atsitiks, konfrontacija bus. Nemanau, kad Lietuva, Lietuvos žmonės, norėtų turėti Konstituciją, kuri nieko nereiškia. Šiuo atveju, ko gero, dviejų nuomonių nebus: Sąjūdžio ir Lietuvos, kaip tautos, nuomonės nesiskirs. Kaip tiktai tai apibrėžia mūsų drąsos ribas. Mes turėsime būti drąsūs, mes privalėsime būti drąsūs! Jeigu nebūsime, tai sakysime, kad mūsų paprasčiausiai nėra. Estijoje šis procesas vyksta kaip normalaus mąstymo ir normalios jurisdikcijos šalyje. Mums iki to dar reikia ateiti. Todėl drąsiems būti mums yra neišvengiama. Šiandien drąsos klausimas, kaip ir proto klausimas, – du fundamentalūs būtiški klausimai.

Būtiški ta prasme, kad tik jų pagrindu mes galime „tikėtis istorijos“. Kuo taps mūsų įstatymas dėl lietuvių kalbos vartojimo, yra rimta problema. Juk dar iki galo neapsispręsta, dar daug turėsime pateikti ir pasiūlymų. Bet visuomenė kol kas, galima sakyti, šituos klausimus praleidžia pro akis ir pro ausis. Rimto, iš tiesų deramo susirūpinimo jais nėra. „Tarybiniame mokytojuje“ pagaliau išspausdintas lietuviškos mokyklos įstatymo projektas. Tai kaip jūs manote, kiek žmonių prie šio projekto dirbo? Vienetai! Nedalyvauja Lietuva savo mokyklos projektavime. Štai kur yra bėda! Mes dar nepakilę, dar blaškomės, savo dvasioje nesame susibalansavę taip, kad turėtume atsparos tašką, neleidžiantį mums žvalgytis „po save“, o įgalintų žiūrėti „už savęs“, į tai, kas yra už mūsų, spręsti aplink mus esančios aplinkos tvarkymo klausimus. Čia yra baisi nelaimė. Tai yra mūsų dvasinės nebrandos raiškos pasekmė.

Ar Jums neatrodo, kad kartais aštrokas Sąjūdžio konfrontavimas su Vyriausybe naudingas persitvarkymo priešininkams?

Taip, yra tokių momentų. Kai kurie veiksmai galėtų būti kitokie. Iš esmės aš nekvestionuoju paties konfrontavimo būtinumo. Jis yra būtinas. Kodėl? Vyriausybę turime tokią, kokie esame patys. Tai yra, ji nėra dvasiškai gana brandi. Ji dar nėra politiška. Politiška visais požiūriais, besiryžtanti daryti tai, kas turi būti padaryta, kad neprarastum pats savęs arba savo tautos, jeigu tu jai atstovauji, neatsižvelgiant į tai, kas tau ką sako kaip daryti. Aš suprantu, kad mūsų Vyriausybės santykiai su Maskva sudėtingi. Bet jeigu Vyriausybė yra bent kiek suprantanti, ji supras ir ką aš sakau, ir ką mes galvojame. Deja, šito kol kas nėra. Rusas šiandien mums iki šiolei, kaip sakydavome, „vyresnysis brolis“. Kaip sunku dabar surasti su jais bendrą kalbą teisingų nuostatų plotmėje! Kad jūs žinotumėte, kaip sunku! Daug lengviau su lenkais, ypač kurie yra aistringesni ir jiems dėl visko labai skauda, bet ir tai jie geba suprasti, kad Lietuvoje jie – nacionalinė mažuma. Tiktai traktuodami save kaip lenkų nacionalinę mažumą, jie gali prasmingai įsijungti į mūsų visuomeninį gyvenimą. Viskas aišku, sutariame, be problemų! O visa kita, jeigu jau šitai yra sutariama, labai ant gero, fundamentalaus kelio stovi. Visa kita yra konkrečių sprendimų reikalas. Rusai niekaip negali pripažinti, kad jie Lietuvoje sudaro nacionalinę mažumą. Jie šito nesuvokia. Ir iš tiesų, kol šito nesuvoks, tol nieko negalės būti. O šitaip

nesuvokiančių rusų pilna Rusija. Tiktai tada, kai rusų pilna Rusija suvoks, kad ji yra nacija – nacija tarp nacijų, lygi tarp lygių, – jinai įgis nacijos savivoką. Kol ji bus, kaip aš jums esu jau vieną kartą sakęs, dviem centimetrais lygesnė už visas kitas lygias respublikas, tol nieko nebus.

Jūs kalbėjote apie dvasinę nebrandą. Kuo realiai estai yra už mus pranašesni?

Visų pirma tuo, kad estai yra nuėję ilgesnį civilizacijos kelią: visas XIX amžius jiems, nors buvo panašioje į mūsų situacijoje, buvo nepertraukiamas dvasinės brandos kelias. Jie ir anksčiau, iki XIX amžiaus, siekė perimti europinę kultūrą. Pavyzdžiui, estams ne naujiena buvo tvarkingumas, tvarkos savo aplinkoje palaikymas, kaip buvo įprasta visoje Europoje. Azijoje kartos augo, nežinodamos, ką reiškia daryti tvarką aplink save ir savyje. Mes negalėjome šito daryti dėl to, kad Lietuva buvo grandiozinė valstybė ir jai reikėjo visą rūpestį skirti valdymui. Žiūrėti, kur čia kas, kaip maži daikčiukai gula tvarkingai į būtį, nebuvo laiko. Paskui ji savo intelektines jėgas ir dėmesį skyrė kitoms kultūroms, pirmiausia lenkų kultūrai, kad kuo greičiau išsinertų iš to nevisavertiškumo, kuris vadinosi lietuviškumu. Kai visa Europa pribrendo kapitalistiniams santykiams, t. y. tikrai laisviems žmonių santykiams, Lietuva rengė sukilimus ir išskersdavo visas savo intelektualiai, dvasiškai pajėgiausias galvas. Todėl jos dvasinė branda istoriškai užsitęsė, ir Lietuva XIX amžiaus pabaigą sutiko praktiškai tiktai su viena vienintele joje vyraujančia kultūra – valstiečių kultūra. O estai ir latviai – ne: nors toji kultūra ir dominavo, vis dėlto visuomenės socialinės struktūros modeliai buvo kitokie. Todėl ir Estijoje, ir Latvijoje net nepriklausomybės metai buvo kitokie. Lietuvoje ilgiausiai iš visų respublikų vyko pokario kovos. Ilgiausiai Europoje, net Čekoslovakijoje vyko trumpiau. Kiek kraujo buvo pralieta, kiek žmonių pabėgo, kiek buvo išvežta! Ir kas pradėjo „daryti“ tą tarybinę kultūrą? Aš pats esu liudininkas, žinau puikiai.

Esu gimęs 1939 metais ir man aišku, kokioje dykumoje mes augome, ir žinau, kokios pastangos buvo dedamos, kad mane sunaikintų. Kiekvieną iš mūsų! Ir kiek mums reikėjo ryžto ir jėgų, kad nors minimaliai atsilaikytume! Tai kaip mes galime būti protingesni, konstruktyvesni, jeigu viską turėjome „iškelti“ iš savęs. Juk užblokuota viskas taip pat buvo. Maskva

melavo, užsienis tylėjo, o mes labai mielai orientavome save kaip galima labiau vengti sunkumų, rasti lengvesnio gyvenimo pavidalus. Mes buvome neatsakingi, mes buvome padarai, gyvenantys labiau gyvūninį negu žmogiškąjį gyvenimą. Štai kodėl mūsų dvasia šiandien yra nebrandi. Nepasakyčiau, kad ji yra negraži. Ji yra suniokota. Kol ji atsigaus, labai daug laiko praeis ir labai sunku bus šitai padaryti. Bet ir suniokotoje dvasioje yra kas gali ją atkurti, yra gražumo. Vienas iš pačių gražiausių dalykų, kurie yra lietuviškoje dvasioje ir kurie suteikia Lietuvai savitą dvasią – man malonesne prasme savitą, nei Estijos dvasia, – tai, kad Lietuvoje vis dėlto esama patiklumo, kurio Estijoje nėra. Kultūros konstruktyvumas ten daugeliu atvejų yra tapęs santykių racionalumu: pasinaudojome ir viskas, tvarka. Nesakyčiau, kad estai būtų labai jau stiprūs draugystėje. Jie leidžia mokytis iš jų, yra brandūs, bet toji mūsų išdavystė, kurią mes dabar taip skaudžiai išgyvename, iš tiesų yra ne tokia jau dažna. Tarp kitko, „Atgimimas“ bando parodyti, kad ir kitais kartais Lietuva išduodavo, čia ne naujiena. Naujame numeryje kaip tik paskaitysite apie tai. Mano supratimu, tai yra ne tokia jau dažna Lietuvos nuodėmė. Estijos situacija dabar labai reikšminga ir skiriasi tuo, kad ji yra pasiekusi kritinę situaciją, kurią puikiai supranta. Todėl visi, kaip ir kiekvienas, kai jau jaučia pavojų, bet dar turi vilties išsigelbėti, dar nežūvantis, pradeda graibstytis, gelbėtis, kaip kas išmano, susivienija ir veikia viena kryptimi. Estijoje situacija dabar būtent tokia. Kultūrinė tradicija ir etninė politinė jų dabarties situacija sukurs tai, ką vadiname Estijos fenomenu.

Kokia Jūsų nuomonė apie santykius su Bažnyčia ir religija?

Mano supratimu, tai yra labai rimtas klausimas, šiandien kol kas nediferencijuotai nutylimas. Jeigu visuomenėje yra žmonių, kurių dvasinei pilnatvei būtinas tikėjimas, būtent religinis tikėjimas, jie turi turėti galimybę tai praktikuoti. Vadinasi, Bažnyčia pas mus neturėtų būti ribojama kokiais nors dirbtiniais metodais. Aš nenoriu komentuoti Bažnyčios ir valstybės, Bažnyčios ir mokyklos atskirumo problemų. Čia per daug sudėtingi dalykai. Šiuo metu tegu tai būna tylaus mąstymo zona. Šiandien reikia aiškiai pasakyti, kad Bažnyčiai neturėtų būti sudaromos šiltnamio sąlygos, visur ir visada jai plojama, kai žengiamas bet koks Bažnyčios žingsnis. Jeigu pas mus yra sukurta galinga sekuliarizuota kultūra, kad ir ne tokios dvasios,

kokios norėta, kad ir vis dėlto ganėtinai subjaurotas sekuliarizuotos kultūros klodas, visuomenės noras normaliai gyventi turėtų būti gana didelis. Tai yra visuomenės demokratijos prielaida. Bažnyčia ir religija, tegul ir dvasios sferoje, vis tiek yra toks, sakyčiau, su totalitarinėmis tendencijomis vienyti žmones linkęs tvarinys. Jeigu bet kurioje visuomenėje įsigali Bažnyčia, jau yra ne visai normalu. Net ir dvasinė diktatūra paties švelniausio, žmogui priimtiniausio, į jį labiausiai atsižvelgiančio prievartiškumo atžvilgiu, tikėjimo monotipiškumo atžvilgiu, vis tiek tai yra manipuliavimo žmogumi, žmogaus valdymo, žmogaus unifikavimo priemonė. Mano supratimu, žmonės turi būti įvairūs tiek, kiek jie pajėgia būti įvairūs. Jeigu netikintis žmogus pajėgia būti žmogumi, tai tūkstantį kartų didesnė jam garbė, nes jo gyvenimas yra tūkstantį kartų sunkesnis. Tikinčiajam yra nepalyginti lengviau, todėl žmogus ir ieško religijos prieglobsčio. Suprantu, pritariu, daugeliui tai gali būti išsigelbėjimas, ateitis. Aš pažįstu žmogų, kuris išsprendė visas savo problemas, vėl pradėjęs tikėti. Įtikino save, kad reikia tikėti. Tikintieji – visai kiti žmonės: atsigavę, gražūs, švytintys, džiaugsmingi. Bet jeigu žmogus pajėgia būti žmogumi netikėdamas, t. y. save „perkratydamas“ kiekvieną sekundę, vertindamas savo buvimo tikrumą, aš lenkiu galvą prieš jį ir linkiu jam sėkmės, nes, kaip sakiau, netikintieji yra visuomenės sveikatos laidas.

Kaip vertintumėte nacionalinių santykių problemą?

Nacionalinių santykių klausimas Lietuvoje yra labai rimtas. Jeigu jis šiandien neturi tokių aštrių apraiškos formų, jeigu šiandien tai nėra Armėnijos ir Azerbaidžano santykiai, tai nereiškia, kad problemų nėra. Problemų, ir principinių problemų, labai daug. Pati svarbiausia ta, kad lietuviai ir rusai nėra lygūs ne tik iš principo, bet ir realiai. Iš principo nėra lygūs dėl to, kad rusas, koks jis būtų demokratiškas, yra truputį „didesnis“ už lietuvį. Truputį, bet vis tiek „didesnis“. Lygybės šiuo atveju jo sąmonėje kol kas nėra. Tai yra faktas. Man atrodo, nereikia toli ieškoti pavyzdžių. Lietuvis ruso atžvilgiu yra savanoriškas batų valytojas. Be jokios abejonės! Jis tuoj metasi į rusų kalbą, demonstruoja savo išprusimą, draugystę, nors tam rusui visiškai jos nereikia. Lietuvis paprasčiausiai yra mazgotė ir, galima sakyti, daugeliu atvejų pats nepaiso Konstitucijos. Visų pirma iš esmės naikinama suvereniteto nuostata. Kol neturės lietuviai nacionalinės

savigarbos, tikrų, draugiškų nacionalinių santykių iš principo nebus. Turi pagyti žmonės, įgyti orumo, kurio kol kas neturi. Dabar viešose įstaigose vienašališkas rusų kalbos vartojimas, ypač Vilniuje, yra jau istoriškai, galima sakyti, įsitvirtinęs, praktiškai nekvestionuojamas ir egzistuoja kaip labai rimta problema. Palyginti su 1960 metais, rusų atvykimas į Lietuvą ir apsigyvenimas čia sulėtėjo. Tada pagrindinis antplūdis buvo iš Baltarusijos. Tai, žinoma, buvo ir Baltarusijai problema. Visų pirma – darbo jėgos prasme. Bet nacionalinių santykių prasme – ypač sureikšmintas dalykas. Kol kas juridiškai lietuviai ir rusai miestuose yra nelygiateisiai: kiekvienas į Lietuvą atvykęs rusas per devynis mėnesius privalo gauti butą. Ir gauna! Tačiau toji nuostata netaikoma lietuviams. Tai yra vis dėlto tvarkytina.

Nacionaliniai judėjimai, ypač pastarojo meto trintys sukėlė didelį mūsų vadovaujančiųjų asmenų susijaudinimą, kuris dar labiau padidino rusų kalba dėstomų dalykų, rusakalbių asmenų priėmimo į Universitetą ir kitur skaičių, nulėmė žurnalo įsteigimą. Tie procesai dar nebaigti ir, manau, be aktyvaus visuomenės dalyvavimo juose, visų pirma atgaunant patiems save, jie nesispręs taip, kaip turi spręstis, kad mūsų santykiai su visomis nacijomis būtų iš tiesų konstruktyvūs. Estai apskaičiavo, kad normaliai tauta kaip tauta gali egzistuoti, jeigu kitų tautybių gyventojai nesudaro daugiau kaip du procentus. Nežinau, ar tai tiesa, esu tiktai girdėjęs. Ir negalite manęs apkaltinti klaidinimu, nes mokslo žmonės mums nepateikia tokių duomenų, todėl manau, kad viena iš būtiniausių, skubiausiai spręstinų problemų kaip tik ir yra sociologijos ir informacijos tarnybų veiklos pertvarka. Tada mes galėsime ne nuogirdomis, prielaidomis ar spekuliacijomis vadovautis, o tikrai išmaningai kalbėti apie savo būklę. Tą, kuris sako neteisingai, reikia tinkamai ir įvertinti. Kol kas nei jūs, jei aš negalime šio fakto įvertinti, nors tai buvo paskelbta. Jeigu yra tikrai taip, – tai mes, kaip matote, turime daug ne tiktai psichologinio, socialinio pobūdžio, bet ir apskritai fundamentalių problemų. Sakyčiau, svarbių nacijai problemų. Yra daug specifinių, pavyzdžiui, Vilniaus krašto, klausimų. Įsitikinęs, kad šio klausimo traktavimas, kaip dabar jis traktuojamas, yra nehumaniškas, netoliaregiškas ir iš viso, ko gero, antitarybinis. Juk žmonės, kurie vadina save „tuteišais“, nėra lenkai, tikrai tenykščiai, jie yra „užkonservuoti“ taip, kad gyvena praktiškai elementaraus primityvo lygmenyje. Idealu yra tapti gera siuvėja ar geru traktorininku. Tai štai visi kultūriniai ir socialiniai interesai! Retas kuris prasimuša į aukštesnius

socialinius sluoksnius. Bet prasimuša tiktai prarasdamas savo nacionalumą, jeigu tiktai tai galima laikyti nacionalumu. Lenkais jų niekaip negalima vadinti todėl, kad ne lenkų kalba jie kalba tapdami arba rusais, arba lietuviais. Kaip tik šitą, matyt, ir reikėtų tiems žmonėms padėti daryti, nes destruktyvioje būsenoje esantiems žmonėms teigti, kad jie gyvena normaliai, yra tolygu teigti, kad alkoholikas yra visai normalus žmogus. Tauta yra sukuriama ir palaikoma, o Vilniaus krašto lenkai dar yra nesukurti. Jie yra tiktai nutautę lietuviai, tapę tautiniu požiūriu niekuo, kurie dar turi tapti kažkuo ir t. t.

Buvo nuskambėjęs pasiūlymas atsisakyti ir nerengti Dainų švenčių, nes jos nebeatitinka tradicinių Dainų švenčių stiliaus. Jūsų nuomone, ar mes ir toliau jas organizuosime?

Be abejo, Dainų šventės bus. Dėl to galime būti visiškai ramūs. Kokios jos bus, – nežinia. Bus tokios, kokias surengsime. Man atrodo, ir jūs pritarsite, kad jos buvo subiurokratintos: būdavo žmonės sueina – jie praktiškai suvaromi – ir traukia dainas, kurios niekam nereikalingos. Tikroji šventė paskutiniu metu prasidėdavo po Dainų šventės. Tada žmonės dainuodavo tas dainas, kurias jie norėjo dainuoti. Dainų šventės turės nusimesti tą savo „suragėjimą“, tą kiautą, iš kurio turės išsiskleisti naujos Dainų šventės. Juk ir nebuvo svarstyta, būti ar nebūti Dainų šventėms. Atkreipkite dėmesį, kas sukėlė tą triukšmą? Buvusių Dainų švenčių organizatoriai ir propaguotojai. Jiems atrodė, kad būtent pats metas prieš Dainų šventes tai daryti ir pakėlė skandalą, falsifikuodami teiginius, atvirai sakydami, kad norima Dainų šventes panaikinti, nors tebuvo diskutuojama tiktai apie Dainų švenčių pobūdį. Prašom nemaišyti! Dainų šventė yra fundamentalus lietuvių tautos saviraiškos aktas ir faktas, ir kiekvienas, kuris kėsinasi stoti prieš šito reiškinio šaknis, susilauktų visuotinio pasmerkimo. Tiktai beprotis galėtų išdrįsti imtis šitokios akcijos! Šiandien, kad ir kiek daug yra bepročių, kol kas tokio neatsiranda.

POLITIKA IR EKONOMIKA

(1991)

1991 02 22

Tiesos, kaip kažko nepaprastai trapaus, vertingo ir sunkiai pasiekiamo, motyvas, jeigu jis nuosekliai įsiterpia į mūsų gyvenimo nuostatas, tampa žmogų aktyvinantis veiksnys, reikalaujantis atsakingumo už tai, ką jis daro, nes bet koks krustelėjimas, kryptelėjimas, neteisingas tų dalykų sudėstymas gali duoti ne tiesą, o būtent – netiesą. Atsakomybės motyvas tiesoje, tiesą projektuojant laisvės lauke, tampa nepaprastos svarbos. Čia iškyla dalykai, apie kuriuos mes beveik nekalbame, – apie vien tik techninių tiesos gamybos sąlygų absoliučią vertę tam, kas yra daroma.

Tiesa paprastai prasideda nuo to, ką sakai: yra taip arba taip, o ne kitaip. Marksizmo teiginys, kad gali būti ir taip, ir kitaip tuo pat metu, yra sąmoninga filosofinė žmogžudystė ir niekas kita. Dvigubų tiesų negali būti. Dviguba tiesa – paprasčiausias melas. Tiesa tuo pat metu gali būti tik viena: viena nuostata su aplinka, vienas idealizacijos lygmuo.

Įsisąmoninimas kaip labai svarbaus mūsų pačių tikrumo, gero jautimosi, teisingo, ekonomiško santykio su aplinka prielaida taip pat yra viena iš būtiniausių mūsų užduočių. Nežinau, kada įveiksime tuos dalykus, bet žinau tiktai viena: mes dar net nepradėjome apie tai kalbėti su tokia savikritika, kad galų gale panūstume išmušti juos iš savo sąmonės. Bijau, kad nebūsime tokie idealistai ir laisva valia šitai padarysime. Galėsime padaryti tiktai tada, kai mus privers, kai iškils būtinybė, kai būsime priversti orientuotis savo aplinkoje ir vertinti tai per savo santykio su aplinka supratimą. O supratimas ateina tiktai apibrėžus, kas yra tiesa ir kas – netiesa. Apibrėžtis, apibrėžimas – tai ir ekonomikos, ir politikos, ir kiekvieno žmogaus žinojimo fenomeno srities vienas iš svarbiausių teisingo įdaiktinimo būdas.

Kas dar dėl to iškyla? Jeigu kartą mes apibrėžėme, jeigu atsiribojome ir padarėme taip sunkiai, išsaugodami per du tūkstančius metų žmogaus sukauptą ir ištirtą to gebėjimo technologiją perimdami ją, tai kaip mes turime vertinti tą savo gebėjimą atriboti kažką nuo kažko, ką galime vieną palaikyti tikru, kitą – netikru. Štai kas yra gebėjimas vertinti tai, ką sumąstai, ką laikai tikru dalyku, o nesiplaikstyti ir nesakyti, kad vos tiktai kas nors pasakė, kad ne, kad yra ne taip, na, gerai – ne taip, o tokia nuostata per tuos penkiasdešimt metų ir buvo. Ir kuo greičiau galėjai atsisakyti to, ką žinai, kuo abejoji, – tuo buvai geresnis, kokybiškesnis. Ne, yra ne taip. Tikra yra tai, ką žmogus laiko esant tikra ir kas tiktai tikrai ir argumentuotai tą tikrumą paneigia.

Susitarimas su savimi laikytis to, ką apibrėžei kaip tikrą dalyką, kaip tiesą, ir susitarimas su kitu tąsyk yra nepaprastos reikšmės dalykas. Tokioje situacijoje ryškėja bet kurio idealiojo daikto tikroji vertė. Neatmesti jos, keičiant vienus kitais, o tikruosius dalykus apsaugant nuo netikrųjų. Rūpestis tikrųjų dalykų apsauga yra pats didžiausias rūpestis tiesoje, pats didžiausias rūpestis ir mums rūpimų objektų – politikos ir ekonomikos – genezėse.

Laisvė šiuo atveju iškyla kaip būtinybė iš nesubalansuoto, netikro buvimo išeiti į subalansuotą ir tikrą, pagrįstą. Noriu atkreipti dėmesį į tai, kad tikrumas, gerbiamieji, ateina ne iš kur nors kitur – vėlgi kaip mes ir pradėjome – ateina iš paties žmogaus, eliminuojant save kaip daiktiškumą su jo teikiamu aplinkos kitumo pajautimu. To pajautimo „nuiminėjimo“ gebėjimas iškyla kaip pagrindinė problema, laisvės realizavimo problema. Šiuo požiūriu politika yra tiktai pakilimo virš to, kame žmogus gyvena – daiktiškame ir idealiame pasauliuose – „nuiminėjimo“ būdas išeinant jau per konkrečių sferų įveikimą prie amžinųjų, kurios ir postuluoja pačias konkrečiąsias sritis, orientacijas paverčia daiktiškumais.

Tas pasitikrinimo ratas nuolat sukasi, ir tame sukimęsi svarbiausia, analizuojant ekonomiką ir politiką, yra gebėjimas atskirti tuos du dalykus kaip dvi savarankiškas sritis. Abu kyla iš laisvės, abu laisve gyvena, abu vis dėlto jungiasi būtinybėje, kurioje to žmogiškojo buvimo laisvė tampa būties būtinybe. Būties kriterijai šiuo atveju dominuoja ir politikos, ir ekonomikos reikalams. Kas mano, kad ekonomika ne tiktai gali, bet ir turi „uždengti“ visas kitas problemas, iš esmės mano klaidingai. Šia prasme Karlo Markso ekonomizmas buvo nepaprastai pragaištingas ištisai

epochai. Tai yra vienas iš baisiausių žmogaus kada nors išgyventų paklydimų, ir aš manau, kad tipiškiausiai jis įsikūnija Tarybų Sąjungoje, kur ekonomika užgožia viską, yra tapusi absoliutu, absoliučia tiesa.

Gerai kad mes, nors ir blogas, siaubingas ir netikras mūsų gyvenimas, kuriame esame, supratome, kad vis dėlto ekonomika nėra absoliutus dalykas. Tai jau yra mūsų pirminė išėjimo į mąstymo laisvę prielaida, t. y. fundamentalus buvusiojo mūsų mąstymo, buvusios mūsų mąstymo sugestijos įveikimo ir išėjimo į naują mąstymą garantija.

Atskirti ekonomiką nuo politikos, t. y. garantuoti ne tiktai mūsų buvimo tam tikroje situacijoje fundamentalųjį teisingumą, – galimybė ir pačius ekonomikos bei politikos reiškinius padaryti tikrus. Kas tas kriterijus, kuris skiria mūsų laisvės raišką ekonomikoje ir kas – politikoje? Jeigu norėtume ekonomiką paaiškinti laisvės požiūriu, tai, man atrodo, vienintelė galimybė – tiktai per materialinės naudos paiešką teigiamame aplinkos „suorganizavime“ abiem dalyvaujančioms pusėms. Arba, tiksliau sakant, ne tiek paiešką, kiek pačią realizavimo galimybę. Ilgai buvo einama prie to kitumo supratimo ekonomikoje: nuo viduramžių idealumo absoliutumo iki idealumo diktato absoliutumo materialiajam pasauliui neabsoliutumo. Dar sunkesnis kelias išeiti iš to neabsoliutumo į tam tikrą fiksuotumą buvo naujaisiais laikais. Renesanse buvo manoma, kad geras abiem pusėms, t. y. dviem suinteresuotiems asmenims, santykis yra tada, kai abu gauna naudos iš savo dalyvavimo aplinkos organizavime. Buvo įsivaizduojama taip: ekonomika yra tai, ne ką tie du žmonės gauna kaip visumą, bet ką gauna santykyje dalyvaujantis vienas žmogus iš kito, ką jis laimi, ką jis išlošia? Kitaip sakant, pats dviejų žmonių dalyvavimo ir laimėjimo motyvas buvo nefiksuotas, o fiksuota liekanėlė, kurią gauna kaip didesniąją dalį tas antrasis. Štai tas ir yra ekonomika.

Tai buvo pereinamasis tarpsnis tarp tikrojo ir mechaninio laisvės supratimo. Tik po to, kai suvokta, kad naudos santykyje dalyvauja abu, tai ir abu kažką iš aplinkos tvarkymo, iš teigiamo santykio su aplinka gauna. Ir vienas, ir kitas turi galimybę tuo tenkintis. Taip buvo rastas atsakas į patį svarbiausią klausimą, į tikrąjį žmogaus laisvės ekonomikoje supratimą. Juk tame susitarime – tvarkyti aplinką abiem naudinga linkme – interesai paprastai nebūna tapatūs: ir vienas, ir kitas, norėdami gauti principinės naudos, ją vis dėlto įsivaizduoja kitaip. Jeigu du žmonės laisva valia susitarę dėl aplinkos tvarkymo abu kažką gauna, kas tenkina ir vieną,

ir kitą (nors vienas gauna mažiau, kitas daugiau), jie abu yra ekonomikos subjektai, jie visiškai realizuoja savo laisvę. Tas laisvas, ne vienamatiško, netapataus vienas kitam interesų bendravardiklio supratimas buvo visų naujųjų laikų ekonomikos, taip pat ir vadinamojo klasikinio kapitalizmo teorinio pagrindimo, taip pat išsilaisvinimo ekonomikos kūrybai, ištakos. Adamas Smitas tai labai aiškiai suformulavo. „Tautų turtas“ nuo tol tapo iš tiesų tautų turto galimybių Biblija.

Ar yra kokia nors kita ne tiktai dviejų žmonių atžvilgiu puikiai egzistuojanti tokio intereso tenkinimo galimybė? Taip, tokia galimybė yra. Ta galimybė iš principo egzistuoja, jeigu žmogus turi tai, ką šiame pasaulyje gali pavadinti savo daiktu, nuosavybe. Tai yra principinė, normaliam pasauliui didesnių problemų nekelianti nuostata. Žmogus tada sutapatina save su tuo žemės gabalu, su tuo daiktu, kaip savo būties materialiąja reprezentacija, jaučiasi už ją atsakingas, ją gina, ja rūpinasi, jis „įsivietina“ žemėje. Čia yra atsakymas į dainos posmą, kurį visi atsimenate: „*Naš adres ne dom i ne ulica, naš adres Sovetskij Sojuz*.“ Tai „nubūtinto“, apskritai ekonomikos gamybos galimybes praradusio žmogaus būtinės išraiškos populiarizacijos pop forma.

Nuosavybės institutas reikalauja atskiro dėmesio, prie jo kitą kartą trumpam sustosime. Tik norėčiau pabrėžti, kad nuosavybės institutas yra alternatyva bet kokiam kitų tokių pat subjektų pasikėsinimų į žmogaus laisvę ginklui. Jeigu aš nenoriu pradėti santykio su kitu subjektu, kurti visą mūsų susitarimų pasaulį, kuris tampa visuomenės santykių pasauliu ir normalia ekonomika, tai turiu galimybę užsidaryti savo turėjime ir jį atitinkamai ugdyti, pavyzdžiui, uždaru ūkiu, kaip daugeliu atvejų buvo viduramžių pradžioje, ar tenkintis tuo, kad aš privalau estetiškai priimti šitą, kaip buvo labai plačiai bandoma tokiu būdu išreikšti savo santykius su aplinka per visus viduramžius, kol išeita į normalaus, konkurencinio, materialiai suinteresuoto gyvenimo erdvę. Tas, kuris tuo pasitenkina, klasikiniu pavidalu išreiškia individualaus žmogaus interesų pagrindu kuriamą ekonomiką, vadovaudamasis savo natūraliojo ūkio logika. Tas, kuris tuo nepasitenkina, būtinai „išeina“ į santykius su kitu.

Kaip tas santykis gali realizuotis kaip laisvės santykis? Jis gali realizuotis tiktai tada, kai, tarkime, daiktą išmainyti norintis žmogus nebūtinai privalo mainyti prekę pas šitą žmogų, jis gali pasirinkti mainyti pas tą ar kitą. Tai yra visuomeninių santykių turtinimo ir turtėjimo prielaida. Tas, kuris

nori parduoti savo darbo jėgą, nebūtinai turi parduoti šiam žmogui, jis gali eiti pas kitą. Ir taip toliau. Tai ir yra garsioji laisvoji rinka, kai gamybos subjektas turi pasirinkimo alternatyvą. Ir nieko daugiau. Iš to paskui kyla visa kita. Visuomenė tiek gali būti galimybių kiekvienam individui labiau pritaikyti savo aplinką jam būtina linkme turtintoja, kiek kuo daugiau pasirinkimo galimybių atskiram žmogui suteikiama. Kartais tai vienoje, tai kitoje šalyje tas santykis perbalansuojamas. Neseniai Prancūzija, kad pagausėtų valstybės turto santykis, įvykdė nacionalizacijos vajų, vadovaudamasi savo eurocentristine nuostata, kuri remiasi tuo, kad Prancūzija yra čia, štai šitoje Vakarų Europos dalyje, čia buvo nuo amžių ir bus amžinai, ir neturi ji daugiau kuo pasitikėti – nei Anglija, nei Jungtinėmis Valstijomis. Kas dabar vyksta Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur praktiškai visas turtas yra žmonių privati nuosavybė ir šalis priklauso nuo kiekvieno politikos fundamentalesnio pūstelėjimo bet kuriame pasaulio krašte? Kodėl Japonija šitam nepasiduoda? Todėl, kad puikiai supranta, jog ji yra salose, čia turės būti amžinai, ir tie, kurie koreguoja ir konstruoja politikos vėjus, bus atsakingi už tai, kad Japonija būtų čia.

Lietuva taip pat neturi kuo pasitikėti, tik pati savimi. Manau, kad ir kaip nepopuliariai šitai skambėtų, valstybės apsisprendimas disponuoti tam tikro nacionalinio turto dalimi yra fundamentalus klausimas. Privatizavimo vajus nepraeis lengvai, aš nenoriu pintis į tas peripetijas. Mano supratimu, tai jau yra specialių ir daugeliu atvejų technikos dalykų sritis, kuri labai charakteringai apibrėžta mūsų privatizacijos įstatyme. Paskutiniame įstatymo variante pateikiama jau kaip technologijų rejestro forma. Aš pasisakysiu prieš šį įstatymą, nes Vyriausybė bando primesti Aukščiausiajai Tarybai savo daromų žingsnių aprobavimą, nors tuos žingsnius turi daryti pati, o Aukščiausioji Taryba turi aprobuoti tiktai nuostatas, principus, įskaitant nuostatas apie neprivatizuojamą turtą, jo kategorijas. Visai nekalbama apie privatizavimo principus, apie tai, kas privatizuojama, kokios struktūros ir kaip tas procesas turi vykti. Tiesiog vyrauja technologijos, kurios pridengia pačią privatizavimo esmę, privatizavimo objektų apibūdinimą. Maža to, jame net nėra privatizavimo subjekto apibrėžties. Todėl tas, kas privatizuoja objektus, tampa padėties šeimininku. Praktiškai institucijos, vykdančios privatizaciją, elgiasi savo nuožiūra žmogaus, kuris įsigyja turtą, atžvilgiu. Tai neleistina.

Man atrodo, siūloma neteisinga kryptis ir į dabar disponuojamą finansinių išteklių įšaldymą išperkant butus, kompensacinius čekius išmainant

juos į įmonių akcijas. Daugybė žmonių, kurie turi ir turės nedidelius finansinius išteklius, – praktiškai paimami į nelaisvę, didiesiems pinigų turėtojams nesuteikiamos jokios veiklos laisvės, todėl jie veiks apeidami įstatymą. Tokios situacijos sukūrimas taip pat yra neleistinas. Skylės vis dėlto bus atrastos, o atiduoti mafijai galimybę supirkti pagrindinį turtą, manau, yra visiškai nepriimtinas variantas.

Be valstybės turto dalies nuostatų apibrėžties priėmimo pačios svarbiausios problemos yra tos, ką mes laikome prioritetu atskiro žmogaus – kaip turto turėtojo – atžvilgiu. Smulkieji ar vis dėlto stambieji gamintojai yra mūsų nuosavybės įsavinimo ir įsisavinimo vystymo kryptis? Mano supratimu, ekonomika negali būti perspektyvi, jeigu ji orientuota į smulkųjį gamintoją. Stambieji turėtojai šiuo atveju yra ekonomikos pajėgumo rodiklis, kriterijus. Bet su jais reikia kalbėtis normaliai, per visos visuomenės juridiškai aprobuotą bei psichologiškai (ir ne tik psichologiškai, bet ir filosofiškai ir praktiškai) išgyventą savo turimų galimybių atsisakymo procesą. Kiekvienas turi turėti galimybę pareikšti savo nenorą turėti daugiau nei turi. Kol nebus laisvės žmogui išsakyti savo poziciją, visuomenė bus deformuota ir bandys deformuotis pati. Todėl įstatymiškai sureguliuoti, kaip eliminuoti savo galimybes stambiųjų ūkių, stambiųjų įmonių ugdymo atžvilgiu, yra didžiulė problema. Aš nesiimu sakyti dabar kokių nors savo samprotavimų todėl, kad aiškaus vaizdo neturiu, nors tam tikri metmenys jau ir ryškėja. Aišku tiktai viena, kad populistinė, net, sakyčiau, niekingai populistinė iki šiol vyravusi nuostata, su kuria buvo taranuojama Pirmoji vyriausybė, nueina į šalį. Ir nepriimkite už pikta – aš turbūt turėsiu dar galimybę ir viešai pasakyti – senasis kabinetas „suviršikino“ naująją Vyriausybę, mano supratimu, gana greitai todėl, kad visos nuostatos, kuriomis anksčiau ponas Gediminas Vagnorius kritikavo Kazimirą Prunskienę, dabar jo paties yra priimtos ir išsakytos pirmoje jo kalboje parlamente. Labai įdomu buvo stebėti visa tai, tuo džiaugiuosi ir pasveikinsiu Premjerą per privatizacijos įstatymo aptarimą, jeigu tiktai bus suteikta teisė tai padaryti. Manau, kad sveika nuovoka esti ir, sakysime, tas mirtinas troškulys „papjauti“ kolūkį šiek tiek blėsta, mirtinas noras atsikratyti sąjunginių įmonių, galbūt ir „išspiriant“ jas lauk, svarbu, kad jų nebūtų, taip pat nueina šalin. Ir, matyt, bus sprendžiamas klausimas, kaip vis dėlto įteisinti tas mūsų juridiškai tarsi ir perimtas įmones, ko imtis, kad jos būtų naudingos, jų veikla pelninga ir t. t. Atrodo, tas pragmatinis motyvas pamažu „sės į sąmonę“.

Šias mintis noriu susieti su ideologija, kai kiekvienas potencialiai valdyti norintis subjektas išsitirs savo valdymo galimybes. Kitaip sakant, kai pirmoji, antroji, trečioji arba penktoji vyriausybės parodys savo veiklos galimybių ribą. Nepaprastai įdomu stebėti, kaip tai vyksta, kartu nelengva tai išgyventi. Ačiū Dievui, visa tai vyksta mūsų naudai: ir ekonominės sąmonės raidos, ir politinių nuostatų ryškėjimo, ir ideologijos konkretėjimo bei „nuagresyvėjimo“ linkme. Žinoma, kiekviena ideologija ir yra ideologija dėl to, kad ji yra konkreti iki, sakysime, skustuvo aštrumo. Ir nebūtina ją vartoti ne pagal paskirtį. Kad ideologija būtų pozityvus gyvenimo veiksnys, ji turi žymėti kryptį, suprasti, kad ji anaiptol nėra absoliutas, realija, kaip buvo teigiama komunistinėje nuostatoje: ką pasakė vadas ar partija, turi būti įgyvendinta ir *n* skaičius cirkuliarų būdavo pasiunčiama ir tai laikydavo jau realizuotu dalyku. Štai kodėl gyvenimas tekėjo savo keliu, o cirkuliarai, nurodymai, nutarimai – savo. Kad tai nepasikartotų, ideologija neturi būti tokia. Ideologija taip pat yra kintamasis dydis. Bet kuri idealija negali būti reali tiek, kad ji taptų realesnė už bet kurį empiriškai egzistuojantį daiktą. Kol mes mąstysime taip, – bus blogai. Sugrįšime į viduramžius, ar jie reikštųsi internacionaline, ar nacionaline valstybe. Mąstymo nuostatos dar yra labai pakenktos, paveiktos senosios mąstysenos stereotipų. Dialektinis materializmas turi būti išguitas iš mūsų sąmonės.

Baigdamas noriu pasakyti: ideologija, politika ir ekonomika taip pat priklauso ir nuo mūsų filosofijos, ir nuo mūsų pačių plačiausiu būdu suprasto tikėjimo, ne tik religinio tikėjimo, bet tų trijų didžiųjų žmogiškųjų galių normalaus, natūralaus žmogiškojo adaptavimosi. Tikėjimas ir žinojimas kiekvienas atskirai turi atgyti su visomis savo teisėmis. Kol šito nesuvoksime, maišysime tuos dalykus, mums dorai nepavyks ideologijos atskirti nuo politikos ir ekonomika tąsyk bus politizuota ir ideologizuota.

1991 03 22

Pradžioje noriu pabrėžti du dalykus. Niekas turbūt šiandien negalėtų tiksliai pasakyti, ko mums reikia. Jokioje pasaulio šalyje nėra tokio išminčiaus, pas mus taip pat. Antra, visa, ką pasakytume apie tai, kas yra, būtų netinkama. Todėl, kad tai, kas vyksta dabar, dažnai yra fiksavimui nepavaldūs dalykai. Metas yra toks, kurį galėtume apibūdinti kaip griuvimo metą, kaip visiškos nežinios laikotarpį. Todėl kiekvienas, kuris pretenduoja į tiesą, teisingumą, yra teisus tiek, kiek jis pretenduoja ir kiek

jo klauso. Ir neteisus tiek, kiek jis pats tuo abejoja ir kiek kiti nepriima to, kas yra sakoma. Apskritai visas dalykų žinojimas yra ėjimas per lūžtantį ledą. Tai, kas šiandien gali būti laikoma tikra, po kiek laiko – visiškai neadekvatu ne vien tiktai dėl to, kad mes šito nežinome. Kitimų tempai, kryptys yra tokie spartūs, kad gali būti nespėjama jų suvokti ir konceptualizuoti. Ypač problemiška tampa tais momentais, kai kitimų griūtys tik gausėja ir gilėja. Pas mus būtent taip viskas ir eina – vis žemyn.

Buvau įsitikinęs, kad įvadinę paskaitą jau skaičiau, bet matau, daugelis joje nebuvote. Todėl gali būti ir tam tikro nesusikalbėjimo, ir pasikartojimo.

Norėčiau apskritai pabandyti paieškoti ekonomikos ir politikos dalykų fenomenų supratimo apibrėžčių, negana to – turinių, kurie išeina už konkrečių į šiandieninę tikrovę orientuotų patvirtinimų reikalavimų. Kitaip sakant, tai, kas mumyse iškyla kaip pačių bendriausių poreikių supratimai ir kaip pačių bendriausių nuostatų formuluotės. Todėl bent jau pradžioje mūsų pasikalbėjimas turėtų būti net ne politologinis, juo labiau ne ekonominis, o filosofinis ir net, sakyčiau, šiek tiek sociologinis.

Aš manyčiau, kad dalykus, apie kuriuos kalbame, – ekonomika ir politika – galima apibūdinti gana trumpai, gana elementariai. Ir dažniausiai elementaraus arba negrabaus apibūdinimo tiems dalykams suteikti pavidalai, žiūrėk, yra patys esmingiausi, patys fundamentaliausi. Nenorėčiau, kad kiekvienam terminui būtų tuoj pat suteikiama tokia prasmė, kokia mūsų sąmonėje yra užsifiksavusi. Pavyzdžiui, manau, kad kalbant apie šiuos dalykus labai svarbus naudos supratimas. Tik noriu įspėti, kad naudos sąvokos samprata šiuo atveju nėra kažkas, kas turėtų būti suprantama kaip materialus turėjimas, įgijimas, o kaip paprasčiausias santykis su visu daiktiškuoju ir nedaiktiškuoju pasauliu, kurį mes vadiname idealiuoju pasauliu, sąvokų kaip daiktų pasauliu. Jeigu šitaip leisime sau galvoti apie naudą, tai yra kaip apie teigiamą santykį su tuo, su kuo mes pradedame santykius, tai tada daug apibrėžties problemų atkris, o mes turėsime patį svarbiausią – nusiteikimo, orientavimosi supratimą.

Jeigu leisime sau apibrėžti mūsų santykį su aplinka, tada ekonomiką teisėtai būtų galima laikyti tam tikra naudos santykių su mus supančiu materialiuoju daiktiškuoju pasauliu visuma. Savaime suprantama, tas, kas toje apsuptyje yra prieš mus, nepatenka į naudingo santykio su mumis apibrėžtį. Į ją patenka tik tai, kas tarnauja, kas padeda mums patiems toje apsuptyje būti. Tas apibrėžimas yra labai parankus todėl, kad jis iškart,

nukeldamas mus į visą ekonomikos kaip objekto erdvę plėtoti leidžiančių santykių visumą, net nereikalauja atsisakyti mūsų pačių kaip atskaitos taško. Tai akcentuoju dėl to, kad mes politinių ekonomijų, dialektinių materializmų ir kitokių visuomenės mokslų esame įtraukti į visiškai kitą santykių sistemą, kurią iš mūsų pačių mąstymo išmušti yra nepaprastai sunku. Tai yra pats svarbiausias darbas, tad viso tolesnio darbo sėkmė – išeiti už stereotipų rėmų.

Kodėl viduramžių mąstytojai daug dėmesio skyrė kritinei pažinimo problematikos daliai? Todėl, kad reikėjo pašalinti, paneigti, kas buvo sukurta per keletą šimtmečių, ir nukelti žmogų į ankstesnių mąstymo stereotipų nevaržomą erdvę, leisti susikurti naujus mąstymo stereotipus. Ką mes sukursime savo filosofinės savivokos plotmėje, aš nežinau, bet man aišku tik viena, kad šiandien visas pasaulis, stovėdamas ant XXI amžiaus ribos, pereina į labai gilią, iš esmės naują savo savivokos pokyčių situaciją, į visiškai naujos gyvenimo supratimo ir būties suvokimo filosofijos tarpsnį. Apie tai, kad ekonomikoje, ypač mūsų ekonomikos ir politikos supratime, turime įgyti naują savo situacijos supratimą, net ir kalbėti nėra ko. Todėl ir akcentuoju, kad atskaitos taškas bet kuriuo atveju skrupulingai turi būti saugomas: aš – mąstantysis – esu pirmiausia. Ir kiek yra įmanoma man – mąstančiajam – atsiriboti nuo to, kas bent man sugestijuoja mano praeities išsilavinimo svorį, prievartą, tiek aš esu pasirengęs mąstyti naujai ir adekvačiai suvokti tikrovę. Suprantama, kodėl aš bent jau kol kas akcentuoju mūsų mąstymo neapibrėžtumą ir laikau tai ne yda, o privalėjimu atrasti mums toje savo nekantrumo būsenoje naujus apibrėžties, už savo mąstymą atsakingų žmonių tikrumo taškus. Tai yra pats didžiausias darbas ir triūsas.

Ekonomiką suprantant kaip naudos santykį arba teigiamų santykių su savo daiktine aplinka visumą, politiką galima taip pat gana analogiškai suvokti. Šioje vietoje norėčiau pateikti kitą principą: sykį ėmus vieną kurį dalyką analizuoti pagal tam tikrą tvarką, būtina, kad ir ką prarastumei, atsisakyti naujų principų ir juos eksplikuoti į naują sritį vadovaujantis būtent jais pačiais. Šia prasme politika – naudos arba, švelniau tariant, teigiamų santykių idėjų pasaulyje visuma. Kiek ta visuma gali būti konkreti, išreikšta tam tikra sistema, protinga, tiek mes politiką galime įvardyti kaip politinių pažiūrų visumą. Jeigu jau pripažįstame tos sistemos tikrumo pagrindimo argumentavimą, tai turime šios sistemos tikrumo

mokslą. Politiką paprastai suprantame kaip idėjas apie mūsų nematerialiųjų santykių visumą, apie mūsų idealiuosius santykius normuojančias mintis, idėjas. Šia prasme tai yra visiškai teisinga, nes idėjos taip pat yra tie patys daiktai, tiktai jie padaryti iš mūsų sąmonės turinio. Kas mano, kad toks negrabus idėjų apibrėžimas yra nepakankamas, su tuo galime ginčytis ir bandyti mąstyti subtiliau. Tačiau iš esmės tai yra tikrai ne kas kita, o idėjos, idealieji daiktai. Štai tas ir idėjų, ir daiktų supratimas, kaip mūsų aplinkai organizuoti reikalingų dalykų gamybą ir vartojimą, materialiųjų daiktų gamybos ir vartojimo optimizavimą suprantant kaip ekonomikos sferą, o idealiųjų daiktų gamybos ir vartojimo sferą – kaip idealiųjų daiktų pasaulio organizavimo gamybos ir organizavimo tvarką. Mes labai gerai koreliuojame šituos pasaulius su mūsų iš karto užsibrėžtuoju tų pasaulių gamybos subjektu arba gamybos ištaka, – žmogumi.

Kas šiuo atveju dominuoja ir viename, ir kitame pasauliuose? Dominuoja teigiamumo, gero santykio su žmogumi siekis. Kiek bus daiktų pasaulis geriau suorganizuotas pačių daiktų pagaminimo, jų išdėstymo, susisteminimo, pritaikymo žmogaus gyvenimui, žmogaus buvimui prasme, tiek tas pasaulis bus ekonomiškas, t. y. teisingas. Ekonomika yra būtent optimizavimas to, ką vadiname materialiųjų daiktų mums diktuojama tvarka. Lygiai tas pats yra ir su idėjų pasauliu, kuris yra nukreiptas ne fiziškajai, materialiajai žmogaus būties pusei tenkinti, o jo dvasinei būsenai amortizuoti, tenkinti, reprodukuoti ir ugdyti. Štai šiame teigiamumo santykyje galime ieškoti pačių svarbiausių už bet kokios politikos, ekonomikos ar atskiro tuos dalykus ir tuos pasaulius produkuojančio subjekto esančių kokybių.

Kokia kokybė gali sujungti ir materialųjį, ir idealųjį pasaulius ir apibūdinti abu kaip universalų teigiamumo pasaulį gaminančio žmogaus, subjekto atžvilgiu? Tai – teigiamas santykis su aplinka nediferencijuojant, ar tai yra materialioji, ar idealioji aplinka. Žmogui tas teigiamas santykis, visiškai aiškiai apibrėžtas ir galimas daiktiškai įkūnyti, yra tiesos santykis. Bet kuris netiesos, neteisingumo santykis yra neigiamumo, žmogų į žūtį vedantis santykis, kurį žmogus stengiasi eliminuoti, nustumti nuo savęs. Kiekvienu atveju mes stengiamės ištrūkti iš netiesos – iš jos tamsos, slėgio, gniuždymo, viso to, kas nuo pat seniausių laikų buvo laikoma tamsos, šėtono karalyste ir t. t. Mes tik neseniai supratome, kad ne tik politika, bet ir ekonomika susijusi su tiesos pasauliu. Negana to: tas ekonomikos produkuotojas, gamintojas yra konkretus žmogus, aš, kiekvienas „aš“ iš „mūsų“.

Tai yra pats didžiausias atradimas, naujoji tiesa, kurią mums reikia iki galo apmąstyti, suprasti, be kurios mes negalime tikėtis ne tiktai naujos ekonomikos teorijos, – negalime tikėtis paties paprasčiausio žmogaus ūkinio gyvenimo su visais tolesniais iš to kylančiais santykiais. Nieko nebus, kol neįsisąmoninsime tos pajautos, kol ji netaps, tarkime, net ir ne supratimu, o pajauta – mūsų visų orientacijų, norų, polėkių, mąstymų ir siekimų atskaitos tašku. Tai yra vienas iš svarbiausių dalykų mūsų šiandienos gyvenime, nes mes dar esame kupini malonės iš kažkur laukimo, labai mielai paklūstame viskam, kas tik turi bent kokį normatyvumą, šiuo atveju – kaip pasiteisinimą prieš save patį, o ne sukylame, kad galėtume padaryti tai, ką jaučiame turintys, privalantys padaryti, įveikdami ir patį save, ir šalia esančius gamybos bendrą, vadovybę, vyriausybę, parlamentą ir visą pasaulį. Be šio siekio, be sukilimo, kurį žmonija ne kartą išgyveno ir kurį dabar mes esame priversti išgyventi, daugelis ir su džiaugsmu, neįvyksta nė vieno didžiojo persilaužimo, nesvarbu, ar mes manysime, kad gyvename naujoje filosofinės epochos ir žmogaus savivokos epochos sandūroje, priešaušryje ir kad savo Lietuvos ekonomiką, politiką ir ūkį patys turime tvarkyti, – be šito nieko nebus. Kiek galėsime šitai realizuoti savo ūkiu, ekonomika ir politika, tiek apskritai ir tapsime naujo pasaulio kūrėjais tame savo pasaulyje. Būtent tas iš dalies beprotiška, šio žodžio nebijau sakyti, nes kiekviename naujame laikotarpyje beprotybės sindromas eina paskui visuomenę ir tiktai tas, kas nebijo būti bepročiu, paprastai padaro visa tai, kas yra būtina, ir net daugiau. Lietuva šiuo atžvilgiu, aš galiu pasakyti, tikrai nebijo būti beprote ir iki šiol tebedaro tai, kas turės būti daugumos paremta ir padaryta mūsų visų.

Šiandien labai aiškiai yra iškilęs, sakyčiau, alternatyvus klausimas: kas mus turi valdyti – tiesos ekonomika ar ekonomikos tiesa? Aš galiu pasakyti taip: prieš pusę metų beveik dar be išlygų buvo pripažįstama, kad turi dominuoti ekonomikos tiesa, o šiandien tas supratimas yra gerokai kvestionuotinas ir jo prioritetas yra sumenkęs. Tiesos ekonomikos samprata, beje, dar neįsitvirtinusi žmonių sąmonėje ir pati problema taip pat nesuvaldyta. Ji kol kas egzistuoja labiau praktiniuose mums iškylančiuose reikaluose, kaip antai: istorinės nuosavybės galimumo šiandien realizuoti problema arba – kaip mes balsavome Aukščiausiojoje Taryboje – nuosavybės teisės tęstinumo klausimas. Tai vienas iš charakteringiausių istorinį apvalkalą turinčių, tačiau būtent kaip tiesos ekonomika, tiesos ekonomikos

nuostata iškylančių ir fundamentaliausiai mūsų ekonominį mąstymą, ekonomikos santykius, visą pasaulėvoką jau pakeitusių supratimų. Kiek daug buvo triukšmo dėl šitų nuostatų! Atsimenate, iš karto buvo du priešingi, vien tik emociniai, neartikuliuoti nusiteikimai: vieni kategoriškai už tai, kad reikia grąžinti viską, kas priklausė savininkams praeityje, kas turėjo nuosavybės teisę ir gali įrodyti ją turintys, kiti kategoriškai priešingai, nes iš to išplaukė daugybė naujų neteisėtumo ir netiesos galimybių ir faktų.

Aš nesigilinsiu į šią problemą. Noriu paraginti nuvilkti tą istorizmo apvalkalą ir klausimą kelti taip: jeigu tam tikru metu Lietuvoje buvo žmonių, kurie turėjo tam tikrą nuosavybę, ir jeigu tą nuosavybę jie prarado ne visuomenės normalaus gyvenimo aplinkybėmis, t. y. ne konkurencijos, ne laisvos rinkos veikimo sąlygomis, o užėjus svetimai armijai ir jai įvedus svetimą tvarką, kas yra neteisėta nuo pradžios iki galo, kokia teise bevertintume, tai ar gali būti toleruojama ši netiesa ir neteisėtumas tų žmonių atžvilgiu, atsiradus principinei galimybei tą neteisėtumą ir netiesą ištaisyti? Aš nežinau, koks būtų konkretus mūsų pasaulis tiek vieno, tiek kito nusiteikimo realizavimo atveju, pasirinkus vien tik tokią ar kitą nuostatą. Sakoma: atiduokite buvusiems savininkams namus, žemes ir pamatysite, kas čia dėsis. Taip, be jokios abejonės, jeigu padalinsi, sudėliosi pagal 1939-ųjų ar 1940-ųjų metų pradžioje egzistavusią tvarką, tai nusibrauksi penkiasdešimt gyvenimo metų. Per tuos metus gyvenę, savo buitį ir aplinką kūrę materialiųjų ir idealiųjų daiktų pasaulius kaip savus prisijaukinę žmonės staiga pajunta, kad viskas sugriūva.

Kita vertus: nepriklausomybės idėja praktiškai pradėjo kilti nuo XIX amžiaus antrosios pusės, bet tie, kurie kažkada buvo „nuengti“, nieko neturėjo. Pripažinkime, kad minėti penkiasdešimt metų užkloja tuos dvidešimt ir dar daugiau metų. Taigi beveik pusė praėjusio, kone ištisas šis amžius „užklojamas“ tų penkiasdešimties metų. Tarkime, kad nukentėjo daugelis žmonių, ir mes turime, paisydami visumos naudos principo, pasistengti padaryti kuo mažiau žalos tai visumai. Po kiek laiko, jei būtų realizuota ši tiesa, ar patys penkiasdešimtmečio tiesą ir toliau tęsę žmonės nepasijustų neteisūs ir jų vidinė energija, nusiteikimas, jų teigiamumas savo pačių ir savo aplinkos atžvilgiu būtų taip jau visai nepajudinami? Labai abejoju. Nekalbu apie tuos, kuriems būtų nerealizuota tiesos ir teisėtumo galimybė, o tokių žmonių yra dar labai daug. Jų mažiau nei per penkiasdešimt metų čia gimusių, išaugusių, tremties ir kalėjimų nemačiusių.

Todėl tie, kas bando traktuoti, kad nuosavybės teisės tęstinumas yra vien tik politinis dalykas, labai klysta, norom nenorom, sąmoningai ar nesąmoningai. Tai nėra tiktai vidinis dalykas, tai yra tikriausios iš žmogaus prigimties kylančios energijos kaip tiesos sklaidos, kaip teigiamumo savo aplinkos atžvilgiu teisės, galimybės išsaugojimo rūpestis, t. y. teigiamo būtinio santykio su savo aplinka kūrimo rūpestis. Kitas klausimas, kaip konkrečiai buvo įteisinta tiesa, būtiškoji tiesa, ir kaip skleidėsi tos tiesos juridinio teisėtumo normos? Kai pasižiūri konkrečiai, kiek žmonių pirmajame nepriklausomos Lietuvos tarpsnyje turėjo nuosavybės teisę ir kiek jų šiandien, remdamiesi dokumentiniu įrodymu, visuomenės pripažintu savo teisėtumo paliudijimu, ja gali disponuoti, tampa akivaizdu, kad ne visiems ta teisė besąlygiškai ir be problemų atitenka. Kai pabandėme konkrečiai paklausti – iki šiol esu laimingas, kad Žemės ūkio ministro pavaduotoju dirbo Benjaminas Dubickas, kuris iš karto ėmėsi nagrinėti, kiek konkrečiai žmonių gali atsiimti žemę, – paaiškėjo, kad daugybė jų buvo įsiskolinę, dar kiti buvo laikomi potencialiais savininkais, pretendavusiais į nuosavybės teisę, nors nebuvo išsipirkę žemės. Šitaip nubyrėjo labai didelis skaičius. Jeigu šiuos faktus mes iškeliame kaip problemą, tai, man atrodo, galime visi ir pasvarstyti: teisėtumas anoje pusėje gali būti realizuotas pagal anos pusės tvarką tik nenuskriaudus šios pusės, t. y. paisant teisėtų šios pusės interesų gynimo. Štai kur yra politika. Bet pats pagrindinis klausimas šioje politikos, ekonomikos ir filosofijos susidūrimo byloje toks: jeigu atsiras nors vienas teisėtas pretendentas į nuosavybės teisę, ar jam bus grąžinta ta nuosavybė? Jeigu ne, vadinasi, visa visuomenė lieka netinkamai ir net nusikalstamai pasielgusi, nors tas nusikaltimas padarytas vieno žmogaus atžvilgiu. Tas nusikaltimas yra iš principo, iš esmės, štai ką reiškia tiesos išsaugojimo būtinybė, štai ką reiškia *tiesos ekonomika*. Atsisakydami realizuoti šį principą kaip nuostatą, kaip santykį su amžinybe, su begalybe, su mūsų visų istoriniu ir žmogiškuoju patyrimu, mes prarandame iš tiesų patys save ir su savo buvusiąja istorija, ir su savo esamumu, ir būsimumu. Aš kalbu vėlgi iš principo. Tokių klaidų esame pridarę, darome ir darysime. Jeigu to nesuprasime, – tuo mums blogiau. Jeigu suprasime ir suprasdami darysime, jau bent galėsime patys save ar kitą kaltinti, todėl turime ir privalome išsiaiškinti.

Tik iš tiesos gali plaukti tai, kas gali būti mūsų ir materialiojo, ir idealiojo pasaulių tvarkos prielaida. Tik teisingas tiesos išskleidimas tuo, ką

vadiname įstatymais, gali garantuoti mums teisingą buvimą apskritai. Bet kas yra tai, ką vadiname, ką laikome esant tiesa? Čia susiduriame su didele filosofine problema. Aš noriu atsiriboti nuo jos analizės ir pasakyti tik patį svarbiausią dalyką – tiesa, kaip buvo įprasta teigti, nėra žmonių sukurta ar Dievo duota objektyvybė. Tiesa yra tai, kas tiesa kaip sau pačiam būtį, savo paties buvimą, kaip teigiamumą su aplinka priimančiam žmogui yra būtent teigiamas santykis su aplinka. Jūs pasakysite, kad čia mes įpuolame į labai didelį subjektyvizmą. Ne, mes tik iškeliame subjektyvios, arba konkrečios, tiesos buvimo problemą, o konstatuojame kur kas svarbesnį dalyką: tuo pripažįstame kiekvieno žmogaus dar svarbesnę negu tiesa būseną, dar svarbesnį jo būčiai prioritetą – laisvės prioritetą, t. y. galimybės pačiam spręsti, pačiam įteisinti atsakomybės už tuos reikalus, kurie kyla prieš jį kaip tiesos, kaip teisėtumo, kaip visi kiti santykiai, kitos problemos, principą. Laisvė yra pats fundamentaliausias, pats esmingiausias žmogaus būties ir buvimo apibrėžtumas. Tai jo ir laimė, ir nelaimė, iš čia kyla jo žmogiškumas ir nežmogiškumas, jo žmoniškumas ir nežmoniškumas. Iš čia kyla jo kaip daikto tarp daiktų, kaip kūrybos produkto savastis, ne savitumas, bet savastis kaip esmė. Juk šia prasme, jeigu žmogus laisvę prisiima kaip savo likimą ir savo lemtį, jis puola į visišką nežinią. Jeigu, sakysime, Absoliutas, kuris paprastai vadinamas Dievu, nuo pat žmogaus savivokos pradžios esantis absoliučiai laisvas, neturi tokios nelaimės – stovėti prieš visišką nežinią, tai laisvas žmogus savo paties savitumą kelia kaip patį didžiausią netikrumą. Žinoma, jeigu viršų ima netikrumo pusė, jis į ją žvelgia kaip į juodąją savo buvimo pusę, juodąją negerovės, negėrio orientaciją. Iš čia – žmonių neigiami nusiteikimai, polinkiai būti neigiamo pasaulio dalyviu; jeigu žmogus nusiteikia priešinga linkme, imasi atsakomybės, vis dėlto sukyla prieš savo pasmerktumą laisvei, jis tampa bendras su tuo, kas jam davė šią lemtį, ar tai būtų gamta, ar Dievas: jei gamta – gamtiškas, jeigu Dievas – dieviškas, bet visiškai atsakingas, jeigu jis tai suvokia.

Visa tai, kas kyla kaip papildomų galimybių sužmoginti, labiau pritaikyti aplinką paieška, dažniausiai slypi žmogaus bandyme suvokti visumą, jo siekyje estetizuoti, užbaigti sutvarkyti savo aplinką. Šia prasme ekonomika būtinai siejasi su politinėmis visuomenės nuostatomis. Tačiau vien tik ekonomiškai, tik per materialių gaminių gausinimą ir įvairinimą, siekiant žmogaus aplinką padaryti tinkamesnę gyventi, ūkis yra

išradęs du pačius svarbiausius dalykus – įmonę ir pinigus. Tai, kas prieš mus iškyla kaip įmonės fenomenas, yra specializuotos gamybos aukštos kvalifikacijos jėgos ugdymo priemonė, įrankis. Įmonės filosofija ir ekonomika yra labai įdomi atskiro dėmesio sritis. Mums svarbu, kad būtent įmonėje mezgasi specializacijos, kurios gali ryžtingai ir sparčiai plėtotis į priekį kaip tik dėl to, kad čia susikerta ir materialiųjų, ir idealiųjų žmogaus paskatų sutvarkyti savo aplinką jam labiau naudinga linkme laukai. Viena vertus, jis gali daryti tokius daiktus, kurių niekas kitas nedaro, antra vertus, – darydamas juos gali savo protą taip „pakinkyti“, kad intelektualinėje veikloje išsiverš už bet kokių tos duotybės rėmų ir pasieks visiškai naujus žmogiškumo paieškos ir realizavimo horizontus. Nenuostabu, kad šiuolaikinė įmonė praktiškai gali įsikurti bet kur pasaulyje. Tai gali būti panaudota tiek gėriui, tiek blogiui. Tarybų Sąjunga panaudojo išimtinai represiniams tikslams, ekonomiką suplakdama su politika taip tobulai, kaip nė viena pasaulio šalis, formacija ar ekonomika šito padaryti nesugebėjo. Bet kaip tiktai dėl to, kad natūralūs ekonomikos ir žmogaus aplinkos naujų galimybių kūrimo poreikiai buvo panaudojami visiškai kitiems dalykams, t. y. ne laisvės realizavimui, o būtent nelaisvės tikslams, atvedė Tarybų Sąjungos ekonomiką į tokią padėtį, kad ji praktiškai žlunga, atsiradus naujiems visuomeniniams subjektams – tautoms ir tautybėms, kurios nori būti savarankiškos ekonominės ir politinės kūrybos subjektai. Jeigu kas skaitėte Michailo Gorbačiovo knygą „Naujas mąstymas“, puikiai žinote, kad joje tos problemos negvildenamos. Jeigu kas sekėte Gorbačiovo evoliuciją, puikiai matėte, kad jis visiškai nepasikeitęs nuo tada, kai paskelbė tą savo knygą, ir todėl galite konstatuoti, kad jis neturi jokio kito būdo toliau vykdyti savo politiką, tik pasitelkti armiją. Jis priėjo normalią savo paskelbtos programos realizavimo baigtį, kitaip sakant, patyrė savo vykdomos politikos krachą, kurioje liberalizavimo, arba gamybos individualizavimo, uždaviniai buvo numatyti labai minimalūs, tiktai atnaujinimo, pagerinimo operacijos. Todėl praktiškai nelieka Gorbačiovo numatytų kapitalistinės ekonomikos galimybių. Lieka antrasis, dar nuo Platono laikų atrastas aplinkos tvarkymo būdas – totalinis diktavimas, kurį galima įdiegti dviem keliais: įkurti diktatoriaus valdovo institutą ir pasitelkti armiją šio instituto pritaikymo visuomenės gyvenimui normuoti. Nieko naujo nėra. Šis kelias liberalusis, kai atskaitos tašku tampa kiekvienas atskiras žmogus ir todėl įtraukiama žmonių visuma. Atskiras, bet jau virš

visų stovintis žmogus duoda vertingus nurodymus ir nukreipia juos į ekonomikos realizavimo erdvę, o tai yra būdas šiam žmogui imantis atsakomybės už visa tai, kas įvyksta su kiekvienu kitu žmogumi. Skirtumas, atrodo, nedidelis, ir čia, ir čia ištaka yra tas pats individas. Skirtumas tiktai tas, kad yra visai kitos žmogaus dvasinės energijos, veikimo energijos panaudojimo galimybės: su kiekvieno asmenine atsakomybe ir be kiekvieno asmeninės atsakomybės. Jeigu kiekvieną atskirą žmogų laikome visumos dalimi, šis kriterijus reikalauja didžiausios kiekvieno atsakomybės, jeigu priešingai – didžiausios kiekvieno žmogaus neatsakomybės, gebėjimo įsijungti į bendrąją veikimo sistemą paklusnumo sistemai prasme. Šiems tikslams realizuoti paprastai yra kuriami atitinkami institutai. Viena visuomeninių institutų visuma ir sistema susikuria tada, kai visuomenė geba imtis savo aplinkos humanizavimo veiklos, susitardama kaip visuma ir kaip sistema, atsižvelgdama į kiekvieno žmogaus norą ir gebėjimą įsijungti į tos visumos tvarkymą. Visiškai kita sistema veikia tada, kai organizuojamasi, visuomenė tvarkosi, kuria savo institutus vieno žmogaus išminčiai, vieno žmogaus tvarkai realizuoti.

Labai įdomu, kad pagrindinis laisvosios rinkos kritikų argumentas yra tas, kad ji pernelyg gerai leidžia realizuoti laisvę, t. y. iš principo numato, kad tu esi tas atskiras žmogelis, esi absoliutus bet kurios visumos atžvilgiu ir bet kuri grupė, kuri laiko save protingesne už tą kiekvieną atskirą žmogų ar atskirų žmonių visumą, – tik tuo ir tegali pretenzijas pareikšti, kito argumento ji neturi. Paprastai labai nejučiom įvyksta visuomenės struktūravimosi pasikeitimai. Dažnai sprendžiama, iš kur atsiranda diktatūros? Jokios mistikos ir jokių priešo pinklių! Visos diktatūros atsiranda tiktai iš mūsų pačių noro arba nenoro kiekvienam imtis atsakomybės. Mumyse kiekviename yra tam tikras lengvesnio buvimo troškulys ir labai retas rinksis sunkesnį gyvenimo variantą.

Kas šiuo atveju gali būti kriterijumi? Vėlgi nėra nieko kito – tik asmeninė kiekvieno žmogaus arba tų, kurie renkasi tokį gyvenimo būdą, atsakomybė už tam tikrą pasaulio dalį materialiai, t. y. su visa nuosavybės turėjimo atsakomybe. Kol mes suvoksime, kas iš to kyla ir kaip sunku mums bus pirmaisiais nuosavybės perėmimo etapais, darysime daug nereikalingų veiksmų ir išeikvosime daug dvasinės energijos. Apie tai kol kas aš net nenoriu galvoti. Mes manome, jog nenormalu, kad žmogus, kartą gavęs ar turintis nuosavybę, gali ją prarasti. Suprantama, labai sunku įtikėti,

kad miršta tavo artimas žmogus, bet faktas – taip. Labai sunku prarasti, ką turi ir kam iš tiesų jauti ne tiktai materialinį poreikį, o siekimą sužmoginti savo aplinką suteikiant jai ir dvasinių savybių. Tai yra visiškai normalus žmogiškasis būvis.

Vienas iš didžiausių būsimų kaltinimų valdžiai, partijoms, aplinkai ir pagaliau pačiai laisvei ir nepriklausomybei bus tas, kad žmonės ims prarasti nuosavybę, kurią jie pagaliau bus iškovoję turėti. Nuosavybės diktatūra šiuo atveju kiek švelnina civilizacijos teikiamų pasirinkimo galimybių visumą. Akivaizdu, kad visuomenė šiuo požiūriu yra labiau išsivysčiusi ten, kur specializacijos ir gamybos koncentravimo laipsnis yra aukštesnis, pati gamyba ir jos tvarkymas teikia daugiau pasirinkimo galimybių, daugiau laisvės. Bėda yra ta, jog mes vis dar galvojame, kad mūsų visuomenė civilizacijos požiūriu gana išvystyta, turi tokį tą civilizacijos palikimą, kuris praktiškai yra visiškai netinkamas būsimajam vartojimui ir žmogiškajam savęs realizavimui. Mes turėsime „perdirbti“ visa tai, ką gavome kaip penkiasdešimties metų civilizacijos palikimą. Ir šioje srityje mūsų laisvės erdvės bus kur kas labiau sumažintos, negu manome. Aš nuolatos pabrėžiau ir dabar pabrėžiu, kad bet koks mąstymas (tiek grynajame, tiek ekonominiame mąstyme) turi remtis atskiro individo kaip išeities ir atskaitos taško absoliučiu įvertinimu, absoliučiu gebėjimu pasitelkti jį tam, ką jis gali duoti politikos, ekonominių santykių tvarkymui, ekonomikos arba, tiksliau sakant, žmogaus aplinkos humanizavimo veiklai, kuri humanistinį pobūdį neabejotinai įgyja tada, kai visuomenė gyvena ne ekonominio, o politinio gyvenimo institutuose, tų institutų visumoje, kurie užtikrina tokį pat laisvą įvairių individų raiškos galimumą, kaip ir asmeninę nuosavybės teisę. Pati didžiausia tokios politinės laisvės garantija yra visuomenės gebėjimas išsikovoti teisę laisvai kurti kokias nori organizacijas, o joms gyvuoti tol, kol neiškyla klausimas apie organizacijos ydingumą ar net nusikalstamumą atskirų žmonių ar visos visuomenės atžvilgiu, ir visų jau aukštesnio lygio idėjinio bendrumo teigėjų partijų visumą. Tai turėdama visuomenė įgyja minimalią asmeninę laisvės teikti save kaip ekonomikos, ir ne tik ekonomikos, individą erdvę, kurioje galimi laisvi susitarimai tarp laisvai veikti galinčių subjektų. Tik ekonomikoje tas pasirinkimas būtinai remiasi abipusės naudos materialinio vartojimo sferoje principu, o čia – idealaus tapatumo principu. Ne išorinė, ne partijos iškelta idėja šiuo atveju yra tavo laisvės galimybė, o tavo paties galimybė

su šalia esančiu bendru postuluoti tai, kas jus jungia, susijungti bendram teigimui bendros nuomonės ir pritraukus naujų žmonių sukurti tokį darinį, kuris ir pavadinamas partija. Čia yra tikroji partijos esmė, čia yra laisvos visuomenės, laisvo politinio gyvenimo normalaus reiškimosi galimybės realizavimas. Jūs patys puikiai žinote, kad mes, nors ir turėdami tokių principinių galimybių, nesame pasiekę tokio lygmens, kad galėtume normaliai reikštis ir reikšti save, bet intensyviai to siekiame. Vadinasi, mes turime ir tokių institutų, kurie gali užtikrinti mums laisvo idealaus reiškimosi, t. y. laisvo politinio reiškimosi sąlygas, sukūrimo galimybę. Tų institutų, kurie būtinai turi būti, kad visuomenė funkcionuotų nuosekliai ir laisvai, kol kas nesame sukūrę bent jau tokiu mastu, kokiu tai turėtų būti padaryta, ir nesame jų dar taip išdiferencijavę, kad jie galėtų būti laikomi galintys normaliai veikti. Nei įstatymų leidžiamosios, nei įstatymų vykdomosios, nei teisminės, t. y. arbitražo, valdžios dar neturime. Šia prasme mes tebegyvename anoje pusėje, atkakliai bandydami išsiveržti į ką nors visiškai naują. Sąlygų tam yra. Kaip ir aiškių tendencijų jas prarasti ar jų atsisakyti.

Pastaruoju metu prasidėjęs labai aktyvus prezidentinės respublikos modelio teikimas parodo, kad mes pačiu aukščiausiu savo institucionalizavimosi lygmeniu esame nusiteikę rinktis lengvesnį savo gyvenimo modelį, o ne sunkesnį. Šioje situacijoje, galime būti tuo tikri, bet kuri prezidentūra reikštų diktatūrą. Todėl, kad valdymo situacija būtų iš tiesų sunki ir reikalautų iš valdančiųjų galimybės kuo efektyviau veikti kuo mažesnėmis sąnaudomis, ir todėl, kad pati mūsų galimybė laisvai reikšti save tiek ekonomikos, tiek politikos sferose yra dar tiek neturtinga, kad grūda mus tiesiog atgal ir reikalauja taip pat tam tikro, sakysime, senųjų stereotipų, veikiančių tose sferose, toleravimo ir priėmimo. Padėtis yra iš tiesų nelengva. Jeigu bus toks spaudimas, koks yra dabar iš išorės – iš užsienio, – mes iš tiesų labai sunkiai išsaugosime demokratinės savitvarkos ir demokratinės savo struktūros sukūrimo galimybę. Lygiai taip pat kaip dviejų žmonių susitarimo veikti materialinių ar idealinių savo interesų tenkinimo erdvėje nepaneigia trečiojo buvimo ir vertinimo ar patarimo, kad veikite jūs taip ir taip, lygiai taip pat bet kuri demokratija ir bet kuri tiek ekonominė, tiek politinė laisvė nepaneigia Vyriausybės veiklos, t. y. balansavimo instituto, būtinybės. Balansavimo institutas šiuo požiūriu yra ne kas kita, kaip bandymas užtikrinti jau ne vieno atskiro žmogaus teisę, o visumos teisę. Vieno žmogaus teisės perkėlimo į visų žmonių teises turėti teisingą

gyvenimą, teisėtai būti teisingo gyvenimo subjektu ir objektu mechanika yra labai sudėtinga. Jai aptarti reikia atskiro pokalbio.

Pabrėžiu, kad mes čia kalbėjome apie principines nuostatas ekonomikai ir politikai būti teisinga ir atskiro žmogaus, ir visumos požiūriu. Kitaip sakant, šiandieninis mūsų kalbėjimas buvo principų apibrėžimo ir principų egzistavimo eksplikavimas, konkrečios tų principų realizavimo formos kaip visuomenės proto raiškos galimybė tam protui netampant beprotybe ir neuzurpuojant nei to, kas turi būti eliminuojama, kad protas galėtų gyventi, nei paties savęs susinaikinimo, plėtojimo, paties savęs reprodukavimo galimybių mechanika.

1991 04 26

Važiuodamas čia galvojau, kad pirmiausia reikėtų trumpai apibūdinti šiandieninę situaciją, susidariusią Aukščiausiojoje Taryboje su įstatymų, ypač ekonomikos srityje, kūryba. Žinote, didžiausia šiandien ne tiktai ekonomikos įstatymų, pačios ekonomikos, bet apskritai viso mūsų gyvenimo nelaimė – mąstymo realizmas. Tai, kas mąstoma, yra tapatinama su tuo, apie ką mąstoma. Tie dalykai neskiriami. Kodėl neskiriama? Ar neskiriama todėl, kad štai šis daiktas, apie kurį aš sakau, kad tai – mano magnetofonas, yra laikomas tikru, ar tai, kad aš sakau „magnetofonas“, ir tai, ką aš sakau, kad tas žodis savo turiniu yra tikras daiktas tiktai kažko tokio, kaip Platono „Valstybėje“, atšvaitas? Bet kad tie daiktai yra neskiriami, tai yra visiškai akivaizdu.

Noriu pabrėžti, kad būtent šio skirtumo problemos suvokimas ir gebėjimas iš jos išeiti į apibrėžtą būvį, jos pačios kaip problemos nepanaikinant, tiktai priimant tam tikrą apibrėžtą sprendimą, štai kur yra mūsų išsigelbėjimas. Kol mes negalėsime pasakyti, kad įstatymas nėra ekonomika, o tiktai teiginiai apie ekonomiką, tol nieko nebus, nors mes kuriame įstatymą tarsi ekonomiką. Ekonomika yra ne daiktai, ne santykiai tarp daiktų, o mąstymas apie tuos daiktus, apie jų santykius. Kol mes aiškiai nepasakysime, kad ekonomika yra idealių operacijų visuma, viskas bus iš esmės bergždžia ir klaidinga. Dabar mes daugeliu atvejų elgiamės taip, tarsi jau žinotume šią paslaptį, ir kartais mums instinktyviai išeina padaryti visiškai neprastus dalykus: iš esmės, iš principo tinkamai pasielgti. Pavyzdžiui, mums reikia priimti konvertuojamosios valiutos reiškinį. Mes nežinome, nei kas ta konvertuojamoji valiuta, neturime supratimo

apie jos veikimo mechanizmą. Turime kažkur dolerių, svarų, bet tai nėra valiuta, tai yra tam tikros valstybės pinigai, konkrečiai popieriai, kurie neturi finansinės, jokios konceptualios vertės ir reikšmės. Ką tokiu atveju, kai mums reikia daiktą institucionalizuoti, darome? Mes priimame įstatymą, kuriame bandome apibrėžti, kas tai yra konvertuojamoji valiuta ir kokie mūsų veiksmai dėl jos galėtų būti vadinami valstybiškais. Kai mums reikia konkrečiai pasakyti, kokie vis dėlto yra tie veiksmai, neturime ką pasakyti. Ką tada darome? Nurodome, kad štai tokiu ir tokiu atveju, kai mums būtinas konvertuojamosios valiutos paketas, kurį galima būtų laikyti valstybiniu šios valiutos turėjimu, Vyriausybė turi padaryti darbų visumą, kuri leistų mums ją turėti. Vyriausybė imasi vykdyti nurodymą disponuodama tuo, kuo disponavome mes, rengdami šį įstatymą. Ką ji daro? Nurodo tą patį mūsų sukurtą įstatymą ir sako, kad viskas, kas bus daroma sprendžiant šią problemą, turi būti reglamentuojama būtent tuo Aukščiausiosios Tarybos priimtojo įstatymo formomis ir normomis. Ką tai reiškia? Taigi, vienas subjektas panaikina kitą subjektą, įstatymų leidybos organas panaikinamas įstatymų vykdymo organu. Kas lieka? Lieka tai, kad konkretūs pinigų turėtojai tampa subjektais, kurie disponuoja tuo, ką valstybė šiuo metu turi ir kas gali kaip visuma būti vadinama valstybine konvertuojamosios valiutos institucija. Normaliose valstybėse ši situacija yra reglamentuota. Lietuvoje ji nereglamentuota, ir praktiškai tie, kurie disponuoja valiuta, gali elgtis taip, kaip patinka, išskyrus tuos atvejus, kai, prireikus Vyriausybės pritarimo, kreipiasi į Vyriausybę ir kartu su ja sprendžia problemas voliuntaristinio susitarimo pagrindu. Taip iš tų susitarimų gimsta nuostatų visuma, kur konvertuojamoji valiuta jau formuojasi kaip lietuviškasis valiutos institutas su savo specifika, tapatumais ir netapatumais pasaulinei valiutos funkcionavimo sistemai, ir gimsta kas nors panašaus į iš tiesų – bet tik iš tiesų – veikiantį mechanizmą. Tačiau ten, aukštai, įstatyminio reglamentavimo ir jo konceptualaus idealizavimo, tokio idealizavimo, kuris leistų mums visiems vienodai suprasti šio reiškinio funkcionavimą, lygmuo visai neturi ryšio su tikrove, kurią jis – tas konceptualusis lygmuo – tariasi reglamentuojantis. Kas čia yra gerai? Gerai yra tai, kad egzistuoja pinigų turėtojų laisvė, kuri, mano supratimu, vertesnė nei Vyriausybės gebėjimas reglamentuoti ir naudoti valiutą dažnai visai neproduktyviai ar mažiau produktyviai, nei ją panaudoja realūs valiutos turėtojai.

Matyt, ateis toks metas, kai ir naujieji subjektų tarpusavio santykiai, ir jų finansinis turinys prisipildys šiek tiek sodriau nei šiuo metu, ir tada natūraliai iškils visuotinio susitarimo reikalaujantys dalykai su normaliu atstovavimu, t. y. iš tiesų tikru konvertavimu, taip pat ir mūsų pačių piniginiu ženklu, sakysime, litu ar rubliu, jeigu jie tokie ilgainiui bus. Nors, žinoma, čia tiktai teorinis spekuliavimas, realiai vargu ar galimas toks atvejis. Taigi mes kaip žvėreliai instinktyviai einame ta linkme, kur švieselė šviečia, bet kad tinkamiausiai naudotume tai, ką turime, ir bent jau kopijuodami, beždžioniaudami pasinaudotume trumpesniu keliu, o ne ilgesniu, išeitume į tai, į ką mes turime išeiti… Deja, šito nėra.

Mokydamiesi iš klaidų ir teisingų metodų galėsime pasiekti tai, kas normaliam ekonomikos, kaip nacionalinės ekonomikos, subjektui turi būti pasiekta. Tai štai dėl šio tikslo būtina vis dėlto nugremžti nuo ekonomikos visas apnašas, kurios tūno kaip marksistinės ekonomikos stereotipai ir užgula smegenis, neleidžia iš tiesų matyti to, kas vyksta bandant prieiti prie ekonomikos reiškinio. Aš manau, kad šiandien niekaip kitaip negalima eiti, tik kaip instinkto vedamiems žvėreliams, ir taip bandyti suvokti pačius esmingiausius ekonomikos, kaip visiškai laisvos kūrybos, nuostatus.

Mūsų pirmosiose paskaitose pabrėžiau ir šiandien pabrėžiu nuostatą, kad ekonomika yra mąstymas apie naudingą daiktų santykį ir naudingą daiktų kūrybą. Aš drįstu taip manyti, nes ekonomikos pagrindas vis dėlto yra nauda, t. y. daiktinis turėjimas kaip tikslas. Tai reiškia, kad daiktų pasaulio sukūrimas, daiktų ir juos tvarkančių santykių pasaulio sukūrimo tikslas yra ir ekonomikos tikslas. Šią nuostatą reikia suprasti kaip tik įmanoma daiktiškai, be jokių idealiųjų apnašų. Marksistinė filosofija ir politinė ekonomija mistifikavo mus, nes žmonių santykius bandė pateikti kaip tikrąjį ekonomikos tikslą. Tačiau jeigu santykius laikysime tikslu, tai tada – netgi pagal marksistinę filosofiją – nelieka atskaitos taško. Kas gali būti atskaitos tašku tarp dviejų sunkiai subendravardiklinamų žmonių, kurie turi tuo pačiu klausimu, tuo pačiu aspektu visai kitą santykio supratimą? Aš nežinau, kas tas susitarimas tarp tų dviejų žmonių, bet tada jau bus ne daiktų pasaulio kūryba, o pačių žmogiškųjų santykių reglamentavimo kūrimas. Tai bus teisės – bent jau filosofijos – dalykai, o ne daiktų pasaulio kaip visiškai savarankiško, nepriklausomo ir savą būtį, savą gyvenimą turinčio pasaulio kūrimas. Aš manyčiau, būtina suvokti, kad daiktas – pagrindinis šitos ekonominės kūrybos tikslas – ir yra pats svarbiausias

dalykas, o ne santykiai, kurie atsiranda to daikto kūrimo procese. Būtent tai jau gali būti toliau plėtojama ir analizuojama kaip nauji ekonomikos kūrimo galimumai, vedantys jau ne į daiktinį žmogaus pasaulį, o į dvasinį, idealųjį pasaulį, kitaip tariant, – į jį patį, į jį kaip kūrėją. Žmogus kaip daiktas, kuris šiuo atveju iškyla kaip absoliutus idealumas, ir daiktas kaip mūsų sukonstruotas dalykas, kuris iškyla kaip žmogaus materializavimosi būdas, ir yra erdvė, kurioje įgyvendinama ekonomika.

Jeigu šitaip žiūrėtume į laisvąją rinką, kuri yra mūsų visų šiandienos rūpestis, didžiausioji problema yra tai, kad mes jos praktiškai net nesame užčiuopę. Laisvoji rinka pagal dabartinę nuostatą – būtent labiau ne ekonominių, o specifiškai finansinių santykių realizavimo sritis. Bent jau daugelis ekonomistų linkę būtent taip tą dalyką interpretuoti.

Kad aš kalbu ne tuščius dalykus, rodo tas faktas, kad pataisą privatizacijos įstatyme naujoji Vyriausybė ir naujoji finansų ministrė pateikė po to, kai išryškėjo turto ir jo finansinio vertinimo netapatumo supratimas. Mes apskritai įstatymą parengėme ir priėmėme pagal turto, o ne pagal jo finansinės išraiškos supratimą, todėl suvokus šią skirtybę ir teko Vyriausybei skubiai teikti įstatymo pataisą. Ar geriau buvo padaryta, ar blogiau, kitas klausimas. Mes prognozių neturime ir negalime pasakyti, ar apskritai teisinga buvo šitaip daryti: teoriškai šią problemą gana giliai ir esmingai suvokėme, tačiau jos neišdiskutavome. Buvo toks faktas, tai yra akivaizdu. Mūsų problemų juridinio suvokimo lygmuo yra toks, kad mes turime aiškintis net pačius elementariausius dalykus, antra vertus, esame priversti kurti labai apibrėžtus pačius svarbiausius žmogaus veiklos sritis reglamentuojančius nuostatus.

Žmogaus laisvos veiklos postulatas, kuris yra ir laisvosios rinkos kaip ekonominės veiklos optimalaus būdo postulatas, šiandien suprantamas neapibrėžtai – kaip absoliuti elgesio laisvė. Tas elgesio reglamentavimas yra viena iš svarbiausių komunikavimo laisvojoje rinkoje problemų. Kas yra toji tvarka, kuri laisvojoje rinkoje nepriklauso nuo disponuojančio absoliučia laisva valia žmogaus, iš kurio kyla laisva valia? Man rodos, niekas nesiginčys dėl šito. Bet kad žmogus negali reikšti savo valios taip, kaip nori, visiškai į bet kokią pusę, bet kaip ir į bet kokią erdvę eksplikuodamas savo veikimo laisvę, tai jau ne visai akivaizdu.

Gana juokinga, kad jėgą naudojantis valstybės atstovas nėra tuo suinteresuotas, nes daiktų pasaulis „suorganizuotas“ taip, kad jo santykis

su tuo, kurį jis turi bausti, kurio atžvilgiu turi naudoti valstybės jėgą, neleidžia jam nei materialiai, nei daiktiškai būti suinteresuotam naudoti jėgą. Vadinasi jis, kaip Kazimiero Uokos vyrukas, gali būti tam orientuotas lyg valstybės kontrolierius ar policininkas, bet tai yra senasis tarybinis orientavimo ir aktyvinimo būdas. Nieko naujo.

Koks gali būti neformalus laisvos valios reiškimosi ekonomikoje formalizavimo būdas? Niekas kita – tiktai kaina. Kainą suprantant kaip tam tikrą informaciją apie tai, ką ji žymi ir kiek ta informacija mums naudinga. Kokius aspektus kaina gali šiuo požiūriu reikšti, ką ji pristato kiekvienam, kuris kainą bando atskleisti kaip tam tikrą turinį? Visų pirma tai naudos paieškos orientacija, nurodanti, kuria kryptimi eidamas gali rasti veiklos subjektą, kurį manytum esant sau gerą ar naudingą. Tai tiktai pats bendriausias dalykas. Įdomu tai, kad pradžioje žmogus veikia beveik instinkto lygmenyje. Turbūt iš savo praktikos esate pastebėję, kad gali peržiūrėti daugybę kainų gana filosofiškai ir susidomi tiktai kuo nors konkrečiu. O susidomi, nes gauni informaciją ir pradedi savo valią „orientuoti“, t. y. iš informacijos srauto išskiri tai, kur tavo veikla yra nukreipta, kur tu gali save reikšti jau konkrečiai per tas priemones, kurias turi. Su tuo susijęs tavo kaip laisvos valios subjekto turėtojo kvalifikavimo ar jos apdorojimo būtinumas, kuris pereina per visą ekonominės veiklos lygį, per visą gylį, – tai specializacijos nuostata. Specializacija tam, kam tu susitelki, atmesdamas visa iki to, ką darei, orientuodamasis į tobuliausią to dalyko, kuriam save su savo visu pasauliu nukreipi atlikimo įgūdžiui suformuoti, darymą.

Tiktai taip atskiras žmogus išeina į žmonių visumas, į visuomenę, ar ji būtų ekonominė, ar ne tik ekonominė, bet ir visais kitais vertinimo aspektais bei parametrais apibūdinama visuomenė; kitaip sakant, su visa žmogaus kaip kultūros subjekto visuma, ir kuo plačiau gamintojas gali save identifikuoti su kultūros sistema, tuo jis turi platesnes galimybes savo specifinei ekonominei veiklai. Ypač svarbu, kad su šituo atsiranda ir aplinkos „paėmimo“ sau, optimizavimo gebėjimas, t. y. to, kas turi būti išmokta perimant žinias iš visuomenės ir kas turi būti nuolat palaikoma bandant komunikuoti su greta esančiu žmogum, subordinuotos tobuliausiai naudai veiklos metodikos įsisavinimas. Metodika – visuomeninis specializavimosi veiksnių objektyvavimas žmogaus kaip ekonomikos kūrimo subjekto ne tik sėkmės, bet ir galimybių plėtojimo būdas. Šitai susijungia jau ne tik su žmogiškuoju, bet ir su būties pasauliu, su ta duotybe, kuri

iškyla prieš mus kaip mūsų materialusis pasaulis, mūsų gyvenimo vieta, kurioje esame nuo buvimo pradžios iki pabaigos ir atliekame jau ne tik techninę, bet ir būtiškąją savo misiją. Aš manau, kad mums bus labai nelengva išvysti savo veiksmų visuotinumą ir humanistinį jų patosą tokiame kontekste. Dar sunkiau bus išmokti veikti kaip ekonomikos subjektams, kad galėtume išlaikyti suinteresuotumą ir atlikti savo misiją kaip aukščiausieji humanitarinės arba žmogaus veiklos subjektai. Be jokios abejonės, tiktai šitaip su XX amžiaus pabaiga, su ekologinių krizių kaip šios problemos materializavimo būdo problematikos suvokimu mes galėsime „išeiti“ ne į nuogą, ne į pirmąją, pradinę, ekonominių vertybių kaupimo stadiją, bet ir į pokapitalistinę ekonomiką, kuri nebūtinai, mano supratimu, turi būti socialistinė ekonomika. Jeigu būtų tik šitaip, žmogus atsidurtų keblioje padėtyje, nes suinteresuotumo, naudos dar nėra.

Kainos funkcija svarbi tuo, kad ji informuoja ir apie tai, kokia tokios veiklos terpėje, substrate pagaminto produkto naudos ar pajamų dalis žmogui priklauso. Niekas negali teisingiau atsakyti – tik laisvos valios ir gebėjimo ją realizuoti vedimas per visus žmogaus kaip visuomenės nario, kaip dalyvaujančio gamyboje subjekto apibrėžimo tarpsnius, o tai gali labai smarkiai iškreipti visą natūralią žmogaus kaip ekonomikos subjekto veiklos tikro vertinimo, tikro dalykų išdėstymo galimybę. Gali iškreipti būtent tai, kad žmogus labai įvairiapusiškoje savo gamybinėje veikloje nori nenori jungiasi su kitais ir ieško būdo veikti jau ne kaip atskiras, o kaip bendras subjektas. Iš čia kyla ir monopolijos, ir valstybės, ir veikimo būdo – kaip totalitarinio veikimo būdo – visos paskatos ir metodikos. Jiems nereikia ieškoti kokių nors paslapčių, viskas eina iš čia.

Kaip monopolijos gali būti suinteresuotos, kaip jos gali dezinformuoti, deformuoti visus vykstančius natūralius procesus, man atrodo, aiškinti taip pat nereikia, tai yra gana akivaizdu. Blogiausia, kai monopolijos susitapatina su politine valdžia ir įgyja galimybę veikti totaliai, kai visuomenės kaip visumos savirealizacijos ir saviprojekcijos galimybė yra anuliuojama ir taikoma tik tam tikros dalies visuomenės poreikiams tenkinti.

Šia prasme tarybinis, rusiškasis, socializmas buvo tokio tipo monopolizmas ir niekas kitas. Tarybų Sąjunga buvo paties šlykščiausio, koks tiktai yra įmanomas žmogaus išnaudojimo mechanizmo sukūrimo ir realizavimo atvejis. Nieko „tobulesnio“ pasaulis daugiau nepadarys. Juk galite įsivaizduoti, sukurta žmonių, kurie nesutinka su laisvos valios raiškos

atėmimu, priešinasi tam, naikinimo industrijai, laisvos valios atėmimo nuostatai. Tik tas, kas sutikdavo atsisakyti laisvos valios, praktiškai tarybinėje sistemoje ir galėjo būti visuomenės narys. Nė vienas romanas, nė viena futurologinė misterija pasaulyje nėra iki galo atskleidusi to, kas natūroje buvo padaryta. To fenomeno studijos – dar prieš akis.

Dar apie Vyriausybės funkciją.

Aš visiškai sutinku, kaip sakydavo Graikijoje, su senųjų išmintimi. Ir šiuo atveju su iškiliausio visų laikų ekonomisto Smito fundamentaliomis, atrodytų, primityviomis nuostatomis. Kam būtina Vyriausybė, valdžia? Monopolijai atsirasti, kokiu pavidalu ji beegzistuotų! Centralizavimo procesai buvo prasidėję net viduramžiais, tiktai luomų nuostatos neleido iki galo pasirodyti naujai institucionalizacijai, o naudos kaip visą žmogaus elgseną nuo pat jo prigimties ir instinktų lygmeny lemiančios reiškimosi pasaulyje formos aiškiai parodo, kad turi būti kažkas, kas vis dėlto leistų žmogui, naudojantis ne tik savo, bet ir kito patirtimi, priimti jungimosi ir parankią pačiam žmogui vienijimosi nuostatą.

Vyriausybė ir yra sveikuoju – ne tiktai ekonominiu – pagrindu pagrįstas žmonių vienijimosi bandymas. Šia prasme aš taip pat linkęs laikytis liberalizmo nuostatos, kad Vyriausybė yra pirminis ne vien tik ekonominės, ne vien tik politinės, bet labiau politinės negu ekonominės, o šiaip iš esmės – būtiškosios naudos ieškojimo būdas, kuris turi užtikrinti žmogui buvimo čia saugumą ir tikrumą. Tai kokios yra Vyriausybės priedermės? Be jokios abejonės, pirma, ginti nuo išorės priešų laisva valia ir jos raiškos galimybėmis besivadovaujančią bendriją, ar tai būtų tautos, ar tautų sąjungos, kad niekas negalėtų ją pulti, taranuoti ir kaip nors kitaip pakenkti jos buvimui. Antra, kadangi vis dėlto bendrija remiasi individu, tai Vyriausybės pareiga yra padaryti taip, kad ir visuomenės viduje tas žmogus, kuris yra laisvos valios reiškimosi subjektas, kito tokio pat žmogaus laisvos valios reiškimosi akivaizdoje netaptų kaip nors uzurpuotas. Kitaip sakant, užtikrinti tokį būvį, kuris leistų laikyti tų dviejų subjektų interesą bendru. Vadinasi, pagal seną, dar nuo Tomo Hobso laikų, tradiciją tie du žmonės, du subjektai turi kažko atsisakyti, sutarti, kad jie ko nors nedaro, o tai užtikrina abiem daugiau ar mažiau saugų būdą ir veikia toje pačioje erdvėje, kurią laiko esant abiem priimtina jų raiškos erdve. Ir trečias dalykas, tą liberaliąją ekonomiką, mano supratimu, turi išugdyti ir išlaikyti tai, kas nė vienam iš atskirai paimtų ekonominės veiklos subjektų

ar net jų grupėms yra nenaudinga todėl, kad tai yra nepelninga, bet visuomenei kaip visumai konkrečių subjektų, pavyzdžiui, invalidų, mokytojų ir kt. atžvilgiu, yra būtina.

Šios sampratos mes dar gerai nesuvokiame, tarsi ir neturime kriterijaus, kas apskritai yra mūsų ateities slenkstis, riba ir ištaka. Tai nulinis variantas – gebėti pakartoti tai, kas mes esame, kad padarytume geriau, kad būtų galima jaustis tikriau ar bent jau tą tikrumą išsaugoti. Daugelis visuomenių būtent dėl to, kad nesugeba perkurti esamybės, ir neturi perspektyvos. Kai pastebima per vėlai, tai reiškia destrukcijos arba degradacijos procesą. Kad ir kaip aktyviai paskui gali veikti visuomenė, negalės ji to padaryti, nes turi būti plėtojama visuma, o tos visumos priežiūra ir turi užsiimti specialiai tam deleguoti žmonės – Vyriausybė. Kad tai vyktų ne tiktai materialiai, bet ir optimaliai, turi būti ne tik karalius, bet ir parlamentas, mąstantysis, gana fundamentalus visuomenės deleguotųjų sluoksnis.

Kokios tų žmonių priedermės ekonomikai? Jų priedermė – viena ir vienintelė: nustatyti tokius ekonomikos subjektų veikimo ir sąveikos būdus ir normas, kurie netrukdytų tiems veikėjams išspręsti pagrindinį visuomenės uždavinį, t. y. reprodukuoti. O visa kita yra jau fenomenologija.

1991 05 31

Šiandien kalbėsime daugiau apie praktinius reikalus, apie tai, kaip individo laisvė, kaip ekonomikos ištaka, pereidama per valstybės ekonomikos reguliavimo mechanizmo institutus, gali tapti konstruktyvia arba nekonstruktyvia jėga, kur esame mes ir kaip mums tinkamiausiai pasielgti su savo valstybės ekonomika. Dar nesame suvokę, kad individo – atskiro veikiančio žmogaus – prioritetas turi būti absoliutus dalykas. Sukuriame daugybę teorijų ir nuostatų, kaip pateisinti ir pasiteisinti, kad tiktai pačiam nereikėtų atsakyti už tai, kas padaryta ar nepadaryta, o ypač – už tai, kas nepadaryta. Valstybė yra ne kas kita, o individų sąjunga, tam tikrų susitarimų ar sutarčių, reiškiamų įstatymais, tam tikrų institutų tiems susitarimams ar įstatymams vykdyti visuma. Du sluoksniai: susitarimai ir jų vykdymo institutai.

Galime teigti, kad ekonomika gali būti apibrėžta kaip valstybės veiklos protingumo tikrovė. Ji realizuoja visumos protingumą, o valstybė yra individų visumos grynasis protingumas. Valstybė – tarsi tarpininkas tarp atskiro žmogaus ir visumos veikimo. Suprantama, kad nuo to, kaip

suvokiama ir kas išryškinama – ar atskiras žmogus, ar visuma, ar bandoma įteisinti atskiro žmogaus, ar visumos veikimą kaip teisingiausią, – priklauso visi rezultatai. Be valstybės neįmanoma gyventi, atskiram žmogui veikti kaip žmogui, o ne kaip gyvam padarui, kuris, išeidamas iš visumos, gali pasukti savo degradavimo linkme, kol galų gale taps patenkintas tuo, kad, pavalgęs šiukšlyne rasto maisto, nenumirs. Jis laimingas. Tai yra absoliutus šiuolaikinės visuomenės autsaideris, absoliučios individo laisvės įgyvendinimo pavyzdys. Kai kam, žinoma, taip gyventi patinka, tačiau kuriam nepatinka – tas privalo ieškoti savo veiksmų įsiprasminimo būdų.

Per amžius labai nevienodai kito ir buvo interpretuojama, ką laikyti teisinga norma ir idealu. XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiaus pradžioje besąlygiškas individo absoliutumas buvo laikomas visų gėrybių ištakos šaltiniu. XIX amžius į organizacijas ir į visumas perkėlė savo valstybės racionalumo modelį. Tarybų Sąjungoje įvykęs valstybės kaip absoliučiai protingo dalyko absoliutus įprasminimas parodė, ką toks akcentavimas galų gale reiškia, kur jis atveda, ką gali duoti. O atvedė, kaip sakiau, į tokį gamtos ir žmonių pakeitimą, kuris gamybos proceso dalimi laikė tremtį ir ištisų socialinių sluoksnių sunaikinimą. Tai buvo pats radikaliausias valstybės protingumo įkūnijimas. Šia prasme jeigu kas bando Tarybų Sąjungos patirtį traktuoti vien tiktai kaip nesąmonę ar išsigimėlių veiklą, elgiasi neteisingai. Tai yra viso pasaulio patirčiai, kuri turėtų būti nebepakartojama, svarbus faktas.

Seniai žinoma, kad nuo žmogaus iniciatyvos, nuo to, kaip jis geba orientuotis, nuo jo sąmonės, nuo dvasios priklauso jo buvimas. Priešingu atveju, mes tikrai turėtume nurašyti žmogų kaip aktyvų pradmenį, kaip savo likimą galintį lemti subjektą, nors, atrodytų, labai sunkiai pasisuka tokie gigantai, tokie materijos tumulai, kokia, sakysime, yra Tarybų Sąjunga. Šiuo atveju tas garo nuleistuvas, kuriuo veržiasi visas senasis Tarybų Sąjungos aparatas, yra vienas žmogus, nuo kurio labai daug priklauso, kokia bus Sąjunga. Amerika ne veltui taip susirūpinusi Michailu Gorbačiovu: jį mato vienintelį iš aukščiausiųjų Tarybų Sąjungos asmenų galintį racionaliai mąstyti, gebantį vadovautis europiniais standartais, koks jis prastas būtų. Manote, kad jį rimtai traktuoja kaip asmenybę? Ne, nerimtai. Beje, jis daug kuo labai panašus į Vladimirą Leniną: toks pats makalas ir diktatorius, savo buku užsispyrimu bei vidutiniškumu gebantis daryti tai, kas šiandien Tarybų Sąjungai yra būtina. Tai ir yra įdomiausia.

Asmuo yra labai ryškus istorijos kūrimo pradmuo, nes iš asmens kyla dvasia, ir dvasios tipai taip pat formuojasi istorijoje.

Kodėl konkretus asmuo tampa istorine asmenybe? Todėl, kad jis tobuliausiai „praleidžia“ tai, kas visumai yra būtinas stereotipas, arba pats suformuoja tai visumai patį tinkamiausią stereotipą.

Valstybės atitinkamas traktavimas taip pat gali padaryti labai stiprią įtaką. Pavyzdžiui, jeigu Borisas Jelcinas paims Tarybų Sąjungoje valdžią į savo rankas, jis sukurs kitokią valstybę, nei kuria Gorbačiovas: labiau reikalingą Rusijai, t. y. imperinio tipo Tarybų Sąjungą. Jeigu valdžioje išliks Gorbačiovas, jis sukurs labiau Vakarams, pirmiausia, Jungtinėms Valstijoms, reikalingą valstybę. Ir Jungtinės Valstijos iki tam tikro laiko, sakysime, kokį ketvirtį amžiaus, galės jaustis kaip gana tvirta pasaulio lyderė. Naujoji Tarybų Sąjunga bus priversta vytis Jungtines Valstijas. O paskui spręsis žūtbūtinis klausimas – ar Tarybų Sąjunga sugebės savo turimais ištekliais sukurti vėl ką nors nauja, reikšminga, kas galėtų iškilti prieš Jungtines Valstijas, ir vėl susiremti dėl viešpatavimo pasaulyje? Gal dar atsiras koks nors pasaulio lyderis? Tai, kad asmenybės veikia ir daro konkrečius, kitą kartą nepastebimus dalykus, yra akivaizdu.

Ta idėja XX amžiuje, pradedant nuo XVIII amžiaus, pamažu virsta valstybės kaip protingumo idėja. Tarybų Sąjunga šiandien kaip siekinį mums iškelia supratimą, kad ne valstybė yra protinga, o tai, kas sudaro valstybę. To, kas sudaro valstybę, realybė yra tikras visuomenės protingumas. Pagaliau mes ateiname į labai svarbų pasaulio savivokos tarpsnį, kai valstybėje, kaip aukštesniame materialiai žmogaus dvasiškumą reprezentuojančiame darinyje, žmogus negali rasti užuobėgos, kurios anksčiau ieškojo Dieve. Dabar žmogus nusileidžia į savo asmeninės atsakomybės supratimo būtinumą, į tai, kad aš esu, aš toks su tuo, ką turiu ir ko neturiu, ir tik iš to aš galiu ką nors daryti.

Tai yra ir vienas iš pagrindinių mūsų naujosios ekonomikos supratimų, kurį mes be jokių išankstinių įsitikinimų priimdami galime manyti, kad pradedame tikrojo protingumo paieškas. Kol kas negalime kalbėti apie protingumą, nes esame senojo neprotingumo žlugimo zonoje, jo išsklaidymo, atmetimo teritorijoje, todėl, kad ta žmonių dalis, kuriai būdavo pavedama materialiai reprezentuoti visuomenių, susijungusių į valstybes, protingumą, labai dažnai sugebėdavo įtikinti būtinumu tokių veiksmų, kurie yra tarsi visai visumai reikalingi.

XX amžiuje kartu su valstybės kaip aukščiausiojo pradmens teigimo veiksmu ėjo fundamentali gynybos nuo išorės pavojų nuostata. Karinio konfrontavimo baimė gimdė patį karinį konfrontavimą. Bandymą totaliai išplėtoti valstybę, t. y. „suviršinant“ kai kurias kitas valstybes, ypač gerai atskleidė Pirmasis ir ypač Antrasis pasauliniai karai, kurie gimdė dar ir ginklavimosi būtinumą, o tai iš esmės deformavo bet kokius normalius, protingus ekonominius žmonių santykius. XX amžius yra baisiausių tokių deformacijų pavyzdys. Jeigu mes ateityje nerasime normalių bendrabūvio formų, tai žūsime, o jeigu rasime, tai XX amžius bus košmarų amžius ir pačių didžiausių žmonijos iliuzijų realizavimo klaidų konkrečiais pavidalais pavyzdžių amžius.

Labai svarbus valstybės prioritetas buvo ekonomikos deformavimo punktas, įvairių būtinų visuomenei institutų – strateginio vystymosi, propagandos ir t. t. – ugdymas, kas tarsi ir būtina, bet, ko gero, tai tėra tiktai pačios valstybės eksplikavimo įrankis. Socialinės programos dažniausiai reikšdavo kišimąsi į kitų valstybių vidaus reikalus, o ne pagalbą savo žmonėms. Daug yra pavyzdžių, rodančių, kad žmonių sąmonėje egzistavo nuostatos, leidžiančios valstybei daryti tai, ko ji neturėtų daryti. Žmonės masiškai sutiko su tuo, kad valstybei atstovaujantieji rinkosi tokius elgesio būdus.

Ką deformavo tokie dalykai? Ogi pagrindinį valstybės dispozicijai priklausantį normalaus, protingo visuomenės kontroliavimo mechanizmą, t. y. mokesčių mechanizmą. Juk nereikia nurodyti, kaip materialiai ir kartu gana puikiai, konkrečiai galima bendrauti žmogui su žmogumi. Pinigas yra toks sutartinis ženklas, kuris materializuoja idealumą pačiu konkrečiausiu pavidalu. Taigi mokesčiai ir yra valstybės politika, per kurią gali reikštis žmonių santykių protingumas pačia betarpiškiausia, pačia konkrečiausia forma. Kitaip sakant, mokesčiai yra tai, kas yra paimama bendram labui, paliekant žmogui tai, ką jis laiko esant savo būtina dalimi, su kuo žmogus sutinka kaip su jam tenkančia jo veiklos duodamo pelno dalimi.

Jeigu bandytume nagrinėti, kaip veikė socialistinės valstybės planinis ūkis, atsektume, kad ir ten būta protingumo elemento, bet jis egzistavo tokiu pavidalu, kad buvo beveik nepaveikus. Visas valstybės vadovavimas ekonomikai, mano supratimu, iš tiesų tebuvo nuolatinės, net nelabai intensyvios derybos tarp tų, kurie planavo, ir tų, kurie gamino. Valstybės totalinio viešpatavimo situacijoje planuotojams kaip specialistams, beveik

kastai, buvo suteiktos plačios atstovavimo valstybei teisės, būtent jie bandydavo rasti visuomenei optimalų ūkio elgesio variantą. Ūkininkai priimdavo jį arba nepriimdavo, dažniausiai priimdavo, nes buvo išmokyti priimti ir tiktai po to jau stengdavosi ištraukti kiek galima daugiau naudos iš planuotojų. Visi žinome, ką tai reiškia ir kuo tai virsdavo, kokius reikėdavo čemodanėlius vežtis ar pasitelkus kokias kitas priemones tai daryti. Žodžiu, korupcija buvo akivaizdus faktas. Bet korupcija vis dėlto buvo mažesnė bėda negu stagnacija, kuri neišvengiamai tokioje situacijoje rasdavosi, nes tas, kuris gamindavo, nebūdavo suinteresuotas gaminti tikrą dalyką, t. y. daryti tai, kas vestų į nežinią, savo iniciatyvos ir laisvės reiškimą, nes žinojo, kad visur yra ribos, visur yra limitas ne tiktai žaliavoms, bet ir strateginiam planavimui. Todėl užtekdavo apibrėžtos erdvės, kurioje plano įvykdymas, t. y. duotos erdvės pripildymo nurodymas, buvo ryškiausias veiklos kokybės ženklas. Čia taip pat nieko nuostabaus. Valstybė pati, kaip aukščiausias visuomeninis protingumas, manė, kad tokia padėtis yra normali.

Kas buvo daroma? Iš esmės protingumu buvo laikomas ne ekonomikos protingumas, o vaizdinio apie ekonomiką protingumas, t. y. ne pati tikrovė, o tikrovės supratimo kriterijus buvo ekonomikos rodiklis. Kitaip sakant, planavimas „pridengė“ realiuosius interesus ir interesų išraiškos formas. Kai gamyklų ir kitų veiklos subjektų taikomi gamybos būdai panaudodavo ir vidines, ir išorines galimybes, vis tiek ilgą laiką dar ekstensyviai buvo „pumpuojama“, t. y. bandoma iš gamtos ar iš kolonijų paimti ir pripildyti tai, kas ten veikė nepakankamai gerai. Kai visa tai buvo išeikvota, iškilo reikalas visa tai keisti. Labai akivaizdus prieštaravimas tarp to, kas buvo ir kas yra šiandien.

Tarybinės ekonomikos planinė sistema mokesčių – ir ne tik mokesčių – pavidalu nusavindavo tai, kas galėjo būti betarpišku gamintojo interesu, o kompensuodavo jam skirdama dotacijas. Bet šalyse, kurios panūsdavo gyventi lengviau, atsikvėpti nuo sunkumo, kuris neišvengiamai buvo primetamas visuomenei gyvenant konkurencijos, laisvosios rinkos sąlygomis, kur socialistinės, arba valstybinės, monopolijos tipas veikė ne taip totaliai, labai aiškiai išryškėdavo, kur jau yra socializmo užuomazgos, o kur prasideda stagnacija. Pirmiausia gamintojai pajusdavo, kad valstybė pradeda kelti mokesčius. Mokesčiai pakildavo tiek, kad praktiškai darbas gamybininkams tapdavo neefektyvus, rasdavosi tuščių socialinių programų kompensacijos, t. y. būdavo skiriamos išmokos, jų nedengiant produktais,

kurie būdavo nepagaminami nesuinteresuotų įmonių. Rezultatas būdavo vienas ir vienintelis – infliacija.

Šiandien mes gyvename ant infliacijos bedugnės, nors ir bandome išlįsti iš to, kame atsidūrėme. Vis dėlto, man rodos, kad senasis valstybės kaip protingojo pradmens, o ne individo kaip protingumo ištakos supratimas ir nuostata tebeviešpatauja ir šiandien. Aš nekalbu apie Tarybų Sąjungą – ir pas mus tas pats. Mes tebebandome tobulinti senąjį ekonomikos planavimo mechanizmą, kitaip sakant, užsiimame vaizdinio apie ekonomiką, o ne pačios ekonomikos tobulinimu.

Kodėl aš taip kalbu? Todėl, kad dabar pagrindinis mūsų siekinys yra kainų išlyginimo politika. Ji vykdoma „perpumpuojant" pinigus iš vienos sferos į kitą. Šiandien, pavyzdžiui, į žemės ūkio sferą – pakėlus kainas, kad paskui būtų galima per kainų balansavimo politiką normalizuoti žemės ūkio produkcijos gamybos piniginius santykius. Tarsi ir gerai, bet šia veikla užsiimdami, pačių santykių, kurie daro galimus piniginius santykius ir piniginį santykių žymėjimą, iš esmės nekeičiame. Suinteresuotumas, kuris tada atsiranda, atsiranda turimos pinigų masės, bet ne tos pinigų masės vertės rėmuose. Vertė nuo to nesikeičia.

Dabar jau aiškiai galima atsakyti, kodėl žlugo Pirmoji vyriausybė. Žlugo todėl, kad ėmėsi kainų, o ne gamybos santykių reformos. Ne pinigų tvarka svarbi naujai ekonomikai, o santykių pagrįstumas, t. y. žmogaus gamybinių santykių ekonomiškumas, kuris ir nulemia naują pinigų tvarką. Ši Vyriausybė, man atrodo, turi galimybių padaryti tai, kas gali būti padaryta, bet tiktai tuo atveju, jeigu pavyks suvaldyti kainas, t. y. suspėjus užfiksuoti momentą ir paskui staigiai bei ryžtingai paleidus kainas taip pakeisti mūsų ekonomiką į laisvosios rinkos ekonomiką. Jeigu nesuspės, galima sakyti, visas tas procesas, visos pastangos nueis veltui. Mūsų apskaičiavimais, mes neturime kuo labai rimtai remtis, o Vyriausybė jeigu ir turi, tai gerokai užslaptinusi šituos dalykus. Priekaištauti gal labai nėra dėl to, ne kiekvienam ir žinotina, gal yra čia ir strateginių sumanymų, bet vis dėlto visuomenei reikia turėti pačių svarbiausių dalykų bendrą supratimą, nes nežinia žmonėms kelia labai didelį nerimą. Planų neatskleidimas vėlgi rodo senąjį modelį: šiuo atveju, atstovaujantysis valstybei yra išmintingesnis ar net išmintingiausias nei visi čia sėdintys ir dirbantys konkrečius darbus. Kol kas dar turime rezervų ir išteklių tokiai savo plėtotei.

<…>

Taigi, jeigu bus panaudota bent dalis priemonių, tai gerokai atsilieps mūsų kainų subalansavimo politikai ir kažin ar vainikuosis kokia nors sėkme. Bet ir susidūrę su didesniais nesubalansuotumais, su didesniais sunkumais mes vis dėlto galime paleisti rinkos mechanizmą veikti. Aš visiškai pritariu tiems žmonėms, tiems autoriams, kurie rašo, kuria projektus, kalba ir ragina vykdyti staigią ekonomikos reformą. Nėra kito būdo. Vykdyti etapais, kaip dabar bandome daryti: vieną etapą baigiame, paskui kitą, nors tas kelias yra susijęs su tokia gausa pavojų ir veiksnių, galinčių viską sugriauti. Beje, kas ypač svarbu, laipsniško perėjimo metodas apskritai reprezentuoja senosios ekonomikos modelį. Parengiamasis etapas prasmingas tiktai ruošiantis staigiai ekonomikos reformai. O pasirengimas turi būti labai trumpas.

Aš manyčiau, kad realiai, konkrečiai mes galime pradėti vykdyti staigią ekonomikos reformą tiktai tuo atveju, jeigu suprasime, savo sąmonėje gana aiškiai užfiksuosime, kad Vyriausybė negali valdyti ekonomikos. Jeigu valstybė negali, tai Vyriausybė juo labiau negali. Jokia Vyriausybės nustatyta tvarka nėra ekonomikos konstravimo ištaka. Ji gali būti tiktai ekonomikos raidos normavimo, realiai vykstančių procesų pavadinimo, jų įforminimo veikla, bet jokiu būdu ne „dieviškoji“ veikla, kuri suteikia galimybę kam nors atsirasti, šiuo atveju – ekonomikai.

Reikia taip pat atsisakyti prietaro, kad ekonomika gali būti morali. Kol mes užsiimsime tokiomis nesąmonėmis, tol tikrai nieko nebus. Moralė ekonomikoje yra tai, kad žmogui suteikiama galimybė fiziškai egzistuoti. Štai kur ekonomikos moralė. Ir tai suteikia žmogui laisvę spręsti ir apsispręsti, t. y. būti moralės subjektu. Žmogus, jeigu jis neturi laisvos veiklos galimybių, jis apskritai yra ne moralės subjektas. Mes dabar valstybinę moralę kiekvienam žmogui primetame ir bandome reikalauti, kad jis būtų moralus pagal valstybinius standartus. Tai nėra moralumas.

Dar vienas labai svarbus dalykas, kuris turėtų būti eliminuotas, tai galimas visiškas, arba teisingas, istorinis skriaudų atlyginimas. Gali būti tiktai sąlyginis, tiktai simbolinis pagarbos žmogui pareiškimas. Labai gražu įvertinti įteikiant pagyrimo raštą ar medalį, bet jeigu tie apdovanojimai už žuvusius ar sulaukus penkiasdešimties ar septyniasdešimties metų, tai netapatu net visam medalių komplektui. Nenoriu dabar gilintis į tai, ką mes esame nuveikę dėl teisės į privataus turto tęstinumą ir t. t. Aš manau, kad reikia žmonėms ir geroką kompensaciją duoti, bet kaip? Iš tiesų

tai būtų prasminga netgi pačiam žmogui, turint galvoje, kad jis gyvena visuomenėje, o ne vienas. Tas dalykas pagal ekonomikos staigaus atgaivinimo modelį yra galimas. Bet vėlgi mes visai nekreipiame dėmesio į tai, kad galbūt patys žmonės nenorėtų visų šitų priemonių. Kodėl atkakliai stengiamasi nepasiklausti žmonių nuomonės? Gal atsisakoma? Nepavyko ir kol kas nepavyksta pradėti šiuo klausimu diskusijų nei frakcijose, nei parlamente, nei Vyriausybėje, net kai aš pats tenai buvau. Inercija, kuri prasideda abejingumu, yra siaubinga. Tiktai sąmonės apvalymui mes galime priimti nuostatą, kad ekonomikos atnaujinimas būtinas mums kaip įėjimas į labai sunkų gyvenimo tarpsnį, tokį tarpsnį, kuris iš esmės sprendžia daugybę anksčiau neišspręstų klausimų.

Ką reiškia staigus ar vienkartinis ekonomikos atnaujinimas, kokie veiksmai tam galėtų turėti įtakos? Aš manyčiau, tai – visuotinis privatizavimas: valstybės nuosavybėje nepalikti jokio objekto, įmonės ar ūkio. Net jeigu objektas turi strateginę reikšmę, jį reikėtų bandyti pirmiausia privatizuoti ir tiktai po to iškelti tam tikrais pavidalais į valstybinio šefavimo formas pagal sistemą, kuri susiklosto visuotinio privatizavimo situacijoje. Pavyzdžiui, Ignalinos elektrinė ar Klaipėdos terminalas. Taip, jie tikrai yra valstybinio rūpesčio objektai. Iš tiesų, jeigu jų veikla duoda vienas iš didžiausių valiutos įplaukas į šalies biudžetą, tai valstybės akcijų paketas turi būti gana didelis. Bet kad tai galėtų būti funkciškai, kad tai galėtų būti ekonomiškai pagrįsta, šie objektai visų pirma turi būti atiduoti žmonių nuožiūrai, naujųjų santykių visumai turime įvertinti jų naudą. Valstybė jokiu būdu neturi užsiimti ūkine veikla, ji privalo reglamentuoti arba padėti reglamentuoti santykius, kurie sudaro žmonių ūkinės veiklos protingumą.

Štai jūs, čia susirinkę, kaip vienos įmonės akcininkai sutariate, kad jums protinga būtent taip daryti, ir jums niekas negali nieko pasakyti. Nėra nieko aukščiau jūsų. Valstybė šiuo atveju gali į jūsų veiklą įsikišti tiktai, pavyzdžiui, taip: jūs kreipiatės į Užsienio reikalų ar kokią nors Materialinių išteklių ministeriją, kad ši, planuodama savo veiklą, atsižvelgtų į tai, kad jums reikės tokių ar tokių išteklių, ir pasistengtų nustatyti tokius politinius ir ūkinius santykius, kad, sakykime, iš Rusijos tų žaliavų būtų galima gauti. O jeigu ne, tai gal jūs patys turite gana stiprų žmogų, gebantį nuvykti ir susitarti. Tada normalia pirkimo–pardavimo operacija tą susitarimą galite įforminti, ir net valstybė neturėtų teisės kištis. Su valstybe jūs galėtumėte kalbėtis tiktai tuo atveju, jeigu, sakysime, nerandate, kam parduoti – valstybė

gali padėti rasti, kas jūsų produkciją pirks ir t. t. Mano supratimu, svarbus dar vienas veiksnys. Visos įmonės arba visi privatizuojamieji objektai, tiksliau sakant, ne objektai, o visi šitame objekte dalyvaujantys žmonės gauna nuosavybės teisę į tą objektą. Tai nereiškia, kad tas objektas jums atiduodamas kartu su visais įrengimais, buvusia ir būsima produkcija. Tai reiškia tiktai tai, kad tampate gamybinio objekto šeimininku, o realiai jums į rankas ta teisė atiduodama tam tikru akcijų paketu, kurio vertė nustatoma pagal balansinę tos įmonės vertę. Disponuodami tuo paketu, jūs „įeinate“ į tam tikrą santykį su valstybe – tampate valstybės skolininkais. Štai šito mes nesuprantame, mūsų nuostata tarsi tokia: privatizuodami žmonės tampa skolininkais. Gal aš klystu, gal ne visur taip suprantama, kad visas turtas fiziškai yra tik akcijos, vertybinis popierius, ženklas, simbolis to, kuo žmogus disponuoja, kad tai yra nuosavybė, o ne kas nors daugiau.

Kaip valstybei turi būti atiduodama skola? Ši problema turi būti sprendžiama bendru įmonės ir valstybės susitarimu. Kaip konkrečiai įmonė gali susitarti su valstybe, – kiekvienos įmonės reikalas. Todėl susitarimų gradavimas gali būti pats įvairiausias. Kiekviena įmonė gali susitarti su valstybe tiek palankiai sau, kiek ji sugebės tai padaryti, ir niekas neturėtų priekaištauti, kad jis galėjo padaryti geriau. Taip sugebėjo, toks akivaizdus laisvos veiklos rezultatas. Ir išmokama tiek ir per tokį laiką, kaip nustatoma sutartyje. Tiesa, svarbus vienas labai reikšmingas dalykas, apie kurį socialistinėje sistemoje iš viso nebuvo mąstoma, – tai sąžiningumo momentas. Prieš pradedant privatizacijos procesą būtina nurašyti, išimti iš apyvartos, išbraukti iš balanso visus vertės netekusius gamybinius pajėgumus: senas mašinas, skolas, neproduktyvius santykius ir t. t. Žinoma, valstybė čia gali ir spausti, ir simuliuoti, bet tai jau – pačių susitariančiųjų reikalas.

Labai didelę problemą kelia vadinamieji kompensavimo reikalai: pajai, obligacijos, investiciniai čekiai ir t. t. Ši problema svarbi labiau ne pačioms įmonėms kaip individų visumai, o individams, ypač tiems, kurie yra nukentėję. Arba valstybė, arba visuomenė, šiuo metu esanti čia, mano esant reikalinga pripažinti, kad visuomenė jiems yra įsiskolinusi ir reikia kaip nors tą skolą kompensuoti. Šitai yra būtina, tačiau vykdant tas programas sumažėja valstybės galimybės projektuoti visiems naudingą veiklą, kurią būtinai reikės projektuoti, ir ją vykdyti pačiai valstybei disponuojant tam tikru kapitalu, gaunamu iš privatizavimo proceso dar kol kas ne privačios rinkos veiklos pavidalu. Užtat elgesys čia turi būti tiesiog

preciziškas, mažiausiai eikvojantis valstybės pajėgumus. Kodėl Vakarų Vokietija, turėdama tokias finansines galimybes, vis dėlto nusprendė – jokių turto grąžinimų, jokių kompensacijų, viskas lieka kaip yra *de facto*? Todėl, kad suprato: prasidės ne tiktai nesantaika tarp žmonių, toks gigantiškas, ilgalaikis procesas deformuos šalies ekonominę veiklą. Mes jau esame įklimpę ir mums reikės susitaikyti su tuo – bent dvidešimt metų reikės tąsytis su skolų grąžinimo reikalais. Artėja momentas, kai valstybė turės pasakyti, t. y. Vyriausybė turės ištarti, kad ji yra nepajėgi realizuoti pažadų. Aš nepavydžiu, žinoma, tai Vyriausybei. Tai bus labai nemalonus momentas ir visuomeninių sujudimų metas.

Dar šiame privatizacijos procese labai svarbu yra tai, kad atsiras produktų, kurių žmonės negalės įpirkti, nors jie bus labai jiems svarbūs. Vadinasi, tam tikram laikui tampa neišvengiama kortelių sistema, toks lyg ir gydymosi momentas. Kortelių sistema galėtų būti įvesta patiems būtiniausiems, reikalingiausiems daiktams ir gaminiams. Sakysime, jeigu batonas laisvojoje rinkoje kainuoja penkis rublius, tai valstybė turbūt turėtų keturis su puse rublio mokėti kepyklai, kad ji vis dėlto gamintų duoną. Kompensacijas įmonėms reikės mokėti gana ilgą laiką, todėl valstybė turi disponuoti pakankama pinigų mase.

Tiesa, yra siūlomi įvairūs variantai. Dabar Aleksandras Štromas su savo draugais amerikiečiais atvažiavę siūlo vadinamąjį neigiamo apmokestinimo principą, t. y. padengti skirtumą tarp kasdieninio realaus darbo užmokesčio ir išlaidų. Jeigu įmanoma tokį dalyką realizuoti, tada, savaime suprantama, augant žmonių pajamoms, šis reikalas automatiškai eliminuojamas. O kortelių sistemą reikia išimti iš apyvartos, bet tada tie, kurie naudojosi šia sistema, vis dėlto patirs labai didelius stresus.

Dar labai svarbu – būtinas labdaros įstatymas. Aš sakyčiau taip: nuo labdaros įstatymo reikėtų ir pradėti. Visų pirma sukurti amortizaciją žmonėms, kurie nepajėgs konkuruoti ir iškris iš visuomenės kaip visaverčiai konkurentiški asmenys. Tai yra akivaizdūs dalykai, apie juos nėra ko kalbėti – tai labiau socialinė, filosofijos ir teisės tema.

Norėčiau pabrėžti, kad tas priemonių kompleksas, jei nekonvertuosime valiutos, bus tiktai vienas iš modernizuotų tarybinės ekonomikos variantų. Mūsų, atsinaujinusių ekonominės veiklos subjektų, veikla gali būti visavertė pasaulio mastu tiktai tuo atveju, jeigu būsime atviri savo darbu ir jo žymėjimu, ne uždarę savyje savo piniginį vienetą žymintį veiklos

efektyvumą, o konvertuojami visų kitų piniginių sistemų. Priešingu atveju tas, kuris gamina prekes, nebus suinteresuotas jas parduoti rinkoje, disponuojančioje vien nevisavertę valiutą; jis bus suinteresuotas būtinai prekiauti savo prekėmis užsienio rinkose, todėl vėl prasidės įvairūs deformuoti procesai. Nėra kitos išeities – tik absoliutus atvirumas.

Mano supratimu, prie šios būtinybės mes turime prieiti iki šių metų pabaigos. Tam reikia ir psichologiškai, ir juridiškai ruoštis. Daug diskutavome, daug galvojome, daug kalbėjomės, daug ginčijomės įvairiose situacijose, įvairiose akistatose. Praktiškai kitų išeičių nėra. Galima ištęsti laiką, bet tai vėlgi yra tiktai tokia vilties, iliuzijų forma. Man atrodo, kad mes iliuziniame pasaulyje esame gyvenę labai ilgai. Norint perplaukti upę, reikia šokti į vandenį, iš to kranto persikelti į aną. Kas ten laukia, kaip vadinsis anas krantas, nežinome, pažiūrėsime, bet perplaukti reikia. Tilto nepasistatysime, nes tiktai tas, kuris yra aname krante, gali statyti tiltą.

Manau, kad individo aktyvinimo filosofinę interpretaciją su jos minimaliausiomis, pačiomis bendriausiomis ekonominėmis konsekvencijomis per tas keturias paskaitas aš atlikau.

Dėkoju, kad turėjote kantrybės išklausyti. Manau, kad šios paskaitos paskatins mane toliau tobulinti medžiagą, jos galės tapti – ypač politinio centro grupuočių – ekonominės politikos formavimo pagrindu. Taigi kalbėjau ne veltui, bent aš taip viliuosi ir džiaugiuosi, kad man reikšmingos mintys, išsakytos čia ir Šiaulių televizorių gamykloje, praktiškai atvedė į Kultūros kongresą, kuris veikia ir veiks toliau, o dabar žiūrėsime, kaip pravers visa tai. Ačiū už galimybę kartu galvoti.

[Atsakymai į klausytojų klausimus]

Jūs kalbėjote apie „priešo ir draugo“ santykių raidą mūsų respublikoje. Kaip, Jūsų nuomone, artimiausioje ateityje tas „priešo ir draugo“ klausimas spręsis? Mes, pramonės įmonių vadovai, dirbdami su partneriais iš Rytų šalių, turime su jais ekonominių santykių – apsirūpiname medžiagomis, žaliavomis, – o kai kurie vietiniai, matyt, ideologijos paveikti, jau laiko mus savo priešais? Kaip rasti bendrą kalbą?

Aš manau, toks jų elgesys ir yra atsakymas į mūsų veiksmus. Mums nederėjo taip atkakliai priešais laikyti tų, kurie priešiškai su mumis elgėsi,

nes priešiškai besielgiantys nebūtinai yra priešai. Priešgyniauja dažnai net ir draugas. Čia ir įvyko tas didysis politikos pakeitimas ideologija arba politikos suideologinimas. Aš manau, jeigu mes nerasime galimybės kuo greičiau „nuimti“ priešo įvaizdį nuo bet kurios pasaulio šalies, taip pat ir nuo Tarybų Sąjungos, kuri taip sėkmingai miršta ir numirs, tai pakenksime tiktai sau. Vienas iš pagrindinių mano veiklos uždavinių ir yra naikinti tokią nuostatą. Ji niekur neveda, tiktai į mūsų pačių dvasinę destrukciją, į įvairias mūsų valstybinio gyvenimo mutacijas, kurios mums visai nepriimtinos. Visa, kas egzistuoja, turi būti konstatuota. Visa, kas konstatuota, gali būti įvertinta. Visa, kas įvertinta, gali būti pažymėta teigiamumo ir neigiamumo žymenimis. Tai yra vienintelis teisingas ir produktyvus kelias. Jei kas nepatinka, kas yra neigiama, reikia galvoti, kaip galima šitai paneigti. Pavyzdžiui, nepatinka, kad yra kokia nors aplinką teršianti įmonė, tai kodėl mums rėkti, kad jinai išsinešdintų, gal geriau pagalvoti, ką daryti, kad ji gamindama mums naudingą produkciją neterštų aplinkos.

Jūs užsiminėte apie Michailo Gorbačiovo galias ir pasirinkimo galimybes. Kokie savo turiniu ir formomis tie pasirinkimai? Kokie galimi scenarijai?

Vakar kaip tik šiuo klausimu diskutavome, todėl nebijosiu būti ryžtingas, pareikšiu pačius liūdniausius samprotavimus, nes labai akivaizdžiai viešumon kyla patys bjauriausi dalykai. Kaip sakiau, esu beveik įsitikinęs: jeigu tolesni įvykiai klostysis dėl Gorbačiovo balanso, tai mes jau neturime jokio balanso galimybių. Galimas tiktai tam tikras laikotarpis, kol Gorbačiovas ir armija stovi vienas prieš kitą ir kol armija laukia patogaus momento „nukirsti“ Gorbačiovą. Nėra jokių abejonių. Gorbačiovas kaip politinė figūra yra sukompromituotas, nes jis – KGB statytinis, yra nepaklusnus armijos atžvilgiu. Antra, Gorbačiovo negalimybė materialiai veikti armijos naudai verčia armiją veikti. O kas verčia teigti, kad mes esame visai netoli karinės diktatūros įvedimo būtinybės? Man atrodo, kad tai ryškiausiai atsiskleidžia būtent Lietuvoje. Yra gauta duomenų, kad tose vietose, tuose rajonuose kur nėra Lietuvos komunistų partijos skyrių, t. y. platformininkų, visą atsakomybę yra užgrobę kariniai komisarai. Kuo remdamiesi jie šitai daro? Dar gana neseniai, maždaug prieš 3–4 mėnesius, tokio fundamentalaus nusiteikimo jie neturėjo. Vadinasi,

armija po nepavykusių naujų Baltijos respublikų aneksavimo bandymų yra apsisprendusi ramiam ir tvirtam veikimui, o šitie žmonės yra gavę savo aukščiausiosios vadovybės nurodymus ir kareiviškus patikinimus, kad jie nebus palikti, kad jie atlaikys ir ilgai čia kęsti nereikės ir pan. Logika vienareikšmė ir aiški. Antra, armija vadovaudamasi Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Prezidento įsakymais totaliai pradėjo sekti Krašto apsaugos departamento struktūrų veiklą, konkrečius žmones ir ėmėsi net juos naikinti. Tiktai šitaip galima paaiškinti užvakarykštį Departamento vyrų apšaudymo faktą. Šaudė šviesiu paros metu, septintą valandą vakare, vidury Vilniaus miesto į autobusą su žmonėmis, grįžtančiais iš pasienio sargybos. Paskui sužeistuosius įsimetė kaip maišus į mašiną ir nusivežė. Operavo pačioje karinėje komendantūroje! Koks košmaras! Šis bandymas, prisidengus Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Prezidento įsakymu, sunaikinti ir nuginkluoti visas neformalias karines formuotes yra aiški pozicija į pačios pavojingiausios jėgos – nacionalinės armijos – formavimo pradžios eliminavimą. Ne veltui vienas Baltijos gynimo komitete esantis rusas, kuris atseit „vadavo“ Lietuvą, Aleksandrijoje parašė: jūs supraskite vieną dalyką, – galite kalbėti ką norite, nesukursite savo armijos, kuri galėtų gintis, niekai, farsas bus jūsų nepriklausomybė! Armija tai yra puikiai supratusi ir kenkia, net gamyklose yra kuriami ginkluoti draugovininkų būriai. Kuria juos jau nesislėpdami. Vieną gražią dieną jie bus panaudoti. Trečia labai svarbi aplinkybė yra ta, kad šachtininkai – pats didžiausias socialinio nestabilumo židinys – yra apginkluoti fundamentalia idėja – pašalinti TSRS Prezidentą. Ką tai reiškia? Tai reiškia vieną vienintelį dalyką – įvesti Tarybų Sąjungą galinčios valdyti jėgos tvarką. Kas ta jėga? Armija, aišku. Prezidentas bus koks nors pilkas Janajevas ar dar kas nors panašaus į jį. Dar blogiau yra tai, kad partija, atrodo, jau taip pat iš esmės prieš savo generalinį sekretorių pradeda šiaustis. Tai reiškia ne ką kitą, o socialinių neramumų eskalavimą ir raginimą, kad šachtininkai streikuotų ir reikalautų Gorbačiovo atsistatydinimo. Net Borisas Jelcinas tai supranta ir net jis, pats rimčiausias Gorbačiovo priešininkas, prašo savo Tarybą sėsti prie derybų stalo.

Diena X, kada ji? Aišku savaime, kad jinai turės išaušti. Čia net abejonių nėra. Ir tiktai armijos pralaimėjimas galėtų ką nors pakeisti. Ta diena nebūtinai turi tuoj pat ateiti. Gal per du, tris mėnesius ateis. Jei ne Lietuvoje bus tas židinys, tai gal kur kitur, bet akivaizdu, kad visur intensyviai

bandoma destabilizuoti padėtį. Lietuvoje tas nestabilumo motyvas gali atsirasti labai greitai, – kai prasidės žemės privatizavimas ir žemės grąžinimas buvusiems savininkams. Kol kas nuostata, kaip protingai subalansuoti ir anų, ir šitų interesus, nepriimta, ji net nesuvokiama, komjaunuoliškai ir revoliucionieriškai bandoma grąžinti, „agulniai“ ir su tokiu aistringumu, kad tikrai kartais kelia nuostabą. Žinoma, už mano kalbas dar kartą man gali pasiūlyti teismą, bet čia aš nei buvusios premjerės, nei kokios nors Lietuvos demokratinės darbo partijos programą vykdau, o kalbu tiesos įgaliotas ir kalbėsiu bet kada, bet kokiomis sąlygomis ir labai džiaugsiuosi, jeigu bus galų gale iškelta man byla, su malonumu tuoj pat eisiu į teismą. Ir kalbėsiu viską, kas turi būti pasakyta! Bet, deja, tiktai gąsdina ir taip bando visus kompromituoti. Tai taip pat senas KGB metodas. Mūsų visuomenėje yra tiek daug saugumietiško mentaliteto, senųjų saugumietiškų veiklos formų ir metodų, todėl aš leidžiu sau galvoti, kad konfrontacija yra galima.

Nemanau, kad ir Kazimiros Prunskienės, ir Gedimino Vagnoriaus Vyriausybės šito nesuprato ir dabar nesupranta, bet vis tiktai nieko nedaro. Ar kaltas jų ribotas matymas, ar jie mato kaip nors kitaip?

Atrodo, aiškiai pasakiau, kad Vagnoriaus Vyriausybė turi galimybę realizuoti šį dalyką ir, mano supratimu, bandymas subalansuoti, arba suvienodinti, kainas ir yra amortizacijos kūrimas būsimajam kainų pakėlimui. Tiktai labai svarbu, kad neatsitiktų kas nors tokio, kas gali labai deformuoti visa tai ir, antra, kad mes rastumėme tam momentą, tą slenkstį, kuris galėtų žymėti mūsų virsmą į kitą pusę. Tačiau mūsų Vyriausybė to dar nesuvokia. Šiandien Tarybų Sąjungoje ta Javlinskio programa irgi paremta etapais, nežinia, ką dabar Javlinskis siūlo, labai užslaptintas dalykas ir nepaprastai strategiškas daiktas, kadangi su Amerikos specialistais konsultavosi, pritarimas yra absoliutus ir, jeigu jau sako, kad gali būti net mums priimtinas šitas reformos variantas, tai, matyt, kad tikrai kas nors fundamentalaus ir labiau į šitą pusę konstruota; o šiaip tai ir penki šimtai dienų, ir Šatalino–Javlinskio programa ir buvo tokia.

Bet, kaip supratau, Vakarai kaip tiktai nenori finansuoti staigaus perėjimo. Ar tada, kai žengs šį žingsnį, duos „gabalą“, jau galės kontroliuoti, teigti, kad pildomi pažadai?

Jūs labai gerai pastebėjote, ir aš galiu pasakyti, kodėl. Juk Vakarams visai nereikia demokratinės Tarybų Sąjungos. Jiems reikia totalitarinės Tarybų Sąjungos, sušvelninto režimo, tačiau ne demokratinės šalies. Tai yra visiškai aišku! O mums reikia demokratinės Lietuvos. Žinoma, yra kas nori turėti ją ne demokratinę, projektuoja palaipsniui šitą procesą su valstybinių struktūrų pritaikymu arba modifikavimu totalitariniam arba autoritariniam valdymui. Sakykime, tada čia ir yra racijos. Aš manau, kad mes tokiu būdu susitvarkę (arba pasitvarkę) savo gyvenimą ir rezultatų galėtume pasiekti ne anksčiau kaip per kokį dešimtmetį, ir raidos tempai tikrai nebus tokie, kokių mes galime pasiekti, panaudoję optimalius variantus. Tai, kad bus pritaikytas nuosaikesnis variantas, nereiškia, kad bus visuomenėje mažiau skurdžių. Gali būti priešingai: greičiau skurdą bus galima eliminuoti, kai visuomenė gana efektyviai kaups savo nacionalinį turtą.

CENTRIZMO IDEOLOGIJOS METMENYS

(2004)

Centrizmas – stabilios visuomenės kūrimo ir palaikymo ideologinė doktrina.

Visos ideologijos yra visuomenės galių telkimo, ugdymo ir tikslingo panaudojimo teoriniai projektai.

Geopolitinis fonas

Nacionalinių valstybių kūrimosi ir įsitvirtinimo laikotarpiu susiklosčiusi dešinės ir kairės samprata nacionalinę valstybę laikė savaime suprantamu politiniu kontekstu, tikslu, kuriam siekti siūlė konservatyvias arba liberalias, vėliau – ir socialistines idėjas.

Nacionalinių valstybių besąlygiškumo nuostatai menkstant ir patiriant įvairių transformacijų (tragiškiausios jų buvo XX amžiaus fašizmo ir bolševizmo pasaulinės patirtys), kairė ir dešinė identifikavosi kaip socializmo ir liberalizmo priešprieša, kai „kova už mases“ taip deformavo valstybės struktūros supratimą, kad tiktai konservatizmas su savo šeimos, kultūros gerbimo, asmens apsaugos nuostatomis priminė vaizdinį apie tradicinę valstybės visuomenės sanklodą. Europos šiaurės kraštuose, tradiciškiausiuose iš visų Vakarų Europos regionų, šios tendencijos kaupėsi agrarinėse centristinėse partijose, kurios savo esmę suprato kaip nacijai reikšmingiausių visuomenės interesų politinį atstovavimą.

Centrizmas Lietuvoje

Tik XX amžiaus pradžioje atkūrusi valstybę ir pradėjusi modernųjį politinį gyvenimą Lietuva net ir tomis sąlygomis neturėjo galimybių juo pasinaudoti, nuosekliai formuodama ir struktūriškai išreikšdama savo visuomenės interesus visaverte politine sistema.

Pirmosios Respublikos demokratinės plėtros laikotarpiu daugelis Lietuvos partijų tebejautė carinės okupacijos metu susiformavusių doktrinų įtaką, o nacionalinius interesus ginti užsibrėžusiai tautininkų partijai į valdžią atėjus per valstybės perversmą ir praktiškai eliminavus kitų partijų poveikį valstybės gyvenimui, apie normalią partinę sistemą kalbėti nebeliko galimybės.

Antrosios Respublikos metas kurtis partijoms buvo palankus. Viena vertus, komunistų partijos vienvaldystė bolševikinės okupacijos metais buvo diskredituota, antra vertus, vienpartinė diktatūra buvo suformavusi politinio pasipriešinimo psichologiją, labai palankią partinio pliuralizmo sprogimui.

Centristinė partija, kurios iki tol nebuvo Lietuvos politiniame gyvenime, atsirado kaip nacionalinės santarvės tarp patriotinio ir komunistinio sparno viešajame gyvenime paieškos ir teigimo partija.

Lietuvos centro partijos, kuri įvairiais laikotarpiais turėjo skirtingus pavadinimus (Lietuvos centro judėjimas, Lietuvos centro sąjunga, Nacionalinė centro partija), atsiradimas ir pirmieji žingsniai išsamiai aprašyti knygos „Centrizmas Lietuvoje“ dalyje. Tenka pridurti tik tai, kad nuo pat atsiradimo centristinė Lietuvos partija buvo *nacionalinių interesų partija*, valstybininkų ir valstybės gyvenimo organizatorių partija, nesvarbu, kokias ideologines nuostatas kada akcentavo ar kokias politines aktualijas laikė svarbiausiais veiklos barais.

Tai leido gana greitai, aiškiai ir tvirtai apibrėžti partijos pozicijas, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir patekus į naujas suvereniteto įgyvendinimo sąlygas.

Centrizmas Europos Sąjungoje

Stojimo į Europos Sąjungą sąlyga buvo esmingas valstybės suverenių galių apribojimas ir atsisakymas sąjunginės jurisdikcijos labui. Tai lietė

svarbiausius tautos gyvenimo ir valstybės veiklos barus: užsienio politiką, gynybą, regioninę ir vietos politiką, teisėtvarką ir teisėsaugą, ūkį, prekybą, žmogaus teises ir migraciją. Nacionalinei nuožiūrai (ne tiek realiai, kiek nominaliai) liko socialinė rūpyba ir sveikatos apsauga, švietimas ir kultūra. Nacionalinio gyvenimo specifikos garantijų klausimai tolydžio tapo tautos fizinės ateities problema.

Iškilo nacionalinio gyvenimo savarankiškumo, tautos tapatumo išsaugojimo ir nacionalinių interesų realizavimo problema. Šiuo požiūriu Lietuvos politinės partijos netruko susiorientuoti kaip *integracinės* ir *nacionalinių interesų gynimo* partijos.

Integracinės partijos pareiškė Lietuvos reikalus spręsiančios stiprindamos Europos Sąjungą („gerai Europai – gerai mums“), nacionalinių interesų partijos – atskaitos tašku paskelbdamos nacionalinę specifiką ir „Europos reikalais“ laikydamos realias nacionalines problemas. Centristinė Lietuvos partija apibrėžia save kaip aiškią Lietuvos interesų, kovos už demokratinę Europos Sąjungą atstovę, pasipriešinimo Europos Sąjungos federalizacijai partiją.

Ši situacija permodeliuoja Lietuvos ir visų Europos nacionalinių valstybių politines sistemas, suskirstydama jas į nacionalines ir internacionalines, jau jų rėmuose susiformuojant dviejų lygių (arba dvejopo pobūdžio) kairei, dešinei ir centro partijoms. Šiandien Lietuvoje aiškiai integracinės yra socialdemokratų ir socialliberalų (kairė), liberalų ir konservatorių (dešinė) bei krikščionių demokratų (centras) partijos. Antiintegracinės yra Lietuvos socialdemokratų sąjunga (kairė), Lietuvių tautininkų sąjunga (dešinė) ir Nacionalinė centro partija (centras). Centristinių motyvų esama Darbo partijos, Liberalų demokratų partijos, Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungos programose ir veikloje.

Koks bus partijų išsidėstymas, veikimas bei įtaka ir nacionaliniame, ir internacionaliniame kontekstuose, šiandien pasakyti neįmanoma, nes vyksta akivaizdus politinės sistemos persitvarkymo procesas, kartais vadinamas partinės sistemos krize, kartais – netgi nacionaline krize. Negalima atmesti abiejų apibūdinimų, nes įsitraukimo į Europos Sąjungą tikslai, būdai ir priemonės dažnai nesutampa su deklaruojamais, todėl problemų patiria tiek tauta ir jos valstybė, tiek visuomenės politinė sąmonė ir jos partinė politinė sistema. Šiandieninę Lietuvos būklę galima būtų apibūdinti kaip pereinamąją. Partijų gyvenime padėties neapibrėžtumas

reiškiasi tradicinėmis laikomų (parlamente atstovų Nepriklausomybės metais turėjusių) partijų prestižo smukimu, karštligišku visų įmanomų koalicijų sudarymu (socialdemokratų ir socialliberalų koalicija kairėje, liberalų ir konservatorių koalicija dešinėje), naujų (vadinamų populistinėmis) partijų kilimu (tipiškas pavyzdys – per pusmetį į reitingų viršūnes iššokusi Darbo partija) ir klasikinėms ideologinėms nuostatoms ištikimų partijų pasirodymu (atsikūrę socialdemokratai, atsikūrę centristai, persitvarkę tautininkai). Pastarosios savo uždaviniu laiko trinarės nacionalinius interesus ginančios politinės sistemos atkūrimą, tautos ir nacionalinės valstybės saugą bei stiprinimą. Integracinės partijos kur kas labiau bus veikiamos Europos Parlamente veikiančių partinių internacionalų, kurie niekinamai žiūri į jiems paklusti nenorinčias partijas. Šis konfliktas bus vienas ryškiausių Naujosios Europos politinio gyvenimo leitmotyvų ir vienas didžiausių Europos Sąjungos politinės sąmonės kitimo stimulų.

Pagrindinė ideologinė problema

Ne tik Europos Sąjungoje, bet ir visame pasaulyje, įėjusiame į vadinamąją globalizacijos erą, pagrindinis ideologijos ir politikos klausimas yra *nacionalinės valstybės problema*.

Situacijoje, kai transnacionalinės gamybos korporacijos, kurių tikslas yra grynasis pelnas, pažemino ir realiai (dažnai – nusikalstamais būdais) paneigė valstybės statusą, nacionalinė valstybė kaip idėja ir politinė realybė nebeteko turėtų galių. Netgi pačių didžiausių valstybių, šiuolaikinių imperijų (JAV, Rusija, Kinija, Indija) politinės vadovybės pasijunta bejėgės prieš globalizacinio kapitalo veikimą – ką jau kalbėti apie mažas nacionalines valstybes, kurių metiniai biudžetai gali būti dešimteriopai mažesni už vidutinio koncerno metinį pelną. (Rusijos vadovybės kova su naftos gigante „Jukos“ yra tipiškas politinės vadovybės desperatiškas bandymas eliminuoti galimą koncerno politinį poveikį valstybės raidai jos vadovybės norima linkme. „Mažeikių naftos“ pardavimas amerikiečių bendrovei „Williams Internacional“ yra tipiškas mažos valstybės politinis apsisprendimas veikti valstybės raidą transnacionaliniu kapitalu. Tokių pavyzdžių šiandienos pasaulyje – begalė.) Suprantama, kad esama padėtis buvo pabandyta teorizuoti, postuluojant nacionalinės valstybės eros pabaigą. Pastaruoju metu

ši tendencija buvo dominuojanti ir daug prisidėjo prie Europos Sąjungos kūrimo bei transformacijų, ypač Europos konstitucijos projekto dvasios ir nuostatų, visiškai eliminuojančių bet kokį nacionalinės valstybės teorinį, juridinį ir politinį vertinimą. Dar atviriau globalistinė antinacionalinė dvasia išdėstyta Vakarų Europos ir JAV iniciatyva parengtoje ir 2000 metais priimtoje Jungtinių Tautų Tūkstantmečio deklaracijoje, kur pagrindinis veikiantysis subjektas yra individas, o ne bendrija. Tokia nuostata implikuoja pasaulinės valstybės kūrimą su fundamentalia tautų ir civilizacijų prigimtine bei humanitarine maišatimi. Šis kelias veda ir neišvengiamai atves į diktatūras, kurių užuomazgų jau galima įžvelgti tiek Europos konstitucijos unitarizme, tiek ir JAV karo su teroristais teorijoje ir praktikoje.

Bandymai atsakyti į klausimą, *kas gi po nacionalinės valstybės*, kol kas niekur nevedė.

Ir nenuves, nes be nacionalinės valstybės nebus jokios valstybės. Netgi pasaulinės. Ką jau kalbėti apie demokratinę valstybę.

Žmogus yra visuomeninis padaras. Kad žmogaus visuomenė nėra viso pasaulio žmonės, jau įsakmiai parodė arabai ir, matyt, nekeis savo pozicijos, net jeigu krikščioniškoji civilizacija susivienytų į kokią nors prieš islamą kariaujančią Šiaurės pusrutulio sąjungą. Netgi to paties civilizacinio tipo regionai negali būti ir nėra tapatūs: tai aiškiai rodo tiek ilgaamžė rusifikacijos politika, tiek JAV „tautų katilas“ (kuris jau artėja prie ispanų ir anglų dvikalbystės ir juodaodžių daugumos), ką jau kalbėti apie Europos Sąjungą, kurios visa praeitis – jos europietiškoji šlovė – sukurta labai aiškiai savo tautiškumą suvokiančių etnosų.

Sutikdami su prielaida, kad pasaulinė valstybė tėra vienokio ar kitokio totalitarizmo politinė mistifikacija (tai eventualiai patvirtina ir Tūkstantmečio deklaracija), negalėsime nesutikti ir su tuo, jog *nacionalinė valstybė yra reali alternatyva globalizacijai.*

Ar būtina tokios alternatyvos ieškoti?

Globalizacijos ribos

Teigiama, kad globalizmas turi ir teigiamų, ir neigiamų ypatybių. Su tuo negalima nesutikti: gyvenimas visada turi ir teigiamų, ir neigiamų ypatybių, nesvarbu, ar jis globalus, ar lokalus.

Kalbant apie ideologiją, alternatyvą teikiančias idėjas artikuliuoti būtina.

Pirma, ką turime suvokti, kalbėdami apie globalizmą politine prasme: globalizmas – tai totalitarizmas. Alternatyva globalizacijai – demokratizacija. Demokratizacija pasaulio mastu – tai pasaulinės *tautų sandraugos* kūrimas, kurio užuomazga yra Jungtinės Tautos.

Jungtinės Tautos šiandien yra sąmoningai kompromituojamos, tačiau jos turi daugiau galių ir daro didesnį poveikį, nei darė Šaltojo karo metais. Jų reorganizavimas pritaikant naujajai pasaulio geopolitinei situacijai yra toks pat pasaulio tautų ir valstybių uždavinys, kaip ir kitų pasaulinių organizacijų (NATO, PPO, TVF) pertvarkymas. Jei kitos kis lėčiau, tai JT keistis gali labai sparčiai ir sėkmingai, ir to kitimo prielaida yra Visuotinės tautų teisių deklaracijos sukūrimas ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos papildymas žmogaus atsakomybės kitam žmogui ir visai gyvasčiai nuostatomis.

Antra, ko nedera užmiršti kalbant apie globalizmą ūkiniu ekonominiu aspektu: pelnas nėra ir negali būti absoliuti vertybė. Pripažįstant pelną aukščiausia instancija, sunaikinama visa kita – ir pelnui neparankus materialusis pasaulis, ir – svarbiausia – dvasinis, idealusis. Naudos ir tiesos konfliktas šiandien akivaizdus, kol kas beveik visuotinai ir visapusiškai laimint naudai. Tačiau riba jau prieita ir peržengta: prasidėjęs civilizacijų karas yra iš esmės karas dėl vertybių. Jis baigsis juo greičiau, kuo intensyviau bus ieškoma išeities ir kuo greičiau bus rastas kompromisas, pripažįstantis tam tikrą moderniojo pasaulio tabu sistemą, kurios leitmotyvas bus idėjos ir daikto tapatumas, politikos ir ekonomikos subordinuotumas, ne ekonomikos, o politikos, ne materialinio, o dvasinio prado prioritetiškumo akcentavimas ir dominavimas. XX amžiuje dėl to kovojo ideologijos, XXI amžiuje dėl to jau susirėmė civilizacijos. Jeigu konfliktas nepereis į taikų dialogą, ne tik atskirų civilizacijų (netgi Vakarų civilizacijos) baigtis, bet ir pasaulio baigtis taps politine kasdienybe. Taikos kultūra yra to kompromiso būdas, o taika yra humanitarinės dvasios produktas, savo vertybes kaip alternatyvas postuluojantis taip: *ne naudos tiesa, o tiesos nauda.*

Trečia, kas išplaukia iš pirmųjų dviejų alternatyvų, yra žmonių likimo – ne tik tautos, ne tik civilizacijų, bet ir gyvasties apskritai klausimas: jeigu neatsižvelgdami į žmogaus socialinę (kultūrinę) prigimtį ir egzistavimo būdą globalizacijos teoretikai ir praktikai marins tautas, jeigu mirti nenorinčios tautos bus priverstos beatodairiškai, iki pasaulinių karų naudotis visu civilizacijos potencialu, tai neišvengiamai ves (veda) į visapusišką

gyvybinių išteklių išnaudojimą, gresiantį jau dabar aiškiai suvoktomis ir stabdyti bandomomis ekologinėmis, demografinėmis, ekonominėmis, kultūrinėmis ir kitokiomis problemomis, galinčiomis tapti katastrofomis su pragaištingomis visai gyvasčiai pasekmėmis.

Kuo pasaulis šiandien yra neabejotinai globalus? Visų pirma – ne kaip atvira ir pelnui palankiausias sąlygas sukurti privalanti aplinka, o kaip trapi Žemės gyvybės vieta, tokia nedidelė ir tokia jautri, kad jai gyvuoti ir atsinaujinti turi būti pajungtos visos visų tautų ir civilizacijų žmonių pastangos. *Ne žmogus gyvastį, o gyvastis žmogų kuria ir ugdo*, ir *ekologinės etikos*, *tausojančio gyvenimo būdo* ir *doro gyvenimo kultūros*, o ne grynojo pelno (finansų viešpatavimo) ir jį aptarnaujančių struktūrų kūrimas yra globalus globalėjančios Žemės uždavinys.

Globalizacijos imperatyvai partijoms

Visiškai aišku, kad tiek pasaulio, tiek bet kurios visuomenės idėjinės ir politinės orientacijos diferencijuojasi ir ateityje dar labiau išryškės pagal globalizmo ar lokalizmų kriterijus. Toms visuomenės orientacijoms atstovaujančios ir jas įgyvendinančios politinės struktūros bus gana antagonistiškos, nes globalistinė politinė kryptis ir toliau sieks stambiojo kapitalo besąlygiško viešpatavimo, o lokalistinė bus už nacionalinių ūkių egzistavimą ir funkcionavimą naujomis geopolitinėmis aplinkybėmis. Globalistinės politinės struktūros (partijos) veiks kaip internacionaliniai dariniai (internacionalai, kurių pavyzdys yra, tarkim, šiandieninis liberalų internacionalas), lokalistinės – kaip *atstovavimo* nacionaliniams interesams arba *kovos* už nacionalinius reikalus partijos. Antiglobalistinių partijų veikimas bus taip pat gana aiškiai internacionalinis – jo užuomazgos jau ryškios.

Globalistų–lokalistų–antiglobalistų vertikalėje jau ir šiandien egzistuoja kairės–centro–dešinės dar kiek tradiciškai tebeveikiančios politinės ir visuomeninės organizacijos, šiuo metu ieškančios naujų, pakitusią situaciją atitinkančių tapatumų. Reikia pabrėžti, kad ideologinė kova ne vienu atveju kovojama labai nešvariai netgi teoriniu lygiu. Pavyzdžiui, kovojant prieš globalistams absoliučiai nepriimtiną trinarę politinę sistemą (paprastai vidurio, arba centristinės, partijos yra nacionalinių aspiracijų partijos), į politinę apyvartą atkakliai tempiamos *centro dešinės*

ir *centro kairės* sąvokos, taip net teorinėje refleksijoje bandant demontuoti *centrą*. Arba: nacionalinės dešiniosios partijos, tokios kaip konservatoriai, liberalai, krikščionys demokratai, Europos Parlamente vienijasi į *liaudies partijų* frakciją. Taigi politinė kova tiek nacionalinėse erdvėse, globalizuotuose subregionuose (Europos Sąjungoje), tiek pasaulyje bus komplikuota ir dviprasmiška. Ją dar stipriau veiks ir civilizacijų konfliktas, lydimas ir naujų idėjų, ir naujų migracinių iššūkių bei poveikių.

Ne šio darbo reikalas yra kitų partijų ideologinių apibrėžčių analizė. Bendrasis fonas čia pateikiamas tik centristinės orientacijos partijos ideologinių nuostatų fundamentalumui išryškinti. Tai juo svarbiau, kad Nacionalinė centro partija, viena pirmųjų reagavusi į pasaulio globalizacijos iššūkius ne prisitaikymu, o pasipriešinimu tais atvejais, kai globalizaciniai procesai aiškiai nepriimtini nacionalinei plėtrai, savo naująsias ideologines nuostatas formuluoja atsižvelgdama į giliausias sąsajas su viso pasaulio plėtros tendencijomis. Nacionalinės centro partijos ideologija, kuriama ne specialiam lietuviškam atvejui, o kaip galima kiekvienos tautos atstovavimo nacionaliniams interesams idėjų ir nuostatų sistema, šia prasme neabejotinai universali.

Centro partijos ideologiniai postulatai

Centro partija remiasi alternatyviu globalizmui lokalizmu ir yra įsitikinusi, kad šiandieninis pasaulis ir ateityje negalės egzistuoti be (tegul ir naujas apibrėžtis įgyjančios) nacionalinės valstybės. *Nacionalinės valstybės* saugojimas ir stiprinimas yra svarbiausias politinis Nacionalinės centro partijos *uždavinys*, kuriuo siekiama ir pagrindinio *tikslo – lietuvių tautos* išsaugojimo, sustiprinimo ir tokio pasaulyje įtvirtinimo, kuris garantuotų jai saugų bei patikimą gyvenimą savo istorinėje tėvynėje ir valstybėje. Tik tokiu atveju – lietuvių tautos *buvimo* pasaulyje atveju – galima kalbėti apie laisvę pasaulyje – laisvę visiems, o ne kai kuriems. Tik tokiu atveju galima kalbėti apie pasaulio laisvės garantijas – pasaulinę demokratiją, o ne diktatūrą. Tik tokiu atveju galima užsiimti pasaulio tobulinimu, o ne žudymu iš didelės meilės jam.

Centro partija yra įsitikinusi, kad tautos gyvenimo garantijas politiškai geriausiai realizuoja demokratinė santvarka, todėl demokratijos

stiprinimas ir plėtojimas tiek pasaulyje, tiek nacionalinėje valstybėje yra antrasis pagrindinis partijos uždavinys. Pasaulyje jis turi būti realizuojamas visokeriopai stiprinant Jungtinių Tautų veiklą, nacionaliniu lygmeniu – įgyvendinant pilnutinės demokratijos doktriną.

Veiksmuose tiek pasaulio, tiek nacionaliniu lygmeniu Centro partija remiasi nuostata, kad visų vyksmų ištaka yra konkretus vienos ar kitos kultūros žmogus, todėl partijos pripažįstamų idėjų sklaida suprantama ir remiama kaip *kultūrinio asmens* sklaida, reiškianti ir jo sąlygotumą, ir laisvę, taigi – ir atsakomybę.

Centro partijos postulatų sisteminis išskleidimas

Centro partijos veiklos atskaitos taškas yra asmuo, kurio veikimas (santykis su savim pačiu, su aplinka ir su kitu žmogumi) kuria visa tai, ką vadiname žmogaus pasauliu.

Iš asmens santykio su savimi ir kitu asmeniu kyla tokie svarbūs žmogui ir visuomenei rūpesčiai ir uždaviniai, kaip asmens ir jo palikuonių fizinė ir dvasinė sveikata, mokymasis ir ugdymasis, sąveikavimas ir komunikavimas. Tai ištisos veiklos sritys, garantuojančios asmens buvimo elementariausius poreikius ir sąlygas. Esminga tai, kad didžiausia atsakomybės našta jose tenka personaliai kiekvienam atskiram asmeniui: doras galėsi būti, jei apsispręsi būti sąžiningas, deramo gyvenimo būdo, suprantantis ir žinantis, bent jau išsimokslinęs – jeigu turėsi ryžto siekti išsilavinimo, sveikas – jei paisysi sveiko gyvenimo būdo. Asmeninės atsakomybės klausimas šiuolaikiniame pasaulyje kyla su visu aiškumu ir kategoriškumu. Partija šitai akcentuoja tiek savo narių, tiek savo organizacijos, tiek valstybės gyvenimo sutvarkymo programose ir projektuose, numatydama sąlygų šiems poreikiams realizuoti būtinumą.

Iš asmenų kaip visumos (*visuomenės*) *santykių* kyla tokie kolektyviniai rūpesčiai ir uždaviniai, kaip bendrų pastangų reikalaujančios gamybos (organinės, arba žemės ūkio, mechaninės, arba pramoninės, ir energetinės) organizavimas, pasikeitimas vertybėmis (prekyba, pinigai, bankai), šiems procesams užtikrinti reikalingos bendros tvarkos kūrimas (papročiai, įstatymai, represiniai aparatai – policija, teismai).

Iš visuomenių santykio su kitomis visuomenėmis kyla bendravimo (diplomatijos), saugumo (žvalgyba, kontržvalgyba), gynybos (karinės pajėgos, karas) rūpesčiai ir darbai.

Visa tai kartu sudaro etnoso galimybes būti reproduktyviam, gyvybingam, kūrybingam, turinčiam valstybingumą ir sugebančiam dalyvauti demokratinio pasaulio tautų konkurencijoje.

Lietuviškieji centristinės ideologijos akcentai eurosąjunginės integracijos sąlygomis

Centristinė visuomenės galių plėtotė remiasi reproduktyvia visuomene (tauta, nacija), nacionaline valstybe, nacionaliniu ūkiu ir tautine kultūra. Jau šiandien čia yra subrendusios šios pirmiausia spręstinos problemos.

1. Beveik dešimtmetis, kai Lietuvos gyventojų skaičius tolydžio mažėja dėl natūralaus prieaugio deficito, o pastaruoju metu – ir dėl ekonominės emigracijos. Centro partija yra įsitikinusi, kad sustabdyti nacijos fizinį nykimą yra rimčiausia šiuolaikinės nacionalinės politikos problema. Ją galima spręsti trimis kryptimis: imtis radikalių priemonių teigiamam požiūriui į gimdymą formuoti ir kurti visapusišką lengvatų sistemą jaunoms daugiavaikėms šeimoms; sukurti gyvenimo su Lietuva ir Lietuvai galimybes visiems to pageidaujantiems emigrantams iš Lietuvos; kurti darbo vietas Lietuvoje.

2. Visuomenės ir (o tai itin pavojinga) jaunimo fizinė būklė, sveikata blogėja. Sveiko gyvenimo būdo propagavimas ir mokymas paliktas žmonių asmeninei nuožiūrai. Siautėja girtuokliavimas. Nacionaline nelaime tampa narkomanija. Valstybinės medicinos pagalbos kokybė prastėja. Gydymą ima diktuoti ne gydytojai, o vaistų pramonė ir prekyba. Visa tai yra tokio masto sveikatos saugos problemos, kurių sprendimas reikalauja ir tarptautinių pastangų.

3. Darbinę veiklą baigę žmonės dar negauna normalių pragyvenimą garantuojančių pensijų. Pensijas būtina sparčiai didinti iki Europos Sąjungos pragyvenimo standartus atitinkančio ir žmogiško gyvenimo sąlygas garantuojančio lygio.

4. Švietimas yra pasukęs sistemos komercializavimo ir proceso fragmentavimo keliu. Iš perkrautų programų gaudamas nors ir didžiulius žinių fragmentus, jaunimas nesugeba jų susieti ir *suprasti*. Susilpnėjęs

įgyjamų žinių istorizmas. Patriotinis auklėjimas visiškai pakeistas kosmopolitinio pilietiškumo diegimu. Dorovės ir moralės problematika nepatenkinama. Švietimas turi būti laikomas tautos likimo ir ateities garantu.

5. Būtina optimizuoti švietimo kaštus, ypač aukštojo mokslo įgijimo tvarką ir mastą. Tačiau ne kaštai turi lemti švietimo kokybę, o kokybė kaštus.

6. Lietuvių kalba pavojuje. Per žiniasklaidą į lietuvių kalbos erdvę brutaliai veržiasi anglų kalba. Tai akivaizdus Valstybinės kalbos įstatymo pažeidimas, kuris neleistinai toleruojamas. Valstybines informacijos sistemas būtina lietuvinti nedelsiant.

7. Lietuvos automagistralės turi būti rekonstruojamos pagal šiuolaikinius greitkelių standartus. Būtina greičiau sutvarkyti vietinių kelių tinklą.

8. Lietuvos geležinkelis turi tapti visaverte Vakarų–Rytų geležinkelių jungiamąja grandimi.

9. Daryti visa, kas reikalinga, kad Lietuva atsikurtų ir įsitvirtintų pasaulyje kaip jūrų valstybė.

10. Valstybės žinioje išlaikyti Lietuvos oro linijas.

11. Modernizuoti Ignalinos atominę elektrinę. Optimizuoti mažųjų hidroelektrinių tinklą.

12. Žemės ūkiui netinkamas žemes apsodinti miškais.

13. Kaimas visada buvo Lietuvos atrama. Jis išgyvena eilinį sukrėtimą. Visapusiškai dalyvauti lietuviško kaimo šiuolaikinimo darbuose, svarbiausiu rūpesčiu laikant kiekvieno kaime gyventi ir iš žemės pragyventi norinčiojo rėmimą.

14. Valstybės lėšomis ieškoti žemės ūkio produktų realizavimo rinkų trečiosiose šalyse.

15. Palaikyti nacionalinio kapitalo gamybinių pajėgumų kompleksą, galintį tapti savarankiško nacionalinio ūkio pamatu tuo atveju, jeigu Lietuva nutartų pasitraukti iš Europos Sąjungos.

16. Skatinti ir remti nacionalinio kapitalo įmonių ekspansiją į pasaulio rinkas.

17. Konstituciškai garantuoti Lietuvos suverenitetą.

18. Įstatymiškai garantuoti Lietuvos teritorinio vientisumo apsaugą, kai Lietuvoje veikia Europos Sąjungos reikalavimas leisti įsigyti žemę visiems.

19. Peržiūrėti Lietuvos teisėtvarką ir teisėsaugą galimybių efektyviau ginti nacionalinius interesus požiūriu. Rasti racionalų nacionalinės teisės santykį su Europos žmogaus teisių teismu.

20. Nacionalinio saugumo garantijas stiprinti kuriant ir ugdant savigynos institucijas bei dvasią.

21. Lietuvos diplomatines tarnybas mobilizuoti lietuvių kultūros propagandai ir visų lietuvių ryšiui su Lietuva garantuoti.

Partinio gyvenimo pertvarkos

Antrosios Respublikos politinis gyvenimas parodė, kad veikusi visuomenės politinės organizacijos sistema išsigimė ir žlugo. Pagrindinė priežastis – iš esmės visiškas valstybės atsiribojimas nuo partijų kaip visuomenės politinio organizavimosi būdo palaikymo, paliekant jas jų pačių nuožiūrai. Tai vedė į tokias partijų egzistavimo lėšų paieškas, kurios dažnai baigdavosi korupciniais santykiais.

Nacionalinė centro partija mano, kad būtina valstybės dotacijas skirti visoms oficialiai veikti pradedančioms (registruotoms) partijoms, reikalaujant iš jų tam tikros jų veiklos rezultatyvumo ir griežtai reglamentuotos lėšų panaudojimo ataskaitos.

Reikia spręsti ir partijų vadovų dalyvavimo nacionalinėje valdžioje klausimą. Partijos vadovas turėtų būti *politinis lyderis*, todėl nei į Seimą, nei į Vyriausybę eiti jis negalėtų. Partijos pirmininkui turėtų būti įstatymo suteikta teisė dalyvauti tik valstybės vadovo (kuris ir yra *šalies politinis lyderis*) rinkimuose.

Prie Respublikos Prezidento turėtų veikti partijos pirmininkų Politinė taryba. Partijos pirmininkas turi turėti įstatymo numatytą ir reglamentuotą teisę atšaukti pagal tos partijos sąrašą į parlamentą išrinktus, tačiau blogai, partijos nuomone, dirbančius parlamentarus (vienmandatėse išrinktieji galėtų būti atšaukiami apygardos referendumu). Taip būtų išspręsta operatyvios politinės atsakomybės problema.

Šitoks partinio gyvenimo atsakomybės padidinimas galėtų padėti atkurti partinės politinės sistemos prestižą, kuris reikštų pasitikėjimo valstybės politika ir politikais atkūrimą. Be pasitikėjimo joks politinis gyvenimas neįmanomas. Be valstybės lygiu organizuoto politinio gyvenimo neįmanomas nacijos gyvenimas ir gyvavimas.

SĄJŪDŽIO KRONIKA

Sąjūdžio ištakos

(2008)

„Sąjūdžio kronika“ – tai Sąjūdžio istorija, kaip ji išliko Sąjūdžio lyderių viešosiose kalbose. Tai labai įdomus epochos virsmo paliudijimas.

Visi kalbų tekstai išskirti kursyvu – tai leidžia juos atskirti nuo autorinio teksto, kuris tėra trumpas Sąjūdžio bylojimų konteksto apibūdinimas.

Šią „Kroniką“ autorius skiria Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dvidešimtmečiui.

Sąjūdžio kontūrai

Lietuvių tautą per visą okupaciją palaikiusi idėja buvo nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas.

Į jos įgyvendinimą, atkuriant 1918–1940 metų Respubliką, arba Pirmąją respubliką, eita tolydžio, tačiau nesunku įžvelgti ir tam tikrą išsivaduojamojo proceso nuoseklumą.

Skirtini trys laikotarpiai: pirmas – Ginkluotas pasipriešinimas, arba Partizanų karas (kartais vadinamas Karu po karo) – 1944–1953 metai; antras – Neginkluotas pasipriešinimas, kurio pradžia sietina su Romo Kalantos susideginimu 1972 metais, „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ pasirodymu ir Lietuvos laisvės lygos įsikūrimu 1978 metais, ir trečias – Nepriklausomybės taikaus atkūrimo etapas, sietinas su Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio susikūrimu ir jo juridine veikla, kurios viršūne tapo 1990 m. kovo 11 d. Valstybės atkūrimo Aktas.

Šio, pastarojo, etapo prielaidos – Tarybų Sąjungos ekonominė ir politinė krizė, privertusi diktatūrinę Tarybų Sąjungos komunistų partiją ieškoti

išeičių reformose ir savo vairą patikėti Michailui Gorbačiovui, kuris paskelbė vadinamosios pertvarkos (rusiškai – *perestroika*) politiką. Jos esmė buvo režimo demokratizavimas žadinant žmonių iniciatyvumą, iškeliant naujus lyderius ir taip reformuojant stagnuojančią komunistinę valstybę. Lietuvai itin svarbus buvo tuo metu populiariausias viešumo šūkis, kuris įgalino vadinamąsias tiesos sakymo akcijas, laužiusias mąstymo bei kalbėjimo normas ir stereotipus, šitaip artėjant prie esminių dalykų pasakymo: kad mes okupuoti ir kad tokie likti nenorime.

Šiandieninėse politinėse kovose, kurios pasižymi šmeižtais ir insinuacijomis, kartais sakoma, kad Sąjūdį įkūrė komunistų partija, norėdama prijaukinti ir kontroliuoti visuomenės laisvėjimą, o kai kas drįsta teigti, kad Sąjūdis – tarybinio saugumo, vadinamo KGB (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti*), kūrinys. Tiesa yra tokia: Sąjūdyje buvo nemaža komunistų partijos narių, tačiau be jų Sąjūdžio išvis nebūtų buvę. Būtų buvę kažkas kita. Lietuva būtų išsivadavusi ir be Sąjūdžio, tačiau kitaip. Kompartijos nariai Sąjūdyje buvo tarsi amortizatorius tarp Lietuvos komunistų valdžios ir Lietuvos išsivadavimo siekusių žmonių, tiek partinių, tiek nepartinių. Vėliau išaiškėjo, kad Sąjūdyje būta ir vadinamųjų KGB agentų. Tačiau pateko jie Sąjūdin ne dėl to, kad buvo deleguoti ar atsivesti, o todėl, kad daug netgi labai žymių žmonių kažkada buvo sutikę bendradarbiauti su okupacinėmis spectarnybomis. (Kodėl – skaudus atskiras klausimas.)

Sąjūdis, o ne Lyga, tapo Nepriklausomybės atkūrėjais todėl, kad Lyga reikalavo Nepriklausomybės iš Lietuvos okupacinės valdžios, kurios ši negalėjo suteikti, nes, viena, nenorėjo, antra, pati buvo kontroliuojama centrinės okupacinės valdžios Maskvoje. Sąjūdis ilgai nekalbėjo apie Nepriklausomybę, dėjosi veikiąs pertvarkos rėmuose, tačiau tą Lietuvos persitvarkymą (o ne pertvarkymą!) žingsnis po žingsnio pagal galiojančios teisės normas nuvedė tiek toli, kad liko tik konstatuoti apie tos teisės – marionetinės teisės – tolesnį nepriimtinumą ir skelbti Nepriklausomybę bei sukurti naują Konstituciją – naujos teisinės sistemos pamatą. Sąjūdis nepriklausomybę evoliucionavo žingsnis po žingsnio praplėsdamas laisvės erdvę, viską įteisindamas pirma visuomeninio lygio susitarimais, o vėliau – ir teisės normomis. Kai kurie ir dabar veikiantys įstatymai Sąjūdžio deleguotų atstovų buvo priimti dar LTSR Aukščiausiojoje Taryboje. Beje, Nepriklausomybės Akto signatarai taip pat buvo išrinkti kaip LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai.

Sąjūdis kilo iš tautos – jį pradėjo inteligentija, parėmė jaunimas ir suformavo patys plačiausi visuomenės sluoksniai. Nacionaliniam kolaborantų būriui liko tik prisitaikyti ir – bent jau kuriam laikui – persidažyti nacionalinės trispalvės spalvomis.

Sąjūdžio ištakos yra visuomeninės organizacijos. Tai žaliųjų organizacijos „Žemyna“, „Atgaja“, paminklosaugos klubas „Talka“, „Vilnijos“ draugija, Motiejaus Valančiaus blaivystės draugija, jaunimo organizacijos „Lituanika“, „Jaunalietuviai“, kasmetinis Tomo Mano seminaras Nidoje, Rumšiškių etninės kultūros seminaras ir kitos. Ypatingą vietą užima „Žinijos“ draugijos filosofų klubas Vilniuje. Aktyviai veikė jaunieji Vilniaus Puslaidininkių fizikos, Fizikos ir matematikos, Žemės ūkio ekonomikos, Elektrografijos institutų mokslininkai. Tai buvo sambūriai žmonių, ieškojusių naujovių esamos sistemos gorbačiovinės pertvarkos rėmuose.

Sąjūdžio įsikūrimas specifiškas. Maskva jau griaudėjo viešai prabilusiais kitaminčiais, rusiški laikraščiai ir žurnalai, kurių buvo apstu Lietuvoje, klykė apie Stalino gulagus, istorijos baltas dėmes, tarybinių žmonių mankurtizaciją, atgailos būtinybę, o Lietuvoje buvo ramu kaip kaimo sodyboje. Tiesa, vienas kitas rašytojas ar žurnalistas prie leistinumo ribos priartėdavo kokiu straipsniu ar knyga, per skaitančiąją visuomenę nuvilnydavo pasigėrėjimo banga, tačiau ir vėl viskas pritildavo.

„Žinijos“ filosofų klube, kuris nuo 1987 m. rudens tampa svarbiausia Lietuvos nerimo vieta, pamažu kaupiasi tokia kalbėjimosi įtampa, kuri 1988 m. kovą išsikrauna susikirtimu su LKP CK instruktorium, ir klubui atsakomos patalpos. Vadovai nepasiduoda: susitaria su Dailininkų sąjunga dėl naudojimosi jų sale. Arvydas Juozaitis čia perskaito pranešimą apie politinę kultūrą, kuriame demaskuojamas socialistinės revoliucijos Lietuvoje mitas. Tekstas patenka į užsienį. Gegužės mėnesį judėjimo aktyvistai jau diskutuoja apie liaudies fronto kūrimą: kada ir kaip. Gegužės 27 d. į Ekonomikos institutą atvyksta neseniai įkurto Estijos liaudies fronto atstovas Ivaras Raigas, jis ragina greičiau paremti juos ir įkurti persitvarkymo judėjimą Lietuvoje.

Tuo metu Mokslų akademija LKP CK pavedimu jau rengia naujos LTSR Konstitucijos projekto pataisų siūlymus. Akademijos salėje vyksta diskusijos, kaip turėtų būti realizuotas Lietuvos socialistinis suverenitetas Tarybų Sąjungos sudėtyje.

Birželio 2 d. Mokslininkų rūmai Verkiuose suorganizuoja diskusiją „Ar įveiksime biurokratizmą?“ Kalbėtojais pakviečiami profesoriai

Kazimieras Antanavičius, Jokūbas Minkevičius, Kazimira Prunskienė, filosofai Rimantas Juknevičius ir Romualdas Ozolas. Klausytojai – įvairių neramiųjų sambūrių lankytojai, būrys jaunimo iš Puslaidininkių fizikos instituto. Nors ir stengiantis laikytis nurodytos temos, kalbėta iš esmės apie fronto ar sąjūdžio steigimą. Tačiau auditorija baiminosi, kad čia sukurta iniciatyvinė grupė bus nepakankamai reprezentatyvi. Grįžę į miestą Ozolas, Alvydas Medalinskas, Artūras Skučas ir Eigirdas Gudžinskas Tauro kalno lomoje aptarė rytojaus akcijos eigą bei numatė iniciatyvinėn grupėn siūlytinas garsias asmenybes – tokias, kurias areštuoti ar kaip nors kitaip represuoti valdžia nedrįstų dėl nepalankaus jai pačiai atgarsio visuomenėje. Kandidatams buvo pasiskambinta ir gautas jų sutikimas. Judėjimą sutarta vadinti Lietuvos sąjūdžiu. Kad atitiktų laiko dvasią, įterptas žodelis „persitvarkymo“.

Tą pat dieną vakare kita grupelė posėdžiavo profesoriaus Bronislovo Genzelio bute. Jie sudarė savo kandidatų sąrašą. Trečia grupė, susikūrusi po estų pasiuntinio apsilankymo ir vadovaujama Zigmo Vaišvilos, jau anksčiau vedė derybas su MA vadovybe dėl salės, kol viceprezidentas Eduardas Vilkas susirinkti leido, jeigu pokalbis su visuomene vyks apie pasiūlymus LTSR Konstitucijos projektui. Taip trys iniciatyvų srovelės susiliejo į vieną, ir birželio 3 d. Mokslų akademijos Didžioji salė buvo tutina, žmonės spietėsi net už durų.

Žmonės susirinko steigti liaudies fronto, o susirinkimo prezidiume sėdintys nežinia kieno deleguoti penki profesoriai ir akademikai atkakliai reikalavo kalbėti „mokslinės diskusijos stiliumi“. Porą kartų abiejų pusių kantrybė vos vos netrūko, tačiau kalboms perkaitus į avansceną išėjo jauni vyrai Medalinskas, Skučas ir Vaišvila. Jie paprašė, kad akademikai pasėdėtų netrukdydami, ir pasiūlė teikti kandidatus į Iniciatyvinę grupę. Kai buvo pasiūlyta per tris dešimtis, kiekvienas turėjo atsakyti, ar sutinkąs, po to balsuota. Salė atmetė tik vieną kandidatą. Vienas paskui atsisakė pats.

Valdžia nežinojo, ką daryti. Televizija paėmė interviu, bet į ekraną jis taip ir nebuvo išleistas. „Vakarinėse naujienose“ pasirodė straipsnis su labai neigiamu birželio 3-iosios susirinkimo apibūdinimu. Tik birželio 9 d. LKP CK paskyrė pasikalbėjimą su Iniciatyvine grupe, kuriame teko įrodinėti, kad mes ne priešai, kad Lietuvos pertvarka užstrigo kažkur prie Minsko ir kad norim daugybę klausimų spręsti neatidėliodami ir ryžtingai – stagnacija yra nebepakeliama.

Tas valdžios ir Sąjūdžio žaidimas kate ir pele tęsėsi iki Steigiamojo suvažiavimo 1988 m. spalio mėn., kai LKP galutinai įsitikino, jog Sąjūdis yra palaikomas visos tautos, ir geriausia, ko LKP gali griebtis, tai bandyti judėjimą kontroliuoti perimdama kai kurias laisvėjimo iniciatyvas ir vaizduoti bendradarbiavimą. Antai iš Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo tribūnos Algirdas Brazauskas perdavė, kad tikintiesiems *grąžinama* Arkikatedra. Iki tol ji buvo pritaikyta Paveikslų galerijai.

Kaip Sąjūdžiui pavyko patraukti žmones?

Pirma, didžiuma lietuvių troško laisvės ir nepriklausomybėje jie tikėjosi jos sulauksią.

Antra, Sąjūdis atsižvelgė į tai, kad per penkiasdešimt okupacijos metų žmonės išmoko būti atsargūs, ir Sąjūdis nemosikavo drąsa, jis tiesiog dirbo išsilaisvinimui reikalingus darbus, per juos į organizaciją įtraukdamas baimės atsikratančius žmones.

Trečia, Iniciatyvinės grupės, paskui Sąjūdžio Seimo tarybos žmonės dirbo iki išsekimo važinėdami po rajonus, steigdami grupes, paskui padėdami vesti nacionalines akcijas, tokias kaip rinkimai, parašų rinkimas ir pan.

Ketvirta, Sąjūdis gerai žinojo savo galutinį tikslą – valstybės atkūrimą, todėl galėjo koncentruotis į svarbiausius darbus, o diskutuoti tik apie tai, kokiu būdu šito siekti ir kokios priemonės tam labiausiai tinka.

Penkta, dauguma Sąjūdžio žmonių buvo labai aukštos moralės asmenybės, patriotai ir net altruistai, rodę tikro nesavanaudiškumo pavyzdžius.

Šešta, ir svarbiausia, Sąjūdis siekė, kad atkurta valstybė būtų gera visiems, o ne kai kuriems. Kad paskui tas siekis buvo paniekintas ir netgi išjuoktas jau po Dainuojančios revoliucijos atėjusių „pragmatikų“, o iš tiesų – kontrrevoliucionierių, yra ne Sąjūdžio pradininkų kaltė. Žinoma, gaila, kad kai kurios paprasto žmogaus niekinimo prielaidos išryškėjo jau Sąjūdžio metais.

Dar viena – greta moralės, atsakingumo ir vienijančios ideologijos – Sąjūdžio sėkmės prielaida buvo puiki Sąjūdžio organizacinė tvarka ir struktūra.

Kad kas gali būti nepadaryta – apie tai negalėjo būti nė kalbos. Jei kas ir suklupdavo, darbas vis tiek būdavo atliktas, nes už jį padarydavo kitas. Todėl tokie įspūdingi buvo Sąjūdžio masiniai renginiai: mitingai Vingio ir Kalnų parkuose, Steigiamasis suvažiavimas, Baltijos kelias – tai kolektyvinės atsakomybės manifestacijos.

Vieningas veikimas buvo galimas todėl, kad į Sąjūdį žmonės ėjo visiškai laisvu apsisprendimu. Fiksuotos narystės nebuvo. Netgi rajonų

iniciatyvinės grupės, vėliau ir tarybos neturėjo griežtų reglamentų, dirbo pagal reikalą, neskaičiuodamos valandų ir jėgų.

Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime buvo išrinktas Sąjūdžio Seimas ir Seimo taryba, taip pasakant ir sau, ir kitiems, kokiu keliu ir toliau eisime: Sąjūdžio Seimas buvo būsimos Nepriklausomos Lietuvos Seimo repeticija. Sesijos ir posėdžiai tapo demokratiškų sprendimų mokykla. Nenuostabu, kad Sąjūdžio struktūrose dirbę žmonės šiandien veikia Lietuvos valstybės struktūrose, atstovauja Lietuvai užsieniuose. Gaila tik, kad ta Sąjūdžio pradėta demokratijos mokykla išvirto tuo, kas vėl reikalauja prisiminti Sąjūdžio idealus.

Birželio 2 diena: Verkių rūmai

Pro didžiulius galinius langus tvieskė saulė. Salė buvo sausakimša, kupina lengvo viltingo laukimo.

Priekinėse eilėse sėdėjo „Žinijos“ klubo lankytojos, simpatiškos pusamžės moteriškės, toliau matėsi įvairių inteligentijos sambūrių veidai, o gale ir šonuose kaip ramunėlės žydėjo jaunimas. Kalbėtojams susėdus prieky prie žemo stalelio, pro duris dar spraudėsi pavėlavusieji, grūdosi ir telkėsi jau net už pranešėjų nugarų. Buvo tvanku.

Mokslininkų rūmų direktorius Telesforas Urbaitis, diskusijos „Ar įveiksime biurokratizmą?“ organizatorius, pagyvenęs vyras šviesiais lygiai sušukuotais plaukais, didelis autoritetų gerbėjas, išaukštinęs profesorių Minkevičių kaip humanizmo Lietuvoje stulpą, perdavė jam susirinkimo vadžias palinkėdamas sėkmės.

Minkevičius atsistojo ir, pamindžikavęs, pašokčiojęs ir patrūkčiojęs pečiais, pradėjo apie nesanitariškas sąlygas, kurių nepaisydami visi čia susirinkę kaip kankiniai, ir jeigu tas kūno kančias kompensuosią dvasingumu, kančia pasiteisinsianti.

Profesorius apskritai mėgo važinėti po apylinkes, nuklysdamas nuo temos ir net ją užmiršdamas. Mėgo pabrėžti save – savo erudiciją, savo keliones, savo kontaktus, ryšius. Itin mėgo pasakoti kokių nors pasaulinių kongresų įspūdžius.

Šią popietę jam į dvasingumą įvažiuoti nesisekė: pradėjęs apie save kaip nedidelį, tad didelės žalos nepadariusį biurokratą, profesorius staiga

pasimetė – pajuto, kad niekas iš to, kas buvo įprasta, šiandien netinka. Griebęsis savęs kaip seno bedievio, staiga prisiminė buvęs aktyvus ateistas – ir tas motyvas improvizacijoms aiškiai netiko. Puolė prie atgailos temos, prisiminė Rusijos disidentą Danielių, ką tik atlikusį atgailą, bet įprasta prasme tai irgi netiko. Žmonės pajuto jo blaškymąsi, suniurnėjo, susiūbavo, nedraugiškai replikavo. Profesorius puolė prie Stalino temos, bet sulyginimas su „mūsų Bastilija“ pačiam pasirodė nevykęs, salė vėl suvilnijo. Paėmė „jautį už ragų“: tai kiek yra tos biurokratijos?

Kai sakoma, kad 18 milijonų pasaulietiškų ir dar maždaug tiek sakralizuotų, vadinasi – partiniai, komjaunuoliai. Tai štai tiek. Bet svarbiausia jėga yra ne šita kiekybinė, o realioji. Tokia organizuota šita biurokratija, tokia save reprodukuojanti, tokia ideologiškai save pateisinanti struktūra atitinkamai čia dabar veikia. O svarbiausia turbūt suinteresuotai būti. Reiškinys, koks bebūtų reiškinys, jeigu jis yra, egzistuoja, tai jis tuo pačiu natūraliu būtinumu pereina per tam tikrą homo sapiens su visokiais kitais veiksniais. Tai juo labiau tas interesas būti yra stiprus. Mūsų klausimas, ar įveiksime, ar neįveiksime, nors mūsų daug pasiryžusių įveikti. Labai aš jums linkiu to ryžto. Įvairiu pliuralistiniu būdu materializuoti, išreikšti.

Diskusijos pranešėjai žvalgosi vienas į kitą. Būrys jaunų vyrų už nugaros garsiai šnibždasi.

Minkevičius pats mato išplėstas žmonių akis, bet vadovui reikia atvesti iki pokalbio esmės, tačiau visa, ką jis šiandien begali, – tai pakritikuoti žodžius *perestroika*, persitvarkymas, paminėti buvus trijose valstybėse ir permesti įžvalgas ant kitų – visų pirma Antanavičiaus.

Antanavičius pradeda ryžtingai ir iš esmės: *ar įveiksime? Pagaliau kas yra įveikiantieji? Mes – šiandien jau beveik panašu, kad mes su jumis visi, šitoje salėje, beveik panašu, nors prieš mėnesį nė trupučio nebuvo panašu. Ar turim drąsos,* – toliau klausė, keletą kartų apsukdamas mintis apie drąsą, baimę ir melą,– melagystes kiekviename žingsnyje. – *Atsitiktinai pažiūrėjau dvyliktos klasės vadovėlį – jau tokią, tokią melagystę: rublis konvertuojamas, už kiekvieną rublį vaikas gali gauti 0,28 gramo aukso. Mokinys pasiima keturis rublius ir nueina nusipirkti gramą aukso. Tai ko galima daugiau reikalauti iš vaiko? Jis gi puikiai žino, kad už tuos keturis rublius jis gramo aukso nenupirks, reikia mokėti, rodos, 55 rublius už gramą aukso, o parašyti tokie dalykai. Devintos klasės visuomenės ir teisės vadovėlyje parašyta taip, kad Šiaurės tautos tūkstantmečiais gyveno maždaug blogomis*

sąlygomis ir jeigu ne Didžioji spalio socialistinė revoliucija, tai jos būtų visos išmirę, ir dabar mūsų archeologai galbūt būtų suradę tiktai jų stovyklavietes. Taip parašyta vadovėlyje. Aš parašiau, kad patrauktų į teismą už šovinizmą Švietimo ministeriją ir vadovėlio autorius. (Plojimai) *Aš dar jums pasakysiu: „Tu didis, geras iš tiesų, tu šimtąkart žmogus, o ruse, koks tu man brangus.“ Iš to paties devintos klasės vadovėlio. Ar galima šitokius dalykus leisti vadovėliuose? Kokia čia teisybė? Turėk vyriškumo vadovautis savo protu, sako. Ar mes turim to proto, tos drąsos vadovautis savo protu?*

Kai Antanavičius pradeda kritikuoti Minkevičiaus mintį, jog su biurokratais galima ir reikia kovoti abstrakčiai, pagyvenęs vyras iš salės paklausia, ar Antanavičius neatrastų drąsos biurokratus sukonkretinti?

Neturiu tokios drąsos, – smagiai atsako profesorius, salei juokiantis ir plojant. – *Jeigu šiandien paminėsiu nors vieno biurokrato pavardę, tai žinokit, būsiu sutrintas po savaitės. Jeigu dabar gražiai kalbėsiu ir be pavardžių, tai aš dar pagyvensiu.*

Antanavičius jau ant žirgo.

Tai va, biurokratinis mūsų aparatas, reikia tvirtai pasakyti, visas aparatas, nevykdo Tarybų Sąjungos Konstitucijos ir Respublikos Konstitucijos. Pirmiausia nevykdo Konstitucijos partiniai, reikia aiškiai pasakyti, partiniai organai. Todėl, kad Konstitucijoje pasakyta, kad visa valdžia priklauso taryboms. Toliau – kas nevykdo Konstitucijos? Nevykdo spauda, nėra žodžio laisvės.

Čia profesorius užkliūva už kažkokios savo paties minties ir skubiai šoka į žinomą sritį – ekonomiką.

Taip, aš už respublikos ekonominį suverenumą, suverenumą ekonominį, bet ne respublikos ūkiskaitą, na, kaip žmogus – galbūt, bet kai paimam respublikos ūkiskaitą ir dar parašom, kad turtą perduoti, tai kokia respublikos ūkiskaita ir kaip mes galim biurokratus…

Ūkiskaita turi būti tik įmonėje. Golubeva, du kartus socialistinio darbo didvyrė, už ką gavo du kartus socialistinį darbo didvyrį? Už tai, kad normas viršijo septynis kartus, o sandėliuose – 870 tūkst. metrų niekam nereikalingų audinių. Tai, vadinasi, niekam nereikalingos tos lengvosios pramonės ministerijos. Kai ta konkurencija prasidės tarp audimo gamyklų, tuoj pat prasidės normalus ekonominis darbas, tuoj pat bus pradėta gaminti produktus vartotojui, ir viskas aišku. Juk ar kooperatyvui gali komanduoti, imkim, partijos komitetas, rajkomas, vykdomasis komitetas ar dar kas nors?

Balsas iš salės: *gali!* – profesorių blokšteli atgal. *Palaukit*, – sako jis apstulbęs, bet tuoj vėl grįžta į patetišką aiškinimą ir, taip kalbėdamas su sale, ateina iki delegatų į partijos XIX konferencijos rinkimų.

Jaunas vyras iš salės perskaito darbininko atvirą laišką delegatams, raginantį atsisakyti gautų mandatų ir pareikalauti surengti tikrus demokratinius rinkimus.

Antanavičius nori pagalvoti ir paprašo klausimą užduoti ranką nuolat keliančiai moteriškei. Tai Auksė Aukštikalnienė. Moteriškė labai jaudinasi ir šokinėja nuo minties prie minties.

Pirmiausia, – sako ji, – *manau, turėtų būti anuliuotos visos privilegijos administracijos vadovams ir jų giminėms. Pirmas momentas. Toliau. Antras dalykas. Manau, kad turi būti visų pirma, jeigu ne visa, nes analogų turi ir kitos valstybės, anuliuota Valstybės saugumo sistema. Šitas aparatas – naikinimo, kruvino naikinimo, totalitarinio naikinimo aparatas… Aš iškelčiau siūlymą, kad būtų labai sumažintas atlyginimas valdžios atstovams. Smarkiai.*

Nerimas ir įtampa salėje pamažu virsta nepritarimu, nes oratorė aiškiai peržengė čia siūbuojančios drąsos ribas. Profesorius Antanavičius pareiškė, kad mintis pakviesti XIX partinės konferencijos delegatus seniai svarstoma, tačiau Aukštikalnienė nepasiduoda: ji buvusi ir Centro Komiteto organizuotame mitinge, atėjo su visuomenei skirtu vienuolikos punktų memorandumu, tačiau perskaityti jo neleidę, o ji buvusi pavadinta kunigus remiančia ekstremiste, nors ji nepažįstanti nė vieno kunigo.

Diskusija krypo ne ton pusėn, ir profesorius Minkevičius nutarė įsikišti kaip vadovas: kadangi biurokratizmo pagrindai stipriausi ekonomikoje, žodį jis suteikė draugei Prunskienei, ekonomikos daktarei: *griaukite tuos pagrindus ekonominius!*

Pabandysim, – atsakė Prunskienė, jauna energinga moteriškė.

Mūsų biurokratizmas panašus į piramidę, kurią ne taip lengva griauti, jei ją griauni tik iš viršaus. Reikalingas stiprus impulsas iš apačios. Bet grynai tiktai, ką draugas Antanavičius akcentavo, įmonių ūkiskaita (*čia aš nelabai noriu sutikti su jo variantu*) *nejungia, nevienija jėgų iš apačios.*

Pavažinėjusi demokratizacijos magistrale pirmyn atgal, profesorė ėmėsi aiškinti, kodėl įmonių ūkiskaita tų persitvarkymui reikalingų jėgų nevienija.

Įmonės teršėjos faktiškai niekad nesivienys, įmonių visuma niekaip nesuvienys pajėgų kovai už ekologiją. Sąjunginės įmonės kaip visuma yra

tiktai grynai technologinis šakinis vieningumas. Nėra nei teritorinio, nei socialinio, nei tautinio. Šiandien reikalinga prieiti prie to, kad nenutrūktų grandinė: įmonė, respublika, kaip vieningas mazgas, kuri toliau jau kaip vieninga visuma atstovaus aukštesniame lygyje tos teritorinės socialinės bendrijos interesams.

Bet tose „aukštesnėse pakopose“, – aiškina profesorė, – *ir sėdi tie, kurie, iš persitvarkymo šalininkų sužinoję jų pozicijas, blokuoja ir idėjas, ir juos pačius. Jei kovoji prieš biurokratizmą, reikia sakyti, prieš ką konkrečiai. Abstrakčiai, kaip prieš reiškinį, tai tas pat, kas su vėjo malūnais. Centralizmo kareivis negali būti persitvarkymo karvedys. O mes vis dar galvojam, kad mūsų vyriausybė turi išlikti ta pati.*

Iš salės kažkas pasiteirauja, kokios koncepcijos turėtų laikytis į Maskvą vykstantys partinės konferencijos delegatai.

Čia specifinis klausimas, atskiras, – atsako Prunskienė. – *Man atrodo, reikia suformuoti tam tikrą probleminę respublikos ekonominio ar tiesiog savarankiškumo grupę. Kame tas respublikos savarankiškumas turi būti? Šitas klausimas, kaip suprantu, jokiuose lygiuose kaip reikiant neišspręstas. Dar kartą noriu pasakyti: respublika nėra mechaninė įmonių suma, Sąjunga nėra mechaninė respublikų suma. Ekonomikos klausimo pagrindinė dalis turi būti sprendžiama respublikose, santykiai su sąjunginiu biudžetu – per finansinius atsiskaitymus. Žinoma, kai dėl gynybos, karinės pramonės, aišku, čia išimtys yra.*

Salė nebegali tylėti. Keletas žmonių kalba iškart. Vienas balsas itin ryškus: *o kodėl Vakarai eina į bendrąją rinką?!*

Jūs einat toliau, negu aš pasakiau, – sako Prunskienė. – *Jie ėjo į bendrąją rinką nuo absoliutaus suverenumo į tam tikrą bendrumą. Mes kalbam apie respublikos savarankiškumą nuo absoliutaus bendrumo į didesnį negu iki šiol suverenumą. Tai iš principo skirtingi dalykai. Pusę metų buvau Vokietijos Federacinėje Respublikoje ir jų ekonominį modelį tyrinėjau. Jie per finansinius ryšius reguliuoja daugybę dalykų. Ten daug ekonominių klausimų sprendžiama bendrai, vadovaujantis visais bendrosios rinkos interesais. O kai dėl gynybos dalykų, tai jie taip pat ten blokuojasi. Taigi mes neužmirškim, kad mes taip staigiai posūkį padaryti negalėsim. Mes nerealiai kelsim klausimą, jeigu staigiai panorėsim bendrosios rinkos modelio. Ten labai protingi dalykai.*

Salė jau verda. Šokinėja iš vietų, veržiasi į priekį.

Kad nebūtų staigaus puolimo į ekonominę bedugnę, – sako profesorė, – *mums reikia suformuoti naujus ryšius. Jeigu mes kalbam truputėlį, kad mes ne vien tiktai į Rytus integruosimės, integruosimės ir į Vakarus, ir į Šiaurę, tai mums reikalinga turėti su kuo išeiti. Vengrai ketvirtadalį savo eksporto tiekia maisto produktais ir kaskart jiems reikia manipuliuot. Tai perka ten kokius balandžius italai arba agrastus, arba ten dar ką nors, tai staiga užsinori šaldytų aviečių ar dar ko nors. Ne taip paprasta įsiterpti į Vakarų rinką. Aš tik ką šiandien grįžau iš Kijevo, kur dvi dienas vyko visasąjunginis pasitarimas dėl ryšių su užsienio šalimis. Nemoka ne tik kad mūsų respublikoj prekiauti su užsieniu, šalies mastu nemoka. Apmulkina visais atžvilgiais. Kitąsyk dešimt kartų pigiau paima, negu kad galėtų paimti. Marketingas – tai kaip ta genetika buvo pasmerktas, kad tai yra kapitalizmo dalykas ir kad jo nereikia. Mes turim raštingi pasidaryti tuo klausimu, tik po to kelti tokius aukštus reikalavimus. Aš siūlyčiau, kad reikia suformuot pirmiausia mums probleminę respublikinę tarybą respublikos savarankiškumo klausimais, nagrinėti ir paruošti greitai pasiūlymus XIX partinei konferencijai nuo šitos respublikinės tarybos.*

Profesorė Prunskienė savo pozicijas išsakė iki galo. Salė gaudžia rimdama. Mąstymų ir veikimų erdvė apibrėžta: ilgas tobulinimosi kelias mokantis gyventi Lietuvoje su vakarietiško gyvenimo būdo elementais ir mokant šitaip gyventi Maskvą. Pabaltijys veda, ir klausimas, kas lyderiauja – estai ar lietuviai.

Minkevičius patenkintas. Jis praneša, kad rytoj vakare, 18.30 val., Mokslų akademijos Didžiojoje salėje renkasi tie, kurie svarsto LTSR Konstitucijos projektą ir rekomendacijas XIX partinės konferencijos delegacijai, kas nori, prašomi ateiti.

O dabar kalbės draugas Romualdas Ozolas, kuris nori truputį dar labiau viską sujungti.

Šiek tiek minimalaus pateoretizavimo, – sako pradėdamas. – *Į klausimą, ką mes turime įveikti, matyt, atsakytume vienareikšmiškai – įveikti reikia beprotybę. Tą beprotybę, kurioje mes gyvename, kada juoda yra balta, o balta yra juoda. Šitas dalykas buvo sukurtas Didžiojo Vado, ir tarybinis biurokratizmas yra ne kas kita, kaip masinis stalinizmas. Jis suprastinas kaip mažučių, bet labai aiškiai ir save, ir kitus, ir aplinką suvokiančių stalinukų vieninga sistema, kuri kolei kas veikė be priekaištų. Brežnevo metas yra charakterizuojamas tuo, kiek Stalino palikimas atsiskleidžia visa savo*

esme – viskas tampa nebevaldoma. Pats Brežnevas yra vadas tiek, kiek jis yra ne vadas. Jis yra simbolis to niekatrumo, kuris teikia visuomenei pasitenkinimą ir leidžia apie nieką negalvoti ir nieko nedaryti net normalaus žmogaus buvimo situacijose. Kiek esi nenormalus, tiek esi normalus. Šia prasme mes nesam žengtelėję nė per žingsnį per visą persitvarkymo metą ne tiktai Lietuvoj. Net visi tie televizijos šou ir mūsų pačių forumai kol kas yra tos pačios biurokratizmo reiškimosi formos. Jos neturi įtakos, jos neveiklios. Jos niekur neveda.

Šnekėjimas ima įgristi. Prasideda nuovargis. Jis iš vienos pusės gali išsilieti apatija, kuri yra pražūtinga bet kuriais požiūriais, iš kitos pusės gali išsilieti absoliučiai destruktyviais tiek psichologiniais, tiek fiziniais veiksmais. Situacija negali keistis iš esmės dėl to, kad, viena vertus, viršūnės valdyti kitaip nenori, nors ir suvokia, kad nebegali valdyti taip, kaip seniau.

Kas gali mus realiai įvesti į persitvarkymo erdvę? Mano supratimu, yra du dalykai: tai visų pirma absoliučiai laisvas ekonominis interesas, antras – dvasinių aspiracijų realizavimo galimybė. Tai yra tų žmonių, kurie yra suvokę, kad persitvarkymas yra ne kokių nors detalių pakeitimas, o gyvenimo pakeitimas, išėjimas iš savęs paliekant visa tai, kas buvo, kas buvai tu kaip beprotis, pabandant ieškot, kas gi tu esi iš tiesų. Pirmas žingsnis, matyt, yra juridinių garantijų šitam vyksmui užtikrinimas. Jų duot negali niekas. Jas pasiimti reikia patiems. Todėl, matyt, yra visiškai tikslinga pagalvoti apie tai, kokiu būdu tie, kurie mano, jog persitvarkymas nėra tiktai ilgas diskutavimas, bet ir veikimas, galėtų susijungti alternatyviems sprendimams, idėjoms ir tų idėjų konfrontavimo sąmoningam, korektiškam, protingam ir negailestingai kietam, einant iki galo – politiniam konfrontavimui, bandant rasti tokias konfrontavimo formas, kurios aiškiai vestų persitvarkymą į priekį. Konfliktavimas turės būti labai nelengvas. Ir, matyt, tie, kurie užėmę gynybą ratu, labai aktyviai naudosis savo galimybėmis. Vadinasi, bus labai nelengva. Todėl emocijų ir karštakošiškumo čia neturi būti nė gramo.

Salė klausosi įsitempus. Ozolas pasidžiaugė, kad susikūrusios neformaliosios grupės išugdė kai kurias ekonomines idėjas, bet daugiau idėjų mes nelabai ir turim.

Gal reikia suburti pačius autoritetingiausius Lietuvos žmones, kurie gali paskirti visą savo sveikatą ir visą laisvą laiką. Tie žmonės galėtų parengti to būsimojo susivienijimo projektą. Paskui gerai padirbėjus pa-

daryti… na, aš nežinau, ką – suvažiavimą, susirinkimą totalinį. Užfiksuoti tuos klausimus jau normalaus naujojo politinio aktyvizmo raiškos forma.

Balsas iš salės. *Ar jūs manot, kad rytoj ten jau bus šitie žmonės, kuriems mes galėtumėm parengti, pasiūlyti. Ar jų nereikia pakviesti? Nes iki šiol tai buvo manoma, kad mums neleis. O dabar mes turim pasakyti: mes neleisim. Vadinasi, mes turim kažkas būt – mes. Tai reikėtų ir pasakyt: kas – mes. Kas tokie, kokie?..*

Ozolas. *Jūs absoliučiai teisus. Juridinis šito susibūrimo forminimas yra esminis rytojaus dienos klausimas.*

Balsas iš salės. *Bet jeigu stichiškai, tai rytoj irgi nieko nespės. Gal dar galima paruošt kokią nors deklaraciją ar ką?*

Ozolas. *Žinoma, visa para iki to dar yra. Labai konkrečius dalykus rytojaus dienai galima formuluoti jau kaip uždavinius sau. Visų pirma, pačių svarbiausių reikalavimų partinei konferencijai formulavimas. Antra, tikslus apibrėžimas – kas esame mes, nustatymas, ir trečias dalykas – iniciatyvinės grupės, kuri tą „mes" juridizuotų, maždaug, sakysim, iki spalio mėnesio, sudarymas.*

Ozolas atsisėda, žinodamas savo uždavinį atlikęs: pratrūko.

Minkevičius sumišęs. *Draugas Juknevičius, kandidatas,* – trumpai pristato jis paskutinį diskusijos dalyvį.

Juknevičius pasirengęs. Jis persiskaitęs enciklopedijas ir nori referuoti, ką sužinojęs ir sumąstęs.

Mes dar grįšim prie tų problemų, – sako jis, – *dirbam jau dvi valandas, kai kas neišlaikęs jau bėga, bet tie, kurie dar nori kentėti, nežinia, ar dėl moralinių principų, ar dėl tautos ateities, kad truputį prasiblaškytų, pasakysiu anekdotą. Raudonojoj aikštėj, Maskvoj, kažkoks žmogus platina atsišaukimus – traukia iš kišenių ir mėto. Pribėga jaunuoliai juodais kostiumais, surenka, pažiūri ir priėję klausia: klausyk, o kur raidės? – čia gi tuščia. Tas sako: o kam raidės – ir taip juk viskas aišku. Čia renkasi žmonės, kuriems viskas aišku. Ir kokia padėtis, ir ką reikia daryti. Ginčai vyksta tik dėl detalių.*

Antras anekdotas. Jis ganėtinai senas. Atrodo, Mikalojaus kruvinojo laikais policijai buvo duotas potvarkis suiminėti visus, kurie garsiai pasako „kvailys". Vieną suėmė, jis sako: „Ko gi jūs mane imate? Aš tik pasakiau „kvailys". Aš nežinau, kas mūsų valstybėje kvailys." Vadinasi, koks bebūtų susitikimas – ar dailininkų sąjungoj dailininkų su filosofais, ar „Žemynos" klube, ar čia, visada kalba įsilieja į vieną. Pradinis klausimas – ar tai būtų

piešimo dėstymas vidurinėse mokyklose, ar tai politinė kultūra, ar dar kas nors – vis tiek baigiasi Lietuvos likimu. Nuo to niekur nedingsi.

Juknevičius neskuba.

Iš pradžių truputį noriu grįžti prie temos, padaryti pačią bendriausią apžvalgą. Biurokratizmas. Biurokratizmas yra labai nevienalytis reiškinys. Galima ir būtina kalbėti apie individualų biurokratizmą. Tai yra žmogus biurokratas. Galima kalbėti apie žinybinį biurokratizmą. Tai yra tam tikra žinyba, ministerija, persunkta biurokratizmo. Galima kalbėti apie valstybinį biurokratizmą.

Labai trumpi apibrėžimai. Individualus biurokratizmas – tai priklausomų žmonių laiko gaišinimas naudojantis savo tarnybine padėtimi. Žinybinis biurokratizmas – veiklos forma, kurioje pagrindinis dėmesys skiriamas ne rezultatui, o pačiai veiklai. Valstybinis biurokratizmas – tai kada valstybinės organizacijos atlieka ne valstybines funkcijas ir atvirkščiai – ne valstybinės organizacijos atlieka valstybines funkcijas.

Salė pradeda nerimauti.

Toliau. *Socialinės, galbūt psichologinės biurokratizmo šaknys. Kodėl yra biurokratų? Yra keletas priežasčių.*

Ir Juknevičius aiškina. Salė bando jį nutraukti plojimais. Tačiau jaunasis filosofas atkaklus.

Kovos su biurokratizmu būdai. Kovojama, kiek jis egzistuoja. Paprasčiausia kovos forma – moralinė kova, vadinamieji pagraudenimai. (Juokas salėje) *Kaip katinas Leopoldas: „Vaikučiai, gyvenkime draugiškai“, tiesiog nebūkime biurokratai. Objektyvuojasi tai aplinkraščiais, kurie kartas nuo karto siuntinėjami po įvairias įstaigas. Antroji – mechaninė. Tai yra biurokratų tarnybinis naikinimas, žinybų naikinimas. Tai jau efektyviau. Dar yra trečias būdas, kol kas nenaudojamas. Jeigu gavai raštą, kurio kvailumas akivaizdus – gali duoti į teismą.* (Balsai salėje) *Ir ketvirtoji, turbūt, pagrindinė ir galingiausia kovos su biurokratizmu priemonė – tai visuomenės demokratizavimas.*

Salė nori konkretumo. Juknevičius konkretina: *pirmiausia dėl konferencijos. Man truputį juokingas entuziazmas konferencijos atžvilgiu – kad mes nusiųsime kažką. Ir ką mes tuo pasieksime? Tiktai truputį apraminsime savo sąžinę.*

Salėje juokiasi, šaukia prieštaraudami, kiti giria. Kažkas šaukia: *pradėsim iš pradžių?*

Juknevičius atkaklus: *Gerai. Pradėsim iš pradžių. Ko reikia? Pirma. Kiekvienas kiekvienoje vietoje, kur jis yra, turi būti paprasčiausiai padorus, sąžiningas žmogus.* (Juokas salėje) *Čia pagraudenimas, bet čia pradžių pradžia. Gerai, mes čia padarysime perversmą. Kas ateis? Iš karto žiūriu į oratorius. Taip, duokit mums valdžią, bet ar mes atsiskaitysime su tais? Juozaitis, kalbėdamas Dailininkų sąjungoje, pacitavo labai gerą Čadajevo mintį. Visi Vakarų Europos pasiekimai yra moralinio pobūdžio, o po to jau seka technika ir visa kita. Kol mes nebūsime moralinės asmenybės, tai ar vienas diktatorius bus, ar kitas, nieko iš to nebus. Kaip Konfucijus irgi rašė: „Valstybės pagrindą sudaro vadinamieji kilnūs, dori žmonės.“ Todėl čia ne pagraudenimai.* (Balsas salėje) *Tai pradžia. Ne, nelauksime, bet nuo to pradėsime.*

Juknevičius dar kalba apie visuomeninę sąžiningųjų žmonių veiklą, apie valstybinę. Salė netyla.

Gerai, gerai. Rytoj, aš ne prieš. Bet aš noriu…

Juknevičius nori paaiškinti, kad demokratija – ilgas procesas, o karinė ir ekonominė sąjunga – visai priimtinos.

Salė pašėlsta. Nei grupės kūrimo atidėjimas, nei valstybės projektas nepriimtini. Norintieji kalbėti kyla iš vietos, eina vienas per kitą – prasideda pasisakymai, tarsi jau būtų svarstoma, ką daryti turint tą alternatyvųjį valdžiai visuomenės branduolį.

Ilgai tylėjęs ir kentęs revoliucinį entuziazmą, keletą žodžių prasiveržia pasakyti atkaklusis Juknevičius.

Pirmiausia mes turime rūpintis savo intelekto imunitetu. Ir istorijoj būta: po anų viduramžių, ne, ne šitų, kas buvo? – Renesansas, humanizmu paženklintas Renesansas. Po jo sekė Švietimas, ir tik po to – Bastilijos šturmas. Mūsų intelekto imunitetas turi būti kompetentingas, turi būti kvalifikuotas, nesiblaškantis, ir tiktai tada jis turi būti revoliucingas, turi būti veiksmingas. Ar galima apie tai pamąstyti? – baigia jis.

Pamąstyti galima. Bet nebėra laiko. Tai jaučia ir baigiamąjį žodį sakantis Minkevičius. Jis ryžtingai paremia Juknevičiaus skepticizmą pareikšdamas, kad mes išėjome už ribų, bet nieko naujo nepasakėme.

Ozolas pats „pasiima žodį“.

Dabar retai kalbama teisingai, – sako jis. – *Šiandien buvo mąstoma kolektyviškai ir tikrai, todėl suvoktas bendras tikslas ir ėjimo į tą tikslą kelias.*

Akademikas Minkevičius paniuręs: Ozolas jį neleistinai pataisė, akivaizdžiai paprieštaraudamas jo išvadai. Rūmų direktorius patenkintas, tik

stebisi, kaip toks protingas žmogus galėjo taip nusikalbėti. *Minkevičiaus autoritetas labai sumenko*, – sako jis.

Būrelis – Ozolas, Skučas, Medalinskas, Gudžinskas – vakarėjančiu prospektu traukia Tauro kalno link pro bendrabutį, palei į griovį panašią gatvelę, kuria pokario metais iš saugumo kamerų politiniai kaliniai naktimis buvo varomi į geležinkelio stotį tremčiai į Rytus. Žemai, prospekto pusėje, stirkso saugumo antenos. Bet lomoje antenų nebematyti, ir jie sėda tartis – laukti nėra kada, greitai bus dvylikta valanda.

Taigi, rytoj kuriam judėjimo iniciatyvinę grupę. Kokio judėjimo? Liaudies fronto? *Liaudies* visiems atrodo nepriimtinas, judėjimas turi būti visuotinis. Tačiau *tautos frontas* dar mažiau priimtinas – daugelis išsigąs šito žodžio. Geriausias būtų pavadinimas su *Lietuva*: koks nors *Lietuvos frontas* ar *sąjūdis*, kaip užsiminta Verkiuose. *Lietuvos sąjūdis* yra geriausias judėjimo apibūdinimas, – sutaria visi. Taip, bet sąjūdis vardan ko? Vardan *persitvarkymo*. O koks to persitvarkymo tikslas – koks kieno reikalas, tai mūsų reikalas.

Išsiskirsto po pirmos.

Birželio 3 diena: Mokslų akademijos Didžioji salė

Gerokai prieš šešias salė beveik pilna. Prezidiuman lipa Akademijos prezidiumo atsakingasis sekretorius akademikas Vilkas. Greta jo iš dešinės sėdasi akademikai Antanas Buračas ir Raimundas Rajeckas. Kairėje įsitaiso senasis Juozas Bulavas, o iš pat krašto – Bronius Kuzmickas.

Salė ošia, ūžia, gaudžia. Ateina vis nauji žmonės ir grūdasi praėjimuose prie sienų iš kairės ir dešinės. Kai kas sėdasi ant palangių, priešais sceną, tiesiog ant žemės.

Vilkas padvejojęs atsistoja. Salė prityla. *Susirinkom čia Akademijos jaunimo pageidavimu susitikti su grupe Akademijos mokslininkų*, – paaiškina. Lyg ir teisingai: Akademijos jaunimas tarėsi dėl šio pasikalbėjimo, tačiau kad susitikimas yra su „grupe akademikų“ – tai jau netiesa, nes rinktasi čia ne to – tai šio ryto „derybų“ rezultatas, steigiamojo susirinkimo blokavimo būdas. *Visuomenė domisi įvairiais klausimais, kaip į juos žiūri mokslininkai*, – porina Vilkas. – *Susirinkom tiek*, – prisipažįsta jis, – *kiek niekada čia nėra buvę žmonių*. Ir dar kartą „pridengia“ tikrąsias susirinkimo intencijas: *čia tik visuomenės susidomėjimas persitvarkymo*

procesais, ir mes pabandysim kažkaip tuos klausimus, rūpimus mums visiems, paliesti. Ir išsiduoda: *iš karto aš tiktai norėčiau, taip sakant, kreiptis į auditoriją, kad bus gana sunku mums kalbėtis, jeigu mes visi taip rėksime ir dejuosime. Mūsų reikalas,* – pabrėžia, – *yra svarstyti problemas, moksliniu požiūriu svarstyti, kad rastume objektyvią tiesą.*

Ir pats pradeda: *pirmai pradžiai pabandysiu apibrėžti klausimų ratą, apie kuriuos žadame kalbėtis. Bendras tų klausimų pavadinimas – socialinio ekonominio persitvarkymo problemos. Jos svarstomos LKP CK tezėse XIX partinei konferencijai. Kita problema – ekonomikos pertvarkymas. Joje didžiulis dėmesys skiriamas ekologijai. Bet tai platoka ir kažin ar čia ją galėsim svarstyti. Mokslų akademijos prezidiumo visa šita problematika neužleista, yra sudaryta mokslininkų komisija, kuri galėtų parengti teisinius siūlymus dėl sėkmingo persitvarkymo. Viskas susiveda į konstitucinius pataisymus. Jie bus prezidiumo aprobuoti. Tada sieksim, kad jie būtų įteikti Aukščiausiajai Tarybai. Gal bus siūloma svarstyti ir visuomenei.*

Vilkas pats neramiai apsidairo. Kamšydamas parazitinius žodelius, bando pridengti savo nežinojimą, kaip eiti toliau.

Aišku, – sako jis, – *Konstitucija, kuri buvo priimta stagnacijos žydėjimo metu, negali būti tinkamas pagrindas funkcionuoti visuomenei, kuri turėtų veikti jau demokratijos sąlygomis, ir visų pirma ekonomikos sferoje. Čia jau priimta nemažai įstatymų, kaip kooperacijos įstatymas, kuris prieštarauja ir mūsų, ir Sąjungos konstitucijai. Yra siūlymų, kaip keisti ir valstybines institucijas. Respublikos sąlygomis visiems labai rūpi ta dalis, kuri nustato respublikos valstybingumą ir suverenumą – kompetenciją. Ir valstybingumas, ir suverenumas – akivaizdu, ir tokia yra bendra tendencija, – turi būti didinamas ir griežtai aptartas. Nes ir dabar, taip sakant, Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra vadinama suverenia valstybe, bet nėra paaiškinimo, kas tai. O tai, kad Konstitucijos niekas nepaisė, nors jos straipsniai buvo ir visiškai geri, visiškai tinkami… Ir…*

Salė įsitempus, ūžia. *Garsiau!* – rėkia kažkas. *Kaip sakote?* – klausia Vilkas. *Garsiau! Į mikrofoną!* – šaukia salė. Ši sumaištis yra tikras išsigelbėjimas.

Kai galutinės platformos dabar, taip sakant, nėra, dėstyti jos nesinorėtų. Dėl to ir šitą susitikimą mes pavadinom forumu ir dabar laukiam iš gerbiamos auditorijos klausimų, į kuriuos mes su kolegomis galėtume atsakyti.

Viskas sudėstyta į vietas. Pusiausvyra tarp valdžios ir liaudies atkurta. Liaudis salėje ūžia. O Vilkas, dabar jau visiškai patenkintas ir kiek pa-

simėgaudamas atoslūgiu salėje, sako: kol bus sureaguota į šitą jo kvietimą, jis keletą žodžių tarsiąs apie ūkiskaitą.

Tai jo arkliukas. Ar kumelaitė. Mat čia prasideda visokie įspūdingi dalykai. Čia buvęs susitikimas su estų ūkiskaitos projekto „pirmaisiais šaltiniais“, jų variantas Vilkui nepatinkąs, nes tai mišinys ekonominių ir politinių bei socialinių dalykų, o kai mišinys – tai jis pasidaro nelogiškas.

Ūkiskaita yra ekonominių santykių visuma, todėl ir ūkiskaita yra ūkiskaitos ir įmonių savarankiškumo įgyvendinimas. Ir kai kiekviena įmonė yra savarankiška, tai ir jūsų įmonė yra savarankiška. V*isos įmonės nepriklausomai nuo savo priklausomybės – tarptautinės, sąjunginės, respublikinės – moka mokesčius į sąjunginį biudžetą. Tačiau visos įmonės respublikos teritorijoje moka mokesčius ir į respublikos biudžetą, iš kurio ji formuoja savo bendravalstybines reikmes – mokslo, kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos. Respublikos biudžetas turėtų turėti dar savo padalijimą į respublikos bendriesiems ir regionų reikalams skiriamus biudžetus. Tai ir visa respublikinė ūkiskaita. Variantai atsirasti gali pagal tai, kaip geriau suderinti sąjunginę politiką su respublikine, o respublikinę – su vietine. Pasaulis apie tai seniai diskutuoja, tik pas mus tai nežinoma. Jeigu įvesim greta sąjunginio dar ir respublikinį valdymą, tai šitas tarpininkas įmonei paliks dar mažiau teisių. Pagrindinis klausimas yra ne kova už respublikos ūkiskaitą, o už ūkiskaitą apskritai, už ekonominį valdymą vietoj administracinio.*

Vilkas jau norėtų nebekalbėti, bet salė delsia, ir jis imasi kritikuoti įmonės įstatymą – jis labai nevykęs, jame nenumatyta jokių mechanizmų, nauji dalykai įrašyti nekonstruktyviai.

Salė vis labiau audrinasi. Į priekį iriasi apkūni juodbruva moteris su pluoštu popierių rankoje, ir Vilkas su palengvėjimu sako: *manau, kad jau subrendo klausimai. Prašau. Auksė Aukštikalnienė.*

Aš turiu tris pasiūlymus, – sako iki spanguolės išraudusi Auksė, – *ir jeigu jūs man leisite, aš juos pasakysiu.* Ir, nelaukdama leidimo, pradeda lyg iš kulkosvaidžio.

Pagerbdami milijonus nukankintų nekaltų stalinizmo aukų ir primygtinai suvokdami atsakomybę visuomenei, ant kurios pečių jie suvertė šių milijonų tremtinių kaulus…

Tai toks kontrastas Vilko akademiškiems išvedžiojimams, kad salė ūžteli atatupsta: Aukštikalnienės kalba skamba kaip akibrokštas, kaip

provokacija. Tačiau Auksė nė nekrusteli, stovi grakščiai įsitvėrus scenos krašto ir varo: *vadovaujantis persitvarkymo politikos reikalavimais ir Lietuvos Konstitucijos devintuoju straipsniu, kurie piliečius įpareigoja kuo plačiau dalyvauti ir svarstyti valstybės ir visuomenės reikalus tobulinant valstybės aparatą, didinant liaudies kontrolės vaidmenį, stiprinant valstybinio ir visuomeninio gyvenimo pagrindą atsižvelgiant į visuomenės nuomonę, Tarybų Lietuvos vyriausybei iškeliami tokie reikalavimai. Pirma…*

Vilkas jau pakilęs, visas pasviręs į kalbančiąją, sako: *drauge miela, susitarkim šitaip. Mitingo čia nebus. Jei norim diskutuoti, tai diskutuojam. O mitingas kitoje vietoje. Aš šitą pasakiau ir šito laikysimės.*

Salė jau atsipeikėjo. Vilko raginimas Aukštikalnienę vėl priartina prie salės: ji pajunta esanti ginama. Kažkas šaukia, kad Vilkas netrukdytų, nes ko gi čia susirinkom!?

Čia susirinkom pasišnekėti.

Tai aš dabar ir darau, – sako Aukštikalnienė, gracingai trūktelėjusi pečiais. – *Aš tiktai išsakau nuomonę savo auditorijai. Tiktai tiek!*

Gynybos apsimetant naivia teisuole Aukštikalnienė jau išmokusi partiniuose susirinkimuose, kai pati buvo svarstoma ir šalinama iš partijos, kai reikėjo gintis visokiuose kabinetuose ir posėdžiuose.

Kalba eina apie tai, kad jūs keliat kažkokius reikalavimus. Mes susirinkom… – sako Vilkas.

Jam nebeleidžia baigti jaunuolis iš salės – perrėkdamas kitus, jis sako: *susirinkom, čia mūsų susirinkimas, tai ir keliam reikalavimus!*

Aukštikalnienė nelaukia. Pro triukšmą ir ūžesį ji aštriu balsu laiko pirmosios kalbėtojos poziciją ir byloja: *veiksmus areštuojant ir tremiant niekuo nekaltus žmones pasmerkti kaip juridiškai neteisėtus. Nedelsiant pradėti publikuoti respublikos valstybinio saugumo organo archyvo dokumentų originalus, susijusius su 1940-ųjų, 1941-ųjų, visų vėlesnių metų įvykiais Lietuvoje. Pateikti visuomenei smulkią ataskaitą apie saugumo organų veiklos sferas ir jų dokumentus šiandien. Nurodant saugumo organo darbuotojų skaičių ir jiems išlaikyti tenkančias visuomenės lėšas. Pradėti rengti atviras spaudos, visuomenės saugumo organų ir jų buvusių dalinių spaudos konferencijas. Pasmerkti visus valstybės organų veiksmus, įvykdytus pažeidžiant Lietuvos TSR Konstitucijos 48 straipsnį, kai šių metų vasario–gegužės mėnesiais Vilniuje piliečiams buvo trukdoma įstatymų rėmuose pasinaudoti Lietuvos Konstitucijos garantuojamomis žodžio, spaudos,*

susirinkimų, mitingų, gatvių eitynių ir demonstracijų laisvėmis. Atskirų piliečių adresu nebetaikyti smurto, persekiojimo, namų arešto ir viešojo šmeižimo aktų. Pateikti visuomenei pasiaiškinimą dėl šių veiksmų, konkrečiai įvardijant įstatymui nusikaltusius pareigūnus. Reikalaujame įstatymiškai įmanomos griežčiausios bausmės visiems su tuo reikalu susijusiems juristams ir pagalbiniam personalui, juristus visam laikui diskvalifikuojant kaip įstatymų ir teisėtvarkos vykdytojus. Surengti respublikoje dviejų komisijų teisėtumui remti ir įkalinimų vietoms užtikrinti rinkimus, visuomenės įgaliotiems asmenims suteikiant galimybes bet kokiais šiais metodais susipažinti su visa šiuo metu areštuotus ir jau anksčiau įkalintus asmenis liečiančia medžiaga, apsilankyti visose įkalinimo vietose. Tai viena. Toliau…

Šįkart nebeišlaiko salė. Kažkas rikteli: *Užteks!*

Vilkas atsigauna: *Atrodo, šito vieno užteks.*

Aukštikalnienė nepasiduoda: *jeigu jūs man leisite… Remdamiesi Lietuvos Konstitucijos 49 straipsniu, Lietuvos TSR piliečiai turi teisę jungtis į visuomenines organizacijas…* Taip pat pompastiškai, neleisdama Vilkui nė deramai paprieštarauti, ji paremia TSKP iškeltą generalinę persitvarkymo politiką ir pasiūlo, kad būtų suformuotos tezės, kurias šiandien įsteigtos organizacijos visuomeninė grupė perduotų XIX partinės konferencijos delegatams.

Salė reaguoja dar stipriau: vieni patenkinti kalba vienas per kitą, kiti kalbasi pasimetę.

Vilkas vėl atsistoja. Dabar jis jau visai ryžtingas. *Palaukit,* – sako jis. – *Mes susitarėm. Yra du variantai. Arba mes svarstome, diskutuojame mokslinės diskusijos rėmuose, arba mes baigiam.*

Atsistoja aukštas jaunas vyras: *jeigu savo programos neturite, tai baigiam.*

Vilkas ima popierius: *taip, tada baigiam.*

Salė visai įsiaudrina. Kažkas kyla, kažkas sėdasi. Būrelis slenka durų link. Tačiau už jų sėdintieji nekrustelia. Salės apsisprendimas aiškus: čia! dabar!

Tai yra lūžis.

Vilko laikysena salę nuteikia priešiškai: frontas! Kai pakilusieji atsisėda, salės įtampa atlėgsta.

Aukštikalnienė, ko gero, pirmoji suvokė akademiko Vilko siūlymo baigti susirinkimą prasmę: tai būtų žlugimas. Ji stovi prie scenos nepajudinama ir tęsia, jau aiškiai formuluodama šios dienos uždavinį: *išrinkus visuomeniniais pagrindais veikiančios šios organizacijos uždavinių ir tikslų*

koordinavimo iniciatyvinę grupę, kuri parengtų organizacijos įstatus ir konkretizuotos veiklos programą, organizacija kreiptųsi, kad į jos gretas įsijungtų kiekvienas Tarybų Lietuvos pilietis, pasirengęs aktyviai remti visą persitvarkymo politikos realizavimo būseną. Jos, šitos būsimos organizacijos vardu reikėtų pasiūlyti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui tokius punktus. Naujai susikūrus visuomenės dariniui, įregistruoti kaip juridinį asmenį atidarant jo sąskaitą valstybės banke.

Aukštikalnienė savo vaidmenį jau atliko. Tačiau kaip aktyvi pilietė ji nori pasakyti viską, ką galvoja, todėl kalba apie ekonomiką, ypač akcentuodama ekologiją. Kalba ilgai, direktyviškai, o savo vieton eina kaip nugalėtoja. Nepripažinti, kad ji drąsi – neįmanoma. Daug kam ji jau neblogai žinoma – ji kalba tokiuose sambūriuose nebe pirmą kartą. Ne vienam spėjo įgristi. Tačiau dauguma ją priima su susidomėjimu ir net dėkingumu: po jos bus lengviau.

Vilkas kažką šnibždasi su prezidiumo nariais. Buračas, vis kažką rašęs popieriaus lape, atsistoja ir nedrąsiai sako: *čia bandysiu šnekėti. Faktiškai čia buvo keliami tikrai labai aktualūs ir plačiai svarstomi klausimai.*

Tai geras ženklas: kryptis visai kita.

Daugelis dalykų, – sako akademikas Buračas, – *kaip nekaltų žmonių žudynės, dažnai priklauso nuo to, kokia yra politika. Kad to nebūtų, reikia pertvarkyti konstitucinius pagrindus, užtikrinti teisių garantijas, jų mechanizmą. Daugelis dalykų pasenę pačioje Konstitucijoje, o Konstitucija yra vis dėlto didelis dalykas. Mes, ja remdamiesi, ir galime ginti tas teises, kurios neužtikrintos nei liaudžiai, nei organizacijoms, dėl to ir fiktyvios. Tezėse partinei konferencijai vienu punktu pabrėžiama, kad konstituciniai Tarybų Sąjungos ir sąjunginių respublikų pagrindai turi būti neliečiami. O kitur pabrėžiama, kad gyvenimas verčia pertvarkyti ir įstatymus, ir konstitucinius pagrindus. Daugelį tų konkrečiai ir konstruktyviai mes ir norime suformuluoti. Kitas dalykas – kad nuomonių pliuralizmas yra labai didelis, kad jis savaime negarantuoja sprendimo alternatyvumo. O būtent konstituciniai pagrindai respublikai turėtų garantuoti tvirtas teises visose srityse – ir kas susiję su kultūra, ir su kalba…*

Buračas kalba ir baigia Ronaldo Reigano mintimi, kad visuomenė turi iš industrinio potencialo visuomenės tapti žinių ekonomikos visuomene. Plojimai rodo, kad iš prezidiumo bylojantis akademikas Buračas didelių simpatijų nesulaukė, bet ir nežlugo.

Užtat Aukštikalnienė persistengia. Ji vėl eina pakylos link ir klausia Buračo: *konkrečiai jūs – kokius kardinalius pasiūlymus mokslo srityje per trejus persitvarkymo metus pateikėte ir kaip juos išsprendėte? Antra, ar manote, kad Maskvos filosofų išvada dėl autonominių, nuo valdžios nepriklausomų visuomenės darinių kūrimo yra neprotinga?*

Buračas sumišęs. Jis ilgai aiškina Aukštikalnienei, kad vis dėlto dirbo, kad Akademija nėra visai savarankiška…

Salei jau gana ir šito aiškinimosi.

Akademikas Vilkas mato, kad vadžios vėl slysta iš rankų. *Šnekam panašiai į tuos, kurie įrodinėja, kad čia viskas atvirkščiai, kai visi mato, kad atvirkščiai, nors turi būti kalbama, kaip tą daiktą pastatyti ant kojų. Apsiribokim čia moksliniu disputu.*

Ką tai reiškia, – pasipiktina Aukštikalnienė, – *ką jis mums duoda! Mes turim mažai laiko!*

Tai prašom eiti namo ir skubėti, – sako akademikas Vilkas.

Aš kalbu apie persitvarkymą, – pakeltu tonu atsako Aukštikalnienė, tačiau traukinys važiuoja tolyn, o vienose duryse pasirodo jaunas vyras Ališauskas: *aš seniai čia laukiu!*

Kas tu toks, – klausia iš salės.

Aš turiu pasiūlymą, – sako Ališauskas, nesismulkindamas dėl savo asmens identifikavimo. *Pirmiausia reikia susitarti dėl darbo tvarkos. Tai, ką jūs kalbėjote,* – sako Ališauskas Buračui, – *akivaizdžiai formuluoja, jog Lietuva ir toliau lieka Tarybų Sąjungos dalis. Kokia tokiu atveju?*

Vilkas noriai imasi vairo. *Toks suverenumas ir toks integralumas, koks yra Jungtinės Amerikos Valstijos, kurios yra, na, vos ne sąjunginė valstybė, didelių prieštaravimų neturėtų sukelti. Bet yra daugybė kitų variantų.*

Ališauskas nepatenkintas: *jūs neatsakot!*

Ir Vilkas atsako: *na, pirma, kas ateina į galvą, tai Sąjungos kompetencijoj kiekvienu atveju yra gynybos ir užsienio politikos klausimai. O liaudies ūkis nėra nei vieningas kompleksas, nei gabalas šalies, kaip jis ten nesivadintų. Bet kai reikia visa tai surišti, visa tai pagrįsti, tai nėra taip lengva.* Ir Vilkas permeta estafetę nariui korespondentui Bulavui: *jis vienintelis čia suvereniteto specialistas.*

Bulavas pradeda lyg iš po žemių. *Garsiau, garsiau,* – šaukia iš salės. Bulavas supranta, kokia nedėkinga yra jo padėtis, bet nuoširdžiai aiškina. – *Suverenitetas priklauso nuo kompetencijos paskirstymo. Dabartinė Kons-*

titucija labai skiriasi nuo 1940 metų Konstitucijos – nuo 1981 metų vyko sisteminga centralizacija. Taip buvo perimta visa pramonė, išskyrus smulkiąją, o respublikai palikta tik socialinis aprūpinimas, komunalinis ūkis, buitinis aptarnavimas. Na, tai ką dabar kalbėti, kad respublikos suverenios! Ir Bulavas ima klupdamas aiškinti, kad *persitvarkymas – tai visų tų galimų gamybos sričių pervedimas, kiek tai įmanoma, vėl respublikų žinion.*

Salė šiuša, ūžia, žmonės gręžiojasi, komentuoja vienas kitam, o kai Bulavas prabyla apie imigrantus ir jų aprūpinimą butais pirmiausia, balsas iš salės nuskamba kaip sarkastiškas pasmerkimas: *o kaip moksliniu požiūriu reikia?*

Moksliniu požiūriu žiūrint, šitą padėtį reikia keisti, – salei vieningai juokiantis ir plojant atsako Bulavas. Jo mintis aiški: *respublika neturi būti pavaldi sąjunginėms įmonėms, įmonė turi priklausyti įmonės kolektyvui kaip respublika – respublikos gyventojams.* Bet toliau Bulavas ima samprotauti, kaip respublikos galėtų bendradarbiauti, sujungdamos statybininkų, melioratorių brigadas.

Nepasitenkinimo šūksniai ir plojimai nutraukia Bulavą. Prie mikrofono prasiveržia Medalinskas. Pagaliau pasakoma tai, kas turėjo būti pasakyta visų pirma: *diskusija, kurią organizavome mes, pasikeitė. Šiandien turėjo būti padarytas toks konstruktyvus susitikimas, kuriame būtų išsakytos nuomonės, ir jeigu pasirodytų, kad platformos yra subrandintos tų žmonių, kurie ruošėsi šiam vakarui, būtų sukurta iniciatyvinė grupė. Vakar Mokslininkų rūmuose viskas buvo šiek tiek dirbtinai sulaikyta, tikintis, kad bus formuojama ta iniciatyvinė grupė, tas judėjimas. Konfrontacija su Mokslų akademija nėra tikslinga.* Medalinskas pasuka vagą gera linkme. Visi puola kalbėtis vienas per kitą.

Prie mikrofono prasiveržia pusamžis vyras. *Kas kalbėta, buvo mokslinės diskusijos. Pradėjom apie suverenitetą. Tačiau didžiuma problemų susijusios su stalinizmu. Akivaizdžiai aišku,* – sako jis, – *kad stalinizmo represijų aukos, dar kiti konkretūs pavieniai asmenys, šeimos, kurie buvo neteisėtai represuoti, jau seniai išteisinti. Jiems grąžinta teisė grįžti į savo gimtąjį kraštą, jame gyventi ir dirbti. Tačiau tarptautinės teisės pažeidimas, padarytas stalinistinės TSRS vyriausybės, dar neatitaisytas.* Ir jis skaito ištisą pranešimą – puikų, plojimais pertraukiamą Lietuvos okupacijos išdėstymą.

Ar jau baigiat skaityt? – po keleto minučių grėsmingai pertraukia Vilkas.

Tegul skaito, – vadovauja Aukštikalnienė.

Vilkas mėgina prieštarauti, bet jaunasis Skučas jį nutraukia: *Čia moksliniai faktai!*

Kalbėtojas tęsia su dar didesniu ryžtu. Kai baigia, salė palydi ilgais plojimais.

Vilkas sako: *mums visiškai nepriimtinas mitingas. Bet kam tokia mūsų pozicija yra nepriimtina – tai visos durys atviros.*

Vilko žodžiai yra riba, nuo kurios reikia atsitraukti. Salė, atrodo, taip ir linkusi daryti. Prie mikrofono eina filosofijos profesorius Genzelis. *Lyg tai visi apie tą patį šnekame, bet atrodo, tarsi baisiai norime tarpusavyje susipykti ir neišspręsti visų problemų. Svarbiausias mūsų tikslas – suvokti, ko mes dabar norime. Aš, dabar klausydamasis… man kažkaip net graudu pasidarė. Kodėl? Kad mes nežinome mūsų, savo veikėjų – kaip mes dabar nuplojome draugą Bulavą. Ar jūs žinote, kad 1958 metais Bulavas buvo pašalintas iš partijos už tai, kad jis vienas iš pirmųjų pradėjo gelbėti universiteto savarankiškumo idėją, kad jis universitetą apvalė nuo visų perėjūnų, ir dėl to buvo apkaltintas nacionalizmu? Visą laiką pamirštam tuos, kurie buvo ir partijos nariai, bet sąžiningai atliko savo pareigą ir už tai nukentėjo.*

Apgynęs akademiką Bulavą ir plojimais pasitvirtinęs, kad eina teisingu – konsolidacijos – keliu, profesorius pareiškia manąs, kad *Akademijos prezidiumas yra užėmęs teisingą poziciją: Konstitucijos pertvarkymai turi būti, tai nekelia abejonių. Galima visiškai pritarti estų modeliui, vienu žodžiu, bet kurti turim mes patys, nes turim suvokti, kad esam taip pat tauta, mąstanti tauta ir turime suformuluoti savo problemą, savo siekius ir ekonomikoj, ir kultūroj!*

Profesorius eina sėsti, įnešęs kompromisinį toną ir – *vienu žodžiu* – atlikęs savo šio momento istorinę misiją. O ką pasakys į tribūną einanti Prunskienė? O ji gerai sujungia vakarykštę ir šią dienas, atsiprašydama už galimus pasikartojimus, tačiau pabrėždama, kad šis susirinkimas – ne kokia atsitiktinė saviveikla, o tikslinga vakarykštės dienos tąsa. Bet svarbiausia – ji grįžta *prie akademiko Vilko koncepcijos apie respublikinės ūkiskaitos problemos sprendimą per įmonių ūkiskaitą.* O kai paaiškina, kad *jokia įmonių ūkiskaita suma negali aprėpti už ekonomikos išeinančių dalykų, už grynai materialinių interesų išeinančių dalykų, tarp jų – ekologijos, socialinių ir, žinoma, tautinių, politinių,* – nuošia plojimai.

Kažkas bando pasiteirauti, *ar valdymo struktūros apmatai, kurie neseniai paskelbti Lietuvoje, veikia ir Lenkijoje,* bet vadovauti paradui dar

kartą pasišauna Aukštikalnienė: *ar jūs pasiruošusi pritarti minčiai, kad šiandien būtų sudaroma iniciatyvinė grupė, kuri imtųsi būti šito naujo visuomeninio darinio branduolys ir paruoštų programą? Ar jūs pritariat ir ar sutiktumėte būti tos komisijos narys*?

Galit neatsakyti į tą klausimą, – skuba įsiterpti Vilkas. Tačiau Prunskienė atsako: *Klausimas yra labai paprastas, ko gi aš turiu neatsakinėti. Iš tikrųjų – kad sudarytume kokią grupę, mes vakar apie tai kalbėjome. Kadangi tas mūsų susitikimas vyksta gan chaotiškai, organizacinę dalį spręsti, man atrodo, būtų labai sudėtinga, mes primestumėm mūsų šeimininkams naują problemą.* Tačiau ją vis dėlto *galima būtų spręsti,* tik ji nežinanti, kaip organizuoti ir ji čia to nesiimanti. O dėl savęs – tai ji jau dalyvaujanti procese ir per spaudą, tai ir organizacine forma dalyvauti neatsisakanti, žinoma, neatsisakanti.

Vilkas sako: *šiandien mums visiems nieko doro neišėjo, tai aš jau norėčiau eiti prie pabaigos.*

Salė sarkastiškai juokiasi. Triukšmas jau piktas. Pakilęs visu ūgiu Juozaitis Vilkui šaukia: *nereikia visko numatyti iš anksto!* Kažkas pritaria, kad gyvenimas priverčia.

Vilkas dreifuoja: *pasakykit patys, ką mes turim daryti. Mes išsakėm, ką mes galvojam.*

Tuos žodžius gali aiškintis kaip patinka. Medalinskas jaučiasi atsakingas – susirinkimas žlugti negali. Taip sutarta vakar du kartus: Verkiuose ir ant Taurakalnio. Jis vėl eina priekin ir aiškina, kad *prieš savaitę mes šiek tiek sukrutom, sujudėjom. Buvo numatytas šitas susirinkimas. Ir tas sujudimas labai ryškiai pasireiškė vakar. Vakar buvo labai daug tikrai konstruktyvios pozicijos. Nebuvo jokio chaoso. Emocijos buvo tokiame lygyje, kokiame jų reikėjo. Šiandien turėjo būti toks vienijantis susirinkimas. Turėjo būti pateikiama ekonominė programa. Trečia programa turėjo būti kultūrinė programa. Ketvirtas dalykas turėjo būti ekologinė programa. Iš jų ir turėjo būti suformuota bendra nuomonė. Mes susirinkom čia ir, matyt, neišsiskirstysime kol kas, kol nebus išsakytos konkrečios nuomonės.*

Žodžio paprašo Brazas. Kalba jis greitai, bet pradeda prastai – nuo salės kritikos: girdi, viešpatauja elementariausias vienas kito negerbimas. Jo mintis esanti tokia: *kad galima būtų daryti ekonominius pakeitimus, reikia daryti demokratinius pakeitimus. Ūkiskaitos nėra, yra rinka, kuri daro kainas. Jei galim šnekėti, tai šnekėti apie Lietuvos savarankiškumą,*

suverenitetą. Tačiau susišnekėti nepavyksta: jis tepareikalauja idėjų, *kuriomis liaudis patikėtų iš širdies.*

Pavojingai pradeda ir kitas: *architektas Skučas iš Lietuvos statybos projekto. Galų gale aš prisistatau, bet dauguma neprisistato, ir nežinoma, iš kur čia šneka žmonės.*

Iš Lietuvos, – replikuoja salė.

Iš Lietuvos, tai taip, – sutinka Skučas, bet puolimo pozicijos neatsisako. – *Ar liaudžiai reikia suteikti programą, ar liaudis turi pati pateikti programą ir pagal tą programą kovoti? Tai yra pagrindinis tikslas. Jūs sakote: moksliškai diskutuoti! Drauge Vilkai, aš į jus kreipiuosi! Kam reikalingas tas mokslinis diskutavimas, jei jis niekuo neįsipareigoja ir nieko nenusprendžia? Mes tikėjomės, kad jūs prisijungsite prie mūsų, bet paskutinę minutę… taip sakant, baimė yra didelė, ji jus nugalėjo.*

Ir atsisuka į salę: *jeigu aš dabar paklausiu publikos, ko ji čia susirinko? Garsiai sakykite!*

Liaudies fronto! – atsako keli balsai.

Liaudies fronto! – rikteli pašokusi Aukštikalnienė.

Palaukit! – Skučas tribūno mostu nutildo šūksmus. – *Aš jį vadinu: Persitvarkymo Sąjūdis. Bent jau jis atspindi mūsų gyvenimo esmę. To reikalauja mūsų naujas gyvenimo būdas.* – Ir imasi darbo: paaiškina paleisiąs lapus, kuriuose kiekvienas, norintis remti Sąjūdį, galėsiąs užrašyti savo adresą, kad būtų galima paskambinti telefonu ir kviesti rinkti parašus, agituoti žmones. – *Tik taip mes galėsim kovoti prieš biurokratiją. Ji pati mums neatneš ir nepadės ant lėkštutės demokratijos. Mes žinom, ko norim!* – Atrodė prie starto atvestas Sąjūdžio steigimas staiga vėl nutolo: užuot pasiūlęs formuoti grupę, Skučas baisiai panūdo šnekėti apie partiją – *Dabar visokių žodžių sugalvojo: ne partija, o biurokratija! Tai va, aš noriu išvesti vieną tezę: „Partija po revoliucijos iš pogrindžio neišėjo.“ Liko tie patys metodai – slapstymas, informacijos nesakymas…*

Vilkui to tik ir reikia: *Ačiū! Nemitinguokim čia labai!*

Čia mokslinės diskusijos, o ne mitingas, – nenusileidžia Skučas.

Iš triukšmo, kuriame skęsta paskutinieji akademiko Vilko žodžiai, išlenda Juozaitis. Jis ką tik pakilo iš savo strateginio posto ir pamažu atsiyrė per minią priešais sceną. Jo kalba – tikro inteligento kalba. – *Jeigu profesorius leis… Atsiprašau, aš – Arvydas Juozaitis iš Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto. Kai buvo paklausta, prieš ką jūs, mes, žinoma, prieš baimę.*

Baimę, kuri sukurta per ilgus dešimtmečius, o trejetą metų štai mes jau mokomės ir bandom įveikti. Ji bando trauktis, tai rodo, kad ir auditorija čia susirinko įvairialytė, daugiausia – inteligentija. Prezidiume – gerbiami mūsų respublikos žmonės. Ir pobūdis, kurį įgyja šis vakaras, jau peržengia baimės diktuojamas ribas. Ir netgi gerbiamas akademikas Vilkas pripažino, kad mokslinė diskusija, jeigu ji orientuojasi į būtiną rezultatą, jau nebėra mokslinė. O mokslinė diskusija šitokioje auditorijoje įpareigoja kažką pakeisti. Pats sumanymas sušaukti visuomenę ir padaryti kažkokius mokslinius sprendimus yra prieštaringas. Todėl mums reikia kompromiso. Vardan bendro baimės nugalėjimo šitas mūsų susirinkimas turi kažkuo užsibaigti. Ir jeigu prieš tai kalbėjęs architektas pasiūlė kažkokius veiksmus, tai ir yra kompromisas, kuris nesusprogdins šitos visuomenės, o išvaduos iš baimės monstro rankų!

Dar kartą šokteli profesorius Genzelis: *žinom, kokia ekologinė situacija, problemos žinomos, jas galėsim išspręsti tik tada, kai susikalbėsim.*

Iš kažkur nuo durų į priekį skverbiasi muzikologas, Čiurlionio kūrybos tyrinėtojas Vytautas Landsbergis. Jis iš karto pasisako turėsiąs išeiti, bet pasakysiąs porą pastabų. – *Tai daugiau stebėjimo, stebėtojo pastaba, gal bus ir naudinga. Šitas susirinkimas yra kažko reprezentatyvaus išgyvenamam laikotarpiui ieškojimas. Bet esam suirzę, ir dėl savo kaltės, o ta kaltė – kad vėluojam. Pradžioj buvo pasakyta, kad mūsų susirinkimo tikslas yra išsiaiškinti, aptarti. Niekada nesužinosim, ką galim, kol nepradėsim veikti. Tiktai konkretūs visuomeniniai veiksmai parodys ir mūsų valią, ir mūsų jėgą, ir mūsų ryškias ribas, jeigu kita jėga bus didesnė.*

Vilkas ragina: *einam į pabaigą!*

Kažką pasitaręs su akademiku Vilku, atsistoja akademikas Buračas. Jis kalba labai padrikai, bet veda svarbią mintį: visų interesai labai skirtingi, tačiau ar ne toks ir yra demokratinis sąjūdis? Neturim išsiskirstyti, išsiskirstyti nesusitikę, kaip čia sakė daugelis.

Scenon žengia jaunas vyrukas, ekologijos klubo „Žemyna“ tarybos narys Vaišvila. Jis pavėlavęs, gal kas jau ir bus buvę sakyta, ką jis sakys, bet *vakarykštis renginys Mokslininkų rūmuose parodė, kad protas gali nugalėti. Estai tai parodė konkrečiai*: *privertė atsistatydinti Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoją, ir žmonės iškart pajuto, kad kažkas vyksta.*

Ko mes norim? – klausia Vaišvila. – *Šiandien čia susirinko visi, kuriems rūpi ir kurie žino, ko mes norim. Ir mes pažįstam tuos žmones – jie jau*

esamomis sąlygomis yra pasisakę apie mūsų padėtį ir gali tinkamai atstovauti mūsų respublikai. Dabar vienintelė išeitis, ką mes šiandien susirinkę galim padaryti, tai vis dėlto imti ir pasiūlyti, kaip čia jau buvo minėta, iniciatyvinę grupę, kuri palaikytų, vienytų jėgas. Nes vos ką palieti – žmonės yra persekiojami. Bent jau pirmai pradžiai reikia įsteigti iniciatyvinę grupę. Tai nereiškia, kad šita grupė pretenduos į kažkokius… – Vaišvilos žodžiai paskęsta triukšme. – *Prašom siūlyti,* – šaukia ir jis. *Mes atsiprašome prezidiumo,* – sako jis, atsisukęs į Vilką, – *jeigu kas – mes atsiribojome.*

Siūlau baigti, – dėl viso pikto sako Vilkas.

Va, tuoj užbaigsim. Išsirinksim grupę ir užbaigsim, – atsako Vaišvila.

Salė ošia, banguoja, šaukia ir rėkia.

Prašom siūlyti, – sako Vaišvila, o į sceną lipa Medalinskas ir Skučas. Pasirėmęs tribūnos, Medalinskas imasi sąrašo.

– *Vaišvila,* – šaukia iš salės. – *Ozolas! Prunskienė! Buračas! Lukšienė! Juozaitis!*

Siūlomi Bubnys, Skučas, Čekuolis, Kuzmickas, Vilkas. Salė sugaudžia. Vilkas moja rankomis – ne, jis nesutinkąs. Dėl Petkevičiaus, Gedos, Bulavo, Radžvilo, Maldonio, Marcinkevičiaus, Landsbergio, Rajecko, Nasvyčio, Medalinsko, Juzeliūno, Pečiulio, Daunoro diskusijų nekyla. – *Gana? Gana. Kaip dėl balsavimo? Už kiekvieną? Tuoj skaitysime po vieną žmogų. Jis atsistos, jeigu yra salėje, ir pasakys savo nuomonę. Gerai? Sutinkate?*

Susirinkusieji pagaliau imasi savo darbo.

Vilkas teatrališkai atsidrėbia krėsle: *pasiekėt savo.*

Medalinskas pradeda skaityti pavardes. Kiekvienas atsistoja, sako sutinkąs, o salė balsuoja ir aprobuotąjį palydi plojimais arba ovacija.

Susirinkusieji skirstosi neskubėdami, su savo darbo vertės pajautimu. Išrinktieji pereina į Mažąją posėdžių salę. Ji šalta ir svetima. Nors ir pažįstami, naujai išrinktieji žvalgosi vieni į kitus. Ozolas pasako sveikinimo žodį paprašydamas aptarti, kada rinksimės kalbėtis dėl skubiausių ir svarbiausių darbų. Vaišvila klausia, kokią ilgalaikio darbo tvarką galėtume numatyti. Reikia palaikyti kontaktą. Ozolas pasiūlo bazuotis „Minties“ leidykloje – yra jo kabinetas, yra salė, kur galima susirinkti didesniu būriu. Kada rinksimės? Susiorientavimui savaitės bus gana, rinksimės ketvirtadienį.

Einant prospektu Juozaitis stebisi: svarstant TSRS konstituciją Vilkas pateikdavęs tokių radikalių minčių! O čia! Ir vis dėlto nėra to blogo, kas neišeitų į gera: Vilko sukeltas chaosas nušlavė visas parengtąsias klišes,

visas programas, ir vietoj kokio nors komiteto ar tarybos buvo sukurta nacionalinio judėjimo vadovybė! Puiku, kad į Iniciatyvinę grupę įeiti neatsisakė Justinas Marcinkevičius, Vytautas Bubnys, Antanas Buračas: su jais valdžia jėga dorotis vargu ar norės! O jei ir bus imtasi kokių represijų, lieka antras ešelonas. Prieš žmones vargu ką galės rasti, pasakė Skučas, visi švarūs, anksčiau nesusikompromitavę. O kad Aukštikalnienę atmetė – irgi gerai: publika parodė, kad ne kiekvienas jai priimtinas, o valdžia matys, jog mums reikia ne ekstremizmo, o tvarkos.

Vargšai revoliucionieriai! Kad jie būtų pagalvoję, jog revoliucija šitaip prarijo savo pirmąjį vaiką!

NACIONALIZMAS – TAI TIKRASIS HUMANIZMAS

Lietuviškosios ideologijos metmenys

(2014)

I. Globalizmas ir nacionalizmas

Pasaulis kalba apie krizę. Šalių krizę, kapitalizmo krizę, humanizmo krizę.

Tiesą sakant, tai daugiau negu krizė. Žmonija tiesiog priėjo ribas. Pasaulis visur pasiekė plėtros ribas. Kalbos apie krizę yra reakcija į tas ribas.

Šiandieniniais tempais vykstanti demografinė plėtra gali baigtis katastrofa dar šiame šimtmetyje. Žmonijos poveikio gamtinei aplinkai destruktyvumas akivaizdus jau šiandien: klimato pokyčiai, dykumėjimai, senkantys geriamo vandens ištekliai ir pan.

Ekstensyviosios ekonomikos modelio žlugimo momentas – praėjusio amžiaus devyniasdešimtieji, kai griuvo Tarybų Sąjunga. Jos valstybinis kapitalizmas neatlaikė pirmas, bet ir JAV bei Didžioji Britanija buvo priverstos mesti gelbėjimosi ratą privataus ūkio kapitalizmui – įmones išvaduoti nuo socialinės atsakomybės ir pradėti pasaulinį „laukinių Vakarų“ tipo kapitalizmą.

Vertindamas visas plėtros tendencijas, šiuolaikinės fizikos ir kosmologijos guru Stivenas Hokingas mano, kad Žemės tinkamumas žmonių giminei baigia išsekti. O iki lemiamo momento žmonės turi išsikelti į gyvenimui tinkamesnes planetas. Tad nudrengei Žemės stebuklą, pavertei jį kosminiu šiukšlynu – ir varyk ieškoti kitų, kad, perleidęs per žmogaus teisių humanizmą, danguje paliktum dar vieną išgraužą.

Trumpiau tariant: su žmogaus teisių humanizmo vėliava – pirmyn į žmogaus dievo pergalę visoje visatoje!

Tokia yra šiandieninės mąstysenos ontologija. Vartotojų ontologija.

Kas iš to?

Jeigu ji priimtina – tada viskas gerai. Gyvenkime sau šia diena.

Jei ne – reikia pabandyti ieškoti argumentų alternatyvoms.

Net ir čia paminėtas tokias skirtingas pasaulio plėtros linijas jungia viena labai aiški ašis. Jos pavadinimas taip pat paminėtas – *riba*.

Tai rimta filosofinė problema, nes šiuolaikinėje sąmonėje *riba* tebelaikoma *begalybė*. Ir ne matematinė begalybė, o begalybė kaip netgi filosofinė neapibrėžtybė.

Filosofijos istorijoje ribos problemą pagal visas europietiškosios mąstysenos tradicijas ir liepinius universaliausiai akcentavo Imanuelis Kantas, genialiai sudėliodamas visų žmogaus pažintinių galių ribas.

Jo skepsis buvo nepriimtinas naujųjų laikų dvasiniam orientuotumui ir visų pirma energiją kaupiantiems vokiečiams, todėl Georgas Hėgelis Kanto apibrėžtis suvėlė į savo panlogistinę dialektiką taip, kad Karlui Marksui teliko išversti ją į sociologinį materializmą ir sukurti tokią europinės mąstysenos dekonstravimo realybę, kuri teorijoje tapo perdėm pageidautina ir patikima mentaline baze įvairiausių pakraipų pozityvizmui, o praktikoje per pasaulinės revoliucijos sociologinius, antropologinius ir psichoanalitinius pasakojimus kurdinosi beribio vartojimo valdomoje nihilistinėje šių dienų psichikoje. Ieškoti atsako į mūsų egzistencinius nerimus jau šitos psichikos teorizavimuose – tai beveik tas pat, kas vaikščioti po „Maksimos“ prekybos centrą Rygoje.

Pozityvizmas gana patikimai atkirto mąstymą nuo klasikinės būties mąstymo tradicijos. Tačiau žmogaus prigimtinio poreikio *mąstyti būtį* nepanaikino.

Tai ką gi daryti su vartojimo ontologija susitaikyti nesutinkantiesiems?

Čia galima prisiminti nuolat vieną tezę kartojusį su Karlo Markso ir Frydricho Engelso dialektiniu ir istoriniu materializmu bei Josifo Stalino determinizmu ne visai besąlygiškai susitaikyti sutikusį lietuvių marksistą Eugenijų Meškauską: jeigu problemos neįmanoma išspręsti pasirinktu aspektu, reikia rinktis kitą aspektą. Suprask: pasirinkimą bet kuriuo atveju turi, nes turi laisvą valią. Ji ir teikia – bent jau galimybę – problemą išspręsti. Gal ir sukuriant kažką nauja.

Aniems laikams tai buvo nemaža.

Kokį pasirinkimą turime mes? Tarp Miltono Frydmano idealistinio materializmo viršuje ir žmogaus be atsakomybės teisių apačioje? Šiems laikams mažoka. Deja, kitkas yra tik komentarų komentarai.

Jei atsakymų neduoda filosofija, gal juos siūlo gyvenimas?

Galima prisiminti ir kitą faktą, istorinį: Lietuvos–Sovietų Rusijos 1920 metų taikos sutartį. Ji leidžia kartoti: vis dėlto pasaulyje būna tiesos

akimirkų. Lietuvos istorijoje ji viena iš labai nedaugelio. Tiesos valanda yra ir 1949 metais netoli Radviliškio partizanų vadų po žeme pasirašoma Deklaracija, kokia turės būti valstybingumą atkūrusi Lietuva. Tiesos momentas yra 1990 m. Kovo 11-oji.

Kas yra tie tiesos momentai, tiesos valandos, jei ne būtį mąstantis sveikas protas?

Tais momentais būtis apsivalo nuo laikinybės apnašų, kad ir kokiais pavidalais ji iki tol buvo apėjusi – pavergimu, epochos melu, autoritetų sugestijomis, interesų pinklėmis, niekšybėmis ar kokiu kitu buvimo košmaru. Tuo metu būčiai nesvarbu vardai ir pavadinimai, ideologinės ir politinės orientacijos, galios ar negalios, jai svarbu viena – pasaulio tiesa, pasaulis kaip visumos balansas. Tai – būties sveikas protas, kurį pasauliui lieka tik atpažinti ir pripažinti. Taip prasideda epochos.

Ar krizės dejonėse negirdėti pasaulio tiesos balsų?

Ne vienas ir ne vieną kartą. Bet – politikos paraštėse.

Norėdami nepaskęsti krizinės savivokos dalinumuose, paklauskime savęs, kurgi yra į begalybę orientuoto žmogaus dvasios *būtinės*, ne nuo paties žmogaus priklausančios ribos? Jos perdėm aiškios: po kojomis žemė, o virš galvos – dangus. Tai ta erdvė, kurioje žmogus *yra* ir *gyvena*, t. y. suvokia ir mąsto, kenčia ir džiaugiasi, liūdi ir tikisi jo žmogiškoji gyvastis, vienų vadinama siela, kitų – dvasia, bet visų nutuokiama kaip nekūniškoji žmogaus esmė, kurios atžvilgiu kito tokio pat sutvėrimo priedermė – padaryti kuo mažiau to, ką kitas galėtų pavadinti blogiu. Tos pastangos, arba žmoniškumo, *humanizmo*, riba yra *kitas* žmogus. Humanizmas visada yra susitarimas, tačiau nei žemė, nei dangus su savo fiziškumu susitarimo dalykais būti negali. Jie gali būti tik sutartinai aiškinami, vienas gimdydamas žmogaus gyvenimo būdą, arba *kultūrą*, kitas – *tikėjimą*. Esminga čia tai, kad abu iškyla iš žmogaus santykio su žeme: kultūra – fizinio, tikėjimas – dvasinio santykio. Jeigu sutiksime, kad kultūros (arba kultūrų) ir tikėjimo jungtis gimdo *civilizaciją* ir yra jos produktyvumo bei jos pobūdžio varomosios jėgos, turėsime gana akivaizdžius nūdienos globalaus pasaulio vaizdo netapatumo supratimo kriterijus.

Kultūra visada buvo gyvenimo stabilizavimo, civilizacija – jo intensifikavimo (imtinai iki imperializmo) būdas. Vakarų, arba krikščioniškoji, civilizacija, iškilusi dėl savo racionalistinio radikalizmo, XX amžiaus pabaigoje skaitmeninėmis technologijomis sugebėjo primesti visoms likusioms

civilizacijoms jų vienmačio universalizavimosi būtinybę, priešingu atveju grasindama paversti jas antraeilėmis, o jų gobiamas kultūras tiesiog marginalizuoti. Kova dėl civilizacinės galios visada buvo kova dėl civilizacinės erdvės ir beveik visada ji reiškėsi kova dėl fizinės žemės, dėl teritorijos. Civilizacinių karų ryškiausi pavidalai šiandien – 2001 m. rugsėjo 11-oji, niekaip neužgęstantis Afganistanas, rusenantis Pakistanas. Arba britų ir prancūzų karių žudymas visų akivaizdoje vidurdienį jų šalių sostinėse.

Ką dėl savo galios civilizacija daro savo viduje, mums akivaizdžiausiai demonstruoja Vakarų Europa, pokariu tyliai kūrusi „neatpažintą politinį objektą“, kuris dabar jau identifikuoja save kaip federaciją su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis. Islamo civilizacija atvirai kalba apie džihadą, o čia tikėjimas pakeičiamas ideologija su jos sankcionuojamais politiniais liberaliosios demokratijos sprendimais. Tai gana vaizdingai apibūdina vienas Vokietijos politinių lyderių, beje, susijęs su buvusiu „raudonųjų brigadų“ judėjimu, Joška Fišeris: Europa neturi teisės elgtis kitaip, negu elgiasi, nes tai būtų kelias atgal – į tautų konkurenciją, nepasitikėjimą ir galios varžybas, kurios paprastai baigiasi karais. Anot jo, ši tvarka baigėsi 1945 m. gegužės 8 d. ir konkurenciją pakeitė solidarumas, galios varžybas – teisės viršenybė, nepasitikėjimą – pasitikėjimas. Tai kelias į Europą, tvirtą kaip kumštis ir galingą pasaulinėje arenoje.

Lietuva nuo pat valstybės atkūrimo pasuko į tą kiečiau susigniaužiantį kumštį. Koks to proceso balansas bent jau bendriausiais bruožais?

Valstybės skola – 46 milijardai. Vien čekinis turto išvalstybinimas – 400 mlrd. litų nuostolių. Ignalinos AE uždarymas – per 100 mlrd. litų nuostolių. Naujausi: Snoro bankas – 4 mlrd., Ūkio bankas – beveik milijardas. Emigracija – trečdalis tautos. Atlyginimas – 1 000 litų. Pensija – 630 litų.

Per visą savo istoriją Lietuva buvo kam nors aukojama. Jeigu tai yra jos paskirtis ir šiandien, tai ar jos paaukojimas Europos kumščiui bent jau prisidėtų prie pasaulio *plėtros ribų visuotinumo* įveikimo?

Atsakymas į šį klausimą – tai atsakymas į klausimus, ar galima, o jeigu galima, tai kaip būtų galima sutramdyti tris globalizacijos stichijas: vartojimą, komercializmą ir korporaciją.

Pirma: ar įmanoma sutramdyti vartojimą? Būtent per vartojimą plėtra radikaliausiai įsirėžia į Žemę, laužydama visas jos savarankiškumo ribas. Atsakymas toks: globalizmo ideologija, deja, to negali net siūlyti, nes būtent ekstensyvus augimas yra globalizmo ekonomikos variklis. Kai ryžių

nebeišauginama kiek reikia rinkos apyvartai (ne žmonėms, o rinkai), jie gaminami iš plastiko, bulvės – iš parafino ir panašiai. Nekalbant apie aprangą, kvepalus ir kita. Ir gamta, ir žmogus yra ne to pasaulio dimensijos.

Antras klausimas: kas galėtų sustabdyti gyvenimo komercializaciją? Būtent gyvenimo (netgi jo būtiškąja prasme) komercializacija žiauriausiu būdu įsirėžia į asmens buvimą ir būtį, griaudama jo autonomiją, be atodairos traukydama jo socialinius ir psichinius ryšius. Atsakymas, deja, vėl tik toks: globalizmas to daryti negali iš principo, nes būtent per gyvenimo komercializaciją tegalima palaikyti vartotojišką gyvenimo būdą, mutuoti naujus jo pavidalus ir kurti savo tęstinumą nepaisant nei žmogaus, nei gamtos kančių. Ar kas nors kada nors viešojoje erdvėje yra girdėjęs dėl mokinio krepšelio preke paversto vaiko kančią? Ar kas nors kada nors rimtai, iš amžinybės horizonto, yra aptaręs migracijos problemą, paverstą komercine dvigubos pilietybės nesąmone? Kur komercijos erdvėje galėtume įžvelgti kokį nors globalizmo humaniškumą, nekalbant apie humanizmą apskritai?

Trečia: kas galėtų sustabdyti korporacijų viešpatavimą? Būtent korporacija su savo kapitalu, iš principo galinčiu būti, o dažnai ir esančiu galingesniu už nacionalinę valstybę, kerta per ją, o kartu ir ją įkūrusią tautą. Globalizmas korporacinio kapitalizmo sustabdyti negali, nes korporacija ir yra tas anoniminis veikiantysis asmuo, kuris anonimizuoja visą globalistinės ideologijos valdomą universumą ir sukuria prielaidas komercinio vartojimo totalumui. Ir korporatokratijai, dangstomai globalizacijos vardu.

Netgi tarus, kad plėtros ribų problema globalizmo įveikiama sukuriant vieną civilizaciją, ir žmonija, kaip sako NASA teoretikai, pereina į aukštesnį – kosminių ryšių – lygmenį (Marse pirmuosius nuolatinius gyventojus JAV planuoja įkurdinti jau 2050 metais), kokį humanizmą galės kultivuoti Žemėje likti pasmerktoji žmonijos dalis?

Pati prielaida apie vienos civilizacijos galimybę yra antihumaniška ne tik Žemės žmonių, bet ir kitų galimų kosminių civilizacijų atžvilgiu, nes civilizacinis ekspansionizmas yra visada agresyvus, netgi kosmose mąstantis žvaigždžių karus. Globalizacija pagal Vakarų civilizacijos pagimdyto globalizmo ideologiją yra problemas tik nukelianti, o ne jas išsprendžianti raidos kryptis.

Į būtinius klausimus dėl žmonijos išlikimo ir gyvenimo su šios plėtros krypties ribomis globalizmas atsakymo neduoda.

Čia reikia pasakyti svarbiausia: jei bet kuri pasaulio civilizacija pretenduoti į pasaulinį įsiviešpatavimą *gali*, ką, beje, ir daro, tai šitokios galimybės iš principo neturi nė viena, netgi pati stipriausia, pasaulio tauta, – tai istorijos jau įrodyta. Tai pirmas ir pats stipriausias argumentas prieš *globalizmą*, kuris visais įmanomais ir neįmanomais būdais, kaip ir anksčiau komunizmas, įrodinėja savo perspektyvumą, dėl galios be atodairos naikindamas savo kultūrinį pamatą ir tą pamatą ginantį *nacionalizmą*.

Nacionalizmas taip pat ideologija ir kaip toks gali tapti agresyvus imtinai iki imperializmo, ypač jei ima tapatintis su civilizacine misija. Pavyzdžių daugiau negu reikia: ir rudasis nacių imperializmas, ir raudonasis bolševikų imperializmas, ir geltonasis maoistų imperializmas – visi jie tautinės kilmės.

Tačiau – ir tai yra antras fundumentalus argumentas prieš globalizmą, bet jau ir už nacionalizmą, – nacionalizmas imperializmu tapti gali tik tapęs valstybės ideologija, o šis procesas yra tautos rankose: demokratija numato partijų spektrą, kuriame nacionalizmui atstovauja viena iš jų, o jos galimybė užgožti kitas politines grupes neįmanoma be kokių nors išorinių aplinkybių ar paskatų, dažniausiai tautai ir valstybei padarytų ar daromų skriaudų ar spaudimo iš išorės. Jeigu nebūtų buvę okupacijos, lietuviškojo nacionalizmo masto mes nebūtume nė nutuokę, kaip jis išsiskleidė išsivaduojamaisiais 1988–1990 metų įvykiais.

Pagaliau trečias – grynasis nacionalizmo konstruktyvumo argumentas: jeigu sutinkame su tuo, kad tauta (tautos) yra pasaulio faktas nepriklausomai nuo to, kaip jį traktavo Stalinas, Hitleris, kokios nors šiuolaikinės raudonosios brigados ar šiandieniniai Europos Sąjungos vadovai, tai jokia kita ideologija tautai kaip visumai neatstovauja adekvačiau už nacionalizmą. Globaliame pasaulyje, kurio humanizmo atskaitos taškas yra netgi ne asmuo, o tik statistinis individas su tam tikromis juridizuotomis jo teisėmis aplinkai, jokia kita ideologija žmogaus asmeniui su jam prigimties teise suteikta savastimi nereprezentuoja labiau už nacionalizmą. Trumpai tariant, nacionalizmas yra tautinės kultūros žmogaus humanizmas.

Savo humanistinį potencialą nacionalizmas visavertiškai išskleisti gali tik tada, kai turi galimybę nesusitapatinti su nacijos politine elgsena ir tikslais, t. y. turi galimybę likti tautos kultūros kūrimo ideologija. Šitai gali garantuoti tik pilnutinė demokratija. Nacionalizmas kultūroje – tai tautos, kurios ribos yra jos gyvenamoji teritorija (erdvė), jos istorija (laikas)

ir jos kalba (atmintis), bendrumo jausmo ir įsipareigojimų visumai vertingumo supratimas ir jo palaikymas visomis kultūros kūrybai prieinamomis materialinės ir dvasinės raiškos formomis. Tai yra ir pasaulinė nacionalinės kultūros paskirtis, nes dvasinė tautos narių konsolidacija yra tas substratas, kuriame tegali tarpti vienaprasmė ir atsakinga pilietybė, vedanti ir į pasauliui atsakingą valstybės veiklą. Kur sveika ir kūrybinga tauta, ten stiprus ir kūrybingas pasaulis.

Kad mūsų pasaulis sveikas – vargu kas drįstų tvirtinti labai entuziastingai. Tačiau vargu ar labai noriai sutiktų, kad plėtros ribos gana apčiuopiamai kelia esminę alternatyvą: ne besąlyginė žmogaus tvarka, o gamtos tvarka turėtų būti tolesnės pasaulio plėtros atskaitos taškas. Ar bandymas taip susivokti nepavėluotas, ar jo išvis neeliminuos praktiškesni ir mažiau pastangų reikalaujantys suvokiniai – klausimai tokie pat atviri, kaip ir žmogaus gyvenimas. Vieną išvadą mums rūpimu klausimu padaryti vis dėlto galima: jeigu neturime noro (arba galimybių) tapti kosminiais bėgliais, turime, kaip sakydavo Sigitas Geda, eiti taisyti savo tvoros, net jeigu dangus griūva. Kad ir koks blogas dalykas yra ideologijos, kad ir kiek žiaurių ydų turi ir globalizmas, ir nacionalizmas, gyvename ideologijų pasaulyje, o jame arba turi ideologiją, arba ideologija turi tave per politiką.

Mus kol kas valdo globalizmas. Kur ir kada gamtos baigtinumas atsivers būties tiesa taip, kad taptų akivaizdu visiems: gamta nėra begalinė, ji turi aiškias ribas ir metas į ją pažvelgti begalybės miglų neaptemdytu žvilgsniu. Kada gamta save apreikš vienareikšmiškai katastrofiškai, pasakyti negali niekas ne tik dėl to, kad negali žinoti, bet ir todėl, kad tektų pripažinti, jog globalizmą sustabdyti ne tik reikia, bet ir galima.

Kas tai galėtų ir turėtų padaryti?

Atsižvelgiant į tai, kad liberalinės demokratijos šalių politiniai sprendimai su generaline šiandienos pasaulio plėtros kryptimi harmonizuoti ne mažiau sėkmingai negu vadinamos valdomosios demokratijos šalių politinės linijos, kyla klausimas, kiek nacionalinės valdžios yra pajėgios ieškoti alternatyvų gamtos ir žmogaus resursų sekinimo politikai ir praktinei veiklai?

Įtampa tarp poliarizuotų Europos valstybių – Vokietijos, Vengrijos, Graikijos – rodo, kad galimybės vyriausybių lygiu gana ribotos: globalizmo net ir iki šiol sukurta pasaulio procesų reguliavimo sistema užtektinai konsoliduota. Vadinasi, išeičių ieškotina ten, kur pasaulio plėtros kelio mąstymas ne toks vienmatis, – visuomenėse, tautose. Visuomeniniai

judėjimai, tautiniai judėjimai, o ne partijos šiandien yra raidos alternatyvų paieškos žemė.

Baigiant apie globalizmo ir nacionalizmo ideologijų alternatyvumą pasakytina štai kas: ginčas dėl jų humanistinio potencialo dažniausiai paslepia svarbiausią mintį – mintį apie patį pasaulį, kuris neabejotinai turi būti kitoks. Išlaisvintas kapitalas pavergė žmogų. Kapitalą būtina sutramdyti.

Ką tos būtinybės akivaizdoje galiu padaryti aš – vienas iš septynių milijardų, norintis padėti Žemei nors savo tautos žemės ribose?

Galiu štai ką: kaip ir tada, devyniasdešimtaisiais, einant į laisvę, sakyti: taip, esu nacionalistas.

Tą patį galiu pasakyti ir šiandien: aš – nacionalistas.

Ir jausti, kaip į mane smigdamas lūžta globalizmas.

Geras jausmas. Ne tik teorinis.

II. Ideologijos ir lietuvybė

Taigi: globalizmas negali be korporacijos (monopolizmo), pelno (komercializmo) ir (perteklinio) vartojimo. Be atodairos naudodamas resursus jis žudo visą gamtinę aplinką, trims procentams Žemės žmonių suteikdamas galias disponuoti viskuo, visus kitus uždarydamas į skurdo ir beteisiškumo zonas.

Nacionalizmas be viso šito ne tik gali, bet ir siekia gyvenimo demonopolizavimo, dekomercializavimo bei tausojančio vartojimo, t. y. priešingų globalizavimui tikslų, pasiremdamas humaniškiausiu naujųjų laikų socialinės filosofijos suvokiniu – tauta, laikoma gamtinio ir socialinio pradų jungtimi bei svarbiausiu istorijos subjektu.

Paklauskime tiesiai: supranta ar nesupranta lietuviai, kad pasaulis šiandien surakintas tų dviejų ideologijų priešpriešos?

Lietuviai dviejų ideologijų erdvėje

Atsakyti galima tik taip: nesupranta. Nujausti nujaučia, tačiau iki viešojo mąstymo ir savivokos sprendinių problema, deja, neiškeliama. Taip yra dėl dviejų priežasčių: suvokiantieji nutildomi, o nesuvokiantiesiems pakišamos kitos problemos.

Esama ir pseudoproblemos: globalizmas su visomis jo neigiamomis pasekmėmis vaizduojamas kaip veikiantis už Europos Sąjungos sienų, o ši rodoma kaip tautų, ypač mažųjų, gynėja bei gelbėtoja, ir jeigu ji dar ko nors neišsprendžia, tai tik dėl to, kad nacionalinės valstybės nėra pakankamai integruotos.

Suvokiantieji, kad ES yra globalizmo ideologijos perdirbamo pasaulio regionas, tildomi juos arba įtraukiant į europinės liberalinės demokratijos valdžios institucijas ir jas aptarnaujančius padalinius, provyriausybines organizacijas, programas, privilegijas ir pan., arba nutremiant į užribį – marginalizuojant, kompromituojant arba paprasčiausiai nutylint, t. y. panaudojant liberalinės demokratijos cenzūrą. Problemos esmės neįžvelgiantiems, bet vis dėlto nepatenkintiems esama *sistemos* būkle, viskas aiškinama esamojo momento sunkumais. Nacionaliniu mastu tai reiškia, kad problema tautos nereflektuojama, tad ji lietuviams neegzistuoja nei kaip vyriausybių, nei kaip visuomenės prievolė ginti tautos gyvastingumą bet kokioje pasaulyje susiklostančioje situacijoje.

Kokiais pavidalais problema vis dėlto apčiuopiama?

Aukščiausiu nacionalizmo mintijimo lygmeniu laikytinas nūdienos pasaulio ideologinių problemų traktavimas kaip *gėrio ir blogio susirėmimas*. Šios pozicijos ištaka yra garsioji Ronaldo Reigano tezė apie Tarybų Sąjungą kaip blogio imperiją. Tai buvo popstiliaus europinio racionalumo išprievartavimas, dėl kurio kapitalizmo ir komunizmo nesantaika iš principų lygmens perkelta į vertybių plotmę, ant Šaltojo karo aukuro sudeginant galimybę pasaulio mentalumą pagrįsti protu paremtomis nekintamybėmis – principais, vieninteliu susikalbėjimo garantu. Tai buvo pasaulio natūralaus vienijimosi proceso perdavimas globalizmui su jo vertybiniu voliuntarizmu, leidžiančiu rasti vis *naujas blogio imperijas*, prieš kurias lokaliniai karai baigėsi aiškiai fiksuotu pasauliniu civilizaciniu karu 2011 m. rugsėjo 11 d.

Apie globalizmo ir nacionalizmo priešpriešą Lietuvoje kartais jau bandoma kalbėti kaip apie *islamo ir krikščioniškojo pasaulių nesantaiką*, kylančią dėl vartotojiškų vertybių invazijos ir prievartinio jų brukimo islamo vienijamoms kitokio mentalumo tautoms, tačiau tai nelaikoma civilizacijų susidūrimu ir taip pašalinami aiškesni procesų skirties kriterijai.

Apie tai, kaip globalizmas ir nacionalizmas susiduria žmogaus teisių lygmenyje, nesama net užuominų, nes būtent ne tauta, o individas globalizmo ideologijoje laikomas visų procesų atskaitos tašku ir pažangos kriterijumi.

Teigti, kad Lietuva mato save globalizmo keičiamame pasaulyje jei ne planetariniu, tai bent jau civilizaciniu lygmeniu, nėra jokio pamato: tokio poreikio viešojoje sąmonėje paprasčiausiai nėra.

Lietuviai krikščionybės erdvėje

Europos tautų kultūros išaugo ir subrendo vienijamos krikščionybės. Pati Europa yra jos etnosų ir tautų kultūriškai interpretuota krikščionybė. ES konstitucija krikščionybę pašalino net iš Europos ištakų sąrašo.

Ar reflektuoja lietuviai savo padėtį prieštaringame šiandieninės krikščioniškosios Vakarų civilizacijos pasaulyje?

Krikščionybė Lietuvoje šiandien mąstoma katalikų tikėjimo pavidalais: teoriniu aspektu – kaip katalikų tikėjimo istorinės ir šiuolaikinės problemos, praktiniu – kaip katalikybės istorinio kelio į Lietuvą, katalikų bažnytinės organizacijos įsitvirtinimo ir katalikų tikėjimo priimtinumo ir paveikumo tikintiesiems klausimai.

Kadangi daugelis naujausių tyrimų kryptingai finansuojami geresniam ES integracinių procesų pažinimui, tautų ir religijų santykių klausimai, kaip ir XX amžiaus ateizmo epochoje, apmąstomi dažniausiai tų santykių dekonstravimo ir degradavimo aspektais. Lietuvoje ši tendencija slepiasi po katalikybės ir nuasmenintos tautos santykių metafizika, todėl iš esmės ne kažin kiek prisideda ir prie istorinių, ir nūdienių lietuvių tautos religinio tikėjimo turinio ir jo problemų pažinimo bei apmąstymų brandos.

Tačiau klausimų daugiau negu reikia. Ar šiandieninį Lietuvos katalikybės pobūdį tebesąlygoja mentalumas, lėmęs vėlyvą – paskutiniųjų Europoje – lietuvių apsikrikštijimą? Ką šiandieninėje lietuvių katalikybėje lemia ta aplinkybė, kad šalia Lietuvos visą laiką buvo itin stiprios ir agresyvios katalikybės šalis Lenkija? Kas lėmė Reformacijos Lietuvoje pobūdį ir pralaimėjimą? Kodėl Lietuvos katalikų bažnyčia tokia tautiškai pasyvi? Ar katalikybė pajėgi tapti naujųjų lietuvių tautos kartų tikėjimu?

Europoje gilėjant sekuliarizacijai (apie pusė gyventojų visose dvidešimt aštuoniose ES šalyse yra netikintys, beveik ketvirtadalis mano nesant ne tik Dievo, bet ir jokios dvasinės galios) Lietuva šiuo požiūriu savo realios padėties nežino nė apgraibom. Tenkinamasi buitinėmis pastabomis apie atgyjantį tikėjimą, jaunimą kaip Bažnyčios viltį ir pan. Visuomenės

socialinė atskirtis, teisinis neįgalumas ir nejautra žmogui kaip asmeniui, matyt, yra tos aplinkybės, kurios kerta žmonių dvasinius ryšius, taigi ir tikėjimą. Katalikų bažnyčia Lietuvoje visada buvo daugiau socialinės jungties būdas, todėl gal neverta stebėtis, kad grynosios dvasinės jungties lietuviai vis dažniau ieško Rytų tikėjimuose arba krikščionybės sektose. Ne naujiena ir perėjimai į islamą.

Santykiai su kitomis katalikiškomis tautomis ir valstybėmis kaip specifinė problema, galinti paryškinti ir praskaidrinti ne tik santykius tarp kaimyninių tautų, bet ir tarp valstybių, nelaikomi specialių tyrimų reikalaujančiu darbu. Tokia pozicija lemia, kad mes visiškai neskiriame lenkų ir lietuvių katalikybių kultūrinių laukų. Dvasinio gyvenimo palaukėms palikta Reformacijos istorija ir evangelikų liuteronų šiandieninis religinis gyvenimas. Apie stačiatikybę kalbėti beveik nepriimta. Ar todėl, kad už sienos Rusija – buvusios blogio imperijos dukra?

Vatikano kaip katalikybės institucinio centro santykiai su Lietuvos arkivyskupijomis kaip Katalikų bažnyčios organizacijos padaliniais bei Vatikano ir Lietuvos tarpvalstybiniai santykiai viešojoje erdvėje nenagrinėjami. Tai, matyt, lemia ir mūsų valstybės vadovų bei pareigūnų vizitų pas Romos katalikų bažnyčios vadovą pobūdį – tikybinį, o ne valstybinį. Nors Lietuva turi ne vieną institucinio pobūdžio klausimą, kurį reikėtų aptarti su popiežium kaip Vatikano valstybės galva, be kita ko, ir Lisabonos sutarties (ES konstitucijos) nuostatą dėl krikščionybės paveldo kaip europinės civilizacijos ištakos neformalaus traktavimo: tai ne ES komisarų, o visų ES šalių, taip pat ir Lietuvos, piliečių bei tikinčiųjų kompetencijos klausimas.

Apibendrinant lietuvių savivokos padėtį savo civilizacijoje per aukščiausią kiekvienos civilizacijos jungtį – tikėjimą ir religiją, galima pasakyti: mus beveik be užkardų veikia globalizmo civilizaciniai iššūkiai ir postūmiai, tačiau kaip religija ir tikėjimu sustiprinti tautos savivoką ir savitaigą pasaulyje stiprėjant globalizacijai, iš esmės nekalbama. Tik proginiais atvejais jau galima išgirsti ganytojišką žodį, ginantį tautos krikščionišką jį gyvenimo būdą.

Mirtina globalistinės ideologijos primetinėjamos civilizacijos kova su kitais civilizacinės galios centrais vyksta mūsų akyse ir mes joje dalyvaujame. Ne tiek suprasdami, kiek nesuprasdami.

Lietuviai lietuvių tautoje

Jeigu dėl savo konjunktūrinių baimių ir ideologinių prieštarų *tautos* kaip *teritorinio*, *istorinio* ir *kultūrinio* (*kalbinio*) vienio neatiduosime į Europos Sąjungos vadovų projektuojamus sąvartynus, bet tas apibrėžtis laikysime tautos materialiaisiais pamatais, tai dvasiniais turėsime pripažinti į tą pamatą besiremiančių žmonių *vienybę*. Vienybė kaip dvasinis veiksmas yra įmanomas tik tada, kai žmones jungia vienas *idealas* ir bendra *ideologija*. *Politika* yra jų įgyvendinimo paieška.

Lietuva, kaip ir visa Europa, šiandien perskelta dviejų ideologijų su visiškai kitais idealais ir politikomis. Viena jų yra globalizmu tapęs *liberalizmas*, kita – tautų savigynos priemonių ieškantis *nacionalizmas*. (Visos kitos ideologijos šiandien yra tapusios tik šių dviejų pasaulėžiūrų hibridais – tautų politinės kultūros išugdytais mutantais.) Jų susirėmimas negailestingas, nes tai jų gyvybės ar mirties klausimas, o dėl išlikimo kovojama iš paskutiniųjų.

Šiandien Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, dominuoja liberalizmas, savo priemonėmis brutaliai įsitvirtinantis visose gyvenimo srityse. Nacionalizmas užima gynybines pozicijas. Jų apraiškos visokeriopai slopinamos. Tačiau kai kuriose Europos Sąjungos valstybėse – Vengrijoje, Lenkijoje, Vokietijoje (Didžioji Britanija visada buvo ne besąlygiškai lojali ES politinės valios štabui – Europos Komisijai) – jos stiprėja iki nacionalinio elgesio lygmens.

Lietuvių tautos himnas, kviečiantis vienytis *vardan tos Lietuvos*, visada buvo nevienaprasmis. Giedodami jį lietuviai dar turės suprasti, kad vienybė šiandieniniame pasaulyje įmanoma tik su tais, kurie yra už tautos ateitį, o ne jos žūtį, lygiai kaip Jono Basanavičiaus karta Vinco Kudirkos himnu kvietė vienytis ne unijoje lietuvius pribaigti, o iš unijinių pinklių išvaduoti norinčiuosius.

Tauta lietuvių savivokoje yra ne tik fundamentali, bet ir sakrali sąvoka. Tą kokybę ji įgijo, kai lietuviškai dar kalbanti lietuvių dalis ėmė telktis XIX amžiuje, o XX amžiuje du kartus atkūrė savo valstybę – ne lenkiškai kalbančios „bajorų tautos“, o etniniu pagrindu augančios tautos Respubliką. Etninės tautos valstybingumo koncepcija lemtingai paveikė visą XX amžiaus Lietuvos istoriją, sukurdama ne vieną dramatišką situaciją, tačiau kitu atveju apie lietuvius nūnai jau būtų tekę kalbėti kaip apie buvusią tautą, sočiai pamaitinusią kaimyninę Lenkiją ir germaniškąją

Prūsiją. Kai šiandien polonofiliškieji „istorinės Lietuvos“ apologetai niekinamai teigia, esą Lietuva sukurta iš žodžio, jie nė nesuvokia, kokį pagiriamąjį žodį sako lietuviams: kone tūkstantmetį iš savo kalbos, istorijos ir žemės varytieji ir nutautusių didikų bei bajorų luomus praradusieji pagaliau tarė autentišką lietuvišką žodį ir atkūrė valstybę su tautos prigimtine kalba! Jeigu kas aprašytų šitą revoliucinį išsiveržimą istorijon kaip dvasios polėkį, o ne įvairių jėgų sąveiką!

Niekuo kitu, kaip dvasios aktu, nepavadinsi ir Didžiojo Vilniaus seimo, kurio kalbose Lietuvos valstybė – greičiau oazės miražas negu realus veiksmų projektas.

O Vasario 16-oji? Ar ji tuo metu – kas nors daugiau negu į žodžius suspausta Didžiojo seimo viltis?

Tačiau tai yra gairės, kurios pamažu pildosi konkrečių darbų, netgi žygių bei pergalių ir karo, ir diplomatiniuose frontuose. Lietuviai imasi darbų, daugelis jų nepaprastai produktyvūs, tačiau ar ne vertingiausias yra dvasios ugdymo darbas – lietuviškojo patriotizmo ugdymas, to patriotizmo, kuris šiandien gęsta su paskutiniąja Pirmosios Respublikos karta?

Pagaliau – ar ne dvasios žygis yra valstybės atkūrimas 1990-aisiais – tikras paminklas Pirmosios Respublikos dvasiai ir testamentas visoms šiuolaikinėms kartoms?

Dvasios pakilimu laisvėn pasišviesdama kelią į savo galutinį subrendimą – gyventi nepriklausomoje savo nacionalinėje valstybėje – lietuvių tauta viską – ir *savo žemę*, ir *savo istoriją*, ir *savo kalbą* – vėl turi atsiimti iš nebūtin traukiančios globalizmo juodosios skylės.

Kaip šie esminiai tautos dėmenys egzistuoja mūsų sąmonėje?

ŽEMĖ (VIETA). Principas aiškus – Lietuva, jeigu ji nori būti pasaulyje apskritai, yra ir turi būti savo etninėse žemėse, savo istoriniame areale. Tačiau tikrovė tokia, kad dideli jos istoriniai plotai jau užkloti kitų etnosų ir priklauso kitoms valstybėms, o Europa Lietuvą tebelinkusi matyti per 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos straipsnius – dėl savivaldos autonomiškumo purkštaujančią Lenkijos trečiąją žemę – Lenkijos provinciją. Štai kodėl 1920 metų Taikos sutartis su Rusija, pripažįstanti Lietuvos valstybę jos etninėse žemėse, yra ir svarbiausias Pirmosios Respublikos diplomatinis laimėjimas, ir principinės reikšmės tarptautinis jos naujausios istorijos juridinis faktas, kad ir kaip jį būtų linkusios interpretuoti įvairios politinės konjunktūros.

Didžiausias naujųjų laikų Lietuvos pralaimėjimas – lenkiškoji Vilniaus ir visų Lietuvos pietryčių okupacija, beveik visų nedviprasmiškai pripažįstama buvus brutaliu imperialistiniu Lenkijos veiksmu. Kiek prie šios tragedijos prisidėjo pačių lietuvių mentalitetas, strateginis mąstymas, interesai ir organizacinės problemos – beveik netyrinėta, nors tai galėtų būti labai rimta mūsų ateities mąstymų bazė.

Sostinės „sugrįžimo“, kaip jis apibūdinamas Lietuvos istoriografinėje literatūroje, interpretavimas kaip Stalino dovana ar kompensacija už Lietuvos okupavimą gali būti priimtinas nebent tiems, kuriems nieko nereiškia niekada nedenonsuota 1920 metų sutartis. Kol tarptautinė teisė galioja tik kaip stipriojo teisė, lenkų okupuotosios Lietuvos pietryčių dalies grąžinimas 1939 metais TSRS valia yra teisėtas labiau, negu regiono okupacijos įteisinimas Vakarų valstybių pastangomis per visą Lietuvos 1918–1940 metų laikotarpį.

Vilniaus ir Vilniaus krašto byla neužbaigta iki šiolei. Lietuvos valdžios neskiria pakankamo dėmesio nei Lietuvos pietryčių slavakalbių problemoms, nei Lenkijos kresų politikai, dėl kurios dalis Lietuvos ir šiandien valdoma iš Varšuvos akivaizdžiau negu bolševikinės okupacijos metais iš Maskvos vykdant rusifikavimą. Lietuvos pietryčių polonizavimo politika remiama didžiulėmis Lenkijos finansinėmis injekcijomis.

Lietuvos vakaruose pastebimas tylus krašto *memellenderėjimas*. Rytuose stiprėja *rusizmas*.

Kova dėl savo žemės netgi tarp Lietuvos Konstitucijos aprobuotų Lietuvos sienų nebaigta iki šiol.

Lietuvių kova dėl žemės savo valstybės viduje, kur užsienio poveikis lietuvių gyvenimui buvo ribotas, vyko nepaprastai sėkmingai. Žemės reforma, kurios tikslas buvo sulenkėjusios bajorijos ekspropriavimas, leido išdalyti žemę anksčiau jos niekada neturėjusiems, visų pirma Nepriklausomybės kovų savanoriams. Dvarams buvo palikta teisė disponuoti ne daugiau kaip 80 hektarų žemėvalda. Taip buvo aktyvizuota ir į žemės ūkio gamybą įtraukta praktiškai visa darbinga Lietuvos jėga. Per dvidešimt nepriklausomybės metų tauta sukūrė stabiliausią Europoje valiutą – žemės ūkio gamyba paremto ekonominio ekspansyvumo kokybės ženklą.

Bolševikinės okupacijos metu įvykdytas pirmas toks pasaulyje eksperimentas (tiksliau – eksperimento dalis) – prievartinis žmonių nuvarymas nuo žemės panaikinant žemės nuosavybės teisę. Tai žmogų ir žemę

susvetimino absoliučiai: juridiškai, socialiai, psichologiškai, mentaliai. Estetinis ryšys išliko, – jis transformavosi į žmogaus ryšį su gamta.

Atkūrus nepriklausomybę ir atstačius nuosavybės teises jos suprastos *realistiškai* – kaip fizinis žemės turėjimas: „nuosavybė šventa"; kad ir šventa, ji vis dėlto prekė. Žemės išvalstybinimas, vadintas žemės reforma su jos daugkartiniais pataisymais ir iš principo ydinga restitucijos nuostata Lietuvą šiandien pavertė pasiklydusia savo laukuose ir miškuose, kurių vieni lengva ranka parduodami supirkėjams, laukiantiems teisės parduoti žemę užsieniečiams, kiti dar lengvesne ranka kertami ir transportuojami į visas lietuvišku mišku suinteresuotas šalis. Pirmoji Respublika turėjo teritorinių problemų vien valstybės santykiuose su kaimynais, o šiųdienės Respublikos didžiausios problemos – jos viduje: žemės laisvo pardavimo problema jau dabar ryškėja kaip teritorijos perpirkimo (Izraelio atvejis) grėsmės, ypač Pietryčių Lietuvoje, Sūduvoje ir Mažojoje Lietuvoje.

ES reikalavimas suteikti teisę žemę Lietuvoje įsigyti užsieniečiams sukūrė niekada istorijoje dar nebuvusią grėsmę.

LAIKAS (ISTORIJA). Vienas svarbiausių lietuvių mąstysenos klausimų – ar pasaulio ir apskritai gyvenimo trukmė suvokiama ciklišk ai, ar linijiškai, o jeigu jau dominuoja linijinis laiko matavimas, tai nuo kada jis toks tapo? Atsakyti į šį klausimą – tai suvokti, kada ir kokiu laipsniu krikščioniškasis (civilizacinis) pasaulėvaizdis ėmė dominuoti gamtameldiškajam ir su kokiais gyvenimo būdo pokyčiais tai susiję. Tai ne tik teorinis klausimas: ciklišk oji savivoka orientuoja į mąstymo empirizmą, linijinė – į racionalizmą, o jie sąlygoja skirtingus gyvenimo būdus ir stilius, kuriuos galima apibūdinti kaip *žodžio* ir *rašto* kultūras. Lietuvių tautai tai reikšmingi savęs pažinimo ir savęs kūrimo principai. Civilizacinės pažangos pamatas Europoje iki XXI amžiaus buvo rašto kultūra. Daikto ar reiškinio faktiškumo paliudijimui raštu tolydžio tampant nauja problema (garsieji slaptų duomenų paviešinimo skandalai ir kt.) galimas žodžio kultūrinis renesansas vis dėlto, atrodo, nepajėgs sumenkinti informacijos fiksavimo rašytiniais ženklais principinės reikšmės, todėl lietuvių tapsmo rašto kultūros tauta klausimas ir toliau liks jos intelektinės ir dvasinės brandos kriterijumi ir tikslu.

Lietuvių apsisprendimas valstybę atkurti etniniu pagrindu ir etninėse žemėse buvo iššūkis savo pačių faktinei istorijai, per kurią viltis Lietuvą vėl matyti savo valdžioje puoselėjo lenkų nacionalistai, planavę Didžiąją Lenkiją – Europos centrą tarp Rytų ir Vakarų. Tas iššūkis nulėmė

ne tik tolesnius Lietuvos santykius su kaimyne, bet ir su savo pačių istorijos supratimu: apsibrėždami etniškai, lietuviai iš dalies atsiribojo nuo savo unijinio periodo, tikrąja istorija ir tikraisiais savo herojais paskelbdami ikiunijinius laikus ir iš unijų bandžiusius išvaduoti Lietuvos valdovus. Iš čia – didysis lietuvių dvasinis paradoksas: stengdamasi tapti kultūringa krikščioniškosios civilizacijos tauta, tačiau savo istorijos atskaitos tašku laikydama pagoniškosios imperijos didybę, Lietuva suteikė galimybę praeities kultūros lytims stabdyti krikščioniškosios kultūros įsitvirtinimą.

Nepaprastos svarbos aplinkybė buvo ir tai, kad Vakarų Europos civilizacijos variklis katalikybė, lenkų priimta kaip nacionalinė ideologija, nuo pat pirmųjų Lenkijos santykių su Lietuva dienų buvo pajungta lietuvių besąlygiško nutautinimo veiksmams („Dievas danguj kalba lenkiškai“), Lietuvą pirma atkirsdama nuo lietuviško rašto (Lietuvos teritorijoje pirma pasirodė rusinų, o ne lietuvių knyga; pirmoji lietuviška knyga išspausdinta už Lietuvos administracinių ribų), o paskui – ir nuo kalbos (net pirmuosiuose nepriklausomos Lietuvos seimuose Kaune dar kalbėta lenkiškai, rusiškai, žydiškai, nes lietuviškai kalbėti Tautos išrinktieji nemokėjo).

Atrasti savo istorijos pagrindinę liniją buvo problema ne tik dėl dviprasmiškos padėties, į kurią per unijas su Lenkija pateko Lietuva, ne tik dėl to, kad Lenkijos katalikų bažnyčia lietuvių nutautinimo politiką vykdė su kryžiaus žygių patirties nuoseklumu ir žiaurumu, bet ir todėl, kad buvo sunku rasti pačių lietuvių imperialistinės veiklos prasmę. Kai cinikai klausia, ar imperija kurta, kad žemaitukus Vytautas galėtų pagirdyti Juodojoje jūroje, o patriotai atremia, kad lietuviai užtvėrė kelią į Europą mongolams, Lietuvos istorijos prasmės neparyškėja.

Neišryškina jų nė viena iš trijų ribinių Lietuvos istorijos apžvalgų – nei Adolfo Šapokos, nei Juozo Žiugždos, nei Alfonso Eidinto redaguotosios versijos. Šapoka nepretenduoja į ką nors daugiau, negu skaitytojui suprantamą lietuviškų „faktų“ sisteminį išdėstymą ir valdovų pristatymą. Žiugžda, kaip to reikalauja marksistinė ideologija, Lietuvos gyvenimą persmelkia *klasių kova* ir godojamojo komunizmo artėjimo propaganda. Eidinto komanda Lietuvą regi europinės civilizacijos kultūrinama paskutiniųjų Europos pagonių gyvenimo vieta, kurios aborigenai vis dar šiaušiasi prieš savo geradarius lenkus.

Gal iš tiesų istorijoje ieškoti prasmės – kvailių darbas, ir kas gražiau ir įtikinamiau papasakos savo pasakėlę, tas ir bus tikrasis istorikas?

Visi įvykiai yra kokių nors siekių paliudijimas, bent jau užuominos į juos. Tai ar bent jau nuojautos, ką darė lietuviai nepaisant to, kokie vadai juos vedė, kokie grobikai juos vergė ar kokie draugai juos išnaudojo, – gal bent jau kaip nuojautą tą mūsų tautos generalinį istorijos siekį galėtume iškelti į dienos šviesą?

Jeigu istoriją sieji su vardais ar įprastais istorikams chronologiniais įvykiais, tų pagrindinių linijų gali rasti visokių. Tačiau jei nori rasti ką nors, kas kiltų į mus iš seniausių laikų ir nenutrūktų, nedingtų iš akių nė viename istorijos tarpsnyje, yra tik viena lietuvių istoriją į vienumą telkianti, visa ir visada persmelkianti galia – *laisvė*. Vienintelė niekada niekur nedingusi, visus visada kėlusi ir prasmėn jungusi lietuvių istorijos galia yra *laisvė*. Nes iš visų pusių juos supo *nelaisvė*.

Laisvė lietuvių ir seniausiais laikais, ir dabar suprantama vienodai – kaip *asmeninė nepriklausomybė*, ir ne bet kokia, o konkreti – *fizinė*. Ne krikščioniškai artikuliuota, struktūrizuota ir sumodeliuota į valstybės juridinių substancijų struktūras, o konkreti – kaip Lietuvos Statutuose: už medį – trys kapos grašių, už pono galvą – tavo ir tavo šeimynos galvos, o visa kita – galima. O kas laisvam žmogui uždraus gėrio paieškoti kuršių krašte, kaip ir po tūkstantmečio – Londone ar Dubline? Kodėl laisvas žmogus turi paklusti savo neaiškias kalbas apie Dievą varinėjančiam kryžeiviui? O jei kas nenori padėti nuo atėjūno apsiginti, kodėl jo neparaginti jėga? Tai užkariavimas? Koks užkariavimas, jei nieko neplėšiu, nedeginu, nežudau? Visa lietuvių imperijos istorija – tai laisvės kovų prieš krikštytojus istorija? Toks motyvas visai įtikinamas visoje *ginties bendruomenės* telkimo ir veikimo istorijoje, kuri baigiasi taip pat stichiškai, kaip ir prasideda – iš esmės nieko Lietuvai po Žalgirio mūšio neduodančia taikos sutartimi. Ne valstybę stato, o nuo pavergėjų ginasi Vytautas ir jungdamas naujas tautas, ir atmušinėdamas totorius, ir nepasiimdamas karūnos. Valstybė kaip modernus naujųjų laikų padaras netelpa netgi Jogailos galvoje, nors šis praktiškesnis ir nueina užkuriom, tegul ir naiviai tikėdamasis Lenkiją prijungti prie Lietuvos. Užtat ir nekenčiamas ištisų kartų kaip netikras lietuvis.

Jis iš tiesų *netikras* – pradeda Europai, bet ne Lietuvai iki šiol garsią Jogailaičių dinastiją. O Vytauto linijai toliau atstovauja didikai ir bajorai, per valdžios tėvonijose kasdienybę vis giliau klimpstantys į lenkiškąją socialinę organizaciją ir kultūrą, tik per seimų *liberum veto* vėl iškylantys

į prigimtinės laisvės erdvę, kol jos išsklaidą – valstybės anarchiją – pagaliau užantspauduoja carai.

Laisvė ir jos siekimas iki užsimiršimo eiti į horizontą statant pilis ir kaunantis su kas tik papuola ir – antra vertus – būti vidujai laisvam net nelaisvėje, užmirštant viską – papročius, kalbą, namus, – tokia ta mūsų laisvės be atodairos kaina, kurią kaip savo istorija mokame mes sau ir savo ateičiai netgi šiandien.

Gražių puslapių prirašyta tos laisvės siekėjų – ir Žalgiris, ir Partizaninis karas, ir Baltijos kelias, ir dar kitų.

Maža to – baisiai žiaurių. Tai masiniai bėgimai iš Tėvynės, nekaltai vadinami emigracija, tai plėšimai su žudymais toje pačioje Tėvynėje ir bėglystėje, kūdikių gimdymai tiesiai į duobę, žudymai vos spėjus gimti, draugės ketvirčiavimas pasikvietus pažaisti, išprievartautosios gyvos sudeginimas automobilio bagažinėje. Visa tai praeis, nors neužsimirš, liks kaip epochos siaubas, vienokiu ar kitokiu pavidalu lydintis mus per visą mūsų istoriją. Ar mes su juo ir pasmerkti mirti? Kaip su savo laisve?

Kai supranti, kad tikroji mūsų istorija yra ne karalių, kunigaikščių ar prezidentų istorija, o barbariškai suprastos laisvės sklaidos istorija su ja išrašančiais lydimaisiais reiškiniais – *nutautėjimu*, *išsivietinimu* ir *nužmogėjimu*, – gal bent kaip siekinys dar gali būti iškeltas suvokimas, kad mes turime dar vieną didelį šansą kuo greičiau tapti bent rašto kultūros tauta? Rašto kultūra individą suasmenina, o tai jau šiuolaikinio tautinio susipratimo ir apsisprendimo prielaida.

ATMINTIS (KALBA). Vieta, esminė būties sklaidos buvimu sąlyga, laikas kaip būties sklaidos trukmė ir abu būties parametrus sujungianti *atmintis* šį būties subjektą objektyvuoja *asmeniu*, galinčiu turėti begalę savybių ir bruožų, daryti gausybę sprendimų ir veiksmų, t. y. galinčiu turėti galimybę tapti *savo pasaulio*, arba *kultūros*, kūrėju. Atmintis kaip gimties vietoje per savo buvimo (istorijos) laiką sukaupto gyvenimo būdo (kultūros) patirtis, perduodama palikuonims sutartiniais garsais (kalba) ir ženklais (raštu).

Kad kalba yra aukščiausia tautos kultūros lytis, lietuviai supranta lėtai ir kankinamai. „Aušra“ yra pirmas visiškai aiškus to bandymo paliudijimas.

Tą vertybę dar iki „Aušros“ buvo akcentavę Reformacijos laikų dvasininkai, naujųjų laikų svetimų kraštų kalbininkai, skubėję fiksuoti lietuvių kalbos kaip seniausios, be to, mirštančios Europos kalbos faktus ir subtilybes. Tą faktą sukilimuose ir rašto draudimuose jau buvo atradę

patriotai. Kalba buvo radikalus atsiribojimo nuo lenkų kultūros ir lenkų kalbos būdas, tą vaidmenį nepriekaištingai suvaidinęs ir pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu. Ji tapo vieninteliu priimtinu nacionalinės kultūros apdaru, ir literatūrinės kalbos puoselėjimo darbą dirbo visi – pradedant Respublikos Prezidentu, baigiant kaimo mokytoju. Radosi gvardija kalbininkų, pradėtas nacionalinio masto darbas – Didžiojo (visuotinio) lietuvių kalbos žodyno kūrimas, tęstas per visą bolševikinę okupaciją ir baigtas jau tik prieš pat įstojimą į Europos Sąjungą. Pirmosios Respublikos metais didžiausi literatūrinės kalbos kūrimo laimėjimai pasiekti per grožinę literatūrą. Okupacijos metais literatūrinė kalba praturtinta plėtojant mokslų terminiją. Kovos už kalbos kultūrą pretekstu susiformavo stiprus kalbos apsaugos judėjimas. Kalbos kaip kultūros formos samprata neneigta ir okupacinės valdžios ideologų, tikintis laikui bėgant neliksiant pačių lietuvių kalba kalbėti norinčių žmonių. Nieko panašaus neatsitiko. Dar okupaciniame parlamente, spaudžiant nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo įgaliotiesiems asmenims, buvo priimtas lietuvių kalbos kaip valstybinės kalbos įstatymas.

Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje lietuvių kalbos padėtis pasikeitė radikaliai: okupacijos metais į ją kėsinosi naujausių laikų rusintojai, o išsivadavę patys lietuviai į savo kalbą ėmė žiūrėti su panieka – kaip į netinkamą bendrauti viešojoje erdvėje. Bent vieno užsieniečio buvimas visą auditoriją perjungia į bendravimą anglų kalba. Net raginami kalbėti lietuviškai Lietuvos pareigūnai iš ES tribūnų kalba angliškai. Visi televizijos dainų konkursai – tik anglų kalba. Pieno nuo lūpų nenusivaliusi moksleiviukė porina nedainuosianti lietuviškai, kad nebūtų panaši į kaimietę. Randasi net „teoretikų“, reikalaujančių atsisakyti bet kokio bendrinės kalbos norminimo – viskas, girdi, ir kalboje susiklostysią savaime, kaip ir visoje laisvojoje rinkoje.

Kodėl lietuviai taip lengvai atsisako savo gimtosios kalbos? Istorijos kupra?

Kokia kalba su gausiomis savo pilių tarnybomis ir įgulomis galėjo kalbėti lietuvių karvedžiai, jei tų pilių per visą rytų pasienį būta vos ne kas pusšimtis kilometrų – gero dienos žygio atstumu? Ar mažesnis užkariautojų skaičius galėjo būti ta pirminė lietuvių kalbos nužeminimo Kunigaikštystėje priežastis? Jeigu ir taip, tai ji galėtų būti laikoma tik materialiąja istorinio lietuvių kalbos atsisakymo prielaida.

Ne mažiau svarbus ir idealusis aspektas. Verta atkreipti dėmesį į lietuvių ir lenkų pilių pobūdį: lietuvių pilys – gynybinės: milžiniški asketiški, tik vėliau prabanga kiek sušvelninti statiniai; lenkų pilys – reprezentacinės: prabangos ir puikybės rūmai. Pirmosios – iš esmės žodžio kultūros židiniai, antrosios – rašto tvirtovės su bibliotekomis, muzikos ir šokių salėmis, bažnyčiomis. Ar agresyvų rašto kultūros ir psichologinį, ir socialinį spaudimą buvo įmanoma atlaikyti *Lietuvos, drąsios šalies*, protėvių žodžio kultūrai? Tai klausimai, į kuriuos atsakymų dar nėra, nes jie dar nė nekelti.

Istorinių lietuvių kalbos pažeminimo faktų galima rasti kiekviename naujame Lietuvos istoriniame amžiuje, tačiau principinę reikšmę turi dvi aplinkybės: slavakalbių rusinų kraštų prijungimas ir politinis vienijimasis su itin agresyvia slavakalbių lenkų kultūra. Abi jos yra lietuvių kalbai priešiški viešieji išoriniai veiksniai. Kartu su vidine – fizinės laisvės viršenybiškumo visoms kitoms vertybėms – nuostata jie *išsitautinimą ir nutautėjimą daro nenutrūkstama visų lietuvių kultūros epochų linija.*

Išsiveržimo iš lenkų kultūros gravitacinio lauko ir lenkų kalbos kaip lietuvių polonizavimo priemonės tolydžio tampa visų bent kiek kultūrą kaip nepriklausomybės dvasinę erdvę suvokiančių Lietuvos žmonių mąstymų bendruoju siekiu. Visišku pozityvu ji iš istorijos lietuviškojo bevardiškumo iškyla 1918 metais ir, vartaliodamasi tai per lenkiškas, tai per rusiškas pretenzijas bei įtakas, šiandien vėl nyra į Europos Sąjungos angeliškąją svetimkalbystę, šį kartą Lietuvai dar neregėtu išsivietinimo mastu paliekant net savo gimtąją žemę (milijoninė migracija; dar be leidimo užsieniečiams pirkti Lietuvos žemę trečdalis jos teritorijos supirkta slaptai). Atkurti tautą ir valstybę šį sykį bus sunkiau negu visais buvusiais laikais.

Gynybinių pilių žodžio kultūrai savo rašto nereikėjo. Raštas buvo reikalingas valdomiesiems slavams. Ja ir parašyti fundamentalieji Lietuvos valdovų teisės aktai – Statutai, ir tai tik Reformacijos idėjoms veikiant. Tad nestebina, kad lietuvių rašytinė tradicija formavosi sunkiai, o raidyne buvo daugybė atsitiktinių ženklų ir niekam tikusių skolinių. Šioje tėkmėje – ir toks kultūros fenomenas kaip *graždanka* – lietuvių raštas rusiškąja *kirilica.*

Vincas Kudirka sukūrė lietuvių kalbos fonetiką tobulai atitinkantį raidyną: vienas garsas – viena raidė. Nebeliko jokių cz (= č), rz (= ž) ir kitų panašių konstrukcijų. Tai buvo ir atsiribojimo nuo lenkų kalbos būdas. Tai buvo svarbus nacionalinis laimėjimas. Dabar jį įnirtingai bando sunaikinti penktoji kolona.

Didžiulių problemų lietuvių raidynui kyla skaitmeninėje eroje, kuri beveik sutampa su išsivadavimu ir valstybės atkūrimu. Angliškoji rašyba, nepripažįstanti jokių diakritinių ženklų, kaip škvalas iš elektroninės erdvės nupūtė visas š, ž, ė, ę, ą, ų, ū, į. Lietuvių kalba duslėja, tįsta ir sproginėja, užuot skardžiai moduliavusi tiek balses, tiek priebalses, kalbai teikiančias erdvės ir melodingumo. Elektroninis greitraštis, ypač SMS žinutės, ignoruoja sintaksę ir gramatiką, kuria elektroninės kalbos mutantą, kuriame plūduriuoja tik lietuvių kalbos liekanos, apsuptos slengo ir buvusios literatūrinės kalbos rašybos užuominų.

Dėl visų minėtų ir čia neminėtų priežasčių lietuvių kalba jau dabar kartu su latvių, estų, moldavų kalbomis yra sparčiausiai nykstanti Europos Sąjungos kalba.

Lietuvių daugumai tai nė motais. O kalbos griovėjai siautėja laisvai.

Lietuviai prie būties ribos

Abu – ir XIX, ir XX amžiaus pabaigos – Lietuvos valstybės atkūrimo judėjimai buvo nacionalistiniai.

Nacionalizmas iš principo yra optimistinė ideologija. Ji postuluoja nuostatą, kad vieninga, ryžtinga ir darbšti žmonių bendruomenė gali viską, kas žmonių galioje.

Globalizmas iš principo pesimistinis – žada bendrąjį gėrį ateityje ir tik kai kuriems, *sėkmingiesiems*. Jis primena europinio mileniumo ideologiją – kiekvieną naują tūkstantmetį sieti su viltimi, kad nuo tada stos naujas švarios tiesos ir visuotinės meilės metas. Arba komunizmą, vis liūdniau žadėjusį gėrio karalystę artimiausioje ateityje.

Abu lietuvių atgimimai skendi ryto šviesoje. Jie iš vidaus spinduliuoja būties šviesą ir reflektuoja ją lengvai, netgi žaismingai. Atrodo, nėra kliūčių tam, kuo tiki. Anksčiau ar vėliau Lietuva įrems galvą į pasaulio padangę.

Manoma, kad nacionalizmo lyderiai yra viduriniosios klasės šviesuoliai, telkiantys į judėjimą visus, kam svarbus valstybės kūrimas. Pirmasis lietuvių atgimimas ypatingas tuo, kad visą lietuvių tautą tada sudarė valstietija, o šviesuoliai daugiausia buvo jos išeiviai. Tai lėmė svarbiausias ano meto nacionalizmo savybes: lietuvių valstybinio mąstymo empirizmą, politinę sklaidą krikščionybės pagrindu (į krikščionis demokratus ir socialdemokratus) ir valstybės valdymo autoritarizmą. Empirizmas valstybės

gyvenime reiškėsi partijų pjautynėmis ir valdžios autoriteto smukimu. Elektorato pasitikėjimas krikščionimis demokratais ir socialdemokratais reiškė, kad Bažnyčia lietuvių dvasią veikia gana stipriai. 1926 metų perversmas rodė, kad Pirmojo atgimimo nacionalizmas buvo pernelyg seklus, nesugebantis rasti išeičių iš partijų feodalinių rietenų ir pasipriešinti globalistinei komunizmo grėsmei. Reikėjo išugdyti naują patriotų kartą. Ir iš tiesų – 1941 metais sukilo ir už Lietuvą 1944–1953 metais kovojo Pirmosios Respublikos mokyklas baigusieji jaunuoliai. Lietuviškasis patriotizmas buvo vertingiausias 1918–1940 metų lietuvių nacionalinės kūrybos laimėjimas, tebeveikiantis ir šiandien, nors ir visokeriopai naikinamas.

Nacionalizmo dvasinė jungtis yra tautos *vienybė* arba *solidarumas*. Pavergtyje esanti tauta į klausimą *vienybė su kuo* atsako lengvai ir paprastai: vienybė su tais, kurie kalba viena kalba, gyvena teritorijoje, kuri leidžia susisiekti ir bendrauti, išpažįsta vienodas vertybes (pripažįsta tradicijas) ir turi vieną ir tą patį tikslą – laisvę nuo išorės pavergėjų (nepriklausomą valstybę). Vienybės principas pavergėją ir jo talkininkus nukelia į užribį – nubrėžia aiškią *savųjų* ir *svetimųjų*, *draugų* ir *priešų* ribą. Lieka praktinis veikimas.

Tikslą pasiekus, t. y. atkūrus (arba sukūrus) valstybę, vienybės principas nebetenka aiškumo ir skaidrumo. Vienybė – tai nacionalistų ir komunistų, darbininkų ir fabrikantų, valstiečių ir dvarininkų vienybė? Vardan ko tokia ypatingo sąmoningumo, pasiaukojimo ir problemiškų rezultatų vienybė? Ar stebina, kad pusiau raštinga tauta jau pirmaisiais valstybės kūrimo metais paskendo politinėse rietenose, kuriomis mielai naudojosi valstybės priešai?

Atsakymai į šį – vienybės valstybės gyvenime – klausimą yra ir atsakymai į 1990-aisiais atkurtos Lietuvos valstybės problemiškiausius gyvenimo klausimus.

Nepriklausomą Respubliką atkurti siekiančio nacionalistinio judėjimo – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio – veikimo specifika buvo ta, kad per penkiasdešimt okupacijos metų didelė visuomenės dalis buvo ne tik politiškai, ideologiškai, bet ir mentališkai susieta su okupantu: išeiti į viešąją erdvę buvo leidžiama tik stipriai apdorojus sąmonę, o tai negalėjo praeiti be pėdsakų – žmogus jeigu ir buvo skeptiškas dėl komunizmo Žemėje sukūrimo galimybių, tai dėl internacionalizmo, tautų draugystės ir kitų kuriamųjų galių neabejoti galėjo. Šią prielaidą patvirtina primityviai suprasto liberalizmo (veidrodinio komunizmo) suvešėjimas pirmaisiais atkurtosios Nepriklausomybės metais. Sąjūdžio pažadas neatstumti komunistų,

jeigu jie juridiškai bus lojalūs Lietuvos valstybei, davė rezultatų: komunistai balsavo už valstybės atkūrimą. Susilaikė (o tai reiškė – balsavo prieš) tik Lietuvos lenkų nacionalistai. Tačiau autokratėjančio Sąjūdžio voliuntarizmas (komunistų partijos narių moralinis pjudymas) kairiuosius išlaisvino nuo visų įsipareigojimų ir leido grįžti į dažniausiai visiškai nieko bendra ne tik su nacionalizmu, bet ir su nacionaliniais interesais neturinčias pozicijas, kurios bene ryškiausiai fiksuotos stojimu į Europos Sąjungą – naują supranacionalinį junginį, nebenumatantį ne tik nacionalinių valstybių, bet ir jas atkurti bei kurti galinčių tautų.

Lietuviškojo nacionalizmo padėtis šiandien tokia. Tauta ne tik nežino, ji netgi nėra pasirašiusi savo tikrosios istorijos. Tauta ne tik neturi visos savo etninės žemės, į jos teritoriją vėl kėsinasi kaimynai, o naujoji sąjunga plėšo į gabalus, pusdykiai perpirkdama žemę iš tėviškės ir tėvynės jausmą praradusių tautiečių. Tauta nėra supratusi ne tik nacionalinio rašto, bet ir gimtosios kalbos reikšmės bei paskirties žmonėms kaip tautai. Tuo pat metu iš išorės krinta reikalavimai keisti kalbos statusą ir raidyną. Trys baisūs smūgiai kerta lietuvių populiaciją: migracija, gimstamumo mažėjimas ir senėjimas. Tai tautą daro išmirštančią, o liekantys jos nariai rezignuoja ir susitaiko su globalistų praktikuojamu dvasios degradavimu ir žlugdymu vartotojiškąja gyvenimo tvarka. Nacionalinių vertybių – tik liekanos. Orumo – prisiminimai.

Tai – tautos galių riba.

Už jos – vienintelis klausimas: nori lietuviai kaip pasaulio tauta būti šioje Žemėje ar jau nebe?

III. Į lietuviškąjį nacionalizmą

Kai suvokiama, kad prieita riba, klausiama, ką daryti.

Šiandieninė lietuvių realybė

Kad lietuvių tauta merdi, ne viena lietuvių galva jau suvokia, o pavienė ir pripažįsta balsu.

Tačiau valdžios tebekalba apie įveiktą arba neįveiktą krizę, ekonomikos augimą arba smukimą, gerovės kilimą ir kėlimą. Visa tai vyksta Europos Sąjungos integracinių procesų koordinatėse, taigi nacionalines Lietuvos

galias ir iš principo, ir konkrečiai reguliuojant išorėje veikiantiems ir stiprėjantiems galios centrams. Kas gera, teigia viešosios erdvės ideologai ir propagandistai, į Lietuvą ateina iš ten, kas bloga – kyla iš čia, iš mūsų pačių, nes mes nesugebame tuo gėriu pasinaudoti. Daugelis klausančiųjų linkę linksėti galvomis.

Ką mes kaip tautinė bendruomenė iš tiesų dar galime ir ko nebegalime Europos Sąjungoje?

Pirmiausia kaip visų atskaitų atskaitos tašką turime įsisąmoninti faktą, kad esame naujoje *sąjungoje* su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Vos prieš du dešimtmečius mes vadavomės iš sąjungos, kad būtume nepriklausomi ir lietuvių tautą galėtume ugdyti savo nacionalinėje valstybėje. Dabar – vėl sąjungoje. Tai sunkiai telpa galvoje. Tačiau tai faktas. Individualiai su naująja priklausomybe galime nesutikti, esama ir juridinio pagrindo: stojimas buvo kupinas juridinių machinacijų, todėl kai kurių to meto Lietuvos politinių jėgų buvo paskelbtas kaip neteisėtas ir nepripažįstamas. Tačiau Lietuvos priklausomybės Europos Sąjungai fakto tai nepaneigia realiai, kaip TSRS okupacijos Lietuvoje realiai nepaneigė nepalyginti stipresnis okupacijos neigimas – ginkluota partizanų kova ir 1949 metų deklaracija. Tad neatsižvelgdami į politinį mūsų naujosios priklausomybės vertinimą turime sau aiškiai pasakyti: nuo 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvos juridinė padėtis yra kitokia – Kovo 11-ąją atkurtosios Lietuvos Respublikos nebėra, yra Lietuvos Respublika Europos Sąjungoje arba Lietuva Europos Sąjungos sudėtyje. Kalbėti apie Lietuvą po 2004 m. gegužės 1 d. kaip apie Kovo 11-osios Lietuvą – tai arba visiškai negerbti teisės, arba sąmoningai meluoti. Minėdami Kovo 11-ąją galime kalbėti apie ją tik kaip apie istorinę datą, bet ne apie šiandieninę Lietuvą. Šių dienų Lietuva gimė 2004 m. gegužės 1 d. Kovo 11-osios Lietuva yra keturiolika metų egzistavusi Antroji Lietuvos Respublika.

Taigi ko 2004 metų Lietuva nebegali konkrečiai – kas nebe jos suvereniteto kompetencijoje?

Kaip ir reikalavo Stojimo sutartis, Lietuva iš principo sutiko atsisakyti dalies savo suvereniteto, kurį 1990 metais buvo prisiskyrusi sau kaip visavertė nepriklausoma valstybė. Kiek jo turi dabar, vargu kas galėtų pasakyti visiškai apibrėžtai, nes suvereninės Lietuvos (kaip ir kitų ES šalių) galios tolydžio menkinamos.

Lietuva negali turėti ES teisės aktams prieštaraujančių nacionalinių teisės aktų. (Savo išsivadavimą pradėjome paskelbdami nacionalinių tei-

sės aktų viršenybę prieš TSRS teisės aktus.) ES teisės aktus Lietuva privalo inkorporuoti į savuosius, o savuosius – priderinti prie ES aktų.

Pagal Stojimo sutartį Lietuvos piliečiai tapo Europos Sąjungos piliečiais. Kol kas nacionalinė pilietybė viršesnė už ES pilietybę, tačiau numatomas referendumas dėl viršenybių sukeitimo.

Pagal Stojimo sutartį Lietuvos žemė gali būti parduodama bet kuriam ES piliečiui. (Netgi prasigėrusiųjų bajorų „politinė tauta“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes gynė nuo lenkų ir žydų.)

Stojimo į ES sutartis nustatė, kad bet kuris Lietuvoje reziduojantis ES pilietis gali būti renkamas į vietos valdžios organus. (Ką tai reiškia ištuštėjusiuose Lietuvos kaimuose ir miesteliuose, aiškinti netenka.)

Mastrichto sutartis dėl laisvo prekių ir darbo jėgos judėjimo suteikė galimybę ekonomiškai stipresnėms šalims rekrūtuoti pigią lietuvių darbo jėgą. Taip prasidėjo masinė emigracija. Alternatyvų sukurti Lietuvos valdžios nepajėgia.

Stojimo sutartis numatė nacionalinės valiutos – lito – panaikinimą ir sąjunginės valiutos (pradžioj vadintos ekiu, vėliau pavadintos euru) įvedimą. Politinis elitas atkakliai to siekia.

Įkūrus Europos centrinį banką ir priėmus nacionalinių bankų kontrolės sutartį visų ES šalių bankai patenka šio banko kontrolėn, o nacionaliniai centriniai bankai veikia kaip jo padaliniai.

Tai tik svarbiausieji Europos Sąjungos šalių suverenumo ribų parametrai.

Buvo ir viena specifinė Lietuvos stojimo į ES sąlyga: uždaryti Ignalinos atominę elektrinę. Kad reikalavimas neatrodytų pernelyg įžūlus, buvo suorganizuotas nešvaraus radioaktyvaus krovinio gabenimo skandalas.

Bulgarai nesutiko uždaryti savo atominių. Lenkai Stojimo sutartį pasirašė iškėlę sąlygą, kad ką nors etikos ir moralės klausimais spręstų tik nacionalinė kompetencija. Britai, vokiečiai pasiliko sau dar daugiau nacionalinių teisių. Lietuvos „derybininkai“ su viskuo sutiko besąlygiškai. Parlamentarai neskaitę aprobavo ES konstituciją, kurią olandai gėdingai atmetė.

Iš kur šis baudžiauninkiškas nuolankumas? Mentaliteto „ypatumai“, istoriškai paveldėtos negalios, įprotis „duoti kvailiui kelią“?

Naujausieji mūsų istorijos laikai parodė, kad viskas, ko gero, yra kur kas paprasčiau.

Bolševikų suvalstybinto Pirmosios Respublikos ir okupacijoje sukurto turto išvalstybinimas, arba vadinamoji privatizacija, liaudies žargoniškai pavadinta *prichvatizacija* (tai reiškė – *išgrobstymas*), tikrąja to žodžio prasme buvo valstybės išgrobstymas. Vadovaudamasis liūdnai pagarsėjusia Frydmano trijų P teorija (privatizacija, privatizacija, privatizacija), užsienių patarėjų ir liberalais tapusios nomenklatūros frontas šoko be terapijos metodu sukūrė pradinę socialinę atskirtį su tolydžio vis turtėsiančiais pirmaisiais *sėkmingaisiais* ir nenumaldomai į vis gilesnį skurdą klimpsiančiais *varguoliais*. Procesą kiek pristabdė 1992–1996 metų kairiųjų parlamentas, tačiau valdžios vairą atsiėmę konservatoriai „didžiąją privatizaciją“ įvykdė iki galo, ir nuo tada svarbiausiu valstybės rūpesčiu tapo vadinamųjų *investuotojų* (chrestomatine tapo „Mažeikių naftos“ pardavinėjimo istorija) paieškos. Vakarų firmoms konkurenciją sudaryti galinčios ūkio šakos buvo tiesiog naikinamos – parduota krovininių keltų linija, išformuotas žvejybos laivynas, ūkininkams už atsisakymą užsiimti augalininkyste ir gyvulininkyste buvo pradėta mokėti išmokas. Gamyba toliau smuko, valstybės skola augo. Tauta blaškėsi. Pasirodė *gelbėtojai* (Valdas Adamkus, Rolandas Paksas, Viktoras Uspaskichas). Stojimas į naująją sąjungą tapo išeitimi iš padėties, kai alternatyvų iš esmės nebėra.

Nežinia, ar pradėdami Europos Bendriją tai ir planavo *Europos tėvai*, tačiau jų palikuonys tikrai žinojo, ką daro, kai projektavo visų pirma sunaikinti išsivadavusiųjų tautų savarankiško gyvenimo pamatus. Mūsų argumentai šiandieninės ES vadams negalioja seniai. ES teoretikai sako, kad *tikras europietis visur ir visada turi jaustis emigrantu*, o politikai rėžia tiesiai: *tautos ir nacionalinės valstybės yra istorijos šiukšlyno sąvokos*.

Apie okupacinį eurointegracijos pobūdį globalizacinė Lietuvos politologija neužsimena. Tačiau pagrįsti „projekto“ draugiškumą vien Europos Sąjungos finansinių išmokų nauda irgi nesiima, palikdama tai dėl valdžios pelno besipešantiems politikams ir tiems *europiečiams*, kurie už eurą gali parduoti ne tik sąžinę ir tėvynę, bet ir šeimą, tėvą, motiną.

Apie skaidymąsi ir telkimąsi

Tikrovė su savo socialinėmis skirtimis Lietuvoje dar nėra suvokiama ne tik ideologiškai, bet ir politiškai: viešojoje erdvėje tebeviešpatauja eurointegracinė demagogija ir globalizacinė propaganda.

Padėčiai adekvati mintis jau mezgasi, ryškėja ir organizaciniai suvokimui adekvatūs judesiai. Lietuvių nacionalizmas jau ieško aiškesnių raiškos formų.

Fundamentalusis nacionalistų kriterijus aiškus: sveika tauta ir stipri nacionalinė valstybė.

Ne mažiau aiškus ir globalistų kriterijus: panaikinti visas pelno augimui ir kapitalo koncentracijai trukdančias civilizacines, kultūrines, rasines, etnines, net moralines kliūtis.

Esama keturių šiandieninio Lietuvos piliečio santykio su Europos Sąjunga tipų: 1) pritapusieji prie sistemos; 2) turintieji vilties, kad savo padėtį pavyks pagerinti; 3) abejingieji ir 4) nesusitaikiusieji.

Pritapusieji – tai iš esmės visas politinis elitas, pradedant valdančiąja politinių partijų viršūne, dauguma Seimo narių, ministrų ir departamentų vadų, biurokratija tiek Lietuvos, tiek ES struktūrose.

Turintieji vilties dėl ateities – tai iš esmės verslo žmonės, kuriems eilinė mokesčių reforma negrasina bankrotu, paramos išmokomis pasinaudoti sugebėję ir naująją žemės ūkio infrastruktūrą galingesniam kapitalui sukūrę ūkininkai, studentija, ypač ta dalis, kuri buvo kosmopolitizuota dar bendrojo lavinimo mokyklose.

Abejingieji – visi tie, kurių pragyvenimo standartai įsitenka į jų atlyginimų, pensijų ir mąstymo lygmenis.

Nesusitaikiusieji – nedidelė dauguma patriotų, kurie bandė ir bando priešintis *integracijos* prievartai ir neteisėtumui.

Viltingieji ir abejingieji yra ta žmogiškoji aplinka, kurioje tam tikromis sąlygomis gali atgimti tautos kuriamosios galios. Ypač svarbi yra viltingųjų kategorija: ją sudaro išsilavinę ir gyvenimo ambicijų turintys žmonės, tikroji racionalaus mąstymo ir pasaulio sąsajų supratimo bei kuriamosiomis jų galiomis pasinaudoti sugebanti pajėga. Čia gali formuotis tautinis susipratimas, kuriantis bendradarbiavimo ryšius ir politinę jų realizavimo programą – šiandieninį lietuvių nacionalizmą. Iš kitų mūsų visuomenės sluoksnių gali ateiti tik atskiri asmenys, kurių vertė ir patikimumas – jau praktinis klausimas. Gyvenimas visada pasiūlo ką nors netikėta ir gražaus. Kaip ir bloga.

Per dešimtmetį nuo Lietuvos įtraukimo į Europos Sąjungą išaugo būrys lietuvių, tapusių įsitikinusiais *europiečiais* – idėjiniais ir politiniais Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos priešininkais bei priešais. Jie patys daro save tautos reikalų išdavikais, todėl tauta turi žinoti savo „didvyrius“ –

jų vardus, pavardes ir nuveiktus „darbus“. Globalistai šiandien puola. Nacionalistai nebegali tik gintis.

Jėgos kol kas nelygios. Vienoje pusėje – dvidešimt aštuonių valstybių konglomeratas su nacionaliniais kolaborantų padaliniais, naudojantys įvairias tiek Sąjungos, tiek tarptautines organizacijas su beveik neribotais finansiniais ištekliais įvairioms valstybių dekonstravimo ir asmenų nužmoginimo programoms bei eurointegracinėms akcijoms (homų eitynės, maldininkų žygiai, popso festivaliai ir pan.). Kitoje pusėje – pavieniai veikiantys asmenys, keletas jaunimo organizacijų, jokių finansinių resursų, visapusiška blokada ir įžūlėjanti policinė priežiūra. Tačiau anoje pusėje – baimė ir tūžmas, per vidurį – politinė pelkė, o šioje pusėje – ryžtas ir jaunas tikėjimas.

Kad nacionalinis judėjimas būtų tikrai veiksnus, turi veikti nacionalinis intelektinis centras, organizacinis štabas ir du veiksmo sparnai – propagandos ir kovos. Nacionalizmo ateitis – dominuojanti ideologija.

Ne čia svarstytinos organizuoto judėjimo struktūrinimosi problemos. Svarbu konstatuoti, kad tokiam darbui metas atėjo, o pradinio kapitalo jau yra.

Apie lavinimąsi

Lietuva tebėra empirinio mąstymo (tiksliau – galvojimo) nelaisvėje. Matyti tik pavieniai reflektuojančio proto žybsniai, kurių diduma, deja, signalizuoja tik save, bet ne lietuvius ir Lietuvą. Šiurpu yra lyginti mūsų intelektinę tikrovę su lenkų, rusų, netgi baltarusių – esame puikybėje skendintys pasipūtėliai. Švietimas ir švietimasis, visų lygių lavinimasis yra pirmoji privaloma mūsų bendrojo darbo pakopa.

Kokia yra lavinimosi generalinė kryptis?

Nacionalinis mąstymo ugdymas turi būti perkeltas iš kibernetinio žmogaus žinių nelaisvės į klasikinę *supratimo* erdvę, kuri vienintelė suteikia laisvę rinktis tarp proto ir valios – dviejų žmogaus prigimties galių, kurias europinė civilizacija paveldėjo iš graikų ir romėnų išbaigtomis tų tautų kultūrų lytimis – graikų filosofija ir romėnų teise. Be jų nesuvokiama krikščionybė, graikų protą kaip filosofiją ir romėnų valią kaip teisę subendrinusi į negailestingą dangiškojo Absoliuto meilę per viltį būti išganytam. Apšvieta, vilties teikiamą dvasinę jungtį supriešinusi su materialine nauda, paklojo šiandieninio intelekto vienmatiškumo ir cinizmo

pamatus. Sukildamas prieš globalizacinį gyvenimo būdą nacionalizmas inicijuoja ne tik krikščionybės kurtos ir sergėjamos žmonių dvasinės jungties išsaugojimą, bet ir klausia, kas konkrečiai ir realiai galėtų tą vaidmenį vaidinti šių dienų pasaulyje? Vadovaujantis teze, kad civilizacijos jungtis yra tikėjimas, o civilizacija remiasi tautomis, atsakymas galės būti tik vienas: jokia civilizacija neturi teisės atsisakyti ją pagimdžiusio tikėjimo lygiai taip pat, kaip jokia tauta – ją ugdančios ideologijos. Kai Europos Sąjungos konstruktoriai savo konstitucijoje sąmoningai atsisakė net krikščioniškojo paveldo, *paskutinė žmogiškumo su protu, valia ir viltimi priebėga lieka tauta, kuriai privalo jos kūrimo ideologija – nacionalizmas.*

Nacionalizmas apibrėžia žmogaus protingo (= atsakingo) gyvenimo ribas. Štai kodėl jis yra tikrasis humanizmas. Žmogaus teisių be atsakomybės humanizmas jau išsigimė į mažumų totalitarizmą. Štai kodėl jis yra praeities humanizmas, vakarykštis žmoniškumas.

Šviestis – tai suprasti, kokioje kultūrinėje ir idėjinėje erdvėje gyvenama. Tik tuo pagrindu galima postuluoti ir realizuoti konkrečius tautos siekius ir uždavinius.

Praktiniai nacionalinio masto darbai yra bendrojo lavinimo mokyklos grąžinimas valstybės žinion ir ugdymo bei mokymo proceso pagrindimas tautinės mokyklos principais – tik tokia ji gali išleisti gyvenimui nūdienos pasaulyje parengtą jaunimą, turintį lietuviškojo patriotizmo pradmenis. Dalykinis moksleivių parengimas humanizuotinas grąžinant iš mokymo proceso beveik pašalintą humanitarizmą.

Studijų aukštosiose mokyklose reikalai sutvarkytini taip, kad universitetai rengtų nacionalinius specialistus, o ne intelektinį eksportą.

Kad lavinimosi ir intelekto (at)kūrimo darbai kojomis remtųsi į žemę, turime nacionalinių poreikių ir interesų požiūriu išanalizuoti svarbiausius šiandieninio pasaulio dokumentus: Tūkstantmečio programą, Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, Europos Sąjungos stojimo sutartį ir pagrindinius jos dokumentus, Lisabonos sutartį, savo valstybės Konstituciją, kritiškai įvertinti Lietuva 2030 programą, Švietimo strategiją. Reikia rasti atsakymą, ar Lietuvos įstatymų korpuso kitumas nėra jo principų išplovimo būdas ir pan. Kokia nacionalinė institucija turėtų užsiimti kompleksiniu lietuvybės problemų analizės darbu? Tai atskirų sprendimų klausimas, tačiau be nuolat degančio nacionalinio intelekto brandinimo židinio mes nei pajudėsime, nei kur nueisime.

Antras svarbus klausimas – Atkūrime dalyvaujančių žmonių švietimas. Visi miestai ir rajonai turi turėti fiksuotus tautinį supratimą ugdančius ir tautos ideologiją propaguojančius švietimo taškus. Juose ir galėtų veikti šviesuoliai patriotai.

Ir pagaliau – masinis propagandinis darbas skleidžiant nacionalines idėjas ir keliant žmonių savivoką bei nacionalinę savivertę. Čia darbų barai begaliniai, o metodai – neišsemiami. Uždavinys vienas – dabartinę lietuvių orientaciją į pasaulį nukreipti į nacionalinio išsivaduojamojo judėjimo metu vyravusias idėjas, kad į pasaulį visavertiškai galima išeiti tik per tautą, kaip tautos žmogui. Liberalinis ėjimo į Europą, ėjimo į pasaulį supratimas ragina ir akina žmones kuo greičiau išsitautinti – pereiti į kitą kalbą, įgyti kitą tautybę ar betautybę ir adaptuotis naujajame sociume, šitaip tampant kitataučiu ir naujajai gyvenamosios vietos šaliai, ir Lietuvai.

Yra keletas nekintančių postulatų, buvusių, esamų ir būsimų mūsų veiklos gairėmis: 1) lietuviai gyvena nacionalinėje nepriklausomoje valstybėje; 2) lietuvių kalba Lietuvoje alternatyvų neturi; 3) lietuvių literatūrinė kalba turi savo tvarką, o raštas – raidyną, kuris privalomas visiems viešiesiems užrašams ir oficialiems raštams; 4) žemė Lietuvoje priklauso tik Lietuvos piliečiams; 5) Lietuvos pilietybę turi tik Lietuvoje gyvenantys asmenys; 6) Lietuvos politikoje dalyvauja tik Lietuvos piliečiai; 7) Lietuvos socialinės organizacijos pamatas – vyro ir moters šeima; 8) ugdymas mokyklose – lietuviškasis patriotizmas; 9) buitis orientuojama į žaliąjį gyvenimo būdą; 10) Lietuva turi savo gynybines pajėgas.

Nepriklausomybė alternatyvų neturi.

Lietuvos nepriklausomybė yra amžinasis tautos uždavinys.

Romualdo Ozolo interviu su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi rankraščio pirmojo puslapio kopijos faksimilė. ▶

III
INTERVIU

ATGAUTI VISUMOS JAUSMAS

Su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi kalbasi Monsinjoras Romualdas Ozolas.

Kardinolo paskyrimas – didelis ir įspūdingas [illegible] Bažnyčios istorijoje, reiškiningas viso krašto katalikų ir pasaulėžiūrinis gyvenimo. Lietuvos intelijentijos supažindinimas su Jonu, šiandieniniu Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovu, pristatymas bent minimaliu, kuriuo dalinai tenka apgailėti ne popiežiaus asmens, bet tarptautinės publicistikos, kaip laisvės gynėjos pasaulyje, medžiagos trūkumo? p. kodėl nors spaudoje per popiežiaus, kaip [illegible] ne kaip kitų

SAULĘ ATĖJĘ RADOME

Pokalbis su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi

(1988)

Romualdas Ozolas. Kardinolo paskyrimas – didelis įvykis kiekvienos tautos Bažnyčios istorijoje, reikšmingas visos tautos kultūros ir politikos gyvenimo faktas. Jūs esate pirmas mūsų istorijoje tokio rango Lietuvos bažnytinės provincijos vadovas. Lietuvos inteligentijai pristatydamas jus kaip asmenybę, kuriai tenka anaiptol ne paprasti darbai ir siekiai, norėčiau paklausti, ką laikote esmingiausiu dalyku, nulėmusiu jūsų gyvenimo kelią?

Vincentas Sladkevičius. Mano gyvenimo kelias labai paprastas. Užaugau katalikiškoje šeimoje, katalikiškoje nuotaikoje, iš mamytės įdiegtoje tikėjimo dvasioje, maldoje. Tas dalykas buvo labai savas, prigijęs nuo vaikystės dienų. Matydavau mamytę mūsų kaimo trobelėje iš ryto atsiklaupusią meldžiantis. Aš, vaikas, regiu jos akyse kažką pro ašaras ir suprantu, kad jos ir mane liečia. Ir mano ateitį, ir mano likimą jungė maldos su ašaromis. Tikėjimo pasirinkimą nebūtinai lemia koks sukrėtimas, aš prie jo priėjau labai lygia eiga.

R. Ozolas. Taigi – pačiu tikriausiu keliu?

V. Sladkevičius. Taip subręsta, kaip mes vadiname, pašaukimo malonė. Tada tie dalykai pasidaro tokie savi, kad, atrodo, kaip aš be jų gyvenčiau, kaip būčiau!.. Paskui mokiausi Kauno jėzuitų gimnazijoje, ta nuotaika dar sustiprėjo. Man pašaukimo klausimo nebuvo. Paskutinėje gimnazijos klasėje buvau suabejojęs pats savimi, kai man rodėsi, kad netinku šventam luomui dėl savo išvaizdos, dėl savo ūgio.

R. Ozolas. Jaunatviškas maksimalizmas?

V. Sladkevičius. Ir labai nedrąsus buvau. Kaime augęs, bijojau atsistoti prieš žmones, abejojau, ar galėsiu sakyti Dievo žodį. Buvau išsigandęs savęs. Bet apsisprendžiau.

R. Ozolas. Dabar tą daryti tenka nuolat, kiekvieną mielą dieną, ir yra tai ir savęs, ir savo tautos, ir Lietuvos išsakymas?

V. Sladkevičius. Žinoma, atstovauji ir savo luomui, ir tam tikru mastu savo tautai. Kaip pirmiausia pasireiški, kai išvažiuoji į užsienį? Kaip lietuvis. Kai Romoje buvau, mano pavardės niekas neminėjo, mano vardo niekas neminėjo, visi šaukė: „Lithuania! Lithuania!“ Vien tai buvo, vien Lietuva buvo išryškinama, o aš pranykau Lietuvos varde. Ir tai net geriau, kad neužtemdai savimi to, kas svarbiausia, kad nesusidaro įspūdis, jog tai dėl tavo nuopelnų. O čia juk pagarba tavo tautai.

R. Ozolas. Tikriausi turbūt visada tie dalykai, kurie ateina tylomis. Ypač istorijoje.

V. Sladkevičius. Tai mums išryškina ir tikėjimo brangumą. Ir kaip neišmintingai daro tie, kurie su juo kovoja. Ir kokią skriaudą daro, iš žmogaus atimdami galimybę ramioje gyvenimo tėkmėje pasireikšti visu savo kilnumu ir gerumu, kokį tik jis gali turėti.

R. Ozolas. Tarsi yra vilčių, kad atsitokstame?

V. Sladkevičius. Mes to dar nejaučiame. Pas jus tai gal ryškiau, bet tikėjimui užtvenkimai dar neišardyti. Tiktai tada pribręs šitas reikalas, kai kaltieji pasijus, kad klydo ir kad tikrai yra kalti. Kas pastatė bažnyčias? O kam atidavė atėmę? Kur matyta – bažnyčią paversti ateizmo muziejumi? Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad pats didysis darbas dar nepradėtas. Yra tik būtino reikalo priverstų žmonių kažko darymas, bet nėra tikro savos klaidos supratimo.

R. Ozolas. Žmogus niekada nieko ir nesuprato, jeigu nebuvo priverstas suprasti. Klausimas, matyt, dabar vienas – ar supratimas gali atsirasti mumyse? Viena prielaida jam, rodos, yra: mes jau imame įžvelgti, kad esame priėję katastrofos ribą. Beveik visur. Taip pat ir dvasios pasaulyje. Jau pamatėme, kad mokslinė pasaulėžiūra, apie kurią taip gražiai kalbėjome ir smarkiai ja tikėjome, nesugeba padaryti tų darbų, kurie jai buvo užkrauti. Mokslinės pasaulėžiūros žmogus yra retas ir keistas tipas: jis yra abejojantis ir atsisakantis tikrais laikyti dalykus, kurie išeina už jo žinojimo rėmų. Bet tokių žmonių gali būti labai mažai. O tas, kuris buvo vadinamas mokslinės pasaulėžiūros žmogumi, buvo visų pirma tikintis – tikintis jam įteigtais teiginiais ir beatodairiškai pagal juos veikiantis. Tai buvo ne religinės, o ideologinės tikėsenos žmogus. Tokie žmonės sudarė mūsų visuomenės daugumą.

V. Sladkevičius. Tai ne tikintys, o fanatikai!

R. Ozolas. Dabar tai jau tarsi ir pradedame atskirti. Ir, atrodo, visuomenėje ima bręsti mintis, kad ugdant žmogų pasaulietinei kultūrai reikia skirti tai, ką ji sugeba padaryti, bet nereikalauti iš jos to, ko ji negali, o religinei kultūrai, tikėjimui netrukdyti ugdyti žmoguje to, ką ji viena sugeba. Šita mintis dar labai nauja, nevisuotinė, bet, atrodo, turinti ateitį, nes išryškinę stalinizmo politinius, socialinius padarinius neišvengiamai prieisime ir prie žmogaus dvasios, jo prigimties klastočių demaskavimo, ir galės būti atkurtas klasikine žmogaus prigimties galių samprata paremtas kultūros modelis.

V. Sladkevičius. Keista… Kiek daug dalykų dar bandome tik kosmetiškai pritaikyti, esmę palikdami tą pačią! Pirma buvo ir mokytojas, ir genijus, ir saulė! Kaip ir sukrauti vienam žmogui tai, kas nė vienam netinka! Paskui pradėjo vadinti asmens kultu. Labai nekaltas žodis. O kas už jo? Spygliuotos tvoros, žudymai. Kiek kančios slepiasi už to nekalto žodžio!

R. Ozolas. Vienas pirmučiausių persitvarkymo meto darbų Lietuvoje yra Stalino nusikaltimų Lietuvos žmonėms išryškinimas, atminimo stalinizmo aukoms įamžinimas.

V. Sladkevičius. Stalinizmas dar egzistuoja, tik kitais vardais vadinamas. Nemaskuokime.

R. Ozolas. Tikiuosi, kad nemaskuoju. Kalbu apie tai, kaip jį įveikti, kaip tam padaryti galą.

V. Sladkevičius. Ačiū Dievui, kad pagaliau tai pajutome.

R. Ozolas. Visi turime galvoti, ką reikia daryti, nes jeigu nedarysime – pabaiga netoli. Todėl man ir rūpi tikėjimo vertė, tikėjimo reikšmė kultūroje, tų dalykų kitimas. Jeigu iš jūsų pusės žiūrint tų kitimų nelabai matyti, tai būnant visuomenės naujojo politinio aktyvumo centre labai nesunkiai galima pastebėti, kad akcentai keičiasi.

V. Sladkevičius. Inteligentijos kalbose jaučiame.

R. Ozolas. Tai matyti net iš nuosekliausių antireliginininkų elgesio. Nesikeičia nebent tie, kurie niekada neturėjo jokio proto ir į ateizmą įsikibo kaip į savo karjeros darymo būdą. Tie ir mirs tokie. Bet su jais kita kalba. O kita su tais, kurie gali suprasti dalykų esmę ir imtis persitvarkymui naudingo darbo. Ne mažiau svarbi ir Bažnyčios pozicija tiek vykstančių pokyčių, tiek iki šių pokyčių susiklosčiusios realybės atžvilgiu: juk, ką besakysi, tarybiniais metais Lietuvoje vyko spartus kultūros sekuliarizacijos procesas. Kaip jūs vertintumėte tą visos mūsų kultūros – tegul ir ideologinį – supasaulėjimą?

V. Sladkevičius. Mes viską vertiname tikėjimo požiūriu, todėl į viską žiūrime kaip į Dievo dovaną: ir tas pasaulis, kuriame gyvename, ir ta kultūra, kuri pasaulyje pasireiškia kaip visokios rūšies pasiekimai, yra Dievo dovana ta prasme, kad Dievas mums davė protą, sugebėjimą mąstyti, kūrybinę galią. Todėl neturime būti vienašališki: kitas gyvenimo sritis laikyti neigiamomis būtų didžiausia neišmintis, tarsi ir Dievo neigimas. Priimti pasaulį reikia tokį, koks jis yra, ir džiaugtis juo.

R. Ozolas. Gyvenimo džiaugsmo, man rodos, mūsų kultūroje labiausiai ir stokota. Tikro džiaugsmo – dvasinio, o ne alkoholinio, ne narkotinio, apskritai – juslinio.

V. Sladkevičius. Taip, tokie buvome. Negali žmogus džiaugtis, kai viskas užprogramuota. Netgi daina negalėjo savaimingai kilti iš mūsų širdies.

R. Ozolas. Bet mūsų kultūra turi galimybių atsinaujinti?

V. Sladkevičius. Kaip upeliai teka į upę, taip ir gyvenimas turi krantus. Jei jis jų neturi, virsta bala, net dvokiančia kimsyne.

R. Ozolas. Žinoma, krantus sukurti religija labai padeda. Bet gali padėti ir žmogaus išmoktieji dalykai – dorovės normos, įstatymai.

V. Sladkevičius. Be abejo, ir jie padeda kurti visumą.

R. Ozolas. Tai ar tikėjimo poreikis žmoguje amžinas, ar jį vis dėlto galima kuo nors pakeisti?

V. Sladkevičius. Jeigu žmogus bandys kuo nors pakeisti tikėjimą, tai, kaip Šventajame Rašte parašyta, jis išsikas šulinį, kuris neturi vandens.

R. Ozolas. Kaip reikėtų suprasti tikėjimą šiais laikais, kai taip stipriai pakito pati žmogaus dvasia?

V. Sladkevičius. Man atrodo, tikėjimas išplaukia iš visos žmogaus prigimties – siekti tiesos, gėrio, grožio. Šiuo atžvilgiu dvasia nepakitusi. Šitų dalykų siekdamas eini į patį tikėjimo šaltinį. Tikėjime jų sukoncentruota daugiausia. Jeigu eisi tiesos kryptimi, tikėjimas tau bus ne priešiškas dalykas, jame rasi atsaką į savo tiesos, gėrio, grožio siekimą, atsaką į pačius geriausius žmogaus dvasioje esančius siekinius. Taip ir randi atsakymą.

R. Ozolas. Mūsų metas yra didelių pokyčių metas, galima sakyti – žmonijos dvasios lūžio laikai. Susidaro įspūdis, kad nemažai naujųjų amžių vertybių nebetenka patrauklumo, žmonės atsigręžia į senus laikus, stiprėja dvasiškumo prioritetas, atgimsta humanitarizmas, idealizmas.

V. Sladkevičius. Kai sakau Dievo žodį, nuolat akcentuoju, kad dangaus negalima pradėti nuo dangaus, dangų mes turime pradėti žemėje. Ko

žemėje nepradėsi, danguje neturėsi. Čia dar netobulai gali išvysti Dievo veidą, bet jeigu to nenorėsi čia ir nesieksi – niekada ir ten jo neišvysi. Ten laukia tavęs tobula meilė, bet pradėk ją čia, savo šeimoje. Kitaip tu nebūsi jos vertas ir ten. Užtat žemiškasis gyvenimas turi begalinę prasmę. Jis yra lyg įžanga į dangų, į amžinąjį gyvenimą, o ne kas nors atskirta, ką reikėtų paneigti.

R. Ozolas. Ne tik aš, daugelis iš mūsų šiandien mano, kad naujieji amžiai yra žmogaus pasiklydimo savo paties sukurtų daiktų pasaulio labirintuose metas.

V. Sladkevičius. Tai neteisinga: šie dalykai nėra kas nors priešinga, tai yra tik netobula pradžia. Bet jie yra subrendimo prielaida. Kūdikystėje užsimezga vaikystės daigas, vaikystėje pradedama bręsti. Todėl vaikystėje turi išsaugoti tai, kas jaunystėje bus brangu. Ir amžinasis gyvenimas nepasiekiamas staiga, žmogus tik subręsta amžinajam gyvenimui. Gyvenimas ir nesibaigia, jis tik pasikeičia. Ir viskas eina labai natūraliai. Net tie dalykai, kurie mus supa gamtoje, yra ne priešingi, įveiktini, mes tik reikiamu būdu turėtume jais pasinaudoti.

R. Ozolas. Tas būdas mūsų turbūt ne visada deramai ir randamas?

V. Sladkevičius. Užtat Dievo prisakymu mums ir duoti krantai. Bet įsakymai duoti ne muštrui, jie duoti mums kaip palaimos krantai. Kas yra vertinga, žmonės vertina ir naujaisiais laikais, tik pradeda įžvelgti, kas nevertinga, pradeda atsikvošėti. Žmogui visko reikia. O kad atskirtų, kas ko verta, tam žmogui duotas protas. Užtat Bažnyčia visada laikėsi Evangelijos, o joje yra užrašyti žodžiai, kad dangaus karalystė panaši į žmogų, kuris iš savo iždo išima ir sena, ir nauja. Bažnyčia jungia, kas buvo gera praeityje, su tuo, kas gera ateina iš kūrybinio žmonių pasaulio. Ne mes pradėjome gyvenimą, kultūrą. Negalime ir klysti, elgdamiesi taip, tarsi praėjusios kartos negyveno, nemąstė, nekūrė.

R. Ozolas. Bažnyčios padėtis šiandien labai nelengva ir dėl kultūros sekuliarizavimo, ir dėl jos technologizavimo procesų. Kokios svarbiausios Bažnyčios priedermės žmonių dorovei ugdyti?

V. Sladkevičius. O kada Bažnyčios padėtis buvo lengva? Jos kelias niekada nebuvo rožėmis klotas, nes ji turi tam tikrus reikalavimus, kurie nepataikauja žmogaus prigimčiai. O žmogus – šiaip ar taip – yra dvigubas. Bet mes net ir sunkumuose mokame įžvelgti Dievo palaimą. Visi žmogaus žingsniai, visi jo laimėjimai susiję su kančia. Juk ir į mokyklą keltis, pamokas paruošti, darbą dirbti – viskas yra sunku, viskas yra kančia, ir tik

tuos reikalavimus įvykdydamas tu augi, tobulėji, o pataikavimo sau keliu eidamas daraisi mažesnis, pralaimi.

R. Ozolas. Man rodos, kad viena baisiausių mūsų gyvenimo negandų ir yra ta, jog mes – ir vaikai, ir suaugusieji – trokšte trokštame turėti kuo mažiau net ir menkiausių sunkumų. Ir bėgame nuo jų pačiu trumpiausiu keliu. Ir išbėgame į pragaištingiausius dalykus.

V. Sladkevičius. Sunkumų kelias – palaimos kelias. Mamytė mano ne tuo pataikavo, kad mane gyrė, bet tuo, kad ji dirbo, aukojosi, kad ji prakaitavo, kad ji turėjo ant delnų pūsles, kad ji turėjo raukšles – tik tuo ji man pačiu brangiausiu būdu pasireiškia. Ir mano mamytė nelaukė, kad ją šlovinčiau, kokia ji graži, kokia ji didinga, o kad kaip vaikas atbėgčiau pas ją, kad pasijusčiau esąs jos reikalingas ir kad be jos negaliu būti. Religija ir moko pajusti, kad mes vienas be kito negalime būti, kad mes vienas kitam esame reikalingi.

R. Ozolas. Ilgą laiką mūsų bendrumo jausmas buvo nusilpęs.

V. Sladkevičius. Ar ne to ir siekta? Jeigu norėta išaukštinti valstybę, tai būtinai reikėjo paniekinti žmogų.

R. Ozolas. O technologinės kultūros diktatas?

V. Sladkevičius. Jis yra, bet nesakyčiau, kad jis visuotinis. Žmogus nori pasidžiaugti kultūra. Bet jis išsiilgsta ir kažko šalia tų technologinių laimėjimų.

R. Ozolas. Yra žmonių, kurie gyveno ir gyvens religiniu tikėjimu. Bet yra ir tokių, kurie ir gyvena, ir toliau gyvens nereliginio tikėjimo pasaulyje, vadovaudamiesi gėrio, grožio, tiesos idealais.

V. Sladkevičius. Esu įsitikinęs, kad tas, kuris pradeda gyventi tais idealais, jau pradeda įžengti į tikėjimo kelią. O kuris laiko save religingu, bet negyvena tais idealais, tokiu aš jau abejoju. Jam tikėjimas – tik valiuta, už kurią jis nori ką nors laimėti. Tai jau spekuliacija.

R. Ozolas. Lietuvos krikšto jubiliejus netapo tokia švente, kokia Rusijai tapo stačiatikybės tūkstantmetis. Gal tai rodo Lietuvos religinės sąmonės susilpnėjimą?

V. Sladkevičius. Atsakysiu tokiu anekdotu. Kaimynas klausia kaimyną: ar gavai mano laišką? Tas sako: negavau. Taip ir maniau, sako, kad negausi, užtat ir nerašiau. Kodėl netapo? Todėl, kad neleido. Kiek Maskva stačiatikybės minėjimą rėmė, tiek mums nieko neleido. Maskva priešingai – plačiai išnagrinėjo, kuo stačiatikybė rusų kultūrai nusipelnė. Mes net iš Lenkijos, iš Vokietijos Demokratinės Respublikos svečių pasikviesti negalėjome. O paskui klausiate! Kaip su tuo laišku.

R. Ozolas. Ar šiandieninis tikintysis lietuvis kuo skiriasi nuo Lietuvos Respublikos laikų tikinčiojo?

V. Sladkevičius. Mažai. Tikras tikintysis – mažai. Jis jaučiasi išsaugojęs ką begaliniai brangaus iš praeities – kaip tada, taip ir dabar. Kai kurie tikėjimo dalykai pasikeitė, bet tai toks nereikšmingas pasikeitimas! Esmė ta pati. Ir nesakyčiau, kad tikintieji tą lietuviškumą labai vertintų pamaldose. Kadangi Bažnyčia taip liepia, jie ir sutinka kaip tikri Bažnyčios vaikai – iš paklusnumo. Pavyzdžiui, lotynų kalbą tikintieji kartais net labiau vertina. Būtų išmintinga, kad mes lotynų kalbos visai neatsisakytume.

R. Ozolas. Ar tikintis jaunimas šiandien nekelia kokių nors specifinių reikalavimų, dėl kurių Bažnyčia turėtų keisti savo elgesį?

V. Sladkevičius. Mūsų jaunimas – ne. Vakaruose kelia, nors nelabai žino, ko reikalauti. Gal kada nors ir dėkosime už tuos laikus Dievui. Jie buvo sunkūs, bet ar jie nebuvo tam tikras apsaugos pylimas nuo Vakarų pasaulio sugedimo? Psalmėse yra tokie žodžiai: dėkosime už sunkumus, kuriuos pergyvename.

R. Ozolas. Kas yra svarbiausias kasdienis Bažnyčios rūpestis – grąžinti į tikėjimą žmones ar pastanga dvasininkus išlaikyti dvasios aukštybėje? Ar dar kas?

V. Sladkevičius. Mes nedarome skirtumo tarp dvasininko ir tikinčiojo. Mes esame viena tauta, Dievo vaikų tauta, tikintysis ir dvasininkas sudaro vieną šeimą, ir didžiausias rūpestis, kad visi gyventume tikėjimo dvasia. Iš to ateis gražiausi laimėjimai. Anot Evangelijos, rūpinkitės visų pirma Dievo karalyste ir teisybe, o visa kita bus jums pridėta. Mūsų pralaimėjimai ne iš mūsų mažumo ar dar ko, o iš to, kad nesilaikome Dievo įsakymų, kažkur prasilenkiame su tikėjimu.

R. Ozolas. Ar tai nereiškia, jog svarbiausia yra siekti, kad ir tikintieji, ir netikintieji būtų didelės dvasios?

V. Sladkevičius. Visi dalykai yra vienodai svarbūs. Kaip srovėje kiekvienas lašelis yra svarbus. Juk negali sakyti, kad srovėje tik tas lašelis yra svarbus, o anas nesvarbus. Visi mes susiliejame, ką nors vienas į kitą įnešame ir paskui kaip bendra srovė tekame. Bet labai svarbu, kad neišklystume. Mūsų klaida ir būna, kai mes pradedame nesilaikyti Dievo nustatytos tvarkos, iš to kyla visi pralaimėjimai. Mes patys sau pralaimėjimą sukuriame.

R. Ozolas. Kartais atrodo: ar nenusišalino dvasininkija nuo kultūros darbo?

V. Sladkevičius. Ne mes šalinamės jūsų, o jūs mūsų, jūs žiūrėjote į mus kaip į nenormalius.

R. Ozolas. Ne visi taip žiūrėjo.

V. Sladkevičius. Daugelis!

R. Ozolas. Persitvarkymas atveria naujas galimybes. Matyt, dvasininkija į tai atsilieps?

V. Sladkevičius. Savaime aišku. Bažnyčia niekada nebus abejinga, tuoj atsiras sugebančių žmonių. Bet ne visiems vienodai kūrybos dovana duota. Neišmintingai elgiasi tie, kurie nori į ką nors pretenduoti, o nesugeba.

R. Ozolas. Beveik neturime tarybiniais metais išleistų religinių raštų vertimų iš lotynų, kitų kalbų. Jeigu turėtume dabar Biblijos vertimą – jau šiandien galėtume jį leisti. Ar nenumatoma kaip nors padėtį keisti?

V. Sladkevičius. Ir numatoma, ir daroma. Vertę yra ir Vakaruose, ir ne tik katalikai, bet ir protestantai, ir gana gerai. Dabar ketiname susirinkti ir priimti tą, kuris bus geresnis. Mūsų kunigas Vaclovas Aliulis tuo sielojasi, tuo gyvena, yra liturginės komisijos pirmininkas, teiraujasi, kas gali ką gero padaryti. Savo vyskupystėje turime kunigą Igną Kavaliauską, jis yra išvertęs krikščionybės pradžios Bažnyčios Tėvų raštų – labai įdomu susipažinti su krikščionybės lopšiu. Yra labai gražių ir šiuolaikinės poezijos kūrinių, išleisti jie niekam skriaudos nepadarytų, jokio politinio ekstremizmo, vien religinis jausmas išlietas. Būtų gražios knygos!

R. Ozolas. Neseniai Druskininkuose atsitiko toks įvykis. Per jaunimo kamerinės muzikos dienas bažnyčioje turėjo įvykti vargonų muzikos koncertas. Labai gera buvo ta vargonų muzika, koncertas turėjo tapti iškiliausiu dienų įvykiu. Kai muzikai nuėjo tartis su klebonu, jis pasakė: koncertas įvykti negalės, nes mes dar labai toli vieni nuo kitų. Tik tada aš supratau, kokia iš tiesų yra realybė. Turės praeiti daug laiko, kol apsimirš skriaudos, kol bus padaryta konkrečių žygių, leidžiančių vieniems į kitus kitaip žiūrėti. Bet ir esant tokiai sudėtingai padėčiai Lietuvos bažnyčia turbūt vis dėlto sieks suartėjimo? Juk visame pasaulyje vyksta nacionalinis susitaikymas.

V. Sladkevičius. Taip, tai neišvengiama. Mes labai jaučiame, kad tie žmonės, kurie persitvarko, artėja ir prie mūsų. Mums artimas kiekvienas persitvarkymo dalykas. Mes džiūgavome ir Gedimino aikšte, ir Vingio parku – manome, kad tai dvasios atgijimas. Jeigu žmogus nori šviesiai gyventi, jis turi pripažinti, kad saulę atėję jau radome.

NESUKŪRĘ VALSTYBĖS, NETURĖSIME KULTŪROS

(1989)

Julija Mušinskienė. Gyvename, anot Vytauto Landsbergio, kultūros griuvėsiuose. Kaip įvertintumėte nūdienę kultūros situaciją?

Romualdas Ozolas. Jei gyventume griuvėsiuose, galėtume sakyti: šis tas padaryta. Dabar dar reiktų daug ką paversti griuvėsiais. Mūsų raidos specifika tokia, kad griauti beveik nieko negalime, kad net labai nepageidaujamus dalykus turime dubliuoti pageidaujamais laukdami, kol pirmieji absorbuosis, atmirs. Tai galime padaryti tik aktyvindami pageidaujamųjų reiškimąsi.

Svarbiausia mūsų kultūros problema šiandien – atkurti normalią žmogaus dvasią. Ji nėra koks mistiškas daiktas – tai sugebėjimas suvokti, kad tu pasaulyje esi. Normali ji tada, kai supranti, kad būtent pasaulyje tu ir esi, ir veiki. O žinojimas, kaip turi veikti – tai jau kultūros prieiga. Tas sugebėjimas susiorientuoti aplinkoje iš mūsų buvo sąmoningai išguitas. Dabar mes žiūrime į pasaulį savo pačių akimis ir tiesos sakymas tampa norma. Ji kol kas reiškiasi senųjų sąvokų ir sampratų kritika. Mūsų kriticizmas begalinis. Blogiau yra, kai reikia pasakyti, kaip iš tikrųjų yra, kaip iš tiesų turi būti. Tada savų pakankamai akivaizdžių argumentų pritrūksta. Tada arba pešamės, arba puolame prie naujųjų jau spėjusių išryškėti autoritetų – kad jie patvirtintų esant taip, o ne kitaip. Autoritetai gerai, tačiau bijau, kad tai vėl netaptų vienintelių tiesos ieškojimo būdu. Tada nesunkiai bolševikinį autoritarizmą galėtų pakeisti naujas autoritarizmas. Alternatyva – demokratinis tiesos ieškojimo ir teigimo kelias.

J. Mušinskienė. Kokios svarbiausios prielaidos mūsų kultūrai atgimti?

R. Ozolas. Viena svarbiausių – lig šiol niekinto tautiškumo atgaivinimas. Pertvarka todėl ir vyksta Pabaltijyje, kad čia atsirado veikiantysis asmuo –

tauta. Visi mūsų laimėjimai pasiekti tik todėl, kad įveikdami vidines prieštaras veikėme vieningai ir tikslingai – kaip vienetas, kaip tauta. Aišku, kad tas vienijimasis ir atsiribojimas nuo to, kas šiuo vieningumu nenori būti, gali užsibaigti tik nepriklausomos nuo TSRS valstybės sukūrimu. Tik nepriklausoma valstybė visiškai konkrečiais politiniais veiksmais gali apsaugoti pabudusios ir toliau plėtotis trokštančios dvasios erdvę nuo ir šiandien tą dvasią neniokoti negalinčių Tarybų Sąjungoje viešpataujančių santykių.

Kokia bus mūsų nepriklausoma valstybė? Yra manančių, kad ji kurį laiką pradžioje bus autoritarinė. Manau, kad tokios raidos dar galime išvengti. Net ir tautine forma kartoti tai, kas buvo negerai, yra baisu. O mes jau gerokai paėjėjome demokratijos galimumo link. Bet dabar jaučiame atoslūgį. Išsigandę, kad padarysime ką ne taip, atidėjome Konstitucijos svarstymą, ėmėmės pilietybės įstatymo. Tai yra mažoji konstitucija – kas yra tas, kuris nori kurti savo kultūros buveinę – Lietuvos valstybę. Skirtumo esama, bet galima ir taip – ne per valstybę į žmogų, o per žmogų į valstybę. Ir vėl girdisi: nereikia ir šito! Jei atsisakysime ir šio įstatymo – bus mūsų pralaimėjimo pradžia, bent jau aiški senų juodųjų jėgų stiprėjimo galimybė. Be abejo, įstatymas turi būti geras, turi užtikrinti pilietybės sąlygas atitinkančių Lietuvos žmonių, nepaisant jų socialinės padėties, nacionalinės priklausomybės bei tikėjimo normalią savijautą ir jungtį. Tik tas įstatymas gali tapti ašimi kitiems, kurie kaip mūsų pačių sukurtos visuomeninio protingumo salelės galėtų būti mums visuomeninio gyvenimo atramomis einant į nepriklausomą valstybę. Rinkimų įstatymas yra tik gynybinis. Pilietybe mes apsibrėžiame savo bendrumą, o netiesiogiai – ir tikslą: taip, mes neturime valstybės, bet gerai žinome ją turėsią.

Kodėl, atsakydamas į klausimus apie kultūrą, aš kalbu apie politiką? Todėl, kad nesukūrę valstybės, mes negalėsime turėti ir kultūros. Arba tai bus mirtininkų, ligonių kultūra – kaip iki šiol. Šito turime sočiai. Tik valstybė gali apsaugoti savo gyvenimo dalyvių kūrybą.

Mūsų politika ir kultūra dar labai susijusios. Lig šiol mūsų kultūra mėgino priešintis ją žudančiam tarybiniam kosmopolitiškam idėjiškumui – kad apsisaugotų ir išliktų. Ir dabar kai kas idėjiškumo baidosi ir tebesipliuškena nieko neteigiančioje ir niekur nevedančioje nekultūros baloje. O juk be idėjų, be filosofijos, be politikos kultūros niekada nebuvo. Nebus naujų kūrinių, kol mūsų kultūros idėja netaps lietuvių tautos kaip už pasaulio likimą taip pat atsakingos tautos idėja. To jausmo ir supratimo

kol kas mums stoka. Todėl nenuostabu, kad dar nėra naujos orientacijos meno kūrinių. Kol kas tik mėginame atskleisti ir įvertinti praeitį. Nauja įžvalga dar ateis.

Svarbi mūsų kultūros atgimimo prielaida – stiprėjantys etniškumo pradai. Susikūrė etninės kultūros draugija, vyksta aktyvus judėjimas, stengiantis ne tik užfiksuoti, išsaugoti, bet ir pratęsti kiekvieno regiono, kaimo, sodybos gyvybę su visomis jų etnologinėmis ir meninėmis apraiškomis.

J. Mušinskienė. Ligi šiol mūsų kultūrą reglamentavo ir kontroliavo valstybės instancijos. Kaip turėtų keistis valstybės ir kultūros santykis? Ar mūsų kultūrai ir toliau vadovaus ir už ją atsakys Kultūros ministerija?

R. Ozolas. Valstybinė kultūros ugdymo strategija ir taktika yra būtinos. Ar galima visuomenės entuziazmu, kad ir koks didelis jis būtų, atstatyti Vilniaus pilių kompleksą? Tai gali padaryti visuomenė tik su valstybės organizacija ir globa – planuojant finansus, rengiant specialistus, metodiškai vykdant įvairias ilgalaikes programas. Be valstybės investicijų kai kurios kultūros sritys apskritai negali egzistuoti. Bėda, kad tarybinė valstybė, kaip žmonių nežabotos represijos aparatas, pakirto mūsų pasitikėjimą valstybe. Jį teks atkurti.

Kultūros įstaigų funkcijos turi keistis iš esmės. Naujos mūsų kultūros institucijos turi tik padėti žmonėms vienytis. Jeigu žmonės nori švęsti Žolines, eik, brangus kultūros vedėjau ar direktoriau, su jais! Jei žmonės ėmėsi ūkininkavimo ir šiandien jiems nieko daugiau nereikia – suprask: šiandien jiems tikrai nieko nereikia, ir tai yra gerai. Sugrįžk į kiek įmanoma tikresnį atskiram žmogui gyvenimą – tai ir reiškia kurti kultūrą šiandien. O jeigu tu, brangus direktoriau, žinai ir moki dar ką, ko kiti nemoka ir negali, – rask bendraminčių. Jei bus tikri – bus kas ir susidomi jūsų siūlomais dalykais.

Apie visa tai kalbės mūsų kultūros kongresas. Mane labiausiai domina nūdienės lietuvių kultūros kaip pasaulio kultūros dalies modelis ir principai, prioritetinės kultūros ugdymo kryptys. Labai svarbu išryškinti palankiausias kitų Lietuvos tautų kultūros kūrybos sąlygas.

J. Mušinskienė. Ar bus pasitelkta mūsų išeivijos kultūros patirtis?

R. Ozolas. Išeivijos kultūra – viena svarbiausių mūsų kultūros atsigavimo prielaidų. Išeivija išsaugojo tą dvasios tipą, kuris Lietuvoje buvo labai intensyviai naikinamas. Išeivijos dėka turime literatūros, meno, istorijos veikalų, kuriuos turime kuo skubiausiai perimti.

Svarbu, kad išeivija neprarastų savo misijos Lietuvos atžvilgiu suvokimo. Išeiviai tikėjo ir tiki, kad jie gali ir turi mums padėti siekiant laisvės ir nepriklausomybės. Tačiau mūsų laisvėjimas gali sukurti iliuzijų, kad jų misija atlikta. Taip, Lietuvos likimas sprendžiamas pačioje Lietuvoje. Tačiau ši vienintelė žemė, kur Lietuva gali būti, yra tokioje vietoje, kur jai ir toliau grės nuolatinis pavojus. Tegul mūsų išeivija būna kupina šito jautimo ir noro saugoti, kiek pajėgs, šitą žemę netgi tada, kai ji taps nepriklausoma.

J. Mušinskienė. Lietuvos Respublikos kultūra buvo Vakarų Europos kultūros įtakoje ir orientacijoje. Kokios krypties laikysimės dabar?

R. Ozolas. 1930 metais lietuvių kultūra buvo visiškai pasirengusi įsilieti į pasaulio kultūros gyvenimą. Apie šeštąjį dešimtmetį turėjo ateiti europinio lygio kūrinių metas. Žinome, kas tada dėjosi Lietuvoje. Širdis srūva krauju pagalvojus, kokią galingą kultūrą būtume turėję šiandien, jeigu ne okupacija. Apie septintąjį dešimtmetį ėmėme laisvintis ir per pilietinį pasipriešinimą bei kultūrinius ryšius pradėjome slinktis į Vakarus – į Europą ir ypač į Ameriką, kur daugiausia telkėsi mūsų išeivija. Šiandien esame pasaulinio, bet ne europinio orientavimosi žmonės. Ten link kreipė mus ir tarybinis kosmopolitiškumas. Esame Vidurio Europos tauta, Baltijos tauta – čia mūsų ir nelaimės, ir priedermės. Bet ir Europa šiandien – nebe XX amžiaus pirmosios pusės Europa. Todėl net geriau suvokdami ir savo tautiškumą, ir europiškumą, manau, liksime į pasaulio bendriją orientuota tauta. Manau – tai gerai: tik vienodai gerai pažinę ir Rytus, ir Vakarus, Pietus ir Šiaurę galime tikėtis teisingai suvokti bei matyti ir patys save. Tik toks – kai šitaip pasižiūri – ilgas dar mūsų kelias į normalią kultūrą!

VIDURIO EUROPOS KONTŪRAI RYŠKĖJA

(1989)

Rytas Staselis. Pastaruoju metu stebime naują vyksmą, kuris gimė Vidurio Europoje. Jo ištakos – pokario metais dirbtinai išvestas protarybinio modelio socializmas. Ar galėtumėte numatyti tolesnę šių procesų evoliuciją?

Romualdas Ozolas. Ją galima prognozuoti, kaip ir visą istoriją. Juo labiau kad tos šalys turi visiškai apibrėžtą istorinę praeitį. Man rodos, kad kol kas nealternatyvi Česlovo Milošo pažiūra į Vidurio Europą kaip į Molotovo–Ribentropo pakto produktą yra labai priimtina. Procesai Vengrijoje, Vokietijoje, Lenkijoje ir kitose šalyse dabar kaip tik išveda į galutinį kadaise programuoto modelio susiformavimą. Jau visiškai aiškiai galime pasakyti, kad Vakarų Europa yra viena, Vidurio Europa yra kita, galų gale Rusija iki Uralo yra trečia – tikroji Rytų Europa, kuriai mes kol kas nepripažįstame Europos statuso. Anksčiau tarp Vakarų ir Vidurio Europos šalių tokių ryškių skirtumų nebuvo. Dabar šios geografinės plotmės Potsdamo yra atribotos gana ilgam laikui. 1993 metais Vakarų Europos šalys turėtų pasiekti labai svarbią savo evoliucijos ribą. Jos XX amžiaus pabaigoje bando sukurti tai, ką šio amžiaus pradžioje forsuotai mėgino padaryti Rusija. Pati Rusija šiandien nori nusimesti sunkią dėl savo pačios mesianizmo ir avantiūrizmo užsikrautą iki šiol dar neregėto masto socialinės destrukcijos naštą ir tapti paprastam žmogiškam gyvenimui tinkama šalimi. O Vakarai išeina į tokį internacionalizuotą susivienijimą, kurį Karlas Marksas, kaip Europos žmogus, galėtų tik laiminti. Rusijos komunizmas – vulgarizuoto Europos proto padarinys. Rusija kaip autoritarinė, į totalitarizmą visada linkusi šalis nesugebėjo atsilaikyti prieš Lenino politinę demagogiją su aiškiai subjektyviais tikslais. Europa, porą amžių plėtojusis

aiškių demokratinių siekių realybėje, sugebėjo pasipriešinti pirma Hitlerio, o paskui ir Stalino idiotizmui. Šiandien Vakarų Europa reprezentuoja demokratinių jėgų nuosekliai formuotą Europos politinį landšaftą. Rusija yra priėjusi savo prisiimto modelio raidos galimybių ribą, ji tai jau suvokia, tik neaišku, kaip bus prieita prie persimodeliavimo – protingai ar beprotiškai draskant save ir kitus. Tarp šių dviejų polių ir yra Vidurio Europa, kuri visada skyrėsi nuo Rytų, o pastaruoju metu – ir nuo Vakarų. Dabar, kai ji suvokia savo istoriškai sukaupto potencialo gyvybiškumą, turi labai aiškiai apsispręsti sąmoningam savo savitumo teigimui. Tai yra pokyčių, kurie vyksta Vidurio Europos šalyse, atramos taškas.

R. Staselis. Šiandien Pabaltijo, Lenkijos, Moldavijos tautos siekia panaikinti 1939 metų Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes. Kaip manote, ar po kiek laiko tokių debatų nesulauks Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijų rezultatai – ypač reikšmingi ir lemtingi Vidurio Europos tautoms?

R. Ozolas. Manau, kad sulauks. Palikti jų nepervertinus ir tokiu pavidalu, kaip sukonstravo tos pačios destruktyviausios jėgos, negalima.

R. Staselis. Atsiprašau, jūs manote, kad konferencijos yra Pakto seka?

R. Ozolas. Be abejonės. Perkainoti šiuos dokumentus bus nepaprastai sunku, nes į juos įklimpo ne tik Europa, bet ir visas pasaulis. Tačiau šitai teks padaryti, nes visas pasaulis skęsta pokario laikų prisiimtų politinių nuostatų klampynėje. Viena rimčiausių netgi pačiai pasaulio savivokos brandai yra tautos problema, pradėjusi dramatiškai ryškėti Rusijai plėtojantis Tarybų Sąjungos pavidalu, o paskui – ir Europoje jos pokarinėmis formomis. Naujųjų ir naujausiųjų amžių Europa brendo piliečio ir pilietinės visuomenės kriterijų pagrindu, todėl į šiandieną atėjo etninių problemų neiškėlusi į svarbiausiųjų rangą. Rusija išryškino (ji visas europines nuostatas vedė iki absurdo), kad etniką šiandieninė Europos kultūra leidžia laikyti beverčiu dalyku (ar ne Europos suformuotas internacionalizmo supratimas buvo TSRS tautų naikinimo idėjinė bazė?). Europa iki šiol, netgi jau ekologinės kultūros eroje, tautos etniniame substancialume neįžvelgia absoliučios vertės. Mums su kitais lemta akcentuoti tai ne tik Tarybų Sąjungai, bet ir visam pasauliui. Dabar mūsų nepriklausomybės siekis Vakarams atrodo kaip siauras politinis utilitarizmas. Tačiau jame slypi ir tokia tiesa – jeigu negyvens tauta, negyvens ir žmogus, tad be tautos neįmanoma ugdyti europietiškai suprantamo žmogaus. Mūsų Atgimimas įgauna didžią reikšmę visam pasauliui. Estija, Latvija, Lietuva,

Baltarusija, Ukraina ir Moldavija vystosi pagal tuos pačius atgimimo dėsnius, sudarydamos antrąjį Vidurio Europos puslankį. Tik iš dviejų dalių susidedanti Vidurio Europa (jau minėtas Rytų puslankis ir dabartinės vadinamosios liaudies demokratijos šalys plius Suomija) gali galutinai subalansuoti Europos Vakarus ir Rytus į diferencijuotą, bet vieningą naująją Europą, kurioje bus daug kas kitaip ir esmiškai teisingiau. Šiandien Europos Vakarai ir Rytai yra tokie skirtingi, kad tik prieštaringa, bet būtent tuo bendra Vidurio Europa gali sukurti Vakarus ir Rytus jungiančias ūkio ir ekonomikos formas.

R. Staselis. Kol kas Vidurio Europai didelę reikšmę turėjo Rusija su savo supratimu apie Senojo žemyno evoliuciją, pareikštu 1953 metais Berlyne, 1956 metais – Vengrijoje, 1968 metais – Čekoslovakijoje ir t. t. Ar Rusija pajėgi suprasti, kad Vidurio Europos raidos procesai mažų mažiausiai ne jos reikalas?

R. Ozolas. Dar nepajėgi. Rusijos sąmonė dar nepasirengusi tiems uždaviniams, kurių sprendimo reikalauja iš jos tolesnė pasaulio raida. Ir suvokti šias tiesas jai gali padėti tik pasaulis, visų pirma sulaikydamas ją nuo ekspansionizmo. Kol kas pasaulis Rusijai daugiau pataikavo, kaip pataikaujama su sprogmenimis žaidžiančiam vaikui. Rusija įsiveržė į branduolinę erą praktiškai kaip nepakaltinamas subjektas. Šiandien atsiradęs naujas veiksnys: pakilusios TSRS tautos, prisiimdamos atsakomybę dėl savo veiksmų, atima iš Rusijos dalį galimybių būti nepakaltinamai. Šitos tautos remtinos, ir pasaulio pasitikėjimas jomis galėtų būti didesnis. Maskva – jau nebe vienintelis veiklos subjektas Tarybų Sąjungoje. Ir labai gaila, kai Suomijos vyriausybė patikina Michailą Gorbačiovą nebendradarbiausianti su Pabaltijo judėjimais, o tik su Maskvos vyriausybe. Tiesa, Suomiją galima suprasti – jai nuolatos daromas spaudimas. Kol pasaulio sąmonė tokius atvejus toleruoja kaip normalų dalyką, kol nėra naujų politikos akcentų, tol ir jūsų minėti įvykiai gali pasikartoti.

APIE MŪSŲ VALSTYBĖS PROBLEMAS IR XXI AMŽIAUS IDĖJAS

(1999)

Sigitas Kanišauskas. Gerbiamas Jubiliate, nors jūs Joniškėlyje gyvenote labai trumpą laiką, bet vis dėlto gimtinė yra viena – ten, kur pirma pėda įminta. Galbūt iš tėvų pasakojimų ką nors prisimenate apie tą laikotarpį?

Romualdas Ozolas. Negaliu patvirtinti, kad būtent Joniškėlyje išvydau pasaulį, tik dokumentai tai liudija, nes iš šio miestelio tėvai išsikėlė, kai man buvo pusantrų metų. Bet atsimenu vieną dalyką, kuris, ko gero, sietinas su Joniškėliu. Mes gyvenome klebonijoje, ji tebestovi ir šiandien. Per rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą buvau susitikęs su Joniškėlio klebonu. Jis vedžiojo po kleboniją, kuri man atrodė visai kitaip, negu kadaise buvusi, žinoma, ne atmintyje, o greičiausiai nuojautoje. Tiktai vieną daiktą, atrodo, tenka sieti su Joniškėliu. Ten buvo sodas ir pavėsinė (mama sakė, kad taip ir buvo), ir sėdėdamas joje matau raudonas, piene plūduriuojančias braškes. Taigi savo sąmonėje turiu šį ženklą, jį ir sieju su Joniškėliu. Paskui, kai šaudė žydus, mes išsikėlėme į Kruopius, mama skausmingai išgyveno šitą įvykį, nes dvi šios tautybės merginos buvo jos draugės. Todėl mama mano tėvą prašė, kad kuo greičiau keltumės kitur.

S. Kanišauskas. Praėjo beveik devyneri metai po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Ar tokį gyvenimą įsivaizdavote atkurtos Nepriklausomybės metu?

R. Ozolas. Įsivaizduota buvo visiškai kitaip – be to skurdo, kuris dabar užplūdęs Lietuvą, ir be tos beprasmiškos, visiškai neelegantiškos prabangos. Jos esama visame pasaulyje, bet tiktai praturtėlių, vadinamųjų nuvorišų visuomenėje arba jos dalyse turtas tampa bravūravimo, kvailystės arba savo ekscentriškumo reiškimo priemone. Manau, jog visiškai neracionaliai tvarkoma valstybė, nuo pat jos atkūrimo pradžios. Jos reikalų

tvarkymas paremtas atsitiktinumais, fragmentiškumu, be jokios sistemos, apie kurią aš visą laiką galvoju. Tai, kas dabar daroma su atlyginimų politika, yra praktiškai atskirų socialinių sluoksnių papirkinėjimo politika. Ją vertinu labai kategoriškai – tai valstybinė korupcija. Visų pirma reikia ją įveikti. Kol mes neapsispręsime, kokią savo valstybę norime matyti, tol nieko gero Lietuvoje nepadarysime. Deja, šios problemos gera valia niekas nesutinka spręsti, nes netvarkoje kiekvienam naudinga atsiriekti savo dalį. Sunku apsakyti, koks pinigų išplovimas iš biudžeto vyksta visais lygiais, pradedant savivaldybėmis, apskritimis ir baigiant kitomis valstybės institucijomis. Manau, kad vieną kartą įvertinti šį procesą reikės. Pavyzdžiui, statyboms skiriama 1–2 milijonai litų, o realiai darbų atliekama už 500 tūkstančius litų, visa kita pakeliui išrūksta, išdulka, nusėda kažkieno kišenėse. Kas davė teisę savivaldybėms, kitoms institucijoms naudoti biudžeto lėšas leidžiant įvairius savigyros leidinius? Tenkinant partines ambicijas leidžiami įvairūs laikraščiai, o tokių pavyzdžių pilna. Manau, kad valstybės auditą padaryti privalu pasibaigus kiekvienai Seimo kadencijai.

S. Kanišauskas. Nepavydėtina kaimo žmonių, žemės ūkio padėtis. Kokia jūsų nuomonė šiuo skaudžiu klausimu?

R. Ozolas. Visų pirma reikia atskirti kaimietį nuo ūkininko. Kaimietis – žmogus, kuris turi ne daugiau kaip tris hektarus žemės, kurią gavo Nepriklausomybės metais be paveldėjimo teisės. Jis turėtų būti neapmokestinamas. Iš tokio kaimiečio turėtų būti reikalaujama vieno dalyko – kad šita neapmokestinimo lengvata suteiktų jam galimybę prasimaitinti. Valstybė privalo turėti kreditavimo politiką tokiems mažažemiams plėtoti verslą, siūlydama įvairias firmas, kurios sutiktų kurti naujas darbo vietas kaime. Niekas šiandien negali pasakyti, koks ūkis Lietuvoje gali būti optimalus, nes ūkininkai dar „nesusitupėję“. Remiantis pasauline praktika Lietuvoje 60–80 hektarų ūkis jau gali būti konkurentiškas. Antai Belgijoje, iš kurios ką tik grįžau, manoma, kad tik turint 120 hektarų ūkį galima kalbėti apie normalų ūkininkavimą. Svarbiausia – ūkininkas turėtų gauti lengvatinius kreditus, teikiančius galimybę jam įsikurti ir toliau plėtoti savo ūkį. Iš miesto atvykstantys žmonės, turintys kaime sodybas, taip pat rimtas kaimo rėmimo būdas. Lietuva be kaimo yra ne Lietuva. Tiek miestiečiai, tiek kaimiečiai privalo turėti galimybę turėti žemės. Miestiečiai – ne daugiau kaip du hektarus, ir mokesčių politika jų atžvilgiu turėtų būti šiek tiek kitokia, bet tai jau atskira tema. Dviejų trijų hektarų savininkams turi būti

užtikrinta visiškai laisva galimybė jungtis į kooperatyvus. Tai, be abejo, būtų konkurencija ir ūkininkams, ir perdirbimo įmonėms.

S. Kanišauskas. Jūs esate minėjęs, kad socializmas, nors ir egzistuoja teoriškai, yra neįmanomas gyvenime. Beje, šį faktą akivaizdžiai paliudijo 1989–1990 metų įvykiai Rytų ir Vidurio Europoje. Deja, matome ir neigiamą kapitalizmo pusę. Garsus JAV politologas Zbignevas Bžezinskis knygoje „Nebevaldomas pasaulis“ kalba apie idėjų krizę. Kokios idėjos, jūsų nuomone, vyraus XXI amžiaus pradžioje?

R. Ozolas. Manau, kad yra pagrindinė idėja – humanizmas visos gamtos atžvilgiu, ir kyla klausimas tiktai apie susitarimą ir jo pagrindu kuriamą tarptautinę juridinę bazę šitai idėjai įgyvendinti. XX amžius buvo tautinės valstybės krizės amžius. Tautinė pilietinė valstybė yra ateinančio, XXI amžiaus valstybė, todėl tokie karai kaip Bosnijoje, Čečėnijoje yra anachronizmo karai. Aš prieš etninį skaldymą. Tautos turi gyventi toje vienintelėje vietoje, kurioje yra įsikūrusios. Jos negali būti taip suskaldytos kaip kurdai – į keturias dalis keturiose valstybėse. Tai absurdas, ateinantis iš imperinės savivalės laikų per visą XX amžių. Ir tiktai didžiųjų valstybių interesai dar neleidžia išspręsti šios problemos. Anksčiau ar vėliau krizės įvyks ir viskas turės persitvarkyti.

S. Kanišauskas. Dėkoju už pokalbį.

ŠALIŲ RYŠIUS KURIA JŲ ŽMONĖS

(2001)

Romualdas Ozolas. Mes esame jau susitikę, ir malonu sveikinti jus čia dar kartą. Profesorius Bronius Genzelis parengė publikaciją apie judvie-jų pažintį ir ryšius, jūsų veikimą Lietuvos nepriklausomybės labui. Mane itin domina, kokiomis aplinkybėmis jūsų brolis, tuometinis Islandijos užsienio reikalų ministras, ėmėsi atsakomybės inicijuoti Lietuvos pripa-žinimą. Klausiu tai dar ir todėl, kad Lietuvoje sklando nuomonė, esą Is-landija buvusi įrankiu didžiųjų valstybių rankose, kurios, leisdamos Islan-dijos vyriausybei žengti šį žingsnį, išbandė galimą Rusijos reakciją. Ir nors Lietuvos tarptautinis pripažinimas po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje pralaimėjimo, ypač pati pripažinimo dinamika (JAV Lietuvą pripažino tik 37-ta, Didžioji Britanija – 26-ta, Vokietija – 24-ta) tą mitą neigia, vis dėl-to būtų labai svarbu ir įdomu pažvelgti iš arčiau, kaip klostėsi Islandijos apsisprendimas, pareikštas dar 1991 m. vasario 11 d., nepraėjus nė mė-nesiui po Sausio 13-osios.

Arnoras Hanibalsonas. Ekspromtu apie tolimus laikus kalbėti yra sun-ku ir pavojinga, nes norint neklysti, reikia tikslintis šaltinius. Į Maskvą aš atvykau 1954 metais studijuoti filosofijos ir pažinti tarybinį gyvenimą. Susipažinti su tarybiniu pasauliu buvo labai sunku, nes tarybiniai pilie-čiai, ypač rusai, labai bijojo visų kapitalistų, ypač NATO pasiuntinių, kaip mane tada vadino.

Pirmiausia susipažinau su studentais iš vadinamosios Rytų Europos – Lenkijos, Rumunijos, Čekoslovakijos ir Pabaltijo respublikų. Man pasiro-dė, kad jie mažiau negu rusai ar ukrainiečiai bijo Islandijos. Vėliau suži-nojau, kad ir aš esu kontroliuojamas, pavyzdžiui, mano ryšius su estais sužlugdė pasakydami jiems: jūs šitą žmogų išguikite!

R. Ozolas. Nes darėte „neigiamą įtaką“?

A. Hanibalsonas. Taip. Dariau kažką ne taip. Itin sunku buvo gauti leidimą keliauti. Gavau leidimą keletui dienų nuvykti į Rygą. Pamažu pamažu susipažinau su gyvenimu Tarybų Sąjungoje, Pabaltijo respublikose. Visą laiką norėjau ir bandžiau apie tai rašyti, bet iš to, galima sakyti, nieko gero neišėjo. Be kita ko, ir dėl to, kad pats bijojau: jeigu paskelbsiu spaudoje, ką žmonės man pasakoja, ar nebus blogai jiems? Užtat daug rašiau savo šeimai ir pasakojau, kas man atrodė svarbu. Rašiau savo broliams, pažįstamiems įtakingiems Islandijos žmonėms.

R. Ozolas. Ar nebūtų įdomu šiandien paskelbti tą susirašinėjimą, ypač su Baltijos šalių žmonėmis?

Bronius Genzelis. Aš savo susirašinėjimą paskelbiau, bet jo nedaug.

A. Hanibalsonas. Gyvenimą Tarybų Sąjungoje stebėjau ir grįžęs į namus. Stengiausi platinti tas žinias Islandijoje. Bet ir tai buvo labai sunku, nes daug kas sakė, kad tai, ką kalbu, yra prasimanymas. Kad tarybinis gyvenimo būdas yra toks, kokį jį perteikiu, žmonės paprasčiausiai nenorėjo tikėti. Aš parašiau daugybę straipsnių, bet netgi demokratiškiausi redaktoriai netikėjo: ne, to negali būti! Tu čia kažin ką išsigalvoji. O aš ir pasakojau dar ne viską. Dėl minėtų priežasčių. Net korespondencija buvo tikrinama ir daugelis iš susirašinėjusiųjų ir laiškuose tikrovę piešdavo rožine spalva. Mes to nedarėme.

B. Genzelis. Susirašinėjome ne visai atvirai, buvo sutartinių ženklų, bet susitikę kalbėdavomės laisvai.

A. Hanibalsonas. Lenkai, su kuriais studijavome, po mokslų baigimo neparašė nė vieno laiško, sakė, kad tai pavojinga.

B. Genzelis. Daug kas patys gąsdinosi. Mes susirašinėjome visą laiką, tu siuntei knygas, aš jas gavau, ir nepasakysiu, kad reikėjo kur nors teisintis. Jau nepriklausomybės laikais sužinojau, kad saugumas žinojo mane susirašinėjant su Hanibalsonu, Greimu, Girnium – „plačiai susirašinėja su užsieniu“. Fiksavo, bet niekur nekvietė aiškintis.

A. Hanibalsonas. Taip. Bet niekas nežinojo, kada tai gali atsitikti.

R. Ozolas. Kada konkrečiai pradėjote rūpintis Lietuvos pripažinimu?

A. Hanibalsonas. Mano profesorius Ovsianikovas pakvietė į vieną jubiliejų ir aš per Rygą atvykau į Vilnių, o paskui – į Maskvą. Tai buvo labai įdomi kelionė. 1982 metais situacija Tarybų Sąjungoje buvo įtempta, Leonidas Brežnevas skelbė savo maisto programą. Tarybinė propaganda

stipriai dirbo ir pas mus. Jie leido laikraštį, turėjo telegramų agentūrą, laisvai galėjo naudotis mūsų laikraščiais ir televizija. Ir tada manimi dar netikėjo. Tačiau devintojo dešimtmečio Latvija ir Lietuva atrodė jau kitokios ir klausimas tada buvo toks: ar tarybinei sistemai dar užteks jėgų situaciją pakeisti sau naudinga linkme? Kad nebeužteks, parodė Michailo Gorbačiovo atėjimas ir po to prasidėję įvykiai.

B. Genzelis. Kai prasidėjo Sąjūdis, į Vilnių atvyko Arnoro sūnus, mes su juo kartu ėjome į mitingus. Kai jis pasakojo, ar ir juo dar netikėjo?

A. Hanibalsonas. Tada vėl buvo kitaip, bet vis dėlto žmonės, kurie su įvykiais Tarybų Sąjungoje nebuvo susipažinę giliau, turėjo daug sunkumų bandydami suvokti, kas ten vis dėlto dedasi! Užtat mielai pasidavė apie Gorbačiovą kuriamam įvaizdžiui, kad jis – supergeras superherojus. Visos Vakarų šalys sirgo gorbomanija. Aš buvojau Tarybų Sąjungoje pakankamai, kad galėčiau suprasti, kas iš tiesų vyksta. Dabar į mano straipsnius reagavo taip: negalima nuskriausti Gorbačiovo, jis Tarybų Sąjungą pertvarko visų mūsų labui. Daugelis politikų, verslininkų kalbėjo konkrečiau: Gorbačiovą reikia palaikyti mūsų pačių interesais. Mat 1952 metais Islandija išplėtė savo ekonominę zoną ir Didžioji Britanija pritaikė sankcijas. Islandija tada pasirašė susitarimą su Maskva dėl naftos ir naftos produktų tiekimo iš Rusijos. Jeigu mes nuskriausime Gorbačiovą, sakė, jis užsuks mums naftos kranelius. Todėl daug kas kalbėjo: taip, taip, mes simpatizuojame toms nepriklausomybės norinčioms tautoms, bet jos mums nėra labai svarbios, o su Tarybų Sąjunga būtina palaikyti gerus prekybinius santykius. Todėl tie, kurie tikėjo Gorbačiovo mitu, negalėjo suvokti, kad Islandija turi padėti Lietuvai.

Kartą dideliame priėmime – tai buvo 1990 m. balandžio mėnesį, – kur susirinko tikrai įtakingi vyriausybiniai sluoksniai, parlamento vadovai, aš pasakiau kalbą ir pareiškiau, jog mes paprasčiausiai privalome padaryti viską, kad pripažintume arba, blogiausiu atveju, paremtume Lietuvos siekimą.

R. Ozolas. Kas buvo tie įtakingi žmonės?

A. Hanibalsonas. Parlamentarai, vyriausybės nariai, svarbiausių partijų vadovai. Buvęs užsienio reikalų ministras po mano kalbos pasakė, kad tai, ką kalbu, yra fantazijos, Islandija nieko neturi daryti, nes nežinoma, kas ten dedasi, galbūt ten atėjo kokia nors maža klika, kuri paskelbė tą pareiškimą, nors lietuviai myli savo Gorbačiovą ir savo tarybinį gyvenimą. Tačiau

tuo metu vis daugiau ir daugiau žurnalistų vyko į Baltijos šalis ir atvežda-vo vis daugiau informacijos, todėl požiūris į Pabaltijį Islandijoje keitėsi.

R. Ozolas. Prašyčiau sukonkretinti jūsų ir jūsų brolio ministro pozicijas šiame pokyčių kontekste.

B. Genzelis. Tavo brolis buvo Socialdemokratų partijos generalinis sekretorius ir užsienio reikalų ministras. Kiek atsimenu, vyriausybė buvo koalicinė.

A. Hanibalsonas. Taip, koalicinė.

R. Ozolas. Jūs su broliu buvote atvykę į Vilnių ir brolis buvo pirmas užsienio šalių užsienio reikalų ministras, atvykęs į nepriklausomą Lietuvą. Kas – jūs ar brolis – išreiškėte iniciatyvą nuvykti į Vilnių? Ar būtų vienas brolis vykęs į Vilnių, jeigu nebūtų buvę kito brolio?

A. Hanibalsonas. Aš buvau labai gerai informuotas, kas dedasi Vilniuje. Mano brolis taip pat stengėsi žinoti tiksliai, kas ir kaip vyksta. Jis nusprendė važiuoti, remdamasis mano turima informacija. Žinoma, ir naudodamasis žiniomis, kurias gavo iš mūsų ambasados Maskvoje, per radiją, iš laikraščių. Brolis ilgai galvojo, jis nebuvo tikras, ar kelionė yra įmanoma, bet paskui paskambino ir pasakė: važiuojame, būk pasirengęs po dviejų valandų. Ir mes išvažiavome.

R. Ozolas. Be problemų?

A. Hanibalsonas. Su problemomis. Kai išvažiavome, neturėjome jokių garantijų, kad pavyks nusigauti iki Vilniaus. Tarybinė ambasada Helsinkyje nusišalino, ji pareiškė: jokios vizos mes neduosime, ten ypatinga situacija. Aš pats derėjausi su ambasados tarnautoju, jis siūlė mums grįžti namo, mums negalima į Rygą, jis nežino, ką mes ten darysime. Bet aš visą laiką kalbėjau su tuo žmogumi, kol jis pagaliau paėmė mūsų pasus, padarė įspaudus ir pasakė: eikite. Pasakė taip, lyg būtų suvalgęs kilogramą druskos.

R. Ozolas. Lietuvoje jūs autentiškai susipažinote su padėtimi. Tai, ko gero, turėjo lemiamos reikšmės Altingo apsisprendimui?

A. Hanibalsonas. Be abejonės. Mes tiksliai papasakojome, kas įvyko Lietuvoje, pasaulio valstybių vadovai taip pat turėjo tikslią informaciją apie labai konkrečius įvykius konkrečiose Lietuvos vietose. Islandijoje nebereikėjo abejoti tuo, ką atvežė pats užsienio reikalų ministras.

R. Ozolas. Pripažinti Lietuvos nepriklausomybę pasiūlė jūsų brolis?

A. Hanibalsonas. Taip. Buvo tokių, kurie nesutiko, bet po pučo ir jie nebeprieštaravo.

B. Genzelis. Kai mes buvome TSRS liaudies deputatais, Švedijos ambasada, kuri tada mus šefavo, surengė mūsų susitikimą su skandinavų diplomatais. Atvyko švedai, suomiai, norvegai, buvo danai, bet islandų nebuvo.

A. Hanibalsonas. Tada Islandijai atstovavo ambasadorius, kuris nelabai paisė ministerijos nurodymų ir daug ką darė savaip. Bet negalėčiau pasakyti, ar jis tuo metu buvo Maskvoje.

R. Ozolas. Na, panorama daugiau ar mažiau aiški. Galima sutikti, kad ją reikia tikslinti ir tyrinėjant šaltinius. Tačiau iš mūsų pokalbio matyti, kas ant kokios kalvos stovi, kur koks geizeris trykšta.

A. Hanibalsonas. Yra dar viena aplinkybė, kodėl Lietuva, ieškodama pripažinimo, atkreipė dėmesį į Islandiją, o ne, sakykime, į Kanadą ar kitą šalį. Tai todėl, kad aš buvau pažįstamas su Lietuvos žmonėmis, tarp jų ir su Vytautu Landsbergiu, kurį išrinkote Aukščiausiosios Tarybos pirmininku. Aš kalbėjau su juo telefonu, telegrama pasveikinau su išrinkimu, ir jis žinojo, kam yra pasirengusi Islandija. Tas ryšys taip pat turi reikšmės.

R. Ozolas. Ačiū, profesoriau, aiškiau ir nepasakysi: šalių ryšius kuria tų šalių žmonės.

CIVILIZACIJŲ KARAS JAU PRASIDĖJO

(2001)

Korespondentas. Kokie jausmai apėmė jus teroro išpuolio prieš Jungtines Amerikos Valstijas akivaizdoje – pyktis ar neviltis, išgąstis ar noras analizuoti, suprasti?

Romualdas Ozolas. Esate geri psichologai, pirmiausia klausdami apie jausmus, o ne apie mintis. Kaip matote, atsakinėju tik trečią po atakos dieną, nes pirmąją taip ir prasėdėjau, akimis gaudydamas tą iš televizoriaus ateinantį košmarą, antrą dieną vaikščiojau įtūžęs ir tik šiandien galiu kiek ramiau galvoti – formuluoti klausimus ir atsakinėti.

Korespondentas. Jonas Paulius II yra sakęs, kad solidarumas nėra jausmas miglotos užuojautos ar paviršutiniško graudulio dėl blogio, kurį patyrė tokia daugybė asmenų, o įsipareigojimas, griežtai apibrėžtas įsipareigojimas. Koks, jūsų nuomone, turėtų būti Lietuvos žmogaus įsipareigojimas?

R. Ozolas. Solidarumas – tai visų pirma įsipareigojimas Kitam. Ir įsipareigojimas aiškus ir tvirtas, o ne graudulingai užjaučiantis, kalbant Jono Pauliaus II žodžiais. Lietuvos žmogaus – kiekvieno ir visų – įsipareigojimas apokaliptinio blogio akivaizdoje ir pirmoji jo priedermė, tiesiog būtinybė yra suvokti, kad civilizacijų karas prasidėjo. Per visas savo baimes ir viltis, kad galbūt bus ne taip, mes privalome į savo sąmonę įleisti negailestingą mintį: KARAS PRASIDĖJO. Norime mes to ar ne. Aišku – nenorime. Labai nenorime. Bet jis prasidėjo. Ta mintis kol kas netelpa į sąmonę, bet nuo to momento, kai Pasaulio prekybos centrą taranavo antras lėktuvas, tapo aišku: tai – karinis smūgis. Kraupiai žiauraus, neįtikėtinų pavidalų, visas formas, normas ir morales atmetančio karo pirmasis smūgis. Toks jis ir bus – be frontų, be ištisinės eigos, abiem pusėms keičiantis smūgiais ar smūgių serijomis, degantis įvairiuose pasaulio taškuose. Bet – karas.

Nes teroristinis išpuolis yra *status quo* valstybėje pakeisti bandantis aktas, o čia buvo valstybės naikinimo pradžią skelbiantis aktas, sudaužant pirmiausia jos ekonomikos ir gynybos simbolius, paniekinant ir pažeminant visą valstybės gyvenimo būdą, paskui pamažu teriojant visą tos valstybės vedamą ir atstovaujamą civilizaciją.

Dar vienas mūsų įsipareigojimo akcentas, plaukiantis iš solidarumo principo ir, greta aiškumo, atliepiantis tvirtumo reikalavimą, yra pripažinimas, kad mes tame kare dalyvausime. Ir tai darysime taip pat nepriklausomai nuo to, patinka šitai mums ar ne, – būsime įtraukti. Jau esame įtraukti, nes esame sunaikinimui pasmerktos civilizacijos atstovai.

Man daug kuo nepatinka JAV ir šios šalies gyvenimo būdas. Man patinka nemažai islamo vertybių. Tačiau aš dar niekada nebuvau pajutęs tokio solidarumo su niujorkiečiais kaip dabar, kai jie rauda savo artimųjų, nublokšti iš savo pasipūtėliškos didybės ir dar neapimti kerštо beprotystės.

Korespondentas. Mes kalbame apie visuomenę, kuri išpažįsta demokratijos vertybes. Viena tų visuotinai pripažįstamų vertybių – taika. Ar, jūsų nuomone, tie, kurie tam tikrų tikslų siekia teroru, iš savo pasaulėžiūros taiką yra išbraukę?

R. Ozolas. Tikslų teroru siekiantys iš savo pasaulėžiūros yra išbraukę viską, ne tik taiką. Jų pasaulėžiūra remiasi vienintele vertybe: AŠ. Net jeigu tai islamiškasis savižudis, apie kurį, rodos, būtų galima kalbėti kaip apie absoliutų pasišventėlį kitų labui: realiai jis sprendžia vien savo amžinybės klausimą, tam aukodamas tegul ir visą pasaulį.

Korespondentas. Pasiekti bet kuria kaina: Šventasis Tėvas tai yra įvardijęs kaip vieną blogio apraiškų mūsų laikų panoramoje. Tai žmogaus pažiūrų suabsoliutinimas. Ar ji būdinga tik teroristams, juos palaikančių valstybių politikams? Ar ta absoliutizacija nesireiškia ir kitaip, kitur? Pasaulyje, visuomenėje didėja vienų priklausomybė nuo kitų, tačiau tuo pačiu metu sureikšminami skirtumai. Ar rugsėjo 11-osios įvykiai yra Vakarų ir Rytų konfrontacijos apraiška?

R. Ozolas. Deja, pozicija „bet kuria kaina“ būdinga ne tik teroristams. Ji būdinga visam individualizmui, ar jis būtų religinis, politinis, ar ekonominis. Deja, deja, JAV politinis ir ekonominis individualizmas, sutelkęs neįtikėtinas materialines galias ir turtus į labai riboto skaičiaus žmonių (šimtukas milijardierių) ir tautų (G7) rankas, sąlygojo ir pasaulio visiško skurdo regionus, iš kurių terorizmo pavidalu pirmasis pakilo islamiškasis

individualizmas. Rugsėjo 11-oji JAV yra ne Rytų ir Vakarų, o Šiaurės ir Pietų konfrontacijos apraiška, turto pasaulio ginkluoto viešpatavimo neturto pasauliui ginkluotas neigimas. Kam bombomis paversti keleiviniai lėktuvai neatrodo kaip ginklai, tie galės palaukti, kol JAV susikaus su Afganistanu.

Korespondentas. Kalbant apie atsaką, reagavimą į teroristų karo veiksmus beveik neminimos Jungtinės Tautos. Ar tai reiškia, kad ši ir kitos žmonių, valstybių bendradarbiavimo organizacijos yra bejėgės?

R. Ozolas. Jeigu Jungtinės Tautos ir neminimos, tai ne dėl to, kad tai absoliučiai bejėgė organizacija, o greičiau todėl, kad jos vaidmuo šįsyk buvo pernelyg lemtingas. Po to, kai JAV ir Izraelio delegacijos išvyko iš Durbano konferencijos, tapo aišku, kad karas tarp Izraelio ir Palestinos neišvengiamas. Manau, kad ši aplinkybė paaiškina eilinių palestiniečių džiūgavimus, arabų lyderių atsiribojimus nuo JAV užpuolimo ir JAV ekspertų samprotavimus, kad be stiprios teroristų organizacijos ir kokios nors konkrečios valstybės pagalbos tokio masto operacija išvis negalėjo būti parengta. Kas vykdė JAV objektus taranavusių arabų lakūnų parengimą, manau, niekada iki galo nebus atskleista.

Korespondentas. Žmogus savo jėgomis niekuomet negalėjo užsitikrinti saugaus gyvenimo būdo, valstybės – taip pat. Tačiau iliuzijų būta. Kaip dabar keisis požiūris į pasaulio tvarką, kaip jis turėtų keistis?

R. Ozolas. Klausimas apie gyvenimo būdą, juo labiau – saugų, dabar būtų daugiau filosofinis. Kad gyvenimo būdas keisis – neabejotina. Kad ir ką kalbėtų bailūs politikai ir tingūs piliečiai, pasaulis jau pakito: po rugsėjo 11-osios jis visai kitoks nei iki jos. Kokia pakitimo esmė? Konkrečiai parodyta, kad ne tik žmogaus, bet ir ištiso miesto, šalies, civilizacijos gyvastis neturi neabejotinos vertės. O juk gyvenimas – svarbiausia Vakarų vertybė. Visos Vakarų civilizacijos idėjos, pagrįstos susitarimu ir tradicija, perbrauktos. To ilgai nebus norima pripažinti, bus daug ginčijamasi ir pykstamasi tarpusavyje, bet taip bus, nes karas realiai paskelbtas, jis vyksta ir vyks, naikindamas visa, kas buvo, taip pat ir iš vidaus.

Taip, mes dabar labiau susitelksime. Kaip amerikiečiai susitelkę jau šiandien. Tačiau vienijimasis vyks ir anoje pusėje – islamo šalyse, ir tai jos darys sparčiau ir besąlygiškiau nei mes.

Konfrontacija augs ir plėtosis. Nežinia, kaip elgsis Kinija – ji tarsi už šio konflikto būtinumų, todėl ramiai stebės manydama, kad šitaip aušta Dangiškosios (taip ji save titulavo nuo seno) viešpatavimo rytas.

Lietuva turi iš esmės peržiūrėti daugybę savo gyvenimo normų. Apie tai bus dar ne kartą kalbama. Tačiau viena tvirtai sau turime nustatyti jau šiandien: mes turime laimėti, nes mes su tais, kurie nori gyventi, ir ne bet kur, o savo žemėje ir patys.

MUS OKUPAVO EKONOMINĖMIS PRIEMONĖMIS

(2003)

Vladimiras Laučius. Pone Ozolai, pirmasis klausimas būtų toks. Jūs aktyviai dalyvaujate politikoje nuo Sąjūdžio laikų. Buvote prie nepriklausomybės atkūrimo ištakų ir esate ryški politinė figūra Lietuvos politinėje padangėje. Kaip jūs vertinate dabartinę savo poziciją? Ar ta pozicija tebėra didžiosios politikos dalis?

Romualdas Ozolas. Nežinau, kaip kiti į tai žiūri. Aš manau, kad aš esu didžiojoje politikoje kalbant jūsų terminais ir būsiu iki pabaigos. Man didžioji politika yra mano tautos gyvenimas ir jos likimas iki ateities, kurią aš pajėgiu įžvelgti, ir netgi toliau, jeigu tai yra įmanoma. Kitos paskirties sau nematau ir nenoriu matyti. Kaip tai gali būti realizuota? Matau tai taip pat labai aiškiai. Po to, kai Lietuvos centro sąjungos dalis nuplaukė pas liberalus, mano pagrindinis tikslas buvo atkurti Centro partiją kaip patikimą Lietuvos nacionaliniams interesams atstovavimo politinę organizaciją. Su malonumu galiu pasakyti, kad darbas, nors ir labai sunkiai, vyksta gana sėkmingai ir aš tą organizaciją atkursiu.

Antras svarbiausias dalykas – tai pateikti aiškią centro ideologiją, kad Lietuva galų gale nustotų kalbėjusi, jog centras neturi ideologijos. Kad centras turi ideologiją, tai instinktyviai ir intuityviai yra pripažįstama, tai rodo ir vadinamųjų centro dešinės ir centro kairės partijų kūrimas. Kai vadams reikia centro, tai jis pasirodo esąs. Kai vadams tai neparanku, nes ten yra kita partija, centro partija, tada jie tvirtina, neva centras neturi ideologijos. Tokia spekuliacija galima dėl to, kad iš tiesų rinkėjas nepajėgus tokiu lygiu, kokiu turėtų būti tai suvokiama, įvertinti vadinamosios sutartinės demokratijos formų kūrybos. Tie dalykai nėra aptarti. Mums ypač svarbu iš sutarties iškelti visas normas ir jų formas. Kol abstraktus

mąstymas yra negausaus žmonių sluoksnio dispozicijoje, kol idėjos yra tapatinamos su asmenimis, iš tiesų centristams bus nelengva. Bet vos tiktai per visas mūsų ekonomines perturbacijas atsilaikę smulkieji ir vidutiniai verslininkai suvoks Lietuvą kaip savo gyvenimo vietą, netgi empiriniu lygmeniu suvokiama Centro partija jau bus įsitvirtinusi. Šiandien mums svarbu, kad ta organizacija būtų ir kad ideologija būtų išdėstyta taip pat visiems suprantamai.

V. Laučius. Sakykite, ar kairės ir dešinės perskyra Lietuvos politikoje apskritai buvo pagrįsta, ar dabar ji pagrįsta?

R. Ozolas. Ne, ji kol kas nėra pagrįsta ideologiškai. Nei socialdemokratai, kaip socialdemokratai, elgiasi pagal socialdemokratinę ideologiją, nei liberalai elgiasi pagal liberalinę ideologiją. Tai, kaip lietuviškasis socialdemokratizmas ir lietuviškasis liberalizmas išsiplėtos čia, Lietuvoje, pamatysime maždaug per septynetą metų. 2008 metų Seimo rinkimai, mano galva, turėtų jau sudėlioti procentus, kuriuos gali gauti tos partijos. Manau, kad socialdemokratai užims gal netgi panašią nišą, kokią turi dabar, arba kiek mažesnę, o liberalai tenkinsis kur kas mažesne dalimi, pagal europinį 2–3 procentų standartą, kai yra normalus, stabilus valstybės gyvenimas.

V. Laučius. Jūs prognozuojate liberalams panašią padėtį, kokia ji buvo prieš aštuonerius dešimt metų.

R. Ozolas. Tai yra tikroji padėtis. Iš tiesų liberalizmas yra atviros laisvės ideologija ir jos skleidimas organizuotu būdu. Ne to reikia. Tai yra daugiau intelektualinio gyvenimo arba paties stambiausio kapitalo veikimui reikalingos fizinės erdvės kūrimo ideologija. Bet normalaus gyvenimo ideologija nėra laisvės ideologija. Tai yra patikimo kasdienio ramaus subalansuoto gyvenimo ideologija.

V. Laučius. Prieš dešimtmetį įsteigta ir nuo tada jūsų vadovaujama Lietuvos centro sąjunga ieškojo vidurio kelio tarp tradicinės kairės ir dešinės. Ar, jūsų akimis, pavyko tą kelią rasti?

R. Ozolas. Dabar – taip. Mes jau stovime ant žemės. Po to, kai iš centro išėjo tie, kurie iš tiesų pagal pažiūras buvo artimesni liberalams, mūsų žmonės yra grynai centro žmonės, jiems svarbiausias rūpestis yra būtent populiacijos išsaugojimas ir augimas, kultūros plėtojimas ir saugus nacijos gyvenimas ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje, turint galvoje, kad tas pasaulis yra atviras, kad populiacijos nacionalinių sienų, kokios

buvo XIX–XX amžiuje, neturės, kad tos sienos bus sutartinės, kad nacionalinis gyvenimas bus labiau tvarkomas ir ribojamas dvasinio gyvenimo. Tad tai bus daugiau dvasinio ir kultūrinio gyvenimo forma. Turint tai galvoje, mes esame visiškai tiesiame kelyje.

V. Laučius. Lietuvos centro sąjunga buvo ir valdžioje, ir opozicijoje, kritikavote ir kairiuosius, ir dešiniuosius. Per praėjusius Seimo rinkimus LCS įsijungė į Naujosios politikos bloką. Artūro Paulausko ir Rolando Pakso vadovaujamos partijos pateko į Seimą ir suformavo valdančiąją daugumą, o Centro sąjunga tada liko beveik už borto. Po to ji skilo, dalis jūsų bendražygių susijungė su liberalais, o jūs įkūrėte naują partiją – Nacionalinę centro partiją. Kodėl taip nutiko ir kokiai politikai atstovauja Nacionalinė centro partija? Ar tradicinei, ar naujajai, ar, gal galima sakyti, naujausiajai?

R. Ozolas. Manau, kad naujausiajai. Mes partiją ne įkūrėme, o atkūrėme, tačiau, kaip jūs teisingai sakote, iš esmė atnaujintą. Lietuvos centro judėjimas, susikūręs 1992 metų pabaigoje, ir Centro sąjunga, įkurta 1993 metais, yra mūsų partijos raidos etapai. Pirmasis etapas Centro judėjimui buvo daugiau vilčių etapas, antrasis buvo bendražygių ir bendraminčių pernelyg neideologizuojant šito bendramintiškumo ir neapibrėžiant jo konkrečiomis kategorijomis etapas. O dabar mes turime labai aiškius apibrėžtumus, kurie, galima sakyti, yra Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje atstovaujanti kryptis. Ta kryptis, kryptis žmonių, kurie savo gyvenimo vietą pasirenka Lietuvą, kurie nori čia gyventi gerai ir kuriems tiek mūsų žemė, kaip gimtinė ir tėvynė, tiek kultūra, kaip lietuviškoji kultūra, tiek žmonės, kurie sudaro tą kultūrą, yra vertybės pačios savaime, jos nereikalauja įrodinėjimo ir gali būti suvokiamos, patiriamos tiktai patirtimi tų žmonių, kurie turi ne vien skaičiuotės sugebėjimą.

V. Laučius. Jeigu galime sakyti, kad 1992 ir 1996 metais Lietuvoje laimėjo vadinamosios tradicinės jėgos, 2000-aisiais – naujoji politika, tai dabar jūs tvirtinate, kad Centro partija siekia naujausios politikos tų kitų politikų atžvilgiu?

R. Ozolas. Taip. Aš tą tvirtinu ir esu labai aiškiai įsitikinęs. Mes neskubame ir neskubėsime. Surinksime tik tuos žmones, kurie iš tiesų pripažįsta mūsų ideologiją, kurie pasirašo pasižadėjimą, kad tos vertybės yra jų, ne tik partijos, vertybės. Blaškymosi nebus. Arba tu su partija, arba tu eini sau. Tai yra ilgalaikė politinė programa, bent jau tokio ilgalaikiškumo, kol egzistuos Europos Sąjungos projektas.

V. Laučius. Ar galėtumėte labai trumpai apibūdinti Nacionalinės centro partijos ideologiją?

R. Ozolas. Tai yra nacionalinio gyvenimo visapusiškų garantijų ideologija.

V. Laučius. Koks jūsų požiūris į esamą politinių jėgų išsidėstymą ir tolesnę Lietuvos politinių partijų raidą?

R. Ozolas. Liberalai ir socialdemokratai taps integralia Europos analogiškų partijų dalimi ir atstovaus tiems Lietuvos žmonių interesams, kurie bus susieti su Europos Sąjungos gyvenimu. Gyvenimu ten, viršuje. Tai tikrai nebus, bent jau kol kas pagal Europos Sąjungos konstituciją nematyti, kad tos partijos galėtų veiksmingai atstovauti nacionaliniam Lietuvos gyvenimui. Galbūt jos galės atstovauti savivaldybių lygmeniu. Galbūt. Jeigu jos sugebės matyti Lietuvą ne iš Briuselio, o iš tos savivaldybės, kuriai norės atstovauti, tada – taip. Bet jeigu ne, tada rinkėjų pasitikėjimo jos neturės. Viena labai įdomi detalė. Dešinėje, kaip žinia, yra dvi didelės partijos – tai liberalai ir konservatoriai. Čia dar laukia – nenoriu sakyti vienijimosi – tų dviejų partijų tolesnės integracijos procesai, nes tai, ką daro konservatoriai, daugeliu atvejų taip pat yra liberalistinė politika. Ir arba konservatoriai taps liberaliaisiais konservatoriais, arba liberalai taps konservatyviaisiais liberalais, tačiau jų susivienijimas yra neišvengiamas. Manyčiau, kad vis dėlto patvaresnis yra konservatorių flangas, nes jis remiasi daugiau tradicinėmis vertybėmis, ne tuo atvirumu, kurio paprastai bijo visi žmonės, išskyrus nutrūktgalvius. Konservatoriai turi tą būtiną ir lietuviams labai pageidautiną žemės po kojomis jausmą. Šia prasme mes taip pat rimtai siejamės, mes esame labiau dešinieji, savo dešiniąja akimi geriau matome negu kairiąja.

V. Laučius. Pakalbėkime apie vertybes. Sąjūdžio laikais kažin ar galėjome įsivaizduoti, kad interesai netrukus taps daug svarbesni ir už vertybes, ir už idėjas, ir už idealus. Jeigu jūs su tuo sutinkate, kada, jūsų manymu, politikoje įvyko esminis lūžis nuo vertybių prie interesų?

R. Ozolas. Čia jūs palietėte esminį klausimą ir apskritai pasaulio sanklodos klausimą. Tai ne Lietuvos prasimanymas, tai ilgalaikės plėtros ir nuosmukio rezultatas. Jeigu Vakarų civilizacija eis tuo keliu, ji pasirašys sau mirties nuosprendį. Tokia mano pažiūra. Kiek užtruks agonija, kitas klausimas. Gal greičiau pasibaigs negu Romos imperija, gal bus kokių išeičių, tačiau kad procesai yra analogiški, visiškai aišku. Manau, pasauliniu mastu

šitas lūžis įvyko du kartus. Civilinėje plotmėje – priėmus Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, kur surašytos tik teisės, o pareigų nėra. Ir antrasis lūžis – jau sakralinėje, dvasinėje erdvėje – po Antrojo Vatikano susirinkimo, kada Bažnyčia ėmė nebe Dievą atstovauti žmogui, o Dievui – žmogų. Mano galva, tai buvo katastrofa. Pataikavimas vadinamajai pažangai, kurios niekas, išskyrus patį Viešpatį Dievą, negali paaiškinti, kas yra tai, ir yra visų šiandieninių ne tik Vakarų civilizacijos, bet ir Vakarų bažnyčios bėdų ištaka. Esminis klausimas – ar mes atsispirsime tam Šiaurės ir Pietų pusrutulių susirėmimui, kuris dabar ryškėja visu tempu? Kokiuose nusikaltimuose dar turėsime dalyvauti, kad ir šitą padarytume. Prancūzai labai gražiai paklausė, šitas klausimas man labai patinka. Pas mus irgi buvo gana ryškūs dalykai. Aš, pavyzdžiui, eidamas į Sąjūdį ir į Nepriklausomybę neįsivaizdavau, kad ne tiesa yra svarbiausias tavo veiksmų kriterijus, kad nauda yra aukščiausias dalykas. Pirmas lūžis įvyko, kai Seime pralaimėjo vadinamoji parlamentinė rezistencija. Tada Sąjūdžio grupė Aukščiausiojoje Taryboje išgyveno didelę dvasinę krizę, kuri išsireiškė kompromisine Konstitucija. Antras jau visiškai aiškus dalykas buvo pasiprašymas į Europos Sąjungą.

V. Laučius. Jūs manote, kad Konstitucijos modelis turėjo būti kitoks?

R. Ozolas. Ne, aš ir šiandien nemanau, kad jis turėjo būti kitoks. Jis atitiko to meto mūsų visų pusių interesus. Priešingu atveju, jeigu būtų buvęs kitoks, autokratinis, kaip buvo projektuota vadinamajame prezidentiniame referendume, tai iš tiesų mes būtume lūžę greičiau. Dabar kiekvienas bent įkvepiame tos laisvės, kuri kartu su nuodais vis dėlto leido pajusti, kad tu turi, ką galima apnuodyti. Tu esi ir galbūt tau reikia saugotis. Perspektyvoje – taip, Konstituciją reikia parašyti iš naujo.

V. Laučius. Lietuva turėtų būti parlamentinė valstybė?

R. Ozolas. Prezidentinė.

V. Laučius. O stojimas į Europos Sąjungą – ar tai buvo klaida?

R. Ozolas. Tai buvo pralaimėjimas. Bet vėlgi eilinį kartą be šūvio. Aš manau, kad mus okupavo ekonominėmis priemonėmis, bet pagal Europos Sąjungos konstituciją nacionalinių valstybių ten nėra. Ne tiktai nacionalinių valstybių – nacionalinio gyvenimo ten nėra. Ten yra tiktai centrinis arba globalus europinis, subregioninis gyvenimas ir euroregioninis, t. y. projektuojamas taip, kaip iš Briuselio projektuojami regionai ir tradicinis etninis regioninis gyvenimas. Mes einame vėl į kunigaikštystes.

V. Laučius. Kalbant apie esamą padėtį – Lietuvą krečia vadinamasis prezidentūros skandalas. Kokios jo priežastys ir galimi padariniai?

R. Ozolas. Tai ne prezidentūros skandalas, tai nacionalinis skandalas. Mes visi išsiryškiname tokiais gražiais pavidalais, kad dabar arba sugebėsime šitai įvertinti visumiškai ir iš to pasimokyti, arba jeigu ne, tai tada mes lūžtame ir Europos Sąjungoje esame tiktai pilka molio masė.

V. Laučius. Kas atsakingas už šiuos įvykius?

R. Ozolas. Elitas.

V. Laučius. Kaip tik mano paskutinis klausimas, kurį norėčiau išplėsti. Elitas atsakingas, tačiau ką šiuo atveju mes priskiriame elitui? Ar galime elitui priskirti Seimo valdančiąją daugumą, apskritai visą tradicinių partijų viršūnę, kuriai atstovaujama Seime, ar mes galime elitui priskirti Prezidentą, kuris puolamas ir ginasi? Kur baigiasi elitas ir kur prasideda kai kas kita?

R. Ozolas. Elitas yra tai, kas valdo. Šiuo atveju ir politinis, ir finansinis valdantysis sluoksnis yra elitas. Jis ir atsakingas. Politikai papirkinėjami ir tarnauja, finansininkai, arba kapitalistai, perka be jokių moralinių stabdžių ir viską – tiek žmones, tiek medžiagas, tiek dvasines vertybes – ir vartoja vieninteliam tikslui: kapitalui pagausinti. Nėra likę jokių užtvarų. Atkurti vertybių sistemą pagal nacionalinei bendruomenei išgyventi reikalingą bendrumą yra pirminis uždavinys. Ir čia aš matau ir savo likusio gyvenimo paskirtį – ir organizacijos, kuri dabar atkuriama, ir ideologijos, kuri kuriama. Atkurti tas tradicines vertybes, be kurių žmogus negali būti. Jeigu jis fiziškai turi turėti stuburą, tai dvasiškai jis turi turėti principus. Bent jau šiame civiliniame pasaulyje yra nekintančių vertybių, kurios turi principų ištaką. Principai yra amžinųjų vertybių politinis vertinys, išvertimas į politinę kalbą. Vadinasi, viskas susiję. Dabar viskas sulaužyta ir laužoma atkakliai.

V. Laučius. Ar kalbant konkrečiai apie Lietuvą drebinantį skandalą galima sakyti, kad teisiųjų šiame skandale nėra?

R. Ozolas. Visiškai taip. Teisiųjų šiandien nėra.

V. Laučius. Paskutinis klausimas. Dabar dažnai kalbama, kad Lietuvos politikoje, viešojoje erdvėje yra politinis elitas, kuris nesiskaito su žmonėmis ir nieko neįsileidžia į savo aplinką. Neįsileidžia kitaip galvojančiųjų. Ar jūs pritariate šiai nuomonei ir ar ji yra pagrįsta?

R. Ozolas. Kaip kvailas peliūkštis, išlindęs iš urvelio, dar koks naivuolis cypteli, bet jis gauna taip, kad kitą kartą nepasirodo, jeigu apskritai

nesuvalgomas. Tai matyti ir per televiziją, tai matyti ir laikraščiuose, tai matyti ir politikos sluoksniuose, pradedant savivaldybėmis, baigiant aukščiausiais sluoksniais. Taip, tikrai taip, elitas labai kietai saugo savo teritoriją, savo teises ir savo galimybes. Ir saugos.

V. Laučius. Ačiū už pokalbį.

R. Ozolas. Jeigu jis buvo liūdnas, atsiprašau.

APIE KIBIRKŠČIUOJANČIĄ LIETUVOS DEMOKRATIJĄ

(2004)

Korespondentas. Jūs buvote pirmasis, pastebėjęs Lietuvoje atsinaujinusią Rusijos įtaką. Kodėl?

Romualdas Ozolas. Todėl, kad buvau vienas iš tų, kurie matė sušaudytus partizanus mūsų miestelių aikštėse. Ir rusų įtaką Lietuvai žinau. Sąjūdžio metais daug kas galvojo, kad išsilaisvinimas – tai visų pirma išsilaisvinimas iš rusų. Nuolatos sekėme, kas gali būti padaryta ir ko Rusija neturėtų padaryti mūsų išsilaisvinimo kovoje. Laisvė buvo vienintelė mūsų išeitis, nes apie 1985 metus buvo aišku, kad dar penkmetis, dar dešimtmetis – ir vargiai išlaikysime.

Korespondentas. Kokios yra naujos Rusijos mėginimo daryti įtaką formos?

R. Ozolas. Pastovios yra dvi: nuolatinis politinis spaudimas, tiesioginis ir netiesioginis – per įvairias tarptautines organizacijas, taip pat Vakarų Europą, kuri dažnai vykdo užkulisinę politiką. Esama ir ekonominio spaudimo, kurį nesunku vykdyti per mūsų energetinę priklausomybę nuo Rusijos. Rusijos televizija išduoda, kad Rusija nebijo net mūsų įstojimo į NATO, nes ekonomiškai ji savo gniaužtuose išlaiko Baltijos valstybes netgi tokiu atveju. Jie tiesiog tyčiodamiesi sako: lietuviai, latviai ir estai sėdi ant mūsų naftos ir dujų adatų.

Korespondentas. Iš Paryžiaus atrodė, kad Borisas Jelcinas labiau norėjo Lietuvos įstojimo į Europą, o Vladimiro Putino epochoje Lietuvos įstojimas į ES ir NATO jau rodosi pavojingas.

R. Ozolas. Iš Lietuvos žiūrint matyti truputį kitaip. Rusijai naudinga, kad Lietuva bus Europos Sąjungos narė. Jeigu ji laiko Lietuvą iš apačios paėmusi per energetiką ir taip manipuliuoja struktūromis, kurios su tuo susijusios, tai kodėl jai šitaip nedaryti įtakos ir Europos Sąjungai? Bet kad

Lietuva įstojo į NATO, jie iš tiesų labai susinervino. Rusijos televizijų komentatoriai tiesiog ėjo iš proto, tiesioginiame eteryje neslėpdami savo pasipiktinimo ir susierzinimo. Užtat sakau, kad tie keturi Belgijos lėktuvai, kurie nusileido į Zoknių oro uostą, aiškiai parodydami: yra kitaip, – tai kol kas didžiausias mūsų pasiekimas saugumo fronte.

Na, o pavojingiausia Lietuvai tolesnėje perspektyvoje yra tai, kad Vakarų Europa linkusi keisti NATO formatą. Rusijos dalyvavimas NATO mums yra labai rimta ateities problema – aš turiu galvoje Kinijos spaudimą Rusijai, kuris neišvengiamai pareikalaus iš NATO plėtoti naujus santykius, nes Kinijos galima invazija į Sibirą yra ir Europos, ir Amerikos problema. Šiaurės pusrutulio sąjungos projektas galėtų būti prasmingas ir gilėjant krikščionybės bei islamo konfrontacijai. Visus tuos geopolitinius faktorius turime vertinti labai rimtai.

Korespondentas. Kas jums šiuo metu Lietuvoje atrodo labiau pavojinga?

R. Ozolas. Vieną faktorių nurodyti sunku, bet galima: manyčiau, kad pavojingiausi yra juodieji, ypač – pilkieji Rusijos pinigai. Jie stipriai juda čia kaip kokie požeminiai šaltiniai.

Korespondentas. Jūs manote, kad Rusija dabar bando susigrąžinti juos?

R. Ozolas. Aš manau, kad šiandien Rusija žaidžia tokį žaidimą, kuris galėtų būti pavadintas taip: aš stipri. Tačiau jeigu iš tiesų Rusijos biudžetas teprilygsta Tokijo biudžetui, tai savaime suprantama, ką ji gali. Rusijos stiprybė visais laikais buvo du elementai: saugumas ir diplomatija. Saugumas visus aplink ėmė iš apačios, diplomatija – iš viršaus. Net tas atvejis, kaip Putinas pašalino čečėnų lyderį Zelimchaną Jandarbijevą, akivaizdžiausiai parodo, kad tradicija išlieka kaip Ivano Rūsčiojo laikais.

Korespondentas. Ar jūs manote, kad Vakarų Europos šalys supranta šitą pavojų?

R. Ozolas. Ne.

Korespondentas. Kodėl?

R. Ozolas. Sudėtingas reikalas. Manau, kad Vakarai tebebijo Rusijos ne pagal jos galią, o pagal tradiciją. Ir tai yra baisiausias dalykas. Mąstymo stereotipai, ko gero, yra siaubingesnis reikalas negu nūdienos realijos. Jas įžvelgti visai nesunku, jeigu tik kas panorėtų. Tačiau Vakaruose esama dar pernelyg daug Rusijai gimiringo socialistinio mąstymo. Be to, Vakarų Europa yra suinteresuota Rusijos ūkine partneryste. Tai – perspektyvi

strateginė partnerystė. O kas ten po ta partneryste apačioje – aš turiu galvoje po tos partnerystės patilte atsiduriančią Vidurio Europą nuo Suomijos iki Graikijos imtinai, taip sakant, trečiąją zoną, pilkąją zoną, – jiems nelabai svarbu. Mes iš tiesų nei mentaliai, nei socialiai, nei politiškai niekada nebūsime tapatūs Vakarų Europai, todėl rimtai į mus pažiūrėti priversime ir Rytus, ir Vakarus tiktai tada, kai sugebėsime parodyti, kad esame kiti, bet esame.

Korespondentas. Jūs manote, kad Vakarų Europos šalių lyderiai nemato, kur eina Putinas?

R. Ozolas. Manau, kad Vakarų šalių lyderiai puikiai mato Putino autokratinį veikimą, manau, kad jie puikiai supranta, jog šiuo metu Rusija kitokios išeities neturi, jeigu ji galvoja ne apie Rusijos tautą ir tautas, o apie valstybę. Iš tiesų, Boriso Jelcino valstybė skilo į pašalius kaip sudužusio limuzino stiklai. Kas galėjo ją sulipdyti? Tiktai karas. Ačiū Dievui, karą čečėnai dar atlaiko iki susinaikinimo, kuris vyksta dabar. Mums nereikėjo jo atlaikyti, tačiau jis visą laiką kažkur sklandė: Kaukazas – Baltija, Kaukazas – Baltija. Baltijos pakraštyje šiandien nebūtų reikėję tokio didelio mažo karo, čia būtų užtekę mažo mažo karo. Jis neįvyko, bet darbotvarkėje buvo. Vakarai kol kas nelabai pastebi šituos dalykus ir nelabai apie tai mąsto. Juos jaudina jų problemos: nori sukurti savo didžiąją ekonomiką, ir vienos mažos tautos, ir atskiro žmogaus likimas čia buvęs nebuvęs. Labai atsiprašau, kad gana tiesiai tai sakau, bet mes taip matome.

Korespondentas. Jūs visą gyvenimą kovojote už Lietuvą. Ko tikitės iš Europos Sąjungos?

R. Ozolas. Nieko gero nesitikiu. Norėčiau nesitikėti blogo. Bet matau, kad dabartinė senųjų ir naujųjų ES šalių lygiavos problema, t. y. kokio nors Maršalo plano, koks buvo pritaikytas Vokietijai po Antrojo pasaulinio karo, nebuvimas yra didelė klaida. Jeigu tai klaida, jeigu ne pikta valia. Tuo klausimu dar neturiu aiškios nuomonės, bet vis labiau linkstu prie minties, kad mes tiesiog dar kartą buvome atiduoti globaliniam sukrėtimui – išlaikysime ar neišlaikysime. Išlaikysime, be abejo, išlaikysime. Atlaikėme ne tiek, atlaikysime ir tai. Tačiau kokia kaina! Šiandien buvau Informatikos instituto posėdyje, duomenys iš ten: vietoj beveik keturių milijonų 1990 metais 2050 metais turėsime vos tris milijonus gyventojų, o gal ir mažiau. Žiūrint į dabar vykstančius procesus atskiro žmogaus akimis viskas ne taip ir tragiška: mūsų energingi ir protingi vyrukai galės

išvažiuoti ir užsėsti Londono bankus, vaikštinėti Briuselio koridoriais, skinti laurus Europos scenose. Tačiau jeigu žiūrėsime į tai lietuvių, kurie išsivadavo tik XX amžiaus pradžioje, kurie XX amžiaus pabaigoje vėl vadavosi ir svajojo turėti savo valstybę, kurioje galėtų gyventi galų gale nepriklausomi, kurti savo kultūrą ir lygiai su visais gyventi niekam nesilenkdami, akimis, visa tai atrodo ištisas juodas stresas. Europos Sąjungos kuriama tvarka nėra mažosioms Europos tautoms ir valstybėms priimtina tvarka. Bet tai Europos Sąjungos organizatoriams nė motais.

Korespondentas. Praėjusio amžiaus pradžioje Lietuvoje tikėta, kad būsite nepriklausomi. Ar manote, kad panašaus tikėjimo esama ir šio amžiaus pradžioje?

R. Ozolas. Dabar?

Korespondentas. Taip.

R. Ozolas. Ne, to tikėjimo nebėra. Mąstoma kitaip. 1988–1989 metais tikėta kaip ir 1918 metais, o dabar nieko panašaus nebėra. Tas tikėjimas nepriklausomybe apie 1992 metus ėmė lūžti, nes politinės kovos suskaldė tautą ir šiandien pasikeitė netgi pats jos mąstymo būdas. Ne apie idėjas, o apie naudas mąstoma. Žmonės nori turėti ką nors labai konkretaus, labai daiktiško, todėl Lietuvos nepriklausomybės idėja, nors ir buvo bandyta kelti per referendumą dėl Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą, atsako neturėjo. Žmonės ėmė mąstyti daiktais, o ne laisve. Laisvė sutapatinta su galimybe turėti daugiau daiktų.

Korespondentas. Ar jūs manote, kad taika ir nepriklausomybė į Lietuvą atėjo?

R. Ozolas. Nei taika, nei nepriklausomybė į Lietuvą kol kas nėra atėjusios. Kad stotų socialinė taika, reikia išspręsti socialinėje atskirtyje esančių maždaug pusės Lietuvos žmonių problemą – jie gyvena praktiškai žemiau pragyvenimo galimybių ribos. Politinė taika – taip, kol kas ji yra. Demokratija Lietuvoje kibirkščiuoja, bet veikia, nors teisės pajungimo politikai bandymai yra pavojingi. Manau, kad per būtinybę demokratiškai konfrontuoti Lietuva ieškos ir atras galimybę, kaip sutarti ir rasti politinę taiką. Bet kad ji galėtų įsitvirtinti, reikia kuo skubiausiai eliminuoti skurdą. Deja, elitas apie tai nemąsto. Čia yra pati didžiausia grėsmė, taip pat ir valstybės nacionalinio saugumo arba Lietuvos patvarumo, Lietuvos patikimumo Europos Sąjungoje požiūriu. Tai – rimtas šiandienos klausimas.

APIE NACIONALIZMĄ – POZITYVIAI

(2008)

Ramūnas Čičelis. Kas, jūsų manymu, lėmė Lietuvos tautinio atgimimo baigtį – tauta ar politikai? Juk esama nuomonių, kad esminis vaidmuo teko ne eiliniams žmonėms, o tik saujelei susipratusiųjų. Koks būtų pozicijos santykis su ankstesnių (XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios) mūsų šalies tautinių judėjimų istorija?

Romualdas Ozolas. Visa ko pradžia – žodyje. Tačiau kad jis būtų atlieptas, jo reikšmės ir prasmės turi būti vienodai suprantamos kitų. Žodžiai nevienodi – vieni būtiški, kiti buitiški, generalizuojantys ir lokalizuojantys. Nepriklausomybė kaip generalinis abiejų – ir XIX, ir XX amžių atgimimų – žodis lietuviams niekada nebuvo netekęs prasmės, o atėjus metui ta prasmė ir buvo pašaukta žodžiu.

R. Čičelis. Kaip suprantate nepriklausomybės ir laisvės santykį?

R. Ozolas. Tai visiškai skirtingi dalykai, nes laisvė galima bet kurioje situacijoje. Laisvės subjektas, žmogus ar tauta, gali tą laisvę įsivaizduoti kaip tik nori be jokių ribų. Dabar mūsų žmonės tai ir daro – laisvę semia be ribų. Laisvės ribas jiems uždeda kiti – Europos Sąjunga. Tačiau ir šios erdvės ribas trokštama plėsti, siekiant susitarti dėl bevizio režimo į JAV. Kadangi Lietuvoje ką nors jau nemanoma esant galimybių padaryti, tai laisvė be ribų nušluoja ir pačią Lietuvą.

Nepriklausomybė – tai visų pirma atsakomybė tam, ką tu kaip laisvės trokštantis žmogus ar tauta prisiimi kurti čia, savo žemėje. Tavo nepriklausomybė baigiasi ten, kur prasideda kito nepriklausomybė. Analogiškai yra ir su tauta. Nustatoma nepriklausomybių riba yra atsakomybės riba. Nepriklausomybė visada yra laisvės apribojimas atsakomybe, vadovaujantis protu.

R. Čičelis. Esate nepraradęs tikėjimo protu?

R. Ozolas. Jeigu netikėčiau protu, tai kartu neigčiau ir žmogų apskritai.

R. Čičelis. Ar Atgimimas nebuvo iracionalus stebuklas, pertrūkis istorijoje?

R. Ozolas. Manau, kad šį klausimą reikia traktuoti kaip tautos ir valstybės problemą. Žiūrint į tautą jokio pertrūkio nebuvo. Rusijai su savo Raudonąja armija suspendavus Lietuvos nepriklausomybę padarytas tik mūsų šalies valstybingumo pertrūkis. Tautoje nepriklausomybės idėja gyvavo netgi pasibaigus rezistenciniam karui, kurio metu atgulė beveik visi visišką atsakomybę už buvusią valstybę turėję žmonės. Iš Lietuvos okupuotų institucijų nepriklausomybės idėja ir praktika buvo tolydžio ištrinama, bet tautoje ji liko. Mano minimas ištrynimas vyko taikantis prie to, ką mano tauta: juk kone iki Stalino mirties buvo giedamas lietuvių himnas, nebuvo uždrausta tautinė vėliava. Jokio ekonominio nepriklausomybės ženklo neliko tik pochruščioviniu laikotarpiu.

Ir šiandien matau, kaip nuolat trinama valstybės sąvoka, kompromituojant Seimą ar prezidentūrą. Kritikuoti reikia šiose struktūrose dirbančius konkrečius žmones, tačiau institucijos dergti, manau, nevalia. Kritikuoti galima Valdą Adamkų, bet ne Prezidentą apskritai. Mūsų valstybės institucijos mūsų pačių naikinamos tautos sąmonėje. Tada, aišku, lieka Europos Parlamentas, Europos Komisija ir panašūs dalykai.

Kadangi sovietmetį esu atlaikęs savo sprandu, matau veidrodiškai besikartojančius procesus. Nežinau, ką su šiuo mūsų išvalstybinimo procesu darys jaunoji karta, tačiau dabar niekas nieko nenori klausyti ir girdėti. Adekvačiai matyti šios dienos nesugebama, todėl intelektinis ir kultūrinis savo padėties reflektavimas Lietuvai nebūdingas. Anais laikais mus gožė rusai ir jų komunizmo idėja, kuri su okupacija sutikusiesiems buvo priimtina tiek, kiek leido minimaliai išsilaikyti. Šiandien mūsų protus valdo Europos Sąjungos dotacijos, viliantis, kad tai daug duos. Tačiau jos skiriamos tik eurosąjunginei infrastruktūrai kurti, o nacionaliniai poreikiai, tarp jų švietimas, mokslas, socialinė sfera paliekama mūsų pačių BVP išgalėms. Tokia buvo ir stojimo sąlyga. Ką tai reiškia, matome iš pastangų pratęsti Ignalinos atominės elektrinės veiklą, kad neištiktų ekonominė krizė.

R. Čičelis. Ar buvo asmenybių, kurios Atgimimo metu tautinį ir valstybinį interesą traktavo kaip savo egzistencijos pamatą? Koks jų likimas nepriklausomoje Lietuvoje? Ar įmanoma tokių žmonių veikla dabar, kai išgyvenama tam tikra tuštuma?

R. Ozolas. Nepervertinkime asmenybių! Neklupkime ant istorinės klaidos ir vėl. Taip, ir buvo, ir yra žmonių, kuriems tautinis ir valstybinis interesas buvo ir yra aukščiau visko. Kur jie dabar? Ogi politikos paraštėse, taip mėgstama sakyti. Nes didžiajai tautos daliai nei tautos, nei valstybės idėja šiandien nėra svarbesnė už asmeninę gerovę. O Sąjūdžio metais buvo.

R. Čičelis. Ką turite omenyje, kalbėdamas apie asmenybių pervertinimą? Ar autoritarinį tarpukario Lietuvos režimą?

R. Ozolas. Esu apskritai prieš bet kokį autoritarizmą, nes politikos sutapatinimas su kuriuo nors žmogumi yra tavo paties laisvo mąstymo riba. Jau autoritetizmas lemia tavo pažiūrų ribojimą, autoritarizmas tai tik įteisina. Žmogaus mąstymas turi būti absoliučiai laisvas nuo bet kokios asmeninės sugestijos. Tik pats būdamas savo minčių šeimininkas, esi visavertis demokratinės visuomenės narys, galintis spręsti apie tau tenkančią dalią ir savo paties atsakomybę. Priešingu atveju atsakomybė perkeliama tam, kuris yra tavo autoritetas. Per šitai mes kentėjome ir tarpukariu, ir, deja, Antrojoje Respublikoje.

R. Čičelis. Kodėl rinkimai negrąžina į politikos centrą atsidūrusiųjų, kaip vadinate, paraštėse?

R. Ozolas. Atgimimo politikai yra susiję su tam tikrais pažadais, kurių neįvykdė daugumai šalies žmonių. Todėl jie praranda galimybę ir vėl būti vedliais. Pažadų neįvykdymas nebuvo paprastas netesėjimas – didžiulių nuostolių patyrė tie, kurie šiandien yra rinkėjai. Besąlygišką ir visuotinį pasitikėjimo kreditą, duotą tada, šie politikai išnaudojo būdami valdžioje. Visuomenė viliasi, kad kiti gali ką nors daugiau. Politinė daugiapartinė sistema suformuota ir partijų sąrašų „kamščiai“ yra buvusieji Atgimimo veikėjai, todėl ir partijos dabar jau baigiamos diskredituoti, ieškoma naujų. Iš čia ir įvairių „gelbėtojų“, pajėgiančių prieštarauti susiklosčiusiai tvarkai ir sistemai, fenomenas.

Vertybės ir principai, padėję atkurti nepriklausomybę, yra fundamentalūs, todėl kalbėti apie juos tokiu pat būdu, akinant tokiam veikimui, kuris siūlytas tada, yra prasminga. Svarbiausias principas yra doras gyvenimas ir veikimas valstybės arba visuomenės, o ne savo naudai. Net jei visas pasaulis eina visai kita linkme ir teigiama, kad Atgimimo idėjos atgyveno, ateis metas, kai apgirtimas nuo laisvės baigsis. Prasidės – jau prasidėjo – atsakomybės paieškos. Todėl tų veikėjų, kurie išties nori atstovauti amžiniesiems idealams ir tautos vertybėms, laikas niekada nėra praėjęs.

R. Čičelis. Kodėl politikai kolektyvinius nuopelnus dažnai linkę traktuoti kaip asmeninius? Ar taip asmeninė atsakomybė nevirsta kolektyvine? Ar politikų savigyra nerodo giliai tūnančio menkavertiškumo komplekso?

R. Ozolas. Politinėmis asmenybėmis vadinami asmenys tautos istorinius nuopelnus visada arba prisiskirdavo, arba leisdavo juos jiems priskirti. Visos visuomenės abstrakčius dalykus mėgsta personalizuoti – suteikti kokio nors asmens vardą. Mūsų dienos išsiskiria tik tuo, kad visuotinio grobimo ir vogimo akivaizdoje tai ir daugumai politikų ima rodytis normalu, dargi ir rodant iniciatyvą. Atsakomybė dėl to nedingsta, nes po proto aptemimo priepuolių ateina ir išblaivėjimas. Taip išsaugoma asmeninės atsakomybės vertė.

R. Čičelis. Kuo skiriasi tie, kurie patys prisiskiria nuopelnus, ir tie, kuriems juos priskiria visuomenė?

R. Ozolas. Pačiam politikui sunku sau priskirti nuopelnus, jei visuomenė tam nepritaria ir nepadeda. Bėda Lietuvoje ta, kad kaip ir vykstant privatizacijai, taip ir dalijantis nuopelnus linkstama grobti, o ne laukti, kol kas nors ką nors priskirs.

R. Čičelis. Kaip politikui išvengti susitapatinimo su jam visuomenės klijuojama etikete, priklausančia nuo to, ką jis yra nuveikęs? Kaip neprarasti galimybės bent kiek asmeniškiau save vertinti? Kaip iš žmogaus nevirsti „veikėju“?

R. Ozolas. Labai sunkus ir klausimas, ir kiekvieno darbas su savimi. Politikas vis dėlto nėra tik žmogus: jis yra atsakingas žmogus, taigi tam tikras veikimo ribas prisiėmęs žmogus, savotiškas statistinis vienetas, atstovaujantis kolektyvinėms nuomonėms, ne tik asmeninei pozicijai. Jis priverstas susitapatinti su savo partijos ideologija, įvaizdžiu. Tačiau tai dar ne tokia didelė bėda. Problema kyla tada, kai įvaizdis sugraužia jį kaip žmogų, jam nelieka jokios erdvės būti kuo nors kitu negu tas vaizdinys. Išėjimas už savo ribų, sugebėjimas bent jau savyje išlaikyti netapatumą įvaizdžiui – pats svarbiausias dalykas. Tam gali padėti sąžiningas bendravimas su savimi. Pirmasis būdas yra dienoraštis, kuris nėra publikuojamas internete, o rašomas pačiam sau. Žmogus turėtų kasdien apmąstyti savo netobulumo ir menkystės atvejus. Padėti gali ir istorijos studijavimas, taip iš naujo išgyveni ne tik savo, bet ir tautos atmintį. Netgi tą pačią istoriją skaitai kiekvienąkart vis kitaip. Labai svarbu, kad būtų daug memuarų – į viešąją erdvę išeinančių liudijimų. Memuarai duoda galimybę brėsti tautos

intelektui istorijos erdvėje. Nesusitapatinti su etikete leidžia ir sugebėjimas peržengti savo partijos ir net valstybės politikos rėmus, prieštaraujant tada, kai reikia. Juk nuo to prasidėjo ir Atgimimas bei išsivadavimas.

R. Čičelis. Ką iš žmogaus atima emigracija?

R. Ozolas. Emigracija visų pirma iš žmogaus atima jį patį. Tai yra nors ir nedidelė, bet savęs išdavystė: atsisakai kovoti dėl to, kad pasiektum savo tikslus čia. Tai kapituliacija. Išvykimas gyventi į kitą šalį yra aksominis, bet vis dėlto savo Tėvynės išdavimas. Nuvykimas pasipinigauti ten, kur jau sukurta pragyvenimo sistema, duodanti galimybę visiems ją kūrusiems gyventi oriai, – tai naudojimasis svetimu darbu, svetimu turtu. Tai yra socialinė vagystė. Turint visa tai omenyje emigracija nėra toks jau paprastas dalykas. Mes tiesiog nedrįstame kalbėti ir daiktus vadinti tikraisiais vardais, nes ir Lietuvos, ir Briuselio valdžiai emigracija naudinga, tad ir priimtina. Tai yra naujasis tremties būdas nenaudojant brutalių priemonių, tarsi savo noru, visų pirma sukuriant nežmoniškas gyvenimo sąlygas Lietuvoje ir galimybes emigruoti. Lietuvių vykimas gyventi į užsienį man primena sovietmečio tautų maišymą ir kraustymą, dangstytą draugystės ir bendradarbiavimo lozungais. Dabar esmė, apie kurią kalbėjau, pridengiama paprasčiausiais laisvo darbo jėgos judėjimo ir žmogaus teisės laisvai judėti lozungais.

R. Čičelis. Esate ir akademinės sferos žmogus. Aukštojo mokslo Lietuvoje kasmet siekia apie 20 tūkstančių jaunų piliečių. Ko reikia, kad jie išjudintų Lietuvos „stovintį vandenį“? Kokios yra naujojo sąjūdžio galimybės? Už kokias vertybes jis turėtų stoti? Kokios šiandienos lietuvio savigarbos sąlygos?

R. Ozolas. Reikia vieno: kad jie suvoktų, suprastų ir įsisąmonintų, jog vienintelė jų patikimo gyvenimo vieta yra Lietuva. Ir kad jų priedermė yra sukurti tai, ko Lietuvai šiuo metu trūksta.

Lietuva visąlaik atsikurdavo iš sąjūdžių. Ją visada išduodavo tautiškai bestuburis elitas. Ir šiandien mūsų šalies pakilimas įmanomas tik atkūrus tautos kaip politinio subjekto vertę ir prasmę. Tai ir būtų naujo sąjūdžio už galutinį lietuvių išsivadavimą iš dvasinio nevisavertiškumo ir pagaliau tikrai laisvo, tautiškai atsakingo gyvenimo pradžia.

Pagrindinė savigarbos sąlyga yra noras gyventi oriai ir valia niekam nesilankstyti. Tik ar duota mums laiko įveikti savo servilizmą? Optimistinis atsakymo variantas būtų toks: nežinau, ar duota. Nematau rimtesnių

pastangų įveikti mūsų vergiško žeminimosi ydą. Žmonės yra taip atomizuoti, visos gyvenimo sritys, normos ir formos (pradedant pinigais ir baigiant bevaikėmis vedybomis) prisideda prie jų susvetimėjimo… Laisvės be atsakomybės formuojamas gyvenimo būdas daugeliui atrodo priimtinas. Sakoma, kad du trečdaliai lietuvių laiko save patriotais. Gana įdomūs duomenys. Kyla klausimas, kaip tas patriotizmas suprantamas? Nemanau, kad tai yra nepriklausomybės idealų suformuotas patriotizmas. Jis tarsi kitoks. Nenorėčiau būti suprastas kaip uždaros nacionalinės valstybės, apie kurią kalbėjo Johanas Fichtė, adeptas. Esu šalininkas atviros nacionalinės valstybės, kurios tauta nori gyventi savo žemėje, pati kurdama savo gyvenimo sąlygas, imdama iš pasaulio visa, ką gera jis turi, ir perkeldama čia, bet atmesdama visus pasaulio mums peršamus šlykštesius. Esu už atviros sąmonės piliečių valstybę, kuri sugeba išsiversti visas reikalingas knygas, nusipirkti naujausius ir geriausius filmus, muziejuose sukaupti geriausius kūrinius. Juk dabar neturime net padoraus nacionalinio dienraščio. Jeigu pradėsime mąstyti, kaip gyventi, kad būtume atvira pasaulio iššūkiams tauta, rasime būdų, kaip gyventi. Tačiau dabar tai tarsi ir nereikalinga – beveik visi susirūpinę perimti pinigus, o ne ką kita. Gyvastingumą skatinantis nacionalizmas nėra naujovė. Jis nesvetimas lenkams, vokiečiams, prancūzams, netgi amerikiečiams. Be nacionalizmo, manau, jokios ateities neturime. Tik lieka klausimas, ar esame pasirengę suvokti, kad tai yra politinis būdas prisiimti atsakomybę už savo tautą.

NEPRIKLAUSOMYBĖ, SUDOROTA AKSOMINĖMIS PIRŠTINĖMIS

(2009)

Ramunė Vaičiulytė. Atrodo, kad turime dvi progas pasikalbėti: viena – jūsų jubiliejus, su kuriuo sveikinu visos „Respublikos“ vardu, kita – artėjanti Kovo 11-oji, su ja taip pat turėčiau jus pasveikinti. Ir tos progos taip susijusios! Sakykite, Romualdai, kuri šventė jums, kaip Nepriklausomybės Akto signatarui, brangesnė?

Romualdas Ozolas. Pati svarbiausia vis dėlto yra Vasario 16-oji, diena, kai buvo padėti mūsų modernios nacionalinės valstybės pagrindai. O kalbėdamas apie jubiliejų ir Kovo 11-ąją kategoriškai prašau sukeisti eilės tvarką. Jubiliejus šioje vietoje ne toks svarbus kaip Kovo 11-oji. Tačiau nesureikšminkite šio įvykio dėl manęs! Juk jei nebūčiau buvęs Kovo 11-ąją, mano vietoje būtų buvęs kas nors kitas. Tik Kovo 11-oji būtų būtinai įvykusi. Visai nepriklausomai nuo to, kokie asmenys tuo metu buvo. Kovo 11-oji buvo būtinybė. Ne sukurta, o atėjusi būtinybė.

R. Vaičiulytė. Ir vis dėlto aš nelabai įsivaizduoju Kovo 11-osios be Romualdo Ozolo ir jo darbų, rūpesčių dėl valstybės ir šiandien kažkur pradingusio valstybingumo. Tad klausimas – kas atsitiko mūsų ir jūsų atkurtai valstybei?

R. Ozolas. Taip, man rūpi mūsų valstybė. Kaip gali nerūpėti, jeigu esu iš tų, kurie jos nepriklausomybę atkūrė? Prisiimti atsakomybę už tai, kas turi būti padaryta. Jeigu padaryta ne taip, tai reikia atsakyti ir už tai, kas ir kodėl padarė viską ne taip.

Mano galva, nelaimė atsitiko, kai mes, nekreipdami dėmesio, nepriklausomybę sutapatinome su laisve. Ne dabar, o pačioje pradžioje, dar Sąjūdžio metais. Nors tai yra visiškai skirtingi dalykai: laisvė gali būti be atsakomybės, o nepriklausomybė be atsakomybės būti negali.

Nepriklausomybė yra įsipareigojimas savo valstybei. O mums taip išėjo, kad mes įsipareigojome laisvei. Svaigome nuo laisvės, apsigėrėme laisve. Įsivaizdavome, kad nepriklausomybė yra tik kaip atsiribojimas nuo Tarybų Sąjungos, Rusijos, ir nesuvokėme, kad tai yra įsipareigojimas laikytis tam tikros tvarkos, tam tikrų pareigų, pasiaukojimo, pasitikėjimo ir t. t. Kai apie tai nemąstai, valstybės laisvę pradedi įsivaizduoti kaip savo asmeninę laisvę. O čia dar laisvės sampratą padailino atsiradusios žmogaus teisės, kurios, kaip ir pati laisvė, yra be pareigų.

Į ką gali išvirsti tas ideologijos neturėjimas ir tikslu virtę asmeniniai laisvės potroškiai? Tik į absoliučiai juslinių dalykų tenkinimą. Taip mes pamažu ir nugrimzdome. Tarpusavyje susiskaidėme į daugybę smulkių grupelių, grupuočių ir asmeniniuose santykiuose išėjome į visų karą su visais, kuriame vadovaujamasi taisykle – kas yra ne tavo pažiūrų, yra tavo priešas.

Turime valstybės peizažą, kuriame esame praradę tai, ką turėtume įgyvendinti kaip nacionalinius tikslus, o ir susitarti dėl nacionalinių reikalų dabar nėra jokios galimybės.

R. Vaičiulytė. Visai neseniai savo kraštiečiams sakėte, kad apibūdinant Lietuvą anksčiau reikėjo Rytų, dabar – Vakarų, o greitai negalėsime apie save papasakoti be Kinijos ir Indijos. Ko blaškosi ta mūsų Lietuva?

R. Ozolas. Iki nepriklausomybės atkūrimo mus globojo Rytai, Tarybų Sąjunga. Tačiau kas pasidarė, kai viduje mes praganėme savo pačių gyvenimo kūrybą, savo nepriklausomybę, kurią sutapatinome su nepriklausomybe nuo Tarybų Sąjungos?

Mus pačius, nesugebančius susitvarkyti viduje, buvo stengiamasi globoti iš šalies. Galima sugretinti – ir ši, ir ana orientacija mus globojo iš šalies.

Žlugus Tarybų Sąjungai naujų mąstytojų ir politinių veikėjų, kurie sugebėtų kurti savo politiką, tuo metu tartum ir neatsirado, o iškylantys buvo naikinami bendromis pastangomis. Tad mums išeiti į Vakarus pasirodė lengviau, o Vakarai labai greitai susiorientavo ir susiorganizavo, kaip mus perimti ne tik politiškai, ekonomiškai, bet ir instituciškai. Taip mes pakliuvome į spąstus. Europos Bendrija, vėliau modifikuota į Europos Sąjungą, mus pasiglemžė iškeldama įsipareigojimus, nukreiptus prieš nacionalinės valstybės kaip savarankiškos valstybės veikimą, reikalaudama parduoti žemes ateinantiems su dideliu kapitalu iš Vakarų, privatizuoti visas didžiąsias valstybines įmones, bankus, įsileisti kol kas tik

į savivaldybes Sąjungos narių žmones, kurie perima valdžią bendruomenėse ir taip vykdo vadinamąją integraciją.

Kas buvo palikta mums? Sveikatos apsauga, švietimas ir kultūra. Dabar šiose srityse ir pjaunamės. Dėl viso kito ramu, nes tai nebepriklauso mums. Bankų ir įmonių nebeturime, žemės ūkis sunaikintas, ne mažiau kaip trečdalis Lietuvos žemės – nebe lietuvių nuosavybė… To dar nebuvo per visą tūkstantmetę bandymų mus pajungti istoriją.

R. Vaičiulytė. Kaip apibūdintumėte ir pavadintumėte epochą, kurią išgyvena Lietuva?

R. Ozolas. Aš ją vadinu aksomine okupacija. Arba ekonomine okupacija. Kol kas. Nors ši epocha jau nebėra ekonominė okupacija ir aksominės okupacijos terminas dabartinę padėtį apibūdina tiksliau.

2004 m. gegužės 1 d. dekretai, žymintys Lietuvos įstojimą į Europos Sąjungą, yra lygiai tokie pat kaip kadaise buvusio Liaudies seimo nutarimai. Kažkas atstovavo liaudžiai, kažkas atstovauja tautai, bet nieko bendra su tos liaudies ir tautos interesais neturi. Nei tada, nei dabar.

Juk ir Tarybų Sąjunga su savo diktatūra nebuvo iš karto sukurta. Tauta viską pamažu atidavė į komunistų rankas ir sutiko su tuo, kas sakoma iš viršaus. Kurie nesutiko – žinote, kur buvo siunčiami. Kurie nesutinka dabar – savo noru išvažiuoja pasižvalgyti į užsienį arba jiems leidžiama nusigerti, pasikarti ir visaip kitaip patiems pasitraukti. Tada trėmė, dabar leidžia. Bet pabaiga – tokia pat.

To, kas apibūdinama klasikiniais priklausomybės terminais, niekaip nepaneigsi – juridiškai mes savo nepriklausomybės atsisakėme 2004 m. gegužės 1 d. ir į Europos Sąjungą įstojome labai konkrečiomis sąlygomis. Kovo 11-ąją to nebuvo. Tad aš klausiu teisininkų ir politikų – ar 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublika yra Kovo 11-osios Lietuvos Respublika? Ir pats labai aiškiai jiems atsakau – ne. Tai yra visiškai kita Lietuvos Respublika. Tai yra Europos Sąjungos sąjunginė respublika, kurios signatarai yra to meto Seimo nariai. Galite nesutikti, bet tai yra jau ne mano, o jūsų problema.

R. Vaičiulytė. Vadinasi, mes – okupuoti, o kas dėl to kaltas – Europos Sąjunga, mūsų valdžia ar mes patys?

R. Ozolas. Man skaudžiausia atsakinėti į šitą klausimą, bet manau, kad klasikinis pasakymas, jog valdžia yra tokia, kokios nusipelno tauta, absoliučiai atitinka realybę. Vadinasi, mes šitokio likimo nusipelnėme.

Kodėl? Todėl, kad neturime juridinio mąstymo kaip nacionalinės vertybės, būdingos bent jau tai sprendžiančiajai tautos daliai. Tai pasireiškia net elementarioje situacijoje – išgėręs vokietis niekada nevairuos automobilio, nes taip elgtis negalima, pavojinga, o lietuvis galvos, ar keliuose nebus policijos. Tai du skirtingi mąstymo modeliai: vienas mąsto juridiniu režimu, kito pasirinkimą lemia laisvė. Mes, tauta, neturime tokios teisinės sąmonės kaip visuomenės sąmonės, todėl su mumis ir galima daryti ką nori.

Suprantama, nereikia pamiršti ir valdžios. Žinote, pirmosios mūsų valstybės valdžios buvo galbūt šiek tiek naivios ir kvailos iš to naivumo, nes daug ko nežinojo. Nežinojo, kad mus, kaip sako Algirdas Brazauskas, *išdūrinėja*. Netikėjo, kad Vakarai – tai ne Rytai, ir stebėjosi – kaip tai gali būti? Mes turėjome būti apgaudinėjami, negalėjome būti neapgaudinėjami…

Tik paskui, kai susivokėme, atsirado tokių, kurie mielai sutiko ir susitarė, kad už tai, jog bus mulkinami, ką nors gaus. Dėl šios priežasties dabar ir yra kiek nori tokių gerai mokamų politinių prostitučių. Jiems labai gerai ir taip gerai nebus niekada. Todėl aš nežinau, ar ką nors dar galima padaryti Lietuvoje, ir ne tik Lietuvoje, be kokių nors revoliucijų.

R. Vaičiulytė. Jei teisingai supratau, siūlote tą patį kelią, kurį Lietuva nukeliavo anuomet – iki 1990 m. kovo 11-osios?

R. Ozolas. Neišvengiamai reikia sujudimo, kurį būtų galima vadinti kokiu nors, tik ne Sąjūdžio, vardu. Aš jį pavadinčiau Atsitiesimu. Juk esame prilenkti, bet dar nenulūžę.

Atsitiesimas įvyktų, jei mes, čia likę du milijonai, apsispręstume ir pasakytume sau, kad liekame čia, norime gyventi sau ir patys už save. Užtektų, kad iš tų dviejų milijonų atsirastų bent dvidešimt žmonių, kurie būtų pasirengę būti nušauti ir padaryti viską, kad vadinamoji mafija nebeprieitų prie valdžios. Tada įvyktų tai, apie ką mes kalbėjome nuo pat Sąjūdžio pradžios – kad po Rytų turėsime nueiti į Vakarus, pasidairyti ir grįžti namo. Bet jau tikrai laisvi, nes suvokę, kad nėra gyvenimo niekur kitur, tik savoje žemėje ir iš jos mes turime gyventi. Būti tokie, kokie pirmiausia norime toje žemėje būti.

Taigi aš matau tik vieną galimybę – nacionalinės valstybės atkūrimą. Valstybės, kurioje gyvenanti tauta svarbiausiu tikslu laikytų norą gyventi toje valstybėje pačiam su savimi. Be jokių gelbėtojų ir dotuotojų.

R. Vaičiulytė. Manote, kad bus lengva ištrūkti iš Europos Sąjungos gniaužtų?

R. Ozolas. Bet tokių tendencijų Europoje jau esama – juk Nikola Sarkozi būtent taip ir kalba apie Prancūziją kaip valstybę. Krizė rodo, kad mes visur priėjome ribas. Ekonomika priėjo ribas, nafta senka, dujos senka… Tad apie kokį kapitalizmą dar galime kalbėti? Kokiu pagrindu? Tuo, kurio nebelieka?

Kapitalizmas išsisėmė taip, kaip anuomet išsisėmė socializmas. Tik socializmas įėjo į savo pertvarką, o kapitalizmo laukia pervarta.

Taigi po naftos kapitalizmo periodo yra du keliai – revoliucinis ir evoliucinis. Sausio 16 d. įvykiai prie Seimo parodė, kad revoliucijos mes greičiausiai išvengsime. Tad turiu vilties, kad atsiras dešimt trisdešimt žmonių, kurie, kaip anais laikais Iniciatyvinė grupė, pareikš savo valią ir išves mus iš to maišo, kuriame šiandien esame.

R. Vaičiulytė. Ar mes tikrai esame šiam žingsniui pasirengę? Ar turime tam potencialą?

R. Ozolas. Žinoma, kad turime. Yra labai daug protingų žmonių, tik jie visi įklimpę į visokius įsipareigojimus: kažkam tarnauja, nėra laisvi, turi savo matymo specifiką.

R. Vaičiulytė. Sakykite, kodėl kiti lengvai pamiršta savo idealus, o štai Romualdas Ozolas nuo pat nepriklausomybės atkūrimo jiems yra labai ištikimas. Juk ir politikuojate, ir į Seimą buvote patekęs, bet kitaip nei kolegos tų idealų neatsikratėte, neišmainėte į turtus ir, keista, net nepavargote dėl jų kovoti. Nesunku nešti tą vėliavą? Ir vardan ko?

R. Ozolas. Tai žodžiai, su kuriais man sunku susigyventi. Nemanau, kad nešu kokią vėliavą. Nemanau, kad nepavargstu. Nemanau, kad nenuklydau nuo savo idealų – netyčia ar iš nesupratimo. Bet niekada jų nepardavinėjau ir jokio pelno net iš savo klaidų nepadariau.

Taip, šiandien man mokama renta, bet aš mielai gaučiau pensiją. Pensija yra humaniškas būdas, o renta – senų buržuazinių laikų atauga. Bet taip sutvarkyta – arba imi, arba neimi. O aš turiu apsispręsti – arba einu į konteinerius rinkti butelių ir pardavinėti, arba imu man nemalonią rentą ir iš jos gyvenu. Daugiau iš nieko.

Aš apsisprendžiau imti rentą, bet tai nereiškia, kad dėl to tyliu. Jeigu mano kalbėjimas vieną dieną bus įvertintas kaip netinkamas – tai prašau, atimkite rentą. Tada žinosiu savo vietą. Bet jokiu būdu nelesiu sau už šitą išmoką galvoti kitaip, negu galvoju. O galvoti kitaip neišeina todėl, kad negalėčiau gyventi su savimi.

R. Vaičiulytė. Klausimo, ar nesijaučiate vienas savo kelyje, neužduosiu. Nes žinau, kad tokių – neįsižeiskite, bet kapitalizmo požiūriu – bepročių, kurie dar neišmainė savo idealų į turtus, – Lietuvoje yra, tačiau labai nedaug. Pabaigai užduosiu jūsų paties klausimą – kada išmoksime ir ar dar galime išmokti mylėti savo valstybę taip kaip ir save?

R. Ozolas. Geriau būtų pasakyti taip: ar bus toks metas, kad savo valstybę galėsi laikyti savo vidujybe, savo vidumi? Čia yra labai didelis mokslas. Visų pirma mokslas ir darbas su savimi, su savo sąmone, kaip nuo principų pereinama į sistemas, į jų realizavimą, į rezultatų tikrinimą ir vėl grįžimą prie principų. Visa tai reikia artikuliuoti ir mąstyti.

Ar yra įmanoma, kad žmogus gyventų pagal valstybę arba, tiksliau sakant, su valstybe, atsakau nedviprasmiškai – kol tokių žmonių neturėsime, valstybės neturėsime taip pat.

R. Vaičiulytė. Ačiū už pokalbį ir viltį išsaugoti laisvą Lietuvą.

LAISVĖS KRANTO VIS DAR NEMATYTI

(2013)

Ar kultūrinis žmogus taps fiziologine išnara?

Gediminas Zemlickas. Kaip atsitiko, kad Lietuvai šventos Sąjūdžio idėjos, bendri tautos siekiai tarsi nugrimzta į atminties dugną? Užtenka pasižiūrėti, į kokią žmonių socialinę nelygybę atvedė tie, nuo kurių tai priklausė. Tautos dauguma pasakytų: ne tokios Lietuvos norėjome… Žmonių nepasitenkinimas – palankiausia terpė skleistis visokio plauko demagogams ir avantiūristams. Nebelieka kriterijų, pagal kuriuos būtų galima atskirti, kas yra kas, pasimetusi tauta į valdžią renka „mesijus“, įvaldžiusius įtikinėjimų ir pažadų žarstymo meną, bet ne daugiau. Valstybė ir toliau kuriama vadovaujantis nežabotos laisvės iliuzija. Gyvenimas be stabdžių, o viliojančių pagundų daugybė.

Romualdas Ozolas. Ant mūsų užgriuvo dvi fantastinės galybės. Viena jų – idėja, kad nepriklausomų subjektų nėra ir būti negali. Antra – šią idėją realizuojanti Europos Sąjunga, buvusios Tarybų Sąjungos pakaitalas Vakaruose.

G. Zemlickas. Panašaus raugo globalistinės struktūros, kaip sakydavo nepamirštamasis bet kokios spalvos globalizmo priešininkas Vilius Bražėnas.

R. Ozolas. Skirtumas nebent tas, kad ne komunizmo, o liberalizmo pagrindu kuriamas regioninis darinys. Bet tai prieš žmogų kaip kultūros žmogų nukreiptas kūrinys. Vadinasi, ir automatiškai prieš tautą, nes tauta cementuojasi, į bendrabūvį ateina per kultūrą. Be kultūros žmogus tėra tik fiziologinis padaras. Tokį dabar bando įtvirtinti nežinia kokio plauko kompanija, kultūrinį žmogų verčianti fiziologiniu žmogumi.

G. Zemlickas. Bet juk ir pati Europos Sąjungos įgyvendinimo idėja buvo pradėta materializuoti kaip anglių ir plieno gamybos kontrolės planas (1950 m. gegužės 9 d. Šumano deklaracija), pirmiausia siekiant ekonominių tikslų.

R. Ozolas. Ir dabar Europos Sąjunga, Jungtinės Tautos, Pasaulio gerovės programa konstruojamos ir vykdomos praktiškai pagal tą patį scenarijų. Jis remiasi žmogaus teisių samprata individo pagrindu, o visa kita tėra išvestiniai dalykai. Apie kokias nors tautas ar tautines kultūras ten nėra nė žodžio. Net ir apie civilizacijas nėra. Todėl islamas ir tapo toks agresyvus, net teroristinis. Apie tai turime mąstyti, jeigu norime suprasti pasaulyje vykstančius procesus. Radikaliesiems islamistams visi kitatikiai yra priešai. Net Prancūzija, ypač tolerantiška kitatikiams ir kitų rasių žmonėms, galima sakyti, kultūriškai išauginusi tas tautas, islamistams virsta taikiniu.

G. Zemlickas. Ką rodo šie pasaulyje vykstantys procesai? Prancūzija yra ypač jautri savosios kultūros tradicijai, apskritai Europos kultūros tradicijai, net ir anglų kalbai savo šalyje prancūzai bando veiksmingai priešintis. Panašiai ir vokiečiai. Gal tai ir yra patikimos atramos, galinčios būti pavyzdžiu?

R. Ozolas. Kultūra yra vienintelis būdas žmogui išsaugoti žmogiškumą, ką jau kalbėti apie žmoniškumą. Kultūra yra kilusi iš bendruomenės ryšio su savo žeme, taigi kūrybinga kultūra visada yra tautinė ir tautiška. Internacionalinė, globalinė – visada griaunanti, išauganti iš griuvėsių. Kiek joje bus likę žmogiškumo – absoliuti nežinia. Tautinė kultūra – štai atsakymas, kas yra alternatyva destrukcijai ir degradavimui.

G. Zemlickas. Kai kultūros reikalai paliekami gyvenimo užribio savieigai, matome, kur visa tai veda. Vertybių kaita tam tikrais gyvenimo tarpsniais neišvengiama, bet tai gresia idealų praradimu, nuopuoliu. Jautrus visuomenėje vykstančių permainų barometras – menas išvirsta į performansus, šou, kartais pats menininkas pasijunta meno „kūriniu“, dažniausiai abejotinos vertės, svyruoja vertinimo kriterijai. Paminėtoji Prancūzija randa progų pademonstruoti, kad Europos Sąjungos kultūros politika per silpna. Faktiškai jos nėra, palikta rūpintis pačioms valstybėms.

R. Ozolas. Buvęs Prancūzijos prezidentas Nikola Sarkozi ir Vokietijos federalinė kanclerė Angela Merkel pripažino, kad multikultūrinės visuomenės modelis nepasiteisino. Dar aiškiau 2011 metais yra pasisakęs Didžiosios Britanijos premjeras Deividas Kameronas. Jo teigimu ES multikultūrinė politika žlugo, naujųjų imigrantų integracijos į Vakarų Europos valstybes modelio taip ir nepavyko sukurti. Pirmiausia dėl pačių atvykėlių, ypač iš musulmoniškų kraštų, nenoro integruotis į europines kultūras,

valstybės ir visuomenės sanklodą. Bet Lietuvos žiniasklaidoje Kamerono kalba nebuvo skelbiama ištisai, tik pakomentuota. Kodėl?

G. Zemlickas. Toli dairytis nereikia: ar pavyko Vilnijos lenkus integruoti į Lietuvos kultūrą ir gyvenimą, nors jie to paties tikėjimo kaip ir lietuviai? Vietos lenkai tampa palankia įvairių politinių manipuliacijų terpe, politikierių ir demagogų įrankiu.

R. Ozolas. Lietuvos politikų balsai dažnai nuskamba taip, tarsi jie gyventų vakarykšte diena, visiškai nesuvokdami, kas vyksta kitose ES valstybėse. Gūdu kalbėti apie mūsų geopolitiką, jos paprasčiausiai nėra. Mūsų politikų retorikoje girdėti tik vienas argumentas: Europos Sąjunga Lietuvai yra patikima ir vienintelė užkarda prieš Rusiją… O kad ta pati ES eina į aljansą su Rusija prieš didėjančią Kinijos ekonominę galią – arba nesuvokiama, arba iš buko užsispyrimo stengiamasi akivaizdų faktą apeiti.

Stiprios tautos kultūros kūrimo erdvė

G. Zemlickas. Aukštoji politika yra balansavimas tarp neišvengiamybių ir galimybių, tad pamėginkime pamintyti, kur Europą nuves pasaulyje vykstantys geopolitiniai procesai. Jūs strateguoti buvote pratęs nuo jaunumės.

R. Ozolas. Kad kinai ateis į Sibirą, vargu ar kam kyla didesnių abejonių. Klausimas – kada. Bet kol jie ten eis ir kursis, įvyks daugybė kitų pokyčių, kils įvairių geopolitinių škvalų. Valstybinės ir privačios nuosavybės pagrindu kinai kurs visuotinę gerovę, bet tada neišvengs naujų vidinių prieštaravimų ir problemų asmens lygmeniu. Kol kapstysis juose, mes gal spėsime adaptuotis naujojoje geopolitinėje situacijoje, per tą laiką pakitusioje visoje Europoje.

G. Zemlickas. Ko siūlote imtis šiandien?

R. Ozolas. Ryžtingiau veikti europinius procesus. Opiausia problema mums – Lenkijos mutacija imperializmo link. Didžioji Lenkija, tas Zbignevo Bžezinskio atnaujintas Juzefo Pilsudskio projektas, tyliai remiamas JAV ir toleruojamas Europos Sąjungos, nuosekliai vykdomas per vis įžūlėjančią kresų politiką, kurios vaisius savo pačių rankomis skabome Vilnijoje ir kitur. Į tuos procesus įtraukiama Rusija. Lenkijai tampant svarbiausia ES valstybe, sienų pertvarkymo šįsyk imsis Lenkija, o ne Vokietija, kaip buvo po Pirmojo pasaulinio karo. Štai ką aš siūlau šiandien.

Pasitvirtina viena mano dar Sąjūdžio metais išsakytų prielaidų, kad mūsų išsivadavimas nesibaigs nepriklausomybės atkūrimu. Laisvas lietuvis taps tada, kai laisva valia Lietuvą pasirinks kaip vienintelę savo gyvenimo vietą su visais jos sukultūrinimo sunkumais. Kol kas lietuviai masiškai bėga. Dalis išvykusiųjų ten ir pasiliks. Kalbu apie tapatumo pajautos neturinčius žmones. Sugebantys mąstyti sugrįš, bet ar per tą laiką mes nebūsime atsidūrę 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos suprojektuotoje padėtyje? Tai visiškai realūs klausimai.

Lietuvoje likę ir gyvenantys žmonės yra patikimiausias, tvirčiausias Lietuvos išlikimo elementas, su juo sietinos didžiausios viltys, nes tie žmonės savo likimą jau susiejo su Lietuva, suvokdami tai kaip savo gyvenimo prasmę.

Turėti stiprų dvasinį stuburą

G. Zemlickas. Ar įmanomas savojo tapatumo ir savosios kultūros kaip to tapatumo generatoriaus optimistiškas ateities scenarijus?

R. Ozolas. Esmė – turėti stiprų dvasinį nugarkaulį. Kiekvienas esame atsakingas už save lygiai kaip ir už savo aplinką. Išeidamas iš savęs turi matyti kitą ir lygiai to paties reikalauti iš kito. Pareikalauti galima ir angliškai, bet jei esi subrendęs, tai žinosi, kad Lietuvoje tavo priedermė yra paklausti lietuviškai. Tai ir yra stiprios tautos kultūros kūrimo erdvė.

G. Zemlickas. Kultūra turi būti maitinama, o tam reikia palankios dirvos: suvokti gimtosios kalbos svarbą, tautos dvasinių vertybių pagrindu išlaikyti savo paties ir tautos tapatumą, nes tik šis pagrindas teikia patikimą pamatą stiprinti kultūrą. Be savosios kultūros pamato sunku įsivaizduoti, kad būtų įmanoma priimti kitų tautų kultūrą.

R. Ozolas. Lietuvos ateitis turi būti paremta ir veiksmingu patriotiniu švietimu, suprantant jį taip, kaip suprato Meilė Lukšienė: viskas prasideda nuo štai čia, šios vietos, tavo miestelio ar kaimelio, tavo kiemo. Iš čia tu eini į savo didžiuosius miestus, šalį, kitus kraštus ir pagaliau į pasaulį. Tik šitaip žmogus nepraranda ryšio su žeme, kuri ir yra kiekvieno žmogaus atsparumo pagrindas.

G. Zemlickas. Įsiminė prieš keletą metų vienoje aukštoje valstybinėje institucijoje rengti Meilės Lukšienės skaitymai. Buvo sakomi pakilūs

žodžiai, gražbyliaujama, nuolat minimas Lukšienės vardas, taip pat ir to meto ministro lūpose, nors visa valstybės švietimo politika tuo metu buvo kreipiama visai priešinga linkme, negu kad kvietė Meilė Lukšienė. Nebestebina politikų dviveidiškumas, jei ne daugiaveidiškumas. Politika akivaizdžiai virsta demagogija savo forma ir verslas turiniu. Ar ne čia glūdi viena iš valstybės pamatų klibėjimo priežasčių?

R. Ozolas. Deja, panašiai daro ir to buvusio ministro palikuonys.

G. Zemlickas. Vyksta rinkimai, keičiasi valdžios, bet kaip atsitinka, kad prie lovio visada atsiranda ne statytojų, ne kūrėjų, bet griovėjų? Tautiškumas, tradicijos perimamumas, istorijos patikrintos vertybės – šios sąvokos jiems šaukiniai iš tolimos ir nesuprantamos planetos.

R. Ozolas. Deja… O rezultatas – štai toks vaizdelis. Sėdi mergaitė lėktuve ir skambina mamai: „Mama, aš jau lėktuve, greit pakilsime. Skrisiu iš tos suš… šalies“.

G. Zemlickas. Šalis, kuri ją išaugino, iškovojo teisę skristi, kur akys užmato, – ir tik tiek sugebėjo į jos sielą ir gražutes lūpas įdėti? Ar mes galime jaustis ramūs, viską padarę? Nei šeima, nei mokykla, nei – atsiprašau – aplinka tai merginai neįdiegė pasididžiavimo savo tauta, valstybe, pagaliau juk neįdiegė jai natūralaus žmogiško orumo.

R. Ozolas. Čia kaip ir kalba. Kokia kalba žmogus kreipiasi, tokia jam ir atsakoma.

Gyvenimą suprasti ne per teorijas

G. Zemlickas. Vis dėlto svarbu išgirsti kito žmogaus, kitos tautos balsą. Beje, ką atsakytumėte teigiantiems, kad Ozolas kalba gal ir teisingai, bet labai įmantriai, sudėtingai ir jį suprasti gali tik filosofai?

R. Ozolas. Naujų dalykų neieškau teorijose, stebiu juos kasdienybėje, gyvenime. Teorija man reikalinga tiek, kiek parodo, į ką turėčiau atkreipti dėmesį. Kas nori, mane supranta. Žmogus turi disciplinuoti savo protą. O disciplina ateina tik per studijas, ypač – logiką. Joje aiškiai matyti, kaip silogizmai egzistuoja šalia daiktų. Tuos dalykus pamatyti vien logikos ir teorijos lygmeniu – dar ne gyvenimą suprasti. Išvysti, kur tikrovėje žiojėja skylė, nors teorija tvirtina, kad jos čia nėra, – tai jau tam tikras supratimo požymis.

G. Zemlickas. Argi Sokratas savo gyvenimo nuostatų, puoselėtų vertybių, mąstymo būdo nesusiejo su gyvenimu? Įtikinamais gyvenimo pavyzdžiais ir loginio mąstymo išvadomis paaiškindavo sudėtingiausius dalykus.

R. Ozolas. Kad diskusija nevirstų kliedesiais, reikalinga tam tikra bendraujančiųjų mąstymo disciplina, kuri ir yra susišnekėjimo garantija. Turi būti laikomasi nustatytų gairių, principai neturi būti painiojami su faktais, ieškoma ne kitos pusės pažeminimo, o sutarimo, o jo neradus – konstatuojama, kad toliau gyvensime kaip asmenys su savo požiūriais. Kad nesusirietume ir nepultume į nuožmią kovą, kaip kad dažnai būna vadinamosiose diskusijose, kai idėjiniai priešininkai tampa tikrais priešais.

Man pavyko išsivaduoti iš aklos autoritetų įtakos, dėl to jaučiuosi didžiai patenkintas. Mintyje turiu ir tokius autoritetus kaip Aristotelis, Imanuelis Kantas, Georgas Hėgelis ir kiti. Jie buvo neabejotinos ne tik savo meto mąstymo viršukalnės, šiandien jie mums tarnauja kaip simboliai, teigiantys, kad supratimą, kaip gyventi, turi rasti pats. O pasitarti, ką tuo klausimu sako, pavyzdžiui, Seneka, – mielai. Imu knygą ir kalbuosi.

G. Zemlickas. Deja, ne su Aristoteliu ir Seneka šiandien tariasi mūsų bendrapilietis. Televizijų kanalai, spauda jį moko įtikėti paranormalius reiškinius, žmonių auras, indigo vaikus, remtis pranašų sudarytais horoskopais ir laukti gyvenimo stebuklo. Patikliam ir žiniomis mažiau apsišarvavusiam žmogui gali susisukti smegenys. Bėgimas nuo realybės nedaug kam suteikė laimės.

R. Ozolas. Atsakysiu trumpai: visa tai daro tie, kurie spausdina vis tuštėjančius dolerius. Manau, pakankamas atsakymas baigiant mūsų pokalbį.

STEBIME LŪŽIO METĄ

(2014)

Lūžio metas

Jurga Tvaskienė. Prieš ketverius metus, kalbėdamas apie Vasario 16-ąją, siūlėte: „Pažiūrėkime į savo vėliavas; jeigu jos senos – pakeiskime, ir tai bus mūsų pačių atsinaujinimas.“ Ar, jūsų manymu, Lietuva garbingai neša Sąjūdžio metais iškeltas vėliavas?

Romualdas Ozolas. Dabar – nepaprastos įtampos, lūžio metas, ir ne tik mums. Mitas, kuris vadinamas Europa, taip pat – bus ar nebus – sprendžiamas per šį dešimtmetį.

Vyksta esminis mąstymo pokytis, prasidėjęs maždaug praėjusio amžiaus priešpaskutiniojo dešimtmečio viduryje, kai tuometiniai Jungtinių Amerikos Valstijų ir Didžiosios Britanijos lyderiai Ronaldas Reiganas ir Margareta Tečer paskelbė savo asocialiosios, t. y. laisvosios, rinkos ekonomikos startą, juridiškai suteikdami galimybę pinigams kirsti per principus. Nuo to laiko pinigai šienauja principus kaip pernykštę žolę. Kai kas dar bando kurti pakaitalą baigiantiems nudžiūti augmenims, vadinamiems principais, sutelkdami dėmesį į mažą žolytę – vertybes. Bet, kaip žinia, principai neišduodami, o vertybės parduodamos. Jei nori išsaugoti principus, turi žūti kartu su jais. Dėl vertybių niekas nežūva. Tai – principų pakaitalas dvasioje be jokių orientyrų, tik su tam tikra erdve, kurioje gali suktis, kas nori.

Europoje dabar tai ir vyksta. Vadinamasis kapitalo, darbo jėgos laisvasis judėjimas ir yra tie žodžiai, kurie dengia viso iki šiol buvusio europietiškumo, arba, net pasakyčiau, europeizmo, idėją. Jeigu antisisteminės ir nesisteminės jėgos neras galių padaryti ką nors, kas galėtų būti pavadinta bent jau aiškia alternatyva, jeigu ne opozicija, tai Europos neliks. Neliks ir mūsų.

J. Tvaskienė. Griūvant Sovietų Sąjungai didžioji išsilaisvinančių šalių, taip pat ir Lietuvos, viltis buvo grįžti į Europą. Jūs kalbate apie gresiantį griuvimą. Ar taip neatimama bendrai puoselėta viltis?

R. Ozolas. Be jokios abejonės: mūsų nelaimė ir buvo ta, kad visada gyvenome viltimi. Ir viltimi ne savyje, bet už savęs. Pirmosios Respublikos laikais, kai buvome blokuoti europiniu nacionalizmu, sugebėjome kai ką padaryti: pusė nacijos daugiau ar mažiau buvo suvokusi, kad viską galima iškelti tik iš tos vietos, kurioje gyveni, ir nesitikėti nieko daugiau. Už visa kita reikia mokėti penkiagubai.

Deja, mes visada vylėmės: kaip visi naivuoliai, nesubrendę žmonės, neturintys gebėjimo regėti pasaulį kaip visumą, kas prieinama tik aukštos švietimu įgyjamos kultūros žmonėms, t. y. tam elitui, kuris gali daryti akivaizdų poveikį politikai. Mes niekada neturėjome nei elito, nei politikos veikėjų. Buvo praktikai, kurie tapdavo politikais ir tiek, kiek jie sugebėdavo atsilaikyti šiame kasdienybės slėgyje – tokie kaip Motiejus Valančius, Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, – tiek ir būdavome viltimi kažkur išvedami. „Yra švieselė…“ Argi dabar ne taip kalbame? „Šviesa tunelio gale, matyti horizontas…“ Nieko nematyti! Horizonte dar baisiau, nes JAV taip pat žlunga. Europa bando būti alternatyva, tačiau kadangi JAV įtaka Europai fundamentali, tai ieškoma menševikinio, socialdemokratiškai interpretuoto komunistinio varianto. Kuriasi naujoji Tarybų Sąjunga. Kitaip sakant, visos viltys, kurias turėjome atkurdami Antrąją Respubliką, pasirodė esančios mitai. Jos veda mus į tokią pat pragaištį, kokioje gyvenome tenai.

Kalba apie grėsmes

J. Tvaskienė. Būkime teisingi: Sąjūdžio metais nekalbėjome nei apie ekonomiką, nei apie kitus dalykus. Mes prašėme: priimkite mus atgal į Europą.

R. Ozolas. Dar iki 1990-ųjų mačiau Lietuvos tragediją. Puikiai supratau, kad su Baltijos keliu pradedame išėjimą iš Lietuvos. Taip ir buvo. Kunigas Ričardas Mikutavičius buvo pirmasis, kuris suriko: „Neišsivaikščiokime!“ Bet mes buvome pradėti blokuoti iš pat pradžių. Tik viena suvokiau: nesustabdysi žmonių, kurie masiškai neturi sugebėjimo reflektuoti savęs, iškelti mintį aukščiau savęs ir pamatyti save kaip daiktą tarp kitų daiktų, Lietuvą tarp kitų šalių. Jie eis, kol baigsis laisvės riba.

Apie ką galima kalbėti? Tik apie tai, kada daugybė žmonių prieis Pirėnų pusiasalio krantą, pasieks Lamanšą, užsidarys Britų salose, kol juos pradės varyti lauk arba atims pašalpas iš dykaduonių. Tik tada jie pamatys, kad kažkas negerai, kad ten reikalavimai tokie pat bjaurūs, kokie buvo ir namie. O kad pamąstyti reikės – visiškai aišku. Ir ta laisvės riba – proto suvokinys – ateis tik tada, kada kiti trenks per galvą.

Dabar galiu matyti, kad atsikvošėjimas jau ateina. Kai ten pamažu užsidaroma, kai daugiatautiškumo mitas ir pradedamas traktuoti kaip mitas, kai suprantama, kad jokio multikultūriškumo negali būti.

J. Tvaskienė. Kokia tokiu atveju Lietuvos perspektyva?

R. Ozolas. Bėda būtų savo viltis susieti su stipresniu, o šiuo atveju stipresnis – ir mielas ne vienam – yra pietryčiuose – Lenkija, siekianti būti didžiąja ir sėkmingai ja tampanti, remiant JAV ir drebant Vokietijai. Jei susidarys naujas Lenkijos–Prancūzijos blokas, kentėsime nuo to mes. Mūsų žmonės, kurie šiandien yra švelnūs polonofilai, bus negailestingi savo brolių žudikai, nes ne visi – dauguma – norės vėl būti po kieno nors padu. Buvimas po lenko padu būtų galutinai pražūtingas.

Iš tiesų nenoriu dabar Europos Sąjungos žlugimo. Manau, kad ši blogybė mažesnė nei Europos sienų peržiūra Sąjungai žlungant. Buvimo Europos Sąjungoje blogybė ta, kad esame engiami ne mažiau, nei buvome engiami rusų, bet gerai tai, jog turime galimybę sparčiau sąmonėti ir augti kaip sąmoninga tauta bei valstybė.

Vizija – nacionalinė valstybė

J. Tvaskienė. Ar iš tiesų mes tokie menki? Lietuvių istorinėje sąmonėje įsitvirtinęs žygis iki Juodosios jūros iki šiol skatina plačius užmojus.

R. Ozolas. Deja, tai buvo mūsų istorinė nelaimė. Kodėl latviai ir estai greičiau susivokė aplinkybėse? Ne todėl, kad jie liuteronizmo ugdyti. Jie visada gyveno savo žemėje ir iš jos, kad išgyventų, bandė išsunkti ką gali. Lietuviai to ėjo ieškoti kitur. Eina taip pat ir dabar. Ir vis mano, kad yra laisvi, kad yra nepriklausomi. Kai iš tiesų priklausė ir nuo rusų, ir nuo totorių, ir nuo lenkų.

Lietuvių etnosas nuo senų laikų buvo gana nevienalytis. Jei tiesa yra ta, kad lietuviai kaip etnija ateina iš Rytų, kai ten nebelieka galimybių

gyventi ir slavai veja lauk, kai vietinis elitas iš tų stepių, išmokęs kariauti, persikelia čia, į žemdirbių kraštą, tai, žinoma, jie tuoj pat gali sukurti valstybę – tą ir padarė. Tada elitas gyvena sau, žemdirbiai – sau, ir taip mes einame per visus amžius. Nieko iš to neišmokę, tik įgiję tam tikrą vaizdinį apie save kaip apie svajotojus, karingus, ryžtingus, pasiaukojančius dėl nežinia ko. Iki kurio laiko? Iki tada, kai tris budriukus paima trys lenkaitės ir jie gimdo lenkiukus.

J. Tvaskienė. Leiskite nesutikti: buvo 1990-ieji, kai žmonės matė valstybę savo širdyse.

R. Ozolas. 1990-uosiuose yra kai kas šventa, ko nebuvo nė vienu kitu Lietuvos istorijos momentu. Net 1918-aisiais nebuvo to, nors be 1918 metų 1990-ųjų nebūtų buvę. Tai buvo XIX ir XX amžių vilčių, įsikūnijusių kaip tikėjimas Nepriklausomybe, išraiška.

Ir staiga – kaip tau pylė į kaktą ir į nugarą visi šitie laisvės džiaugsmai! Kartais visiškai suprantu tuos žmones, kurie sako: „Šita valstybė – ne mano valstybė." Aš niekada taip nesakau. Ji yra tokia ar kitokia, bet mano valstybė. Aš ją kūriau ir aš už ją atsakingas. Aš dėl jos kaltas, aš dėl jos džiaugiuosi, dėl jos galiu liūdėti ir galų gale, jeigu reikės, dar ir kovoti, nors kovoju kasdien. Bet po mūsų tikėjimo įsikūnijimo dramos iš tiesų mus ištiko dvasinė ir fizinė katastrofa. Ar sugebėsime atsigauti – tai pagrindinis klausimas.

Manau, kad sugebėsime. Kartų kaita – senosios, maniškės, nuėjimas ir naujosios atėjimas – sutampa su Europos budimo momentu. Netrukus turėtų prasidėti lėtas, bet visais būdais skatintinas, remtinas, ugdytinas grįžimas Lietuvon. Supratimas, kad tik savo žemėje gali kurti kai ką tikra, yra fundamentalus, tik lietuvių dar nesuvoktas.

J. Tvaskienė. Kokį kelią siūlote jūs?

R. Ozolas. Reikėtų labai aiškiai postuluoti nacionalizmą kaip alternatyvą liberalizmui ir išaiškinti, kad tai nėra nusikalstamas dalykas, o vienintelė šiame pasaulyje dabar susiklosčiusiomis aplinkybėmis humaniškumo ir galimybės žmogui būti žmogumi priebėga. Tiktai – jeigu galvosime apie struktūras, kurias gali sukurti nacionalinių interesų gynimo labui susitelkę žmonės.

Tautinę valstybę sukursime gal po kelių dešimtmečių. Nenorėčiau, kad tai atsitiktų anksčiau: tokiu atveju valstybė atsikurtų Europos Sąjungos griuvimo situacijoje, tada mes tikrai netektume mažų mažiausiai Pietryčių Lietuvos, o patiems vėl grėstų patekti į Rytų imperijos erdvę.

Paaiškinimai

Dalis trečiojo tomo tekstų yra rankraštiniai. Rankraštiniai dokumentai nuo praėjusių metų sutvarkyti ir saugomi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) Romualdo Ozolo fonde nr. 1801, kurį sudaro 1 275 dokumentai. Jame Ozolo biografinių dokumentų bylos (asmens dokumentai, tarnybinės veiklos, darbo renkamose valdžios institucijose ir politinėse organizacijose dokumentai), kūrybinės veiklos dokumentai (meninė kūryba, straipsniai, kalbos, pranešimai). Paskaitų tekstai iššifruoti iš garsajuosčių, redaguoti minimaliai kalbos požiūriu, paliekant Ozolui būdingą leksiką, sakinių konstrukciją ir stilių. Visai neaiškios vietos išbrauktos ir pažymėtos daugtaškiu kampiniuose skliaustuose.

Kita dalis – spausdinti tekstai, atrinkti daugiausia iš sąjūdinės spaudos ir politinės publicistikos rinktinių, skelbti Ozolo įsteigto istorijos ir kultūros žurnalo „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ numeriuose[1].

I. STRAIPSNIAI, PRANEŠIMAI, KALBOS
Brendimas laisvei

Trys Lietuvos politinio gyvenimo dešimtmečiai. 1938–1970. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1971 m. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 398).

Karas ar revoliucija? Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1972 m. rugsėjo 17 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 398). Skelbta žurnale „Nepriklausomybės sąsiuviniai“, 2022, nr. 2 (40), p. 51–55.

[1] Apie Ozolo rašytinį palikimą žr. Ozolas, R. *Bibliografijos rodyklė*. Vilnius, 2018.

Kokį likimą rinksimės? Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1973 m. birželio 30 d. ir liepos 2 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 398). Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2022, nr. 3 (41), p. 46–52.

[Mūsų tikslas – savarankiška Lietuva]. Spausdinama iš rankraščio, be datos ir pavadinimo. Manytume, jis parašytas apie 1973 m., po Romo Kalantos susideginimo Kaune 1972 m. gegužės 14 d. ir po jo ėjusių įvykių (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 398).

Atgimimas

Pas mus revoliucija dar nevyksta. Kalba „Žinijos“ draugijos posėdžių salėje aktualių problemų klubo pirmojo susirinkimo diskusijoje 1987 m. vasario 26 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 507).

Sunku būti žmogumi, dar sunkiau būti tauta. Kalba filosofinių diskusijų klubo „Kultūra ir istorija“ forume „Žinijos“ draugijos salėje, 1987 m. spalio 21 d. Skelbta „Respublikos“ laikraštyje, 2014 m. kovo 14 d. ir Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 35–37).

Tautos sugrįžimas į save. Parengta pagal kalbą Šiaulių televizorių gamykloje 1988 m. kovo 17 d. Spausdinama iš savaitraščio „Šiaurės Lietuva“, 1991, p. 3–5. Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2016, nr. 3 (17), p. 60–63.

Svarbiausi Sąjūdžio žodžiai: dora, protas, dvasia. Programinis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio informacinio biuletenio „Atgimimas“ pirmojo numerio straipsnis. Spausdinama iš „Atgimimas“, 1988 m. rugsėjo 16 d.

Kas yra Sąjūdis? Spausdinama iš laikraščio „Vakarinės naujienos“, 1988 m. spalio 21 d. Skelbta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 95–97).

Atgimimo revoliucija. Kalba pasakyta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime 1988 m. spalio 22 d. Spausdinama iš „Atgimimas“, 1988 m. lapkričio 4 d. Skelbta knygoje „Į nepriklausomą valstybę. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis 1988–1990“ (2015, p. 307–308).

Šiandieninis Lietuvos tautinis atgimimas. Spausdinama iš straipsnių rinkinio „Tautinis mentalitetas. Istoriosofiniai apmąstymai“ (Mintis, 1989, p. 263–269).

Svarbiausi Atgimimo darbai. Mano rinkiminė platforma. Kandidato į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą žodis. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1989 m. vasario 21 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 508). Skelbta laikraštyje „Šiaulių naujienos“, 1989 m. vasario 24 d.

Kur dabar esame? Spausdinama iš „Atgimimas“, 1989 m. kovo 31 d.

Žinojimas ir tikėjimas Lietuvos kultūros perspektyvoje. Pranešimas Pirmojoje religijos filosofijos ir bažnytinės muzikos studijų savaitėje 1989 m. lapkričio 10 d. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1989 m. lapkričio 8 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 418). Skelbta leidinyje „Pirmoji religijos filosofijos ir bažnytinės muzikos studijų savaitė“ (Lietuva, 1989, p. 92–93).

Sąjūdžio būtinybė šiandien. Kalba pasakyta Sąjūdžio rinkiminėje konferencijoje „Lietuvos kelias“ Vilniaus sporto rūmuose 1990 m. vasario 3 d. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1990 m. vasario 2 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 474). Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2015, nr. 1 (11), p. 45–46.

Politinės tendencijos ir kultūra. Pranešimas Kultūros kongrese Vilniuje 1990 m. gegužės 18 d. Spausdinama iš mašinraščio, datuoto 1990 m. gegužės 16 d. Skelbta žurnale „Pasaulio lietuvis“, 1990, nr. 8/9, p. 26–28.

Šviesios kultūros pradžios. Pranešimas studijų savaitgalyje „Kultūra kaip argumentas valstybės nepriklausomybei“ 1991 m. kovo 6 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 420).

Apie okupacinę ir okupuotąją sąmonę. Įvadinis Ozolo knygos „Atgimimo ištakose. 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai“ (Pradai, 1996, p. 7–27) straipsnis. Tai dipticho „Nesutikimai“ pirmoji knyga, kurioje fiksuojami sovietmečio juodojo dešimtmečio įvykiai ir tendencijos. Abi knygos, Ozolo žodžiais, „okupacijos meto eilinio rengta Atgimimo sėjos dirva“.

Tautos gimimas. Nepriklausomybės idealai, Lietuvos dabartis, žvilgsnis į ateitį. Spausdinama iš laikraščio „Dienovidis“, 1998 m. vasario 20–26 d., nr. 8.

Tautinė savivoka ir Lietuvos mokykla. Pranešimas, skaitytas konferencijoje „Pilietinis-etnokultūrinis ugdymas šiuolaikinėje Lietuvos mokykloje“ Vilniaus Jono Basanavičiaus mokykloje 2002 m. kovo 26 d. Spausdinama iš Ozolo knygos 2002-ieji. Lietuva. Politinis metų portretas“ (Mintis, 2003, p. 279–283).

Tautinio orumo išsaugojimas ir ugdymas. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 439).

Laisvė iki mirties: tautos gyvybės pavidalai. Spausdinama iš žurnalo „Kultūros barai“, 2009, nr. 7/8, p. 2–7. Skelbta Ozolo knygoje „Ant imperijos slenksčio. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai. 2009 m.“ (Diemedžio leidykla, 2010, p. 286–294).

Lietuvos atgimimų tapatumai. Pranešimas Lietuvos nacionalinio muziejaus kultūros istorijos vakarų cikle „Nacionalinis atgimimas Lietuvoje XIX–XX a. pr.“ 2011 m. spalio 20 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 484).

Valstybės atkūrimas

Nepriklausomybės atstatymo principai. Nepriklausomybės sampratos bendros nuostatos. Tai LTSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti vienas baigiamųjų dokumentų. Plačiau apie šios komisijos darbą žr. „Kelyje į Nepriklausomybę. LTSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti 1990 m. vasario 19 d. posėdžio stenograma“, skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2013 nr. 1 (3), p. 40–60, taip pat Ozolo knygoje „Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai“ (Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 29, 33–35). Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1990 m. kovo 6 d. (LCVA, f. 1801, ap. 1, b. 176).

Tiesos ekonomika. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1990 m. rugpjūčio 5 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 419).

Lietuvos manifestas. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1990 m. rugpjūčio 28 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 419).

Lietuvos demokratinė ateitis. Spausdinama iš laikraščio „Lietuvos aidas“, 1991 m. birželio 14 d.

Aiškėjimas. Spausdinama iš „Atgimimas“, 1991 m. gruodžio 12–19 d.

Kovo 11-oji: penkerių metų valstybės istorija. Lietuvos valstybingumo atkūrimo nuostatos (1989–1991), arba bandymas įžvelgti Sąjūdžio radikalizmo pradmenis. Pranešimas, skaitytas 1995 m. kovo 3 d. Istorijos instituto konferencijoje „Penkeri Lietuvos valstybingumo atkūrimo metai“. Spausdinama iš „Atgimimas“, 1995 m kovo 8 d.

Politikos etika, arba ar Lietuva gali turtėti savo politiką? Parengta pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos mokslų akademijos Mažojoje salėje 1999 m. vasario 10 d. Spausdinama iš „Atgimimas“, 1999 m. vasario 26 d. Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2017, nr. 3 (21), p. 43–50.

Lietuva kryžkelėje. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1999 m. liepos 19 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 431).

Gyvenimas valstybėje – gyvenimas savo namuose. Spausdinama iš „Atgimimas“, 2000 m. sausio 21 d.

Nepriklausomybės dešimtmetis: brandos paradoksai. Parengta pagal pranešimą, skaitytą konferencijoje „Lietuvos Respublikos atkūrimo ir raidos 10-metis“ Istorijos institute 2000 m. kovo 3 d. Spausdinama iš „Atgimimas“, 2000 m. kovo 24 d.

Lietuvos demokratizacija: partinės sistemos raida 1988–2000 metais. Kalba konferencijoje „Lietuvos valstybės ir visuomenės raida 1990–2000“, vykusioje Lietuvos mokslų akademijoje 2000 m. liepos 3 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 519).

Alternatyva nuosmukiui – nacionalinis ūkis. Spausdinama iš „Atgimimas“, 2001 m. gegužės 4 d. Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2017, nr. 1 (19), p. 56–62.

Ar turtinga mano valstybė, jei turtingas aš? Pranešimas konferencijoje „Informacinė visuomenė ir informacinių technologijų plėtra“, vykusioje Vilniuje, „Centrum“ viešbučio konferencijų salėje 2001 m. gegužės 20 d. Spausdinama iš Ozolo knygos „2001-ieji Lietuva. Politinis metų portretas“ (Mintis, 2002, p. 242–244).

Lietuvos politinė sistema šiandien. Pranešimas konferencijoje „Partijų ideologijos ir valstybės politika“, vykusioje Vilniaus „Žinijos“ draugijoje 2002 m. kovo 23 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 479).

Išsivadavimas: jėgų struktūra ir sąveika. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 2005 m. vasario 12 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 442). Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2018, nr. 1 (23), p. 33–43.

Sausio 13-oji: šiapus, anapus ir virš barikadų. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 2006 m. sausio 7 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 445). Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2021, nr. 1 (35), p. 47–61.

Antroji Lietuvos Respublika: galimybės, realybė ir palikimas. Pranešimas forume „Lietuva. Dabarties realybė ir ateities vizijos“, vykusiame Seime 2010 m. vasario 25 d. Skelbta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 156–162).

2013 m. Kovo 11-oji: revoliucija tęsiasi. Kalba, pasakyta jaunimo sambūrio „Pro Patria“ renginyje Vilniaus mokytojų namuose 2013 m. kovo 22 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 527). Skelbta leidinyje „Mūsų Respublika“, 2015 m. balandžio 10–16 d., p. 2–5.

Lietuva pasaulyje

Nacionalinių valstybių pasaulis. Straipsnis parašytas pagal pranešimą, skaitytą Baltijos studijų savaitės konferencijoje Stokholme 1989 m. birželio 9 d. Spausdinama iš mašinraščio rusų kalba. Iš rusų kalbos vertė Linas Medelis. Skelbta „Vilniaus laikraštyje“, 1990 m. spalio 18–24 d.

Geopolitiniai Lietuvos metmenys. Spausdinama iš „Atgimimas“, 1993 m. vasario 9 d.

Lietuvos saugumo garantijos. Spausdinama iš laikraščio „Voruta“, 1994 m. kovo 10–16 d., p. 1, 5.

Ukraina – Europos ateities garantas. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1994 m. balandžio 2 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 426). Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2020, nr. 4 (34), p. 40–42.

Ką Europai gali duoti Lietuva. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1994 m. liepos 31 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 427).

Lietuva ir jos kaimynai: problemos ir perspektyvos. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 1995 m. balandžio 15 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 514).

Baltijos šalys naujojoje Europos geopolitikoje. Pranešimas Vytauto Didžiojo universiteto konferencijoje 1998 m. spalio 24 d. Spausdinama iš „Nepriklausomybės sąsiuviniai“, 2019, nr. 2 (28), p. 56–61.

Rusija grįžta. Pagal memorandumą, priimtą Nacionalinės centro partijos politinėje taryboje. Spausdinama iš „Atgimimas“, 2003 m. lapkričio 28 – gruodžio 4 d., p. 11.

Baltijos integracija laiko perspektyvoje. Pranešimas, skaitytas tarptautinėje konferencijoje „Baltijos Tarybos vaidmuo atkuriant Baltijos šalių nepriklausomybę“, Taline, Estijos mokslų akademijoje, 2005 m. gegužės 13 d. Spausdinama iš „Lietuvos aidas“, 2005 m. gegužės 17 d.

Lietuva ir civilizacijų virsmas. Spausdinama iš laikraščio „Lietuvos žinios“, 2007 m. rugsėjo 27 d.

Baltarusija – kas tai? Lietuvos požiūris į Baltarusiją negali būti tapatus globalizuotam požiūriui. Spausdinama iš „Atgimimas“, 2008 m. balandžio 11–17 d. Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2020, nr. 3 (33), p. 46–48.

Globalizmas ir nacionalizmas

Reikia sukurti tarptautinę tautų teisę, arba Tautos apsisprendimo principas šiuolaikiniame žmogaus teisių kontekste. Pranešimas, skaitytas antrajame pasaulio

parlamentarų suvažiavime Tibeto klausimu Vilniuje, „Vilon“ viešbučio konferencijų salėje, 1995 m. gegužės 26 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 475). Skelbta „Atgimime“, 1995 m. birželio 7 d. ir „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2019, nr. 1 (27), p. 46–48.

Kultūros atvirumo ir tautinio tapatumo problema. Pranešimas, skaitytas tarptautinėje konferencijoje „Kultūrinis pliuralizmas ir taikos kultūra“ Vilniuje, Menininkų rūmuose, 1997 m. gruodžio 3 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 476).

Žmogus be žemės ir naujoji pasaulio tvarka. Pranešimas, skaitytas konferencijoje „Globalizacija: lietuvių tauta šiandien ir rytoj“ Kauno savivaldybėje 2001 m. gruodžio 15 d. Spausdinama iš Ozolo knygos „2001-ieji Lietuva. Politinis metų portretas“ (Mintis, 2002, p. 301–306). Skelta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 65–70).

Europos Sąjunga ir Lietuvos suverenitetas. Spausdinama iš „Atgimimas“, 2001 m. gruodžio 21 d.

Tauta kryžkelėje. Spausdinama iš žurnalo „Liaudies kultūra“, 2002, nr. 6, p. 1–2. Skelta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 75–79).

Keturi didieji šiandienos klausimai. Kalba Kauno kolegijos studentams 2002 m. lapkričio 18 d. Spausdinama iš Ozolo knygos „2002-ieji Lietuva. Politinis metų portretas“ (Mintis, 2003, p. 314–319). Skelta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 70–75).

Už Europą be sąjungų. Spausdinama iš Ozolo knygos „2003-ieji Lietuva. Politinis metų portretas“ (Mintis, 2004, p. 281–283). Skelta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 195–198).

Naujoji tautinės kultūros situacija. Kalba Lietuvių tautinės kultūros forume, vykusiame Lietuvos mokslų akademijos salėje 2004 m. gegužės 21 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 524).

Žmogus: kultūros ar politikos subjektas? Spausdinama iš rankraščio, datuoto 2004 m. rugsėjo 11 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 480). Skelbta „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2021, nr. 3 (37), p. 44–48.

Išvietinti ir išsivietinę. O kas toliau? Spausdinama iš žurnalo „Naujoji Romuva“, 2006, nr. 3, p. 19–23.

Nacionalinė valstybė kaip principas. Pranešimas, skaitytas konferencijoje „Lietuvių tautos atgimimas: praeitis, dabartis, ateitis“ Kauno karo muziejuje 2007 m. lapkričio 27 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 481).

Kultūros pokyčiai: nuo vienmačio mąstymo į daugiamatį ir atgal. Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos mokslų akademijos visuotinio susirinkimo sesijoje „Lietuva: nuo Atgimimo iki Europos Sąjungos“, skirtoje Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio 20-mečiui, 2008 m. gegužės 27 d. Spausdinama iš žurnalo „Kultūros barai“, 2008, nr. 7/8, p. 2–5. Skelbta žurnale „Metai“, 2012, nr. 3, p. 94–99.

Mentaliteto mažakraujystė ar kultūrinė kontrrevoliucija? Nacionalinių vertybių nuvertinimas atgavus nepriklausomybę. Pranešimas Lietuvos mokslų akademijos ir Lietuvos kultūros kongreso konferencijoje „Lietuvių kalba XX a. pradžioje“ 2008 m. spalio 7 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 482).

Pasaulis suka namo. Spausdinama iš rankraščio, datuoto 2010 m. spalio 4 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 484). Skelta Ozolo straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 210–219).

Ar atsikovos teises nacionalinės valstybės? Pranešimas, skaitytas konferencijoje „Tautiškumo problemos globalėjančiame pasaulyje“ Seime 2010 m. lapkričio 17 d. Spausdinama iš Ozolo knygos „Per lėtinį bankrotą. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai“ (Diemedžio leidykla, 2011, p. 305–310).

Alternatyva Lietuvai be lietuvių. Spausdinama iš laikraščio „Lietuvos žinios“, 2012 m. gegužės 10 d., p. 4.

Kodėl man nepriimtinas Europos Sąjungos projektas? Spausdinama iš rankraščio, datuoto 2013 m. sausio 23 d. (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 484). Skelta Ozolo

straipsnių rinkinyje „Pasaulis grįžta namo. Eurorealisto mąstymai“ (Valstybingumo studijų centras, 2019, p. 225–228).

II. PASKAITOS IR STUDIJOS

Sąjūdžio dienų paskaitos. Baigiamoji paskaita iš ciklo „Sąjūdžio dienų paskaitos“, skaitytos Šiaulių televizorių gamykloje 1987–1988 metais. Paskaitų tekstai iššifruoti iš garsajuosčių. Spausdinama baigiamoji paskaita, skaityta 1988 m. gruodžio 18 d. Paskaitų medžiaga saugoma LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 551.

Politika ir ekonomika. Paskaitų ciklas, skaitytas Šiaulių inžinierių namuose 1991 m. pavasarį. Paskaitų tekstai iššifruoti iš garsajuosčių. Paskaitų medžiaga saugoma LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 551. Šioje byloje yra Ozolo ir Lietuvos mokslinės-techninės informacijos instituto Šiaulių filialo direktoriaus Vaclovo Vingro sutartis dėl kurso „Politika ir ekonomika“ (8–10 val.) skaitymo, datuota 1991 m. vasario 8 d.

Centrizmo ideologijos metmenys. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, ap. 2, b. 637). Skelbta knygoje „Centrizmas Lietuvoje“ (Lucilijus, 2004, p. 99–109).

Sąjūdžio kronika. „Sąjūdžio kronika“ – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio 20-mečiui skirtas tekstas, apie kurį Ozolas rašo, kad „tai Sąjūdžio istorija, kaip ji išliko Sąjūdžio lyderių viešosiose kalbose“. Kalbų tekstai išskirti kursyvu. Spausdinamos pirmosios dvi dalys apie 1988 m. birželio 2 ir 3 dienos istorinius įvykius. Skelbta „Lietuvos žinios“, 2008 m. balandžio 21, 28, gegužės 6, 12, 19, 26 ir birželio 2, 28 d.

Nacionalizmas – tai tikrasis humanizmas. Lietuviškosios ideologijos metmenys. Paskutinis išsamus Ozolo darbas apie ribas priėjusį nūdienos pasaulį, mums paliktas lietuvių tautos išlikimo gaires. Skelbta „Respublikos“ priede „Redakcinės kolegijos tribūna“, 2014 m. sausio 17, 24, 31 d. Studija atskiru leidiniu išleista 2014 metais. Spausdinama pagal leidinio tekstą.

III. INTERVIU

Saulę atėję radome. Su kardinolu Vincentu Sladkevičiumi kalbasi filosofas Ozolas. Reikšmingas Atgimimo meto interviu, rengtas 1988 m. liepą. Ozolo dienoraščio

įrašas apie apsilankymą pas kardinolą Sladkevičių publikuotas Ozolo knygoje „Žvaigždės blėsta auštant. Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai“ (Vaga, 2007, p. 298–299). Spausdinama iš „Literatūra ir menas“, 1988 m. rugsėjo 3 d., p. 6–7.

Nesukūrę valstybės, neturėsime kultūros. 1989 m. gruodžio 15–16 d. Vilniuje vyko Lietuvos kultūros kongresas. Kongresui rengti sudarytos komisijos išleistas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Lietuvos kultūros darbuotojų koordinacinės grupės specialus „Tautos kultūros“ leidinys „Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys“. Kongreso išvakarėse Ozolą, vieną iš kongreso iniciatorių ir rengėjų, kalbino savaitraščio „Gimtasis kraštas“ korespondentė Julija Mušinskienė. Spausdinama iš „Gimtasis kraštas“, 1989 m. rugsėjo 21–27 d.

Vidurio Europos kontūrai ryškėja. Apie reikšmingus pokyčius Europos šalyse su Ozolu kalbėjosi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Klaipėdos krašto savaitraščio „Mažoji Lietuva“ žurnalistas Rytas Staselis. Spausdinama iš „Mažoji Lietuva“, 1989 m. lapkričio 1–17 d., p. 4, 6.

Apie mūsų valstybės problemas ir XXI amžiaus idėjas. Ozolo interviu Pasvalio savivaldybės laikraščiui „Darbas“. Kalbino Sigitas Kanišauskas. Spausdinama iš „Darbas“, 1999 m. sausio 30 d., p. 2.

Šalių ryšius kuria jų žmonės. Ozolo ir Bronislovo Genzelio pokalbis su Reikjaviko universiteto profesoriumi Arnoru Hanibalsonu apie jo ryšius su Lietuva ir darbus jos Nepriklausomybės pripažinimo labui. Pokalbis įvyko 2001 m. rugsėjo 15 d. Skelbta Vytauto Didžiojo universiteto leidinyje „Darbai ir dienos“, 2002, t. 30, p. 287–289.

Civilizacijų karas jau prasidėjo. Laikraščio „Tėviškės žinios“ korespondentas kalbina Ozolą po tragiškų įvykių Jungtinėse Amerikos Valstijose 2001 m. rugsėjo 11-ąją. Spausdinama iš „Tėviškės žinios“, 2001 m. rugsėjo 15 d., p. 3.

Mus okupavo ekonominėmis priemonėmis. Apie politinę padėtį Lietuvoje ir tendencijas Europoje Ozolą kalbina žurnalistas Vladimiras Laučius. Spausdinama iš Ozolo knygos „2003-ieji Lietuva. Politinis metų portretas“ (Mintis, 2004, p. 302–305).

Apie kibirkščiuojančią Lietuvos demokratiją. Ozolo interviu Prancūzijos televizijos žurnalistui 2004 m. balandžio 16 d. Spausdinama iš rankraščio (LCVA, f. 1801, ap. 2, b. 497).

Apie nacionalizmą – pozityviai. Su Ozolu kalbasi žurnalistas Ramūnas Čičelis. Skelbta savaitraštyje „Literatūra ir menas“, 2008 m. balandžio 1 d.

Nepriklausomybė, sudorota aksominėmis pirštinėmis. Pokalbis su Ozolu apie nepriklausomybę ir narystę Europos Sąjungoje. Kalbėjosi „Respublikos“ žurnalistė Ramunė Vaičiulytė. Skelbta „Respublikoje“, 2009 m. kovo 10 d., p. 6–7.

Laisvės kranto vis dar nematyti. Pokalbių ciklas žurnale „Mokslo Lietuva“. Spausdinamas baigiamasis pokalbis apie Lietuvą Europos Sąjungoje. Ozolą kalbino Gediminas Zemlickas. Skelbta „Mokslo Lietuva“, 2013 m. gruodžio 5 d.

Stebime lūžio metą. Kalbinamas ciklui „Pokalbiai apie Lietuvos valstybę“ Ozolas samprotauja apie tautinę valstybę, praeities pamokas ir galimus atsinaujinimo kelius. Signatarą kalbino „Lietuvos žinių“ žurnalistė Jurga Tvaskienė. Skelbta „Lietuvos žinios“, 2014 m. vasario 17 d.

Asmenvardžių rodyklė

Abuladzė (*Abuladze*), Tengizas 139
Achmadinedžadas *(Ahmadinezhad)*, Machmūdas 453
Adamkus, Valdas 234, 262, 349, 364, 366, 602, 648
Adomaitis, Regimantas 259
Aistis, Jonas 138
Aleksandras Makedonietis 156
Algirdas 160, 401
Ališauskas 569
Aliulis, Vaclovas 616
Ananas, Kofis 387
Andreika, Algimantas 259
Andrikienė, Laima 286
Andropovas (*Андропов*), Jurijus 274
Antanavičius, Kazimieras 222, 278, 551, 554–556
Anzelmas Kenterberietis 110
Apdaikas, Džonas 139
Aristotelis 438, 664
Asanavičiūtė, Loreta 290
Atatiurkas, Kemalis 459
Aukštikalnienė, Auksė 556, 565–570, 572–573, 576
Auštrevičius, Petras 389
Baliukevičius, Lionginas 166
Banaitis, Saliamonas 172
Basanavičius, Jonas 163, 165, 171, 173, 218–219, 264, 438, 588, 666
Baumanas (*Bauman*), Zygmuntas 295
Beinaravičius, Antanas 260
Bendikas, Edvinas 430
Berija (*Берия*), Lavrentijus 38, 266
Bernatonis, Juozas 258
Bičkauskas, Egidijus 281, 282
Bieliauskas, Feliksas 42
Bieliauskienė, Marija 42
Bildas (*Bildt*), Karlas 340
Biržiška, Mykolas 171
Bizauskas, Kazimieras 172
Borisovas, Jurijus 348
Brazas, Alfonsas 572
Brazauskas, Algirdas 175, 234, 258, 265, 269–270, 273, 284, 362–363, 552, 656
Brazdžionis, Bernardas 138, 166, 321
Brazinskas, Pranas 43
Bražėnas, Vilius 659
Brežnevas (*Брежнев*), Leonidas 39, 51, 257, 266, 269, 274, 457, 558–559, 628
Brodelis (*Braudel*), Fernanas 245

Brunonas Kverfurtietis 159–161
Bulavas, Juozas 175, 563, 569–571, 575
Buračas, Antanas 258, 563, 568–569, 574–576
Burokevičius, Mykolas 260, 273, 276, 284
Bušas (*Bush*), Džordžas 260, 273, 275, 353, 453
Butkevičius, Audrius 285, 287
Bžezinskis (*Brzeziński*), Zbignevas 386, 626, 661

Chaščevackis, Jurijus 366
Chruščiovas (*Хрущёв*), Nikita 16, 38, 51, 61, 66, 134, 257–258, 266
Cvirka, Petras 34

Čadajevas, Piotras 562
Če Gevara (*Che Guevara*) 361
Čekuolis, Algimantas 263, 264, 575
Čepaitis, Virgilijus 258, 260, 264–265, 273, 277–279, 286
Černenka, Konstantinas 274
Čičelis, Ramūnas 647–648, 650–651, 680
Čiurlionis, Mikalojus Konstantinas 76

Danielius 554
Datkūnas, Dominykas 12
Daukantas, Simonas 144, 163, 172–173, 218–219
Daukša, Mikalojus 164
Daunoras, Vaclovas 175, 259, 575
Deivisas, Normanas 161
Dekanozovas, Vladimiras 33
Dementavičius, Justinas 16
Dobravolskas, Algis 279, 287
Domanskis, Arvydas 260
Donelaitis, Kristijonas 164
Dovydaitis, Pranas 171–172
Dromantaitė, Anelė 12
Druskis, Virginijus 290
Dubickas, Benjaminas 508
Dudajevas, Džocharas 337
Dunlapas, Albertas 294–295
Dzikaras, Petras 287

Echnatonas 382
Eidintas, Alfonsas 592
Engelsas (*Engels*), Frydrichas 109, 139, 578

Fichtė (*Fichte*), Johanas 652
Fišeris (*Fischer*), Joška 393, 580
Frydmanas (*Friedman*), Miltonas 294, 578
Fukujama (*Fukuyama*), Frensis 456
Funikova, Liudmila 12

Gagilienė, Janina 260
Geda, Sigitas 259, 266, 575, 583
Gediminas 160–161, 163, 401
Genzelis, Bronius 18, 28, 260, 262, 268, 275, 551, 571, 574, 627–631, 679
Gerbutavičius, Darius 290
Girnius, Kęstutis Kazimieras 16, 628
Golubeva 555
Gorbačiovas (*Горбачёв*), Michailas 90–91, 106, 132, 175, 199, 257, 259–260, 266–268, 273–276, 281, 284–286, 353–354, 361, 456, 479, 486–487, 510, 522–523, 532–533, 549, 623, 629
Grinkevičiūtė, Dalia 166

Griškevičius, Petras 266
Gudaitis-Guzevičius, Aleksandras 35
Gudžinskas, Eigirdas 551, 563

Hajekas, Frydrichas 294
Hanibalsonas (*Hannibalsson*), Arnoras 12, 275, 627–631, 679
Hėgelis (*Hegel*), Georgas 201, 578, 664
Hemingvėjus (*Hemingway*), Ernestas 139
Hitleris (*Hitler*), Adolfas 31, 35, 48, 54, 68, 124, 156, 372, 399, 413, 622
Hobsas (*Hobbes*), Tomas 520
Hogas, D. 331
Hokingas (*Hawking*), Stivenas 577
Hovardas (*Howard*), Maiklas 387
Huseinas (*Ḥusayn*), Sadamas 367

Jablonskis, Jonas 173
Jakovlevas, Aleksandras 274
Janajevas, Genadijus 533
Jankauskas, Algimantas 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22
Jankauskas, Rolandas 290
Januška, Albinas 262
Jasukaitytė, Vidmantė 265, 273
Javlinskis, Grigorijus 534
Jazovas (*Язов*), Dmitrijus 274, 276, 279
Jelcinas (*Ельцин*), Borisas 268, 274, 337, 339, 354, 358, 523, 533, 645
Jermalavičius, Juozas 260, 273
Jogaila 160, 161, 401
Jokubaitis, Alvydas 16
Juknevičius, Rimantas 290
Juknevičius, Zenonas 551, 560–562
Julius, Algirdas Greimas 440, 628
Juozaitis, Arvydas 175, 258, 262, 265, 550, 562, 572–573, 575
Juozas, Apolinaras Povilaitis 290
Jurgis, Vytautas Bubnys 575, 576
Juršėnas, Česlovas 282
Juškus, Vytautas 268
Juzeliūnas, Julius 175, 259, 575

Kabašinskas, Matas 12
Kairys, Steponas 171
Kalanta, Romas 133, 143, 548, 670
Kameronas, Deividas 660
Kanapinskas, Alvydas 290
Kanišauskas, Sigitas 624–626, 679
Kantas (*Kant*), Imanuelis 438, 578, 664
Kapeliušnas 263
Karalienė Viktorija 452
Karoblis, Antanas 280
Karosas, Justinas 258
Kasčiūnas, Laurynas 308
Kastras (*Castro Ruz*), Fidelis 458
Kašauskas, Stasys 262
Katiliškis, Marius 438
Kavaliauskaitė, Jūratė 15, 17–18, 21
Kavaliauskas, Ignas 616
Kavolis, Vytautas 440
Kavoliukas, Algimantas Petras 290
Kazimieras Didysis III 160
Kazimierėnas, Giedrius 260
Kazlauskas, Jonas 43, 44
Keliuotis, Juozas 165, 436, 438
Keršanskas, Vytautas 308
Kęstutis 160, 401
Kinkelis, Klausas 338
Kirkilas, Gediminas 362–365
Klementas, Antanas 218

Klimas, Petras 171–172
Klypšienė, Inga 12
Klumbys, Valdemaras 18, 21
Kojala, Linas 308
Koncevičius, Vytautas 290
Konfucijus 562
Kosyginas (*Косыгин*), Aleksejus 39
Kozyrevas, Andrejus 338
Krėvė-Mickevičius, Vincas 33
Kriučkovas, Vladimiras 276
Krugmanas, Polas 469
Kubilius, Andrius 365
Kudirka, Simas 44
Kudirka, Vincas 165, 173, 588, 666
Kueljeras, Peresas de 354
Kuzmickas, Bronislovas 258, 265, 291, 563, 575

Landsbergis, Vytautas 214, 258–260, 262–265, 269–270, 273, 276–279, 281–286, 288, 468, 574–575, 617, 631
Laodzis 227
Laučius, Vladimiras 636–642, 679
Laurinkus, Mečys 262, 348
Lavik-Gudol, Džeinė van 153
Lebedys, Jurgis 42
Lelešius, Justinas 166
Leninas (*Ленин*), Vladimiras 41, 48, 109, 139, 439, 522, 621
Leščinskas, Arvydas 278
Liuteris (*Luther*), Martynas 76
Lukašenka, Aleksandras 306, 338, 366–368
Lukšienė, Meilė 175, 259, 575, 662–663
Lukšys, Juozas 285
Maceina, Antanas 167, 438, 440
Maciulevičius, Vidas 290
Mačernis, Vytautas 138, 438
Maironis 173
Makiavelis (*Machiavelli*), Nikola 294, 382
Maldonis, Alfonsas 42, 175, 259, 575
Malinauskas, Donatas 172
Mao Dzedongas (*Máo Zédōng*) 50
Marcinkevičius, Justinas 175, 259, 575, 576
Marksas (*Marx*), Karlas 109, 139, 383, 436, 438–439, 442, 466, 578, 621
Martinaitis, Mantas 12
Masiulis, Titas 290
Masliukovas, Jurijus 277
Mašerovas, Piotras 368
Matulka, Alvydas 290
Mažvydas, Martynas 164
Medalinskas, Alvydas 551, 563, 570, 572, 575
Medelis, Linas 674
Meidžoras, Džonas 331
Merkel, Angela 660
Merkys, Antanas 33
Merkys, Gediminas 299
Meškauskas, Eugenijus 439, 578
Mieželaitis, Eduardas 42, 79
Mikutavičius, Ričardas 666
Milošas, Česlovas 621
Mindaugas 156, 160
Minkevičius, Jokūbas 551, 553–556, 558, 560, 562–563
Mironas, Vladas 172
Misiukonis, Marijonas 280, 287
Miškinis, Antanas 138
Mišutis, Pranas 43

Miteranas (*Mitterrand*), Fransua 275
Mitkinas, Nikolajus 266
Moisejevas, Michailas 282
Molotovas, Viačeslavas 33, 133, 372, 389
Motieka, Kazimieras 265, 280, 283, 286
Mulvinaitė, Daiva 12
Muravjovas, Michailas 50, 56
Musolinis (*Mussolini*), Benitas 31
Mušinskienė, Julija 617, 619–620, 679

Napoleonas Bonapartas (*Napoléon Bonaparte*) 452
Narutavičius, Stanislovas 172, 175
Nasvytis, Algimantas 287, 575
Nedzinskas, Dominykas 12
Nedzinskienė, Birutė 281
Nyčė (*Nietzsche*), Frydrichas 19
Nišanovas, Rafikas 284
Niutonas (*Newton*), Izaokas 376

Oksas, Jurgis 258, 259, 273
Oleinikas, Borisas 284
Olševskis, Mykolas 172
Osama bin Ladenas 367, 387, 455
Otonas I 161
Ovsianikovas 628

Paksas, Rolandas 212, 253, 291, 348–349, 602, 638
Pakštas, Kazys 317
Paleckis, Justas 33, 41
Patackas, Algirdas 265
Paulauskas, Artūras 348, 638
Pečeliūnas, Saulius 175
Pečiulis, Saulius 575
Petkevičius, Vytautas 258, 263, 349, 575
Pilsudskis (*Piłsudski*), Juzefas 306, 370, 414, 661
Piročkinas, Arnoldas 173
Platonas 510, 514
Plečkaitis, Vytautas 262
Pociūnas, Vytautas 366
Poška, Dionizas 218
Prunskienė, Kazimira Danutė 262, 270, 277, 279, 281–284, 501, 534, 551, 556–558, 571–572, 575
Pučaitė, Rūta 12
Putinas (*Путин*), Vladimiras 306, 359, 360, 643, 644, 645

Radisčiava, Jekaterina 49
Radžvilas, Vytautas 14, 16, 17, 20, 258, 575
Rajeckas, Raimundas 563, 575
Ramonaitė, Ainė 14
Rapačynskis, Andžejus 249
Reiganas (*Reagan*), Ronaldas 293, 302, 665
Remarkas (*Remarque*), Erichas Marija 139
Rybelis, Antanas 18
Ribentropas (*Ribbentrop*), Joachimas fon 133, 372, 389
Romas, Michailas 481
Rudenka, Romanas 31
Rudys, Audrius 278, 283
Rupšytė, Angonita 12

Sacharovas, Andrejus 44, 200
Sadūnaitė, Nijolė 133
Sakalas, Aloyzas 261, 265, 283
Sarkozi (*Sarkozy*), Nikola 657, 660

Saudargas, Algirdas 265, 285–286, 291, 364
Senas (*Sen*), Amartija 208
Seneka 664
Sikorskis (*Sikorski*), Radoslavas 306
Sinica, Vytautas 12, 13
Skaukroftas (*Scowcroft*), Brentas 275
Skubiševskis (*Skubiszewski*), Kšištofas 364
Skučas, Artūras 551, 563, 571, 573, 575–576
Sladkevičius, Vincentas 12, 606, 609–616, 678
Smetona, Antanas 32–33, 37, 67, 127, 171
Smith (*Smith*), Adamas 23
Sniečkus, Antanas 129, 258
Sokratas 664
Solženicynas (*Солженицын*), Aleksandras 44, 51
Songaila, Gintaras 287
Sruoga, Balys 166
Stalinas (*Джугашвили-Сталин*), Josifas 16, 31–33, 35, 46, 48, 54, 68, 101, 124, 156, 177, 266, 294, 332, 372, 399, 413, 439, 550, 554, 558, 578, 590, 611, 622, 648
Stankevičius, Česlovas 265, 281, 283
Staselis, Rytas 621–623, 679
Stašaitis, Arvydas 447
Strazdas, Antanas 172, 218
Striaukas, Gintaras 236
Stulginskis, Aleksandras 171
Suslovas (*Суслов*), Michailas 393

Šachrajus, Sergejus 339
Šalkauskis, Stasys 165, 438, 440
Šapoka, Adolfas 592
Šatalinas, Stanislavas 534
Šepetys, Lionginas 258
Ševardnadzė, Eduardas 276
Šimėnas, Albertas 273, 278, 283, 285–287
Šimulionis, Ignas 290
Škėma, Antanas 438
Šliogeris, Arvydas 170, 270, 441, 468
Šrioderis (*Schröder*), Gerhardas 393
Štromas (*Shtromas*), Aleksandras 530
Šuškevičius (*Шушкевіч*), Stanislavas 268
Švedas, Vladislovas 273
Švitrigaila 162

Tamulis, Jonas 282
Tečer (*Thatcher*), Margareta 249, 293, 302, 665
Tekorius, Alfonsas 19
Terleckas, Antanas 133, 258, 280
Terleckas, Vladas 278
Tvaskienė, Jurga 665–668, 680

Uoka, Kazimieras 518
Uschopčikas, Viktoras 284
Uspaskichas, Viktoras 348–349, 602

Vagnorius, Gediminas 212, 286, 501, 534
Vaičiulytė, Ramunė 653–658, 680
Vaišvila, Zigmas 263, 551, 574, 575
Vaitiekūnas, Petras 262
Vaitkus, Juozas 284
Vaitkus, Vytautas 290
Valančius, Motiejus 144, 163, 172, 218–219, 438, 550, 666
Valensa (*Wałęsa*), Lechas 360

Valentinavičius, Virgis 279
Vėberis, Maksas 466
Vidžiūnas, Dovydas 12
Vileišis, Jonas 171
Vileišis, Petras 173
Vilkas, Eduardas 278, 299, 551, 563–564, 566–575
Vilsonas, Vudrou 150
Vytautas 593
Vytautas Didysis 143, 162, 401, 593
Vytenis 160
Vitkauskas, Vincas 32
Voityla, Karolis 361
Zabarauskas, Vaclovas 280
Zabedenas 160
Zemlickas, Gediminas 659–664, 680
Zimanas, Genrikas 258
Zingeris, Emanuelis 362
Želigovskis (*Żeligowski*), Liucijus 367
Žygimantas Augustas 162, 370
Žirinovskis (*Жириновский*), Vladimiras 337
Žiugžda, Juozas 592
Žyžys, Dalius 12

ROMUALDAS
OZOLAS

RINKTINIAI RAŠTAI

III
Politinė filosofija
ir publicistika

Sudarytojas
Algimantas Jankauskas

Redaktorės
Irena Perkauskienė
Reimunda Ruškuvienė

Dizaineris maketuotojas
Vidas Čerkauskas

Išleido
Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija
Gedimino pr. 53, LT-01109 Vilnius
www.lrs.lt

Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių 25C, LT-03153 Vilnius
www.petroofsetas.lt